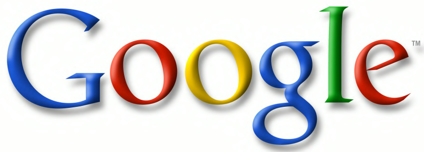
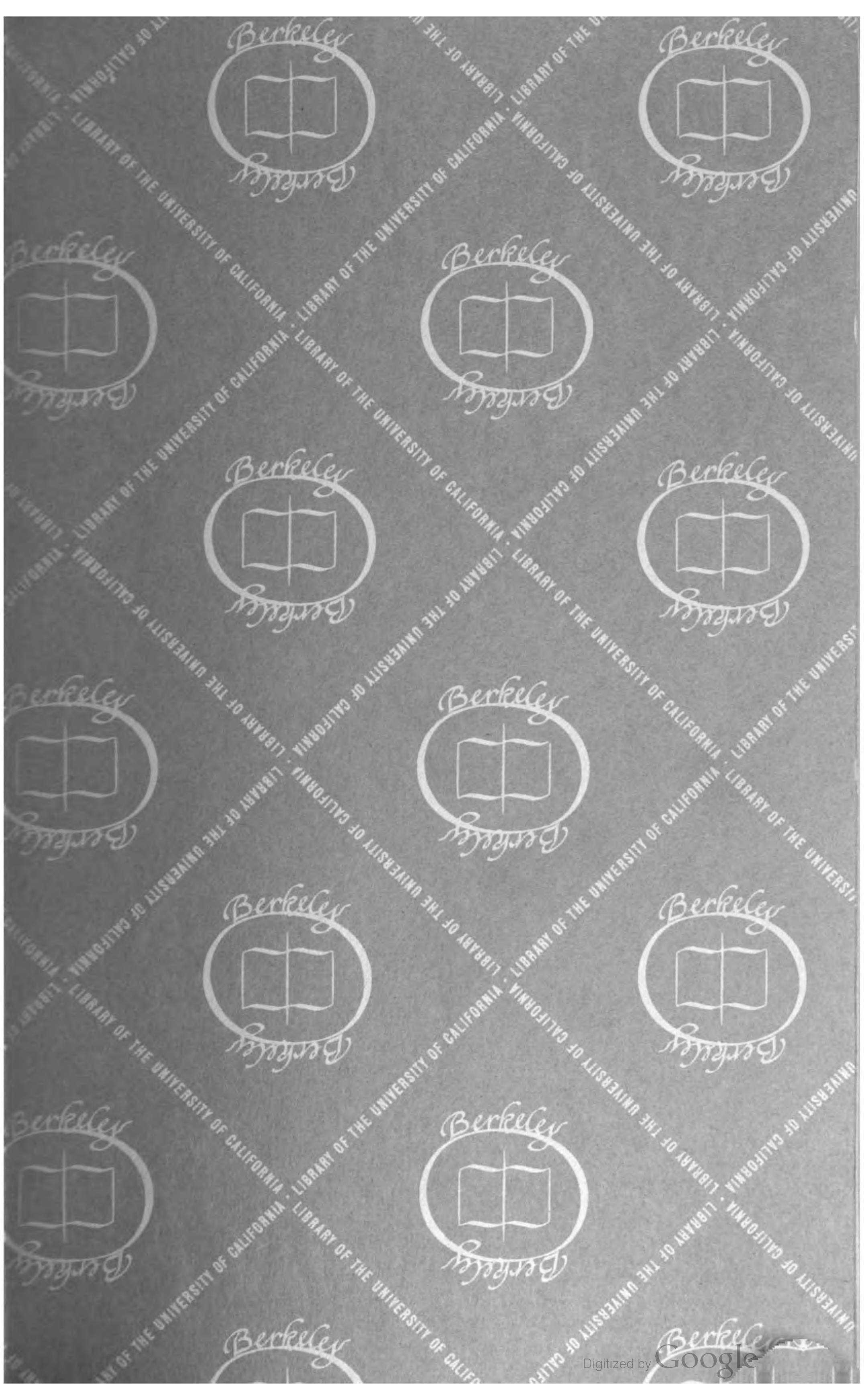

Berkeley
LIBRARY OF THE UNIVERSITY OF CALIFORNIA

Berkeley
LIBRARY OF THE UNIVERSITY OF CALIFORNIA

EGYETEMES

PHILOLOGIAI KÖZLÖNY.

A M. TUD. AKADÉMIA NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK ÉS
A BUDAPESTI PHILOLOGIAI TÁRSASÁG VÁLASZTMÁNYÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTIK

HEINRICH GUSZTÁV, P. THEWREWK EMIL, ÁBEL JENŐ

TIZENEGYEDIK ÉVFOLYAM. = 1887

BUDAPEST.
FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA.
1887.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

Az „Egyet. Phil. Közlöny" dolgozótársai
1887-ben.

Ábel Jenő
Balassa József
Barbarios L. Róbert
Bartal Antal
Bayer József
Boros Gábor
Csengeri János
Erdélyi Károly
Exner Győző
Fináczy Ernő
Finály Henrik
Fiók Károly
Fischer Gyula
Fodor Gyula
Fröhlich Róbert
Gyomlay Gyula
Heinrich Gusztáv
Hellebrant Árpád
Hóman Ottó
József főherczeg
Kardos Albert
Kelemen Béla
Keleti Vincze
Ifj. Kemény Lajos
Kispál Mihály
Krausz Jakab
Kuzsinszky Bálint
Lázár Béla
Marusák Pál
Nagy Sándor
Náményi T. Lajos
Némethy Géza
Pecz Vilmos
Petz Gedeon
Piukovics Gábor
Pozder Károly
Schmidt Márton
Schullerus Adolf
Simonyi Zsigmond
Solymossy Sándor
Spiegler Gy. V.
Spitkó Lajos
Steuer (Gyöngyösi) János
Székely István
Takáts István
Thewrewk Emil
Timár Pál
Váli Béla
Váczy János
Weiss Rezső
Zichy Antal
Zoltvány L. Irén.

Az „Egyetemes Philologiai Közlöny" a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából és támogatásával jelen ugyan meg, de tartalmáról egyedül a szerkesztőség felelős.

TARTALOM.

I. Értekezések.

II. Hazai irodalom.

III. Philologiai Programm-értekezések.

IV. Külföldi irodalom.

V. Fordítások.

VI. Vegyesek.[2])

---

[1]) E czikk egy adatának helyreigazítása 407
[2]) Belefoglalva a könyvészeti rovat rövid ismertetéseit is.

VII. Nyilt tér.

1887. JANUÁR. XI. ÉVFOLYAM. I. FÜZET.

EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY.

A M. T. AKADÉMIA NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK ÉS
A BUDAPESTI PHILOLOGIAI TÁRSASÁG VÁLASZTMÁNYÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTIK
HEINRICH GUSZTÁV, P. THEWREWK EMIL, ÁBEL JENŐ.

BUDAPEST.
FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA
1887.

TARTALOM.

Az Egyetemes Philologiai Közlöny a Magyar Tudományos Akadémia megbizásából és támogatásával jelen ugyan meg, de tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

Az Egyetemes Philologiai Közlöny tiz havi füzetben, minden hónap (augusztus és szeptember kivételével) **1**-*én, évi 40 ivnyi terjedelemben jelen meg.*

Előfizetési ára: Egész évre 6 frt, fél évre 3 frt. Egyes füzetek 60 kr. Az előfizetési pénzek Cserhalmi Samu úrnak (Vár, Országház-utcza 9,) czimzendők.

QUAESTIONES CRITICAE DE HESIODI THEOGONIA.[1]

Cum ea, quae nostrae aetatis critici, praesertim Germani, de genuina Theogoniae forma disputassent, nulla opinione praeiudicata ductus diligentissime perlegerem, permulta, quae ad unum alterumve locum recte interpretandum haud minimi essent momenti, a viris doctis praetermissa esse facile intellexi. Hoc est, cur operae pretium me facturum putem, si versus Hesiodi nonnullos a criticis neglegentius tractatos partim a suspicionibus vindicare, partim novis argumentis interpolatos evincere tentaverim. In quo id maxime agendum esse arbitror, ut diversis philologorum sententiis accuratissime inter se comparatis, quid verisimile sit quaeque iis, quae de locis in suspicionem vocatis adhuc disputata aliqua ex parte manca videantur, addi possint, per se eluceat.

Quoniam autem eorum sententiae, qui genuinam Theogoniae formam divinando restituere conati totum poëma in stropharum formas redegerunt, iam pridem abiectae sunt, nullam video subesse causam, cur rebus refutatione minime dignis tempus conteram. Nam contra Soetbeerium,[2]) qui e 1022 Theogoniae versibus 72 tantum pentades, ut procul dubio ab Hesiodo profectas retinuit, et contra Gruppium,[3]) qui eo temeritatis provectus est, ut nil nisi 37 triades genuinas existimaret, iam inde a Schoemanno desitum est disputari. Neque Hermann,[4]) in ceteris felicissime audax, cum

[1]) Libellus ab amplissimo philosophorum ordine Budapestinensi praemio ornatus.

[2]) Versuch, die Urform der hesiodischen Theogonie nachzuweisen. Berlin, 1837.

[3]) Über die Theogonie des Hesiod, ihr Verderbniss und ihre ursprüngliche Gestalt. Berlin, 1841.

[4]) De Hesiodi Theogoniae forma antiquissima. Lipsiæ, 1844.

e Theogonia codicibus tradita, quidquid vellet, eliminando 156 elegantissimas pentades effingeret, quidquam praeter ingenii sagacitatem viris doctis probare potuit. Quid denique de Koechlyo [1]) dicam, qui de duabus Theogoniis, quarum altera e triadibus, altera e pentadibus composita esset, ab inepto quodam poëta concinnatis somniavit? Placeant haec illis, qui proprium artis criticae munus in temere divinando ponunt: nos certe in testimoniis veterum pervestigandis diligentiores, in coniiciendo modestiores esse malumus.

Sed ne illa quidem probanda nobis videntur, quae Schoemann, de Hesiodo interpretando optime meritus, *De compositione Theogoniae* (Greifswald 1854) exposuit. Negavit enim quidquam antiqui in Theogonia inveniri posse atque totum poëma, ut prooemicum esset Hesiodei de heroinis carminis, Pisistrati aetate fictum putavit. Omnia tamen, quibus sententiam suam confirmare tentavit, refutantur a grammaticis recentioribus, dialecti Hesiodeae peritis, quos mox commemorabo. Nihilo minus incerta sunt, quae Gerhard [2]) de διασκευασταῖς Theogoniam in usum Pisistrati recensentibus disputavit, praesertim cum ea, quae de Pisistrato epicorum poëmatum collectore tradita sint, a criticis non sine iure in dubium vocari videantur. [3]) Petersen [4]) denique, cum mythis in auxilium vocatis diversarum Theogoniae partium aetates constituere conaretur, omnia, quae de historia mythologiae Graecae scimus, incerta esse oblitus est.

At longe probabiliora sunt, quae recentiores philologi de Hesiodi Theogonia disseruere. E quibus primo loco commemoranda est editio Koechlyi (Hesiodea quae feruntur carmina. Lipsiae 1870) apparatu critico uberrimo ornata, quae cum in constituenda lectione tum in genuinis a falsis discernendis plurimum praebet auxilii. Nihilo minus laudanda est editio scholiorum a Flachio curata,[5]) in aetate atque auctoritate commentatorum constituenda prae cete-

---

[1]) Dissertatio de diversis Theogoniae Hesiodeæ partibus. Turici, 1860.

[2]) Über die hesiodische Theogonie. Berlin, 1856.

[3]) Doctissime de hac re disputarunt: *Ludwich:* Aristarchs Homerische Textkritik; *Wilamowitz-Möllendorff:* Homerische Untersuchungen; *Joannes Flach:* Peisistratos und seine literarische Thätigkeit. Tübingen, 1885.

[4]) Ursprung und Alter der hesiodischen Theogonie. Hamburg, 1862.

[5]) Glossen und Scholien zur hesiodischen Theogonie mit Prolegomena. Leipzig, 1876.

ris excellens. Quod ad artem criticam recte exercendam quam magni sit momenti, non est, quod dicam.

Idem Flach de dialectologia Hesiodea optime meruit, cum Paleyum secutus digamma in textu Hesiodeo restituere conaretur atque totam quaestionem in praefatione ad editionem Theogoniae scripta et in dissertatione de digammate Hesiodeo diligentissime pertractaret. [1]) Quae disputavit, Clemm [2]) et Devantier [3]) partim correxerunt partim novis additamentis auxerunt. Omnium tamen, qui in dialecto Hesiodea pervestiganda studium collocarunt, procul dubio sagacissimus est Rzach, cui totam de dialecto quaestionem accuratissime pertractatam debemus. [4])

Quae autem viri docti hoc loco enumerati de digammate disseruerunt, Hesiodum in digammate conservando nil Homero cedere satis demonstrant: ex quo Theogoniam maxima ex parte antiquam esse Schoemannumque, cum totum poëma Pisistrati aetate fictum putaret, vehementur errasse facile colligas. Quoniamque ex iis, quae Rzach de dialecto poëtae docet, nil, quod ad formas grammaticas pertinet, inter Theogoniam et Opera interesse sponte sequitur, nil obstat, quominus ambo poëmata eadem aetate ficta putemus. Nec multum fallimur, si antiquitatis memoriam sequentes Theogoniam et Opera ab eodem poëta profecta esse suspicamur.

Iam, si Theogoniam maxima ex parte antiquam putamus, restat, ut omnia, quae additamenta recentiora esse videantur, e textu removeamus. In quo cum plurimum editores peccent, qui minima re ad reprehendendum contenti, quidquid minus concinne dictum videtur, eliminant, nonnullos locos denuo pertractare statui. Quod si mihi iis, quae de Theogonia adhuc disputata sunt, aliquid novi addere virorumque doctorum approbationem aliqua ex parte adipisci contigerit, sublimi feriam sidera vertice.

Editiones, quae mihi in hoc libello scribendo praesto fuerunt, quasque simpliciter editoris nomine notavi, sunt haec:

Welcker: Die hesiodische Theogonie. Elberfeld 1865.

---

[1]) Vide: Die hesiodische Theogonie mit Prolegomena. Berlin, 1873; Das dialektische Digamma des Hesiodos. Berlin, 1876.

[2]) Quæstionum Hesiodearum particula prima. Gissæ, 1877.

[3]) Die Spuren des anlautenden Digamma bei Hesiod. Jever, 1878.

[4]) Vide: Hesiodische Untersuchungen. Prag, 1875; Der Dialekt des Hesiodos. Leipzig, 1876. Obsoletum est Meyeri Isleri opusculum: De dialecto librorum Hesiodi, 1830.

Schoemann: Die hesiodische Theogonie angelegt und beurtheilt. Berlin 1868.

Koechly: Hesiodea quae feruntur carmina. Lipsiae 1870.

Paley: The epics of Hesiod. London 1861.

Flach: Die hesiodische Theogonie mit Prolegomena. Berlin 1873.

Flach: Die hesiodischen Gedichte. Berlin 1874.

Goettling: Hesiodi carmina. Recensuit et commentariis instruxit. Editio tertia, quam curavit *Ioannes Flach.* Lipsiae 1878. (Versus, de quibus in hoc libello disputamus, in hac editione omnes uncis seclusi sunt.)

Rzach: Hesiodi quae feruntur omnia. Pragae 1884.

Haec fere habui, quae de libelli ratione deque subsidiis, quibus usus sum, exponerem. Alios virorum doctorum libros, quos inspicere necessarium putavi, suo quemque loco proferam. Quibus quam potui brevissime praemissis restat, ut iam de singulis locis in suspicionem vocatis dicendum esse videatur.

I. De locis quibusdam spuriis.

Vs. 64—67.

Πὰρ δ' αὐτῇς Χάριτές τε καὶ Ἵμερος οἰκί' ἔχουσιν
ἐν θαλίῃς· ἐρατὴν δὲ διὰ στόματ' ὄσσαν ἱεῖσαι
μέλπονται πάντων τε νόμους καὶ ἤθεα κεδνὰ
ἀθανάτων κλείουσιν, ἐπήρατον ὄσσαν ἱεῖσαι.

Versus eiiciunt: Wolf (63—67), Flach, Schoemann (65—67), Goettling, Paley, Rzach — defendit: Welcker. *)

Si versus in suspicionem vocatos cum praecedentibus:

60 ἡ δ' ἔτεκ' ἐννέα κοῦρας ὁμόφρονας, ᾗσιν ἀοιδὴ
μέμβλεται, ἐν στήθεσσιν ἀκηδέα θυμόν ἐχούσαις,
τυτθὸν ἀπ' ἀκροτάτης κορυφῆς νιφόεντος Ὀλύμπου,
63 ἔνθα σφιν λιπαροί τε χοροὶ καὶ δώματα καλά

et cum sequente:

68 αἳ τότ' ἴσαν πρὸς Ὄλυμπον ἀγαλλόμεναι ὀπὶ καλῇ

comparamus, contextum perturbatum esse facile animadvertimus. Cum enim τότε versu 68. nil aliud, nisi ortum Musarum significare

*) Hoc loco editores commemoro, qui locum aut uncis secluserunt aut defendere conati sunt.

possit, perspicuitas loquendi postulat, ut versum 61. proxime sequatur; attamen hoc τότε a versu 61. sex hexametri secernunt, qui hoc loco ineptissime domicilium Musarum describunt. Nam, cur poëta hic de Musarum domicilio mentionem fecerit, priusquam deae in Olympum ascenderint, ut in societatem superorum assumerentur (de quo versu 68 legimus), coniectura assequi non possum. Suspicionem autem auget loquendi genus. Ab aoristo enim narrationis poëta repente transit ad praesens descriptionis, postea vero versus 68 iterum aoristo narrationem continuat. Deinde versu 65: ἐρατὴν δὲ διὰ στόματ' ὄσσαν ἱεῖσαι et paulo post ἐπήρατον ὄσσαν ἱεῖσαι tautologiam efficiunt molestissimam, postquam versus 10 et 43. in eadem verba (ὄσσαν ἱεῖσαι) exierunt.

Ne id quidem minimi est momenti, quod commentator ad 64 dicit: φασὶν ὅτι ἐστὶν ἐν Ἑλικῶνι καὶ Χαρίτων ἱερὸν καὶ Ἱμέρου καὶ Μουσῶν (Flach: Glossen und Scholien p. 214). Praeterea, cum etiam ex *Orchomeno* Muelleri (p. 177) sciamus veteres domicilium Gratiarum et Himeri in Helicone posuisse, omnes mythologiae Graecae peritos non sine causa offendit id, quod hoc loco Helicon, patria Gratiarum et Himeri, confunditur cum Olympo, patria Musarum Olympiarum, de quibus poëta loquitur.

Legamus nunc annotationem ad versum 62: ὅτι ὑπερβατόν ἐστι τὰς ἐν Πιερίῃ τέκε τυτθὸν ἀπὸ τοῦ Ὀλύμπου. ἐγγὺς γὰρ ἡ Πιερία ἀπὸ τοῦ Ὀλύμπου. Hactenus intelligimus verba scholiastae, qui versum 62 una cum 60 et 61 interpretari videtur, sed clausula: λείπει τὸ οὔσῃ, τῇ Πιερίᾳ δηλονότι intellegi nullo modo potest, nisi versus 62 post 53 ponatur:

53 τὰς ἐν Πιερίῃ Κρονίδῃ τέκε πατρὶ μιγεῖσα
62 τυτθὸν (οὔσῃ) ἀπ' ἀκροτάτης κορυφῆς νιφόεντος Ὀλύμπου.

Ex quo facile colliges, annotationem a quodam vetere grammatico esse profectam, qui versum 62 post 53 legit. Quod autem commentator noster, qui textum iam interpolatione inquinatum ante oculos habuit, annotationem ad textum parum esse aptam non sensit atque eam scholiis suis immiscuit, nemini mirum videtur, qui novit stultitiam Byzantinorum, opera veterum nullo iudicio adhibito compilantium.

Causa fuit interpolationis tam molestae versus 62 casu aliquo post 61 delapsus. Verba enim:

τυτθὸν ἀπ' ἀκροτάτης κορυφῆς νιφόεντος Ὀλύμπου

secum traxerunt versum subsequentem, qui aliter huc irrepere non potuit:

ἔνθα σφιν λιπαροί τε χοροὶ καὶ δώματα καλά.

Deinde aliquis, qui Gratias et Himerum in Helicone prope Musas habitasse scivit, subiecit tres versus:

πὰρ δ' αὐτῇς Χάριτές τε καὶ Ἵμερος οἰκί' ἔχουσιν
ἐν θαλίῃς · ἐρατὴν δὲ διὰ στόματ' ὄσσαν ἱεῖσαι
μέλπονται πάντων τε νόμους καὶ ἤθεα κεδνά,

tum alius, qui verbum πάντων supplere voluit, addidit:

ἀθανάτων κλείουσιν, ἐπήρατον ὄσσαν ἱεῖσαι,

ex quo orta est tautologia tam molesta, ut verisimile videatur eam a poëta admodum recenti atque inepto esse profectam.

Quae cum ita sint, nos satius ducimus versum 62 post 53 ponere atque non solum versus 64—67, sed etiam 63 eiicere.

Vs. 218—219.

Κλωθώ τε Λάχεσίν τε καὶ Ἄτροπον, αἵτε βροτοῖσι
γεινομένοισι διδοῦσιν ἔχειν ἀγαθόν τε κακόν τε.

Versus eiiciunt: Goettling (217—222), Paley, Schoemann, Koechly, Flach, Rzach — defendit: Welcker.

Iam pridem criticos mythologiae Graecae peritos offendit, quod in Theogonia de duobus Parcarum generibus legimus. Nam versibus 217—219 tres Parcae, Clotho Lachesis et Atropos e Nocte sine marito natae, versibus autem 904—906 Iovis et Themidis filiae dicuntur.

E testimoniis veterum, utra fabula Hesiodo propria sit, nemo colligat. Parcas enim e Nocte natas fingit incertus poëta lyricus apud Stobaeum Ecl. I. 5. 12:

Κλωθὼ Λάχεσίς τ' εὐώλενοι
κοῦραι Νυκτός (Bergk: P. L. Gr. Melici: Frag. Adesp. 140);

idem dicit Cicero *De Nat. Deor.* III. 17; ipsum Hesiodum commemorat Tzetzes ad Lycophr. v. 144: Νυκτὸς δὲ παῖδες (αἱ Μοῖραι) αὗται καθ' Ἡσίοδον.

Longe aliter Apollodorus I. 3: Ἐκ μὲν Θέμιδος τῆς Οὐρανοῦ Ζεὺς γεννᾷ Μοίρας, Κλωθὼ Λάχεσιν Ἄτροπον.

Nomina Parcarum iam a veteribus in Theogonia lecta esse testatur scholiasta Pindari ad Olymp. VII. 118: Λάχεσις δὲ μία τῶν Μοιρῶν καλεῖται · τριῶν δὲ οὐσῶν τῶν πασῶν Ἡ σ ί ο δ ο ς μνημονεύει

Κλωθώ τε Λάχεσίς τε καὶ Ἄτροπος.

Quod autem Lucianus dicit *Iupit. confut.* c. 1: ἀνέγνως γὰρ δηλονότι καὶ σύ, ὦ Ζεῦ, τὰ Ὁμήρου καὶ Ἡ σ ι ό δ ο υ ποιήματα. εἰπὲ οὖν μοι, εἰ ἀληθῆ ἐστιν, ἃ περὶ τῆς εἱμαρμένης καὶ τῶν Μοιρῶν ἐκεῖνοι ἐρραψῳδήκασιν, ἄφυκτα εἶναι ὁπόσα ἂν αὗται ἐπινήσωσι γεινομένῳ ἑκάστῳ, ad utrumque Theogoniae locum accommodatum est.

Scholiastae demum mira cum stupiditate significationem Parcarum utroque loco sine ulla suspicione explicant, quamquam vix dubium esse potest, quin grammaticos Alexandrinos talis fabularum discrepantia offenderit.

Wolf, ut iam de recentiorum conatibus loquar, eiecit versus 904—906, nullo usus argumento; contra *Goettling*, quem Koechly et Weise secuti sunt, propter nomen κήρ inepte repetitum versus 217—222 eliminavit.

Sed κήρ versu 211 et κῆρες vs. 217 non idem significant. Nam κὴρ μέλαινα, si valet apud nos Homeri auctoritas, mortis dea est, κῆρες autem νηλεόποινοι, de quibus Hesiodus dicit:

αἵτ' ἀνδρῶν τε θεῶν τε παραιβασίας ἐφέπουσαι
οὐδέποτε λήγουσι θεαὶ δεινοῖο χόλοιο,
πρίν γ' ἀπὸ τῷ δώωσι κακὴν ὄπιν, ὅστις ἁμάρτῃ (vs. 220—222)

sunt Furiae (Ἐριννύες) teste Aeschylo Sept. v. 1046:

ὦ μεγάλαυχοι καὶ φθερσιγενεῖς Κῆρες Ἐρινύες.

Cf. Euripidis Electram v. 1252:

δειναὶ δὲ Κῆρες σ' αἱ κυνωπίδες θεαὶ
τροχηλατήσουσ' ἐμμανῆ πλανώμενον.

Praeterea Aeschylus Hesiodo assentiens Furias e Nocte natas fingit (Eum. v. 394), cui non repugnat Serv. ad Aen. VII. 327, qui etiam patrem dearum Acherontem commemorat. Quae cum ita sint, nullam video subesse causam, cur vs. 217—222 eiiciamus.

Quoniam de aliorum sententiis satis multa iam verba fecimus, restat, ut de opinione nostra dicendum esse videatur. Omnes autem scimus Fatum, cuius etiam in deos potestatem esse antiqui crediderunt, Hesiodi sententia iam ante Iovem natum exstitisse, quod manifestum fit e versu 464, ubi de Saturno ante Iovem natum leguntur haec:

οὕνεκά οἱ π έ π ρ ω τ ο ἑῷ ὑπὸ παιδὶ δαμῆναι

Deinde constabat inter omnes mythologos, Iovem mundi imperio potitum quasi societatem cum Fato inisse, ut ipse mundum, praecipue autem hominum vitam regeret nulla iam lite inter ipsum et Fatum intercedente. Quo factum est ut Parcae, quae vitam humanam praecipue regerent, Iovis filiae nominatae sint. [1])

Si quis haec recto iudicio perpenderit, non admirabitur duo Parcarum genera ab Hesiodo commemorari. Parcae enim, quae primo loco commemorantur, significant fatum, quod mundum a principio regit cuiusque in deos potestas est; Parcae autem, quae Iovis filiae dicuntur, sunt reginae vitae humanae. Simile quoddam videmus in carminibus Homericis, in quibus Μοῖρα et Αἶσα significant Fatum, Κατακλῶθες autem sortem humanam.

Neque tamen versus 218—219 retinendi sunt. Nam post versum 217:

καὶ Μοίρας καὶ Κῆρας ἐγείνατο νηλεοποίνους

nomina Parcarum ad Κῆρας pertinere videntur, quod absurdum est; deinde, cum post versum 219 versus 220—222 statim de munere Κηρῶν mentionem faciant, propter αἵτε munus puniendi Parcis tribui videtur, quod nihilo minus absurdum est. Contextus igitur perturbatus vs. 218—219 spurios esse indicat.

De hymno in Hecaten.[2])

Vs. 411—452.

Locum eiiciunt: Goettling, Paley (416—452), Flach, Rzach — defendunt: Welcker, Schoemann.

Hanc Theogoniae partem primum a Goettlingio in suspicionem vocatam non esse recentioris originis interpolationem grammatici veteres testantur, e quibus Servius ad Verg. Aen. IV. 511:

---

[1]) Hoc est, cur Juppiter sæpissime *Μοιραγέτης* appelletur.

[2]) De hymno in Hecaten scripserunt: *Mützell:* De emendatione Theogoniæ p. 475. — *Lehrs:* De Aristarchi studiis Homericis ed. II. p. 441. — *Gerhard:* Zeitsch. f. Alterth. 1852 n. 13. 14. — *Gerhard:* Über die hes. Theogonie p. 134. — *Petersen:* Ursprung und Alter der hes. Theog. Hamburg, 1862. p. 41. — *Preller:* Griech. Myth. I. p. 246. — *Welcker:* Griech. Götterlehre I. p. 565. — *Schoemann* in editione p. 127. — *Welcker:* in editione p. 127. — *Flach:* System der hes. Kosmogonie p. 29. — *Schoemann:* De Hecate Hesiodea Op. acad. tom. II. — *Klausen:* Rhein. Museum III. p. 453.

secundum Hesiodum, ait, Hecate et Titanis et Asteries filia est; Tzetzes autem ad Lycophr. v. 1175: Ἡσίοδος τὴν Ἑκάτην Πέρσου καὶ Ἀστερίης φησὶ θυγατέρα καὶ οὐ Περσέως · οὐδὲ μὴν Πέρσου τινὸς νεωτέρου, ἀλλὰ Πέρσου τοῦ παλαιοῦ, ὃς ἦν παῖς Εὐρυβίας καὶ Κρίου τῶν Οὐρανοῦ παίδων, tum Eustathius ad Odyss. p. 1651: τὴν Ἑκάτην Ἡσίοδος Περσηΐδα καλεῖ.

Singulos versus proferunt: scholiasta Euripidis ad Hipp. v. 146: τῇ Ἑκάτῃ, περὶ ἧς φησιν Ἡσίοδος

μοῖραν ἔχειν γαίης τε καὶ ἀτρυγέτοιο θαλάσσης,

et scholiasta Apollonii Rhodii, qui verbis poëtae: μουνογενῆ δ' Ἑκάτην Περσηΐδα adiecit versum 426:

οὐδ' ὅτι μουνογενής, ἧσσον θεὰ ἔμμορε τιμῆς.

Versum 440 respiciunt: Schol. B. L. V. ad Il. π 34: γλαυκὴν δὲ ἅπαξ εἰπόντος (scilicet τὴν θάλασσαν) Ὁμήρου, Ἡσίοδος ἀντὶ κυρίου αὐτὸ ἐξέλαβεν; et Schol. A. V. ad Il. π 748: καὶ Ἡσίοδος δὲ ἐπὶ τῆς θαλάσσης τέταχε·

καὶ τοῖς οἳ γλαυκὴν δυσπέμφελον ἐργάζοντο.

Neque tamen hunc hymnum genuinum esse facile quisquam credat, qui totius Theogoniae formam atque argumentum recto iudicio perpenderit. Cum enim Theogonia nil aliud sit, nisi nomenclatura deorum interdum episodiis epicis ornata neque poëta in rebus mythologicis enarrandis occupatus religionem, coniunctionem deorum et hominum, usquam attingat: cur hoc loco de cultu Hecates tam multa memoraverit, probabilem rationem reddere nemo potest. Hecate enim praedicatur vitae humanae custos, quippe quae gloriam det viro rem publicam administranti (vs. 430), in proelio victoria ornet exercitum (vs. 431—433), reges adiuvet in iure dicundo (v. 434), in ludis publicis palmam atque laudem impertiat illi, cui faveat (v. 435—438), una cum Neptuno tutetur nautas (vs. 440—443), una cum Mercurio greges (444—447), consulat denique etiam pueris educandis (vs. 450—451). Quae cum reliqui interpretes eliminanda esse arbitrarentur, Welcker suscepit hymni patrocinium, Hecaten in Boeotia praecipue cultam ideoque a poëta Boeoto copiose laudatam esse affirmans. Cuius opinio parum confirmatur scholiastae verbis: ἐπαινεῖ τὴν Ἑκάτην Ἡσίοδος, ὡς Βοιωτός · ἐκεῖ γὰρ τιμᾶται ἡ Ἑκάτη. Cum enim de cultu Hecates

in Boeotia nihil apud alios scriptores legamus neque scholiasta argumentis confirmet sententiam, non multum fallimur, si ea, quae dicit, suspicionem putamus ex eo exortam, quod rationem reddere conatus sit, cur Hesiodus tam multa de Hecate praedicaret, id quod ipse Welcker confitetur. *) Provocat tamen ad Plutarchum, qui in *Quaestionibus Romanis* (c. 111) describit quoddam genus sacrificii in Boeotia usitatum, in quo praecipue commemorat, homines sacris perfectis inter disiecta membra canis abire solitos. Ex quo Plutarchi loco elucet, sacrificium descriptum ad Ἑκάτην Ἐνοδίαν pertinuisse, quam Proserpinae ancillam veteres finxerunt et saepe cum ipsa Proserpina confuderunt. Sed Ἑκάτη Ἐνοδία apud Boeotos celebrata, cui canis sacer erat, non est eadem ac Hecate Hesiodea, Asteries filia, quam in coelo, terra marique pariter regnare poëta praedicat. Quae cum ita sint, e Plutarcho ad hunc locum interpretandum nil adferri posse facile apparet.

Iam fragmenta Hesiodi, quae de Hecate mentionem faciunt, nullo argumento confirmant Welckeri sententiam. Alterum enim Hecaten Scyllae filiam dicit (fr. XCII. Schol. Apoll. IV. 828: ἐν δὲ ταῖς μεγάλαις Ἠοίαις Φόρβαντος καὶ Ἑκάτης ἡ Σκύλλα), alterum autem nomen deae ita commemorat, ut Dianae cognomen fuisse videatur (fr. XXXIX. Pausanias I. 43. 1: ἐγὼ δ' ἤκουσα μὲν καὶ ἄλλον ἐς Ἰφιγένειαν λόγον ὑπὸ Ἀρκάδων λεγόμενον, οἶδα δὲ Ἡσίοδον ποιήσαντα ἐν καταλόγῳ γυναικῶν οὐκ ἀποθανεῖν, γνώμῃ δὲ Ἀρτέμιδος Ἑκάτην εἶναι).

Denique, si Hecate dea imprimis Boeotica fuisset, potuissetne fieri, ut eam, vitae humanae custodem, auctor *Operum et Dierum*, carminis Boeotici, de vita humana deorum metu regenda disputans nusquam commemorarit? At in *Operibus* de Hecate nulla exstat mentio. Quare nullam video subesse causam, cur verbis scholiastae nullo argumento confirmatis fidem habeamus.

Praeter Theogoniam carmen antiquissimum est, in quo de Hecate legimus, hymnus Homericus in Cererem. Poëta autem huius hymni Hecaten filiam Περσαίου, eiusdem, quem Theogonia Πέρσην appellat, dicit (εἰ μὴ Περσαίου θυγάτηρ ἀταλὰ φρονέουσα ἄϊεν ἐξ ἄντρου, Ἑκάτη λιπαροκρήδεμνος vs. 24—25) atque lucis (fortasse

*) Was der Scholiast angibt, Hesiodos preise als Böoter die Hecate so sehr, denn dort werde sie geehrt, mag Vermuthung sein. (Götterlehre p. 565.)

lunae) deam fingit (vs. 53: σέλας ἐν χείρεσσιν ἔχουσα). Iam hymnum in Cererem paulo ante aetatem Solonis ab Attico poëta compositum esse satis constat, quod ad hanc quaestionem solvendam magni est momenti.

In Attica enim temporibus nobis magis cognitis Hecate praecipue colebatur. Imagines eius tempore nascentis lunae sertis ornabantur (Porphyr. de abst. II. 16.), in triviis hostiae ei immolabantur (Becker, Charikles II. p. 96. Schoemann, Griech. Alterthümer II. p. 421), in vestibulis autem domorum sacellum erat, Ἑκατεῖον appellatum, ubi pater familias domo egressurus constare solebat, et, quidquid agere parabat, a dea exspectabat auxilium (vide schol. Arist. Lysistrate v. 64 et Suidas s. v. Ἑκατεῖον). Quae satis demonstrant Hecaten in Attica ut rerum humanarum custodem esse honoratam, id quod adiuvit Orphicos Atticos in cultu deae propagando. Quibus rebus adductus Goettling Orphicis, Onomacrito vel Cercopi tribuit hymnum, Hecaten, ut deam potentissimam celebrantem. Praeterea in hac Theogoniae parte invenit vocabulum, quod e lingua mystica Orphicorum depromptum esse videretur. Versu enim 426 legimus haec:

οὐδ' ὅτι μ ο υ ν ο γ ε ν ή ς, ἧσσον θεὰ ἔμμορε τιμῆς

et vs. 448:

οὕτω τοι καὶ μ ο υ ν ο γ ε ν ὴ ς ἐκ μητρὸς ἐοῦσα
πᾶσι μετ' ἀθανάτοισι τετίμηται γεράεσσιν.

Μουνογενής autem proprium vocabulum est Orphicorum, quod de Cora cum Cerere confusa usurpatur in Hymn. Orph. 40. vs. 16:

Μουνογενὴς πολύτεκνε θεά, πολυπότνια θνητοῖς

de Pallade in hymn. 31. vs. 1:

Παλλὰς μουνογενὴς μεγάλου Διὸς ἔγγονε σεμνή

de Proserpina in hymn. 28. vs. 2:

Περσεφόνη, θύγατερ μεγάλου Διός, ἐλθὲ μάκαιρα
Μουνογένεια θεά, κεχαρισμένα δ' ἱερὰ δέξαι.

Eo pertinet, quod Proclus dicit (in Tim. 2.): καὶ γὰρ ὁ Θεολόγος τὴν Κόρην Μουνογένειαν εἴωθε προσαγορεύειν. Proserpinam vero Orphici saepissime cum Hecate confundunt. (Vide Proclum in Tim. 1: καὶ τότε δὴ Ἑκάτην Δ η ὼ τέκεν εὐπατέρειαν).

Ne similitudo quidem negligenda est, quae intercedit inter versum 427:

καὶ γέρας ἐν γαίῃ τε καὶ οὐρανῷ ἠδὲ θαλάσσῃ

et hymnum Orphicum in Hecaten (Hym. II. vs. 1—2):

Εἰνοδίην Ἑκάτην κλήζω τριοδῖτιν, ἐραννήν,
Οὐρανίην χθονίην τε καὶ εἰναλίην κροκόπεπλον.

Goettling versum 440, ut opinionem suam argumentis quam plurimis confirmaret:

καὶ τοῖς οἳ γλαυκὴν δυσπέμφελον ἐργάζοντο

propter adiectivum pro substantivo θάλασσα usurpatum ab elocutione epica abhorrere contendit. Sed hoc proprium fuisse poëtae Boeoti apparet ex iis, quae in *Operibus* legimus: φερέοικος (vs. 570) pro θὴρ φερέοικος seu κοχλίας; ἀνόστεος (vs. 524) pro ἀνόστεος πολύπους; πέντοζος (vs. 844) pro manu, ἴδρις (vs. 756) pro formica, ἡμερόκοιτις (vs. 605) pro fure, et:

καὶ τότε δὴ κεραοὶ καὶ νήκεροι ὑληκοῖται
λυγρὸν μυλιόωντες ἀνὰ δρία βησσήεντα
φεύγουσιν (vs. 529—531).

Inveniuntur tamen in hac Theogoniae parte multa, quae recentiorem hymni originem statim produnt. Nam prorsus abhorret a dicendi genere epicorum vs. 429. 432. et 436: παραγίγνεται ἠδ' ὀνίνησιν, quod Klausen (Rhein. Mus. III. p. 453) perperam comparat cum versu Homerico: καί σφιν παρεγίγνετο δαιτί (Od. XVII. 173); verbum enim παραγίγνεσθαι apud Homerum «adesse», hoc loco «auxilium ferre» significat.

Suspicionem movet verbum μετάπρεπει sensu transitivo. (Vs. 430: ἔν τ' ἀγορῇ λαοῖσι μεταπρέπει, ὅν κ' ἐθέλῃσιν.)

Non est epicus usus adiectivi ἐσθλός vs. 435. 439. et 444.

Certissimum tamen interpolationis indicium est vs. 447 crasis (e καὶ ἐκ κἀκ), cuius apud epicos veteres nullum exstat exemplum.

Ultimo loco, ne quid omittamus, alienum non videtur commemorare sententias eorum, qui in hymno contemplationem theologicam agnoscunt. De qua re doctissime disputavit Petersen in dissertatione «*Ursprung und Alter der hes. Theogonie*» p. 42: «Auch kann der Begriff der Göttin erst einer Zeit der überwiegenden

Reflexion angehören, er ist die, vom Licht entnommene, fast zum Begriff der Allmacht erhobene Fernwirkung» *) Schoemann vero per Hecaten Iovis erga homines benevolentiam significatam putat: «Macht und Gewalt sind nicht die einzigen Attribute der göttlichen Weltherrschaft: die andern sind Wohlwollen gegen die Menschheit und Gewährung guter Gaben, Erhörung der Gebete, Beistand in ihren Mühen und Arbeiten: und diese andere der Menschheit zugewandte Seite des göttlichen Wesens wird nun durch Hekate angedeutet.» Neque tamen Schoemann hymnum spurium iudicat, quippe qui totam Theogoniam aetate Pisistrati, ut prooemii instar esset ad carmina Hesiodea, conflatam putat. Contra nos, qui Schoemanni sententiam nullo probabili argumento confirmatam reiicimus atque post egregia Paleyi, Flachii et Rzachii de dialecto Hesiodea opera antiquitatem Theogoniae procul dubio esse arbitramur, in iis, quae Schoemann et Petersen de hoc loco disputarunt, clarissimum videmus indicium, cur hymnus pro spurio habendus sit. Nam contemplatio theologica ab antiqua illa aetate, qua Homerus et Hesiodus vixerunt, prorsus aliena est.

Nobis igitur *verisimile* videtur hymnum in Hecaten post hymnum Homericum in Cererem ab Orphicis esse scriptum; iam id *certum* est, versus 411—452 non pertinere ad genuinam Theogoniae formam.

Vs. 828.

πασέων δ' ἐκ κεφαλέων πῦρ καίετο δερκομένοιο.

Versus eiiciunt: Goettling, Flach, Rzach — defendunt: Welcker, Schoemann, Lennep.

Editores, qui versum 828 compararunt cum praecedentibus:

ἦν ἑκατὸν κεφαλαὶ ὄφιος δεινοῖο δράκοντος
826 γλώσσῃσι δνοφερῇσι λελειχμότες · ἐκ δέ οἱ ὄσσων
827 θεσπεσίῃς κεφαλῇσιν ὑπ' ὀφρύσι πῦρ ἀμάρυσσε

*) Nomen deae a vocabulis ἕκα, ἕκας ductum deorum potestatem, qua absentes etiam, quidquid volunt, efficere possunt, significare videtur. Hic est sensus, qui inest in cognominibus Apollinis "Εκατος et Ἑκάεργος et in cognomine Dianae: Ἑκάτη. Ex quo cognomine novum numen (Ἑκάτην) exortum esse verisimile est. Qui autem nomen, de quo quæsivimus, a ἑκών et ἕκητι ductum putant, neglectis etymologiæ Græcae præceptis vehementer errant.

versu 828 iisdem fere verbis idem dici, quod 827, omnes animadverterunt. Ruhnken, ut textum emendaret, versum 828 eiecit, quem secutus est Wolf et pars editorum.

Sed habet versus defensorem suum in Lennepio, qui hoc loco satis mire emphasin videt: poëta, ait, praecipue commemorare voluit ignem ex omnibus capitibus pariter erumpentem. Schoemann, quem offendit tale emphaseos genus, versum 827 maluit sic scribere: θεσπέσιον βλοσυρῇσιν ὑπ' ὀφρύσι πῦρ ἀμάρυσσε, ut versum 828 servaret; postea tamen talem in coniiciendo audaciam probari non posse ipse confessus est tautologiamque molestam, memoria codicum retenta, ipsi Theogoniae auctori vitio vertit.*)

Iam quod Hermann et Gerhard contenderunt, versus 826—827 et 828 duobus diversis recensionibus esse tribuendos, verisimile mihi quidem videtur, neque tamen facile est diiudicare, utra sit antiquior, cum utraque recensio ad versum 825 pariter accommodata sit. Nam, qui versum 827 eiicere volunt, dativum θεσπεσίῃς κεφαλῇσιν inusitatum esse frustra contendunt, cum praesertim in oratione poëtica, imprimis apud Homerum dativus loci saepe occurrat (vide Ἑλλάδι οἰκία ναίων vel τόξ' ὤμοισιν ἔχων vel ὁδοῖς ceteraque huiusmodi). Attamen, si consideramus, versus 826—827 ab antiquo teste, Aristophane defendi, qui aperte hunc locum ludibrio habet in Vespis (vs. 1032—1034) et in Pace (vs. 755—757 ed. Berk):

> οὗ δεινόταται μὲν ἀπ' ὀφθαλμῶν Κύννης ἀκτῖνες ἔλαμπον,
> ἑκατὸν δὲ κύκλῳ κεφαλαὶ κολάκων οἰμωζομένων ἐλιχμῶντο
> περὶ τὴν κεφαλήν

neque descriptionem perfectam esse posse, cum poëta versu 825 de capitibus draconis loquatur, nisi et linguae vibrantes draconis propriae describantur, satius ducimus versum 828, quam duos praecedentes eliminare.

(Continuabitur.)

GEYZA NÉMETHY.

---

*) Bei einem solchen Dichter, wie wir ihn hier vor uns haben, ist freilich vieles möglich (p. 73 ed.). Scilicet Schœmann Theogoniam ætate Pisistrati a poeta quodam ignobili consutam esse putat.

MELKI HENRIK ÉS MŰVEI.

A bécsi udvari könyvtár egy XIV. századbeli kézirati codexe két német satirikus költeményt tartalmaz, a melyeket az irodalomtörténet a *Halálra való emlékeztetés (Erinnerung an den Tod)* és a *Papok élete (Pfaeffnleben)* neve alatt ismer. Mindkettő szenvedélyes fellobbanással korholja kora romlottságát, melyet realistikus vonásokkal rajzol. Az első, a *Halálra való emlékeztetés*, mindenekelőtt a papság bűneit sorolja fel, a simoniát, kapzsiságot és fajtalanságot, azután a világiakra tér át, ostorozva a fejedelmek és lovagok önhittségét és erkölcstelenségét s a nők fényűzését. E rothadt viszonyok közepett a költő a halálra akarja emlékeztetni embertársait. Az élet rövidségéről és nyomorúságáról elmélkedik, majd a halál rút voltát ecseteli s végül leírja a halál utáni élet borzadalmait. A másik költemény tisztán a korabeli papság romlott életével foglalkozik. A papok lennének hivatva a nép felvilágosítására, de erkölcstelenségbe sülyedve megfeledkeznek kötelességükről, nőkkel érintkeznek s ez által megszentségtelenítik a miseáldozatot. Ép azért, a ki nem bír elég erővel, hogy erkölcsös életet éljen, ne legyen pappá . . .

Az első költeményt Hoffmann von Fallersleben adta ki először 1830-ban,[1]) a másodikat Haupt Móricz 1836-ban.[2]) Bár a kézirat, mint említettük, a XIV. századból való, a költemények keletkezése idejét mégis a XII. századba helyezték s Haupt (id. h. 238. l.) azon nézetét fejezte ki, hogy mind a kettő egyazon költőnek műve. E költőt, a ki az első költemény végén Henriknek nevezi magát, Lachmann a melki kolostor tagjai közt kereste, minthogy ama befejező versekben szó van egy Erkenfried nevű apátról is, már pedig tudomásunk van róla, hogy a nevezett kolostornak 1163 előtt egy ily nevű apátja volt.

Mig Lachmann szerint a költemények a XII. század közepe táján keletkeztek, Diemer [3]) e század elejét jelölte meg mint a szer-

---

[1]) *Hoffmann v. Fallersleben, H., Fundgruben f. Gesch. d. dtsch. Sprache u. Literatur.* Breslau, 1830. I. 257. s köv. l.

[2]) *Haupt u. Hoffmann, Altdeutsche Blätter.* Leipzig, 1836. I., 217—238.

[3]) *Diemer, Kleine Beiträge zur älteren dtsch. Spr. u. Literatur* XIV—XIX. Sitzungsberichte d. phil.-hist. Cl. d. k. Akademie d. Wiss. Wien, 1856—58. 18., 27., 28. köt.

kesztés idejét, helyeül pedig a göttweigi kolostort, a melyben 1090—1120 szintén élt egy Erkenfried nevű apát. E nézet azonban nem talált hívőkre; a költemények utolsó kiadója, Heinzel [1]) is Lachmann nézetét fogadta el s e nézet mellett megmaradt az irodalomtörténet egész a legújabb időkig.

·Legújabban azonban Wilmanns Vilmos a költemények korát, keletkezése helyét és költője személyét illetőleg az eddigitől egészen eltérő véleménynyel lépett fel.[2]) Szerinte a költemények két századdal később, a XIV. században keletkeztek, még pedig nem Alsó-Ausztriában, hanem Magyarországon; a költő szerinte egy magyarországi szerzet tagja volt. Nem lesz tehát ránk nézve érdektelen, ha behatóbban szemügyre vesszük e meglepő hypothesist, a melyet a Wilmanns-féle iratnak egy ismertetője, Behaghel, máris elfogadhatónak itélt.[3])

Vizsgáljuk meg először is a szerkesztés *idejének* kérdését. Régebben ennek meghatározásánál a legfőbb kriterium a *verselés* volt. Ténykép elfogadhatjuk azt, hogy Veldekei Henrik (1180 kör.) volt az első német költő, a ki a versek szabatosságára, a rímek tisztaságára lelkiismeretesen ügyelt. Ennélfogva az olyan költeményeket, melyeknek verselése bizonyos tökéletlenségeket mutatott fel, rendesen a Veldeke előtti időbe helyeztek. De ha tekintetbe veszszük, hogy Veldekei Henrik után is élhettek költők, a kik rosszúl verseltek és hibásan rímeltek, akkor kétségbe kell vonnunk e kriterium absolut értékét. Igazat kell tehát adnunk Wilmannsnak, ha azt mondja, hogy a szóban levő két költemény pontatlanabb verselése és rímelése magában véve még nem mutat régiségre.

A kor kérdését illetőleg biztosabban építhetünk a költemények *nyelvére.* Wilmanns teljesen mellőzi a behatóbb nyelvi vizsgálatot, négy sorban (5. l.) végez evvel s egész általánosságban veti oda, hogy a költemények nyelve nem viseli magán a XII. század jellemét. Nézetünk szerint ez elhamarkodott állítás.

Ha közelebbről vizsgáljuk a két költeményt, mindenekelőtt feltünik az, hogy mindkettő osztrák-bajor dialektusban van írva. Ki fog ez tünni, ha felsorolunk egy párat nyelvi sajátságaik közül.

---

[1]) *Heinrich von Melk*, herausgg. v. Richard Heinzel. Berlin, 1867.

[2]) *Wilmanns W., Der sogenannte Heinrich von Melk.* Beiträge zur Geschichte der älteren dtsch. Litteratur. Heft I. Bonn, 1885.

[3]) *Literaturblatt f. germ. u. roman. Philologie.* 1886. febr. füzet.

Az *umlaut* hatását tulajdonkép csak a rövid *a*-ra nézve mutathatjuk ki teljes biztossággal (l. pl. a következő rímeket: megen: entreden *HE* *) 555; henden: enden *HE* 619; mege: phlege *P* 545), ellenben a *ô*-nál nem áll be (gelônet: gehônet *HE* 951), megmarad az *u* (sunde: stunde *HE* 480; sunden: gebunden *HE* 931) és *uo* is (genuoge: ungefuoge *HE* 307; truobe: gruobe *P* 131). Már pedig a bajor-osztrák dialektus egyik sajátsága épen az, hogy e hangzók soká ellentállnak az *umlaut* hatásának (l. *Weinhold, Bair. Gramm.* 29., 54., 57. §§.) E nyelvjárás egy másik jellemvonása, az *a* és *o* egybeesése, mely főleg *r* előtt állott be (l. *Paul Mhd. Gramm.*[2] 111. §.) szintén megvan a két költeményben (warte: harte *HE* 881; wort: êwart *P* 325; wart: wort *P* 460); ilyen továbbá az *ie* és *i*, az *uo* és *u* egybeesése (ziehen: vihen *HE* 147; viench: dinch *HE* 441, és chunt: tuont *HE* 373; l. *Paul, Mhd. Gr.*[2] 113. §). Továbbá a rövid *a* megnyúlása liquida és *h* előtt (erchant: hânt *HE* 71; wartman: stân *P* 19, l. *Weinhold B. Gr.* 36. §.). Hasonló a rövid *e* megnyúlása *r* előtt (germêr *HE* 131, *Weinhold* 48. §). *i* és *î* váltakozik (triutîn: vernim *Weinhold* 81. §); *iu* *û*-vá változik (beriuse: chlûse *Weinhold* 60. §); *o* *u*-vá (chumt: frumt *P* 391; *Weinhold* 28. §.). A mi a mássalhangzókat illeti, feltünő a szókezdő *ch* középn. *k* helyett (chraft, chomen, chint, choufen), a mit a bajor dialektus régibb fokán szintén megtalálunk (l. *Weinhold* 179. §; *Paul, Beitr.* VI, 556. l.). Az alaktani sajátságok közül csak a part. präs. — *unde* alakját említjük meg (swanzunde *HE* 215: stinchunde *HE* 676; wäinunde *P* 352; l. *Weinhold* 289. §.).

Nem szenvedhet tehát kétséget, hogy mind a két emlék osztrák-bajor dialektusban van írva. Nem vettünk még figyelembe egy sajátságot, mely e nyelvjárásnak a kfn. korban egyik főjellemvonása, a hosszú *î* és *û* hangzók diphthongizálását. Ép ez a sajátság szolgálhat chronologiai eszközül, minthogy pontosan megfigyelhetjük ez elváltozás történeti fejlődését. Ez áramlat Ausztriában vette kezdetét a XII. és XIII. század határán. A XII. században még alig találunk példát az *î* > *ei* és *û* > *au* elváltozásra (*Weinhold, Bair Gr.* 70., 78. §§), a XIII. század elején már több eset merül fel,

*) *HE* = *Halálra való emlékeztetés (Erinnerung an den Tod)*; *P* = *Papok élete (Pfaffenleben)*. Az idézetek Heinzel kiadására vonatkoznak, tekintetbe véve a Heinzel nézete szerint interpolált verseket is, tehát *HE* 885- és *P* 316-tól kezdve a régi számozással.

a XIII. század második felében ausztriai iratokban már csak elvétve találni a régi *î* és *û* hangzókat, a XIV-ben *ei* és *au* általános. Már pedig a szóban forgó két költemény eredetijében még általánosan *î*-nek és *û*-nak kellett állania. A XIV. századbeli másoló természetesen nagyobbára *ei*-nek és *ou*-nak írta e hangokat a saját kiejtése szerint (l. *Diemer, Sitzungsber.* 18, 307), de ezeket mindenütt meg lehet különböztetni a régi *ei* (ausztr. kéziratokban rendesen *äi*-nek írva) és *ou* diphthongusoktól, ez utóbbiak nem rímelnek az újakra (genäiget : gesäiget, de : stîget : verswîget stb.), a mi később szintén beállott (bár a nyelvjárás külön tartotta a különböző eredetű hangokat *Paul, Mhd. Gr.* 110. §.). Az *î* megvolta minden kétségen kívül van helyezve az által, hogy latin *i*-re rímel (hie bî: in nomine domini *HE* 453).

Ilyformán már e költeményekből magukból is valószínűvé tehetjük azt, hogy még a XII. század folyamán keletkeztek. Még erősebb támaszt nyer e nézet, ha összehasonlítjuk őket egyéb XII. századbeli művekkel. Főleg egyet akarunk itt ezek közül kiemelni, az úgyn. *Letanîet*. Már régebben feltünt a számos nyelvbeli egyezés, melyet egyrészt a *Letanîe* s másrészt a *HE* és a *P* felmutat, sőt egyesek ebből a szerző azonosságára is következtettek. A nyelvi sajátságok egyezését újabban is kiemelték,*) s ez csakugyan szembetünő. A hangtani jellemvonások ugyanazok, mint a melyeket fentebb mint a *HE*- és *P*-éit említettünk, úgymint az *ô*, *uo* és *û* umlautjának hiánya, pl. himilchôre : trôre *LG* (a *Letanîe* gráczi kézírata) 220, 26; guote : huote *LS* (a Letanîe strassburgi kézírata) 926; sunden : stunden *LG* 216, 16; *a : o*, pl. wart : behart *LS* 1108; *ie : i*, dinge : bigienge *LG* 221, 20; *uo : u*, wistuom : sun *LG* 217, 12; *a : â*, man : hân *LG* 230, 12; *iu* : *û*, biriuset : tûsent *LG* 232, 22; *o : u*, chume : sune *LG* 222, 14; *ch* a később restituált *k* helyett, chume, chint, chunde, chlagen stb.; part. präs. *-unde* végzettel: flohzunde *LG* 225, 16; stinchundiz 226, 26; schellundiz 230, 5 stb.

A Melki Henriknek tulajdonított két költemény és a *Letanîe szókincse* is tüntet fel egyezéseket; egész sorát lehetne összeállítani az oly kifejezéseknek, a melyek egyezőleg találhatók e költeményekben s a melyek más művekben ritkábban fordulnak elő. Itt

*) L. *Vogt*, *Paul-Braune-féle Beitr.* I., 142., és *Roediger*, *Zeitschr. f. deutsches Altertum* 19, 279.

csak nehányat akarunk közülök kiválasztani (bővebben l. Rœdiger id. h. 312.)

beie (békó) *HE* 817. *P* 606. *LS* 973.

einlîch (egységes) *P* 251. *LG* 237,20.

eislîch (borzasztó) *HE* 29. 678. *LG* 220, 36. *LS* 1127.

geheiz (fogadalom) *HE* 796. *ir christenlîchen anthäiz mit andern gehäizzen HE* 188. *unser christenlîche giheizze LG* 224, 25.

gerich (büntetés) *P* 1. *LS* 1127.

gischaft (teremtmény) *P* 347. *LG* 221, 22. 222, 32.

behern (megfosztani) *HE* 296. *verhern LG* 233, 18.

hônchust (álnokság) *HE* 913. *LG* 224, 4.

missehellunge (visszavonás) *HE* 200. *LG* 219, 24.

orthabe (ok) *P* 187. 208. *LG* 219, 43.

riusen (megbánni) *HE* 14. *P* 6, 26.

scherm (= schirm) HE 298. *P* 740. *LG* 236, 11.

sol (pocsolya) *P* 182. *gisol LG* 225, 1.

schuntaer (izgató) *HE* 936. *schuntaere LG* 226, 28.

vor got in sînen tougen P 342. *die gotis tougen LG* 319, 37.

ûf sellen (kiszolgáltatni) *P* 667. *LG* 230, 29. *LS* 857.

vanchen (szikra) *HE* 345. *LG* 234, 37.

verlorne (veszteség; *verlor* helyett) *P* 647 (de 716 *verlor*) *LG* 230, 42. *LS* 1350.

verswelhen (elnyelni) *HE* 582. *LG* 233, 4. 8. *LS* 1201.

wâz (lehellet) *HE* 552, 678. *LG* 219, 17. 231, 35.

wellic (hullámzó) *HE* 941. *LG* 225, 35.

Hosszabb fordulatok és phrasisok:

nâch der jungisten schîdunge sô läider âne barmunge gotes zorn uber siu ergêt *HE* 135., és: der jungsten schidunge, diu âne barmunge irgêt *LG* 228, 20.

sô daz er (der tîvel) uns ûz götlîchem scherme mit dem selbem laster verschunde *HE* 299. — daz mih der tûvil nit ne verscunde *LS* 934.

nicht des, daz ie geborn wart, wirt sô widerzæme noch der werlt sô ungenæme *HE* 594. — dem ich hiute pin gnæme, dem pin ich danne widerzæme *LG* 225, 24.

der hêt immer dâ von ze sagene *HE* 707. — wir hieten iemer von dir ce redene *LS* 228, 5.

daz diu gotes gûte hât geschaffen mit anträite *HE* 1008. — der schaffit unde antreitet *LG* 216, 39.

er ist sælich der dâr (ce himel) garbäitet *HE* 1028. — dar ûffe habit garbeitet daz ir heim (=hin ce got 232, 34) sit gileitet *LG* 233, 1. 2.

A Melki Henrik két költeményében és a *Letanîeben* kimutatható egyéb stilistikai és verselési egyezéseket nem akarjuk e helyen mind felsorolni, l. erről Rœdiger id. h. 283—311 és 316—324. l. Mindezen egyezések olynemüek és oly nagyszámúak, hogy ha nem is lehet ezek alapján a szerző azonosságára következtetni (Rœdiger 344. l.), annyi mégis kétségtelen, hogy mind a három költemény egyazon vidéken és, a mi még fontosabb, egyazon korban keletkezett (kölcsönzés ki van zárva, l. Rœdiger 343. l.). Már pedig a *Letanîe* minden bizonynyal a XII. századból való, a strassburgi kézirat saját tanusága szerint 1187-ben fejeztetett be (Vogt 142. l.), ennél még régibb a gráczi kézirat, úgy, hogy a költemény a XII. század közepe táján iratott. Ebből tehát az következik, hogy a Melki Henriknek tulajdonított költemények, a melyek nyelv, stilus és verselés tekintetében egyeznek amavval, ugyanezen korból valók.

Ez állítást még újabb érvekkel is erősíthetjük. Költeményeink nyelvezete egyéb XII. századbeli művek nyelvével is mutat egyezéseket a szók hangalakja, grammatikai használata és a kifejezések összefűzése tekintetében. Álljanak itt ez egyezések közül a következők:

gire helyett *gîre* (és *gîrisch*) : *HE* 812. 814. 841. *P* 471; szintúgy *Bécsi Genesis* (XI—XII. század) 901. *LG* 127 ; *Tnugdalus* (XII. sz.) 49, 18.

A *siu* (=*ea*, acc. pl. ntr.) alak *eos* és *eas* értelmében előfordúl *HE* 126. 137. 207. 964. *P* 358; hasonlókép egy régi prédikáczióban (*Hoffmann, Fundgr.* I., 65, 16) és a *Juditról* szóló XI. sz. költeményben 146, 2; 159, 25.

mit grimme ist recht daz er zergê, der geborn ist mit grimme *HE* 506; és az említett prédikáczióban: elliu werltwunne zergêt mit grimme *Fundgr.* 1, 95, 8.

sulen sîniu wort nicht zergên *HE* 49; és: sol die werlt elliu zergên, sîniu wort schulen gestên, a *millstätti sündenklage* név alatt ismeretes XII. sz. költeményben (ed. Karajan 52, 13.)

der briesterlîchen namen ie gewan *HE* 186; és ich binz der wirsiste man der den namen ie gewan, daz er cristen solde sîn. *Sündenkl.* 305, 24.

der îtelchäit ist si vol unt der triwen hol *P* 681. — aller unguote was mîn herze vol, rehter dinge weiz hol. *Sündenkl.* 306, 25.

brœder läim (= középn. lêm) *HE* 482. — iz was ein brôder leim. *Melki Máriádal* (XII. sz.) 314, 25.

christenlîcher anthäiz (= votum religionis) *HE* 188. és *Tnugdalus* (XII. sz.) 53, 31.

sîn gehugde wirt êwiclîch verswîget *HE* 98. — der die botschaft niht gelouben welle, sîn gehugde sint im vervarn. *Vrône botschaft* (XII. sz.). *Altd. Bl.* 2, 474.

Nézetünket megerősíti végül még az a körülmény, hogy Freidank, a *Bescheidenheit* költője, a mint Diemer*) kimutatta, ismerte mind a *Halálra való emlékeztetést*, mind a *Papok életét;* Freidank a XIII. század elején élt s így szó sem lehet arról, hogy e két költemény csak a XIV. században keletkezett.

De Wilmanns bizonyító eljárásában nem is vette figyelembe az eddig felhozottakat, ő, a mint maga mondja (6. l.), könnyebben és biztosabban vélt czélhoz jutni, ha nem bocsátkozik a nyelv és stilus vizsgálatába, hanem a satirák *tartalmát* veszi szemügyre. Nézzük tehát, vajjon e tartalmi okok elég erősek-e arra, hogy az eddigiek alapján kifejtett állításunkat megingassák.

Wilmanns nem akar súlyt fektetni arra, hogy költeményeinkben a *minnesang* mint a lovagi osztály szokásos időtöltése (herkömmliche Unterhaltung der ritterlichen Gesellschaft 6. l.) szerepel, ő neki pedig az a nézete, hogy a XII. században Ausztriában még nem virágzott a költészet e neme. Ez a nézete ugyanis nem talált helyeslésre s azért W. maga sem akar vele argumentálni. De, úgy hiszszük, költeményeinkből nem is tünik ki, hogy a minnesang akkor már »szokásos időtöltése volt a lovagi osztálynak,« az oly helyek, mint pl. a következő:

nû sich in wie getâner häite
diu zunge lige in sînem munde
dâ mit er diu troutliet chunde
behâgenlichen singen (*HE* 610),

nézetünk szerint csak azt mutatják, hogy Ausztriában a tulajdonképeni minnesangot megelőzőleg is léteztek már szerelmi dalok, ez pedig úgyis általánosan ismert dolog. (l. *Scherer, Gesch. d. dtsch. Litteratur* 202.)

A Wilmannstól felhozott következő argumentumok olynemüek, hogy nem lehet velök tulajdonképen se bizonyítani, se czáfolni. Satiráink egyike rosszalja a nők fényüzését s főleg a parasztnőket (die tagewurchen) támadja meg, mint a kik utánozni akarják a magasabb rangúakat öltözékben, kendőzésben, uszály,

*) *Sitzungsberichte d. kais. Akademie d. Wiss.* Wien, 28. köt. 337. l.

fátyol és sárga szalagok viselésében. Igaz, hogy költeményeinken kívül más XII. századbeli munka nem említi a parasztnők ilyes szokásait, de ezt azért még nem lehet okúl felhozni a mellett, hogy a szóban levő két költemény jóval későbbi korból való. Mert nem mutathatjuk ugyan ki Henrik panaszainak alaposságát máshonnan vett idézetekkel, de nem is találunk semmit, a mi jogosulatlanoknak bizonyítaná őket. E korbeli művelődéstörténeti forrásaink egyáltalában oly gyérek, hogy nem szabad csodálkoznunk, ha sok dologra nézve épen nem adnak felvilágosítást. És ép az alsóbb nép élete ez időben még nem is volt tárgya az irodalomnak, a mikor pedig azzá lesz, a XIII. században, rögtön megütik fülünket oly hangok is (Nîthart von Riuwental, Wernher der gartenaere stb.), a melyek korholják a nép ilynemű hajlamait. Épen nem lehetetlen tehát, sőt inkább valószínű, hogy Henrik kifakadásai teljesen jogosultak voltak már egy századdal előbb is. Hisz mindezek nem voltak új dolgok, a melyeket úgy kellett importálni máshonnan. (Wilmanns abból, hogy egy XIII. századi franczia dominikánus az akkori *franczia nők* ilynemű szokásairól beszél, azt következteti, hogy ugyanakkor még nem lehettek ezek elterjedve Ausztriában, mintha Páris már a XII. században is hangadó lett volna a női divat dolgában!). A kendőzésről már a Nibelungének is megemlékszik: gevelschet frouwen varwe vil lützel man dâ vant (ed. Bartsch 1654, 1.), a sárga szalagok divatja pedig, a melyre Wilmanns különös súlyt fektet, még régibb korba megy vissza, megtaláljuk ezt már a római nőknél, főleg a könnyelműebbeknél, s e szokás később is megmaradt Olaszországban és átment Németországba, a hol városi törvények is emlékeznek meg róla.*) Az arany *gibende* (fejszalag) régente állandó attributuma volt az előkelő nőknek (si truogen ûf ir houbten von golde liehtiu bant *Nib. én.* 1654, 2., a többi idevágó helyeket l. *Mhd. Wörterbuch* I., 132), igen közelfekvő dolog volt tehát, ha az alsóbbrangúak arany helyett sárga fejszalagot viseltek. A XIII. század elején egy Berthold nevű ferenczrendi szerzetes többször kikel a sárga szalagok és fátyolok divatja ellen: «Nû wachsent mit einander *ir gilwerinne mit dem gelwem gebende* und ir reinen frouwen mit iuwerm dêmüetigen gewande;» és «Nû machet irs nòtlich ir frouwen daz iuch nieman erlîden mac: sô mit gewande, sô mit vorgange zuo dem opfer, mit âventiure, mit

*) *Weinhold*, Die deutschen Frauen in dem Mittelalter 1851. 291. l.

düechelchen, *mit gelwem gebende, mit sleigern* und mit wæhen næten.»*) Az uszály (kfn. *swanz, swenzelîn)* viselésének divatja is nagyon régi, l. *Schultz, Das höfische Leben zur Zeit der Minnesinger* I., 199. l. Nagyon valószínű tehát, hogy mind e szokások meg voltak Henrik korában, a XII. században is s hogy akkor már elharapóztak az alsóbbrangúak körében is.

A *Halálra való emlékeztetés* következő versei:

unt ob hundert perge fiurîn
sîn temprunge solden sîn
sine möchten in nicht erlâwen
unt die tîvel mit fiurîn chlâwen
schuoffen in solhes weters sous :
entriwen daz ist ein übel chuelhous, (945—950),

a pokol kínjait rajzolják, midőn a bűnös egyfelől tikkasztó hőséget, másfelől fagyos hideget szenved. Wilmanns szerint e passus hasonlat akar lenni a gőzfürdőhöz, a gőzfürdők használatáról pedig még csak a XIII. században értesülünk, tehát ez is arra mutatna, hogy a költemény nem lehet a XIII. századból való. Az idézett helynek ilyes magyarázata azonban teljesen szükségtelen. A pokolnak hasonló leírásával nem egyszer találkozunk az akkori egyházi íróknál, a kik szintén nem tudtak semmit a gőzfürdőről. Honorius *Elucidarium*-ának egy helye (III., 4) pl. így hangzik: «Secunda pœna (inferni inferioris) est intolerabile frigus, de quo dicitur, si igneus mons immitteretur in glaciem verteretur;» egy XII. századbeli német költeményben *(S. Paulus)* pedig ezen leírást találjuk: «Ein fûr daz heizet sì brinnen: wer ein berch steinen, der in wurfe dar în, er wêre alsenich schiere wurden goteweiz. Sô sihit siu hin furbaz einen brunnen alsò kalt; wêre ein buorch (olv. berch) fûren, der in wurfe dar în, er zergienge als ein snê.» (l. Heinzel kiad. 132. 133. l.) A mi pedig a *chuelhous* kifejezést illeti, nem állíthatni, hogy ez gőzfürdőt jelent; a szó — a Grimm-féle szótár tanusága szerint — e helyen kívül egyáltalában nem fordúl elő a német irodalomban; valószinűleg egyszerűen ad hoc készült fordítása a lat. *frigidarium*nak.

Nem határozhatni meg azt sem, bár sejthetni, hogy a *mouchel-*

*) *Diemer, Sitzungsberichte* 28, 317 és *Grimm J., Kleinere Schriften.* 1869. IV. V. B. 334. l.

cellen, luppellen, getraebe és *michel geraete* kifejezések mit jelentenek, mert ezek is csak ezen a helyen fordúlnak elő. Módszertelen eljárás tehát, ha Wilmanns bizonyos jelentést tulajdonít nekik s azután kimutatja, hogy az illető intézményekről, a melyeket ő önkényesen látott el e nevekkel, a XII. században még nem találunk említést.

Még egy «művelődéstörténeti bizonyítékot» idéz Wilmanns: a *Papok élete* egyik sorában t. i. czélzást lát világi tudós rendre (weltlicher Gelehrtenstand), ennek létezése pedig még nem mutatható ki a XII. században. A költemény e passusa így hangzik:

wir sint in (t. i. a papoknak) sô harte nicht ergramt,
wir mäinen nicht die gelêrten alle sampt:
swie vil er der buoche chunne,
wil er werltlich wunne
mit den wîben âne gân
so sol er briesterlîchen orden niht bistân. (551—556. v.)

Wilmanns tehát a *gelêrten* kifejezést világi tudósokra érti. Már magában véve is feltünő volna, hogy mikép kerülnek ide világi tudósok, mikor a költő megelőzőleg csupán a papok bűneiről beszélt és semmi olyast nem mondott, a mi a világi tudósokra is ráillene. Másrészt különös volna az is, hogy a következő sorban minden átmenet nélkül megint papokról beszél. A dolog egyszerűen úgy áll, hogy a *die gelêrten* kifejezés nem *világi tudósokat*, hanem épen ellenkezőleg *papokat* jelent; már az ófn. *gilârtêr* egyértelmű volt a *clericussal*, l. Grimm-féle szótár IV. 1, 2, 2960. Így aztán elesnek az említett nehézségek, de elesik egyuttal Wilmanns argumentuma is.

Az eddig tárgyalt pontok azonban inkább mellékes vonások voltak, a melyek a közműveltségi állapotokkal voltak összefüggésben. Ezek mellett tekintetbe kell vennünk az egyházi viszonyokat és azon theologiai tanokat is, a melyeket költeményeink tárgyalnak.

Henrik mindkét költeményében behatóan fejtegeti azt a kérdést, vajjon *a miseáldozat hatását befolyásolja-e az illető áldozó pap erkölcsi állapota.* Ez a kérdés nagyban foglalkoztatta a XII. század theologus köreit. VII. Gergely óta pápai és zsinati rendeletek egész sora szól róla, megtiltva a bűnös papnak az áldozást s a közönségnek az ily pap miséjének látogatását. VII. Gergely egyenesen azt állította, hogy ily esetben nem is megy végbe maga a tulaj-

donképeni áldozat; mások szerint pedig az ily áldozat árt úgy az áldozó papnak, mint az áldozatot elfogadó közönségnek. Egy kiváló egyházi férfiú, Reicherspergi Gerhoch, a ki a XII. sz. első felében élt Ausztriában, hosszabb tractatust szentelt e kérdésnek; ő szerinte az egyházon kívül nem létezhetik miseáldozat, már pedig ha bűnös pap akar áldozni, e cselekedete által eo ipso excommunicálja magát, tehát áldozata nem érvényes. Később enyhébben itéltek e dologról, Clairveauxi Bernát rosszalta Gerhoch szigorú nézeteit s az egyházi írók nagyobb része az áldozat hatására nézve közömbösnek mondta az áldozó pap erkölcsiségének fokát. (l. *Heinzel* 21—28. l.).

Ha már most szemügyre vesszük Henrik fejtegetéseit, sajátságos ellenmondásra akadunk bennök. A *Halálra való emlékeztetés* 161—180. versében kiemeli a miseáldozat csodálatos bűnbocsátó hatását; ha azonban, úgymond, olyanok végzik az áldozatot, a kik nem élnek úgy, mint a hogy kellene, az bizonyosan visszatetszik az istennek. A *Papok életé*-ben (253—394. v.) is keményen elitéli azon erkölcstelen papokat, a kik tisztátalan kézzel nyúlnak az Úr testéhez; az ilyenek Pál apostol szavai szerint, szellemi halált érdemelnek; Júdáshoz hasonlók, mert elárulják Krisztust. Ha ember embert sért meg, jóvá teheti bibáját, de a legmagasabb úr ellen elkövetett vétkét soha. — Annál feltünőbb, ha mind a két költeményben e szigorú itéletre oly szavak következnek, a melyek épen nem állanak összhangban az eddigiekkel, hogy t. i. a pap erkölcsi mivolta teljesen közömbös; ne kutassuk az ő életét, ha csak fel van szentelve, akkor a kenyér minden körülmények között testté válik és az áldozat hatása nem csökken. *(HE* 181—186. *P* 394—436.)

Azt hiszszük tehát, hogy igaza van Wilmannsnak, midőn könyve végén (46. s k. l.) valószínűvé igyekszik tenni azt, hogy ezt az enyhébb felfogást mind a két helyen egy későbbi interpolator juttatta kifejezésre. E toldások hangja sokkal bágyadtabb Melki Henriknek különben oly erőteljes dictiójánál s már az a körülmény is gyanussá teszi e sorokat, hogy a *Papok életé*-nek illető passusa majdnem szóról-szóra ismétli azt, a mi a *Halálra való emlékeztetés*-ben van elmondva, sőt maga is hivatkozik rá: als ich iu vor gesaget hàn (396. v.). Hogy is lehetne megérteni, hogy az a költő, a kinek főtörekvése volt, hogy a papok vétkeit kiméletlenűl feltárja és ostorozza, itt azzal a tanácscsal áll elő: ne vizs-

gáljuk a papok életét, wir suln nicht vorschen umb sîn leben der daz ampt dâ vur bringet! (382. v.). Igen valószínű tehát, hogy mikor idővel az elnézőbb felfogás kezdett elterjedni, egy idegen kéz csusztatta be e verseket Henrik költeményébe.

Wilmanns azonban egészen megfeledkezik e helyes nézetéről ott, a hol magát a theologiai kérdést tárgyalja (13. l.). Itt ezt az enyhe itéletet is a költőnek tulajdonítja és ezzel igyekszik megczáfolni Heinzel azon állítását, hogy Henrikre nagy hatással voltak a már említett Reicherspergi Gerhoch prépost iratai. Pedig ha elfogadjuk, hogy az említett sorok interpolatio műve, akkor Henrik nézeteit teljesen összhangba hozhatjuk Gerhoch és a XII. század egyéb egyházi férfiainak itéletével.

Wilmanns azután azt fejtegeti, vajjon a *HE* 187—224. soraiban kit korhol a költő. Heinzel szerint (34. s k. l.) a *canonici* rendjét, a melynek tagjai mindig meglehetős szabad életet éltek; Wilmanns szerint szerzeteseket. A költő azonban oly általánosságban szól, hogy a kérdést nem lehet teljes biztossággal eldönteni s ez különben sem lehet befolyással a kor meghatározására. A *P* 619—642 sorait Heinzel szintén a kanonokokra vonatkoztatja, de ép oly kevés joggal, itt is csak általánosságban *die phaffen*-ról van szó. A mi pedig költőnknek az ellen való kifakadását illeti hogy a papok mezei munkával is foglalkoznak (*P* 634. s k. v.), ez tagadhatatlanúl ellentmond az egyházi felfogásnak, a mennyiben több decretum megengedte, sőt kötelességévé tette a papoknak az ilynemű foglalkozást (l. Heinzel 35. l.). A költő eltérő nézetét Wilmanns sem tudja kielégítően megmagyarázni; utóvégre nem találhatjuk feltünőnek, ha szatiráink szabadszellemű szerzője egy pontban még a Gerhochénál is szigorúbb mértéket akart alkalmazni.

Határozottsággal a XII. századra mutatnak azon támadások, melyeket Henrik a papok erkölcstelen élete ellen intéz; azon korban a simonia és kapzsiság mellett a harmadik bűn, melyet a papságnak szemére vetettek, ép a fajtalanság volt. A pisai (1134) és lateráni (1139) zsinatok határozatai után is voltak még sokan, a kik a nőtlenség intézménye ellen küzdöttek; főkép az ilyenekre vonatkoznak Henrik elmélkedései; megbotránkozik azon, hogy a papok ellene szegülnek e törvénynek:

nû wellent die phaffen uberal
in daz haben ze einem rechte gar

daz sich under der phaffen schar
sul der wîbe niemen ânen. (*HE* 141—145.)

Wilmanns is belátja, hogy az ily elmélkedések később, főleg a XIV. században, midőn a coelibatus intézménye már teljesen meghonosúlt Németországban, tárgytalanok lettek volna (238. l.); de azért nem esik kétségbe azon nézete felett, hogy e költemények a XII. század utáni időből valók, hanem úgy segít magán, hogy a szatirák keletkezése helyét átteszi — Magyarországba.

Ezen ötletet két érvvel próbálja erősíteni, egyrészt azzal, hogy költeményeinkben a császárt egyáltalában nem, a pápát pedig csak egyszer találjuk említve, másrészt azzal, hogy midőn a költő a papok mezei munkájáról szól, Magyarországot Csehország és Németország előtt említi.

E két bizonyíték nagyon gyönge lábon áll. Wilmanns lehetetlennek tartja, hogy egy XII. századbeli, I. Frigyes korában élő költő, a ki tanuja volt a császárság és a pápaság heves tusáinak, hallgatással mellőzte volna ezeket. De, kérdjük, mi köze volt e harczoknak az ő tárgyához? Ő csak a társadalmi élet kinövéseit akarta korholni, a magasabb politika kérdései egészen szemkörén kívül feküdtek. És aztán ő maga, a mint még látni fogjuk, félig világi, félig egyházi ember volt; melyik félnek fogta volna pártját? Talán szándékosan nem akart nyilatkozni e küzdelemről. Különben nagyon bajos valami nem-létezővel bizonyítgatni, főleg a mi esetünkben, midőn tudjuk, hogy az egyik költemény, a *Papok élete*, nem is maradt ránk teljesen.

A mi pedig a második bizonyítékot, Magyarországnak első helyen említését illeti, ezt se tekinthetjük nyomós oknak. Az illető hely így hangzik:

daz an dem rœmischen hove
die bæbest unt die bischove
mit einander wurden enein
des man phliget ze Ungern unt ze Bêhäim
unt in allen diutschen landen,
daz si den phluoc hânt in ir handen . . . (*P* 629—634.)

E sorrend egészen esetleges lehet, vagy pedig verselési tekintetek voltak itt mérvadók. A költő akár a rím kedvéért (enein: Bèhäim, landen: handen), akár a metrum miatt választotta e sorrendet. Mert hogy e költemények látszólag szabálytalan verseiben

is volt bizonyos szabály, azt Rœdiger fejtegetései után *(Zeitschr. f. deutsches Altertum* 19, 288) elfogadhatjuk. Ha az ott kifejtett elvek szerint olvassuk e sorokat, nem kapunk ugyan teljesen normalis verseket (a mit különben nem is várhatunk még e korban):

des man phlíget z'Úngern unt z'Bê'häím
unt in állen diútschen lándén,

de még mindig korrektebb négyütemű versek lesznek ezek, mint ha a *ze Ungern unt ze Bêhäim* és az *in allen diutschen landen* kifejezéseket felcseréljük egymással.

Wilmanns maga is megvallja (28. l.), hogy költeményeinkben nem találhatni (szerinte nem is kereshetni) több pontot, a mely Magyarországra utalna.*) Igyekszik kimutatni, hogy ezen állapotok, melyeket Henrik ostoroz, létezhettek nálunk is a XIV. században, de hogy az akkori magyar papok élete és a közállapotok valóban megérdemelték-e Henrik gáncsát, azt nem tudja alaposan bebizonyítani. Mert azt csak nem lehet komolyan számba venni, hogy a német költő a kúnok fajtalan életét akarta szatirái-

---

*) Irata függelékében (54. l.) a *HE* ezen sorait: *werltliche richtaere* daz sint widervehtære gotes unt aller gûte (267—269), Wilmanns a *magyar föispánokra* vonatkoztatja; ha német viszonyokról volna szó, úgymond, akkor valószínűleg a fejedelmeket említette volna a költő. Pedig a *werltliche richtaere* alatt csakugyan fejedelmek értendők, a mit egy régi prédikáczió következő helye bizonyít: Darnâh pittet ôh umbe *werltliche gerihte*, umbe *cheiser* unde umbe alle, die im ze *werltliches gerihtes* helfen unde volciehen suln, umbe *herzogen*, umbe *grāven* und *voite* unde *rihtêre*, daz si alsô der cristenheit mit geriht vor sîn, daz si sîn lôn haben vor dem obristen rihtære. *Fundgr.* I, 113, 13.

Egy másik pont a *gondolatszabadság* említése: *dâ sint die gedanch alle vrí*, dâ ne wäiz nierman wez angest sî *(HE* 987). »Klingt das nach einem Laienbruder des 12. Jahrh.'s?» kérdi Wilmanns, »einem alten verbitterten Rittersmann? Hier regt sich ein neuer freier Geist, der in den Bewegungen der Wicliffe und Huss sich bald mächtig gegen die alte Kirche erhob. Die Lehren der Hussiten fanden in Ungarn einen wohl vorbereiteten Boden; Fessler-Klein 2, 431.» Csakhogy itt sem szükséges Németországot és a XII. századot elhagynunk. Ezzel az eszmével ugyanis már jóval az első reformátorok fellépése előtt találkozunk, l. pl. Walther v. d. Vogelweidenél: *joch sint iedoch gedanke frí* (ed. Paul 49, 24); Reinmar v. Zweter (1240 kör.) azt mondja: gedanke musz man ledic *frí* ungevangen lâzen gân (*MSH* 2, 188. b) és Stricker a *Frauenehre*ben (1225 kör.): man giht *gedanke die sint frî. (Zeitschr. f. d. Altertum* 7, 519).

ban ostorozni (Wilmanns 31. l.)! Egyáltalában nem tudjuk elképzelni, mi értelme lett volna annak, hogy egy idegen születésű ember német nyelven írjon a magyar viszonyokról magyar közönségnek, — Wilmanns ugyanis azt hiszi, hogy Henrik a magyar főurak számára verselt (34. l.) . . .

Ha elfogadjuk azt, a mit fentebb külső okokból valószínűvé igyekeztünk tenni, hogy e költemények a XII. században keletkeztek, akkor teljes lehetetlenség, hogy Magyarországra vonatkozzanak; Wilmanns maga is mondja: Die Zustände des ungarischen Reiches lassen kaum daran denken, dass die Gedichte älter sind als das 14. Jahrhundert. (50. l.)

A mi végül *a költő személyét* illeti, nem tagadhatni, hogy Heinzel (16. s. k. l.) erre nézve kelleténél többet olvasott ki a két költeményből. A költő a *Halálra való emlékeztetés* végén Henriknek nevezi magát (Häinrîchen dînen armen chnecht 1032), egy másik helyen *(HE* 225) *laikusnak* mondja magát, a mi az akkori nyelvszokás szerint egyértelmű volt a *conversus*-sal vagy *frater*-rel; azonkívül említ még a befejezésben egy Erkenfried nevű apátot (den abt Erchennenfriede 1033.), a kit magával együtt isten oltalmába ajánl. Ezek a költő életére vonatkozó biztos adatok. Költeményeiből kitűnik még az is, hogy jól ismerte a világi társadalmat s azért valószínű, hogy csak élemedett korában lépett a szerzetbe. Ezenfelül azonban minden okoskodás (hogy hálátlan fia volt stb., Heinzel 19. l.) nagyon ingatag alapon áll. Wilmanns itt különben túlskeptikus, midőn kétségbe vonja a befejezés hitelességét, minthogy ez szerinte bágyadtabb, mint a költemény többi része. Ennek oka nézetünk szerint az, hogy e befejezesek sablonszerűek voltak, itt nem várhatunk a költőtől eredetiséget. Még mindig legtöbb valószínűséggel bír tehát az a nézet, hogy a költőt Henriknek hívták s hogy tagja volt a melki kolostornak, a melyben 1122—1163-ig élt egy Erkenfried nevű apát.

»Ha e szatirákat a XII. századba helyezzük, úgymond Wilmanns irata utolsó fejezetében (51. l.), megfoghatatlan nagyságban magaslanak ki a kor irodalmából, ellenben a XIV. századba helyezve a délkeleti Németországban keletkezett szatirikus költemények egész sorozatához csatlakoznak.« Azonban a XII. században sem állanak e szatirák egészen elszigetelten, tárgyaik költői és prózai feldolgozásaival elég gyakran találkozunk az akkori, nem ugyan német, hanem latin irodalomban, a melynek termékeit Hen-

rik kétségkívül jól ismerte. Már a XI. században léptek fel Corveyi Bernát, Damiani Péter *(Liber Gomorrhianus* és *Contra clericos intemperantes)* és Honorius; majd a XII. században Potho *(De domo Dei)* és főleg Gerhoch *(De corrupti ecclesiae statu* 1147); Francziaországban Clairveauxi Bernát *(De conversione ad clericos)*, Angliában Kenti Odo *(De moribus ecclesiasticis)* és mások. Épen a XII. század szelleme az, a mely Melki Henrik költeményeit áthatja, azon sötét, szigorú felfogás, mely megvetette a földi lét hiábavalóságait s a halál borzalmaira emlékeztetett, — az ember élete csupa nyomor, fájdalommal kezdődik és fájdalommal végződik, a mint Henrik mondja: mit grimme ist recht daz er zergê, der geborn ist mit grimme.*)

Freiburg, 1886. junius 1. Dr. PETZ GEDEON.

---

*) Correctura közben veszem Wilmanns iratának egy, főleg theologiai szempontból írt, talpraesett czáfolatát: *Heinrich von Melk, der Juvenal der Ritterzeit. Von Dr. Ottomar Lorenz. Halle 1886.* A szerző theologus és mint ilyen, főleg a költő tendentiáit, eszmekörét veszi vizsgálat alá. Ennek alapján ő is azon eredményre jut, hogy *Henriknek a XII. században kellett élnie*, azon korban, melybe a Hildebrandismus küzdelmei és végleges győzelme esnek. A mi költőnk is rendkivül magasra helyezi a papi rendet, tekintélye emelésén fáradozik és lelkesedik Gergely pápa hierarchikus eszméiért. Hogy költőnk a XII. század embere, ezt a költeményeiben kifejezett *egyházi tanokból* is következtethetjük. Ő még csak *két szentséget* ismer, az úrvacsoráját és a keresztelés szentségét: Aquinói Tamás után ez lehetetlen felfogás lett volna. A XII. században a *cœlibatus elleni kihágásoknak* még három nemét lehetett megkülönböztetni: matrimonium, concubinatus és fornicatio, — a XIV. században az első teljesen ki van zárva. Már pedig a mi költőnk ismeri még mind a három alakot és harczol Gergely eszméi mellett, a mi a XIV. században, midőn ezek elfogadott tények voltak, felesleges erőlködés lett volna. Egyáltalában azt látjuk, hogy költőnk korában *a hitelvek még nincsenek teljesen kifejtve*, bizonyos átmeneti korszakban vagyunk, — pedig a XIV. században mindezek már határozott alakot nyertek. Lorenz a *HE* 398. s köv. versei alapján a *szerkesztés idejére nézve* az 1146. évet jelöli meg, midőn III. Jenő pápa Róma falain kivül tartózkodott. Határozottan elveti Wilmanns azon nézetét, hogy *a költő Magyarországban élt*, a Wilmanns felhozta helyből (l. fent 27. l.) Lorenz szerint csak azt lehet következtetni, hogy a költő osztrák ember volt; Ausztriában egyformán értesülhettet a magyar, német és cseh viszonyokról. Lorenz szerint magyarországi állapotokra vonatkoznak a *HE* 511. s köv. versei, ő II. Géza és Boris küzdelmére lát bennök czélzást, — ezt nem mernők ily határozottsággal állítani. Fontos és érdekes végül költőnk alapos bibliaismereteinek kimutatása *(Lorenz* 61. l.).

Lipcse, 1886. decz. 10. *P. G.*

GYÖNGYÖSI ISTVÁN MŰFORDÍTÁSAI.

Közli dr. NAGY SÁNDOR.[1]

A jó öreg Dugonics, Gyöngyösi lelkes tanítványa és műveinek gondos kiadója, jóhiszeműleg állítja, hogy az általa közrebocsátott két kötet a költőnek minden munkáit magában foglalja.[2] Azonban már Toldy megjegyezte, hogy e kiadás épen nem mondható teljesnek: *Cupidót* tetemesen megnyírbálva adja, *Daedalus templomát* pedig, minthogy Dugonics ezt nem tartotta Gyöngyösi művének, teljesen mellőzi; — s épen e körülmény indította őt — addig is, míg teljest adhatna — Gyöngyösi válogatott munkáinak kiadására.[3]

A nélkül, hogy Toldynak *Daedalus templomára* vonatkozó véleményét magamévá akarnám tenni s Dugonicsot ennek mellőzéséért legkevésbé is hibáztatnám, egyszerűen csak constatálom azt, hogy Gyöngyösinek mainap sincs teljes kiadása, sőt művei sem ismeretesek egytől-egyig. Az újabb kutatások és fölfedezések újakkal szaporították az ő közkézen forgó műveinek számát s új irányokkal gazdagították költői munkásságát Toldy válogatott kiadása óta is.

Alig nehány hete, hogy épen ezen szakfolyóirat egy mindeddig fel nem ismert költeményét hozta napfényre[4] — s ime a véletlen még újabbakat vet felszínre, mintha a sors szeszélye maga is közre akarna működni, hogy közkedveltségü epikusunk költői munkásságát valahára már minden oldalról megismerhessük.

---

[1]) Derék barátunk utolsó hátrahagyott dolgozata, melyet Gyulai Pál a M. T. Akadémiának bemutatott. Ismeretes dolog, hogy már Gyulai kétségbe vonta, hogy e fordítások Gyöngyösi művei. Irodalomtörténeti szempontból azonban minden esetre igen érdekesek. Szerk.

[2]) *Gyöngyösi István költeményes maradványi*, melyeket egybeszedett... *Dugonics András*, kir. oktató. Két darab. Pozsonyban és Pesten. 1796. Elő-intés.

[3]) *Gyöngyösi István válogatott munkái.* 2 kötet. (A magyar nemzet classicus írói. IV. folyam. 3—4. sz.) Pest. 1864. — Lásd: *Toldy F.*, *A magyar költészet története a legrégibb időktől Kisfaludy Sándorig.* Második, javított kiadás egy kötetben. Pest. 1867. 293—294. l.

[4]) *Ének Thököly Imre és Zrinyi Ilona házasságáról.* Irta *Gyöngyösi István. Egyet. Philologiai Közlöny* VIII. évf. 1884. 361. l. Ugyanezen czímmel megjelent önállóan is az «*Olcsó Könyvtár*»-ban. (181. sz.)

Az amott közrebocsátott mű, akár tartalmi, akár formai szépségeit tekintsük, kiváló figyelmet érdemel ugyan s napfényre jötte kétségkívül nyereségnek veendő; mindazonáltal e költemény Gyöngyösi műveinek csak számát szaporítja s legfölebb politikai meggyőződésére vet új világot: de — a mi irodalomtörténeti szempontból legfontosabb lenne — költői egyéniségének rajzához új vonásokat s érdemeinek koszorújához új leveleket nem szolgáltat. Ellenben az a három költemény, melyeket ezuttal bemutatni s Gyöngyösi ismeretes műveinek sorába beiktatni szándékozom, — bár tisztán műbecs tekintetében ezt sem múlja felül, — kétségkivül nagyobb irodalomtörténeti érdekkel bír, mert Gyöngyösi költészetének eddig nem is sejtett irányáról lebbenti föl a fátyolt. [1])

Mindeddig ugyanis Gyöngyösinek csak önálló, eredeti műveiről volt tudomásunk, mert hiszen az *«Ujéletre hozott Charichia»* is megérdemli, hogy az ő sajátjának tekintsük; legfölebb Arany látszik sejteni annyit, hogy költői jellemének alakulására Ovidius gyakorolt hatást [2]); a kezünk alatt lévő költemények nemcsak e sejtelem alapos voltát igazolják, hanem bemutatják Gyöngyösit mint műfordítót, mint Ovidius forditóját, s egyuttal megjelölik azon forrást is, melyből ébredező geniusa első táplálékát merítette. E költemények becse tehát nem pusztán æstheticai értékökben, hanem sokkal inkább irodalomtörténeti jelentőségökben határozódik.

Gyöngyösi költészetének ezen föl nem ismert termékeit a M. Nemz. Múzeum kézirattárában, egy ivrétü colligatumban találtam, mely jelenleg *«Collectio fragmentorum poeticorum»* czímet visel s egyebek közt Zrinyi összes verses munkáit is magában foglalja. A három költemény külön füzetbe foglalva, negyven ívrétű lapot (a codex 315—344 l.) tölt be, melyeken a szövegen kivűl egy betűnyi följegyzés sem található; minthogy pedig a codex többi lapjain sem fordúl elő semmi ilyen jegyzet, a másoló (s esetleg a tulajdonos) neve ismeretlen marad előttünk; de lett légyen bárki is, annyi kétségtelen, hogy a költőnek kortársa lehetett s gondos, gyakorlott

---

[1]) Ezen ismertetés elkészülte után jelent meg ugyancsak az Egyet. Philol. Közlöny 1884. évi folyamában 803. l. egy kis czikk *Marusák Páltól*, *«Egy újabb adat Gyöngyösi István munkásságához»* czímmel. Ha Marusák úr nem téved, el kell fogadnunk, hogy költőnk fordítgatott latinból későbbi éveiben is. Vajjon fenmaradtak-e fordításai? s fognak-e valaha napfényre kerülni?!

[2]) *Arany János Prózai dolgozatai.* Budapest, 1879. 272. l.

másoló volt. Hasonlóképen ismeretlen marad elöttünk az a példány is, melyről e másolatot vette; de figyelembe véve azt, hogy olyan ferdítések, a minők a többszörös másolások révén szoktak becsúszni a szövegbe, nála sehol nem fordulnak elő, — nem lehetetlen, hogy épen magát az eredeti kéziratot használta. Még csak azt jegyzem meg, hogy e codex a M. Nemz. Múzeum kézirattárának törzséhez tartozik; az alapító gyűjteményéből került s mint ilyen fel van véve a Széchenyi országos könyvtár kéziratainak jegyzékébe is,*) mégis a kutatók figyelmét mindeddig kikerülte.

I.

A három költemény egy ugyanazon genreből való: mindnyájan egy ma már elfeledett műfajhoz, a heroidák fajához tartoznak s mindnyájan Ovidiusból vannak fordítva. Az elsőt *Paris*, a trójai kalandor királyfi írja *Helenának*, a másodikban ez adja válaszát a csábítónak, a harmadikat a hű *Penelope* küldi ismeretlen tengereken bolygó férje, *Ulysses* után. A három heroida egyezik egymással külalak tekintetében is; négyrímű Sándor-versekben vannak fordítva, könnyen folyó sorokban, jó csengésű rímekkel; a nyelv és verselés, hang és szellem tekintetében is annyira egyformák, hogy közös eredetökhöz a kétségnek csak árnyéka sem férhet.

Paris és Helena levelei Ovidius kiválóbb heroidái közé számíttatnak, bár ifjúsági olvasmányokúl épen nem ajánlhatók. Paris és Helena bűnös szerelmi viszonya már magában véve is sérti az erkölcsi érzést, ha szinte nem feledjük is, hogy a csábítót nem sokára utólérte a nemesis. De Ovid művében még sokkal több olyast talál az olvasó, a mi a romlatlan lélekben mély erkölcsi felháborodást szűl. Az elfajúlt római társadalom léha szelleme s — a mi ebből nyerte táplálékát — Ovid ledér múzsájának érzéki frivol iránya oly leplezetlenűl nyilatkozik e két heroidában, mint a többiekben sehol sem. Paris szenvedélytől lángoló levele nem egyéb, mint az érzéki vágy bűnre csábító szózata; soraiban az izzó szenvedély ékesszólása, a rábeszélés csalárd logicája s a csábítás összes fegyvertára ki van merítve, s a kéjszomjas vágytól a zsarnok szenvedélyig, az esdekléstől a fenyegetésig érintve van minden húr. Viszont Helena válaszában a tisztátalan vágyak küzdenek — nem

---

*) *Catalogus Manuscriptorum Bibliothecae Nationalis Hungaricae Széchenyiano-Regnicolaris.* Sopronii, 1815. Tom. I. pag. 590.

az erkölcsi érzéssel, mert ilyesminek csak pillanatnyi megvillanását látjuk e nőben, hanem küzdenek látszólagos akadályokkal, külső illedelmi tekintetekkel, melyeknek omladozó gátjait már-már átszakítja a háborgó vér hullámverése. A küzdelem csak látszólagos, mert minden mondásból kiérzik a sovár kéjvágy s minden ellenvetésből kihallik a szenvedély ellentmondó, czáfoló szózata. Valóban az a bűnös szerelmi láng, mely miatt — a monda szerint — Trója elhamvadt s egy egész néptörzs kipusztúlt, e két levélből a maga kárhozatos féktelenségében csap ki.

A vétkes szerelem e kettős rajzával kedves ellentétet képez a hű Penelope levele. A házastársi hűség magasztos példányképe, ki harczba távozott férjét már két évtizeden át várja, halk esdő sóhajt küld utána, kiöntve benne a szerető szív marczangoló gyötrelmeit, vivódó kétségeit és végső elszántságát. Fájdalma tiszta és mély, mint a szerelem, melyből származott; búja csendes és méltóságos, mint az antik szobrok komoly fönsége; s panasza a maga nemes őszinteségével és szilárd elszántságával mélyen megható.

Bízvást föltehetjük, hogy ámbár műérték tekintetében mind a három heroida egy színvonalon áll, a hanyatló római erkölcsök korában a két előbbi sokkal jobban tetszett. A császári Róma ledér népe kéjes kedvteléssel olvasgatta Paris és Helena érzékcsiklandozó sorait, míg Penelope szent fájdalma vajmi kevés olvasó szivében talált visszhangra. Nem merném állítani, hogy a következő korban, a keresztyén világban is hasonló ízlés uralkodott volna e tárgyban; annyi azonban tény, hogy Penelope levele magyar fordításban először csak Dayka költeményei közt jelent meg,[1]) a míg Paris és Helena levelét igen korán átültették a mi irodalmunkba is.

XVI. századbeli epicánk egyik homályba veszett művelője, kit Toldy — megfelelőbb név hiányában — *lévai névtelen*nek keresztelt el, Paris és Helena historiáját korához méltó száraz poemában megénekelvén,[2]) jónak látta Ovid e két heroidáját közbeszúrni. A mű részarányossága e beékelés következtében teljesen megromlott ugyan, de szerzőnk ezt, ha talán észrevette is, hibának bizo-

---

[1]) *Ujhelyi Dayka Gábor versei.* Öszveszedte s kiadja *Kazinczy Ferencz.* Pest, 1814. 47—53. l.

[2]) *Historia continens verissimam excidii Trojani caussam etc.* 1576, Colosvarat. 4-r. 24 sztlan lev.

nyára nem tartotta. Költői irodalmunk azonban sem az egész művel, sem a heroidák fordításával sokat nem nyert. A jámbor névtelen, kinek Paris és Helena historiája — a mint látszik — első s utolsó kisérlete a költészet terén, kortársai legnagyobb részénél nem rosszabb verselő ugyan, helylyel-közzel még ügyesen is ír; de arra, hogy Ovidiust fordítsa, bizony legkevésbé volt alkalmas. Ő maga szerény, korlátolt tehetségű jámbor verselő, minőt a hitujítás százada oly nagy számmal szült nálunk; művét alantjáró phantasia, sivár józan felfogás jellemzi, szerkezetnek, alakításnak nyomait sem találjuk benne.

Mivé lett ilyen fordító kezében Ovid két szép heroidája, könynyen elképzelhetjük. Mit a római költő valódi classicitással, könynyed bájjal s egy ó-kori világfi fínom pajzánságával fejez ki, azt a mi névtelenünk darabos nyelven, döczögős sorokban, nehézkes együgyűséggel adja vissza. Amott egyszerű csín, finom ízlés, előkelő dévajkodás; itt csupasz szegénység, ügyetlen modor s hiábavaló erőlködés. Az egész fordítás — mindent összevéve — lelketlen másolata a sikerült eredetinek. Hogy mégis Paris és Helena históriája s benne Ovid e két heroidája még a XVI. század folyamán második kiadást is ért,*) azt bizonyára nem a kidolgozás szépségeinek, mert ilyenekkel épen nem ékeskedik, hanem tárgya kedvelt voltának kell tulajdonítanunk.

Sokkal sikerültebb ennél s az eredetihez sokkal közelebb jár a kezünk alatt levő három fordítás, melyek — a mint első tekintetre kitetszik, — a XVII. század első felében készültek, de a különbség, mely köztük s amaz első kisérlet között úgy verselés, mint költői szólam tekintetében észlelhető, két századdal fölérő haladásról tesz bizonyságot.

Nem lehet ugyan állítani, mintha hűség, jellemzetesség dolgában e három levél felülmúlná a XVI. századbeli fordítást, mert ez egyben körülbelül ugyanazon fokon állanak. A második fordító annyira nem ragaszkodik az előtte fekvő eredetihez, hogy legtöbbször csak az eszmét, gondolatot veszi át belőle s maga szab reá köntöst hazai kelméből, hazai viselet szerint, néha meg épen saját gondolatait csempészi be. Egy-egy eszmét körülményesebben kifejt, egy-egy részletet gondosabban kiszínez; néha saját reflexióit szövi be a

*) *Páris, Es Görög Ilona Historiaia* stb. (Kolozsvár) 1597. 3-r. 20 sztlan lev.

helyzet megvilágítására, máskor szinte akaratlanúl is elragadja a pillanat hangulata, lyrai ömlengésbe csap át, áradozik tartózkodás nélkül s csak ha már kiöntötte mindazt, a mi szívét nyomta, tér ismét vissza az eredetire. Az ilyen közbeszúrt lyrai természetű helyek, bár nem mindig sikerűl a költőnek beolvasztani őket az egészbe, hangulatot tudnak kelteni s nem csekély mértékben emelik a mű becsét. Ilyen idegen pótlékokkal gyarapodva, a fordítás majd még egyszer oly hosszúra nyúlik, mint az eredeti. Egyébiránt a kellemesen folyó Sándor-versek már magokban is szabad tért engednek az áradozásnak s a distichonok classicus tömörségéhez viszonyítva, könnyen terjengő előadásra csábítják a költőt.

De hiányoznak a kezünk alatt levő fordításokban a belső hűség feltételei is. A mai æsthetical elmélet igen helyesen megköveteli, a mit irodalmunkban Kazinczy sürgetett először, hogy t. i. a műfordítás az eredetinek ne csak tartalmát, puszta anyagi részét, hanem legbelsőbb lényegét, szellemét is lehetőleg híven visszatükrözze, hogy az előadott tartalom úgy az író egyéniségét, mint nemzetének faji jellegét világosan feltüntesse. A mi fordítónk e szabálylyal egyátalán nem törődött. A mint az említett lyrai jellemű közbeszúrások is mutatják, ő belehelyezkedett a szerző álláspontjába s úgy szól, mintha csakugyan ő volna a szerző; az idegen tartalmat beviszi saját egyéniségébe s áthasonítja annyira, hogy valóban hajlandók lennénk sajátjának, eredeti szerzeményének tekinteni. Nem a római császárság kezdő éveiből száll felénk az ének, hanem a fordító korából, a XVII. századból; s nem Ovid pajzán lantjáról hangzik, hanem a magyar dalnok ajkairól, ki a sybarita lelkületű római költővel legfölebb csak érzékies irányánál fogva nevezhető rokonnak, egyébként minden ízében magyar s fajának és egyéniségének bélyegét nyomja alkotásaira. Fölfogása, eszejárása s egész előadása oly határozott faji és egyedi sajátságokat tüntet föl, minőket rendszerint csak eredeti művekben s csak határozott egyéni jellemmel bíró költőknél találunk.

Ezen éles egyéni vonások biztos útmutatókúl szolgálnak a névtelenség leple alá rejtőzött költő földerítésében s oly pontosan előnkbe rajzolják a költő alakját, hogy már is bizvást megnevezhetnők; de nem szabad figyelmen kivül hagynunk a dolog másik oldalát, a kezünk alatt levő költemények nyelvi és technicai sajátságait sem, mert költőnk egyénisége épen ez oldalról tárul fel előttünk a legszebben. Ereje leginkább e téren nyilvánul; ügyes-

sége itt egész a virtuozitásig emelkedik. Dictiója magasan föntjáró, választékos, néha talán keresett, de mindig elbájoló, szinte ragyog a fölhalmozott képektől s korához viszonyítva, roppant haladásról tesz bizonyságot. Eredeti kifejezésekben, új fordulatokban rendkívül gazdag, s magyaros minden ízében, szinte a népiesig. Népies szólásmódokat, magyaros mondásokat úgyszólván minden lépten nyomon találunk benne, s bár ezek megválasztásában a költő nem mindig tanusít elég finom ízlést, mindenik igen jellemző s nagyban emeli az előadás erejét. Ime a legkiválóbbak:

Ezt hallván, gondolom *imelyeg a béled*,
De ha már én *törni akarnék fazekat* (= ha megakarnám
szegni hűségemet.)
Szünj meg azért engem *ékes szóddal kenni.*
Talám jobb lesz *botot vetni menésében.*
Te is ha *haragra gerjed benned a nyál,*
Asztalnál *fejemhez* hányszor *röpül a tál.*
Meg is cselekszi azt, *ráhajtja a jó szesz.*
Sigæumnak partja *tengertől elvása.*
De én is *részt vettem a bántzai vámban* *) stb. stb.

Gyakran új fordulatokkal teszi érdekessé előadását; s hogy a megszokottat, a köznapiast kerülje, kész a mesterkedésre is; nem egyszer vesz magának olyan szabadságot, a milyen csak valódi költőket, valódi nyelvművészeket illet meg; merészel újítani s finom nyelvérzéke megóvja a túlzástól. Ujításai nem egyes szók alkotásában állanak, mert e részben legfölebb annyit tesz, hogy egyiket-másikat különös értelem jelölésére, valamely különös árnyalat kifejezésére foglalja le: pl. *tettetni* = képzelni, feltenni stb., vagy azt a szokatlan dolgot cselekszi, hogy a tő és rag közé illeszkedő hangzó kiugrasztása által e vagy ama szót összébb rántja; a mint épen szüksége van rá: pl. *népesb, sértné, pazarlja, tédet* (= tiédet); olykor egy egész szótagot ugraszt ki; pl. *fémet* = fejemet; *feltedd* = feltettedd; *meszszül* = messziről; *távul* = távolrul; *mutatik* = mutattatik stb. Sokkal több gondot fordít azonban arra, hogy új mondattani alakokat hozzon létre; nem annyira a nyelvet, mint inkább magát az irályt bővíti, gazdagítja új formák-

*) Micsoda különös irodalomtörténeti érdek fűződik e közmondáshoz, más alkalommal már kifejtettem. Lásd: *Egyet. Philologiai Közlöny.* 1884. jun. VI. f. és *U. o.* 1886. 603. l.

kal, — a mi tudvalevőleg sokkal masabb fokú tehetséget kíván. És épen abban áll költőnknek, mint nyelvművésznek kiváló érdeme, hogy képes e nagy feladatra is. Ő a conventionalis nyelv fonnyadt virágait eldobva, új szólamokat, új kifejezéseket keres, hogy nyelvét új bájakkal ékesítse; letérve az elkoptatott mondattani alakzatok szélesre taposott útjáról, olyan ösvényeken indul, melyeket előtte senki nem járt, s olyan virágokat talál minden lépten-nyomon, minőkkel még eladdig egyik költőnk sem büszkélkedett. Uj kifejezéseket, új szólamokat, új viszonyításokat sző előadásába, melyek üde szépségökkel egészen elbájolják az olvasót. Mutatványúl álljon itt egy pár:

Páva módját tartja egyenes lépésed.
Ráró méltóságát követi nézésed.
Pörlöse a szépség szemérmetességnek.
Ezzel örökségre híred nevekedik.
Bokros kivánságit csakhogy jobban nyesik.
Annyi sok férfiat életből kifejtvén.
Emlékezetedhez hogy engem kapcsoltál.
A kivánt dologtul magát elfoglalni.
Mert lágy nyájasságunk kemény harczra fakad.

Ilyenekből egész ornata syntaxist lehetne összeállítani. Ilynemű újításai valamint inversiói, melyek nem kevésbé jellemzik költőnk előadását, nyelvének új színt, új zamatot adnak. Az inversiók szintén finom nyelvérzéke mellett tesznek bizonyságot. Alkalmazásukban ép annyi szabadsággal, mint tapintattal jár el: merészel, mint előtte alig valaki, de fonákságokat nem csinál, nyelvünk szelleme ellen nem vét soha. Pl.

Megbocsáss, kivallom *hogy* ezt bátorsággal.
Parancsolatjának *sőt* siess kedvezni.
Második *de* annak szerelme szívemben.
És megölelhessem *csakhogy* személyedet.
Látván a fényes nap *a mely gonoszságot.*
Jupiter fogadott *kit* pohárnokjának.
S visszatért, *ne* látná *hogy* e gonoszságot.
Szemérmetességtől *a ki* félre nem lép stb. stb.

Bizvást elhihetjük, hogy költőnk korántsem szorultságból alkot ilyen szokatlan szórendet, mert hiszen a legtöbb esetben nem is kényszeríti rá a szükség; hanem igenis azért, mert tudja hogy

a költői nyelv szépségeit épen az ilyen szokatlan alakok emelik leginkább, a melyeket a nyelvész szabálytalanságoknak nevez ugyan, de a magyar költői nyelv szelleme igenis megenged. Véget nem érnék az idézetekben, ha kimerítően akarnám ismertetni költőnk nyelvének sajátságait, annyit azonban a felsorolt példákból is látunk, hogy a nyelvnek nagy mestere.

De nem kisebb a verselésben sem. A négyrímű Sándor-verseket ritka művészettel s erősen csengő rhythmussal használja; sorai zengzetesek, könnyed lejtésűek s rhythmusa olyan magyaros, minőt sem a megelőző kor költőinél, sem rajta innen Vörösmartyig és Aranyig nem találunk. Rímei többnyire két tagúak s bár gyakran csak a ragok és képzők ismétlődéseiből állanak, mindig szépen összecsengenek.

II.

Ha a föntebbi jellemzés számot tarthat arra, hogy — akárcsak nagyjából is — hűnek neveztessék, föladatom második — fontosabb része, a szerző kilétének földerítése, nem fog nehézségekkel járni; sőt ha a fő jellemvonásokat, melyek a kezünk alatt levő költeményeken észlelhetők, helyesen fölismernem s kellően kiemelnem sikerült — úgy alig van egyéb hátra, mint egyszerűen kimondanom a nevet, megneveznem a férfiut, kinek kedvelt alakját a tárgyalt műveken szemlélt vonások oly világosan előnkbe rajzolják, hogy rá nem ismerni szinte lehetetlen. Bátran kimondhatjuk tehát, hogy e műfordítások névtelen szerzője nem más, mint a XVII. század közkedveltségnek örvendő epicussa, *Gyöngyösi István.*

Fölösleges munkát végeznék s jó részben előbbi szavaimat kellene ismételnem, ha ezen állításomat tüzetesen bizonyítgatni akarnám. Mind az, a mit e költemények ismertetése céljából elmondottam, jelen állításom mellett szól. Állítsuk e költeményeket Gyöngyösi kétségtelen művei mellé s hasonlítsuk össze őket a legutolsó vonásokig, illesszünk össze minden aprólékós jegyet, — mindenben Gyöngyösire fogunk ismerni. A közös sajátságok nagy száma, a nagy és kicsiny, lényeges és lényegtelen jegyek egyezése, a szellem és modor azonossága minden irott adatnál nagyobb nyomatékkal bizonyítja, hogy csakugyan Gyöngyösi művével van dolgunk.

A helyett tehát, hogy még több bizonyítékot halmoznék fel, sokkal inkább szükségesnek vélem egyben-másban némi magyará-

zattal szolgálni. A ki Gyöngyösi műveit közelebbről ismeri s nem feledte, hogy költőnk gyakran ismétli önmagát s azt, mit egyik művében elmondott, a másikban, hasonló helyzetek rajzánál csaknem szóról-szóra ismét előadja, — bizonyára megütközik rajta, hogy a kezünk alatt levő műfordításokban ilyen ismétlődések, ilyen azonos helyek nem fordulnak elő; legfölebb csak egy pár igen-igen halvány reminiscentiát lehet fölfedezni. Helena válaszában olvassuk:

«Sok jó reménységre már *koczka hányatott,*
Többször *vakot* — ritkán *vetett* arra *hatot.*»

Penelope levelében pedig:

«A halál *koczkája vakot hány* éltére.»

E két helylyel rokon a *Kemény János* következő két helye:

«De Marsnak *koczkáját* midőn tovább vetjük,
Hirtelen *vakot* hoz, min szívünk csüggesztjük.»

S kevéssel hátrább ismét:

«Elvárom a *sorsnak* vagy *hatját* vagy *vakját.*»

Azonban e kétes nyomok, különösen mivel általánosan ismert közmondás szolgál alapjokúl, ha szinte nem puszta véletlennek tulajdonítandók is, sokkal csekélyebb jelentőséggel birnak, hogy sem rájok építeni lehetne. Bizvást mellőzhetjük tehát őket; hiszen a fölfogás és kidolgozás, a nyelv és verselés — miként láttuk — különben is oly döntő bizonyítékokat szolgáltat, hogy többre épen nincs szükségünk. A dolog azonban magyarázatot kíván.

A reminiscentiák ily mérvű hiánya, bármennyire felötlő is, igen könnyen kimagyarázható. Okozta ezt első sorban a tárgy elütő jelleme, melynél fogva e költemények Gyöngyösi ismeretes műveinek mindenikétől feltünően különböznek; okozta másfelől az a szokatlan körülmény, hogy költőnk nem eredetit ír, hanem egyszerűen csak fordít. E két fontos körülmény azonban még nem magyaráz meg mindent, mert bár a tárgy különbözik is azoktól, melyeket költőnk ismert műveiben feldolgozott, mégis nyújt egy pár hasonló helyzetet; másrészt pedig azon szabad kezű fordítási mód mellett, melyet követ, nem lett volna nehéz némi kis rést találni saját kedvencz eszméinek, szinte szokásossá vált szólamainak becsem-

pészésére. Ha tehát kielégítő magyarázatot akarunk kapni, vizsgálnunk kell azt: mikor készülhettek e fordítások.

Gyöngyösi ismeretes művei közt — mint tudjuk, — idő szerint a legelső «*Murányi Vénus*» (megjelent 1664-ben, de készen volt már évekkel előbb); ez azonban korántsem első műve. Ő maga mondja ezt, midőn hozzácsatolt «*Előljáró beszéd*»-ében így szól:

«Múzsám! *Parnaszusból ki régen távoztál,*
Pegasus kútjától messze szakadoztál.....»

Foglalkozott tehát versírással már jóval azelőtt is, habár talán inkább csak próbaképen; s most e téren szerzett régi gyakorlatára czéloz, midőn folytatva, így inti Múzsáját:

«Ha még valamit tudsz, a mit onnan hoztál,
Láss felvett munkádhoz, ha meg nem változtál.»

Milyen körben, milyen irányban munkálkodott azelőtt? — igen érdekes kérdés; megérdemli, hogy egy feleletet koczkáztassak reá.

Az «*Előljáró Beszéd*»-et azon kijelentéssel kezdi költőnk, hogy ám foglalják versekbe mások *Jason, Paris és Heléna, Hercules, Aeneas* és *Ulysses* történetét, ő nem törődik e tárgyakkal, mert:

«Más én hivatalom, a melyet forgatok,
Kikről mások irtak, azokról hallgatok,
Erős Murány felé elmémmel vágtatok,
S annak dolgairól verset koholgatok.»

Én e nyilatkozatot többnek veszem puszta phrasisnál s azt hiszem, van benne némi rejtett czélzás is, mely bennünket útba igazít. Ugy tetszik, mintha e sorokkal a költő búcsút akarna venni azon körtől, melyben egykor munkálkodott s mostani tárgyára elő akarja készíteni azokat, kik őt eddig másfajta költői művei után ismerték. S ha e sort:

«*Kikről mások irtak, azokról hallgatok*»

betűszerinti értelemben veszem, úgy tetszik, mintha azt akarná költőnk értetni általa: eddig mások után dolgoztam, most ime eredetit adok. E rejtett czélzások azon hiedelemre indítanak, hogy a kezünk alatt levő fordítások a «*Murányi Vénus*» előtti korszakból, Gyöngyösi ifjúkorából származnak, talán épen legelső kesérletei a költészet terén.

E föltevés pusztán magában tekintve is nagyon valószínű. Költőnk — miként közhivataloskodása s költői működése egyaránt tanusítja, — kellő iskolai oktatásban részesült s a latin nyelv és irodalom mezején nagy jártasságra tett szert. Olvasgatta a classikusokat, s köztök különösen Ovidiust kedvelhette meg, ki vele sok tekintetben rokon szellem volt. Classikus olvasmányok ébreszthették föl benne a szunnyadó geniust s Ovid muzsája csábíthatta az első kísérletre. Nagyon természetes, hogy nem eredeti alkotással tesz próbát, hanem fordítani kezd s a fordítandó darabokat épen kedvencz költője művei közül választja. Valószinűleg minden további czél nélkül, csupán kedvtelésből fordította le a szóban forgó három költeményt, hogy saját erejét vagy tán nyelvünk alkalmas voltát próbára tegye. Munkája sikerével egészben véve meg lehetett elégedve, s ilyen kezdet után bátran folytathatta volna; mégis, mintha kedvét vesztette volna, hosszú időre leteszi a tollat, sem kedvencz költőjének műveiből nem fordít, sem eredetit, önállót nem ír. Avagy talán dolgozgatott maga mulattatására megszakítás nélkül s többi e korszakra eső művei még valamely könyv- vagy levéltár porlepte csomói közt várják a fölfedezőt, — ki tudná megmondani. Annyi bizonyos, hogy a «*Murányi Vénus*»-ban már kész költő áll előttünk, ki nem csak mondja, de meg is bizonyítja, hogy már régebben is áldozott a múzsák oltárán. És ha csakugyan megszakadt is költői munkássága ez első kísérlet után, bízvást föltehetjük, hogy Ovidius kedvencz költője maradt azután is; a hatás tehát, melyet tő'e vett, működött folyvást. Mikor aztán nagysokára, más benyomásoktól indíttatva, ismét lanthoz nyúl, emez ifjúkori szárnypróbálgatások emléke meglehetősen elhalaványodik lelkében; a régi és az új irány közt semmi kapocs nem található; más körbe lép át, más tárgyakon lelkesül s más ihlet szállja meg szellemét; jól tudja ezt ő maga is; hiszen — mint láttuk, — előre kijelenti, hogy másfajta művet szándékozik nyújtani; — mindamellett is a múltat megtagadni nem képes. Azok az érzelmek és eszmék, melyeket első kísérleteiben kifejezett s a phrasisok, melyekkel őket kifejezte, annyira kivesztek emlékezetéből, hogy többé egyik sem jön ajkára; de az az erős hatás, melyet ébredező szelleme Ovidiustól vett, érvényesül ez alkalommal s érvényesül minden más alkalommal is. Már Arany észrevette azon vonásokat, melyek egyenesen Ovidiusra vihetők vissza; s ha valaki közelebbről szemügyre veszi költőnk műveit, egyenkint felismerheti maga is.

Az a föltevés tehát, hogy e fordítások költőnk ifjabb éveiből származnak, kimagyarázza egyfelől a reminiscentiák hiányát; másfelől érthetőkké teszi azon ovidiusi tulajdonságokat, melyek Gyöngyösinek egész költészetén szembe tűnnek.

Végül, hogy minden fölmerülhető kérdésre megfeleljek, megpróbálom magyarázatát adni annak, miért nem jöttek ki e költemények nyomtatásban s miért hiányzik mellőlök a költő neve? Tudjuk, hogy Gyöngyösi soha sem sietett műveivel a közönség elé, mindenik költemény éveken át hevert nála kéziratban s csak többszörös átdolgozás után került — nem nyomdába, hanem szükebb körű közönség elé — másolatban. Ő maga csak egyetlenegy művét, a «*Murányi Vénus*»-t adta ki jóval elkészülte után; a többiek egytől-egyig mások gondjai alatt láttak napvilágot. Ha már eredeti s tárgyuk miatt is érdekesebb műveit sem siet kinyomatni, csuda-é tehát, hogy ifjukori kisérleteit, melyek különben is aligha készültek a közönség számára, teljesen mellőzi? Nagyon valószinű, hogy mégha teljes kiadást is rendez vala műveiből, azok sorába e három heroidát akkor sem veszi fel, épen mert annyira elütnek amazoktól. Közelebbi ismerősei, tisztelői, barátai, a kik előtt titokban tartani bajos lett volna, még akkor mindjárt lemásolták s a maguk szükebb körében el is terjesztették mindhármat. Ők magok jól ismervén a szerzőt, talán nem is jegyezték nevét a művek alá, vagy ha tették is ezt, a többi másolók könnyen mellőzhették; így történt aztán hogy az említett gyűjteménybe is névtelenül vétettek fel, mindjárt Zrinyi művei után. A ki megkedvelte őket, teljes gyönyörűségét találhatta bennök, ha nem tudta is a költő nevét.

Két százada múlt, hogy e költemények elfeledve hevertek a letünt idők porlepte emlékei között, mint földbe ásott kincsei költői irodalmunknak. Nagyon ideje, hogy kiemeljük a porból s beállítsuk oda, hol méltó helyök van. Ha nem lesznek is műbecs szerint elsők a sorban, mint ama korbeli költészetünk tisztes emlékei s mint a népszerű költő művei kétségkivül megérdemelnek annyit, hogy irodalmunkra nyereségnek tartsuk.

(Folytatása következik.)

AZ ANTIK KÖLTŐK FORDÍTÁSÁRÓL.

— Jelentés a M. T. Akadémia philologiai bizottságához. —

«Mutatványok dr. Csengeri János magyar Propertiusából». — E czím alatt Propertius Elegiáinak tíz darabja, megbirálás és véleményadás végett levén hozzám áttéve, bátor vagyok az ügy érdemében a következőket előadni.

Egyike voltam azoknak, a kik más körben is a régi klasszikusoknak rímes fordításai ellen mindig felszólaltak, s az eredeti metrumok megtartását, illetőleg hű visszaadását sürgették.

E nézetemhez most is ragaszkodom, — noha kénytelen voltam azt olykor a többség akaratának, olykor a divat sodró hatalmának, s legtöbbször egyes fordítók genialitásának alárendelni.

Többi közt ugyan Csengerinek egy Tibullus-fordítása, mely azóta nyomtatásban is megjelent, volt ezelőtt mintegy négy évvel kezem alatt, melyről a modern forma daczára, teljes elismeréssel voltam kénytelen nyilatkozni. Meghajolva a Kisfaludy-társaságnak a formára nézve, egyéni szavazatom ellenére, már egyszer kimondott határozata előtt, mintegy «letettem a fegyvert».

Most azonban, az akadémiának ujonnan megalakult philologiai bizottsága előtt, újra *felveszem azt a fegyvert*. Lándzsát török a régi klasszikai formáknak külsőségekben is megtartása mellett.

Nem mintha a szerző e műve mögötte állana korábbi Tibullus-fordításának. Sőt örömmel vallom be, hogy ahoz méltón sorakozik. Kiállja versről versre az összehasonlítást, eltalálja a hangulatot, híven ad vissza majd mindent, s az olvasmányt élvezetessé teszi könnyen folyó verselésével és erőltetés nélküli jó rímeivel.

Ha arról volna szó, hogy egy régi jó szerelmi költőt bármely modern troubadour mellett is megkedveltessünk, a szalonokba bevezessük s a könnyű olvasmányt kereső közönség körében népszerűvé tegyük: egy perczig sem haboznám a «kostolóra» beküldött «mutatvány» után a többit is bekivánni s a kötetet, a legjobb ajánlattal, sajtó alá bocsátani.

A Kisfaludy-társaság pl. nem sokat koczkáztatna ilynemű vállalatoknak is, — cum grano salis, — programmjába felvétele által.

De a mi philologiai bizottságunknak, ha nem csalódom, komolyabb, bár némi részben háladatlanabb feladata van.

Itt sokkal szigorúbb mértéket kell alkalmaznunk.

Az ó-klasszikusok népszerűsítése nálunk csak másodrendű, alárendelt czél lehet, mi inkább azok kellő megértésére, magyarázására, szellemök teljes átértését kivánó fáradságos tanulmányok buzdítására s az ó világ ismeretének magasb igényű körökben terjesztésére vagyunk hivatva.

Nekünk tehát, csekély nézetem szerint, nem szabad egy Homert vagy Vergilt magyar bundába vagy attilába, sem egy Ovidot s társait kabátba, frakba öltöztetve mutatni, csak hogy a mi jó közönségünk szívesebben lássa s megmaraszsza.

Ha a fülbemászó olasz melodiát primitiv hangszerelés mellett ma már megvetik, s zenében komoly magasztosságot s a tárgyhoz illő művészi szerkezetet kivánnak, ha egy műveltebb ember sem tűri el a transscriptiók ama nemét, mely kis ütemváltoztatással a bús magyar nótát víg bécsi keringővé, vagy akár a tüzes csárdást enyelgő polkává varázsolja át: úgy nem lehet nekünk játszi enyelgéssel fogni hozzá a bár szinte játszva enyelgő régi poetáknak, annál kevesbé majd komolyabb klasszikusoknak meghonosításához.

Zenéről vettem ezúttal tán kevesbé találó hasonlatot; máskor a szobrászathoz vagy remek festmények másolásaihoz szoktam volt folyamodni, hogy eszmémet megértessem.

Belvederi Apollót, medicæi Venust nem fogunk új divat szerint felöltöztetni, sem régi vásznakat durva retouche vagy másolatban tetszősb színezet által felfrissíteni. Hisz szabadságunkban áll a művészi alkotás minden téren, saját conceptiónk szerint, újat, akár jobbat is, teremteni!

Rég elkéstem volna attól, hogy költőinket, kiknek Petőfi s Arany (hogy elődőiket ne említsem) új és soha el nem avuló forrásokat tudtak felkutatni, — ma, ezek elhagyásával, ismét a Vörösmarty hangzatos hexametereinek s Berzsenyi alcaicáinak divatba hozására serkentsem: csinált virágot dicsérnék akkor üde rózsák vagy réti virág helyett. Meg van czáfolva rég ama föltevés, mintha nyelvünk rímszegény volna s e miatt örökké bizonyos elnézésre lenne szükségünk a nyugati költők virtuozitásával szemben.

De, csak annyit mondok, — diadalunk mámorában ne tapossuk el korábbi dicsőségünk megannyi büszke emlékjeleit, mai

álláspontunk lépcsőit. — Ne feledjük, hogy magyar nyelvünk Európában talán páratlan arra nézve, hogy a verselés minden nemére, a már lenézett antik és a virágzó rimes formára, egyaránt alkalmatos. Ez előnyről, melyre azt hiszem büszkék lehetünk, lemondanunk nem szabad!

Legkevésbé szabad akkor, ha a régi római és görög klasszikusok művészi, minta-fordításairól van szó, mely feladatnak, úgy tartalom mint forma tekintetében, kellő erőfeszítéssel, — numeris omnibus absolute, — megfelelhetünk.

Mitsem nyom itt előttem a nyugati népek példája. Ők kénytelenek voltak modernizálni, mert nyelvöknek nincs meg a hozzá való prozódiája és hajlékonysága. Tán azért emelkedtek tekintélyes hangok a mellett, hogy a költőket prózában kellene inkább fordítani. (Brunetière.) Olasz, franczia hexameter nem létezik, angol csak curiosumképen, a német — kiveszem tán a Goetheét — mindig döczögős; egyik sem versenyezhet velünk. Csakis az eredeti! — S a mit azok szomorú kénytelenségből tesznek, mi önként kövessük? Eldobva kincseinket, szegényebbnek mutassuk magunkat? — Nem találom indokoltnak ez álszerénységet, sem hozzánk méltónak az olcsó népszerűség keresését.

Bátran kimondom tehát s a mélyen tisztelt philologiai bizottság figyelmébe ajánlom azon meggyőződésemet, miszerint nekünk a nagy horderejű s magas színvonalra törekvő vállalatban, melynek még csak küszöbén állunk, a régi klasszikusok, különösen a poéták fordításaiban, a hűségen felül nemcsak a hangulatra s az antik jellegre, hanem épen ennek érdekében a metrumra nézve is a legszigorúbb mértéket kell alkalmaznunk, s csakis az eredeti versformát megtartó, esetleg ezt legalább megközelítő műfordításokat méltatnunk a mi czégünk alatti gyüjteménybe való felvételre.

Csengeri Propertius-fordítását ennél fogva — bármily dicsérőleg kell is róla különben nyilatkoznom, s bármennyire ohajtanám szépirodalmunk érdekében a munka megjelenését — az Akadémia philologiai bizottságának kiadványainál figyelembe vehetőnek nem tartom.

Mély tisztelettel maradván a t. bizottságnak — Budapest, 1886. decz. 11. — alázatos szolgája s ez idő szerinti elnöke

Zichy Antal.

HAZAI IRODALOM.

Homeros Iliasa. Bő szemelvényekben kiadta és bevezetésekkel ellátta *Dr. Csengeri János.* Budapest. 1886. Eggenberger (Görög és római remekírók iskolai könyvtára.) LXXXX és 260. l. 8.-r. Ára 1 frt 60 kr.

Homeros Odysseiája. Bő szemelvényekben kiadta és bevezetésekkel ellátta *Dr. Csengeri János.* Budapest, 1886. Eggenberger (Görög és római remekírók iskolai könyvtára). LXXVI. és 216 l. 8.-r. Ára 1 frt 40 kr.

Középiskolai tantervünk szerint görög tanításunknak középpontja Homeros. Az Utasítások Homeros teljes ismeretét, tudatos felfogását, mind történeti, mind pedig æsthetikai méltatását hirdetik a gymnasiumi görög tanítás legbecsesebb eredményének.

E követelésekkel szemben érdekes megfigyelni, mennyire közelítik meg gymnasiumaink a kitüzött czélt. Egy hallgatóm, Weiss Rezső úr, szivességéből össze vannak nálam állítva az adatok arra nézve, hogy az 1885—86-iki tanévben a közokt. ministerium közvetlen vezetése alatt álló 51, továbbá 20 felekezeti, mindössze tehát 71 főgymnasiumban a tanulók a két legfelsőbb osztályban mit, mennyit és mily kiadások alapján olvastak Homerosból. Iskolai praxisunk jellemzéseül felemlítem ezen összeállítás nyomán, hogy a budapesti II. ker. kir. főgymnasium és a lugosi kath. főgymnasium 8-ik osztályában Homerosból épen semmit, a 7-ik osztályban pedig az Iliasból nem egészen két éneket olvastak. A besztercebányai kir. főgymnasiumban a 7. és 8-ik osztályban az Iliasból és Odysseiából másfél éneket, a győri kath. főgymnasiumban és a késmárki ág. hitv. evang. főgymnasiumban egy-egy éneket, a soproni és a szabadkai főgymnasiumban a 7-ik osztályban az Ilias első két énekét, a 8-ikban azIlias 6-ik énekét, a medgyesi ág. hitv. evang. főgymnasium 7-ik osztályában az Iliasból három éneket, 8-ik osztályában épen semmit sem olvastak stb. stb. Szóval az eredmény, melyet középiskolánk Homerosnak, a gymnasiumi görög oktatás ezen középpontjának, ismeretében felmutathat, szégyenletesen csekély. E szomorú jelenség egyik főokát abban kell keresnünk, hogy iskoláink túlnyomó többségében kizárólag szövegkiadásokat adnak a tanuló kezébe. Az 1885—86-iki tanévben 94 osztály közül, melyekre nézve ebben a tekintetben adataim vannak, 67 osztályban használtak (többnyire Dindorf és Hochegger-féle) szövegkiadást és csak 27-ben magyar jegyzetes kiadást. Az ilyen eljárás mellett azután nem csoda, hogy a tanulók gyakran még akkor sem értik a szöveget, ha azt hiszik, hogy megértették, és oly lassan haladnak előre Homeros olvasásában, hogy a Tanterv és az Utasítások által kitűzött czélt még csak meg sem közelítik.

Ily körülmények között örömmel kell fogadni minden segédesz-

közt, mely ama czél elérését elősegíti. Jegyzetes Homeros-kiadásaink ugyan eddig is voltak, de azért új iskolai Homeros-kiadás épen nem mondható fölöslegesnek. A Veress-féle Ilias és Odyssea meggyőződésem szerint, melyet annak idején a szakközönség előtt meg is okoltam, még a legnagyobb jóakarat mellett sem mondható sikerültnek — annál feltünőbb, hogy tanáraink, ha már jegyzetes kiadásból olvastatják Homerost, a Veress-féle kiadásokat szeretik használni; — a mi pedig az én kiadásaimat illeti, melyeket Csengeri igen használhatóknak mond, nem érheti be velük az a tanár, a ki többet vagy olykor mást is akar olvastatni, mint az Ilias és Odyssea első három énekét. Szóval nagy szükségünk van az olyan Homeros-kiadásra, melynek magyarázatai méltányos tudományos és pædagogiai igényeknek megfelelnek és a mely mindkét epos anyagából annyit ölel fel, hogy jó sokat lehet belőle válogatni. Csengeri azonban még többet akar adni. Oly kiadás közzétételéhez fogott, mely az eddigi kiadások fölött leginkább az által akar kiválni, hogy a két eposnak teljes egészben való megismertetését teszi lehetővé és ilyformán végre valahára megvalósítja a Tanterv és az Utasítások ideálját.

Oly szép törekvés ez, hogy csak sajnálni lehet, hogy kudarczot vallott. Csengeri kiadásaiban az Ilias- és Odysseának csak mintegy fele van meg, a miért is az, a ki ezen kiadásokból a két epost teljes egészben akarja megismerni, ép úgy a «summariumra», az epos tartalmának a könyv elején olvasható elbeszélésére van utalva, mint az, a ki valamely befejezetlen magyar jegyzetes kiadást, vagy akár puszta szövegkiadást használ. Szinte hihetetlen továbbá, hogy Csengeri egész vállalata azon a merész feltevésen alapúl, hogy akad nálunk intézet, a hol az ő szemelvényeit végig olvastatják, holott a föntebb idézett statistikából kitünik, hogy alig van intézetünk, a melyben Homeros 2000 soráig, a Csengeri Odysseájában foglalt anyagnak nem egészen egy harmadáig felvitték volna (Iliasa meg épen c. 8000 versből áll), a mint hogy sokkal többre vinni oly országban, hol a görög nyelv tanítását az V. osztályban kezdik, teljes lehetetlenség.

Arról a reményről tehát, hogy a Csengeri könyve alapján könnyebben lehet majd megismertetni a tanulókat az egész Iliassal és Odysseával, mint az eddigi kiadások segítségével, így is, úgy is le kell mondani. Ennek következtében azután megszünnék a Csengeri kiadásainak létjoga, ha a jóakaró bíráló nem tekintene el alapelvüktől, a szemelvények elvétől, a mikor örömmel constatálja, hogy végre van egy Homeros-kiadásunk többé-kevésbbé sikerült bevezetésekkel, mely a válogatásra eléggé terjedelmes olvasmányt foglal magában, és a melyről reményleni lehet, hogy majd annak idején, ha már a hozzá való jegyzetek is meglesznek,*)

*) Hogy még ebben az évtizedben meglesznek, alig merem reményleni. A Görög és Római Remekírók Iskolai Könyvtárában ugyanis, tehát iskolai

használható és amennyiben aránytalanul magas ára nem állja utját elterjedésének, sokat használt tankönyv is lesz.

Szerény véleményem szerint a szerfelett fogyatékos Veress-féle kiadásokkal és az én befejezetlen kiadásaimmal szemben, továbbá kellő figyelemre méltatva azt a körülményt, hogy a czélra nem vezető szöveg-kiadásokat csak *olcsó* jegyzetes kiadásokkal lehet kiszorítani, nem pedig 2 frt 50 kros kötetekkel, — Csengerinek egészen másképen kellett volna eljárnia, hogy valóban hézagot pótló és életre való kiadást létesítsen. Mindenek előtt le kellett volna mondania arról az utopiáról, hogy egy vagy akár két esztendő alatt 6000—8000 verset fog elolvastathatni gymnasiumaink tanulóival. A helyett adta volna ki idővel az egész Iliast és Odysseát bevezetésekkel és szöveg alatti jegyzetekkel három-négy éneket tartalmazó füzetekben, vagy pedig — minthogy ő is azokkal tart, kik külön füzetbe szeretik foglalni a jegyzeteket — a kiadást csak drágító görög szöveg elhagyásával írt volna bevezetéseket és jegyzeteket pl. a Dindorf-féle szöveg-kiadáshoz, melynek tizenkét éneket tartalmazó füzetét, a melyből a tanár a maga és nem a Csengeri izlése szerint válogathat, a tanuló 45 krért megkapja, — és gondoskodott volna arról, hogy bevezetései és jegyzetei két vagy több füzetben, tehát aránylag olcsón legyenek kaphatók. Azt, hogy az Ilias és Odyssea mily részeit tartja az iskolai olvasásra legalkalmasabbaknak, a bevezetésben egy pár sorban elmondhatta volna.

Az ily kiadásokkal lehetne lendíteni görög oktatásunkon, míg a mostani szemelvényekkel, attól tartok, hogy nem fog lehetni megtörni a Dindorf- és Hochegger-féle szöveg-kiadásoknak határozottan káros uralmát gymnasiumainkon.

Ezen reflexiók azonban — természetesen — nem mentenek fel azon kötelezettség alól, hogy a Csengeri kiadásainak részleteibe bocsátkozzam.

---

klasszikusok jegyzetes kiadásainak gyűjteményében, terjedelmesebb klasszikusok műveinek kiadásánál rendesen előbb a szöveg jelenik meg, míg a jegyzetekre, a kiadás főrészére, esztendőkig váratják a közönséget, a mely pedig — a mint tapasztalásból tudom — ama méregdrága szövegeket nem annyira a bevezetések és holmi marginális tárgymutató kivonatok kedvéért, hanem a jegyzetek kedvéért veszi meg, a melyekről évről-évre reményli, hogy legkésőbb rövid pár héttel az iskolai év kezdete után fognak megjelenni. Pedig hány tanár hányszor csalatkozik e reményében az iskolai oktatás nem csekély kárára, legjobban bizonyítja az a körülmény, hogy a Sallustius-kiadáshoz, mely 1880-ban jelent meg, a jegyzetek 1882-ben készültek el; Horatius költeményei 1880-ban, illetőleg 1881-ben jelentek meg, a hozzávaló jegyzetek tudtommal csak egy pár héttel ezelőtt hagyták el a sajtót, — végre a mi nem kevésbbé épületes, Platon szemelvényeihez, melyek 1883-ban, és Tacitus Annaleseihez, melyek 1881-ben jelentek meg, még most, három illetőleg öt esztendő után, sincsenek meg a várva várt jeg zetek!

Lássuk tehát előbb magukat a szemelvényeket, azután a bevezetéseket.

A szemelvényeket illetőleg csak azt a kérdést lehet felvetni, helyesen vannak-e megválasztva?[1]) Összeállításuknál Csengeri, mint az Ilias-hoz írt előszavából megtudjuk, főfigyelmét arra fordította, hogy kihagyja az iskolai olvasásra kevésbbé alkalmas és az epos egészének szempontjából mellőzhető részeket. Amazok alatt első sorban a modern felfogás szerint kissé obscőn helyeket érti, és az ilyenek kihagyását szemelvényes kiadásban okvetetlenül helyeselnünk kell,[2]) de már nehezebben fogunk megbarátkozni ama másik elv keresztülvitelével, melynek köszönhető leginkább, hogy pl. az Odyssea 12000 és egynehány sorának kevéssel több mint a fele kapott helyet a szemelvényekben. Magától értetődik, hogy sok, a mit mellőzött, bátran elmaradhatott, a mint hogy az Ilias reducálása nagyon is elnyujtott harczi jeleneteivel aránylag csekély nehézséggel járt — bár itt is nem szivesen nélkülözzük Helena és Aphrodite beszélgetését a III. énekben, mely oly érdekes világot vet Helena jellemére, Achilleus és Agamemnon kibékülését a XIX., Achilleus és Hektor első összetüzését a XX. énekben. A mi azonban az Odysseát illeti, Csengeri elrontotta, felbontotta művészi compositióját az által, hogy kihasította belőle Telemachos utazását, melybe a görög hősmondának oly szép részei vannak beleszőve (igaz, hogy ezzel az operatióval c. 1500 verset takarított meg), Penelopét mindig csak a színfalak mögött szerepelteti, és a XIX. énekben lépteti fel legelőször; — kihagyja Demodokos személyét egészen, és a Phemios személyét majdnem egészen, pedig az ezekre vonatkozó versekből tanuljuk ismerni a görög eposköltészet első, kifejletlen stadiumát. Kihagyja még Nausikaának Odysseussal való utolsó találkozását, Kirkének a Sirenekre, Skyllára és Charybdisre stb. vonatkozó intéseit, melyek eme tengeri portentumoknak Odysseus adta leírását szépen kiegészítik; kihagyja Odysseus találkozását Agamemnonnal és Achilleussal az alvilágban, — szóval kihagyott sok olyant, a mit maga Csengeri szivesen bennhagyott volna kiadásában, ha nem kellett volna attól tartania, hogy kevésbbé erőszakos eljárás mellett a szemelvények és a hozzávaló jegyzetek még több papirost fogyasztanak, még drágábbá teszik kiadását. Ezért azonban nem annyira Csengerit, mint inkább a

---

[1]) A mi magát a szöveget illeti, érdemes megjegyezni, hogy az Ilias szövege «jobbára a Dindorf-féle, itt-ott Ameis szerint javítva», az Odysseáé tisztán az Ameisé. Kár, hogy az Iliasé is nem az. Csengeri egyáltalában túlbecsüli Dindorf Homeros-kiadását.

[2]) Kár, ez nem sikerült mindenütt; Il. I. 31, II. 262, IX. 336. Od. V. 119. 125. 126. megmaradtak a szövegben.

szemelvények elvét kell okolni; ritka dolog ugyanis, hogy valamely anthologia minden igényt kielégítsen.

Az epos egészének szempontjából mellőzhető részletet csak egyet találtam, Telemachos útrakelését (Od. II. 260—432). Hogy ezt miért vette fel Csengeri, mikor Telemachosnak egész utazását (hazatérését is) mellőzte, — nem tudom.

Áttérek a Csengeri bevezetéseinek ismertetésére.

Az Iliashoz való 80 oldalra terjedő bevezetés kilencz szakaszban a Homeros életére vonatkozó adatokról, a homerosi eposok sorsáról, a homerosi kérdésről, a trójai mondakörről és az Ilias szerkezetéről szól, megismertet az Ilias tartalmával, chronologiájával és szinterével, végül pedig a trójai királyi ház családfáját adja, mindezt eléggé alaposan és jó magyarsággal. De hogy egy esetleges második kiadásnál mégis jó sokat kell majd változtatni, kitünik a következő észrevételeimből.

Főfogyatkozása a homerosi kérdésről való fejezetnek, hogy a Peisistratos-féle recensiót, melyet legújabban Sittl és Flach meggyőző érvekkel a mesék országába utasították, mindennel együtt, a mi vele összefügg, komoly historiai ténynek veszi; innen azután a hibás előadás a 8., 13., 14.. 26., 27., 28-ik lapon.

P. V. abból magyarázza Csengeri a Homeros életéről vonatkozó hiteles adatok hiányát, hogy «halála után jutott hírnévre.» Mintha bizony hitelesebbek volnának adataink, ha még életében jutott volna hírnévre! A Kr. e. kilenczedik században még nem volt a görögöknek irodalomtörténetük.

P. VI. Csengeri Aischylos azon nyilatkozatát, hogy az ő költeményei csak morzsák a Homeros gazdag asztaláról, az Ilias és Odyssea költőjére vonatkoztatja, — hibásan, mert Aischylos a kyklikus eposokból vette darabjai tárgyát.

U. o. azt olvassuk, hogy Herodotos szerint «Homeros négyszáz évvel korábbi nálánál és így Kr. e. 854-ben született.» Másképen, de helyesebben magyarázza Cs. Herodotos ismeretes passusát a IX-ik lapon, hol csak azt következteti belőle, hogy szerinte Homeros «a kilenczedik század közepén élt.»

P. VII. a Homeros név magyarázásánál felemlíti, hogy «újabb tudósok, kik a homerosi eposokat apróbb epikus dalok összeállításának nézik, szerkesztőnek, gyűjtőnek, vagy összefüzöttnek, összeillesztettnek értelmezik.» A dolog úgy áll, hogy Curtius kimutatta azon régibb etymologia félszegvoltát, mely szerint ὅμηρος a. m. «gyűjtő, összeillesztő»; ὅμηρος ugyanis, ha igazán ὁμοῦ és ἀραρίσκω-val függ össze, csak azt jelentheti, hogy «összeillesztett», ez pedig sohasem lehetett azonos az összeillesztő, szerkesztő fogalmával.

P. XIV. Azt, hogy Peisistratos foglalta legelőször irásba a Home-

ros eposait, egy nevezetesebb régi iró sem állítja, de Suidasnak Csengeri idézte passusából nem tünik ki ezen ráfogás hibás volta.

P. XV. az Ilias és Odysseának énekekre való felosztása, mely Aristoteles és Zenodotos közé esik, hibásan van Aristarchosnak tulajdonítva.

P. XVI. meg kellett volna röviden mondani, mi volt az 'Ιλιὰς μικρά tartalma.

Hibás az az állítás, hogy «Homeros reánk jutott szövege egy eclecticus vulgata, mely általában Aristarchostól függ, de szerencsére korábbi kiadásokból jó sok lectiót foglal magában.» Codexeink szövege a régi Aristarchos előtti vulgata, melybe aránylag ritkán kerültek az Aristarchos olvasásai.

Csak két papyrus-töredékünk van részletekkel az Ilias 18-ik és 24-ik énekéből, nem három, mint Csengeri mondja.

P. XVII jó lett volna megmondani, mit kell a «Townleyanus és Harleianus codex» elnevezés alatt érteni. — A palimpsest szó πάλιν-ból és ψάω-ból (nem ψέω-ból) van összetéve.

Naiv megjegyzés u. o., hogy «napjainkban, azt mondhatni, hogy alig van philologus, ki Homerost, legalább részben, ne fordította volna.»

P. XXVI. a digammáról van szó, de nincs benne köszönet. «Hogy Homerosnál eredetileg megvolt, mutatja az elveszése következtében támadt sok hiatus.» Mutatja azt azonkívül még rövid szótagoknak megnyujtása az arsisban és a thesisben. — Hogy a homerosi költeményeket nem írták le mindjárt keletkezésük után, «arra erős bizonyság az æol digamma használatában való egyenetlenség és önkény, mely szerint a digamma majd consonans, majd egészben vagy részben el van mosódva. Ha mindjárt leírták volna, nagyobb bennök a nyelvi egyenlőség, a ϝ használatában való biztosság». De ugyanezt az egyenetlenséget és önkényt tapasztaljuk az æol és dór lyrikusoknál és a dialectikus feliratokon, ezeket pedig mindjárt keletkezésük után írták le. — Még több a hiba abban a következtetésben, melyet Csengeri az æol digamma használatából Homerosnál levon: «úgy látszik tehát, hogy, a homerosi költeményeket eredetileg æol dialectusban költötték, s később ión dialectusban írták le, az ión alphabetában pedig nem volt meg a digamma;» az «æol» digamma ugyanis régentén valamennyi görög dialectusban megvolt, és így abból, hogy Homerosnál helyreállítható, nem lehet következtetni, hogy a homerosi eposokat eredetileg æol dialectusban költötték; — az, hogy a digamma a régi ión alphabetában nem volt meg, szintén hibás állítás.

P. XXXIV. azt mondja Cs. Schliemannról, hogy a hissarliki domb romjai közt a legalul talált várost hiszi Trójának. Ez Schliemann régibb hypothesise, ujabban a második várost azonosítja a homerosi

Trójával, Feltünő különben, hogy Cs. e helyen elfogadja Schliemann hypothesisét, mely szerint Trója a Hissarlik nevű dombon feküdt, később pedig (p. LXX), mikor Welcker nyomán az Ilias topographiáját adja, a mai Bunarbasin keresi a régi Tróját. — Egy másik ellenmondás, hogy p. LXXVI szerint «Achilleus nem reflectál a nála járt követségre,» p. LXXIII szerint pedig igenis reflectál rá a XVI. ének 60 s. k. verseiben.

De ideje már, hogy áttérjünk Csengerinek az Odysseához írt bevezetéseire.

A 71 oldalra terjedő bevezetések hét fejezetben az Odyssea szerzőjével, tartalmával, chronologiájával és szerkezetével, továbbá (Gemoll alapján) a mostani Ithaka topographiájával és az epicus előadásmóddal ismertetik meg az olvasót, végül pedig a homerosi költészet és világnézet jellemzését adják.

Az első fejezetben, mely az Odyssea szerzőjéről szól, Csengeri az Ilias és Odyssea közötti eltéréseket és megegyezéseket fejtegeti, nagyjában helyesen, és arra az eredményre jut, hogy nincs okunk az Odysseát Homerostól elvitatni. Nem szándékom az eltérések magyarázatát és az eredmény helyességét kétségbe vonni, csak azt a megjegyzést koczkáztatom, hogy a Csengeri által statuált lényeges, kivált az elrendezésben mutatkozó megegyezések vajmi keveset nyomnak a latban. Az ilyen egyezésről, pl. hogy az Ilias 6-ik éneke Andromache, az Odyssea 6-ik éneke pedig Nausikaa kedves episódját foglalja magában, a költő nem tehet, mert a homerosi eposoknak énekekre való felosztása 500—600 évvel a költő kora után jött divatba. Továbbá Csengeri szerint az Odysseában a Telemachia (1—4 ének) helyzete épen olyan, mint az Iliasban a szorosabb értelemben vett Iliasé (2—7.), de egy másik helyen (p. XLIV.) lehetségesnek tartja, hogy a Telemachia eredetileg nem tartozott az Odysseába, hanem maga Homeros vagy más költő később költötte belé.

Az Odyssea szerkezetéről szóló fejezetnek nagy részét Kirchhoffnak az Odyssea keletkezésére vonatkozó hypothesisének czáfolata képezi. (A legújabb hypothesist, Wilamowitz-Moellendorf ét, mely pedig épen úgy megérdemli a figyelmet, mint a Kirchhoffé, egészen mellőzi, alkalmasint azért, mert nem ismeri.) Ez Csengeri könyvének legkevésbbé sikerült része. Azután még fölösleges is. Az ily nehéz problemát elég lett volna röviden érinteni; terjedelmes, tudományos czáfolata nem való iskolai kiadásba. Hozzá még a Kirchhoff hypothesise rosszúl is van elmondva. Csengeri beszél a Kirchhoff-féle Telemachiáról és az ifjabb nostosról a nélkül, hogy megmondaná, mit ért alatta, Az olvasó még csak azt sem tudja meg Csengeritől pontosan, melyek tulajdonképen Kirchhoff szerint az Odyssea alkatrészei, indokolásából meg épen csak

azokat az argumentumokat hallja, melyeket Csengeri jónak lát megczáfolni; hogy ezen argumentumok mennyire szolgálnak a hypothesis támogatására, azt több helyen még csak nem is sejtheti az olvasó. A mi aztán Csengeri czáfolatát illeti, az szerfelett gyarló. Mások a Kirchhoff hypothesisét sokkal jobban megczáfolták már. Példáúl Csengerinek a Telemachiára vonatkozó fejtegetéseire reflektálok. Kirchhoff abból, hogy Athenének Telemachosnak adott tanácsai (I. 269—302) ellenmondók és zavarók, ellenben Telemachos ezen tanácsok szerint helyesen jár el (II), azt következteti, hogy az első ének idézett helye a második éneknek rossz utánzása, azaz, hogy más szerzőtől való. Evvel szemben Csengeri csak azt hozza fel, hogy Telemachos Athene tanácsát értelmetlensége mellett is jól érti, és a szerint cselekszik. Csak hogy ezt nem lehet ellenargumentumnak elfogadni; Csengerinek azt kellett volna kimutatni, hogy Athene tanácsai tényleg nem értelmetlenek; ezt pedig nem teszi. — Igazán meglepő, hogyan magyarázza Csengeri azt, hogy Telemachos minden ok nélkül még 29 napot tölt Menelaos udvaránál, holott nincs ott már semmi keresni valója, otthon azonban ugyan csak szükség van rá, és a negyedik énekben ki is fejezte szándékát, hogy rögtön hazatér. Csengeri szerint ez azért van, mert Telemachos jónak látta bevárni Athene intézkedéseit. E magyarázatban a költői tevékenységnek sajátságos felfogása nyilvánul. Mintha az eposköltő csak valamely tehetetlen krónikás volna, kinek épen úgy kell előadni az eseményeket, a mint megtörténtek! Hiszen a költőtől függ, hogy mikor akarja pl. Athenét szerepeltetni, a miért is ha azt találjuk, hogy az események lánczolatában hiba van, ezt az olyan Kirchhoff-féle hypothesissel kell magyaráznunk, vagy pedig a régi költő még nem eléggé kifejlett technikájának kell felrónunk. Csengerivel feltenni, hogy itt *κατὰ τὸ σιωπώμενον* valami fontos részlet van elhallgatva, kritikátlanság volna. — Kirchhoff azon is fennakadt, hogy Athene a 13-ik énekben napfelkelte után hagyja el Odysseust Ithakában, de a 15-ik énekben ugyanaz nap reggelén hajnal-hasadta előtt érkezik Telemachoshoz Spartába. Ezt az ellenmondást Csengeri valami fennkölt æsthetikai elvből mentegeti: szerinte oka az, hogy a korábbi idő a 15-ik énekben *ad hoc* jobban megfelel a helyzetnek. Ezt kereken tagadom. Egészen a költő tetszésétől függött, hogy Athene Telemachost ágyából vagy az ebéd mellől híjja haza; ha az utóbbit teszi, ellenmondásnak nyoma sincs.

Az itt említett és egyéb argumentumokból azt következtette Kirchhoff, hogy a Telemachia eredetileg önnálló költemény volt, és csak az átdolgozó által került az Odysseába. Evvel szemben Csengeri először is nem hiheti, hogy a Telemachia valamikor önálló költemény lehetett volna, azért mert Telemachos nem epikus hős. De hisz' nem kell, hogy a Telemachia epos lett legyen, lehetett az eposi költemény; ebben a

főszemélynek nem kell epikus hősnek lenni. Cs. másodszor figyelmeztet arra, hogy a Telemachia kapcsolatban van az Odysseával azért is, mert föltételezi a kérők leölését, s mert a Telemachiában is ugyanazok a kérők szóvivői, a kik az Odysseában. Ezen ellenvetés sem czáfolat; Kirchhoff nem állította, hogy az átdolgozó a Telemachiát egyszerűen változatlanul vette át az Odysseába; az említett egyezéseket, ha nem voltak már eredetileg a mondában, az átdolgozó szőhette a Telemachiába.

Úgy látszik különben, hogy Csengeri maga sem bízik nagyon czáfolatában. Végén ugyanis avval a nyilatkozattal lepi meg az olvasót, hogy «mindamellett lehetséges, hogy a Telemachia eredetileg nem tartozott az Odysseához s vagy maga Homeros vagy más költő később költötte belé.» Attól tartok, hogy az ilyen következetlenségnél a tanuló aligha fog nagy bizalommal viseltetni Csengeri okoskodásainak alapossága iránt.

Még csak egy dologra kell e fejezetben figyelmeztetnem, arra, hogy miképen értelmezi Csengeri ezen iskolai kiadásban a görög mondákat. Csengeri a trójai mondakört az indogermán összehasonlító mythologia azon irányának értelmében fogja fel, mely a mythologiai és mondai elemben mindenütt a nap szereplésének reminiscentiáját látja. Ezen iránynak megvan a maga jogosultsága, és alig szenvedhet kétséget, hogy a görög mythologia egyes főszemélyeiben solaris herosokat kell felismernünk; hogy pl. Oidipus, Achilleus és maga Odysseus is azok. Ezt véleményem szerint még a középiskolai tanulónak is meg lehet mondani, csakhogy először azt is meg kell neki röviden mondani, hogy min alapul a görög mythologia ezen felfogása. — Csengeri ezt mindkét kiadásában elmulasztotta, pedig csak fel nem teheti, hogy minden gymnasista ismeri Cox mythologiáját és Görög Regéit — másodszor pedig nem szabad ezen elvet a mythus minden egyes vonása magyarázásánál érvényesíteni akarni. És Csengeri ebben a dologban, sajnos, nem ezen mythusirány megalapítójának, Müller Miksának, elveit vallja, a ki rendszerint csak az etymologiai kulcscsal kezében vállalkozik valamely mythus megfejtésére, — hanem Coxot követi, a ki nem éri be azzal, hogy valamely mythus alapeszméjét felismerte, hanem solaris magyarázatát a mythusnak még olyan vonásaira is ráerőszakolja, melyekben az elfogulatlan kutató nem láthat egyebet, mint a nép regélő kedvének a solaris mythussal még csak messziről sem érintkező kifolyásait. Cox és Csengeri szerint Odysseusnak tíz esztendei bolyongása Ilionból haza Ithakába nem egyéb, mint a napnak tíz órai útja az éj legyőzése után reggeltől estig. Ezen az úton sok mindenféle akadálylyal találkozik, szívesen pihen meg a phaiakok szép országában, melyeket az égi fényben fürdő, ragyogó felhőkkel kell azonosítanunk (miért? talán csak nem azért, mert a *Φαίηκες* név a *φαιός* melléknévvel (a. m. sötét) függhet össze, — lucus a

non lucendo?), Kalypso, a mindent befedő (καλύπτω), tiszta, szép éjszaka, csillagoktól ragyogó ágyas házában elrejti stb. Itt aztán talán még a gymnasista is fennakad. Ha Odysseus hazatérése a napnak pályáját reggeltől estig az éj legyőzése után jelképezi, hogyan állhatja akkor útját az éjszaka az ő ragyogó ágyas házával fényes nappal? Még jobban összezavarja aztán Csengeri a dolgot azzal, hogy saját jó szántából Kalypsót egyúttal a tél szakának declarálja, hol Odysseus hét évig (azaz a hét téli hónapon át) időzik. Ezen magyarázatra, melyből azt az érdekes factumot is megtudja a tanuló, hogy Görögország kék ege alatt a tél hét hónapig tart, nyilván a hetes szám szolgáltatott okot és alkalmat. De ha visszaemlékezett volna Csengeri arra, hogy mennyire szeret a régi epos egyes számokat, a hetes és kilenczes számot, alkalmazni, nem kapott volna oly mohón ama hypothesisen. — Az én meggyőződésem szerint a görög mythus-magyarázat solaris elméletének az ilyen túlhajtása a tanulókra csak azzal a hatással lehet, hogy előmozdítja hajlamukat alaptalan, phantastikus hypothesisekre. — Végül megjegyzem, hogy Coxnak Csengerinél olvasható, itt-ott szószerinti kivonata nem mindig érthető. Többek közt azt kell olvasnunk Csengerinél, hogy Odysseusnak, a napnak, haza érve előbb meg kell küzdenie az esthajnalt környező sötét fellegekkel (a kérőkkel), s felhőkbe rejtőzve (álruhában) »*a felhőnek egy kis nyilásán lövelli ki magát.*» A ki Coxot nem ismeri, e sorok olvasásánál aligha fog arra a gondolatra jutni, hogy az utóbbi szavak azt akarják magyarázni, miért van az Odyssea utolsó énekeiben oly nagy szerepe Odysseus ijának. Feltünő még, hogy e fejezetben Csengeri Briseisnek Achilleussal szemben ugyanazt a fontos szerepet tulajdonítja, mint Penelopénak Odysseussal szemben, míg az Iliashoz való bevezetésében, az Ilias mythusának magyarázatánál, nem is említi Briseist.

Csengeri bevezetésének utolsó két fejezete, a bevezetésnek mintegy harmadrésze, a mint már említettem, az epikus előadásmódról szól és a homerosi költészet és világnézet jellemzését tartalmazza. Ez a két fejezet menti meg tulajdonképen a Csengeri Odysseájának sorsát; mert az ilyen tartalmú fejezetek az eddigi Homeros-kiadásokban hiányoztak, pedig jó hasznukat veheti a tanuló. Az epikus előadásmód stb. a Nitzsch, Sittl, Bonitz, Mahaffy, Schneidewin és mások műveinek felhasználásával ügyesen van ismertetve, legfeljebb azt lehet itt kifogásolni, hogy Homerosnak a népköltészethez való viszonyát nem fejtegeti Csengeri.

Ezen tanulságos fejezetekre, valamint az Odyssea szerzőjének, tartalmának, chronologiájának és Ithaka topographiájának tárgyalására való tekintettel — az utóbbi három fejezetet különben még a Csengerinél kevésbbé szorgalmas írónak is nehéz lett volna elrontani — ajánlottam, hogy *engedélyeztessék* Csengeri szemelvényes Odysseája számos

fogyatkozása ellenére is; Iliasa, mint fentebb láttuk, kisebb mértékben szolgáltat alkalmat alapos kifogásokra. Dr. Ábel Jenő.*)

Herodoti epitome sive loci ex Herodoti libris excerpti. In usum scholarum collegit et lexico Hungarico instruxit *Stephanus Dávid*. Budapestini V. Lauffer, 1887. 8.-r. VIII. 132. l., 70 kr.

A fáradhatatlan szerzőnek «Szemelvények Herodotos művéből» czímű könyve alig érte meg az Eggenberger-féle könyvkereskedés remekíró-gyűjteményében a második kiadást, máris fent kiírt iskolai kiadásával lép tanártársai és a birálok elé. Hogy magyar czímű kiadása használható, az már abból az elég ritka körülményből világlik ki, hogy hat év lefolyása alatt már második kiadása vált szükségessé, holott e szerzőt csak a 7-ik osztályban olvassák a tanítás tervének értelmében. Ép ilyen használhatónak vagy talán még használhatóbbnak lehet az újabb latin czímű és bevezetésű könyvet is mondani. Előnye még az, hogy tartalma változatosabb és bővebb, mint a szemelvényeké. Ezekben ugyanis csak a következő fejezetekre oszlik az olvasmány: Kroisos és Solon, Kroisos bukása, Kyros története, Kambyses Aigyptosban, Dareios megválasztása, Dareios Skythiában és Polykrates története, továbbá a görögök történetéből a marathoni, thermopylai és salamisi ütközet; — az Epitomében tizenöt fejezet van a következő tartalommal: Arion, a perzsák szokásairól, Babylon leírása, a Nilus forrásai, a görögök isteneinek és jóslatának ægyptosi eredetéről, a krokodilról, Rhampsinitos kincse, Kheops a legnagyobb pyramis építője, a szittyák vallása és szokásai, aztán a görög történetből a marathoni, thermopylai, salamisi, plataiai és mykaléi csata és a lakedaimoni királyok kiváltságairól.

Némely fejezet összeállítása nagy gondot és fáradságot kivánt, például a tizenegyediké, a melyben Herodotosnak majdnem egész hetedik könyvét kellett feldolgozni. A latin előljáró beszédből megtudjuk, hogy a szerző ez Epitomében azért nem írta az egyes fejezetek tartalmát az olvasmány elé, mint a Szemelvényekben, mert arró van meggyőződve, hogy ez a növendéknek inkább árt, mint használ.

A könyvet inkább a szöveghez alkalmazott kimerítő szótárral látta el, mint az egyes szakaszokhoz való jegyzetekkel, melyek a magyar czímű kiadásban a nyelvjárási sajátságokat és a tárgyi nehézségeket magyarázzák meg; ezzel mindenesetre nagyobb munkára szoktatja tanítványait, mint a Szemelvényekben követett móddal. A szöveg megállapításában Stein kiadását használta a szerző, azon tudósét, a ki Herodotos szövegének helyreállításában legtöbb érdemet szerzett. A szöveg előtt Herodotos életét és művét írja le rövid latin czikkben; a szöveg után a

*) A közoktatási tanácsnak, az Iliasra vonatkozó megjegyzésekkel bővített birálata.

könyv felét elfoglaló görög-magyar szótárt közöl, a melybe a szövegben előforduló összes szókat felvette; a függelékben Herodotos szójárásának vázlatos átnézetét adja magyarul. Ebben a példák igen helyesen majdnem kizárólag a szemelvények szövegéből vannak kiválasztva. Egyes alaktani sajátságok magyarázata már a szótárban az illető szóknál fordul elő, így különösen a rendhagyó fő- és melléknevek, a μι-végű igék és rendhagyó igék ragozása; ezért a szerző a függelékben egyszerűen hivatkozhatott a szótárra. A könyv egyéb jó tulajdonságai még csinos külseje és nyomása, meg olcsó volta. A sajtóhibákat a könyv végén összeírta a szerző; elmaradt a következő: az 50. l. 12. sorában ἐς helyett kell ἐξ. A szótárhoz pótlólag a következőt jegyezhetni meg: κλειτός, híres, dicső, előfordul a XI. olvasmány 20-ik szakaszában; παρέρχομαι, föllépek (szónokról), XII, 6. és συνίστημι pfhoz: egymással szemben áll a harcztéren, XII, 4.

Dr. Pozder Károly.

KÜLFÖLDI IRODALOM.

Karl Penka, Die Herkunft der Arier. Neue Beiträge zur historischen Anthropologie der europäischen Völker. Wien und Teschen. 1886.

Mikor Grimm nyomán Bopp Ferencz és mások kétségtelenül bebizonyították, hogy az európai nyelvek tetemes része s az ázsiaiaknak egy csoportja közös alap-nyelvre, az indogermán vagy árja ősnyelvre vezethető vissza, vagyis hogy az ezen nyelveket beszélő népek proethnikus egységet képeznek, ezzel egy új tudománynak, *a nyelvtudományi palaeontologiá*nak vetették meg alapját. E tudomány még aránylag igen fiatal, de rövid élete mellett már eddig is rendkivüli eredményeket képes fölmutatni. Felfödözte az őskornak egy eleddig ismeretlen maradványát, a szógyökereket, s úgy olvasott rólok, mint az archæologus a kiásott csontok és kőeszközökről. Kutatásai szinte felforgatták az őskorral foglalkozó egyéb tudományok eredményeit, s kiolvasott tényeinek világítása mellett az ősvilág nagyot változott. Ez új tudományt rohamos emelkedése, meglepő sikerei népszerűvé tették s a bizalom felfedezéseinek valódi becse iránt mindinkább növekedett. Lassankint főtárgyán, az árja ősnyelv reconstruálásán kívűl, egyéb közel eső kérdések megoldásába is belefogott, minők: az emberfajok (race-ok) művelődési fejlődésének feltüntetése, osztályozása, különösen pedig az árja őshaza helyének megállapítása. Sikerei mellett a præhistorikus archæologia, geologia és kraniologia segédtudományokká törpültek, sőt utóbb már teljesen ignoráltattak is.

Ezen visszás állapot ellen emelt szót Penka Károly, bécsi ethnologus, már egy korábbi könyvében, [1]) hol az árja népek eredetét tárgyalva, hangsúlyozta, hogy az újabb nyelvészek, az eredet és őshaza kérdésében az archæologia s a vele rokon tudományok segítségül vétele nélkül, soha sem juthatnak elfogadható eredményre. Mintegy ellensúlyozásúl tehát egybefoglalja a mellőzés alatt szinte kifejlődött præhistoricus anthropologia stb. felderített eredményeit, melyek nem egy esetben megczáfolják az egyoldalú nyelvészeti kutatásokét. — Ezen szorosan vett természettudományi vizsgálódások legfigyelemreméltóbb következése gyanánt az indogermán őshazát, vagyis azt a helyet, hol az árja népek még egy nyelvet beszélve éltek, Skandináviába helyezi a szerző. Könyve azonban erős ellenzésre talált a szaktudósok körében; a nyelvészeken (Müller Fr., Tomaschek, Kirchhoff) kivül maguk a természettudósok (Ujfalvy, Mantegazza, Hommel) sem osztoztak nézetében; nem tartották egyébnek az újabb, divatos hypothesisek túlhajtásánál, — és nem minden látszólagos alap nélkül.

Még u. i. alig negyedszázaddal ezelőtt Ázsiában gondolták az ősi lakhelyet. *Pictet* után Justi, Müller Miksa s mások Baktria környékén keresték, mert 1. a régibb, hagyományos felfogás Ázsiát tartotta az emberi nem bölcsőjének, 2. a biblia szavai ide utalnak, 3. a népáramlatok fő vándorlási iránya keletről nyugatnak vivő volt, végre 4. a legrégibb indogermán feljegyzések, mint a Zend-Avesta s a Rig-Veda, ezen környéken irattak. *Latham* (1862) helyezte először át az őshazát Európa területére, mert szerinte hihetetlen, hogy az egységes törzsnek aránytalanúl nagyobb része messzebb vándorolt volna el a kisebbnél (irániak és indusoknál). *Fick* az Ural hegységben, *Benfey* és *Peschel* Ukrainában (a Rokitno-mocsarak környékén), *Geiger* Németországban vélik felfedezettnek s i. t.[2]) — A folyton nyugatibb vidékekre való áthelyezésnél Penka Skandináviával a legszélsőig ment. Már ez magában elég okot adott a bizalmatlanságra. A kedvezőtlen fogadtatás — bár másfelől egyik bírálója, Justi, a kérdést P. megfejtése szerint véglegesen eldöntöttnek nyilvánítja — arra bírta a szerzőt, hogy okait ujabbakkal megtoldva, az ellenvetéseket czáfolva, másik munkát is írjon e tárgyról. A mű az idén jelent meg s a következőkben adjuk vázlatos ismertetését.

Penka könyve igen érdemes munka. Ismereteinek sokoldalúságával s az idézetek valóságos özönével száll benne sikra véleménye mellett, melyet ha nem is kétségtelenné, de legalább valószinűvé sikerült tennie.

---

[1]) *Origines Ariacae.* Linguistisch-ethnologische Untersuchungen zur ältesten Geschichte der arischen Völker u. Sprachen. Von *K. Penka.* Wien u. Teschen. 1883. (előszavában).

[2]) V. ö. *Schrader*, Sprachvergleichung und Urgeschichte. 117—149. ll.

Azonban nemcsak mint a skandináv-theoria védelme bír a könyv érdekkel, hanem mint olyan is, mely felölelve az összes e tárgyra vonatkozó kutatásokat le egészen napjainkig, az őskorról is új és szemléltető képet nyujt. Ismerteti az eddigi nézetek nagy eltéréseit az emberi nem bölcsőjének kérdésében s bemutatja a legújabb kutatások eredményét, melyeket a következőkben foglalhatunk össze. Mindenekelőtt az emberi nem egységes eredete valószinűvé lett. Az ősemberek hazáját Quatrefages még Ázsiában, Darwin Afrikában, Hæckel és Peschel az eltűnt Lemuriában, míg Wagner (Ursprung und Heimat des Urmenschen) már éjszaki Európában keresték. Utóbbi nézet a valószinű, mert földrészünkön a legkorábban, már a tertiærkor végén fellép az ember, még pedig oly primitiv műveltségi fokon, melyből előző, nagyobb mérvű vándorlás más világrészekből fel nem tehető.

A tertiærkor derekán Európa klimája igen meleg volt. Növényei örökzöld őserdőket képeztek. Mikor azonban a periodus végén megjelent az ember, a hőmérséklet már rohamosan csökkent s megkezdődött az átmenet a diluviális időszakba, mely az u. n. jégkorral esik össze. Éjszakról a roppant jégmezők (gletscherek) délnek haladva, kiölték az æquatorialis florát, helyébe tűlevelű fák kerültek. Az állatfajokkal délre menekült az ember is. E vándorlás sanyarúságai alatt hajtott ki a művelődés első csirája, kezdődött a repesztett kőeszközök kora (palæolith periodus). — A földfelületnek e nagy, klimaticus változásai a kényszerített vándorlásokon kívül, mondhatjuk, döntő befolyással voltak a fajok keletkezésére is; ekkor válhatott el a négy fő race, u. m. az iráni vagy árja, a turáni vagy mongol, az æthiop vagy néger és a sémi válfaj. — A jégkor után Európa nagy része lakatlan maradt, míg évezredek multán a délről visszaforduló sémi s a keletről jövő turáni faj özönlötte el. A két hatalmas áramlat földrészünk déli területén érintkezett egymással, hol keveredésök világosan kimutatható. Ekkor keletkeztek u. i. a Balkán félszigeten a *pelasgok* (πελα a *par* ősgyökérnek *par-as* abl.-ából: első, elejétől fogva való), az appeninin az *etruskok* (Taylor, Deecke) s a pyrenéein az *iberek*, kiknek egyenes utódaik a mai baszkok.

Sokkal nehezebb feladat már az árják utjának kimutatása. Valószinű, hogy Éjszak-Európából jöttek; erre vall a Maas mellett talált, hires Engis-féle koponya, melyet ősgermán eredetűnek tartanak (Broca, Virchow). Innen délnek, esetleg keletnek szorították a jégmezők; a dél-oroszországi kősirokban (dolmen) ugyane typusnak több képviselőjét meglelték. Ukraina nem igen tekinthető őshazának; sem bükkfája, sem lazacza, angolnája nincs, a mikre pedig az árjáknak közös gyökereik vannak. Az itt tartózkodás csak kényszerített s aránylag rövid idejű lehetett. Innen P. ismét éjszaknak vezeti őket, úgy okoskodván, hogy a jégkor elmultával a hidegebb égaljhoz szokott állatok után mentek

vissza. A folyton melegedő klima u. i. a rénszarvast, mely már alkalmasint szelídebb állapotban élt lakásaik körül, valamint a vadászat tárgyát képező fókákat és jegesmedvéket vagy ezek régibb typusait éjszakra üldözte, hova az árjáknak létük e biztosítékait követniök kellett. Ezen kissé messze fekvő ok mellett felemlíti, hogy közvetlen a diluviális kor után Közép-Európából eltünik az ember; minthogy pedig nép nyomtalanúl el nem veszhet, délen meg a turáni race állta utját, szükségkép éjszakra kellett az indogermán törzsnek vándorolnia.

Az éjszaki klima inkább is megfelelt az árják testi szervezetének. Magas, szikár termetű dolichocephal fejalkatú, világos haj- és arczszinű faj voltak (Pösche). Erre nézve a tekintélyek nyilatkozatai mellett érvül említi az ókor feljegyzéseit (Tacitus, Plinius), a mondák hősi alakjait (Edda : Rîgsmâl), kiket mind ily alakúnak testesített meg s származtatott át emberöltőkön keresztül a népphantasia. Az indogermánok közt találni mai napig is a legtöbb szőkét. A statisztika megdönthetetlen adatokkal tanusítja, hogy a szőkék száma évről-évre fogy, s valamikor sokkal többnek, sőt az emberiség nagy részének világos complexióval kellett legyen birnia. A szőke hajszín kiveszésének kétségtelen jelére nézve hihető megfejtést mindeddig nem ismerünk; még legéletrevalóbb az a megoldás, mely a fajkeveredés mellett a művelődésnek tulajdonítja e jelenséget. Az agy sokszerű functiója u. i. a szűk dolichocephal alkatot brachycephallá kerekítette és szélesítette ki, melyhez vele egyidejűleg a tőle elválhatatlan sötétebb complexiót is felvette. Bármiként legyen is, a fennrajzolt indogermán typus hitelességében nincs okunk kételkedni; a dán kjökkenmöddingek, a svéd sírsorok s a nyugat-oroszországi kősírok mellette bizonyítanak. Ennek pedig természetes következménye, hogy hazájok valahol éjszakon lehetett. Az anthropologiából ugyanis ismeretes, hogy a déli éghajlat a bőr alatt levő Malpighi-rétegben annál több szénanyagot rak le, minél forróbb a tartózkodás helye (innen a négerek fekete színe), míg éjszaknak haladva, a szénlerakodás mindinkább fogy, hideg klimában pedig elvész s előáll a világos complexio. A zord vidék, fagy és viharok megedzik a testet, küzdelmet követelnek, mely meg kifejleszti a magas, szikár, de izmos, aczélos alkatot. Ime az árják két fő typikus vonása. Igy hát hazájok éjszakon keresendő; — de hol?

Mielőtt P. ebbeli véleményét tárgyalnók, meg kell említenünk azt a mellékes kitérését, melylyel ugyan ő az őstypus megállapítása után egy igen fontos kérdéssel rövideden végez. Várható t. i. az a fontos ellenvetés, hogy az árjáknak mondott népek túlnyomó részéről már régebben bebizonyították, miszerint azok épen nem voltak dolichocephalok és szőkék; a kelták, szlávok, litvánok, iránlak és indusok mindvégig barnák és brachycephalok voltak; ezt bizonyítja a præhistoricus leletek nagy

száma. Másfelől meg ismeretes a faji jellemvonások szivóssága, maradandó volta, mire a sok példa között legszembeszökőbb a sémi fajé, hol a négyezer éves assyr-babylon emlékeken már ugyanazok fő jellemző vonásai, mint mai nap. Hogyan egyeztethető meg tehát az összehasonlító nyelvészet elfogadott tétele, mely az indogermánokat egy törzsből származtatja, Penkáéval? — Szerzőnk felelete rövid s épen nem kielégítő. Kimondja a priori, hogy ezek nem árják, hanem a valódi indogermánoknak csupán általuk leigázott szomszédaik, kik kénytelenségből vették át vagy inkább tanulták el a maguké mellett azok nyelvét. Szerinte innen lennének magyarázhatók e nyelvek hangtani és morphologiai eltérései. Magyarázata kissé önkényes, melyet nehány szóetymologiával még nem tett elfogadhatóvá és nem döntötte meg a nyelvészet egyik legszebb vívmányát, a fejtegetésével szemben álló hangtani törvényeket.

Sokkal biztosabb talajra lép már, midőn az őshazát keresi. Itt természetrajzi módszert követ, mely abból áll, hogy egy bizonyos növény fő tenyésző helyét elterjedési körének középpontjába helyezik. Az árjákat uraló terület csak félkör, melynek másik felét tenger lepi; a középpontba így déli Skandinávia és Dánország esnék. Ez azonban nem döntő, mert ha a kört annyira szélesítjük, hogy Iran és India is benfoglaltassék, úgy e módszer épen Benfeynek és Schradernek ad igazat, kik Európa középrészét tartják ősszékhelynek. De a módszer alkalmazása sem kifogástalan; a mi a növényeknél szigorú pontossággal megszabható, az még korán sem vihető keresztül a népfajoknál: vándorlás, keveredés, a faji természetek szivóssága vagy elernyedése, haladó művelődés, mind oly tényezők, a mik az egyszerű növénytani formulát megdöntik. Kísértsük meg alkalmazni egyéb népfajokra, pl. a sémire vagy a turánira, az eredmény nem fog megfelelni a valóságnak. De döntő okait más kapcsolatban sorolja fel a szerző.

Felvet három ethnologiai kérdést, melyet ha kedvezően old meg, theoriája felderített ténynyé válik. A kérdések elseje ez: *Lehet-e Skandinávai őslakóit árjáknak tekinteni?* Az ásatások kimutatták, hogy a félszigeten kevés kerekkoponyáson (lappok) kivül már a praehistoricus ember dolichocephal typust mutat (Retzius). S ez a typus folyton megtartja számát a kő-, bronz- és vaskoron át egész a legújabb időkig (Düben). E szembeszökően egységes uralkodó faj egyszersmind azt is nyilvánvalóvá teszi, hogy szervezetének az a klima, az a környezet felel meg leginkább, hol változatlanúl fennmaradt és a hol — tovább következtetve — a typusnak keletkeznie, kifejlődnie kellett. Érdekesebb azonban a második kérdés: *Egyezik-e az a typus, melyet a nyelvtudományi palaeontologia az árják műveltségéről felállít, azzal a mit a kőkorbeli leletek Skandináviában mutatnak?* Ujabban sokat módosítottak (Helm, Schrader) azon a kedvező véleményen, melyet régibb nyelvészek (Justi, Benfey)

az árják culturájáról alkottak. [1]) Az az idyllicus, patriarchalis élet, tele erénynyel és dallal, nem egyéb szép álomképnél. Műveltségök nem állt magasabb fokon a schweizi czölöplakókénál; kőeszközeik ép oly esetlenek, lakásaik ép oly kezdetlegesek, mint a neolith korszak összes népeié. Míg Skandináviáról kitünt (H. Hildebrand, Montelius), hogy épen nem lakták pásztorkodó vad törzsek. A kiásott kőbalták és csákányok ügyesebb csináláson kívül bizonyos díszítést, csinra törekvést árulnak el, mi kétségtelenné teszi, hogy a két elem culturája egy fokon állott; így a második kérdésre is kedvező a felelet. A harmadik, mely *a nyelvkincsből összeszerkesztett állat- és növényvilág egyezését kívánja*, szintén P. elméletének javára üt ki. A kjökkenmöddingek rétegeiben talált állati csontok és növénymaradványok teljesen megegyeznek azon fauna és florával, mik, az árják szókincséből következtetve, az őshazában meglehettek, minők az emlősök nagy része, a sokat vitatott bükk, stb.[2])

Éjszaki eredet mellett tanúskodnak végre a mondai hagyományok («Thule,» sok hely a Zend-Avestában, Homer Odysseusa egy eredetű az éjszaki Orendel mondával, stb.). Érdekesen bizonyítja azt is, hogy az őshazának tenger mellett kelle feküdnie (szkr. míra, lat. mare, gót marei, ófn. mari = tenger, mely átjött az ugor nyelvekbe is: f. meri, észt merri, mrdv. more, stb.) s hogy kezdetleges alakjában ismerték a hajót (szkr. nâvâ, óprzs. nâvi, gör. ναῦς, lat. navis . . .).

Ezekben adtuk a könyvnek vázlatos ismertetését. Az eredmények, melyekre tárgyalása folyamán jut, első pillanatra a positiv, megdönthetetlen tények biztosságával látszanak hatni. Ez azonban tévedés. Biztos eredményt e téren nem csak kivánni, de remélni is bajos. Már maguk a felsorolt érvek is oly hypothesisek, melyek tények hiányában elfogadhatók s a valószinűség látszatával birnak ugyan, de bebizonyítva, megerősítve vagy végleg megdöntve talán soha sem lesznek. S az ezekből rakott épület bármily tetszetős legyen is, egy újabb ellentétes és valóbbszinű hypothesis felmerültével, mely az alapkövek egyikét megingatja, kártyavár gyanánt omlik össze. Hogy csak egy ily példát említsünk; azok az adatok, miket az ásatások eredménye nyomán szerző közöl, nem épen megbízhatók. Ki oszlatja el kétségünket az iránt, vajjon a túlnyomó számban napfényre került árja koponyák nem egy elenyésző csekély részét képezik-e azon kor és hely lakóinak, és nem a statisztika szerint kisebb mennyiségnek vett turáni maradvány származik-e tulajdonképen a nagyobb részből? Legközelebb bukkanhatnak ily temetőre s az egész hypothesis alapjában megrendült. E fajta kérdésekben Penka minden ellenkezése

---

[1]) L. bőv. *Heinrich G.* A német irodalom története. I. 5. s köv. ll.

[2]) L. *Spitkó L.* ismertetését Schrader könyvéről. Egyet. Phil. Közl. 1883. 695. l.

daczára is csakugyan a nyelvészet van hivatva legtöbbet nyujtani, mint olyan, a melynek alapja még legismertebb s aránylag leginkább megbízható, a nyelv, annak kifejlett palæontologiája, a gyökerek tana.

Hanem azért az ily munka korán sincs haszon nélkül, mert míg egyrészt a kezdőnek teljes anyagot nyujt, másfelől a szakférfiak körében vitát kelt, a mely nélkül pedig nincsen haladás. — Mindent összevetve, Penka művét az érdekes, nagy vita egyik számottevő termékének kell tekintenünk, a mely ha nem is döntötte el végleg az őshaza kérdését, ha magyarázatai s különösen etymologiái között akad is olyan, mely a tűzpróbát ki nem állja (pl. az *árja* név származtatása az ősi *gar* : fényleni, gyökérből, hol a gutt. med. *g* el nem veszhetett), ha végre eltekintünk a nyelvészettel ellenséges lábon álló, egyoldalú irányától; mindenesetre érdekes új nézetet ad elő és úgy adja elő, hogy megérdemli a vele való bővebb foglalkozást.

Solymossy Sándor.

Linguistisch-historische Forschungen zur Handelsgeschichte und Waarenkunde von Dr. *O. Schrader*. Erster Theil. Jena, 1886.

Schradernak e könyve folytatása azon jeles munkának, melyet nem régiben (1883.) «Sprachvergleichung und Urgeschichte» czímen bocsátott nyilvánosságra. Ezen újabb munkája, melyben a kereskedelem fejlődését és történetét philologiai alapon tárgyalja, két főrészre oszlik: I. *Die Ursprünge des Handels und Wandels in Europa*. II. *Die Gewebestoffe*. Az első részt, mely minket is kiválóan érdekel, részletesen fogom ismertetni.

Az első fejezet, mely nézetem szerint a könyvnek legszebb és legérdekesebb fejezete, a *közlekedésről* szól (*Der Verkehr*). A szerző élénken elénk varázsolja azt a homályos őskort, midőn az egyes népek és néptörzsek még nem érintkeztek egymással békés, barátságos úton, hanem folytonosan hadi lábon állottak, s iszonyú véres harczokba keveredtek szomszédjaikkal. Az őskor egyszerű embere, a ki csak a saját törzsének érdekeit ismerte, az idegent nemcsak jogtalannak tekintette, de sőt gyűlölte, s ha szerét tehette, életétől is megfosztotta. Szomszéd és ellenség náluk egyjelentésű. A gör. *ξένος*, germ. *gast*, ir *oegi* mind oly szók, melyek eredetileg idegent, ellenséget, megrontót jelentettek, s csak jóval később vették fel a «vendég» jelentést. Az ókori hagyományok is e mellett bizonyítanak. Az idegennek ilyen állásából megérthetjük aztán, hogy mily borzasztó büntetés volt az ókori állampolgárra nézve a számkivetés, az exilium. Innen magyarázható, hogy nem egy indogermán nyelvben az «idegen» szó idővel a «szerencsétlen, nyomorúlt» jelentést vette föl (pl. ném. *elend* : ófn. *elilento* «aus anderem Land»).

Meglepő, hogy ilyen rideg világnézlet mellett nemcsak az indo-

germánoknál, hanem mindenfelé ki tudott fejlődni és elterjedt a *Ζεὺς ξένιος* törvénye, a szent *vendégjog*. Ezt a két ellentétes világnézletet eddigelé még senki sem tudta összeegyeztetni; Schrader igen szellemesen magyarázza meg a dolgot. Ha ugyanis tekintetbe vesszük, hogy a régi korban (pl. Homer korában) a vendéglátással szoros összefüggésben áll a *kölcsönös ajándékozás* szokása, könnyen nyitjára jövünk a dolognak. Az egyenértékű ajándékok kölcsönös kicserélése vendég és házigazda közt, az ilyen rendezett és békés *cserekereskedés* szükségének érzete lehetett az első indító ok a törvényes és sérthetetlen vendégjog megállapítására. — E mellett a békés és barátságos érintkezés mellett némely nem indogermán népnél kifejlett a kereskedésnek egy másik — bár primitivebb — faja, az úgynevezett *néma cserekereskedés* (der stumme Tauschhandel). Ez abban áll, hogy az elárusító és vevő bizonyos helyen, többnyire határszéleken, kölcsönösen kirakják árúikat, s míg a vásár megtörténik, maguk rejtekhelyeikre vonulnak vissza. Itt tehát a felek még ellenséges viszonyban vannak.

Miután így a közlekedésnek első csiráit megfejtette, áttér Schrader a közlekedési eszközökre. Ilyenek az *utak* és *hidak*. Schrader ezeket részint nyelvészeti, részint történeti alapon vizsgálja, s azon eredményre jut, hogy már az indogermán őskorban megvoltak az utak építésének alapfogalmai és kezdetei, de a hídépítés mestersége már sokkal későbbi kor szülötte. A *kocsi* már az indogermán őskorban igen fontos szerepet játszik; minden egyes részére találunk ősrokon szavakat, kivéve a küllőket, s ebből azt következtethetjük, hogy a kocsi kerekei ősi alakjukban küllőtlenek voltak s a tengelylyel együtt forogtak. Az igavonó állatok között találjuk az *ökröt;* a *lovat* is ismerték az indogermánok. Az *öszvér* és *szamár* az indogermán őskorban még nem volt ismeretes, de később nagyon elterjedt Európában. A *tevével* csak távolról ismerkedtek meg az európai népek; gör. *κάμηλος* = héber *gâmâl*. Megjegyzendő, hogy a kocsigyártás mestersége az indogermánokat a körüllakó finn-ugor és török-tatár népektől élesen elkülönzi, mert ezeknél nyomát sem találhatjuk.

A közlekedési eszközök rávezetnek bennünket a *vendéglőkre* is. Ilyeneket eleintén gazdag emberek állíttattak saját költségükön az utazók számára; később azután a *póstaállomások* kaptak lábra. Ezeknek és a vendéglőknek fölvirágzását a *vásárok* segítették elő. A vásárokat bizonyos meghatározott helyeken, többnyire ünnepélyes alkalmakkor tartották, s ilyenkor fegyverszünet volt (Marktfrieden). Később a keresztény hittérítés is fölhasználta ezen alkalmakat, s a vásárokat saját egyházi ünnepeire helyezte át. Innen van pl. a ném. *messe* kettős értelme - «mise» és «vásár».

Ezután áttér Schrader a *hajózásra*. Ő az indogermán ősnépet nem

tartja hajós népnek, mert a hajózásra vonatkozólag mindössze csak két ősrokon szó találkozik, t. i. a «hajót» jelentő szanszkrit *nâu* csoportja és az «evezőt», «evezést» stb. jelentő közös *ar* gyökér. A hajózás mestersége későbbi keletű, még pedig — a mint a szerző nyelvészeti és történelmi bizonyítékok segélyével kimutatja — az összes európai hajózás a *görögöktől* és a *germánoktól* indúlt ki. A mi e részben más keleti népeknél, pl. a *szláv-litvánoknál* és a *finneknél* található, az mind idegen — többnyire germán — bélyeget hord magán.

A II. fejezet a *kereskedéssel* foglalkozik (*Der Handel*). Hogy valaki saját birtokának egy részét más idegen jószágért elcserélje vagy eladja, szükséges, hogy előbb a «tulajdon» fogalmával tisztában legyen. Schrader számtalan erre vonatkozó ősrokon szóval bizonyítja, hogy az indogermánok tisztában voltak vele. Ezután az *adás-vevés terminologiáját* vizsgálja a szerző és azon eredményhez jut, hogy a primitiv cserekereskedés alapfogalmai már az indogermán őskorban megvoltak. Azonban fejlődésnek csak akkor kezdett indulni a kereskedés, mikor az indogermán népre e részben más népek voltak befolyással.

A *régi görögök* kereskedelme a phœniciaiktól indúl ki; de ebben a kereskedelmi összeköttetésben a görög egészben véve passiv, s a keleti az aktiv fél. Az *itáliai* kereskedés is phœniciai befolyásnak köszöni létét, melyet aztán a görög colonisatio hatalmas lendületnek indított. A *germán* kereskedés római alapon áll. A kereskedésnek főtárgyai a *borostyánkő* és az *állatbőrök*. A szerző még összeállítja a szláv-germán kereskedelem nyelvi maradványait, s végűl röviden arra utal, hogy a finn népek is sokat köszönhetnek a germán és szláv-litván népek befolyásának, legalább erre enged következtetni kereskedelmi terminologiájuk.

A III. fejezet *Hermes-Mercuriust*, mint a kereskedelem istenségét mutatja be röviden. Hermes, eredetére nézve, valószínűleg a szél istene volt; csak később vált a kereskedés istenévé sajátságos jellemvonásai alapján.

Hermes már a régi görög költőknél mint követ (Zeus és az istenek követe), mint kisérő, vezető, s végül mint az út istene szerepel (*Ἑρμῆς ἄγγελος, πομπός, ὅδιος*); innen van, hogy az emberek neki kőhalmokat (hermákat) emelnek, mivel ő az utazók vezetője és oltalmazója. Hermes másrészt a nyáj istene (*Ἑρμῆς νόμιος*), s minthogy az őskorban a gazdagság és nyáj egyjelentésű, nagyon természetes, hogy lassankint a gazdagság és nyereség istenévé lett. De Hermest cselszövő természete is jellemzi, s így lett ő a tolvajok istenévé (*Ἑρμῆς δόλιος*). Ez mind igen alkalmas jellemvonás volt arra nézve, hogy Hermes a kereskedők istenévé fejlődhessék. Idővel összezavarták Hermest az egyptomi *Thoth* istenséggel, s azt hitték róla, hogy ő az írás, a számok, mértékek és súlyok föltalálója. Még egy kifejezés van a görögben, mely Hermes istenségre

vonatkozhat, t. i. *ἑρμηνεύς* «tolmács», s melyet némelyek (Benfey) a lat *sermonari*-val akarnak kapcsolatba hozni.

Az etruskoknál *Turmus*, a rómaiaknál eredetileg *Janus* volt a kereskedelem istene; később *Mercuriust* képezték a *merx* «árú» szóból. A római respublica végén egészen összeolvasztották a gör. Hermes-szel. A germánoknál *Wuotan* vagy *Odhin* felel meg Mercuriusnak, s ennek nyomát még ma is sejthetjük *Szent Bertalan* alakjában. Sok régi templom neki van szentelve, s az ő ünnepén tartatnak az úgynevezett *Bertalan-vásárok* (*Bartelmärkte*). *Wuotan* mellékneve pedig *Berhtold* «der leuchtende,» *Bartholdus*, *Bartel*, *Bärtel*, mely könnyen egybeolvadhatott a *Bartolomäus* =Bertalan névvel.

A IV. fejezet a *pénzzel* foglalkozik (das Geld). — Mielőtt az érczpénz elterjedt volna az indogermánoknál, mindenféle más tárgy szolgált az árú értékének megmérésére s becslésére. Ilyen első sorban a marha, az *ökör*, v. ö. lat. *pecunia : pecus* «barom» ; gót *faihu*, ofn. *fihu* = pecus és pecunia ; ilyen volt a *ló* és a *juh* is. A pénzt helyettesítették a ruhaszövetek, posztó, vászon, állatbőrök és kelmék, továbbá a só.

Az *érczpénz* az indogermán őskorban nem volt ismeretes, mert az ős indogermánok csak a *rezet* ismerték, s ezt sem használták föl metallurgiai czélokra. Az érczнek használata keletről indúl ki, az egyptomiak, phœniciek, palesztinaiak, assirok és babyloniak s egyéb keleti népektől. Eleinte a pénzt, illetőleg érczet súlya szerint mérték, s gyűrűk, karikák, lemezek, és rudak alakjában használták. De a tulajdonképeni *érczpénz* (*münze*) csak akkor keletkezett, midőn az állam pecsétjével és czímerével kezeskedett az ércz súlyáért és minőségéért. Valamint az érczнek, úgy a pénznek ismerete és használata is keletről került a görögökhöz és rómaiakhoz. Éjszakon a régi germánoknál eleinte szintén gyűrűalakú pénznemeket találunk (v. ö. a *lex Salica*-ban: *reipus* = gót *raips*, ném. *reif*). A *vert pénzt* a barbár germánok a déli kulturnépektől, a görögöktől és rómaiaktól vették át.

Schrader ezután röviden fölsorolja és ismerteti a különféle pénzek és pénznemek *neveit*, melyek a középkori Európában elterjedtek, s melyek egyrészt az ókori vagy idegen népektől vétettek át, másrészt pedig újólag képeztettek. Végül nehány szóval ismerteti az *erszény*-nek különféle neveit.

Az V. fejezet a *mértékeke*t és *súlyok*at (*Mass und Gewicht*) tárgyalja. A mérés fogalmát az ős indogermánoknál a *ma*, *mâ* gyökér fejezi ki (szkr. *mâ-mi*, gör. *μέ-τρον*, lat. *me-tior*, ószl. *mê-ra*). Ez a gyökér fejezi ki az időmérés alapfogalmát is, mert a hold mint időmérő tőle vette nevét (szkr. *mâs*, gör. *μήνη*, gót *mêna* stb). Kiválólag fontos, hogy az indogermánok már az ős időben kifejtették a tizes számrendszert.

A szerző azután áttér a *hosszúság mértékeire* s azon eredményhez

jut, hogy a kisebb hosszúság mértékeinek nevei az ős indogermánoknál többnyire az ujjak, kéz, kar és láb elnevezéseiből indúltak ki. A nagyobb távolság, *mérföld* kifejezése is igen érdekes. A germánoknál a napi út szerint nevezik: gót és ófn. *rasta* = «rast, lager»; máskor a hallás és látás távolsága után nevezik. A görögök a versenyfutás szerint nevezik: *στάδιον*, *ἱππικόν* «strecke». A római egyszerűen a lépések száma után nevezi *milia*-nak, s ez a név elterjedt egész Európában.

A *térmértékek* a földmívelés fogalmából indúlnak ki. Még pedig arra nézve 3 kategoriát különböztethetünk meg: 1. midőn a térmérték a barázda-vonás szerint van elnevezve, ilyen az ital. *vorsus* = or. *versta* «verszt»; 2. midőn a mérték azon idő szerint van elnevezve, a mely egy darab föld felszántására szükséges, v. ö. ófn. *morgan* = «was an einem Morgen gepflügt werden kann»; 3. midőn a mérték azon gabona-menynyiség szerint van elnevezve, mely egy darab föld bevetésére szükséges; pl. *μέριμνος* = lat. iugerum.

Az *ürmértékek* vizsgálata közben azon eredményre jut a szerző, hogy azok többnyire különféle edények és bőrtömlők szerint vannak elnevezve. Végűl következnek a *mérleg* és a *súlyok*, *súlymértékek* nevei. A mérleget többnyire a karnak, kéznek vagy tenyérnek mozgatásáról nevezték el, pl. ófn. *wâga*, ang.-szász *wǽg*, skand. *vág*: (be)wegen, a *vah* gyökértől. A *súlyok* elnevezései gyakran ugyanazon tőszóktól származnak, a melyektől a mérleg vette nevét, pl. lat. *pondus*: *pendere* «wägen», «sich pendelnd bewegen». A görögben a *sta* «állni» gyökérből lett *σταθμός* = súly «gewicht». Az ércznevektől származik a kfn. *lôt* = tkp. ólom «blei». Római befolyásra mutat a germ. *pund*, *pfunt* = lat. *pondus*, *pondo*. Ez elterjedt más népeknél is, t. i. a szlávoknál, s tudjuk, a magyarban is megvan.

Schrader könyvének második része speciálisabb tárgygyal, a *szövetekkel* foglalkozik *(Die Gewebestoffe)*.

STEUER JÁNOS.

Die Universitäten des Mittelalters bis 1400. I. Band: Die Entstehung der Universitäten des Mittelalters bis 1400. Von *Heinrich Denifle*. Berlin. Weidmann, 1885. 814 l. 24 márka.

A középkorban keletkezett azon institutiók közől, melyek korunkig fenmaradtak, tán egy sem jellemzi jobban az eszmék fokozatos átalakulásait, mint az egyetem. Története egyszersmind a tudományos gondolkozásnak és a kutatás szellemének története.

Az egyetemek keletkezése magában is sajátszerű valami. Mikor a barbarság szellemi téren legnagyobb volt, támadnak egyes geographiailag kedvezőbb helyeken nagy iskolák, védbástyái azoknak, kik járják és igazgatják, ellátva pecsétes levelekbe foglalt kiváltságokkal, dús anyagi

eszközökkel, és az önkormányzat jogaival. Ez intézetek azután minden erejöket a középkori társulási szellem tartós kötelékében találják, és hova-tovább erősebb alapokra helyezkednek, csinálják a tudományos közvéleményt, irányt adnak a gondolkozásnak, s itéleteik megannyi döntvényekké lesznek, melyeknek tekintélyén sokáig meghiusult a szabadabb szellem előretörő hatalma.

Hogyan keletkeztek ezek a nagy iskolák? Ezzel a kérdéssel foglalkozik a czíműl írt munka. A felelet rá nem oly egyszerű; — hosszú, tekervényes útra késztet bennünket a tudós szerző, míg kiváncsiságunkat kielégíti.

Savigny s utána sokan azt hitték, hogy az egyetem keletkezése mindig egyes kiváló emberek individuális hatásában rejlik. Akadt ember, a ki egy fejjel kimagaslott társai közől; szellemes is volt, tudós is volt: házához gyűltek a tudományt szeretők, s minthogy híre messzire is elterjedt, évről-évre többen seregletteк össze, a mester igéit meghallgatni. Mellé sorakoztak utóbb tanítóknak mások és így lett lassankint a városból sokféle tudománynak közös székhelye, így lett az egyetem.

E nézet *a-priori* alakult. Szellemesnek az, de hijával van a historiai megokolásnak, mely, a mint látni fogjuk, a legtöbb egyetem keletkezését a kútfők alapján egészen máskép magyarázza. De ha nem veszszük is figyelembe a kútfőket, maga az emberiség történelme se szól a mellett, hogy a kiváló egyének személyes nagyságán alapuló intézmények egyéb életerős tényezők nélkül valóban maradandókká válhattak volna. — Ismeretes az is, hogy az egyetemi szervezet szakasztott úgy alakult, mint a többi középkori egyesülések (a gildék, később a czéhek), melyek a tagok *szabad* szövetkezéséből eredtek. De mindez még mindig nem adja meg a feleletet arra az első kérdésre, minő indító okra vezethetők vissza ezek a szövetkezések?

Válaszszuk szerzőnkkel együtt az inductió útját, s vizsgáljuk meg néhány kiválóbb példán a dolgot. Milyen volt a szervezete a két leghíresebb egyetemnek, a párisinak és bolognainak?

A *párisi egyetemre* nézve Denifle egészen új felfogást iparkodik érvényesíteni. Eddig ugyanis azt hitte mindenki, hogy a párisi egyetem, mint testület, melynek neve «universitas scholarium et magistrorum»*), eredetileg nem a facultásokból, hanem a négy nemzetből alakult ki. Ez a négy nemzet tette az universitást. A nemzetek tehát magukban foglalták a tanulókat is, a tanárokat is, facultás eleinte egyáltalán nem volt. Az universitásban legtöbben voltak az artisták («Universitatem fundatam esse in artibus»); élén állott a rector, kinek tanácsadói voltak a nemzetek érdekeit képviselő procuratorok. A XIII. század óta azon-

*) Magát a tanulmányok összeségét *studium generale*-nak hitták.

ban — ez az eddigi nézet — fordult a dolog. Miután ugyanis lecsendesedtek azok az elkeseredett harczok, melyek a theologia doctorai és a mendicánsok közt a tanári székek elnyerése miatt folytak volt, amazok (a theologusok) és utánok a tanárokul elismert kolduló barátok kiváltak a négy nemzetből s theologiai facultássá szervezkedtek; példájokat követték a canonisták (egyházjog tanítói) és az orvosok. Ez idő óta az egyetem hét részből állott volna, t. i. az említett három facultásból, és ezenkívül a négy nemzetből, vagyis az összes hallgatóságból, ideszámítva az artium magistereket is.

Egészen más eredményre jut Denifle. Szerinte a párisi egyetem tulajdonképeni törzse nem a négy nemzet volt, hanem a collegium doctorum, vagyis a tanári testület, mely a négy jellemző tudomány szerint négy facultásból állott. A facultások ily értelemben már 1219-ben előfordulnak a párisi egyetemen, mint az illető pápai levelek és bullák bizonyítják.*) «Facultas» már akkor annyit jelentett, mint ugyanegy tudományág tanárainak testülete. A theologusok, decretisták, medicusok és artisták facultásainak megvoltak külön-külön a maga statutumai, pontosan körülvonalozott jogkörei.

De az a kérdés merül fel itt, hogy ha csakugyan így áll a dolog, minő szerep jut a négy nemzetnek? — *Ez utóbbiakat nem szabad azonositanunk az egyetemmel.* Kitünik ez abból, hogy a négy nemzet mindegyikének megvolt a saját pecsétje (1249 óta) s ez a pecsét különbözött attól, melyet az egész Universitas használt. Kitünik továbbá a párisi egyetem 1222-ben kiállított donationalis okmányából, melyben először nevezi magát az egyetem *Nos universitas magistrorum et scholarium*-nak, s még nincsen szó nemzetekről, jeléül annak, hogy ilyenek akkor még nem is léteztek, különben e korszakot alkotó okmányban bizonyára nyomuk volna. A négy nemzet (natio Gallicorum, Picardorum, Normannorum, Anglicorum) csakis a *tanulóknak*, a scholarisoknak egy valamivel később keletkezett osztályozása; a négy facultás ellenben a *tanárok* szervesen kifejlődött szövetkezete. E két organismus utóbb egymás mellett működött és virágzott: a facultások intézménye az egyetem tanulmányi rendjére vonatkozott; a nemzetek szerint való megoszlás csak administrativ osztályozás volt és főleg a tanulók fegyelmi jogkörére terjedt.

Volt azonban e szervezetnek még egy sajátságos vonása, mely mindeddig nagy bajt okozott a tudósoknak. Az artium magister-ek, a

*) Igy pl. III. Honorius pápa 1219 febr. 18-án azt írja a párisi scholarisoknak, hogy az a tanuló, ki megállta a vizsgálatot és licenciát kapott, fel van jogosítva «libere *in ea, de qua licentiam obtinuit,* regere *facultate.*»

szabad művészetek tanárai ugyanis az összes tanulósággal együtt szintén tagjai voltak a nemzeteknek. Hogyan lehetséges, hogy íme a szabad művészetek tanárai egyrészt facultást képeztek, másrészt meg a tanulókból alakult nemzetekbe is, illetőségök szerint, beletartoztak?

E tünemény, mely már annyi félreértésre adott alkalmat, azon középkori felfogásból magyarázható, hogy a szabad művészetek studiuma csak mintegy előkészítője volt a többi tudományoknak (mint nálunk 1848 előtt az, a ki jogi, orvosi vagy theologiai tanulmányokat akart végezni, kénytelen volt előbb a philosophiai facultás osztályain végigmenni).[1] Ennek az volt a következménye, hogy az artisták, ha elnyerték is a szabad művészetek magisteriumát, a magasabb tudományokhoz viszonyítva scholaris-ok maradtak továbbra is. Mindaddig tehát, míg a többi három facultás valamelyikében előírt magisteriumot el nem végezték, tanuló számba is, tanár számba is mentek. Minthogy pedig az artisták száma hasonlíthatatlanúl nagyobb volt valamennyi többi három facultás hallgatóinál, lassanként azonosítani kezdették a facultas artium-ot a négy nemzettel.

A *bolognai egyetem*, ez a másik fő-typus, egészen másképen alakult. Itt csak a tanulóság szövetkezett, még pedig a viszonyok kényszerítő hatása alatt. A bolognai egyetemet ugyanis felette nagy számban keresték fel a külföldiek; természetes volt tehát, hogy az idegen földről odaseregló tanulók[2]) kölcsönös védelmök czéljából szövetkeztek, mint szövetkeztek a középkorban kereskedők és iparosok, gildéket, majd czéheket alkotva.

Kérdés, hogy a tanulóknak ezen szövetkezetei belsőleg mikép voltak szervezve? Mintáik voltak a városi czéhek, illetőleg, ha nyomon kisérjük a fejlődést, az olasz városok municipiumai. Valamint a czéhek elöljáróját, és a város podestà-ját rector-nak (csak néha consul-nak) hítták, úgy a tanulóknak is megvolt a rectoruk, a *rector scholarium* (rend szerint a papi osztályból került), kit azonban nem szabad összetévesztenünk a rector studii-val, — s valamint a bolognai városi czéheknek, illetőleg az ottani törvényhatóságnak megvoltak a maguk consiliariusai, úgy a tanulók corporatióinak is.

E szervezet azonban nem magyarázza meg egyúttal azt is, hogy a tanulóság mikép tett szert testületi és törvénykezési jogra? E kérdésre a

---

[1]) Petrus Remensis az *artese*kről úgy nyilatkozik, hogy azok «subsellia sacre scripture, ... quibus preparatur via sacre scripture.» Robert de Courçon, notre-damei kanczellár szerint a szabad művészetek nem egyebek, mint «quasi quedam ydiomata in primis rudimentis, que vendi possunt, ut informat alfaeti, eruditio lingue» stb.

[2]) A bolognai születésűek sohasem alkottak corporatiót.

felelet röviden a következő: A XII. század végén már kezdetét vette a római jog úgynevezett receptiója (lásd Hajnik: Egyetemes Európai Jogtörténet, 2. kiad. 229. l.), melynek egyik következménye az volt, hogy még az akkori czéheket is ezen jog szempontjából itélték meg. A Corpus Juris Civilis például csak azoknak biztosította a szabad bírói választás jogát, «qui professionem exercere noscuntur». Minthogy a tanulóság professionak nem volt elismerve, a római jog szerint biráit szabadon nem választhatta volna. E felfogás alapján igen természetes, hogy idő multán mindazon szövetkezeteknek, melyeket a corpus iuris civilis nem tekintett collegium licitumoknak, előbb-utóbb ellenkezésbe kellett jönniök az illető város elöljáróságával, többek közt a tanulóknak is. Hosszú ideig húzódott a harcz a bolognai scholarisok és az ottani municipium közt, mely utóbbi, a jog betűjéhez ragaszkodva és a canonjog tanáraival szövetkezve, a tanulóság autonomiájára nézve veszedelmes szabályzatot kért a pápától. III. Honorius nem állott a legisták pártjára és az 1224-ik évben kiadott levelében átok terhe alatt felhívja a várost, hogy statutumát rögtön vonja vissza s a tanulóknak adja vissza cselekvési szabadságukat. A pápa által ilyképen helybenhagyott szervezet utóbb mind erősebb lett, és némi tekintetben jellemzetes alakot is öltött. Bolognában t. i. a tanárok kezdettől fogva bizonyos függési viszonyban voltak a tanulókkal szemben; e viszony, mely talán a szerződésszerűleg kialkudott tandíjon alapult, leginkább abban nyilvánult, hogy a hallgatók tűzték ki sokszor az előadások tárgyát is, sőt nem ritkán ők hitták meg tanáraikat. Igy történt, hogy a tanulmányi ügyek administratiója lassankint teljesen a tanulók kezébe került.

Denifle ezek után a többi 44 egyetem alapításának történetét tárgyalja, s mindenekelőtt a tévesen egyetemeknek nevezett főiskolákat eliminálja ebből a korból. Ilyenek: Macerata, hol csak későbben, 1540-ben keletkezett egyetem; továbbá Lyon, Brescia, Messina, Palermo, Vienne stb. Következnek azok az egyetemek, melyek alapító levelek nélkül (ex consuetudine) álltak fenn; ilyenek a legrégibb, a salernói, továbbá Oxford, Orléans, Angers, Padua, Vercelli, Reggio, Modena, Vicenza. Pápai alapító oklevele volt a római curia rövid életű főiskolájának; továbbá a következőknek: Heidelberg, Köln, Erfurt, Pécs és Buda. A többi vagy császári és fejedelmi alapító levelekkel alakúlt, vagy pedig császári és pápai levelekkel. — Volt azután kilencz olyan egyetem is, melyek tényleg sohasem nyiltak meg: Fermo, Verona, Orvieto, Pamines, Dublin, Valencia, Alcala, Genf és Lucca.

Még egy kérdéssel kell foglalkoznunk, mielőtt rátérnénk könyvünk végső eredményére. Tudnunk kell, hogy *miből* fejlődtek az egyetemek? Székesegyházi, vagy klastromi vagy városi iskolákból? Vagy merőben új alkotások ez intézetek?

Mindenekelőtt különbséget kell tennünk az Olaszországon kívül eső és az olaszországi egyetemek közt.

A párisi egyetem a legnagyobb valószínűség szerint a notre-dame-i székesegyházi iskolából képződött, mely legtekintélyesebb volt valamennyi közől és a notre-dame-i kanczellár fenhatósága alatt állott. Ugyanily iskolából fejlődött a kölni és erfurti, városiból a valenciai és valladolidi egyetem. Másutt (Angliában Oxford és Cambridge, Francziaországban Orléans és Angers) alsóbb fokú iskolák püspöki kanczellár vagy scholasticus vezetése alatt alakultak «studium generale»-vá. Igen sok nem olasz egyetem egészen új alkotás volt: pl. Sevilla, Grénoble, Toulouse, Lérida, Cahors, Krakó, Heidelberg, Pécs és Buda.

Az olasz egyetemek elenyésző csekély kivétellel városi iskolákon alapulnak.

Mi volt tehát már most azon impulsus, mely az akár székesegyházi, akár városi, akár klastromi iskolákon felépült és akár fejedelmi, akár pápai, akár mindkétféle alapító levelekkel létesült egyetemeknek ez átalakulását előidézte?

Láttuk, hogy két fő-typusa volt az összes középkori egyetemeknek. Az egyik a párisi, a másik a bolognai. (Végső elemzésben még az oxfordi is ezekre vezethető vissza.) Mindkettő a viszonyok hatása alatt *önkényt* keletkezett (mondja Denifle, kinek okoskodása épen itt a leggyengébb). A nagyobb városok már most, látva azon nagy anyagi és gazdasági előnyöket, melyekben e két város a tanulók nagy számánál fogva részesült, természetesen azon voltak, hogy ők is kapjanak ily intézeteket. Minthogy pedig a párisi és bolognai egyetemek szerves fejlődése már jó előre haladt volt, készen átvették ezt a szervezetet, átvették a tanulmányok egész körét, sőt az egész methodust is. A párisi egyetem volt a mintája minden theologiai és artistikus facultásnak, a bolognai valamennyi joginak. Csupán az orvosi facultásra nézve tesz kivételt Salerno és Montpellier.

Legérdekesebbek e részben az olasz egyetemek. Valamennyinek Bologna volt a szülő anyja, — s miként a vízbe dobott kő gyűrűi mind szélesebb és szélesebb körökben haladnak tova, úgy a bolognai studium generale is concentrikusan terjed tovább biztosan felismerhető nyomokban. Legelőször még csak Felső-Olaszországra szorítkoznak a bolognainak mintájára alakult egyetemek. Ez így maradt az egész XIII-ik században. A XIV-ik században azonban dél felé kezdenek terjedni. Róma és Perugia kezdik meg a sort; gyorsan következik a többi egyetem, a jogtudományban szoros függésben Bolognától, a theologia és szabad művészetek tanításában Párist véve mintául.

Legkésőbb alakultak meg a német egyetemek. Okát nehéz megmondani. Annyi tény, hogy az öt első német egyetem mássa a párisi-

nak, s a heidelbergi és kölni egyetem első okmányaiban meg is van mondva, hogy ez intézetek «ad instar studii Parisiensis» keletkeztek.

Mielőtt ez ismertetésünket bezárnók, külön meg kell emlékeznünk a könyv két, ránk nézve érdekes fejezetéről, a pécsi és budai egyetem történetéről. Csak azokat a pontokat akarom kiemelni, melyek Ábel Jenőnek középkori egyetemeinkről írt és Deniflétől is méltányolt művét némikép kiegészítik. Ez adatok az eddig ki nem aknázott Regesta Vaticaná-kból valók s néhány érdekes vitapont eldöntéséhez járulnak hozzá.

Tudvalevő dolog, hogy a külföldi egyetemeket nagy számmal keresték fel magyarok. VI. Incze pápa regestáiból megtudjuk, hogy Nagy-Lajosnak egyik káplána 1360-ban Paduában canon-jogot tanult. Neve ily alakban fordul elő: Benedictus Georgii. — Egy másik magyar scholaris 1344-ben Bolognában rector volt. VI. Kelemen regestái szerint a neve: Joannes Dominici de Usa Vesprimien. dioec. lector Agrien. bacalaureus in jure canonico, qui etiam fuit rector Bononien. per annum. — Ugyancsak ezen pápa regestáiból következteti a szerző, hogy hazánkban már a pécsi egyetem alapítása előtt szerzetesi főiskolák lehettek. Két adatot említ erre nézve: Lajos király és Erzsébet királyné azt kérik a pápától, hogy adja meg a magisteriumot Stephanus de Insula nevű augustinusnak, ki «tam studendo Parisius, quam legendo per diversa studia generalia in regno Hungarie et Tolose» foglalkozott a tudományokkal. (Ez a supplika 1345. okt. 1-én hagyatott helyben.) Ugyanezen kérvényből kitünik az is, hogy akkoriban nagyon mostoha állapotja lehetett Magyarországon a theologiának, nem lévén az egész országban egyetlen egy theologiæ magister sem. Majd 1353-ban úgy nyilatkozik a király, hogy az egész országban csak egy theologiæ magister van, a nyitrai püspök, a ki nem más, mint a fent említett Stephanus de Insula. A király ismételt kéréseire már most egy másik is megkapta a magisteriumot, t. i. egy Miklós nevű augustinus. A magyaroknak tehát a theologiához nem nagy hajlamok volt, s ez megmagyarázza némikép, hogy a pécsi egyetemen ilyen facultás nem is volt. A pécsi egyetem alapítási idejét Ábel (Wallaszkyval szemben) 1367-re teszi; V. Orbán pápa regestái ez évszám helyes voltát újabb argumentummal megbizonyítják.

A *budai egyetemre* nézve is igen érdekes dolgokat olvasunk a Denifle könyvében. A budai egyetemmel a kutatóknak nagyon meggyűlt a bajuk. Még az alapítás kérdése se volt kellőleg megoldva. Csak azt tudtuk eddig Inchofer Annales Ecclesiastici regni Hungariæ czímű munkája nyomán (megjelent Rómában 1644-ben), hogy IX. Bonifácz pápa 1389-ben Zsigmond király kérelmére a budai egyetem felállítását megerősítette s kanczellárjává a Péter apostolról czímzett ó-budai egyház prépostját nevezte ki. De az a bökkenő, hogy az alapító levelet sohasem adták ki, és hogy hollétéléről mitsem tudunk. Denifle bebizo-

nyítja, hogy IX. Bonifácz a budai egyetem alapításáról csakugyan bocsátott ki alapító levelet, bár ő sincs azon helyzetben, hogy magát az okmányt bemutassa. Hogy példáját mutassam a szerző kritikai bizonyításának, ide iktatom az éleselmére valló argumentatiót egész terjedelmében: «Azokban a tárgymutatókban, melyeket Garampi a múlt században a vaticáni és lateráni levéltárak regestáihoz készített volt, ezt a megjegyzést találtam: Erectio universitatis studii generalis in oppido veteris Budæ Vesprimien. dioec. *AB. Bonif. 9. XIV. 12 p. 127.* Az: *AB* betűk a lateráni levéltárra vonatkoznak; a római szám jelenti az évet, az arab szám a kötetet. De hiába volt minden keresésem a lateráni könyvtárban. — Tán Garampi tévedett volna? Lehetetlen. Feljegyzései mindig igazat mondanak. Tán irásközben elhibázta az évet, a kötetet, a lapszámot? De hogy gondolható, hogy olasz ember épen magyar várossal cserélt volna fel más előtte sokkal ismeretesebb várost? A dolog így áll. Mikor a század elejével a pápai levéltárakat ismét visszahozták, pár darab elmaradt Párisban, vagy elveszett útközben. Tény, hogy a lateráni könyvtár regestrum-köteteinek jelentékeny része nem is került vissza, s hogy a visszaérkezett kötetekről is le voltak tépve a bekötési táblák. Az utóbbiakat újra be kellett köttetni, s ennek folytán a számozás is más lett, mint volt Garampi idejében. Úgy látszik, hogy a hiányzó kötetek közt van az is, melyben benne volt a budai egyetem alapító levele. — Annyi azonban már bizonyos, hogy IX. Bonifácz e bullát kiállította, s hogy Inchofer jegyzete nem légből kapott, hanem magán az okmányon alapszik. Csupán a keletkezésre nézve lehet kétségünk. Inchofer a levelet a pápaság első évébe helyezi, még pedig a legelejére (1389). — Garampi indexéből azt kellene következtetnünk, hogy a pápaság 14. évében, tehát 1402—1403-ban kelt. Ámde a Garampi említette év nem a levél keltjére vonatkozik, hanem a kötet hátán volt évre. Valószínűleg miscellaneákat tartalmazó kötet volt, melyben többnyire a 14-ik évből származó bullák voltak ugyan, de előbbi évekből valók is; épenséggel nincs tehát kizárva, hogy a bulla a pontificatus 1. éviben kelt. Vajjon épen az első évben, az más kérdés.» Addig, amíg pontosabb adatokra nem utalhat, Denifle az alapító levél keltezését 1389 és 1390. közé teszi.

A budai egyetem állítólagos «Sunda» nevét illetőleg újabb adatokat nem kapunk.

Denifle kutatásai a figyelmet nagy mértékben megérdemlik.*) Neki, a Vaticana vice-archivariusának módja van benne, hogy oly hiva-

---

*) Nevezetesebb, eddig megjelent recensiók: Göttinger Gelehrte Anzeigen 1886, nro. 3 (v. ö. Archiv für Literatur und Kirchengeschichte de Mittelalters II. 2). Preussische Jahrbücher 1886. juliusi füzet.

talos okiratokat áttanulmányozhasson, melyeknek tartalmáról a laicu soknak sejtelmök se volt. A szerző nagy tanultsága és szigorúan lelkiismeretes módszere elég biztosítékot szolgáltatnak arra, hogy adatait híven az igazsághoz dolgozta fel. Szemben ez érdemeivel még azt is meg tudjuk érteni, és álláspontja mértékével igazolni, hogy a pápai hatalom befolyását kelleténél tán prægnansabb módon emeli ki, s védeni tudjuk őt néhány kritikusának azon alapos kifogásával szemben, hogy az 1400-ik év épen nem alkalmas határidő a középkori egyetemek fejlődésében. Kár, hogy e gazdag tartalmú és nem egy tekintetben új irányokat jelölő munka élvezetét nagyon megnehezíti az a szertelen polemizálás, mely nemcsak a számtalan jegyzetben, hanem a szövegben is mindenütt rontja a benyomás összeségét.

Dr. Fináczy Ernő.

Gross Jul., Kronstädter Drucke. 1535—1886. Ein Beitrag zur Kulturgeschichte Kronstadts. Kronstadt, H. Zeidner. 1886.

A budai nyomda, melynek első terméke 1473-ban jelent meg, nagyon rövid életű volt. Megszünte után nem létezett nyomda a hazában, úgy hogy ismét a külföldre szorultunk. Mintegy 60 évig kellett várni, míg hazai földön ismét nyomda létesült. 1529-ben Nagyszebenben volt ugyan egy kézi sajtó, de ez is csakhamar megszünt. Az első maradandóbb hazai nyomda, mely a reformátió után keletkezett, a brassói volt. Honterus, a külföldi egyetemekről visszatérvén Brassóba, itt 1533-ban nyomdát állított fel. Az első ismeretes nyomtatvány 1535-ben látott napvilágot. A nyomda Honterus halála után a XVI. század végéig Wagner Bálint és utódai birtokában volt. 1594—1625-ig a nyomda, úgy látszik, nem működött. 1627-ben Wolfgang Márton és utána Hermann Mihály kezdtek ismét nyomatni, és ezen időtől fogva a brassói nyomda folytonosan működik a jelen ideig. Háromszázötven éves tehát a brassói nyomda, s ezen idő alatt 1726 nyomtatvány látott napvilágot. A brassói nyomda e termékeinek lehetőleg teljes felsorolását tűzte maga elé a szerző jelen munkájában. A 196 lapra terjedő munka 6 részre oszlik. Az első rész magában foglalja az önálló munkákat chronologiai sorrendben és nyelvek szerint osztályozva. A 2. részben lakadalmi és halotti énekek vannak felsorolva. A 3. rész a polit. és egyházi hatóságok kiadványain kívül az összes iskolák programmjait tartalmazza ezek értekezéseinek felemlítésével együtt. A 4. rész a brassói kalendáriomoknak van szánva. Az 5-ik részben az egyesületek nyomtatványait sorolja fel chronologiai rendben ; végre a 6. rész a színlapok gyűjteményét és szinházi almanachokat foglalja magában. A brassói ev. gymn. 30 kötet színlapnak van birtokában, melyek mívelődéstörténeti szempontból rendkívül fontos forrásul szolgálhatnak. — Az összeállításról csak dícsérőleg szólhatunk.

A munka használását nagyban elősegíti a négyféle index, melyekben a szerzők és kiadók névsora, a halotti és lakadalmi költeményekhez való névjegyzék, a brassói egyletek és végre a nyomdászok nevei vannak alphabetikus rendben fölsorolva.

Az e munkában felsorolt nyomtatványoknak tekintélyes része az ev. gymn. könyvtárában van meg; s így a szerző személyesen vehette rólok a czímmást. Az irodalmi művek közől Szabó Károlyt és Trausch Schriftsteller-Lexikon-ját használta. Jelentékeny forrásul szolgált Teutsch J. német tanítónak 1749-ben készített és kéziratban maradt műve, melyben a Brassóban nyomatott és brassói születésűek által kiadott munkák vannak felsorolva.

Örvendünk, hogy hazai bibliographiai irodalmunk Gross-nak e becses művével gyarapodott.

HELLEBRANT ÁRPÁD.

Die deutsche Sprache von Dr. Otto Behaghel, Prof. an der Universität zu Basel. Leipzig-Prag, 1886, 231 l. Ára kötve 60 kr. (*Das Wissen der Gegenwart*, LIV.)

E jeles kis könyvet igen melegen ajánlhatom, nemcsak azoknak, kik a német nyelvvel, hanem egyáltalában mind azoknak, kik bármely nyelvvel foglalkoznak. A szerző természetesen első sorban a német nyelvnek eredetét, fejlődését és sorsát tárgyalja és a mai német nyelvnek állapotát rajzolja; de egyszersmind annyi általános nyelvészeti kérdést érint és a tulajdonképi német nyelvi problémák tárgyalásánál annyi figyelemmel van azoknak természeti (lélek- és élettani) alapjaira, hogy a más nyelvvel foglalkozó olvasó is sokat tanulhat e műből, mit saját tanulmányai terén sikerrel alkalmazhat, vagy a mi őt más nyelvek rokon jelenségeinek felkutatására, illetőleg megmagyarázására figyelmessé teheti.

Behaghel könyve, bár a szerző ezt sehol nem mondja, mégis kétségtelenűl Schleicher Ágost legismeretesebb és legszebb könyvének (*Die deutsche Sprache*, először 1860) helyébe kíván lépni. És méltán. Schleicher könyvének már második kiadása (1869) szerzőjének halála (1868) után jelent meg teljesen változatlanúl, s azóta még két kiadást ért, de javításokban nem részesült. Ma e könyv, szorosb értelemben vett grammatikai része épen úgy, mint gyönyörűen írt általánosan tájékoztató bevezetése, elavúlt s telve van a tudomány fejlődésétől túlhaladt adatokkal és tanokkal. Behaghel műve is a nagy közönséghez fordúl; úgyszólván leírása ez a német nyelv múltjának és jelenének, s annyit ölel fel, a mennyit művelt embernek anyanyelvéről tudnia kellene (de sehol a világon tényleg nem tud). Bevezetésül a nyelvtudományba is szolgálhat e mű, mely a legaprólékosabb dolgokban is teljesen a tudomány

színvonalán áll és a német nyelvnek minden lényegesebb, tanúlságosabb vagy érdekesebb oldalát, a kisebb jelentőségüeket is szabatosan fejtegeti vagy legalább röviden érinti.

A könyv két főrészből áll. Az első, általános résznek első fejezete tárgyalja a német nyelv történetét az árja ősnyelv korától egészen a jelenkorig, tehát a germán nyelvek eredetét, rokonsági viszonyait és elágazását. A német nyelvnek ismeretes sajátszerű fejlődésénél fogva nagy jelentőségűek a szójárások, melyeknek elterjedését, egymáshoz és az irott nyelvhez való viszonyát, jelentőségét és értékét B. szépen fejtegeti. Legérdekesebb e fejezetnek az a része (p. 27—62), mely az új felnémet irodalmi nyelv létrejöttét, a szójárásokhoz való viszonyát, az irott és beszélt nyelv eltéréseit és az egységes irodalmi nyelvnek előnyeit és különösen hátrányait tárgyalja.

Az első rész második fejezete tárgyalja a német nyelv belső történetét, mely két processusra vezethető vissza: 1. a nép a hagyományos nyelvi anyaggal él, de ez anyag a hangtörvények és az analogia befolyása miatt folytonos módosulásban van; 2. a hagyományos anyag elégtelennek bizonyul; melyek ez elégtelenség okai? miképen segítünk e bajon? Ez utóbbi kérdésre két fejezetben felel B., melyeknek egyike a jelentés módosulásáról, másika az új szók alkotásáról szól. Ennek némileg kiegészítése ez első rész harmadik fejezete, mely az idegen nyelvek hatását a németre tárgyalja. — E második fejezet a könyv legtanulságosabb része.

A második főrész specialisan a mai német irodalmi nyelv leírásának és megmagyarázásának van szentelve és szól hat fejezetben a német helyesírásról, a hangsúlyról, a német nyelv hangtanáról, a flexióról, a mondattanról és a tulajdonnevekről. Ez a rész tehát valóságos újfelnémet grammatika, csakhogy történeti alapon, kellő körültekintéssel, érdekesen és tanulságosan írt német grammatika, melyet az is élvezettel olvashat, ki a német nyelv iránt közelebbről nem érdeklődik. Kár, hogy a szerző sehol a tárgyalt kérdések irodalmára nem utal, és hogy szómutatót nem csatolt a kötethez, mely pedig annál szükségesebb, mert B. számtalan példával és szómagyarázattal kiséri fejtegetéseit. Különben e kis könyv kitünő munka a maga nemében, mely még azt a kivánságot is ébreszti bennünk, vajha akadna nálunk hivatott nyelvészeink közt ügyes író, ki e kötet mintájára *a magyar nyelvről* hasonló tárgyú és irányú könyvet írna.

1886. október 10.

HEINRICH GUSZTÁV.

PHILOLOGIAI PROGRAMM-ÉRTEKEZÉSEK, 1885—86.

1. **Bászel Aurél, Platon jelentősége korunkra, nevezetesen az érettebb anuló ifjúságra nézve.** (Fehértemplomi m. k. állami főgymnasium.)

Mint a czímhez mellékelt jegyzetből értesűlünk, ez az értekezés egy kiszakított fejezet szerzőnek «Platon élete és iratai» czímű monografiájából. Megitélésénél tehát azt a körülményt, hogy egy nagyobb egésznek alkotó részét képezi, nem szabad figyelmen kívül hagynunk. Mert bizonyára, ha magában álló egész akarna lenni, nem elégedhetnénk meg azzal, hogy Plato filozofiai elveire bővebb ismertetés nélkül mindenütt csak röviden utal, főleg ha meggondoljuk, hogy a munka, a mennyire a tárgyalás módjából következtetést vonhatunk, a nagy közönségnek is szól; így azonban föl kell tennünk, hogy az olvasó mindarra nézve, a mi itt csak futólag van érintve, egy más fejezetben már előre megkapta a kivánt felvilágosítást.

Szerző a lelkes hangú s itt-ott bizony bombasztikus bevezetésben a Plato-féle filozofia vonzó erejét igen helyesen a tudomány és erkölcsiség harmóniájában, vagyis abban találja, hogy a nagy görög bölcsnél «a filozofia nem puszta theória, az erkölcsösség nem puszta prakszis, hanem csak tudománynyal, csak tudomány útján lehetséges az erény»; maguknak az iratoknak kiváló báját pedig a filozofia és poézis sajátszerű összeköttetésében és kölcsönös hatásában keresi. Ennek kapcsán áttér Pl. régibb és újabbkori tisztelőire és gáncsolóira. Az előbbiek közül Plutarchost, Apuleiust, Senecát, de főleg Cicerót emeli ki az ókorból, az újabb korból pedig Marsilius Ficinusnak, Pl. híres latin fordítójának, dicsőítő nyilatkozatait idézi meglehetős hosszasan. Ehez a részhez írt jegyzetében mintegy mentségűl felemlíti ugyan, hogy Platónak a régi és új idők íróira és bölcselőire való hatását a monografia egy külön fejezete tárgyalja, mégis jobban szerettük volna, ha akkor, midőn kiemelni készül, mit tanulhat korunk e nagy gondolkodótól, régibb és újabb írók dicséreteinek egyszerű összehalmozása helyett legalább röviden itt is körvonalozta volna, hogy mit köszönhetnek Platónak elődeink.

A mi Pl. gáncsolóit illeti, ezekkel a szerző, feltétlen odaadásból mestere iránt, ugyancsak röviden bánik el. Annak magyarázatára, hogy ilyenek is akadtak, elegendőnek tartja odavetni, hogy Pl. «utól nem ért költői és filozofus lángész volt s hogy ezt a sohasem látott kettős tulajdonságot a kontárok föl nem foghatják», a helyett, hogy kiemelte volna az emberi gondolkodás két ellentétes főirányát, az idealizmust és realizmust, melyek úgy az újabb, mint az ókori kutatókat két táborra osztották a nagy görög bölcs megitélésénél.

A Pl. bölcselete ellen közönségesen felhozott ellenvetések közül főleg

hárommal foglalkozik. Első sorban eredetiségét védi azok ellen, kik elődeitől, különösen pedig Sokratestől való függését vetik szemére, a nélkül azonban, hogy világosan kiemelné, miben áll tulajdonképen az a nagy haladás, melyet az ő nevéhez fűzünk a bölcselet történetében. Pedig könnyű lett volna röviden utalni arra, hogy ő a Sokrates-féle kezdetleges dialektikából mint fejleszté ki az ideák tanát, mesterének szétszórtan előadott ethikai elveiből mikép alkotott rendszeres ethikát és politikát, végre, hogy e disciplinákkal összhangzásban mikép igyekvék oly természet-filozofiát szerkeszteni, melynek legcsekélyebb kezdetét sem bírjuk Sokratesnél fölfedezni. A mi továbbá a Platónál gyakran előforduló haszontalan szőrszálhasogatást illeti, ezt szerző igen helyesen a szofisztûk hatásának tulajdonítja, de azt már ismét nem helyeselhetjük, hogy Sokratest tanítványával ellentétben ettől a hibától teljesen mentnek tünteti föl. Olvassuk csak Xenophon emlékiratait: azonnal be fogjuk látni, hogy ő sem szabadíthatta fel magát egészen azoknak a befolyása alól, a kiket legjobban gúnyolt és üldözött. Végül Pl. dikcziójának túláradozását, melyet filozofiai szempontból hibának ismer el, abból magyarázza, hogy Aristoteles előtt nem volt még a görögöknek filozofiai műnyelvük s a bölcselők az istenségre, a világ keletkezésére, az emberi és isteni dolgokra vonatkozó kutatásaiknál azokat a szókat és fikcziókat alkalmazták, melyeket a költők használtak volt. Azonban e magyarázat felszínes volta rögtön szembe ötlik. Mert az előadás filozofiai pontosságát Platónál is megtaláljuk mindaddig, míg a szorosan vett tudományos kutatás terét el nem hagyja: a dikczió mindig ott csap át a költőibe, a hol az író a tárgyat tudományosan kezelni többé nem képes és, hogy magát valamennyire megértesse, a mythoshoz fordul. Ez pedig már nem a műnyelv hiányából magyarázandó, hanem magának a rendszernek hézagait árulja el.

Miután a szerző ily módon végzett Plato dicsőítőivel és gáncsolóival, a következőleg fejezi be értekezése első részét: «Pl. hibái geniusa ragyogásával szemben csak olyanok, mint a napfoltok, mert ha műveit egészben tekintjük mint oly rendszert, melyben a philosophia és ékesszólás, költészet és mély hitbeli és erkölcsi érzés a legszebb harmóniában olvadt egybe, akkor be kell vallanunk, hogy egyes-egyedül áll az irodalomtörténetben. E szempontból tekintve a dolgot nincs hozzá fogható, nincs senki, kit Pl. folytatásának nevezhetnénk. Párbeszédeinek összes régibb és újabb utánzatai fogalmazás, kidolgozás, mély varázsló phantasia és ítéletbeli élesség tekintetében mindnyájan alatta állanak. Pl. tehát véleményem szerint az ókori philosophusok legnagyobbika volt.»

Teljes tisztelettel vagyunk ugyan B. úr véleménye iránt, de így ide állítva mint konklúzió a maga «tehát»-jával egészen a váratlan fordulat hatását teszi ránk. Mert mire akar utalni ez a «tehát»? talán a meg-

előző néhány mondatra? De ezek, melyekben a szerző csupán a filozofia, ékesszólás, hit és költészet egyesülésére mutat Plátónál, nem tekinthetők ily nagy fontosságú itélet megokolásának, főkép más ókori gondolkozókkal való összehasonlítás nélkül. Vagy a «tehát» az értekezés egész első részére vonatkozik? Azonban azt a kis bombasztikus bevezetést, a dicsérő és gáncsoló nyilatkozatok idézését, néhány nem is lényegbe vágó ellenvetés czáfolatát csak nem fogadhatjuk el a Plato-féle filozofia méltatásának. Szivesen elhisszük, hogy ez a méltatás megtalálható a monografia valamelyik fejezetében, mindazáltal, kérdjük, ha a szükséges præmisszák másutt vannak felsorolva, mit keres ezen a helyen a nagyszavú konklúzió?

De menjünk tovább s lássuk, miben találja a szerző Pl. jelentőségét korunkra. Fizikájával legelöször is néhány sorban végez, s nem talál benne semmi olyat, a mi a jelen figyelmét leköthetné. Pedig a világszellemre és az anyagra vonatkozó tanokban, melyek annyiféle változatban ismétlődnek a későbbi filozofiai rendszerekben, akadt volna sok olyan, a mi mai napság is felébresztheti a művelt olvasó érdeklődédését. Az egész ethika és politika el van ütve hat sorral. Meg sincs említve a vagyonközösség és a nőemanczipáczió, melyek oly nagy szerepet játszanak a Plato államában s korunkat első sorban érdeklő kérdések. Ez az átsiklás az egész erkölcs- és államtanon véleményem szerint az értekezés legnagyobb hiánya.

Kissé bővebben tárgyalja B. úr a dialektikát. De itt is csak két pontra terjeszkedik ki, hogy t. i. az érzéki vizsgálatok birálata, a mint azt a *Theaetetus*ban látjuk, döntő és minden időben érvényes bizonyítékokat tartalmaz bármely kor materialisztikus bölcselete ellen, s hogy,a mi azt a régi vitás kérdest illeti, vajjon a mathematika tudománya a tapasztalatnak szüleménye-e vagy pedig a gondolkodás apriorisztikus működésének eredménye, Pl. az utóbbi nézethez csatlakozik. E tisztán filozofiai problémákról azonban rögtön s minden logikai kapocs nélkül, a Plato-féle gyakorlati idealizmus kérdésére tér át, s a nagy bölcs életéből igyekszik bebizonyítani, hogy nem kell őt az élet realis oldalával nem számoló ábrándozónak tekinteni. Bizonyitásának fő pontja az, hogy Pl. megalapítá az Akadémiát, tanitóvá lett, már pedig «*tanitónak lenni valami nagyon reális dolog*, jóllehet sok ideális oldala van.» Ez bizony elég furcsa.

Az Akadémia felemlítése átvezeti szerzőt Platónak mint tanitónak jellemzésére, s e helyen igen szépen bizonyítja, hogy ő alapítá meg tulajdonképen az egyetemek ideáját, midőn fölismerte, hogy a magasb szellemi képzés lényege az élő szó pótolhatatlan voltában, az emberi tudás minden ágát felkaroló módszerbe való bevezetésben rejlik. Ügyesen magyarázza a *Politeia*nak azt a tételét is, hogy filozofusok uralkodjanak,

álljanak az állam élén. Majd visszatérve a dialektikára, az ideák tanának szentel néhány szót, de csak azt emeli ki, hogy ma már nem lehet a Plato-féle ideát «olyas valaminek elfogadni, mely önmagában és saját maga által az egyedüli realis,» s elfeledi legalább röviden előadni e tan jelentőségét az emberi gondolkodás fejlődésében s érinteni hatását a legujabb kor elmélkedéseire, főleg az esztétika terén. Pedig így igazolhatta volna legjobban az olvasó előtt, hogy Platónak még tévedéseiben is termékeny igazságok csirája rejlik.

Az értekezés végén egy néhány szót koczkáztat a szerző Platónak ifjuságunk tanitására vonatkozó jelentőségéről. De, sajnos, csak a legnagyobb általánosságban szól az Eros theóriáján alapuló pædagogiai alapelvekről, rosszalja, hogy még az egyetemen is a Plato-féle Eros helyett a vizsgálat démonával ösztönzik a tanulókat s munkáját így fejezi be: «Valóban kivánatos, hogy az újabban alkotott közoktatási törvényünk és tantervünk jogos és méltányos követelményeinek keretén belül az egyszer elkerülhetetlen vizsgálat démona mellett a plátói Eros démona (a tudományhoz való szeretet ápolása) is helyt foglaljon, hogy, prózaiabban kifejezve, a mai Frary-s idő daczára is az «exemplaria græca nocturna versanda manu, versanda diurna»-k kiválasztásánál a «chartæ Socraticæ»-k és a Plató-féle nevelés alapelve is számba vétessenek.» Mindenesetre szép kivánság, de mégis megvártuk volna a szerzőtől, hogy ne maradjon az általánosságok körében, hanem mondjon valamit az eszme megvalósításának módjairól is.

Birálatunkban igyekeztünk kiterjeszkedni az értekezés minden lényeges pontjára. Már ebből kitünik, hogy a munka mily kevéssé meríti ki tárgyát, Plato jelentőségét korunkra. Mint már említettük, néhány érdekes kérdés még csak érintve sincs, legtöbb pedig sokkal felszínesebben van tárgyalva, mint azt az egésznek fontossága megkivánná. A monografia teljessége mindenesetre alapos átdolgozást tesz szükségessé.

NÉMETHY GÉZA.

2. **Arany János élete és költészete.** Irodalomtörténeti vázlat. Irta dr. *Koltai Virgil.* (Győri benczés r. főgymn.), 8-r. 189 l.

E könyv nagyon kevés irodalmi becsre tarthat számot. Ott, a hova szerzője irta, iskolai értesítőben, még eléggé megállja helyét. Azok a növendékek, a kik Arany János külső életéről tudni kivánnak egyet-mást: találhatnak benne néhány helyes adatot, néhány eléggé jól elbeszélt részletet, néhány elfogadható megjegyzést a nagy költő életére. Itt-ott megakad, bár elvétve, egy pár jellemző vonás is benső fejlődésére s műveinek magas irodalmi értékére, becsére nézve. Azután egy gymnáziumi tanuló, kinek sem olvasottsága nem oly bő, sem felfogása, látköre nem oly széles, hogy ismerhetné csak némileg is az Arany-irodalmat:

Koltai munkájában megtalálja a nevezetesb magyar æsthetikusok és kritikusok egy pár ide vágó helyes nézetét, a melyek esetleg tovább kutatásra ösztönözhetik. A ki pedig nem nagy kedvvel olvas költőket, de bármi okból, szeretné legalább Arany legkitűnőbb műveinek — habár csak vázlatos — meséjét is ismerni: Koltai munkájában azt is megtalálhatja, még pedig némelyiket *háromszor* is elmondva oly kevés érzékkel a jellemzetes, a kiemelni való vonások iránt, a milyennel épen csak az olyan olvasó lehet megelégedve, a ki ilynemű ismeretszerzésre vállalkozik.

Mindez azonban nagyon csekély eredmény egy könyvtől, a melyet szerzője, valószínűleg, a komoly irodalom színvonalán is megállhatónak tartott, de a mely egyetlen eszmével vagy gondolattal sem gazdagítja az Arany költészetével foglalkozók értelmét. Elismerjük, hogy a szerző komoly törekvéssel s bizonyos tárgyszeretettel fogott műve megirásához: de magával az eredménynyel sehogysem lehetünk megelégedve. Az a módszer, a melynek békóit nem tudja magáról lerázni Koltai, czélhoz vezető lehet egy jó munka megirásában, de csak annál, a ki az írói gyakorlatnak jó magas fokára jutott. Koltai még meglehetős alant áll. Legkivált művének compositiója mutatja azt. A laza szerkezet, a mely látszatra, első pillanatra többé-kevésbbé összefüggőnek látszik, mind a rá nézve helytelen, a nehéz, az izmosabb, kifejlettebb írói tehetséget kivánó módszer hibája.

Sokszor úgy tetszik, mintha Koltai maga élvezni tudná Arany költészetének igazi szépségeit, de saját érzéseiről, eszméiről, gondolatairól, nem igen tud számot adni. Úgy tetszik, mintha komolyan, lelkiismeretesen foglalkozott volna az Arany-irodalommal, de mindenütt látjuk, hogy ő maga sehogysem mer a vita bensejébe hatni, és elődői eszméit sem bővebben ki nem fejti, sem más oldalról meg nem világítja vagy akár czáfolja: szóval egy eredeti, önálló író tulajdonságaiból mennél kevesebb vonást födözhetünk fel Koltaiban s nem tudjuk, hog yæsthetikai képzettsége fogyatkozásaiban vagy épen irói tehetségében keressük-e a valódi okokat. Mert a hogy Aranynak leghíresebb művét, a *Toldit* igyekszik magyarázni: az a mód nagyon hajlandó volna az embert arra a gondolatra birni, hogy Koltai csak az olyan középszerű írókat utánozza, a kiknek minden törekvésük csak arra irányúl, hogy könyvöket minél vaskosabbá tegyék, minél bőbeszédübben, minél több szószaporítással mondjanak el oly dolgokat, a melyeknek ismeretét minden valamire való irónak fel kell tételeznie az olvasóban. Ha *Toldit* elemezni akarja az író: természetesen ismernie kell tartalmát a legapróbb részletekig: de vajjon szükséges-e, hogy az olvasónak is mindent elmondjon? Szükséges-e, hogy először Ilosvai historiás énekének tartalmát beszélje el az iró, azután magáét, a szóban forgó költeményét mondja

el egész krónikaszerüleg s végűl, hogy az egyes jellemek magyarázatánál megint elölről kezdjen mindent és ismételje a költeménynek teljes tartalmát?

S mindezt ily hosszasan, ily bágyadtan, minden routine nélkül, tele citatiókkal a művekből, hol szóról szóra, hol kivonatolva! Nem jobb lesz vala-e, ha a két elsőt teljesen mellőzi, vagy pedig beleolvasztja a jellemek magyarázatába, de mindenütt lélektani, æsthetikai, művészeti igazságok kutatása kiséretében? Ez a tárgyalási mód sehogysem alkalmas arra, hogy az ifjuság fejlődő izlésének irányt jelöljön. S vajjon, mikor Arany János lyrai műveit fejtegeti, az-e csak feladata, hogy e művek tartalmát kivonatolja s nem inkább az-e, hogy kimutassa Arany helyét, mint lyricusét a magyar költészet történetében? Avval a megjegyzéssel, vagy ahhoz hasonlókkal, hogy Arany és Tompa igyekeztek a nemzet szomorú korszakában reményt s enyhületet nyujtani a kétségbe esett hazafi sziveknek — még nagyon gyöngén jellemeztük Arany lyráját. Hát még balladáit?

Nem szándékunk a compositio nagy hibája mellett Koltai apró tévedéseit sorra igazítani s hallgatással mellőzzük kifogásait, a melyeket különösebben Arany János *Széchy Máriá*járól s a *Buda halálá*ról tesz. Mindezekhez sok szó fér s azt hisszük, hogy behatóbb vizsgálat fel fogja deríteni, hogy Arany János *Széchy Máriá*ja mégsem oly elhibázott mű, milyennek Koltai tartja, s bár Arany költészetének nem a legmagasb fokát jelöli, épen nem méltatlan hozzá s bizonyára ér annyit, ha nem többet, mint az újabb elbeszélő költeményeknek egy jó része, Vajdáéit sem véve ki.

Koltai a nagy tárgy nehézségeivel sehogy sem tudott megbirkózni. Sokkal jobb lesz vala, ha pusztán csak a nagy költő életét vázolja. Úgy látszik, erre elég adatot összegyüjtött, bár koránsem annyit, a mennyi már tudtunkkal eddig is napvilágot látott. Ha e téren marad s egy pár íven könnyed, élvezhető modorban, szépen, bizonyos melegséggel, mely nemcsak a puszta dicsőitésben áll, elénk tárja Arany János életét, fejlődését, viszontagságait, bensejét, forrongásait: elismeréssel találkozhat vala s az ifjuság haszonnal olvashatja könyvét, a melynek így is legjobb legmegállhatóbb részletei az életrajziak.

Arany János művészetének beható fejtegetése még nálánál sokkal nagyobb írót is próbára tesz, a kinek nemcsak széles alapokra fektetett irodalmi és æsthetikai tanulmányainak kell lenni, hanem éles, mélyre menő s átható vizsgáló szellemének is, a melyben épen annyi a philosophiai, mint a költői tehetség.

Mennyi van mindebből Koltaiban: talán e futólagos áttekintésből is kivehető.

3. **Tompa Mihály költészete.** Irta: *Gleidura Géza.* (Rozsnyói kath. főgymnasium).

Tompa Mihálylyal újabban kevésbbé foglalkoznak. Azt hittük, mikor műveinek új kiadása megjelent, hogy lesz valaki a magyar költészet barátai között, a ki beható élet- és jellemrajzát megírja s tiszta világításban mutatja be az egykor oly híres költőt, a ki megérte azt, a a mit a nálánál sokkal nagyobb Petőfi és Arany sem értek meg, hogy népregéit és mondáit húsz nap mulva, 1846-ban, második kiadásban kapkodta szét a magyar közönség, s a ki a magyar forradalomra következő néhány év alatt a legelsők közé küzdte föl magát, mert az összes nemzet érzelmeinek benső világát kifejezte, még pedig annyi szépséggel, annyi művészettel, oly igazi öntudattal, mennyi a legnagyobb költőknek is becsületére válnék. Söt legjelesb iróink is mintegy szándékosan hallgatnak róla azóta, hogy az előtt 7—8 évvel Tolnai Lajos éles hangú, a legfőbb szempontokban téves irányú birálata megjelent, mely mintegy felelet akart lenni a Szász Károly meleg érzéssel, tiszta rokonszenvvel megírta rövid élet- és jellemrajzra. Tolnai birálata bizonyos tekintetben új irányú bírálat nálunk. Foglalkozik, de csak pár szóval, a költő életével is, művei közűl pedig egynéhányat kiválogat s azokon mutatja meg a priori megalkotott véleményét. Azt gondolná az ember, hogy mindenki, a ki ismeri a Tompával foglalkozók díszes koszorúját a régebbi időben (Gyulai, Szász K., Erdélyi J., Beöthy Zs. s némileg Arany János is) legalább is gondolkozóba esik, ha a Tolnainak jobbára majd mindenben elütő bírálatát olvassa. Pedig, lám, mily csalódás! Gleidura Géza kivonatot készített belőle egy iskolai értesítőbe s még hozzá volt annyi bátorsága, hogy így írhatott: «műveit lelkiismeretesen s elfogulatlanul tanulmányoztam s most arra törekszem, hogy Tompát, a költőt, igaz alakjában, fény- és árnyoldalaival állítsam az olvasó elé.» Ha ez lelkiismeretes és elfogulatlan tanulmányozás: akkor a szerzőnek rendkivűl különös nézetei lehetnek a lelkiismeretességről és elfogulatlanságról. Mert én, megvallom, egyetlen egy gondolatot sem találtam benne, a melyre azt mondhatnám, hogy íme, ez csakugyan a szerzőé, s ha néha-néha ráesküdött is Tolnai állítására: itt-ott saját lábán is járni tanult. Minderről szólni sem lehet. Az egész értekezés a Tolnai műgonddal megírt bírálatának hanyag kivonata, a mely valóban nem érdemlette meg, hogy egy főgymnasium értesítőjéből 18 lapot elfoglaljon. Soha ily merészséget egy magyar irodalom tanárától! Vajjon mit gondolt Gleidura, mikor műve elején így írt: «Ha nemzetünk büszke Tompára, mi gömöriek kétszeresen büszkélkedhetünk benne?» Azt hitte, hogy ő a Tompa dicsőségére ha csak egy parányi fénysugárt is vetni fog? Igazán szomorú büszkeség! Tompa erre megfordulna sírjában!

Mert hát tulajdonképen miért is lehetnek oly büszkék a gömöriek

Tompára? Ha Gleidura művét olvassuk s elképzeljük, hogy a gyenge, tudatlan növendékek mennyire szavára esküdnek az irodalom tanárának, s hogy tehát e czikk minden eddigi illuziójukat szétrombolta: elgondolhatjuk, mily ambicziót adhatott a szerzőnek az a kétszeres büszkeség, melyet különösen a gömörieknek van joguk Tompa iránt táplálni. Szerinte Tompának alig egy pár megállható regéje s mondája van, a mely tele ne volna «minden epikai botlás»-sal, a melynek «érdekes és élethű» alakjai volnának, a melynek előadása lassú, a czél felé tétovázva haladó ne volna. Költői beszélyei semmit sem érnek. Az egyetlennek, *Szuhay Mátyás*nak az az egyedűli szépsége, — amint Tolnai mondja — hogy Arany *Toldi*jával egyszerre pályázott s még mellette dicséretet is nyert. Lyrai művei közűl alig 5—6 a kitünő, a többi alig ér valamit. Tompa elegiai költő. «Szelíd, csendes természetű, kit a nagy dolgok sem tudnak hévre ragadni.»

Ha csak ilyen költő Tompa: bizony nincsen indokolva még az egyszeri büszkeségük sem a gömörieknek, nemhogy a kétszeres. Mi azt hiszszük, hogy a Tompa művészetében is vannak oly szépségek, a melyeket érdemes behatólag tanulmányozni, mert annál inkább emelik a költőt, minél huzamosb a velök foglalkozás, minél alaposabb a tanulmány. Ha csak saját élményeit tudta volna dalba önteni: bizony dicsőségének fele magaslatán sem állna Tompa. De ő sokkal többet tett. Epikai műveiben kétségtelenűl sok a fogyatkozás: de azért tán mégis több van köztök, a mely megérdemlette a közönség tetszését, mint a mennyit Tolnai s utána e czikk felmutat. Lyrai művei közűl pedig épen allegóriáinak legnagyobb része igazán sikerült. Természetes, hogy ha valaki egy téves irányú birálatot még jobban elferdít: nem látja az igazi művészetet s hajlandó a költőt igen kétes világításban látni.

Igy tett e czikk szerzője!

Dr. VÁCZY JÁNOS.

4. **Az ethika a halákhában.** Írta *Bloch Mózes.* (Budapesti rabbiképző intézet, 1886. 84 l.)

Inkább mint a gyakorlati életben mutatkozó veszedelmes kinövéseit az antisémi mozgalomnak, fájlalja a komolyan érző és gondolkodó azt a szomorú tényt, hogy ez irány a tudományos világban tudta magát oly erősen megfészkelni. Sőt mondhatni, hogy erejét, mely kün nyilvánult, eminnen szívta.

Lám, ez esetben is bebizonyodott, hogy az irodalom mily döntő befolyású a praktikus élet alakulásaira és hogy ő a gondolatok tettreserdülésének mozgató ereje.

Nekünk zsidóknak tehát szent feladatunk, az irodalom terén a talán jóhiszemből vagy rosszakaratból eredő tévedéseknek vagy bűnök-

nek, melyeket irányunkban elkövetnek, elleneszállani és tollal, meggyőző erejű módon leküzdeni. Hisz megtámadták bibliánkat s minden morálnélkülinek kiáltották ki. De erre komolyan válaszolni nem kell. Tessék azt elolvasni.

Ám nekirontottak a talmudnak is, azt hajtogatván váltig, hogy ez erkölcsrontó, veszedelmes munka. Súlyos a vád, és ha igaz, akkor joggal lakolunk oly súlyosan. De a vád, amily súlyos, épen oly igazságtalan, és lakolásunk, amily súlyos, épen oly jogtalan.

A talmudot nem tudnának egykönnyen elolvasni, tehát nem ajánlom a bibliára vonatkozó tanácsomat. Csak a fentjelzett munkáról akarok egy kis ismertetést adni, mely a talmud gondolkodásmódja és tendencziája felől felvilágosítást nyujtson. Vajha sikerülne ez ismertetésemnek, hogy az egyik vagy másik olvasónak kedve kerekedjék, magát a művet megszerezni és — végig olvasni. Mert a nyujtottam sorai semmiképen sem tennék fölöslegessé, hogy a munka egészével komolyan megismerkedjék.

Bloch M., az országos rabbiképzőnek, hazánk legfőbb tekintélyű zsidó-theológiai intézetének egyik tudós tanára, az előttem fekvő műben azt a fölötte érdekes czélt tűzte ki magának, hogy a halákhában (a zsidó rituális életre vonatkozó törvényekben) rejlő ethikai, mélyerkölcsű vonásokat erősebbre húzza és láthatókká tegye. És hogy mindjárt eleve kimondjuk, a czél fölötte hálás és azt minden izében elérnie teljesen sikerült. Hálára kötelezett a tudós szerző minden jobbérzelmű intra et extra muros.

Irtak már a biblia ethikájáról, a talmud ethikájáról, kiszedve mindkettőből az erkölcsmondásokat, de a halákhában, a szertartásokban nyilvánuló ethikáról nem beszéltek még. Ime most már ez is meg van; egy kezdet, egy alapos, irányadó kezdet. Mert hogy az egész anyag nincsen kimerítve, azt maga a szerző is megmondja. De az alap meg van vetve, tovább építhetnek rajta. S akadnak bizonyára férfiak kebelünkből, kik a fonalat tovább fogják szőni.

Kitünő szakavatottsággal, rengeteg olvasottsággal felkarolja Bloch, R. Mózes Maimûni nyomán, az összes halákhai törvényeket.

Nem elegendő, mondja a szerző, ha a szertartásokat szép szabályosan végezzük, hanem azok erkölcsi tartalmán is kell felépülnünk. Mert mindketten, az ethika és a halákha, szorosan függnek egymással össze; mindkettő istenben gyökerezik, ő tőle erednek. Mindkettejük végczélja isten, mindketten isteni parancsolatok. Halákha ethika, ethika halákha nélkül ingó alapra állítja az embert, csak egyesülésükben mutatkozik a zsidóság lényege.

Szavak és gondolatok, legyenek bármily élénkek, gyorsan tűnnek más gondolatok hatalma által visszaszorítva, ha érzékileg észrevehető

objectum által — úgyszólván — meg nem rögzíttetnek. Ily érzéki objectum az imaszíjak (phylaktériák), a szemlélőfonalak és a zsidóházak ajtófélfáira szögzendő istennév (mezuzôth). Külső jelek csak, de mély gondolatok, erkölcsi eszmék képviselői: hogy isten parancsait mindenha teljesítsük, hogy fejünk és szivünk erkölcstelen gondolatoktól menten maradjanak, hogy ajtaink küszöbét átlépve, a jogosságra, isten iránti szeretetre, a bűnök kerülésére emlékezzünk.

De e külső jelek mindennapi használata és megtekintése gyöngítené befolyásukat erkölcsi életünk ébresztésére és belső értéküket mihamar elveszítenék. Azért egyes napokat kellett kitűzni, melyek ritkábban föllépvén az évben, hathatósb emlékjelekül szolgálnak. Ilyen napok a szombat és az ünnepek. Pihenjünk a nehéz munkától és nemesítsük elménket szellemi foglalkozásokkal. Nemcsak a test, de a lelki élet is üdüljön e nyugalomnapokon. Az újévi és a kiengesztelési ünnepek magábatérésre és alázatosságra, a többi ünnepek az élet örömeinek mértékletes élvezésére tanítsanak.

Gyönyörűen fejti ki a szerző a házas-életbe vágó szertartások ethikai oldalait. Szent szándék, a szeretet és a vonzalom kösse meg a házassági frigyet. A hol könnyelműség és erkölcsös érzés nem az indító okok, ott a frigykötés, mint ethikai czél, el van tévesztve és a házasság felbontása csak ezen szempont tekintetbevétele miatt van megengedve. Ezért azonban — a talmud szavai szerint — «az oltár könnyeket hullat, ha egy frigy elegendő ok nélkül felbontatik.» A házasfeleket minden néven nevezendő eszközzel kell arra bírni, hogy újra kibéküljenek. Hogy mindenféle elhamarkodott lépésnek a házasfelek részéről elejét vegyék, a talmud bölcsei oly számos, minucziózus formalitásokhoz kötötték a válólevél elkészítését és a frigyfelbontási czeremónia megtörténését. Ez csak egy példa idézése azon számos illusztrácziókból, melyeket a szerző a házasság szentségére felhoz.

Az étkezési törvényeket illetőleg, azt mondja a szerző a talmud nevében, hogy «tisztátalan» állatokat és a ritualisan eltiltott ételeket azért nem szabad használni, mert elvonnának az ethikai, erkölcsös érzésektől; mert a szentirás önmegtartóztatásra és mérsékletre akar vezetni.

Szavatartásra int a talmud. Amit egyszer igértünk, azt beváltani erkölcsi kötelességünk. «Igen»-ed «igen», «nem»-ed »nem» legyen. Mennél kevésbbé szabad tehát esküt szegni vagy hamis esküt tenni. A ki hamisan esküszik, azt a halákha istenkáromlónak, az igazság elferdítőjének tekinti, tehát súlyos bűnösnek. Csak ha valaki pillanatnyi felbuzdulásban tesz valami fogadalmat, a mit azután későbben megbán és ha e fogadalom nem valamely nemes, erkölcsös czél elérését involválja, tehát nem-teljesítése esetében az ethika csorbát nem szenved,

továbbá ha egy embertársunk nem károsíttatik meg, végre ha a megbánás igazán szívből fakad, csak akkor bontható föl a fogadalom három alkalmas, erkölcsös, tisztaszivű ember közreműködése által.

Az uzsorát a talmud általában, tekintet nélkül a felekezetkülönbségre szigorúan tiltja, mint oly kereskedést, mely az ethika törvényének semmiképen meg nem felel. Csakis a külfölditől, a teljesen idegentől, — de nem egyszersmind az ország polgáraitól — enged némi, mérsékletes, arányszerinti kamatot kérni. Az elszegényedésnek gátot vetni akarva, elrendelte, hogy nem csak az egyes gazdagok, hanem hogy a községek is adakozzanak. A hetedik év mindig egy «szabadsági esztendő» volt, melyben — a biblia rendelete szerint — minden hitelező adósának az adósságot elengedni erkölcsi kötelessége volt. Igy rendezte és szabályozta a mozaikus tan és kiépítője, a talmud, a mennyire csak lehetett a társadalmi viszonyokat.

Ily szellemben, a legszigorúbb objektivitással, tárgyalja a szerző a tisztasági törvényeket, szól a rágalomról, rablás-, lopás- és gyilkolásra vonatkozó szigorú tilalmakról, a cseréről, a kereskedésről, a munka szükséges voltáról, az úr és a szolga, a hitelező és adósa közötti viszonyról. Különösen szép, érdekes és tanulságos azon fejezet, a hol a birákról, azok kinevezéséről, tulajdonairól és kötelességeiről, az ő súlyos felelősségükről istennel és a társadalommal szemben, szól. Ezen fejezet a halákha ethikáját igazi grandiozitásában és nagyszerűségében mutatja be.

Maimûni szavaival végződik a kitünő munka: Az egész világnak törekvése — ez Izraelnek szent reménye — egyesegyedül igazi, tiszta istenismeretre irányul majd, a mint írva van: «És megtelik a föld istenismerettel úgy, mint víz borítja a tenger fenekét.» Ekkor aztán mindegyiknek az erkölcsi törvények fognak irányadóúl szolgálni és a föld valamennyi lakóit a tiszta, legbensőbb emberszeretet mennyei köteléke tartja majd egybe. Dr. Fischer Gyula.

5. Vajda Emil, Attila szereplése a Sæmundar-Eddában, a Waltharius és Nibelung-énekben. (Székely-Udvarhelyi kir. állami főreáliskola.)

Néhány rövid, bevezető sor után a szerző a skandináv hagyományok tárgyalásához fog. Ha már a bevezetés azon állítása, hogy minden nemzetnek voltak s vannak hegedősei, kissé furcsán érintette az olvasót, annál nagyobb bámulattal olvassuk nyomban, hogy «egy hideg égalj alatt lakó nép, a *skald vagy skandináviai*, névleg a Norvég-Grönland skaldjai» gyűjtötték össze az Attila-dalokat. Ne gondoljuk azonban, hogy a szerző csak egyszer mer ily merészet állítani, a 26. oldalon fentartja állítását: «a Sigurdmondán a *skald nép* jellemével megegyező szilajság vonul végig». Mi, kik a skaldokat eddig mindnyájan csak a költők

kasztjának néztük, kik a népies költészet letünése után virágoztak az északi fejedelmek udvarain, ilyen egyszerű kijelentés után sem hiszszük ám el, hogy skald és skandináv identikus fogalmak. A bizonyítás, sajnos, elmaradt, s így továbbra is a régi tudásunkban megnyugszunk, nem tartva a troubadourt meg a provenceit, az aoidost és a görögöt, vagy a hegedőst meg a magyart mindegynek.

A titánszerű támadás vágya még a mythikus tudásunkat is semmivé akarja tenni. Eddigelé úgy látszott, a skandinávok összes hitregéi, az egész nagy isteni tragœdia, melylyé ezek összefonódnak, az asoknak az óriások (thurs) elleni tragikus kimenetelű harczán alapúl. Az asok bűnbe esnek, a miért uralmok majdan véget ér, de lesz újjászületés. Most ez azonban nem áll többé, a Völuspa s egyéb eddai dalok meg vannak hazudtolva: «az Edda mythologiai részében a főistenséget Odin képviseli, ki tizenkét *ázaival (óriások)* különféle alakban tűnik fel».

Ezekkel szemben az olynemű állítások, mint «a valkyrok vészthozó istennők», csak csekélyebb jelentőségűek. Ha azon istennőket, kik elfogott társaink bilincseit megoldják, az ellenséges foglyokat soraink mögött megkötözik, így nevezzük el, az igazolható az esetben, ha az ellenség álláspontjára helyezkedünk. Ez azonban nem szokásos.

Az emlékek tartalmának élénk elbeszélése után azon eredményre jut a szerző, hogy mind a három dicsőíti Attilát. Ha a görög írók Attelasával hasonlítjuk össze a germán mondai Attilát, mindenesetre kedvezőbb képét nyerjük a hódítónak. Szinte megmagyarázhatatlannak tartja a szerző, hogy az Edda Attilája, ki «különben harczias cselszövő, ravasz, de bölcs», némely tekintetben oly engedékenynek, gyengének látszik. Úgy hiszem, a monda a legnagyobb hatalom birtokosát nagyon gyakran rajzolja gyenge embernek, sőt úgy látszik, a népképzelet legfenségesebb alakjainak jelleméből ritkán hiányzik az a személyes gyengeség, gyámoltalanság, mely azokban születik meg, kiknek oly sok kar áll rendelkezésökre. Arthus is, Károly is keveset cselekszenek, lovagjaik és paladinjaik hőstetteiről szól az ének, a sakkbeli király is milyen tehetetlen! Ők csak a központ, nagy méltóságuk sem engedi meg a nagy tevékenységet.

Mindezek után a szerzőnek felemlített, valóban érthetetlen tévedései daczára is mondhatnók, hogy összehasonlításával hasznos munkát végzett, ha az nem volna a legnagyobb selejtességgel oda vetve; azt hiszszük, hogy egy első fogalmazású impurumot olvasunk. A tartalom elmondásában található logikai ellentmondásokon s valótlan adatokon kívül (így pl. a szerző azt írja, hogy «Gunther a varázscsuklya segítségével sérthetetlenné téve magát győzelmet nyer Brunhildon», holott Siegfried végzi mellette láthatatlanul a harczi munkát), a helyesírás a maga következetlenségében valóban páratlan. Egymást űzi a Gibich meg

Gibik, a Sigfrid meg Szigfrid, Locki stb. Az ó-skandináv nominativus r-ét olykor megtartja, olykor elhagyja, így találjuk Reginn mellett a Hialpreket, továbbá Hring's fiát, majd Hoen Ems-et majd meg Ho'n Emst a Hohenems helyett.

Nem csodálhatjuk végül azt, hogy az az író, ki «az ókorból vándoroltat át szájhagyomány útján Attilamondákat» (27. oldal), a mi tudományos dolgozatban legalább is egy kissé furcsán van mondva, nem átallja a középkor elé oly könnyedén odacsapni a sötét jelzőt, mint azt értekezésünkben láthatjuk.

TIMÁR J. PÁL.

Párhuzamos idézetek.

Ovid. Metam. VII. 796. Gaudia principium nostri sunt sæpe doloris.

A magyar: «Öröm nyomán jár a szomorúság.»
(Erdélyi, Közm. 5273. sz.)

Hom. Odyss.

Οὐ μὲν γὰρ τοῦ γε κρεῖσσον καὶ ἄρειον,
ἢ ὅθ' ὁμοφρονέοντε νοήμασιν οἶκον ἔχητον
ἀνὴρ ἠδὲ γυνή.

E gondolatot *Garai* így fejezte ki:

Szerelem ölében
A legszebb virág,
Melyet Isten adhat,
Házi boldogság.

Horat. *Ad unguem* patratum et perfectum.

Már a rómaiak azzal bizonyították egy felhajtott edény teljes kiürítését, hogy lefordítva a balkéz hüvelykére fektették. Horatius ezt így nevezi: «ad unguem patratum et perfectum.» Később egyszerűbben a «super nagulum» is ezt fejezte ki. Az angolok ma is így használják: «to drink super nagulum.» Ugyanerre czéloz a német «Nagelprobe»-féle kifejezés is, s a franczia «boire rubis sur l' ongle», a melyekhez végre a magyar *körömpróba, körömpróbáig kiinni* is járul.

KRAUSZ JAKAB.

VEGYESEK.

— A budapesti philologiai társaságnak 1886. évi közgyűlése 1887. január 23. lesz.

— Több nevezetes halottja volt a classica philologiának az elmult esztendőben. Julius 21-én halt meg *Duncker Miksa*, kit jeles ókori történetének (Geschichte des Alterthums, 5-ik kiadás, Lipcse 1878—80) Görögországgal foglalkozó két utolsó kötete miatt említhetünk e helyen. — Ápr. 26-ikán halt meg 36 éves korában *Hinrichs Gusztáv* (szül. 1850), a jeles dialektologus (v. ö. «De Homericæ elocutionis vestigiis æolicis» czimű tudori értekezését, Berlin 1876) és epigraphikus, kinek főműve, a görög epigraphia vázlata, kevéssel halála után jelent meg a Müller Iván szerkesztette «Handbücher» között. Neki köszönhetjük továbbá Bergk görög irodalomtörténete második és harmadik kötetének kiadását, végre a Fäsi-féle Odyssea-kiadásnak befejezetlenül maradt átdolgozását. — A február 7-ikén elhalálozott *Huschke Ede* (szül. 1801-ben) kivált az ó-italiai dialektologia terén és a classicus római jogtudósok műveinek kiadása által szerzett magának érdemeket. — *Miller Emil*nek, a párisi Académie des Inscriptions tagjának (szül. 1812, megh. 1886 jan. 9-ikén) főművei az Escorial görög kéziratainak katalogusa (1848), és Olaszországban és a keleten tett tanulmányútjának felette fontos eredményeit magában foglaló «Mélanges de littérature grecque» (1868) czimű munkája. — A magyarországi epigraphia terén tüntette ki magát *Desjardins Ernő* (megh. okt. 21-ikén), ki Rómerrel együtt kiadta a Magyar Nemzeti Muzeumban őrzött latin feliratokat (Monuments épigraphiques du Musée national hongrois, dessinés et expliqués par E. Desjardins, publiés par les soins de Dom. Fl. Rómer. Budapest 1873). Ismeretes azon támadása, melyet 1874-ben a magyarországi latin feliratoknak Mommsen-féle kiadása ellen intézett («Desiderata du C. I. L. III. Le musée épigraphique de Pest». Páris 1874), a melyre azonban Mommsen nem késett megadni az illő választ az «Ephemeris Epigraphica» II. kötetében. — A philologiának több terén működött ritka sikerrel *Jordan Henrik* königsbergi tanár (szül. 1833), M. Cato töredékeinek (1860), Sallustius műveinek (1867 és 1876) jeles kiadója, a régi Róma topographiájának legalaposabb ismerőinek egyike (legfontosabb műve, «Topographie der Stadt Rom im Alterthum» 1871—78 két kötet), a ki Preller római mythologiájának új kiadása, Theognis-tanulmányai és első sorban az archaikus latinság történetével foglalkozó «Kritische Beiträge zur Geschichte der lateinischen Sprache» czimű könyvével bámulatos sokoldalúságának és ritka alaposságának bizonyítékait adta. — Legutoljára vettük *Joh. Nicolai Madvig*nak, az európai hirű dán tudós halálának hirét (szül. 1804). Madvig Cicerora és Liviusra vonatkozó irataiban (pl. a híres «Emendationes Livianæ»-ban, 1860, 1876) és ezen írók kiadásaiban, továbbá »Adversaria critica ad scriptores græcos et latinos» czimű művében a divinatorikus critika mesterének bizonyult, latin nyelvtanaival valamint görög mondattanával a classikus nyelvek iskolai tanításán lendített, végre «Die Verfassung und Verwaltung

des römischen Staats» czimű két kötetes államtudományú munkájában (Lipcse 1881—82) a római alkotmánynak, úgy a mint a köztársaság idejében fennállott, összefüggő, hű képét adta.

— **A kisebb görög tragikusok tropusai** míveltségtörténeti és költészeti szempontból. Adalék a költészet összehasonlító tropikájához. — Ily czímmel 17 lapra terjedő füzet jelent meg a M. T. Akadémia kiadásában Dr. Pecz Vilmostól, mely folytatása a szerző azon értekezéseinek, melyeket 1878 és 1882-ben Aischylos, Sophokles és Euripides tropusairól a M. Tud. Akadémia publicatiói között kiadott és a melyek nem rég német nyelven is megjelentek. Most Nauck gyüjteménye alapján áttanulmányozta a kisebb görög tragikusok töredékeit, körülbelül 900-at, és az azokban előforduló tropusokat az előbbi értekezéseiből már ismeretes kategoriák szerint rendezte és osztályozta. Az egyes tropusok felfogása ellen, úgy a mint azokat Pecznél tolmácsolva látjuk, itt-ott tehetünk kifogást. Így pl. a synekdoche harmadik csoportját, «a mythologiát», talán jobb lett volna az első csoportba «az ember» alá beosztani (a metonymia szakaszában is békésen együtt élnek az istenek az emberekkel), mert a görög mythologia anthropomorphismusa és elvégre a tropika szempontjából is közömbös, Zeus szeme áll-e Zeus helyett, vagy pedig pl. Sokrates szeme Sokrates helyett. Ugyanazon szakaszban a *λόγχην, ἣν φοροῦσι Γηγενεῖς* példa egészen kimaradhatott volna, mert a *λόγχη* (eredetileg «a lándzsa hegye») a prózában is gyakran használtatik a «lándzsa» helyett. — Ilyfajta kifogás talán több is tehető; általában azonban úgy tapasztaljuk, hogy Pecz helyes tapintattal oldotta meg a csoportozás kényes feladatát. Hogy az eredmény míveltségtörténeti és költészeti szempontból mégis annyi mint semmi, az anyag hézagos és töredékes voltában leli magyarázatát; egyébként e tropusok rhetorikai, grammatikai és lexikographiai tekintetből tagadhatatlanul birnak bizonyos érdekkel, és hihető, hogy majd Aristophanes és a többi komikusok tropusainak tárgyalásánál némi összehasonlításra fognak alkalmat szolgáltatni. Ez igazolja feldolgozásukat. Á. J.

— **Seymour «Bevezetése a Homerosi nyelv- és verstanba»** (Thomas D. Seymour, Introduction to the language and verse of Homer. Boston 1885. Ginn & Comp. 104 l.) az eddigi hasonfajta művektől előnyösen különbözik az által, hogy a homerosi syntaxisra is kiterjed és hogy a homerosi stilusnak igen tanulságos jellemzését adja.

— **A homerosi hymnusoknak** legújabb, Gemoll-féle kiadása (Die homerischen Hymnen, herausg. und erläutert von A. Gemoll, Leipzig, 1886. Teubner, XIV, 377 l., 6 mk. 80.) a Baumeister-féle nagyobb, commentált kiadást van hivatva kiszorítani, és evvel szemben határozott haladást mutat. Másrészt azonban még sem elégíti ki a jogos igényeket. Criticus apparatussa szerfelett hiányos és Ábel kiadásából (1886. Lipcse és Prága) javítandó ki; az exegetikus commentár pedig, melyben máskülönben sok a helyes megfigyelés és az új magyarázat, felette gyakran elárulja, hogy Gemoll nem eléggé alaposan használta fel az általa idézett újabb munkákat. Kiadása, melyet csak a kellő ovatossággal lehet használni, még csak a Baumeister kiadását sem tette nélkülözhetővé.

— **A Krebs-féle latin Antibarbarus**, melynek ötödik kiadását Allgayer dolgozta volt át, hatodik kiadásban jelen meg (első füzet: *a—amitto* Basel, 1886). Az új kiadó (J. H. Schmalz) az ismeretes művet, mely minden philologus számára, ki latinúl akar írni, nélkülözhetetlen, gyökeresen átdolgozta és a latin nyelvtan, stilistika és lexikographia mostani színvonalára emelte. Megjelenik tíz füzetben; az egyes füzet ára 2 mk.

— **Pindaros új kiadása**: *Πινδάρου τὰ σωζόμενα . . . . ὑπὸ Κ. Κλεάνθους*. Triest, 1886. I. XXXII és 456 l. A nagy görög lyrikus művei öt kötetre tervezett, e magyarázatos kiadásának első kötete, mely a bevezetést és az olympiai ódákat foglalja magában. Szövege a régi vulgatáé, tehát elavult, terjengős magyarázata a régi scholiastákra van alapítva, de Boeckh és Schmidt idevágó művei is fel vannak használva. Ujat, legalább eddigelé, nem hoz a kiadás.

— **Boeckh Ágostnak** «Encyclopædie und Methodologie der philologischen Wissenschaften» cz. fontos művének első kiadása 1878-ban jelent meg. Most előttünk fekszik második kiadása, melyet Klussmann Rudolf rendezett sajtó alá (Leipzig, 1886, Teubner, 884 l., 14 mk.). Ez új kiadás igen ajánlható, mert a legújabb, igen gazdag és becses szakirodalmat is számba veszi.

— **A kyprosi ásatások** újabban Ohnefalsch-Richter Miksa vezetése alatt, ki 1886 február végén kezdette meg újra ásatásait, szépen haladnak és nem remélt fontos eredményekkel kecsegtetik a tudós világot, még pedig kiváló érdekkel fognak birni a görög művészet kezdeteit új világításban feltüntető leletek. Ohnefalsch-Richter annál nagyobb reménynyel néz jövő ásatásainak elébe, mert Kypros új kormányzója Sir Henry Bulwer és titkára T. Chamberlain el vannak tökélve, hogy az ásatásokat és majdan egy kyprosi helyi muzeumnak felállítását tőlük telhetőleg támogatják.

— **Schliemann ásatásai** Krétán meghiusultak. A régi Knossos területén akart egy dombot felásatni, de a talaj tulajdonosa csak azon feltétel mellett akarta megadni hozzá az engedélyt, ha Schliemann egész birtokát, azaz csaknem az egész régi Knossost megveszi. Ennek következtében azután kénytelen volt Schliemann tervével felhagyni.

— **Schiller hazánkban.** (Harmadik pótlék. V. ö. e Közlöny 1886. évi folyamát 197. és 850. ll.)

Az örömhöz. Pap Kálmán Költeményei, Pápa 1875.

A harang. Csermák Kálmán felolv. Kisfaludy-Társaság 1875. október havi ülésén. — Berczik Árpád.

A keztyü. Battlay Imre, Főváros Lapok 1876. 22. sz.

A leányka panasza. Greguss Ágost.

Várakozás. Rudnyánszky Gyula, «Fényben és árnyban» cz. legújabb kötete, 1886.

Vágy. Rudnyánszky Gyula, u. o.

A zarándok. Rudnyánszky Gyula, u. o.

Tell Vilmos. (Tell küzdelmei) Magyaródi.

Schiller Wallensteinja. Hegedűs István. Ismertetve Kelet 1878. 81. és 82. sz.

Schiller Don Carlosa, ford. E. Kovács Gyula. Ismerteti Magyarország 1881. 56—59. sz. — Keszler József, Ellenőr 1881. 116. sz. — Hon 1881. 59. sz.

Schiller Tell Vilmosa, ford. Tomor Ferencz. Ismerteti E. Kovács Gyula, Kolozsvári Közlöny 1882. 170. és 171. sz. — M. Polgár 1882. 229. és 230. sz.

Schiller «Haramiái» egy premiereje száz év előtt. Pesti Hirlap. 1882. 14. sz.

A haramiák századéves jubileuma. Zempléni P. Gyula, Abauj-Kassai Közlöny 1882. 3. sz.

1830-ból (Egy irodalmi töredék). Helmeczy Resignation-fordításáról. Karacs Teréz, Fővárosi Lapok 1886. 298. sz.

Schiller. Élet és jellemrajz, írta Szász Károly (Olcsó Könyvtár). A régi «Budapesti Szemlé»-ből.

Schiller kisebb prózai irataiból. (Aesthetikai értekezések) fordította Zollner Béla (Olcsó Könyvtár). NÁMENYI T. LAJOS.

— **Scherer Vilmos**, a kitünő germanista, 1886. auguszt. 8-án, életének 45-dik évében meghalt. Benne a jelenlegi német philologia legkimagaslóbb, legtudósabb és legszellemesebb képviselőjét vesztette el, kivel számos nagyszabású terv és eszme szállt sírba. Scherer osztrák ember volt (szül. 1841. április 26. Schönbornban, Alsó-Ausztriában), de atyja Bambergből került Ausztriába. Germanistikai tanulmányait 1858-ban kezdte a bécsi egyetemen Pfeiffer Ferencz alatt, de már 1860-ban ment Berlinbe, hol Müllenhoff és Haupt, a Lachmann iskolájának főemberei, döntő befolyással voltak reá. De Bopp és Grimm Jakab, Weber a szanszkritista és Homeyer a hires jogtudós is voltak tanárai. Már 1864-ben, épen midőn e sorok irója tanulmányait elvégezte, habilitálta magát Scherer a bécsi egyetemen «A német irodalom eredetéről» írt szellemes tanulmányával. Elevenen emlékszem még a fiatal tudósra, ki szépen írt értekezését nagy lelkesedéssel, de nem minden affectatio nélkül olvasta föl. Ismerettségünkből csakhamar barátság fejlődött, melyet későbbi találkozások (Strassburgban és Berlinben is) megújítottak. Scherer már 1868-ban lett bécsi egyetemi rendes tanár, 1872-ben ment Strassburgba, 1877-ben Berlinbe, mint a német irodalomtörténet első egyetemi tanára.

Munkássága, tömeg és sokoldalúság tekintetében egyaránt bámulatos. A régibb német irodalom köréhez tartozik egyik főműve, a Müllenhoffal kiadott «Denkmäler deutscher Poesie und Prosa», továbbá a minnesangra vonatkozó tanulmányai («Deutsche Studien», három rész), a német középkor egyházi költőiről, a XI. és XII. század irodalmáról megjelent dolgozatai; a nyelvészet terén főműve: «Zur Geschichte der deutschen Sprache», melynek erélyes és itt-ott sértő polemikus részletei sok kellemetlen vitába keverték szerzőjét; az újabbkori irodalom terén legfontosabb dolgozatai: a Goethe életére és műveire és a német regény eredetére vonatkozó dolgozatai, valamint azon gyönyörűen írott essayk nagy része, melyeket «Vorträge und Aufsätze» czímmel közzétett. Legszebb könyvei a Grimm Jakabról írt munka, a Lorenz Ottokárral kidolgozott «Geschichte des Elsasses» és geni-

ális német irodalomtörténete. Folyóiratokban megjelent czikkeinek és bírálatainak száma igen nagy. — Scherer első rangú tudós volt, de egyszersmind szellemes ember és elegáns író. Nem volt még germanista, ki eszmékben oly gazdag lett volna, mint ő. De kereste is az újat, a még senkitől ki nem mondottat, és ez sokszor paradox, tarthatatlan állításokra is csábította őt. De még a hol nem volt is igaza, el kellett ismerni, hogy nézetei bámulatos tudományon alapszanak és szellemes fölfogásból erednek. Különben, bár mennyire elismerték a kortársak Scherer szellemi és tudós fölényét, népszerű ember soha sem volt. Ennek főoka abban keresendő, hogy túlságosan pártember volt: az utolsó rideg és hozzáférhetetlen Lachmannianus, s mint ilyen heves, szenvedélyes, sőt goromba tudott lenni polémiáiban. Irodalomtörténete első rangú munka, de bajosan lesz valaha igazán népszerűvé. Scherer itt is sokszor paradox, és hogy újat mondhasson, mellőz fontos embereket s műveket, és terjedelmesen tárgyal alárendeltebb dolgokat, de melyek neki önálló és új eszmék kifejezésére alkalmat szolgáltatnak. Fő érdeme, hogy a philologia szigorú tudományos módszerét meghonosította a modern irodalom történetében, mely eddig jobbára a belletristák és journalisták tere volt. Korai halála pótolhatatlan veszteség a német philologia terén. Utódja a berlini egyetemen legismertebb tanítványa, Schmidt Erik, lett, ki rövid ideig bécsi egyetemi tanár s az utolsó évben a weimari Goethegyüjtemények igazgatója volt. Az új nagy Goethe-kiadás szerkesztő bizottságában Grimm Hermann lépett helyébe.

— Scherr János ismeretes író, 1886. november 21. meghalt. Scherr (ki 1817. okt. 3. született) a zürichi műegyetemen a történelem tanára volt. Roppant sokat írt; regényeken és beszélyeken kívül megírta a német művelődésnek, a német nőknek, a vallásnak, az általános irodalomnak, a német és angol irodalomnak, Schillernek, Blüchernek, Mexikói Miksának, az 1848-ki eseményeknek, az utolsó franczia-német háborúnak stb. történetét. Czikkeinek száma légió, munkái tekintélyes könyvtárt tesznek. Scherr nem mehet tudós számba, soha sem merít a forrásokból, előbbre a tudományt semmi téren nem vitte. Ő voltaképen népszerű író, ki a tudomány eredményeit a művelt közönség számára földolgozza. Könyveinek tudományos értéke segédeszközeinek értékétől függ. Igy pl. német művelődéstörténete vagy angol irodalomtörténete jó könyvek, mert a legjobb írókon alapszanak; magyar irodalomtörténete (egyetemes irodalomtörténetében) teljesen értéktelen, mert jó formán egyedüli forrása Kertbeny! De a tudományos szempont nála alárendelt valami volt; fő czélja, eszméinek: a demokratikus, szabadelvű, haladó világnézetnek terjesztése. Azért túlzás nélkül mondhatni, hogy minden könyve pamphlet, de a szónak nem rossz értelmében. Innen minden művének sértően alanyi iránya és hangja, mely sokszor komikus hatást tesz. Művei igen nagy népszerűségnek örvendenek, mert Scherr tagadhatatlanúl igen tanult, sokat olvasott ember, azonfelül igen jól, vonzóan ír, tele van egészséges humorral s még egészségesebb gorombasággal s mert könyvei mindig, bármi legyen is tárgyuk, kézzel fogható czélzásokkal érintik a napi kérdéseket. Mint író a nyelvnek nagy mestere, de sokszor ízléstelenségekre csábíttatja magát.

— **Rübezahl.** A nevet különbözően magyarázzák. A legelterjedtebb magyarázat, mely az Óriáshegynek ez uralkodó szellemével répákat olvastat meg és ebből fejti meg nevét, természetesen naiv népetymologia. Schranke szerint a név elemei: *rübe*, hosszú hegylánez, és *zahl* a. m. *erzählung*, mese, monda; *Rübezahl* tehát eredetileg a. m. ‚hegyi monda'. Ez esetben tehát a ‚mese' a hősnek nevévé lett volna, a mí elég valószínűtlen. Müllenhoff a növényországból származó ördög-nevekkel helyezi egy sorba, Grimm Jakab szláv névnek tekintette. Legajánlatosabb Laistner Lajos legújabb magyarázata (Hauptféle Zeitschrift, Anzeiger XII, 169.). Rübezahl a. m. Rübezagel; *rübe*, skand. *rófa* a. m. a lovak és marhák szőrtelen farka; *zagel* a. m. fark; *Rübezahl* tehát a. m. a szőrtelen farkú t. i. szellem. (Svédországban mesélnek egy tehénfarkú erdei nőszellemről). Németül *sauzagel*-nek nevezik az ördögöt is és a forgó szelet is; — meglehet *rübezagel* a. m. *sauzagel*, mert Rübezahl eredetileg kétségtelenül a zivatar, a szélvész ura és megtestesítője, ki a forgószélben jár-kel. V. ö. különben a svájczi szójárásban: *rubeln*, erősen esni vagy havazni; *rublig*, esős, zivataros; *rubelwetter*, zivataros idő stb. Egyes istenségekkel, pl. Wuotannal vagy Donarral, ok nélkül hozzák kapcsolatba Rübezahlt. A legújabb munka róla (*Rübezahl, seine Begründung in der deutschen Mythe, seine Idee und die ursprünglichen Rübezahl-Märchen*, Hohenelbe, 1884. 170 l., voltaképen négy értekezés, melyek az osztrák Óriáshegység-egyletnek egy pályázatára versenyeztek) tudományos szempontból teljesen értéktelen és még mint anyag-halmaz sem becses, mert kritikátlan. A közlött ‚mondáknak' tetemes része nem népköltészeti termék, hanem tudákos csinálmány.

— **A nibelung-mondáról** új és meglepő, de nem épen meg győző vagy elfogadható állításokban gazdag tanulmányt tett közzé Heinzel Rikhárd a bécsi Akadémia irataiban (külön is: *Über die Nibelungensage von Richard Heinzel*, Wien, 1886. Gerold, 50 l. Ára 80 fill.) Legmeglepőbb Heinzel azon véleménye, hogy Hagen nem más mint Aetius, kinek neve szerinte Hagen atyjának nevében még fölismerhető, mert Hagathie a. m. Agetius, Aetius, germán átalakítással. Heinzel összeállítja a monda történeti és mondai elemeit, melyeket csoportosít és megfejteni törekszik. Történeti elemek: a burgundi királyok, kiket a húnok megsemmisítenek; Attila halála Hildikótól; Hagen = Aetius. — A német és régi skandináv hagyománynak közös mondai elemei: Hildiko mint burgundi királyleány; Giselher, ki némely hagyományban nem szerepel; Theodorich keleti gót király Attila udvaránál; a burgundi királyok és embereik szintén nibelungoknak neveztetnek; Hagen félisteni (dämoni) jelleme; Gunther viszonya a sárkányölő Sigfriedhez és a valkyriai Brunhildhez; a burgundokat Hunországba csalják, hol tönkre mennek. — Csak a német (és a német hagyománytól befolyásolt ifjabb skandináv monda) elemei: a burgundok frankoknak neveztetnek; Gunther rózsás kertje Wormsban, mely a lovagi harczok szinhelye; Godomar helyébe Gernot lép; Gibica helyébe Dankrat, Aldrian, Irungr vagy Nögling lép. — Végre csak a skandináv hagyományban lép Hildiko-Grimhild helyébe Gudrun. — Mind e momentumokat fejtegeti Heinzel, sok tudománynyal, de túlságos önkénynyel, úgy hogy kutatásainak

eredményei nem igen fognak tetszésre találhatni. De egyes megjegyzései igen szellemesek és már maga az egész anyagnak új szempontok alatt való összefoglalása tanúlságos és dicséretes kisérlet.

— **Dante Divina Commediájának** egyik leghatalmasabb énekét, mely Ugolino borzasztó sorsát tartalmazza, egy olasz tudós lefordította szanszkrit nyelvre, az ó-indus költészet eredeti alakjában, a slokában: *Dante Alighieri, The Death of Count Ugolino, translated into Sanscrit Slokas by A. Farinelli.* (Florence, 1886. Le Monnier, 8°, 13 l.). A szanszkrit fordítással szemközt le van nyomatva az olasz eredeti is.

— **Goethe költeményeinek** legújabb, magyarázatokkal ellátott kiadását, melyet Düntzer Henrik a stuttgarti, Kürschner-féle «Deutsche Nationalliteratur» számára eszközölt, éles bírálat alá veszi G. von Loeper (Zu Goethe's Gedichten, Berlin, 1886. 52 l., 1 mk. 20), a ki kimutatja, hogy Düntzer a szöveg megállapításában és a költő magyarázatában egyaránt igen felületes és megbízhatatlan, bár épen Düntzer szereti úgy feltüntetni a saját kiadásait és egyéb dolgozatait, mintha csakis ő járna el igazi philologiai alapossággal és akribiával.

— **A német Goethe-társaság** második kiadványa gyanánt megjelentek Goethe olaszországi naplói és Steinné asszonyhoz meg Herderhez intézett levelei (Tagebücher und Briefe Goethe's aus Italien an Frau v. Stein und Herder, Weimar, 1886, 484. l.). A gyönyörüen kiállitott kötet fontos adalék Goethe életéhez. A kiadónak, Schmidt Eriknek, a kötethez csatolt terjedelmes jegyzetei (365—467. l.) nagy mértékben emelik az értékes publikatio becsét.

— **A Goedeke Károly** nagy művének «Grundriss zur Geschichte der deutschen Dichtung» második kiadásából elkészült a második kötet. Az első két kötet az új kiadásban — a jóval nagyobb formatum mellett — 1100 lapra terjed, az első kiadásnak 432 lapjával szemben. Ha az új átdolgozásnak első kötete, mely a középkori irodalmat magában foglalja, sok tekintetben hiányos, — Goedeke e téren nem igazi szakférfiú, — a második kötet, mely a reformátiótól a harmincz éves háborúig terjed, már oly kitünő munka, mely teljesség és megbízhatóság tekintetében messze túlhaladja összes előzőit és versenytársait. A harmadik kötetből is megjelent az első füzet (160 l.), mely a XVII. századi tudós és udvari költészet tárgyalását megkezdi. Goedekének hatalmas művét senki sem nélkülözheti, a ki a német irodalomtörténet terén kutatni és irodalmilag működni kíván.

— **A germán szójárások nyelvtanainak** gyűjteményéből megjelent a Braune Vilmos *Ó-felnémet nyelvtana* (Halle, 1886. 260 l., 4 mk. 60), e dialektusnak első, a tudomány minden igényeit kielégítő, kitünő grammatikája, melyet a szakférfiak régóta vártak. E kitünő gyüjteményből eddig öt rész jelent meg: Braune Vilmos *gót*, Paul Hermann *közép-felnémet*, Sievers Ede *angol-szász*, Noreen Adolf *ó-izlandi és ó-norvég* és most Braune *ó-felnémet* nyelvtana; azonkívül egy pótfüzet: Kluge Frigyes értékes dolgozata: Nominale Stammbildungslehre der altgermanischen Dialecte. Halle, 1886, 108 l.

— A legrégibb tiroli passio-játékokat tárgyalja J. E. Wackernell egy imént megjelent érdekes tanulmányban: Die ältesten Passionsspiele in Tirol (Wien, 1887. 167 l., 2 fl. 50), mely a sterzingi, pfarrkirchi és halli játékoknak eredetét és egymáshoz való viszonyát fejtegeti. Szerző kimutatja, hogy e játékok mind egy közös forrásra, melyet ő tiroli passionak nevez, mennek vissza, ez eredeti játék pedig valószínűen a XV. századnak első három évtizedében, azaz még a német egyházi dráma virágzása korában, keletkezett.

— Armenia czímmel szándékoznak *Govrik Gergely* mechitarista atya és *Szongott Kristóf* gymn. tanár magyar-örmény szemlét kiadni. Az előfizetési felhivást im közöljük:

»Az örmény nép egyike az ó-kor legrégibb kultur népeinek.

Érdemei a keleti keresztény társadalom középkori civilisatiója körül általánosan el vannak ismerve.

Európai hirű idegen tudósok, kik közelebbről foglalkoztak az örmény szellem multjának tanulmányozásával, annak történetét és termékeit ismerik, jelenkori művelődési mozgalmait figyelemmel kisérik, — kénytelenek igaznak ismerni azt: hogy az örmény irodalomnak nemcsak fényes multja és virágzó jelene van, de reményteljes jövője is.

Ma, midőn a régi örmény kultura nagybecsű maradványainak felkutatása és tudományos értékítése nem csak Keleten, az örmények eredeti őshazájában és nem csupán e tehetséges nép fiainak, de azonkivül Nyugat ama számos tudósainak is, kik az orientalis tanulmányok terén mint armenisták ismeretesek, egyik legfontosabb és máris bő eredményt elért törekvését képezi, — alig látszik szükségesnek hosszasan indokolni egy irodalmi vállalat becsét és hasznosságát, mely a magyar olvasó közönség előtt az örmény kultura vivmányait lehetőleg minden ágában bemutatni czélul tűzi s mintegy összekötő kapcsot képezvén a magyar és örmény irodalom között, méltan hézagpótló vállalatul jelenkezik.

Legkevésbbé szükséges ezt indokolni épen hazánkban, Magyarországon, hol az örmény nyelvészeti-, irodalmi-, történeti-, régészeti- és földrajzi ismereteknek úgy szakszerű, mint népies feldolgozása eddigelé feltünően elhanyagoltatott s Horváth István kora óta, — ki magyar-örmény honfitársait az örmény klasszikus iróknak magyarra fordítására egyenesen felhítta, — nehány dicséretes kivétel leszámításával, még a szakférfiak között is, — alig mutat előhaladást.

Tisztelettel alúlirottak, a vállalat iránt érdeklődő és abban részt venni igérkezett munkatársaikkal együtt teljesen indokoltan vélik remélhetni: hogy a jövő új-évtől kezdve megindítandó *Armenia* czímű magyar-örmény tudományos havi szemle a tisztelt olvasó közönség körében szerencsés leend a pártolás és elterjedés azon mérvét elnyerhetni, mely mellett fennállása és hovatovább erőteljesebb kifejlődése biztositottnak lenne tekinthető.

Folyóiratunk egyelőre havonkénti egy ívnyi (16 oldal) terjedelemmel, színes boritékkal, fog megjelenni, — s a politikai közlemények kizárásával az örmény tudományosság minden ágának *magyar nyelven*, részint szakszerű, részint népies ismertetését tűzte feladatául.

Közleni fogunk nevezetesen közérdekü czikkeket az örmény föld- és népének, valamint a hazai örményeknek régi és újabbkori állapotáról; szemlénk hozni fogja az örmény klasszikus irók magyar fordítását; lesznek régészeti, irodalom- és költészettörténeti, nyelvtudományi, könyvészeti, egyháztörténeti, néprajzi, genealogiai és e szakba vágó egyéb közleményeink; szóval lehetőleg felkarolni igyekszünk az anyagot, mely ezen irányban rendelkezésünkre áll.

Többet igérni ez úttal szándékosan tartózkodunk; azért csak még azon reményünknek adunk kifejezést: vajha a hazai olvasó közönség az által, hogy vállalatunkat a nemes czélhoz méltó pártolásban részesítendi, — lehetővé tenné e folyóirat érdekességét és tartalmának tudományos becsét, történeti tárgyu illustratiók esetleg egy-egy czímkép közlése által is emelni és tartalmát megkétszerezhetni.

Ezek után van szerencsénk az *Armenia* munkatársaiul a következőket, kik közreműködésöket már eddig megigérték, felsorolni: Pátkánián J. egyetemi tanár (Szent-Pétervár); Emin Megerdics, a Lázárew-féle akademia tanára (Moszkva); Dr. Molnár Antal, országgyülési képviselő (Budapest); Bárány Lukács, örmény kath. plebános (Szamosújvár); Ávedik Lukács, örmény kath. plebános (Erzsébetváros); Dr. Dervischján Szeráphim, az «Armenica» irója (Konstantinápoly); Dr. Patrubány Lukács, fővárosi tanár (Budapest); Dr. Simay János, igazságügyi miniszteri hivatalnok (Budapest); Dr. Mártonfi Lajos, gymn. tanár (Szamosújvár); Fáraó Simon, örmény kath. plebános (Csik-Szépviz); Duha Dávid, mechitárista atya (Ujvidék); Görög Joákim, örmény kath. plebános (Gyergyó-Szent-Miklós); Gojláv Ávedik, (Bécs); Dr. Gopcsa László (Szamosújvár); Hámbár Henr. Jenő (Smyrna); Cshámán Hámázászb apostoli misszionárius (Trebisond).

A külföldi irók dolgozatai is mind *magyar nyelven* fognak megjelenni.

A folyóirat előfizetési ára egész évre 4 frt, félévre 2 frt, mely összeg a szerkesztőség nevére czímezve legczélszerübben postautalvánnyal legkésőbb deczember 15-ig küldendő be. — Szamosújvárott, 1886. nov. 15.»

— **A M. Tud. Akademia könyvkiadó vállalatáról** a Révai testvérek budapesti könyvkereskedése a következő értesítést teszi közzé:

Rendkívül érdekes és becses egész kis könyvtár jelent most meg egyszerre a m. tud. Akadémia könyvkiadó-vállalatából a Révai Testvérek kiadásában. Az Akadémia, mely csak a napokban küldte szét a «könyvkiadó-vállalat» ötödik 3-éves cyklusára szóló aláirási felhivást, ezuttal oly ujítást vezetett be, mely úgy az olvasóközönség érdekeit, mint azt a nagy czélt tartja szem előtt, mely az Akadémia eme vállalatának keletkezésére irányadó volt. Míg t. i. eddigelé a «Vállalatban» megjelent nagybecsű művek csakis az előfizetőknek küldettek meg, azonfelül pedig csak nagy nehezen voltak megszerezhetők, az ezentúl megjelenő kötetek, az előfizetők érdekeinek és előnyeinek szemmeltartása mellett *egyenként is* lesznek könyvárusi uton megszerezhetők. Az Akadémia ugyanis a vállalat aláiróinak biztosított előnyöket és a rendkívül jutányos előfizetési árakat tovább is fentartván, oly megegyezést létesített *Révai Testvérek* könyvkiadó hivatalával, hogy e

czég az egyes műveket egyenként kiadja és az előfizetési árnál magasabban könyvárusi forgalomba bocsátja.

A közönség részéről az Akadémia vállalatai iránt másfél évtized óta tanusított nagyfokú elismerés mellett — gyakran merült fel panasz az iránt, hogy egy-egy könyvvevő a vállalat valamelyik önálló kötetét egyenként nem kaphatja meg, holott rá nézve a cyklus többi köteteinek megszerzése sem szükséges, sem anyagi helyzeténél fogva nem lehetséges. Ezen jogosult panasz okát akarja az Akadémia megszüntetni, midőn lehetségessé teszi, hogy az általa kiadott és tudományos irodalmunk szinejavát képező művek minél tágabb körökben elterjedhessenek és bárkire nézve, bár magasabb áron, de könnyebben hozzáférhetők legyenek. A kiadó Révai Testvérek czég a maga részéről erélyesen hozzá fog látni e kötetek népszerűsítéséhez, és midőn ily módon elő akarja mozdítani az Akadémia által kitűzött magasztos czélt, *a művelt közönség részéről e törekvésében bizonyára támogattatni fog annál is inkább*, minthogy a kiadók, tekintettel a jelenkor súlyos anyagi viszonyaira, a közönségnek lehetőleg meg akarják *könnyíteni* az akadémiai vállalat köteteinek megszerzését és ezekre nézve a jobb, de kevésbé jómódú közönségre való tekintettel a *havi részletfizetések* melletti megszerzés módozatát akarják bevezetni. Erre nézve készek a kiadók bárkinek, ki személyesen vagy irásban megkeresi őket, a szükséges felvilágosítást megadni.

A most megjelent és nekünk megküldött, igen díszes kiállítású kötetek a következők: *A széppróżai elbeszélés. Beöthy Zsolt* jeles æsthetikusunk a Kisfaludy-Társaságnál jutalmat nyert művének első kötete, Ára 2 frt. — *Bernáth István* «Észak-Amerika» cz. alatt közgazdasági és társadalmi vázlatokat közöl. Ára 1 frt 60 kr. — *Gide Pál* hirneves munkája: «A nők joga.» Tanulmány a nő magánjogi helyzetéről a régi és uj korban. Két kötet ára 4 frt 80 kr. — *Haraszti Gyula* «A naturalista regényről». Ara 2 frt 50 kr. — *Heinrich Gusztáv*: «A német irodalom története» magyar nyelven először tárgyalja kimerítően a német irodalom történetét. Megjelent az I. kötet. Ára 3 frt 50 kr. — *Mc Carthy* nagyérdekü művéből «Anglia története korunkban», a II. kötet jelent meg. Ára 4 frt. — *Seymonds* művéből «A Renaissance Olaszországban» a III. befejező kötet jelent meg: «A szépművészetek.» Ára 3 frt. — A kötetek minden rendes hazai könyvkereskedés által szerezhetők meg,valamint közvetlenül Révai Testvérek könykiadóhivatala által.

KÖNYVÉSZET.

Anakreoni dalok. Fordította *Bedőházi János.* Marosvásárhelytt. Csiki L. 1886. (8-r. 80 l.) 1 frt 20 kr.

Arany, Jána. Toldi od —. Preložil S. Bodicky. Patričnost riadnych údov na rok 1886.) Budapest, 1886, (8-r. 79 l.)

Baritiu Octaviu, Grammatica limbei magiare cursu teoreticu si practicu pentru clasile gimnasiali inferiori, precum si pentru privati. Editiunea IV. Partea formaria si partea sintactia. Emendata si amplificata. Kolozsvár, Stein. 1886. (8-r. 249 l.) 1 frt.

Beöthy Zsolt. A szépprózai elbeszélés a régi magyar irodalomban. I. köt. Budapest, Akadémia, 1886. (8-r. VIII, 301 l.) 2 frt. — Tartalma: I. Legendák és példák. — II. Historiák és beszédek. — III. Történetek és mesék (Bárócziig). — Név- és tárgymutató.

Bobula János, Pasigrafiai szótár a magyar nyelvhez. Bachmaier A. rendszere szerint szerk. — Budapest, 1886. (16-r. XXVIII + 32 + 121 + 117 l.)

Curtius György görög nyelvtana. (Alaktan.) A Gerth Bernát közreműködésével javított 16. eredeti kiadást ford. dr. Ábel Jenő. 2. lényegében változatlan kiadás. Budapest, Lampel, 1886. (N. 8-r. 211 l.) 1 frt 20 kr.

Dávid István. Latin olvasó- és gyakorlókönyv, az algymnasium számára. Schultz-Dávid latin nyelvtanához szerkesztve. 3-ik kiadás. Budapest, Lampel, 1887. (N. 8-r. VI, 313, VI l.) 1 frt 20 kr.

— Betűrendes szólajstrom Dávid István, I—IV. gymnasiumi osztály számára szerkesztett latin olvasó- és gyakorlókönyvéhez. Budapest, Lampel, 1887. (8-r. 40 l.) 36 kr.

Dávid István, Görög nyelvtan. (Alaktan és mondattan.) A gymnasiumok felső osztályai számára. Budapest, Lauffer, 1887. (N. 8-r. VIII, 182 l.) 1 frt 30 kr.

Dávid István. Görög elemi olvasókönyv a gymnasiumok számára. I. rész. Az V. osztály számára. 2-ik teljesen átdolgozott, és elejétől végig a nyelvtanhoz alkalmazott összefüggő olvasmányokkal bővített kiadás. Budapest, Dobrowsky, 1887. (N. 8-r. XII, 144 l.) 90 kr.

Erdélyi muzeum-egylet bölcselet- nyelv- és történet-tudományi szakosztályának kiadványai. III. köt. 3. füzet, Kolozsvártt, 1886, 209—294. l. — Tartalom: *Brassai Sámuel,* Emlékbeszéd Bolyai Farkas felett. — *Felméri Lajos,* Az élő nyelvek tanítása. — *Török István,* Huszti András. — Szakosztályi értesítő.

Felsmann Josef. Deutsches Lesebuch für Mittelschulen mit deutschen und ungarischen Anmerkungen. I. Theil. 11-te durchgesehene Auflage. Budapest, Lampel. 1887. (8-r. 183, V. l.) 80 kr.

— — Ugyanaz. II. Theil. 7. veränderte Auflage. Budapest, Lampel, 1887. (8-r. 187 l.) 80 kr.

Ferenczi Gyula Homeros philosophiája. Az Iliasból és Odysseából egybeállította s elmélkedéseivel kisérte —. Budapest, Hornyánszky V. 1887. (N. 8-r. 241, III l.) 2 frt.

Füredi Ignácz. Rendszeres magyar nyelvtan. Antibarbarussal és rokonértelmű szókkal. Polgári iskolák és tanítóképzők használatára, 3-dik bőv. kiadás. Budapest, Lauffer, 1887. (8-r. 144 l.) 60 kr.

Goethe. Faust. Ford. Komáromy Andor. Budapest, Aigner, 1886. (8-r. 234 l.) 2 frt 40 kr.

Goethe, Faust. A tragoedia második része. Fordította, valamint bevezetéssel és commentárokkal ellátta *Dr. Váradi Antal.* Budapest, Hornyánszky V. 1887. (8-r. 65+354 l.) 3 frt.

Gyulai Béla dr. Magyar olvasókönyv. Nyelv- és irálytani feladvá-

nyokkal. II. rész. A közép és polgári iskolák II. osztálya számára. 3-ik kiad. Budapest, Kókai, 1887. (8-r. 128 l.) 70 kr.

Harasszti Gyula. A naturalista regényről. Budapest, 1886, Akadémia. (8-r. XVII, 410 l.) 2 frt 50 kr. — Tartalom: Bevezetés. — A naturalismus elődjei: I. Stendhal (Beyle) Henrik. — II. Mérimée Prosper. — III. Balzac Honoré. — IV. Flaubert Gusztáv. — A mai naturalisták: I. Goncourt Edmond és Gyula. — II. Zola Emil. — III. Daudet Alfonz. — Az orosz realismus: Turgenyev és társai. — Befejezés.

Heinrich Gusztáv. A német irodalom története. Első kötet, Budapest, 1886, kiadja a M. T. Akadémia. 8-r. XVI, 576 l. — Tartalom: I. A német népek őskora. — II. A népvándorlás és a hősmonda. — III. Merovingek és Karolingok. — IV. Nemzeti latin költészet. — V. A frank császárok kora. — VI. A középkori költészet fénykora. — VII. A nemzeti epika. — VIII. A lovagi epika. — Mutató az I. kötethez. — A munka négy kötetre van tervezve. Az első kötet ára 3 frt 50, kötve 4 frt 20 kr.

Heinrich Gusztáv, dr., Deutsches Lehr- und Lesebuch für höhere Lehranstalten, insbesondere für Obergymnasien und Oberrealschulen. II. Bd. Mit einem Grundriss der Poetik und erklärenden Anmerkungen. 7. verb. Aufl. Budapest, Lampel, 1887. (8-r. VIII, 344 l.) 1 frt 40 kr.

Heinrich Gusztáv. Német balladák és románczok, magyarázta —. Első rész: Bevezetés. Bürger, Goethe. Második javított és bővített kiadás. Budapest, 1887. Franklin, 8-r., 171 l. Ára 70 kr. — E kiadás a következő pontokban különbözik az első kiadástól, mely 1878-ban jelent meg: 1. Az olvasmányok közé fölvette szerző Goethének ‚Der König in Thule' cz. balladáját, és összehasonlításúl Geibel Em. (‚Der Zigeunerbube im Norden') és Eichendorff Józs. (‚Der Schatzgräber') egy-egy költeményét. — 2. A bevezetés, mely a ballada és románcz németországi történetét tárgyalja, sokkal terjedelmesebb, jóval terjedelmesebbek az egyes költeményekhez csatolt jegyzetek és magyarázatok is. A szerző fölhasználta az első kiadás óta megjelent, e kötet körébe vágó dolgozatokat és értékesítette saját, szakadatlanúl folytatott kutatásait is. — 3. A szerző az egész könyvet stil és nyelvezet tekintetében alaposan átdolgozta és tőle telhetőleg javította. A kötet külső ‚javításának' tekinthető az is, hogy a bevezetés és a magyarázatok nagyobb betűkkel vannak szedve.

Herder Cid-románczai, kiadta és magyarázta Heinrich Gusztáv. Egy térképpel. Második javított kiadás. Budapest, 1887, Franklin, 239 l. Ára 1 frt. (Jeles írók iskolai tára VIII.). — E kiadás voltaképen csak abban különbözik az 1879-ben megjelent első kiadástól, hogy a szerző egy oldalról a tudománynak azóta megjelent vívmányait lelkiismereten földolgozta, más oldalról pedig magyarázatait bővítette, kiegészítette s főleg magyarság tekintetében gyökeresen javította. A költemények szövege most a Suphanféle kritikai kiadáson alapszik; e kiadásnak, valamint a Haym-féle nagy Herder-biographiának más tekintetben is nagy hasznát vette a szerző. E két vállalaton kívül különben is alig jelent meg 1879 óta a Cid-románczokra vonatkozó jelentékenyebb dolgozat. A spanyol és franczia eredetiekre való hivatkozásoknak nagy részét elhagyta szerző ez új kiadásban.

Herodoti epitome sive loci ex Herodoti libris excerpti. In usum scholarum collegit et lexico hungarico instruxit *Stephanus Dávid.* Budapestini, Lauffer, 1887. (8-r. VIII, 132 l.) 70 kr.

Lăzăriciu, Joan, Dictionar Roman-Magiar. Pentru scólă si casă. — Iskolai és házi román-magyar szótár. — Sibiiu. Nagy-Szeben. Krafft, 1886. (16-r. 154 l.)

Lévai István és *Vida Aladár.* Magyar-görög szótár. Főgymnasiumok használatára. 2. jav. kiadás. Budapest, Lampel R. 1887. 2 frt.

Majláth Béla. Budapest történetének irodalma (1493—1700). Budapest, Révai, 1886. (8-r. VII, 118 l.) 1 frt.

Nala, a Mahâ-Bharata czimü szanszkrit költemény epizódja, Az

eredeti után átdolgozta *Michalik Manó.* Eger, Szolcsányi, 1886. (8-r. XV, 231 lap) 1 frt 60 kr.

Névy László. Stilisztika. Az irály és írásműszerkezet általános szabályai. Középiskolák számára. I. rész. Irálytan. Prózai és költői olvasmányokkal. 6-ik kiadás. Budapest. Kókai, 1887. (N. 8-r. VI, 237 l.) 1 frt 30 kr.

Novák Sándor. Magyar irálytan és olvasókönyv polgári- és rokoniskolák számára. Budapest, Kókai, 1886. (8-r. VIII, 248 l.) 1 frt 20 kr.

Olcsó könyvtár. Szerk. Gyulai Pál. Budapest, 1887. (16-r.):

214. sz. *Planche Gusztáv.* Művészek csarnoka. Francz. ford. Szász Károly. (141 l.) 30 kr.
215. » *Tibullus* Elégiái. Ford. bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Csengeri János (184 l.) 40 kr.
216. » *Petrarca* összes szerelmi szonettjei. Ford. és magyarázatokkal ellátta Radó Antal. (370 l.) 80 kr.
217. » *Szász Kár.* Schiller, Élet- és jellemrajz. (144 l.) 30 kr.
218. » *Storm Tivadar.* A kastélyban. Beszély. Németből fordította Balla Mih. (67 l.) 20 kr.
219. » *Corneille P.* Cinna, tragédia 5 felv. Ford. Pajor István. (92 l.) 20 kr.
220. » *Czuczor* költeményei. (180 l.) 40 kr.
221. » *Racine.* Athalia. Tragédia 5 felv. ford. Csiky Gergely. (101 l) 20 kr.
222. » *Szász Károly* II. Fülöp. Prescott nyomán (116 l.) 30 kr.
223. » *Schiller* kisebb prózai irataiból. Aesthetikai értekezések. Németből ford. Zollner Béla. (114 l.) 30 kr.
224. » *Brough W.* Flipper és Nobbler, Vígj. 1 felv. Ford. Csiky Gergely. (43 l.) 20 kr.

Petrarca összes szerelmi szonettjei. Ford. és magyarázatokkal ellátta *Radó Antal.* Kiadja a Kisfaludy-társaság. Budapest. Franklin, 1887. (8-r. 374 l.) 2 frt 40 kr.

Riedl Frigyes. Arany János. Budapest 1887, Hornyánszky. 286 l., 1 frt. — Tartalma: Egyénisége. Költészete. Képzelete. Emberei. Állatai. Epikus művészete. Prózája. Nyelve és stílusa. Jelentősége. Függelék (irodalom). Tárgymutató,

Schwicker J. H. dr. Deutsches Stilbuch. Zum Gebrauche an Gymnasien, Real- und Bürgerschulen. II. Theil. 3. Aufl. Budapest, Aigner, 1877. (8-r. 215 l.) 1 frt 20 kr.

Szántó Kálmán. Tóth Ede. Falu Rossza. — Kintornás család. — Toloncz. Tanulmány. Budapest, Nádor, 1886. (8-r. 45 l.)

Szana Tamás, Magyar költők szerelmei. Budapest, Hornyánszky, 1887. (8-r. 183 l.) 1 frt. — Tartalom: Balassa Bálint, Csokonai Mihály, Kisfaludy Sándor, Kármán József, Vörösmarty Mihály, Petőfi Sándor és Tompa Mihály.

Szemák István dr., Német olvasókönyv a középtanodák alsó osztályai számára. II. rész. A gymnasiumok IV. és a reáliskolák III. és IV. osztálya számára. 2-ik kiadás. Budapest, Lauffer, 1877. (8 r. 198 l.) 1 frt.

Szinnyei Józs. dr. ifj. Magyar olvasókönyv. I. rész. A középiskolák első osztálya számára. Budapest, Hornyánszky. (8-r. VIII, 154 l.) 90 kr.

Veress Ignácz. Latin-magyar szótár. Középtanodák számára. 2-ik jav. kiadás. Budapest, Lampel R. 1886. 1 frt 80 kr.

Valter Antal. Magyar, német, angol, franczia és olasz nyelvtan és társalgó kézikönyv e nyelvek alapos és gyors megtanulására. Budapest, 1887. Robicsek. (8-r. 263 l.) 60 kr.

Xenophon. Chrestomathia Xenophon Kyropaediája, Anabasisa és Sokrates nevezetességeiből magyarázó jegyzetekkel s szótárral ellátta dr. Schenkl Károly. Magyarra fordította V. Horváth Zsigmond. IV. lényegében változatlan kiadás. (Görög és latin remekírók gyüjteménye. II. köt.) Budapest, Lampel, 1887. (8-r. XIV, 258, XC lap.) 1 frt 50 kr.

Berger Hugo, Geschichte der wissenschaftlichen Erdkunde bei den Griechen. I. Abth. Die Geographie der Jonier. Leipzig, 1887. Veit & Comp. XII, 145 l., 4 mk.

Catulli Veronensis liber, recognovit *Ludovicus Schwabius.* Berlin, 1886. Weidmann. XXIV, 156 l. 8°. Ára 1 m. 80. — Catullusnak legjelesebb kézi kiadása, melyben Schwabe, kinek régibb Catullus kiadása (1866) terjedelmes prolegomenáival alapvető mű volt, a legújabb kutatásokat is felhasználta. A két főcodexnek, a Sangermanensisnek és az Oxoniensisnek új collatióit adja s a romlott helyek javításában nagy tapintatot tanusít; egy «index verborum Catullianorum» és egy másik «index testimoniorum» hozzácsatolásával (az utóbbiban a Catullusból való idézetek és a reá való vonatkozások egészen a középkor végeig össze vannak állítva) hasznos szolgálatot tett a kutatóknak.

Chaucers Werke, übersetzt von Adolf von Düring. Dritter Band. Strassburg, 1886. Trübner, 8°, 484 l. Ára 5 mk. — Az újabb angol irodalom atyjának összes művei e munkában jelennek meg először teljes német fordításban. Az első kötet tartalma: A Hír háza. — A jó nők. — A madarak országgyűlése. A II. és III. kötet magában foglalja a Canterbury-mesék csonkítatlan fordítását (a milyen eddig nem volt még). A hű és kellemesen olvasható fordításokhoz jegyzetek és az egyes művek keletkezésére, forrásaira, hatására stb. vonatkozó népszerű fejtegetések járulnak. Még két kötet van hátra: IV. Troilus és Chryseide, és V. kisebb költemények.

Collitz Herm., Die neueste Sprachforschung und die Erklärung des indogermanischen Ablauts. Göttingen, 1886. 40 l. 1 mk. 60.

Doering Rob., De Silii Italici Epitomes re metrica et genere dicendi. Strassburg, 1886. R. Schultz. 58 l. 4°. A «Pindarus Latinus» szerző neve alatt ismert «Ilias Latina»-ról szól és azt a kérdést veti fel, ki volt az az «Italicus», kit a Seyffert által észrevett acrostichon («Italicus scripsit») a költemény szerzőjének mond. Doering ezen Italicust a «Punica» ismeretes szerzőjével Silius Italicussal azonosítja, és szorgalmas összeállítások alapján kimondja, hogy a dictio azonossága az «Ilias» és a «Punica» között egy szerzőre utal; kisebb eltérések a két költemény metricája között annál kevésbbé jöhetnek számba, mert az ily eltérések a Punica egyes könyveinek metricája között is észlelhetők. A «latin Ilias» legújabb és legjobb kiadása különben *Plessis* Frigyestől való (Paris, Hachette 1885).

Drechsler P., Wencel Scherffer von Scherffenstein. Ein Beitrag zur Geschichte der deutschen Literatur im XVII. Jh. Breslau, 1886. Koebner. 67 l. Ára 1 mk. 20.

Dreves G. M., Cantiones bohemicae. Leiche, Lieder und Rufe des XIII., XIV. und XV. Jhs. nach Handschriften aus Prag, Jistebnicz, Wittingau, Hohenfurt und Tegernsee. Leipzig, 1886. Fues. 203 l. Ára 3 mk. 50.

Erdmann Oscar, Grundzüge der deutschen Syntax nach ihrer geschichtlichen Entwicklung. I. Stuttgart, 1885. Cotta, X, 197 l. Ára 3 mk. 50. — Tartalom: I. Theil: Bemerkungen über den Gebrauch der Wortklassen: 1. Verbum. 2. Nomen Substantivum. 3. Nomen Adjectivum. 4. Pronomina. (Gebrauchs-Typen der Nomina im Satze). 5. Adverbia. 6. Präpositionen. 7. Conjunctionen. 8. Interjectionen. — II. Theil: Die Formationen des Verbums: 1. Genera des Verbums. 2. Tempora des Verbums. 3. Modusformen des Verbums. 4. Stellung des Verbums im Satze.

Euripides, Ausgewählte Tragödien. 3. Bändchen: Medea, erklärt von Hans v. Arnim. Berlin, 1886. Weidmann. XXVI, 120 l. 1 mk. 50.

Gering Hugo, Glossar zu den Liedern der Edda. Paderborn, 1886. Schöningh.

Gisi M., Verzeichniss der Incunabeln der Kantonsbibliothek Solothurn. I. Hälfte, A—G. Solothurn, 1886. 72 l. 3 mk. 60.

Golther Wolfg., Das Rolandslied des Pfaffen Konrad. Ein Beitrag zur Literaturgeschichte des XII. Jhs. Gekrönte Preisschrift. München, 1886. Kaiser. Ára 4 mk.

Havet L., Cours élementaire de métrique grecque et latine. Paris, 1886. Delagrave. 4 frcs.

Horatius, Q. Flaccus, erklärt von Ad. Kiessling. 2. Theil: Satiren. Berlin, 1886. Weidmann. XXIV, 240 l. 2 mk. 25.

M. Juniani Justini Epitoma Historiarum Philippicarum Pompei Trogi ex recensione Francisci *Ruehl.* Accedunt *Prologi* in Pompeium Trogum ab Alfredo de *Gutschmid* recensiti. Leipzig, 1886. Teubner. LXII és 315 l. 8°. Ára 1 m. 80. — Justinus ismeretes történeti művének a tudomány mai színvonalán álló kiadása, mely a Jeep-énél (1859) nemcsak azért jobb, mert a kézirati hagyomány ebben van legelőször a maga teljességében összeállítva, hanem azért is, mert a coniecturális critica helyes alkalmazásával a kiadók számos rontott passust ütöttek helyre.

Jullien Émile, Les professeurs de littérature dans l'ancienne Rome et leur enseignement depuis l'origine jusqu'à la mort d' Auguste. Paris, 1886. Leuroux. 7 frcs.

Kalkmann A., Pausanias der Perieget. Untersuchungen über seine Schriftstellerei und seine Quellen. Berlin, 1887. G. Reimer. VII, 295 l. 8 márka.

Kuhn Adalbert, Mythologische Studien. Herausg. von Ernst Kuhn. I. Bd. Die Herabkunft des Feuers. Zweiter vermehrter Abdruck. Gütersloh, 1887. Bertelsmann. IV, 240 l. 6 mk.

Kunrat von Ammenhausen, Schachzabelbuch, nebst den Schachbüchern des Jak. v. Cessole und des Jak. Mennel, herausg. von F. Vetter. Frauenfeld, 1886. Huber. I. rész. 224 l. Ára 2 mk. 40.

Kurz Ed., Die Sprichwörtersammlung des Maximus Planudes erläutert. Leipzig, 1886. Neumann. 47 l. 1 mk. 50.

Lorenz Ottokar, Die Geschichtswissenschaft in Hauptrichtungen und Aufgaben, Berlin, 1886. Hertz. VIII, 314 l. 7 mk. — Tartalom: I. Die philosophische Geschichtschreibung (Fr. Chr. Schlosser). — II. Die politische Geschichtschreibung (Fr. Chr. Dahlmann). — III. Die naturwissenschaftliche Geschichte (Du Bois-Reymond). — IV. Die Kulturgeschichte (W. H. Riehl). — V. Die Politik als historische Wissenschaft (Aristoteles). — VI. Ueber ein natürliches System geschichtlicher Perioden.

Meyer M. R. Grundlagen des mittelhochdeutschen Strophenbau's. Strassburg, 1886. Trübner. XI, 136 l. Ára 3 mk. (Quellen und Forschungen, 58).

Meyer Heinrich, Kleine Schriften zur Kunst. (Deutsche Literaturdenkmale des XVIII. und XIX. Jhts.). Heilbronn, 1886. Henninger. 8°. CLXVIII, 258 l. (Kiadta Weizsäcker Pál). — Tartalom: Ueber die Gegenstände der bildenden Kunst. — Neue Untersuchungen über verschiedene Gegenstände der Kunst. — Ueber Lehranstalten zu Gunsten der bildenden Künste. — Versuch einer Griechen-Symmetrie des menschlichen Angesichts. — Ideen zu einer zukünftigen Geschichte der Kunst. — Ueber Meyers Geschichte der bildenden Künste. — Neu-deutsche religiös-patriotische Kunst. — Ueber ein altes Gefäss von gebrannter Erde, auf welchem der Raub der Cassandra dargestellt ist. — Die Aldobrandinische Hochzeit von Seiten der Kunst betrachtet. — Rafaels Werke, besonders im Vatikan. — Die Vermählung der heiligen Jungfrau, nach Rafael gestochen von Gius. Longhi. — Sanct Sebalds Grab zu Nürnberg. — Ueber Goethes Colossalbildniss in Marmor von David.

Minnesänger, die schweizerischen, mit Einleitung, Anmerkungen und Lesarten, herausg. von K. Bartsch. Frauenfeld, 1886. Huber. 696 l. Ára 6 mk.

Müller Wilhelm, Mythologie der deutschen Heldensage. Heilbronn, 1886. Henninger. VIII, 260 l. Ára 4 mk. 50. — Tartalom: Einleitung.

1. Die Walthersage. 2. Zu der Nibelungensage. 3. Wieland und Tell. 4. Dietrich von Bern und Ermenrich. 5. Rother, Ortnit und Wolfdietrich. 6. Kudrun, Oswald und Orendel. Rückblick. Namenverzeichniss.

Oesterlen Theod., Komik und Humor bei Horaz. Ein Beitrag zur römischen Literaturgeschichte. 2. Heft: Die Oden. Stuttgart, 1886. Metzler. 133 l. 3 mk.

Porphyrii philosophi Platonici opuscula selecta. Iterum recogn. Aug. Nauck. Leipzig, 1886. Teubner. XXIV, 320 l. 3 mk.

Pott A. F., Allgemeine Sprachwissenschaft und Carl Abels ägyptische Sprachstudien. Leipzig, 1886. Friedrich. VIII, 106 l.

Schäfer A., Historisches und systematisches Verzeichniss sämmtlicher Tonwerke zu den Dramen Schillers, Goethes, Shakespeares, Kleists und Körners. Nebst einleitendem Text und Erläuterungen. Leipzig, 1886. Merseburger. VIII, 192 l. Ára 3 mk.

Scherer Wilhelm, Aufsätze über Goethe. Berlin, 1886. Weidmann. N. 8°. VIII, 355 l. Ára 6 mk. — Tartalom: Goethe-Philologie. — Gretchen. — Goethe als Rechtsanwalt. — Der junge Goethe als Journalist. — Sophie von La Roche und ihre Enkelin. — Goethe und Adelaide — Bemerkungen über Goethe's Stella. — Iphigenie in Delphi. — Nausikaa. — Eine österreichische Dichterin (Suleika). — Pandora. — Neue Faust-Commentare. — Betrachtungen über Faust. — Fauststudien. — Ez értekezéseket, melyeket a korán elhunyt kitünő irodalomtörténész az utolsó évtizedben (1874—1885) írt, Schmidt Erich adta ki. Gazdagok azok merész föltevésekben és kevéssé meggyőző nézetekben, de nagyon gazdagok új és szép eszmékben is, melyek Goethe irodalmi munkásságának főleg ifjúkori szakaszát sok tekintetben egészen új világításba helyezik. Scherer nagy munkát tervezett Goethéről, melyben a költő életét, tudományos munkásságát és költői alkotásait három nagy részben tárgyalni és fejtegetni akarta. E kisebb dolgozatok mind előmunkálatok voltak a czélba vett nagy műhöz, mely bizonyára Goethének és Scherernek egyaránt méltó emléke lett volna.

Schiller Fr., Dass Ideal und das Leben. Zum Schulgebrauch erklärt von E. Grosse. Berlin, 1886. Weidmann. 88 l. Ára 1 mk. 60.

Schmidt J. H., Synonymik der griechischen Sprache. Vierter Band. Leipzig, 1886. Teubner. XIV, 875 l. 16 mk.

Schuchardt Hugo, Romanisches und Keltisches. Gesammelte Aufsätze. Berlin, 1886. Oppenheim. 8°. VIII, 438 l. Ára 6 mk. — Tartalom: Pompeï und seine Wandinschriften. — Virgil im Mittelalter. — Boccaccio. — Die Geschichte von den drei Ringen. — Ariost. — Camoens. — Zu Calderons Jubelfeier. — Goethe und Calderon. — Belli und die römische Satire. — Eine portugiesische Dorfgeschichte. — Lorenzo Stecchetti. — Reim und Rhythmus im Deutschen und Romanischen. — Liebesmetaphern. — Das Französische im neuen deutschen Reich. — Eine Diez-Stiftung. — Französisch und Englisch. — Keltische Briefe. — Anmerkungen. — Sok oldalú tudomány, önálló fölfogás és vonzó előadás jellemzik ez érdekes czikkeket, melyek 1871 és 1881 közt jelentek meg elszórva napi lapokban és folyóiratokban. Különösen figyelemre és elismerésre méltó az a bátorság, melylyel Schuchardt a franczia-német háború közvetlen befejezése után a teuton ultrákkal szemben a franczia tanulmányok hasznos és szükséges voltát fejtegette.

Wagner F., Junggrammatisches für die Schule. Wien, 1886. Hölder. N. 8°. 16 l.

Wrede F., Ueber die Sprache der Wandalen. Ein Beitrag zur german. Namens- und Dialektforschung. Strassburg, 1886. Trübner. VI, 119 l. Ára 3 mk. (Quellen und Forschungen 59).

Philologiai programm-értekezések. 1885/6.

Abday Asztrik. Rogeriusz mester siralmas éneke. (Kőszegi gymn.) 39 l.

Barla Kálmán. Arany János Toldijának módszeres kezeléséről. (Jászberényi főgymn.) 16 l.

Bartók István. Az olvasás módszeres kezeléséről az ipariskolában. (Jászberényi iparisk.)

Dr. Bászel Aurél. Plátón jelentősége Korunkra, nevezetesen az érettebb tanuló ifjuságra nézve. (Fehértemplomi főgymn.) 37. l.

Beczner Frigyes. A magyar nyelv tanításának története. (Debreczen reálisk.) 21. l.

Berghoffer József. «Gli elementi germanici della lingua italiana.» (Fiumei államgy.)

Bloch Mózes. Az ethika a halákhában (Rabbi képző intézet.), 84. l.

Bothar Daniel. Az elemző kérdező tanalak Socratesnél. (Felső-lövői ev. gymn.) 9. l.

Danielovics Kálmán. Homeros világa két eposza alapján. (Ungvári főgymn.) 84 l.

Drajkó Béla. Horatius ethikai elvei. (Budapesti kegyesr. főgymn.) 60 l.

Faith Mátyás. Don Carlos. (Tragédia Schillertől.) (Budapesti II. ker. főgymn.) 20 l.

Farkas József. Uticai Marc. Porc. Cato élete. (Kolozsvári kath. főgymn.) 111. l.

Finta Ferencz. Az æsopusi meséről. (Érsekújvári kath. algymn.) 19 l.

Fludorovics János. Q. Horatius Flaccus bölcsészeti nézetei. (Debreczeni kath. algymn.) 15 l.

Füredi János. Tanítsuk-e gymnasiumainkban a klasszikai nyelveket? (S.-A.-Újhelyi kath. gymn.) 16 l.

Dr. *Geréb József.* Sinon csele Vergilius Aeneisében. (A II. ének 57—193. verse.) (Praeparatio részlet.) (Losonczi főgymn.) 18 l.

Gleidura Géza. Tompa Mihály költészete. (Rozsnyói kath. főgymn.) 18 lap.

Grósz Ernő. Miképen lett Q. Horatius Flaccus költő Augustus császár egyeduralmának megszilárdítója? (Késmárki lyc.) 14 l.

Hajdu János. Faludi Ferencz mint költő és prózaíró. (Szombathelyi kath. főgymn.) 36 l.

Horváth Rezső. Az idegen nyelvek tanításának hatásáról az anyanyelvre. (Sümeghi reáliskola.) 10 l.

Imre Lajos. Valami a találós mesékről, különösen a czinkotai kántorról szóló adomáról. (Hódmezővásárhelyi ref. főgymn.) 14 l.

Kempf József. A jóslás a régi görögöknél. (Dr. László ny. főgymn.)

Kempf József. Lykurgus szónok élete és Leokrates ellen tartott beszéde. (Budapesti V. ker. főgymn.) 23 l.

Kessler Carl. Zum Unterrichte in der griechischen Sprache nach dem neuen Lehrplan. (Segesvári ev. gymn.) 23 l.

Kiáltossy József. A római fiúk neveltetése és iskolai élete. (Budapesti VII. ker. gymn.)

Dr. Koltai Virgil. Arany János élete és költészete. (Győri főgymn.) 189 l.

König Pál. Sarmizegetusa. (Vázlat az ifjúság részére.) (Dévai főreáliskola.) 9 l.

Kováts Antal. Fáy András meséi mint a nevelés segítő eszközei. (M.-Szigeti kath. gymn.) 19 l.

Kulcsar Endre. A magyar vers fejlődése 1772-ig. (Csurgói ref. főgymn.) 24 l.

Lakatos Sámuel. A nyelvtanítás és nyelvtanulás a gymnasiumban. (Marosvásárhelyi ref. coll.) 40 l.

Lévai Imre. Van-e szükség a latin és görög nyelvre a gymnasiumban? (Veszprémi kath. főgymn,) 15 l.

Majoros József. A tárgyas igeragozásról. (Pozsony-Sz.-Györgyi kath. gymn.) 23 l.

Matter János. Az attikaiak házasságkötése és fölbontása. (Váczi főgymn.) 40 l.

Melcsiczky Lajos. A könyvtár czímjegyzéke. (8-ik közl.) Nagyszombati érs. gymn. (657—960. l.)

Dr. Német Gy. Kálmán. A magyar nemzeti szellem ébredése és törekvése II. Leopold korában. (Nagybányai kath. gymn.) 66 l.

Obermáyer György. Néhány szó az olvasmányok kezeléséről. (Esztergomi reáltan.)

Dr. Pecz Vilmos. Aeschylosból. I. A lebilincselt Prometheus. II. Antigone és Ismene párdala. (Budapesti ág. ev. gymn.)

Roseth Arnold. Kreon az «Antigone»-ban. (Aradi főgymn.) 15. l.

Schambach Gyula. A latin nyelvi kezdő tanítás praxisából. — Mutatvány és észrevételek. — (Kaposvári főgymn.) 20 l.

Schuber Mátyás. Mathisson hatása Berzsenyire. (Rozsnyói ev. főgymn.) 15 l.

Simsa Kornél. A munkácsi kir. államgymnasium tanári könyvtárának leltára. (Munkácsi áll. gymn.) 53 l.

Szabó J. Elek. Szárazföldi közlekedő eszközök a rómaiaknál (Tatai algymn.) 26 l.

Szenczy Győző. A gyermeknevelés iránya és szelleme a régi görögöknél. (Bajai főgymn.) 36 l.

Szijjártó Izidor. A római nép életéből. (Kézdivásárhely-Kantai kath. algymn.) 16 l.

Dr Szombathy Ignácz. A franczia nyelvi olvasmányok kezeléséről (Kecskeméti főreálisk.) 11 l.

Tomcsányi Lajos. A művelt Európa tudósainak háromszázados tévedése. (Kalocsai főgym.) 21 l. (Gerzen János «Krisztus követéséről»).

Dr. Vajda Emil. Attila szereplése a Saumundar-Eddában, a Waltharius és Nibelung-énekben. (Székely-udvarhelyi főreálisk.) 31 l.

Varju János. A régi rómaiak nyilvános játékairól. (Nagykárolyi gym.) 34 l.

Vécsey Benedek. Mit kell a tanuló ifjunak magánóráiban olvasni és hogyan? (Kisszebeni kath. gym.) 10 l.

Veress Ignácz. A magyar igenév használata általában és Petőfinél különösen. (Nagyszebeni államgym.) 41 l.

Veres Samu. Tompa Mihály a forradalom alatt és után. (Rimaszombati prot. gym.) 14 l.

Vincze Ambró. Az Areopag a régi elsőrangú görög állam életében. (Székesfehérvári kath. fögym.) 51 l.

Zindl Béla. Az ó classicus tanulmányok értékesítése a gymnasiumban. (Selmeczbányai kath. gym.) 48 l.

Zólyomi Simon. Római classicusok a gymnasiumban, tekintettel a latin nyelv gyakorlati elsajátítására. Tibullus egyik elegiája. (Kis-kún-félegyházai kath. algym.) 22 l.

Zsámár Lajos. Az igemódok és idők használatáról a latin és franczia nyelvben. (Lőcsei főreálisk.) 24 l.

Összeállította HELLEBRANT ÁRPÁD.

NYILT TÉR.*)

Héber Bölcsészet cz. munkámról.

Héber Bölcsészet czimű művemről a «Magyar-zsidó Szemlé»-ben Dr. Klein Mór, nagybecskereki rabbitól birálat jelent meg, a melyben a biráló, a helyett, hogy nézeteimet ott, hol velem egyet nem ért, czáfolgatná, rabbinusi egyoldalúsággal hirdet itéletet, melyből hiányzik a bölcsészeti felfogás. A t. rabbi a következőket írja: «Bölcsészeti íróhoz inkább a komoly hang illik, melyet szerző a Philoról írt szép fejezetben használt, mint az erőltetett bizonyítgatása annak, hogy Hegel okoskodása alapján a héber bölcsészet sarkpontja nem a monotheismus, hanem a pantheismus, melyet utolsó feloldásban Maimonides tanít». (544.) Pedig a ki a bölcsészetben csak némi tájékozással bir, tudja, hogy a pantheismusnak nem a monotheismus, hanem, a mint munkám első részében megmutattam, a theismus az ellentéte. «Valóban» így írtam, «az Istenség felfogása a számtalan szétágazó elméletek daczára lényegében csak kétféle lehet: vagy Istenen kívül a világ, vagy Istenen kívül semmi sincs. Isten volt a világ előtt, ő tökéletesen ment a világtól és lesz a világ megszünése után: azt állítják azok, kiket a görög szó — θεός — értelmében theistáknak szoktunk nevezni. Istenben a világ és vele egy, ő szintén immanens valója, minél fogva Istenen kivűl misem létezik, mondják mások, kiket — τὸ πᾶν — szóból pantheistáknak neveznek. És mit mond ahhoz a héber bölcsészet, a mely legelőször az Istenségről a legszebb elméletet monotheismusában hirdette? látni fogjuk, hogy bölcseleteinek minden árnyalatában a pantheismusnak hódol.» (27) «Különben én a Kabbala tanának, Philo, Ibn Gebirol, Maimonides, Spinoza, Mendelssohn s t. m. héber bölcsészek elméletének előadásában, kimutattam, hogy a különféle bölcseleteknek egy vezéreszméjök van s ez a pantheismus, mely szorosan véve nem más mint a mathematikai következetességgel levont mózesi monotheismus, a héber bölcsészet szelleme.» (8.)

A biráló felületességgel vádol, mert azt irtam, hogy a próféták irataiban pokol és gonosz szellemről szó sem volt. Oh sancta simplicitas — nem gondoltam, hogy bölcsészeti iró korunkban még a pokol és gonosz szellemek fekete táborában harczolna. Teljes bátorsággal állíthatom, miszerint a bölcsészre nézve csak saját háza lehet a pokol, ha netalán Xanthippeféle neje van, más pokol nincsen. Az ember halála után csak a lélek marad fenn és képviseli egyéniségét, az pedig tiszta szellem és az állítólagos pokol tüzével, a mely puszta anyag, érintkezésbe nem jöhet. Egyébiránt tudjuk, hogy a lélek egyszerü szellemi monas, ehhez pedig már azért sem férne pokoli tüz, mert a monas semmiféle változást nem szenvedhet. Különben a büntetés csak akkor ér valamit, ha javítást okozhatna, másképen nem egyéb mint boszuállás, a mi Isten jóságával ellenkeznék.

---

*) E rovat tartalmáról nem vállalunk felelősséget. — A fenti ellenbirálat közlését megtagadta a Magyar-Zsidó Szemle. Szerk.

A Kabbala nagyszerű tanában a biráló elmésségeket talál, én pedig ezen tárgyban, valamit a Kabbala korára nézve is, Frank Adolf párisi bölcsészettanárral értek egyet, és büszke vagyok arra, hogy sikerült kimutatnom, miszerint a Kabbalában gyökerezik az eredeti héber bölcsészet, valamint azt is, hogy a Kabbala bölcsészetének főterjesztői Jézus Krisztus korában éltek, a miből aztán könnyen következtethetni, hogy «a Kabbala a keresztyénség fejlődésére hatott.» (80.) «A Kabbalában letéteményezett hagyományos héber bölcsészet a keresztény tudósoktól lelkesedéssel fogadtatott. Pápák és fejedelmek tisztelték és a tudomány nagyjai rejtélyeinek megfejtését kedvelték.» ..... «Pantheismusa pedig felvillanyozta a természetbuvárok lelkét és az ujkori bölcsészet rugójává vált.» .... «Diadalt aratott a tudomány a lelkiismereti szabadság, az emberiség a sötét inquisitio hatalma ellenében és a középkor véget ért.» ... «Igenis, a Kabbala bölcsészete az ó- és ujkor közti ürt áthidalta.» (53—55.)

A mi a Zohar, Szefer Jezira s több ily munka eredetét illeti, higyje el nekem a tisztelt biráló, hogy én is tekintetbe vettem a historiai kritikát; én ezirant így nyilatkoztam: «Ha valamely ősrégi könyv korát megállapítani óhajtjuk, úgy nem szabad az abban szétszórt egyes mondatokra vagy elbeszélésekre nagy súlyt fektetni, minthogy ezek gyakran tévútra vezetnek, a lerontás a felépítésnél könnyebb levén. A könyvnyomtatás az akkori időben még nem létezett, az írt művek kéziratokban jöttek forgalomba, természetes, hogy sok hiba, sok toldalék csuszott be, de sok csonkítás és változás követtetett el a leiró vagy leirató egyéni meggyőződése szerint is, mire gyakran az uralgó korszellem is befolyást gyakorolt.

A hagyományt tekintetbe véve, mi a könyvekben előadott főtárgyak értelméről annak korszakát meghatározhatjuk. A tudomány nagyjai állócsillagokként tündökölnek és fényt árasztanak koruk láthatárára». (60.)

«Spinoza bölcseletét és nevét a biráló héber bölcsészet történetéből kirekesztené, mert Spinoza nemcsak a talmudot és vele együtt a rabbinusi hagyományt élesen megtámadta, sőt azt is tagadta, hogy a thora isteni eredetű, és hogy Mózes irta». Oh de igaz a mit e tárgyról irtam: «Az ujkorban Spinozát, a legnagyobb bölcsészt, hitsorsosai üldözték, elátkozták, mert kutatásainak eredményét nyiltan kimondani merészkedett, ámbár ez a rabbinusi hagyományba ütközött.» (133.) Különben én Spinoza műveinek tartalmát csak annyiban elemeztem, a mennyiben ez a héber kutforrásokban veszi eredetét. (132.)

A biráló megbotránkozik azon merész állításomon, miszerint a kereszténység alapeszméi, első sorban a háromság tana, a próféták irataiban gyökereznek, de ő észszerű érvekkel küzdeni nem tud, rabbinusi önhittséggel e szóval mond anathemat: «A keresztény dogmatika tankönyvében értenők azt, nem pedig a zsidó bölcsészetnek zsidó által írt történelmében.» Bocsánatot, rabbi úr, én nem mint vakbuzgó zsidó, hanem mint elfogulatlan magyar bölcsész irtam a héber bölcsészet történelmét. Mint ilyen pedig, mig állításomat alapos okokkal meg nem czáfolják, helyesnek tartom. Más a dogmatikai szentháromság, más a bölcsészeti. Igen az utóbbinak eszméje a héber bölcsészeten alapszik.

Isten a héber tan szerint a teremtés előtti korszakban az absolut ész, ebből kisugárzott, vagyis kiömlött az általános intelligentia, a világalkotó hatalma, a mi pedig az absolut lényből kiömlött az hozzá képest annak a fia; természetes, hogy e szerint amaz ennek az atyja.

Ebből a kerezténység az Atya- és Fiúisten fogalmát származtatja. Az értelmi világból ujra kisugárzott a világ szelleme, az anyagi világ létereje, ez a kereszténység bölcsészetében a háromság harmadik személye a Szentlélek. A héber tan szerint a kisugárzott, a kisugároztatóval Istenben szorosan összefügg és vele oszthatatlan egyet képez, következőleg Isten absolut lénye az általános intelligentia és a természeterő, a háromság, a mely Istenben csak egy. Ugyan azt fejezi ki a keresztény szentháromság a tőlünk adott értelemben, a mely tan a kereszténység monotheismusa.

Másfelől mi ezen monotheismus magyarázatát abban is találjuk, hogy Jézus magát Isten fiának nevezi, minthogy az általános intelligentiának manifestatiója a Kabbala szerint az emberi intelligentiában nyilatkozik, a gondviselés pedig, a mely a természeterővel azonos, a világ iránt a szent lélek. A szentháromság elmélete, vagyis a kereszténység monotheismusa, a a keresztény bölcsészet alapját képezi, melylyel ez a pogányságot legyőzte és a monotheismust diadalra juttatta.

A biráló azt is gáncsolja, hogy én a munkámhoz írt bevezetést e szavakkal végeztem: «Fáradozásaim gyümölcsével alapját vetem meg a tudományos magyar-héber irodalomnak s ohajtom, hogy ez mindinkább a haza és a tudomány javára erősödjék és fejlődjék»; de meg nem nevezi a tudományos munkát a magyar-héber irodalom terén, a mely az enyémet megelőzte volna. Magyar-héber egyházi beszédek, hirlapi értekezések, rövid monografiák, vagy zsidó történelem még nem önálló tudományos héber irodalmi munka. Tíz év óta áll már fenn a rabbiképző intézet, kérdezem a tisztelt Magyar-zsidó Szemle szerkesztőit, kik szintén tanárai ezen intézetnek, az országos zsidó iskola-alapból (a zsidó népiskolák rovására) gazdagon fentartott rabbiképző intézetnek tanárai mely nevezetes tudományos magyar-héber irodalmi művel gazdagították a hazai irodalmat? avagy a haza és a korszellemtől igényelt zsidó reformatio kapott-e általuk lendületet? Pedig a zsidó reformatio a haza érdekében áll. Valjon megegyeztethető-e a közerkölcs szellemével és a gyakorlati élet követelményeivel a talmudon alapuló zsidó hitvallás azon tilalma, hogy szombaton irni nem szabad? Az állami zsidó hivatalnok- és tanárnak hitvallása megtiltja, hogy szombaton irjon, míg az állam követeli, a mi egyre megy avval, mintha parancsolná neki, hogy hitének rendeleteit ne vegye tekintetbe. Ha ezen egy példa után a fővárosi zs. hitközség képviseletének elnöke, a nagy hazafi Wahrman Mór úr még kételkednék a zsidó reformatio volta felől, mi még csak e kérdést intéznők hozzá: jónak találja-e azt, hogy a zsidók még mai nap is imáikban Istenhez esedeznek, hogy vezesse őket vissza Jeruzsálembe egykori birodalmuk volt fővárosába, hogy szabadítsa fel a rabszolgaságból, állítsa helyre a régi papi isteni tiszteletet Jeruzsalemben, mely állat-áldozattal volt egybekötve, s igy tovább? Nem kételkedünk a zsidóság hazafiságában, mégis ily imák nem lehetnek a magyar hazafi fohászai.

Ezeknek reformálását a haza és a korszellem parancsolja. A rabbiképző intézet tanárainak, mint független zsidó tudósoknak, síkra kellene szállani a haza érdeke és a korszellemtől követelt reformatióért. Fájdalom ők inkább perhorescalják a szabad szót, pedig «a mózesi törvény háromezer éves egyptomi mumia nem lehet, híveinek a korszellemmel haladniok s e szerint hitvallásukat fejleszteniök illik, ha azt kivánják, hogy a nagy nemzetek tiszteletét birják.» (155.) A talmud a zsidó partikularistáknak evangelioma, és addig míg a zsidóság híve marad, ghettojából ki nem lép.

Nem lehet szándékom a tisztelt olvasót avval fárasztani, hogy a bírálat jelentéktelen támadásai ellen szintén védekezzem, csak azt légyen szabad még megjegyeznem, hogy a M. T. Akadémia nem csak azért támogatta művemet, mert mint a bíráló írja: «magyar nyelven van írva, aztán mert a szerző a hazafiságot egy második imperativus categoricus színében tünteti föl;» hanem főképen azért, mert beható birálat után úgy találta, hogy munkámnak igazán bölcsészeti értéke van, és hogy az elfogulatlan búvárkodás tiszta szelleme lengi át. Végre még egy szót; a bíráló szóval sem említi, hogy művem a zsidóságot számtalan helyen védelmezi, a mely védelmezésnek hordereje még fokoztatik az által, hogy a M. T. Akadémia figyelmére méltatta. Ezen lenézés, a melyet különben sok irányadó zsidó részéről tapasztalok, talán azon alapszik, hogy én, mint héber, Spinozát magasztaltam, és a kereszténység alapítóját, ki szintén a zsidóság kebléből támadt, dicsőítettem, amit pedig a zsidó partikularisták ghetto-árulásnak tekintenek.

Miért tagadjam, ezen lenézés fáj szivemnek. Nem az az ember barátja, ki hízeleg neki, hanem az, a ki szemébe mondja az igazságot. Munkám, a mint a következő idézetekből kitűnik, épen hitsorsosaim részéről több, valóban több elismerést érdemelt volna. «Elszegényedett-e, — igy nyilatkoztam, — Alexandria fővárosa, hol szintén kétszázezer zsidó lakott, a zsidó elem terjesztése folytán? Alexandria fővárosa épúgy mint jelenleg Párizs és London, izraelita lakosait a törvény előtt, valamint a társadalomban is fiai gyanánt tekintette és egyéb polgáraival egyformán tisztelte. Egy nemzet élt falai közt, mert nemzetségekre nem osztotta polgárait. Vallási ügyekbe az állam nem avatkozott, minthogy első törvénye a lelkiismereti és polgári szabadság volt. Ezáltal pedig Alexandria míveltség, gazdagság és dicsőségben csak emelkedett, és a világ legtekintélyesebb városává vált és az is maradt mindaddig, míg az egyenlőség, testvériség és szabadság elvét követte. Jele annak, hogy a zsidó lakosság az ország felvirágzását nemcsak, hogy nem gátolja, sőt inkább vállalkozó, élénk szelleme és józan értelme által hathatósan előmozdítja.» (21) «Polgári és lelkiismereti szabadság nélkül valódi hazafiság és míveltség nem is gondolható. A zsarnokság a nihilismusnak teremtője. A honpolgárok a hazának fiai› mennél kevesebb köztük a jogkülönbség, annál jobban virágzik az állam élete,» állítja Aristoteles. «Nem a zsidóság jelleme, hanem a gyalázatos elnyomatás, zaklatás és gúny volt annak oka, hogy a zsidók sajnálatra méltó elkülönítésben éltek», irja Dohm, a 18. század nagy államférfia. «Nem Shylok a bűnös, hanem Velencze», mondá nemrég egy híres franczia

iró, kinek nagy nemzete e magasztos szavakkal hirdette a zsidók felszabadítását: «Az emberek természeti joguknál fogva szabad honpolgárok, egyenlők, testvérek.» Az emberiség győzött. Diadala némileg a héber bölcsészet eredménye. Pantheismusa a bölcsészet századának szellemét teremtette elő.» (157.)

Budapesten, 1886. nov. 15-én. SPIEGLER GYULA SÁMUEL.

Egy engedélyezett könyv.

Tizenkét éve mult, hogy Cicero «Válogatott Levelei» cz. munkám megjelent, kiadóm engedélyezés végett felterjesztette; egyik birálóm, Komáromy L., nehány lényegtelen kifogás után engedélyezhetőnek mondotta; ki volt a másik biráló, nem tudom. A tankönyv-revisio alkalmából kiadóm «Pro S. Roscio és De imp. Cn. Pompei» cz. munkámmal együtt az előbbit is fölterjesztette; róluk a birálatot sehol sem olvastam, de nem is sokat törődtem vele, mert tudtam, hogy munkáimat 10—12 gymnasiumban használták; elfogyott az első kiadás, fogytán volt már a második is, midőn a Philologiai Közlöny 1886. IV. füzetében egy birálat ötlött szemembe; belepillantok s látom, hogy nem az én munkámról szól ugyan, de a figyelmes biráló — *Ferenczy Pető* ur — csekélységemről sem feledkezett meg s mindjárt azon kezdi, hogy «Jánosi B. valódi szükségnek kivánt megfelelni, midőn tekintettel arra, hogy Ciceronak Köpesdy S. által kiadott válogatott levelei tankönyvül nem engedélyeztettek, az előttem fekvő könyvet kiadta» 446. l.

Erre, gondolám, már csak megnézem, mi történt könyveimmel.

A közoktatási tanács jelenlegi t. titkárához fordultam, ki azonban felőlük semmiféle fölvilágositást sem adhatott, nyomuk az iktatóban nincs, Birálatukról se én nem olvastam, sem kiadóm nem értesült; tünődöm tehát még most is rajta, hogy tudhatja az én könyvem sorsát Ferenczy Pető biráló ur jobban, mint én, jobban, mint a közoktatási tanács titkára!

Az iskolaév vége felé járván akkor már az idő, nem értem rá, hogy ama birálatnak engem illető részére és arra a «valódi szükségnek megfelelő» könyvre közelebbről ügyet vethessek; most azonban a nagy szünet második felében elévettem, hogy szerény észrevételeimet, minthogy csekélységemet is emlegeti, a birálatra is, meg Jánosi könyvére is megtegyem.

A biráló ur művem rosszaságára hivatkozása után azt mondja, hoyg magyar tanár magyar tanulóknak Cicero leveleiből más féle gyüjteményt készítsen, mint a német (Phil. Közl. X. évf. IV. füz. 446. l.).

Mond valamit! No de hisz' ezt én is tudtam s nem is magyaráztam egyik német gyüjteményt sem, hanem összeszedtem a leveleket ugy, a mint tantervünk értelmében a mi iskolai viszonyainkhoz alkalmasnak láttam; az ellen pedig hogy a leveleket Cic. összes leveleinek gyüjteményéből, német, franczia vagy más kiadásból vesszük-e, alaposan senkinek semmiféle kifogása sem lehet.

Ferenczy Pető ur azt mondja a tantervből, hogy «Nekünk» a kort jellemző levelek «kellenek»; a tantervhez adott Utasitások pedig azt mondják, hogy »a tanulót *Cicero egyéniségének* méltánylására is kell vezetni s e végből

igen jó szolgálatot tehet leveleinek egy czélszerű gyüjteménye» (Klamarik: A magyarorsz. középisk. szervezete 69. l.); tán fölösleges is emlitenem, hogy tulajdonkép mind a két hely egyet mond, mert Cic. *egyénisége* az ő *korának* történetével elválaszthatatlanul összefügg. Ferenczy P. biráló ur tehát ama hangzatos szavaival se ujat, se valami különöset, se az én gyüjteményem ellen szólót nem mond.

«Köpesdynek 50 levelet tartalmazó gyüjteményében 33 azonos a Jánosiéban levőkkel» (447. l.). Ha Jánosi könyvét én birálom, én azt mondom, hogy — Jánosi gyüjteményében 33 levél ugyanaz, mint a Köpesdiében: igy kivánta volna ezt a logikus gondolkodás és a történeti igazság, mert Jánosi az ő gyüjteményét tiz évvel később adta ki, mind én az enyémet.

Engedje meg a t. biráló ur, hogy itt becses értésére adjam, hogy én csak az 1874-ben megjelent első gyüjteményemben vettem fel 50 levelet; az 1879-ben megjelent második kiadásban — melyet ön hasznavehetetlennek mond — csak 48 levél van; önnek tehát manapság nem a 12 év előtt megjelent első; hanem a már második javított kiadásában is fogytán levő ujabb kiadást illett és kellett volna — ha már Jánosi mellett csakugyan nem akart rólam megfeledkezni — tekintetbe venni.

A biráló kiemeli Jánosi művének jó oldalait és az enyémnek gyarlóságait. «A leveleket követő jegyzeteknél van a lényeges különbség, mondja, Köpesdy és Jánosi könyve között. Azon hibákat, melyeket Köpesdy könyvében meg kellett rónom, itt nem találom. Jánosi könyvében a levelek tartalmi kivonata *majdnem kivétel nélkül* értelmes. S e kivételek alatt nem valami nagy dolgokat, csak stilisztikai apróságokat értek» (448. l.).

No tiszt. biráló ur, arra az «értelmes» könyvre majd alább én is bátorkodom egy-két szerény megjegyzést tenni; lássuk azonban azt a «lényeges különbség»-et! — A pártatlan itélő mondja meg aztán, hogy az a fennen hangoztatott «különbség» a biráló ur javára üt-e ki vagy az én elitélt könyvemére.

Alljon itt először is a levélek «tartalmi kivonata». — Jánosi gyüjteményében az első levél az, mi az enyémben a második; hasonlítsuk össze.

Jánosinál: «E levél kelt 62. márczius v. ápr. hóban. Érinti benne, mily hatást idézett elő Rómában Pompeius levele, melyben a Mitridates felett kivívott előnyökről jelentést tett. Szemrehányást tesz Pompeiusnak, hogy levelében, melyet hozzá intézett, hozzá való ragaszkodásának nem sok jelét adta s kimondja, hogy eljő majd az idő, midőn a haza összefűzi őket. Cn. Pomp. l. Függ.» Jánosi 88. l.

Nálam: «A catilinai összeesküvőket a. u. c. 691., Kr. e. 63. decz. 5-én büntették meg; Pompeius akkor Ázsiában Mithridates ellen viselt háborut, a hova télen a levél rendesen két hónap alatt ért: Pompeiusnak itt érintett levele tehát a 62. év febr. és Cicero válasza apr. hava előtt nem kelhetett.

E levélben dicsőíti Cic. Pompeiust ázsiai győzelmeiért, másrészt neheztel rá azért, mivel a catalinai összeesküvés elnyomásánál szerzett érdemeit nem magasztalja ugy, mint Cic. azt tőle várta; mind a mellett biztosítja őt barátságáról. — E csipős, síma levél valódi mestermű, melyben minden szónak hatása egy hajszálig ki van számítva» (15. l.).

A ki tudja, hogy Cic. levelei közül nemcsak a politikai dolgokra vonatkozókat, hanem némelykor a legbarátságosabb szinezetűeket is csak az értheti egészen, a ki nemcsak az eseményeket, melyeket bennük érint, hanem azokat a körülményeket is ismeri, melyek között a levél kelt, az nem kételkedhetik benne, hogy az én gyüjteményemben — a levél tartalmán kivűl olvasható rövidke történeti vonatkozás a levelet könnyebben megérthetővé, mint irásművet helyesebben megitélhetővé teszi.

Jánosi a levél cziméhez megjegyzi, hogy — M. F. [Marci Filius. — S. D.] salutem dicit. De azt a tanuló nála hasztalan keresi, hogy Q. F., Cn. F. rövidítést hogyan kell olvasni, mig ellenben én ezt mondom: «A levél czimében gyakran az irónak és czímzettnek atyja is említve van. Az itt eléforduló rövidítések M. F. = Marci Filius. Q. F. = Quinti Filius; a czímben megszokott jelölve lenni a czimzettnek állása is, igy Procos = proconsul; továbbá a czimben S. = salutem; S. D. = salutem dicit (üdvözli) S. P. = salutem plurimam, — ez van D-vel vagy a nélkül is» (11. l.).

Ugyan, kérem, melyikünké értelmesebb?

Jánosi nem mondja meg, hogy a *litterae* és *epistula* értelme között mi a különbség, noha arra jobb alkalmat soha se találhatott volna, mint épen az, mikor a tanuló latin levelet kezd olvasni; én megmondom: no de azért Ján. könyve mégis értelmesebb, — ugy-e biráló ur!

Jánosi nem mondja meg, hogy első levelében a «*spem otii ostendisti*» mire vonatkozik; pedig — mondhatom — nincs ember, a ki e vonatkozás tudása nélkül e helynek valódi jelentését megérthetné.

Ján.-nál *pollicebar* mellett ez van «beszédében: de imp. Cn. Pomp.» nálam ugyancsak e helyhez *te uno fractus* mellett ez: «az eredmény tanúskodik róla, hogy midőn téged pártoltalak, helyesen jártam el. De imp. Cn. Pompei cz. beszédjében.»

Ján. nem szól erről «*ex magna spe deturbatos iacere*», pedig nem oly könnyen érthető, hogy egy-két értelmező szó hozzá ne férne; én ezt mondom hozzá: «reményüktől megfosztatván — odavannak».

Ján. a tulajdonnevek ismertetésére egy külön függeléket szánt; ott azonban e levél *Africanus*-a nem fordul elé, hanem a magyarázatban ezt mondja róla: «P. Corn. Scipio Aemilianus Africanus minor és C. Laelius barátságára vonatkozik» s ezután két helyet idéz Cic. Laeliusából.

Én ezt: «Publ. Corn. Scipio Aemilianus, a ki afrikai győzelmeiért Africanus melléknevet kapott, szoros barátságban élt az eszessége és egyéb jótulajdonságai miatt nevezetes Læliusszal; itt Pompeiust Scipiohoz, magát pedig Læliushoz hasonlítja».

Persze a bíráló úr felfogása szerint Jánosi magyarázata itt is értelmesebb! Azután meg, ha már bíráló úr oly nagyra van vele, hogy németet ne utánozzunk, hát mért vette hibának azt, hogy Ján. könyvében — természetesen a német magyarázatos kiadások után — csak úgy hemzsegnek az oly művekre való vonatkozások, melyek a mi tanulóinknak nemcsak nincsenek meg, hanem a melyeket jó részt nem is ismernek; én ezt óvatosan kerültem; a helyet inkább megmagyaráztam és csak ott hivatkoztam, a hol elkerülhetetlenűl szükségesnek tartottam.

A t. bíráló úr engem rántogatott elő ott, a hol azt szépen ki is kerülhette volna; ezért engedje meg, hogy most már arra az ő birálata alapján engedélyezett könyvre én is tehessek nehány szerény megjegyzést: jogosítva érzem erre magamat, annál inkább is, mert Ciceronak már hat beszédjét, 50 levelét és egy bölcseleti művét — ezt most nyomtatják — magyaráztam s így fölteheti rólam, hogy Cic. műveit s az azokra vonatkozó új munkákat egy kissé már mégis csak forgattam.

Kezdjük Ján. bevezetésén. Itt a 2. sz. a. a 3-ik sorban ezt olvasom «hogy Sulla haragját, *kinek ösztönzésére indította Chrysogonus a pert*, kikerülje». — A közbevetett mondat valótlanságot mond, mert Cic. Pro Sexto Rosc. Amer. beszédjének számos helyéből (XLIII. 124—128. §§.) világos, hogy Sulla koránt se elegyedett annyira a Roscius-Chrysogonus-féle ügybe, mint neki azt Ján. tulajdonítja; azután a másik mondat is csak egyoldalú állítás Plutarchos után, mert mások szerint Cic. azért indult Görögországba, hogy gyönge testalkatának megfelelőbb, nyugottabb beszédmódhoz szokjék.

«Törvényjavaslatot vitt keresztül» (Bev. 4. sz. a.) helyett én azt mondom, hogy — a senatus elfogadta indítványát v. indítványára elhatározta, hogy . . .

«A nép házát lerombolta, melynek helyére Clodius Libertasnak templomot emelt» (u. o.). — Alakilag hibás, tartalmilag hiányos; szerintem — házát a nép lerombolta, telkét Clodius megvette, annak egy részét saját telkéhez csatolta, másik részén pedig Libertasnak templomot emelt.

«Ugyanez év elején Milo megölte Clodiust» (Bev. 8. sz.). — Csekélység, hogy itt három sorban három sajtóhiba (Clvidus, Pompeius te gyedüli, Mi lomegölte) van, mi különben egyebütt se ritka, hanem az már fontosabb, hogy qui bene distinguit, bene docet: Clodiust nem Milo ölte meg, hanem ennek egyik szolgája.

«Annyit elmondhatok — írja Jánosi az «Előszó»-ban, — hogy saját tanulmányaimon kívül szótáraknál egyebet nem használtam». — Nagyon szép, elismerem, ha valaki ókori írót egyedül *saját tanulmányai* alapján magyaráz, de erre csak annyit mondok, hogy iskolai könyvnél nem elkerülhetetlenül szükséges. — Milyen azonban Ján.-nak *saját tanulmánya*, arra épen kapóra jön itt egy bizonyíték: «O (t. i. Cic.) azonban még mindig habozott, melyik félhez álljon s feladatát nem teljesítette» (Bevezetés 11. sz.). Tudom, hogy Cic.-t némelyek e ponton ingadozónak szeretik tekinteni s így Ján.-nak ezt az állítását megjegyzés nélkül is hagyom, ha ő azt nem alapítja épen Cic.-nak Fam. XVI. 11. és 12. levelére, a hol Cic. az ő akkori állapotjáról — az én emlékezetem szerint — egészen mást mond. — Fölütöm e két levelet s meggyőződöm róla, hogy Cic. nem «habozott, melyik félhez álljon», hanem nagyon is határozottan a két párt között a békítő feladatát azzal a buzgalommal teljesíté, a mely Cic.-nak mindegyik tettén meglátszik, midőn hazája s népe jólétének elémozdítása forog szóban. — Mert Ján. talán csak nem alapította állítását a 11. levél eme szavaira «*Nos agimus nihil cupide, eoque est nostra pluris auctoritas*», mert hisz' ez annyit tesz, hogy — a haza ily nagy veszedelmében — semmit

sem tesz elhamarkodva, hanem hazája érdekében mindent meggondolva, nyugodtan (*modice*, Fam. XVI. 9, 4); a másik levélben sincs semmi, a mi Ján. malmára hajtaná a vizet, hanem annál több, a mi az enyémre; csak egyet említek: «*Equidem . . . non destiti omnia et sentire et dicere et facere, quae ad concordiam pertinerent . . . me clamante nihil esse bello civili miserius*» (Fam. XVI. 12, 2).

«Leveleit consulságától haláláig írta; tehát eseményekben gazdag husz év történetét karolják fel» (Bev. 20. sz.). Már consulsága előtt öt évvel (68—65) kelt levelei is vannak; Ján.-nak tehát ez az állítása is hibás, a mi annál föltünőbb, hogy jegyzeteiben azokat a leveleket (68—65-ből) ő is említi.

A «Bevezetés» Cic. életpályájának, a közügyek és az irodalom terén működésének ismertetése: ez — a mellett, hogy nagyon szakadozott — szintén hiányos, sőt itt-ott hibás is; mint alább nehány megjegyzésemből kitünik. Ján. nem mondja meg, hogy szövegét honnan vette, ezért annak birálatába nem is bocsátkozom; egy azonban szemembe ötlött; összevetem nehány kiadással, de mására sehol sem találok; fölütöm a lectio variansok jegyzéket, ott sem lelem s ez a következő: tizennegyedik levelében (Att. IV. 1) ezt olvasom «*Cognoram enim . . . nec prudentiorem, quam me ipsum, etiam, pro praeterita mea in te observantia, nimium in custo dia salutis meae diligentem*», a mit minden más kiadónál így találtam «*quam me ipsum, me etiam, propter meam in te observantiam . . .*

Sajtóhibákkal szintén nem szándékozom foglalkozni, de mivel épen e levélben egy-kettő szemet szúr — a már említetteken kívül — ide jegyzek nehányat: *colariae* e h. *coloniae; plaussus* e h. *plausus; eginus* e h. *egimus;* elhiszem tehát Fer. P. bíráló úrnak, hogy «sajtóhiba elég van» (Phil. Közl. 449. l.); ő azonban nagy szerényen csak két ártatlant említ.

S ilyen szemet hunyó a bíráló úrnak egész eljárása: kifogása van maguk a levelek összeválogatása, kifogása tartalmuknak kivonása, magyarázatuk ellen; kifogása, hogy Ján. művében «tanulókra nézve sok fölösleges dolog van»; hivatkozik «a VII. oszt. tanulók által még, vagy korábban sem olvasott, avagy nagyobb részére nézve alkalmasint soha nem is látható művekre» (milyen magyarság ez?!); fordulnak elő benne «stilisztikai helytelenségek is»; bátran kimondja, hogy van benne «rossz», de enyhítésül utána veti «illetőleg hiány»; de azért mindezek mellett a könyv mégis «használható».

Kár, hogy e Közlönynek nem valamelyik előbbi számában jelent meg Petrovics Fer. főigazgató úrnak Kont I. két munkájáról szóló bírálata; Ferenczy Pető bíráló úr megláthatta volna belőle, hogyan kell iskolai könyvet bírálni; láthatta volna, hogy a pártatlanságáról ismeretes főigazgató nem himez-hámoz, nem takargatja a bírálata alatt álló mű hiányait, nem szépítgeti gyöngéit, hanem azokra nyiltan rámutat és kereken kimondja «nem javasolhatom, hogy Kont e könyvecskéje az engedélyezett könyvek sorába fölvétessék» (455. l.), vagy a másikra «kénytelen vagyok erre nézve is azt javasolni, hogy ne engedélyeztessék».

De vannak Ján. művének jó tulajdonságai. Lássuk végre ezeket!

«A magyarázatokban föl-föltalálható Hoffmann (!), de Jánosi legalább

megértette és jól kivonatolta Hoffmann jegyzeteit. Ez már maga is valami. De aztán sok jegyzetet olvasok, melyek Hoffmannban nem találhatók fel (Freyban sem) s a melyeket tisztán Ján.-nak kell tulajdonítanom» (449. l.). — Lám a kegyes bíráló maga süti ki, hogy mennyire nem használt Jánosi «saját tanulmányain kívül» mást!

Gyűjteményének első leveléhez Jánosi a jegyzetben ezt mondja: «2. *Exiguam sign.* Pompeius ama levélben, melyet Cic.-nak írt, nem helyeselhette mindenben ennek eljárását a Catilina-féle összeesküvés alatt (88. l.). Ugyanitt Hoffmann ezt mondja «Pompeius hatte in seinem Briefe Ciceros Verfahren bei der Unterdrückung der Catilinarischen Verschwörung nicht so unbedingt gebilligt, als dieser es erwartete» (28. l.).

Nem arról van szó, hogy «nem helyeselte mindenben» (nicht so unbedingt gebilligt), hanem arról, hogy Cicerot tetteiért nem dicsérte anynyira, a mennyire szerette volna, mert ha ‚nem helyeselte', hogy írhatta volna Cic. mindjárt a másik mondatban ezt «*tamen mihi scito iucundas (sc. litteras) fuisse*». — Cic. magasztalta Pomp.-t «De lege Manilia» cz. beszédjében, később, mint consul, indítványozta, hogy Pomp. tiszteletére tíz napig tartó hálaünnepet rendezzenek: az fáj tehát Cic.-nak, hogy viszonzásul Pomp. őt nem dicsérte *eléggé (quibus si non mutue respondetur).* — No de rám nézve elég vigasztalás az, hogy csak Fer. P. bíráló úr nem volt képes átlátni, hogy az én magyarázataim — hiányaik mellett is — jobbak Jánosiéinál!'

«*animum offenderes;* ironice; valószínűleg Cæsarra gondol, ki ezen időben feszült viszonyban (magyarán alán — fesz. lábon!) állott Cic.-val» (u. o.). — Nem «valószínű» bíz' az, hanem nagyon is bizonyos; azután meg nem «ironice», hanem nagyon is komoly czélzás arra a viszonyra, mely akkor Cæs. és Cic. közt volt, a mi külömben nem zárja ki, hogy az a kifejezés Pomp.-ra nézve csípős ne legyen.

«Jánosi könyvében a levelek tartalmi kivonata majdnem kivétel nélkül értelmes. S a kivételek alatt nem valami nagy dolgokat, csak stilisztikai apróságokat értek» (448. l.). — Fer. P. bíráló úr előtt, úgy látszik, az is csak «stilisztikai apróság», hogy Ján. gyűjteménye harmadik levelének ‚tartalmi kivonata' alapján a tanuló sehogy sem foghatja föl, mért volt Clodius Cic.-nak oly elkeseredett ellensége; már pedig ennek tudása nélkül az ide vágó czélzásokat meg nem értheti, helyesen nem fordíthatja s a levél értékét nem is sejtheti. — Az én gyűjteményem 3. és 5. levele elé függesztett tárgyi magyarázatból ez egészen világos.

Még csak egyre akarok rámutatni. «Sok jegyzetet olvasok, melyek Hoffmannban nem találhatók fel (Freyban sem) s a melyeket tisztán Ján.-nak kell tulajdonítanom». — Lássunk ennek az igazságára is néhány bizonyságot. Ján. gyűjteménye 9. levelében a *castissime* szót (nem elég jól) fordítja; én ott az egész kifejezést magyarázom s ezt se Hoffmann, se Frey nem teszi. De igaza van a bíráló úrnak is: van Ján.-nál olyan is, a mi se Hoffmannban, se Freyban — s talán oda tehette volna — se az én gyűjteményemben nincs: azt mondja p. o. Ján. u. o. «*recip. salutis, salus* = polgári állás». — *Salus*-nak ily értelme nincs. De a «polgári állás»-ra nem

is vonatkozhatik, mert Cic. itt nem polgári állásának visszanyerésére, hanem — a számüzésből visszahívására gondol: ily értelemben van ez Att. III. 19-ben kétszer, ilyenben Fam. X. 29 és Mil. 15, 40-ben is. — S ilyen Ján.-nak «saját tanulmányain» alapuló még számos magyarázata; nem is mondom F. P. bíráló úrnak, hogy az ilyeneket ne «tulajdonítsa tisztán Ján.-nak».

«*nunc miser*, oppos. adverb., mely adverbium helyett áll. L. 1, 2, 4 = mostani szerencsétlen helyzetemben» (u. o.). Azon a helyen pedig, a melyre hivatkozik, ezt olvasom «*primus rogatus*, attributum prædicativum». — Én ezt mondom: «*miser*, én boldogtalan; Cic. beszédjeiben és leveleiben sokszor találjuk e mnvet a mondatba szúrva — indulatjelzésre». — Melyik értelmesebb?

Ugyanily értelmes ez is: M. Lænius Flaccusról ezt mondja: «jószágán szivesen befogadta a menekülő Cicerot, *nem törődve Clodius törvényének fenyegetéseivel*». Először — a törvény nem Clodiusé volt, hanem a rómaiaké, melyet Clodius indítványára a senatus hozott; másodszor a törvénynek még ‚fenyegetése' se szokott lenni, annál kevésbbé vannak ‚fenyegetései'. — Én ezt mondom: «a lex Clodia számüzéssel és vagyonvesztéssel büntette azt, a ki valamely számüzöttet magánál tartogat».

«*quominus ius . . . officiumque praestaret*, hogy meg ne adja jogait és ne teljesítse kötelességeit». — Megjegyzem, hogy itt a vendéglátásról (*hospitium*) van szó; én így fordítom: «a büntetés sem riasztotta vissza, hogy a vendéglátás és barátságból származó jognak és kötelességnek meg ne feleljen». — Itt már még kérdezni sem kell, hogy melyikünk értelmesebb. — Általánosságban megemlítem még, hogy Ján.-nál csak úgy hemzsegnek a szenvedő alakok, a germanismusok és a rosszúl alkalmazott igekötők és ha a folytonos idestova hivatkozást nem is vennők hibának, didaktikai hiba mindenesetre, hogy gyakran hivatkozik olyasmire, a mit csak később magyaráz meg; szerintem az előbb eléforduló esetnél kell a szükséges magyarázatot megadni s később eléforduló hasonló esetnél erre hivatkozni.

Legyenek ezek mutatványok csak úgy gondolomra kikapott három levéléből annak a könyvnek, a melyben Ferenczy Pető bíráló úr nem ‚találta' meg azon hibákat, melyeket Köpesdy gyűjteményében meg kellett rónia (Phil. Közl. 448. l.). — Pedig, ha én Ján. könyvét apróra akarnám szedni, hibáinak és hiányainak nem lenne se szeri, se száma; nem akartam azonban bírálni, hanem csak rámutatni arra, hogy a bíráló egyrészt könnyelműen elitélt egy oly könyvet, melyet, úgy látszik, nem is ismer, mert — ismétlem — bírálatából kimutattam, hogy az első kiadásról beszél akkor, midőn már a második javított kiadás is fogytán van; másrészt meg rámutatni akartam arra, hogy úton-útfélen takargatni igyekszik egy oly munka hiányait, mely az enyémnél csak abban jobb, hogy más kiadónál jelent meg.

KÖPESDY SÁNDOR.

Aurél, Budapest. — Vajdafy Géza, Ungvár. — Jurkovich Emil, Besztercze-bánya. — Szinyei Endre, Sárospatak. — Dr. Pruzsinszky János, Budapest. — Dr. Csősz Imre, Rózsahegy. — Zsoldos Benő, Sárospatak. — Bauer Simon, Szeged. — Szunter Nándor, N.-Bánya. — Papp Mihály, Halas. — Dr. Szemák István, Budapest, pótlásul 4 frtot. — Szalay Gyula, Nagy-Kőrös. — Fekt Ferencz, Lugos. — Székely Salamon, Arad. — Veress Ignácz, N.-Szeben. — Dr. Reményi Ede, Pancsova. — Baló József, Budapest. — Dr. Wargha Samu, Esztergom. — Matskássy József, Szeged. — Dr. Morvay Győző, Budapest. — Dr. Simonyi Zsigmond, Budapest. — Szőke Adolf, Losoncz. — Dr. Márki József, Budapest. — Haslinger Ferencz, Arad. — Réti Ferencz, Sátoralja-Ujhely. — Bossányi József, Nyitra-Novák. — Volf György, Budapest. — Blanár Ödön, Beszterczebánya. — Dr. Wagner Lajos, Pozsony. — Szerencse Menyhért, Eger. — Pirchala Imre, Pozsony. — Bermüller Ferencz, Budapest. — Dr. Heinrich Károly, Budapest. — **1888-ra:** Pacher I. Donát, Győr.

3. Oklevélért: Pap Ev. János, Budapest.

Jegyzet. Az áprilisi havi nyugtában az 1887. évre fizetők közt «Maller János, Vácz» helyett «Matter János, Nagy-Kanizsa» olvasandó.

B) Előfizetések.

1887-re: Miskolczi ref. főgymn., II. félévre. — Nagy-Kanizsai főgymnasium, II. félévre. — Szakolczai gymn. igazgatósága. — Brassói róm. kath. főgymnasium. — Marossy Sándor, Selmeczbánya. — Stein János, Kolozsvár. — Thiering Gyula, Sopron. — Budapesti mintagymnasium. — Lugosi róm. kath. főgymnasium. — Szilágyi József, Pápa. — Nagy-Szalontai polgári iskola pótlásul 30 krt. — Kún-Félegyházai róm. kath. gymn. 5 frtot. — Weber István, Kassa, II. félévre. — Zombori állami főgymn. — Csaplár [illegible], Budapest. — Trsztenai kir. kath. gymnasium. — Kecskeméti ref. ly[illegible] — Rozsnyói r. kath. főgymn. — Székesfehérvári r. kath. főgymnasium pótlásul 1 frtot. — Liptó-Rózsahegyi róm. kath. algymn. — Kún-Szt.-Miklósi reform. gymnasium pótlásul 1 frtot. — Kaposvári állami főgymnasium. — Budapesti reform. főgymn. — Ungvári kir. kath. főgymn. — Szombathelyi főgymn. — Beszterczebányai ág. ev. gymnasium pótlásul 1 frtot. — Nagy-Bányai állami főgymnasium. — Bonyhádi ág. ev. algymnasium. — Budapesti állami polgári tanárképezde. — Ujverbászi községi algymnasium. — Kisujszállási reform. gymnasium. — Csiki Lajos, Maros-Vásárhely. — Veszprémi róm. kath. főgymnasium. — Szabadkai községi főgymnasium. — Budapesti II. ker. kir. kath. főgymn. — **1888-ra:** Nagy-Károlyi gymn. igazgatósága.

Kelt Budapesten, 1887. évi október hó 28-án.

Cserhalmi Samu,
a budapesti philologiai társ. pénztárnoka.

TARTALOM.

Az Egyetemes Philologiai Közlöny a Magyar Tudományos Akadémia megbizásából és támogatásával jelen ugyan meg, de tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

Az Egyetemes Philologiai Közlöny tiz havi füzetben, minden hónap (augusztus és szeptember kivételével) 1-én, évi 40 ivnyi terjedelemben jelen meg.

Előfizetési ára: Egész évre 6 frt, fél évre 3 frt. Egyes füzetek 60 kr. Az előfizetési pénzek Cserhalmi Samu úrnak (Vár, Országház-utcza 9,) czimzendők.

JEHUDA BEN SAUL IBN TIBBON.

Adalék a középkori zsidó irodalom történetéhez.

A XII. század második felében a Lünelben,[1]) a Provence ezen ismert városában tartózkodó zsidók között élénk sürgelmét látjuk a tudományos törekvéseknek. Szép községet alakítottak: tudelai Benjáminnak, a hires utazónak — ki 1160 körül e városba érkezett és ki utazásainak leirását könyvben összefoglalta — ezen Itinerariuma szerint a tagok számát háromszázra lehet fogni.[2]) Foglalkoztak ott a talmud mívelésével, mely különös virágzásnak örvendett, de nemkülönben ápolták a filozófiai tudományt is kitünő és beható szorgalommal.

A két tudományos áramlat, mely utóbb mint két hatalmas ellenfél állott egymással szemben, most még békeségben — mondhatni karöltve — haladott egymás mellett. Még nagyon távol állottak akkor azon később oly általánossá vált nézettől, hogy a filozófiával való foglalkozás a vallásra és a hitre veszedelmes, bomlasztó befolyást gyakorol és mely a filozófia tanulmányozására vonatkozó tilalmat eredményezte.[3]) Sőt ellenkezőleg. Tudjuk, hogy éltek Lünelben oly férfiak, — csak Mesullám b. Jákóbra kell emlékeznünk — kik a talmud tudományában hatalmas bajnokok, valódi talmudklaszikusok voltak és a filozófiát valamint annak

[1]) *Reifmann* «Thóledóth R. Zerachjáh Halévi» p. 49 n. 19. azt a kérdést veti föl, hogy miért nevezi Zerachjáh Lünelt mindig מגדל לוניל-nek és Sámuel ibn Tibbon בקעת יריחו-nak. Lehet, hogy mert Sámuel bibliai kifejezést akart választani. L. Deut. 34, 3. Lünel neveinek különböző alakjairól l. *Zunz* Zeitschrift I. k. p. 168. «Ueber die in hebr.-jüd. Schriften vorkommenden hispanischen Ortsnamen».

[2]) L. Masszáóth cz. művét ed. Amsterdam. p. 2.

[3]) Az agitácziót ezen tilalom kibocsátása és érvényre emelése iránt *Abbámáre b. Mózes* a «Minchath Kenáóth» Lünelből származó kiadója kezdeményezte. L. *Cassel D.* «Abraham b. Nathan aus Lünel, Verf. des Manhig» cz. érték. a Zunz-Jubelschrift-ben. Berlin 1884. p. 121.

művelőit ép oly buzgalommal és ép oly szeretettel pártolták és támogatták.

Hogy a biblia egy kifejezésével éljünk, eddigelé «a tigris meg a gödölye együtt legeltek« még, a kettő közti vita lángokba csak abban az időben csapott ki, melyben Maimûni korszakalkotó «Móreh Nebúkhim»-jával föllépett.

Lünel városába — ugyancsak tudelai Benjámin tudósításai szerint[4]) — távol vidékekről számos tanuló sereglett egybe, hogy itt tudásszomjukat csillapíthassák. És a nagyhírü zsidó község nemcsak szellemileg, hanem igazi bőkezüséggel minden tekintetben anyagilag is segélyezte őket mindaddig, míg a tudományos intézeteket csak látogatták.

Rendkívül dicséri e város községét Zerachjáh Halévi[5]) és sokhelyütt[6]) látjuk, hogy a «Chakhmé Lünel», Lünel tudósai a rituális élet berendezésére mily mélyreható, döntő, szuverén befolyással voltak.

Ezen tudományos irányok kifejlődése Lünelben — és ez igen meglepő tünemény — nem a lassú, lépésről-lépésre tovamozgó haladásnak a müve volt. Mert a XII. század előtti időkben Lünel még semmiféle szerepet nem játszik; ránk legalább nem maradt oly jel, mely az ellenkezőt bizonyíthatná. Egyátalán az egész Provence a XI. században még igen alacsony fokán állott a tudomány művelése tekintetében, amit a legjobban jellemez azon körülmény, hogy az egész Provenceban egyetlen egy tanintézetnél — mely Narbonneban volt — több nem állott fön.[7])

Minden előkészülés nélkül, hirtelenül, mintegy egy csapásra vergődött a Provence és nevezetesen Lünel a XII. században fényes hírére, melynél fogva századokon keresztül a tudományok székhelye maradt. Két ok szülte ezen csodálatos, örvendetes eredményt: egyrészről az éjszak-francziai thószafiszta iskola tanítványai, kik a Provenceból származtak; másrészről meg híres, Spanyolországból bevándorolt tudósok, kiknek példája a tudomány,

---

[4]) Masszáóth i. h.

[5]) L. Máór cz. müvét Peszáchim 7. fejezet elején.

[6]) Themim Déim 7. sz. Széfer Hatherumóth 43. főszakasz. 4. rész 13. §. Migdál Óz Hilkhóth Thesúbáh. 8. fejezet.

[7]) L. *Gross H.* «R. Abraham b. David aus Posquières» cz. értek. a Frankl-Grätz-féle Monatschriftban. 1873. p. 338. k.

különösen a filozófia művelésében dícséretes, lelkesült utánzásra talált.[8])

Főleg egy férfiú vált ki az utóbbiak közül, a ki korának tudományától át meg áthatva magának a zsidó irodalom történetében halhatatlan nevet kivívott. Ezen férfiú Jehuda ben Saul ibn Tibbon volt. Ő azt a feladatot tűzte ki magának, hogy elmúlt idők zsidó férfiainak filozófiai kutatásait és munkáit, melyek eredetileg arabs nyelven voltak írva, héberre fordítsa és azokat ily módon hitsorsosainak közkincsévé tegye.

Jehuda ben Saul[9]) ibn Tibbon,[10]) Spanyolországban, a régi hírű tudósvárosban Granadában[11]) született. Születési évére egyet-

---

[8]) Lünel a talmud tanulmányozást és a filozófiát összekötvén, mintegy áthidaló, közvetítő szerepet foglal el e két tudomány között. *L. Zunz, Zur Geschichte und Literatur* p. 481.

[9]) A *Széder Hadóróth* (ed. Varsó 1878) p. 200. ר׳ יהודה בן שמואל-nek nevezi, és valószinüleg ez adatot követi *Sachs M., Die relig. Poesie*-jában p. 274. ha Jehuda b. Samuel ibn Tibbon név alatt idézi. Söt lehet, hogy ez a helyes írásmód és pedig két okból: 1-ször mert a hosszabb alakból a rövidebb és romlottabb keletkezhetett, 2-szor mert Jehudának fia Sámuel, a nagyatya nevét nyerhette.

[10]) A név többféle variáczióban találtatik: majd Tibbon, majd Tabbon; előfordul Tibbun és Tabón is. Jelentménye homályos. *Steinschneider* nem helyesli, hogy az arabs طب-val akarják összefüggésbe hozni. L. *Steinschneider Bodlejana 5782. sz. alatt.* V. ö. a *Benjacob-féle* Chóbóth Halebábóth kiadásban *Jellinek bevezetését* p. XX. n. 1.

[11]) A Jost és Creizenach-féle »Zion» folyóiratban II. k. p. 97 kk. *Dukes* a *Jehuda* ibn Tibbon által fordított és József Kimchi által versbe szedett Mibchar Hapeninim egy részét közli. (Maga Dukes azután tévesen mondja a «Blumenlese»-ben p. 59, hogy *Sámuel* ibn Tibbon fordította.) A költemény felirása szerint «Juda Tibbun» — úgy hangzik itt a név — Sevillából származott volna. De úgy látszik ezen adat helytelen. Mert Maimûninak Sámuel ibn Tibbonhoz — ki Jehuda fia volt — intézett leveléből is kiviláglik, hogy Jehuda Granadából eredt. Ezen a «Kóbecz Thesúbóth ha-Rambam» cz. levélgyüjteményben (Lipcse 1859) II. rész p. 27. közölt levélnek egy helye ugyanis így hangzik: «והודיענוברב חכמותיו (של ר׳ יהודה אביך) ... אנשים ... מעיר גרנאטה» Granadai tudósok voltak tehát, kik Maimûninak Jehuda felől hírt hoztak. Továbbá az ezen költemény felírásában előforduló Sevilla név írásmódja igen fiatal eredetre mutat — tehát nem megbízható. Mert a régi iratok közlésében a név rendesen אשביליא v. אשבילייא alakban fordul elő, míg itt egész idegenszerűen, szokatlan fomában צביליא látjuk. V. ö. Zunz «Ueber die in den hebr.-jüd. Schriften vorkommenden hispanischen Ortsnamen» Zeitschrift I. k. p. 142. Egyáltalában bárhol is találkozunk régi iratokban Jehudával mindenütt áll ר׳ יהודה אבן

len egy adatunk van csak, és pedig a *Széfer Hadóróth*, mely azt 1120-ba helyezi.[12]) Ezt az adatot el kell fogadnunk, ámbár abszolut hitelesnek, minden kétséget kizárónak nem tekinthetjük.

Granadában, szülővárosában mint állandó lakhelyében meg is maradott mindaddig míg csak kényszerítve nem volt elhagyni azt és más hazát fölkeresni.

Alkalmat erre, úgy látszik, — határozottan nem tudjuk — azon valláskényszer és azon üldözések szolgáltattak, melyeknek a zsidók Spanyolországban a győzelmes Almohádok részéről ki voltak téve.[13]) Ezen fanatikus, minden szabadabban mozgó gondolkodásnak szárnyát szegni akaró vallásszekta, hitrajongásától ösztökélve eleintén Éjszak-Afrikában, az úgynevezett «Magreb»-ben kezdett dúlni és kegyetlenkedni és az uralma alatt lévő más hitfelekezetüeket az iszlám elfogadására kényszerítette. Aki e rendeletet el nem fogadta vagy el kellett neki hagynia a vidéket vagy megöletett. Innen azonban az Almohádok Spanyolországba nyomúlva, 1148-ban Cordovát birtokukba hajtották s így hatalmukkal együtt rontó vakbuzgóságukat is a pirenéi félszigetre átvitték. A magrebi üldözések itt folytatódtak, a kegyetlen rendeletek életbeléptetése ismétlődött és így sokan, kik az atyai valláshoz híven ragaszkodtak, Spanyolországot otthagyták.[14])

Vándorbothoz nyúlt tehát Jehuda ibn Tibbon is és mindenesetre még 1160 előtt Lünelben telepedett le.

Családi életéből csak annyit tudunk, a mennyit ő maga a Sámuel fiához küldött levelében említ.

Ebből arról értesülünk, hogy felesége korán halt meg, hogy neki három gyermeket — két leányt és egy egyetlen fiút — hagyott hátra, hogy második feleséget nem vett, hanem kizárólagosan gyermekeinek — főképen pedig Sámuelnek — nevelésével foglalkozott.[15])

תבן מרמון ספרד és a «רמון ספרד» nem egyéb mint Granada héberesítése. L. Wolf I. k. p. 455. L. Bethúlath bath Jehuda p. 61. a hol Jehuda Halévi Granadát e néven említi; az i. h. מפחד helyett ספרד olvasandó.

[12]) ed. Varsó. p. 200. Grätz VI. p. 241. bizonyosan ez adat után indúl, ha hasonlóképen 1120-at mond születési évének.

[13]) *Grätz* i. h. és *Steinschneider* «Ermahnungsschreiben des Jehuda ibn Tibbon an seinen Sohn Samuel». Berlin. 1852. p. VI.

[14]) *Geiger* «Nachgelassene Schriften» III. k. p. 39 k.

[15]) *Steinschneider* «Ermahnungsschr.» p. 10.

Ugy látszik, Jehuda nem volt valami túlszerencsés családapa. Kénytelen volt tengeri utazásokat tenni, hogy lányai kiházasítása alkalmából azok számára a hozományt előteremthesse, a mi arra vall, hogy — kezdetben legalább — nem a legfényesebb viszonyok között élt. Nem kevésbbé irányúlt törekvése oda is, hogy fiának derék, nagy családból származó feleséget szerezzen, a milyet szívének nagy gyönyörére meg is talált. «Nem adtalak el — így ír neki a már többször említett levelében — pénzért, a mint sokan nálamnál gazdagabbak tettek fiaikkal. Barátaid között házassági frigy tekintetében egy sem áll magasabban mint te. Feleséget választottam én tenéked, ki bölcsektől származik, az ország díszeitől, nemesek- és fejedelmektől».[16]) Alább majd alkalmunk nyílik tapasztalnunk, mily tanokat osztogat neki, melyeket feleségével és gyermekével szemben megszívleljen és foganatosítson.

Szakadatlan lelki gyötrelemben és aggodalomban tartották az atyát egyetlen fiának gyöngült egészsége és a gyakori súlyos szenvedések, melyekre levelében ismételten visszatér.

Ezen levelet, mely tulajdonképen ethikai kalauz akar lenni,[17]) ama mély bensőség írta, mely egy gyöngéd és szerető apa szívét eltölti és ama tiszta erkölcsi szellem, ama magasztos komolyság lengi által, mely vonásról-vonásra a lelkiismeretes, valódi, mindent pontosan mérlegelő tudóst jellemzi. A szónak legszorosabb értelmében — irodalmi termék.

Jehuda ibn Tibbon ezen «צוואה»-jában — úgy nevezi ő maga

---

[16]) Ermahnungsschr. p. 7 בת גדולי הארץ ... כלו זרע אמת קרובים חכמים ואצילים ונש[י]אים. Homályos itt a קרובים jelentménye. Talán kiegészítendő לגדולים v. חכמים helyett olvasandó לחכמים. Vagy nem kell helyette קדושים-ot olvasni?

[17]) Ilyféle levelek, az irodalom ez ága igen kedvelt volt az araboknál, oly annyira, hogy sok levél homlokára görög bölcseknek nevét — mint állítólagos szerzőkét is írták. V. ö. *Ersch und Gruber Encyclopädie.* II. Sektion XXVII, p. 399. Egész irodalmát e leveleknek állította össze «علم الوصايا» (doctrina praeceptorum) név alatt *Hági-Khalfa* az ő könyvében: كشف الظنون عن اسامى الكتاب والفنرن (Lexicon bibliographicum et encyclopaedicum) London 1852. ed. Fluegel VI, p. 444 k. Ezen szokást követték azután az arabs műveltségű zsidók is. A legrégibb ethikai tartalmú zsidó levél a wormsi *Eliezer ben Izsák*tól ismeretes (1050). *Ali*nak — egy arabs orvos — levelét *Juda Alcharizi* fordította «Jggereth ha-Múszár» cz. alatt. *József Caspi* (1330) hasonlóképen írt egyet «Jóreh Deáh» v. «צוואה» czím alatt. A magyar irodalomban is ismeretes *Kölcseynek* remek parainézise.

levelét [18]) — mély pillantást enged vetnünk lelki életébe és azon számos detailok, melyek az egészen átszövődnek, semmiképen sem tüntetik föl «pedáns»-nak, amint Grätz őt előszeretettel — jogtalanul — nevezi.[19])

Egyátalában nem adja meg neki Grätz azt a tiszteletet, melyet joggal érdemel és mely őt teljesen megilleti; sőt oly elővéleményt táplál Ibn Tibbon és egészben a Tibbonidák ellen, mely sem jellemükből sem pedig működésükből ki nem magyarázható.[20])

Ibn Tibbon levele a gondolatok sorozatában nem mutat valami logikai fölépítést, sem nem éles tagolást; és ez igen könynyen magyarázható. Hisz Jehudának czélja nem annyira az volt, hogy művészi, a logikai rend szabályainak szigorúan megfelelő művet alkosson, mint inkább az, hogy szivét «telve atyai gyöngédséggel és komoly aggodalommal» fia előtt kiöntse. Oly vonzó azért és oly megható látni azt, mint engedi át magát korának ünnepelt férfiúja az apa apró gondjainak. Minden egyes szó a a levélben, egy-egy ecsetvonás irója jellemének festményéhez. És magában véve nagy jelentőséggel bír e testamentum az akkori zsidók nevelésének és kulturájának történetére nézve és Güdemann említett munkájában e szempontból már eléggé felhasználta és értékesítette.

Mutatja nekünk, hogy az azon korbeli zsidók mily buzgalommal és lelkesedéssel hódoltak a szellemi mozgalmaknak, mint tették legszentebb feladatukká beléjök vezetni gyermekeiket, mint iparkodtak ezeket részesiteni a külömböző tudományokban való oktatásában és szükséges kiképeztetésében. Bár ama napokban önálló, zsidóeredetű irodalmi munka nem keletkezett is, mégis örvendetes az a tény, hogy a zsidók a szellemi áramlattól magukat távol nem tartották, sőt oda is törekedtek, hogy az elhaladott időknek szellemvagyonát lehetőség szerint elsajátítsák és a jövő nemzedékek számára fölkincseljék.

Úgy látszik, Jehuda ezen levelét Sámuelhez nem sokkal ennek tőle elválása és Lünelben való megtelepedése után intézte.

---

18) Erm. schr. p. 9. מה שכתבתי לך בצוואתי és p. 13. ונחר עליך לקרות בצואתי.

19) *Grätz* i. h. L. *Güdem.* «Das jüd. Unterrichtswesen» stb. I. p. 28. n. 1.

20) VI. k. p. 242. «Die Tibboniden haben nur als Uebersetzer *einige Bedeutung*».

Van erre bizonyíték magából a testamentumból.[21]) Vajjon azt — amint Steinschneider állítja — aggastyán korában «in einem dem Tode ins Auge schauenden Alter» — irta-e, még kérdéses. Adatot ez állítás mellett a levélből legalább bajosan lehet meríteni. Ellenkezőleg, az világlik ki abból, hogy Jehuda korántsem állhatott oly korban, hogy közel halálra gondoljon.[22]) Igaz, találkozunk benne avval a kifejezéssel: כי המות יפריד בני ובינך[23]) — «elválaszt engem te tőled a halál», — de azt semmiképen sem kell olybá venni, mintha betűszerint előhaladott, hajlott korra mutatna, hanem inkább úgy fogandó fel, hogy fiának a természet ama rendjét akarja szem előtt tartani, mely a szülők és a gyermekek életének tartamára nézve fenforog és hogy ezáltal neki megindítóbban és élénkebben szívhez szóljon.

Tagadhatatlan, hogy Jehuda ezen levélben bizonyos magasfokú idegességet tanúsít, miután még a legcsekélyebb hibákért is, melyeket Sámuel netalán elkövetett, jajveszéklésbe tör ki és őt érettök megfeddi és megdorgálja. Ha azonban meggondoljuk, hogy csak ezen egyetlen fia volt, aki családjának hordozója és továbbfolytatója legyen; ha meggondoljuk, hogy saját nyilatkozata szerint e fiának nevelése és fentartása mennyi bajába és keserűségébe került; ha meggondoljuk, mint nem tudta minden más fáradság és gond mellett is szem elől veszíteni még egyetlen egy perczig sem a fáradságot és gondot szeretett fia körül; miként őrködött mint magányos özvegy Sámuelnek fejlődése, ennek iránya és haladása fölött; mint nevelte őbenne reményét és tekintette őbenne büszkeségét[24]): ha mindezeket meggondoljuk, akkor azon első pillanatra mindenesetre sajátságosaknak tetsző aprólékosságok — melyekre levelében kiterjeszkedik — természeteseknek és jogosultaknak fognak föltünni. Valamint Dávid király hárfája a Talmud elbeszélése szerint[25]) a legenyhébb fuvalomra megpendülve zokogó hangokat hallatott, úgy fakasztották Sámuel legjelentéktelenebb vétségei is az apát bánatos panaszokra és szivreszóló intelmekre.

Jehuda ibn Tibbon ideje szellemirányának hű követője volt.

---

[21]) p. 5. sor 12. Érthetetlen ott a kifejezés: ולא תהיה תנומה כי אם תרדמה.

[22]) p. 10. ואל תמיתני בלא עתי.

[23]) p. 4.

[24]) Ermgschr. p. 10.

[25]) Berákhóth f. 3b.

Tökéletesen az arabs míveltségnek befolyása alatt áll és kivánja, hogy fia Sámuel is magát abban továbbképezze és továbbnevelje. Ajánlja neki a grammatika, költészet, csillagászat és az orvostudományok tanulmányozását, tudvalevőleg oly tudományok, melyek az arabok részéről különös kultiválásnak örvendtek. Azt a feltünő tényt — mondja Güdemann, [26]) — hogy Jehuda a filozófiáról említést sem teszen, úgy magyarázhatjuk, hogy a levél megszerkesztésekor fiát a filozófia tanúlmányozására még elég érettnek nem tartotta. De különös pontossággal köti szívére a szépírás elsajátítását. Ha nem tudnók, a szépírás akkortájt mily hatalmas, befolyásos szerepet játszott, alig volnánk képesek megérteni, hogy Jehuda miért időzik e pontnál oly hosszasan és az egyes részletekig oly behatóan.

A számos, a bibliai iratokból, a talmudból és Sámuel Hanágid «Ben Mislé»-jéből idézett helyeken kívül némely helyütt még egy «arab bölcs»-nek a mondásait is felhozza.[27]) Ez utóbbi körülményből valamint egy arabs példabeszédre való vonatkozásából [28]) hasonlóképen látjuk, hogy — mint említettük — az arabs müveltségnek hódolva, fiát is annak útjaira akarta terelni. Továbbá abból is, hogy figyelmezteti, olvasná át szombatonként a heti perikópát a szent irásból arabs fordításban, [29]) mert e gyakorlat más nyelven írt művek arabsra fordítása esetében nagy hasznára fogna válni. És arabs befolyásra vezetendő vissza az is, ha könyvek gyűjtése, azok gondos rendezése és jó karban tartása iránt oly élénk érdeklődést mutat.

Mielőtt a levélnek részletes tartalmára rátérnénk — mert sokkal fontosabb semhogy sovány kivonatban adjuk csak — hátra

---

[26]) «*Das jüd. Unterrichtswesen* I. k. p. 30. De *Güdemann* e megjegyzésének nem adhatunk igazat, mert Jehuda az ő levelében (p. 5.) arra inti az ő fiát: והתעסק בחכמה ומוסר a mi nem egyéb mint filozófia és ethika.

[27]) Ezen szokás, bölcsmondásokat (حكمة) beszőni az egyes iratokba, az araboktól szivárgott át a zsidókhoz. Ily arabs mondásokat idéz a «*Ben Szirách alfabetuma*», *Sem Tób ibn Falaquéra* és még *Gavisón* is (megh. 1605). A levélben l. p. 5.ואמר החכם הערבי׳ és p. 11. וחכם הערב.

[28]) p. 9. כי הערב אומר. Ez bizonyosan collectivumként áll és az arab népre, mint egészre, vonatkozik; mint mi mondjuk: «azt mondja a magyar, a német» és alatta az egész nemzetet értjük.

[29]) Itt *Száadjáh* gâón pentateuchfordítására gondol.

van még — habár csak röviden — Sámuelről magáról szólnunk. Csodálatos és fölötte sajátságos a jellem, melyben Sámuel e levél szerint előttünk feltünik. A legcsökönyösebb engedelmetlenség, elképesztő akaratgyöngeség, a leghidegebb egykedvűség, ezek azok a jellemvonások, melyek a levél majd minden egyes lapján gánesoltatnak és vádoltatnak. Legyen bár, hogy Jehuda szerető buzgalomban sokat túlfeketének látott, annyi azonban mégis áll. hogy Sámuelt a felsorolt hibák terhelték. Grätz [30]) és Steinschneider [31]) ezen — mondhatni — pszichológiai rejtvényt a legegyszerűbben akarják megfejteni. Azt mondják ugyanis, hogy a túlságig vitt elkényeztetés és a folytonos gyámnokság, melyet Sámuel apja részéről tapasztalt, őt könnyelművé és renyhévé tették. Meglehet; részben e magyarázat helyes is. Mi módon magyarázható azonban minden elkényeztetés és gyámnokság mellett is azon keserűen vádolt tény, hogy Sámuel az arabs irásjegyeket még 7 évnek a folyamában sem tanulta meg? Vagy odaviheti-e még a legmesszibbre menő elkényeztetés is, hogy egy fiu az apjától kapott könyveknek még a czímét sem akarja tudni, látni? Kell, hogy az ok mélyebben fekvő és egyesegyedűl Sámuel természetében rejlő legyen. Természetének ily sajátságos fejlődéséhez nem csekély részben járulhatott hozzá az őt gyermekkorától fogva üldöző betegeskedés és szűntelen gyöngélkedés.

Mindannak daczára atyja intelmeit nyomtalanúl maga mellett elhaladni nem engedte, sőt inkább mélyen szívébe zárta. És habár a szemrehányások árjára nem is felelt, vagy ha néha-néha — a mint a levélből tudjuk — makranczos választ is adott, akkor mégis — főképen érettebb korban — rendkívűli szorgalommal dolgozhatott önönmagán. Mert a Móreh Nebúkhim fordítójának mély, filozófiai műveltséggel és az arabs meg héber nyelv beható ismeretével bíró férfiúnak kellett lenni. Fordított még egyes partiákat Maimûni Misná-commentárjából [32]) és ha az alexandrin Ptolemäus hatalmas asztronómiai művét, az Almegist-ot és az ebből való Ibn Rosdnak tulajdonított kivonatot is fordította, [33]) akkor e

---

[30]) *Grätz* VI. k. p. 242.

[31]) Erm. schr. p. VIII.

[32]) L. *Perles* «R. Selómó b. Adderet» p. 2,

[33]) *Geiger* «Meló Chofnájim» (német rész) p. 14.

körülményből azt látjuk, hogy atyjának fölszólítását: asztronomiát tanulmányozni,[34]) semmiképen tekinteten kívül nem hagyta.

Kiváló szorgalma és magas műveltsége mellett fényes tanúságot tesz azon levél, melyet Maimûni hozzája küldött,[35]) mikor Sámuel őt arról tudósítja, hogy a Móréh-t héberre fordítani szándékozik és e czélból kétes és nehezen érthető helyek kimagyarázatáért Maimûnihoz magához folyamodik. Maimûni túlárad dicséréstől és elismeréstől és azon férfiú, kit Maimûni minden tartózkodás nélkül annyi dicsérettel elhalmoz, bizonyára jelentéktelen, mindennapi férfiú nem lehetett. Megérdemli ezen hely, hogy Sámuel érdekében közöltessék. Következőképen hangzik:

וכיון שהגיעואלי כתביך בלשון העברי ו[ב]לשון הערבי והבנתי ענייניך ויופי ציוריך וראיתי את המקומות שנסתפקו לך... אמרתי... «לו את אבותיו ידעו או אמרו היא מעלת האב לבן נוסעת» [36]) ברוך מי ששלם משכורת החכם אביך וצ״ל ונתן לו בן כזה ולא לו בלבד אלא לכל החכמים כי ילד ילד לנו בן נתן לנו.[37]) És főképen jellemzi Sámuelt Maimûni levelének azon passzusa, melyben oďanyilatkozik, hogy ő művét nem olyanok számára irta, kik e nehéz problémákkal soha nem foglalkoztak, hanem csakis olyanoknak, kik a filozófiát sokat és behatóan művelték. Hogy Maimûni kik közé sorolja Sámuelt, az kiviláglik nyilatkozatából:[38]) שלבך ירד עד עומק הענין.

Maimûni egy másik, a «Chakhmé Lünel», Lünel tudósaihoz írt levelében szintén rendkívül dicsérőleg nyilatkozik Sámuel ibn Tibbonról. Lünel tudósai t. i. felkérték a Móreh nagy szerzőjét, fordítaná számukra héberre korszakos munkáját. Válaszában — mely szintén fényes világot vet Lünel akkori állapotára — időhiány és roncsolt betegsége miatt kényszerítve van tagadólag felelni. Sámuelre figyelmezteti őket mint «bölcs tudósra, mint az

---

[34]) L. fönt 12. l.

[35]) *Kóbecz* II. r. p. 27.

[36]) *Dukes* «Zur rabb. Spruchk.» p. 37. tévesen mondja: das Sprichwort, welches Maimonides in seinem Briefe an *Juda* b. Tabbon» stb., holott a levél *Sámuel*-hez van intézve. Az idézetjelekkel ellátott szók egy költemény sorát képezik, melyet *Mózes ibn Ezra*, *Méir ibn Kamniál*hoz irt. Először közölte e költeményt egészen (az oxfordi kéziratból cod. Pococke 74.) *Edélmann* a Jewish Chronicleban V. k. 44. sz. L. *Dukes* i. m. p. 57.

[37]) Ezaj. 9, 5.

[38]) *Kóbecz* i. h.

értelmesek koronájára» — ime egy újabb bizonyítvány Sámuel kiváló tudománya mellett.[39])

Jehuda ibn Tibbon levele három kéziratban létezik csak. Az egyik Oxfordban van 354. sz. alatt és ebből adta ki Steinschneider 1852-ben Berlinben «Ermahnungsschreiben des Jehuda ibn Tibbon an seinen Sohn Samuel» cz. alatt. A második a Pármai könyvtárban fekszik 1183. sz. alatt igen defekt állapotban — mindössze csak négy lapra terjedő fragmentum.[40])

A harmadik Carmolynál volt Brüsszelben, most merre van, nem tudom. A pármai kézirat számos esetben az oxforditól elütő olvasásmódokat mutat fel és az illető helyeken egymás mellé ki is fogom tenni az eltéréseket.

A levél nyelvezetét illetve csodálkozással kell észrevennünk, hogy nehézkességtől nem ment és korántsem nevezhető klasszikusnak. Attól, ki a héber nyelvet oly mesterileg kezelte mint Jehuda ibn Tibbon, egészen mást vártunk volna. Igaz, hogy az arab nyelv szelleme itt is mutatkozik és ez héber stilusát mindenesetre befolyásolta — mondhatni nem előnyére. Nagyjában azonban mégis egyszerű és folyékony és az olvasónak távolról sem gördít oly nehézségeket útjába, a milyenek héber könyvekben a régi időkből oly sűrűn és értelemzavarólag föllépnek — helylyel-közzel bár itt is érthetetlenségekre akadunk.[41])

---

[39]) A levelet legelőször közölte *Geiger* az Óczár Nechmád cz. folyóiratban II. k. p. 3. Azóta föl lett már véve a Kóbeczbe II. r. p. 44.

[40]) *Dr. Kaufmann Dávid* tanár úr közbenjárásának sikerült kieszközölni, hogy *Perreau Pietro* abbé úr, a pármai bibliotheka könyvtárnoka számomra a pármai kéziratban előforduló eltéréseket a legnagyobb pontossággal kiírta. Ugy szintén hasonlította össze megkeresésemre a nyomtatványt a codexxel, az oxfordi bibliotheka könyvtárnoka, *Dr. Neubauer Adolf* úr. A nyomtatvány helyesen van kiadva a manuscriptum szövege szerint. Fogadják mindhárman e helyen legmélyebb köszönetemet az engem oly annyira megtisztelő szivességükért.

[41]) Pl. p. 4. sor 15. מאת רגל ובא לקום nem ad értelmet. *Dukes Zur rabb. Spruchk.* p. 64. ugyanezt a verset idézi és helyesen írja: דמות רגל, *L. Harkavy* זכרון לראשונים וגם לאחרונים cz. könyvében p. 118. Sajatságos szerkezetű e mondat: משכנתי ספרי לויתי על פני שמתי לאוהבי יד עלי במלוה p. 7. sor 8. Meg nem fejthetőnek látszik p. 7. az ottani öszszefüggés szerint e szó: והכפירים. L. *Kaufmann* «Simeon b. Josefs Sendschreiben» a Zunz-Jubelschrift-ban p. 147. n. 20. Érthetetlen az ottani összefüggésben e mondat p. 5. ולא תהיה תנומה כי אם תרדמה.

A levelet egy 14 soros, tisztán thenuóth-ból álló költemény vezeti be. Ezen költemény nehéz szívből fakadó jajkiáltás, melybe Jehuda keserű sorsa miatt kitör. «Hogy az isten őt megbüntette [42]) hogy magányban, távol gyermekeitől kell élnie. Az idő, úgymond, reményekbe ringatta szívét, de ámitotta és megcsalta. Hogy ő az elválás mélységébe merült és a gyásznak tengerébe sodortatott. Gyermekeitől való távolléttel, azok után való sóvárgással [43]) próbáltatja meg őt az idő megrázó dühben [44]) és ő vakra sírta már szemeit. Nád és káka burjánoztak volna föl, ha könyei száraz talajra hullottak volna. Eledele könykenyér, szomjúságát könyital csillapítja. «Istenem, istenem, — így kiált fel könytelt szívből — miért ért [45]) e balsors, meddig még fogom én elviselni az elválás e nyűgét!» [46])

Ezen bevezető költemény után kezdődik maga a levél.

«Az én parancsaimra figyelj [47]) és el ne ejts semmit is mindabból, a mit én tenéked meghagyok, mert úgy aztán áldott léssz és boldog és sokáig élsz üdvben és jószerencsében. Tudod fiam, hogy a teremtő a dekalogusnak egy parancsánál sem igért határozott jutalmat, mint épen annál, mely a szülők iránti tiszteletről szól. Mert irva van: «hogy sokáig élj és boldog légy a földön» [48]) stb. és az intelmekben [49]) (olvassuk): «ha én atya vagyok, hol irántam a tisztelet?» Hasonléképen tudod, mi volt Jónádáb, Rékháb fia gyermekeinek a jutalma azért, hogy atyjuk parancsát megóvták [50])

[42]) Cod. Oxf. ענהו אל — Cod. Parma. נסהו אל.

[43]) » » וכוסף יענהו — Cod. Parma. וכושף ענהו.

[44]) » » וברעש ורוגז — » » וברעש וברגש.

[45]) » » במה היתה לי — » « במה היתה לו.

[46]) » » אשא עלי הפירוד הזה — Cod. Pa. אשא עול הפירוד הזה. Én a cod. P. szöveg szerint fordítottam e kifejezést, mert helyesebb és költőibb.

[47]) Cod. Oxf. למצותי הקשיבה — cod. P. בני למצותי וגו'.

[48]) Exod. 20, 12. és Deut. 5, 16.

[49]) A próféta fenyítő beszédeit érti e kifejezés alatt. Mal. 1, 6.

[50]) Cod. Oxf. ששמרו מצות וגו' — cod P. ששמרו מצות אביהם ומנעו עצמם הם ובניהם ונשיהם מרוב ההות [olv. הנאות] העולם בעבור מצות אביהם ולא רצו לשמוע אל דברי וגו'. Ugy látszik, hogy a cod. P. ezen olvasásmódja a helyes, mert itt is — a nyomtatványban — p. 11. vonatkozik Jehuda ibn Tibbôn erre a kifejezésre majdnem ugyanazon szavakkal mint a c. P.-ben, — mint olyanra, melyet már egyszer tett.

és hogy megíntette ő általuk Izraelt, megigérvén a népnek azt a jutalmat, a mit amazoknak kiszabott volt.[51])

És te tudod fiam, hogy én oly gyöngéden föntartottalak[52]) és fölemeltelek,[53]) a bölcseség útjára tanítottalak és az egyenesség ösvényére tereltelek[54]) és hogy tiszteltelek étellel, itallal és ruházattal[55]) és fáradoztam oktatásodban. Minden veszedelemtől megőríztelek és kerültem az álmot,[56]) hogy társaidnál tudósabbá tegyelek és hogy fölemeljelek a bölcseség és erkölcs[57]) magas fokára. Megvontam magamtól[58]) minden jót és az emberek élvezeteit[59]) te miattad csak, már 12 esztendeje.

Fáradoztam[60]) azonkívül, hogy örökséget is adhassak. Tiszteltelek[61]) ugyanis számos könyvek megszerzése által, hogy ne kelljen mástól kölcsönkérni, amint látod, hogy a tanulók többsége teszi, futván ide-oda, hogy könyvet kölcsönözzenek és nem találják; míg te — hála istennek[62]) nem hogy kölcsön veszel, de kölcsön Sőt a dsz sok könyvből kettős, hármas példányod is van — minden tudományba vágó könyveket vettem én számodra. Én abban a reményben éltem, hogy könnyen fogod használhatni,[63]) mert hiszen teremtőd bölcs, eszes szívvel áldott meg. Nagy fáradsággal tanítót is hoztam számodra az ország széléről, aki a külső tudományokban[64]) oktasson és sem költséget[65]) sem az utak veszélyeit

---

[51]) L. Jerem. 35. fejezetét.

[52]) Threni 2,22.

[53]) Ézaj. 1,2.

[54]) Példab. 4, 11. Cod. Oxf. helyesen ובדרך míg cod. P. ודרך.

[55]) Cod. Oxf. ובמשתה......כבדתיך — cod. P. משתה הועלתיך ובמלבושים טובים כב(ו)דתיך.

[56]) Gen. 31. 40.

[57]) Cod. Oxf. ומוסר — cod. P. ובמוסר.

[58]) Cod. Oxf. מנעתי עצמי — cod. P. מנעתי את לבי.

[59]) A nyomtatott példány helytelen וענוגות helyett mindkét codex szerint olvasandó: ותענוגות.

[60]) A nyomt. péld. helytelen יעתי helyébe mindkét codex szerint ינעתי olvasandó.

[61]) cod. P. כבדתיך helyett כבוד-ot olvas és a megelőző להנחילך-hoz viszi.

[62]) cod. P. hiányzik a kifejezés שבח לאל.

[63]) cod. Oxf. שתמצא ידך כקן לכולם — cod. P. והייתי... שתמצא ידך בהם לכולם כיון וגו Helyes a cod. Oxf. olvasásmódja. L. Ézaj. 10, 14. és *R. David Kimchi* magyarázatát.

[64]) Külső tudományok = világi tudományok.

[65]) cod. Oxf. על הוצאות — cod. P. על הוצאה.

nem kiméltem és majd hogy bajba nem kerültünk volna én és te amaz utunkban, ha az Úr nem lett volna mivélünk [66]). És te oh fiam, reményemet és várakozásomat meghazudtoltad [67]); nem akartad használni eszedet, távol tartottad magad könyveidtől és még meg sem akartad nézni, mik és mi a czímük! Sőt ha mások kezében láttad rájuk nem ismertél és ha szükséged volt egyikükre azt sem tudtad, meg van-e néked vagy sem, míg csak tőlem [68]) meg nem tudakoltad. Még könyvjegyzékedbe [69]) sem néztél utána; és Ben Mislé mondja; «Aki könyvek megszerzésében fáradoz csak, de szíve abból a mit tartalmaznak üres marad, olyan az mint a béna, ki lábat [70]) rajzol a falra — most fel akar kelni, de nem bir.»

Mindezeket cselekedted te máiglan; rám támaszkodtál, hogy felserkentselek a tunyaság álmából és azt hitted, hogy örökké élek és eszedbe nem vetted, hogy a halál elválaszt engem te tőled [71]) vagy, míg életben vagyunk, a sors; [72]) mert kicsoda szeret téged oh fiam, úgy mint én? kicsoda fog még állani te melletted én helyettem, hogy tanítson — még ha találsz is valakit — oly szeretettel és késszéggel?

Ime láttad a nagy bölcseket [73]) mint keresnek engem és özönlenek mind felém az ország végéről [74]) élvezni akarván társaságomat és mint sóvárognak látni engem és könyveimet. [75]) És te, amikor

[66]) Zsolt. 124, 2.

[67]) Jób 41, 2.

[68]) cod. Oxf. שואל אותו — cod. P. שואל אותי. Ennek szerinte fordítottam.

[69]) c. O. ואפילו המזכרת — c. P. ואפילו הסימן.

[70]) c. O. מאת רגל — c. P. דמות רגל. Így fordítottam is. L. f. a 41. jegyz.

[71]) Rúth 1, 17. L. fent a 23. jegyz.

[72]) c. O. או ילדי יום — c. P. או מה יליד יום. Gyakori kifejezés a középkori zsidó költőknél «sors» kifejezésére. Igy *Mózes ibn Ezrá*. L. *Dukes* «Mose b. Esra» hebr. Beilagen p. 98. 6. sz. p. 105. 14. sz. *Jehuda Halévinál* is. L. «Ginzé Oxford» p. 43. Nemkülömben *Ibn Gabiról* költeményeiben L. Dukes «Siré Selómó» p. 8. 6. sz. *Ábrahám ibn Ezrának* tulajdonított egy költeményében szintén e kifejezéssel találkozunk. L. u. o. p. 14. 3. jegyz. *Mesullám* (v. Selómó) *Dáfeirá:* ילידי יום לילדי יום = az emberek a sorsnak.

[73]) c. O. החכמים — c. P. את החכמים.

[74]) c. O. ומשתדלים מכנת — c. P. ומשתדלים ובאים מכנף.

[75]) *Prófiát Duran* a Máaszé Éfód cz. grammatikai művének beveze-

ugyanazt tehetted volna pénz és bér nélkül, nem akartad, mert nem adott néked az Úr szívet, hogy megértsed, szemeket hogy lássad, füleket hogy halljad mind e mai napig. Oh, hogy adna néked istened új szivet és új lelket[76]) és akaratot, hogy utolérnéd ami már elmúlt[77]) és hogy pótolnád ami már elveszett[78]) és hogy észre térítsen és oktasson azon útra, melyen haladj.[79])

Hogy az arabs irást meg kezdted tanulni, annak most 7 esztendeje és én annyira kértelek (tanulnád meg) és te nem akartál rám hallgatni[80]) sohasem; holott tudod, hogy népünk[81]) nagyjai csak az arabs[82]) irással érték el nagyságukat[78]) és magas rangjukat. Hisz látod, mit beszél a Nágid — áldott az ő emléke — azon méltóságról, melyet általa (az arabs irás által) elnyert[84]) mondván: «Oh én tollam, kegyelmedet akarom zengeni»!»[85]) és — látod —

tésében számos és igen érdekes didaktikai szabályokat ád. Egyike érdemes megemlíttetni e helyen: «A tanulásnál csak oly kéziratokat kell használni melyek szépen, tisztán, csinosan és pergamentomra vannak írva. A vagyonos tudósok úgy mond — azért irigylendők, mert szép könyveket szerezhetnek, és azokat bármikor használhatják. a mi arra nézve, kinek kölcsönzött könyvekkel kell beérnie, lehetetlenség. A zsidó nemzetnek egyáltalában egyik érdeme — úgy folytatja — hogy a gazdagok mindig iparkodnak szép könyveket részint sajátkezüleg írni, részint olyanokat megszerezni. L. *Güdemann* i. m. p. 180 k.

[76]) Ezech. 18, 31. 36, 26.

[77]) c. O. מה שחלף — c. P. במה שחלף.

[78]) c. O, מה שאבד — c. P. מה שאבד ממך.

[79]) Zsolt. 32, 8.

[80]) c, O. שמוע אלי — c. P. שמוע לי.

[81]) c. O. שבעמינו — c. P. שבעמנו.

[82]) c. O. בכתיבת הערבי — c. P. בכתיבת הערב.

[83]) c. O. אל הגדולה — c. P. אל הגדולות.

[84]) c. O. מי הגדולה שהגיע — c. P. מן הגדולה שהשיג.

[85]) Sámuel Hanágid Malaga kikötővárosában élt — eleintén mint szatócs. Az üzlet mellett *Abul-Kászim ibn Alarifnak* — ki *Hábusznak*, a granadai királynak vezîre volt — palotája állott. A tudósításokat, melyeket a miniszternek egyik meghitt rabnője benyujtani szokott, rendesen Sámuel stilizálta is, írta is. A miniszter a gyönyörű arabs stilusra és írásra figyelmes lett és értesülvén az író nevéről, Sámuelt magához hívta és titkárává kinevezte. Halálos ágyán Ibn Alarif a királynak Sámuelt mint nagyeszű férfiút ajánlotta és az haldokló miniszterének tanácsára őt Kâtib-nak (a legnagyobb államhivatal) tette. Harmincz esztendőig vitte Sámuel a kormány ügyeit, hatalmas eszével és finom politikájával. Hivatalában fia József követte. Sámuelben rendkívüli férfiút kell csodálnunk. Hatalmas államférfiú, klasszikus talmudismerő, jeles költő, kiváló grammatikus és filozófus —

hogy az ő fia hasonlóképen azáltal tett szert fényes állásra, valamint hogy magának gazdagságot és díszt szerzett általa R. Séseth, a fejedelem — kinek emléke áldott legyen — az arabs birodalomban is [86]); általa törlesztette adósságait, fedezte nagy kiadásait és szórta bő kézzel adakozásait.

A héber írásra sem ügyelsz úgy a mint kéne. Bizonyosan emlékszel, hogy én a te tudós tanítódnak, R. Jákobnak — a nemes R. Óbadjáh fiának — évenkint [87]) 30 arany dénárt fizettem [88]) és a mikor kérve kértem, tanítson téged a betük irására, azt válaszolta: «Biz elég lesz, ha évenkint csak egy betűt fog megtanúlni.» Ha most szíved lett volna, ezért az egy szóért kell vala iparkodnod, hogy még amolyanabb iró légy mint ő és fiai. Nem látod, R. Séseth még csak 12 éves fiának [89]) az irása mennyire hasonlít R. Petór tanítójának az irásához — mintha csak ugyanaz volna. Mert a betü nem egyéb mint egy kép [90]) és figyelem, vigyázat meg szorgalom által az ember igen könnyen megrajzolhatja. «Fáradoztam — nem találtam, — oh azt ne hidd.» [91]) Ha szégyenkeztél volna azon híred-neved miatt,[92]) mely felőled kereng messze vidékeken, — persze nagy része nem is igaz — (mert nem érdemled meg) akkor azon kéne lenned, hogy azt sokkalta meghaladjad [93]) és hogy írtózzál a szégyentől-gyalázattól, ha hozzád érnek. És Ben

---

mindez volt ő egy személyben. L. *Grätz* VI. k. p. 17. kk. V. ö. *Bethulath bath Jehuda* p. 92. kk.

86) Nehézkes és sajátságos itt a mondat constructiója: .... גם בארץ ישמעאל גם במלכות העושר אל הגיע ז"ל ר־ששת הנשיא הזאת.

87) c. O. בכל שנה — c. P. בכל שנה ושנה. V. ö. *Güdemann* i. m. p. 187.

88) c. O. שהייתי נותן — c. P. שהייתי משכיר.

89) c. O. ראית בנו של ר' ששת והוא בן י"ב שנים כתיבתו דומה לכתיבת רבו ר' פטור .... כי הכתיבה צורה .... וגו'
c. P. ראית הנער בן הנשיא ר' ששת ז"ל והוא בן תשע שנים וכתיבתו דומה לכתיבת רבו כי הכתוביה (?) שבעמנו צורה ... וגו'.

90) A «betű»-re a középkorban egyéb megnevezések közt «figura» is előfordul. Igy találjuk egy XIII. századbeli versszakban e sort: vitam securam capies scribendo figuram. V. ö. *Wattenbach «Das Schriftwesen im Mittelalter»* (Leipzig, 1875.) p. 220. és p. 154.

91) Megilláh f. 6b.

92) II. Krón. 26, 15. c. O. בעבור השם אשר יצא לך למרחוק ורובו היית .... וגו' — c. P. בעבור אשר יצא לך שם למרחק רב שכר היית ... וגו.

93) II. Krón. 9, 6. I. Kir. 10, 7.

Mislé mondja: «Ha néped dícséreted zengi, figyelj akkor a szavára; ha olyat dícsőitenek mi rajtad nincs,[94]) szaporán rajta! hogy elismerésük kiérdemelt legyen.»[95]) Lám, mily nagy czímekkel illet a Nászi és mit teszel majd a beszámolás napján? [96]) Oh a szégyennek, oh a gyalázatnak!»[97]) Bár javítana téged istened, hogy okúlj és oktatna hasznodra [98]) és tenné az elválást a te javadra és ébresztene szendergésedből és bár ne lenne az szendergés, hanem mély álom (?)[99]) És B. M. mondja: «Jaj annak, ki ébren van — de útját nem látja; boldog az, ki alszik — és szívében szemei.» [100]) Mert még mindig fiatal vagy és javúlhatsz, ha a mennyekből segítenek, adván néked akaratot és kedvet. Mert bizony ész [101]) kedv nélkül semmit sem használ; úgy mondja Dávid király is: «hanem az örökkévaló tanához kedve van.» [102])

Hasonlóképen láttad Ben Mislé mondását: «A tudomány embere,[103]) kinek szíve van, gyakran küzd a maga szíve ellen;» úgyszintén: «A fris fát, míg telve nedűvel, kiegyenesítheted, de nem a kiaszottat.»[104])

---

[94]) c. O. אין בך — c. P. אין בם.

[95]) Harkavy «זכרון לראשונים וגם לאחרונים» cz. munkájában p. 142. e mondat helyesebben van kiadva a Ben Mislé kézirata szerint. Az előttünk fekvő kiadásban metrumi hibák vannak.

[96]) c. O. ליום פקודה — c. P. ליום הפקודה. Ezaj. 10, 3.

[97]) c. O. אוי לאותה בושה וגו' — c. P. אוי לאותה שעה ואוי לאותה בושה וכלימה וגו'.

[98]) Ézaj. 48, 17.

[99]) Érthetetlen. A szöveg úgy hangzik: ולא תהיה תנומה כי אם תרדמה. Az utolsó szó helyett, mely bizonyosan corrigálandó, nem tudom mit lehetne olvasni. L. fönt a 41. jegyzetet.

[100]) Harkavy i. m. p. 153. a helyes אבוי לאיש helyett tévesen van pontozva אבוי לְאיש.

[101]) c. O. כי תבונה — c. P. כי הבינה.

[102]) Zsolt. 1, 2.

[103]) A héber אחי מדע szerint tulajdonképen: «a tudomány testvére» Gyakori forma a középkori költőknél. Pl. ugyancsak *Sámuel Hanágidnál:* אחי קנאה v. אחי משרה (az irigység — a fensőség embere) vagy *Mozes b. Ezránál:* אחי בין (az eszesség embere). L. *Dukes Blumenlese* p. 55 k.

[104]) L. *Harkavy* p. 153. n. 2. Orient 1843. évfolyam p. 357. és 1846. évfolyam p. 798. *Dukes* közléseit. L. *Kämpf, Nichtandalusische Poesie andalusischer Dichter* p. 182. *Harkavy* a második verssorban ולא תְיַשֵּׁר לך קורה helyett ולא תִישַׁר-t olvas, a mi azonban fölösleges. ha ולא תְיַשִּׁיר-

Ha majd visszavezet engem az Isten tehozzád, akkor magamra vállalom minden szükségleteidet,[105]) mert hisz kiért fáradozom én mint te éretted és fiadért — hogy az isten örömben engedné látnom arczukat. [106]) Azért fiam, ne hagyj föl a törvény (thóra) és az orvostudományok tanulmányozásával, kereskedjél keveset [107]) és foglalkozzál tanulmányokkal, mert okos és bölcs szived van neked — hacsak tanulni akarnál. Jól tudom én, megbánod majd a multat a mint megbánták sokan előtted, hogy serdülésük és fiatalságuk korában hanyagok voltak. És a Nágid mondja Ben Misléjében: «A bölcseség ruhájával a szorgalmas tanulmányozó felöltöztetik, és a fiatalkori tanulásnak ereje van meg kelleme; a ki vén korában, nem pedig ifjúságában tanul, meghal az tudomány és ész nélkül.[108])

Igy hát tanulj míg fiatal vagy; annál is inkább mert feledékenységről panaszkodol; hát még mit teszel aggkorodban, «mely a feledékenységnek szülőanyja»? [109]) Ébredj fiam álmodból, foglalkozzál bölcsészettel és erkölcstannal és szokjál hozzá nemes tulajdonságokhoz, mert a szokás mindennek az ura,[110]) és az arabs bölcs szerint a tudományok két részre oszlanak: a vallás tudományára és a testekére.

Iparkodjál én fiam, hogy társaid a bölcseség tiszteletével illessenek és a bölcs azt mondja: «Tiszteletet örökölnek a bölcsek;» [111]) továbbá: «Napok hosszúsága van jobbjában, baljában

---

nek vesszük, a mi a metrumba igen jól illik. Itt varians is van. T. i. a cod. Oxf. áll: ולא תיישר לך קורה יבשה míg a cod. P. így olvas: ולא תישיר בעת ייבש וחסר.

[105]) c. O. אעמם כל — c. P. אעמדה וכל מחסוריך עלי. E helyen véget ér a cod. Parma.

[106]) יראני פניהם וגו׳. *Neubauer* פניכם-t akar olvasni, a mi azonban nem szükséges.

[107]) *Profiát Durán* i. m. a 14. szabályban azt mondja: Fontos (a tanulásnál) az idő beosztása. Ennélfogva naponként az órák nagyobb számát az üzleti teendőktől meg kell vonni és azokat a tudománynak szentelni.

[108]) L. *Harkavy* p. 159.

[109]) E mondat *Plátó Phädrus*-ának vége felé áll. V. ö. *Munk Notice sur Abou'l Walid* p. 193. és *Bacher* «*Abulvalîd Mervân ibn Ganâh* élete és munkái» stb. (Budapest 1885) p. 7. 42. jegyz.

[110]) A latin: «usus est tyrannus» v. «consuetudo est altera natura». V. ö. *Dukes* «Blumenlese» p. 96. Nr. 44.

[111]) Példabeszédek 3, 35.

gazdagság és tisztelet.« [112]) és Koheleth szerint: «Jobb a szükölködő de bölcs gyermek a vén és bolond királynál.» [113]) Különben nem kell e pontnál és mindannál, a mi róla Mislé- és Ben Mislében mondva van, hosszasan időznöm.

Tudod fiam, hogy a gonoszok tudománya árt és mint a bélpoklosság úgy ragad és a bölcs — béke fölötte — azt mondja: «A gonoszok ösvényére ne lépj.» [114]) Ne álldogálj fiam a tereken, ne ülj az utakon, ne járj olyannal, kinek társasága hozzád nem méltó, mert a bölcs azt mondja: «Aki bölcsekkel jár, az maga is bölcs lészen.» [115]) Ben Mislé is hasonló módon nyilatkozik: «Társaságnak és tanácskérésre az igazság embereit szemeld ki — utáld a gonoszokat; az eszessel sziklákat mozdíthatsz helyükből és...? [116])

Fiam! Tedd könyveidet társaiddá, könyvszekrényeidet paradicsomkerteiddé, legelj berkeikben, gyűjtsd rózsáikat, szakíts gyümölcseikből, illatozó mirthusaikból; és ha elfáradsz, akkor lépj kertről-kertre, virágágyról-virágágyra, látványról-látványra — úgy aztán megújhodik akaratod és felfrissül a te lelked. Emlékezzél a dalnok (Ben Mislé) költeményére: «Hogy félhetnék én embertől — hisz lakozik lélek bennem! Hát rettegnek-e az arszlánok kölykeiktől? Vagy tartsak-e a szükölködéstől, ha mellette bölcseségem van, melynek bányáiból gyöngyöket fejtek? Ha éhezem — imé gyümölcsei! ha szomjuhozom — imé folyamai! Hogy lehetnék én magányban, ha dalaival hárfája gyönyörködtet? Hogy kivánhatnám a barát beszélgetését csak azért, hogy figyelni ne kelljen a bölcseség szózatára? Lantom és hárfám tolla hegyén van, kerteim és paradicsomjaim — az ő könyvei.» [117]) Azután még: «A bölcseszü ott hagyja a gyönyört, és könyvekben leli nyugalmát, hibák — ha keressz — vannak az emberekben, de a bölcsszívüek hibája — a

112) U. o. 3, 16.

113) Koheleth 4, 13.

114) Példab. 4, 14.

115) U. o. 13, 20.

116) E 2 verssor 2. fele teljesen érthetetlen. *Luzzatto*, *Randegger* és *Harkavy* megpróbálkoztak már e nehéz, alapjáig corrumpált helynek a megfejtésével — de siker nélkül. Azért fordítatlanúl is hagytam és kérdőjellel elláttam. L. *Harkavy* i. m. p. 133.

117) L. *Harkavy* i. m. p. 154, a hol a metrumi hibák mind ki vannak javítva. Ezen versszak *Dukes szerint (Ginzé Oxford 60)* Juda Halévinak stilusára vall. Tehát vagy maga Ibn Tibbon vagy a levél másolója tévesen tulajdonítják Sámuel Hanágidnak.

feledékenység (?);[118]) tanakodjál eszes baráttal, és tervedet ne bízd önmagadra, és ha annak mégysz utána, mit szíved szeret, akkor a te szereteted elrejti előled az igazságot, mert utánad áhitozik amaz, és szíved — szenvedélyedet szépíti.»[119])

Fiam! tanakodjál minden dolgaidban oly férfiúval, kinek szeretetében és eszében bizol és barátodat és atyád barátját el ne hagyd; ime ott van veled Áhron meg Chúr: a bölcs R. Áhron és a bölcs R. Asér.[120]) Ne czívódjál fiam senkivel és per-patvarba, mely téged nem illet, ne bocsátkozzál. Ne vitatkozzál az erőszakosokkal — még a thóra tanulmányozásában sem; ám te sem maradj erőszakosan véleményed mellett, még oly esetben sem, ha meg vagy győződve, hogy neked van igazad, hanem engedj a többségnek és ne mondj neki ellent. A tilalom és veszedelem idejében ne tedd koczkára fiam éltedet, hogy az utczákra vagy városodból kimennél — még sok pénzért sem, hacsak több bölcs barátod nem javasolná, kik tudják, hogy biztonság uralkodik. A fiatalok tanácsára ne támaszkodjál elhagyván a vénekét és ne játszál könnyelműen életeddel és ne vakítson még gazdag díjazás sem; (szóval) ne légy mint a madár, mely a bogyókat látja csak, de nem egyszersmind a hálót is. Hisz tudod mit mond a bölcs: «Az okos fél, s távozik a gonosztól, a balga pedig beleviszi magát túlbizalma folytán.[121])

Fogadjad meg fiam, hogy naponként egy lapot irsz [122]) és egy órát a Ben Mislében olvassz; hasonlóképen hogy szombatonként a heti perikópát arabs fordításában elolvasod, mert az arabs könyvek megértésében és — ha a fordításhoz is kedved van — a fordításnál igen nagyon hasznodra fog válni.

Amint csak birod fiam, tiszteld magad, házad és házad népét

---

[118]) L. *Harkavy* p. 158.

[119]) U. o. p. 157. Jehuda ibn Tibbon itt két különböző mondatot idéz együtt, a nélkül hogy erre az ő szokott «ועוד אמר» kifejezésével figyelmeztetne.

[120]) Ez Asér, Mesullámnak, kora egyik leghíresebb férfiújának a fia. Tudelai Benjámin azt írja már többször említett itineráriumában Asérról, hogy magát a világi dolgoktól távol tartván, csakis a tudomány művelésének élt; והוא חכם גדול בתלמוד «kitünő talmudtudós volt». R. Ahron testvére volt neki.

[121]) Példab. 14, 16.

[122]) Ez más értelemben a latin közmondás: nulla dies sine linea.

szép ruházattal, mert nem illik, hogy egy magadféle ember silány öltözetben járjon — élelmedből vonj meg magadnak és külsődre költs inkább. Láttad fiam, mennyi vesződségbe, teherbe és költségembe került nénéd és hugád kiházasítása; hogy veszélynek tettem ki magamat, minőt soha meg nem kísérlettem: háromszor tettem tengeri utazást és tehetségemet meghaladó kiadásokat. Ugyszintén elzálogosítottam könyveimet, fölvettem kölcsönt,[123]) ami nem volt szokásom soha, de megtettem csakhogy te magad semmiben szükséget ne láss. A magad megnősülésére nézve is tudod, hogy nem adtalak el pénzért, a mint sokan és nálamnál gazdagabbak tették fiaikkal. Házasságát illetőleg egyik sem áll barátaid közül magasabban náladnál; szereztem számodra bölcseknek és előkelőknek a lányát; az ország nagyjainak — tudomány- és származásra nézve egyaránt nagyjainak — a lányát; mind tudósok ők és mind nemesek és fejedelmek.[124]) Esketésed alkalmával megtiszteltek mind a barátaid, megtisztelt a község az által, hogy sem adót sem más terhet rád ki nem vetett. Megtiszteltek a herczegek, a lovagok meg a püspökök,[125]) az apá-

[123]) L. fent a 41. jegyzetet.

[124]) L. fönt a 16. jegyzetet. Sámuel ibn Tibbon felesége az Anatoli családból, Lünel egyik legdíszesebb és legfényesebb családjából származott Az e családból származó Jákób b. Abbámáre b. Simson b. Anatoli sógora és a mint *Kaufmann (Zunz Juaelschrift* p. 147.) kideríti, veje is volt Sámuelnak. Ez több bölcsészeti és asztronomiai könyvet fordított arabból héberre, szerzője a Malmad ha-Thalmidim és a majd Jehuda, majd Sámuel ibn Tibbonnak alap nélkül tulajdonított Ruach Chén czimű könyveknek. Jákób b. Abbámáre igen jó barátja volt Scotus Mihálynak és a II. Frigyestől Nápolyba hívott tudósok között nem csekély szerepet játszott. L. *Senior Sachs* «*Hajónáh*» (Zeitschr. für die Wissensch. d. Judenthums) I. füzet p. 31. a jegyzetet; *Geiger Meló Chofnájim* p. 54. n. 49; v. ö. *Güdemann Gesch. des Erziehungswesens u. der Cultur der Juden in Italien während des Mittelalters* (Wien, 1884) p. 161 kk. és 226 k.

[125]) והגמונים. E szó a középkorban majd «püspök-» majd «érsek»-nek vétetik a zsidó iratokban. V. ö. *Revue des Études juives* I. p. 211. és *Grünbaum Jüd.-Deutsche Chrestomathie* pp. 512, 543, 570. Fölötte érdekes, hogy a középkori zsidó könyvekben a «püspök-» és «érsekre» כפה ואגמון megnevezéseket találunk. Kölcsönözve van e kifejezés *Ézaj.* 9, 12. és 19. 15-ből, a hol «vessző»- és «nád»-nak forditják. L. azonban mindkét bibliai vershez *Rási magyarázatát és a Tárgumt.* V. ö. *Grünbaum* i. m. pp. 38, 529, 544. Talán a püspök és érsek a héberben ez elnevezésüket díszjelvényeikről, a felső végén meggörbített pálczájukról (Krummstab) nyerték? (mert כפה-nak törzse = כפף = hajlítani, görbíteni).

tok,[126]) a plébánosok [127]) és a . . . (?) [128]) én miattam. Most azonban fiam, ha az Isten nagy kegyelmét mutatta én rajtam és te rajtad, hogy téged eddigelé zsidók és keresztények az én tiszteletemre nagyrabecsültek, iparkodjál mostantól fogva hogy tisztelettel szaporítsd tiszteletedet és hogy tenmagad miatt becsüljenek. Ezt el fogod érni nemes tulajdonságok és az emberekkel való nyájas bánásmód által valamint az által is, hogy állandóan foglalkozol munkáddal éjjel-nappal úgy amint nősülésed előtt szoktad. És Ben Mislé mondja «Kutass sokat a világi könyvekben [129]) és megtalálod: mi az, mit a kapukban [180]) megtenned illik; büszkén emelhetsz aztán szót [181]) a nagyok közt és fennen magasztaltatik a te neved társaidén túl.

Fiam! Légy nyájas embertársaid iránt, látogasd meg betegeiket és gyógyitsad őket már (nyájas) beszédeddel. Ha fizetést elfogadsz a gazdagoktól, a szegényeket gyógyitsd ingyen [182]) és az Isten

---

[126]) והכומרים. L. *Revue des Étud. juiv.* IX. p. 46. E kifejezéssel már a bibliában (II. Kir. 23, 5. és Hos. 10, 5.) találkozunk mint «áldozó papok» jelentményével. Sokféle magyarázata van e szónak. L. *Fürst Concordantiáját* (Lipcse 1840) s. v. כמר p. 558. Össze is akarják hasonlítani a latin «flamen» (flag-men tő: flag-ro = az áldozati tüzet gyujtani) jelentménynyel. V. ö. *J. Perles* «*Etymologische Studien zur Kunde der rabb. Sprache u. Alterthümer*» Monatsschrift XIX. p. 558.

[127]) והגלחים. L. *Revue des Étud. juiv.* III. p. 11. k. és a papi rendek héber megnevezéseit *Zunz* «*Zur Gesch. u. Lit.*» p. 181. a jegyzeteket. Hogy a főrangú papok e héber neveit oly pontosan meg tudtam határozni, azt Dr. Kaufmann tanár úr szíves utasításának köszönöm.

[128]) Lásd fönt a 41. jegyzetet.

[129]) L. a 64. jegyz. Föltünően elüt Sámuel Hanágid e buzdításától az *Izmiri Eliah Hakóhen* (1650-bon) nyilatkozata *Sébet Múszár* cz. könyvében: «Tudd meg, hogy nincs ostobább annál, a ki világi könyvekből tudományt merít». (ודע כי אין טפש כי אם המתחכם בספרים חצונים). V. ö. *Dukes Zur rabb. Spruchk.* p. 81. U. o. idézi Sámuel Hanágid említett versét rossz metrumban, mit *Harkavy* i. m. p. 157 már kijavít. A kifejezés ספרים חצונים már a talmudban (Szanhedr. 90a) előfordul. Ellentéte a ספרים הפנימיים csak későbbi könyvekben merül föl. Igy pl. a *Manhigban* p. 10: מצאתי בספרים הפנימיים. L. *Dukes Blumenlese* p. 25. n. 2.

[180]) Bibliai kifejezések a vének és a nagyok «gyülőhelyének» kifejezésére. L. Gen. 23, 10, 18. Példab. 24, 7.

[131]) Ezaj. 57, 4.

[132]) Igen érdekes analogiát nyujt e mondathoz a *Berliner-féle* «*Magazin für die Wissenschaft des Judenthums* cz. folyóirat 11. évfolyamában — mint *Kaufmann* bizonyítja — tévesen a 9. v. 10. században élt *Izsák*

megfizeti néked jótéteményedet[133]) és megadja a te jutalmadat.[134]) Igy aztán nyersz kegyelmet és tetszést isten-ember szemei előtt[135]) és leszel tisztelve aprótól-nagytól, zsidótól-kereszténytől; és jó híred elterjed közelre-távolra, örömet fogsz szerezni barátaidnak és irígységre gerjeszted gyülölőidet. Tudod mi mondatik a Mibchar Hapeninimban:[136]) «Ki ellenségein bosszút akar állani, az törekedjék mindinkább fölfelé;» és emlékezzél vissza az én magyarázatomra, melyet neked a Példabeszédek 31. fejezetéhez adtam.

Fiam szokjál hozzá hetenkint egyszer a gyógyító szereket és füveket megtekinteni és ne használj oly szert, melyet nem ismersz. Lám, akárhányszor kértelek, hogy tedd meg míg nálam vagy, te pedig hátad mögé vetetted az én szavaimat.[137]) Ha valamit írsz, fiam, akkor olvasd át, mert nincsen ember, ki feledékenységtől ment volna és ne tartson vissza a sietés még a legkisebb levélnek átolvasásától és kijavításától sem. Ovakodjál a hibáktól a nyelvben, a ragozási alakokban, a grammatikában, a hím- és nőnemű formákban — mert itt-ott tévedni szoktál ezekben az idegen nyelv jó ismeretének befolyása következtében; a hiba miatt azonban, mely az ember keze alól kicsúszik, megtámadtatik és emlékeznek rája örökre.[138]) És a bölcsek mondják: «kicsoda az, ki szégyenét feltakarja itt (t. i. titokban), de aztán mégis nyilvánosságra kerül? S a felelet rá: a ki írásában hibát ejt.»[139]) Vigyázz továbbá (a szó-

---

Izraëlinak tulajdonított ס' המוסר לרופאים (*Propädeutik für Ärzte*) cz. munkájának 30. pontja: «Különösen iparkodjál szegény és szűkölködő betegeket látogatni és gyógyítani, mert valóban nem művelhetsz ennél nagyobb jótéteményt».

[133]) Példab. 19, 17.

[134]) Gen. 30, 18.

[135]) Példab. 3, 4.

[136]) L. közelebbet alább.

[137]) Zsolt. 50, 17.

[138]) A *Haï gáonnak* (megh. 1038-ban) tulajdonított «*Múszár Haszkél*» cz. könvyben egy hasonló mondatra akadunk: «Minden iratot, ha elkészítetted, olvass át, hogy senki hibát ne találjon benne». V. ö. Güdemann i. m. p. 24. Az említett könyvre vonatkozólag l. *Dukes* «*Blumenlese*» p. 55. *Luzzatto Kherem Chemed* III, p. 187. *Steinschneider Bodlejana* s. v. Hai gaon. Mily nagy fontosságot tulajdonítottak a correct, hibátlan írásnak a középkorban, v. ö. *Wattenbach* «*Das Schriftwesen im Mittelalter*» pag. 269—286.

[139]) E mondatot nem birtam megtalálni. Az eredeti úgy hangzik:

és mondat-) fűzésekre, a particulák használatára és arra, hogy az igék mi módon kapcsolódnak a prae- v. a suffixumhoz; — különben elkezdtem én már számodra erre vonatkozólag könyvet szerkeszteni — az isten engedje csak befejeznem. Czime: «A nyelv szabatosságának tana.»

A miről kételyeid vannak és nincsen könyved, melyben utána nézhetnél, attól tartsd magad távol. Iparkodjál tömött, szabatos kifejezésmódra, ne hajhászd a rímet, ha önkénytelenül nem jön; ne legyen az nehézkes, mert különben csorbát szenved a te iratod és kellemetlenül hat mind az olvasóra mind a hallgatóra. Így tégy a költeménynél is; kerüld a nehézkes kifejezést és a szószaporítást, a szók kellemesek legyenek és gördülékenyek, a formák meg olyanok, hogy tényleg (másutt is) előfordúljanak. Ne alkalmazz idegen formákat sem idegen szókat,[140]) még akkor sem, ha analogia szerint megjárnának is; mert az idegenszerű dolog természetellenes. Emlékezzél csak arra, mit mondtam neked, mikor בשבתי helyett בושבי-t irtál. Mindilyeneket kerülj és válaszd csak az olyat, mely édes a magad inyjének [141]) és kellemes a hallgatóknak.

Iratod és irásod is egyaránt szépítsd; készíts magadnak jó tollat [142]) és a tinta,[143]) melylyel irsz fénylő legyen és ragyogó. Leveled lehetőleg szép legyen, kivéve ha oly időben irsz, melyben a fennemlített eszközök egyikének híjában vagy; vagy ha épen

מי הוא המגלה ערותו בכאן ונראית בכל הוי אומר זה הכותב כתב וטועה בו.

[140]) *Caesar «De analogia»* cz. grammatikai munkájában is mondja: «tamquam scopulum sic fugias inauditum atque insolens verbum». (Gellius I, 10.) L. *Teuffel Geschichte d. röm. Literatur* (Leipzig, 1870) p. 305· n. 4. és *Eduard Munk Gesch. d. röm. Literatur* I², p. 378.

[141]) Példab. 24, 13. Énekek éneke. 2, 3.

[142]) קולמום. A görög κάλαμος és a latin calamus. Már a talmudban is előfordul Sabb. 8-dik fej. 3-dik (és nem mint Löw a «Graphische Requisiten und Erzeugnisse bei den Juden I. Lief. p. 237 n. 775 tévesen mondja 5-dik) misnában; és Sabb. 89b. A toll jó elkészítésére nagy súlyt vetettek a középkorban. V. ö. Wattenbach i. m. p. 185—191. E szótól ered a «calamarium» (a görög καλαμαριον után képezve). Szt. Jeromos Ezech. 9, 2-höz ezeket mondja: «Cesath (קסת) cum ab Hebraeo quaererem, quid significaret, respondit mihi, Graeco sermone appellari καλαμάριον, ab eo quod in illo calami recondantur». Az orientben még ma is divatosak és az övben szokás hordani.

[143]) דיו. Már a bibliában találkozunk e megnevezéssel Jer. 36, 18. és innen a talm. és midrásban. A fényes tinta szintén nagy szerepet játszott a középkorban készült könyvek írásánál. V. ö. Wattenbach i. m. d. 200.

sürgős dolgod, sietős teendőid vannak, mert valamaly irat szépsége az irásban rejlik, az irásé meg a toll-, papiros-[144]) és a tintában és aztán — a levél irásának szépsége írója (jellemének) értékére mutat.[145]) Lehetőleg szép legyen tehát az írásod; ne csinálj apró, egymásba bonyolódó, hanem nyulánk, tágas és egyenesen álló betűket s a «י»-ot ne fonjad a betűk közé, a mint szoktad, hanem egyenes vonás legyen az. Az írás csínosságához tartozik továbbá az is, hogy a «ל» fönt hosszú legyen és nyaka egyenesen fölfelé emelkedjen, hasonlóképen a «ק» is, meg a végső «ך» és «ן»; czombjaik t. i. lent hosszúak legyenek és egyenlők. Az írásnál tanúsított figyelemhez tartozik az is, hogy a ל, ן, ק és ך ha egysorban előfordúlnak, egyenletes nagyságuak legyenek és az egyik sem rövidebb sem hosszabb ne legyen a másiknál. Láttad a könyveket, melyeket oly rendkívüli gondossággal sajátkezűleg írtam, ugy hogy R. Jákób tanítód fia csodálkozását fejezte ki előtted; mert — a mint már egyszer mondám — az írás csak kép, és mennél jobban vigyáznak, annál szebben üt ki. A sorokra fordítsd figyelmedet, hogy egyenesek legyenek; a tér közöttük hasonlóképen egyenes, ne menjen az egyik lefelé, a másik meg fölfelé; az Isten áldjon meg észszel és vezessen egyenes útra.

És most, fiam, a mint eddigelé szoktad, hogy számos ügyben nem figyeltél rám míg veled együtt voltam még, hallgas rám mostantól fogva, hogy tőled távol vagyok; mert jól tudod, hogy

---

[144]) ובאנר (in parenthese áll: ר״ל נייר). L. *Perles Etymolog. Studien* stb. a Gratz-Frankl Monatsschrift XIX. k. p. 315.

[145]) Igen érdekes a «*Kaarath Kheszef*» cz. tanköltemény, melyet *József Ezóbi*, (a Provenceből 1250-ben) *Reuchlin* szerint a «*Judeorum poëta dulcissimus*» írt. Itt a következőket olvassuk: Foglalkozzál néha-néha a midrással, tanulmányozd a költészettant és ügyelj jó héber irály elsajátítására. Verseid hétszeresen legyenek megtisztíttatva és kiváltképen kell, hogy a stilus a levelekben tiszta és folyékony legyen. Az irályán ismerszik meg az ember. (Hasonló módon mondja Buffon: Le style c'est l'homme és a levélnek írása tanusít írójának műveltsége mellett. Azért fordíts gondot jó írásra, mert ezáltal vers és költemény csak nyer. Hasonlót mond a portugál *Salamon Alami* (1415) «*Iggereth Múszár*»-jában (kiadta újabban 1872-ben *Jellinek)* «Vigyázz a te írásodra és könyveid rendjére, mert a szép írás és a jó ízlés hírét terjesztik az embernek». L. *Güdemann* i. m. p. 159. és 178. A szép írás mindig nagy szerepet játszott. L. *Wattenbach* i. m. p. 154. 223 k. 228, a hol szintén szabály van adva a szép írásnak elsajátítására. *Goethe* önéletrajzában *Aus meinem Leben. Wahrheit u. Dichtung*-ban azt mondja valahol: «Eine gute Hand zieht einen guten Stil nach sich».

ügyeidben, adás-vevésedben és kölcsöneidben soha nem részesítettél azon tiszteletben, hogy tőlem tanácsot kértél volna vagy hogy tudattad volna vélem (szándékaidat.) Ha pedig kérdeztelek, kérdéseimtől mindannyiszor utálattal fordúltál el; ha tanácsot adtam, nem cselekedtél szerinte és jól tudod, hogy soha egy tanácsomat át nem hágtad a nélkül, hogy terved dugába nem dőlt volna. És Ben Mislé mondja. «Ha az apa fiát a bölcsek házába vitte, az élet útjára vezette, de az a bűn ösvényét választotta; —

— — — — — — — — — — — — — —

(a szöveg itt teljesen érthetetlen,) hagyd őt, és engedd át nevelését az idők folyásának. [146]) Már pedig láttad mi esett meg rajtad Salamonnal a tudós R. József fiával, mikor tanácsomat áthágtad — de már minek beszéljek azon könnyelműségedről irántam abban az ügyben.[147]) Sőt Marseilleben is voltam veled együtt, idegen országban, a hol sok és silány portékát vásároltál a nélkül, hogy tanácsomat kérted vagy csak szóltál volna, és csak akkor jutott valami tudomásomra ügyedről, mikor a hajóból kiszállltunk Arles városában; [148]) pedig egy keresztény, ki szomszédságomban vagy velem egy városban lakik, az bizony kérte volna tanácsomat és szólt volna adásáról-vevéséről. De ez még hagyján! Hanem ha valamikor levelet írtál vagy verset és azt más országba küldted, nem akartad nékem megmutatni — sőt ha azt mondtam: «mutasd csak!» akkor mindig azt válaszoltad: «Ugyan mit akarsz rajta látni?» mintha azt hitted volna magadban, hogy nincs szükséged rám. Ezt azonban csak balgaságod miatt tetted és mert a magad szemében bölcsnek tartottad magad. Ben Mislé pedig mondja: A ki bölcsnek hiszi magát, a hibáját igazságnak tartja, az gyakran felcseréli a felhőt napsugárral, napsugárt meg homályos felleggel.[149])

DR. FISCHER GYULA.

(Vége következik.)

---

[146]) L. *Harkavy* p. 153. és *Orient* 1843. évfolyam p. 357. נתיב רמים helyett olvasandó: נתיב דמים.

[147]) Erről az esetről nem tudunk semmi közelebbet.

[148]) L. *Zuns Zeitschrift* I. k. p. 167. E város neve a héber könyvekben ארלימש v. ארלדי. A Provenceban van és akkortájt számos zsidók népesítették meg.

[149]) *Harkavy* i. m. p. 156 az első sort minden metrika ellenére idézi.

QUÆSTIONES CRITICÆ DE HESIODI THEOGONIA.

(Continuatur.)

Vs. 866.

τήκεται ἐν χθονὶ δίῃ ὑφ' Ἡφαίστου παλάμῃσιν.

Versum eiiciunt: Paley, Flach, Rzach — defendunt: Welcker, Schœmann.

Si cum versu 860:

οὔρεος ἐν βήσσῃσιν ἀΐδνης παιπαλοέσσης

et cum versibus 862—864:

ἐτήκετο κασσίτερος ὡς
τέχνῃ ὑπ' αἰζηῶν ὑπό τ' εὐτρήτου χοάνοιο
θαλφθείς, ἠὲ σίδηρος, ὅπερ κρατερώτατός ἐστιν

comparamus vs. 865—866:

οὔρεος ἐν βήσσῃσι δαμαζόμενος πυρὶ κηλέῳ
τήκεται ἐν χθονὶ δίῃ ὑφ' Ἡφαίστου παλάμῃσιν

duas diversas recensiones hoc loco consutas esse facile animadvertimus. Inepte enim repetitur vs. 865 οὔρεος ἐν βήσσῃσιν, quod legimus etiam vs. 860; post θαλφθείς vs. 864 supervacuum est πυρὶ κηλέῳ vs. 865. Præterea prorsus inusitatum est vs. 866 χθονὶ δίῃ, quod epitheton apud epicos semper ad ætherem pertinet, nunquam ad terram. Quibus argumentis usus iam Hermann versus 865 et 866 alius esse recensionis pro versibus 863 et 864 affirmavit; deinde Paley viros doctos admonuit, τέχνῃ ὑπ' αἰζηῶν vs. 863 cum verbis ὑφ' Ἡφαίστου παλάμῃσιν vs. 866 non apte convenire, qua de causa versum 866 eiecit probante Flachio.

Sed certius indicium est, cur hunc locum pro spurio putemus, vs. 862 κασσίτερος ὡς. Dindorf ὥς scribit, quod scrupulum iniecit Gœttlingio, quippe qui scivit particulam ὡς procliticum esse, si non ad substantivum κασσίτερος, sed ad verbum τήκεται vs. 866 pertineret. (Confer ipsius verba: Nolui κασσίτερος ὥς scribere, quod recte haberet, si præcederet τήκεται, non sequeretur.) Sed versu 862 nil aliud nisi ὥς dici potuit. Scilicet in ultimo hexa-

metri pede verbo proclitico nunquam utuntur poëtæ veteres, qui incorruptum habebant rhythmi sensum; deinde ultima vocis κασσίτερος syllaba in arsi pedis sexti produci non posset, nisi sequeretur ὥς accentuatum.*) Versus enim, qualis est 369. libri VI. Od.: οἰνοποτάζει ἀθάνατος ὥς, innumerabiles inveniuntur; contrarium (ὡς) autem nusquam exstat exemplum. Iam, si ὥς ad κασσίτερος pertinet, verbum τήκεται vs. 866 cum præcedentibus cohærere desinit atque interpolatio manifesta fit.

Quæ cum ita sint, versu 892 scribimus κασσίτερος ὥς, versum 866, ut procul dubio spurium eiicimus, præcedentem autem in suspicionem vocamus, quamvis tautologiam, de qua supra diximus, certum interpolationis indicium esse non concedimus.

II. De locis nonnullis falso suspectis.

Vs. 186.

τεύχεσι λαμπομένους, δόλιχ' ἔγχεα χερσὶν ἔχοντας.

Locum eiiciunt Gœttling, Paley, Weise, Kœchly, Flach; — defendunt Schœmann, Welcker, Rzach.

Gœttling, qui primus hæc verba eliminavit, allatis versibus 510. 511. Il. XVIII:

Τὴν δ' ἑτέρην πόλιν ἀμφὶ δύω στρατοὶ εἵατο λαῶν
τεύχεσι λαμπόμενοι, δίχα δέ σφισιν ἥνδανε βουλή

versum 186 a rhapsodis recentioribus, phrasis Homericæ reminiscentibus textui insertum esse dixit. Quod argumenti genus tam futile est, ut refutatione vix dignum sit. Si enim omnes phrases, quæ Hesiodo cum Homero communes sunt, e textu removemus, certe exigua pars carminis genuina nobis remanebit. Sed, ne in rebus minime dubiis nimium longi simus, satis erit provocare ad egregiam Kauschii dissertationem: «Quatenus Hesiodi in Theogonia elocutio ab exemplo Homeri pendeat» (Regimontani 1876) et commemorare sententiam Petersenii, qui de eadem re hæc fere dicit: «Notandum est, decimam fere Theogoniæ partem ad verbum

*) Vide Rzach: Neue Beiträge zur Technik des nachhom. Hexam. pag. 79.

apud Homerum inveniri. Sed hi versus semiversusque communes tam inæqualiter sunt dispersi, ut nonnullis locis quartam fere partem efficiant. Quæ similitudines duorum epicæ poësis generum communi origini, hoc est poësi veterrimæ sunt tribuendæ, ex qua ambo exorta esse satis constat. Versus igitur Hesiodei Homericis similes ex hoc communi fonte cadant necesse est. (Ursprung und Alter der Hes. Theogonie, 1862, p. 21.)

Sed Gœttlingio ne id quidem placet, quod Gigantes statim post ortum armati appareant. Contra Schœmann exempli gratia affert Spartos Bœotios, e dentibus draconis a Cadmo occisi ortos, et Gigantes ab Iasone in Colchide superatos, qui pariter e dentibus draconis in terra absconditis exsurgant statimque post ortum armati incedant. Flach autem, qui in tertia editione Gœttlingiana nos monet, generatores hominum cum illis Gigantibus tetris comparari non posse, nil aliud dixit, nisi, quod omnes scivimus, Gigantes Hesiodeos et monstra illa mythica non esse eadem, sed similitudinem fabularum in dubium vocare non potest.

Sine causa Gœttling in prima editione affirmat de Gigantibus armatis in mythologia Græca nullam esse mentionem, quod Hermann in recensione editionis Gœttlingianæ iam pridem refutavit, docens Gigantes Hesiodi et Homeri cum monstris recentiorum poëtarum confundi non posse; illos affines esse Phæacum, quod ex Od. VII. 205., 206. eluceret:

ἐπεί σφισιν (θεοῖς) ἐγγύθεν εἰμέν
ὥσπερ Κύκλωπές τε καὶ ἄγρια φῦλα Γιγάντων,

et propter superbiam consilio deorum interisse, quod in eadem Odyssea (VII. 59—60) legeremus:

ὃς ποθ' ὑπερθύμοισι Γιγάντεσσιν βασίλευεν,
ἀλλ' ὁ μὲν ὤλεσε λαὸν ἀτάσθαλον, ὤλετο δ' αὐτός.

Præterea hos Gigantes in reliquiis plastices Græcæ hominum more loricis hastisque armatos sæpe videmus. (Vide C. O. Müller *Die antike Kunst* p. 208 et *Antike Denkmäler* v. Gerhard, Vasenbilder num. 584., 605., 608., 1102.)

Iam illud ne minimi quidem momenti est, quod versum unus Bodleianus (Bar. in Theog. = Bibl. Bodl. Oxoniensis, chartaceus

saec. XV), deterioris notæ codex non tradit, cuius librarium pruritu critico laborasse verisimile est; [1]) Gerhardi autem nugas nil moror, qui διασκευαστὰς suas etiam huic versui affinxit.[2])

Omnia igitur, quæ a nonnullis ad hunc versum in suspicionem vocandum allata sint, refutari posse nec subesse causam cur memoriam codicum spernamus, iure mihi videor affirmare.

Vs. 224.

Νὺξ ὀλοή· μετὰ τὴν δ' Ἀπάτην τέκε καὶ Φιλότητα.

Versum eiiciunt: Ruhnken, Wolf, Heyne, Gaisford, Paley, Flach; — defendunt: Gœttling, Schœmann, Welcker, Kœchly, Rzach.

Locum primus in suspicionem vocavit Ruhnken, negans Ἀπάτην et Φιλότητα versu 224 inter reliquos Noctis liberos commemorari posse, quam sententiam viri docti usque ad Gœttlingium probarunt. Nonnulli tamen Ἀπάτην Noctis filiam esse concesserunt et in verbo Φιλότης mendum latere putantes coniiciendo medelam afferre conati sunt, in quo Guietus eo temeritatis provectus est, ut versus 224. servandi causa, neglectis elementariis etymologiæ Græcæ præceptis, monstrum vocis Δολότητα effinxerit.[3]) Peppmüller Κακότητα scribit, sed sine causa. Cur enim hæc potius, quam Φιλότης, Noctis filia sit, coniectura assequi non possum.

Id autem nemo bene sanus facile probabit, quod Flach affirmat, repetitionem Νὺξ ὀλοή molestam esse atque intolerabilem. Hæc verba ad sensum supervacua esse libenter concedimus, sed hoc criterio usi uncis secludere possemus omnes epicorum locos, ubi figura quædam repetitionis occurrit. Verba inania sunt, quæ

---

[1]) Vide Mützell *De emendatione Theogoniae*, p. 231: Vs. 186 omissus est, quippe offendit hominem, Gigantes nasci splendentes armis hastisque longis.

[2]) Vide: Über die Hes. Theogonie, Berlin, 1856, p. 152: «Ein ziemlich müssiger Vers, hervorgegangen, wie es scheint, aus derselben Bemühung den titanischen Naturmächten nichts von der ihnen gegönnten Ehre entgehen zu lassen, ist auch der als 186 zur Erwähnung der Titanen gefügte.» Sed qui sciat Gerhard, fuisse *διασκευαστὴν* aliquem, qui Titanibus vires naturæ significantibus præcipue indulgeret, coniectura assequi non possum.

[3]) E vocabulo *δόλος* ductum est *δολιότης*, quod invenimus in versione Testamenti veteris, a septuaginta viris facta.

idem Flach in Systemate Cosmogoniæ Hesiodeæ (p. 62) dicit: hos versus pro genuinis haberi non posse ab eo, qui hanc Noctem, qualis sit, atque liberos eius significatione ethica præditos recte animo perspiciat.

Antiquitatem huius versus immerito in suspicionem vocati testatur *Cicero* de nat. deor. III. 17. 44, ubi natos Noctis nominatim enumerat, quorum nominum maxima pars invenitur in Hesiodo: «Aether et Dies (Theog. vs. 124) eorumque fratres et sorores, qui a genealogicis antiquis sic nominantur, *Amor, Dolus* (vs. 224) Metus, Labor (Πόνος vs. 226), Invidentia, Fatum (Μόρος vs. 211), Senectus (Γῆρας οὐλόμενον vs. 225), Mors (Θάνατος vs. 212), Tenebræ, Miseria (Ὀϊζύς vs. 214), Querela, Gratia, Fraus, Parcæ (Μοῖρα vs. 217), Hesperides (vs. 215), Somnia (Ὄνειρος vs. 212), quos omnes Erebo et Nocte natos ferunt».

Iam versibus 205 et 206, ubi poëta de munere Veneris mentionem facit:

ταύτην δ' ἐξ ἀρχῆς τιμὴν ἔχει ἠδὲ λέλογχε
μοῖραν ἐν ἀνθρώποισι καὶ ἀθανάτοισι θεοῖσι,
παρθενίους τ' ὀάρους μειδήματά τ' ἐ ξ α π ά τ α ς τε
τέρψιν τε γλυκερὴν φ ι λ ό τ η τ ά τε μειλιχίην τε

iuxta se posita sunt verba ἐξαπάτη et φιλότης, quod nemini mirum videri potest, cum satis constet inimicissum fuisse mulieribus Hesiodum, quippe qui in Theogonia et Operibus ortum mulieris maximam calamitatem generi humano attulisse dixerit. Vs. 589 Theogoniæ, et 83. Operum mulierem δόλον αἰπύν appellat; vs. 66 Operum dicit: ἐν δὲ θέμεν κύνεόν τε νόον καὶ ἐπίκλοπον ἦθος, paulo inferius vs. 78: ψευδέα αἱμυλίους τε λόγους καὶ ἐπίκλοπον ἦθος; vs. 591—592 Theogoniæ: φῦλα γυναικῶν πῆμα μέγα θνητοῖσι παρ' ἀνδράσι ναιετάουσιν, vs. 89 Operum de Pandora: ὅτε δὴ κ α κ ὸ ν εἶχ' ἐνόησεν.

Si recte intellegimus hoc locos ceterosque similes, ubi poëta aperte dicit, quid de feminis et de amore sentiat, nil certe est, quod admiremur, inter liberos Noctis hominibus pestiferos,*) inter mortem, amorem, miseriam, nemesim, senectutem atque rixam com-

---

*) Sermo erat supra de Furiis, quibus in homines atque deos pariter potestatem esse veteres crediderunt; hoc loco poëta de malis humanis loqui cœpit: *τίκτε δὲ καὶ Νέμεσιν, πῆμα θνητοῖσι βροτοῖσιν.*

memorari amorem nihilo minus pestiferum, præsertim, cum noctis et amoris illius, de quo Hesiodus loquitur, coniunctionem videre facile sit; [1]) deinde nullo modo nos offendere potest, quod Ἀπάτη una cum Φιλότητι commemoratur, cum Ἀπάτη illecebras amatorias commode significet. (Quamobrem rhapsodia XIV. Iliadis, in qua Iuno zona Venerea Iovem fallit, Διὸς ἀπάτη inscribitur.)

Vs. 271—272.

ἐκ γενετῆς πολιάς, τὰς δὴ Γραίας καλέουσιν
ἀθάνατοί τε θεοὶ χαμαὶ ἐρχόμενοί τ' ἄνθρωποι.

Versus eiiciunt: Paley, Flach — defendunt: Gœttling, Welcker, Schœmann, Kœchly, Rzach.

Critici versum 271 comparantes cum 270:

Φόρκυϊ δ' αὖ Κητὼ Γραίας τέκε καλλιπαρήους

ægre ferunt «ineptam» vocis Γραίας repetitionem, quam ut tollant, alii coniecturam alii athetesin adhibent.

Gœttling versu 270 scribit παῖδας, Kœchly autem κούρας, scilicet ut stylum reddant elegantiorem, quod iis contigisse omnes fatemur, neque tamen credimus, hoc loco coniectura opus esse. Wieseler [2]) Seleuco assentiens, de cuius coniectura in commentariis hæc legimus: ἄμεινον δὲ γράφειν καλλιπάρηος, ἵν' ᾖ ἐπὶ τῆς Κητοῦς τὸ ἐπίθετον, ὡς Σέλευκος. ἄλλως τε καὶ ἐν τοῖς ἐπάνω τὴν Κητὼ καλλιπάρηον εἶπεν, versu 270 pro καλλιπαρήους scribit καλλιπάρηος, ut adiectivum ad Cetonem pertineat; tum usus testimonio Aeschyli:

αἱ Φορκίδες ναίουσι δηναιαὶ κόραι
τρεῖς κυκνόμορφοι, κοινὸν ὄμμ' ἐκτημέναι
μονόδοντες (Prometh. 794—796)

et Apollodori: ἦσαν δὲ αὗται γραῖαι ἐκ γενετῆς, ἕνα τε ὀφθαλμὸν αἱ τρεῖς καὶ ἕνα ὀδόντα εἶχον (II. 4. 2.) versu 270 pro Γραίας scribit πηράς, quod adiectivum Græas unum oculum unumque dentem habuisse commode significet. Sed qui scit Wieseler Græas Hesiodi talem habuisse formam, qualem Aeschyli? Hoc unum, quod tra-

[1]) Confer ed. Schœmanni p. 135: *Φιλότης*, voluptas amatoria, præsertim nocturna in lecto communi.

[2]) Vide: Observationes in Theogoniam Hesiodeam. Gœttingæ 1863; Coniecturæ in H. Th. 1872.

gicus tres deas commemorat, Hesiodus autem duas, prodit diversas fuisse eorum de his personis mythicis opiniones. Adde, quod, etiamsi recipimus coniecturam Seleuci, versus 273: Πεφρηδώ τ' εὔπεπλον Ἐνυώ τε κροκόπεπλον satis declarat Græas poëtæ nostri non fuisse sine ulla pulchritudine. Wieseler tamen fabulam seriorem in textum poëtæ Bœotii inferendam esse putat, nulla alia causa, nisi, ut tollat repetitionem aures lædentem. Mirabile critices genus, dicerem perversum, nisi idem fere facerent multi ætatis nostræ critici. «Crimine ab uno disce omnes.»

Versus 271—272 suis fictis διασκευασταῖς tribuit Gerhard, quem secutus est Flach (System der Hes. Kosmogonie p. 79): «Versus 271—272 cum Robinsono et Paleyo recentiorem interpolationem esse puto, quæ, sicut descriptio Cyclopum, aut e cantilenis veteribus aut e fabulis orientalibus minus pulchris in mythologiam Græcam sensim irrepentibus originem ducit». Sed quid est in hac descriptione reprehendendum, utpote minus pulchrum? An displicuerunt Grææ a primo ortu canæ? Nos, quamquam cum Flachio, retento ordine verborum Hesiodeo,[1]) Seleuci coniecturam spernimus, inter epitheta καλλιπαρῄους et ἐκ γενετῆς πολιάς nullam videmus controversiam, præsertim, cum ad appositionem πολιάς explicandam etymologia, quam popularem recentiores grammatici vocant, nomini Γραῖα adhærens, tum id, quod hæ deæ verisimiliter spumam gurgitis marini significent,[2]) satis sit, cumque Grææ, etiamsi canos habuerint capillos, pulchro serenoque vultu esse potuerint, ut reliquæ maris deæ. Postea naturali deorum significatione sensim evanescente Grææ anus vulgares, immo monstra factæ sunt, qualia Aeschylus describit, quod possumus cum Fla-

[1]) Vide vs. 907: *Τρεῖς δέ οἱ Εὐρυνόμη Χάριτας τέκε καλλιπαρῄους*
vs. 378: *Ἀστραίῳ δ' Ἠὼς ἀνέμους τέκε καρτεροθύμους*
vs. 337: *Τηθὺς δ' Ὠκεανῷ ποταμοὺς τέκε δινήεντας*
vs. 313: *Τὸ τρίτον Ὕδρην αὖθις ἐγείνατο λύγρ' εἰδυῖαν*
vs. 217: *Καὶ Μοίρας καὶ Κῆρας ἐγείνατο νηλεοποίνους*
Ordinis verborum contrarii, qualem coniectura Seleuci in textum infert, nullum exstat exemplum.

[2]) Secundum Schœmannum Grææ gurgites Oceani perniciosos significant. Exegesis vetus in Theogoniam hæc dicit: *ἡ Κητὼ δὲ συνελθοῦσα τῷ Φόρκυνι ἐγέννησε τὰς Γραίας, δηλονότι τοὺς ἀφρούς. τοῦτο δὲ εἶπε διὰ τὸ μὴ παντότε πλησίον τῆς γῆς, ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς βάθεσι γίγνεσθαι τοὺς ἀφρούς.* Græas etiam posteriores albas finxerunt, quod satis demostrat locus Aeschyleus supra commemoratus, ubi deæ *κυκνόμορφοι* nominantur.

chio, si placet, fabulis orientalibus in mythologiam Græcam irrepentibus tribuere, dummodo nolimus putare tale quid in Theogonia inveniri.

Stylum propter repetitas Γραίας parum esse elegantem libenter confitemur, sed nos, id quod sæpius annotabimus, non sumus ii, qui Hesiodum semper et ubique presse politeque scripsisse putent. Poëta enim in eo, quod commemorat

τὰς δὴ Γραίας καλέουσιν
ἀθάνατοί τε θεοὶ χαμαὶ ἐρχόμενοί τ' ἄνθρωποι

morem epicorum sequitur. Nam, cum Homerus sæpius commemoret unam alteramve personam mythicam alio nomine appellari a diis, alio ab hominibus, cur non liceat Hesiodo dicere, Græas a diis et ab hominibus uno nomine appellari? Quæ cum ita sint, versus 271—272 retinendos arbitramur.

Annotatio. Nonnulli post versum 273 lacunam latere suspicantur ob eam causam, quod Hesiodus de duabus Græis loquatur, apud alios auctores autem de tribus legamus. Sed, cum testem veterem habeamus nullum, qui e Græis Hesiodi plures nominet, quam Pephredonem et Enyonem, non video, cur fabula Aeschylea recentior ab antiquiore Hesiodea differre non potuerit?

Vs. 496.

νικηθεὶς τέχνῃσι βίηφί τε παιδὸς ἑοῖο.

Versum eiiciunt: Gœttling, Paley, Flach, Rzach — defendunt: Welcker, Schœmann.

Locum præter editores commemoratos pro spurio putant Hermann et Gerhard, Kœchly autem versus 494 et 496 diversis recensionibus tribuit.

Nemini dubium esse potest, quin versus 494

Γαίης ἐννεσίῃσι πολυφραδέεσσι δολωθείς

versui 496 contradicat; alter enim Terram, alter Iovem inducit dolo efficientem, ut Saturnus liberos devoratos evomat. Schœmann quidem, qui (p. 59 et 203 editionis) hos versus inter se conciliare solus tentavit, interpretationem suam probare nemini potuit. Ipse dicit in annotatione ad versum 496: «Dass dieser Vers ein späterer und unpassender Zusatz sei, scheint vielleicht unver-

kennbar», postea tamen hoc modo locum interpretari conatur: «Doch ist nicht unmöglich, dass v. 494 das δολωθείς sich lediglich auf die Täuschung beziehe, durch welche dem Kronos das neugeborne Kind von der Gaia längere Zeit hindurch entzogen war, und also mit dem folgenden ὃν γόνον ἄψ ἀνέηκε nichts zu thun habe, sondern dies als etwas von dem bereits erwachsenen Zeus Bewirktes dargestellt werden sollte, somit auch die Erzählung bei Apollodor II, 2 gut zusammenstimmt». In quo Schœmann vehementer errat. Quisquis enim Theogoniam legit, versus 494 et 495 utpote causam et effectum inter se cohærere sentit, neque fieri potest, ut poëta hoc loco de Iove a Terra abscondito loquatur, cum de dolo Terræ supra copiose dictum sit atque hæc poëmatis pars id enarrare cœperit, quomodo Iuppiter in latebris adoluerit. Quamobrem aut versum 494 aut 496 eiiciamus necesse est.

Iam narratio Apollodori, qui dolum, quo Saturnus liberos evomere coactus sit, Iovi et uxori eius, Meti tribuit, criticum monet, ut versum 496 retineat. Apollodorus enim lib. II. cap. 2. hæc narrat: Ἐπειδὴ δὲ Ζεὺς ἐγεννήθη τέλειος, λαμβάνει Μῆτιν τὴν Ὠκεανοῦ συνεργόν, ἣ δίδωσι Κρόνῳ καταπιεῖν φάρμακον, ὑφ' οὗ ἐκεῖνος ἀναγκασθεὶς πρῶτον μὲν ἐξεμεῖ τὸν λίθον, ἔπειτα τοὺς παῖδας, οὓς κατέπιε. Quæ fabula auxilio est nobis in versu 496 interpretando. Nam, si Saturnum revera uxoris auxiliis Iuppiter decepit, Hesiodus, cum hæc verba narrationi inseruit, huic fabulæ, quam omnibus cognitam putavit, paucis alludere voluit. Hoc significat τέχνῃσι, βίηφι autem certe Saturnum in Tartarum deiectum esse declarat.

Ad versum 494 interpretandum autem nullam habemus subsidium excepto Triclinii loco: ἡ γῆ συνεργεῖ τῷ χρόνῳ εἰς τὸ ἐξεμέσαι καὶ ἐξαγαγεῖν ἅπερ κατέφαγε καὶ διέφθειρε. τὰ γὰρ ὑπὸ τοῦ χρόνου γινόμενα ὑπὸ τοῦ χρόνου πάλιν ἀφανίζεται, ὡς ἔχει τὸ παρὰ Σοφοκλέους ῥηθέν·

ἅπανθ' ὁ μακρὸς κἀναρίθμητος χρόνος
φύει τ' ἄδηλα καὶ φανέντα κρύπτεται

ἀλλὰ διελθόντος τοῦ χρόνου αὖθις τὰ φθαρέντα ἀναβλαστάνει. Quæ statim produnt Byzantinum nasutum allegoriam physicam aut moralem ubique quærentem et facientem, sed nil auxilii afferunt ad versum 494 interpretandum, præsertim, cum fabula, quæ huic versui apta sit, exstet nulla.

Sed ut ad incepta redeamus, contextus ipse satis demonstrat

11*

versum 496 retinendum esse. Nam exordium huius particulæ (vs. 492. 493):

> Καρπαλίμως δ' ἄρ' ἔπειτα μένος καὶ φαίδιμα γυῖα
> ηὔξετο τοῖο ἄνακτος

de Iove agit, cuius membra viresque in dies crevisse, postea autem Saturnum a deo iuvene devictum esse poëta narrat. Quamobrem veri similius est, Iovem, qui iam suis viribus suoque consilio fratres liberare atque rerum potiri potuit, fuisse causam calamitatis Saturni, quam Terram. Quod ni ita esset, quorsum spectarent prima huius particulæ verba?

Deinde versum 496 ut necessarium postulat tota Theogoniæ compositio. Nusquam enim Hesiodus aperte dicit, Saturnum a Iove devictum regalique throno deiectum esse, fortasse ob eam causam, quod poëtæ propria erga deos pietas vetuit inducere Iovem cum sene patre dimicantem. Quoniamque hunc unum versum habemus, ubi de victoria Iovis mentio est, oraculum Urani et Terræ: οὕνεκά οἱ πέπρωτο ἑῷ ὑπὸ παιδὶ δαμῆναι, nisi versum 496 retineremus, verum esse non posset: calamitas enim Saturni ab illo tempore incipit, quo filii liberati Iovi liberatori auxilium ferunt. Iam, si Saturnum Terræ dolus coëgisset, ut filios evomeret, non Iuppiter, sed Terra eum devicisset. Versus igitur necessaria est ad Theogoniam intellegendam.

Ut breviter omnia complectar, quoniam fabulam, quæ ad versum 496 pertinet, cognitam habemus, malumus retinere hunc, quem interpretari facile possumus, quemque propterea contextus et tota Theogoniæ compositio commendat, quam versum 494, qui hoc loco intellegi non potest.

Versus 494 fortasse ob eam causam in textum irrepsit, quod rhapsodi illo præsertim tempore, quo hoc carmen per ora hominum volitabat, meminerant Terram, quotiescumque dolo opus esset, a poëta semper commemoratam esse, ut vs. 160: δολίην δὲ κακὴν ἐφράσσατο τέχνην, vs. 475: καί οἱ πεφραδέτην, vs. 626: Γαίης φραδμοσύνῃσιν, vs. 884: ἄνασσεν Γαίης φραδμοσύνῃσιν, qua re adducti hoc quoque loco Terram finxerunt doli machinatricem. Sed fieri potest, ut versus 494 olim post 487 lectus sit:

> τὸν τόθ' ἑλὼν χείρεσσιν ἑὴν ἐσκάτθετο νηδὺν
> Γαίης φραδμοσύνῃσι πολυφραδέεσσι δολωθεὶς
> σχέτλιος

Alium in Theogonia locum ad hunc versum intercalandum accommodatum non habemus.

Vs. 501—506.

Λῦσε δὲ πατροκασιγνήτους ὀλοῶν ἀπὸ δεσμῶν
Οὐρανίδας, οὓς δῆσε πατὴρ ἀεσιφροσύνῃσιν,
οἵ οἱ ἀπεμνήσαντο χάριν εὐεργεσιάων,
δῶκαν δὲ βροντὴν ἠδ' αἰθαλόεντα κεραυνὸν
καὶ στεροπήν τὸ, πρὶν δὲ πελώρη Γαῖα κεκεύθει.
τοῖς πίσυνος θνητοῖσι καὶ ἀθανάτοισιν ἀνάσσει.

Locum eiiciunt: Gœttling, Paley, Flach, Rzach — defendunt: Schœmann, Welcker.

Gœttling propter vocabulum Οὐρανίδας, quod hoc loco de Cyclopibus intellegendum est, hos sex versus eiecit. Ex eo enim, ait vir doctissimus, quod versus 139: γείνατο δ' αὖ Κύκλωπας, ὑπέρβιον ἦτορ ἔχοντας de patre Cyclopum nullam mentionem facit, sponte sequitur, hæc monstra ex Terra sine patre esse nata. Sed non animadvertit virginalem deorum partum, rem certe admirabilem, ab Hesiodo semper diserte commemorari (οὔτινι κοιμηθεῖσα θεὰ τέκε Νὺξ ἐρεβεννή vs. 213, Ἥρη δ' Ἥφαιστον κλυτὸν οὐ φιλότητι μιγεῖσα γείνατο vs. 927), quod versu 139 non fit; immo, cum paulo ante de Titanibus, Urani et Terræ filiis poëta loquatur, Uranum fuisse etiam Cyclopum patrem probabile est. Quod certissimum fit, dummodo iudicium nostrum liberum sit, ex Οὐρανίδας versu 506. Quo magis abominanda est Gœttlingii audacia, qui mavult hoc manifestum testimonium reiicere, dummodo suspicioni satisfaciat.

Iam Flach aliud habet, quod reprehendat. Affirmat enim versibus 153—157:

ὅσσοι δ' ἄρ Γαίης τε καὶ Οὐρανοῦ ἐξεγένοντο
δεινότατοι παίδων, σφετέρῳ δ' ἤχθοντο τοκῆϊ
ἐξ ἀρχῆς. καὶ τῶν μὲν ὅπως τις πρῶτα γένοιτο,
πάντας ἀποκρύπτασκε καὶ ἐς φάος οὐκ ἀνίεσκε
Γαίης ἐν κευθμῶνι . . . .
. . . . . Οὐρανός

verba δεινότατοι παίδων ad Hecatonchires solos pertinere; hos solos a patre inclusos, a Iove liberatos esse, quod appareat ex vs. 624—626:

ἀλλά σφεας Κρονίδης τε καὶ ἀθάνατοι θεοὶ ἄλλοι,
οὓς τέκεν ἠΰκομος Ῥεῖα Κρόνῳ ἐν φιλότητι,
Γαίης φραδμοσύνῃσιν ἀνήγαγον ἐς φάος αὖτις

in fabula autem genuina Hesiodea de Cyclopibus inclusis mentionem esse nullam. Ergo fabulam versibus 501—506 enarratam ab Hesiodea discrepare; Hesiodum Hecatonchires solos ab Urano inclusos finxisse, nisi Cyclopes et Hecatonchires alios alio tempore liberatos esse credamus, quod absurdum sit. (System der Hes. Kosmogonie p. 34.)

Sed mea quidem sententia his versibus non continetur fabula ab Hesiodea discrepans. Ex eo, quod poëta versibus 137—138 dicit:

τοὺς δὲ μεθ' ὁπλότατος γένετο Κρόνος ἀγκυλομήτης,
δεινότατος παίδων, θαλερὸν δ' ἤχθηρε τοκῆα,

deinde, quod post Cyclopes et Hecatonchires commemoratos versibus 154—155 hæc legimus:

ὅσσοι δ' αὖ Γαίης τε καὶ Οὐρανοῦ ἐξεγένοντο
δεινότατοι παίδων, σφετέρῳ δ' ἤχθοντο τοκῆϊ

concludo verba δεινότατοι παίδων ad eos pertinere, qui Urano ab initio inimici fuerunt quosque pater timuit, scilicet ad Saturnum, ad Cyclopes et ad Hecatonchires. Hos tenuit, opinor, Uranus in Terra inclusos, sed Saturnus, postquam patrem membro virili privavit, effugit fratres in carcere relinquens. Postea Iuppiter eos liberavit, primum Cyclopes, a quibus statim post Saturnum regno eiectum fulmina, potestatis divinæ insignia accepit; Hecatonchires autem, quos Iuppiter ipse timuit, id temporis in terra manserunt nec prius libertatem nacti sunt, quam iis in pugna cum Titanibus opus fuit.

Quibus ita expositis iam manifestum fit id, quod Flach non vidit, scilicet satis iustam esse causam, cur poëta hæc monstra non uno tempore liberata finxerit.

Petersen autem (Ursprung u. Alter d. Hes. Theog. p. 35) vehementer errat, qui Οὐρανίδας de Titanibus intellegit. Primum poëta de Titanibus ab Urano inclusis nusquam loquitur, deinde ii, de quibus poëta hæc dicit:

οἵ οἱ ἀπεμνήσαντο χάριν εὐεργεσιάων,

δῶκαν δὲ βρόντην ἠδ' αἰθαλόεντα κεραυνὸν
καὶ στεροπήν

certe Cyclopes sunt, de quibus versu 111 legimus:

οἳ Ζηνὶ βροντήν τ' ἔδοσαν τεῦξάν τε κεραυνόν.

Ut breviter omnia percurramus, commemoramus sententiam Paleyi, qui cum propter contextum perturbatum versus in suspicionem vocatos eiecit, non vidit Cyclopibus fulmina fabricantibus dominationem Iovis significari (τοῖς πίσυνος θνητοῖσι καὶ ἀθανάτοισιν ἀνάσσει), quod si scimus, hos versus post calamitatem Saturni enarratam aptum habere locum fateamur necesse est. Neque ex eo, quod Dio Chrysostomus dicit de servit. I. p. 443: ὅ γε τῶν θεῶν βασιλεὺς ὁ πρῶτος καὶ πρεσβύτατος δέδεται, ὥς φασιν, εἰ χρὴ πιστεύειν Ἡσιόδῳ τε καὶ Ὁμήρῳ καὶ ἄλλοις σοφοῖς ἀνδράσιν, οἳ περὶ Κρόνου ταῦτα λέγουσιν, statim sequitur ætate scriptoris nostra ampliorem fuisse Theogoniam. Dio enim, qui legit versum 496:

νικηθεὶς τέχνῃσι βίηφί τε παιδὸς ἑοῖο

et 851:

Τιτῆνές θ' ὑποταρτάριοι Κρόνον ἀμφὶς ἐόντες

iam Saturnum a Iove devictum esse intellexit, etiamsi verbum δέδεται in textu non invenit. Notandum est præterea, scriptorem *memoriter* ex Homero et Hesiodo citasse.

Quæ cum ita sint, versus 501—506 genuinos iudicamus neque lacunam in textu latere concedimus.

Vs. 591.

τῆς γὰρ ὀλώϊόν ἐστι γένος καὶ φῦλα γυναικῶν.

Præter Welckerum, qui nimis religiose solet servare codicum memoriam, omnes editores consentiunt aut versum 591: ἐκ τῆς γὰρ γένος ἐστὶ γυναικῶν θηλυτεράων aut hunc haud dubie eliminandum esse. Hi duo enim idem isdem fere verbis dicunt.

Multo difficilius est diiudicare, uter spurius sit. Gœttling, Paley et Hermann versum 590 eiiciunt. Gerhard (Über die Hes. Theog. Berlin 1856) suspicatur versum eo proposito textui insertum esse, ut vs. 591 genitivum τῆς durum quiddam sonantem opprimeret. Contra Flach et Rzach versum 591 eliminant, præeunte Schœmanno, qui tamen in editione sua, uter spurius

sit, diiudicari non posse queritur. Kœchly hos versus, ut solet, diversis recensionibus tribuit.

Hoc loco mea quidem sententia quæstionem solvit versus 592, dummodo formam eius traditam retineamus. Quamquam enim coniectura Hermanni, qui pro πῆμα μέγα scribit πῆμα μέγ' αἶ, singularem laudem adepta, in editionibus Schœmanni, Flachii et Rzachii etiam in textum recepta est, nos codicum memoriam servare satius ducimus, cum nulla subsit causa, cur scripturam mutemus. Nam si hac interpunctione utimur, quæ etiam in nonnullis edd. vett. legitur:

τῆς γὰρ ὀλώϊόν ἐστι γένος, καὶ φῦλα γυναικῶν
πῆμα μέγα θνητοῖσι παρ' ἀνδράσι ναιετάουσιν,

habemus constructionem dilucidam: φῦλα enim subiectum, ναιετάουσιν prædicatum,*) πῆμα μέγα appositionem ad φῦλα γυναικῶν esse facile intellegimus.

Præterea e memoria codicum luculenter apparet, versum 590 non esse genuinum. Nam hic et forma tradita versus 592 nullo modo inter se cohærent. Eiecto scilicet versu 591, antecedente autem retento πῆμα μέγα in aëre pendet. Denique melius respondet versus 591, quam antecedens, versui 589; adiectivum enim ὀλώϊον statim indicat, cur nobile Vulcani opus δόλος αἰπὺς ἀμήχανος ἀνθρώποισι fuerit.

Vs. 642.

ὡς νέκταρ δ' ἐπάσαντο καὶ ἀμβροσίην ἐρατεινήν

Versum eiiciunt: Guietus, Wolf, Paley, Flach — defendunt: Welcker, Schœmann, Gœttling, Rzach.

Locus, qui tantum scrupulum criticis inicit, sic codicibus traditur:

639 ἀλλ' ὅτε δὴ κείνοισι παρέσχεθεν ἄρμενα πάντα,
νέκταρ τ' ἀμβροσίην τε, τάπερ θεοὶ αὐτοὶ ἔδουσι,
πάντων ἐν στήθεσσιν ἀέξετο θυμὸς ἀγήνωρ.

---

*) Quod subiectum plurale neutrum non habet prædicatum num. sing., apud epicos neminem potest offendere. Vide tritum illud Homeri *σπάρτα λέλυνται.*

642 ὡς νέκταρ δ' ἐπάσαντο καὶ ἀμβροσίην ἐρατεινήν,
δὴ τότε τοῖς μετέειπε πατὴρ ἀνδρῶν τε θεῶν τε *)

Quæ tam sunt inconcinne dicta, ait Hermann (De Theogoniæ forma antiquissima p. 16), ut certum videatur aptius ea elocutum esse antiquum poëtam. En opinio præiudicata philologorum! Ex eo enim, quod alicubi in Theogonia stylus parum est elegans, nondum sequitur, eum locum non esse profectum ab Hesiodo, poëta mediocri, qui cum Homero in elocutione poëtica comparari non potest. Sed videamus, qua medela criticus minima re ad reprehendendum contentus locum sanare velit.

Antea duas recensiones hoc loco agnoscere sibi visus est, quarum altera vs. 639. 640. 643., altera autem vs. 639. 641. 642. 643 continerentur. Sed iam Gœttling sensit recensionem primam magno vitio laborare. Nam in ea, versu 641 omisso, non exprimitur, cur Iuppiter Gigantibus nectar ambrosiamque præbuerit, quod ipse Hermann confessus manus dedit. Iam in dissertatione, in qua *De Theogoniae forma antiquissima* somniat, præsertim, quoniam vs. 639—643 elegantem pentadem efficiunt, versus in suspicionem vocatos alio ordine describit, versu 642 καὶ pro ὡς conicit, totum locum quasi nova speciosaque veste induit:

639 ἀλλ' ὅτε δὴ κείνοισι παρέσχεθεν ἄρμενα πάντα,
642 καὶ νέκταρ τ' ἐπάσαντο καὶ ἀμβροσίην ἐρατεινήν,
640 νέκταρ τ' ἀμβροσίην τε, τάπερ θεοὶ αὐτοὶ ἔδουσιν,
641 πάντων ἐν στήθεσσιν ἀέξετο θυμὸς ἀγήνωρ.

Certe, si diutius vixisset, in novo opusculo iterum aliter vexavisset locum infelicem! Quod artis criticæ genus præstigia philologica rectius appellabimus.

Alii versu 642 idem dici, quod 640 affirmant. Paley igitur in 641 πάντων τ' pro πάντων scribit, ut tota sententia a coniunctione ὅτε pendeat, versum autem 642 omittit, ut verbum regens in 643 μετέειπε sit:

ἀλλ' ὅτε δὴ κείνοισι παρέσχεθεν ἄρμενα πάντα,
νέκταρ τ' ἀμβροσίην τε, τάπερ θεοὶ αὐτοὶ ἔδουσιν,

---

*) Sermo est de Briareo, Cotto et Gye, quos Iuppiter e Tartaro in lucem protulit, ad cenam invitavit, demum ad arma vocavit, ut sibi in pugna contra Titanes auxilio essent.

πάντων τ' ἐν στήθεσσιν ἀέξετο θυμὸς ἀγήνωρ,
δὴ τότε τοῖς μετέειπε·

In quo Flach, ut multis locis, Paleyum sequitur, cuius coniecturam et in suam editionem et in tertiam Gœttlingianam recepit.*)

Sed quorsum hæc tam multa? Ut intellegamus criticos nil aliud moliri, nisi, ut textus Hesiodeus tautologia liberatus elegantiorem induat formam, quod et Hermanno et Paleyo et Flachio contigisse libenter concedimus, sed, ut vera fateamur, non hoc munus putamus proprium artis criticæ. Cum textum exornas, non semper emendas. Hic autem locus servata codicum memoria reprehendi nullo modo potest, quod versio nostra parum elegans, sed certe fida, luculenter demonstrat:

Postquam apposuit iis omnia, quae iucunda sunt, nectar et ambrosiam, quibus ipsi dii vescuntur, in pectore cuiusque auctum est cor virile. Postquam autem comederunt nectar et optabilem ambrosiam, sic eos allocutus est pater hominum atque deorum.

Hoc loco de tautologia loqui non possumus: versu enim 639 cibi apponuntur, 642 comeduntur, nectar autem et ambrosia primum allatis, dein positis remotis commemorantur emphasis causa. Nil est igitur, cur textum traditum spernamus. Qua de causa versum 642 genuinum esse arbitramur.

(Continuabitur)

GEYZA NÉMETHY.

---

*) Sed aliquid etiam Flach commutat. Gœttlingium secutus, qui in prima editione versu 639 verbum *παρέσχεθεν* personam tertiam plur. aor. pass. esse putat, versu 640 codicibus contemptis *ἀμβροσίη* scribit. Gœttling in editione secunda scribit *παρέσχεθον*, cuius subiectum sit *θεοὶ ἄλλοι*; Wieseler *κείνοις Ζεὺς πάρσχεθε*, Stadtmüller *Κρονίδης σφι παρέσχεθεν*, quæ omnia parum sunt necessaria. Supra versu 624 commemoratur *Κρονίδης*, tum vs. 643 *πατὴρ ἀνδρῶν τε θεῶν τε*: servata igitur codicum memoria formam *παρέσχεθεν* tertiam personam sing. act. esse putamus, subiectum autem facile addimus Iovem.

SZEGEDI THEOPHANIÁJA.

Midőn 1878-ban megírtam a Szegedi Theophaniájáról, vagy helyesebben mondva: a «Theophania» tárgyáról szóló értekezésemet,[1]) — már tudomásom volt[2]) Selnecker Theophania-drámájáról, de nem voltam képes e rendkívül ritka darabot megszerezni. Akkor leginkább a dráma meséje és e mese eredete, története, változatai érdekeltek, hiszen Szegedi művéről is úgy nyilatkoztam, hogy az «első sorban meséjénél fogva igen érdekes.» De azért folyton kerestem a Selnecker drámáját is, míg végre, a braunschweigi kormány szívességéből, a wolfenbütteli herczegi könyvtár példányát rövid időre használhatnom sikerült.

A két darab pontos egybevetésének eredménye, hogy *a Szegedi Theophaniája,* mely tudvalevőleg 1575-ben jelent meg, a *Selnecker drámájának* (1560) *felvonásról felvonásra, jelenetről jelenetre hű, csak stilben összevonó, rövidítő, az eredetit elegáns diktiójából alaposan kivetkőztető fordítása.*

Selnecker (a kor ízlése szerint latinosítva: Selneccerus) Miklós 1532. deczember 5-én született Hersbruckban Nürnberg mellett, meghalt mint superintendens 1592. május 24-én Lipcsében. Selnecker híres volt orgonajátékáról. Tanulmányait Wittenbergben végezte; 1557 óta udvari lelkész volt Drezdában (mint ilyen irta Theophania-drámáját), 1565 óta egyetemi tanár Jénában, 1574 óta superintendens előbb Lipcsében, azután Braunschweigban, Halleban, Magdeburgban, Hildesheimban s végre újra Lipcsében. Fanatikus lutheranus; sok vitája volt a kálvinistákkal, kiket gyűlölt és üldözött. Sokat irt[3]). Minket csak drámája érdekel, melynek pontos czíme:

Theophania. Comoedia nova, et elegans, de primorvm parentvm conditione, et ordinum sive gradvvm in genere hvmano institvtione. Nicolavs Selneccervs. (Kép: Isten összeadja Ádámot és Évát). *Vvitebergae excvdebat Lad. Schwenck. 1560.* Az egész darab versekben van irva.

---

[1]) *Nemzeti Hirlap,* szerk. Márkus István, 1878. 194. és 196. sz., julius 18. és 20. (Rengeteg sok sajtóhibával!)

[2]) Gœdekéből, *Grundriss* I. 136. l., — 2. kiad. II. 139. l.

[3]) Will, *Nürnbergisches Gelehrten-Lexicon,* III., 673.

Sándornak, a szász választófejedelem fiának van ajánlva. Az ajánlás alatt *Dresdae, mense Junio, MDLX.* Az ajánlás a jó fejedelem kötelességeiről szól. Darabjára áttérve, így nyilatkozik a szerző: «Et certe pii principes non nascuntur fortuito, sed omnino Dei dona sunt, id quod senserunt et experti sunt omnes pii et honesti homines, etiam inter ethnicos, sicut hæc quoque Comœdia nostra ostendit, quæ *ex narratione veteri desumpta* tibi iam mittitur, dedicatur et offertur. Nec vero de forma et elaboratione multum disputo, *cum a me scripta sit ante octennium,* et nunc ocium in hac mea difficili functione non sit corrigendi corrigenda, nec etiam propterea a me initio scripta sit, ut ederetur. Nunc cum literis suis flagitent multi pudiosi editionem, permisi sane edi hanc Theophaniam.» E nyilatkozatból kitűnik:

1. Hogy Selnecker a darab'tárgyát egy régi elbeszélésből vette;

2. hogy nyolcz évvel megjelenése előtt irta, tehát 1582-ben *);

3. hogy nem szánta nyilvánosságra és csak barátjainak sürgetéseire egyezett bele a kinyomatásába.

Szegedi ajánlása egészen más tartalmú, s míg Selnecker legnagyobbrészt a görög és római ókorból veszi példáit, a magyar szerző kizárólag a bibliára támaszkodik. Csak egy idézetük közös:

Esaiæ 49: Az Kiralyoc ugy mond lesznec az tű gondviselőtőc, es á kiralne aszonyoc az tű daikatoc.

Et Esaias sic consolatur Ecclesiam, inquiens: Reges erunt nutritores tui et Reginæ ipsorum nutrices tuae.

Az ajánlásra következik a *prologus* 93 versben. Ebből átvette Szegedi az első 21½ verset:

Generosi, nobiles et præstantes viri
Sapientia, doctrina, ampli virtutibus,
Præceptores obseruandi omnibus modis,
Et cæteri, qui ornatis hunc nostrum chorum
Vestra præsentia: salutem plurimam
Vobis precamur omnes voce candida,
Et oramus clementem et propicium Deum,
Ut nos, sicut convenimus, sua tegat
Manu, conservet et regat, pacemque det
Ecclesiæ, scholis et rebuspublicis.
Et sedet omnium furores impios,
Quicunque obesse Ecclesiæ in animum sibi

*) Hans Sachs Theophánia-művei, melyekre Selnecker alább czéloz, 1546., 1553. és 1558. készültek.

Inducunt, aut alias turbant respublicas.
Sed cur nos prodiverimus ad vos, auribus
Placidis accipite a nobis, placide quæsumus:
Acturus est noster chorus Comœdiam,
Cui nomen THEOPHANIAE autor noster indidit,
Quod hic revelet se Deus parentibus
Primis post lapsum et consoletur mitibus
Verbis eos, promissionem seminis
Subinde inculcans, argumento sicuti
Res hæc refertur.

Azután szól Selnecker művének forrásáról; *unde acceperit materiam:*

Narratio hæc quodam poemate veteri
Extat (így!), descripta Mantuani versibus
Quæ licet haud historica sit, est vera tamen,
Venusta et erudite conficta a bonis
Viris, iuventutis monendæ gratia,
Ut cogitet discrimina ordinum Deo
Autore esse instituta, et operam cuilibet
Dandam esse, ut personam suam virtutibus
Tueatur. Hæc quoque adeo reverendo seni
Melanthoni, Deus cui mille det dies
Vivendi tranquille, placuit narratio,
Ut eam suis illustraret verbis lubens.
Aliique plures hoc idem aggressi suo
Studio argumentum assumpserunt, Comoediæ
Forma tractare tum lingua Germanica,
Tum quoque Latina, ni incautus fallor tamen

(A prologus még hátralevő részében bocsánatot kér, ha Kain nagyon illetlenül nyilatkozik, de ezt a tárgy természete megköveteli.)

A mit Selnecker itt a dráma forrásáról mond, teljesen egyezik azon fejtegetésekkel, melyeket idézett értekezésemben közzétettem. A latin költemény, melyre Selnecker, Melanchthon szavai alapján, czéloz, máig ismeretlen. Melanchthon leveléről (Wied János grófhoz 1539. márczius 23.) id. h. bővebben szóltam. Értekezésem óta csak egyetlen czikk jelent meg (tudtommal) e tárgyról Silberstein Ágosttól*), mely azonban semmi ujat nem tartalmaz.

---

*) *Magazin für die Literatur des Auslandes*, 1885. 37. sz., 579. l. — Itt közölve van Silberstein Ágosttól a tárgynak egy önálló költői feldolgozása (*Das Loos der Menschenkinder)*, melyet azonban nem tarthatok nagyon sikerültnek. Az Ur meglátogatja az első emberpárt, melynek gyermekei őt örömmel és tisztelettel megrohanják, nyakát, ölét, térdeit, lábait lefoglalva. Isten most e szerint határozza meg sorsukat: a kik fejéhez férköztek, uralkodjanak; a kik mellét átkarolták, legyenek papok, tanítók, művészek stb.

A prologusra következik a ΠΕΡΙΟΧΗ, melynek Szegedinél az «Argumentum Comœdiæ» hű fordítása.

Az Interlocutores pontosan megfelelnek, csakhogy Szegedinél számozva vannak.

Szegedinél (bizonyára tévedésből) hiányzik az első felvonás első jelenetének megjelölése (Actus primi scena prima). A további darabban teljesen, szószerűleg megfelelnek a Szegedi feliratai az eredetinek. Megfelel a tartalom is, de nem szószerinti fordításban. Szegedinek prózája mindenütt egyszerűbb, rövidebb, laposabb, itt-ott a népiesre való törekvésből póriasabb, mint Selneckernek néha igen ékes versei. A következőkben csak nehány jellemző helyet, főleg jellemző eltéréseket emelek ki:

I. 1. (A kígyó) szép vala innen küvűl, mint az szép páva, de ördög az eha. De utol jutván mostan, az én tulaydon karaimmal méltó keserűségöket szenvedek.	I. 1. . . . . Sed sero sciens, Nunc cum meis una graves poenas luo.
És ingyen sem tudtam volna avagy czak vélni is, hogy az kígyónak bőre alatt lappaggyon az ellenség. Minden állatoknál énnekem vala.	Et non putabam serpentis sumpta cute, Specieque ficta posse hostem se prodere. Pro rem tetigit astu serpens notus mihi Præ ceteris erat animantibus.
Jay o czalárd Belial ördög, ime megesmerteted magadat az én karommal.	Væ mihi perfide O Belial, en te proprio novi malo.
Vayha tudtam volna, hogy az álnok Belial szól az kígyónak bűréből, bizonnyával álnok és ez undok ördög én vélem el nem hitethette volna, hogy még czak számhoz is az almában vittem volna, ki énnekem el veszendő jónak és gonosznak tudományát hoza.	Si forte satanam serpentem cognitum Potuisse, loqui scissem, nihil foret mali Nec persuasisset hostis, pomum ut arboris Ori admovissem, quæ muteram scientiam Boni et mali tulit, mihi armis mali.
Igen ritkán kel az lágy beszédnek hinni, mert czalárdság vagyon higygyed az farka alat.	Ah quod raro blandis inest verbis fides.
Keserülek szerelmesim, hogy illyen tudatlanok vattok, és istennek paranczolattyát nem értitek igazán, az élő Istennek is boszúgot tésztek.	Certe misereor cœcitatis maximæ, Qua verba tam strictis capitis et his Dei Iniuriam infertis iussis.
És az Isten is nem szűkölködik	— neque Deus ipsius indiget.

ennékül, czak czudálkozom hova néz aszoniállat, mindenek ti éröttetek czináltattak.

Quis ergo nunc relinquitur, quis est super
Nisi vos, quorum sunt omnia facta gratia?

Azd hid czak, Eva, avagy miczoda jel volna ez? Ezenképpen titöket Isten útálna.

— Nam quid hoc signi foret?
Certe Deus esset vobis infensissimus.

Azért, nénénk aszony . . .

Quare, soror, . . .

Illyen szép és hímes beszédekkel szól vala énnekem az kígyó.

Talia videlicet anguis narrabat mihi,
Fucosa plura, variis picta coloribus.

El szarattam és elepettem,
Valahova fordítom orczámat,

. . . . .
Quocunque vertimus pedum vestigia,

Az igaz istennek a haragja, melylyet én meggondolván olly szörnyűképpen keseredem, hogy legkissebik keserűségemnél is könynyeb az halál. Aha szegény Éva, mostan bölczelködel, ki a Sathannak czalárdságával bölczelködni akarsz vala. Miczoda lehet keserüb és fogasb az én utánnam valóknak ennél az én bolondságomnál.

— Dei iræ judicis,
. . . .
Ah Eva, nunc sapis, quæ Satanæ fraudibus
Sapere volebas? ah meis quid posteris
Hac sapientia erit tandem pestilentius?

Megelégettem én az édes Jesus igíretivel, miképpen hogy az aszoniállaton veszteték el az idvösség, azonképpen az aszoniállatnak szent magva által nitatik meg.

Promissionibus me mihi datis levo
(három vers kihagyva).
Per fœminam quod sicut interiit salus,
Per foeminam sic sit reportanda hæc salus,
Et nasciturum sacrum semen fœminæ.

Keserűségimet eltörli és elfúja, mint az északi szél az port.

Mœsti adimit omne pectoris negotium.

(Cain) játtzik az kígyóval szüntelen, Istennek minden tiszteletit sem adnája egy globison.

Luditque cum serpente familiariter.
. . . . . .

Kik az ő attyokat keserűségvel és siralommal meg foytyák, minden kemény mérges kígyónál keserüesb ezeknek marások. Miképpen Cain mindenkor versengő, szófogadatlan, engedetlen lőn, naponként nagyob keserüséget és bánatot indít az mi szívünkben.

Quemadmodum Cain semper contrarius
Mihi est, dolorumque indies molem aggravat.

(Cain) egy cziga kapást nem adna az atyának minden intésennis (?), az ő együgyű öczét utállya mint az ördög.

Non verba curat Patris, non Deum timet,
Oditque fratres morigeros parentibus
Turbas movet.

Féltem, hogy valamikor, ha kezére kerítheti, hogy meg ne öllye és fogával is meg ne rágja.

És az mi gyermekinket, édes magzatinkat a te szent igéddel birjad és miközzülönk szerez neked szent gyüleközetet.

De ime kicsodát? Az én szerelmes férjem. Gereblie vagyon az vallan, hog y minékünk meg ékesícze maggal az földet, az juhokat legeltetvén, verítékezik szegény ember az munkának miatta és alig vonsza egygyik helyről az másikra az fáydalmas lábait. Jay, jay, mind ezeknek én vagyok oka és gyúytója.

I. 2. Isten az mi kegyelmes atyánk, ninczen semmi keserűségönk sem félelmenk.

Erősítem magamat.

Az én vétkeim előttem forognak, mellyel . . . rabságra hozám.

Eva atyámfia, álhatatos légy.

De nem elég azon bánkodni, mert efféle bánatból, mikoron megnő, halál következik, de az bánat után Istennek kegyelmét és irgalmát hozzád kapczollyad.

Azért tekincz meg az jövendő Messiast, az aszoniállatnak magvát, noha minéknnk kapára jutot az mi dolgunk és életünk tele verítékkel. De az örökkévaló hasznoknak és igéreteknek tekintetihöz képest, igen könnyü nyár levȇl ez.

Az együgyű és engedelmes kedves Istennel, ki magát megerősíti reménségvel.

Bepeczétlöm a te édes beszédedet az én szivemnek belső részeiben és soha nem engedem, hogy ezekről elfeletkezzem.

Az, mit beszéllek, ugyan azokat

Hunc vereor ille ne quando succreverit
Occidat.
Et filios nostros regas verbo tuo
Ac colligas tibi inter nos Ecclesiam.

Sed eccum quem? Manritus est carissimus,
Rostrum gerit culturus hoc nobis solum,
Ovesque pasturus, sudat laboribus
Et languide senex pedes ægros trahit.
Heu heu, quibus decepta primam ansam dedi.
I. 2. — clemente nobis læti simus Deo.

— me sustento semper.
Meum mihi scelus obversatur, quo . . .
Conieci in infinita damna.
Sis bono, o Eva, animo.
— Sed non sat est.
Doluisse sic, dolor hic atrocis mortis sævus gustus est,
Mors ipsa, quando accrescit, et restigui facile non potest
Dolere præcedente arripienda est Dei clementia.
— Quare, carissima,
Vincas dolorem, vinci noli, venturumque fœminæ
Nun intuere semen: Etsi ad rastros res nobis venit,
Et vita sudat et laborat mole, respectu tamen
Promissionum et æternorum commodorum, quæso quid
Est hoc onus, quod circumseptum certo vitæ est limite?
Paciens Deo placet, qui spe obfirmat certa pectus suum.

Signabo pectori tua verba et excidere nunquam seram.

Fac, quod refers. Nam quæso

czelekedgyed; avagy mi volna az mi életünk, ha az embernek szíve az bánattal ugyan kiöttetnéjek, mint az ürge az likból.

Jól tudom, mi az mennyire az mi szegény vén erőnktől lehet.

Mint az versönes és szófogadatlan fiú —

Ninczen nagyob kencz, kit Isten jó fiúval szeret, ki úgy mint az szőlő vesző fel nő és gyümölczet teremt és az ió attyának asztalához letelepedvén, nagy örömvel és vigasságval az ő attyát illeti.

És a mi fiainkat tegye hasznos edénnyé —

Minden bánatimat el üli —

Kérd el az kereztyéni fundamentomot.

Te nálad nékül semmi az dolog, —

Ne fél, hid meg, hogy en Eva nékül nem akarnak (? akarok) sok ideig lenni, mert egy tűzhely sem jó aszony ember nékül.

I. 3. hogy ez világnak első keletves (?) állapotyaban minket összve szörköztetet

És kegyelmesen tartya

El alilt — Éva, —

Erőtlen és keserves edény —

És az tüzhöz olayt adnom —

Czak hogy Évának az ő sebét inkáb kenögethesse.

Hol meg tettzik a félelem és az egymás szeretet —

Jó regulát szabhatnánk —

Mert az gazda aszonnak dolga vagyon az gyermekekkel.

Chorus cántio. (Az isten és a szent háromság rövid dicsőítése.)

II. 1.

Mindeneket szépen elvégeztem, tálat, kalánt és fazakakat megtiztítottam.

quid esset nostra vita, si dolor
Semper gravaret pectus?

Novi, parentum officia præstemus,
quantum nos possumus.
— quam filios habere perversos.

— cui sunt liberi domi boni,
Qui palmes ut foecundo placidæ olivæ cornu provenit,
Sic propiæ mensæ assidentes sint parentibus decus
Et gaudium et delitiæ ac ornamentum vitæ splendidum.
Et liberos nostros faciat vasa misericordiæ sibi —
— compescit omnes dolores.
— reposce doctrinæ capita.

— absque te vita est mihi acerba —
— Animum recipe, non hinc ero diu.

I. 3. — quod in hanc nostra ætate
Et solitudine totius prima mundi
Jungi voluit ærumnosæ consortes
Vitæ —
— et placide tractet.
— contabescit
Nam languidum fœmina nimisque ægrum sors est
— ignem igni iungi.
— tantum ut ipsius arduos
Sanet dolores.
In quo nitet mutua recreatio animorum
— exemplum possemus præscribere.
Nostros lavabit interea coniunx natos.
Ode dimetri iambici. Psalm. 149. (Tiz versszak).
II. 1.
Apparavi, vasa collegi —

Hogy valami forgáczot szedgyen —	— ut legat mihi ligna.
Szinte alkalmatoson jő ki, melly igen meg horgasította az orrát.	Opportune egreditur, vultum quam convertit.
És nagy fohászkodásokkal az éget verik.	— et cogitationes Quam profundas mittunt ad Olympum.
Honnan löt ez czuklyás barátság? hogy én igy élnék-e valaha?	Quid monachatus iste vult? ego ne sic vivam?
De Kiraly job udvarbirónál.	More degere humano laaeos est vita.
Melly czuda gestusi vadnak, bizonnyával az kígyó Doktortúl tanúlta ezeket.	Quam mirabiles gestus et mores edit, Praeceptore serpente usus.
(Cain első beszéde igen szabad, s általában erősebb utánzása az eredetinek), — duskát inni,	— bibendum esse.
(Eváról :) ez rosz kopre —	— anus.
Térencz (? tekéncs) ide, ha olly eszes vagy.	— respice. Respice tu.
Igen nagy paranczolható vagy.	— Imperiosus satis.
Te voltál é anya, az Sárkányfia, az boszorkány.	— tu mater?
Ne légy illyen versönyes.	— Noli nimium esse effrenis.
Amonnan mind fel iszák az hó bort . . . Ezentül bizony szamárrá teszem enmagamat valakiért; ám otben vannak az jól szültek, megczelekedhetik azok . . . Hitván szamár, maradgy meg, az te szülédnek szavára.	. . . .
Én nem akarom.	— Non hoc possum.
Az Istenre mondom ám, hogy Cain nem marad abban, mert ha apám igen bannya, tegye az másik vállára, nem kofitálok véle.	Non hercle, non per solem.
Ugyan azon bakot nyuzza ő. Mit használ az Jupiternek a mi tiztaságunk? — Miczoda jó Pétert mondál? Megfujt az.	Magna res, hercle. Jovi quid prodest noster Cultus? — Quem Jovem refers? Ah dolor summe!
Mit morogz tennön magadban, te tik tetü?	— Ah ah, quid solus tecum?
Bizony meg kel czelekedned, te kemény nyaku parazt.	— certe oportet.
Valamelly keszerítésből leszen.	— quae coacta seruit.
Én volnék az Baczos.	— prae ceteris natu sum grandior.
Hol énnekem hájasb leszen.	— ubi erit melius mihi.
Mit vonogatod magadat az vászon nadrágban?	— quid resultas? quid resistis?
Czudálom, az istökömre mondom.	— Admiror.

Láddé, láddé; melly szép szóval kenöget.	Blanda nunc est.
Mert higygyed, ott ál az nyereg.	. . . . . .
Mit czeledgyem én nyavalyás és szegény aszoni állat?	— Et quid misera faciam?
Paranczol(j) az Lodenak Abelnek.	Illi manda pessimo.
Könnyeb az koporturákat haragra indítani, honnem mint az ebeket.	— Multo deterius anum, quam canes Irritare.
II. 2. Álhatatos elmével szenvedni az háboruságokat, mellyeket az ti fiaitok nektek indítnak.	II. 2. Patienter ferre clades, quas dant liberi.
Halálát és kénzását látni.	— videre poenas.
És vissza fordult életben megyen el.	. . . . . .
Szivem lelkem.	Animule mi.
Szedgy fát az szénre.	Legas ligna.
II. 3. De mikoron az fiú visza vonyó, szófogadatlan, gonoz.	II. 3. Sed quando proles degenerat.
Mind az kettőt ... megkóstoltam.	Utrunque . . . experta sum.
Ki sokat késsék.	Quem *non* hinc diu remansurum.
Chorus cantio. (Egyszerü áldás.)	*Ode ex tertio Cap. Syracidæ.* (Húsz sapphicus versszak).
III. 1.	III. 1.
Haia, meg szabadulék a sok esse munkáitűl, el vetém oly ha az igát az nyakamról. Ez féle galibátúl —	Evolui me tandem impositis laboribus, Quos iniungebat mater. Hos —
Az én jó sült társaimat.	— sodalibus meis.
Egésséggel.	Salvetote.
Tégedet vadászunk vala.	Te volumus.
Ha jó kérdeni.	. . . .
Meguntam vala az esse koplalását és sok imádkozását, czak nem mindjárast pappá tőnek. Tudom, hogy apám megduzastotta szakálát. De ha igen bannya vonnya, le saruját. . . . És arra engemet készitettek volna még az bőrembe sem marat volna az sok mosodással. Hadgyarjon az tiztaság, czak legyen az haskó tele, legyen meg az toroké . . . . Ám pattoktassa apánk az ajakát, annékül is jók vagyunk mi.	. . . .
Igaz, én is azon sententián vagyok. Töltzük meg az ventert mind az torkunkig kövér hússal, igyunk jó boronya borat.	Tuæ libenter suffragor sententiæ, Implere pingui carne ventris viscera. Edamus et exhauriamus pocula Olentis vini.

De en igen szorgalmatos vagyok, hogy az meny ütő kő engemet ne bánczon. No ám, lássák czak az istenek, hogy úgy job leszen, üstökömre mondom, ha ő dörögni kezd, én is ki sütem ez bozaból czinált puskát.	Ah anxius quam sum, ne corpus tela lædant fulminis.
Én is megbeszéllem az én értelmemet.	Hoc certe statuo.
Azért egy punct ebben külömben nem lehet. Minket ezzel szeretet, hogy az mit most el köztünk, ebben mendegéllyünk el.	. . . .
	— Nihil plane de providentia
Énnekem Istenről semmi bizonyos sententiam ninczen, hanem külömb külömb sententiaktul idestova verettetem, mint az hajó az haboktúl.	Affirmo, mens incerta semper fluctuat Opinione.
És gyakorta az veszővel meg is ütögette az valkó vidéket.	— virgis sæpe corripuit nates.
Esau. De hallgas erre, ha eszed vagyon, az mit én mondok. *Ham.* Vagyon. *Esau.* Vagyon, de más kereskedik vele.	. . . .
Otthon atyámnál az kalitkában.	Domi.
Az nagy sok pater nostert el untam nap estig pattogatni.	Precationibus cogebar interesse.
No ha tudnája az mi sententiánkat, sirosb volna ő neki.	. . . . . .
No hadgyunk mászorra is az szólásban.	Sed nunc sinamus istas.
III, 2. Elég nyaláb fám vagyon.	III. 2. Satis lignorum habeo.
Minden érek és belső czontok repesnek meg erősödni Istennek igiretiben.	Exultant artus, exultat mens languida Et inde confirmar promissionibus.
Mi dolgos anyám.	— Quid agit, quæso.
Mint az sárban hevert disznó.	— velut porcus.
Engemet még sem annyira utál.	— invisus tu es ei magis quam ego.
De ő pór, az ő fenyegetése czak a nyelve vagyon.	— lingua virium loco utitur.
Az szegény, megnehezült, vén szüleimet, . . . kiket meg szárazt és meg emézt.	— parentes languidos, . . . exurit et cruciat et enecat.
Báttyámot, az jó sültet,	— nostrum fratrem.
III, 3. Jaj, s-mi (?) nyavalyájok vagyon az gyermekeknek.	III. 3. Quid contigisse filiis misera putem.
Amaz hitlen Cain.	A Cain perfido.
El halaztani azt, a mit az gazdag (gazda!) paranczol, a gazda aszonnak szidalmával vagyon és tiszteletlenség meg az fiaknak is.	— Moram facere in his, quæ pater iubet, Est coniugis probrum, et natorum dedecus.

III. 4. Caimnak az ő fesletségit.	III. 4. — filii ... tetrum scelus.
Nem dicsirtem volna abból dolgodat.	— Non hæc probo, nec id probassem.
III. 5. Mint a solti bor az vadalmára nincz töb az gyönyörüségnél.	III, 5. . . . . .
Az salapos süvegü vén embereknek.	— senibus morosis.
Mert jól látom, hogy az kasza így fogja jobban.	— sic enim experior rem sese habere.
Caimnak álnokságát.	— Cain fratris contumacia.
Vetétek, hogy haza hínak tégedet.	— Vocari te video, Cain, domum.
Az által elő állatnak.	(Sacris aris assistere iubebar)
Mit susogz?	Quid solus mussitas?
Soly (szólj) szépben, én édes atyámfia.	Bona verba, frater.
Jól tudom, akár én mondanám teneked. Im, pappá tesznek engemet ott.	Intelligo, scio, ... relligiosores, quam ætatem decet, reddere volunt nos.
Nem leszek oly szentséges, hogy az kapát felvegyen mindjárast.	... me mihi injici vestes alias, cucullam ...
Az üdüt kel nézni, igaz hogy gyermekeknek végre ördöggé lesznek.	Aetas consideranda est. Verbum hoc certe verum est et vetus, Angelici pueri in Satanam vertuntur, postquam consenuerint.
Akár mind perseld az ebet, nem leszen szalanna benne.	. . . . . .
III. 6. O álhatatlan.	III. 6. O perfidum.
Az én szemeimnek, én azon egy falat kenyeret nem adnék . . . . . . Avagy legyet czapnék az szaramon.	. . . . . .
Tettzik-e az solti bor az vadalmára.	. . . . .
Hitván szamár, tele vagy latorsággal.	Totus æquitia es, nec supersedes tuis dolis.
Hitván szamár.	Pessime.
Megjöt Antal Budáról.	Nihil plane. Recti nihil respondeo et hamis verborum ipsam involvo).
Gyakorta egy bolond ollyat kérd, hogy hatvan papnak is megviczorodik az foga belé.	— Fatuus vel unus plura sæpe projicit In medium, quam solvere corona sapientum potis est.
O te akaztó fára való.	O tu furcifer.
De hogy meg érezed, inkáb akarnék imez disznókkal az sárban meg föredni.	(Tandem scias, lavari nolo).
Nem jó disznónak az gyember.	. . . . . .

IV. 1.	IV. 1.
Minémű diczíretet hallunk?	Qualem concentum audimus?
Nézhetsz-e, anya.	Prospice, mater.
És magát minékünk megjelentette.	Et se nobis patefacit.
Meny az disznó ólban.	Quod ad usum pecudum stramen congestum in domo est.
IV. 2. Békeség ez házbeli népnek.	IV. 2. Pax huic domui.
Kik tetétül talpig mind bűnök vagyunk.	Noxia culpa sumus.
(A tízparancsolat egyszerü szövege.)	(A tizparancsolat bő költői körülírással.)
Ez az én sentenciám, mellyekből én igaz biró leszek, és megbüntetem, az kik nem engednek és nem hisznek az meg igért magban.	Hæc est mea sententia, iuxta quam iudex ero. Et poenas sumam a diffidentibus promisso semini.
Az te hitednek ágait.	Fidei capita tuæ.
(Hiszek egy stb.)	(Hosszú ékes versezet.)
Kevés beszéddel nagy sokat foglalál be.	Paucis complexus multa protulisti.
Mendegyéllyel elő, az szent Lélek ajándékát teneked adom.	Sic velim pergas feliciter, tibi meum dabo spiritum.
Igy vallod-e te is, a mint bátyád elő számlálá?	Sentis ne sic, tuus ut frater edidit confessionem?
(Miatyánk.)	(Terjedelmes versezet.)
Tettzik énnékem az te könyörgösednek formulája.	Placet mihi forma orationis.
De miczoda értelmed vagyon...	Sed quid — statuis...
Én hiszem, hogy az áldozatoknak jele, mellyet mi értünk az áldozatra viszen, az megigért Jesus Christus aszoniállat magva.	Credo, quod signa sint sacrificii, quod pro nobis ad placandum Deum offeret promissum semen.
Híd elő ötet az gaz közzül.	De foeno advoca eum.
IV. 3. Mennyel vezteg. — El veszék.	IV. 3. Abi, tace. Heu occidi.
IV, 4. Bátor hogy rusnya vagy. Illyen borzason —	IV, 4. Quam sordidus. Quam rigidus —
Egésséggel.	Bene veneritis omnes.
Bezzeg ostoba vagy és kemény nyaku. — Minem töke volnál mindenestül. — Az én ábrázatomat, kire téged teremtettelek, mire emezted el.	Quam contumax videris. — Num truncus es? Imaginem mei tibi tam sepelis perdite?

Az eredetiben még öt oldal következik. Cain a hiszekegyet is zavarosan és hibásan mondja, aztán azt állítja, hogy üdvözülni fog, ha Isten úgy határozta, s hogy az áldozatokkal kegyessé kell tenni Istent. Az Úr hibáztatja e tanokat, melyeket Cain az ész alapján nyert. Isten aztán meginti, hogy engedelmeskedjék szüleinek, a többieket pedig jóságuk folytatására hívja föl. Végül kiosztja köztük a világi rendeket:

Ábel legyen pap, Seth király, Cain paraszt. Az angyalok dicsőítik az Úr határozatait. Isten búcsút vesz Évától és házától. Éva boldog s alig várja férje hazatérését, hogy boldogságát vele megossza.

Már id. értekezésemben helyesen mondtam a Szegedi darabjáról: «A 48. lapon megszakad a IV. felvonás 4. jelenetében, mely valószinüen a darab utolsó jelenete volt, melynek befejezése talán még vagy két lapot megtöltött.»

Szegedi műve tehát fordítás, még pedig oly fordítás, mely az eredetinek legfeljebb tárgyáról ad képet. E tárgy persze elég naiv, — de figyelembe veendő, hogy a latin darab gyermekek számára van irva, még pedig azon főczéllal, hogy a latin nyelvben gyakorolhassák magukat. Stil, előadás, latinság és verselés szempontjából Selnecker darabja kiváló munka; — mind e jelességét a magyar átdolgozó gyökeresen és alaposan kiirtotta. Az idézetek, azt hiszem, ezt is eléggé tüntetik fel, valamint Szegedinek egész eljárását is. Hazánkfia népies törekedett lenni, de rendesen csak pórias lett. Azon kívül több helyütt félre értette vagy igen gyarlón adta vissza az eredetit, — nem is szólva a számos sajtóhibáról, melyekben csak a Nemzeti Hirlapban megjelent értekezésem gazdagabb.

A mit ez értekezésemben a tárgy történetéről és a feldolgozóknak egymáshoz való viszonyáról irtam, az mind helyes, csakhogy Szegedi helyébe Selnecker teendő.

HEINRICH GUSZTÁV.

Párhuzamos idézetek.

Vergil. Aen. Nunc insanus amor duri me Martis in armis
Tela inter media atque adversos detinet hostes.

Kisfaludy S., Himfy, 14. dal:

Mars dühében rettenetes
Igaz, de nem kegyetlen.
Nem mint Venus hamis fattya
Ki a szivet csak faggatja
És a lelket hurkolja
Haj! s igy lassan gyilkolja.

KRAUSZ JAKAB.

IRODALMUNK KÜLFÖLDÖN 1886-BAN.

Ha úgy meggondoljuk, hogy mily nagy lelkesedéssel járták be hazánkat 1885-ben idegen nemzetek fiai, mily elismeréssel szólottak haladásunkról, úgy a tudomány és művészet, mint az ipar és kereskedelem terén elért szép eredményekről — valóban azt kellett hinnünk, az 1886. év folyamán hazánkról külföldön sorra-rendre fognak megjelenni ismertető könyvek. Mondjuk ki előre: csalódtunk. Mert, hogy úgy mondjam, sovány termés volt.

Még a francziák is, kik pedig elismerésökben úgy szólván határt sem ismertek, még a francziák is elhallgattak. Ki tudja, miért? Az egész év folyamán csak egyszer olvastam e téren való mozgalmukról. Ugyanis a Fővárosi Lapok 295. számában olvasható «Párisi tárczá»-ban azt írja a czikkíró, hogy Ulbach, Montet és Paul Duplan meg öcscse, Edmond, összehívták mindazon urakat, kik szóval kötelezték magukat a magyarországi kiránduláson való tapasztalataiknak leírására. Tehát legyünk csak türelemmel. Ki tudja, milyen rózsát terem a mi türelmünk.

Azon munkák száma, melyek téves — szemünkben nevetséges — állításokat közlenek Magyarországról, még mindig igen nagy. Különösen irodalmunkat és ennek történetét ismeri legkevésbbé a külföld. Ime egy illustráló példa.

A tekintélyes lipcsei «Magazin» újabb időben ugyancsak sokat foglalkozott a magyar irodalommal, mint ez az alábbiakból is látható. Tette pedig ezt azon okból, mert a folyóirat bécsi levelezője magyar születésű író volt, ki előnyt adott irodalmunknak az osztrák fölött. Hanem hazaszeretetének gátot vetett Bleibtreu Károly, a folyóiratnak új szerkesztője, ki jóllehet hazánkban tartózkodott, ugyancsak különös czikksorozatot írt Magyarországról már évek előtt a «Berliner Tagblatt»-ban. Alig foglalta el székét a szerkesztőségben, a következő levelet intézte a bécsi levelezőnek: «Én magam is hosszabb ideig éltem Magyarországban, jól ismerem az ottani irodalmi viszonyokat, s eszerint megtudom itélni, mennyit érnek az ön által elsőrendű nagysággá fölfujt poeták. Petőfi, Arany és Jókai az én nézetem szerint alig érdemlik meg, hogy annyit foglalkozunk velök; hát még a többi! Azért is ne írjon többé magyar irókról. Kivételesen közlöm azonban már beküldött czikkét Madách Imre «Az ember tragédiája» czímű nemrég megjelent színművéről, *ha maga a szerző kér föl erre!*»

Kitüntetés azonban a mi irodalmunkra nézve, hogy midőn a berlini Schorer's Familienblatt juliusi számában a grafológiáról írt, a kritikus irásáról szólva Gyulai Pállal foglalkozik. Négy verssort közöl,

melynek apró, hegyes, szögletes betűi a jeles, hivatott kritikusra vallanak, míg a gonddal írt betűk a részletekbe való elmélyedést jelentik. A névaláírás végső vonalát pedig oda magyarázza a czikkíró, hogy ez a szigort fejezi ki.

No de ezek csak apróságok.

A magyar irodalmat a külföldön első sorban az *Ungarische Revue*, az Akadémia kiadásában megjelenő jeles folyóirat, terjeszti. Valóban, ha végig tekintünk a megjelent közleményeken, el kell ismernünk, hogy feladatának magaslatán áll. A régészetet Lipp Vilmos, Henszlmann Imre, Hampel József, Wosinszky Mór képviselik; történelmi tárgyú értekezések alatt Pesty Frigyes, Schwicker I. H., Borovszky Samu, Acsády Ignácz, Angyal Dávid neveit találjuk; míg Marczali Henrik, Hoffmann L. a hazánkról megjelent téves adatokat igazítják helyre. Ide kell még sorolnunk Hunfalvy Pál dolgozatát is, a melyben Maniunak a románok történetével foglalkozó könyvét kellő értékére redukálja. Philozofiai irodalmunkat Medveczky Frigyes ismerteti meg a külfölddel, míg Spiegler Gyula a király által is elfogadott «Héber bölcsészet»-éből nyújt «A kabbaláról» czím alatt érdekes fejezetet. E folyóiratban jelentek meg Trefort Ágoston, dr. Hirschler Ignácz, Szily Kálmán az akadémiában tartott emlékbeszédei; Szalay Imre jelentése az országos kiállítás műipari részéről; Vámbéry Ármin földrajzi társasági elnöki megnyitója, Ábel Jenő és Heinrich Gusztáv irodalomtörténeti czikkei, mely dolgozatok mellett még az akadémiai, Kisfaludy-társasági ülésekről stb. megemlékezik.

Mellette a *Gazette de Hongrie*-ról, Arányi Miksa e jól szerkesztett heti lapjáról kell megemlékeznünk. Különben ennek hivatásáról találóan szól a besançoni egyetem tanára, Sayous Ede, ki bevallja egy a szerkesztőhöz intézett levelében, hogy a franczia írók s irodalombarátok örvendenek e hézagpótló lap megjelenésének, mert ebből ismerik meg Magyarország irodalmi viszonyait.

Különben életre való vállalat indult meg ez év folyamán fővárosunkban *Revue de l'Orient* czím alatt, mely hasonlóképen pontosan ad hírt a külföldnek a hazai irodalmi és művészeti mozgalmakról.

De nemcsak e hazai folyóiratok, hanem a Bécsben dr. Mayer János szerkesztésében megjelenő *Oesterreichisch-Ungarische Revue* is terjeszti hazánk irodalmát, tudományát.

Igy tehát panaszra nincs okunk. Van elég folyóirat, mely érdekeinket a külföldön képviseli.

Hazánkról önállóan csak egy könyv jelent meg külföldön. Dr. Kohut Adolf hazánkfia írta a Stuttgartban megjelent csinos kiállítású könyvet. Miután nem szemtanú írta e könyvet, hibáktól ez sem ment. De joggal állíthatjuk, jobb hasonló czélú munka még külföldön

nem jelent meg. Jutott néhány lap ezen «Aus dem Reiche der Karpathen» czímű könyvben a magyar irodalomnak is. Meleg, magasztaló hangon emlékezik meg Petőfiről, Jókairól s másokról.

Hazánk irodalmával különben mindinkább kezd megismerkedni a külföld.

Kardos Albert is megírta a «Gazette de Hongrie»-ban irodalmunk vázlatos történetét, továbbá érdekes czikksorozatot közölt Chélard Raoul a «Revue Universelle»-ben «A magyar irodalom fejlődésé»-ről Különösen rokonszenves hangon írt Arany János, Petőfi Sándor, Eötvös József, Madách Imre működéséről. Majd pedig befejezve a czikksorozatot, végeredményképen kimondja, hogy hazánkat nemcsak furcsa sajátságaiért, hanem műveltségeért is lehet szeretni.

Ezenkívül találkozott hazánknak egy lelkes barátja Amerikában is. Providence városában felolvasási cyklusban ismertette John Trettwell a magyar Shakspere-fordítókat, különösen Vörösmartyt, Arany Jánost, Szász Károlyt. Továbbá megemlékezett Petőfiről, és szólott Jókai Mórról és Kossuth Lajosról is.

Azt hiszem, az e téren való mozgalmakkal is meglehetünk elégedve. Hiszen régi dal, régi dicsőségről. «Kis nemzet vagyunk» stb.

S most lássuk minden téren egyenként, mit ismert meg irodalmunkból a külföld.

Kiváló költőink közül csak Petőfi és Vörösmarty találtak fordítóra. Volt ugyan szó a lapok hasábjain egy pozsonyi Bruck I. nevű ifjú törekvéséről, ki Arany János balladáit lefordítá s kiadni szándékozik, de ez eddigelé meg nem jelent. Pedig érdekes kis kötet lehet, mert ki csak olvasta, dicsérőleg szólott a fordításokról.

Petőfi költeményei közűl ez évben az «Apostolt» fordítá le az ismert Petőfi-fordító, Cassone József s adta ki olasz nyelven. A jeles fordítás elé Helfi Ignácz írt hosszabb előszót.

Vörösmartynak fordítója új alak a fordítás terén. De hivatott fordító. Ugyanis az öreg Hoffmann Pál, jogi egyetemünk jeles tanára, fordított le egy kötetnyi költeményt Vörösmartyból. Ott találjuk e kötetben a «Szózat»-ot, «A vén czigány»-t, «Fóti dal»-t, továbbá «Szegény asszony»-t, «Gondolatok a könyvtárban», s más költeményeket. A fordításról, mely itt-ott túlságosan ragaszkodik az eredeti szöveghez, Bodenstedt Frigyes és Heyse Pál, kiknek a fordító a szép kötetet megküldte, igen kedvezően nyilatkoztak. Figyelmet érdemel a kötet elején olvasható érdekes előszó is, mely mutatja, hogy a szerző Vörösmartynak, irodalmunknak s a műfordítás szabályainak tanulmányozásával foglalkozott.

Különben Vörösmarty költeményeiből olvashatunk fordításokat a pozsonyi Drodtleff-czég kiadásában megjelent «Gedichte. Eigenes und Fremdes» czímű kis füzetkében is. A fordító Schulpe György, ki igen sikerülten adta vissza fordításaiban Vörösmarty «Hedvig» czímű legendáját és «Egy kis gyermek halálára» írt költeményét. E füzetkében

találjuk még Vachott Sándornak a «Vándor bucsúja» és Gyulai Pálnak «Este» és «Tavaszszal» czímű verseit.

Az élő költők közűl Kiss Józsefet is ez évben vezették be önálló kötetben a német irodalomba. Dr. Steinbach József adott ki egy kötetet e tehetséges költőnk szebb költeményeiből. Igaz, nem egy költeményt már sikerültebb fordításban élvezhetünk, de egyáltalán jó fordításokat nyujt; szem előtt tartja az eredetinek formáját, valamint híven visszaadja a hangulatot s tartalmat. A kötet a trónörökösnek van ajánlva.

Ezenkívül az Ungarische Revueben is olvashatjuk Kiss József egyik legszebb költeményét, «A sír»-t, Neugebauer László jeles fordításában.

Dr. Silberstein Adolf és Pataki Bernát Bartók Lajosnak «Kárpáti dalok» czímű költemény-kötetét fordították le, s adták ki rajzokkal és előszóval ellátva.

Bár szorosan véve nem ide tartozik, mégis felsorolhatjuk gr. Zichy Géza balladáját «A tündérek tavá»-t, mely zenésítve, úgy magyar mint német szöveggel ellátva, a lipcsei Breitkopf és Härtel czég kiadásában jelent meg csinos kiállításban.

Ime azon költők, kiknek költeményeit a külföld, illetőleg a német olvasó közönség ez évben megismerheté.

Regényíróink közűl csak Jókai és Beniczkyné-Bajza Lenke találtak fordítóra. Előbbinek műveiből «A két szarvú ember»-t és a «Délvirágok»-at Wechsler Lajos fordítá le németre, míg az «Arany ember»-t a belgrádi szerb lap «Videlió» közölte szerbül.

Beniczkyné legújabb regényét «Zárt ajtók mögött» Kohut Adolf fordítá le a drezdai «Weltspiegel» számára; október hóban könyv alakban is megjelent. A kötethez csatolva van a szerzőnő arczképe, és a fordító méltatja irodalmi működését. Annak igazolásáúl, hogy mily sikerült e regény és maga a fordítás is, hivatkozunk a lipcsei magyarellenes «Magazin» elismerő szavaira.

Mikszáth Kálmán könyve: «A jó palóczok» még mindig hódít. A múlt évben Podhorszky Lajos hazánkfia és Ulbach Louis fordították le franczia nyelvre. Továbbá a tót közművelődési egylet kiadásában megjelent Bachat Dániel fordításában a «Lohinai fű». Különben a lipcsei Magazin is méltatta Tábori Róbert fordításában még két év előtt megjelent elbeszéléseit. Első rangú elbeszélőnek mondja, kinek nem kell attól tartania, hogy megvetik majd a külföldön és sarokba szorítják. (Ugyanis Mikszáth azt írta e kötet előszavában, hogy ő harmadrendű utas, ki félve húzódik meg a zúgba.)

A magyar humoreszk irodalmat Kohut Adolf mutatá be a német olvasóközönségnek a Münchenben megjelent «Heitere Fahrten» czímű könyvében. A franczia, angol, német és magyar irodalomból összeválo-

gatott 15 humoreszknek több mint fele magyar. Képviselve van e kötetben Berczik Árpád, Tóth Béla és mások.

Vidiczky György lefordítá Szanday Zenó regéit s közölte «A hajdankorból» czímmel a «Strazsilovó» nevű szerb szépirodalmi lapban.

Kállay Béniné szül. Bethlen Vilma grófnő pedig Gozsdu Elek és Petelei István rajzaiból fordított le néhányat és — mint annak idejében az Egyetértés értesített — közelebb ki is fogja adni.

A magyar népdalok közűl mintegy ötvenet Folk Song czím alatt adott ki jó angol fordításban Henry Phillips jr. Philadelphiában. Eredetileg Meltzl Hugó összehasonlító irodalomtörténeti lapjában jelentek meg s valóban megérdemelték a különlenyomatást. Igy gördülékeny angol fordításban olvasható magyar, erdélyi, román és czigány népdalainknak java. Különben Amerikában még egy jeles fordítója van a magyar népballadáknak. A magyar akadémia legújabb kültagját Jones W. Henriket, bostoni lelkészt értjük, ki az «Akademy» julius 31-én megjelent számában a legszebb székely népballadát «Kőmíves Kelemenné»-t fordítá le s látta el alapos felvilágosító jegyzetekkel.

A legnagyobb sikert azonban a múlt évben a magyar drámairodalom, illetőleg Madách Imre «Ember tragédiája» aratta. A német olvasóközönség már két fordításban olvashatja. Fischer Sándor szorosan Paulay Ede színre alkalmazásához tartja magát, míg Siebenlist József, a pozsonyi «West. ung. Grenzbote» szerkesztője, az eredeti költői művet nyujtja változatlanúl. Fischer nagy kedvvel, Siebenlist pedig nagy gonddal fordítá le. Mindkét fordításban találunk igen jelesen lefordított részleteket. Különösen Siebenlist fordítása nem egy helyütt oly benyomást tesz, mintha eredetit olvasnánk. E mesterműnek népszerűsítését azonban Fischer Sándornak köszönhetjük. Fordításának megjelenése után határozta el a világhírű meiningeni szinház, hogy az «Ember tragédiájá»-t repertoirejába felveszi. Világhírű és jeles irodalomtörténeti irók, kritikusok ismertették meg a külfölddel. Vischer, Dahn Félix, György a meiningeni herczeg, Ebers György, Spielhagen Frigyes, mind elragadtatva szólanak Madách művéről. Scherr János, a közelmúltban elhunyt kiváló író, megigérte, hogy irodalomtörténetében is foglalkozni fog e költői művel. Weisz Julián pedig azt mondja a berlini «Nationalzeitung»-ban közölt tárczájában, hogy nagy tehetség, kit ha nem is említhetünk Goethe, Shakspere és Molière mellett, de egyenrangú Byronnal és Leopardival. Nem csoda tehát. ha ily elismerő ismertetések, birálatok után Fischer fordítása csakhamar második kiadásban is megjelent s Stefánia trónörökösné is elfogadta magánkönyvtára számára. — Különben kilátásban van még egy harmadik fordítás is, melynek szerzője Lechner Gyula. — Fischer Sándor egyuttal jól fölfogott, tanulmányozásra valló méltatást írt Madáchról.

Ugyancsak szép sikerrel kerül színre a külföld nagyobb színpadjain Dóczy Lajosnak «Utolsó szerelem» czímű vigjátéka. Előadták a múlt évben a hamburgi városi; a prágai német szinházban; előadásra kitűzték a berlini és müncheni udvari szinházban. Sőt a bécsi burgszinház Dóczynak «Széchi Máriá»-ját is készül előadni. Dóczi maga fordítja e színművét német nyelvre.

Csiky Gergelyre a külföld figyelmét a lipcsei «Magazin» hívta fel. Felemlíté az «Ein Preisdichter» czímű czikkben, hogy mily sok pályadíjat nyert. Méltatta színműírói pályáját és ismerteti Beöthy Zsolt akadémiai jelentése nyomán «Spartacust» is. Szólott továbbá a műfordítás terén aratott sikereiről s azzal végzé czikkét, hogy «A proletárok» és «A sötét pont» megismerését a német közönségre nézve nyereségnek tartaná.

Még megemlítjük, hogy a Gazette de Hongrie egyik augusztusi számában közlé Berczik Árpád «A közügyek» czímű vígjátékának fordítását, továbbá Rátkay László «Felhő Klári»-ját, Buchbinder Bernát és Murai Károlynak nagy tetszéssel fogadott «Virágfakadás» czímű vígjátékát.

A múlt év folyamán jelent meg először angol nyelven hazánk története is. Vámbéry Ármin, dr. Acsády Ignácz, Csánki Dezső és mások írták ezen igen érdekes könyvet s adták ki Londonban és New-Yorkban a híres Putmann czég által. A 453 lapra terjedő munka 60,000 példányban jelent meg s 15 fejezetben tárgyalja hazánk történelmét. A «Fővárosi Lapok» értesülése szerint közelebb franczia fordításban is megjelenik. Trefort Ágoston pedig elkérte a szerzőktől, hogy királynénknak felajánlja.

Jurány Gusztáv fordításában megjelent Lipcsében a Haessel czégnél Salamon Ferencz monographiája «Magyarország a török hódítás korában». E könyvben Salamon Ferenczről is olvasható rövid élet- és jellemrajz. A történelmi munkák közül még a következők jelentek meg lefordítva:

Csontosi Jánosnak «Corvinische Handschriften von Attavantes» czímű könyvészeti tanulmánya a lipcsei «Centralblatt für Bibliothekswesen»-ben jelent meg.

Henszlmann Imre az Archeologiai Értesítőben és az Ungarische Revueben megjelent «Die alten Kathedralen von Grosswardein» czímű tanúlmányát különlenyomatban is kiadta.

Ugyancsak fényes különlenyomatban látott napvilágot Hampel Józsefnek «Der Goldfund von N.-Szt.-Miklós, sog. Schatz des Atilla» czímű jeles dolgozata; dr. Lipp Vilmos pedig a keszthelyi sirokról írt, 300 illustrátióval ellátott német könyvet adott ki.

Klapka György lefordította emlékiratait a német olvasóközönség számára.

A lipcsei «Zeitschrift für vergleichende Sprachwissenschaft»-ban megjelent gr. Kuun Gézának «Codex Cumanicusáról» írt tanúlmánya. Különben erről Radloff, pétervári tanár is írt terjedelmes tanúlmányt, melyet a pétervári akadémiában olvasott fel.

A magyar irodalomtörténet köréből választá tárgyát dr. Bubenik Ferencz, ki már évek előtt megírta Petőfi életrajzát is. Ezuttal a murányi Venusról és irodalmáról írt rokonszenv sugalta tanúlmányt.

Trefort Ágostonnak Guizot felett tartott emlékbeszéde megjelent franczia nyelven a Gazette de Hongrie kiadásában.

Beöthy Zsoltnak és Rákosy Jenőnek a tragikumról írt nagybecsű könyveit is ismeri már a német olvasóközönség a lipcsei Magazin ismertetéséből. S e lap emlékezett meg Szász Károly Dante-fordításáról is. Kiemeli, hogy nemcsak költői fordítást végzett, hanem a magyar közönséggel megismerteté a Dante-kommentárokat is. Felemlíti továbbá, hogy már «A világirodalom eposai»-ban mily jeles Dante-tanúlmányt nyujtott s végűl azon óhajnak ad kifejezést, vajha Szász még a hátralévő részeket is lefordítaná.

Szép sikert aratott a múlt évben jogtudományi irodalmunk is. Borneville de Marsagny, a híres franczia kriminálista, elismerőleg nyilatkozott a magyar büntető törvénykönyvről; ugyancsak dicsérőleg emlékezett meg a párisi jogtudományi társaság áprilisi értesítője dr. Wlassics Gyulának «A bünvádi eljárás alapelvei» czímű művéről; míg Schwarcz Gyulát az a kitüntetés érte, hogy a nagyhírű «Zeitschrift für die gesammte Staatswissenschaft» kiadta Montesquieuről írt tanúlmányát. Itt meg kell még emlékeznünk Pulszky Ágostnak «A jog- és állambölcsészet alaptanai» czímű művéről, mely közelebb angol nyelven is megjelenik. Hegedüs Sándornak «A latin államok pénzszövetség»-éről írt könyve szintén megjelent német fordításban és Neumann-Spallart, a kiváló nemzetgazdasági szakíró, ezen alapvető műről a legnagyobb elismeréssel emlékezett meg.

A külföld még mindig legnagyobbrészt a lexikális művekből meríti «magyar» ismereteit. E művek eddigelé igen gyarló anyagot nyujtottak. Most ez is máskép van. A Brockhaus-féle Conversationslexiconban Heinrich Gusztáv írta meg a magyar irodalomtörténeti czikkeket; ugyanő a híres Ersch- és Gruber-féle Encyclopædiában képviseli a magyar irodalmat. E nagy vállalatba igen sok és jeles földrajzi czikkeket ír Hunfalvy János. Heinrich Gusztáv a «Deutsche Encyclopædie» számára is elvállalta a magyar irodalmat. Igaz, hogy e vállalatok, túlságos rövidségre törekedve, nem igen adnak behatóbb jellemzéseket; de a közölt

adatok legalább hitelesek. Csak Ersch- és Grubernél lehetségesek és találhatók is terjedelmes fejtegetések.

Ime azon adatok, melyeket Aradon nyilvános könyvtár nélkül összeböngészhettem különböző lapok hasábjairól. De azt hiszem, így is van ezen adatoknak értéke. A ki teheti, kérem, járuljon hozzá kiegészítő adatokkal.

Ha összevetjük ezen adatokat, el kell ismernünk, hogy a külföldön napról-napra jobban és jobban kezdik elismerni a magyar irodalom létjogosultságát.

S van reménység, hogy a jövő években a fordítások, rokonszenves közlemények, ismertetések száma mindinkább szaporodni fog; e tekintetben sokat fog lendíteni a trónörökös könyve, a mely hihetőleg franczia nyelven is meg fog jelenni.

NÁMÉNYI T. LAJOS.

Párhuzamos idézetek.

Boni pastoris est, tondere pecus, non deglubere. (Latin közmondás mely Suetonius szerint Tiberius császártól ered.)

A magyar: «Juhot nyirni, nem nyúzni kell.»

(Erdélyi Közmond. 3231. sz.)

Kisfaludy Sándornak «Egy szép kőből faragott Niobére» irt emez epigrammája:

«Egy kegyetlen Isten kővé változtatta,
S egy irgalmas ember éltét visszaadta»

meglepő összhangban áll egy görög Anthologiabeli hasonló tárgyu distichonnal; csupán azon különbséggel, hogy a görögben «ember» helyett «Praxiteles» olvasható. (Statua Niobes.)

Publilius Syrus (Ribbecknél, Com. Lat. Rel. 124.): Discipulus est prioris posterior dies.

A magyar: «Egyik nap a másiknak tanitványa.» (Erd. i. m. 4798. sz.)

KRAUSZ JAKAB.

EGY RÉGI MAGYAR ÍRÓNŐ KÖNYVTÁRA.

Mult századbeli műveltségi állapotunknak, s különösen akkori irodalmi viszonyainknak rendkívül érdekes megvilágítását nyújtja azon fontos bibliographiai *egykorú* jegyzék, melyet a nyáron sikerült egy félre eső székely faluban föltalálnom, s a mely egyik jeles mult századbeli írónőnk *könyvtárának* képezte a katalogusát.

A kis negyedrét alakú, vastag papirosra írt, öt oldalnyi jegyzék a *Mezőkövesdi Ujjfalvy* Krisztina, *Havady Máthé* Jánosné kézírása. Semmi jegyzés, vagy aláírás sincs rajta, s így csak rendkívül jellemzetes szép, tiszta kézirata a bizonyíték arra nézve, hogy csakugyan az ő könyvtáráról van szó, meg a maiglan is meglevő, minden egyes darabon saját aláirásával ellátott jó része a könyvtárnak is.

Ujjfalvy (és nem *Ujfalvy*) Krisztina, ugyanabból a jeles családból való melyből újabban *Ujfalvy* Károly párisi professor, az ismeretes Ázsia-utazó is származott; nemcsak a régi, de tán az összes magyar irodalomban is a legföltünőbb jelenség. *Beöthy* Zsolt, *Dukai Takács* Judit-ról szólva, igy folytatja [1]: «Nagyobb és eredetibb tehetség volt az erdélyi *Ujfalvy Krisztina*, ki szerelmében csalódott szivének fájdalmára keresett vigasztalást a költészetben. Nehány dalának költői röptű hangja és erős, olykor gúnyba törő érzése a kor legjobb termékeivel szállhat versenyre.» Fájdalom, megmaradott verseiből nagyon kevés lett kiadva, a nagy rész, melyet nagyanyám *Döbrentei*-nek adott át, a *Döbrentei* kezén elkallódott. Az akadémiai könyvtárban magam is kerestem a *Döbrentei*-féle irások között, de nyomát sem lelhettem.

Ujjfalvy Krisztina könyvre is, mint butorra, nagyon sokat költhetett el; a takarékosság éppen nem volt erénye, s ennek tulajdonítható, hogy az ő meg a férje halála után általa kezelt, *mezőcsávási Máthé* birtok is, hol én e lajstromot találtam, nagyon rendezetlen állapotban szállott leányára. [2])

---

[1]) *A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése.* I.[2] Budapest, 1880. 132 l. Életéről — a *Beöthy* által közölt repertoriumban benn foglaltakat kivéve — jelent meg még közlemény a *Honművész* 1838-iki folyamában, két költeményével együtt, melyeket Döbrentei adott át közlés végett; legújabb a *dr. Prém* József által írt fölötte hibás életrajz, a *Magyar Hölgyek Életrajzai* czimű mű 4. füzetében. (Budapest és Pozsony.)

[2]) Leánya, *Havadi Máthé* Klára, férje *Sepsiszentiványi Kispál* László, küküllői alispán, később királyi táblai elnök; gyermekei: *Borbála*, *Lécfalvi Gyárfás* Elekné, *Albert* és *Lajos*. Gyermeke ezek közül csak *Lajos*nak maradott: *Sándor*, *Gábor* és *Mihály*. *Újfalvy* párisi tanár a *Krisztina* testvérétől, *Sámueltől* származik.

Könyveit *Szőkefalván* levő birtokán tartotta, ősi curiája egy boltozatos kis szobájában, melyet *könyves-ház*-nak hittak. A könyvtárnak, mint említém, java része maiglan is megvan, Szőkefalván egy nagy régi szekrényben.

A jegyzetet szó és betű szerint híven közlöm itt, úgy a hogy találtam, minden változtatás nélkül.

Könyveim Száma.

3 Kaszándra — Bárótzi Sándor munkája.
1 Kartigám — Mészáros ignátz.
2 Jung északáji — Pétzeli for.
1 Pannoniai Féniksz — Détsi mun.
3 Osmonográfia — Détsi Sam.
1 Elmés annekdoták — Andrád Sam.
1 Hervei Sirhalmai — Pétzeli Jósef for.
1 Czirus nyugodalma — — — — —
1 Fortunatus Histor.
1 Nevető Demokritus — Konyi János munkája.
1 Julia levelei Ovidiushoz — Aranka György.
1 Magyar Encÿclopédia — — Apátzi Csere János.
1 Holmi — Horvát Ádám.
Voltér Henriássa — Szilágyi Sámuel.
4 Magyar könyv ház — Molnár János.
Indiai Històr — —
Bátsmegyei Levelei — Kizintzy. [sic!]
Második Rákótzi élete — irás —.
Paraszti Majorság — Szabó David.
Hármas Histor — Haller János.
Bélisárius — B Dániel István.
Khariklia —.
2 Mindenes Gyűjtemény —.
Kisdedek tár háza.
Gezner idÿliumai.
Sármánt Király — Konyi János.
Kemény János Histor.
Vida György Histor.
Dédalus Hist.
Gróf Zrinyi Miklos.
Magyar Museum.
Nemes Ember Asszony Urfi.
Szükségbe Segittő könyv.
Mártirok Oszlopa — Szikszai György által.
2 Hallo Boldog estvéje.
2 Mindenes Gyűjtemény.
Trenk imádsága.
Vinkler elÿsiumba [olvashatatlan] ketten.
Boér Sándor Versei.
Második József Élÿsiumba.
Elme futtatások — — Konyi János.

Anekdoták 2-ik Darab — — Andrád Sámuel.
Magyar Argenis Boér Sándor által.
Szerelem példája Della Valle Olosz Grof — — Kép László.
A Fráj Maurer a felsőbek engedelméből.
Valleria és Stzipio Toskanai változások.
N Enyedi Társaság probaja 1-ső Darab.
Orvos Asszony Könyve — Geodri János.
Báro Störk orvosi könyve — Rátz Sámuel.
Julia levelei — — Aranka György.
Budai basa — — item.
Ovidnak valtozási — —
Magyar Museum 2-ik kötet 1-ső Negyed.
Pöstényi feredés.
Potsnak ifjui versei — —
Tsapó Péter v. a Kints ások, víg játék Kelemen László,
Faludi Ferentz költ. Maradványi — Révai Miklos.
Atyai Oktatás — Báÿ Patai Sámuel.
Utazo Lélek — — Köböl Gáspár,
Keresztény Üldöztetés — Lautsek Márton.
Mulato Ora — — Konyi János.
Sulzer Elmélkedési — Sovalfi Josef.
Baráttságos Levelek — Fémer Kálián.
Télémakus Bujdosásai — Zoltán Josef.
Fridrikh Elÿisiumba — Nádaskai Tamás.
Hármas kis Tükör — — — —
Ganganelli Levelei — Konyi János.
Sulzer Elmélkedései Sofalvi Joseff. (L. fönnebb.)
Szomoru Játékok — Pétzeli Joseff.
Hadi Vezérné — B Josintzi Sándor.
Klimius Miklos — — Györfi Josef.
Erköltsi Mesék — — Bárotzi Sándor.
Márkus Tullius — Kovásznai Sándor.
Rabner Szatÿrai — — —.
Hétfejü tiz Szarvu fene Bestia.
Ország Törvénye *Articulus* — — —
A Tudakosság — — Dugonits András.
A Menykö Mivoltárol — — Révai Miklos.
Utak Uttzák Epittései — Kováts Ferentz.
Magyar Chronika — Kováts János.
Troja Veszedelme — Dugonits.
Pariz Pápai Dictionarium.
Démokritus — — — —
Magyar Esopus — — —
Hadi Román — Konyi János.
Verbötzi Decretuma Diákul.
Matskási Juliánna Arany Peretzek — Dugonits.
Svétziai Grofné élete — — —
3 Báro Trenk élete.
2 Magyar Ételka kis Asszony.
Romai Mesékbe tett proba.
Eufémia Vallás Győzedelme.

Szerelem Gyermeke, néző játék — Kotzebué ált.
Patikai Lukátsnak oktatásai — —
Mátyás Király, nemzeti érzékeny játék Szjobi Lászlo.
A Magyar történetekk rövid rajzolattya — —.

Komédiák, Vig és Szomoru Játékok.

A Nevelők — V ját. — —
Hamlet — Kizintzi —
Egy ifju kavallér Házosodása — Kéz irás — *Komé*, panaszolkudo Feleség.
Diogénes Histor.
Mária Magdolna éneke.
Német Ábéce —
Murányi Vénus — Gyöngyösi,
Belgrád meg vétele.
A magyar költemény hire adatása.
A Matzédoniai Vitéz — B Trenk.
Juh tenyésztésről Dohány Mivelesről.
Len Mivelésről.
Czid Szomoru Játék — Grof Teleki Ádám.
Elmét világositto Szivet vidám. rövid Hist.
Hitető Mahomet Sz játék — Zethner Ant.
Álzir trágediaja — Pétzeli.
Záir trágedia — — Pétzeli.
Julia Levelei Németül —
Mauritinus Sz ját. — Keretsényi Ádám.
Válasz philétehez versekbe.
Cisio.
A Csalárd Kupido Géniusza.
Utozo Lélek versekbe.
Erköltsi s Mezei három Ének.
Az Ember Gyülölés és a megbánás — Koté Sig.
Az Öreg Fösvény V. játék.
Harmas vitézek Trium Viratus — Sz játék.
Sofia — játék — Osváld Sigm.
Trium Viratus hármas vitézek.
Hunyadi László Sz játék — — Besenyei.
Grof Eszeksz Sz játék — Osváld Sigm.
Pogány Istenek Histor. — Kolumbán János.
Purgatárium az izé —
Horatiusok Kuriatiusok Sz játék — Zethner.
Tornyos Péter V. játék —
A Tisztségre vágyodok v játék.
A Magyar Dámákhoz versek.
Ullises történetei — Dugonits András.
Jo Asszony ditséreti.
Rettenetes történet a tántzolokrol —
Hunyadi János.
Oláh Ábéce — —
Német Magyar Gramátika.

Fáni és Mardevillé néző játék — Selmán Károly.
Ujmodi Gonosz tévő szomoru játék — Aranka
Magyar Asszonyok prokátora — —

Szent Könyvek Lajstroma.

Régi Szent Biblia. *)
Más egy kisseb Biblia.
Keresztény Paraditsom Dési Josef.
Keresztény utozás első másod dar.
Kereszt. Sénéca — Mihàltz Josef.
Szent Heortrãktes — —
Josef Császár imádságos Könyve.
Ápokrifus Könyvek.
Aranyos Ábétze — G Nemes Judit.
A kegyességnek mindennapi gyakorlása.
Az Úri imádság titka — Nánási Joseff.
Csengettyű az utolsó itéletről tanitto könyv.
2 Istennel valo társalkodás — Kármán Josef.
Védelmező erős pais — G Bethlen Kata.
G Bethlen Kata élete.
Menyei igazság tüzes oszlopa — Hegedüs Ján.
Szikszai György tanittási imádsági.
1 Keresztény Tudomány — Felöri Fülep Gábor.
Liliomok völgye.
Dodrigo Elmélkedései — Tatai Fer.
Arany Cséze imádságos könyv.
Szent Hillarius.
Lelki fegyver imádságos könyv.
Catechismusi Házi Kints — — Stehelin Cristoff.
Uj Testámentom — —
Nagy Impressom aranyos.
Ujj Soltár veres tábláju.
Nyugasztoló Orák —
Egy régi de szép könyör. könyv.
Lelki Áldozat.
Siralmas Szarándoki járasbol jött *Moloch Doctor*.

Összes száma a műveknek 173. De ez nem minden. Itt meg nem említett művek is vannak még, mindnyáján saját aláirásával ellátva, a szőkefalvi könyvtárban, s azonkívül is lehetett elég, mert a jegyzéket jóval halála előtt írta össze. Az egész könyvtár bizonyára sokkal meghaladhatta a 200 at. Ez a hiányos jegyzék is azonban megbecsűlhetetlen fontos adaléka régibb irodalomtörténetünknek, műveltségi állapotainknak, s a hazai magán könyvtárak történetére is érdekes adat.

Rimaszombat, 1886. október 7-én.

KISPÁL MIHÁLY.

*) Károli-Molnár-féle 1608. évből.

HAZAI IRODALOM.

Arany János. Irta *Riedl Frigyes.* Budapest, kiadja Hornyánszky Viktor. 1887. 286 l.

Riedl könyve ez ideig a legbehatóbb munka Arany Jánosról. A Gyulai és Szász Károly emlék-beszédei, mint írói jellemrajzok, kiválóan fontosak a maguk nemében, de a műfaj keretéhez mérten csak nagy vonásokban ismertetik az embert és írót. Lehr Albert a *Toldi* költőjének csak nyelvéről írta becses művét, melyet bizonyára mint első forrást használnak az Arany-tanulmányozók. Greguss Ágost Aranynak csak balladáit fejtegette ismeretes művében. Önálló könyv, mely Aranyt, mint művészt, minden oldalról vizsgálná, mely behatóan foglalkoznék a költő egyéniségével s evvel összhangba iparkodnék hozni művészetét, még nincs a Riedlén kívül. Ez okból kiváncsian, nagy érdeklődéssel olvastuk a művet, mihelyt megjelent. Gondoltuk, hogy végre valahára kapunk egy könyvet, melyben az Arany költői világát, balladai és epikai alakjait, páratlan compositionális tehetségét, utolérhetetlen nyelvgazdagságát mind vizsgálva és fölfejtve látjuk; a melynek írója megkisérti a művész nagy vívmányait az ember időrendi és helyi körülményeiből, családi tulajdonságaiból, nemzetiségéből, a genius erejéből és nagyságából tanulmányozni és megmagyarázni. Riedl eddigi munkásságát biztos foglalóúl vettük. S nem csalatkoztunk.

Riedl egy, irodalmunkban eddig kevésbbé ismert s annál kevésbbé járt úton halad, ha jól sejtjük, a franczia kritikusok s tán első sorban Taine nyomán, a mi mindenesetre előnye munkájának, de nem árnyoldal nélkül. Éles észszel, alapos készültséggel vizsgálja az Arany egyéniségét és költészetét alkotó főtényezőket, de nekünk úgy tetszik, hogy inkább ízekre szedi, semhogy e rendkívüli szellemet a maga teljességében és nagyságában is elénk állíthatná. Riedl inkább bonczolja, elemzi a tényeket, mint a maguk mivoltában rajzolja; inkább fejteget, szétszed, mint combinál, összerak. Mint a természettudományokban: úgy használja Riedl az æsthetikában, a kritikában is az inductiv módszert, de sokszor józanabbnak, hidegebbnek, gyakorlatiabbnak látjuk, mint a milyet a tárgy természete kivánna. Szép, hogy a vizsgálónak ezt a hidegségét, gyakorlatiságát érzésbe ügyekszik olvasztani az író s a tudós philosophiai elmélkedéseit komoly, de mégis élénk, világos és tetszetős előadással tárja elénk a stilista.

Azonban Riedl előtt inkább a kifejlett, a művészete magas fokán álló költő lebeg, mint a lassan fejlődő s egyszerre csak a kettős babérkoszorúért vívó művész, a ki föllépésével korszakot alkot irodalmunkban

Inkább azt nézi Riedl, *milyen* az Arany költői világa, mint azt, hogy *mikép* keletkezett. Inkább az elhangzott ének hatását vizsgálja, mint azt, hogy mikép keletkezett e hatás. Inkább az alkotás után pihenő lángelme sajátságait igyekszik fölleplezni mint a művész titkos műhelyébe bepillantani; bár meg kell adni, hogy egypár helyen meglepő ügyességgel használja a philosoph és történetíró, az æsthetikus és kritikus egyesűlt eszközeit.

Ezen kívül önálló gondolkodó. Tainen kívül még más nagy írók, magyar írók hatása is érezhető művén, de az átvett eszméket saját felfogásához, gondolkozásához, eszmemenetéhez idomítja és semmi olyat nem vesz tárgyalása keretébe, a mi a jól kimért útról letéríthetné. Tartózkodni látszik az ismeretes genrektól, s éppen e miatt nem lép a járt útra még ott sem, hol a mindenfelől, minden oldalról való vizsgálat határozottan arra indítaná. Ez okból tűzte tanulmánya tárgyává a költő egyéniségét és művészetét az ember küzdelme nélkül, az irodalmi, politikai és társadalmi viszonyok bensőbb és áthatóbb szemlélete nélkül. Látszik, hogy itt-ott történeti fejlődésében, a szellemre ható, a szellemet mozgató indítékok kiséretében próbálta Aranyt elénk állítani: de e nemű törekvése, nézetünk szerint, kevésbbé sikerűlt, mint az, hogy e nagy genie kiváló tehetségeit finom ízekre szedve, részeire bontva mutassa be olvasóinak. Inkább æsthetikus, mint történetíró, inkább kritikus, mint philosoph. De mindenütt író, a ki nagyon rajta van, hogy mindent szépen fejezzen ki, a mi tolla alá kerül, hogy valami sajátos stílt alkalmazzon az új genrehoz, a melyet, tudtunkkal, legalább egész könyvben, még senki sem használt nálunk. Előadásán bizonyos hév ömlik el, a melyet csak erőltetett kifejezései hűtenek le a tárgyalás, a vizsgálat említett sajátságain kivűl. Mindenesetre beható tanulmány, hosszas vizsgálat eredménye e mű. Megérdemli a magyar közönség szokatlan érdeklődését, de megérdemli, hogy az irodalom is foglalkozzék vele s pedig ne csak afféle semmit mondó üres phrasisokkal, mint a milyeneket eddig hallottunk, hanem tüzetes birálat alá véve az író módszerét, egész felfogását, dicséreteit vagy megrovásait s általános vagy részletes megjegyzéseit. Ebből kettős haszon háromlik irodalmunkra s az Arany költészetének tanulmányozása mind több-több hivőt számlál soraiban, a hol ez ideig, a föntebb említetteken kívül, senkit sem láthatunk, a kit Riedl mellett említésre méltónak tarthatnánk.

Valóban Riedl finom megfigyelő tehetséggel kutatja Arany költészetének közegén át magának a művésznek eszméit: hogy gondolkozott az életről, a világról, a költészetről, mik a legjellemzőbb sajátságai, mint magyar költőnek, milyenek az ő alakjai, hogy működik képzelme, mikor alkot, szóval: miben áll az Arany jelentősége? Mindezt hol széles, nagy vonásokban, hol részletesen, aprólékosan fejti ki, de mindig nagy

érdekkel s rokonszenvvel kisérve hősét s az olvasóban is hasonló érzelmeket keltve. Mindjárt a tárgyalás elején jól jegyzi meg, hogy az «Arany egyénisége első pillantásra költőhöz képest feltünően józan, értelmes. A *furor poeticus*nak, annak a szent őrülésnek, melyben Shakspeare szerint a költő szeme földről az égre, égből (a) földre villan, mintha nála nyoma se volna.» De ott van lelke mélyén a túlságos érzékenység. Minden tőrszúrást kétszeresen érez. A külhatásokat fokozott érzékenységével rögtön magába olvasztja és sokáig megtartja, nem úgy, mint Petőfi, a ki folyvást egyik végletből a másikba ragadtatik. De rendkívül különös s Arany egyéniségére s művészetére nagyon jellemző, hogy őt némely oly érzés hagyja hidegen, a mely egy más költőt tán zokogásra indítana. Például feltünő e tekintetben, hogy a mint kertjében oltogat, a fattyúhajtásokat tisztogatja, gyümölcsfáival bíbelődik: a szomszédból egy kis gyermeksírás hallatszik fülébe, a ki talán mit sem tud szemfödél alatt nyugvó édes anyjáról. Aranyt a gondolatok, az eszmék indítják meg. Ez az érzés hidegen hagyja. «Elég egy szívnek a maga sebe, elég, csak azt köthesse be» — mondja igen jellemzőleg. E vonás is az epikusra vall benne. Mások fájdalma, öröme, bánata reménye iránt kevésbbé nyilik meg szíve, de a magáét annál mélyebben s annál huzamosabban érzi. Ezért állított meghalt leányának a *Toldi szerelmé*ben el nem múló emléket. «Min veszteségünk az, — írja a *Bolond Istók*ban —, bármily alakban, mely a búnak mélységet kölcsönöz.» Aztán azt kérdi: «hol van oly bánat, a mely nem önös?» E néhány szó fölötte tanulságos Aranyra nézve, a kinek túlfinom szervezete a külhatások közűl is mintegy válogatni látszik s a melyik aztán megihleti, azt művészetébe olvasztja. Merően szemlélő, contemplativ természete a magába vonulásra, az elzárkozottságra, a folytonos öntépelődésre, a lelki vívódásra indítja, a miről részint művei, részint levelei tanúskodnak. Nem akar fájdalmaitól szabadúlni, ideális félénksége mintegy lekötve tartja bánatához, a mely az idővel csak növekszik, mint a Tompáé, a ki papírra vetett jegyzeteiben körűlbelűl ugyanazt mondja, mint Arany, hogy az emlékezés miatt nem lehet remélnie, a hátra nézés miatt előre haladnia.

Arany, mint epikus, a különféle jelenségeket saját mivoltukban tárgyilagosan szemléli: Petőfi mindent saját érzelmében old fel. «Aranyt — irja Riedl — az események mint multak érdeklik; Petőfit, mint a jelen és jövő crisisei.» Ez igaz, csakhogy a felfogás különféleségén kívül a művész alapindítéka is egészen más. Arany, művészi ösztönénél fogva, inkább æsthetikai szempontból indul ki: Petőfi az æsthetikai mellett politikaiból is, sőt néha csak politikaiból. Hogy Petőfi *Hunyadi László* czímű balladaszerű költeményében belevegyűl a XV. századbeli izgatók csoportjába: ez talán nem elég szabatos kifejezés, mert a valóság az, hogy Petőfi a XV. századbeli eseményt áthelyezi a XIX. századba s igy

izgat nem a mult, hanem a jelen, saját kora érdekében. Petőfi, mint igazi lyricus, mint jós, előre látja a bekövetkezett eseményeket, maga is a szereplők közé vegyűl s mindig legelűl viszi a mozgalom zászlaját; Arany, mint par excellence epikus a megtörtént dolgok felett szemlélődik s a külvilág iránti rendkívül pontos megfigyelő tehetségével mindazt, a mit látott, nagy hűséggel adja vissza, mint a legfinomabb kristály tükör. Riedl szerint a tárgyilagos szemlélődés és részletes megfigyelés mintegy főtengelye Arany tehetségének: de költői szellemének az a bámulatos ereje, a melylyel «átteremti e megviselt világot,» mégis valami kimagyarázhatatlan, valami természetfölötti adomány s nem tartózkodunk bevallani, hogy minden nagy művész, s így egy nagy költő geniejében is mindig hiszünk valami ízekre nem tagolható, valami rendkívüli erőt, az alkotó erőt, mely a művészt élesen megkülönbözteti a tudóstól, bármily tárgyilagos szemlélődése, bármily részletes, pontos megfigyelése legyen is.

Bizonyára Arany kevésbbé az izgalmak embere, mint pl. Petőfi, s mint a hogy a régiek a költőt képzelték. De bár mily nagy præcisiót tanúsít is a külvilág visszaadásában, bármily józan s értelmes is, bárha virágain mindig ragad is egy kis föld, mint a hogy Riedl magát kifejezi; művészi *ösztöne*, a melyről azt mondja, hogy hiányát művészi *öntudatossága* pótolja, épen oly dúsan nyilatkozó, mint bármely epikai vagy drámai költőnél. Vajjon mi indította a még fejletlen ifjut, hogy szinész, szobrász vagy festő legyen, mikor még mindezekről a művészetekről csak homályos sejtelmei voltak? Mi indította később, hogy a *Toldi*ba fogjon s oly híven rajzolja az anyai szeretetet, az egyszerű erkölcsöket, a páratlan lelkiismeretet, meg a feltörekvést, szívzajlást, azt a nyughatatlan érzelmet, mely sehogy sem tud kibékülni a létező világgal s valami nagyra, valami elérhetetlenre törekszik, hajtja a becsvágy s kitünni akarás, a büszke önérzet, a nagy tetterő? Mikor még Aranynak nem voltak oly mély æsthetikai s művészi tapasztalatai s tanulmányai: bizonyára művészi öntudatosságát művészi ösztöne pótolta, mely csakúgy megnyilatkozott benne is, mint más nagy tehetségű költőkben, de itt is az ő egész egyéniségét, költészetét jellemzőleg, sajátosan. Ha csak a Petőfi-féle lyricus jóstehetséget nevezzük művészi ösztönnek s általában azt tartjuk, hogy a költő bizonyos megmagyarázhatatlan izgalmak közt él, melyekbe mindig vegyül az önérzet büszkeségén, a feltörekvés nagyságán kívül jó adag hóbort is: Aranynál a művészi ösztönt az öntudatosság által hihetjük pótolhatónak, mi úgy látszik elfogadott nézet irodalmunkban. De ha azt véljük, hogy a művészi ösztön épen legmagasb fokán az alkotó erőben, az értelem kalauzolta phantasia oly nemű működésében rejlik, a melyet nem lehet bármily hosszas elmélkedés, bármily mély tanulmány által pótolni, a melyre csakugyan születni kell: Arany-

tól nem lehet megtagadni a művészi ösztönnek épen azt a legmagasb fokát, a melyről senki sem tudná megmondani, hol megy át az öntudatosságba s hol olvad vele össze. Arany maga is érzi s ki is fejezi a tehetségnek ezt az isteni szikráját, midőn meghalt barátjáról emlékszik:

A lázas álom, a szent hevülés,
Ama fél jóslat . . . . vagy fél őrülés,

Mely a jelenre hág, azon tipor
S jövőbe néz — most egy maroknyi por.

De különben is már magában abban a tehetségben, mely mindig csak oly tárgyat választ, a melyre művészetének sajátos varázsát árasztbatja: nagy mértékű művészi ösztön nyilvánul. Azt hiszszük, hogy ha a művészi ösztönt nem a zabolátlan képzelem működésének tulajdonítjuk: Aranyban épen a legnagyobb fokú művészi ösztönt kell föltennünk, a melynek kissé kiszélesített köre mellett ugyan az öntudatosság veszt, de hisz a kettő Aranynál úgy összeolvad, hogy bármily elemző tehetség sem tudná a kettő közti szoros határt megvonni. Ennek tulajdoníthatjuk bátran azt a roppant gazdagságot, a melyet költői stílje mutat, hogy a hány tárgyat kiválaszt, annyiféle hangot talál hozzá. Valóban sok lelkesedésnek, pathosnak, humornak, naivságnak, gúnynak kellett ebben a lélekben fölkincselve lenni, hogy ily nagy könnyűséggel tudta alkalmazni!

Honnan merített Arany oly bőségesen? Erre a kérdésre már Gyulai Pál megfelelt emlékbeszédében, midőn elmondta, hogy Arany nemcsak a nép nyelvéből s költészetéből, hanem a régi magyar nyelvből s költészetből is egyformán táplálkozott s mindent, a mit átvett, saját geniusa erejével újjá teremtett. Csakugyan Arany nemcsak a népnyelv gazdagságait aknázza ki, nemcsak a még fel nem használt szólásmódokat, gazdag fordulatokat és sokféle árnyalatokat alkalmazza, de a compositio művészetének is nem egy erős vonását mutatja költészete, a melyet csak a népköltészettől tanulhatott el. Való, hogy később a nagy műköltőktől is sokat tanult e tekintetben, de ki tagadhatná, hogy a *Toldi* írója pályája kezdetén épen annyit tanult a nép- és régi mondai költészetből a compositiót, mint magát a nyelvet illetőleg? Innen van, hogy epikai személyeinek oly idyllikus családi jeleneteit szereti rajzolni, hogy szakít avval a pathetikus eposzi stíllel, a melynél semmi sincs távolabb szellemétől. Attila legbenső sátorában ott látjuk «a világ jövendő urát, hódító Hildának karjaiban» s mindenütt feltárul előttünk a leggyöngédebb, legcsaládiasabb, legbizalmasabb viszonyok rajza, a hol csak a nagy művészi érzékű költő jónak látja azt alkalmazni. Ez a bizalmasság, a melyet Riedl *intimitas*nak szeretne elnevezni, semmi egyébb, mint a lyricus közvetetlensége. Azért a lyricus Petőfi

nagy mértékű közvetetlensége megvolt az epikus Aranyban is, de művészete alapsajátságaiban alkalmazta. Józanságát és értelmességét mély kedélye ellensúlyozta, higgadt műértelmét művészi ösztöne sarkalta; plastikai rajzaiban pedig mindenütt fölismerhető az a nagy közvetetlenség, a melyben a művész tárgyával állt.

Voltak s ma napság is vannak többen, kik az Arany lyrai költeményeitől minden szárnyalóbb érzést, minden felbuzduló, elragadó, sőt megható hevet is megtagadnak s nem tudják élvezni azokat a lyrai sóhajokat, a melyekben a költő fájó lelkét széttördelte. Azt hiszik, hogy a higgadt számítás, a nagy műgondra való törekvés megbénította kedélye áradatát. Nem tudjuk, Riedl ezekre gondolt-e, midőn a közvetetlenség hiányával vádolta Aranyt egyik-másik művében: de mindenesetre nagy kár, hogy nem igazolta egy pár példával ez általánosságban kimondott vádat. «Megesik, írja Riedl, hogy a reflectálás erőt vesz rajta (Aranyon) és képzeletének biztonsága, szemlélődésének nyugodtsága teljesen kiábrándítja. *A láthatár egyre tisztul, ellapúl és egyszerre csak a köznapi próza szántóföldjén termünk.*» Vajjon lehet-e ennél nagyobb átok egy költőre? Mert mit jelent ez a köznapi próza szántóföldjén való termés? Nem azt-e, hogy az ihlet végkép elhagyta a költőt s pusztán csak értelmünkhöz tud szólni a nélkül, hogy szivünket emotióba hozná? Megengedjük, hogy Riedl beható és hosszas megfigyelés, fontolgatás után mondta ki e vádat; megengedjük, hogy Arany egyik-másik költeményében talán csakugyan teljesen kiábrándul: de épen azért ohajtottuk volna, hogy e vádat legalább néhány példával illustrálta volna a szerző.

Hasonlókép nem ártott volna, ha Arany forradalmi költeményeinek *erőltetett, vad* hangjára szintén rámutat egy pár példában. Ezeket Riedl kivételeknek tartja Arany alkotásának általános szabályai alól s azt hiszi, hogy nem illettek Aranyhoz. Véleményünk szerint semmi sem jellemzőbb az Arany csendes, méla múzsájára, mint az, hogy még forradalmi költeményeiben is megtartott bizonyos komoly mérsékletet, bizonyos édes-bús alaphangot s alig találunk bennök valamit egy igazi forradalmi költő hevéből, villámokat szóró haragjából, romboló dühéből, kíméletlen vadságából. Még az *Ápril 14-ke* czímű költeménye is, mely az 1849-ben respublikává kiáltott Magyarországot üdvözli, aránylag nagyon józan és semmi sincs benne az akkori költők eget földet vívó átkozódásából s fékezhetetlen boszújából.

Van azonban Riedlnek a többi közt két feltünően helyes észrevétele, a melyet még nem hallottunk Arany költészetének egyetlen tanulmányozójától sem. Arany költészete ugyanis nemcsak a magyar szellem és néptypus kifejezése, de az újkori európai művészet uralkodó tendentiáinak és eszméinek is visszatükrözője részint ki-kitörő, meg-megáradó pessimismusával, részint finom lélektani elemzésével, részint realis-

musával és pantheistikus hajlamaival. A mint e tényezőket higgadt gondolkodással tüzetesen magyarázva s itt-ott szellemes jegyzetekkel kísérve olvassuk: lehetetlen elfojtanunk őszinte elismerésünket az író iránt, ki e fejtegetésben akarva-akaratlan az Arany költészetének tősgyökeres s így «szűkkörű» magyarsága elleni vádakat útasította vissza erélyesen s férfiasan. Hogy azonban Arany olykor pantheismusba sűlyed, hogy pantheistikus hajlamokat táplál: kissé bővebb bizonyítékra szorult volna, mert így könnyen tévedésbe ejtheti az olvasót. Mintha Aranynak, az embernek puritán vallásosságával, józanságával, mély értelmével összeférhetetlennek tartanók még a művész pantheismusát is s mintha azt hinnők, hogy az egész elmélet, mely a művész lelkét pantheismusba sűlyedve látja, épen oly tévedésen alapszik, mint azé, a ki a Tompa virágregéiből a Tompa pantheismusára következtetne.

De nem akarunk e kérdésnél tovább időzni. Sokkal fontosabbnak tartjuk az író másik megjegyzését, semhogy azt hallgatással mellőzhetnők. Az Arany képzeletének elemzése máskülönben is egyik legszebb része a könyvnek, sokkal szebb és sikerültebb, mint a könyv másik fele, mely az epikai művészetről, a nyelvről és stilusról szól. De különösen becsessé teszi a következő finom észrevétel, mely aztán a kellő megvilágításban, apróra részletezve Arany művészetének egyik legkitünőbb sajátságát fejti ki. «Arany — írja Riedl — a lelki jelenségeket is testi hatásukban rajzolja; lelket és testet egyszerre lát úgy, hogy a lélek állapotai egyszersmind physiologiailag is fel vannak tüntetve. Költőink addig csak a lelki mozzanatokat írták le, vagy a testet is, de különválva. A mi századunknak egyik tendentiája, hogy mindent anyagilag is fel akar fogni költészetben is, tudományban is. Innen a modern illustráló hajlam is, mely a költők (voltakép utólérhetetlen) látomásait és az elmult idők életét és történeti maradványait képekben akarja reconstruálni. Aranyra nézve egy-egy indulat egyszersmind egy-egy arczkifejezés; a harag, a szégyen, az öröm sokféle nemei phantasiájában mindig egy bizonyos testi változás képével vannak összekötve. Ha egy személye lelkileg megindúl, Arany látja és leírja szeme kidagadását, kezének görcsös összekulcsolását, idegei lázas hangyafutását, orrczimpáinak rezgését is, sőt néha a lelket csak a testen át jellemzi; csupán a test pathologiáját adja, mint a belső dúlás kifejezőjét. A testi és lelki jelenségek ezen együttes feltüntetése Arany legfeltűnőbb és legjellemzőbb sajátságainak egyike.»

Itt nem fukarkodik Riedl a példákkal. Arany minden rendű költeményeiből megmutatja, mennyire értett a nagy költő a szerelem, az álom, a düh physiologiája rajzolásához. Ime a megfejtés és magyarázat Arany «túlságos» realismusára, a melyet újabban Haraszti és Koltai is megtámadtak Aranyban.

A könyv negyedik fejezete Arany *embereivel* foglalkozik, az ötödik pedig *állataival*. Nem jobb lett volna-e, már csak a compositio kerekdedségénél fogva is e két fejezetet egynek venni Arany *alakjai* czím alatt, hol aztán az utolsó mellékfejezetbe jutott volna mindaz, a mi így a könyvnek külön, ötödik fejezete, de feltűnően aránytalan a többihez képest. Igy szinte azt várná az ember, hogy Arany növényeiről is egy külön fejezet fog szólni, annál is inkább, mivel az író e rendkívüli szellem *természetrajzát* próbálta megírni. E, legalább nézetünk szerint, technikai hibát azonban a fejtegetés bőven kárpótolja. Először a személyek általános jellemzését, később az egyes kiválóbb alakokét veszszük, röviden, jobbára szabatosan, éles megfigyelő tehetséggel, szépen előadva. Mivel azonban e fejtegetés fonalát nem igen követhetjük: mindössze csak egy pár megjegyzésre kell szorítkoznunk.

Riedl az Arany embereinek általános jellemvonásai közt rámutat a *büszkeségre* is, mely a «magyar nép évezredes jogi állásának következménye» s felhozza Petőfinek a *Magyar vagyok* czímű költeményének egyik versszakát, mint a mely «bizonyos szeretetreméltó hetykeséggel jellemzi» a magyarnak úgyszólván veleszületett hetykeségét, rátartiságát, büszkeségét. Azonban a felhozott versszak kevésbbé jól van választva, maga az egész mű nem tartozik a Petőfi sikerült költeményei közé s csodálatos, hogy Petőfitől erre vonatkozólag sokkal jellemzőbb példa nem akadt hamarjában az író tolla alá. Például felhozhatta volna a *Mit nem beszél a német* czímű költeményét, a melynek utolsó versszaka csakugyan híven jellemzi a magyar önérzet büszkeségét:

Lassan, német, húzd meg magad,
Könnyen emberedre akadsz —

Fegyverre nem is méltatunk,
Mint a kutyát kibotozunk,
Úgy kiverünk, jobban se' kell,
Még a pipánk sem alszik el.

Ez azonban kevésbbé fontos. Sokkal nagyobb fontosságú a részletes tárgyalásban Riedlnek az a tévedése, mely a Toldi Miklós és György valamint Attila és Buda közti viszonyra vonatkozik. Riedl szerint «úgy mint *Toldi* első része Miklós és György jellembeli ellentétére van építve, úgy *Buda halálá*ban is két testvér áll szemben: az energikus Attila és a habozó, tétlen Buda.» E felfogás, véleményünk szerint, nem felel meg a valóságnak. A Miklós és György közti viszony csak a cselekvény megindításánál szerepel főmotivumként. Ellenben az Attila és Buda közti ellentét valóban alapja az eposznak. Amaz csak a kiindulás alapja, emez az egész cselekvénynek. Másfelül a *Toldi* első részében sokkal is inkább előttünk van a Miklós alakja, semhogy érdeklődésünket valami

nagyon foglalkoztatná a bátyjával való ellenségeskedése, mihelyt Miklós elbujdosik hazulról. De a *Buda halálá*ban folyvást remegve várjuk a két fél közt kitörő harcz kimenetelét, a villám lecsapását, melynek fenyegető dörgése egész végig kiséri a szereplőket. Kár volt még Riedlnek tovább folytatni ezt az eszmemenetet. Hogy Miklós és György akaratának ereje ugyanaz volna: szintén téves állítás. Miklós heves vérű, szenvedélyes ifjú, a kiben, mihelyt felgyujtják a feltörekvés, a becsvágy parányi szikráját, mindjárt kész előtte a pálya. György pedig egy léha udvaroncz, a ki a rosszat nem «teljes erőszakosan» akarja, csak irígységből s némi megszokásból. Inkább talán aligha van két különbözőbb vérmérsékletű egyén, mint Toldi Miklós és György bátyja. E tévedést leszámítva, Riedl beható fejtegetéseit mindenütt érdekkel és haszonnal olvashatjuk, bár a tanulmány kissé veszt érdekéből a mű vége felé. Arany bámulatos compositionális tehetségét még több oldalról is föl lehetett volna tüntetni: Riedl azonban rövid akart lenni, hogy unalmas ne legyen. A mint az Arany epikai művészetéről elmélkedik: megérinti a költőre ható irodalmi, politikai és társadalmi viszonyokat is; de könyvének nem ezek a sikerűltebb részletei, hanem azok, a hol elemezni kell az Arany művészetének egyik-másik fősajátságait.

Igy, hogy csak egy példát említsünk, helyesen mondja Riedl, hogy az Arany epikai tehetségéből hiányzik a leleményesség, köznapi értelemben. Bonyolultabb mesét ügyesen kieszelni: nem az ő dolga. Fejtegeti, mit vett Arany a hagyományból, régi forrásokból, s hogy alakíkította át a kölcsönzött motivumokat *Toldi*ban és a *Buda halálá*ban. Majd a komikai eposzokra térve, *Bolond Istók*ról a többi közt így ír: «*Bolond Istók* első része a vidéki élet erkölcsi trivialitásának rajza; *a mese maga gyenge, mint rendesen, ha Arany nem támaszkodik valami kész mondára*» stb. De vajjon a hasonnemű eposzok, az úgy nevezett korszerű eposzok, vagy jobban mondva, költői elbeszélések meséje oly erős-e, hogy mellettök az Aranyét határozottan gyöngének kellene mondanunk? Hát a *Don Juan*nak, *Anyégin*nek oly erős meséjük van-e? Nem a lélek benső küzdelmeinek aprólékos festése-e itt a fő, mint az érdekes mese szövése? Bizonyára a ki a *Don Juan*t olvassa, vagy az *Anyégin*t vagy akár a *Bolond Istók*ot: szívesen elengedi a mese kevesebb érdekét, a cselekvény vontatottságát azokért a világos lélektani rajzokért, azokért a hol pathetikus, hol humoros, hol gúnyos, hol élczes kifakadásokért, a melyek a szív és értelem együttes működésének tán legmeghatóbb rajzai, a melyek sokkal inkább jellemzik magát a költőt, mint alakjait. A *Bolond Istók*ban is mindenütt az Arany komoly alakja áll előttünk, nemcsak mint alkotó művészé, de mint szereplő egyéné. A *Bolond Istók* gyöngébb meséjét tehát inkább a költemény természete okozta, mint az Arany lelemény-hiánya.

Különben szívesen elismerjük, hogy Riedl nem igen hamarkodik itélete kimondásával. Jól meghány magában mindent s egész könyvéről látszik, mennyit s mily előszeretettel foglalkozott e roppant sok oldalú művészettel, míg tanulmányát rendszerbe öntötte. Szívesen elmondanánk még, hogyan jellemzi a könyv hátralevő részében a balladák hőseit egy-egy odavetett megjegyzéssel s mily éles szemmel von itt-ott közöttük párhuzamot; megérintenők, mennyiben méltányolja az Arany nyelvét és stiljét, hogyan tudja kiválogatni a prózaíró Arany néhány jellemző sajátságát, s milyen határvonalat húz közte és Gyulai között; megemlítenők Arany műfordításainak kitünő tulajdonságait, s kimutatnók a Riedl vélekedése ellen, hogy a *Szentivánéji álom* fordítása még a *Hamlet*énél is remekebb: de immár be kell fejezni e töredékes észrevételeket s csak arra szorítkozhatunk, hogy egy pár *toll*hibát megemlítsünk.

Riedl szerint Aranynak e pár sora:

Tisztessége vagyon, de magát alázza,
Hódoló *mosolynak arczát lepi láza* —

mesterkélt s nem magyaros. Ezt épen nem lehet mondani Az inversio kissé ugyan szokatlan, de azért nem magyartalan. A következő két sorról szintén azt mondja Riedl:

Karimás kalappal
A juhőrző gyermek *meglopni akarja.*

Riedl szerint úgy kellene lenni, hogy: meg akarja lopni. De hátha itt Aranynak a *meg*lopni-ra volt szüksége valami oly sajátos értelemben, mint Vörösmartynak a *Bort megiszszá*-ra, a mi nagyon valószínű? Egy helytt azt mondja Riedl, hogy az Arany női nem olyan *érzékiek*, mint a Vörösmartyéi. Ha e kifejezés az *érzékit* szokásos értelemben veszi, nem tudjuk, melyik alakjára kell ezt értenünk Vörösmartynak. Ahhoz is szó fér, hogy Aranynak e négy sora:

Harmat éri: rothad, sugár üti: sorvad,
Könye csak emészti, szerelemtől hervad!
E tüzet ama víz éleszti, nem oltja,
E vizet ama tűz nem iszsza, de ontja —

képtelen kép-e? A harmadik sor helyes értelme kétségbe sem jöhet, mivel tudvalevő, hogy a nagy tüzet a kevés víz még mérgesebbé teszi. A 4-ik sor ennek aztán kissé merész nagyítása ugyan, de látszik, hogy az ihlet csak úgy ragadta a művészt. Az tény, hogy Arany az általános használatú irodalmi szavakat rokon mellékalakokkal gazdagítja, csakhogy erre Riedl rossz példákat hoz fel, mert a *pazér* és *elig* szókat Arany a nép nyelvéből vette.

A Riedl stíljére már tettünk egy pár észrevételt. Riedl tömör akar

lenni s e miatt nem eléggé magyaros; mélyre ható akar lenni s mégis világos, elmélkedő s mégis érzelmes. Mindenütt komoly, a kifejezésekben válogatni s mindig valami eredetiségre látszik törekedni, s e miatt nem egy helytt modorossá válik. Hangjában van valami a bizalmasból is, de általában kerüli azt a mostanában mindinkább hódító előadási módot, a melyet legjobban «komázónak» nevezhetnénk. Riedl inkább a másik végletbe esik, s úgy tetszik, mintha erőszakolná a nyelvet gondolatához. A kötőszóktól s névelőktől szinte irtózik. Az utóbbira jellemző példa a Byronból vett idézet: «Magas hegyek nekem érzelmek!», a mi érthetetlen. Az is megesik rajta, hogy egy pár szónak árnyalati különbségét vagy nem ismeri, vagy nincs rá elég figyelemmel. Példáúl: Aranyról mindjárt a könyv elején azt olvassuk, hogy mikor visszatért mint vándorszinész bolyongásaiból, lemondott egyelőre minden művészi ambitióról és csak magának és *vak apjának* akart élni. A *vak* jelző az *apa* mellett komikus értelmű, a mit a *vak apád*-féle szólásmód mutat s így nem komoly tárgyalásba való. Ilyen ez is: «Deák *meg* Arany realitas érzéke, a józanság és mégis emelkedett phantasia egyensúlya a magyar raç ia-fia.» Az *ia-fiát* a nép soha sem használja komoly beszédben. A következő mondat nem hibás, de rosszúl hangzik: «Egyszerre csak közbe vágtat egy vad kozák és a *barát* hű szívébe döfi lándzsáját.» Jobb volna így: barát*ja*. *A barát* kifejezés mást is jelenthet s rosszúl is hangzik. Arany is más értelemben használja *Török Bálint*-ban. Ez a kifejezés pedig: «most a halottas koszorút nyomta hajába» (t. i. Arany János meghalt leányáéba) határozottan rossz, erőltetett és nem magyaros. Szokása továbbá Riedlnek az *egy*et oly helyeken használni, a hol csak a német szokta. Például: «Hamarkodó, expansiv *egy* természet,» «minő *egy* társaság találkozik *Bolond Istók* epikus talaján!» stb. Azt sem tapasztaltuk még egy írónál sem, hogy a *bennünk* mellől következetesen elhagyná a tárgy-ragot, mikor átható igével kerül is össze. Riedl így ír: «Vígabb megoldással örvendeztetnek meg *bennünk*.» Vagy: «a *Toldi* eposza merő középkorba vezet *bennünk*.» Mindezekben nagyon érezzük a tárgyrag hiányát. Különösen rosszúl sikerül Riedlnek a magyaros kifejezések változtatása, vagy más irányban való alkalmazása. Példáúl Aranyról a forradalom után azt olvassuk, hogy: «szinei *egy könnyen* rikítókká lesznek.» A *nem egy könnyen* oly nemű megszokott összetétel, a melyből a *nem*-et sehogy sem lehet elvonni.

Nem hagyhatjuk még említés nélkül azt a mostanában nagyon lábra kapó *kell, hogy*-féle gallicismust sem, mely fölötte rosszúl hangzik és sokkal egyszerűbbel föl lehet cserélni: «a ki oly vérmes . . . . . férfi, mint az első két rész Toldija, abból a harmadik rész zsörtölődő, zsémbes vénje *kell, hogy* váljék.» Sokkal egyszerűbb és jobb volna így: «abból . . . . vénjének kell válni.» stb.

Ezek azonban részletes apróságok. Riedl általában véve gondos stílre törekedett s törekvése jobbadán sikerül is ott, a hol modorossága meg nem bénítja. Dr. VÁCZY JÁNOS.

A phonetika elemei különös tekintettel a magyar nyelvre. Irta dr. *Balassa József.* Az ember beszélő szervezetének rajzával. Budapest 1886. Akadémia, 124 l. Ára 70 kr.

Még a mult évben, nyár derekán jelent meg az idézett czímen dr. Balassa Józseftől egy terjedelmesebb phonetikai mű. Azóta hónapok teltek, s tudtomra senki sem akadt, a ki e művet, nem mondom beható, de mégis szakszerű bírálatban ismertette volna. Hogy mily körülmény okozta e hallgatást, vajjon az-e, hogy nálunk még ez idétt phonetikai tanulmányokkal kevesen foglalkoznak, vagy pedig más egyéb ok, nem kutatom; tény, hogy a mű szaklapokban ismertetve nem volt. Pedig Balassa műve nagyobb művek számába megy; oly tért művel, a mely nálunk eddigelé csaknem egészen parlagon hevert, s hogy egyebet ne említsek, a M. T. Akadémia kiadásában jelent meg. Ily mű jogot tarthat arra, hogy ne csak tudomásul vegyük megjelentét, hanem közelebbről is megismerjük.

«Kun ei muut lihavat laula, minä laulan laiha lapsi», — minthogy más, hozzáértő nem szánta el magát a biráló tisztre, addig is, mig valaki tüzetes és kimerítő birálatot ír e műről, én teszem föl a kritika szemüvegét, csupán főbb vonásokban, röviden tüntetve föl: mit és hogyan írt meg B. s megfelel-e a mű várakozásainknak és azon feladatnak, melyet szerzője maga elé tűzött?

Balassa neve a magyar nyelvészet mezején nem ismeretlen. 1882-től fogva elég sűrűen jelentek meg apróbb hangtani fejtegetései a Nyelvtudományi Közleményekben, a Budenz-albumban, föleg pedig a Nyelvőr hasábjain. Már ez apróbb czikkekből észre lehetett venni, hogy munkásságában nem szerte csapongó, hanem egy tárgy körül forognak vizsgálódásai, a mi bizonyára dicséretes és napjainkban egyedül czélra vezető törekvés. Másrészt azonban a legújabb német és angol nyelvészeti irodalomban csak kevéssé jártas olvasó is észrevehette, hogy B. fejtegetései nemcsak hogy egy nyomon járnak a német és angol phonetikusok elméletével, de sőt mindenestűl a külföldi phonetika alapelveinek és tételeinek visszhangjai. Hímet varrott Bell, Sweet, leginkább pedig Sievers ezen vagy azon tételéről, s alkalmazta a magyar nyelvre. Ez utóbbi fáradsága egyedüli, habár — szivesen elismerem — nem megvetendő érdeme.

Imént vázolt korábbi munkásságából következtetve, megvallom őszintén, már eleve némi bizalmatlansággal vettem kezembe Balassának szóban forgó, rendszeres phonetikai művét. Nem lévén azonban

barátja az ú. n. præconcepta ideáknak, igyekeztem megismerni magát a művet. Sejtelmem — sajnos — igaznak bizonyult.

Előttem fekszenek azon főbb angol és német művek, melyeket maga Balassa forrásokul megnevez; ezekkel összevetve gondosan olvastam B. művét, s ennek alapján ki kell jelentenem, hogy Balassának a M. T. Akadémiától kiadott phonetikája végelemzésben nem egyéb, mint főleg Sievers és másod sorban Sweet és Bell phonetikai műveiből nem épen ügyetlenül, de nem is hibátlanul összerovott «mixtum compositum», az önálló fölfogásnak és eredetiségnek vajmi csekély jeleivel. Ha e műről a kölcsönzött részleteket lehántjuk, akkor B. úgy jár, mint Washington Irving amerikai humoristának «A könyvgyártás mestersége» czimű sketchében az a modern professzor, kinek pompázó piperéjéből utóbb nem maradt egyebe, csak néhány lengedező foszlányos ruhadarabja.

Balassa ugyancsak derekasan megvámolta Sievers és Sweet műveit. Műve előszavában maga is megvallja, hogy «mindegyikből átvette azt, a mit jónak tartott» (rugalmas kifejezés!), — hozzáteszi azonban, hogy «egyik rendszer sem tökéletes» és hogy ő «igyekezett a közös tévedések nyitjára jönni, és orvoslásuk módját megtalálni», főleg pedig a hangok kapcsolatairól szóló «egész tant rendszeresebben előadni, mint akár Sweet, akár Sievers.» S valóban műve több helyén czáfolgatja is főleg Sieverset a végett, hogy port hintsen az olvasó szemébe, s megóvja eredetiségének az előszóban fitogtatott látszatát.

Egész hasábokat töltene be, ha, nyomról nyomra és lapszám szerint idézve, ki akarnám mutatni mindazon részeket, melyeket B. Sievers művéből átvett. S e tekintetben sajátságos eljárást követett. A szakaszok beosztása teljesen megegyezik Sieversével, de ezeken belül a phonetikai alapelvek s az egyes tételek kifejtésének egyezése mellett a tárgyalás sorrendjében oly felforgatásra akadunk, mely első tekintetre megtéveszti az olvasót; holott tüzetesebb vizsgálás után kiderül, hogy az egyes pontozatok mind megtalálhatók egységesebb tárgyalásban Sieversnél. B. ilyetén eljárásának nyilván való czélja nem egyéb, mint hogy műve az eredetiség látszatát öltse magára. Még ott is, a hol jobban lekötik forrásművei, megváltoztatja a sorrendet. Igy pl. az ú. n. kezdő hangkapcsok 3 fajának ismertetésénél a tiszta kapocs, mely Sieversnél első pontban van tárgyalva, Sweetnél pedig a második pontban, nála csak azért is a 3. helyen áll. S ezen eljárása legtöbbször a rendszeres tárgyalás rovására történik. Igy pl. a consonansok hosszúságáról valójában csak a hangkapcsolatoknál lehet szólani; annak sem láthatni be okát, miért tárgyalja külön fejezetben a kapcsoló hangokat. Mindez egyébkint mellékesebb dolog.

Vannak azonban nagy számmal B. művében oly tévedések, melyek arra mutatnak, hogy nem tudott mélyebben behatolni a phonetika tudo-

mányába. Lássuk a főbbeket. Sievers példája után ő is mentegeti magát, hogy nem törekedett egy általános hangrendszer fölállítására. Nem is vártuk tőle. Sajnos azonban, hogy az a rendszer, melyet fölállít, tele van hibákkal. Igy mindenekelőtt nem fogadható el a hangok azon osztályozása, mely Balassánál található. Ő a hangok akusztikai sajátságait mellőzve a gége működése szerint megkülönböztet zönge, zöngés és zönge nélküli hangokat. E felosztás gyakorlati szempontból nem bizonyul czélszerűnek. Igy esik meg azután Balassával is az a következetlenség, hogy a szájban keletkezett hangok leírásában schemájától eltérve kénytelen az akusztikai szempontból összetartozó hangokat együttesen tárgyalni. Bár mint vélekedjék is B., sokkal helyesebb ennél Sievers eljárása, ki e hangokat akusztikai szempontból zengő és neszes hangokra s ez utóbbiakat ismét zöngés és zönge nélküli zárt és fuvó hangokra osztja fel; e mellett azonban mindig tekintetbe veszi a hangok képzésének összes tényezőit. B. hangrendszere azért sem állhat meg, mivel a legtekintélyesebb phonetikusok (Bell, Sweet, Sievers, Hoffory stb.) egyező állítása szerint létezik zönge nélküli gégehang is, valamint viszont neszes zönge hang. Sievers műve első kiadásában (1876. 57. l.) még szintén egyenesen tagadta a zönge nélküli nasalis létezhetését, de már a második s a legújabb, harmadik kiadásban (1885. 114. l.) elismeri létét s példákat is említ rá. Nem áll tehát Balassa azon állítása, hogy zönge nélküli nasalisra példát egy nyelvből sem tudnak említeni. A mit elvont okoskodással czáfolatul felhoz, az annál inkább elvetendő, mert saját beismerése szerint az izlandi zönge nélküli nasalisról nincs közvetlen tapasztalata. Sievers osztályozásának helyessége mellett szól végre a zengő és neszes hangok közti különbségtételnek a hangkapcsolatokban való nagy szerepe is.

Az ínyhangokról szóltában a *gy*, *ty*, *ny*, *ly* hangok egyszerű volta mellett bizonyító érvekül felhozza B. azt is, hogy ha rövid hangzó után e hangok közől bármelyik is következik, a szótag azért rövid marad; másrészt kettős mássalhangzóval magyar szó nem kezdődhetik, már pedig akárhány magyar szó kezdődik *gy*-vel vagy *ny*-vel. Mind a két dolog elmondható a *cs* és *cz* hangokról is, a melyeket pedig B. diphthongusoknak tart; ezek tehát az ő szempontjából nem lehetnek bizonyító érvek. Egyébiránt B. felfogása a *cs* és *cz* hangokról téves. Ezek is ép oly egyszerű hangok, mint amazok. Azon kisérlet, melyet Balassa leír s mely a hallásra történő érzéki benyomásra hivatkozik, nem illik fegyverűl olyannak kezében, ki a hangoknak épen akusztikai sajátságára mit sem ád (V. ö. előszó, 5. l.). A magyar *cs* és *cz* hangok nem egyformák, Balassa szerint sem, az angol és német nyelv hasonló hangjaival. Sievers maga is elismeri az affricátákról szóltában, hogy köztük s az egyszerű explosivák közt nem vonható mindig szoros határfal.

A cerebralis z^2 nem fordul elő egy nyelvben sem; B. mégis felveszi a mássalhangzók táblázatába. A ꝑ hang nem tekinthető bilabialis *f* hangnak, s a táblázatban mégis ennek helyén van fölvéve. B. azon állítása, hogy a francziában és a németben nem ejtenek hosszú mássalhangzót, csak némi megszorítással fogadható el; mivel összetételekben és kapcsolatokban ott is ejtenek hosszú mássalhangzót. Az «ottan, asszony, kézzel, szívvel» stbeff. szavakban B. nem hosszú, hanem kettős mássalhangzót lát; pedig ezekben ha nem szoros értelemben vett hosszú, de összeolvadt mássalhangzóval van dolgunk, melyet gyakorlati szempontból bátran nevezhetni hosszú mássalhangzónak; ellenben semmi esetre sem kettősnek, főkép phonetikai szempontból nem, mivel Balassa szerint is egy teljes hang létrehozására 3 momentum szükséges, a mi itt nincs meg kétszer.

A mit B. a hangok erőssége cz. 63. pontban elmond, az a mellett tanuskodik, hogy félreértette, illetőleg hibásan fogta fel azt, a mi Sieversnél a fortis és lenis közti különbségről van elmondva. A «fortis» és «lenis» műszók s a velök járó kategoria nem küszöbölhetők ki a phonetikából, mint Balassa szeretné; mert vannak tényleg hangok, melyek közt egyedüli, lényeges különbség pusztán csak a lélekzet erősségi fokában található. Csakhogy természetesen B., schemája kedvéért hallani sem akar zönge nélküli lenisekről. Ez már tisztán az ő dolga.

A hangkapkcsolatokról és a hangváltozásokról szóló szakaszok lényegben tekintve szintén főleg Sievers és Sweet műveiből vannak kiszedve, a tárgyalás sorrendjének némi s már jelzett megváltoztatásával. Eredeti, finomabb megfigyelésekre nem akadunk B. művében. Még ott is, hol eredetinek iparkodik föltünni, a tájékozottabb olvasónak szemébe ötlik az idegen portékának a köpönyeg alól kilógó rézse. Igy pl. a magyar nyelvben az előreható hasonulás jelenségénél úgy tünteti föl magát, mintha neki sikerült volna azt megmagyarázni a hangsúly hatásából. Pedig megtaláljuk e magyarázatot Sievers műve mindhárom kiadásában ott, a hol az assimilatio fajait ismerteti. Egyébiránt ezen szakaszokban is található számos hiba. Igy pl. a szótag meghatározása nem szabatos. Két helyütt is hangcsoportnak nevezi (89. és 90. l.) a szótagot; holott világos, hogy egy hang is képezhet szótagot. Nagyobb hiba ennél, hogy az assimilatiót a független (spontán) hangváltozások osztályába sorozza. Az assimilatio két fő fajának meghatározását meg épen hajlandó vagyok szórakozottságból eredt tollhibának tartani. B. szerint ngyanis (111. l.): az assimilatio előreható, ha a következő hang változik az előtte állónak hatása alatt; vagy pedig hátraható, ha a második (? első) változik az előtte (? utána) álló hang hatása alatt.

Balassa egyedüli érdeme abban áll, hogy a külföldi phonetika eredményeit alkalmazta a magyar nyelvre s ez utóbbi tényeit beleillesz-

tette amannak keretébe. E tekintetben, el kell ismerni, ügyesen járt el, noha maga is kénytelen bevallani, hogy e rész még sok pótlásra és javításra szorul. Hibákra helylyel-közzel itt is akadunk. Igy pl. ezen mondatot: «Ha megteszi, ha nem teszi, az már mindegy» B. következő módon osztja fel phonetikai szavakra: — Ha | megteszi | — ha | nem teszi | — az már | mindegy. Pedig a ki magyarán hangsúlyoz, az e mondatot ekként ejti ki: Ha megteszi | ha nem teszi | — az már | mindegy.

Végűl még fölemlítem, hogy B. magyar műszói közül egyik-másik kifogás alá eshetik. Igy pl. a német «bewegungsgefühl» szót «működés-érzet»-tel fordítja, holott ennek rövidebb, világosabb és használatosabb magyar neve «izomérzet». Ugyszintén hibás az «emlékezetkép» (erinnerungsbild) e helyett: «emlékezeti kép». Az utóbbi helyességét bővebben vitatni, úgy hiszem, fölösleges.

Összegezve a mondottakat ismételjük, hogy B. műve phonetikai nézeteket nem tisztáz, czáfoló helyei nem meggyőzők, új dolgot nem mond, szóval nem tarthat igényt az eredeti mű nevére. Más dolog a forrásműveket felhasználni s ezek révén új eredményekre jutni és más dolog főbb tételeiket egyszerűen átvenni. A ki csak ez utóbbihoz ért, az nem író, hanem csak kompilátor. B. is, újat, eredetit nem lévén képes adni, hasznosabb s elismerésre méltóbb munkát végzett volna, ha Sievers vagy Sweet művét lefordítja s függelékben hozzácsatolja a magyar nyelv tényeinek phonetikai szempontból való kimerítőbb ismertetését.*) Igy nem élt volna vissza a M. T. Akadémia jóhiszeműségével, mely B. művét eredeti mű gyanánt adta ki. Sweet teljes önérzettel mondhatta: «Althoug my work has mainly been that of summarising and criticising the investegations of others, I have been able to add some original results of my own. Many of my views on the details of synthesis are original.» (Preface, X. p.) B. ezt jó lelkiismerettel nem mondhatja el magáról.

Dr. ZOLTVÁNY L. IRÉN.

Görög nyelvtan, (alaktan és mondattan) a gymnasiumok felső osztályai számára. Irta *Dávid István.* 1887. Ára 1 frt. 30 kr.

A szerző elvei, melyek szóbanlevő munkájának szerkesztésében vezérelték, a könyvhöz való előszó szerint a következők: «a gymnasiumi tanulók szükségletének megválasztása a classicus attikai prózának szem előtt tartása, a tárgynak könnyű áttekintése, s a mennyire lehet, táblázatos előadása, a szabályoknak rövid és szabatos formulázása, s a mennyire csak lehetett, a latinnal való összehasonlítása.» A szerző továbbá, mint ugyancsak az előszóban mondja: «az ujabb nyelvtudomány vivmányait is kellő figyelemben részesítette» — bár praktikus

*) Már ez bajosan lett volna ‚hasznosabb' dolog. Szerk.

szempontból nem tartotta czélszerűnek, hogy «pusztán tudományos okokból a régi iskolai nyelvtan berendezésével szakítson.» Vizsgáljuk ezen elveket egyenkint, s lássuk, hogyan érte el velük a szerző azt a czélt, melyet maga elé kitűzött.

«Mivel az alaktant» — úgymond a szerző — «1 és 1/2 év alatt el kell végeznünk, erre legczélszerűbb olyan könyv, melyben a tanuló anynyit talál, a mennyire szüksége van, s ennél sem többet, sem kevesebbet.» Kétségbevonhatatlanúl helyes elv. Más kérdés azonban, hogyan sikerült e nehéz feladatot szerzőnknek megoldani. — Hogy könyve rövidebb (és olcsóbb) az eddigi görög nyelvtanoknál, az bizonyos; — s az is tagadhatatlan, hogy a főbb tudnivalók kiszemelése általában véve bizonyos tanári gyakorlatra mutat. Csak helyeselhető hogy pl. a rendszeres hangtant csaknem egészen mellőzi nyelvtanában; de viszont a rövidségre való törekvés olyan részeket is mellőztet vele, melyek a tanításnak legérdemesebb feladatát képezik, s melyek az új tankönyv szükségét leginkább megokolnák. Tény, hogy a tanítás anyagát szűkebbre szorította; de ebben az anyagban az eddig szokásban lévőnél tudományosabb vagy módszeresebb berendezést hiába .keresnénk. Mellőzőm egyelőre a tudományos szempontot, s csak azt veszem tekintetbe, hogy a szerző tankönyvet írt. S ebből az utóbbi szempontból el lehet mondani, hogy a megtakarítás legnagyobb contingense az egész könyvben az *összehasonlítás* és *magyarázat* rovására esik. Igaza lehet abban a szerzőnek, hogy az anyag táblázatos előadása (bár rendszere sem tudományos) áttekinthetővé teszi a tárgyat olyan tanuló számára, a kit a tudnivalókra módszeresen már megtanítottak, — sőt talán még az is lehetséges, hogy maguk a görög alakok is hamarább megtanulhatók így, mint folytonos összehasonlítás mellett; de milyen terméketlen és lélekölő lesz az ilyen tanítás, s mennyire nem felel meg az utasítások szellemének sem! Ötödik osztályú tanulónak pusztán csak emlékező tehetségét foglalkoztatni, a táblázatokba osztott anyag egyszerű betanulására késztetni, ez nem mondható olyan munkának, mely új *tankönyv* szerkesztését utasításaink megjelenése után kellőleg indokolná! Már pedig a szerző a tanulóknak négy osztályon át szerzett ismereteivel egyáltalában nem törődik, a hangsúlyozás tanításától és a declinatióktól kezdve sem a latinnal, sem a magyarral semmiféle összehasonlítást nem találtunk a könyvben! sőt még magukat a különböző formájú, de egy functiójú *görög* alakokat sem hasonlítja össze sehol, pedig ez az összehasonlítás pl. már Curtiusnál sem hiányzik (l. Curtius, 122 §., 134 §. stb.).

«A classikus attikai prózának szem előtt tartásához» is fér néhány szó. Kellő tudományos kezelés mellett bizony nem kellene tartani azoktól a «nem attikai» formáktól sem, annyival kevésbbé, mert végtére is csak kb. egy éven át olvashatnak classicus attikai prózát az iskolában. Homeros, Herodotos és Sophokles nincsenek attikai prózában írva. De

bajos dolog is az ilyen különválasztás: s okunk van hinni, hogy szerzőnknek még komoly törekvés mellett sem igen sikerülne, mert hiszen pl. éppen paradigmái közé is nem attikai alakot vesz fel. (*μέλισσα*, e. h.: *μέλιττα*, Xenoph. Kyrop. V. I. 23.)

További vezető elve a szerzőnek, hogy szabályait «röviden és világosan formulázza.» Itt megint az a meggyőződésem, hogy a legtudományosabb szabály egyszersmind a legvilágosabb és sok esetben a legrövidebb is. De ezt a szempontot egyelőre még most mellőzve, csak úgy találomra a következő szabályokat idézem, melyeket vagy világosság, vagy magyarosság dolgában tartok fogyatékosaknak, u. m:

1. l. 1. §. 2. «ς szokott többnyire állani az összetett szavak első részének végén». Ellenben. pl. 37. l. 41, § *ὅστις ἥστινος* stb. irásmód található.

3. l. 3. §. 3. «Azon szót, melynek utolsó szótagján semmi hangsúlyjel sem áll, *tompa hangsúlyú*nak (barytonon) nevezik.» Jobb lett volna megmaradni a görög terminus mellett, mert így zavarra adhat a magyar terminus alkalmat.

5. l. 8. §. 3. «A hajtott hangsúlyjel . . . . csak természet*én*él fogva hosszú szótag*ok*on állhat.»

7. l. 12. §. 1. «A görög nyelvben van három névragozás, melyeket *tőbeli végbetűjük* szerint különböztetünk meg.» Persze, ha első sorban nem a *jelek* a fontosak, akkor háromnál több névragozást is lehet megkülönböztetni.

21. l. 24. §. Czime: «Lágyhangz*ói* tövek.» (Egy sorral fellebb: hangzós tövek.)

38. l. 44. §. (Ez a paragraphus különben is rendkivül zavaros.) 2: «a mediumnak többnyire *visszatérő* jelentése van.» 51. l. 51. §. 5. «a mediumnak többnyire *visszaható* jelentése van.»

50. l. 51. §. 1. «Az *ἄν* szócskával kapcsolatban az indicativus mellékidei a *nem valósulást* fejezik ki.» A régi terminus-okozta zavar kapcsolatban van itt a homályos rövidséggel.

52. §. Czime: «Összevont *tiszta jellemű* igék.» Többször előforduló szerencsétlen terminus. Idevalónak tartom megemlíteni, hogy szerzőnk különben sem kerüli nyelvtanában a *képes beszédet* annyira, mint a valóságos magyarázatot. Beigtatástól, hangkilökéstől, meghosszabbítástól, megrövidítéstől, stb. csak úgy hemzsegnek a szabályai. (L. pl. az 53 §-t és a következőt.)

62. l. 55 §. 5. a.) «E futurum (az u. n. attikai) . . . *abból áll, hogy* a teljes alakból a *σ*-t *kilökik* (kik?) s az *ιζω* végű igéknél *egy ε-nak hozzágondolása után*, *βιβάζω*-nál pedig e nélkül az összevonást alkal*mazzák* etc.»

79. l. 61. §. 2. «E szerint ezen ragozáshoz tartozó igék (articulus?) két osztályra oszlanak: *A)* *-μι* végü igék *praesens-kettőzéssel B)* *νυμι* végzetü igék.» Hát *φημί*, *εἰμί*, etc.?

88. l. 62 §. 10. «*A cselekvő participiumok σ-val vannak képezve.*» Az összes cselekvő participiumok képzője szerintem -ντ. A görög nyelvtanok -ς nominativus-képzőt ismernek, melyet azonban a szóban levő könyv a declinatióknál is elfelejtett kiemelni s a latinnal összehasonlítani.

89. l. 64. §. «ἕστηκα és εἱστήκειν alak*ok*nak ... röviditett alakj*ai* is vannak.»

161. l. 111. §.» Az infinitivus .... *igebeli* természetét feltünteti abban» .... megint képes beszéd, és szerencsétlen terminus.

175. l. 124. §. 3 «Az egyes genit. *ragja* ου helyett ῶο, εω, ω.» «A többes genit. *ragja* ἀων, ἐων.» «A tbs. dat. *ragja* ησι, ης». stb. stb. Persze, ha, mint láttuk, a tövek alapján háromféle névragozást különböztetünk meg, azon sem csodálkozhatunk, hogy a tőhangzó a raghoz tartozik, vagy «igtattatik.»

Már a szabályok ezen sorozatában is szembetünő, hogy a homályosság okát néhol nemcsak a fogalmazás gyarlóságában, hanem mélyebben kell keresni. S ezzel eljutottam a szerzőnek utolsó vezető elvéhez : hogy t. i. a mennyire a praktikus szempontok engedték, «az ujabb nyelvtudomány vívmányait is kellő figyelemben részesítette.» Mint említettem, meggyőződésem szerint a praktikus szempont nem zárja azt ki, hogy a tankönyv vagy tanítás a tudomány követelményeihez mennél pontosabban alkalmazkodjék. A tudomány maga a rendszer, s mennél tudományosabb a szabály, annál kevesebb a kivétel. Szerzőnknek ezzel az elvével tehát röviden végezhetek, és könyvének pontos átnézése után jó lelkiismerettel állíthatom, hogy az újabb nyelvtudomány vívmányait nemcsak nem értékesítette, hanem e tekintetben a még meglévő görög nyelvtanok mellett is hanyatlást mutat. Kár volna a helyért, ha ezen állításomat bővebben akarnám megokolni; igazságát a könyv felületes átlapozása is bebizonyítja. A névragozásnál a jeleket egész mellékes dolognak tartja; rag és végzet különbségével sincs tisztában (l. 175. l. 124 §. 3.); a tövek szerint három névragozást különböztet meg; a beosztásnál a hangtani sorrendet egészen felforgatja; [*A)* Mássalhangzós tövek: I. Folyékony tövek II. Foghangú tövek III. Torok és ajakhangú tövek IV. Hangkilökő tövek. (Hogyan illenek ezek a beosztásba?) V. σ-tövek. *B)* Hangzós tövek, s ezek közt: ω és ο tövek, pl. ἥρως, Λητώ (!!)]; az igeragozásnál az actiók és idők viszonyát illetőleg tökéletesen zavarban van, s kivéve a táblázatot (40 és kk. lap), a hol egyszerre csak «cselekvés» rubrikái is előfordulnak, nem is szól actióról; de még a táblázatot is hibásan szerkeszti, mert a befejezett jövőt a beálló cselekvés rubrikájába osztja (44. lap.); fő- és mellékidőket különböztet meg præsensek és præteritumok helyett, s a személyjelek táblázatában is (39. l.) ezt a megkülönböztetést teszi meg főszempontnak;

ez az oka, hogy az augmentum és a kettőzés functiójával sincs tisztában; ezért szükséges külön megmondania, hogy a «mellékidők augmentumot kapnak» — (39. l.) ellenben, hogy a kettőztetés megmarad a módokban is; ezért olyan zavaros a 66. lapon lévő szabály (57 §. 1.); ezért kell kiemelnie, hogy a «plusqupft. mindig a prfctumát követi képzésében» — (69. l.); — s végtére: ezért nincs tisztában a perfectum præsens, a *jelen* befejezett cselekvés használatával, úgy, hogy olvasókönyvének ide való gyakorlataiban körülbelül 12-szer rosszúl használja a præteritum helyett; ezért szükséges megmondania: hogy a görög perfectum præsens értelmű, mintha ez már a nevében benne nem volna. Efféle hibák azonban onnan is erednek, mert az idők használatában minden összehasonlítást gondosan kerül a magyar és latin használattal. Hogy azonban a megkezdett lajstromot folytassam: szerzőnk a személyjeleket *kötőhangzó*val fűzi a tőhöz; ezt a kötőhangzót némely tövek kilökik (synkope); mások megnyujtják; ismét mások megrövidítik; így pl. a conjunctivus kötőhangzója gyakran *megrövidül* Homerosnál (178. l.); nemkülönben a hangzós tövű igék meg tőhangzójukat *hosszabbítják* meg (56. l.); ugyanezt cselekszik *τίθημι* stb. is (86. lap.); ellenben: «néhány hangzós tövű ige rövid tőbeli hangzóját az időképzésnél röviden hagyja, s néha -σ-t *igtat* be.» Mások hosszú hangzó után is beigtatják ezt a -σ-t (57. l.); az igék (melyek?) tövük szerint 8 osztályra oszlanak, melyek közül négy osztály rendesnek, négy pedig rendhagyónak neveztetik; a szenvedő aoristos képzője -ην, a futurumé -ησομαι (67. l.); ἕστηκα és εἱστήκειν alakoknak a rendes ragozáson kivűl *rövidített* alakj*ai* is vannak» (89. l.) és igy tovább in infinitum. Befejezik ezt az egész tanítást olyan táblázatok, melyeknek példányképéűl a 60 §-ban lévőt tarthatni; mind igen alkalmasok arra, hogy könyv nélkül irgalom nélkül megtanultassanak, de valóságos nyelvtudományi chaosnak nevezhetők, minden magyarázat és összehasonlítás nélkül, (rossz) szótárszerű rendben összehányva.

Mindent összefoglalva: az előttünk levő nyelvtan egyedűli jó oldala, hogy a többi meglévőknél rövidebb és olcsóbb, s hogy a legfontosabb anyag bizonyos tanári routine-nal van benne kiszemelve. De ezen anyag előadása kellőleg meg nem fontolt, tudományos és methodikus tekintetben egyaránt kifogás alá esik, szabályait képes kifejezések, homályos rövidség, itt-ott hibás magyarság, táblázatait pedig a tudomány-ellenes hagyományhoz való ragaszkodás többé-kevésbbé megrontotta. Részemről tehát Dávid István görög nyelvtanát a már meglévő Curtius-Ábel, Hintner-Schill, vagy Szamosi-féle nyelvtanoknál sem tudományi, sem methodikus tekintetben jobbnak nem tartom, mint a gymn. utasítások szellemének meg nem felelőt gymnasiumi használatra jelen alakjában a meglévőknél jobban nem ajánlhatom.*)

*) Az országos közoktatási tanács bírálata.

VEGYESEK.

— **A budapesti philologiai társaság** febr. 9-én tart felolvasó és választmányi ülést.

— **Görög és latin anecdoták** kiadását indították meg Studemund és Schœll (*Anecdota varia* Græca et Latina ediderunt Rud. Schœll et Guil. *Studemund*). Az első kötetet (Anecdota varia Græca musica, metrica, grammatica edidit Guil. *Studemund*. Berlin 1886. Weidmann. VI. 313 l. ára 10 m.) Studemund adta ki, a ki tudvalevőleg, mielőtt Hohenlohe herczeg neveztetett ki Elsass-Lotharingia kormányzójának, Manteuffel oldala mellett strassburgi egyetemi tanszékéről az új «Reichsland» tanügyi és politikai ügyeit igazgatta; e kötet boroszlói nyugodalmasabb állásának első, igen örvendetes terméke. Nem mind a mi benne foglaltatik, a szó szoros értelmében vett «anekdoton», van közte már kiadott mű is, de ezeket is megilleti az *ἀνέκδοτον* név, a mennyiben eddig ismeretlen vagy rosszúl ismert és a legnagyobb pontossággal összehasonlított kéziratok alapján új alakban jelennek meg. A kötet élén három canones harmonici, zenei értekezés, áll Stamm Adolftól ügyesen emendálva. Következik Choiroboskosnak fontos exegesise Hephaistion *ἐγχειρίδιον*-ja első tizennégy fejezetéhez Hœrschelmann Vilmos kiadásában, továbbá egy egész sor metrikus értekezés, Studemundtól mindenféle kéziratokból összegyűjtve. A grammatikai *ἀνέκδοτα* között van az állathangok különféle elnevezéseinek gyűjteménye a görögben, és egy értekezés (legkorábban Oppianosnak, a Halieutica szerzőjének idejéből), melyben a főbb görög istenségek epithetonjai — köztük több ismeretlen — vannak összegyűjtve, és mely a mythologusokat kiválóan érdekli. Azoknak, kik a görög grammatikusokkal, első sorban Hephaistionnal és magyarázóival foglalkoznak, e könyv nélkülözhetetlen.

A második kötet, melyet Schœll adott ki (Procli Commentariorum in rempublicam Platonis partes ineditæ ed. Rud. Schœll. Berlin 1886. Weidmann. 240 l. ára 10 m.) Proklosnak az ismeretes neoplatonikus bölcsésznek és Platomagyarázónak a Plato Politeiájához írt commentárjából a mindeddig még kiadatlan részeket tartalmazza. Proklos ezen commentárja, mely 480 táján készült és tizenhárom fejezetből állott, egyetlenegy kéziratban maradt ránk, melyet Laskaris 1491—92-ben Görögországból Medici Péter számára magával hozott, két részre szakítva; az első résznek, mely a könyv első nyolcz fejezetének legnagyobb részét foglalja magában, több ifjabb másolatát ismerjük; egyiküket, egy oxfordi másolatot, adta ki Grynæus 1534-ben. Második része (a 9-ik fejezettől a 13-ikig) 1500-ban a Salviati florenczi család könyvtárába, innen pedig a mult század végén Rómába a Vaticana könyvtárába került. Ebből Angelo Mai 1827, 28, 42-ben közölt terjedelmesebb részleteket, az egész töredék most jelenik meg először Usenertől és Schœll-től kitünően emendált alakban. Kár azonban, hogy Schœll kiadását nem alapíthatta az eredeti kéziratra, mely a Vaticanában nem tudni hol lappang, hanem be kellett érnie Holsteniusnak 1640 után készült pontos, de nem egészen teljes másolatával, valamint azt is csak sajnálni lehet, hogy nem tüntette fel az általa kiadott mű becsét és hogy nem csa-

tolta hozzá a Grynæus által nagyon rosszúl kiadott részletnek az eredeti florenczi kéziratra alapított kiadását.

— **Rankavis Kleonnak** «**Heraclius**» cz. **drámájáról** az Akadémia értekezései között tanulmány jelent meg dr. Télfy Ivántól (Heraclius. Rankavis Kleon hellen drámája. Nyelvészeti jegyzetekkel. Budapest 1886. 45 l. Ára 30 kr.). Télfy Rankavisnak régebben megjelent két drámáját is ismertette; a «Julian a hitszakadár» czímű́t 1879-ben az Akadémia értekezései között, a «Theodorát» a Fővárosi Lapok és a florenczi Revue Internationale 1885-ik évi folyamaiban. Jelen értekezésében az I. Heraclius byzanti császár történetét (619—671 Kr. u.) tárgyaló drámájáról szól; behatóan ismerteti tartalmát (4—30. l.), röviden megemlékezik azon könyvekről, melyeket Rankavis drámája megírásánál felhasznált és tárgyának régibb, Calderon- és Corneille-féle feldolgozásairól, kimutatja magának a szerzőnek fejtegetései alapján, mennyiben tér el a Heraclius történetének ezen legújabb feldolgozása a történeti hagyománytól, megrójja Rankavist, hogy Heraclius hadjáratainak hosszadalmas leírásával a drámai cselekvény haladását minden ok nélkül feltartóztatja, végül mutatványokat közöl a dráma nyelvéből és nyelvészeti észrevételeket tesz hozzá. A darabban ugyanis háromféle irálylyal találkozunk: az előkelő személyek új-görög irodalmi nyelven beszélnek, mely kevéssel tér el a régi *κοινή* nyelvétől; az alsóbbrangú személyek a közönséges társalgási nyelven beszélnek, végre a perzsa katonák a görög pórnyelvet használják, melybe azonban török szókat kevernek. Télfy mind a háromféle nyelvből közöl mutatványokat, és ezek kapcsán feltünteti a társalgási és a pórnyelv szókincsének régibb, újabb és idegen elemeit; a német dialectusokból vett drastikus példákkal kimutatja, hogy az új-görög pórnyelv és a régi görög nyelv között nincs nagyobb különbség, mint egyes német dialectusok és a német irodalmi nyelv között, végül pedig kifejti, hogy a régi görög és latin nyelv korántsem volt oly tisztán syntheticus és az új görög nyelv korántsem oly tisztán analyticus (segédigékre szoruló), mint azok szokták állítani, kik az új görög nyelvet a régi göröggel szemben egészen új nyelvnek szeretik feltüntetni.

— **A nem rég elhúnyt Miller Emilt** a «legravaszabb, legvakmerőbb és legnagyszerűbb mystifikátióval, melylyel valaha rászedték a tudós világot» vádolta Kopp Arthur («Beiträge zur griechischen Exzerptenlitteratur»), többek közt azért, hogy orphikus hymnusokat (melyek az Orphica Abel-féle kiadásában is megvannak) publikált egy papyrusból, mely sohasem létezett. Ezen vád ellen védi Miller emlékét Croiset Alfred a «Revue critique» mult évi folyamának 48-ik számában. Kimutatja, hogy a kérdéses papyrus a Bibl. Nationale-ban, az 574-ik sz. a. őriztetik, és hogy Omont már három évvel ezelőtt leirását adta «Supplement Grec de la Bibl. Nat.» czímű catalogusában. Hozzátehetjük még, hogy azóta Wessely ugyanazon papyrusból újból kiadta a hymnusokat a Wiener Studien utolsó füzetében. Ezen publicatióból különben kitünik, hogy Croiset nem kevéssé vetette el a sulykot, mikor «autopsia alapján» azt állítja, hogy Miller a kérdéses hymnusokat «a legnagyobb gonddal» adta ki. Miller publicatiója bizony nem a legpontosabbnak bizonyult.

— Alexander Trallianusnak, hatodik századbeli orvosnak a szembajokról szóló egy kiadatlan görög munkáját fedezte fel Puschmann. Editio princepse nemsokára Calvary-nál fog megjelenni Berlinben.

— Egy ujonnan felfedezett egyházi író. A würzburgi egyetemi könyvtárnak egy V. vagy VI. századbeli codexében, egyikében a legrégibb ránk maradt latin kéziratoknak, egy névtelennek, mint ki lehet mutatni, Priscillianus IV. századbeli spanyol egyházi írónak, itt-ott csonka tractatusai maradtak ránk, számra nézve tizenegy, melyek nemcsak az egyháztörténelemre nézve birnak nagy fontossággal, hanem a philologust is érdeklik, a mennyiben a bibliának Sz. Jeromos előtti fordításából, az újabban oly hévvel kutatott «Itala»-ból, körülbelül 370 idézetet foglalnak magukban, melyek a kutatásnak bő anyagot szolgáltatnak. Az újonnan felfedezett egyházi iró első kiadását a bécsi akademia által kiadott «Corpus scriptorum ecclesiasticorum»-ban fogja közzétenni Schepps G., kinek «Priscillian, ein neu aufgefundener lateinischer Schriftsteller des IV. Jahrhunderts» czímű értekezéséből (Würzburg, 1886. Stuber. 26 l. N. 8-r. Ára 1 m. 50) vannak véve ezen adatok.

— Az aquincumi amphitheatrum északi feléről Torma Károly a Wochenblatt für Baukunde mult évi folyamában (Nr. 75 és 79) érdekes, három rajzzal illustrált ismertetést közöl. Tartalma a magyarországi szakember előtt Torma akadémiai értekezéséből ismeretes.

— A régi görög művészetnek az eposhoz való viszonyáról fontos munka jelent meg *Schneider* Arthurtól: «Der Troische Sagenkreis in der ältesten griechischen Kunst» (Lipcse. Engelmann. 1885. 191 l. 8-r. 5 m.). Míg régebben azon a nézeten voltak, hogy a régi vázákon látható képek a mondák költői, eposi feldolgozásának befolyása alatt állottak, és egyes tudósok nem haboztak egyik-másik elveszett régi epos cselekvényét az ilyen vázarajzok segítségével reconstruálni, Luckenbach óta (Das Verhältniss der griechischen Vasenbilder zu den Gedichten des epischen Kyklos. 1880), ki némileg megszorította, bár korántsem tagadta, ezen hypothesis érvényességét, mindinkább arra a meggyőződésre jutottak, hogy az eposi tárgyú váza-rajzok a traditión és a népmondán, nem pedig az eposon alapulnak. Schneider, ezen újabb véleménynyel szemben, a régibb álláspontnak jogosultságát, habár némi megszoritással, vitatja és kivált az Aiginából való Onatasnak Olympiában látható csoportozatára utal, hogyan vetettek sorsot a görög hősök, hogy melyikök vívjon Hektorral párbajt (Paus. V 25 sk.), mely csoportozat minden részletben az Ilias leirásának (VII. 161 sk.) mintájára készült.

— Pecz Vilmosnak Görög mondattanáról (1883), mint olvasóink emlékeznek még, nemsokára megjelenése után Spitkó Lajos e Közlönyben (1883 p. 1028) úgy nyilatkozott, hogy «szerzője művével nagy érdemre tett szert, mivel ő az első, ki a görög mondattant új formába öntötte. Ez érdeméből művének egyes hiányai keveset vagy mitsem vonnak le. Szigorú bár kissé túlhajtott rendszeressége, éles logikája elismerésre s tiszteletre késztetnek». Ugyanezen mondattanról Ziemer Henrik, a «Junggrammatische Streifzüge» ismert szerzője, Pecz «Tropusai» német fordí-

tásának terjedelmesebb ismertetésében (Neuer Philologischer Anzeiger 1886, No. 56) a következőket írja: «Görög Mondattana a psychologiai momentumnak tekintetbevételével a mondat categoriái alapjára épült. Az utóbbi elvet a németeknél is követve találjuk, így Schröer A. és Josupeit O. latin mondattanaiban, csakhogy Pecznél következetesebben van keresztülvive és az egyes mondatrészek és mondatfajok categoriái is pontosabban vannak nála megállapítva».

— **Nagy Frigyes** király hires füzete a német irodalomról (1780), mely nehány év előtt új kiadásban jelent meg (*De la littérature allemande von Friedrich dem Grossen*, Heilbronn 1883. *Deutsche Literaturdenkmale des XVIII. und XIX. Jahrhunderts* 16. sz. A kiadó Geiger Lajos berlini egyetemi tanár), most német fordításban is fekszik előttünk: *Ueber die deutsche Literatur von Friedrich dem Grossen. Uebersetzt und mit Justus Mösers Gegenschrift herausgegeben von Dr. Heinr. Simon.* (Universalbibliothek, 2211. sz.). A nagy király kis könyve oly fontos történeti emlék és oly nagy hatással volt korára, hogy új kiadása és fordítása igen indokolt volt. Frigyes tudvalevőleg igen igazságtalanúl itélt nemzetének irodalmáról, melyet részben nem ismert, részben, egyoldalú franczia műveltségénél és izlésénél fogva méltányolni nem tudott. Hogy mily tájékozatlan volt, legjobban mutatja az az egy tény, hogy füzetében, mely 1780 végén, tehát nehány hónappal Lessing halála előtt, jelent meg, Klopstockot, Winkelmannt és Lessinget egy szóval nem említi, de nem említi Kleist Ewaldot sem, ki seregének egyik legjobb, a kunersdorfi ütközetben elesett tisztje volt, sem Ramlert és Gleimot, kik őt annyira dicsőítették ódáikban és dalaikban (főleg az utóbbi: *Kriegslieder von einem Grenadier*, 1758), sem Herdert, kinek egyik művét a berlini akadémia épen akkor jutalmazta volt. Goethének addig megjelent művei közől (Götz, Werther, Clavigo, Stella) csak az elsőt említi, melyet mint «ama rossz Shakespeare-féle darabok csúf utánzását» természetesen elitél. Wieland Oberonja 1780 márcziusában jelent meg s így még megbocsátható, hogy a király nem tud róla. Különben Frigyes ugyanazokat a nézeteket és itéleteket, melyeket e füzetében közzétett, már legalább öt évvel elébb fejezte ki «Korom története» cz. művének egy helyén, melyet Simon szintén közöl fordításában. — Frigyes könyve közvetlenül igen kedvezőtlen hatást tett a németekre. Több füzet jelent meg ellene, az első Jerusalemtől, a legjobb Möser Justustól, melyet Simon újra lenyomatott. Klopstock több ódát és epigrammát írt a király ellen, Goethe is tervezett, sőt meg is írt egy czáfolatot, mely azonban sohasem jelent meg és eddigelé nem került elő. Idővel megnyugodtak az elkeseredett kedélyek, s a németek már azzal is meg voltak elégedve, hogy a «franczia» Frigyes egyáltalában törődik a német nyelvvel és irodalommal. De általában kedvező hatású volt a király szózata, mert önbirálatra késztette és erélyes munkásságra serkentette a kortársakat, kik a nagyra becsült kritikus kifogásait tényekkel törekedtek megczáfolni.

— **Goethe Faustja** igen népszerű munka Angliában. Az első részt vagy harminczszor fordították angolra, a második rész átültetésével hatan tettek kisérletet: Birch, Bernays, Macdonald, Alfred Gurney, John

Anster és Bayard Taylor. Ez utóbbi lefordította a nagy munkának mindkét részét, még pedig lehetőleg ragaszkodva az eredetinek váltakozó alakjához is. Most az első résznek egy újabb fordítása jelent meg, egy amerikai némettől, Frank Claudytól (Washington, 1886), ki szintén megtartja az eredetinek versmértékét és sok tekintetben sikerrel oldja meg feladatát, de általában, E. P. Evans ítélete (Allg. Zeitung, 1887. 1. sz.) szerint, nem tudott jelesebbet adni, mint Bayard Taylor. Azt is méltán kifogásolja a bíráló, hogy Claudy sem bevezetést, sem magyarázó jegyzeteket nem csatolt fordításához, melynek puszta szövegét bajosan fogják az amerikaiak megérthetni és élvezhetni.

— **A Lorelei név** eredetéről s jelentéséről érdekes előadást tartott Hertz Vilmos a bajor akadémiában (*Sitzungsberichte* 1886. 2. füzet). Ma már kétségtelen tény, hogy az úgynevezett Lorelei-monda, mely pl. Heine ismeretes költeményének teszi tartalmát, nem népmonda, hanem Brentano Kelemen költeménye, kinek *Lore Lay* cz. balladája 1802-ben jelent meg. A Lorelei tudvalevőleg egy visszhangjáról (mely azonban a vasut építése óta nagyon gyöngült) már századok előtt híres sziklás hegység a Rajna partján, melyről egyetlenegy igazi népmonda él a hagyományban, hogy t. i. a hegy belsejében törpék (vagy egyéb szellemek) őrzik a nibelungok kincsét. E mondát már a XIII. századi Marner ismeri (*Der Nibelunge hort lît in dem Lûrlenberge*) s azóta is sokszor ismételték. A mit ezenkívül újabban mondaszerűt a Lorlei-hegyről beszélnek, az vagy ügyefogyott csinálmány (mint az úgynevezett rajnai mondák tetemes része) vagy modern költők önálló alkotása. — A mi már most a hegynek nevét illeti, ez hármas alakban fordul elő: Lorelei, Lurelei, Lurlei. Rég felismerték, 1. hogy e név nem személy-, hanem helynév, és 2. hogy összetétel, melynek második része igen ismeretes; *die Lei* t. i. a Rajna s Mosel vidékén számtalanszor szereplő köznév, mely a. m. pala, palakő, palaszikla, hogy tehát 3. Lorelei a. m. Lorehegy, Loreszikla. — De mit jelent a szónak első fele? E kérdésre ad igen elfogadható feleletet Hertz id. fölolvasásában. A név először egy X. vagy XI. századi oklevélben fordul elő: *Mons Lurlaberch*; ez összetételből következtethetni egy önálló *lurlo*- vagy *lur*-ra. Mit jelent ez? A hegy oldalában volt egy barlang (mely újabban a vasúti alagútnak esett áldozatúl), melyet a nép *Lurloch*- vagy *Hanselmannsloch*-nak nevezett. Ha e két név azonos jelentésű, akkor *Lur* a. m. *Hanselmann* t. i. törpe, elbe v. elfe. És ezt bizonyítgatja Hertz, roppant anyagot hordva össze az összes német nyelvekből és szójárásokból. E gazdag anyag kétségtelenné teszi, hogy a *lûren* (ma *lauern*, leselkedni) igének töve minden germán nyelvben megvan és hogy csakugyan első sorban ‚szellemet‘, ‚törpét‘ jelent. Számos a német helynév, melyben a Lorelei szó első eleme megvan, így pl. Lurenthal, Lurenbrunnen, Lurejerri (Loreforrás), Lurlesbad, Lorleswald, Lûrmât (Lorerét), Lûrenburc, Lurhalde, Lorberg, Laurenberg, Laueregg stb. Hertz tanulmányának eredménye: a német *hlûr*, *lûr*, gyenge alakjában *lûro*, képzővel *lûrlo*, fem. *lûra* a. m. szellem, elb, és a visszhangjáról hires rajnai hegy, melynek üregeiben törpék őrzik a nibelungok kincsét, e luróktól vagy lurlóktól vette nevét: ófn. *Lûrlaberch*, kfn. *Lûrlinberc*, *Lôrleberg*, *Lôrberg*, újfn. *Lurelei*, *Lourlei*, *Lorelei*.

— **A német népdalról** ajánlásra méltó kis dolgozat jelent meg, válogatott régi népdalok gyűjteményével Kinzel Károlytól (*Das deutsche Volkslied des XVI. Jahrhunderts*, Berlin, 1886, Neuenhahn, 63. l.). A bevezetés helyesen tájékoztat a német népdal fölfedezéséről, mely tudvalevőleg Herder és Goethe érdeme, valamint a nép- és műdal, nép- és műköltészet viszonyáról, és a népköltészet fejlődéséről. Csak abban téved a szerző hogy a legrégibb költészetet tisztán epikainak és a népköltészetet fiatalabb eredetűnek tartja mint a műköltészetet. A *feljegyzés* ideje nem egyszersmind a *keletkezés* ideje. A népek legrégibb korszakában is voltak lyrai dalok, az meg épen kétségtelen, hogy a népköltészet jóval régibb mint a műköltészet, bár az elsőnek termékeit csak aránylag igen késő feljegyzésekben birjuk. V. ö. e kérdésről Steinthal H. kitünő czikkét a Zeitschrift für Völkerpsychologie XI. kötetetében.

— **A Lenore-ballada tárgya** a délszláv népeknél, valamint a görögöknél is ismeretes. Wollner V. 1882-ben kifejtette (Archiv für slavische Philologie), hogy e déli változatok közt a szláv, nevezetesen a szerb az eredeti, és e föltevést Psichari János pontosabban oda módosította, hogy a szerb népdal a tárgynak legeredetibb földolgozása, ebből származott a bolgár, ez utóbbiból az albán és csak az albánból a görög változat. E nézettel szemben Politis N. T. egy görögül irt tanulmányban (*Τὸ δημοτικὸν ᾆσμα περὶ τοῦ νέκρου ἀδελφοῦ*, Athén, 1885) bebizonyítja, hogy a déli népdalok közől a görög dal az eredeti, melyből egymástól függetlenül származtak az albán és a bolgár változat, mire ez utóbbi a szerb és a többi szláv dalok és mondák forrásává lett. — A Lenore-tárgyra vonatkozóan két érdekes dolgozatra figyelmeztetem olvasóinkat: Felix Liebrecht, Zur Volkskunde (Heilbronn 1879), p. 195: *Der Vampyr*, — és Erich Schmidt, Charakteristiken (Berlin 1886), p. 199—245: *Bürgers Lenore.* — Ezekhez járul Otto Böckel, *Deutsche Volkslieder aus Oberhessen*, Marburg 1885, p. LXXII.

— **A hires Luther-melódia** (az ,Erős vár nekünk a mi istenünk' kezdetű dalnak szövegéhez) eredetéről egy idő óta heves vita foly a hymnologusok közt. Utoljára Bäumker Vilmos állította, hogy e melódia egyes részletei, t. i. az egyes verseknek melódiái, különböző régi misék egyes részleteiből vannak véve, s hogy a dal főforrása a Missa de Angelis. Már maga az a fölfogás is sajátszerű s voltakép elképzelhetetlen, hogy Luther az ő dallamait egyes misei részletekből, minden sort másunnan, sajátította volna el, és szakértő birálók már hangsúlyozták, hogy ily módon komponálni nem lehet. Most Thürlings kimutatja (Allg. Ztg. jan. 6.), hogy Bäumker azon állítása is tarthatatlan, hogy a híres melódiának főforrása a Missa de Angelis, mert e mise nem régi, hanem új, valószinűleg a XVIII. század elején keletkezett zenemű. Az ünnep, mely e mise létrejöttére vezetett, valószinűen a Festum St. Angelorum Custodum, mely a XVI. században keletkezett Spanyolországban, de lassan terjedt és csak 1670-ben lett általános egyházi érvényűvé.

— **Bürger Gottfr. Ágost** német költő születésnapjáúl eddigelé rendesen 1748. január 1-jét jelölték meg az életrajzi s irodalomtörténeti művek. Most, a molmerswendai anyakönyv alapján, ki van mutatva, hogy a költő születésnapja 1747. decz. 31-ke, megkereszteltetett 1748. jan. 4-kén.

— **Frommann Károly György**, a nürnbergi germán muzeum második igazgatója, jeles germanista, január 6. meghalt. Frommann 1814-ben szül. Coburgban, s Heidelbergben és Göttingában tanult. Már 1837-ben adta ki Herbort von Fritzlar eposzát «Liet von Troye», később tanulmányozta és gyűjtötte a Konrad von Würzburg-féle «Trojanischer Krieg»-nek és Thomasin von Zerkläre tanító költeményének («Der wälsche Gast») kéziratait. Főérdeme: szójárási kutatásai s dolgozatai; ő szerkesztette 1854—59. és 1875 a «Die deutschen Mundarten» cz. kitünő folyóiratot, ő adta ki újból (1876) Schmeller «Bajor szótárát», valamint Fröbel és Weikert nürnbergi szójárásban írt költeményeit, jeles nyelvtannal és szótárral. Élete utolsó éveiben a Luther bibliájának szövegével s nyelvével foglalkozott. E dolgozatainak körébe tartozik 1862-ben megjelent tanulmánya «Vorschläge zur Revision von Luthers Bibelübersetzung» és az új testamentom kiadása, 1870.

— **Magyar eredetű szók a bánsági svábok nyelvében.** A mindennapi érintkezés, melyben a Bánság térein 5—6 nemzetiség naponta van, eredményezte azt, hogy nyelveik egymásból kisebb-nagyobb számú szókat kölcsönöztek. Kétségtelenűl (akár közvetve, akár közvetetlenűl) a magyarból vannak véve a következő bánsági német szók: *kolátsché* (vagy kolátschen) kalács; *tschinakl* (vagy tschináchl) csolnak; *tschutré* csutora; *pujké* pulyka; *kásché* kása; *gúlé* gúlya; *gollasché* gulyás; *tschikósch* csikós; *pirosch* béres; *zallasch* szállás; *buktieren* megbukni és megbuktatni; *ménésch* ménes; *tschárdé* csárda; *kokas* kakas; *gatjer* (pl.) gatya; *tolmán* dolmány; *hotter* (vagy hottár) határ; *kepernik* köpönyeg; *fokosch* fokos; *haldermásch* áldomás; *bíko* bika; *pogátsché* pogácsa; *tschákán* csákány; *pitank* bitang; *tschischmé* csizma; *túréschleppe* túróslepény; *tarhonjé* tarhonya.

E. K.

KÖNYVÉSZET.

Aristophanis comici quae supersunt opera. Recensuit Fred. H. M. Blaydes. Vol. I. Undecim fabulas superstites continens. Vol. II. Fragmenta continens. Halle 1886. Waisenhausbuchhandlung. XC és 528 l. XIV és 628 l. Ára 16 m. — Tulajdonképen kisebb kiadása Blaydes nagy kritikai Aristophanes-editiójának, melyből azonban mindeddig (1880—1885) csak öt darab és a töredékek láttak napvilágot. A nagy kiadás hihetetlenűl hiányos apparatus criticusával nagyszámú «új» (de ritkán jó) coniecturái daczára értéktelen és a Velsen-féle kiadással össze sem hasonlítható, a kisebb kiadásnak pedig csak az az érdeme, hogy az egyedűli teljes Aristophanes-kiadás, melyben az Aristophanesre vonatkozó kritikai és exegetikai újabb irodalom legalább némileg értékesítve van.

Berühmte Handschriften des Mittelalters in photographischer Nachbildung. I. Das Nibelungenlied nach der Hohenems-Münchener Handschrift (A) nebst Proben der Handschriften B und C, mit einer Einleitung von Ludw. Laistner. München 1886, 4°, 48 lap a szöveg s 58 levél a kézirat, ára 60 mk. E nagyszerű vállalat előttünk fekvő első kötete nemcsak azért igen érdekes, mert a Nibelungének egyik legrégibb kéziratának hű képét adja,

hanem valóban tudományos szempontból is fölötte fontos és értékes, mert a kézirat hasonmása oly kitünően sikerült, hogy a kézirat kritikájának és szöveg-javításának is szolgálhat alapjáúl. A bevezetés érdekesen próbálja kimutatni, hogy a kézirat, melyről Lachmann tudvalevőleg azt hiszi, hogy a nagy eposz legrégibb szövegét tartalmazza, egy csonka kéziratnak mása, és hogy azok a versszakok, melyek e csonka kéziratból hiányoztak, megvannak (bár némileg módosított alakban) a B-kéziratban. E fölfogás szerint persze az A-kézirat szövege nem lehet az eposz legrégibb és leghitelesebb szövege.

Boeckh August, Die Staatshaushaltung der Athener. Dritte Auflage, herausgegeben und mit Anmerkungen begleitet von *Max Fränkel.* Berlin 1886. Georg Reimer. I. XXVIII és 711 l. II. 317 és 217 (jegyzet) l. Ára 30 mk. — Bœckh 70 évvel ezelőtt először, 1841-ben másodszor megjelent epochalis munkájának legjobb kiadása, melyben a kiadó nemcsak Bœckh kéziratai toldásait és megjegyzéseit vette fel, hanem az újabb szakirodalomra is folyton figyelemmel volt.

Bonitz, Platonische Studien. 3. Aufl. Berlin 1886. F. Vahlen. 323 l. Ára 7 m. 50. — A Plato interpretatiójára nézve korszakot alkotó műnek ezen harmadik kiadása az előbbeniektől alig különbözik egyébben, mint hogy fel van benne véve B.-nak 1878-ból való akadémiai értekezése «Zur Erklärung von Platon's Phädon p. 62 A» és hogy a jegyzetek részben tekintettel a Platóra vonatkozó újabb publicatiókra több helyen bővítettek.

Brédif, L'éloquence politique en Grèce. Demosthène. Deuxième édition. Paris 1886. Hachette. 374 l. Ára 3 fr. 50. — Igazi franczia esprit-vel írt munka, melyet a szakember is, ha nem is tanulsággal, mindenesetre élvezettel fog olvasni. Kár, hogy Br. Demosthenes ellenfelei ellen nagyon el van fogulva. A második kiadásban az elsőnek egynehány fejezete rövidebbre van fogva és kivált a polemikus természetű jegyzetek közül sok egészen elmaradt. Az utóbbit a tudományosság érdekében mindenesetre csak sajnálni lehet.

Caesaris commentarii de bello Gallico, erklärt von F. Kraner. Vierzehnte verbesserte Auflage von *W. Dittenberger.* Berlin 1886. Weidmann. 399 l. Ára 2 m. 25. — A «De bello Gallico» legjobb iskolai kiadása, mely a legújabb szövegkritikai tanulmányokra is kellő tekintettel van. Tizennegyedik kiadása az előbbiektől leginkább az által különközik, hogy Gallia térképe Kieperttől új, rectificált alakban van hozzácsatolva. — Sokkal gyengébb Cæsar e művének Eichert-féle kiadása iskolai szótárral (Breslau. Kern. 2-ik kiadás. Ára 1 m. 80.).

Gerber A. et A. Greef, Lexicon Taciteum. Fasc. I—VI. Leipzig 1877—1886. Teubner 704 l. Lex. 8-r. Ara 24 m. — Mintaszerű specialis szótár, mely nemcsak Tacitus helyes megértéséhez járul hozzá számos helyen, hanem a latin lexicographiának és grammatikának is becses anyagot szolgáltat.

Hahn Werner. Odin und sein Reich. Die Götterwelt der Germanen. Berlin, Simion, XVI, 347 l., 4 mk. — A német mythologia népszerű előadása.

Hubert, Römische Staatsalterthümer. In kurzer Übersicht zusammengestellt. Mit 18 Abbildungen und einem Plan. Berlin. 1886. J. Springer. 256 l. — A Kopp-féle «Grundriss» harmadik, gyökeres átdolgozása, mely igen jó tájékoztatónak bizonyul. A mellékelt ábrák ritka kivétellel sikerülteknek mondhatók.

Kalewala, Das Volksepos der Finnen. Übersetzt von Paul. II. Helsingfors, 1886, XI, 394 l.

Hivatalos nyugtázás.

Az «Egyetemes Philologiai Közlöny» 1887. évi I. füzetében közölt nyugtázás kelte azaz január 6-dika óta a mai napig teljesített befizetésekről.

A) Tagdíjfizetések.

1. Rendkívüli tagoktól. 1887-re: Némethy Géza, Budapest. — Solymossy Sándor, Budapest. — Steuer János, Budapest.

2. Rendes tagoktól. 1885-re: Dr. Simonyi Zsigmond, Budapest. — **1886-ra:** Dr. Radó Antal, Budapest. — Erdélyi Károly, Nagy-Kanizsa. — Dr. Simonyi Zsigmond, Budapest. — Tiber Ágost, Budapest. — **1887-re:** Nátafalussy Kornél, Kassa. — Barbarics Róbert, Baja. — Kotunovics Sándor, Nagyvárad. — Dr. Heinrich Gusztáv, Budapest. — Dr. Váczy János, Budapest. — Dr. Petz Gedeon, Lipcse. — Dr. Ábel Jenő, Budapest. — Dr. Fináczy Ernő, Budapest. — Petrovich Ferencz, Nagyvárad. — Moravcsik Géza, Szarvas. — Székely Ferencz, Nagy-Enyed. — Holczinger Imre, Veszprém. — Dávid István, Budapest.

B) Előfizetések.

1886-ra: Szabadkai főgymnasium, II. félévre. — Belényesi görög-katholikus főgymnasium, II. félévre. — **1887-re:** Weber István, Baja, I. félévre. — Székelyudvarhelyi római katholikus főgymnasium. — Soproni szent-benedekrendi székház. — Szászvárosi helv. hitv. Kuuntanoda. — Beszterczebányai királyi főgymnasium. — Seeliger Károly, Lőcse. — Ifjabb Klein Mór, Arad. — Ifjabb Berger Sámuel, Nagyvárad, 2 példányra. — Nagykállói állami főreáliskola. — Pécsi római kath. főgymnasium kiegészitésül 1 frtot. — Pfeifer Ferdinánd, Budapest, 3 példányra. — Zirczi apátsági könyvtár. — Sátoralja-ujhelyi római katholikus gymnasium. — Marosvásárhelyi reform. kollegium kiegészitésül 1 frtot. — Tordai unitarius gymnasium. — Beszterczebányai ágost. hitv. algymnasium 5 frtot. — Belényesi görög-kath. főgymn. 2 frtot. — Eperjesi evang. kollegium. — Nyiregyházi gymnasium 5 frtot. — Jászvárosi könyvtár. — Hornyánszky Viktor, Budapest, 2 példányra. — Zilahi helvét hitvallásu gymnasium 5 frtot. — Eperjesi római kath. főgymn. — Kolozsvári helvét hitv. kollegium 5 frtot. — Budapesti kegyesrendi főgymnasium. — Budapesti ágost. hitv. főgymnasium. — Budapesti állami tanitónőképezde. — Hódmezővásárhelyi helvét hitv. főgymnasium 5 frtot.

Budapest, 1887. évi január hó 23-án.

Cserhalmi Samu,
a budapesti philologiai társ. pénztárnoka.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

1887. MÁRCZIUS. XI. ÉVFOLYAM. III. FÜZET.

EGYETEMES
PHILOLOGIAI KÖZLÖNY.

A M. T. AKADÉMIA NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK ÉS

A BUDAPESTI PHILOLOGIAI TÁRSASÁG VÁLASZTMÁNYÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTIK

HEINRICH GUSZTÁV, P. THEWREWK EMIL, ÁBEL JENŐ.

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA

1887.

TARTALOM.

Az Egyetemes Philologiai Közlöny a Magyar Tudományos Akadémia megbizásából és támogatásával jelen ugyan meg, de tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

Az Egyetemes Philologiai Közlöny tiz havi füzetben, minden hónap (augusztus és szeptember kivételével) 1-én, évi 40 ívnyi terjedelemben jelen meg.

Előfizetési ára: Egész évre 6 frt, fél évre 3 frt. Egyes füzetek 60 kr. Az előfizetési pénzek Cserhalmi Samu úrnak (Vár, Országház-utcza 9,) czimzendők.

A CLASSICUS OKOR ISMERTETÉSE GYMNASIUMAINKBAN.

1.

Mint már régóta, ugy ma is a két classicus nyelv és irodalom tanulmányozása képezi a gymnasium egyik főfeladatát. S azt hiszem, joggal. E tanulmány ugyanis egyrészről a fiatal elmére nézve hatalmas szellemi gyakorlat, mely legjobban veti meg a szükséges általános grammatikai és logikai készültség alapját; másrészről pedig — s ez a legfőbb — e tanulmányok, helyesen kezelve és a szükséges elemekkel czélszerüen kiegészitve, legbiztosabban értetik meg velünk azon kor szellemét és életét, mely eszményi tartalmánál fogva az általános culturfejlődésre nézve a multban mindig igen hathatós tényezőnek bizonyult, s melylyel a modern műveltségnek is sok szála szorosan összefügg. Ez a kor a classicus ókor, fris teremtő erejével, egyszerűbb életviszonyaival és kiválóan idealistikus és æsthetikai jellegével.

Az a kérdés, kellően teljesiti-e a jelenlegi magyar gymnasium ezen eléje kitűzött magas feladatot. Nevezetesen: elegendőképen ismerteti-e meg tanitványaival a classicus ókor állami, vallási, társadalmi életének mindama concrét viszonyait, melyek nélkül a régiek világnézetének, gondolkozásmódjának, irodalmi és művészeti productumainak felfogása és méltatása jóformán lehetetlen?

Azt hiszem, a ki viszonyainkat ismeri és elfogulatlanul itél, nem adhat épen kedvező feleletet.

Nagyon meg volna lepve a magyar abituriens, ha saját olvasmánya, tanulmánya és tapasztalata alapján csak nagy vonásokban is kellene méltatnia pl. Horatius irói egyéniségét, szerepét az irodalomtörténetben és a római szellemi élet fejlődésében. Zavarba jönne, ha arra kellene pl. felelnie, miben különbözik egymástól Pheidias és Praxiteles művészete, vagy mennyiben befolyásolták vallási tendentiák a görög szinügyet és plastikát. De ne hozzunk

fel ily általánosabb kérdéseket. Járatlanságot fog rendesen tanusítani akkor is, ha csak a mythologiából vagy az ókori régiségek bármely köréből kissé behatóbb feleletet kellene adnia. Sőt — s ez megint általános tapasztalás — mióta a világtörténelem nem képezi az érettségi vizsgálat tárgyát, még a régi népek politikai viszonyait és külső történetét is igen hiányosan ismerik a tanulók.

És nem tudom mi oknál fogva, de mintha ezt valamennyien igen természetesnek találnók. Nincs az a vizsgáló bizottság, mely nem elégednék meg azzal, ha az abituriens valamely classicusból egy azelőtt nem olvasott helyet tűrhetően lefordít. Hogy mit és mennyit olvasott s hogyan olvasta azt, tudja-e a művet, melyből fordít mint egészet is méltányolni, tartalmát, elrendezését, czélját, irodalmi jelentőségét illetőleg, azt nem igen kutatják. Elég ha a fordítandó hely logikai összefüggésével meg tud küzdeni, a többire, a régiek életének méltatására, nem igen fektetnek sulyt. Tökéletesen megfelel, ha a constructiót el nem téveszti, vagy ha tudja, hogy postquam után rendesen a perfectum indicativusa áll. S ha még azt is elmondja, hogy Cicero Arpinumban született és a triumvirek parancsára 43-ban öletett meg, akkor a követelményeknek egészen megfelelt.

És a mi keveset és töredékeset tudnak is tanulóink az ókori életről, többnyire a holt verbalismus ködében marad. «Szavak, üres szavak», mondhatnók mi is. Mintha nem is reális világról volna szó reális emberekkel és tárgyakkal. Tiszta, plastikus képet az elmondottakhoz ritkán tudnak fűzni és az ókor mélyebb felfogása általában pium desiderium marad. Természetes, hogy ily eredmény azután kivált a nem philologus és a grammatikai tudás előtt kevésbbé meghajló hallgatóra csaknem kicsinyes benyomást tesz.

Igy lép a tanuló az életbe. A világ, melyben nyolcz évig ugyszólván bekötött szemmel botorkált, melyről többnyire kellő rendszer nélkül csak beszélni hallott, a nélkül hogy azt világosan és teljes szépségében látta is volna, idegen marad előtte. Ignoti nulla cupido. Még forditásban sem vesz többé classicust a kezébe. S ha mégis egyszer-másszor megteszi, nem ismervén a régiek életét, lépten-nyomon előtte érthetetlen vonatkozásokra bukkan s kedvetlenül félre löki az irót. Ha pedig később egyszer egy muzeumba teszi lábát és értelmetlenül kénytelen megállani a tiszteletreméltó ókori maradványok és a művészet remekei előtt, elkese-

redve gondol vissza a sok órára, melyet nem használt fel eléggé czélszerűen. Nem csoda, ha igy napról napra szaporodik a classicus tanulmányok ellenségeinek tábora.

És mi ennek a kelletlen állapotnak az oka? Első sorban mindenesetre tantervünk több hiányos és czélra nem vezető intézkedése. De okai vagyunk jórészben mi magunk is.

Mindenek előtt constatálni kell, hogy a jelenlegi gymnasiumi tanterv kevéssé gondoskodik valamint általában a világtörténelem, ugy különösen ennek ókori részének sikeres tanitásáról. Nem szenved kétséget, hogy a történelem tanitásában a kettős fokozat a valóban helyes út. E kettős fokozat nem önkényes combination alapszik, hanem szükségképeni folyománya mintegy a tanuló életkora és természeti fejlődése helyes megitélésének. Az első vagy előkészitő fokon a mondák világa, kimagasló egyéniségek és hatalmas jellemek eleven rajza, nagy horderejű eseményeknek közvetlen és az okoskodástól lehetőleg tartózkodó elbeszélése köti le a fiatal elmét. Ez adja meg a biztos alapot, melyre támaszkodva azután egy magasabb fokon válik csak lehetségessé az, mit pragmatikus történelemnek szoktunk nevezni. Igy tanitják ezt jeles pædagogusok, igy mondották ezt ki már több izben a poroszországi gymnasiumok igazgatói által tartatni szokott conferentiák. Hasonló értelemben történt nyilatkozat az 1882-ben Brüsszelben tartott nemzetközi tanügyi congressuson is. S nincs talán tanterv, mely ezen felfogást a gyakorlatban ne követné. A mi tantervünk azonban, kissé hyperidealis s itt-ott kétes értékű elméleteket követve, a három alsó osztályban elvileg elveti a különálló történelmi oktatást s ez elvét a világtörténelemre nézve most is fentartja, jóllehet a magyarok történetét illetőleg már engedni volt kénytelen. A kellő alap előkészitése nélkül az ókor oknyomozó történetét már a IV. osztályban rendeli taníttatni. Hogyan értessük meg már most kellően az ókori civilisatió érdemét oly tanulókkal, kik a mellett, hogy a magasabb történelmi belátásra egyáltalán még kevésbbé képesek, még előkészítő cursuson sem mentek keresztül és sokszor még a legelemibb ismereteket is most kénytelenek először elsajátítani. Szép szó az, mit az Utasítások az alsó három osztály feladatának mondanak, t. i. a történeti érdeknek az ifjú lélekben való felkeltése. E feladat megfejtését az Utasitások sok egyébbel együtt a magyar nyelv tanárára bízzák. De a magyar nyelv tanára, még ha 6 órát is adnak neki hetenkint, első sorban

mindig a magyar nyelv tanárának tekinti magát és a történeti érdek felkeltése reá nézve igen másodrangú dolog. S azután ezen szép szavak nagyon is alkalmasak arra, hogy a történettanítás terén a semmit vagy keveset tevést kényelmesen el lehessen takarni. Különben is hogyan lehetne kellő történeti ismeretek közlése nélkül valódi történeti érdeket ébreszteni? Jobb, ha a kis fiúkat több positiv ismerettel látjuk el. S ha erre hajlandó volna is a magyar nyelv tanára, utjában áll jelenleg az Utasitások szerint szerkesztett magyar olvasókönyv, mely Utasítások a világtörténelmi olvasmányra nem fektetnek épen fősulyt. Nézzük csak a legjobb hírnek örvendő Lehr-Riedl-féle olvasókönyvet. Alig pár lap jut benne világtörténelmi olvasmánynak.

Nálunk tehát az ókori történetet rendszeresen és összefüggésben csak egyszer, s akkor sem épen a kellő helyen, t. i. a IV. osztályban tanítják (a római császárok történetét az V-ben). Azután szó sincs többé róla. Még az érettségi vizsgálaton sem jut neki szerep. Mennyivel nagyobb gondot fordítanak a dologra az osztrák és német gymnasiumok, de még a praktikus Angolország iskolái is, mely utóbbiakban más történetet mint ókorit jóformán nem is tanítanak. S azután a világtörténelem vagy legalább ennek ókori része több ellenző (szerintem alaptalan) felszólalás daczára mindenütt képezi még az érettségi vizsgálat tárgyát. S mennyi időt fordítanak általában másutt a gymnasiumi oktatás e fontos ágára!

Az osztrák tanterv szerint pl. a görögök és rómaiak történetét a II. osztályban heti 2 órában tanítják, az V-ben heti 3 órában a történelmet Itália meghódításaig, a VI-ban 4 órával a középkor végeig, míg végre a VIII-ban a 2. félévben heti 1 óra a görög és római történet kiválóbb részleteinek ismétlésére van rendelve. — A szász tanterv szerint (9 évi gymn.) az ókori történetet mindjárt az I-ben heti 2 órában adják elő, mi azután a II. és III-ban ismételtetik. Következik a IV-ben a keleti népek és a görög nép története, az V-ben a római történet heti 2—2 órában. A VI. és VII-ben ismétlik a görög, a VIII-ban a római történetet. — A berlini, u. n. kölni gymnasiumban (9 évi cursus) az I-ben heti 1 órában a classicus mythusokat ismertetik, a II-ban pedig heti 1 órában elbeszélések az ókori történetből vannak előírva. Azután a görög és római történetet a III-ban heti 2 órában tanulják, a VI-ban (2 óra) a keleti es görög történetet, a VII-ben 3 órában Róma történetét a görög történet ismétlésével. A IX-ben heti 3 órában az előbbi osztályok

történelmi anyagát újból ismétlik. — A bajor gymnasiumok (9 évi cursus) III. osztályában heti 2 órával az ókori mondák és az ókor története (Augustusig) szerepelnek. Pragmatikusan tárgyalják az ókori történetet a Gracchusokig a VI-ban (2 óra), a többit a VII-ben (2 óra). A IX-ben heti 2 órában az előbbi osztályok összes történelmi anyaga ismételtetik. — A würtembergi gymnasiumokban (10 évi cursus) a keleti népek és a görög nép történetét Solonig először a III-ban tanulják heti 2 órában, a IV-ben 1½ órában folytatják az ókori történetet a pún háborúkig és befejezik az V. osztályban (2 óra). A VII-ben pragmatikusan tanítják az ókori történetet Augustusig. A IX-ben heti 2 óra a görög és római régiségek: topographia, államszerkezet, pénzügy, hadügy, vallás, magánélet és művészet rendszeres tanulására van rendelve, míg azután a X-ben ujból az ókori történet ismétlése következik.

Csak azért hoztam fel e hosszú s talán kissé száraz kimutatást, hogy tisztán lássuk, mily mostoha bánásmódban részesül minálunk az ókori történet, és hogy az e téren ujabban tapasztalható feltünő ignorantiának első sorban oka tantervünk hiányos intézkedése.

A IV. osztályban tehát, a mint a viszonyok jelenleg állanak, az ókori történetet valójában csak fogyatékosan ismertetik. Az igy támadt hézagokat azután a felső osztályokban sem pótolják kellően, és valljuk meg, a mi legalább a politikai és külső történetet illeti, tulajdonképen nem is pótolhatják. A történelem tanárának ez semmiféle utasítás által nem tétetik feladatává. A philologusoknak pedig, kikre mint valami csodadoctorokra mindenféle bajok orvoslását szeretik bizni, a külföldi praxishoz viszonyítva kevés idő áll nálunk rendelkezésére. És e kevés időből is mennyit vesznek igénybe a nyelvi és formai nehézségek és a stilisztikai gyakorlás, melyre pedig a philologusnak nagy gondjának kell lenni, mert az érettségi vizsgálaton irányadó és döntő szerepe épen a stilisztikai jártasságnak van. «Hic Rhodus, hic salta» gondolja tehát magában a philologus és így cselekszik is. Azután a classicus olvasmány, hogy alapos legyen, aránylag csak kis körre terjedhet, és ez olvasmánynál, hacsak nem akarjuk az összbenyomást nagyon zavarni és az olvasott mű æsthetikai hatását csökkenteni, terjedelmes és szorosan a dologhoz nem tartozó excursusokba nem bocsátkozhatunk. Ugynevezett történelmiekbe bizonyára legkevésbbé. És az Utasítások is meghagyják a philologusnak, hogy az antiquarius

magyarázatból csak annyit adjon, mennyi az illető hely megértésére okvetetlenül szükéges. Ki frissítse tehát fel a felső osztályokban egész teljében az ókori történetet és pótolja a hézagokat? A philologus, mint a fentebbiekből látjuk, a jelen körülmények közt aligha, legalább a mi a két classicus nép politikai és külső történetét illeti. Az ő figyelme az olvasottak irodalmi méltatása mellett csakis az úgynevezett antiquitásokra terjedhet ki. De itt sem elégítheti ki az eredmény azt, ki a viszonyokat vizsga szemmel kiséri, mert sok esetben nagyon is hiányosan szokták kezelni a philologiai oktatás e nagyon fontos részét. Az Utasítások sem szabják meg egész világosan a teendőket és nem adnak specialisabb útbaigazítást. Rendesen azzal éri be sok tanár, hogy a szöveget lépésről lépésre bizonyos magyarázattal kiséri. De e töredékes, szakadozott ismereteknek olymódu csoportosítása és kiegészítése, hogy azokból egységes és jól kiszinezett kulturképek keletkezzenek, ritkán történik meg. Hiányzik általában a tanítás ez ágában a kellő rendszer, tervszerűség és fokozatos haladás. Mindenütt csak a véletlen játéka. Nincs itt a feladat világosan kimérve és senki sem tudja, mit kelljen az ókori élet ismeretét illetőleg pl. egy VI., mit egy VII. oszt. tanulónál okvetlenül feltételezni. Az egyik tanár átveszi a másiktól az osztályt, s nem lévén sehol kimondva és körülírva, mit követelhet már tanulóitól, sok felesleges rendszertelen ismétlésbe bocsátkozik. De így történik sokszor a dolog akkor is, ha egy és ugyanazon tanár viszi tovább az osztályt. A töredékes tudás nem lesz állandó birtokká. Az ókor ki nem elégítő ismeretének második főoka tehát az antiquitások helytelen és minden módszer nelkül való kezelése.

De számba jön egy harmadik ok is. Nem alkalmazzák az ókori élet ismertetésénél a szemléltető eszközöket oly mértékben mint kellene. Gymnasiumaink e tekintetben gyakran vagy sehogy vagy nagyon szegényesen vannak felszerelve s e czélra alig költenek valamit. Természetes, mert e téren meglehetős nagy még nálunk a tájékozatlanság a philologusoknál ép ugy mint a történészeknél. S felsőbb helyről sem emelték még ki kellő hangsúlylyal ennek kiváló fontosságát. Az ujabban kiadott könyvjegyzék történeti térképeket kivéve egyetlen történeti vagy philologiai szemléltető eszközt sem nevez meg. S ha ily eszközök állanak is rendelkezésre, gyakran nem használják fel tervszerűen és methodikusan, sőt bizonyos, nem épen dicséretes okoknál fogva nem egy histo-

rikus és philologus e dologtól határozottan idegenkedik és elég lanyhán veszi az egészet. Pedig a helyesen alkalmazott jó illustratió sokszor többet ér a legszebb és legbehatóbb fejtegetésnél. Megeleveníti a holt betüt, elősegíti az emlékező tehetséget, tisztább képzeteket ébreszt és jobban felkelti az érdeklődést. «Mily más világításban látja a tanuló pl. Horatiusnak Mercuriushoz intézett ódáját, ha az istennek ott említett tulajdonságai alkalmas illustratiók segítségével szemlélhetőkké is lesznek, vagy ha más helyütt ismét Létónak engesztelő és haragvó fia kettős alakjában lép testi szemünk elé, mint Apollo Kitharœdos és mint rettentően felfegyverzett és halálthozó isten», mondja egy pædogogiai iró.

S még egy negyedik okot is fel lehet hozni arra nézve, miért marad oly hézagos az ókor ismerete és hanyatlik nálunk mindinkább az ókori tanulmányok iránti érdeklődés. Ez az antik művészetnek, mint Trefort mondja, az ókori cultura e legfényesebb oldalának a tanitásban való teljes elhanyagolása. Pedig ezáltal épen legbecsesebb tartalmuktól fosztjuk meg a classicus tanulmányokat, mely tartalom e tanulmányoknak talán még leginkább volna képes népszerüséget biztosítni és tágabb köröknek is figyelmét lekötni. Az antik kultura körében a képzőművészet az, melynek remekei, eleven hatásukat tekintve, még jelenleg sem indultak hervadásnak. Csak általuk lehet az ókori műveltséget, továbbá a régi irodalmat jellemző fővonásokat, a nemes egyszerűséget és nyugodt harmoniát valóban átérteni. És a nevelés æsthetikai feladata is nyerne vele, mert mióta a gymnasiumban a szabadkézi rajz háttérbe szorúlt, a nevelés æsthetikai oldala valóban hanyatlásnak indúl, ugy hogy a reáliskolát végzett tanuló jelenleg több æsthetikai és műérzékkel kerül az életbe, mint a gymnasista.

Az a kérdés, hogyan lehet a felhozott bajokon segiteni.

Arra, hogy a történettanítás a jelenleginél czélszerűbben rendeztessék be, vagy hogy az antiquitások és az ókori műtörténet a felső osztályokban esetleg külön tantárgyként szerepeljenek, vagy hogy az eredeti szövegen gyakorolt classicus olvasmány a jelenleginél nagyobb kört öleljen fel, természetesen nem lehet kilátás. Pedig a dolog nagy haszonnal járna és annyira-mennyire lehetséges volna a tanterv nagyobb felforgatása nélkül is. Szabadítsuk csak fel az I. és II. osztályban a magyar nyelv tanárát a történeti érdek jelenlegi módon való ébresztésének kissé kényelmes

feladata alól. A maga tulajdonképeni dolgát azután szépen elvégzi ő heti 4 órában (másutt még kevesebb idő alatt is megteszi az anyanyelv tanára kötelességét). A megmaradt 2—2 órát (a II-ban a számtantól is elvéve egyet, mert ott a számtannál a heti 4 óra a gyakorlatban határozottan soknak bizonyúl) nagyon czélszerüen a világtörténelem alapvető ismertetésére lehetne fordítani. Azután csak el kellene rendelni, hogy a görög történetet az V-ben, a rómait a VI-ban havonkint legalább 1—1 órában főbb eseményeiben ismételjék. A VII. és VIII. osztály óraszámát minden nagyobb merénylet nélkül 1—1 órával meg lehetne toldani (a szászországi és porosz gymnasium VII. és VIII. osztályában a heti óraszám 32, Würtembergben szintén 32, a IX-ben 33½, a X-ben 34½). E két órában az irodalomtörténet, régiségek és ókori műtörténet felett lehetne rendszeres áttekintést nyujtani s igy a 8 évi classicus tanulmányt méltóan és czéltudatosan befejezni. De mondom, minderre egyáltalán nincs kilátás, mert törvény- és tantervváltozással járna és, bár nézetem szerint alaptanúl, de mégis túlterhelési panaszokat idézne fel.

Nekünk tehát a jelenlegi tanterven belül kell iparkodnunk a fent elősorolt hiányokon segíteni, a leggondosabban kiszámítva és szabályozva az iskolai munkát, tervszerűen és rendszeresen belevonva a magán tanulmányt, szorgalmasan és tudatosan felhasználva az összes irodalmi és szemléltető eszközöket.

A fődolog az iránt tisztába jönni, mit kivánhatunk és kivánjunk is a tanítás minden egyes fokán a tanulóktól.

Az első három osztályt végzett tanulótól okvetetlenül lehet s meg is kell követelni azt, hogy jártas legyen a mythologia kiválóbb részleteiben és ismerje a görög és római történelem főbb alakjait és eseményeit. A mythologiát különösen hangsúlyozom, mert jobb eszközt arra, hogy a gyermek szivében az ókor iránt szeretetet ébreszszünk és phantasiáját nemesen megtermékenyítsük, a mythologiánál nem ismerek. Oly tanulót, ki mindezzel nincs tisztában, nézetem szerint nem volna szabad a IV-be bocsátani. Mert csak így lehet gyümölcsöző a IV-ben a történelem pragmatikus tanítása s csak így lehet ott a műveltségi és műtörténetre is nagyobb sulyt fektetni. Ezt elérni feladata a magyar nyelv tanárának, ki rendesen egyszersmind philologus is. E czélra minden lelki furdalás nélkül az I-ben hetenkint 2, a II-ban heti 1—2 órát fordíthat. Igy a szokottnál jobb munkát fog végezni és csakugyan

eleget tenni az Utasítások azon kivánalmának, hogy a tanulókban történeti érdeket ébreszszen. Fel fogja tehát használni a magyar olvasókönyv összes mythologiai és világtörténelmi részleteit. A magyar történeti olvasmány, mióta a magyarok története a III-ban rendes tantárgy, bátran háttérbe szorulhat az I. és II. osztályban. Igaz, hogy olvasókönyveink világtörténelmi olvasmány tekintetében keveset nyujtanak, legtöbbet még a Kármán- és Bodnár-féle olvasókönyv. A tanár tehát élő szóval fog a tanulóknak beszélni, a szükséges adatokat és neveket pedig feljegyeztetni, mi az annyira óhajtandó dictandó iráshoz igen alkalmas anyagot szolgáltathat. Igy lassankint elvégzi a mythologia és a görög és római történet főbb részleteit, beleszőve itt-ott érdekesebb s könynyebben érthető műveltségi rajzokat is. Az iskolában elmondottakat magánolvasmány által bővítteti és kiegészítteti. Ez annál könnyebben fog sikerülni, mert a hitregei és leiró történeti olvasmány iránt a fiatal tanulók tapasztalat szerint rendkivül fogékonyak. A tanár az ifjusági könyvtárnak e czélra szolgáló könyveit igénybe veszi s okosan és megfelelően kezeli. Itt persze baj van. Nincsenek még igazán jó történeti segéd- és olvasókönyveink, minők pl. a németeknél a hires Roth-féle történelem, Stoll könyvei, Winter, Enderlein, Schmidt, Abicht tankönyvei. De még jó s egyuttal olcsó mythologiánk sincs. Általában e nembeli történeti irodalmunk még csekély és nem épen értékes. Tehát ilyféle könyveket kellene az ifjusági iratok tárában első sorban kiadni. A szemléltetést már e fokon meg lehet kezdeni. A mythologiánál a főbb istenek és hősök nevezetesebb ábrázolásait mutatjuk be, megfigyeltetve a tanulókkal az egyes alakok feltünőbb jeleit és attributumait, de kerülve minden æsthetizálást és műtörténeti fejtegetést, mire a tanulók e fokon még egészen éretlenek. Néhány régiséget is be lehet már mutatni, nevezetesen a ruházat, fegyverzet, lakás és hasonló külsőségek köréből. Itt azonban csak fali táblák tehetnek szolgálatot, kisebb illustratiók gyermekek előtt inkább szórakoztatók mint tanulságosak.

Ily előzmény után nagy feladat vár az ókori történelem tanárára a IV. osztályban, illetőleg V. osztályban. A történettanítás igy a IV-ben jórészt csak recapitulálás és könnyebben marad idő arra, hogy az államszerkezetet, a szellemi életet, a műveltségi mozzanatokat is jobban lehessen méltatni és az egészet általánosabb szempontok alá vonni. Elengedhetetlen, a mit pedig bizony

gyéren tesznek, hogy a szemléltető eszközök egész apparatusa lelkiismeretesen felhasználtassék.

Mindenekelőtt természetesen szükségesek nagy fali térképek, melyek közt legjobbak a Kiepert-félék; szükségesek továbbá fali tábla-nagyságban a régi Athene (Curtius-Kaupert vagy Rheinhardt) és vele együtt az Akropolis (Kaupert, Launitz), továbbá a régi Róma (Kiepert, Rheinhardt), Olympia (Baumeister), Alexandria, Syracusa, Carthago helyrajzai. Ilyenek kellő nagyságban való elkészítésére a tanulók, mint nálunk is, szivesen vállalkoznak.

Nagyon jó szolgálatot tehetnek továbbá a nemrég megjelent Hirt-féle «Historische Bildertafeln» (I. r. 1 frt 20 kr.), hol 8 táblán a görög és római vallásügyre, játékokra, magán életre és hadügyre vonatkozó legjellemzőbb dolgok kisebb rajzokban vannak módszeresen és helyes megválogatással összeállítva. E táblákat azonban nem könyvalakban kötve kell használni, hanem táblapapírosra húzva és az osztályban állandóan kifüggesztve. Egyben-másban kiegészítésül szolgálhatnak Falke «Hellas und Rom», Baumeister «Denkmäler des cl. Alterthums» és Schreiber «Culturhistorischer Bilderatlas» czimű művei, bár itt mértéket kell tartani s ez igen gazdag műveket inkább a felsőbb osztályok részére félretenni. Hogy egyes főbb dolgok nagyobb arányu képekben is meglegyenek, magától értetődik. Ilyenekül itélem a Launitz-féle fali táblák közül Olympiát (szép kép Falke művében is), a görög szinházat a comicussal és tragicussal, a palæstrát, a togatust és római nőt, a hoplitát (híven szinezett kisebb kép Jäger világtörténelmének 1. füzetében), a legatust, centuriót és legionariust, mely utóbbi pilummal és scutummal 30 márkáért dr. Lindenschmidt-féle mintázatban is kapható. A Langl-féle történeti képek közül felhasználandók a Dionysos-szinház (szép reconstructió Falkénál), a tragikus költő háza és szintén Langl «Griechische Götter- und Helden-Gestalten» czimű szép művéből a főbb alakok. Falke nagyobb képei közül (keretbe téve) a spártai dromos, a circus maximus es a verseny a circusban, Baumeisterből a szinezett comœdia-jelenet. Fényképben (legolcsóbbak és jók a Rive-félék Nápolyban) a diskusdobó, a küzdők csoportja. Falitábla-nagyságban a tanulók görög és római fegyvereket, triremist, tábort, ostromló tornyot, ballistát, görög és római pénznemeket és hasonlót szivesen készítenek.

Kiválóbb vidékek, városok és helyek látóképeit is be kell mutatni, mindig az illő helyen. A Langl-féle képek közül említem

a via Appiát (Falkénál is), Syracusát, Pompejit, Palmyra romjait. A Falke-félékből Delphi vidékét, a marathoni és platæai csatamezőt, Athenét és az athenei piaczot (a mai Athene szép képe Baumeisternél II.), Sphäria szigetét, a római forumot (dr. Lohr gipszöntvényében is, mai állapotában Langlnél), a régi Rómát. Egyéb ilynemű képek szép photographiákban kaphatók Quaasnál Berlinben.

Történeti események, csaták, ostromok régi vagy egészen egykorú ábrázolásai is bizonyos ovatossággal alkalmazandók, mert itt sokszor a történeti hűség kifogás alá esik. Ilyenek pl. az ismert Alexander-csata, a Traján oszlopán látható jelenetek stb. Még nagyobb vigyázat szükséges a történeti eseményeknek modern művészek által való ábrázolásánál, mert itt gyakran inkább valamely művészeti mint szorosan vett történeti szempont volt az irányadó.

Válogatósnak kell lenni arczképek bemutatásánál is. Soknál az azonosság mai napig sincs végleg megállapítva, mások pedig nagyon is eszményítve vannak. Megtörténik az is, hogy egy és ugyanazon személyt ábrázoló képek egészen eltérő vonásokat mutatnak. Különösen oly arczképeket kell bemutatni, melyeknek más tekintetben is becsök van, vagy hol az illető személy typikus jelenség. Nagyobb arányu képekben találhatók Launitznál Homeros, Cicero; Luchs «Culturhistorische Wandtafeln» czimű művében Perikles, Sophokles, N. Sándor, Cæsar, Augustus; a Hirth-féle «Antike Charakterköpfe» czimű gyüjteményben Sophokles, Sokrates, Plato, Demosthenes, P. Cornelius Scipio, Cicero, Cæsar, M. Brutus, Nero. Más arczképek részint nagyobb photographiákban kaphatók, részint Baumeister könyvében találhatók. Túlságos sokat e tekintetben nem kell nyujtani.

Egyik főgondját kell hogy képezze az ókori történelem tanárának a műtörténet, és pedig annak architektonikus része, az a «kővé meredt költészet», mely a népszellem legprägnansabb kifejezője s aránylag könnyen érthető. Hozzá még az architektonikát könnyen a történelemmel lehet organikus összefüggésbe hozni. A plastika, mely műtörténeti és æsthetikai szempontból tárgyalva több nehézséget okoz s érettebb elmét kiván, a IV. osztályban csak egészen mellesleg érintendő, és egyes kiválóbb műveit inkább csak a széperzék és látó képesség ébresztésére kell bemutatni, míg a részletekbe való hatolás egészen elmarad. A műtörténeti rész tani-

tási módja legyen lehetőleg változatosan elemző, dialogikus és heuristikus. Számos jó segédeszköz áll már rendelkezésre. A mely iskolában megvannak a már fentebb emlitett művek, továbbá még Rheinhardt «Album des classischen Alterthums», Meyer Brunó «Baugeschichtlicher Wandatlas», vagy Hauser «Säulenordnungen» czimű művei, illetőleg fali táblái, kiegészitésül pedig egyes kiválóbb szobrok nagyobb (Rive-féle) fényképei, ott drága gipszmásolatokat bátran nélkülözhetnek, bár ez utóbbiak, ha a tanulók szeme e tekintetben eléggé gyakorlott lesz, természetesen hívebbek és tanulságosabbak. Nagyon kivánatos, hogy e czélra minden tanuló kezében legyen Mengének most 2. kiadásban megjelent «Kunsthistorische Bilderbogen» czimű, rendszeresen szerkesztett és az egynemüeket egymás mellett feltüntető atlasza (1 frt 50 kr.). Az iskolának mindenesetre meglegyen, még pedig minden egyes táblája külön, táblapapirosra húzva és mint fali kép kifüggesztve. A fejtegetéshez még a kevésbbé jártas tanárnak is jó utmutatást adnak Menge vagy Adamy «Einführung in die antike Kunst» czimű művei.

A műtörténeti anyagot jó kisebb részekre osztani és az egyes részeket a történelem oly helyein beleszőni, hol a dolgok összefoglaló áttekintése lehetséges. A hosszabb ideig tartó bemutatás könnyen fárasztóvá lesz. (L. a műtörténeti rész beosztására nézve Müller Fr., de különösen Knoke értekezését Fleckeisen évkönyveinek 1883. évfolyamában).

Mindjárt a hőskornál emlitendők Schliemann ásatásai és bemutatandók az úgynevezett pelasg ősidő egyes maradványai, a mykenei romok és kyklopi falak, Atreus ugynevezett kincses háza, egyes műtárgyak és Falke szerint Mykene reconstructiója.

A tyranissal és a görög gyarmatokkal összefüggésben tárgyalható a templomi architektonika, és pedig a dór s utána mindjárt az ión is. Igy jobban értjük az elnevezéseket és a történelem e kevésbbé érdekes része több életet nyer. A dór stilusnál legjobb a szép pæstumi Poseidon-templomból (Rive vagy Sommer-féle fénykép, Baumeisternél egy restaurált átmetszet III) kiindulni, mely körülbelül a 6. századból ered és a dór oszloprendszer ismertetésére kiválóan alkalmas. Hozzá lehet mindjárt vonni az athenei Theseus-templomot is, bár ez már a perzsa háborúk idejéből való. Az ión stilus és oszloprendszer feltüntetésének az athenei Nike apteros temploma (Launitz, vagy Wilberg athenei könyvkereske-

dőnél kapható fénykép) legyen irányadó. Ha a tanulók megértették a két stilus alapsajátságait, az oszlopok alkotórészeit és különösen Launitz 5. fali táblájának segitségével a görög templom tervezetének lassankinti fejlődését, akkor a homlokzatok plastikus díszéről sem szabad megfeledkezni. Legalkalmasabb erre a homlokcsoportozat egyszerűségénél és szigorú symmetriájánál, továbbá a tér ügyes felhasználásánál fogva a Langl egyik képén vagy Rheinhardt albumában szines nyomásban található æginai templom nyugati homlokzat-csoportozata (Hanfstängl fényképei). Ha ezek mellett nagyon röviden bemutatjuk még Böttger-féle photographiában a teneai Apollót (jó kép Baumeisternél is), a chrysaphai reliefet, Antenor zsarnokgyilkosainak későbbi időből eredő utánzatát (Rive) és Aristion síroszlopát (Launitz, Wilberg), akkor a tanulóknak az archaikus plastika természetéről is némi fogalmuk lesz, mely plastika a tagok zárt merevségét és nyomasztó arányosságát lassankint elhagyva, a test tökéletes alkotásáig haladt előre, a nélkül azonban hogy onnan az arcz kifejezéstelensége is eltünt volna.

Perikles koránál mint az ókori művészet fénypontjánál legtovább kell időzni. Az Akropolis és egyes részeinek (Launitz, Falke, Eichler-féle gipszöntvény; mai állapotban Langl, Baumeisternél XXXI., XXXIII., VII., IX.) ismertetésénél legtöbb figyelmet a Parthenon érdemel. Plastikus diszét is méltatni kell, e fokon azonban inkább csak külsőleg a tartalom és elrendezés mint a műtörténet szempontjából. Egyes alakokat külön is mutatunk be, igy pl. a keleti homlokzatról Theseust (Baumeisternél, vagy a British Museum fényképe), a két gyönyörű nőalakot, a metopákból a 27-et, az északi oromzatból a lovas csoportozatot (Falke). Azután Falke képe szerint feltárjuk a Parthenon restaurált belsejét az Athena parthenossal, melynek eredeti alakja meglehetősen egy 1880-ban Athenében talált márvány szobrocskából ismeretes. Ez az Athene promachos mellett tudvalevőleg Pheidias egyik főműve volt. A másik az olympiai Zeus-templom nagyszerű Zeus-szobra, mely azonban szintén tönkrement. Alakja egy elisi érmen látható. Nem árt itt mintegy a hiány pótlásául az ugyan római időből való, de gyönyörű Pallas Giustinianit (Langl) és Zeus Otricolit (Langl, Luchs) szemlére kitenni. Itt alkalom van még egyszer Olympiáról és az ásatásoknál ott talált régiségekről megemlékezni. A diskusdobót kifüggesztve emlitést teszünk Myronról, továbbá Polyklei-

tosról, bemutatva a csinos Launitz-féle táblán a Diadumenost, Doryphorost és Amazont. Minthogy Polykleitos hires Hera-szobra tönkrement, helyette a későbbi eredetű (körülbelül Praxiteles idejéből) nagyszerü Hera Ludovisit (Langl, Luchs) teszszük ki szemlére. E kor plastikájának jellemvonása a magasztos idealismus és komolyság, a nyugodt fenség, a szenvedély és indulat szép mértéke és e mellett a testi szépség tökélye.

Közvetlenül N. Sándor kora előtt alkalom van fejtegetni a korinthusi stilust és oszloprendszert a Lysikrates-féle szép emlék alapján (Langl, Baumeister). Be lehet mutatni a Baumeisternél található reconstructióban az akkori kor leghiresebb épületét, a halicarnassusi mausoleumot. Az építészetnek ez anyagilag elszegényedett korban csekély szerepe volt. Javában virágzott azonban még a plastika. A főmesterek Skopas (Apollo Kitharœdos, Niobidák Langlnél), Praxiteles (olympiai Hermes, Apollo Sauroktonos, Satyr, Eros), Lysippos (Apoxyomenos Rivénél, Ares Ludovisi, N. Sándor). A plastika e korban is ideális marad, de elhagyva az előbbi vallásias magasztosságot, már az emberi felé hajlik.

Az etruskokról szólva, futó pillantást vethetünk ezen nép műemlékeire is. A római királyok kora megismerteti azután a tanulókat a Tullianummal, a cloaca maximával, az italiai ívboltozat-építés e legrégibb emlékével, valamint a capitoliumi Jupiter reconstruált templomával. Itt mindjárt néhány más példán, igy a corii Hercules-templom, a Fortuna virilis temploma (Rive, oszlopzata Baumeisternél IV.) és a tivolii Sibylla-templom (Rive, Baumeisternél IV b.) példáján megvilágitható a római templomépités sajátszerü fejlődése. Görögország meghóditásánál bemutatható az akkor már egészen realistikussá lett görög plastika néhány műve: a Laokoon-csoport (Langl, Falke), a farnesei bika (Rive), a belvederei Apollo (Langl, Luchs), a versaillesi Diana (Langl) és a Baumeisternél található pergamumi szép reconstructiókkal együtt néhány csoport a gigantomachiából (Baumeister XXXVII—XL.) és a haldokló gallus.

Az V. osztályban Augustustól kezdve minduntalan van alkalom a római műemlékeket méltatni, legczélszerűbben mindannyiszor az egyes császárok történetével összefüggésben. Augustus idejéből való a Marcellus-szinház (Rive) és a Pantheon (Langl, Falke), a szobrok közül a farnesei Hercules (Langl), az alvó Ariadne és a borghesei vívó (Langl), továbbá a vatikáni Augustus (Luchs) és

Agrippina szobra (Rive). Következik Vespasianus és Titus idejéből a Colosseum (Langl; mellesleg itt a budai amphitheatrum) és Titus diadalíve (Luchs) a fontos történeti reliefekkel. Szóba kerülvén Pompeji pusztulása, igen röviden megemlékezhetünk az antik festészetről is (mutatványul a «Dædalus és Icarus» czimű szines kép Baumeisternél). Hátra van a Traján oszlopa és a forum Trajanum, Hadrian síremléke (Langl; Baumeisternél reconstructió XI.) és vele együtt Cæcilia Metellának a K. e. 1. századból való mausoleuma (Baumeister X.), Venus és Róma temploma, Caracalla fürdői (Falke) és Diocletianus spalatói palotájának romjai. Végül még egyszer bemutatjuk Róma látképét Falke szerint. Megjegyzendő, hogy a római épitészetet nem szükséges oly behatóan méltatni, mint a görögöt.

Ha igy haladva s ily elemekkel kiegészítve tanítjuk az ókori történelmet, ha a történelem tanára a felsőbb osztályokban azt is tüzi ki feladatául, hogy tanulóival az ókori történelmet, ha másként nem, legalább magánuton rendszeresen ismételtesse, akkor a philologus munkája, kire a felső osztályokban szintén nagy és nehéz feladat vár, igen meg lesz könnyítve.

(Beszterczebánya) SPITKÓ LAJOS.

Párhuzamos idézetek.

Sophokl. Trach.

Ὥστ' εἴ τις δύο,
ἢ καί τι πλείους ἡμέρας λογίζεται,
μάταιός ἐστιν. οὐ γὰρ ἔσθ' ἥ γ' αὔριον
πρὶν εὖ πάθῃ τις τὴν παροῦσαν ἡμέραν.

A magyar: «Lementével dicsérd a napot.»
«Napot nyugodva dicsérj.»

(Erd. i. m. 4898. 4899. sz.)

KRAUSZ JAKAB.

QUÆSTIONES CRITICÆ DE HESIODI THEOGONIA.

(Continuatur.)

Vs. 722—725.

ἐννέα γὰρ νύκτας τε καὶ ἤματα χάλκεος ἄκμων
οὐρανόθεν κατιὼν δεκάτῃ ἐς γαῖαν ἵκοιτο
ἐννέα δ' αὖ νύκτας τε καὶ ἤματα χάλκεος ἄκμων
ἐκ γαίης κατιὼν δεκάτῃ ἐς Τάρταρ' ἵκοιτο.

Versus eiiciunt: Schœmann, Flach — defendunt: Gœttling, Paley, Welcker, Rzach.

Schœmann pronomen τὸν versu 726 (τὸν περὶ χάλκεον ἕρκος ἐλήλαται) et Τάρταρα versu 725 non apte inter se cohærere animadvertens hos quattuor versus eiecit, τὸν autem ad versum 721 (ἶσον γάρ τ' ἀπὸ γῆς ἐς Τάρταρον ἠερόεντα) pertinere dixit.

Locus in suspicionem vocatus codicibus diversissime traditur, scilicet vs. 721—724 desunt in M. 4, 721—723 desunt in V2. Em., 723—724 in Par. Taur., 722—723 in O., 724—725 in Bar.*), quod librariis vitio vertendum est. Nam hi quattuor versus inter se tam arcta connexione copulantur, ut, si unum ex iis codex quidam tradat — tradunt autem unum alterumve omnes supra commemorati — quattuor in archetypo fuisse certum sit. In uno codice, Par. F. (apud Lennepium) omnes hi versus desunt, sed hic Parisinus sæc. XVI. deterioris notæ est. Quod autem Schœmann gravissimum argumentum existimavit, Τάρταρ' ἵκοιτο versu 725, non est scriptura veterrima. Sunt autem nonnulli, qui versum 725 procul dubio in ἵκοιτο exisse affirmant; librarius enim Bar. ni, aiunt, versus 724—725 omittere non potuisset, nisi in fine v. 723 ἵκοιτο legens propter ὁμοιοτέλευτον duos versus transiluisset. Nos scilicet credemus, hunc locum aliter omitti non potuisse! Contra, cum constet inter omnes vocabulum Τάρταρα (num. plur.) a Vat. solo traditum esse, reliquos omnes Τάρταρον habere atque in maxima codicum parte ἵκοι vel ἧκοι legi, sententiam Schœmanni, pronomen τόν certum interpolationis indicium putantis, reiiciamus necesse est.

Versum igitur 725. sic scribimus:

ἐκ γαίης κατιὼν δεκάτῃ ἐς Τάρταρον ἵκοι

*) Sigla codicum vide in ed. Gœttlingiana tertia, quam curavit Flach.

versus autem 722—725 retinemus, qui non modo nil habent, quod suspicionem moveat, sed simplicitate totoque contextu etiam commendantur.[1])

Vs. 731.

χώρῳ ἐν εὐρώεντι, πελώρης ἔσχατα γαίης.

Versum eiiciunt: Guietus, Wolf, Gaisford, Schœmann, Flach, Rzach — defendunt: Gœttling, Welcker, Paley.

Omnes Theogoniæ editores offendit constructio huius loci, quem si cum antecedentibus comparamus:

ἔνθα θεοὶ Τιτῆνες ὑπὸ ζόφῳ ἠερόεντι
κεκρύφαται βουλῇσι Διὸς νεφεληγερέταο,

verba πελώρης ἔσχατα γαίης nil habere videntur, a quo pendeant. Critici autem tribus diversis modis medelam afferre conantur.

Nonnulli, scilicet Guietus, Wolf, Gaisford, Flach et Rzach versum simpliciter eiiciunt, e quibus Flach opinionis tuendæ causa scholiastam hæc verba in textu non legisse affirmat. In annotatione enim ad versum 732 [2]) scripta: ὅτι λείπει ἡ διά, ἵν' ᾖ διὰ τούτων τῶν ῥιζῶν οὐκ ἐκβαδιστέον, οὐ πορευτέον, ea, quæ versu 731 legimus, non commemorat. Potuit tamen versus 733 in textu inesse neque a commentatore commemorari. Verba enim χώρῳ ἐν εὐρώεντι πελώρης ἔσχατα γαίης appositionis locum obtinentes uberius exponunt, quid versu 728 *radices terrae,* (γῆς ῥίζαι), ubi Titanes vincti teneantur, significent. Scholiasta igitur, si τῶν a se versu 732 lectum interpretari voluit, quidquid interfuit, usque ad γῆς ῥίζαι redierit necesse est, neque ex eo, quod de versu 731 mentionem non facit, statim sequitur id, quod Flach vult.

Alii coniectando medelam afferre conati sunt, e quibus Gœttling πέλωρ' εἰς ἔσχατα γαίης, Paley autem χῶρον ἐς εὐρώεντα πελώρης ἔσχατα γαίης commendat, ut constructio clarior fiat. Sed coniectura Paleyi contra omnes codices parum est probabilis;

[1]) Maxima pars editorum satis mire sic ratiocinatur: *Τάρταρον* legimus in omnibus præter unum codicibus, quod tamen emendatio recens est propter sequens *τόν*; genuina lectio est *Τάρταρα*. Qua de causa, illi sciunt, ego coniectura assequi non possum.

[2]) Versus sic codicibus traditur: *τοῖς οὐκ ἐξιτόν ἐστι, πύλας δ' ἐπέθηκε Ποσειδῶν*. Sed, quia scholiasta in commentariis præpositionem *διά* deesse dicit, in fronte versus fortasse non *τοῖς*, sed *τῶν* legit.

Gœttlingium argumenta ex palæographia sumpta defendunt, mutare tamen textum, ut infra exponam, non est necessarium.

Fuerunt denique nonnulli, qui versum transponere voluerunt, quod est vere «periculosæ plenum opus aleæ.» Geel enim versum 731 post 728 collocat:

γῆς ῥίζαι πεφύασι καὶ ἀτρυγετοῖο θαλάσσης
χώρῳ ἐν εὐρώεντι, πελώρης ἔσχατα γαίης,

ut ἔσχατα nom. cas. appositio sit ad ῥίζαι; Hermann et Gerhard eum post 745 legere malunt:

καὶ νυκτὸς ἐρεμνῆς οἰκία δεινὰ
ἕστηκεν νεφέλῃς κεκαλυμμένα κυανέῃσι
χώρῳ ἐν εὐρώεντι πελώρης ἔσχατα γαίης,

ut duplex mutationis dos sit: primum, ut constructio clarior fiat, cum ἔσχατα appositionis vice fungens ad οἰκία pertineat, deinde, ut, verbo ἕστηκεν adverbium nacto, totus locus in suspicionem vocatus (vs. 743—745) defendatur. Sed postea Hermannum ipsum facti pænituisse e dissertatione de Hesiodi Theogoniæ forma antiquissima scripta elucet, ubi criticus versum, de quo quæsivimus, et versus 813. 814 in unam stropham conglutinat:

πρόσθεν δὲ θεῶν ἔκτοσθεν ἁπάντων
Τιτῆνες ναίουσι πέρην χάεος ζοφεροῖο
χώρῳ ἐν εὐρώεντι, πελώρης ἔσχατα γαίης

quo loco ἔσχατα accusativus sit a verbo ναίω pendens. Quibus ita expositis iam manifestum fit, quam parum isto critices genere effici possit; habemus enim tres locos ad hunc versum inserendum pariter accommodatos, et parvo labore in tota Theogonia multo plures invenimus: quis nunc nobis diiudicet, qui ex multis eligendus sit? Tale quid accidit criticis semper, cum memoria codicum temere contempta ingeniis suis nimium indulgent.

Versum eo loco, ubi nunc est, interpretari tentavit Gœttling, adiectivum ἔσχατα appositionem vocis Τιτῆνες esse dicens, quod ei propter neutrum adiectivi genus nemo credidit. Mea quidem sententia adiectivum grad. superl. ἔσχατα est accusativus pluralis neutr. gen. *adverbii vice fungens,**) quod ad verbum κεκρύ-

[1]) Adverbium non solum in lingua Latina, sed etiam in Græca cum genetivo commode coniungi posse quotidie commonemur. Vide notum illud Sophoclis *ἄνω τῆς αἰθέρος* (in æthere alto) et cetera similia.

φαται pertinet. Locum autem vertas: «Titanes Iovis iussu vincti tenentur in extrema terræ ingentis parte.» Quæ si vera sunt, omnia conamina, de quibus sermo erat, supervacua, versum autem 731 retinendum esse sponte sequitur.

Vs. 755—757.

ἡ μὲν ἐπιχθονίοισι φάος πολυδερκὲς ἔχουσα,
ἡ δ' Ὕπνον μετὰ χερσὶ κασίγνητον Θανάτοιο
Νὺξ ὀλοή, νεφέλῃ κεκαλυμμένη ἠεροειδεῖ.

Versus eiiciunt: Wolf, Gaisford, Dindorf, Weise, Flach — defendunt: Gœttling, Schœmann, Kœchly, Welcker, Rzach.

Criticos minima re ad reprehendendum contentos id maxime offendit, quod versibus sequentibus:

Ἔνθα δὲ Νυκτὸς παῖδες ἐρεμνῆς οἰκί' ἔχουσιν
Ὕπνος καὶ Θάνατος, δεινοὶ θεοί

nomina Somni et Mortis repetuntur. Inauditum! Intolerabile! exclamant; videant editores, ne quid gloria poëtæ detrimenti capiat.

Paley igitur eiicit versus 757—761, in quibus duo Homerici inveniuntur:

Ἠέλιος φαέθων καταδέρκεται ἀκτίνεσσιν
οὐρανὸν εἰσανιὼν οὐδ' οὐρανόθεν καταβαίνων.*)

Scilicet homo acutus non vidit, Homerum et Hesiodum e fonte communi, hoc est e phraseologia constituta antiquæ poësis epicæ hausisse.

Alii idem efficere conantes eliminant versus 755—757. Quos tamen noverunt commentarii, qui aperte versum 756 interpretantur sequentibus: ἀδελφὸν τοῦ θανάτου. θανάτῳ γὰρ ὅμοιός ἐστιν ὁ βαθὺς ὕπνος; de versu autem 757 dicunt hæc: καὶ τοῦτο τριγενές ἐστιν· ὁ ἠεροειδής, ἡ ἠεροειδής καὶ τὸ ἠεροειδές (Flach: Gloss. u. Schol. p. 277); in Exegesi vero legimus: ἥ τε ἡμέρα καὶ ἡ νὺξ ἐπιγίνονται, ἡ μὲν καταφωτίζουσα, ἡ δὲ ἐπιζοφοῦσα (p. 347), quæ licet non sufficiant ad hunc locum defendendum, demostrant tamen versus non esse admodum recentis originis.

Nonnulli versibus 755 et 756 subiectum deesse affirmant, illi certe, qui ordinem verborum etiam in poëtica elocutione præ-

*) Vide Odysseæ XI. 16—18.

16*

ceptis angustis circumscribere conantur atque omnia, quæ regulæ ab iis constitutæ non respondent, eiiciunt. Quod manifestum fit, si locum ad verbum in Latinum vertimus:

Sed altera semper extra domum degens terram peragrat, altera in domo remanens exspectat tempus proficiscendi; altera terrestribus lucem portans, altera Somnum manu tenens, fratrem mortis.

Iam hic non est opus oculis acutissimis, ut animadvertamus versibus 755 et 756 ἡ μὲν et ἡ δέ appositionum vice fungi et ad ἡ δ' αὖ versu 753 pertinere. Hoc ἡ δ' αὖ (altera) autem potest duas appositiones habere: duos enim, et Noctem et Diem significat. (Alter, sive nox sive dies semper extra domum, alter, sive nox sive dies, intra domum est.) Itaque appositiones versibus 755 et 756 exponunt, quid hoc ἡ δ' αὖ significet, quod sic intelligas velim: *Alter* intra domum exspectat tempus proficiscendi, scilicet aut nox exspectat cum Somno, aut Dies cum luce. Flach igitur nugas agit, cum de sententiis prædicatis carentibus loquitur.*)

Vs. 780—782.

παῦρα δὲ Θαύμαντος θυγάτηρ πόδας ὠκέα Ἶρις
ἀγγελίην πωλεῖται ἐπ' εὐρέα νῶτα θαλάσσης,
ὁππότ' ἔρις καὶ νεῖκος ἐν ἀθανάτοισιν ὄρηται.

Versus eiiciunt: Wolf, Gaisford, Dindorf, Weise, Flach — defendunt: Welcker, Schœmann, Gœttling, Paley, Rzach.

Venimus ad locum multifariam et immerito vexatum. Critici minima re ad reprehendendum contenti, qui hos tres versus cum sequentibus compararunt:

783 καί ῥ' ὅτε τις ψεύδηται 'Ολύμπια δώματ' ἐχόντων,
784 Ζεὺς δέ τε Ἶριν ἔπεμψε θεῶν μέγαν ὅρκον ἐνεῖκαι

interpolationem hoc loco manifestam esse dixerunt, cum versu 780 idem diceretur, quod 784, 782 autem idem, quod 783.

Quorum iudicium præproperum fuit. Versus enim 780 Irim raro in Tartarum nuntium adferre dicit, 784 autem eandem Iovis iussu illuc demitti, ut magnum iusiurandum diis exportet; deinde versus 782 generatim de lite inter deos exorta loquitur, 783 autem

*) Die prädikatlosen Verse 755 und 756 nicht nur unwesentlich sind, sondern unmöglich vor 758. (Die Hes. Theog. Berlin, 1873 p. 96.)

certum litis genus commemorat, quod tum exoriatur, cum unus ex diis mentiatur. Quæ cum ita sint, tautologiam hoc loco nullam videmus.[1])

Wolf et Weise, qui versus 780—783 eiiciunt, si non probandi, ferendi tamen sunt. Nam versum 779 cum 784 coniungere præcepta grammatica concedunt, quamquam omissa causa, cur Iuppiter Irim in Tartarum demiserit, minus cohæret narratio, at vero ii, qui tres tantum versus, 780—782 delent, textui vim afferunt constructionemque sententiarum turpiter perturbant. Textus enim eorum est hic:

783 καί ῥ' ὅτε τις ψεύδηται Ὀλύμπια δώματ' ἐχόντων,
784 Ζεὺς δέ τε Ἶριν ἔπεμψε θεῶν μέγαν ὅρκον ἐνεῖκαι,

sensus autem loci: «Et, cum unus ex incolis Olympi mentitur, Iuppiter Irim demittere solet.» Sed, cum sententia regens versu 784 contineatur, nescio, quid sibi velint particulæ δέ τε? quæ semper sententias coordinatas coniungunt, non autem sententiam regentem cum subordinatis.

Usum particularum δέ τε in Theogonia satis illustrant exempla hæc:

τῶν δ' ἀκάματος ῥέει αὐδὴ
ἐκ στομάτων ἡδεῖα, γελᾷ δέ τε δώματα πατρός
(vs. 39. 40)
εἶθαρ μὲν μένεος πλῆντο φρένες, ἐκ δέ τε πᾶσαν
φαῖνε βίην (vs. 688. 689)
ἐκ πέτρης καταλείβεται ἠλιβάτοιο
ὑψηλῆς· πολλοὶ δέ θ' ὑπὸ χθονὸς εὐρυοδείης
ἐξ ἱεροῦ ποτάμοιο ῥέει (vs. 786—788).[2])

Neque versus 609, qui in codicibus τῷδε τε habet, opinioni nostræ adversatur. Nam, quod in editionibus plerisque invenimus: τῷ δέ τε, Hermanni scriptura est. Sed, etiamsi Hermanni scripturam pro-

[1]) Iustam suspicionis causam non videmus in eo, quod poëta de Iri hæc dicit: ἀγγελίην πωλεῖται ἐπ' εὐρέα νῶτα θαλάσσης. Verba rectissime interpretatur scholiasta: τῆς γῆς καὶ τῆς θαλάσσης αἱ ῥίζαι ἐν τῷ Ταρτάρῳ. διὰ τοῦτο ἡ Ἶρις διὰ θαλάσσης εἰς Τάρταρον πέμπεται. (Flach: Glossen und Scholien zur Hes. Theog. p. 278). Omnibus, qui descriptionem Tartari attente perlegerunt, idem in mentem veniat necesse est.

[2]) Sententiæ, in quibus hæ particulæ inveniuntur, coordinatæ sunt omnes.

bamus, nostram de his particulis opinionem veram esse omnes concedent, dummodo perlegant locum, de quo quærimus, integrum:

603 Ὅς κε γάμον φεύγων καὶ μέρμερα ἔργα γυναικῶν
μὴ γῆμαι ἐθέλῃ, ὀλοὸν δ' ἐπὶ γῆρας ἵκηται,
605 χήτεϊ γηροκόμοιο. ὅγ' οὐ βιότου ἐπιδευὴς
ζώει, ἀποφθιμένου δὲ διὰ κτῆσιν δατέονται
χηρωσταί· ᾧ δ' αὖτε γάμου μετὰ μοῖρα γένηται,
κεδνὴν δ' ἔσχεν ἄκοιτιν, ἀρηρυῖαν πραπίδεσσι,
τῷ δέ τ' ἀπ' αἰῶνος κακὸν ἐσθλῷ ἀντιφερίζει.

Hermanni coniectura in textum recepta particulæ δέ τε hoc loco, sicut versu 784, in sententia regenti sunt, cui præcurrit sententia relativa. Vehementer tamen erraret, si quis particulis δέ τε sententiam regentem cum subordinata coniungi putaret. Versus enim 603 periodum incipit, cuius forma est hæc: ὅς (subord.) — ὅγε (regens): ᾧ (subord.) — τῷ δέ τε (regens). Δέ τε autem hoc loco sententiam regentem alteram non cum relativa, sed, cui contraria est, cum sententia regenti prima coniungit, quod versione latina hoc modo illustrari potest: «Qui uxorem ducere non vult, is infelicem vivit senectutem: qui autem bonam coniugem nactus est, is *contra* etc.*)

Sin autem versus 780—782 retinemus, sententiam regentem habemus unam (vs. 780—781), sententias temporales (vs. 782—785) tres, ut versio nostra docet: «Raro nuntium illuc adfert Thaumantis filia, Iris, tum, cum inter deos lis exoritur, cum unus ex iis mentitur et cum Iuppiter Irim demittere solet.» Constructionem talem esse sensit Guietus, qui pro δέ τε scripsit δ' ὅτε, sed sine causa, ut mihi quidem videtur. Cum enim versus 784 sententiam temporalem contineat, particulæ δέ τε sententias parallelas coniungunt, quod naturæ earum minime repugnat. Exempli gratia lege Il. X. 360—362, ubi hæ particulæ sententias a coniunctione ὅτε pendentes copulant:

ὡς δ' ὅτε καρχαρόδοντε δύω κύνε, εἰδότε θήρης
ἢ κεμάδ' ἠὲ λαγωὸν ἐπείγετον ἐμμενὲς αἰεὶ
χῶρον ἀν' ὑλήενθ', ὁ δέ τε προθέῃσι μεμηκώς.

*) Particulas δέ τε, versibus 780—782 eiectis, retineri non posse sensit Flach, qui in editionibus suis τότε scribit. Quo magis vituperanda est negligentia eius in editione Gœttlingiana curanda. Gœttlingium enim refutans hos versus spurios iudicat, retinet tamen particulas δέ τε, quo textum corrupit.

Sed potestne fieri, quærat aliquis, ut sententia Ζεὺς δέ τε etc., in qua indic. aor. (ἔπεμψε) invenimus, a coniunctione ὅτε pendeat, cum reliqua verba ab eadem pendentia coniunctivi formam (ὄρηται, ψεύδηται) habeant? Hoc naturæ linguæ Græcæ non repugnare ipse Hesiodus testatur vs. 607—608, ubi coniunctivum in eadem constructione ind. aor. sequitur:

ᾧ δ' αὖτε γάμου μετὰ μοῖρα γ έ ν η τ α ι,
κεδνὴν δ' ἔ σ χ ε ν ἄκοιτιν.

Quibus de causis retinemus locum in suspicionem vocatum, cuius exemplum satis demonstrat, quanto philologiæ damno sit pruritus criticus ubique mendum scrutans atque, ubi non est, faciens.

Vs. 850—852.

τρέσσ' Ἀΐδης ἐνέροισι καταφθιμένοισιν ἀνάσσων
Τιτῆνές θ' ὑποταρτάριοι, Κρόνον ἀμφὶς ἐόντες,
ἀσβέστου κελάδοιο καὶ αἰνῆς δηϊότητος.

Versus eiiciunt: Wolf, Paley, Flach — defendunt: Welcker, Schœmann, Gœttling, Kœchly, Rzach.

Hoc loco poëta Iovem et Typhœum inducit pugnantes, qui terram tantopere contundant, ut ipse Pluto et Titanes una cum Saturno incluso contremiscant. Cui non veniat in mentem loci illius Homerici, quem Longinus non sine causa laudat in libro, qui Περὶ ὕψους inscribitur:

Πάντες δ' ἐσσείοντο πόδες πολυπίδακος Ἴδης
καὶ κορυφαὶ Τρώων τε πόλις καὶ νῆες Ἀχαιῶν.
ἔδδεισεν δ' ὑπένερθεν ἄναξ ἐνέρων Ἀϊδωνεύς,
δείσας δ' ἐκ θρόνου ἆλτο καὶ ἴαχε, μή οἱ ὕπερθεν
γαῖαν ἀναῤῥήξειε Ποσειδάων ἐνοσίχθων,
οἰκία δὲ θνητοῖσι καὶ ἀθανάτοισι φανείη
σμερδαλέ' εὐρώεντα, τά τε στυγέουσι θεοί περ.
[Il. XX. 59—65]

Locum tamen, Wolfii et Paleyi vestigia legens, omni studio eliminare vult Flach. Cuius in editione id inprimis reprehendendum est, quod lectionem deteriorem versu 850 recepit, quo connexio cum antecedentibus laxior fit. Non enim τρέσσ' Ἀΐδης, sed τρέε δ' Ἀΐδης in textum recipiendum est, quod elucet ex

opusculo *Trichae,* quod *De metris* inscribitur, eo loco, ubi diversa synizesis genera tractat: καὶ ὅταν δύο βραχείας φύσει εἰς μίαν κοινὴν δεχώμεθα

τρέε δ' Ἀΐδης ἐνέροισιν,

ἐπεὶ γὰρ ἐνταῦθα δίχρονον οὐκ ἔστιν, ἵνα μακρὰν ποιήσωμεν, ὡς ἐπὶ τοῦ

ῥέα μὲν γὰρ βριάει

ἀρκούμεθα τῇ τελευταίᾳ τῆς λέξεως συλλαβῇ κατὰ συνεκφώνησιν. ἡ γὰρ βραχεῖα λήγουσα εἰς μέρος λόγου ἀντὶ μακρᾶς παραλαμβάνεται. Idem dicit *Elias* De metris p. 82. Quæ lectio latet in corruptelis codicum: τρέσσε δ' Ἀΐδης et τρέσσε δ' Ἅδης; in textum autem recepta est a Lennepio, Kœchlyo et Rzachio.

«Nusquam commemorat Hesiodus — ait Flach — Saturnum una cum Titanibus in Tartaro esse.» Sed mentionem facit de Titanibus in Tartarum deiectis (720—721: τόσσον ἔνερθ' ὑπὸ γῆς, ὅσον Οὐρανός ἐστ' ἀπὸ γαίης, ἶσον γάρ τ' ἀπὸ γῆς εἰς Τάρταρον ἠερόεντα), neque affirmat Saturnum iussu Iovis ad inferos *non descendisse.* Ex eo autem, quod poëta unum alterumve mythum silentio prætermittit, nihil sequitur. Contra ex Iliade omnes scimus, perantiquam esse fabulam de Saturno throno regali deiecto atque in Tartarum demisso. Vide Il. XIV. 274:

μάρτυροι ὦσ' οἱ ἔνερθε θεοὶ Κρόνον ἀμφὶς ἐόντες

et Il. XV. 225:

οἵπερ ἐνέρτεροι εἰσὶ θεοὶ Κρόνον ἀμφὶς ἐόντες.

«Hesiodus Plutonem ante munera inter tres fratres divisa, de quo versu 885 legimus, inferorum regem nominare non potuit.» Qua de causa, non video. Nam, etiamsi Theogonia poëma enarrans esset, anticipatio poëtica concederet similem licentiam: cum vero totum opus non tam narratio sit, quam nomenclatura deorum, ut poëta fabulas, quæ ad deos pertineant, omnibus cognitas esse existimans sine ordine certo brevissime respiciat: quid offendit criticum nimis sagacem? Num fugit eum vs. 141, ubi de Cyclopibus dicitur:

οἳ Ζηνὶ βροντήν τ' ἔδοσαν τεῦξάν τε κεραυνόν

quod revera multo post (vs. 501—506) evenit? Hunc enim uncis non secludit. Denique, ut cetera mittam, nil obstat quominus pugnam cum Typhœo post divisum inter deos imperium commis-

sam putemus. Cum enim contrarium demonstrari non possit, opinionem nostram non esse veri dissimilem fabula Promethei docet, quæ temporum ordine serior est, quam munerum divisio, prius tamen enarratur. Scilicet auctor Theogoniæ non historicorum more facta refert, sed nomina commemorat, quibus statim addit fabulas, quæ episodiorum vice fungentes carmen ornant.

Vs. 868.

ῥῖψε δέ μιν θυμῷ ἀκαχὼν ἐς Τάρταρον εὐρύν.

Versum eiicit: Flach — defendunt: Gœttling, Welcker, Schœmann, Rzach.

Versus in suspicionem vocatus concludit eam Theogoniæ partem, ubi poëta Iovis cum Typhœo pugnam describit. Iam Hermann, ut solebat, versum pro versibus 857—867 alius recensionis esse iudicavit, Gerhard vero ut appendicem inutilem eiecit, quem secutus est Flach versum 860 versui 868 contradicere affirmans. Flach scilicet versum 860 sic scribit:

οὔρεος ἐν βήσσῃσιν Ἀΐτνης παιπαλοέσσης

ex quo eluceat Typhœum a Iove in Aetnam, non in Tartarum esse deiectum.

In quo vehementer criticus erravit. Nam, etiamsi Ἀΐτνης in libris olim fuisse concedimus, ex hoc nondum sequitur v. 868 eiici oportere. A poëtis enim non semper locum certum, sed persæpe omnia, quæ subterranea sunt, Tartara vocari testatur Pindarus, qui iam in latebris Aetnæ domicilium Typhœi ponit, monstrum tamen in Tartaro latere narrat:

ὅς τ' ἐν αἰνᾷ Ταρτάρῳ κεῖται, θεῶν πολέμιος,
Τυφὼς ἑκατοντακάρανος. τόν ποτε
Κιλίκιον θρέψεν πολυώνυμον ἄντρον· νῦν γε μάν
ταί θ' ὑπὲρ Κύμας ἁλιερκέες ὄχθαι
Σικελία τ' αὐτοῦ πιέζει στέρνα λαχνάεντα· κίων δ' οὐρανία συνέχει
νιφόεσσ' Αἴτνα (Pyth. I. 15—20).*)

*) Pindarus, licet Aetnam designaverit Typhœi domicilium, tamen de loco pugnæ cum Iove commissæ idem sensit, quod Homerus. Vide fr. 92-93 Bgk., ubi legimus:

Ἀΐτνης tamen in textum recipiendum non est. Codices enim excepto uno deterioris notæ codice Vitebergensi habent ἀϊδνῆς, quod adiectivum occurrit etiam apud Oppianum et apud Plutarchum Thes. 1: πηλὸς ἀϊδνής. Hoc in Theogonia legit scholiasta: ἀϊδνῆς, σκοτειναῖς, ἀφανέσιν. ἢ ἃς ἠφάνισεν ἡ φλόξ. ἀϊδνὲς γὰρ τὸ ἀφανὲς καὶ μὴ ὁρώμενον, ὡς ἀΐδές, κατὰ πλεονασμοῦ τοῦ ν (Gloss. u. Schol. ed. Flach p. 281). Iam ex ἀϊδνῆς corruptelam Ἀΐτνης ortam esse facile intelligimus; contra, cur pro cognito Aetnæ nomine ἀϊδνῆς, quod pæne ἅπαξ λεγόμενον est, librarii legerint, coniectura assequi non possumus.

At defensores Ἀΐτνης provocant ad Tzetzem ad Lycophronem v. 688: ὁ μὲν Προκόπιος τὴν Δάμασκόν φησι Διὸς τρόπαιον κατὰ Γιγάντων, ἕτεροι δὲ τὴν Σικελίαν, ὅπου καὶ τὸν Τυφῶνα κεραυνοῖ, ὡς καὶ Ἡσίοδός φησιν. Ex eo tamen, quod Tzetzes mythum vulgatum secutus pugnam Iovis et Typhœi ab Hesiodo traditam in Sicilia factam putavit, nondum apparet ab eo in textu vocabulum Ἀΐτνης lectum esse. Adde, quod Syracusas, primam in Sicilia coloniam, anno a. Chr. 734 conditas ferunt quodque Herodotus, gravissimus auctor (II, 53) Hesiodum 400 annis ante suam ætatem vixisse affirmat, quæ si consideraveris, Aetnam Hesiodo cognitam fuisse non facile credes. Cum denique conveniat inter philologos Αἴτνην nusquam apud Græcos in tres syllabas diductam inveniri, nil certe obstat, quominus lectionem Ἀΐτνης falsam putemus. Quod autem nonnulli sine ullo antiquo testimonio temere contendunt, præter solitam Aetnæ formam etiam Ἀΐδνην exstitisse, refutatione dignum non est.

Iam, si quæratur, ubi pugna ab Hesiodo enarrata commissa sit, respondet nobis ipsa historia fabulæ, ex qua elucet Typhœum sensim ab oriente occidentem versus quasi migrasse. Pugna enim Iovis et Typhœi opud Homerum in oriente, in regione Arimorum est *) Il. 781—783:

κείνῳ μὲν Αἴτνα δεσμὸς ὑπερφίαλος
ἀμφίκειται —
— — —
ἀλλ' οἶος ἄπλατον κεραΐζες θεῶν
Τυφῶν' ἑκατοντακάρανον ἀνάγκᾳ, Ζεῦ πάτερ,
ἐν Ἀρίμοις πότε.

*) De situ Arimorum auctores dissentiunt. Sunt qui Arimos in Cilicia habitasse referunt auctore Pindaro; alii Lyciam, alii autem Syriam præoptant.

γαῖα δ' ὑποστενάχιζε Διὶ ὡς τερπικεραύνῳ
χωομένῳ, ὅτε τ' ἀμφὶ Τυφωεϊ γαῖαν ἱμάσσῃ
εἰν Ἀρίμοις, ὅθι φασὶ Τυφωέος ἔμμεναι εὐνάς.

Postea huic monstro domicilium designarunt Bœotiæ montem Τυφαόνιον appellatum, de quo mentionem faciunt Schol. Pind. Ol. 4. 11; Pyth. 1. 31; Tzetzes ad Lycophr. 177, et, quod maximi est momenti, *Scutum*, poëma Bœotium vs. 31: Τάχα δ' ἷξε Τυφαόνιον.

Quæ cum ita sint, nemini dubium esse potest, quin Hesiodus, poëta Bœotus, fabulas patrias secutus pugnam in Typhaonio, Bœotiæ monte factam putaverit, Tartarum autem nominaverit occultas terræ latebras. Ex quo versum 868 versui 860 non contradicere sponte sequitur.

Versum 868 novit auctor Exegesis, qui finem pugnæ oratione soluta hoc modo describit: ἐπεὶ οὖν κατέστειλε τὸ τοιοῦτον πνεῦμα, οὕτως, ὥσπερ ὅταν τὸ ὄρος καίηται καὶ τὰ ἐν αὐτῷ τοῦ χαλκοῦ μέταλλα ἀναλώσιν, ἔρριψεν αὐτὸν ἤτοι διέλυσεν. (Flach: Gloss. und Schol. p. 410); noverunt versum Glossæ, quæ verbo ἀκαχών interpretamentum addunt λυπούμενος. Deinde defendit eundem totus contextus. Nam ex vs. 857—867 nil aliud, nisi Typhœum in quodam monte a Iove devictum accipimus; quid postea monstro acciderit, vs. 868 indicat.

Iam scrupulum illorum, qui versu 868 subiectum deesse ægre ferunt, nil moror. Cum enim Iovem victorem esse sciamus, si tribuimus aliquid licentiæ orationis poëticæ, nil est facilius, quam prædicato ῥῖψε subiectum addere Iovem.

Vs. 964.

νῆσοί τ' ἤπειροί τε καὶ ἁλμυρὸς ἔνδοθι πόντος.

Versum eiiciunt: Schœmann, Kœchly, Flach, Rzach — defendunt: Gœttling, Welcker.

Hic versus iam Heynium vexavit, qui eum fortasse defendi posse existimavit, si scribamus: νήσους τ' ἠπείρους τε καὶ ἁλμυρὸν ἔνδοθι πόντον. Sed textum commutare, quamquam locus hoc modo sanatus planum habet sensum, vetat mos epicorum, apud quos Ὀλύμπια δώματ' ἔχοντες (nova deorum progenies, quæ Saturno devicto in Olympo habitat) adeo in unum concrescit, ut verbum ἔχοντες plura obiecta habere non possit. Omnis autem coniectura exemplis veteribus est confirmanda; deinde contra consen-

tientem codicum memoriam coniicere non licet, nisi, si textum aliter explicare non possimus. Quod hoc loco, ut infra videbimus, longe aliter est.

Gœttling præoptat hoc: οἷσιν ὕπ' ἤπειροί τε καὶ ἁλμυρὸς ἔνδοθι πόντος, quod nihilo minus planum habet sensum neque epicorum morem offendit, nil tamen valet contra codices. Qua de causa ne Gœttling quidem in hac coniectura acquievit, sed post vs. 963 lacunam latere suspicatus est: quoniam autem antecedentia prorsus ignota essent, v. 964 intellegi non posse.

Hermanni sententia, quam probavit Schœmann, tollitur omnis difficultas, si versum post 843 ponamus. Sed primum quis credat tam limum fuisse librarium, ut 120 versus transiluerit? deinde, si nil aliud, nisi id quæritur, ubi in tota Theogonia hic versus apte intercalari possit, habemus locos et plures et aptiores, exempli gratia post versum 835:

ὑπὸ δ' ἤχεεν οὔρεα μακρὰ
νῆσοί τ' ἤπειροί τε καὶ ἁλμυρὸς ἔνδοθι πόντος

vel post 858:

στενάχιζε δὲ γαῖα πελώρη
νῆσοί κτλ.

Hæc habui, quæ dicerem ad cavillandum hoc artis criticæ genus, quod ad temere divinandum allicit. Ceterum Hermannum facti postea pænituit atque in opusculo *De Hesiodi Theogoniæ forma antiquissima* (Lipsiæ 1844 p. 22) versum simpliciter eiecit eo potissimum proposito, ut stropham 146. ex versibus 963. 965—968. apte conglutinare posset.

Gerhard (Über die Hes. Theog. Berlin 1856) delet versus 963 et 964, ut additamentum διασκευαστῶν, qui Theogoniam his versibus cum Heroogonia coniungere voluerint.

Nos autem versum simpliciter explicamus vehementer admirantes, hanc interpretationem adhuc nemini in mentem incidisse. Postquam poëta versu 963: Ὑμεῖς μὲν νῦν χαίρετ' Ὀλύμπια δώματ' ἔχοντες salvere iussit deos Olympios, iuniorem deorum progeniem, versu sequente deos cosmogonicos alloquitur, quorum significatio physica, cum singula mundi elementa repræsentarent, non tam cito evanuit, quam deorum reliquorum: scilicet ἁλμυρὸς πόντος hoc loco significat Pontum omnesque quos ex Thaumante, Phorcye, Cetone et Eurybia natos poëta narravit; quod ad ἤπειροί τε perti-

net, respice vs. 129: Οὔρεα μακρά, nymphas in silvis montibusque errantes reliquosque deos in sicco habitantes (vs. 130); νῆσοι quoque habent suos deos e multis, immo in progenie Nerei et Doridos invenimus Νησαίην (vs. 249) et Νησώ (261), quorum nomen ipsum ad νῆσον referatur necesse est.

Quoniam igitur versus metonymiam continet simplicem, locum scilicet nominat pro incolis loci, nil obstat, quominus coniecturas criticorum minime necessarias atque athetesin a nonnullis adhibitam repudiemus. *)

Geyza Némethy.

Párhuzamos idézetek.

Plato, Phædon, 81. A.

Ἡ ψυχὴ (animus, kedély, szív) *εἰς τὸ ὅμοιον αὐτῇ τὸ ἀειδὲς ἀπέρχεται, τὸ θεῖόν τε καὶ ἀθάνατον καὶ φρόνιμον, οἷ ἀφικομένῃ ὑπάρχει αὐτῇ εὐδαίμονι εἶναι, πλάνης καὶ ἀνοίας καὶ φόβων καὶ ἀγρίων ἐρώτων καὶ τῶν ἄλλων κακῶν τῶν ἀνθρωπείων ἀπηλλαγμένῃ.*

Ezzel rokon értelmű Boufiers egy költeményének azon részlete, melyre Voltaire «Le Coeur» czimű versében (Contes et Poèsies diverses. Londres, 1780. 98. lap.) annyi elmésséggel reflectál:

«— — — — Le coeur est tout,
Sans le coeur point d'amour, sans lui point de bonheur:
Le coeur seul est vaincu, le coeur seul est vainqueur.»

Ez viszhangzik Kisfaludi Sándornál, a Himfy-dalok 5-ikében:

«A szív minden, azt tartom én,
Mindennek az eleje;
A szív győzvén vagy győződvén,
Jó vagy rosznak kútfeje.»

Dr. Krausz Jakab.

*) Opusculum meum typographo traditum est, priusquam recentissimus Additamentorum Bezzenbergerianorum tomus in publicum prodiit. Quamobrem Fickii commentationem *De genuina Theogoniae forma et dialecto* in usum meum convertere non potui. (V. Bezz. Beitr. 1886. vol. II, tom 1. et 2.)

JEHUDA BEN SAUL IBN TIBBON.

Adalék a középkori zsidó irodalom történetéhez.

(Vége.)

A megdicsőült R. Zerachjáh, a ki korának egyetlene[150]) volt és sokkal tudósabb nálamnál, azóta hogy velem megismerkedett, nem írt és nem küldött el egy költeményt sem másnak, mielőtt nekem meg nem mutatta volna, sőt számos, testvéréhez küldendő levelet elébb nekem mutatott. Te pedig tudod, hogy ha magam valamit írtam, felszólítottalak néznéd meg; hát ha van benne valami kijavítani való: mert azóta, hogy annak ismertelek, a ki költészethez és grammatikához ért, nem írtam semmit, a mit elébb megitélésedre nem bocsátottam volna. Mert az arab példabeszéd azt mondja: «A ki a parton ül, az már is úszik».[151])

Ily gonosz bánásmódot tanúsítottál irányomban és én eltűrtem, bármennyire is fájt szívemnek; boszantottál, mérgesitettél, makranczoskodtál, könnyelműen bántál tiszteléssemmel, melyre a teremtő kötelezett irántam és áthágtad parancsolatát[152]) e tekintetben. Bocsásson meg néked a mindenható ezen és a túlvilágon teljesen és adjon neked kegyelmet és tanítson az ő akaratának teljesítésére és adja, hogy irgalmat találj az ő szemeiben és tetszést az emberekéiben. Ha pótolni akarod fiam mindazt, a mit eddig elmulasztottál, akkor meg fog bocsátani a teremtő és megbocsátok neked én is oly szívesen, oly készségesen; csakhogy ne légy engedetlen szavam iránt[153]) mindabban, a mit e végrendeletemben megyhagytam, és hogy nem becsültél mindeddig, úgy tanúsíts tiszteletet legalább hátralevő napjaimban és halálom után. Egész büszkeségem pedig az lesz, hogy a bölcseség utáni törekvés, nemes magatartás és kellemes tulajdonságok által mindinkább magasabbra hágsz és mindeneknek kedves lészsz és hogy jó híred leszen — mert ez nagy korona ám — és az istenfélelmen csüngsz és parancsainak teljesitésén és hogy társalkodásod az emberekkel

---

[150]) Nagy tudósok czíme az arabs minta szerint: اوحد زمانه vagy فريد عصره. — [151]) L. fönt a 28. jegyzetet.

[152]) ועברת על מצותי בזה helyett én olvasok: ועברת על מצותו בזה

[153]) Deut. 1, 26, 43. 9, 23. Jos. 1, 18. I. Sám. 12, 14.

olyanforma lesz, hogy mindnyájan elismeréssel adóznak — ez az a mivel tisztelni fogsz életemben, halálomban. Ben Mislé mondja: «Három tulajdonsága legyen a bölcs férfiúnak: kevés hiba és balgaság,[154]) alázatosság az emberek előtt gyarlósága tudatában, de esze által emelkedjen mindenek fölé».

Hála legyen az én teremtőmnek; tudom én felőled, hogy istenfélő vagy minden utaidon — csak az atya iránti tiszteletre vonatkozó parancsolatomat hágod át és nem hajtasz az én szavamra; az pedig nagy dolog isten-ember előtt, törekedjél utána, meg is fogsz szabadúlni.[155]) Tudom és bízom teremtőmben, hogy ezen elválásom javadra lesz, ha szíved az erkölcsösséget keresi, mert hiszen rajtam kívül nincs másod mint lelked, tudományod és eszed. A Nágid — áldott legyen emléke — mondja: «Mily boldog az életem, hogy cselekedetim olyanok ma mint tegnap!»[156]) Azért fiam, iparkodjál mától fogva tiszteletemre és a magadéra. Összes dicsőségem az leend, ha te miattad tisztelettel fognak megemlékezni én rólam életemben és halálom után és ha, a kik téged látnak, azt fogják mondani: «Áldott, a ki ezt nemzette, áldott, a ki ezt nevelte»; [157]) mert nincsen nekem más fiam, a ki által nevem említtetnék, csak te egyedül, egész hírem és fényem csak te vagy. Ez okból bízzál csak benne, hogy isten gazdagon fog megjutalmazni és az emberek dicsőiteni, ha emlékemet áldottá fogod tenni.

Tudod fiam, hogy nagyranevelésedben mennyit tűrtem és láttad is mit tett a bölcs R. Mózes, R. Jehudának fia, ki négy fiát a világ minden szélére elküldötte, míg ő maga ment és megnősült. Én pedig, mert olyan nagyon szerettelek, nem akartalak más asszonynak kezébe vinni és elviseltem mind a bajt, fölötted csak akarván őrködni és te ismered azt a túlzásig vitt gyöngédségemet és az emberek tudják nagyon jól, ha annyira nem vigyáztam volna rád, hogy meghaltál volna, nyomorék volnál ma. Emlékezzél ezekre én fiam és vedd szívedre, figyelj szavamra, fogadd el intéseimet.

Azon fontos intelmek közé, melyeket teljesítened kell, első sorban tartozik, hogy ételeidben óvatos légy — és kérlek ne ölj

---

[154]) *Harkavy* i. m. p. 136. ושׁכלן helyett וסֶכלן-t olvas — úgy fordítottam magam is. — [155]) I. Sám. 30, 8. — [156]) *Harkavy* p. 158.

[157]) Jehudának e hő óhaja szószerint teljesült is. L. fönt Maimonides nyilatkozatát Sámuel fölött.

meg időm előtt; mert ismered fájdalmamat és lelkem bánatát és hogy mennyire féltelek. Oh jobb volna meghalnom [158]) mintsem szerencsétlenségemet látnom; [159]) mert te tudod, hogy — bűneim miatt — évenként oly beteg vagy és ezt nagyrészt ártalmas ételek okozzák. Ben Mislé pedig mondja: «Ha egészséget kívánsz, akkor gyeplőzd szenvedélyedet, harczolj önönmagaddal, a mint harczolsz nyíl- és dárdavető ember ellen».

Megesketlek az ég istenére és azon tiszteletre, melylyel irányomban parancsa szerint tartozol és a mennyiben én tapasztaltabb és tudósabb vagyok náladnál — óvakodjál a mint csak tudsz a káros ételektől! Mert tudod hiszen és meg is győződtél róla, hogy betegséged csak onnan ered, mert könnyelmű vagy az ételek dolgában érd be fiam a kevéssel, de a mi jó, és maradj távol a kellemestől, de a mely árt. Oly ételt ne egyél, a mi étvágyadat elrontja — mert mire való aztán a te okosságod? és valóban életem után törsz! Mért nem szégyenled magad önmagad és az emberek előtt, kik mindnyájan tudják, hogy csak a rossz ételek okozzák nyavalyádat; pedig nincs pironságosabb és csúfságosabb annál mint oly orvos, ki maga beteg és a ki másokat ékesít (azaz gyógyít) és önmagát nem! [160]) Erre nézve Ben Mislé azt mondja: «Távozzál attól, ki helyesen tenni parancsol s maga gonosz; mert hogy' gyógyítaná a betegséget az, ki ugyanabban szenved?» [161]) Vigyázz fiam magadra s életedre, ne tedd magad tönkre; és ha már magad és engem nem kimélsz, akkor könyörülj meg a te gyermekeden — én még kevés ideig maradok meg néktek, hagyd tehát azt a keveset nékem és ne rakj magadra bünt. Ben Mislé mondja: «A ki jár a balgának útjain, azon örömokozó boszút látnak ellenségei; és a ki félválról nézi az orvos szavait, betegségbe esik az». [162]) És istennek hála! Módodban van jó kenyeret enni és jó bort inni.

---

[158]) Jón. 4, 3. 8. — [159]) Num. 11, 15.

[160]) A már fönt idézett (l. 132. jegyz.) «*Széfer ha-Muszár li-rófeim*» 28. pontja ugyanily szabályt állít föl az orvosok számára: «Az orvos jelleméhez tartozik, hogy kevés, de jó ételekkel éljen, hogy falánk meg iszákos ne legyen. Szégyenletes és csúfságos, ha hosszas nyavalyában szenved, mert akkor a nép azt mondja: A ki önmagát nem birja gyógyítani, miképen gyógyíthasson az mást? A *midrasban* (Ber. r. par. 23.) találjuk e mondást: אסיא אסי חגרתך = orvos, gyógyítsd magadat! és ugyanígy *Lukács evang.* 4, 23.

[161]) L. *Harkavy* p. 159. — [162]) L. u. o. p. 158.

De ha még kenyéren és vízen kéne élned, csakhogy engem tisztelj és akaratomat teljesítsd, azt is kellene tenned. Ime, Jónádáb, Rékháb fiának, gyermekei azok megvonták maguktól — mint már mondám — a világ nyujtotta élvezeteket, ők és nejeik és gyermekeik; míg én csak a károstól akarlak visszatartani. Ben Mislé tanácsolja: «A ki testének hasznos ételeket eszik, annak javára fognak azok lenni, a ki pedig ártalmasokat eszik, bizony hátrányára lesznek neki». Ne mondjad fiam: «majd csak kigázolok belőle mint máskor»,[163]) mert tudja az egész világ, ha nem őrködik rajtad isten kegyelme és jósága és ha én nem vagyok közeledben, meghaltál volna — a mindenható áldjon meg hosszú élettel. Nem minden nap történik ám csoda és mindezeket kétszer-háromszor cselekszi csak az isten.[164]) Azért fiam, vedd eszedbe mindezeket és gondold meg, hogy nem egy-, vagy két-, sem tíz-, sem húsznapnyi távolságban vagyok tőled.

Fiam! Ne járkálj[165]) sokat az utakon vagy utczákon, ne egyél másutt az én távollétem ideje alatt; ha egy barátod vagy rokonod meghí, tiszteld őt meg pusztán megjelenéseddel. Tanuld, fiam, koronkint a naptári számításokat a bölcs R. Áhronnál, mert fontos egy tudomány az. Úgyszintén meghagyom neked, hogy nődet, a mint csak bírod, tiszteld; hisz oly okos és oly szende, és nagy tudósoktól és nemesektől származik, és oly híven ápol téged és fiadat; nem pazarol, nem igényteljes. Emlékezzél csak, mily gondosan ápolt betegségedben.[166]) Ha ő fiadnak csak dajkája volna, akkor is kellene őt tisztelni és nyájasan beszélni vele, hát még ha feleséged és előkelőknek a lánya, mennyivel kevesbbé szabad vele csekélylőleg és megvetőleg bánnod — ez csak a haszontalanok szokása. Az arab bölcs azt mondja a nőkre vonatkozólag: «Csak tisztességes tiszteli őket, csak aláváló vetheti meg őket». Ben Mislé is int: «Nézd el az asszonynak és a gyermeknek a makranczoskodásukat és kérd fel újra meg újra őket, mint ki kardot fen, mely a gyakori ide-oda köszörülés által élesedik csak». Ha szeretetemre

---

[163]) Bir, 16, 20.

[164]) Jób 33, 29.

[165]) אל תרבה לשוח במסלות. Igy hangzik a szöveg, a melyben Steinschneider לשוח mellé kérdőjelt tesz. Mindenesetre helyesebb volna, ha לשוט-ot olvasnánk.

[166]) A most következő szók a szövegben: והיא כבדה ויחידה וגדולה את בנך אחר כן וגו' érthetetlenek.

szert akarsz tenni, akkor tiszteld őt és ne vess rája kelleténél több félelmet, hisz ezt már bölcseink is megtiltják. Parancsod vagy feddésed szelíd legyen; haragod ne nyilvánúljon tettben, elegendő ha csak arczodon meglátszik.[167])

Kiadásaidban illő rendet tarts — a Mibchar Hapeninim szerint: «Rend a kiadásokban már a jövedelem fele» és egy régi közmondás azt javasolja: «Aludjál evés nélkül, ébredj adósság nélkül»; ne sértsd méltóságodat kölcsönvevés által — isten mentsen meg e tulajdonságtól! Ben Mislé is tanácsolja: «Szegénységedben eledeled után inkább arszlánon nyargalj, semhogy emberektől kérj»; [167a]) ne kivánj élvezetet mert szívedet gyász éri mielőtt embereket (találsz). Szóval — tudod mit mond erről a Mibchár Hapeninim és Ben Mislé, mert ez a tulajdonság mint a rühösség oly ragályos és csorbát ejt a tiszteleten. És újra mondja B. M.: Zöldséget egyél — bátorságban, húst ne — veszedelemben; és inkább *egyet* pénzért, mint *ezeret* ajándékképen.

Ügyelj fiam, gyermekeidre, a mint én te reád, szeresd mint én téged, neveld mint én téged, őrködj fölöttük mint én tefölötted, tanítsd őket mint én téged — szóval úgy bánj velök, mint én te veled és ha csak valami bajotok van, ne vedd lazán; az isten mentsen meg titeket minden bajtól. És ha csak csekély bajt érzesz magadon vagy tagjaid egyikén, azonnal láss hozzá; mert mint Hippokrates mondja: Ellenség az idő[168]) és veszélyes az experimentálás.[169]) Azért csak szaporán rajta, ne várakozzál és használj mindjárt eleintén biztos, nem pedig kétséges szert.

Mustráld könyveidet. A hébereket minden hó elsején, az arabsokat kéthavonként egyszer, a tekercseket minden három hónapban egyszer. Rendezz mindent szép rendben, hogy szükség esetén ne kelljen sokáig keresned és hogy tudjad a helyét a szek-

[167]) Gittin 7a. Sabb. 105b. és Maimûni Hilkóth Deóth II, 3.

[167a]) A szöveg, mely következőképen hangzik: בעת תדל רכב על נב אריאל מזונך ואל תשאל nem ád értelmet. *Luzzatto* azért אריאל-t két szóra osztja: ארי אל. Ő szerinte fordítottam is. L. *Óczar Nechmad* IV, 4. és Harkavy p. 139. n. 1. ki Luzzatto magyarázatához analogiaképen a talmud (Sabb, 149a) szavait idézi: שרכב על ארי זכר וקשר תנין בראשו.

[168]) כי העת צר helyett, a mint a szövegben van, talán jobb volna olvasni: כי העת קצר.

[169]) והנסיון סכנה. Experimentálás, próbálgatás.

rényekben[170]) és fiókokban.[171]) Igen üdvös volna és nagy figyelem az, ha minden egyes fiókban levő könyveket egy czédulára írnád és azt azután az illető fiókba raknád, hogy aztán a könyveket össze-vissza ne kelljen zavarnod — mert ha valamely könyvet keresnél, egyszerűen csak a jegyzéklapot kéne megnézned. Hasonlóképen nézd meg a lapokat, melyek benn vannak a tekercsekben és a füzeteket (leveleket) és jól vigyázz rájuk, mert nagy kincseket gyüjtöttem és írtam én ott össze; ne veszíts el egy iratot v. füzetet sem mindabból, a mit én rád hagytam — úgyszintén gyakran nézd át katalogusodat, hogy tudjad milyen könyveid vannak.

Ne hagyd ott tanítód tanítását és fiatal emberekkel csak akkor tanúlj, mikor a tanintézetből távozol — éjjel; és a mit tőlem és tanítóidnál tanúltál, taníts arra iparkodó tanítványokat, hogy megerősödjön benned a te tudományod. A tanítandó tárgyat pedig ismerd könyv nélkül és hadd élesítsenek kérdezgetések által, hogy tünjön minden kétség. Annak, ki könyveket nem vehet, kölcsönözz a magadéiból, csakhogy biztosnak kell benne lenni, hogy azokat vissza is hozza. Ismered talmudbölcseink megjegyzését[172]) a versre: «Gazdagság és bölcseség leszen annak házájában és az ő igazsága megmarad mindörökké»;[173]) és ne vond meg a jót attól, ki rája szorúl.[174])

Még egyszer — vigyázva vigyázz könyveidre! Takard be a szekrényeket takaróval,[175]) óvd meg őket a netalán a mennyezetről alájövő víztől (nedvességtől),[176]) az egerektől és minden árta-

[170]) הארמדים bizonyosan הארמרים-nak olvasandó, mely aztán a latin *armarium*ból volna. Ez első sorban «könyvszekrényt» jelentett, későbbben azonban egész könyvtárt is. L. *Wattenbach* i. m. p. 494. *Tunc nobilissimorum monasteriorum armaria aperiebantur* stb. p. 518. főleg 521. és 524. k.

[171]) והתיבות. Tulajdonképen szintén: szekrény. *Wattenbach* p. 521.

[172]) Khetúbóth 50a.

[173]) Zsolt. 112, 3 (és nem mint Steinschneidernél 111, 3.).

[174]) Példab. 3, 27.

[175]) *Steinschneider* a szöveget ekkép írja: .... וכסה הארמדים בתבים (?) כסוי. Eredetileg bizonyosan בתבים állott, a mit egy későbbi másoló talán כסוי szóval magyarázott.

[176]) A könyvek rendben és a nedvességtől menten tartására a *Szt. Victor kolostor alapszabályaiban* a következőket olvassuk, melyek nagyjában *Ibn Tibbon* tanácsaival egybevágnak, és azért ide is iktatjuk: Ipsum armarium autem intrinsecus ligno vestitum esse debet, ne humor parietum membranas rubigine aliqua sive humectatione aliqua inficiat. In quo etiam

lomtól — mert azok a te kincseid. Ha odakölcsönzöl valakinek egy könyvet, írd be egy jegyzőkönyvedbe mielőtt házadat elhagyja; ha meg újra visszahozza, töröld ki. Minden Peszách- és Szukkóth-kor szolgáltasd magadnak vissza az elkölcsönzött könyveket.

Határozz meg magadnak egy órát bibliai olvasmányokra; szombat- és ünnepnapokon olvass grammatikai munkákat, Mislét és B. Mislét. Kérlek fiam, olvasd át szombatonként a Jónádáb, Rékháb fia, gyermekeiről szóló fejezetet, hogy mindig készen légy parancsaim teljesítésére. Ha csúfolkodást és gúnyolást hallasz felőlem, akkor hallgass fiam és ne felelj rája; ha rosszat beszélnek rólam, ne törődjél velök. B. Mislé mondja: «A szerénység gyümölcse — az emberek szeretete; a megelégült gyümölcse — a nyugalom; a ki hallgat és veszteg marad, annak gyümölcse az, — hogy bátorságosan és zavartalanúl és lelke örömében él».

Fiam! Tiszteld mestereidet és tanítóidat, szolgájuk légy! Szeresd azokat, kik őket szeretik s légy ellensége az ő ellenségüknek, őket pedig környezd tisztelő hódolattal a hol állnak — a hol mennek — még ha nem is szorúlsz rájuk, sőt ha tán ők te rád szorúlnának; hát még akkor, ha magadnak van szükséged ő rájuk! B. Mislé mondja: «Az okosat mindenki kedveli, kedvel ő is mindenkit; a balgát mindenki megveti megvet ő is mindenkit!» Azért iparkodva iparkodjál, hogy a «bölcseség embere»[177]) légy és tartsd távol magadtól a «botorság és üresség emberének»[178]) a nevét.[179])

Tiszteld fiam társaidat és igyekezzél hasznukra lenni eszeddel, szóval és tettel! Különösen pedig szeresd a megboldogúlt R. Zerachjáh tanítód fiát, mert amaz is szeretett bennünket és kiváltképen téged kedvelt és tisztelt és áldást is hagyott maga után te néked. Fiam, ha valaki valami jóban részesít, akár tett, megtisztel-

---

diversi ordines seorsum ac seorsum distincti et convenienter coaptati esse debent, in quibus libri separatim ita collocari possunt et distingui ab invicem, ne vel nimia compressio ipsis libris noceat vel confusio aliquid specialiter in eis quaerenti moram afferat vel impedimentum. L. *Wattenbach* p. 525.

[177]) L. a 103. jegyz.

[178]) L. az előbbi jegyz.

[179]) A hibát, melyet *Steinschneider* a kiadásban itt elkövetett, maga javította már ki *Geiger* figyelmeztetésére a Bodl. Catalogusában 5783. sz. alatt s. v. Jehuda ibn Tibbon és így *Harkavynak* megjegyzései (i. m. p. 158) teljesen fölösek. Helyesek azonban Harkavynak a metrumra vonatkozó javításai.

tetés vagy szó által, akkor ne érd be avval, hogy azt csupáncsak hasonló módon viszonoznád, mert az ember soha nem képes visszafizetni az előzékenységet — a mint Jób mondja: «Ha valaki megelőzött (t. i. jó tettel), hogy bírnám én azt visszafizetni neki?»[180]) Óvakodjál az ellenségtől és az irigytől.

Keresd fel fiam, nővéreidet levélben, tudakold hogylétüket, adj tiszteletet rokonaidnak, hogy aztán ők is dicsekedjenek teveled. Én pedig parancsolom és meghagyom neked, hogy ezen az én végrendeletemet átolvasd nappal vagy éjjel és hogy szerinte cselekedjél, mert akkor szerencsés lészsz és boldog. Ha tanácsomat jónak találod — válassz magadnak arabs könyveid közül egyet, melynek az írása szép és iparkodjál azt utánozni, mert R. Sámuelt, a Nászit nem tanította senki fia az arabs írásra, hanem elővett a kitünő írók kéziratai közül egyet és mindaddig gyakorolta magát a betűk utánzásában, míg csak el nem sajátította.[181])

Végül fiam még azt az egyet: hő buzgalmat fejts ki az értelmesek és kitünő tulajdonságú férfiak utánzásában, ne irigyeld a gonoszokat — hanem csüngj mindig istenfélelmen.

Így végződik a levél. Alkalmunk nyilt általa megismerni a rendkívül komoly tudóst, a tudományok után összes erejével törekvő férfiút, a legtisztább és legfényesebb jellemet, a legjobb és legnemesebb embert. És ha — már Sámuel érdekében — a levél hitelessége iránt bennünk lassú kételyek támadnak, akkor a hang-

---

[180]) Jób 41, 3. E versnek a maga helyén és összefüggésében természetesen más a jelentménye; Ibn Tibbon itt exegetikailag értékesíti a maga állításának igazolására és megerősítésére.

[181]) *Nagy Károly* idejében — mondja *Wattenbach* p. 224 — mikor a régi irást tervszerűen újra helyre akarták állitani, gondosan megválogattak jó mintákat és ezek szerint írtak. A «Clerici de vita communi»-féle rend XV. században, kinyomatott alapszabályainak egyike a következőképen hangzik: «librarius .. pervideat scipturam fratrum nostrorum, specialiter qui minus sciunt scribere et qui novi aliquid incipiunt, providendo eis de una riga (ugyanaz mint στίχος v. a latin linea) vel duabus melioris scripturae pro exemplari ante se locando, si opus habent». V. ö. még p. 48, 65, 77. Az irás tanítási módjára nézve érdekes hely van *Platónak Protagorasában*: οἱ γραμματισταὶ τοῖς μήπω δεινοῖς γράφειν τῶν παίδων ὑπογράψαντες γραμμὰς τῇ γραφίδι, οὕτω τὸ γραμματεῖον διδόασι καὶ ἀναγκάζουσι γράφειν κατὰ τὴν ὑφήγησιν τῶν γραμμῶν. A betűk viasztáblákra lettek előírva és a gyermekeknek, hogy kezük a formához hozzászokjék, a körvonalakat utána kellett huzniok. A rómaiaknál is így tanították az írást még *Seneca* idejében.

nak azon közvetetlensége, az a szívből fakadó termeszetesség, mely rajta elömlik, bizonyára alkalmas, hogy e kételyeket eloszlassa.

De a mit bátran későbbi toldaléknak, valamely olvasó vagy másoló csinálmányának, «pannus adsutus»-ának tekinthetünk, az azon költemény, mely a levél végén van, azt versekben röviden ismétli és a benne levő tanoknak mintegy echója akar lenni. Hogy az Jehuda ibn Tibbontól nem ered, erre első sorban vallanak a költeményt megelőző szók: יהנה לך בחרוז כל האגרת אשר כל המוסר בשיר אוגרת ומספרת. Bizonyítja továbbá az a tény is, hogy a költemény oly tanokat sorol fel, melyeknek a levélben hírüknyomuk sincs.[182]) Állításunk mellett szól azon meglepő körülmény is, hogy a kölcsönvevést, a miről a levélben Jehuda az ő fiát teljesen lebeszélni iparkodik, a költeményben megengedi — igaz, azon föltétel alatt, hogy — mielőtt visszakövetelik — visszafizesse.[183]) És aztán, hogyan szólíthatja őt fel atya és anya iránti tiszteletre — mint ez a költeményben történik[184]) — holott a levélből tudjuk, hogy anyja igen korán meghalt és Jehuda második feleséget nem vett? Végül aztán úgy látszik, hogy a parainézisek — miután már prózában el lettek mondva — versbe való szedése Jehuda ibn Tibbon korában még nem dívott, hanem későbbi időknek volt csak szokása. Igy tett pl. Bechai b. Áser (1290 körül) az ő כד הקמח- és Jechiel b. Jekutiel Rómából (1300 körül) az ő מעלות המדות-ával.

A költemény — csak mellesleg akarom megjegyezni — metrum dolgában sokszor hibás és javításra szorúl, melyet azonban az olvasó könnyen eszközölhet.

Térjünk most újra vissza magához Jehudához.

Foglalkozására nézve — Benjáminnak tudósítása szerint[185]) — orvos volt.[186]) A spanyol-arabs fénykorban egyáltalában úton-útfélen azt a tapasztalást tehetjük, hogy a zsidó tudósok —

---

[182]) Pl. szolgáljanak a következők: ואל ירום לבבך בעשרך a 17. sorban, vagy: והתפלל בעתות התפלה ואל בית הכנסת בא תחלה a 20. sorban.

[183]) ועת תלוה פרע קודם תביעה a 37. sorban.

[184]) וכבד אב ואם כבוד ומורה.

[185]) Masszáóth i. h.

[186]) Felfoghatatlan, hogy mily alappal nevezi az «Emúnóth we-déóth» ed. princepse (Konstantinápoly) Jehudát: ר' יהודה אבן תבון דיין מרמון ספרד?

az arabs tudósok nyomdokában haladva — magukat az orvostudományokra adták, azt választva kenyérkeresetüknek. Orvos volt — hogy neveket említsünk — Abulvalîd Mervân ibn Ġanâh, a nagyhírű nyelvtudós, orvos volt Jehuda Halévi, a lánglelkű költő és filozófus, orvos volt Maimûni is, a középkor egyik leghatalmasabb tüneménye. Azoknak, kik életüket a tudománynak akarták szentelni, minthogy más pálya előttük nyitva nem vólt, kenyérkeresetnek az orvostudományt választották mint olyant, mely alkalmat szolgáltatott behatóan foglalkozni a többi tudományokkal, mint pl. a fizikával és annak révén a filozófiával. Igy folytonosan a tudomány körén belül élhettek.

Jehuda — a mint hihető — jeles orvos és tudós voltának köszönte, hogy általános tiszteletben részesült. Nem lehetetlen, hogy azon fejedelmeknek és keresztény főpapoknak, a kikről levelében mondja, hogy fia menyegzői ünnepét jelenlétükkel díszítették, házi orvosuk volt. A mint ő maga levelében említi, zsidók és keresztények egyaránt tisztelték őt és jöttek csodálni nagyszerű könyvtárát és részesülni tudós társalgásában. Találkoztak ugyan — levelének szavai szerint — ellenségei és gúnyolói is — valószínűleg irígy kortársak vagy olyanok, kik fordítói működését megtámadták. De mit jelentett ez azon nagyrabecsüléssel szemben, melyet a legfőbb körök részéről tapasztalt és azon szeretettel szemben, melylyel őt majd mindenütt fogadták?

Zsidó ismeretsége köréből kiválik Zerachjáh Halévi (szül. 1125 kör. megh. 1186.), kit Jehuda «יחיד בדורו»-nak nevez. Jeles költő és első rangot foglalt el mint talmudtudós. Nagy műve, a Máôr, Alfâszinak «Halákhóth»-jait bírálja meg avval a nemes objektivitással, mely csak az igazságot keresi, és ama világos egyszerűséggel, mely őt többi munkáiban is jellemzi. A viszony Jehuda és Zerachjáh között a legbensőbbnek nevezhető, mert az utóbbi, mielőtt költeményeit világgá eresztette, azokat előbb Jehudának küldte be átnézés végett.[187])

R. Ábrahám b. Dávid Posquières-ből (szül. 1125. meg. 1198.) Maimûni nagy ellenfele és heves kritikusa, hasonlóképen igen közel baráti viszonyban élt Jehudánkkal. Az ő buzdítására végezte

[187]) L. közelebbet róla *Reifmann* jeles monografiájában «*Thóledóth Rabénu Zerachjah Halévi*» Prága 1853.

be Ibn Tibbon a «Chóbóth Halebábóth» fordítását,[188]) melynek első fejezetét Mesullám b. Jákób felszólítására lefordította. Ábrahám b. Dávid igen gazdag férfiú, a talmudtudománynak oly mestere volt és a jámborságnak oly hírében állott, hogy végtisztességének és eltakaríttatásának rendezésével papok — kiknek tudvalevőleg a biblia tilalma szerint halottak által magukat tisztátalanítani nem szabad — foglalkoztak.[189])

Hogy Ásér b. Mesullám meghitt barátja volt Ibn Tibbonnak, azt már fentebb említettük.[190]) Az ő ösztönzésének engedve fordította Jehuda Salamon ibn Gabirólnak «Thikkun Middóth Hanefes» cz. könyvecskéjét.

Venio nunc ad fortissimum virum, ahhoz a férfiúhoz, ki Lünel-nek legünnepeltebb férfiúja volt: Mesullám b. Jákób. (megh. (1170.) Ő hozzája is fűzték Jehudát a legszorosabb baráti viszonynak szálai. Ibn Tibbon nem talál elég szót e nagy, kiváló férfiúnak magasztalására; igazi alattvalói hódolattal, valóságos ájtatos, szent tisztelettel beszél róla. Kitünő filozófiai elme, a talmudnak — melyben a nevezett Ábr. b. Dávidnak tanítója volt — nagy, klasszikus ismerője és búvára, a filozófiával foglalkozóknak meleg pártolója és fáradhatatlan buzdítója, nagy gazdagságokkal áldott férfiú volt. Ő volt az első, ki Jehudának az arabs és héber nyelvek, úgyszintén a filozófia kitünő ismerőjét felfedezve, őt a filozófiai iratok fordítására indította. Ő maga is fordítgatott volt egyet-mást és egész élete a tudomány szolgálatában folyt le.[191]) Neki köszönhetjük első sorban, hogy a középkor legkitünőbb zsidó férfiúinak bölcsészeti műveit héber nyelven is bírjuk.

Ime a Jehuda Ibn Tibbon fordította könyvek sorozata, melyeket lehetőleg kronologiai rendben állítottunk össze:

I. Bachjah Ibn Pakuda[192]) «Chóbóth Halebábóth» (كتاب الهداية الى فرائض القلوب) «A szív kötelmei» cz. könyvének első

[188]) L. bevezetését «*Chóbóth Halebáboth*» II. fejezetéhez *Benjákób-féle kiadásban.*

[189]) L. *Gross monografiáját «R. Abr. b. Dávid»*. Ein literar.-historischer Versuch a *Grätz-Frankl* Monatsschriften XXII. k: 1873.

[190]) L. fönt a 120. jegyz.

[191]) V. ö. Jehuda bevezetését a Chóbóth Halebábóthoz.

[192]) L. *Grätz* VI. p. 49—52-ig; *Kaufmann* «Die Theologie des Bachja ibn Pakuda.

fejezetét Mesullám b. Jákób felszólítására, talán nem sokkal evvel való megismerkedése után, 1161-ben.[193])

II. Talán ugyanezen évben Salómó ibn Gabirólnak[194]) «Thikkun Middóth Hanefes» (اصلاح الاخلاق) «A lélek tulajdonságainak művelése» Ásér b. Mesullám ösztönzésére.[195])

III. Salamon ibn Gabiról «Mibchar Hapeninim» (مختار الجواهر) cz. arabs és görög bölcsmondások gyüjteménye.[196])

IV. Jehuda Halévi[197]) Khuzarija (كتاب الحجة والدليل في نصرة الدين الذليل). Nem egészen bizonyos, hogy mikor fordította. Cod. Rossi (1095. sz. a.) az 1171-diki évet, a legtöbb codex azonban az 1167-dikit említi.[198])

V. Abulvalîd Mervân ibn Ganâh[199]) «Széfer Hasorásim» (كتاب الاصول) cz. szótárát a vatikáni codex tanúsága szerint 1171-ben fordította.[200])

---

[193]) *Jellinek a Benjákób* kiadta «Chóbóth Halebábóth»-hoz írt bevezetésében p. XXII. n. 12. azt a véleményét akarja bizonyítani, hogy a «Mibchar Hapeninim» volt Ibn Tibbon első fordítása. De e bizonyításnak nincsen alapja; mert azon levélből, melyet Jehuda barátjához Ásérhez irt (kiadva a *Michael-féle* katalogusban p. 366, említi e levelet *Carmoly* is «*Itinéraires de la terre sainte*» cz. művében p. 330. 343.) tisztán és világosan kitűnik, hogy elsőbb a Chóbóth Halebábóth-ot fordította. *Azulai* a «*Sém Hagedólim*»-ban s. v. Bachja 1161-et említ — tévesen — mint a könyv szerkesztésének idejét. E hibát észrevette már *Jellinek* is. i. h. p. XX. n. 6. *Dukes* «*Spruchkunde*» p. 72 tévesen állítja, hogy Sámuel ibn Tibbon fordította.

[194]) L. *Grätz* VI, p. 37 kk. A könyv jellemzésére nézve v. ö. *Dukes Blumenlese* p. 60. L. a 193. jegyz.

[195]) L. Michael Catalog. i. h.

[196]) *Dukes Blumenlese* p. 59 tévesen Sámuel ibn Tibbont nevezi fordítójának. A könyv jellemzésére nézve v. ö. i. h.

[197]) V. ö. *Grätz* VI, p, 140 kk. *Kaufmann* «Jehuda Halévi Versuch einer Charakteristik» u. «Attributenlehre».

[198]) V. ö. *Geiger Nachg. Schriften* III. p. 175. *Azarjáh de Rossi* «*Meór Enajim*»-jában tévesen Mózes ibn Tibbont. (L. *Zunz életrajzát Kherem Chemed* V, 149 és *Munk Notice sur R. Saadia* p. 19.) *Gedaljah ibn Jachjah* «*Salseleth Hakabbáláh*»-jában p. 36. (ed. Lemberg 1862.). Sámuel ibn Tibbont nevezi fordítójának.

[199]) L. *Grätz* VI, p. 25. k. és *Bacher* Abulvalîd Mervân ibn Ganâh stb., továbbá *Munk* «Notice sur Abou'l Valid» cz. munkáit.

[200]) *Munk* i. m. p. 211. k. Száadjáh filozófiájára nézve l. *Kaufmann* «Attributenlehre».

VI. Ugyanennek a szerzőnek «Széfer Harikmáh» (كتاب اللمع) cz. grammatikai művét, valószínűleg későbben mint az előbbit vagy avval ugyanegy évben.

VII. Utolsó fordítása volt Száadjáh gáónnak «Haemunóth we-Hadeóth» (كتاب الامانات والاعتقادات) cz. munkája 1186-ban.[201])

Nem csekély volt a feladat, melyet Ibn Tibbon fordítási vállalata által magára vett. Egy időben, melyben a zsidó tudósok kutatásaikat majdnem kivétel nélkül arabúl írták, a héber nyelv prózája igen fejletlen állapotban volt. Tudjuk, hogy Jehuda Halévi, kinek költői nyelve gazdagságra és fenségre nézve méltán a zsoltárok mellé sorakozhatik, Mózes Narbonihoz egyik héberül írt levelében bocsánatot kér prózájának döczögős és darabos volta miatt. Az arabs nyelv szóban és írásban volt általános és a hébert nem is iparkodtak pólyáiból kibontani. Míg az egyik óriásilag fejlődésnek indúlt, gazdagságban gyarapodott, egy kész, ezer meg ezer idegektől átjárt organizmust felmutathatott, addig a másik mívelésnek nem örvendett, szegénységben tengődött és csontváznál egyebe nem képviselt. Voltak ugyan egyesek, kik egy-egy arabs munkát héberre fordítottak,[202]) de a munkák vagy haláchikus vagy grammatikai tartalmúak lévén, a filozófiai nyelv számára nem tettek semmit.

Jehuda ibn Tibbonnak tehát a filozófiai héber nyelvet meg kellett teremteni; lelket adni a holt, rendezetlen anyagnak és így az irodalmi életbe bevezetni. Azokat a finom nüancirozásokat, finom árnyalatokat, melyeknek az arabs nyelv oly annyira bővíben van, át kellett hozni a héber nyelvbe, szokott szónak eladdig szokatlan értelmet adni, szokatlant szokottá tenni, kifejezéseket, fordulatokat és szólásmódokat megalkotni, találóan alkalmazni és

[201]) *Landauer* »Kitâb al-Amânât wa'l I'tiqâdât« bevezetésében p. V. Nem tudom, hogy Landauer ez adatát honnan meríti. E könyvnek valószínűleg még egy arabs neve volt; és pedig: كتاب القيام على الشرايع السمعية V. ö. *Bacher* «*Abr. ibn. Esra's Einleitung zu seinem Pentateuch-kommentar*» p. 20. n. 3. pont 2. alatt.

[202]) *Izsák b. Reubén* 1078-ban *Hai gáónnak* egy halachikus, *Ibn Gikatilla Jehuda ibn Chajjug*-nak (L. *Steinschneider* Jüd. Lit. p. 395. n. 13.) *Izsák b. Jehuda Albarczelóni*, *Izsak Halévi* és *Salamon b. Parchon* (L. a Rikma bevezetését) *Abulalvidnak* grammatikai munkáit.

meghonosítani. Ő maga nagyon is jól ismervén azon nehézségeket, melyekkel ily fordítási vállalat jár, ennek kifejezést is ád a Chobóth Halebábóthoz írt bevezetésében. «Az arab nyelv — úgymond — fölötte gazdag minden tekintetben, a kifejezések simulékonyak és világosak és bármit is akarnak mondani vagy írni, mindent kifejezhetni vele sokkal inkább mint a héberrel,[203]) mert a héber nyelvből más szókincsünk nincs, mint az, mely a szent iratokban ránk marad — ez pedig nem elégséges minden fogalomnak a kifejezésére».[204])

Teljesen át van hatva a felelősségtől, mely a fordító vállaira nehezül mind az olvasó közönséggel, mind az eredetinek szerzőjével szemben. Nehezen is adta magát rá a fordítási munkálkodásra — sok okból; néhányát el is mondja.[205]) «A könyvek közül — úgymond — a melyek arabból héberre fordítanak, egyet sem láttam, mely az eredetit szépségétől meg nem fosztaná, tartalmát meg nem másítaná és gondolatain csorbát nem ejtene; részint mert a fordítók nem ismerik az arabot, részint meg nem a hébert, vagy ha már a nyelveket ismerik is, nem értik a munkát és csak saját eszük járása után indúlnak. És így aztán vétkeznek az olvasó és a munka szerzője ellen».[206]) Különösen nem mutatott hajlamot a fordításra, «mert — és ez fölötte jellemző az ő korára nézve — a legtöbb ember — a mint mondja — nevetségessé teszi és kigúnyolja azt, ki vagy fordít vagy költeményt v. más a tudományokba vágó eredeti munkát is ír.[206a]) Én azonban az ő (t. i. Mesullám) tiszteletével szemben lemondtam a magaméról, teljesítem akaratát, odaállítom magam czéltáblául a lövők nyilainak és odanyújtom az én testemet az ütőknek».[207])

Ha Jehuda ibn Tibbon fordításait az originális vezetése mellett megtekintjük, akkor látjuk, hogy ő a leghívebb és legponto-

[203]) Maimûni a Kóbeczben i. h. az arabot a héber nyelv egy romlott fajának nevezi: שהוא ודאי לשון עברית שנשתבשה מעט. V. ö. *Goldziher Studien über Tanchûm Jerûsalmi* p. 11—24.

[204]) L. *Kaufmann Sa'adjah 'Alfajjûmi's Einleitung*, ZDMG. XXXVII, 230 k.

[205]) L. a Chóbóth Halebábóth bev.

[206]) U. o.

[206a]) A félszeg és fitymáló bírálat ellen hevesen kel ki már Abulvalid is a Rikmájában. V. ö. *Bacher i. m.* p. 24. n. 140.

[207]) L. a Ch. H. bev.

sabb fordító, kit csak képzelni lehet. A legszorosabban ragaszkodik az eredetinek szövegéhez, nem tér ki se jobbra se balra, nem mond se nem többet se nem kevesebbet mint a mennyit a szerző. Inkább nehézkes akar lenni, inkább eltűri a merevségnek szemrehányását, semhogy a szöveghez hűtelen legyen. Könnyedségről és gördülékenységről stilusában azért szó sem lehet, de épen ezen változatlan ragaszkodásából a präcisitáshoz ered az a tény, hogy Jehuda a zsidó középkor filozófiai terminologiáját megállapította.[208]) Elvétől soha nem tért el: ismerni az illető nyelveket és ismerni a tárgyat, melyről a fordítandó könyv szól. Ez volt a középpont, mely körül fordítói munkálkodásának köre forgott. Fordítása — mondja *Goldziher* — olyannyira tüköre a szövegnek, hogy arról is elmondhatjuk, mit *Munk, Sámuel Ibn Tibbon* fordításairól: «que souvent elles ne peuvent être bien comprises, que par ceux qui savent l'arabe».[209]) Mert hogy stilusa az arab nyelv bélyegét magán hordja, az ép oly természetes mint könnyen elképzelhető; annak hatása alól nem tudott, vagy — minthogy a hűséget a legszélső határig vitte — épenséggel nem akart kibontakozni. Innen van, hogy oly gyakran oly helyekre akadunk, melyek majdnem szolgai hűséggel az eredetihez ragaszkodnak;[210]) innen van, hogy elegantiát, minőt *József Kimchinél*[211]) és bájt, milyen az *Alcharizi* fordította «Móreh Nebúkhim»-on elömlik, Jehuda munkáiban hiába keresünk.

Jellemzi Jehuda fordításait a páratlan hűségen kívül még az a vonás, hogy a fogalom kifejezésére egynél több szót soha nem alkalmaz. Különösen látjuk ezt, ha valamely terminust fordít. Nem akarta, hogy szavai egymástól fényt kölcsönözzenek, egymásra világosságot vessenek; a szó önmagából sugároztassa ki — úgy mint a neki megfelelő arabs — az értelmet és a fogalmat. Ő a szót azért mintegy kezébe vette, latolgatta, minden oldalról meg-

[208]) L. *Bloch. P. die II-te Übersetrung des Saadjanischen Buches* «Emunóth we-Déóth» *Monatsschrift* XIX, p. 412.

[209]) L. *Goldziher* «*Landauer's Kitáb al-Amánát*» stb. ZDMG. XXXV. p. 773.

[210]) L. *Kaufmann* i. h. p. 235, 278, 248.

[211]) Ő is fordította a Chóbóth Halebábóth-ot, melynek azonban csak egy töredéke a «Saar Hathesúbáh» maradt fen a *Leipziger Stadtbibliothek*-ban; kinyomatott a Benjákób-féle Chóbóth Haleb. kiadásában.

megvizsgálta és csak ha alkalmasnak, az eredetit teljesen fedezőnek tartotta, igtatta bele fordításába. Nem követte azt azután más hasonló értelmű szó — arra neki nem volt szüksége.[212] Az ő szavai, kifejezései és így egész fordítása — mintegy arczképei az eredeti szavainak, kifejezéseinek és így az egész műnek. «Mindazon hibáknak — mondja — melyekbe az őt megelőző fordítók estek, elejét csak úgy lehet venni, ha a szöveget szóról-szóra, lelkiismeretesen és pontosan, minden szószaporítás nélkül visszaadjuk».

Lakónikus rövidsége és határozottsága különösen kitűnik akkor, ha az ő «Emunóth we-Deóth»-ját avval a második, ismeretlen nevű és korú szerzőtől[213]) eredő fordítással összehasonlítjuk. Ez rendkívül szereti a tautologiát, halmozza és rakja egymásra a szókat; *egy* arabs kifejezésre van neki három-négy héber, *egy* fogalmat két-három különböző mondattal ír körül olyannyira, hogy gyakran a sok fa miatt az erdőt nem látjuk. Ez azért nem is érdemli meg a «fordítás» nevet, hanem tisztán parafrázának tartandó.

Szóújítást a legritkább esetben enged meg magának Jehuda, csak a mikor épenséggel ki nem kerülheti; kifejezéseit vegyest választja, hol a bibliából, hol meg a misnáhból. Ha idegenszerű, szokatlan formákat alkot, akkor ezt avval igazolja, hogy אינם חוץ לדרך הסברא וההקשה [214]) «nem feküsznek az észszerűség és az analogia útján kívül». Ha fiának a levében[215]) azt tanácsolja, hogy oly formákat építsen csak, melyek בנינים נמצאים és ha hozzáteszi: ואל תביא בנינים זרים...... אפילו אם הם עוברות מדרך ההקשה «ne alkalmazz idegen formákat .... még akkor sem, ha analogia szerint megjárnának is»; ha most e szavait a Rikma bevezetésében olvasható nyilatkozatával: ובניתי במקומות מעטים בנינים שאינם נמצאים במקרא אך אינם חוץ לדרך הסברא.... כי ראיתי אשר טוב

---

[212]) Pl. Kimchinél a Saar Hathesúba 8-dik fej. elején: ומהם יש לו יתרון ומעלה Jehudánál csak: יתרון; vagy Kimchinél a 9-dik fej. vége felé: ואין לו סוף ותכלה Jehudánál csak: תכלית.

[213]) L. *Zunz* Ges. Schriften III, p. 231 kk, és Zur Geschichte pag. 117. 127. 128.

[214]) L. Rikma bev.

[215]) L. Ermahnungsschreiben p. 8.

למעתיק לדחוק עצמו מעט בבנינים מאשר ירדף אחרי המלות ויסתם עניניהם «Alkalmaztam kevés helyütt elő nem forduló, de mégis az analogia engedte formákat, ... mert beláttam, hogy mégis jobb, hogy a fordító inkább egy-egy kényszerített formát használjon, semhogy szók után fusson, melyek az értelmet homályosan hagyják» — ha e két nyilatkozatát egymással egybevetjük, akkor talán azt szabadna következtetnünk, hogy a levelet korábban szerkesztette meg mint a Rikma fordítását és ez utóbbihoz írt bevezetésében a levélben adott szabályát mintegy visszavonta, belátván, hogy néha-néha még sem vezethető keresztül.

Dicséretet érdemel fordításainak világos voltáért. Nem akart ő gépies fordító lenni és nem is volt az. Az illető tudományban, melyről a fordítandó szöveg tárgyalt, jártas, otthon volt Jehuda és fordításakor a legjobb lelkiismeret vezérelte.[216]) «És a mit nem bírtam a jelzett (szószerint) módon fordítani, arról gondolkodtam és tépelődtem, míg csak meg nem értettem .....; a miről pedig kételyeim voltak, annak utána nyomoztam oly könyvekben, melyek e tárgyról beszélnek és ha tökéletesen felfogtam, lefordítottam».[217])

Megesik néha-néha mégis, hogy helytelenül fordít, sőt hogy épen ellenkezőjét mondja annak, a mit a szerző kifejezni akar.[218]) De akkor az előbbinek az az oka, hogy az előtte feküdt kéziratnak rendesen rossz volt az olvasásmódja, az utóbbinak meg az, hogy az arab kéziratok héber betükkel lévén átirva, igen könnyen alkalmat adtak arra, hogy egy-egy szót valamely más hasonló alakúval felcseréljen — csak a diakritikus pontot vagy valamely vonást nem kellett észrevenni és a rossz fordítás már kész volt.[219]) És ha előfordúlnak oly hibák, melyek az említettük okok egyike által sem

---

[216]) Hogy Jehuda valóban nem volt gépies fordító, mutatja a *Széfer Hasoräsim* bevezetésében tett észrevétele, mely szerint *Abulvalíd* a בחר gyök Nifal és שמט Hifil-formáját kifelejtette. «Nem tudom — mondja — hogy maga a szerző vagy a másoló felejtette-é ki — mert tévedést és feledékenységet bizony senki sem kerülhet ki. L, *Munk Notice* p. 214.

[217]) L, *Chóbóth Haleb*-hoz írt bevez.

[218]) L. *Kaufmann* «Jehuda Halévi u. die Lehre von der Ewigkeit der Welt» Monatsschrift 1884. p. 208 kk.

[219]) L. *Laudauer* i. h. p. XII n. 1. *Goldziher* ZDMG. XXXV. p. 782. V. ö. a *Berliner-féle Magazin für d. Wissensch. d. Judenth.* X. p. 89 kk és p. 172 kk.

lelik magyarázatukat, akkor szívesen fogadjuk el sokszor ismételt önigazolását, mely szerint «senki sincs ment hibától és tévedéstől; hisz Dávid urunk mondja már: hibáktól ki őrizkedhetik?»[220])

De bármint is legyen a dolog, fényoldalai sokkal gazdagabbak, semhogy árnyoldalait el ne feledtetnék. Az ő fellépése irodalmi esemény volt. Az ő fordításai megannyi irodalmi tett. Azok fognak maradni s azoknak fogják becsülni, míg zsidó vallásbölcsészettel csak foglalkozni fognak.

Dr. Fischer Gyula.

Párhuzamos idézetek.

Aeschylos, Agamemnon:

Ὀλβίσαι δὲ χρὴ
βίον τελευτήσαντ' ἐν εὐεστοῖ φίλῃ.

Sophokles, Oedip. kir.:

Ὥστε, θνητὸν ὄντ' ἐκείνην τὴν τελευταίαν ἰδεῖν
ἡμέραν ἐπισκοποῦντα μηδέν' ὀλβίζειν, πρὶν ἂν
τέρμα τοῦ βίου περάσῃ, μηδὲν ἀλγεινὸν παθών.

Ovid. Metam. III. 135—137.

Ultima semper
Exspectanda dies homini: dicique beatus
Ante obitum nemo supremaque funera debet.

A magyar: «Senki sem boldog halála előtt.» (Erd. i. m. 2457. sz.)

Plinius: Solis medicis licet impune occidere.
A magyar: «Csak orvos ölheti meg az embert birság nélkül.»
(Erd. i. m. 5176. sz.)

Dionysius Cato, I. 17: Conscius ipse sibi de se putat omnia dici.

A magyar: «Rosz lelkismeretü azt gondolja, hogy minden ő róla beszél.» (Erd. i. m. 4294. sz.)

Krausz Jakab.

[220]) L. fönt a 216. jegyz. és az Asér b. Mesullámhoz írt levél végét.

HAZAI IRODALOM.

Dr. Ábel Jenő: A homerosi Demeter-hymnusról. Budapest, 1885. Akadémia, 82. l. Ára 50 kr.

Azóta, hogy a homerosi hymnusoknak Baumeister-féle kiadása megjelent (1860), a görög epikai hymnus-költészet ezen legfontosabb termékeit minden oldalról kezdték kutatni a tudósok, de egyikök sem kisérlette meg a szerfelett szétágazó speczialis vizsgálódások eredményeit szigorú kritikával megrostálni, és menten minden egyoldalúságtól megállapítani azt, hogy mit lehet az egyes hymnusok koráról, szerzőjéről és más egyéb kérdésekről kisebb-nagyobb valószínűséggel állítani. E hiányt utóljára Bernhardy constatálta. Segíteni, nem segített rajta sem a Bergk irodalomtörténete, mely a maga útján jár és a monographiai irodalommal édes-keveset törődik, sem a Sittlé, mely épen a hymnusokat nagyon felületesen tárgyalja. Ezt az érezhető hézagot akarta Ábel a czíműl írt értekezésben kitölteni, a mennyiben ugyanis erre a Demeter-hymnus alkalmat ád.

Azóta, hogy értekezése kikerült a sajtó alól, megjelent a homerosi hymnusoknak Gemoll-féle commentált kiadása is, mely a Baumeister-féle nagyobb kiadást akarja kiszorítani. Ismeretes,[1]) hogy Gemollnak nem egészen sikerült e czélját elérni, még kevésbbé dicsekedhetik majd azzal az eredménynyel, hogy Ábelnek idéztem értekezése az ő fejtegetései mellett fölöslegessé válik, bár mindkét írónak ugyanaz volt a czéljuk és föladatuk, és mindketten a régibb és ujabb szakirodalom összes termékeivel rendelkeztek.[2]) Csak abban, a mi a fődolog, a módszerben különböznek egymástól. Gemoll ezen hymnus tárgyalásánál is, mint a többinél, vajmi fölületesen használja föl azokat a munkákat, melyeket maga idéz, olykor épen a legfigyelemreméltóbb argumentumokat hallgatja el és általában kevés kritikát gyakorol. Röviden egymás mellé állítja a kutatók nézeteit, itt-ott észrevételeivel kiséri, de határozott véleményt nem nyilvánít. A hymnus compositióját illetőleg, csak enuntiálja, hogy az ő álláspontja közelebb áll a Vosséhez, mint a Prelleréhez; keletkezési idejére nézve csak azt mondja, hogy a monda egyszerűsége «aránylag régi kora» mellett bizonyít, bár nyelvében sok a

[1]) Lásd e Közlöny januáriusi füzetének 93. lapját.

[2]) Hogy Busolt Görög Történetének és Holm ezen munka felett írt birálatának (a Berl. Phil. Wochenschr.-ben) e hymnusra vonatkozó észrevételeit egyikük sem ismerte, onnan magyarázható, hogy munkáik egy időben készültek.

modern, a későbbi atticismushoz közeledő elem; a mi végre a hymnus szerzőjének származását illeti, elismeri, hogy vannak okok, melyek attikai származása mellett bizonyítanak, másrészről azonban dicséri Bergknek «óvatosságát,» ki a költőt ión embernek tartotta. Szóval a Gemoll hímező-hámozó, és kelleténél rövidebb fejtegetéseiből lehetetlen csak egyetlen egy vitás kérdés iránt is eligazodnunk. Ellenben Ábel minden kérdésre kellően indokolt feleletet ad; hogy e felelet többnyire csak valószínű, nem pedig biztos, az a tárgy természetéből folyik. Hozzájárul az is, hogy Ábel æsthetikai oldalról is méltatja a költeményt.

Tárgyát minden oldalról kimerítő monographiája négy fejezetből áll. Az elsőben (3—43 l.) szól a Demetermythus eredeti jelentéséről, elmondja a homerosi Demeterhymnus felfedezésének történetét az öszszes idevágó adatok felhasználásával (a mit se Gemollnál, se másutt nem találunk), röviden recapitulálja a hymnus tartalmát, és ennek kapcsán Matthiæ és Franke ellenmondó fejtegetéseinek megvitatása után kimutatja, hogy hymnusunk költője nem birta a mondai anyagot ügyesen feldolgozni; végül rendre tárgyalja azon kutatók hypothesiseit, a kik a költemény egységét fel akarták bontani (Ignarra, Matthiæ, Buecheler, Preller, Gemms, Hermann és Wegener).[1]) E fejtegetések eredménye az, hogy hymnusunk *egységes* mű, melyet már Pausanias nagyjában ugyanazon alakban olvasott, mint mi, csakhogy az ő példányában természetesen kevesebb volt a hiba.

A második fejezet (43—52 l.) tárgyalja a költő tendentiáját, melyről Gemoll egy árva szóval sem emlékezik meg. Ábel szerint költőnk az alexandriai ætiologikus írók első előfutára, a mennyiben öntudatosan kiemelte a monda és cultus közötti szoros összefüggést,[2]) ha nem is

[1]) Wegenernek túlságosan szellemeskedő hypothesisét Ábel eléggé behatóan ismerteti, annál rövidebbre szabta azonban bírálatát, mely azonfelül Wegenernek csak egy pár inkább mellékes argumentumát czáfolja. Itt már az egyformaság kedvéért tárgyalni kellett volna a Wegener-féle hypothesis főbb támpontjait. Másrészről elég lett volna röviden felemlíteni, hogy Preller és Welcker gyanítását, mely szerint a hymnust a panathenæi ünnepeken szavalták, nem fogadhatjuk el azért, mert a panathenæák ünnepe csak Peisistratos alatt jutott némi jelentőségre s minden valószínűség szerint csak fia Hipparchos hozta be a rhapsódok előadását ezen ünnepen, mely ezen idő óta négy napig tartott; — az olyan kézzelfoghatólag hibás hypothesis mellett, mint a milyen a Prelleré és Welckeré, felhozott argumentumokat kár volt bővebben reprodukálni.

[2]) Nem eléggé biztos Ábel következő megjegyzése p. 47: «Kilencz napig bolyongott Demeter a földön étlen, szomjan, égő fáklyával kezében, míg végre megtudta, hogy elrabolták leányát — és kilencz napig tartottak az eleusisi mysteriumoknál az asketikus előkészületek». V. ö. Gemoll jegy-

csupán e végből szerzette költeményét; a költő minden nevezetesebb változtatás nélkül versekbe foglalta az eleusisi Demeter mondájának egy váriansát, míg elődje Pamphos egy nem lényegesen eltérő másik variansát örökítette meg. Főczélja különben az lehetett, hogy az eleusisi mysteriumokhoz jövő idegeneket a mysteriumok keletkezésének történetével és az istennő jóságával és igéreteivel megismertesse; talán ezen idegenek társas összejöveteleinél szavalták el hymnusunkat az ünnepet rendező papok beleegyezésével vagy talán épen parancsukra.

A harmadik fejezet (52—60 l.) hymnusunk szerzőjével foglalkozik. Ábel kimutatja, hogy a homerosi hymnus szerzői közt talán ő az egyedüli ki utánozta Hesiodost, még pedig nemcsak a Theogoniát és a Munkákat, hanem a jóval későbbi Scutumot is, a miből joggal következtethetjük, hogy nem «homerida»-féle közönséges rhapsódus volt, hanem az isteni tisztelettel szorosb viszonyban álló és a mythus iránt némileg hivatásszerűen is érdeklődő férfiú, ki beható tanulmány tárgyává tette a görög cosmogoniák és theogoniák egyik legrégibb és legbecsesebb emlékét, Hesiodos theogoniáját. Úgy látszik, hogy ennek révén ismerkedett meg egyúttal a Hesiodos neve alatt járó egyéb költeményekkel is; még pedig nemcsak a Munkákkal és Napokkal, mely műnek komoly ethikus tartalma vonzhatta, hanem a mesékben gazdag epikai költeményekkel is. Hogy be volt avatva az eleusisi mysteriumokba, kétségtelen. De hymnusunk egész tendentiája arra is vall, hogy a szerző Attikából, még pedig valószínűleg Eleusisből való és talán az eleusisi Demeter papja volt; ugyanezt a hymnus nyelvezetéből következtetni (ezt tették Vosstól kezdve Gemollig a legtöbben) épen nem lehet, főleg azon fejtegetések után, melyekben Ábel a hymnus állítólagos attikai elemeit részesíti.

A legnehezebb kérdéssel, a hymnus korának kérdésével foglalkozik a negyedik (utolsó) fejezet (60—82. l.). Sem hymnusunknak későbbi íróknál található utánzásai,*) (melyeket Ábel, Gutsche és Fœrster után

zetét p. 285: «Dass im Anschluss an das neuntägige Fasten der Demeter auch die Mysten neun Tage hätten fasten müssen, ist eine aus dieser Stelle gezogene, unglaubwürdige Folgerung. S. Schoemann Alt.[2] II p. 374».

*) Ezen utánzásokat Ábel kelleténél bővebben tárgyalja. Talán elég lett volna röviden egymás mellé állítani azon írók nevét, kikről ki lehet mutatni, hogy utánozták hymnusunk egyes helyeit, a részletekre nézve pedig Fœrsterre, Gutschera, Windischre és Buechelerre lehetett volna utalni. De mindenesetre érdemes lett volna felemlíteni, hogy ezen utánzások is megczáfolják azon feltevést, hogy az alexandriai grammatikusok Homeroshoz írt commentáraikban azért nem hivatkoznak a homerosi hymnusokra, mert nem ismerték azokat. Ha Theokritos, Kallimachos és Apollonios Rhodios ismerték e hymnusokat, akkor kétségkívül Aristarchos is ismerte.

állít össze) sem a görög társadalomnak a hymnusban olvasható rajza, sem az eleusisi mysteriumok fejlődésének története, sem a digamma használata*) e tekintetben felvilágosítást nem szolgáltatnak. Hogy Solonnál régibb, bizonyítja nyelvezete; hogy a Pythoi Apollóra irt hymnus első részénél, mely a Kr. e. 588-ik esztendő előtt keletkezett, szintén régibb, valószínű azon körülménynél fogva, hogy ama hymnus 96-ik verse alighanem utánzata hymnusunk 29-ik versének; végre hogy a bizonytalan de elég régi korból való Aphroditehymnusnál is régibb, az utóbbinak utánzása mutatja. Részint ezen argumentumok alapján, részint azon okból, hogy az Aphroditehymnust, melynek nyelvezete jó régi korra vall, kénytelenek ne legyünk nagyon késő korba helyezni, csatlakozik Ábel a Fœrster és Flander nézetéhez, mely szerint a hymnus a Kr. e. 7-ik századnak inkább első mint második feléből való (a homerosi hymnusok kiadásában p. 66 óvatosabban járt el, mikor minden közelebbi meghatározások nélkül egyszerüen a Kr. e. hetedik századba helyezte.)

Bár szerzőnk e fejezetnek amúgy is kérdéses eredményeit nagyon hypothetikus alakban adja elő, egyik-másik tekintetben mégis még tartózkodóbb lehetett volna itéletével. Igy pl. Dittmar nyomán azt vallja, hogy az Aphrodite-hymnus szerzője utánozta a Demeter-hymnust, nem pedig megfordítva, míg többek között Gemoll az ellenkező véleményen van. Itt kivált két dolgot kell szem előtt tartanunk. Az egyik a *τιμάοχος* szó, mely különben nem fordul elő, és az Aphrodite-hymnus 31-ik versében Hestiáról (*πᾶσιν δ' ἐν νηοῖσι θεῶν τιμάοχός ἐστι*), a Demeter-hymnus 28. versében Demeterről (*εἰμὶ δὲ Δημήτηρ τιμάοχος*) van mondva, még pedig Gemoll állítása szerint (p. 299. 300) az előbbi helyen «durchaus berechtigt, hier dagegen auffällig, da Demeter selber ihren Dienst erst ordnet. Es ist also wohl sicher, dass hier wie v. 189 f. der h. Ven. das Original ist». — Bár túlzottnak kell tartanunk e következtetést, (mert hiszen lehetséges, hogy hymnusunk szerzője proleptikusan értette Demeterre a *τιμάοχος* jelzőt, és elvégre Demeter mint istenség is *τιμάοχος*-nak mondhatta magát) — mégis megérdemli a figyelmet. A másik fontosabb hely h. in Cer. 188 s. k., összevetve az Aphrodite-hymnus 172-ik s köv. verseivel. Amott Demeter Metaneirához vezettetve rálép a küszöbre, *καί ῥα μελάθρου κῦρε κάρη, πλῆσεν δὲ θύρας σέλαος θείοιο*, fejével felér a mennyezethez és isteni fénnyel tölti be az ajtót, emitt pedig Aphrodite

*) Ábel p. 76—78 behatóan tárgyalja a digamma kérdését; kár, hogy ezen fejtegetéseiből sem tudjuk meg pontosan azon elveket, melyek arra indították, hogy kiadásában v. 6 *ϝρόδα*-t, v. 38 *ϝήχησαν*-t, v. 67 *ϝόπα*-t irt stb. eff.; Flachnak a digammáról szóló értekezése, melyre Ábel kiadása előszavában p. XXII az olvasót utalja, erre nézve nem ad felvilágosítást.

miután összekelt Anchisessel, sátrában felöltözködött és a sátor mellé lépett, fejével felért a mennyezethez: ἔστη πὰρ κλισίῃ, εὐποιήτου δὲ μελάθρου κῦρε κάρη. Itt ismét figyelemre méltó Gemoll megjegyzése, hogy t. i. a μέλαθρον szónak («der Deckbalken») használata helyes az Aph.-hymnusban, hol az istennő a szobában van, mig a Demeter-hymnusban kevésbbé helyesen a felső küszöbre van értve; — szerinte tehát az Aphr.-hymnus az eredeti. A μέλαθρον szó többféle használata miatt nem merném állítani, hogy Gemollnak egészen igaza van, annál bizonyosabb, hogy a Dittmar és Ábel okoskodása ellen alapos kifogás tehető. Azt kérdezik ugyanis, miért áll Aphrodite a sátor mellé, mikor addig a sátorban volt és hogyan érhetett fel a mennyezetig a sátoron kívül? De itt legalább fel kellett volna említeni, hogy az ἔστη πὰρ κλισίῃ olvasás, melyen ezen egész okoskodás alapszik, coniectura (ἔστη ἄρα κλ. van a kéziratokban); a minthogy εὐποιήτου δὲ is Ruhnken javítása εὐποιήτοιο helyett, ha más coniecturát fogadunk el, pl. a Gemollét: αὐτίκ' ἄρα κλισίης (κλισίῃ codd.) εὐποιήτοιο μελάθρου κῦρε κάρη, semmi nehézség többé. Azután azt kérdezik, hogyan kerül az egyszerű sátorba μέλαθρον, a milyen csak házban szokott lenni? De miért kell az Anchises κλισίη-ját közönséges sátornak venni? A 79-ik vers szerint Anchises a σταθμό-ban, az emberek lakásával egybekapcsolt istállóknál tartózkodott; κλισίη-je tehát szolid faépület lehetett μέλαθρον-nál.

Szóval, éppen nem tarthatjuk bizonyosnak, hogy az Aphrodite-hymnus szerzője utánozta a Demeter-hymnust és nem megfordítva.

Még fontosabb mulasztás, hogy Ábel nem vonta le az illő következményeket azon tényből, hogy hymnusunk szerzője ismerte a Hesiodos neve alatt járatos Scutumot (azt a kérdést, vajjon nem-e a Scutum szerzője utánozta a mi hymnusunkat, mindeddig fel se vetették a tudósok, kiket a régi «Hesiodos» név vezetett félre). Már pedig a Scutum első része (az 56-ik versig), melyet költőnk szintén utánoz, az Eoiákból van véve és a 40-ik ol. táján (600 körül Kr. sz. e.) keletkezett. Kérdem, hogyan egyeztethető evvel össze Fœrsternek, illetőleg Ábelnek az a conclusiója, hogy hymnusunk a 7-ik századból való, még pedig inkább első mint második feléből? Úgy hiszem, hogy vagy száz esztendőt mindenesetre kénytelen lesz engedni Fœrster is, Ábel is.

Ábel monographiáját, mely egyébként ritka alapossággal van irva, melegen ajánljuk nemcsak a szaktudósoknak, hanem a kezdő philologusoknak is, kik a régi görög eposra vonatkozó detailkutatásaikban sok tanulságos útmutatást fognak meríteni e munkából.

FINÁCZY ERNŐ.

KÜLFÖLDI IRODALOM.

The colloquial faculty for languages, cerebral localization and the nature of genius. Tentamen physiologicum by *Walter Hayle Walshe*, M. D. Second edition, greatly enlarged. London, J. and A. Churchill 1886. — 8. r. XIII és 231 lap.

A következőben ezt az érdekes könyvet akarom ismertetni, a mely jóval többet tartalmaz, mint a mennyit czíméből sejteni lehetne. A szerző ugyanis nemcsak a társalgás képességéről beszél, hanem általában a nyelvtudás és nyelvtudomány tehetségéről, a mely szerinte háromféle, ugymint 1. Különböző, élő és holt, művelt és műveletlen nyelvek philologiai ismerete, vagyis az összehasonlító nyelvtudomány; ez szerinte néha megigazítja az anatomia, morphologia és physiologia következtetéseit valamely népfaj meghatározásában, pl. ez különbözteti meg a baszkokat a körülöttük lakó népektől.*) Nevezetes, a mit ezzel szemben Vámbéry a nyelvnek, mint ethnologiai osztályozó eszköznek értékéről ír (A magyarok eredete 213—219., 271., 275., 280. l. A török faj 96. és 567. l.). A nép ismerete a meglevő és elképzelhető dolgokról nagyban függ nemzeti nyelvének teljességétől és határozottságától. 2. Holt, pl. a classicus nyelvek szabályainak irodalmi emlékek alapján való felépítése. Ide sorozza szerzőnk az ægyptusi, babyloni és assyriai irott emlékeknek megfejtését is. A classicus nyelvtudományról nem nagy elismeréssel ír. 3. *Élő nyelv gyors megtanulása és szóban s írásban való helyes használása.* A nyelvtudás tehetségének első faját nem tartja valami nagy dolognak; van sok nehéz feladata, ezt bizonyítja a legnagyobb nyelvtudósok elágazó véleménye ugyanazon kérdésben. Általában csak legujabban merik e tanulmányt tudománynak nevezni. Műveléséhez szorgalom kell, de ennek kifejtése mellett is a legfőbb kérdésekben lényeges eltérés mutatkozik az egyes tudósok nézete közt, pl. a nyelv eredetére nézve. A második fajtát még sokkal kevesebbre becsüli szerzőnk; különösen megvetőleg nyilatkozik az úgynevezett szövegkritikáról, elijesztő például említve az «æoli» digammáról támadt vitát. A nyelvtudás harmadik módja külön tehetség, a mely néha egyéb iránt értelmetlen emberben is megvan és meg nem szerezhető; sajátságos izomtevékenységgel is kell kapcsolatban lennie. Ebből magyarázhatni meg azt a sajátságos tüneményt, hogy minél jobban erőködik valaki bizonyos hang vagy hangcsoport kiejtésében, annál kevésbbé sikerül neki, pl. a francziának az angol *th* kimondása, vagy az angolnak ily franczia szók: *dieu, bruit, feuille.*

*) L. M. Müller, Einleitung in die vergl. Religionswissenschaft (2. kiad.) 128. l.

A könyv első szakaszának első fejezete a beszélgető nyelvtehetség gyakoriságának fokáról szól. Szerzőnk könyvét általában sok példával és mulatságos anekdotonnal teszi érdekessé. Így itt is; először *Mithridatesről* emlékezik meg, kinek nyelvismeretét Quintilianusra (11, 2, 50) támaszkodva kétségbe vonja: Mithridates, cui duas et viginti linguas *traditur* notas fuisse. *Paulus Diaconus*, kortársai tanúsága szerint, kitünően tudta a latin, görög és héber nyelvet; azonban most is meglevő műveiből az ujabb bírálók az ellenkezőt derítették ki. *Spinoza* a spanyol, portugalliai és héber nyelvet úgy használta, mintha anyanyelve volna; a francziát, olaszt és németet ismerte; igazi anyanyelvét, a hollandit, csak nehezen tudta használni; természetesen latinul írt, azonban angol bíráló szerint nem jól. *Anna M. Schurmann* (1612) 28 éves korában minden európai nyelvet tudott, a görögöt s latint is, továbbá a hébert, syriait és arabot. Szerzőnk e példánál is, valamint a többinél valamennyinél is, erős kétségét fejezi ki az előadott bizonyíték hitelessége fölött. *Sir William Jones* huszonnyolcz nyelvet tudott, a mely között azonban szerzőnk azt is idézi, hogy «Runic», holott az csak írásfajra vonatkozhatik és egészen határozatlan, mert van éjszaki, markomann, gót, angolszász runa-írás számos alosztálylyal. *Krisztina* svéd királynő állítólag nyolcz nyelvet tudott. *Macaulay* a latin, görög, spanyol, olasz, franczia és angol nyelvet értette, beszélni azonban nem tudott az előbbi ötön. Macaulayról különben mint íróról is kicsinylőleg nyilatkozik szerzőnk. *Elihu Burritt* a következő nyelveket tudta: a hébert, görögöt, syriait, spanyolt, csehet, lengyelt, dánt, perzsát, törököt és æthiopiait. *Bonaparte Lucian* herczeg Máté evangeliumát huszonkilencz nyelven nyomatta ki, valamennyi fordításért felelősséget vállalva; a három ifjú énekét (Daniel 3, 52—90) a *baszk nyelv tizenegy dialektusán* és a magvetőről szóló példabeszédet (Máté, 13, 1—23) hetvenkét európai nyelven és nyelvjáráson adta ki. *Sir John Bowring* az orosz, spanyol, lengyel, szerb, cseh, magyar és *erdélyi* nyelvből (Transylvanian) fordított költeményeket angolra. Az ilyen apró botlás többször megesik a szerzőn. *Mezzofanti* biboros negyven nyelven és dialektusán uralkodott. Ezt az adatot szerzőnk már épen nem hiszi el, mert a pápai udvar sykophantikus légköréből származik. Az ilyen elfogulatlan kedveskedések többször szaladnak ki tollából. Ügyes az a mód is, a melyen az elméletére nézve kényelmetlen nyelvtudósunkkal, Vámbéry Árminnal végez. «*Arminius Vambéry* kétségkivül lehetséges, a mit létezésének ténye is bizonyít». Ez az egész, a mit róla mond. Egy volt párisi tanulótársáról azonban egész körülményesen elmondja, hogy az angol, franczia, olasz, maltai, arab, spanyol és német nyelvet beszélte. A *levantei kereskedők* rendesen 3—5 nyelvet beszélnek. A *missionariusokról* azt szokták mondani, hogy távol világrészek vad törzseinek nyelvét jól beszélik és

értik. Ha ez igaz volna, ritkábban gyilkolnák le a vadak a térítőket; ily vérontás oka akárhányszor egymás nyelvének félreértése. A 21—22. l. leírja szerzőnk, hogy mit ért nyelvtudáson. *Művelt ember akkor tud két nyelvet tökéletesen, ha tudományos és szépirodalmokat teljesen megérti, az élőszót mind a műveltek mind a nép társalgásában érti és magát is képes mindenféle műveltségű emberrel megértetni, a szépművészetek műkifejezéseit észszerű könnyűséggel alkalmazza és a tőzsde pénzügyi szótárát czélszerűen használja, mind a két nyelvet hangoztatás, hanghordozás, kiejtés, hangsúlyozás és folyékonyság tekintetében úgy beszéli, mint az, a kinek anyanyelve és végre ha képes bármelyik nyelvből a másikba egy napi érdekű epigrammatikus czikket és egy művészeti vagy irodalmi kérdésről szóló komoly fejtegetést átfordítani, anélkül, hogy a nyelvek szótára, szórendje és kifejezési sajátsága ellen vétene.* Ilyen magasra csigázott követelésekkel szemben egyszerűen azt mondhatjuk, hogy nemcsak olyan ember, a ki *két* nyelvet tud, nem fog soha sem akadni, hanem még az olyan is, a ki a *magáét* tudja, ritka lesz, mint a fehér holló. Hány különben művelt ember fogja ugyanis pl. csak azt megmondhatni — nem lefordítani —, hogy mi a zenében a diatonikus, chromatikus és enharmonikus skála, pedig ez a zene elméletében egészen elemi kérdés; vagy hány igen művelt ember fog kára nélkül a tőzsdei præmium-, deport- és report-üzletek útvesztőjében eligazodni? A 23. lapon azt mondja szerzőnk, hogy szanszkrit nyelven tartott beszéd megbirálásában nem illetékes senki sem. Ebben téved; Indiában van akárhány brahman, a ki szanszkritül képes beszélni és írni, Müller M. Vorlesungen über den Ursprung und die Entwickelung der Religion [2. kiad.] 180. l. Azok a nehézségek, a melyeket szerzőnk a héber, görög vagy szanszkrit irodalmi termékek megértésében lát, mivel a régiek szokásait nem ismerjük teljesen, nem olyan nagyok. A philologia és történelem sikerrel működik azon, hogy e nehézségeket elhárítsa. A rokonalakú és rokonhangzású szók sokasága sem képez e régi nyelvek megértésében komoly akadályt; van ujabb nyelv, a melyben még több rokonhangzású szó van, és azért mégis megértjük azt a nyelvet, sőt a rokonhangzású szók a komikus stilus egyik tényezőjét képezik. Szerzőnk tovább fűzve gondolatait azt jegyzi meg, hogy diplomatákról elvárhatnók, hogy az illető nép nyelvét, a melynek körében hosszabb időt töltenek, teljesen elsajátítsák; és ime azt találjuk, hogy még a diplomatia nyelvét, a francziát, sem képesek valamennyien jól megtanulni. Itt elmond egy jó anekdotont. Bismarck herczeg lord Ampthillről ezt mondotta: «Csupán egy dolog miatt kezdtem rá gyanakvó szemmel tekinteni; mindig azt hallottam és saját tapasztalatom is azt bizonyította, hogy az az angol, a ki jól tud francziául beszélni, kétes jellem; Odo Russell pedig (Lord Ampthill) egész bámulatosan beszél francziául». Ehhez szerzőnk azt az észrevételét kapcsolja, hogy a roszjellemű ember rende-

sen ügyes beszélő; szüksége van ugyanis ügyesen csoportosított mondatokra, bőven és simán folyó beszédre, hogy mások gyanuját eloszlassa, bűneit rejtegesse vagy legalább mentegesse. A nagyon bőbeszédű meg rendesen hazug. «A kimondott szó nemcsak megalakított eszmét fejez ki, hanem tényleg uj gondolatok fejlesztésére kényszerít». (29.) A parlamenti szónokok bőbeszédűségéről is elitélőleg nyilatkozik. (30—31.) A *Koran* is talán kifejezéseinek harmoniája és könnyen folyó stilusa miatt hatott oly nagy mértékben az ázsiaiak kedélyére, tartja szerzőnk Berringtonnal. E véleményét az *Avesztára* is kiterjeszti. A bőbeszédűnek más hibája a *lapsus linguae* a szó tágabb értelmében: nagyot mond, a mit csakhamar tények czáfolnak meg.

A második fejezet idegen nyelven való írásról szól. E képesség ritkább, mint a beszélésé. *Shelley* és *Byron* olaszul beszélt és írt, de bizonyára nem úgy, mint olasz ember. A szerző a 35. lapon maga is egy kis lapsus calamit követ el: *pigeon*-Italian-t ír, mintha a *Pidgin*-Englishnek valami köze volna a galamb angol nevéhez. *Giambattista Vico* azt állítja, hogy az, a ki több nyelvet művel, egyen sem képes tisztán és választékosan írni vagy beszélni. Mai íróktól származó latin művek java a classicusokból átvett foszlány; aztán még azzal mentegetőznek ez írók, hogy a classicus nyelvek szótára nem elég az ő gondolataik és érzelmeik kifejezésére. A latinból és latinra való fordítások nagyobbára hibásak. Ellenben grammatikai finomságok megfigyelésében és meghatározásában felülmulják az ujabbkori tudósok a régieket. Kevésbbé művelt népek legjobban beszélik mainap a latint, péld. egy islandinak latin toastját említi meg. Szerencsénkre egész könyvében nem említ meg bennünket magyarokat, különben bizonyosan a mi nem rég elfeledett jó latinságunkkal azt bizonyítaná, hogy milyen barbárok vagyunk. A 40. lapon az *irodalmi* tanulmányt a *tudományossal* ellentétbe helyezi, mintha bizony tudomány alatt a szónak helyes meghatározása értelmében csak a természettudományokat lehetne érteni és mintha az emberiség haladására nem volna épen olyan fontos, hogyan fejezze ki gondolatait vagy hogyan tisztelje istenét, mint az a kérdés, «hogyan képződik a harmat, vagy hogyan kering bennünk a vér». Érdekes, a mit a szerző *a classicus nyelvek tanításáról* mond. Szerinte nagyon sok időt vesztegetnek Angliában arra, hogy e tanulmányra alkalmatlan fiúk fejét teletömködjék e nyelvek szabályaival, holott a fiú, ha meg is tanulja a nyelvtant, még sem értheti Horatiust vagy Iuvenalist, Euripidest vagy Aeschylust. *Dr. William Smith*, hires angol tanférfiú, ezt írja: «Ritkán találtam fiúkat, a kik a legkönnyebb latin vagy görög olvasmányt azonnal le tudták volna fordítani». Végre a classicus tanultság nem ád magasabb szellemi képességet. Ezután visszatér az angol és franczia nyelvre. *Gibbon* angol irataiban gallicismusokat lehet találni; *Lady*

Georgina Fullerton francziául és angolul egyaránt jól ír, azonban tudni való, hogy e hölgy a Faubourg St. Honorében nevelkedett. Szerzőnk általában nehezen hisz el olyan adatot, a mely nem támogatja az ő tételét. Németek és oroszok néha tudnak francziául, pl. *Heine* és *Turgenyev*. De ilyenkor az illető, legalább ideiglenesen, elveszti uralmát honi nyelve fölött. Valóságos csudának tartja *Marat*-t, a ki angolul is írt. A 49. lapon nagyon sajátságos és — azt tartom — helytelen nézetet vall: «Elég valószinű, hogy kedvező társadalmi feltételek közt azok, a kik verselési képességgel meg vannak áldva, idegen nyelven a költészetben közelebb járnak a tökéletességhez, mint a kötetlen beszédben». *Swinburne* franczia sonetteket írt, *Shelley* olasz stanzákat. Végre tudományos kérdést könnyebb idegen nyelven tárgyalni, mint szépirodalmi művet írni. *Euler* francziául, németül és latinul írt mathematikai műveket.

A harmadik fejezet idegen nyelvek színpadi használatáról szól. Nincs szinész, a ki idegen nyelven oly tökéletesen szavalna, mint honi nyelvén. Énekeseknek sokkal könnyebb feladatuk van, és azt sem tudják kellően megoldani: ének közben is roszúl hangoztatják az idegen nyelvet.

A negyedik fejezet a nyelvtudásnak az általános műveltséghez való viszonyáról értekezik. Itt a szerző íróknak idegen nyelvben elkövetett ügyetlenségeit ostorozza. Sajnos, van módom a szerző angol példáit a mi íróink csudabogaraiból álló gyüjteménynyel pótolni. Iróink, különösen az egyháziak nagyon szeretnek így írni: *katholika* anyaszentegyház, mintha e főnév a magyarban nőnemű volna. Ez erőszakos latinismus. A «Nemzet»-ben nem rég az volt, hogy a mingreliai herczegek mind *vérszegények.* A szegény szerkesztőségi kényszermunkás nem tudta, hogy a német *blutarm* szót kétfélekép lehet hangsúlyozni és a szerint két különböző értelme is van. Ebersnek A nővérek czímű regényében (Budapest, 1880) a 20. lapon azt írja a fordító: A *Paophimondes* huszonhetedikén. Nem ismert rá a német Mond szóra. Ebersnek egy másik regényében (Egy egyptomi királyleány) az 1. kötetben az olvasható, hogy: Eurotas *hajója*, holott az eredetiben nyilván Schilf van; a 3. köt. 135. l. a negyvenkét alvilági *lovagról* van szó, pedig Richtert kellett volna fordítani; a 165. l. a *hajnali csillag* formájához hasonló buzogányt emleget fordítónk, pedig a német Morgenstern ott már nem hajnali csillagot, hanem a német olvasó előtt ismeretes régi német buzogányformát jelent; a 169. l. az van, hogy: a *bérleti* ünnepély, a mi bizonyára a legnevetségesebb hiba valamennyi közt; a németben az van, hogy: das Fest der *Pacht*, értve alatta egy ægyptusi istennőt, *Baszt*-ot, Buto leányát, Isisnek különös alakját, melyet macskafejűnek ábrázoltak és mely a termékenység jelképe volt. Bubastisban tisztelték. Macaulay Anglia története czímű munkájának fordításában állítólag ezt a kifejezést: the Marine Department (a tengerészet ügye) úgy fordítot-

ták, hogy: Marine *megye*. Müller Miksa (Ujabb fölolvasásai a nyelv tudományról 151. l.) fordítója, úgy látszik, szintén nem értette meg az eredeti angolt: A tenuisok kiejtésénél a hangrés *nyitva* van, *ellenben* a mediák kiejtésénél *fel van zárva*. Az angolban az lehet, hogy locked *up*. Szerzőnk kimondja, hogy *a nagy általános műveltség keveset ér élő nyelvek gyakorlati megtanulásában* és viszont: *az a természetadta képesség, hogy az ember könnyen tanul idegen nyelvet, az általános tudományos, irodalmi és művészeti műveltségnek mértékeül nem szolgálhat*. Ez a szabály nagyban kedvez az angoloknak és ugyancsak kedvezőtlen ránk szegény magyarokra nézve. Szerzőnk megemlíti, hogy *John Stuart Mill* három éves korában kezdett görögül tanulni és hétéves korában elolvasta vala Herodotust, Xenophon Cyropaediáját és Memorabiliáit, Diogenes Laertius, Lucianus és Isocrates műveinek egyes részeit és Plato hat dialogusát. Azt tartom, méltányos volna, hogy ezen földijétől származó American grandiloquence-en épen úgy kételkedjék, mint Mezzofanti képességén. Műveletlen néha hamarabb tanul meg és jobban beszél idegen nyelvet, mint a művelt; az inas és szobaleány jobban boldogúl útközben az idegen nyelvekkel, mint urasága. Itt szerzőnk *George Eliot* egy regényével akar bizonyítani, a mi már ugyancsak nagy elfogultságra vall. A gyermek könnyen tanul idegen nyelvet, a mi azt bizonyítja, hogy nyelvtanuláshoz nem kell nagy értelmi erő. A hallás nem nagy segítség az idegen nyelv hangjainak megitélésében.

Az ötödik fejezet a fordítási képességgel foglalkozik. Holt nyelvből nehéz fordítani, mert szerzőnk szerint nem érthetjük teljesen minden szavát, nincs már meg minden fogalma és sok benne a többértelmű szó. Erről már volt szó az első fejezetben. Nagy nehézség az is, hogy a nyelvek sajátos kifejezései, sőt egyes szavai sem foglalják teljesen magokban egymás értelmét. Pl. az angol *female* nem ugyanaz, mint a franczia *femelle*; a magyar *atyafi* nem ugyanaz, mint a német *Verwandter*. Szerzőnk az illusio, delusio és hallucinatio psychiatriai megkülönböztetésével élénken emlékeztet engem arra, mennyire fellázadt nyelvérzékem, mikor diákkoromban a physika tanára hosszas magyarázat után bebizonyítottnak jelentette ki, hogy helytelenül beszélünk, ha azt mondjuk, hogy ez vagy amaz a tárgy ilyen *nehéz*, mert hát minden tárgy egyformán nehéz, de lehet különböző *súlyú*. A tudományok műszavainak a közönséges nyelvre való erőszakolása helytelen. Illusión mindenki mást ért, mint szerzőnk az ő psychiatriai magyarázatával: az *illusio* tárgyi eredetű téves megismerés, a mely beteges működésben levő különös érzéki szervvel függ össze; pl. ha a beteg fülében hallatszó, betegségokozta neszről azt képzeli, hogy angyalok éneke vagy kisértetek szava. A költők nyelvében, folytatja szerzőnk, még több a nehézség; az idegen észre sem veszi nyelvök finom árnyalatát. A költő lelke összeforr népeé-

-vel, művét néha nem is lehet lefordítani. Némelykor még a legkönnyebb műfajt, sőt puszta czímet is alig lehet más nyelven kifejezni; szerzőnk az angolt képtelennek tartja arra, hogy Scribe *La camaraderie*-ja czímét lefordítsa; nekünk két szavunkkal is lehet: *pajtáskodás* és *czimborálás*. Vagy fordítsa le valaki németre ezt az operette-czímet: *Kisasszony feleségem*, *Mademoiselle ma femme!* Mily szerencsésen fordíthatjuk magyarra Homerus e szavait: (Od. 7, 216), *οὐ γάρ τι στυγερῇ ἐπὶ γαστέρι κύντερον ἄλλο ἔπλετο*, Nincs *kutyább* a gyomornál. A fordításhoz szükséges nagy értelmi erőt szerzőnk teljesen méltányolja, valamint a fordítás közben elkövetett főbb hibákat is felismeri: a szóról-szóra való fordítást és a két használt nyelv sajátságainak nem-ismerését. Teljesen igaza van abban, hogy *Victor Hugo* hibáit megrójja. E különben nagy szellem megérdemli ezt, követelő modora és néha nevetségesen dagályos stilusa miatt. *Voltaire*-ről bámulattal ír szerzőnk, azonban mégis kénytelen megjegyezni, hogy ez is számos hibát követett el angol leveleiben. Általánosan elterjedt baj az, hogy az emberek néhány, gyakran roszúl alkalmazott idegen szóval szeretik fitogtatni, hogy valamely nyelvet tudnak. Angliában, úgy látszik, a francziát használják erre; nálunk talán inkább a latint. Mint kitünő fordítót említi szerzőnk *Maffei*-t, a ki Schiller, Gœthe, Moore és Byron különböző műveit fordította olaszra. Végül kijelenti, hogy kiváló szellemi tehetségek magokban véve nem tesznek senkit sem jó fordítóvá.

A hatodik fejezettel kezdődik a könyv második szakasza. E fejezet a beszélgetési képesség ritka voltának okait foglalja magában. Ebben az úgynevezett *világnyelvekről* is beszél; nem tartja lehetségesnek, hogy a világnyelv kérdése valaha gyakorlati megoldást nyerjen. Idegen nyelv helyes kiejtése ritka; a tudós otthon könyvből úgy ejtheti ki, a mint akarja; az angol ember egészen máskép ejti ki a görög szót, mint a született görög. Az idézett példákkal azonban roszul járt szerzőnk, mert így semmi görög nem szól; *So-phóc-less*, *A-ris-to-phán-ess*, *I-ri-pid-ess*, hanem azt mondja, tagolja és hangsúlyozza mind, hogy: *Szo-fo-klisz*. *A-ri-szto-fá-nisz*, *Ev-ri-pi-disz* magyar, írás szerint. Vakmerően azt is mondja szerzőnk, hogy a régi görögök magok is tévedtek a hangsúlyozásban. Oly zenészek, mint Le Sueur, Gossec, Méhul, Cherubini, sem tudták a görög accentust eltalálni, mikor Anakreon dalaira zenét írtak.

A hetedik fejezetben ama feltételek vannak, melyek a beszélgetés képességét szabályozzák. E föltételek a következők:

A) Az agyvelő képessége. 1. Alakító szó-középpont. 2. Kibocsátó szó-középpont. 3. Hallás középpontja. 4. Hang középpontja. 5. Mozgató szó-középpont. 6. Utánzó képesség. 7. Emlékező tehetség. 8. Automatismus. 9. Öntudatlan cerebratio. 10. Anastomotikus társítás.

B) Az izmok képessége.

C) Az érzékek képessége. A hallás és látás szerve.

D) Társadalmi tényezők. Nemzetközi érintkezés. Különböző nemzetiségűek házassága. Társadalmi állapot.

E) Személyes tényezők. Nem. Kor. Vérmérséklet. Egészség. Öröklés.

F) Nemzetiségi tényező.

E tényezőket sorra vizsgálja szerzőnk. Kutatásában a physiologia álláspontját foglalja el, mivel tisztán metaphysikus szellemi működés nincs. Hosszasan fejtegeti a psychologia és phrenologia értékét; a német philosophiáról megjegyzi, hogy érthetetlen; a theologiát nem tartja tudománynak, csak mesterséges és közmegegyezésből eredt tudási elemek codificatiójának. Mindennek fejtegetésében nem követhetem a szerzőt lépten-nyomon. Az agyvelő nem egészében végez minden egyes szellemi működést, hanem egyes részei vannak különböző működésre rendelve. Ez a *localisatio.* Ennek történetét bővebben tárgyalja szerzőnk. *Gall* és *Comte* e kérdés legkiválóbb fejtegetői; azonban mind a kettő tévedésbe esett. A priori természetesebb, hogy localisatio van, mint hogy az egész agyvelő mint indító, érző, vallási, szerelmi, értelmi erő e különböző irányban egyaránt működik. Az agyvelőnek szinte mérhetetlen mennyiségű sejtje és rostja (az agyvelő tekervényeinek szürke anyagában egy számítás szerint *hatszáz millió* sejt van) csoportonkint egy-egy középpont körül helyezkedik el; e centrumok mindegyike a maga működését végzi, azonban közvetetlenül vagy szomszédjai segítségével érintkezik egyéb másképen működő csoportokkal. Fontos kérdés, vajjon van-e alaki vagy vegyületi különbség az egyes csoportok közt. Az alaki különbség észlelhető, azonban hatása az illető csoport működésére ismeretlen; kiderítéséhez bővebb vizsgálat kell; a vegyületi különbségről szerzőnk műve harmadik szakaszában beszél. Valószínű, hogy az egy képességi dúczot alkotó sejtek száma arányban áll a dúcz feladatával. Van sejt, a mely az ember egész életében soha sem működik. Innen van, hogy az agyvelő nagyságából az értelmi erőére nem lehet következtetni; vagyis egy ember kicsi velejének legtöbb sejtcsoportját működtetheti, a másik ellenben nagy velejének csak egy jelentéktelen részét képes működtetni.

A *beszélés* folyamát szerzőnk így írja le.

α) Eszmealakítás az értelmi erőnek erre szánt különös (homlokfali ?) középpontjaiban, a következő izgató erők egyikének vagy többjének megfelelőleg: 1. Külső vagy belső érzés észrevevése; 2. önkénytes vagy önkénytelen introspectio; 3. eszmetársítás; 4. fölindulás; 5. emlékezés; 6. öntudatlan agyvelőműködtetés; 7. automatismus.

β) Az eszme szóvá lesz. Itt abból az ötletből, vajjon *egyszerre* támad-e az eszme és szava vagy nem, fölhozza szerzőnk *Müller Miksa*

nézetét a beszéd és gondolkodás eredetéről és egyúttal alaposan félre is érti. Müller M. így szól (Felolv. 384. l.): «A beszéd és a gondolkodás elválaszthatatlanok. A szavak gondolat nélkül holt hangok; a gondolat szó nélkül semmi. A gondolat hangtalan beszéd; a beszéd hangos gondolkodás. A szó a megtestesült gondolat». Ugyanazt mondja *L. Geiger* (Der Ursprung der Sprache 141. l.): «Die Sprache hat die Vernunft erschaffen; vor ihr war der Mensch vernunftlos», és *H. Steinthal* (Abriss der Sprachwissenschaft I, 47.): «Sprache ist nur gesprochenes Denken; stilles Denken ist gedachtes Sprechen». A siketnéma gondolkodása semmit sem bizonyít Müller M. ellen; a siketnéma csak akkor képes gondolkodni, ha megtanulta a taglejtés nyelvét, vagy önmagától talált ki jegyeket, a melyekkel képes a fogalmakat megjelölni és egymással meg önmagával viszonyba állítani. Ez pedig nem egyéb, mint a szó tágabb értelmében véve nyelv. Különben maga a szerző is elismeri a gondolkodás és beszélés benső kapcsolatát; szerinte *a beszélés tárgyi gondolkodás, a gondolkodás alanyi beszélés.* Az, a mit Müller M. mond, az okoskodás (reasoning) meg épen lehetetlen már meglevő nyelv nélkül.

γ) A szókép közöltetik az agyvelőkéreg psychomotor centrumával. (!)

Ezzel vége van a *befelé ható* folyamnak; a következőben kezdődik a *kiható.*

δ) A szóképet idegek átjuttatják (föltehető, hogy egyenesen a fehér anyagon át) a harmadik bal gyűrűben levő mozgató szó-centrumhoz. A csecsemő velejének működése itt megáll; tudja a szót a látási és hallási szó-centrumok együttes működése alapján, de nem birja kiejteni.

ε) A harmadik bal tekervényben átalakul a szókép mozgató ösztönszővé.

ζ) E mozgásra öztönző erő átszármazik a bal nagy mozgató dúczba, a *corpus striatum*-ba.

η) A hangindító folyamok abból kiáradnak, rendes útjokon: a nyúlt agyvelőn és Varol hídján át, elérik a húr (corda spinalis) anterolateralis oszlopainak mozgató sejtjeit, a melyek összekötő idegeik által izgatják a hangoztatás és hangtagolás izmait.

ϑ) A lélekzési és gégefő-izmok módosítják a hangszalagok feszültségét, rögtön engedelmeskedve a gerinczvelő felől érkező ideghatásnak, és okozzák a kilehelt léggel a hangot.

ι) A hangot tagolt szóvá a nyelv, torok, ajak és arcz izmai változtatják.

Ezután az *amnesia, aphasia, agraphia* (a beteg nem képes írni, vagy csak a szó elejét bírja jól leírni) és *paragraphia* (a beteg a szó első tagját hagyja el írás közben) tüneményeiről szól szerzőnk.

Az értelmi működés megszünik, mihelyt az érzékek nem izgatják a velök összekötött agyveló-középpontokat. Egy tizenhat éves ifjú, a ki a tapintás érzékétől teljesen meg volt fosztva, testének minden elérhető nyálkás felületén szintén érzéketlen volt, bal szemére vak és jobb fülére süket volt, néhány percz mulva mély álomba merült, ha jobb szeme és bal füle működését mesterségesen megszüntették. A következő lapokon megint a tudományt (értsd természet- és mennyiségtudományt) dicsőíti szerzőnk az irodalom rovására; sőt látomása van: az ember talán a végtelen jövőben arra van szánva, hogy tisztább erkölcsű, szentebb vallású, nagyobb értelmű lénynyé fejlődjék, kinek több érzéke lesz, ki távolabb lesz a Satyrtól, és közelebb Hyperionhoz, mint most. Aztán visszatér a szó-centrumokhoz. A *phonetikus írás* megkönnyítené tanult embernek idegen nyelv megtanulását. A hallás centrumának tárgyalása közben a *hangsúlyról* is szól és azt a hibát követi el, hogy a franczia *château* szót az első szótagon hangsúlyozza. A hangcentrum fejtegetése közben a zenei hallásról és értelemről beszél. A fülben levő Corti-féle testek a hang magasságának megkülönböztetésére valók; az agyvelőben megfelel nekik bizonyos sejt- és rostcsomó, a mely ugyanazzal a képességgel bír. A hangsúlyon kívül még a *hanghordozás nak* is van jelentősége. Az angol beszéd 3—4 különböző magasságú hangot használ (azt tartom, a magyar is), a régi görög és a mai japáni 5—7, a római 3—5 hangot. Ez utóbbi eszközt is használt a hanghordozás ellenőrzésére, a *fistula eburneola*-t. A hanghordozás egészen megváltoztathatja a kimondott szó értelmét; a gúnyos hang ellenkezőre változtatja. Az *utánzási képesség* alacsonyrendü tehetségek sajátja; vadak és gyermekek mindent utánoznak. Külön tehetség, ha valaki idegen nemzet fiait kiejtésben képes utánozni a nélkül, hogy ama nyelven társalogni tudna. Az *emlékező tehetség* igen fontos idegen nyelvek megtanulására nézve. Lehet, hogy a velősejt folytonos rezgésére, vagy szerkezeti átváltozására, vagy szervezeti phosphoreskálására vihető vissza. Kitünő emlékező tehetség példái: *Scaliger József*, a ki az Iliast és Odysseát állítólag három hét alatt könyv nélkül megtanúlta; *Fodor Pál*, a ki ifjabb korában az egész Iliast és Horatiust könyv nélkül tudta. Az indiai *brahmanok* közt tömérdek példát találhatni. (V. ö. Télfy, Homér Iliása, XLI. l. Müller M. Vorlesungen über den Ursprung u. die Entwickelung der Religion 177., 180., 181., 183—192., 387. l.) Az emlékező tehetség ereje talán úgy növekszik más értelmi erő fogyásával, mint pl. a hallásé a látásával. Nevezetes, hogy a ki legkönnyebben tanúl, a tanúltat legerősebben tartja meg. Az öreg ember először tulajdonnevet, aztán egyéb főnevet, végre melléknevet és igét felejt el. Sajátságos, hogy az öreg ember gyermekkora egyes mozzanataira emlékszik, férfikorának sokkal nevezetesebb dolgait pedig elfelejti; később tanúlt nyelvet elfe-

lejt, a gyermekkorában megtanúlt idegen szót pedig tudja. Az elmebeteg gyakran olyan nyelven beszél, a melyet egészséges korában már elfelejtett vala. Lehet, hogy az illető velősejtekben a kóros állapot miatt bővebben keringő vér izgatja régi tevékenységök ismétlésére.

A szerző a nyelvtudománynyal foglalkozókat gyakran megleczkézteti, sőt *Herbert Spencer*-ről, mint a tudomány (értsd: természettudomány) képviselőjéről, azt állítja, hogy Addison műveinek egy részében, a melyet az angol classicitas mintájául tekinthetni, tömérdek hibát mutatott ki, mert a tudományos elemzést alkalmazta. Mintha bizony a nyelvtudós nem ismerné a tudományos elemzést! Hiszen a nyelvtanítás legalsó fokán is az elemző módszert kell alkalmazni! És ime, azt látom, hogy a természettudomány embere is csak tévedhet: szerzőnk (a 144. l.) a szók neméről azt írja, hogy *verbal sex*, verbal gender helyett. A szóknak élő lények nemét adja, hímeket és nőstényeket különböztet meg! Hiszen *genus*, *γένος* eredetileg élő lényeket jelent, melyeknek eredete közös, bár alakilag különbözők; képies értelemben, mint nyelvtani műszó, olyan szókat jelent, melyek a nyelvtani egyeztetésben egyek, alakban és értelemben különbözők. (M. Müller, Essays, II, 511. Felolvasásai 245. Ujabb felolvasásai 251. l.) V. ö. a magyarban ezeket: *nem*, *nemz*, *nemzetség*, *nemes* (nem az, a kinek sexusa van, hanem az, a kinek genusa, ingenuus). A magyarnak nincs külön szava a sexusra. V. ö. a német *Geschlecht*, *schlecht*, *schlicht*, *schlichten* szókat.

Az *automatismus* szerzőnk szerint a velőkéreg azon különös arravalósága, hogy magától ismétel bizonyos működést. A zenész hibátlanul játszik hangszerén és a közben egészen másról beszélget. Az automatismusnak a sociologiában is nagy jelentősége van; sőt *Morselli* egészen komolyan azt állítja, hogy némely esetben az öngyilkosság oka is ez. Néha egy szó nem jut eszünkbe, mikor akarjuk, mikor meg nem is gondolunk rá, eszünkbe ötlik. Az automatismusszal szorosan összefügg az *öntudatlan agyvelőműködés*, az eszméknek akaratunkon kívül való társulása. Az *anastomotikus társítás* az agyvelő sejtjeinek egymás közt való izgatásán alapszik. Ha túlságosan nagymértékű, az eszmetársítást ugrándozóvá, kapkodóvá teszi.

Az *izmok* a beszélés jelentékeny tényezőjét képezik; száznál több működik egy szó kimondása közben. Betegség és kor bénító hatással van rájuk; a fütyülésre az arcz és ajak izmainak megmerevedése miatt aggkorában képtelen az ember. A *hallás* érzékéről nem is kell fejtegetni, hogy milyen jelentős nyelvtanulásban. A *látás* érzékét rendesen nem használjuk föl eléggé idegen nyelv elsajátítása közben; a tanulónak mestere ajkára kellene figyelnie, valamint a siketnéma tanítója ajkáról olvas.

A *társadalmi feltételek* közt az első az, hogy a tanuló olyan ember-

rel érintkezhessék, kinek nyelvét meg akarja tanulni. Ezt szerzőnk mellőzhetetlennek tartja. Nem egynyelvű *házastársak* hatását egymás nyelve megtanulására jelentéktelennek mondja. E pontban és mindenütt, a hol nőről van szó, a szerző rendkívül engedékeny a szép nem iránt. A társadalmi *állapotról* már előbb megjegyezte, hogy az inas néha jobban beszél idegen nyelven, mint gazdája.

A *személyi föltételeket* illetőleg a *nemről* meg kell jegyeznünk, hogy a nő ügyesebben él saját nyelvével a bizalmas levelezésben és a társalgásban, mint a férfi. Itt Cicerot is udvariasan magyarázza: De orator. III, 45. úgy érti, mintha a nagy szónok Lælia beszédjéről azt mondaná, hogy *kecses*, pedig csak *régiesnek* mondja, olyannak, a milyen Plautus vagy Nævius nyelve. A szónoklásban a férfi tökéletesebb a nőnél. A nő a társalgásban nem fecsegő. A bőbeszédűség agyvelőbántalom, a melytől a műveletlenek fecsegését meg kell különböztetni. Ez utóbbi szülőről gyermekére szállhat. A nő szellemes csevegő; kiejtése tökéletesebb, mint a férfié. Az *életkort* illetőleg szerzőnk is megjegyzi, hogy a gyermek tanul legkönnyebben idegen nyelvet. A felnőtt ember előnye az, hogy tapasztaltabb és a beszéd részeinek jelentőségét teljesen megérti. Az ideges és vérmes *vérmérsékletű* könnyebben tanul meg idegen nyelvet, mint egyéb; az *egészséges* is könnyebben, mint a beteges. Fáradtság vagy épen kimerültség ideig-óráig elfelejtethet az emberrel idegen nyelvet. A nyelvtudás tehetsége át is származik szülőről gyermekeire *öröklés* által.

A *nemzetiségi tényező* kiváló figyelmet érdemel. Szerzőnk a következő osztályzatba sorozza a nemzeteket:

Nagy tehetségű:	*Középszerű tehetségű:*	*Csekély tehetségű:*
az orosz,	a görög,	a portugalliai,
a hollandi,	az ír,	a spanyol,
a lengyel,	a skót,	az angol,
a *szláv (?)*	az olasz,	a franczia.
a dán,	a belga,	
a svéd,	a svájczi;	
a norvég,		
az éjszaki német,		
az osztrák;		

Megbotránkoztató elfogultság, hogy a szerző e táblázatból azt következteti, hogy *a nyelvtanulási tehetség fordított arányban áll az általános műveltséggel*, mert lám a legműveltebb nemzetek, az angol és a franczia, a táblázat legalsó fokán állanak. Hát a portugalliai és a spanyol is a legműveltebbek közé tartozik? Hát a német műveletlenebb, mint az ír és a skót? Sőt még mindemellett védi az angolnak tehetségtelen voltát: nyilván a normann vérrel való összekeveredés szállította le az ősi

angol tehetségét! A francziában a tehetség hiányát a nemzeti hiúság és önteltség eredményének tartja. A szerző nevezetesnek mondja, hogy a canadai paraszt a franczia és angol nyelvet egyaránt beszéli. Nekünk, fájdalom, nem kell ilyen példáért egész Canadáig mennünk: a magyar paraszt akárhány helyen egyaránt beszél magyarul és más honi nyelvén. A szerző tévesen azt állítja, hogy a francziában levő latin elem az olaszból került oda. Abból az anekdotonból, hogy az egyszeri angol nő a franczia törvény előtt állhatatosan azt követelte, hogy az ő nevét ne úgy írják, hogy *Sophie*, hanem úgy, hogy *Sophia*, mi magyarok azt tanulhatjuk, hogy ősi személyneveinket ne azonosítsuk idegen nevekkel (*Jenő* és *Eugenius*, *Géza* és *Victor*, *Ilona* és *Helena*, *Sarolta* és *Charlotte*), mert ezek közt nagyobb ám a különbség, mint *Sophia* és *Sophie* közt.

Végre: idegen nyelvek könnyű és tökéletes megtanulásának ritka tehetsége nyilván az eszmealakító és kibocsátó szó-centrumoknak kiváló szerkezeti és dynamikus arravalóságán fordúl meg, a melyet több alsóbbrendű tevékenység és feltétel támogat.

A mű harmadik szakasza a *genius* (*genie*, *lángész*) *természetével* foglalkozik. Van tisztán értelmi typusú genius, pl. a tudósé vagy költőé; összetett értelmi typusú genius a művészé, mert ennek úgyszólván izomgeniusra is van szüksége; indulati typusú genius, pl. a hivés (akár hit, akár hiszékenység) vagy az öldöklés geniusa. A vallási áttérést hit-geniusnak kell tulajdonítani. *Napier*, a logarithmus apja, rendületlenül hitte saját jóslatát, hogy a világnak 1688 és 1700 közt vége lesz. *Elphinstone*-ról 1806-ban azt hitték Kábulban, hogy puszta érintésétől meggyógyul a beteg és felépül a nyomorék, és íme, száz meg száz szenvedő csakugyan meggyógyult tőle. Van önzés geniusa, pl. *Victor Hugo* vagy *Carlyle*; az önteltség az önfentartás és önbecsülés agyvelősejtjeinek túlságos kifejlődéséből ered. Az öldöklés geniusa a vadászásban és galamblövésben nyilvánúlhat (mind a kettőnek nagy ellensége szerzőnk), de *I. Napoleonná* is fejlődhetik, a ki emberek leméészárolásában lelte kedvét. *Quatrefages* szerint, úgy látszik, hogy az öldöklésre való hajlam az emberrel születik. A közönséges nézet szerint hóbort és különködés a genius egy ismertető jele; sőt *Sully* a geniust a téboly egy fajának tartja. Most még csak leírhatjuk a geniust, azonban lesz idő, midőn még is határozhatjuk: bizonyos agyvelősejtek jól rendezett energiája, melyek állapotjukra nézve tökéletesek és egyebektől ilyen meg ilyen elemek vagy elemeknek föltételei által vegyületileg különböznek. A genius lényegében véve az emberrel születik, a tehetség nagyrészt készül. Szerzőnk e fejezetben is számos érdekes adatot halmoz föl, a melyből csak egyet jegyezhetek ide: *Giambattista Vico* (1669—1744.), a ki Principj di una scienza nuova (1725.) czímű munkájával a történelem bölcseletét megalapította, Niebuhrt megelőzte a római

történelem kritikájában és Wolfot a személytelen Homerusról való elmélet megalkotásában. Ez utóbbi adattal téveset mond szerzőnk, mert Vico művénél előbb (1715.) jelent meg *Hédelin-é*, Conjectures académiques ou dissertations sur l' Iliade, melyben azt állítja, hogy szerzője, Homerus nem költötte az Iliast és Odysseát, hogy soha sem létezett és hogy e név Homeros énekest jelent. (Télfy, Homér Iliása. XXXIII. l.)

Szerzőnk azzal a nagyon igaz gondolattal fejezi be érdekes művét, hogy az anyag, a mozgás, az idő, a tér, az erő, az energia nem tekinthető minden létező végső okának; és ha a természettudós ki is derítette, hogy a félköralakú csatornákkal összekötött agyvelő-középpontok értetik meg velünk a tér három kiterjedését, és ha a transscendentalis mathematika egy lángelméje ki is fogja mutatni, hogy honnan, miért és hogyan van a tér: el nem lehetünk a legfőbb és legelső ok, a causa omnium causarum, az *isten* nélkül.

Dr. Pozder Károly.

Abrégé de grammaire latine a l' usage des classes de grammaire, par Louis Havet, professeur de philologie latine au collège de France. Paris, librairie *Hachette* et *Cie.*

E kis könyv szerzője hosszas, majd egy ívnyi előszóban ad számot azokról az elvekről, melyeket munkája szerkesztésében követett, s így legczélszerűbbnek tartom a munkát ezen előszó mentén haladva ismertetni. Első sorban mindjárt kiemeli a szerző, milyen hosszú és fáradságos munkájába került könyvének kidolgozása, és, mint mondja: «rarement si modeste ouvrage aura été si soigneusement revu.» Ezt pedig azért látja szükségesnek említeni, hogy a könyvében lévő ujításokat védelmezze. Ezek az ujítások nem a régi methodus frivol megvetéséből származtak. Sőt ellenkezőleg, legfőbb ujítását (l' innovation principale, mint a hogy ő maga nevezi) épen a Lhomond-féle grammatika egy helyének köszönheti. Lhomond ez a helye, a végből, hogy a tanulók mindjárt az első leczkék alkalmával belássák a tanultak hasznát, s hogy általában a tanulás ne legyen olyan unalmas, kivánatosnak tartja, hogy a morphologia minden szabálya után a reá vonatkozó syntaktikus szabályok is helyet foglaljanak. Ily módon a tanulók néhány nap alatt képesek lesznek apró latin kitételeket francziára fordítani; s ha egyebet nem is, mint annyit, hogy: *flos horti*, ez is már kis feladat, dolgozat (petit thème) lesz nekik. A haszon az lesz belőle, hogy ilyenformán az alakok és a szabály majd jobban belevésődik emlékezetükbe, s kedvük is inkább megjő a tanuláshoz. Lhomondnak ez az eszméje, melyet Havet jobban kifejtett és alkalmazott, megadta az uj tervet az egész szóban lévő grammatika számára. A szerző láthatólag tart tőle, hogy Francziaországban merényletnek tekintik ujítását, mely a morphologia és a

syntaxis egybeolvasztásában áll, s azért azt szinleli, mintha kezdetben ennek az elegyítésnek az eszméje őt magát is meglepte, sőt megdöbbentette volna. Sokat gondolkodott a dolgon, de végre is arra az eredményre jutott, hogy különösen iskolai könyvben a morphologia és a syntaxis különválasztása nem axioma, hanem babona; s a kettő tulajdonképen nem más, mint két különböző szempont a nyelv vizsgálásában. A tudós elválaszthatja e két szempontot, vagyis inkább úgy járhat el, mintha elválaszthatók volnának. De más a kezdőnek a helyzete: itt «la perfection serait qu' on pût les lui enseigner du même coup, et non qu'on affectât de les lui présenter a cent pages de distance. *Si la simultanéité absolue des deux enseignements n'est par practicable*, qu' on les rapproche du moins, et, pour cela, qu' on mêle intrépidement les paradigmes et les règles.»

Látjuk, hogy a dolog lényegére vonatkozólag ugyan semmi ujságot sem mond a tudós szerző, s a magyar szakember előtt bizony elég különösnek tünik fel, hogy Francziaországban *a Collège de France* egy tanára nem meri ilyen ujítás apaságát elvállalni, hanem Lhomond patronatusához folyamodik, hogy, mint mondja, «novarum rerum cupidus»-nak ne higyjék. *Nekünk elég egyszerüen Utasításainkra hivatkozni, hogy kitűnjék, mennyivel magasabb szinvonalon állunk még a Havet-féle ujításánál is.* Szerinte a «simultanité absolue des deux enseignements» — még csak pium desiderium: nálunk ezt az egyesítést az olvasmányból kiinduló nyelvtanítás s általában az Utasítások ide vonatkozó követelményei, melyek legújabban a Szilasi-Fináczy-féle nyelvtannak adtak létet, már jó régen megvalósították.

Előszavának második fejezetében a szerző könyvének beosztásáról ad számot. A mű három részből áll, melyek czímei: «I. *Premières notions*, II. *Premier cours*, III. *Second cours.*» Már ezek a czímek mutatják, hogy a beosztás az iskola és tanítás szükségletein alapul. De a szerző meg is mondja vezető eszméjét, mely ismét nem más, mint a Lhomond féle *petite version* és *petit thème* eszméje, s melyet ő gyakorlatilag így fogalmazott: «hogyan lehet képesíteni a tanulókat arra, hogy mennél előbb mennél többet fordíthassanak latinból francziára és francziából latinra?» S itt arra az eredményre jutott, hogy *idegen* nyelvet a rendesen szokásos tudományos rendben *tanitani* nem való. A tanítás rendje nem lehet olyan, hogy először elmondja mind a declinatiókat, s míg az igékhez nem jut, említést sem tesz a conjugatióról. Egyszerre kell a tanulónak igével és névvel foglalkoznia. Mivel azonban a logikai renddel sem akart egyáltalában szakítani, azt találta ki, hogy egy bevezető részben, mint előismereteket, közli a tanulókkal *sum*nak, s ennek mintáján más igéknek is a conjugatióját. A mű két főrészében azután oly módon járt el, mint az első fejezetben kifejtette. Az első

tanfolyam azért vált külön a másodiktól, mert «sok mindent későbbre kellett hagynia, a mi magyarázta volna a «*kis feladatok és fordítások*» elkészítését», úgy, hogy a második részt tulajdonképen «pótlék»-nak nevezte volna, ha nem lett volna olyan terjedelmes, mint a milyenné lassankint kinőtte magát. Igy példáúl a fiú *num*, *ut*, *cum* használatával az alaktan fonalán és az első részben ismerkedik meg; de már *dum*, *forsitan*, *quin* stb. használatával, szintén az alaktan fonalán, a második tanfolyamban. Persze, az ilyen beosztásban sok a nehézség, s ezt a szerző nagyon érezte is. A főszempont praktikus: s már itt is megvan az a nehézség, hogy mit kelljen előbb, mit később említeni? S a mi még nagyobb baj: a főszempont mellett arra is tekintettel kellett lenni, hogy a logikai rend se legyen egészen feláldozva. Mint a szerző mondja: «míg a «*kis feladatok*» és «*kis fordítások*» követelményeire gondolt, arra is ügyelnie kellett, hogy el ne rontsa a nyelv szerkezetében lévő összefüggést és törvényszerűséget.»

Hátra volna még arról szólni, mennyire sikerült hát a szerzőnek ez a nagy tanítói gyakorlatot kivánó munka, s mennyire vette hasznát munkatársai észrevételeinek, kiknek kora, mint mondja, tizenkét és hetven év közt ingadozott. De tekintetbe véve, hogy külföldi munkáról van szó, elégnek tartottam ezúttal a munkát nagyjából ismertetni. Nem akarom még említés nélkül hagyni azt a következetes gondot, a melyet a franczia és latin nyelv összehasonlítására fordít, mert ez az a tér, a hol mi még nagyon messze állunk a tökéletességtől. Kivánatos volna, hogy mindenki, a ki magyar fiúk számára idegen nyelvi grammatikát ír, ebben a tekintetben merítsen okulást a szóban lévő munkából, s iparkodjék nálunk is tekintetbe venni a tanításnak e rendkívül fontos követelményét, a mennyire t. i. saját anyanyelvünk eddigi feldolgozása engedi.

BARTAL ANTAL.

Wilhelm Waltemath, Die fränkischen Elemente in der französischen Sprache. Paderborn und Münster, 1885.

A román nyelvek szókincsét a tudósok már régen felbontották alkotó részeire; és ezek között, különösen a franczia nyelvben, jelentékenynek ismerték el a germán alkotó részt. Hátra volt még annak kimutatása, vajjon mely germán dialectusokból kerültek ki a franczia nyelv germán szavai. E feladatra vállalkozott Waltemath.

E feladat soha sem leszen teljesen megoldható. Az értekezőnek ugyanis mindenek előtt a szóeredet kriteriumait kell megállapítania. Ámde a frank dialectus hangtana egyátalán nem eléggé ismert. Waltemath ugyan igyekezett e bajon segíteni, az által, hogy hangtanilag tanulmányozta a Francziaország frank korszakából származó latin okiratokban található germán tulajdonneveket. Hogy azonban e tulajdonne-

vek, mely ingadozó és latinosított alakúak, nem nyújtanak biztos és teljes alapot, az magától értetik. De itt a módszeres és okos eljárás sokat dönt; és jól mondja *Behaghel* e tárgyra vonatkozólag: «Die Aufschlüsse, welche diese (Eigennamen) bei richtiger Benützung uns trotzdem gewähren, betreffen zwar nur das Gebiet der Laute und allenfalls einige Punkte aus der Lehre von der Flexion des Substantivs und von der Wortbildung, sind aber doch von grosser Bedeutung, umsomehr, als fast jedesmal Abfassungsort und Abfassungszeit einer Urkunde genau bekannt ist.» [Die deutsche Sprache, p. 13.]

Waltemath az ingadozó alapon egészen módszeresen jár el. Számot ad azon tulajdonnevekről, melyeket a latin okiratokban talált; azután igyekszik megállapítani a frank hangtant és csoportosítani azon hangokat, melyek által a frank dialectus a gót és az ófelnémet nyelvtől különbözik; elésorolja azon szókat, melyek hangalakjuknál fogva nem lehetnek (szerinte) frank eredetűek; végre számot ad azon szókról, melyeket a frankok vittek a franczia nyelvbe, melyek tehát az ő frank hangtanába nem ütköznek.

E szavak között vannak olyanok, melyek Waltemath szerint kétségtelenül frank eredetűek; viszont olyanok, melyek valószinüleg azok; ezek mellett aztán Waltemath az ófelnémet eredetű szókat is regisztrálja. A nála található számarány a következő: ófelnémet szó 28, kétes hovatartozandóságú, de germán eredetű szó 83, frank szó 160; összesen 271. Waltemath természetesen nem terjeszthette ki tanulmányát, csak a régi franczia nyelvre. Tudvalevőleg mint valami «fable convenue» szerepel manap a germán-franczia szók száma gyanánt 450.

Minthogy a *Brachet* Dictionnaire étymologique-je közkézen forog, és tudvalevőleg kevésbbé gondosan van kidolgozva a nemlatin eredetű franczia szókat illetőleg, hasznosnak látom a Brachet és Waltemath között találó eltéréseket elősorolni.

Baron. Brachet 83. szerint ismeretlen eredetű. Waltemath 74. szerint frank *bairo.

Éblouir. Brachet 191. ismtl. ered. Waltemath 80. frank *blaudjan.

Fange. Brachet 230. latin **famicem*. Waltemath 66. frank *fanja.

Guide. Brachet 274. olasz *guida*. Waltemath 75. frank *vitan (megtigyel).

Hallier. Brachet 276. ismtl. ered. Waltemath 69. frank *hallus (latinosítva).

Jatte. Brachet 309—310. latin *gabata*. Waltemath 67. frank *gabita.

Lisse. Brachet 326. XVI. századbeli olasz liscio. Waltemath 76. frank *lîsi.

Ribaud. Brachet-nál nincs. Waltemath 76. frank *hrîbâ.

Safre. Brachet 479. ismtl. ered. Waltemath 69. frank *safar.

Soin. Brachet 499. ismtl. ered. Waltemath 82. frank *sonia.

Toucher. Brachet 530. ismtl. ered. Waltemath 78. frank *tuccôn.

Crac, craquer. Brachet 161. onomatopée. Waltemath 61 ófnémet chrac.

Race. Brachet 443. olasz *razza.* Waltemath 61. ófnémet reiza?

Bois. Brachet 95. ismtlen. eredet. Waltemath 101. valószinűleg frank *bûwise.

Écran. Brachet 195. ismtl. ered. Waltemath 95. vlszleg frank *scrannâ.

Félon, félonie. Brachet 233. ismtl. ered. Waltemath 98. vlszleg frank *fillo.

Gonfalone. Brachet 264. olasz *gonfalone.* Waltemath 97. vlszleg frank *fano.

Harangue. Brachet 320. ismtl. eredetű. Waltemath 98. vlszűleg. frank *hring.

Waltemath az ejtegetésre és nemre vonatkozó némi megjegyzésekkel zárja be érdekes dolgozatát.

Kecskemét. ERDÉLYI KÁROLY.

Richard Bentley. Eine Biographie von *R. C. Jebb,* Professor an der Universität Glasgow. Autorisirte Uebers. v. *E. Wöhler.* Berlin 1885. Gärtner. XII. 224 l.

Kiváncsian vettük kezünkbe Bentleynek e legújabb biographiáját. Egyfelől az a körülmény, hogy Bentley életének és irodalmi működésének megirására előzetes kimerítő munkák mellett is vállalkozott valaki, másfelől meg, hogy ez a vállalkozó szellem olyan tudósban ébredt fel, kinek Európaszerte jó hírneve van, indított bennünket arra, hogy a munkát tüzetesebben szemügyre vegyük.

Tudvalevő dolog, hogy bár némileg egyoldalú, de igen lelkiismeretes tanulmány tárgyává tette Bentley élete-voltát és irodalmi munkásságát utódja Porson Cambridge-en s a később gloucesteri és bristoli püspök, Monk János Henrik. Előtte csak Wolf Frigyes Ágost közleménye keltett érdeket és figyelmet. Az ezek után napvilágot látott munkáknak (De Quincey, Hartley, Coleridge, Mähly J. és nálunk Dr. Bászel Aurelé *) többé-kevésbbé e két biographia képezi alapját, s így midőn hirét vettük Jebb művének, jogosan várhattunk újabb adatokat vagy legalább újabb szempontokat Bentley irói munkássága megitélésében. Hogy Jebb e tekintetben mennyire elégít ki, az alább fog kiviláglani.

*) A 16., 17. és a 18. század első felének jelesebb philologusai. Irta Dr. B. A. Budapest. 1882.

Ő maga az előszóban felsorolja előzőit s megrajzolja az alapot, melyre egy Bentleyvel foglalkozó biographiát építeni kell. S ugyanitt számot ad arról is, hogy mely tulajdonságok jellemzik nagyjában munkáját. Hogy módjában állott Bentley életrajzát néhány, egykorú illetőleg későbbi forrásokból merített adattal gazdagítani, melyeket az I., III., VII. és XII. fejezetekben dolgozott fel. Hogy a Trinity-college-ról szóló VI. fejezet egészen új és önálló. Hogy a Phalaris-féle levelek miatt kitört polemiát némely pontjában más világitásban adja, mint adták eddigelé. S végre kiemeli, hogy az utolsó fejezetben, mely Bentleynek helyéről tudománya történetében értekezik, lehető önálló felfogású kivánt maradni.

A mi az első pontot illeti, azt határozottan a munka főérdemének kell betudni. A munka életrajzi részei igen pontosan és kellemes előadásban vannak megirva; a Phalaris-féle levelekre vonatkozó polemiát pedig valóban sehol sem fogjuk olyan helyes, elfogulatlan világitásban találni mint Jebbnél. Ő p. o. kimutatja, hogy Bentley Phalaris-értekezése nem volt olyan megsemmisítő hatással, a mint azt rendesen beszélik. Megbizonyítja azzal, hogy Swift satirájával («A könyvharcz»), melyben a nevetségig lealacsonyítja Bentley-t, csak gúnyt szóratott volna magára, ha a nagy közönség tapsára nem számíthatott volna. Kimutatja azt is, hogy Boyle Károly soha egy perczig sem kételkedett a Phalaris-féle levelek valódiatlanságában, sőt hogy még néhány argumentumot is hozott fel valódiatlanságuk mellett. A Phalaris-értekezésről szóló két fejezet minden tekintetben mintaszerű és fénypontját képezi az egész műnek. Igen világos képet nyerünk Bentley jelleméről is, a VII. fejezetben, melyben néhány tévedést helyreigazít, s mely különös alapossággal van kidolgozva. Benne Bentleynek fellowjaival való czivakodását írja le; látjuk belőle, hogy az igazságnak mérlege mindig az utóbbiak felé hajlott.

Kitünőek a műnek mind ama részei is, melyekben Jebb B. egyéb irodalmi munkásságát jellemzi. Kivéve talán az utolsó fejezetet, mely aránylag gyöngébb s tulajdonképen inkább recapitulatiója az előbbenieknek, igen szellemesen végzi feladatát. A Millhez intézett levelet egészen másképen itéli meg, mint Monk, ki kifogásolta az epistulának jellemzetes stilusát, kivált mert egy helyen tökéletesen félre értette. Malelas (Antiochiai *János*) ugyanis azt hiszi, hogy a böotiai Aulis Scythiában van. Bentley ezen megbotránkozva ilyen ironikus szavakban tör ki: Euge vero *ὦ Ἰωαννίδιον!* (Nagyon helyes Janceim!) Monk tévesen Dr. John Millre vonatkoztatta az exclamatiót. Jebb erre a sajátságos stilre már azért is fordítja a figyelmet, mert Bentley későbbi kritikáit szakasztott ilyen stilbe szokta öltöztetni.

Különösen tanulságos a IX. fejezet. Leírja benne Bentley tevé-

kenységét néhány felirat kiderítésében, Terentius-kiadását, Maniliusát, Homerosát. Kivált Terentiusát és Maniliusát veszi bonczkése alá, s kimutatja Bentley szövegkritikai tévedéseit.

Sajnálandó azonban, hogy Jebb Bentleynek Phædrusáról és Publilius Syrusáról a puszta fölemlítésen kívül hallgat, míg a Trinity-college történetének és fejlődésének egy egész fejezetet szentel, mely, bár igen érdekes és nagy forrástanulmányra vall, kevésbbé szükséges lett volna.

De együvé foglalva mindent, bizonyos az, hogy élvezetes olvasmányt nyujt nem csak a szakközönség asztalán. Mindazoknak pedig, kik a classica philologia történetével foglalkoznak, különösen azért ajánlandó e könyv, mert betetőzése Bentley életrajzi és írói működése jellemzésének. Ha csak újabb adatok nem kerülnek napfényre, a mi nem igen várható. WEISS REZSŐ.

Párhuzamos idézetek.

Amicitias immortales esse oportet. (Livius szerint régi római közmondás.)

A magyar: «Nem igaz barátság, mely könnyen elmulik.»

(Erd. i. m. 369. sz.)

Vergil. Aen. — — — crudelis ubique
Luctus ubique pavor et plurima mortis imago.

Kisfaludy S. Himfy, 15.

A mozsarak menydörögve
Veszedelmet bocsátnak,
Az ércz-torkok döbörögve
Ezer halált okádnak.
Halál öldököl felettem
És alattam és mellettem.

KRAUSZ JAKAB.

PHILOLOGIAI PROGRAMM-ÉRTEKEZÉSEK, 1885—1886.

6. **Faludi Ferencz mint költő és prózaíró.** Irta *Hajdu János.* (Szombathelyi kir. kath. főgymnasium.)

E 36 lapra terjedő értekezés három kitünő forrásból merít: Gyulainak egyetemi előadásaiból, Toldy Ferencz ismert dolgozatából és Faludi műveiből. Mind a háromból idézeteket vesz és vagy megnevezi a szerzőt vagy elhallgatja. Legkevesebb az, a mit ez értekezés compilátora öngondolkozásából, eszméiből, vizsgálódásaiból merít. Bármily kitünőek is a fentnevezett források, ha csak magokban állanak, ha csak némileg is gondos megfigyelő tehetség, csak némileg is elemző ész nem iparkodik bővebben fölfejteni azt, mi azokban, mintegy dióhéjban, össze van szorítva: oly értekezést, melyet egy magyar nyelv s irodalom tanárától jogosan várhatunk, semmikép sem nyujtanak maguktól. Csodálni lehet valóban, hogy Faludiról, irodalmunk e hírneves alakjáról, ily rosszúl megválogatott kivonatokat, az egyes művek tartalmának ily gyarló elbeszélését, költészetének s prózájának ily semmit mondó jellemzését hogy lehet összeállítani s azt még ki is nyomatni?

Életével 3 lapon végez. S minő életrajz ez! Toldy dolgozatának silány kivonata. Ilyet érdemelt-e a «magyar Múzsák egyik *legboldogabb* tanítványa s dicsősége?» S vajjon van-e valami jelentősége az efféle jellemzésnek: «Faludi kitünő tanár, — bölcs és mértékletes elöljáró — emberséges ember, jámbor keresztény és szelíd jezsuita volt.» Nem lehetett volna vagy két lapon kissé bővebben megvilágítani jellemét az ifjúság számára? Ha egyéb forrása nem volt a szerzőnek: Faludi munkáiból is el tudhatott volna annyit vonni, hogy ne érje be ily semmit mondó, kenetes phrasissal, a melylyel épen csak azok élnek, a kik csakugyan nem látnak hősüknek sem jellemébe, sem eszmevilágába, sem működése bensejébe. S mily naivan, gyermekesen tudja okát adni még oly dolognak is, a mi szinte maga magát magyarázza. Lássunk egy pár példát.

Vallásos költeményeire ezt jegyzi meg: «Hogy tisztán vallásos költeményeiben nem látszik oly mély vallásosság, mint egyéb szerzeteseiben, az onnan magyarázható, mert Faludi jezsuita lévén, *sokféleképen összejött a világgal s igy mindinkább félre vonatott.*» Minek ez a hímezés-hámozás? Bizonyos, hogy Faludi, mint pap is, kora gyermeke volt s nagyon megérezte annak a hideg szellőnek fuvallatát, mely a franczia bölcsészektől eredve, bejárta az egész művelt világot. Hogy jezsuita volt, az épen nem oka a vallásosság hiányának, a mélyebb, bensőbb meghatottságnak. Sőt épen az az előtti időkben a jezsuiták voltak a legfanatikusab-

bak, legrajongóbbak, tűzbe-vízbe menni mindenért, mi akár vallási, akár világi hatalmukkal összefüggésben volt.

Faludi könnyed, játszian enyelgő verseiről azt tartja a szerző, hogy «ezekben nem annyira idegen-antik vagy modern példák után indul, hanem folytatja a nemzeti hagyományt, azon a hangon játszik, melyet lyránkban I. Balassa Bálint pendített meg.» Mindezt meg kellene magyarázni és be kellene bizonyítani, mert így nem igen hiszszük el. Tagadhatatlan, hogy Faludi versmértéke bővebb figyelmet érdemel. Azt könnyű kimondani, hogy folytatta a régi irányt: de mind tanulmányai, mind egész élete, mind pedig, a mi fő, versmértékeinek alaposabb vizsgálata nem igen bizonyítják ezt a véleményt. Elfogadhatóbb az a vélemény, mely Faludi schémáit a nyugatiakból magyarázza. Lehet, sőt valószinű, hogy a régi irány is hatott Faludira, de emez is vonzotta, s nagyon is bajos lett volna neki e vonzalomtól menekülnie, a kinek bizonyára nagy jártassága volt a nyugati nyelvekben. Igy történt aztán, hogy egyik versében az egyik irány, másikban a másik győzött. *Fortuna szekerén okosan ülj* czimű művében a dactylus-lejtés az uralkodó, de azért ily alakban épen nem magyaros. A magyarnak a kezdő ütemei négy szótagúak. S hogy ez sokáig kedvencz dala lett volna a nemzetnek: szintén oly állítás, a melyet így egyszerűen kimondva legalább is kötve kell hinnünk.

Még csak annyi fáradságra sem szánja el magát a szerző, hogy megmagyarázza néhány szóval a Faludi «koporsós» verseit. Ezek semmi egyebek, mint a síriratok, a melyeket újabban némely élczlapjaink műveltek nagy előszeretettel. Gondolhatni, mily beható értekezés ez a szóban forgó, mikor a Faludi költészetéről általánosságban csak ennyit tud mondani: «Ha a kritika szigorú követelményeinek nem felelnek is meg minden tekintetben, de dicsérni valót többet találunk költeményei között!» Általában minden jellemzése ily színtelen, semmit mondó üres phrasis, s épen ezek az ő eredeti vizsgálódásának eredményei.

S a milyen gyenge a Faludi költészetének vizsgálata: oly gyenge vagy, ha lehet, még gyengébb a prózájáé, a mely pedig egyik legkiválóbb előhirnöke volt az új korszak megújított szépprózai stíl alakulásának.

Dr. Váczy János.

7. **Lakatos Sámuel, A nyelvtanítás és nyelvtanulás a gymnasiumban.** (Székfoglaló beszéd. Marosvásárhelyi ref. gymnasium.)

Mint ujonnan megválasztott tanára a magyar nyelv és irodalomnak L. úr igen jó tárgyat talált arra nézve, hogy nemes lelkesedését a collegium előtt bemutassa. Az essay, mint ünnepi beszéd, első sorban rhetorikai szempontból itélendő meg, mert mint kilátszik, főczélja a

lelkesítés s az ifjuság buzdítása, hogy nyelvi tanulmányait kedvvel és szorgalommal folytassa.

A beszéd dispositiója helyes és arányos, hangja mindvégig emelkedett, s a teljes meggyőződés melegségével hat. A collegium előljáróságához, tanári karához és a tanuló ifjusághoz intézett rövid bevezetés után annak bizonyítására tér át, hogy a nyelvtanulás a többi tantárgy mellett mennyire hasznos és hogy a magas óraszám, mely felülhaladja a többi tárgyak összes óraszámát, teljesen indokolt. Természetesen nem találkozunk a kérdésnek szorosan tudományos tárgyalásával vagy valamely új szempontból való megvilágításával, de dicséretére válik szerzőnek, hogy a felhozott közhelyeket a rhetorikai czélnak megfelelőleg tudta előadni.

Ezt mondhatjuk a második és harmadik részről is, melyekben a nyelv és szellem összefüggéséről beszélve azokkal a phrasisokkal ismerteti meg a hallgatóságot, melyek a beszéd és gondolkozás kölcsönös viszonyáról elmondattak. Itt különösen *Locke* és *Humboldt* szavait idézi. Ez mindenesetre érdekes fejezete lehetett beszédének, de kár, hogy nem megy túl *Müller Miksa* felolvasásain s nem ismerteti a nyelv eredetére vonatkozó újabb magyarázatokat, mint pl. annak kapcsolatba hozását a látással vagy a reflex-mozgásokkal stb.

Mindazonáltal a józan felfogás, világos előadás s itt-ott mutatkozó egyszerű philosophiai észjárás ezt a két fejezetet is kiegyeztetik a mérsékeltebb tudományosság igényeivel.

A két utolsó fejezetben pusztán a nyelvek és irodalmak iránti őszinte lelkesedés kifejezését látjuk. Különösen arra fektet súlyt a szerző, hogy a nyelv azon eszköz, mely a nemzetek műveltségének legszebb és legállandóbb hirdetője, a nyelv a cultura és nemzetiség fenntartója; miért is buzdítja az ifjuságot, hogy ezt a hármat, t. i. a nyelvet, műveltséget és nemzetiséget ne feledje.

Az egész beszéden bizonyos ünnepélyes ószerűség vonul át, mely a példázatok és hasonlítások iránti előszeretetben is nyilvánul, s nagyon emlékeztet a komoly és hatásos kálvinista predikácziókra.

Ismétlem: az ünnepi beszéd, noha szorosan vett tudományosságra sem a pædagogia, sem a nyelvtudomány mezején igényt nem tarthat, mint parænetikus rhetorikai munka figyelmet érdemel.

FODOR GYULA.

A BUDAPESTI PHILOLOGIAI TÁRSASAG KÖZGYŰLÉSE.

1886. deczemb. 26. és 1887. január 23.

I. 1. Elnöki megnyitó beszéd.

Tisztelt közgyűlés! A mai alkalmat, mikor tizenkettedikszer van már szerencsém a Budapesti Philologiai Társaság közgyűlését elnöki minőségben megnyitni, arra akarom felhasználni, hogy a nyelvtudomány új irányát körünkben is szóba hozzam. Se szándékom, se időm, e fontos thémát kimerítően tárgyalni. Hanem azért az a tapasztalat, hogy olykor egy kis figyelmeztetés ébresztőleg hat a hallgatóra s közvetve jelentékeny sikerre vezethet, azt remélteti velem, hogy mai rövid felszólalásom sem fog veszendőbe menni.

Hetven éve, hogy az összehasonlító nyelvészet megszületett: 1816-ban jelent meg Boppnak «Conjugationssystem» czímű munkája, mely alapját képezi 1868—1871-ben 3-ik kiadásban megjelent indogermán összehasonlító nyelvtanának. Hogy mi történt azóta az egyetemes nyelvtudomány terén, tájékoztatóan vázolja Pott «Allgemeine Sprachwissenschaft und Carl Abels Aegyptische Sprachstudien» czímű értekezésében, mely az 1886-ban megindított «Einzelbeiträge zur allgemeinen und vergleichenden Sprachwissenschaft» I. füzetét képezi.

Illetékesebb ember nem is szólhatott volna e jelentékeny tárgyról mint maga Pott, az első, a ki az egyetemes nyelvtudomány professora-féle czímmel ruháztatott föl s a ki e tudomány eddigi sikereire nézve bátran elmondhatta volna magáról, quorum pars magna fui. Pottnak e művében, amint már a czíme is mutatja, szó van Abel Károly egyiptomi tanúlmányairól is. Abelnek elvitázhatatlan, megbecsülhetetlen érdeme, hogy az enantiosemeionokat, amelyeket a philologiában az előtt is emlegettek volt, de már rég elejtették, mert nem bírták elképzelni, hogy péld. fehér feketét is jelenthessen, újolag érvényre juttatta s eléggé gyakori nyelvtüneménynek bizonyította.

Hogy mit ért Abel ezen az «Gegensinn»-en, amint ő nevezi, vagy magyarúl *ellenkezőértelműségen*, amint mi kifejezhetjük, legszemléltetőbben mutatja a latin *altus*, mi magasat és mélyet is jelent. Pott ismertetése igen tanúságos; hol helyreigazító, hol kibővítő. Hadd legyen szabad nekem is mind a két irányban egy pár megjegyzéssel előállanom.

Az altus-féle példánál Pott ezt az ellenvetést teszi: *an und für sich* bedeute altus *keines von beiden*. Vielmehr als Gesammtsinn umfasse es die Richtung einer langen Vertikal-Linie, welche, durch einen Centralpunkt unterbrochen, je noch zeitweiliger Anwendung bald für ein *Auf-*

und andere Male für ein *Nieder*wärts, mithin bloss nach einer Seite hin, fortgeführt gelte.

E magyarázat szerintem nem helyes; altus eredeti értelme «megnőtt», tehát a tetőirányos kiterjedést fejezi ki. E kiterjedés alulról nézve magas, felülről nézve mély. Ez a dolog nyitja. Érdekes analogiákat mutatnak az ugor nyelvek. A mordvin *serev* magasat is mélyet is jelent. A magyar *mély* etymologiailag a finn *melkeä*-vel egy azon tőből való. Ez aliquatenus magnus-t, amaz profundus-t jelent. (Lásd Budenz M.-ugor szók 468. és 608. lap.)

Ami az *in alto mari*-t *auf hoher See*-t illeti, Pott ezt is helytelenül magyarázza, mikor azt mondja, hogy itt fekvő vonallal van dolgunk, *nämlich vom Ufer aus weithin in die offene See.* Azoknak sincs igazuk, a kik *in alto mari*-t így fordítják: a mély tengeren; t. i. minél távolabb a parttól annál mélyebb. A latin és német kifejezés az optikán alapul. A tengerparti kép a tengert tetőirányban a part *fölött* mutatja. Minél jobban távozik a hajó, annál *magasabb* ponton mutatkozik. Ez ama latin és német kifejezés valódi magyarázata. (V. ö. «alatt» czímű értekezésemet a Nyelvőrben.)

A latin *a latere* s egyéb hasonló kifejezés a magyarban szintén párját leli. Arany Toldija V. 8. o. azt mondja, hogy az éj a szép holdat előkerítette

S ezüst koszorúnak fejtül oda tette.

Lehr, Toldi 150. lap, nem bírja magyarázni, csak annyit mond, hogy «feltűnő e határozóban az, hogy távolító raggal van ellátva, s mégis hol? kérdésre felel. Ilyenek még: lábtul, faltul, stb.»

Mindenekelőtt meg kell jegyeznem, hogy fejtül és társai aszerint, aminő az ige, nem csak a hol, hanem olykor a hová kérdésre is felelnek, mint például épen Arany versében, vagy ebben: tégy neki vánkost lábtul is. A kifejezés magyarázata az, hogy a fej, a láb a hely meghatározására szolgáló *kiinduló* pont; fejtül van az a hely, a hová tette. Ez is optikán alapszik. A lábhoz-ban az irányvonal tőlem az illető helynek megy, a lábtul-ban az irányt épen ellenkezőleg képzeljük. A láb a kiinduló pont: onnan kiindulva mindjárt ott érjük azt a helyet, melyet meg akarunk jelölni.

A latin nem csak az égetésről mondja, hogy *urere*, hanem azt is, hogy *frigore uri*. Ennek physiologiai alapja van, mert a hideg hasonló érzést idéz elő, mint a nap heve. Innen van, hogy a lázt a latin a forróságról, a magyar a hidegről nevezi el; febris, amint már M. Terentius Varro helyesen származtatta, *fervor*-ból származik (Nonius 46, 19.). A magyar hideg-, hideglelés-nek semmi köze az ideg-hez, melyből Jerney akarta magyarázni. Abel az urere-hez egyiptomi analogiákat idéz. Ugyanaz a tünemény megvan a görögben is. Péld. Xenophon Anab.

IV. 5, 3. VII. 4, 3. stb. Az indogermán *prus* annyi mint *brennen*. Ebből való a latin *pruna*, parázs, és *pruina*, dér. Pruina dicta, quod fruges et virgulta perurat mondja Festus Pauli p. 226. Ebből az ófelnémet friosan, fréosan, középfeln. friesen, újfeln. frieren stb. (Lásd Vaniček Etym. Wörterb. d. lat. Sprache 175. l.). A mordvinnak az égésre és fagyásra csak egy szava van: *pali*. A finnben *pala* égni, *palele* (pala -l képzős frequentativuma) fagyni (L. Budeuz M.-ugor szók 483—4. lap. V. ö. «dérsütötte dohány»).

Végre ide iktatjuk *jaj* indulatszavunkat, mely fájdalmat is örömet is kifejezhet, ép úgy mint a köny nem csak a szomorúságnak, hanem az örömnek is lehet a jele. Ennyit röviden az ellenkezőértelműségről. (V. ö. még jámbor, schlecht a «könyvmoly és ruhamoly» czímű nyelvészeti mesémben a Főv. Lapokban.)

A most fejtegetett érdekes tüneménynél eszünkbe jut még a szörnyű jó-féle kitétel. A mi rendkívüli, ismeretlen: a mi ismeretlen, meglepi az embert, félelmes, a mennyiben még nem tudjuk a hatását. Innét van, hogy a nyelv félelmest jelentő szóval olykor a rendkívüliséget is kifejezi. Ez a dolog rövid magyarázása, melyet még egy nagyon, de nagyon érdekes kifejezéssel igazolhatok. Mikor Fóthon valami meglepőt akarnak elmondani, «ne féljen»-nel kezdik. Péld. ne féljen mama, de szép ruhája volt Kalma Márinak. (V. ö. német furchtbar nett, bitter schön, ein arg gut's Gesichtl; sehr urspr. «schmerzhaft», weil alle hohen grade sinnlicher eigenschaften von den organen zunächst mit einigem schmerz empfunden werden; griech. *σφόδρα* zu *σφοδρός*, heftig, urspr. zuckend stb. Tobler Wortzusammensetzung 135. l. Geiger der Urspr. d. Sprache 239. lap. bitter schön-ről Schmeller Bairisches Wörterb. I. 221.)

Mielőtt az egyetemes nyelvtudományra vonatkozó eme jegyzeteim után a junggrammatische Schule-ra áttérek, meg kell emlékeznem Curtius Györgyről, a ki görög nyelvtanával gymnasiumi oktatásunkra nem kis befolyást gyakorolt, ki Grundzüge der griech. Etymologie czímű munkájával, mely eddigelé öt kiadást ért s most angol fordításban is megjelent (Curtius G. Principles of greec etymology. Translated by A. S. Wilkins), oly művet adott a világnak, mely mindenkor az etymologiai módszer mintaképe fog maradni.

E kiváló tudóssal és szeretetreméltó finom emberrel akkor volt szerencsém érintkezni először, a mikor a M. Tud. Akademia 1873 máj. 21. az én ajánlásomra külső tagjának megválasztotta. Ugyanazon esztendőben már csak az ő elhatározásán múlt, hogy a budapesti egyetem harmadik class. philologiai tanszékét nem ő foglalta el. Latin nyelven tartotta volna előadásait s egy adlatusa magyar nyelven reprodukálta s támogatta volna az ő collegiumait.

Személyesen azután ismerkedtem meg vele, a mikor a tanszék

betöltésének a kérdése már eldőlt volt, nem is sejtve, hogy olyan férfi előtt állok, a ki sorsomra lényeges befolyást gyakorolt. 1874 febr. 10. estélylyel is megtisztelt, a melyre fiatalabb munkatársait is meghítta. Ott volt a többi közt Brugman is, aki az azóta keletkezett új iskolának egyik feje.

Hogy ez az iskola miben különbözik a Boppéktól inaugurált s Curtiuséktól mintaszerűleg követett iránytól, kritikailag ismertette Curtius kevéssel (1885 aug. 12. bekövetkezett) halála előtt megjelent eme könyvében: Zur Kritik der neuesten Sprachforschung. Leipzig, 1885. Az új irányról nem először van szó minálunk. Ismertette már Pecz Vilmos, nevezetesen a Phil. Közl. VI. 634—645. lap.

Különösen négy dolog jellemzi: 1. a hangtörvényeknek, 2. az analogia hatásának, 3. az indogermán vocalismus alapjának, 4. az indogermán nyelvalakoknak különös felfogása.

Curtius mind a négygyel foglalkodik s argumentumai a legrajongóbb Junggrammatikert is gondolkodóba ejthetik. Hanem azért az új irány kétségkívül ébresztő hatást gyakorolt a tudomány életében. A figyelem feléje fordult s az eddig feldolgozott anyagnak újra feldolgozása s az addig elmulasztottnak pótlása sok érdekes, helytálló eredménynyel jár. Úgy de az korántsem bizonyít a régi elmélet ellen; csak azt mutatja, hogy mint minden elmélet mellett, úgy e mellett is hibák fordúlnak elő, melyeket egy szerencsésebb kutató helyreigazít. A két irány közti ellentét, amint Curtius igen jól mondja, részben inkább látszaton és félreértésen, mintsem valóságon alapszik.

Az új hangtörvényekre nézve még egy igen tanúságos elleniratot kell a t. Társaság figyelmébe ajánlanom, t. i. Schuchardtét, a nemcsak kitűnő, de ki is tüntetett romanistáét, kit harmadéve Közlönyünk munkatársai közt is üdvözölhettünk.*) Czíme: Über die Lautgesetze. Gegen die Junggrammatiker. Berlin, Oppenheim. 1885.

A mi a psychologiai momentumnak magyarázó eszközül való felhasználását illeti, maga Curtius is megvallja, «es mag verdienstlich sein, dass man dieses früher mehr gelegentlich benutzte Erklärungsmittel im weiteren Umfange heranzog.» Kétségkívül az, hanem azért igaza van Curtiusnak, mikor a psychologiai elnevezés ellen kifogást tesz. A psychologiai momentum megvan nem csak az eltérő, hanem a szabályos formatióknál is. Igen, de terminus technicusra volt szükség s azért rövidség okáért el lehet fogadni Ziemer könyvét, a ki a syntaxisra alkalmazza azt az új magyarázó eszközt. Közlönyünk olvasói a Pecz-féle bírálatból ismerik. Én ezennel újra rá mutatok: mert mind a görög, mind a latin, mind a német nyelv tanításánál jó hasznát vehetik. De

*) Lásd: Ariosto Székelyországban, Phil Közl. IX. 726.

soha se felejtsék el, hogy mennyire illustrálja, mennyire könnyíti az idegen nyelvtünemények magyarázatát a magyar analogiákra való utalás.

Azért a magyar nyelvre való gondos ügyelést mint egyébkor, úgy most is különös figyelmükbe ajánlom. Azon reményben, hogy a mit röviden elmondottam, mint útmutató tábla megteszi a maga szolgálatát, üdvözlöm a t. Társaság egybegyűlt tagjait s XII. közgyűlésünket ezennel megnyitottnak nyilvánítom.

Budapest, 1887 jan. 23.

P. Thewrewk Emil.

I. 2. *)

Tisztelt közgyűlés! Társaságunk első elnökének gyöngélkedése következtében nekem jutott a szerencse, hogy Önöket, uraim, üdvözöljem és a budapesti philologiai társaságnak ez évi rendes közgyűlését megnyissam. Talán nem veszik rossz néven, ha ez alkalommal, tanulmányaim és dolgozataim köréhez képest, a modern philologiára fordítom figyelmöket; — hisz társaságunk kezdettől fogva terjesztette ki figyelmét az antik és a modern philologiák terére, különösen tekintetbe véve középiskolai oktatásunk igényeit; folyóiratunk pedig, mint már czíme is mutatja, fölkarolja, természetesen a rendelkezésünkre álló erőkhöz mérten, a nyelvek és irodalmak egész világát. Hogy a classica philologia e tanulmányok körében kiváló állást foglal el, — ez nemcsak onnan van, mert az antik nyelvek első rangú szerepet visznek közép- és felső oktatásunkban; nemcsak onnan, mert társaságunk tagjainak és folyóiratunk dolgozó társainak egy tetemes része class. philologusok, — hanem onnan is, mert a classica philologia minden philologus iskolája, és mert minden philologia többé-kevésbbé a classica philologián alapszik. Valamint azoknak műveltségét hézagosnak és töredékesnek kell tekintenünk, kik az antik világnak elévülhetetlen művelődési elemeit, közvetlenül vagy közvetve, magukba föl nem vették, úgy hézagos és töredékes minden philologusnak szakképzettsége, ki a classica philologia elveit és módszerét nem ismeri és magáévá nem tette.

És ez nem is lehet másképen. A classica philologia a világnak egyik legrégibb disciplinája, melynek megalapításán és fejlesztésén az emberiségnek legnagyobb tehetségei fáradoztak. Voltaképen már Aristotelessel és Aristarchussal, Varróval és Quintiliánnal kezdődik a classicus philologusok hosszú láncza, és a középkor századain keresztül soha meg nem szakad azon férfiak sora, kik az antik világnak hozzáférhető irodalmi remekeit gyűjtik, másolják, magyarázzák, utánozzák. De ha az

*) E megnyitó az 1886. decz. 26-ára összehivott közgyülés számára készült, mely azonban nem volt határozatképes.

ó- és középkornak az antik nyelvekre és irodalmakra fordított összes tevékenységétől meg is tagadjuk a philologiai munkásság nevét és értékét, — a mit magasabb álláspontról méltánytalanság nélkül tehetni — és csak a tudományok ujjászületésétől számítjuk a class. philologia fejlődését: még akkor is az emberiség egyik legrégibb disciplinája e tudomány, még akkor is imponáló azon nagy férfiak sora, kik az ó-kori nemzetek teljes életének és műveltségének földerítésén és magyarázatán fáradoztak. E fényes multjának megfelelnek fényes sikerei: a class. philologia a legbefejezettebb, legbiztosabb tudományok egyike, mely, főleg a jelenkorban, a rokon disciplinák (összehasonlító nyelvészet és régészet) eredményeinek körültekintő fölhasználásával és értékesítésével, mind imponálóbb sikerekhez jut.

Nem úgy a modern philologiák, melyek közöl ezuttal csak a germán, román és magyar philologiára szorítkozom, melyek minket legközelebbről érdekelnek, melyeknek művelésére tudományos és tanügyi viszonyaink első sorban késztetnek.

A germán és román philologiák voltaképen e századnak szülöttei. Nem mintha már régebben, már a középkorban is, nem foglalkoztak volna az egyes germán és román nyelvek grammatikájával vagy egyes irodalmi emlékek magyarázatával; — csak hogy ezen munkásságtól még inkább tagadhatjuk meg a tudományosság jellegét, mint a korabeli class. philologiai törekvésektől és kisérletektől. Ha pedig kérdezzük, mi tette a modern philologiai munkásságot a jelen században igazán tudományossá, a felelet nem lehet kétes: a modern philologiák a class. philologiához jártak iskolába, elsajátították a class. philologia elveit és módszerét, magukévá tették az amott századok folyamán kifejtett szempontokat és irányelveket. A germán philologia igazi megalapítói Lachmann Károly és Haupt Móricz, a class. philologiának e két kiváló mestere, és a román philologusokat már a román nyelvek közös forrása és a román nemzeteknek a görög-római kulturában gyökerező műveltsége utalta az antik nyelvekhez és irodalmakhoz, azaz a class. philologiához. Ezóta van germán és román philologia, melyek, természetesen a class. philologia vívmányainak bölcs és serény fölhasználásával, aránylag igen rövid idő alatt, de bámulatos szorgalommal folytatott munkásság alapján, a régibb testvér méltó társaivá lettek s máris kezdik mestereiknek visszafizetni a kölcsönt, melynek segítségével saját palotáikat fölépítették.

Máskép áll a dolog a magyar philologiánál, — hiszen valaki minden gonosz czélzás nélkül felvethetné azt a kérdést: van-e egyáltalában magyar philologia? s ugyanaz a valaki, szintén minden gonosz czélzás nélkül, nyugodt lelkiismerettel azt felelhetné, hogy magyar philologia nincsen! Pedig reánk nézve mégis csak a magyar philologia a legfonto-

sabb az összes létező vagy lehető philologiák közt, — még pedig nemcsak azért, mivel magyarok vagyunk és így a mi múltunk legközelebb esik hozzánk, és nemcsak azért, mivel a magyar nemzetnek sajátságos európai helyzeténél fogva, egyáltalában nem várhatjuk, hogy a mi dolgainkat mások elvégezzék; — legfontosabb reánk nézve azért is, mivel bizony más philologiák terén csak elvétve fogunk hozzájárulhatni a tudomány fejlesztéséhez. Nem a tehetségek vagy munkaerők hiánya akadályozza ebbeli tevékenységünk nagyobbszerű sikereit: hanem a segítő eszközök és források hozzáférhetetlensége, közönségünk csekély száma, irodalmi viszonyaink mostohasága. A többi philologiák terén többé-kevésbbé reprodukáló lesz a mi munkásságunk, a mi azonban természetesen, ha tudományos irányú és értékű munkásság akar lenni, a munkások teljes önállósága nélkül el sem képzelhető, — és leginkább csak oly kérdésekben fogjuk az európai philologiák tudományos kincseit gyarapíthatni, melyek erősebb vagy lazább szálakkal e földhöz és nemzetünk múltjához fűzvék. Természetes, hogy e felfogás csak a philologia munkásainak összes körére vonatkozik és csupán az irodalmi tevékenység átlagát érinti; — egyesek, kiket ritka tehetség és kedvező körülmények kiváltságos helyzetbe juttatnak, a jövőre is, mint eddig is történt, értékes és maradandó becsű dolgozatokkal fogják gazdagíthatni az emberi tudás kincseit.

Mind ez másképen van a magyar philologia terén. Itt mindent magunknak kell elvégeznünk, itt csak a földolgozandó terület határszélein várhatunk a külföldtől segítő közreműködést, — és e külföldi tudományos anyagot is újból kell, nemzeti egyéniségünk és fejlődésünk szempontjából, átdolgozni, saját birtokunkká átalakítani. Kérdés: mennyi történt nálunk e téren? és helyesen, a tudomány igényeinek megfelelően folyt-e eddigi munkásságunk?

Mielőtt e kérdésre megfelelek, még egyszer vissza kell térnem a germán és román philologiához. Midőn e tudományok alakúltak és csakhamar helyet nyertek a külföld főiskoláin, mindig első sorban, sőt kizárólag a germán és román *régiségről* volt szó. A nyelvek eredete, története, rokonsági viszonyai, az irodalmak régi termékeinek kiadása, szövegkritikája, magyarázata, az illető nemzetek ős- és ókori művelődési viszonyai, régiségeik, mythologiájuk, kulturájuk, — ezek voltak a tudomány tárgyai és ágai. Az újabb irodalom, a teljes irodalom története, az újabbkori irodalmi termékek nem látszottak tudományos földolgozásra alkalmasaknak vagy, némelyek fölfogása szerint, nem tetszettek egyetemi képviseltetésre méltóknak. E ténynek igen természetes következménye az volt, hogy a germánoknak és románoknak csupán régi irodalma részesült szorosb értelemben vett tudományos, igazán philologiai földolgozásban, míg az újabb irodalmak — a reformatio óta — belle-

tristáknak, journalistáknak, dilettansoknak jutottak osztályrészül. Megjegyzem, hogy itt csak tényt állapítok meg, — a mondottakban itélet nem foglaltatik. Teljesen helytelen volna azt állítani, hogy a mi e században a germán és román újabbkori irodalomtörténet terén létrejött, az mind értéktelen; — egyenesen gyermekes volna azt hinni, hogy csak a szorosb értelemben úgynevezett germanista vagy romanista, azaz: a germán vagy román philologia főiskolai képviselője írhat jeles művet valamely újabbkori íróról vagy adhatja ki valamely modern költőnek műveit a tudomány igényeit teljesen kielégítő editióban. De ha ezen elvi szempontokat helyeseljük is, ha elismerjük is, hogy a modern irodalmak terén nem-szakszerű philologusok is működtek jeles sikerrel, — ismét maguk a tények bizonyítják, hogy az újabbkori irodalmaknak a philologusok részéről történt elhanyagolása bizony mégis nagyon észlelhető az ide vágó irodalomnak tudományos jellegén.

E viszonyok legújabban megváltoztak. Az egyetemek nem tartják ma már méltóságukkal össze nem egyeztethetőnek, hogy az újabb irodalmaknak képviseléséről is gondoskodjanak, és első rangú germanisták és romanisták kiadják s magyarázzák az újabb irodalmak termékeit, foglalkoznak újabbkori írók életével és munkásságával. Egy-két évtized óta kezdik a tudományos philologia teljes apparatusát átvinni és alkalmazni az újabbkori irodalmakra is, — a philologia egész komolyságával és pontosságával állapítják meg és adják ki az újabbkori írók műveit biztos kritikával helyreállított szövegben, tekintettel e szövegnek mindenféle módosulásaira, — kellő tudományos kutatás alapján írják meg az egyes kiválóbb írók életét, tanulmányozzák az íróknak, az irodalmi irányoknak vagy tárgyaknak, a különböző nemzeteknek fejlődését és egymásra gyakorolt hatását. E munkásság sokkal újabb keletű, semhogy nagyobbszerű vagy feltünőbb hatásai már tapasztalhatók volnának, — de a mi ez irányban létesült, alapjában különbözik a régebbi dilettantikus működéstől. Ma már kétséget nem szenvedhet, hogy a philologiai irány az újabbkori irodalmak tudományos tárgyalásában is érvényesül és hogy ez újabb iránytól egészen új, ellentétben az eddigi alanyi vélekedéssel és kapkodó okoskodással, valóban tudományos, maradandó értékű eredményeket várhatni. És ez új irány győzelmével az eddigi népszerűsítő, szellemeskedő, a művelt nagy közönség igényeihez alkalmazkodó irány is értékesebb lesz, mert lesz mit népszerűsítenie, mert alapos tudományos kutatások eredményeire fog támaszkodhatni, míg eddig legnagyobbrészt ugyan szintén második (és még távolabb eső) kézből folyt a munka, csakhogy az első kéz munkásságában sem volt nagy köszönet.

És most vessük föl újra már két ízben érintett kérdésünket: hogyan állunk a magyar philologiával?

Bizonyára nem mondok Önöknek, uraim, új vagy meglepő dolgot, ha azon meggyőződésemnek adok kifejezést, hogy e téren a kezdetnek kezdetén vagyunk. Egyetlen egy ága a magyar philologiának, mely voltaképen már nem is philologiai disciplina, áll teljesen a tudomány színvonalán: a nyelvészet, főleg a nyelvészet összehasonlító iránya. E téren serény, értékes, igazán tudományos szellem és élet van, — talán csakis e téren egész hazai tudományosságunkban. Itt minden nézet, mely nyilvánosságra kerül, és legyen az bármily szerény vagy akár teljesen téves, figyelmet ébreszt, itt a legkisebb adalék sem vész el, itt a legegyszerűbb szó sem hangzik el. Az ugristák- és turcistáknak hangban és modorban régmult időknek elkeseredett harczaira emlékeztető tusái visszatetszhetnek egy kissé a harczos felek személyeskedő ízű polémiái miatt; — de azért el kell ismernünk, hogy e harcz tudományos életünknek egy végre is igen örvendetes tüneménye, melytől a tudomány bizonyára igen értékes eredményeket várhat. És igen örvendetes az a programmszerű rendszeres munkásság is, melylyel e téren a tudomány anyagát egymás után földolgozzák és a czélba vett nagyobbszerű munkákat előkészítik. E munkásság máris igen kedvező hatású a szorosb értelemben vett magyar nyelvészetre is, mely az összehasonlító nyelvészettől várja és kapja anyagának egy értékes részét és a fejlettebb testvér módszerével készül számos problemáját megfejteni.

De ezzel aztán el is végeztem, a mit a magyar philologia terén örvendetest mondhatok. A többi mind kezdet vagy még ennél is kevesebb. Nincs egyetlen írónk, kinek munkáit a tudomány igényeinek teljesen megfelelő kiadásban birnók; csak igen csekély számmal vannak tudományos értékű monographiáink, életrajzaink, tanulmányaink. Irodalomtörténetünk, a mennyiben ilyenről beszélhetünk, csak igen csekély részben tudomány, nagyobb része csupán felszínesen hozzávető alanyi vélekedés; anyagának egy tetemes töredéke egyenesen mythologia, és épen e mythoszok öröklődnek a legbámulatosabb szivóssággal szerzőről szerzőre. Az önálló kutatás e téren a legnagyobb ritkaságok közé tartozik, a források közvetlen kiaknázása kivételes eljárás. Az üres phrasis és az alaposabb képzettség nélkül szűkölködő fecsegő æsthetizálás az irodalomtörténet-írás főelemei. Fontos, nagy kérdések nincsenek még megoldva, sőt a mi még nagyobb baj, még elő sem készítve. A halhatatlan érdemű Toldy Ferencz mindenütt és mindenben a szikla, melyre az újabbak építenek, — pedig ma már jól tudjuk, hogy Toldyra építeni valóban semmiben sem szabad. Egyik főbaja összes magyar philologiai munkásságunknak az úgynevezett nagy közönségre való folytonos tekintet: ez okozza amaz üres szólamoknak és esztelen szellemességeknek egy jó részét, melyekkel irodalomtörténeti dolgozatokban oly gyakran találkozunk. Pedig az egész szempont hamis, elavúlt. A negyvenkilen-

czes katastropha után igazolt és fontos volt e szempont; akkor mindig az egész nemzetre kellett tekintettel lenni és hatni, hogy megóvjuk a magyart az elcsüggedéstől, az elnemzetietlenedéstől. Akkor a nemzet meg is értette az irodalomnak, a tudományos irodalomnak is e czélzatos irányát, és eléggé érdeklődött, legalább anyagi pártolás útján, az irodalom minden ága iránt. Ma teljesen megváltoztak a viszonyok, megváltozott a nagy közönség is, mely kiadóink egyhangú nyilatkozata szerint édes keveset törődik tudományos irodalmunkkal, sőt még az egyenesen neki szánt művekkel. Persze nem arról van szó, hogy ne adjuk ki íróinkat, ne írjunk irodalomtörténetet a nagy közönség számára is, melyben elvégre is sikerülni fog az irodalom iránt mélyebb érdeklődést is felkeltenünk; — de helytelen e szempontnak túltengése, nem is tekintve azt, hogy a nagy közönség számára sem lehet értékes dolgokat írni, mielőtt az anyag tudományosan megrostálva, földolgozva, tisztába hozva nincsen.

Mindezeket, uraim, nem vádképen mondom, hiszen erre föl sem vagyok jogosítva, ily vádaknak nem is volna czéljok; egyszerűen a tényekre akartam rámutatni, melyek alapján megfelelhetünk a fölvetett kérdésekre: van-e magyar philologia? s illetőleg: hogy állunk a magyar philologiával? Nem vádolni akarok, — hiszen nem volna nehéz föladat kimutatni, hogy politikai és tudományos életünknek eddigi fejlődésénél fogva nem is lehetnek magyar philologiai viszonyaink mások, mint a milyenek. De ezen kérdésnek behatóbb fejtegetésébe nem bocsátkozom. Inkább fölvetem azt a kérdést: hogyan segítsünk a létező bajokon? miképen fogjuk a magyar philologia rengeteg föladatait sikeresen megoldhatni?

A felelet ezen kérdésre visszavezet ez igénytelen sorok első tételeihez, mert a felelet a fentebbiek után nem lehet más, mint: *ha a classica philologiához járunk iskolába*, ha a germán és román philologiák fényes példáját követve, a class. philologia elveit és módszerét tanulmányozzuk és tapintatosan ugyan, de egyszersmind szigoruan és következetesen alkalmazzuk a rokon hazai anyagra. Társulatunk jó példával és ellenőrködő kritikával sokat tehet e téren és nagy érdemeket szerezhet magának nemzeti tudományunknak ezen legfontosabb ága iránt.

Mert fontos a magyar philologia nemcsak a fönt érintett szempontoknál fogva. Legalább mellesleg felhívom figyelmöket, uraim, egy körülményre, melyet lehetetlen észre nem vennie annak, a ki a mai művelődési áramlatokat tárgyilagos szemmel kiséri. Értem az antik világnak eddigi kiváltságos állása és szerepe ellen minden oldalról elkeseredetten és szenvedélyesen folyó harczot, mely ugyan, meggyőződésem szerint, nem fogja, némely korlátolt ultrák kivánsága szerint, a class. elemnek oktatásunk és műveltségünk szervezetéből való teljes kiutasítását, de kétségtelenül kisebb-nagyobb megszorítását eredményezni. Az

antik kulturai elemek jogainak és kötelességeinek egy tetemes részét mindenütt Európában a nemzeti nyelv és irodalom örökölte és fogja még fokozottabb mértékben örökölni; — tehát nálunk a magyar philologia és pedig annál nagyobb joggal, minél csekélyebb a német és franczia nyelvnek tere és sikere a középiskolában. A magyar philologia tehát e szempontból is legfontosabb, a legjobbak közreműködésére és pártolására legméltóbb tudományszakunk, melynek tudományos alapokra fektetését és tudományos szellemben fejlesztését class. philologusainknak is, de általában társaságunk összes tagjainak melegen ajánlom. Legyen szabad reménylenem, hogy igénytelen fölszólalásom nem fog teljesen elhangzani. E kivánsággal megnyitom a Budapesti Philologiai Társaságnak 1886-ik évi közgyűlését.

Budapest, 1886 deczember 26.

HEINRICH GUSZTÁV.

II. Titkári jelentés.

Mélyen tisztelt közgyűlés! Társaságunk a múlt esztendőben töltötte be fennállásának tizenkettedik évét és örömmel constatálhatjuk, hogy ebben is siker koronázta működését. Felolvasó ülésein, milyent ez évben hatot tartottunk, tagtársaink szép számban jelentek meg, olykor még nagyon érdekes vitatkozásoknak is voltunk tanúi. Annál inkább sajnáljuk, hogy a nagy közönség érdeklődését társaságunk nyilvános felolvasó ülései iránt most sem sikerült felkelteni, holott több felolvasásunk, mint Pozder Károlyé az új világnyelvről, Csengeri János mutatványai magyar Propertiusából, egy érdekes franczia fabliaunak Radó Antal készítette fordítása, Némethy Géza értekezése az Aeneisről mint nemzeti eposról, a mívelt nagy közönség igényeit is kielégíthették volna.

Kárpótol azonban némileg ezen közönyért azon tapasztalat, hogy a szakemberek érdeklődése társaságunk iránt hova-tova fokozódik, minek legbiztosabb jelét abban láthatjuk, hogy úgy társaságunk tagjainak, mint Közlönyünk előfizetőinek száma szépen szaporodott; az utóbbiaké 37-tel, az előbbenieké 38-czal, úgy hogy a tagok tényleges létszáma, levonva a már korábbi években elhalt és kilépett tagok számát, összesen 272, oly összeg, mely ha csekélynek is tűnik fel egybevetve a philologia minden ága képviselőinek nagy számával hazánkban, az eddigi kimutatásokkal szemben igen örvendetes haladást mutat fel. Csökkenti azonban az idén is az elért eredmények fölötti örömünket az évközben elhunyt tagtársaink fölötti keserű fájdalom. Az idén vesztettük el Tremmer Szigethy Istvánt, Babics Kálmánt, a jeles tanférfiút és írót, Tárkányi Bélát, irodalmi életünk egyik köztiszteletben álló kimagasló alakját, és dr. Nagy Sándort, kinek tragikus halála társaságunkat kétszeresen sújtja, a mennyiben nem csak buzgó tagtársat, hanem Közlö-

nyünk egy kitünően képzett kiváló munkatársát veszítettük benne; halála a magyar tudományosságra nézve is felette fájdalmas veszteség.

Választmányunk működéséről szintén rövidre foghatom jelentésemet; főbb pontjairól időközökben úgy is értesítettük a tagtársakat. Még sem tehetem, hogy fel ne említsem azt az örvendetes tényt, hogy alkalmunk volt Télfy Ivánnak, classicus philologusaink nagyérdemű nestorának egyetemi tanársága negyvenedik évfordulója alkalmából a társaság őszinte szerencsekívánatait kifejezhetni.

A választmány utolsó ülésein több ízben foglalkozott társaságunk Közlönyével, de nem hogy kritikát gyakoroljon a szerkesztőknek az idén is kiváló elismerésre méltó működése fölött, hanem hogy a szerkesztők által contemplált egyes reformok kivitelének módozatait megbeszélje. A választmány helyesléssel fogadta a szerkesztők azon nyilatkozatát, hogy a jövőre a Közlöny minden egyes kötetéhez név- és tárgymutatót csatolnak, elhatározta, hogy az eddig megjelent tiz évfolyamhoz is készíttet tárgymutatót, és ennek összeállításával Fináczy Ernőt bízta meg, végül megállapította azon elveket, melyek szerint Hellebrant Árpád évről-évre össze fogja állítani a magyar philologiai dolgozatok bibliographiáját. Kívált az utóbbi elvek pontos foganatosításától várhatunk szép eredményeket. Közlönyünk leggyengébb oldala eddig a hazai és külföldi irodalom ismertetése volt. Az egyes művek megjelenéséről értesült ugyan az olvasó a bibliographiai rovatból, de tartalmukról és értékükről csak a legritkább esetben hallott valamit. Hazai philologiai irodalmunk termékei közül olykor igazán jelentékeny művekről csak a bibliographiai rovatban történt említés, a hazai folyóiratokban megjelent dolgozatok pedig egészen mellőztettek, másrészről a legjelentéktelenebb programm-értekezésekről lapokra terjedő, a tárgy jelentéktelenségével semmi arányban sem álló terjengősséggel írt bírálatokat olvashattunk. Ép oly rosszúl állottunk a külföldi irodalom ismertetése dolgában. Egyes speciális érdekű monographiákat behatóan ismertettek, míg jelentékenyebb és a mellett nem csak a speciálistát érdeklő művekről nem jelent meg ismertetés. A 86-ik évi folyamban még az az anomalia is szemet szúr, hogy a francziaországi classica philologiai irodalomnak több mint nyolczvan terméke van ismertetve, míg azon művek közül, melyek a classica és modern philologia terén a külföldön Francziaországon kívül megjelentek, mindössze tiz darab akadt ismertetőre. Ezen a bajon van hivatva segíteni a választmány által megállapított tervezet, legalább a hazai folyóiratokban megjelent publicatiók ismertetését illetőleg, de alapos reményünk van, hogy hasonló módszert a külföldi művek ismertetésére is lehetséges lesz alkalmazni.

Hogy ha még azonkívül sikerülni fog, minden önállóan megjelent hazai dolgozatról beható bírálatokat közölni, azt hiszem, hogy tár-

saságunk Közlönye még inkább ki fogja elégíteni olvasói jogos igényeit, mint a hogy eddig tette.

Evvel befejeztem rövid jelentésemet társaságunk mult esztendei működéséről, az utolsót, melyet e helyről tartottam. Hivataloskodásom három éves cyklusa lejárván. állásomról, melyet a tisztelt társaság bizalmából hat éven át töltöttem be, immár kötelességszerűen visszalépek és egyúttal azon kéréssel fordulok a t. közgyűlés elé, méltóztassék újra megválasztásomtól eltekinteni és szavazatait a választmány jelöltjére adni. A választmány ugyanis legközelebbi ülésén, tekintettel arra, hogy az Egy. Ph. Közlöny szerkesztői teendői a fentebb érintett reform következtében nagyon fel fognak szaporodni, az eddigi szerkesztők indítványára megválasztott társszerkesztőnek, minek következtében különben is túl lévén terhelve munkával, titkári állásomtól kénytelen vagyok végleg megválni.

Őszinte köszönetemhez az irántam oly hosszú időn át tanúsított bizalomért azon óhajtást kapcsolom, vajha évről-évre minél nagyobb mértékben gyarapodnék társaságunk, hogy annál jobban megfelelhessen fontos hivatásának.

1886 decz. 26.

ABEL JENŐ.

III. A pénztárvizsgáló bizottság jelentése.

Alólirottak a budapesti philologiai társaság választmányától a pénztár megvizsgálására kiküldetvén, s megbizatásunkban f. hó 22-kén Cserhalmi Samu társulati pénztárnok úr lakásán eljárván, a következőkben terjesztjük elé jelentésünket:

1. A bevételek és kiadások könyvét a mult évi zárlattól kezdve f. évi deczember 22-ig tételről tételre átvizsgáltuk, s az egyes tételeket úgy a csatolt okmányokkal, mint a törzs-könyv illető lapjain foglaltakkal mindenben megegyezőknek találtuk. Ennek alapján a bevételeket 4392 frt és 67 kr-ban, a kiadásokat pedig 4356 frt és 28 kr-ban hiteleseknek találván, az illető rovatokat lezártuk és aláirtuk. Pénztári maradvány a jövő 1887-ik évre 36 frt és 39 krajczár. Kérjük a tisztelt közgyűlést, hogy a pénztárnoknak a felmentvényt megadja.

2. A jövő évi költségelőirányzati javaslat megállapításánál szigorúan alkalmazkodtunk a társulat ügyrendjéhez, és azon voltunk, hogy az előirányzott összegek lehetőleg reálisak legyenek. — Az előirányzatot, úgyszintén az 1886-ik évi bevételekről és kiadásokról szóló kimutatást van szerencsénk A) és B) alatt (l. alább) ide mellékelni.

E melléklet egyes tételeinek magyarázására szolgáljanak a következők: Az előirányzat *bevételi* rovatába felvettünk a közoktatási minisz-

ter segélye czímén 250 frtot, azon reményben, hogy a társulat ez összeget 1887-re is megkapja. Itt szerepel továbbá 160 frt. Schack Béla úr térítménye czímén. Schack czikke a ‚Sturm és Drang'-ról 12 ívnyi terjedelemben jelent meg a Közlöny ez idei évfolyamának két utolsó füzetében. A társulati ügyrendnek a doctori dissertatiókra vonatkozó 38-ik §-a értelmében az 1. ív honoráltatik, a 2. ív díjazás nélkül a társulat költségén kinyomatik, a többi ívek kinyomatási költségeit a szerző tartozik viselni. E szerint Schack Béla úr kap az 1. ívért 16 frtot, s fizet 10 ívért (à 24 frt. 30 kr.) 243 frtot, vagyis: levonva a 16 frt honorariumot, tartozása tényleg 227 frt. — Ezen 227 frtnyi tartozás első részletekép van előirányozva az említett 160 frt.

A *kiadások* közt szerepel, mint 1886-ik évi pénztári hiány 1025 frt 39 kr. Ez összeggel a társulat a Franklin-nyomdának tartozik közlönyünk 1886-ik évfolyamának nyomatási költségei czímén, főleg azon okból, mert a folyóirat a szabályszerű 40 ív helyett 65³/₄ ívnyi terjedelemben jelent meg. — Közlönyünk jövő évi folyamának nyomására, fűzésére és borítékolására előirányoztunk 1300 frtot, a mi, ha 40 ívnyi terjedelme lesz, elegendő. — Mint új tétel szerepel szerkesztői költségek czímén 100 frt (a szerkesztő levelezéseire, küldözgetésekre, kisebb kiadásokra stb.).

Ezen előirányzat szerint az 1887-ik évi bevétel volna: 3407 frt 45 kr., a kiadás 3353 frt 36 kr., — az 1888-ik évre átvihető pénztári maradvány 54 frt. 09 kr.

Budapesten, 1886 deczember 22.

FRÖHLICH RÓBERT. ABEL JENŐ.

FINÁCZY ERNŐ.

A) A B. Philolog. Társaság 1886-ik évi bevételeinek és kiadásainak részletes kimutatása.

Főrovat-szám	Alrovat-szám	Bevételek	Előirányzat 1886-ra frt	Előirányzat 1886-ra kr.	Eredmény 1886-ban frt	Eredmény 1886-ban kr.
1	—	Pénztári maradvány 1885. év végén ...	891	81	891	81
2	—	Előfizetés az Egy. Phil. Közlöny 1886. és 1887. évfolyamára ...	600	—	771	20
3	—	Tagdíjak 1886-ra:				
	a)	Rendesek ...	900	—	778	90
	b)	Rendkívüliek ...	170	—	86	—
4	—	Tagdíjhátralékok:				
	a)	Rendesek ...	700	—	300	—
	b)	Rendkívüliek ...	145	—	80	50
5	—	Előfizetési hátralék ...	100	—	100	20
6	—	Oklevelekért ...	40	—	105	—
7	—	A M. T. Akadémia segélye ...	1000	—	1000	—
8	—	A vallás- és közokt. miniszter segélye ...	—	—	250	—
9	—	Egyes füzetek eladásából befolyt ...	—	—	12	58
10	—	Az alapítványok utáni kamat ...	—	—	2	05
11	—	Megtérített postaköltség ...	—	—	1	57
12	—	Idegen pénzek ...	—	—	12	86
			4546	81	**4392**	**67**

Főrovat-szám	Alrovat-szám	Kiadások	Előirányzat 1886-ra frt	Előirányzat 1886-ra kr.	Eredmény 1886-ban frt	Eredmény 1886-ban kr.
1	—	Pénztári hiány 1885. év végén:				
	a)	Az Egy. Phil. Közl. nyomatása 1885-ben	2426	72	2426	72
	b)	Ez után 6 %-os kamat 1885-re ...	—	—	16	97
	c)	A szétküldési költség 1885-ben ...	—	—	66	89
2	-	Az Egy. Phil. Közl. kiadása 1886-ban:				
	a)	Nyomása, fűzése, borítékolása 65 ¾ ív (40 helyett) ...	1400	—	827	83
	b)	Szétküldési költsége ...	—	—	124	30
	c)	Czímszalagok nyomása ...	—	—	20	92
3	—	Irói tiszteletdíjak ...	500	—	501	—
4	—	A pénztárnok tiszteletdíja ...	120	—	175	07
5	—	Különféle kiadások:				
	a)	Meghivók nyomása ...	10	09	10	80
	b)	Oklevelek nyomása és szétküldése ...	35	—	98	54
	c)	Teremszolgáknak ...	20	—	20	—
	d)	A pénztárnok levelezési és egyéb költségei	35	—	54	38
6	—	Idegen pénzek ...	—	—	12	86
7	—	Pénztári maradék 1887-re ...	—	—	36	39
			4546	81	**4392**	**67**

B) A B. Philolog. Társaság bevételeinek és kiadásainak előirányzata 1887-re.

Főrovat-szám	Alrovat-szám	Bevételek	frt	kr.	Főrovat-szám	Alrovat-szám	Kiadások	frt	kr.
1	—	Pénztári maradvány 1886 végén	36	39	1	—	Pénztári hiány 1886. év végén:		
2	—	Előfizetés az Egy. Phil. Közl. 1887. évfolyamára	750	—		a)	Az Egy. Phil. Közl. nyomatása 1886-ban	1025	39
3	—	Tagdíjak:				b)	Ez után 6%-os kamat 1886-ra	6	97
	a)	Rendesek	700	—	2	—	Az Egy. Phil. Közl. kiadása 1887-ben:		
	b)	Rendkívüliek	80	—		a)	Nyomása, fűzése, borítékolása (40 ivvel)	1300	—
4	—	Tagdíjhátralékok:				b)	Szétküldési költség	100	—
	a)	Rendesek	300	—		c)	Czímszalagok nyomása	50	—
	b)	Rendkívüliek	40	—	3	—	Irói tiszteletdíjak	500	—
5	—	Előfizetési hátralék	14	70	4	—	Szerkesztési költségek	100	—
6	—	Oklevelekért	60	—	5	—	A pénztárnok tiszteletdíja	160	—
7	—	A M. T. Akadémia segélye	1000	—	6	—	Különféle kiadások:		
8	—	A vallás- és közoktatási miniszter segélye	250	—		a)	Meghivók nyomása	11	—
9	—	Egyes füzetek eladásából	10	—		b)	Oklevelek nyomása és szétküldése	50	—
10	—	Az alapítványok utáni kamat	6	36		c)	Teremszolga	10	—
11	—	Dr. Schack Béla térítménye czímén	160	—		d)	A pénztárnok levelezési és egyéb költségei	40	—
			3407	45				3353	36

IV. Jegyzőkönyv a választmányi ülésről.

A Budapesti Philologiai Társaság Választmánya 1886. deczember 26-ikán délelőtt 9 órakor a közgyűlést megelőzőleg ülést tartott.

Elnök: Heinrich Gusztáv. Jegyző: Pecz Vilmos. Jelen voltak: Ábel Jenő, Cserhalmi Samu, Csengeri János, Fináczy Ernő, Fröhlich Róbert, Gyomlai Gyula, Köpesdi Sándor, Maywald József, Riedl Frigyes.

1. A mult ülés jegyzőkönyve felolvastatván hitelesíttetik.

2. Elnöknek a candidáló bizottság és Fináczy Ernőnek a pénztárvizsgáló bizottság nevében tett jelentései helyeslőleg tudomásúl vétetnek.

3. Elnök bemutatja Torma Károly egyetemi tanárnak a Társasághoz intézett levelét, melyben a múlt évi deczember 27-ikén tartott közgyűlésen a Társaság tiszteleti tagjává való megválasztásáért köszönetet mond. — Tudomásúl vétetik.

4. Ábel Jenő bejelentése alapján Pintér Ede rendes tag ajánlatára Nagyné-Csorba Mária asszony, a kaposvári polgári-leányiskola igazgatónője, rendes taggá választatik.

5. Cserhalmi Samu jelentése szerint Reisinger Rezső rendes tag nevét «Radnai»-ra változtatta, és Horváth Gellért szombathelyi főgymn. tanár a társulatból kilép. — Tudomásúl vétetik.

6. Elnök ajánlatára Solymosy Sándor egyetemi hallgató rendkívüli taggá; Köpesdi Sándor ajánlatára dr. Schnabel Róbert lugosi főgymn. tanár, Cserhalmi Samu ajánlatára Székely István nagyszebeni főgymn. tanár rendes tagokká választatnak.

7. Elnök jelentvén, hogy Ábel Jenő az első titkárságról lemond, indítványozza, hogy a választmány Ábel Jenőnek eddigi buzgó első titkári működéseért jegyzőkönyvileg köszönetet szavazzon; ezzel kapcsolatban elnök azon javaslatot teszi a választmánynak, hogy Abel Jenő a mindinkább felszaporodó szerkesztői teendők könnyebb teljesíthetése czéljából szerkesztő-társnak választassék. — A választmány elnöknek mindkét indítványát készséggel elfogadja.

V. Jegyzőkönyv a közgyűlésről.

A Budapesti Philologiai Társaság közgyűlése, melynek mult évi deczember 26-ikán való megtartása a megjelent tagok elégtelen száma miatt elmaradt, 1887. január 23-ikán délelőtt 10 órakor tartatott meg.

Elnök: Ponori Thewrewk Emil. Jegyző: Pecz Vilmos. Jelen voltak: Ábel Jenő, Bartal Antal, Bermüller Ferencz, Csengeri János, Cserhalmi Samu, Dávid István, Drajkó Béla, Fináczy Ernő, Fröhlich

Róbert, Gyomlai Gyula, Heinrich Alajos, Heinrich Gusztáv, Herrmann Antal, Horváth György, Kassai Gusztáv, Király Pál, Köpesdi Sándor, Lintner Lajos, Maywald József, Pozder Károly, Riedl Frigyes, Váczy János.

1. Elnök megnyitván a közgyűlést felolvassa a legújabb nyelvtudományi mozgalmakról szóló megnyitóját.

2. Ábel Jenő első titkár előterjeszti a társaság múlt évi működéséről szóló jelentését és egyszersmind beadja lemondását azzal az indokolással, hogy a Társaság Közlönyének szerkesztőségébe való belépése folytán teendői nagyon felszaporodván, az eddig általa elfoglalt állás további betöltését el nem vállalhatja. — A közgyűlés tudomásúl vévén a jelentést, Ábel Jenőnek hat évi buzgó első titkári működéseért köszönetet szavaz.

3. Fináczy Ernő felolvassa a pénztárvizsgáló bizottság jelentését, melyet a közgyűlés helyeslőleg tudomásul vesz, mire a pénztárnoknak a felmentést megadja.

4. A közgyűlés utolsó pontját a választások képezték. Elnök a szavazatszedő bizottságba Köpesdi Sándor elnöklete alatt Bermüller Ferencz és Fröhlich Róbert társ. tagokat jelölte ki.

A választásban huszonnégy tag vett részt; az eredmény a következő:

Elnök Ponori Thewrewk Emil egyhangulag 23 szavazattal, *alelnök* Heinrich Gusztáv 23 szavazattal (1 szavazatot kapott Maywald József), *első titkár* Pecz Vilmos 23 szavazattal (1 szavazatot kapott Ábel Jenő), *második titkár* Fináczy Ernő 23 szavazattal (1 szavazatot kapott Csengeri János).

Budapesti választmányi tagokká választattak: Ábel Jenő 23, Bartal Antal 23, Beöthy Zsolt 22, Csengeri János 21, Fröhlich Róbert 23, Gyomlai Gyula 23, Kassai Gusztáv 23, Király Pál 23, Köpesdi Sándor 23, Maywald József 23, Pozder Károly 23, Riedl Frigyes 23 szavazattal. Azonkívül kaptak még Bermüller Ferencz 2, Dávid István 2 szavazatot.

Vidéki választmányi tagokká választattak: Bászel Aurél 18, Hehelein Károly 19, Keleti Vincze 23, Lipp Vilmos 23, Nátafalussy Kornél 22, Ortvay Tivadar 23, Petrovich Ferencz 23, Pirchala Imre 23, Spitkó Lajos 22, Szamosi János 23, Szinnyei József 23, Veress Ignácz 18 szavazattal. Azonkívül kaptak még Geréb Sándor 11, Vida Aladár 5 szavazatot.

5. A szavazások eredményének kihirdetése után elnök a közgyűlést feloszlatja.

VEGYESEK.

— **Helyreigazítás.** Vonatkozással azon adatunkra (l. föntebb a 47-ik lapon), hogy a beszterczebányai kir. főgymnasium 7-ik és 8-ik osztályában, a múlt tanévben az Ilias- és Odysseából csak másfél éneket olvastak, competens helyről azt a felvilágosítást kaptuk, hogy a nevezett gymnasiumnál a végzett tananyagba a magánolvasmányt (ezen esetben az Ilias X-ik énekéből 200 verset, illetőleg az Odyssea VI. és IX-ik éneket) is be kell számítani, mint a mely kivétel nélkül az egész osztályra nézve kötelező és az iskolában számon is kéretik.

— **Pecz Vilmosnak** a három görög tragikus tropusairól szóló akadémiai értekezései a múlt évben német fordításban jelentek meg a Calvary-czégnek «Berliner Studien für classische Philologie und Archæologie» czímű (és időközben beszüntetett) vállalatának harmadik kötetében a következő czím alatt: «Beiträge zur vergleichenden Tropik der Poesie. Erster Theil. Systematische Darstellung der Tropen des Aeschylus, Sophocles und Euripides mit einander verglichen und in poetischer und culturhistorischer Rücksicht behandelt von Dr. Wilhelm Pecz.» A mű ezen alakjában kevés hely kivételével puszta fordítása Pecz magyar értekezéseinek, a miért is a magyar olvasó újat nem fog benne találni, a külföldi szakközönség azonban, mely Pecznek csak Sophokles tropusaira vonatkozó tanulmányát olvashatta eddig német nyelven (Z. f. œst. Gymn. 1877), köszönettel tartozik a szerzőnek, hogy nagy szorgalommal készült anyaggyűjteményét és az ebből merített úttörő fejtegetéseit neki is hozzáférhetővé tette, bár azok, kik e speciális kérdéssel tüzetesen foglalkoznak, kétségkívül sajnálni fogják, hogy Pecz azon ellenvetésekre, melyeket Ábel kutatásainak több lényeges pontja ellen e Közlönyben (1882 p. 865—874) és a berlini «Philologische Wochenschrift»-ben (1883, 5-ik sz.) felhozott, érdemlegesen nem reflectált. Csak az előszóban mondja, hogy «nem sikerült őt ellenvetései helyességéről meggyőzni», ez a megjegyzés azonban természetesen nem jöhet czáfolat-számba. A külföldön Pecz művét nagyjában kedvezően fogadták. Még H. St. is, a «Literarisches Centralblatt» (1886 nr. 37) referense, ki több tropusnak Pecz adta interpretatióját helyteleníti és egyes nagyon is messze menő következtetése iránt skeptikusan viseltetik, elismeri, hogy «kétségkívül szerencsés gondolat volt, a tropusokat a költő és korának szelleme világával összefüggésbe hozni.» Maass Ernő is (a «Deutsche Literaturzeitung»-ban 1886 nr. 32), ki különben ok nélkül rosszalja, hogy Pecz eredményeinek megokolására a költők individualitását és élete sorsát is felhasználja, és a ki — mint Ábel is tette — joggal kifogásolja, hogy Pecz a tropusok értékesítésénél nem volt eléggé tekintettel arra, hogy számos tropus alkalmazása a költői traditióban vagy egyenes utánzásban leli magyarázatát, dicsérőleg emlékezik meg azon szorgalomról, melylyel Pecz az anyagot összegyűjtötte és utal Pecznek több finom megjegyzésére, milyenek a költők polychromiájára, Aischylosnak az orvostudomány iránti érdeklődésére vonatkozó észrevételei stb. A legújabb bíráló *Wecklein*, a

görög tragikusok kiváló ismerője (a «Berliner Philologische Wochenschrift»-ben 1886 nr. 52) mindenekelőtt a gyűjtemény teljességét és a beosztás áttekinthetőséget dicséri, és Pecz általános fejtegetéseit figyelemreméltóknak, bár itt-ott kelleténél messzebbre menőknek tartja. A részletekben azonban, kivált a tropikus kifejezések felfogásában, több kifogásolni valót talál. Legbehatóbb és legkedvezőbb a Ziemer Henrik ismertetése (Neuer Philologischer Anzeiger 1886 nr. 5. 67.). Elismeréssel említi, hogy a tropusokra és hasonlatokra vonatkozó egész irodalom (nem csak a mennyiben a tragikusokra vonatkozik) a legnagyobb gonddal fel van használva; kiemeli, hogy a szempont, melyből Pecz a tropusokat tárgyalja, egészen új, hogy Pecz feladatát nagyon szabatosan oldotta meg és hogy eredményei részben megerősítik a tragikusok jelleméről és költői productiójuk módjáról dívó nézeteket, részben pedig meglepnek újságuk által. Végül melegen ajánlja ezen «jelentékeny és hasznos» művet és azon reményének ad kifejezést, hogy a költészet összehasonlító tropikája, melynek eszméjét Pecznek köszönhetjük és a melyhez Pecz mutatta meg és nyitotta meg az útat, számos művelőre fog akadni.

— **Philodemosnak** a halálról szóló művének negyedik könyve, mely csak a herculanumi papyrusok között maradt ránk nagyon töredékes alakban, nem rég jelent meg legelőször Mekler Siegfrid kiadásában a bécsi Akadémia nyelvészet-történeti osztályának értesítőjében és innen külön Geroldnál Bécsben (ára 50 kr.). A kiadó és volt tanára Gomperz Tivadar, ki annak idején tudvalevőleg sokat foglalkozott a herculanumi papyrusokkal, a tömérdek hézag betöltésével és a számos romlott hely emendatiójával nagy érdemet szereztek maguknak, bár az eredeti papyrus oxfordi másolatát, a Hayter-félét, melyet azóta Scott a Fragmenta Herculanensia-ban (1885) kiadott, nem eléggé pontos átiratban ismerték. Maga a munka a Philodemos «tudományos» azaz száraz stilusában van írva, de érdekes módon fejtegeti az epikureusok népszerű philosophiájának egyik főpontját.

— **Musaiosnak** a Hero és Leandrosról szóló kedves görög epyllion szerzőjének korát mindeddig nem sikerült megállapítani. Passow ok nélkül azonosította Gazai Prokopiosnak egy Musaios nevű barátjával és a Kr. u. V-ik század végére vagy a hatodik elejére tette; Rhode is csak anynyit mond, hogy nincs okunk Achilleus Tatios regényirót, ki utánozta Musaiost, az ötödik század közepe elé tenni. Egy lépéssel tovább visz a vitás kérdés megoldásához Ludwich azon megfigyelése (Neue Jahrb. 1886 p. 246), hogy Proklos bölcsész az Ἀθηνᾶ πολύμητις-re írt hymnusában utánozta Musaiosnak egy pár passusát. Proklos 412 és 485 között élt; kérdéses hymnusa tehát 485 előtt iratott, Musaios költeménye pedig még régibb; azért alighanem az ötödik század első felére vagy közepe tájára kell tennünk Musaios virágzása korát.

— **A keleti gótok** a római birodalom bukása után egy ideig Bécset is birták. Ez az általánosan elfogadott hit azon alapszik, hogy 1662-ben a Hofburg kiépítésénél egy kőkoporsóban egy arany lemezet találtak *gót* felirással; legalább annak tartotta Karajan, a híres germanista,

1854-ben a bécsi akadémia előtt tartott felolvasásában. Szerinte a felirás értelme a következő: «Rette, o Gott, hingeopfert ist Daswina, die der üble Satan bedrohte, als sie zur Frucht bereit war, du, vor dem des Volkes Knie gebogen sind.» Karajan előtt *Kircher* Athanasius kolchisi, görög, török stb. szavakat vélt az aranylemezen felismerhetni («Hic stat Laziades uxor Damalmenen Abjatanaba regis supremi Sumariæ dominatoris Caucasi»), míg Katancsich 1792-ben az ószlovén nyelvből a következő fordítását adta: «Scriptum hoc est index pactorum limites esse vetustos a porta Augusta ad confines Pannonios; concordia vobiscum, pax et gloria sempiterna.» A felirás valódi értelmét azonban csak legújabban sütötte ki Wessely Károly, a papyrusok alapos ismerője «Bericht über Griechische Papyri in Paris und London» czímű értekezésében (Wiener Studien 1886), melyben többek közt valószínűvé teszi, hogy a legújabban Ábel Orphica-kiadásában megjelent «hymni magici» a Kr. u. IV-ik század elején írattak le, bár keletkezésök Tertullianus idejébe esik. W. kimutatja, hogy a kérdéses aranylemez közönséges amulet, milyent újabban nagy számban találtak Egyptomban, és hogy felirása sem ószlovén, sem gót, hanem a közönséges büvölő jargón. A Karajan-féle facsimilén (az eredeti elveszett) világosan olvasható még *damnameneu ablatanalba acramihamari*, mi nem egyéb mint a szerfelett gyakori *Δαμναμενευ Αβλαναθαναλβα Ἀκραμμαχαμαρι* értelem nélküli bűbájos mondás. E feliratot tehát ezentúl nem lehet felvenni sem a gót, sem az ószlovén nyelvemlékek közé.

— **Hirschfelder Vilmos**, a Berlinben megjelenő «Wochenschrift für klass. Philologie» eddigi főszerkesztője, ezen állásából a folyó év elején folytonos gyengélkedése miatt visszalépett. A jeles folyóirat, melynek negyedik évfolyamából már több füzet megjelent, ezentúl eddigi főmunkatársainak, Andresen György és Heller Arminnak szerkesztése alatt jelen meg.

— **Sophocles Oedipus királyát** múlt évi deczember 30-ikán előadták a bécsi udvari szinházban. Az előadás kitünő, a darab sikere — a hirlapok egyhangú tudósításai szerint — teljes volt. Wilbrandt, ki az általa eszközölt fordításban az eredetinek több helyét tapintattal megváltoztatta, kiváló művészeti érzékkel alkalmazta színre a darabot. Oedipus királyt Robert az ismeretes tragikus színész játszotta nagy hatással. Sophokles darabját Euripides satyrdrámája, A kyklops, követte.

— **Neidhart von Reuenthal**, Walther von der Vogelweide után és Heinrich von Morungen mellett a német középkornak legkiválóbb és legeredetibb lyrikusa, főleg azért is igen fontos alak, mert a német lyra udvari és népies irányait költészetében egyesíti. Élete eddig igen homályos volt, korán füződtek mondák nevéhez, alakja már a középkori hagyományban összefolyt más alakokkal. Most Meyer M. Rikhárd az ‚Allgemeine deutsche Biographie' czikkében és a Haupt-féle Zeitschrift legújabb füzetében (XXXI. köt. 64—82. l.) lényeges pontokban földerítette a költő életviszonyait és legendája eredetét. Neidhart bajor lovag volt; hűbérbirtoka Reuenthal a mai Reinthal Landshut mellett; 1217-ben osztrák VII. Lipót keresztes hadjáratában részt vett. Visszatérte után elvesztette urának kegyét és reuenthali birtokát, mire Bajorországot elhagyta s Ausztriába jött, hol

II. Frigyes (1230—46), a Tannhäuser pártfogója, szivesen fogadta és Melk vidékén hűbérbirtokkal megajándékozta. További életéről keveset tudunk; 1236-ben még Ausztriában volt, de úgy látszik a császári párthoz tartozott, míg ura, Frigyes herczeg, a császár ellenségeivel tartott; 1250-ben már nem élt. Valószínűen nős volt s gyermekei is voltak. Ennyi a biztos történeti anyag, a többi monda, melynek létrejöttére és fejlődésére egyrészt N. azon költeményei vezettek, melyekben a költő a parasztokat kigúnyolja, másrészt számos utánzói (egyetlen középkori költőnek sem volt annyi, nagyrészt hivatatlan és túlzó utánzója), kik mesterökről mind érdekesebb s furcsább dolgokat törekedtek mesélni. Főleg a XV. század óta alakul át N. alakja: először 1479-ben nevezi őt egy hamis sírirat Neidhart Fuchsnak, a XV. század végén pedig Vig Otto herczeg († 1339) udvari bolondjának tekinti a hagyomány. Ez utóbbi adatot közvetíthette a tarhegyi (kahlenbergi) pap, kivel a költőt sokszor összehasonlították és végre összekeverték. A ‚Fuchs' nevet Wackernagel úgy akarta magyarázni, hogy Neidhartot a nemes frank Fuchs-család ivadékának nézte. De e fölfogást egyetlen megbízható történeti adat sem támogatja; sokkal valóbbszínű, hogy a hagyomány őt összetévesztette Neidhart von Fuchs lovaggal, ki 1499-ben Albert herczeg szolgálatában Groningennél elesett. Mind a kettő, bár igen különböző fegyverekkel, harczolt a parasztok ellen és e közös vonásuk közvetítette fölcseréléseöket. A bécsi szt. István-templomban még ma is látható sírkő valószínűleg a költőé, de a rókát bizonyára csak később vésték bele. E zavaros adatok alapján tekintették aztán a költőt sokszor würzburginak (az itteni székesegyházban van eltemetve Neidhart von Fuchs) és nevezték, főleg a XVI. század óta, frank nemesnek. Mind e mondai vonások végre teljes életrajzzá alakultak, melynek legnépszerűbb foglalatja a körülbelűl 1500 óta ismeretes népkönyv.

— **Molièrenek** mint szinésznek és színműírónak jövedelme — a Comédie Française egyik jeles, 1885-ben elhunyt tagjának, P. Regniernek följegyzései (Souvenirs et études de théâtre, Paris, 1887) szerint, tizenöt év (1658. novemb. 3-dikától 1673. február 17-ig) alatt 152,041 livrest tett. Regnier id. könyve sok érdekes és a franczia szinészet és drámai költészet történeti fejlődésére tanulságos anyagot tartalmaz, melyet szerzője nagyrészt Francziaország első színházának gazdag levéltárából merített.

— **Walther von der Vogelweidét** regény hősévé tette Wodiczka Viktor osztrák költö «Aus Herrn Walthers jungen Tagen. Eine Geschichte aus Oesterreichs Vorzeit» (Leipzig 1886) cz. művében. A teljesen költött cselekvény, melynek elbeszélésébe a szerző Walthernek számos dalát beleszőtte, 1194-ben végződik, midőn a nagy középkori költő Lipót herczeg halála után Ausztriát elhagyja.

— **Heine Henrik** tudvalevőleg 1856. febr. 17. halt meg, s így, a német törvény értelmében, 1886-ban szűnt meg műveinek magán-birtokjogi természete. Eddig munkái csak egy kiadásban, melyet Strodtmann Adolf kitűnően szerkesztett (1861—66, 21 kötet), voltak meg. Most, hogy a népszerű költő művei közbirtokká lettek, egyszerre három új kiadás indúlt meg: a Karpeles Gusztáv által szerkesztett kiadást a Grote-féle könyv-

kereskedés adja ki Berlinben; a szépen kiállított kiadás kilencz kötetre van tervezve, à 2 mk. 50. Az első kötethez C. A. Buchheim írt életrajzot. — A második kiadást a lipcsei Bibliographisches Institut adja ki, szerkeszti, életrajzzal, bevezetéssel s jegyzetekkel ellátja Elster Ernő, 36 füzetre van tervezve, à 30 fill. — A harmadik kiadást Dürselen lipcsei könyvkereskedő hirdeti, szerkeszti Bölsche, füzetben, à 50 fill. — Az idegen kiadókat megelőzendő Heine munkáinak régi tulajdonosa, Hoffmann & Campe Hamburgban, is adta ki Heine műveit egy olcsó kiadásban, 13 kötetben, à kötve 1 mk. A XIII. kötet Heine életrajzát tartalmazza Karpeles Gusztávtól.

— **Halálozások.** F. é. január 26. halt meg Steglitzben Berlin mellett élete 85. évében *Mahn Ágost* jeles romanista, ki főleg a provencei nyelvre s irodalomra vonatkozó számos kiváló művével tette nevét ismertté. Mahn 1802. szeptemb. 9. született Zellerfeldben a Harz mellett és Göttingában végezte tanúlmányait. 1828 óta mint nyelvtanító élt Berlinben. 1872—1880 a modern nyelvek akadémiáján működött, 1873 óta egyetemi tanár volt; élete utolsó éveit visszavonúltságban töltötte. Előbb a class. philologiával, utóbb az összehasonlító nyelvészettel foglalkozott, míg végre teljes erejét a román tanúlmányoknak szentelte. Főművei: Die Werke der Troubadours, 1846—56, 4 köt.; Biographien der Troubadours, 1853; Geschichte der Troubadours, 1856—58, 4 köt.; Über Entstehung, Bedeutung, Zwecke und Ziele der romanischen Philologie, 1865; Über die epische Poesie der Provençalen, 1874.; Etymologische Untersuchungen auf dem Gebiete der roman. Sprachen, 1854—76, 24 darab.; Etymolog. Untersuchungen über geographische Namen, 1849—84, 9 füzet; Denkmäler der baskischen Sprache, 1857, stb. — Jan. 27. halt meg Rómában *Henzen Vilmos*, a német archæologiai intézet titkára, jeles epigraphikus. Henzen 1816. jan. 24. szül. Bremenben, Bonnban s Berlinben tanúlt class. philologiát, mire Welckert görögországi s siciliai tudományos útján elkísérte. A római archæologiai intézetnek, melynél 1843-ban alkalmazást talált, ő volt a lelke. Henzen sokat dolgozott: Orelli latin feliratаihoz egy harmadik kötetet csatolt, 1856, a Mommsen-féle Corpus-hoz pedig ő szolgáltatta (Rossi és mások közreműködésével) Róma városa feliratait. Egyéb dolgozatai közől a legfontosabbak: Scavi nei bosco dei fratelli Arvali, 1868, és: Acta fratrum Arvalium, 1874. Az olasz tudósok is nagyra becsülték a jellemes és szeretetreméltó férfiút.

— **A vandál nyelvről** érdekes és fontos dolgozat jelent meg Wrede Ferdinándtól: *Über die Sprache der Wandalen. Ein Beitrag zur germanischen Namen- und Dialektforschung*, Strassburg 1886, Trübner, 119 l., ára 3 mk. — A szerző a vandál tulajdonnevek beható és módszeres tanúlmánya alapján kimutatja, hogy a vandálok nyelve a keleti germán nyelvek csoportjához tartozott s közel rokona volt a gót nyelvnek; egyszersmind megczáfolja Dietrich (Aussprache des Gotischen, 1862, p. 80) azon nézetét, hogy a vandálok nyelve a keleti germán nyelvek közől legközelebb áll a nyugati germánhoz, azaz a némethez. Egyetlen vonást tüntet föl Wrede, mely a vandálban a németre emlékeztet s melyet előtte senki észre nem vett; ez a szóvégi mássalhangzók törvénye, mely a van-

dálban legalább a dentales után kimutatható: gót *rêths* = vand. *rith* A vandálok egy csoportba tartoztak a keleti és nyugati gótokkal, a gepidákkal, burgundokkal, herulokkal, rugiokkal. Plinius és Tacitus felismerték e népek összetartozását és vandiliusoknak nevezték őket. E népeknek nyelve a gót (keleti germán) nyelv, vallása az arianismus volt; mythoszuk középpontja egy (Castor- és Polluxra emlékeztető) isteni testvérpár, eredeti hazájok a keleti tenger partvidéke volt. Az összes germán népek közől a vandálok vándoroltak legmesszibbre (a keleti tengertől a Dunáig, aztán nyugatra Német- és Francziaországon keresztül Spanyolországba, Vandal-usiába, s innen északi Afrikába) és szakadtak legtávolabbra rokonaiktól. Azonfelül 418-ban teljesen magukba olvasztották az idegen alánokat. E körülmények bizonyosan befolyásolták nyelvöket is, csakhogy ezt ma már bajos kimutatni, mert tulajdonneveken kívül, egyetlen apró vandál nyelvemlék maradt reánk (Augustinus 178. levelében, de ki van mutatva, hogy e levél Vigilius epistolája), t. i. egy imádság kezdete, melyet régebben tévesen: *sihora armen*-nek olvastak, de mely *frôja armês* olvasandó és melyet már Vigilius helyesen fordít latinra: domine miserere! Gótúl e két szó így hangzanék: *frauja armais.* A történetileg fontos vandál nevek helyes alakjai: Wisimar, Stilica, Gôdagisl, Fridubalth, Guntharîx, Geisarîx, Hildica, Dagila, Andwit, Hûnarîx, Theudarîx, Gamûth, Gabadus, Witarîth, Cyrila, Marivadus, Gunthamund, Ansila, Gôdagis, Geilarîth, Thrasamund, Pinta, Fridamal, Baudus, Blûmarîth, Hôhageis, Fridus, Wandalarîx, Etemund, Hildirîx, Hôhamîr, Geilamîr, Gibamund, Gunthimîr, Guththeus, Raginari.

— **Freytag Gusztáv** összes munkái most jelennek meg először teljes kiadásban, Hirzelnél, Lipcsében, 22 kötetben vagy 48 füzetben à 1 mk. 50. Az első kötet tartalmazza a jeles és sokoldalú írónak önéletrajzát, mely nemcsak Freytag életviszonyairól s egyes műveinek eredetéről és sorsáról értesít, hanem egyszersmind érdekes adalék a XIX. századi német irodalom és politika történetéhez. Megjegyzésre méltó, hogy Freytag főleg ifjúkori műveiről nemcsak nagy tárgyilagossággal szól, hanem valóban kérlelhetetlen szigorral ítél.

— **A berlini tudományos akadémia** tagjai lettek: Sachau E. orientalista, Dilthey V. philosophus, Schmoller Gusztáv nemzetgazda, Weizsäcker Kár. történetíró és Lehmann Miksa levéltárnok, — mindnyájan egyszersmind (az utolsónak kivételével) berlini tanárok. A porosz akadémiának jelenleg 48 tagja van, t. i. 23 a mennyiségtan-természettudományi és 25 a bölcsészet-történeti osztályban. Szegények! Mennyivel gazdagabbak vagyunk mi! A M. T. Akadémiának van jelenleg 20 tiszteleti, 56 rendes, 144 levelező és 92 külső, tehát összesen 312 tagja!

— **Puskin Sándor** halálának félszázados évfordulója volt febr. 10-én. A nagy költő a Miklós czár alatti Oroszország elvetemült, aljas társadalmi szellemének esett áldozatúl. A borzasztó katastrópha még ma sincsen teljesen földerítve. A tények a következők. Puskin, ki 1799. május 26-kán született, 1831 márczius 2. vette nőül Gontsarow Nikolajewna Natalját, egy nemes származású, elbájoló szépségű, kedves leányt, ki az udvar és a szt. pétervári társaság aljas csábításai ellenére a nagy költőnek hű neje

volt. De a Puskin iránt ellenséges érzelmű fővárosi körök a legsértőbb híreket terjesztették a gyönyörű asszonyról, míg a költő végre 1836. novemb. 16-án a következő oklevelet kapta: «Les Grands-Croix, Commendeurs et Chevaliers du sérénissime Ordre des Cocus réunis au Grand-Chapitre sous la présidence du vénérable Grand-Maître de l' Ordre, S. E. D. L. Naryschkine, ont nommé a l'unanimité M. Alex. Pouchkine coadjuteur du Grand-Maître de l' Ordre des Cocus et historiographe de l' Ordre. Le secrètaire perpétuel Conte Borck.» Ez aljas tréfa szerzője máig ismeretlen. Puskin gyanuja d' Anthès Györgyre, a hollandi követnek, Heeckeren bárónak fogadott fiára esett, ki 1834-ben került az orosz fővárosba, melynek társaságában kedvelt ember volt, mert élczes és finom modorú, de különben egészen üres és léha ember volt. Puskin kihivta ezt az embert, de a párbaj elmaradt, mert d' Anthès kijelentette, hogy csak azért udvarolt oly feltünően Puskinnénak, mert ennek nővérét, Gontsarow Katalint, nőül akarja venni. Az esküvő csakugyan létrejött, 1837. jan. 22-kén, Puskin távollétében, ki d'Anthèsval és házával minden érintkezést (a sógorság ellenére is) végkép megszakított. De azért nem szüntek meg a Puskin becsülete ellen irányzott támadások és az új sógor újra igen szenvedélyesen kezdett udvarolni Puskinnénak. Hogy a szt. pétervári művelt társadalomban ekkor mily stilus járta, legjobban mutatja az a tény, hogy d' Anthès, midőn egyszer, egy nagy társaságban, azt kérdezte Puskinnétól, hogyan van megelégedve a hozzá küldött tyúkszemvágóval, hozzá tehette: Le pédicure prétende, que votre cor (corps) est plus beau que celui de ma femme. Puskinné mindent elmondott urának, tehát ezt a szemtelen szójátékot is. Erre a költő igen sértő levelet intézett Heeckeren báróhoz, kit a fogadott fiának magaviseletével vádolt, azt állitván, hogy d' Anthès csak a báró biztatására lehetett ily arczátlan. E levélre következett a kihivás és 1837. febr. 8-kán reggeli tíz órakor a párbaj, melyben d'Anthès könnyű sebet kapott, míg Puskin két napra rá meghalt. D'Anthès még ma is él Párisban, s tőle várható az ügy teljes felderítése. Annyi már ma is valószínű, hogy a voltaképi bűnös nem a léha franczia kalandor volt, hanem a régi Oroszország emberei, kik Puskint gyülölték és mindenképen vesztére törtek.

— **Simonyi Zsigmondnak** a magyar kötőszókról írt három kötetes művét igen beható és terjedelmes (62—87. l.) czikkben ismerteti Misteli Ferencz baseli egyetemi tanár a Zeitschrift für Völkerpsychologie 1887-dik évi első füzetében. Misteli, ki már régóta foglalkozik nyelvünkkel s úgy látszik már teljesen otthonos a magyar nyelv és nyelvészet terén, tanulságosan foglalja össze a Simonyi művének leglényegesebb eredményeit s kitünő tájékozottsággal ad képet a munka tartalmáról s értékéről, számos jól választott példával fölvilágosítva az olvasót. A könyv becséről igen elismerőleg nyilatkozik a biráló; hangsúlyozza, hogy a szerző jó formán csupa újat ad, mert az előmunkálatok csekély számúak és értéküek, és kimondja, hogy e művet olyannak tekinti, mely el nem évülhet. Jellemző, már t. i. nem a *német* tudományos életre jellemző, hogy *nálunk* a Simonyi könyvéről semmiféle számbavehető ismertetés vagy birálat nem jelent meg!

— A Budapesti Philologiai Társaság f. é. febr. 9-kén felolvasó ülést tartott; tárgyai voltak:

1. *Hermann Antal.* A hegedű a czigány népköltészetben.

2. *Spitkó Lajos.* A class. ókor ismertetése gymnasiumainkban.

3. *Dr. Wertner Mór.* Az orvosok társadalmi állása az ókorban. — A dolgozat öt fejezetben ismerteti az orvosok társadalmi állását az ókor főbb népeinél, nevezetesen az egyiptomiaknál, zsidóknál, perzsáknál, görögöknél és a rómaiaknál. Bővebben csak e két utóbbi néppel foglalkozik, tárgyalja az Asklepios-mondát, bemutatja az orvosi iskolákat, méltatja Hippokrates működését. A rómaiaknál főleg azt emeli ki mint jellemző körülményt, hogy, míg az orvosok az ókor többi népeinél már kezdettől fogva igen kedvező helyzetnek örvendtek, de csak igen-igen ritka esetben álltak az állammal összeköttetésben, addig Rómában azonnal, a mint Julius Cæsar e rendet a köztársaság korában elfoglalt, meglehetősen megalázott helyzetéből kiemelte s polgárjoggal ajándékozta meg, az államnak arra a törekvésére akadunk, hogy az orvosokat szolgálatába vegye. Végül tüzetesebb vizsgálat alá veszi az *Archiater* czímet viselt hivatalos császári orvosok rendjére vonatkozó adatokat, s az egész rendet öt osztályra osztja; az elsőt e szerint a császár udvari, a másodikat a tartományi városok, a harmadikat a két főváros hivatalos orvosai, a negyediket az orvosi iskolák tanárai, az ötödiket a Xystus és a Vestatemplom orvosai képezték. Szerző azzal fejezi be dolgozatát, hogy az orvosi rend társadalmi méltatására nézve korunk is sokat tanulhatna az ókortól.

A felolvasó ülés után a *választmány* tartott ülést. Elnök: P. Thewrewk Emil; jegyző: Fináczy Ernő; jelen voltak: Ábel Jenő, Csengeri János, Cserhalmi Samu, Fröhlich Róbert, Gyomlay Gyula, Heinrich Gusztáv, Kassai Gusztáv, Maywald József, Pecz Vilmos, Pozder Károly, Riedl Frigyes.

1. A mult ülés és a közgyülés jegyzőkönyvei felolvastatván hitelesíttetnek.

2. Heinrich G. ajánlására Fiók Károly és Szalay Károly budapesti ref. főgymnasiumi tanárok és Hermann Antal, budapesti áll. tanító-képző intézeti tanár; Csengeri J. ajánlatára Pruzsinszky János, okl. tanárjelölt; Thewrewk E. ajánlatára Latkóczy Mihály eperjesi főgymnasiumi tanár; Pozder Károly ajánlatára Straub József, budapesti V. ker. főgymnasiumi és Bohner Jákó lugosi főgymnasiumi tanárok, Cserhalmi Samu ajánlatára Szabó J. Elek, trencséni főgymnasiumi tanár (eddig rendkivűli tag) rendes tagokká, — Cserhalmi Samu ajánlatára Szabó István, Jászberényen tartózkodó nevelő, rendkivűli taggá, megválasztatnak.

3. Cserhalmi S. pénztárnok jelenti, hogy Remsey István, aradi főgymnasiumi tanár, miután az alapszabályok 18. §-ának eleget tett, bejelentette kilépését. Ugyanezt tette Turcsányi Dezső is, kinek kilépését azonban a választmány csak úgy veheti tudomásul, ha a nevezett lefolyó három évi tagdíjtartozását az alapszabályok idézett §-a értelmében leróvja, amiről Turcsányi Dezső az alapszabályokra való hivatkozással értesítendő lesz. — Meghalt Tremmer Gyula, kegyesrendi áldozár, sátoralja-ujhelyi gymnasiumi tanár, a társaságnak 1881 óta tagja. Sajnálattal tudomásúl szolgál.

4. Heinrich G. jelenti, hogy Dr. Kassai G. a közlönyünk X. évfolyamának 10. füzetében megjelent értekezéséért járó tiszteletdíjáról a társaság javára lemondott. Köszönettel tudomásúl szolgál.

5. Heinrich G. a választmány tudomására hozza, hogy Jánosi Boldizsár ujvidéki főgymnasiumi tanár terjedelmes észrevételeket küldött be Köpesdi Sándornak a Közlöny ez idei évfolyamában «Egy engedélyezett könyv» czím alatt megjelent czikkére. Tekintettel arra, hogy az utóbb említett czikk nem volt Jánosi Boldizsár könyvének birálása, továbbá, hogy az észrevételek közzététele további felszólalásokra adhatna alkalmat, melyeknek kinyomatását a társaság pénzügyei nem engednék meg; végre arra, hogy Jánosi B. a most szóban forgó könyve ügyében egy izben már igénybe vette folyóiratunkat, a választmány csak oly föltétellel nyugodhatik bele ez észrevételek kinyomatásába, ha szerzőjük hajlandó a nyomdai költségeket viselni.

6. Cserhalmi S. pénztárnok beterjeszti a társaság pénzügyi állapotáról szóló és 1886. decz. 23-tól 1887 febr. 9-ig terjedő kimutatását. Ez idő alatt volt a társaság összes bevétele: 915 frt. 11 kr., összes kiadása: 806 frt 61 kr., átvitel: 108 frt. 50 kr. — Tudomásúl vétetik.

7. A pénztárnok kérdést intéz, mi történjék azon rendes és rendkivüli tagokkal, kik tagdíjhátralékaikat ismételt felszólítások után sem fizették le? A választmány ez ügy megvizsgálására Thewrewk Emil elnök, Fináczy Ernő másodtitkár és Cserhalmi Samu pénztárnokból álló bizottságot küld ki azzal, hogy e bizottság a követendő eljárásra nézve javaslatot terjeszszen a jövő választmányi ülés elé.

KÖNYVÉSZET.

Cserny Károly és Dávid István, Latin stilus-gyakorlatok a gymnasiumok középosztályai különösen az V. osztály számára. 2-ik jav. kiad. Pozsony, Budapest, Stampfel K. 1887. (8-r. 148 l.) 1 frt.

Dóczi Imre, Görög nyelvtan. Az összehasonlító nyelvészet eredményei alapján. Budapest, Athenæum, 1887. (8-r. XI, 345 l.) 1 frt 80 kr.

Góbi Imre, Szerkesztéstan. A stilisztika második része. A középiskolák V. osztálya számára. Budapest, Franklin t. 1887. (N. 8-r. IV, 158 l.) 1 frt.

György Aladár, Magyarország köz- és magánkönyvtárai 1885-ben, I. rész. Budapest, 1886. (4-r. 401 l.)

Dr. Maywald József, Görög nyelvtan rövid, áttekinthető előadásban. Függelékül az ióni szójárás alaktana. Gerth és egyéb szerzők nyomán. Budapest 1887, Kókai. (8-r. IV, 243 l.) 1 frt 60 kr.

Pecz Vilmos, A kisebb görög tragikusok trópusai műveltségtörténeti és költészeti szempontból. Adalék a költészet összehasonlító tropikájához. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. XIII. köt. 11. szám) Budapest, Akadémia, 1886. (8-r. 16-r.) 10 kr.

Dr. Schack Béla, Vezérfonal a franczia nyelv beszélésére. Dr. Otto E. művének 22-ik kiadása nyomán. Pozsony, Budapest, Stampfel K. 1887. (K. 8-r. VIII, 134 l.) 60 kr.

Schiller kisebb prózai irataiból aesthetikai értekezések. Németből fordította Zollner Béla. Budapest, Franklin, 115 l., 30 kr. (Olcsó könyvtár, 223 sz.). — Tartalma: Eszmék a köznapi és pórias használatáról a művészetben. — Az æsthetikai műveltség erkölcsi hasznáról. — A szinházról mint erkölcsi tényezőt tekintve. — A pathetikumról. — A tragikai művészetről.

Simonyi Zsigmond, Német nyelvtan. Budapest, 1887, Eggenberger, (8-r. 82 l.) 60 kr.

Szinnyei József td. ifj., Magyar olvasókönyv II. rész. A középiskolák II. osztálya számára. Budapest, Hornyánszky, 1887. (8-r. 155 l.) 90 kr.

Takáts István, Nyelvünk ik-es igéi és a Révay szabálya. Irta újévi ajándékul a nemzet magyar ajku tagjainak. Budapest, Hornyánszky, 1887. Január 1. napján (8-r. 36. l.) 50 kr.

Télfy Iván, Heraclius, Rankavis Kleon hellén drámája. Nyelvészeti jegyzetekkel. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. XIII. köt. 12. sz.) Budapest, Akadémia, 1886. (8-r. 45 l.) 30 kr.

Trefort Ágoston, Újabb emlékbeszédek és tanulmányok. Budapest 1887. Franklin, (8-r. IV, 183 l.). Ára 1 frt 20 kr. — *Tartalom:* Lukács Móricz. — Gróf Lónyay Menyhért. — Mignet Ferencz. — Thiers Lajos Adolf. — Guizot Ferencz. — B. Eötvös József. — A felsőház reformjáról. — Elnöki megnyitó beszéd (az akadémiában). — Néhány szó a középiskoláról.

Váli Béla dr., A magyar szinészet története. A Kisfaludy-társaság által jutalmazott pályamű. Budapest, 1887. Aigner. (8-r. VIII, 464 l.) 3 frt 50 kr.

Zimmermann Gyula, Német nyelvtan középtanodák és hasonszervezetü iskolák számára. Debreczen, Csáthy, 1887. (8-r. VI, 263 l.) 2 frt.

Zimmermann Gyula, Deutsches Lese- und Übungsbuch, I. Theil. Német olvasó és gyakorlókönyv, I. rész. A reáliskola I. és a gymnázium III. osztálya számára. U. o. (8-r. VIII. 84 l.) 60 kr.

Hebbel Friedrich, Tagebücher. Mit einem Vorwort, herausgegeben von Felix Bamberg. Nebst einem Porträt Hebbels nach Rahl und einer Abbildung seiner Todtenmaske. II. Bd. Berlin, Grote. — E kötettel teljes lett ez érdekes munka. Hebbel naplójegyzetei 1843. augusztus 19-én veszik kezdetöket (a költő akkor harmincz éves volt), és három hónappal halála előtt, 1863. október 25. († decz. 13.) írta Hebbel az utolsó sorokat. E naplóban a költő élményeit, gondolatait és lelki küzdelmeit jegyezte föl, főleg pedig terjedelmesen szól műveinek terveiről, keletkezéséről és sorsáról, úgy hogy e munka Hebbel életrajzának s a német dráma legújabb kori történetének egyik legfontosabb és legtanulságosabb forrása. De mint irodalmi munka absolut értékkel is bir e napló, mely egy hatalmas és egészen önálló költői egyéniség belső életének és fejlődésének hű tükre s azon felül igen gazdag szellemes æsthetikai és irodalomtörténeti fejtegetésekben.

Holm Adolf, Griechische Geschichte von ihrem Ursprunge bis zum Untergange der Selbständigkeit des griechischen Volkes. Erster Band. Geschichte Griechenlands bis zum Ausgange des VI. Jahrhunderts v. Chr. Berlin 1886. Calvary, XVI és 516 l. ára 10 m. — Rövid, egyszerű előadás, áttekinthetőség és biztos tudásunknak a hypothesisektől való pontos megkülönböztetése jellemzik e művet, melyet a művelt laikus is élvezettel fog olvasni. Inkább csak tudósok számára van írva Busolt G.-nek görög története (Griechische Geschichte bis zur Schlacht bei Chaironeia. I. Teil. Bis zu den Perserkriegen. Gotha. 1885. F. A. Perthes XII és 614 l. 8-r. ára 12 m.), melynek főérdemét a források pontos idézése, a controvers kérdések mostani álláspontjának világos feltüntetése, a chronologiai nehézségek alapos tárgyalása és mindenek fölött a szerzőnek önálló itélete képezik.

Klein J. L. Geschichte des Dramas. Registerband zu Bd. I—XIII

von Th. Ebner. Leipzig, Weigel, 128 l., 5 mk. — A nagy munka voltaképen csak most lesz igazán használható.

Könnecke Gustav, Bilderatlas zur Geschichte der deutschen Nationalliteratur. Marburg, Elwert. Folio, XXVI, 316 l. Ára kötve 25 mk. — E fényesen kiállított nagy munka, mely 1675 irás- és nyomtatvány-facsimilét, arczképet és kézirás-mást tartalmaz, nagyon melegen ajánlható, főleg középiskolai czélokra is, mert a szemléleti oktatást (nemcsak a német irodalomtörténet terén) nagyon megkönnyíti. Szöveg alig van a nagy műben; legfeljebb annyi, a mennyi az egyes illustrátiók rövid magyarázatára szükséges. E rajzok maguk kitűnően sikerültek és kellő szakavatottsággal vannak megválogatva. Gyönyörű s egyszersmind fölötte tanúlságos képeskönyv, bevezetésűl a német irodalomtörténet tanúlmányozásába.

Lenz I. M. R., Die Sicilianische Vesper. Trauerspiel. Hrsg. von Karl Weinhold. Breslau, Kœbner, 1 mk. 50.

(de Lespinasse) Lettres inédites de mademoiselle de Lespinasse à Condorcet, à d'Alembert, à Guibert, au comte de Crillon, publ. avec des lettres de ses amis, des documents nouvaux et une étude par Henry. Paris, Dentu, VIII, 408 l.

Lorenz Ottomar. Heinrich von Melk, der Juvenal der Ritterzeit. Halle Niemeyer, 78 l., 2 mk. — V. ö. e Közlöny ez évi első füzetét, 30 l.

Louvier Ferd. Aug., Sphinx locuta est, Goethe's Faust und die Resultate einer rationellen Methode der Forschung. Berlin, 1887. — E 65 nyomt. ívre terjedő hatalmas kötet mindenesetre a legbolondabb német könyv, melyet a XIX. század létrehozott. A szerző meg van győződve róla, hogy az eddigi Faust-magyarázóknak sejtelmök sincsen a nagy munka igazi értelméről, még pedig azon egyszerű okból, mert nem volt tudomásuk a Faust-nyelvről. E Faust-nyelvet Louvier födözte föl és ez tette neki lehetővé a Faust összes rejtélyeinek megfejtését. E Faust-nyelv pedig abban áll, hogy, Louvier szerint, minden szónak más az értelme a Faustban, mint a közönséges irodalmi nyelvben. Igy pl. *Stadt* a Faust-nyelvben nem a. m. város, hanem a. m. agyvelő, *Mauer* = koponya, *das finstere Thor* = száj, *dunkler Gang* = torok, *Thürbank* = ajak stb., *Gretchen* = számítás, Gretchen anyja = öntudatlanság, Valentin = józan ész stb. Hogy e «szótár» alapján véghez vitt magyarázat mily őrültségekre vezet, könnyen elképzelhetni. Csak egy példa: *Aus dem hohlen finstern Thor Dringt ein buntes Gewimmel hervor.* Louvier szerint ez a. m. a szájból a szellem minden nyilatkozata származik. Tehát: a sétálók a szellemnek egyes nyilatkozatai: a katonák = költemények, a leányok = érzések, a polgári leány = a népdal, a tanulók = a studens-dalok, a polgármester = a szájból jövő parancsolat stb. — Azonkívül a Faust minden adatának és tanának három jelentése van: a szószerinti, a philosophiai és a művelődéstörténeti. Pl. e sorban: *Und dies geheimnissvolle Buch von Nostradamus eigner Hand,* — Nostradamus szószerinti értelme: Michel de Notre Dame franczia astrologus; philosophiai értelme: Gœthe és Faustja; művelődéstörténeti értelme: Swedenborg. — A hóbort rendesen tudatlansággal jár szövetkezve. Igy e könyvben is. Pl. *Ein ächter deutscher Mann mag keinen Franzen leiden;* e mondatban *der Franze* nem a. m. *der Franzose,* hanem a. m. Franz Moor a Haramjákban. És u. o. *Euch soll sogleich Tokayer fliessen;* e mondatban *Tokayer* nem a. m. tokaji bor, hanem = der Oesterreicher t. i. Don Juan! Igen ám, de e jelenet 1775-ben már írva volt, a Haramják pedig 1781-ből és Don Juan 1787-ből való!! — Azt hiszszük, e példák eléggé jellemzik e páratlan munkát, melyről a kiadó urbi et orbi hirdeti, hogy «soha nem sejtett és mindenképen meglepő magyarázatokat» tartalmaz. Voltaképen igaza van!

Hivatalos nyugtázás.

Az «Egyetemes Philologiai Közlöny» 1887. évi II. füzetében közölt nyugtázás kelte, azaz január hó 24-ike óta a mai napig teljesitett befizetésekről.

A) Tagdíjfizetések.

1. Rendkívüli tagoktól. 1886-ra: Hittrich Ödön, Budapest. — Kapás Aurél, Budapest. — **1887-re:** Exner Győző, Budapest.

2. Rendes tagoktól. 1886-ra: Dr. Erődi Béla, Fiume. — Wigand János, Pancsova.* — Acsay Antal, Budapest. — **1887-re:** Farkas József, Kolozsvár. — Dr. Krausz Jakab, Budapest. — Sepsiszentiványi Kispál Mihály, Rimaszombat. — Bartal Antal, Budapest. — Hóman Ottó, Budapest. — Fraknói Vilmos, Budapest. — Ballagi Mór, Budapest. — Hellebrant Árpád, Budapest. — Gyulai Pál, Budapest. — P. Thewrewk Emil, Budapest. — Dr. Heinrich Alajos, Budapest. — Drajkó Béla, Budapest. — Füredi János, Budapest. — Horváth György, Budapest. — Tóth György, Budapest. — Dr. Maywald József, Budapest. — Randveg Mihály, Vácz. — Dr. Beöthy Zsolt, Budapest.

* 4 frtot, mely az 1886. évi I. füzetben oklevélért történt fizetésként nyugtázott 1 frttal együtt kiadja az 1886. évi tagdíjat.

B) Előfizetések.

1886-ra: Uj-verbászi gymnasium. — **1887-re:** Munkácsi állami gymnasium. — Sepsi-szentgyörgyi ref. Székely-Mikó-kollegium. — Selmeczbányai kir. kath. gymn. — Rimaszombati egyesült protestans főgymn. — Székely-kereszturi unitarius gymn. — Szegedi főgymnasiumi önképző kör. — Szarvasi főgymn. — Debreczeni városi főreáltanoda. — Pozsony-szentgyörgyi gymn. — Belényesi gör. kath. főgymn. 3 frtot. — Hód-mezővásárhelyi ref. főgymn. pótlásul 1 frtot. — Hajdunánási ref. algymn. 5 frtot. — Nyiregyházi gymnasiumi tanári kar pótlásul 1 frtot. — Kecskeméti róm. kath. főgymn. — Nagy-kanizsai polgári iskola. — Fiumei m. kir. állami főgymn. — Dévai állami főreáliskola. — Körmöczbányai főreáliskola. — Magyar-óvári róm. kath. gymn. — Győri Szent-Benedekrendi székház pótlásul 1 frtot. — Nyitrai róm. kath. főgymn. — Gyulafehérvári róm. kath. főgymn. — Késmárki ev. lyceum. — Zentai községi gymnasium. — Nagybecskereki főgymnasium. — Trócsányi Bertalan, Sárospatak. — Debreczeni róm. kath. algymnasium. — Szentesi városi gymnasium. — Mármaros-szigeti róm. kath. algymnasium.

Budapest, 1887. évi február hó 14-én.

Cserhalmi Samu,
a budapesti philologiai társ. pénztárnoka.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

1887. ÁPRILIS. XI. ÉVFOLYAM. IV. FÜZET.

EGYETEMES
PHILOLOGIAI KÖZLÖNY.

A M. T. AKADÉMIA NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK ÉS

A BUDAPESTI PHILOLOGIAI TÁRSASÁG VÁLASZTMÁNYÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTIK

HEINRICH GUSZTÁV, P. THEWREWK EMIL, ÁBEL JENŐ.

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA

1887.

TARTALOM.

Az Egyetemes Philologiai Közlöny a Magyar Tudományos Akadémia megbizásából és támogatásával jelen ugyan meg, de tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

Az Egyetemes Philologiai Közlöny tiz havi füzetben, minden hónap (augusztus és szeptember kivételével) 1-én, évi 40 ivnyi terjedelemben jelen meg.

Előfizetési ára : Egész évre 6 frt, fél évre 3 frt. Egyes füzetek ára 60 kr. a kettős füzeteké 1 frt 20 kr.

Az előfizetési pénzek, a budapesti philologiai társaság tagdijai, ezen társaság okleveleinek kiállitási árai, valamint a Közlöny meg nem kapott füzeteinek megküldésére vonatkozó reclamatiók, a lakásváltoztatások bejelentései, szóval mindennemü a Közlöny szétküldésére vonatkozó közlemények a budapesti philologiai társaság pénztárnokához Cserhalmi Samu-hoz Budapest, vár, országház-utcza 9. sz. küldendők.

A CORVINA JUVENALIS-CODEXÉRŐL.

A Mátyás király könyvtárából való kéziratok philologiai értékéről régibb és újabb időben nagyon eltérő nézeteket hangoztattak. Míg régebben florenczi másolók avval akartak másolataiknak kelendőséget biztosítani a tudós világnál, hogy kitették, miszerint az «exemplaria satis fida Matthiæ Corvini» szövegét adják, nyilván azért, mert akkor még tudták, hogy Florenczben Ugoletti Tádé azon volt, hogy királya számára ne tudatlan kalligraphusokkal, hanem tanult emberekkel másoltasson kéziratokat, melyeket azután Naldus Naldius még át is corrigált; — míg Beatus Rhenanus és Oberlin Tacitusnak egy Corvincodexét ezen író legjobb kéziratai közé számították, Köleséri pedig 1727-ben Tibullust egy igaz hogy rossz Corvincodexből adta ki: addig újabban kivált a német bibliographusok ugyancsak megvetőleg nyilatkoztak a régentén oly nagyra becsült kéziratok philologiai értékéről, de a mint azt a Hunfalvy Pál szerkesztette «Literarische Berichte aus Ungarn»-ban (1878, 4-ik füzet) kimutattam, egészen alaptalanúl, mert hiszen Mátyás király nem mind Florenczben másoltatta codexeit, hanem a keletről is hozatott magának kéziratokat és a ránk maradt Corvincodexek között is vannak a XV-ik századnál régibb értékes kéziratok. Az épen tíz évvel ezelőtt Konstantinápolyból haza került valódi és állítólagos Corvincodexek ugyan vajmi keveset érnek philologiai szempontból — mert hogy a Terentius-, a Tacitus-, a Suetonius-, Sextus Aurelius Victor-, a Vitruviuscodexben és a Scriptores Historiæ Augustæ hártyacodexében egy pár sikerült emendatióval találkozunk, milyen a legtöbb fiatal codexben elő szokott fordulni, és hogy egyik-másik codex az illető író szövegének történetéhez némi adalékot szolgáltat, nem sokat nyom a latban — de arra már joggal hivatkozhatunk, hogy biztos történeti adataink vannak értékes Corvincodexekről, sőt hogy ilyenekkel még most is találkozunk külföldi könyvtárakban.

Johannes Cuspinianus egyik követségén (1510 és 1515 között) a budai könyvtárban Flavius Corippus mindaddig kiadatlan Johanneisének egy példányát látta, mely nyolcz könyvből állott, a melyben tehát még nem volt a költemény tévedésből hét könyvre osztva úgy mint az egyedül fennmaradt milanói codex Trivultianusban.[1]) Brassicanus János Budán még 1525-ben látott egy teljes Hyperidest bő scholionokkal, mely codex elpusztulása pótolhatatlan veszteség. Nikephoros Kallistos egyháztörténelmének és Konstantinos Porphyrogennetának «De cærimoniis aulæ Byzantinæ» czímű művének egyetlen kéziratai kétségbevonhatatlanúl szintén Corvincodexek — az utóbbi kötésén még most is rajta van Mátyás király czímere — végre a Statius Siluæ-inek bécsi Corvincodexe e mű legjobb kéziratai közé tartozik.

Régebben a Corvina Juvenalis-codexére, Juvenalis szövegének valamennyi közt legjobb kéziratára, is hivatkoztam e felsorolásban. Az irodalomban 1585-ben találkozunk vele először Juvenalis Pithœusféle kiadásában,[2]) melyben a szöveg és a scholionok után Pithœus jegyzetei előtt a következőket olvassuk a jelenleg Montpellierben őrzött codex provenientiájáról: «Lectori. In hac editione lector, illud potissimum nobis propositum fuit, ut inter plura variaque, nec contemnendæ vetustatis exemplaria unius omnium sane *optimi* atque *antiquissimi* scripturam curaremus exprimi, quod de *Budensis cladis reliquiis in Thassilonis quondam Ducis coenobium*[3]) *relatum fuisse ex Matthiae adscripto nomine facile adductus sum ut crederem.* Id ad nos tandem pervenit Francisci fratris cariss. dono,

---

[1]) Régebben azt hitték, hogy Corippusnak codex Trivultianusában a Johanneis egy könyve elveszett, míg Lœwe Gusztáv (Rhein. Mus. 34. p. 138—140) egy 1329-ből való veronai florilegium segítségével kimutatta, hogy a Trivultianus negyedik könyvét két részre kell osztani (pl. a 644-ik vers után), úgy hogy semmi sem hiányzik a mű teljességéhez.

[2]) «A. Persii Satyrarum Liber I. D. Junii Juvenalis Satyrarum Lib. V. Sulpiciæ Satyra I. Cum veteribus commentariis nunc primum editis. Ex bibliotheca P. Pithœi J. C. cuius etiam Notæ quædam adiectæ sunt. Lutetiæ MDLXXXV.» E ritka kiadást, melyhez még Beer Rudolf sem birt hozzáférni («Spicilegium Juvenalianum.» Lipcse, Teubner 1885) Milanóban a Brera könyvtárában találtam.

[3]) Pithou a Lorschi kolostort érti Worms mellett; v. ö. következő megjegyzését a codex utolsó lapján (Beernél i. m. p. 12): «Monasterii D. Nazarii Bergstrasse Wormacensium agri Lari utere m ubi Thassilo Baiuvarum dux 1576 Pithou.»

cui plura longe ac meliora, ut spero posteritas debitura est.» Ezóta rendesen Budensisnek vagy Pithœanusnak mondták e kéziratot és Hermann Károly Frigyes Juvenalis Teubner-féle kiadásában (1865 p. XIX) Jahn ellenére, ki Pithœanusnak nevezte, újra visszatért a Budensis elnevezéshez és áldotta a sorst és Juvenalis ritka szerencséjét «ut is codex, quem solum hac integritatis nota excellere dixi ex Budensi Matthiæ Corvini bibliotheca sublatus mature in Petri Pithœi manus perveniret.» Mily biztosnak tartották azt, hogy a kézirat a Corvinából került Pithou birtokába, legjobban mutatja az a körülmény, hogy Hœrschelmann (Philol. 1860, p. 412 sk.) ki nem a Pithœanust, hanem a másik kéziratcsaládot tartotta a jobbiknak, egy bécsi X-ik századbeli Juvenaliscodexről, mely Gœbel szerint a Pithœanussal épen a legfontosabb helyeken egyezik, azt a hypothesist koczkáztathatta, hogy későbbi időből való*) és hogy a vulgata recensio egy codexének felhasználásával másoltatott a Pithœanusból, alkalmasint akkor, mikor az még Budán őriztetett. Ezt az utóbbi megjegyzést Hœrschelmann kétségkívűl azért tartotta szükségesnek hozzátenni, mert ama Juvenalist *jelenleg* Bécsben őrzik. Bécs pedig nincs messze Budától, ama Vindobonensis tehát könnyen lehetett a «budai» codex másolata, minek következtében a Pithœanusnak Hœrschelmann szerint egy grammaticustól interpolált szövege megint csak egyedül áll és semmi más codex tekintélye által nem támogattatik! — Csak legújabban mertek a «Budensis» elnevezés jogosultságában kételkedni. Beer Rudolf, «Spicilegium Juvenalianum» cz jeles értekezésében, mely egyszersmind Juvenalisnak és scholiastái új kiadásának prodromusáúl tekintendő, továbbá a Wiener Studien-ben (1886 p. 342 sk.), írásbeli felvilágosításaimra hivatkozva, iparkodott bebizonyítani, hogy a codex Pithœanus sohasem tartozott a Corvinához. Minthogy azonban mindkét helyen kevés szerencsével és nem elég alaposan bizonyítgat, illetőleg czáfolgat, és a tárgy bennünket magyarokat közelebbről érdekel, legyen szabad e kérdéshez magamnak is állást foglalni. Így mindjárt mitsem nyom Beer azon argumentuma, hogy a Corvina maradványainak jegyzékeiben nem találkozunk Juvenalis-codexekkel (Spicil. p. 24: «in catalogis librorum

---

*) Hogy mily alaptalanúl, legjobban bizonyítja az a tény, hogy Beer szerint (Spicil. p. 34. 35), nem a X-ik, hanem a IX-ik századból való, és talán még a Pithœanusnál is régibb.

manu scriptorum bybliothecæ Corvini libri qui Persium vel Juvenalem exhibuerit nec vola nec vestigium» vagy hogy legalább a mi Pithœanusunkkal nem találkozunk bennük, mire Beer oly nagy súlyt fektet (Wiener Studien p. 343: «Ist nun dieses beredte Schweigen der vielen sehr sorgfältig abgefassten Kataloge für unsere Ansicht geradezu ausschlaggebend»), olyannyira, hogy szükségesnek tartja kimutatni, miszerint egy Juvenalist tartalmazó *állítólagos* Corvincodex nem lehet azonos a Pithœanussal.*) Abban ugyanis még csak kételkednünk sem szabad, hogy Juvenalis megvolt a Corvinában, az a körülmény pedig, hogy Pithœanusunk nincsen fölvéve a Corvina jegyzékeibe, a legjobb esetben csak azt bizonyítja, hogy a Corvina eddigi bibliographusainak nem volt tudomásuk arról, hogy a philologusok a Pithœanust a Corvinából származtatták. — A Pithœanus provenientiájára vonatkozó hagyomány hitelességét más oldalról kell megtámadni!

Csontosi helyes állítása szerint (Magyar Könyvszemle 1881. p. 140) csak az olyan codexeket lehet a Corvinának vindicálni, «melyekről kétségtelen adatok, milyenek: a Corvin-czímer, a Corvin-féle emblémák, az egykorú Corvin-féle kötés, a könyvmásoló feljegyzései vagy egyéb XVI. századbeli budai vagy konstantinápolyi származású jegyzetek bizonyítják, hogy a Corvinából kerültek külföldi könyvesházakba». Ezen sokféle indiciumok közül egyik sem illik a mi codexünkre. Pithounak, mint maga mondja, nem volt biztos tudomása arról, hogy codexünk valaha Budán őriztetett volna; ez nála puszta feltevés, mely csak arra van alapítva, hogy a codexen «Matthiæ nomen adscriptum est». Talán az van ráirva, hogy «Matthias Rex»? Ez bizonyítana valamit. De nem úgy áll a dolog. Beer szerint a codex első lapján van egy «argumentum omnium saturarum a manu sæc. XV infra adscriptum, quæ atramento nigro nitidoque excellit atque deinde ex saturis

*) «Das betreffende Zeugniss: «Horatius, Persius et Juvenalis nitidissime scripti in membrana; reperiuntur et in hoc exemplari variæ lectiones complures atque pertinuit olim ad bibliothecam Matthiæ Corvini regis Hungariæ» zeigt schlagend, dass an unsern codex Pithœanus (P), der nur Persius und Juvenalis enthält, nicht gedacht werden kann, umsoweniger, als die Variæ lectiones hier so besonders hervorgehoben werden, während doch bei *P* die fortlaufenden Scholien das bezeichnende Merkmal bilden.» A kérdéses codex Gisbertus Cuperus könyvtárával együtt 1717-ben elárvereztetett. L. Serapeum XVIII. 228.

ipsis res memorabiles elegit et passim in margine enotavit; eadem manus in margine superiore nomina præfixit

Persius

Juvenalis et in altero angulo *mathias 1469* *)

cui notæ alia manus sæc. XV vel XVI, quæ postea in codice non occurrit verba adiunxit *d. dyonisii festo.*» Pithou egész feltevése tehát azon az egy tényen alapszik, hogy valaki 1469-ben (tehát mindenesetre Mátyás király uralkodása idejében) nem tudni hogy hol, a codexre feljegyezte a Mathias nevet, mintha bizony Mátyás király lett volna 1469-ben az egyedüli Mátyás a föld kerekségén! Hozzájárúl még, hogy codexünk már a tizedik században a Lorschi kolostoré volt (v. ö. ezen 10-ik századbeli feljegyzést a codex utolsó lapján [Beernél p. 12]: Codex sancti Nazari Martiris Christi. Qui cupit hunc librum sibimet contendere primum Hic flegetonteas patiatur sulphure flammas), hogy tehát nem kerülhetett Lorschba a Corvinából, mint Pithou hitte, hanem megfordítva, pedig különben semmi tudomásunk arról, hogy Mátyás király a Rajna vidékéről kapott volna codexeket. Pithou nyilvánvalólag nem tudta, honnan kapta testvére a codexet, és minthogy ama feljegyzést a codex provenientiájáról az utolsó lapon fiatalabbnak, XV. XVI-ik századbelinek, nézte (a mit palæographus nem fog lehetetlennek tartani), hitte, hogy a Corvinából került Lorschba, és innen valami módon testvére birtokába. Legfontosabb végre, hogy nem ismerünk egyetlen egy codexet sem, melyen Mátyás király tulajdonjoga az ilyen marginalis megjegyzéssel volna kifejezve. Csak ezen utóbbi nehézségen segít Beer azon gyanítása (p. 24), hogy ha már minden áron Mátyás királylyal azonosnak akarjuk tekinteni a codex Mathias-át, «de librarii adnotatione qui codicem regis iussu describere instituit cogitarim», mely magyarázatához a Wiener Studienben p. 343 azt a megjegyzést csatolja, hogy senki sem fogja azt lehetetlennek tartani, a ki a kéziratokban, kivált a XV-ik századbeliekben olvasható számtalan in- és subscriptiones-re és probationes pennæ-re gondol. A mivel azonkívűl támogatni akarja Beer e hypothesisét, hogy t. i. egy párisi Corvincodexben (nr. 444, Hieron. en. sup. ps.)

*) Beer a Spicilegium két helyén is (p. 11 és 20) 1464-et ír, de más helyen (p. 23) és a Wiener Studienben (p. 342) 1469-et idéz és a Catalogue général des Manuscrits des bibliothèques publiques des departements is (I. Paris 1849 p. 330. 331) az utóbbi évszám mellett bizonyít.

is van egy ilyen subscriptio (ilyet többet is ismerünk): «A. Sinibaldus exscripsit Florentiæ a. 1488. pro Matthia rege Hungariæ» épen semmit sem bizonyít; nagy a különbség a között, hogy valaki kiírja a colophonban hogy «exscripsi a. 1488 pro Matthia rege Hungariæ» és a között, ha a margóra csak úgy oda veti, hogy «Mathias 1469». Igaza van tehát Weise-nek, mikor azt írja a Beer könyvének ismertetésében (Wochenschrift für class. Philol. 1886 nr. 7) hogy a «Mathias 1469» Beer adta magyarázata még a régibbnél is valószínűtlenebb.

De hát mi értelme lehet ama feljegyzésnek, mely az egész félreértés oka? Lehet, hogy ama sciolus, talán valami barát, a ki a XV-ik században a Beer által felemlített toldásokat firkálta a tiszteletre méltó kéziratra, unalmában vagy hogy nevét megörökítse, oda írta nevét és az évet is, melyben a codexet forgatta, de lehet az is, hogy valamely rendtársának nevét jegyezte fel megint csak unalmában azon alkalommal, hogy az pl. belépett a zárdába vagy elhagyta e siralom völgyét; és ezen második gyanítást azért tartom valószínűbbnek, mert, mint Beertől tudjuk, egy másik — feltevésem szerint egykorú kéz (Beer szerint «sæc. XV. vagy XVI.») — a pontosabb datumot is oda írta: «d. dyonisii festo».

Bármint legyen különben e dolog, annyi bizonyos, hogy a kérdéses Mátyásnak legkisebb köze sincs nagy királyunkhoz és hogy a codex Pithœanus sohasem tartozott a Corvinához.

Dr. Ábel Jenő.

Jörru.

(Észt népdal.)

Jörru, Jörru, szabad jönnöm?
  Csak ma még ne, édes.
Tegnap kellett volna jönnöd,
  Ma a házunk népes.

De majd holnap, kora reggel,
  Elvárlak ám, szépem,
Bátran jöhetsz, magam leszek,
  Csak én magam épen.

Reggel, ha a cserebogár
  A harmaton repdes,
Eléd megyek a ligetbe,
  Hisz tudod már, kedves!

Gyöngyösi János.

VITKOVICS «SPOMEN MILICÉ»-JE.

Vitkovicsnak ezt a munkáját a magyar irodalomban sehol említve nem találom, sőt arról sincs tudomásom, hogy valaki szerb nyelven irott *prózai* munkájáról emlékeznék. Toldy csak «rácz énekeit» említi, egyéb irodalom-történeteink pedig csak a nemzeti nyelven irott műveket tárgyalják s így természetes, hogy nem említik; de nem hozzák fel a róla szóló speciális életrajzok sem. Pedig ez a munka több tekintetből fontos. Ha másért nem, már csak Vitkovics írói működésének teljessége kedveért is tudomást kell róla vennünk; de másrészt érdekes azért is, mert e munka irodalmunk egy drága gyöngyének szerb nyelvre való átültetése, t. i. *Kármán «Fanni»-jának a fordítása.*

A mű czímlapján csak ez áll: «Spomen Milice (Milica emlékezete. A czim alatt egy urna, mellette egy angyal, bal kezében trombita, jobbjával az égre mutat.). Budán. A m. kir. egyetem betüivel. 1816.» Ajánlva van a mű Belgrádi Zsófia kisasszonynak. Az ajánlásból csak a következőt írom ide; «Gyakran láttalak a kertben magánosan ülni....... s ilyenkor, hidd el, Milicát képzeltem, kinek hagyományait és leveleit még fiatal koromban gyüjtöttem össze s most emlékezés kedvéért ebben a könyvben kiadom.» Aláírva: Vitkovics Mihály. Sem a czímlapon, sem másutt nem említi Kármán nevét, sem azt, hogy a munka fordítás. Ha ezt a körülményt összevetjük az ajánlásból idézett sorokkal, Vitkovics eljárását nem valami nagyon korrektnek fogjuk találni. De ha korrektnek nem is találjuk, menteni talán tudjuk. Skepticzizmusunk nem megyen annyira, hogy ezt a nemes jellemet a plagium vádjával illetni merészelnők. Nem tehetjük fel, hogy a ki a magyar babérért is csak nagy buzdítás után kezdett küzdeni, a szerbet igyekezett volna megnyerni. Pedig ez Vitkovicsnál nagy szó. Büszke volt arra, hogy magyar hazafi, azt pedig, hogy magyar író lehet, mindennél többre becsülte. Az «Óhitű magyar írókról» cz. értekezését így fejezi be: «Leteszem tollamat azzal a buzgó fohászkodással: adja a magyarok istene, hogy minden hazafi magyarúl írjon, és szaporítsa számát a magyar íróknak.» A ki így lelkesül a magyar irodalom mellett, az nem fog más nép elismeréseért törekedni; a ki hírt szerzett magának becsülettel egy helyen, mért törekednék magának hírt szerezni becstelenűl más helyen; a ki

annyi nemesnek barátságát nyerte meg jelleme fennköltségével, mért akarta volna ezt tönkretenni aljassággal? Csak az illusiónak el nem rontásáért járt el így; tettének, véleményem szerint, ez az oka. Hisz az illusio előmozdítására még a neveket is megszerbesítette: Fanni ő nála — Milica, Teréz — Szavka, Fanni özvegy barátnéja báró L.-né — Milodárovics, gr. E.-né — Csernovics, báró * * — Beogradics, gr. * * — Szecsics, T—'áy József — T—ics Joczo. S ezért ugyan ki szólná meg Vitkovicsot?

De térjünk át magára a fordításra. Az Urania szerzőihez irt részletet, természetesen elhagyta Vitkovics egészen; a «Fanni életé»-t meg így kezdi (a visszafordításban mindenütt lehetőleg Kármán szavaival élek): Alkalmat nyujtok neked kedves szerb fiatalság, megolvashatnod egy örök emlékezetre méltó szűznek irásait, a kiről elmondhatom: «A világ őtet nem esmérte . . .» s így tovább, a mint az Kármánnál áll. A bevezetésen tehát igen keveset változtatott, de annál többet a befejezésen. Én részemről szebb, költőibb befejezést képzelni sem tudok, mint a milyet Kármán írt. Azzal az ő meleg, hű és közvetetlen előadásával írja le az égbemenendő angyalnak utolsó sorait az ő T-ayjához. Még utolsó perczében is szerelmére gondol, s nem hogy ennek megsemmisülését, hanem inkább akadálytalan folytatását hiszi: «Ott majd összetalálkozunk és ott majd bátran szerethetünk.» — Mondom, lehet-e ennél költőibb felfogást képzelni is? Valjon kell-e, hogy haláltusáját előttünk vívja, s hogy mi, kik e sorok után már boldognak gondoljuk, még egyszer szenvedni lássuk? Csodálatos, de tény, hogy Vitkovics, a költő Vitkovics, szebbnek találta azt, hogy a leány előttünk hal meg; előttünk dermednek meg újjai s esik ki a toll kezéből. Ugyanis Kármán végszavaihoz ezeket teszi: «S utoljára arra kérlek, ültess a síromra szomorú cyprusfát, jeléül annak, hogy életem szomorú volt és fájdalomteljes. Nem irhatok tovább, kezeim hidegednek, szívem megszünik dobogni; mindkettő téged szeretni nem sz . . . .» Ez még nem elég. Eleáll még valami V-ics*) és levelet ír T-icsnek, a melyben Milica temetését szépen leírja; ezenkivül vannak neki bizonyos felfedezései, a melyekre mi nélküle tán sohasem jöttünk volna rá, s a melyeket ő épenséggel nem hallgathat el; vagy ha el is hallgathatná, az már isten ellen való vétség volna, sirversét elő nem adni. —«Halljuk a kenetteljes

*) Maga a fordító: Vitkovics.

levelet! — «Meghallván, hogy Milicád az örökkévalóságba költözött, siettem temetésére és a te vigasztalásodra. Őt kiterítve találtam, de te már elmentél. A nagy szomorúság hajtotta el T-icsomat — gondolám — azoknak szeme elől, a kik Milicáját már éltében eltemették. — Fehér selyem ruhában feküdt ő, fején három rózsa kibontott haja közé tűzve; koporsója zöld selyemmel volt bevonva. A világgal való elégedetlenség és az első szerelem gyönyörérzete együtt mutatkozott a halvány holt arczon. A falu apraja nagyja eljött őt megnézni. A falu fiatalsága vitte ki. Mikor a sírba tették, minden szem megnedvesedett; én megszomorodott szívvel dobtam reá három göröngyöt és felsóhajtottam: «Az örök világosság fényeskedjék neki». (Kár, hogy ebből a költői leírásból kimaradt az, hogy három papos volt-e a temetés vagy csak egy papos.) — Kedves testvérem! sírj és emlékezzél reá. Ő beléd szerelmes volt (no lám, ki hitte volna?!) s utolsó lehelletéig igazán szeretett. Ő, a mint én tudom, várta és kívánta a halált, mert látta, hogy veled élni nem engedik. (Meglepő felfedezés.) Emlékezzél rá, mert az ő ártatlan, tiszta és áldott szíve megérdemli, — s vígasztalódjál ezzel. Én ezt a sírfeliratot készítettem rá s ha helyesled, vésesd vasra és tétesd feje fölé: E sírnak zord üregében || Hervad egy ártatlan szűz leány, || Ki a míg élt igen sokat || Türelmesen elszenvedett. || A szűz szerelmet alig ismerte meg || Megszünt a világon élni || Épen a szerelem miatt. || Ti leányok, kik még szerettek, || Sírjára rózsát ültessetek || S könnyeket ontva mondjátok: || Kár volt neked még meghalnod.»

Ilyen toldása Vitkovicsnak nem egy van. Különösen azok elé a fejezetek elé szeret bevezetést, vagy utánnok befejezést készíteni, a melyekben Fanni elmélkedik, benyomásait írja le, s a melyeknek épen művészi öntudatos töredékessége teszi e munkát annyira naplószerűvé, hogy némely kritikusunk s irodalomtörténetírónk (maga Toldy is) elhitte, hogy ez a mű csakugyan Fanninak magának a naplója, s Kármán csak összeállítója. — Ezek elé Vitkovics mindig oda szokta tenni, mily körülmények közt, minek a behatása alatt stb. írta ezeket Fanni.

De még feltünőbb sajátsága Vitkovicsnak, hogy szereti az előadott események közti hézagot áthidalni. Pl. az eredetiben egy fejezet a Fanni és barátnője közt folyt beszélgetést adja; a közvetetlenül rákövetkező fejezet pedig a következő nap eseményeit beszéli. Vitkovics a barátnőket, mikor rájok esteledik, szépen

elbúcsuztatja, hősnője hazamegy, lefekszik és alszik, másnap aztán ez meg ez történik vele. Hanem néha ezzel az ő áthidalásával furcsaságba is esik. Igy például a XXII. fejezetben, a hol Fannit barátnéja arra oktatja, hogy ne fusson a társaságtól stb. E beszélgetésre okot az adott, hogy Fannit egy barátnéja meghívta mulatságba, a mit Kármán el is mond a beszéd végén. Hanem Vitkovicsnak nem tetszett, hogy egy fejezet igy kezdődjék: «Ne fusson a társaságtól édes barátném . . .» s csinált hozzá egy bevezetést, a mely ekkép hangzik: «Szórakozott lévén egy délután, elmentem barátnémhoz, a ki épen egy könyv előtt ült. A mint beléptem, letette a könyvet és újból oktatni kezdett . . . . .» — Hanem aztán a beszéd végén leforditja azt az okot is, a mit Kármán előad. — Különben ilyen átmeneteket csinált még a IV., VII., IX., X., XVII., XX., XXI., XXXVII. és L. fejezetekben is. Egyéb toldások: II., VI. két helyen, XII., XIII. két helyen, XV., XVII., XIX., XXIV. két helyen, XXIX., XXX. két helyen, XXXIII., XXXIV., XXXIX., XLI., XLII. két helyen, L. három helyen, LV. két helyen. (L. ezeket több később említendőkkel együtt e czikk végén.)

Hogy az ilyen külsőleges változtatásokat befejezzem, szükségesnek tartom még a kihagyásokat felsorolni. Ilyenek: a Fanni életének első kikezdése (Áldott legyen az a gondolat stb.); a már említett ajánlás az Urania szerzőihez; II. 10—12., X. 1—7., XI. 6, 7., XVIII. 13—15., XXV. 6., XXIX. 11., XXXIV. 13—16., a XXXVI. egészen, a XXXVIII. egészen. a XLI. 40., a XLII. 18., 25., 37., 38., 52., XLIII, 13—17., XLIX. 5., 6, 8—10., az L. 48—50. sorai. A toldások, mint láttuk, semmi lényegbe vágó változást nem idéztek elő, de a kihagyások közt már vannak olyanok, melyek ezt eszközölnek. Térjünk hát át ezekre a lényegbe vágó változtatásokra.

Fanni tragikuma szerelmének szertelenségéből foly. «Hervadásának és pusztulásának igazi forrása, mondja Beöthy, nem anynyira a szerencsétlenség, az elválás, a reménytelenség, mint inkább szerelmének módja, rendkivülisége, erőszakossága.» Hagyjuk el azokat a helyeket, a melyekből erről meggyőződünk, s megnyugszunk-e elhervadásában, természetesnek fogjuk-e azt találni? Vitkovics pedig sok ilyen helyet hágy el; hogy többet ne említsünk, elhagyja a 36. es 38. fejezetet egeszen. Igaz, hogy ezek rövidek, de Fanni szerelme nagyságának hű kifejezői. Látjuk a lánykát türelmetlenül számlálni a napokat, a melyek szeretőjétől elválaszt-

ják: «Még egy napot! meg még egyet! aztán értem jő Teréz, aztán — meglátom őtet». Kikel az örökkévalóság ellen, hogy oly szenvedhetetlenül lassan mászik. S mikor aztán a várva várt nap megjő, mily érzelmek közt írhatta naplójába: «Teréz elérkezett, de jaj! ő nem jött vele . . . Hallgassatok, kétségek! El innen! el! mennél előbb, hogy őtet megláthassam.»

Aztán, mintha ez a szerelem nem is volna olyan tökéletesen eszményi, mint a minőnek Kármán festi; része van benni a testiségnek is. A XXXIX.-ben nyiltan ki is fejezi Milica, hogy őt «T-icsnak testi adományai és jelességei bájolták és foglalták el», s ugyanott kifejezi azt az aggályát, hogy nincs ereje a testiség legyőzésére, nincs oly ereje, mely szerelmi pályáján «szent tisztasággal és tökéletességgel végig vezetné.» Ha ehhez hozzávesszük a XL. 70. sorában tett változást és a XXVI. 11. sorát, igazolva látjuk fentebbi állításunkat.

Ezzel szemben T—aynak jellemét szebb fényben tünteti fel, mint Kármán. Ugyanis kihagyja azt a részletet, mely miatt valaki T—ayt léha fecsegőnek, meg tudj' isten minek nem nevezte el. Értem a XXXVII. fejezet következő sorait: «Nyomós ábrázattal, az ország nagyjainak házi állapotait, melyeket a városban minden czipővarga tud, nagy szorgalmatossággal és szinte oly nyomós ábrázattal előszámlálta.» — Vitkovics csak annyit mond róla, hogy «országos dolgokról beszélt» Fanni atyjával.

Fanni atyját sem festi olyan vadnak és kegyetlennek, mint Kármán. A hol Fanni úgy közbevetőleg keményszívűnek mondja *atyját,* ott Milica inkább *mostoháját* hozza fel. A Milica apja olyan igazándi papucshős, ki leányával csak felesége bujtogatására bánik rosszúl. Így pl. Kármánnál, XLVIII.: «a kártörülő hír megrútítva és hazug nagyításaival vitte (Fanni) esmeretségét *atyja* elejében s ő ezen «keményen felindulva» terem leányánál s tesz neki szemrehányásokat.» Vitkovicsnál ezzel szemben azt találjuk: «Rosszakaró fecsegők *mostohámhoz* vitték a hírt, hogy nekem szeretőm van» s csak a mostoha bujtogatására megyen el a haragos apa lányához, hogy azt hazavigye. De ezzel megint csak hátrányosan változtatott Vitkovics. Hogy Fanni egyszerre, lelke egész hevével szereti meg T—ayt, épen onnan magyarázható, hogy széles e világon nem volt senkie, kihez szeretettel közeledhetett volna. — Ennyi az egész lényegbe vágó változtatás.

A mi a fordítás becsét illeti, az bennünket magyarokúl nem

igen érdekel. Csak általánosan teszek rá egy pár megjegyzést. Vitkovicsról tudva van, hogy a szerbet nyelvtanosan nem igen beszélte. Természetes tehát, hogy fordítása sem igen sikerült. Körülíró, nehézkes, nem szabatos. Kármánnak pedig egyik igen erős oldala a szabatosság; régibb iróink közül Faludy után ő a legszabatosabb, és így Vitkovicsnak ez a körülirogatása, szabatlansága annál szemeszúróbb. Kármán lendületességét, könnyedségét épen nem közelíti meg; noha több helyütt meglátszik rajta a lendületességre törekvés, és ott, a hol Kármán ilyetén helyeit annyira mennyire sikerülten lefordítja, belehevül s a magáéból tesz hozzá, a mi által azonban többnyire elrontja a hangulatot, mert toldásai többnyire semmi egyebek, mint semmit mondó frázisok és léha áradozás. Igy pl. XLII.-ben, mikor Fanni azt a kedélyváltozását írja meg barátnéjának, melyet szerelme idézett elő. Kármán: «Minden élő állat barátom, minden ember testvérem — általölelhetném mindazt, a mi él, megcsókolnám most, és szívesen megcsókolnám még mostoha testvéreimet is, és még abban a szempillantásban is, a melybe' kínoznak». — Vitkovics ezt lefordítván hozzá teszi: «Mint megváltoztatja az embert a szerelem, az isteni szerelem. Minden kedvére van. Szivéből minden rossz indulat elszáll, s az az isteni jóindulat szállja meg, hogy mindenkivel jót tegyen.»

Különös, hogy Vitkovics, ki a szerb *nép*dalokat ismerte s ennek következtében a nyelvet is, népies kifejezéseket, fordulatokat egyáltalában nem használ. Csak egyetlen egy helyen, a 48. fejezetben találtam ilyet, hanem ez aztán igazán sikerült. (Eredetiben közlöm. l. Függelék II.). Különben pedig az egész fordításról csak azt mondhatom, a mit Saffarik [1]) Vitkovics egyéb szerb fordításairól mond: «höchst mittelmässig.»

Czélom ez ismertetéssel csak annak a kimutatása volt, hogy Vitkovicsnak ez a szerb munkája is csak *fordítás* és nem, mint a szerb irodalomtörténetek, könnyen érthető okból, mondják szerb eredeti, sőt az újabban megjelent pancsovai 2. kiadásra [2]) oda van írva, hogy «Vitkovics M. elbeszélése», hogy tehát Vitkovics eredeti munkákkal csakis a magyar irodalmat gazdagította. Ugyanis a

[1]) Geschichte d. südslavischen Literatur. III. k. 342. l.

[2]) Spomen Milice, pripovest M. Vitkovića. Pančevo (év nélkül). Braća Jovanović. — Narodna Bibliotheka Nr. 17.

Toldy által említett «rácz dalok» nyomtatásban nem jelentek meg s a szerb irodalomtörténetek nem is vesznek róluk tudomást.*)

I. *Toldások és átmenetek.* A szövegben idézetteken kivül. IX. §. Kevés ideig beszélgettem vele, s aztán siettem haza. Útközben azon gondolkoztam, micsoda segítséget nyujtsak ennek a szánalmat érdemlő asszonynak. XIII. §. Fájdalmat okozó gondolataimat elűzendő, gyakran meglátogattam barátnémat. A minap egyéb beszélgetésünk közt kezdé történetét elbeszélni. XX. §. Este volt már, midőn beszélgetésünket befejeztük. Nyughatatlanul töltöttem az éjet. XXXVII. §. Szomorúan váltunk el s én egészen elgondolkozva jöttem haza. Háziaim erősen készülődnek a *budai* útra. (Vitkovics t. i. elég ügyetlenül Budára helyezi azt a mulatságot, a melyen Fanni-Milica megismerkedik T-ayval. Pedig ezt a mulatságot Teréz apja azért rendezi leányai kértére, mert ezek a *falusi* magányt nagyon megunták.) L. §. Mikor a kocsira vezettek, azt a sírást és jajgatást lehetetlen leírni. Szávka vezetett; én széjjel nézek, nem látnám-e meg még egyszer, csak még egyetlen egyszer őt és ő engem, Szávka sírva megcsókolt és fölemelt a kocsira. — U. ott. Elmentével megkönnyebültem, de nem sírhattam s szívem összeszorult. — II. §. Egyetlen egy leányodat itt hagytad s az emberek keménységének átadtad. — IV. §. Szerencsémre megismerkedtem egy özvegygyel, a ki két szép gyermekével . . . . VI. §. Én barátságos meghivásukat megköszöntem s kevés ideig ülvén, őket elhagytam. VII. §. Hazajöttem és meggondoltam, hogy hát «a hiba az enyém . . . .» X. §. Sokáig élveztem az adományozás szent érzelmét s égi örömmel telve értem haza. — XIII. §. Igy panaszkodott előttem ez a szegény özvegy, és én résztvevő szívvel hallgattam meg őt, s mintha anyám lett volna, úgy vigasztaltam; azután pedig elváltam tőle. — U. ott. Oh istenem! segítsd őt, mert az emberek alig, vagy épen nem segítik s arcukat tőle elfordítják,

---

*) A mi nyomtatásban szerb munka tőle megjelent, annak teljes lajstroma ímitt következik:

Bászne. (Mesék.) A szerb letopisz. VI. 97.

Nadpiszi. (Epigrammák) u. ott. V. 76 és VI. 96.

Zselanje. Gessner idyllje. Dávidovics Szerb ujságában. 1818. Nr. 48.

Odijelo iz' Triesztа, vígj. 4 felv. J. F. Jünger után. Budán 1830, 8-r. 107 l.

Spomen Milice, a mit most ismertettünk.

Na szmrt Ida Belanovicsa, szt. Andreiszkog szenatora. Mint melléklet Dávidovics Szerb ujságának 1819, 48. számához. Ugyanaz külön is: Budán 1819 — 8-r. 2 lap. Ha ez nem valamely magyar versének átdolgozása, úgy akkor ez csakugyan szerb eredeti. Hanem ezért semmi esetre sem fogjuk irigyelni a szerb irodalmat.

segíts te ő rajta. XXIX. §. Én beugrom a kocsiba, ránézek s a kocsi elszalad. XXXIII. §. Mit sem tudtam szólni, ajkam megkövült s szerencsésen azzal vágtam ki magamat .... L. §. Józsim, hát te is elhagysz! sikolték s az erőtlenségtől elszunnyadtam. — LV. Jaj nekem, a ki semmi rosszat nem tettem, senkit nem bántottam és mindenki iránt jónak mutattam magamat! Oh ég! lásd, hogy szívem ártatlan, és hogy annyi megszólást és csufolkodást vetnek rám.

II. — Gle! csuo szam ti lep glász. Gledaj ti nyé! Miszlio szam, nezna ni vode zamútiti, a ona jost milovati i sz' momkom sze szlizati! Csekaj! Naucsit tyu te! Szpremaj sze, tornyat tyes sze odovud ... . Sta mi je ón vety za csoveka? Bezdjelnik, szkitalica, nit ima zvanija, nit kutye, nit kutyista .... Szad je prozsmírio, pak vety za devojkama trcsi. —

III. Példák a *körülírogatás* és *szabatlanságra*. K.: Kellemes tavasza az első emberi életnek, mint a reggeli álom eltünsz. V.: Kedves gyermekkor, te az emberi élet tavasza vagy, de ah, mint a reggeli álom hamar eltünsz. — K.: A pelyhek szaporábban hullanak és nevelik a havat, mely az éjjel beterítette a földet. V.: A hó szaporábban hull, mely az éjjel beterítette a földet. — K.: Oh mely más vagyok én különösen (= különben, más esetben.) V.: Oh mely más vagyok én, ha magam vagyok. — K.: Kerestem én is a gondolatot és az előlem elsuhant, a hangot és az torkomon akadt. V.: Én gondolkoztam, mit mondjak neki s nem találtam tárgyat a beszélgetésre. — K.: Tapintása ... V.: Ha kezemet megfogja ... stb. stb. Különben szóbőségére talán elég fényt vet, ha felemlítem, hogy ő nála: érzelem, szenvedély, indulat mind egy t. i. tyuvsztvoványe.

PIUKOVICS GÁBOR.

Dvina partján.

(Finn népdal.)

Dvina partján, nyirfák alján
Gyönyörű dalt hallottam,
Mikor a nap lemenőben
Elmerült a habokban:

Tova repűl ifjuságom,
Elsuhan, — mint a hullám;
Szerelem ég kebelemben,
Dalom panaszt zeng csupán.

Megérem-e, hogy valaha
Rám borúl még angyalom?
Oh! ha tudná, hogy én most is
Távolból őt siratom.

GYÖNGYÖSI JÁNOS.

GYÖNGYÖSI ISTVÁN MŰFORDÍTÁSAI.*)

I. Páris Helenának.

Paris, Priamusnak Trójai Királynak Fia halván Görög Ilonának, Menelaus Felesége szépségének hirét, Trójából Lacedemonba avagy Spartába a Tengeren által Hajóz, a hol a Menelaus őtet jó szívvel fogadja és csakhamar szorgos dolgai miatt Házátul messze elmenvén, addig Párist, mint kedves vendégét Feleségének Helenának, azt pedig Párisnak gondviselésében ajánlja, és Házának Gazdának tészi. Azonban Páris illy alkalmatosságot nyervén, szerelmét kijelenti, és ezen Levélben mindenféle Mesterséggel, dicsérettel, hizelkedéssel, Igéretekkel, Kérkedéssel, Menelaus kissebbségével ostromolja Helenának asszonyi gyarlóságát és arra ösztönzi, hogy véle Trójába el szökjék, a hol a Trójai Hatalom mellett bátran megmaradhat, s így kezdi beszédét:

Ez köszöntést küldi Páris Helenának,
Lévén egészséged ő kivánságának
Czélja, melyet csupán tőled vár magának,
Mert nincs nálad nélkül épsége tagjának.
Kimondjam? vagy nem kell tüznek czégért tenni?
Mely lángra fényével szokott kijelenni.
Szerelmem is talált nyilvánságra menni,
Talán nagyobbra, mint kivántam volt lenni.
Bár eltitkolhassam, mig üdő nem lészen,
Mely örömben vegyes félelmet nem tészen
De rosszul tettetem, mert a tüz egészen
Magát elárolni mindenkor van készen.
Név szerint a dolgot hogy mondjam, ha várad,
Égek és szerelmem személyedtől árad,
Szivem reménségtől majd hizik majd szárad,
Im ebből értheted elmém miben fárad.
Megbocsáss, kivallom hogy ezt bátorsággal,
Ne légy verseimhez azért meguntsággal,
De olvasd tovább is kezdett buzgósággal,
S szinedhez illendő kegyes méltósággal.
Biztat az már, hogy bévetted levelemet,
E képen bevészed, hiszem, személyemet,
Folytassa a Vénus ebben reményemet,
Ki te személyeddel biztatott engemet.

*) Közli Dr. Nagy Sándor. A bevezetést l. fönt 31—43. l.

Azért netalán véts s mást vélj én helyettem,
Tudd meg, hogy én erre nagy sugárlást vettem;
Sőt ide isteni intésből küldettem,
Kezdett dolgomban már áldást is érzettem.
Te néked is szükség erre figyelmezni,
S isteni végzéssel rettegj ellenkezni,
Parancsolatjának sőt siess kedvezni,
S igérete szerint velem megegyezni.
Nagy bért ugyan, de nem érdemetlent kérek,
És just hozzád méltán magamnak igérek,
Mert Venus fogadta, hogy oly üdőt érek,
Melyben hozzád, mintegy hitvesemhez férek.
Ez vala vezérem nékem alattomban,
A tengeren levő kétséges utamban,
Kinél is a tenger levén hatalomban,
Mindenkor jó szelet alkotott hajómban.
De szándékomnak is ő legyen vezére,
S mint értem tengerre csendességet mére,
Felzajdult szivemnek ugy segitségére
Jöjjön s juttassa azt révpartra végtére.
Onnan hazul hoztam lángját én szivemnek,
És nem itt nyertem azt, higyj bár beszédemnek,
Még otthon nevetett tüze szerelmemnek,
Ez is volt az oka eljövetelemnek.
Nem a mord tél tartja itt szorult testemet.
Sem nem hajtott ide tévelygés engemet,
De önként hajóra rakván seregemet,
Csak a föld okozta eljövetelemet.
Nem kereskedésben hajóim fáradnak,
Mert több kincsem vagyon nékem mint Uradnak,
Sem okot látásra városid nem adnak,
Gazdagabb városim lévén, mint magadnak.
Csak te vagy az oka én utazásomnak,
Téged Vénus igért mert hites társomnak,
Még nem volt szinedben része látásomnak,
Midőn czélja valál már kivánságomnak.
Előbb formáltam ki képedet eszemben,
Mint sem ábrázatod tünt volna szememben,
Első vala hire szinednek fülemben,
Második de annak szerelme szivemben.
Ne is csudáld, hogy oly messzünnen sértettem,
Gyulasztó nyiladtól s azonnal szerettem,

Isteni végzésnek ezt lenni értettem,
Mely ellen mit vétnél, értsd meg, mit követtem.
Tömlöczében levén még anyám méhének,
Szülésnek napjai még el nem telének,
Éjjel egyszer reá oly álmok jövének,
Mintha égő fáklyát szült volna férjének.
A mely fáklyát mihelyt ő kipottyantotta,
Legottan a várost ez fellobbantotta,
Égett és a tüzet senki sem oltotta,
Még a várost épen porrá nem rontotta.
Felijedvén adja atyámnak tudtára,
Jövendölők gyülnek magyarázatjára,
Kik igy magyarázzák eztet utóljára,
Hogy pusztitó tüz száll általam Trójára.
De jól is mondották, mert bételjesedett,
Trójára azon tüz már leereszkedett,
Mihelyt a te hired hozzánk kerekedett,
Melytől tudni illik szivem hevesedett.
Ezt nem értvén atyám, akkor elvettetett,
Egy pásztor meglelvén de felneveltetett,
Akkor is a sors bár parasztnak tétetett,
De szinem, erkölcsöm nemesnek hirdetett.
Egy völgyes barlang van Idának hegyében,
Hol sok árnyékos fák nőnek térségében,
De sem juh, sem kecske juthat teteiben,
Nem koptatja fogát az ökör füvében.
Innen néztem egyszer bástyáit Trójának,
Oldalához vetvén hátamat egy fának,
Azonban lábzörgést füleim hallának,
Gondoltam azt lenni föld indulásának.
Nehéz hinni, de én igazat beszélek,
S ha szabad volt látni, hirdetni se félek,
Im áll Mercurius előmbe mint lélek,
Kinek aranyvesszőt kezibe szemlélek.
Három Isten asszony ezt hamar követi,
Junónak, Pallásnak kezeit hirdezti (?)
Harmadik a Vénus, ki magát tetszeti,
S mosolygó szemeit elsőben rám veti.
Ott a nagy félelem meghűti véremet,
Rettegés fáztatja borzogó testemet,
Csuklás fojtogatja dobogó szivemet,
Biztat Mercurius, látván félelmemet.

Ne félj, Dardanusnak (ugymond) unokája
Három Isten asszony versengő munkája
Azt kivánja, hogy légy szépségnek birája,
Mond meg, kinek legyen ékesebb orczája.
Nézd ezek (mutatja Isten asszonyokat)
Immár magok között versengettek sokat,
Hogy ki vett szépségben több ajándékokat,
Jól megnézd, itéld meg te azért azokat,
Ez a Jupiternek ő parancsolatja,
Bizonyságul arany vesszeit mutatja,
Mely ellen ne vétsek, intve mondogatja,
Azonban elölem magát eliktatja. *)
— — — — — — — —
Atyám ősz hajait fogván mutogatta,
Tekintsd azt. óh Fiam, gyakran mondogatta,
Anyám is ölelve szemit szorongatta,
S elmenetelemet szóval tartóztatja.
Cassandra húgom is, hogy ezek beszélnek,
Már csomóit oldják a hajókötélnek,
Elérkezik, haját bocsátván a szélnek,
S oly szint mutat, mint kik valamitől félnek.
Kezeit kapcsolván gyenge homlokára,
Hova sietsz, ugymond, házadnak kárára,
Hidd el, bizony tüzet hozsz vissza Trójára,
E viznek, melyen mégy, égés lesz az ára.
Valóba igazán ő ezt jövendőlte,
Mert a mondott tüzet szivem itt meglelte,
Kegyetlen hévségét ki bennem nevelte,
És elolthatatlanságra vezérelte.
Megindulok egyszer, a habok hallgatnak,
Nékem a tengerek kedvezni látszatnak,
Engedelmes szelek jó reményt mutatnak,
Engem rév partjához csakhamar juttatnak.
Urad is béfogad önnön hajlékában,
Ez is Isteneknek vala tanácsában,
Megmutogat mindent ő ugyan házában,
S a mi méltó vala látni országában.

*) Sajnos, hogy a költeményből itt nehány vers hiányzik. A kéziratban e hiány nincs jelezve, mi arra mutat, hogy a másoló nem vette észre. Vajha a véletlen alkalmat nyujtana e hézag kitöltésére!

De kivánván látni a dicsért szépséget,
Szemem nem lelt másban ott gyönyörüséget,
Egyszer pedig látván a többi közt téged,
Elhültem és szivem uj gondokkal égett.
Hasonló volt hozzád Vénusnak orczája,
A mint emlékezem, hasonló formája,
Midőn szépséginek valék hiv birája,
S nyertesen ment végbe versengő munkája.
Ha te jöttél volna azon pörösségben,
Vénus győzedelme lett volna kétségben,
De már ő legyen bár éltesebb az égben,
Te vagy bizony legszebb a földi térségben.
A hir te felőled tett nagy dicséretet,
Nincs oly föld, ki téged immár nem hirdetett,
Még hasonló hozzád eddig nem született,
Bár Phrigiát járd el, vagy a napkeletet.
Hidd el, nem hazudok kegyes személyednek,
Hogy kissebb a hire te ékességednek,
Mint sem valósága legyen szépségednek,
A hir csak árnyéka nagy dicsőségednek.
Szép vagy, mint az angyal, nincs homály képedben,
Gyöngy és gyémánt fénylik a te két szemedben,
Hó s rózsa szin játszik vig tekintetedben,
Csupa méz lakozik erős beszédedben.
Páva módját tartja egyenes lépésed,
Mint czimbalom hangzik rendes nevetésed,
Merő sziv táplálás szép beszélgetésed,
Ráró méltóságát követi nézésed.
Theseus szive méltán éretted dobogott,
Méltó volt, hogy ily férj téged elragadott,
Rád midőn a Bálban mezitlen akadott,
Mely játék szokásból nálatok támadott.
Hogy elragadott, az dicséretes nálam,
De hogy visszaadott, még most is csudálom,
Előbb történt volna én nekem halálom,
Mi ily nagy prédától megválni nem álom.
Téged e kezeim eleresztenének,
Élő kebelemből avagy kivennének,
Ha erővel ugyan csak visszakérnének,
Házasság jutalmi előbb meglennének.
Add meg csak magadat, engedj kérésemnek.
Állhatatosságát veszed hivségemnek,

Országoknál inkább tetszettél szivemnek,
Kiket igért Junó jó itéletemnek.
És megölelhessem csakhogy személyedet,
Pallástól igért bér megvetést szenvedett,
Meg sem bántam soha, választva tégedet,
Elmém e tanácsban már megkeményedett.
Nemes házasságát nem nemtelen kéri,
Mert én nememet is nagy dicsőség éri,
A mi menyegzőnköt minden megdicséri,
S becstelennek lenni senki sem ösméri.
Istentől származni hogy ha böcsös nálad,
Én nemzetségemet akkor nem utálod,
Pliast és Jupitert hogy ha felszámlálod,
Az én össeimnek rendiben találod.
Atyám Ásiában bir sok országokat,
Véghetetlen szélü nagy tartományokat,
Láthatsz ott sok várost, aranyos házakat.
Templomoknak lenni gondolnád azokat.
Meglátod ott Tróját Ilium várával,
Nagy magos tornyokkal, rakott bástyájával,
Kit Phoebus épített isteni munkával,
Ugy mint hárfájának hatalmas hangjával.
Sok ott igen a nép, majd a föld sem birja,
Gondolnád, hogy nincs ott a halálnak sirja,
Szép a nip, hogy szebben képirás sem irja,
Oda szorult minden boldogságnak zsirja.
Midőn már hajóim Trója felé térnek,
Megládd, mely sok anyák elődbe kiérnek,
A kik seregestül városba kisérnek,
A sok menyecskék majd házunkba sem férnek.
Hányszor mondod, ó mely szegény én országom,
Kiváltkép Achajabéli tartományom,
Egy városba sincs ott annyi gazdagságom,
Mint mennyit egy házban lát itt asszonyságom.
Spártát ugyan mégis azzal meg nem vetem,
Hogy Görögországát ily szókkal illetem,
Mert ámbár ne légyen egyéb tekintetem,
Csak hogy ő szült téged, boldognak hirdetem.
De paraszt fösvénynek abban itéltetett,
Hogy nem ad te néked méltó becsületet,
Ily nagy kincsnek nem tud szerezni keletet,
S formádra illendő köntöst s készületet.

Több pompa illeti a te személyedet,
Bővvb tréfa s nyájasság érzékenységedet,
Mert a jó sors néked oly formát engedett,
Mely kivánja gyakrabb gyönyörüségedet.
Ily ékes orczának ékesen kell élni,
Ezüstben, aranyban, gyémántban szemlélni,
A verőfénytől is szükség ennek félni,
Szüntelen vigadni s a gondtól kimélni.
Nézd csak szép ruháit ezen férfiaknak,
Kik velem a gazdag Phryigiában laknak,
Megtudhadd asszonyi nálunk az uraknak
Mely ékességeket ő magokra raknak.
Ha te is egyszer lészsz Illium várában,
Más ruhát vehetsz fel majd minden órában,
A mit szem száj kiván, minden van Trójában,
Nincs szünet a tánczban, nincs a muzsikában.
Légy hát engedelmes kérlek te hivednek,
És hajuljon hozzám kegyelme szivednek,
Therapnei *) leány, czimere földednek
Vedd a phrigiai vőlegényt férjednek.
Phrix volt Ganymedes, lakosa Trójának,
Sőt egy gyümölcse volt nemzetem ágának,
Jupiter fogadott kit pohárnokjának,
Hogy az ő kezéből Istenek innának.
Phrix volt Pithonus is, véremből támadott,
Mert atyámmal együtt ősömtől szakadott,
Kit piros Aurora titkon elragadott,
Isten asszony levén férjének fogadott.
De még Anchises is Phrix volt s ott született,
Kit a gyors szerelem annya megszeretett,
S vége házassági szövetséget vetett,
Örül rajta s töle hogy fiat nyerhetett.
Már Isten asszonyok ha igy kedvezének
Most tégedet kérő Páris vérségének,
Hogy abból magoknak férjeket szednének,
Mért Párist Helena nem venné férjének.
Mi több, ha üdömöt s formámat szemléled,
És uradhoz képest azt jól megitéled,
Nem hiszem, hogy helyes törvényed kiméled,
S férjednél méltóbbnak személyemet véled.

*) Therapnæ laconiai város volt Helena szülőhelye.

Nem akadsz én nálam oly gyilkos ipára,
A mint Atreusra, uradnak attyára,
Ki gyermeket sütve tette asztalára,
Thiestis öccsének rut vacsorájára.
Látván a fényes nap a mely gonoszságot,
Irtózván nem bocsát rá világosságot,
És szokott utjából azonnal kihágott,
S visszatért, ne látná hogy e gonoszságot.
Priamusnak attya teljes életében
Nem förtőzött vala ipának vérében,
Sem Myrtoum tenger nem részes vétkében,
Mint urad nagyattya, ki Pelops nevében.
Ősöm attyát pokol vize nem áztatja,
A hol van uradnak ösének az attya,[1])
Ki sok almát lát, de azt nem szakgathatja,
S torkig levén vizben, még azt sem ihatja.
De mi haszna nyelvem ebben fáradozik,
Ha férjed az, a ki ezektől származik ;
Csudálom Jupiter hogy már nem változik,
És e háznak ipa[2]) lenni nem irtózik.
Óh nagy gonoszsága a vak szerencsének,
E méltatlan téged tart ő hitvesének,
Egész éjjel te vagy dija örömének,
Ölelgetésedben van része mellének.
Én csak étel fölött láthatlak sokára,
Még ez is szivemnek esik nagy kinjára,
Ellenségnek tartsad azt vacsorájára,
Mely az én italom- s ételemnek ára.
Annyiszor megbántam, hogy szálltam házadban,
Valahányszor láttam te paraszt uradban,
Hogy vastag karjait vetette nyakadban,
S ő nyaka is függött te ékes karodban.
Irigylem, megvallom és csak mérget eszem,
Ha takargat téged. majd megvesz az eszem,
S csókolgatástokat midőn észben veszem,
A poharat szemem eleibe teszem.
Midőn pedig gyenge tested szorongatja,
Leütöm szememet, a könyv azt áztatja,

---

[1]) Czélzás Tantalusra, Menelaus nagyatyjára.

[2]) Helena atyja Jupiter volt, ki, hattyúalakot öltve magára, Leda laconiai királyleányt meglátogatta.

Megdagadt a számban az étel falatja,
Nyelvem csak fel s alá kelletlen forgatja.
  Sokszor inségemben nagyot sohajtottam,
De azt is szemléltem, füllel is hallottam,
Hogy nevettél rajta, midőn igy kinlódtam,
És te mosolyogtál, ha én fohászkodtam.
  Gondolám, ó jaj, mely iszonyu a véred,
Hydrák szörnyüségit módoddal feléred,
Az én nyavalyámat ki magad ösméred,
Mégis sebeimre eczetedet méred.
  Tigris volt az anyád, attól születtettél,
Méreg s sárkánytejet ömlő helyett ettél,
Merő fene vadak között neveltettél,
Az emberi vérben semmi részt nem vettél.
  Vagy de inkább vettél sőt nagy kegyességet,
Látszik, hogy Jupiter atyád és vérséged,
Megbocsáss, hogy igy szólt kínjában vendéged,
Szép Léda volt anyád, ő szoptatott téged.
  A szerelem merő maszlag az embernek,
Sok háborut indit, mint szél a tengernek;
Majd éled, majd lankad, majd indul a pörnek,
Vesztesége semmit nem enged a szernek.
  Sokszor akartam már kedvezni fejemnek,
S borral eloltani lángját én szivemnek,
De ezzel csak tüzet gyujtottam tüzemnek,
Bortól nevekedett lángja égésemnek.
  Hogy mindent ne látnék, sokszor elfordultam,
És a tányéromra arczczal leborultam,
De szined magához huzván megmásultam,
És te látásodra csak visszaszorultam.
  Mit tegyek? nem tudom, immár utóljára,
Mindkettő szivemnek válik nagy kárára,
Játéktokat nézni ugyan fájdalmára.
De téged nem látni még nagyobb kinjára.
  Titkolom, mint lehet, megveszettségemet,
De már czégéresnek látom szerelmemet,
Nem hazudok, érzed mert te is sebemet,
Érzed, s bár csak magad ösmernéd tüzemet.
  Óh mely sokszor félre siettem érkezni,
A midőn szemeim látszattak könyvezni,
Hogy ne talán Urad találna kérdezni,
Mi az oka hogy engem lát epedezni.

Ó hányszor sebemet példázva nyomoztam,
S vakmerőségemért az italt okoztam,
Másoknak szerelmit ugyan elől hoztam,
De én minden szómmal orczádra czéloztam.
A költött név alatt magamat értettem,
Mert tudd meg, én vagyok a ki igy szerettem,
S hogy vásottabb szókkal bátrabban élhettem,
Magamat részegnek nem egyszer tettettem.
Megoldott keszkenőd egyszer jut eszemben
S mezitelen melled akkor tünt szememben,
Ennél ékesb még nem akadt nézésemben,
Noha már sok szép szint láttam életemben.
Homály ehhez képest hónak fejérsége,
És kéreg az édes tejnek gyengesége,
Szerecseny, ugy tetszik, Jupiter szépsége,
Midőn fénylik a te melled ékessége.
Ezen álmélkodván majd félholttá lettem,
És a miut poharat egy kezemben vettem,
Érzékenységimet én ugy elvesztettem,
Hogy aztat kezemből épen kiejtettem.
Leányod Hermoine tetszik orczájárul,
Mert ez is sok kincset termetiben árul,
Ha csókot nyert tőled, függvén ő nyakárul,
Én mindjárt más csókkal levettem szájárul.
Néha hanyatt dőlvén mondtam énekeket,
S dúdoltam másoknak régi szerelmeket,
Vagy pedig nagy hamar elhagyván ezeket,
Reád értvén adtam sok titkos jeleket.
Te legfőbb társaid nem levén másokkal,
Chimene és Aetra, azért én jó okkal,
Sokáig a minap beszélvén azokkal,
Kezdem hóditani hizelkedő szókkal.
Értelmét de adták ők ily feleletnek,
Hogy ők keritőim nékem nem lehetnek,
Mert ezen dologban nagy veszélyt lelhetnek,
Azonban kérésim közt csak hátot vetnek.
Nem volna soha jobb ennél az esetnél,
Mintha viadalnak bérivé tétetnél.
És nagy bajvivással elnyerettethetnél,
S a diadalmasnak hitese lehetnél.
Amint Hippomenes munkáját nem szánta,
Futásának bére levén Atalanta,

S mint Hippodumeért Pelops fegyvert ránta;
Mert diadalmasnak eztet attya szánta.
S valamint Hercules hatalmas karjának
Csufja lett ereje Achelous szarvának,
Midőn ágyat kérnek a Dejanirának,
Akarván hitesül kiki ezt magának.
Én is igy fizetnék vad ellenségemnek,
Növne bátorsága éretted szivemnek.
Vagy vége szakadna unalmas éltemnek,
Vagy jutalma lennél én vitézségemnek.
De nincs más mód benne, meg kell azt ösmérni,
Hanem alázatos könyörgéshez térni,
S téged szép asszonyom buzgósággal kérni,
S csókkal lábaidat (ha engeded) érni.
Óh görög asszonyok egy gyönyörüsége,
Óh két bátyáidnak nemes dicsősége,
Óh a Jupiternek méltó felesége,
Ha azt nem tiltaná atyai vérsége.
Vagy én veled együtt haza vitettetem,
Vagy számkivetésben itt eltemettetem,
Mert nemcsak körmözve nyiladtól sértetem,
Hanem csontig ható sebtől gyötörtetem.
Azért is még nyelvem méltán ezt mondhatja,
Hogy jövendölés volt húgomnak szózatja,
Mondván, hogy az égből egy nyil általhatja
Mellemet, a mint ezt az eset mutatja.
Végy tehát szivedben jámborabb félelmet,
S meg ne vesd az égből adatott szerelmet,
Adj már kérésemnek egyszer engedelmet,
S ne hagyj dolgaimnak ily nagy késedelmet.
Sokakról kell véled még beszédet tennem,
De ezeknek immár más időt kell tennem,
Azért szemben veled hogy lehessen lennem,
A háló szobádban engedj engem mennem.
Vagy szégyenled, a vagy tartod gonoszságnak,
Törvényét megszegni igaz házasságnak?
Nagy példája vagy te a balgatagságnak,
Ne mondjam dolgodat merő parasztságnak.
Gondolod-é vallyon, hogy e végben mehet?
S ez ékes ábrázat bün nélkül el lehet?
Ily igérет senki magának nem tehet,
A míg leheletet ékes teste vehet.

Azért vagy vess véget a vad keménységnek,
Azok ellen, a kik szerelmedtől égnek,
Vagy ne légy czimere ily nagy ékességnek,
Pörlösse a szépség szemérmetességnek.
Gyönyörködik Vénus vendégházasságban,
Részes Jupiter is az ily tolvajságban,
Mert ez tette őtet nálad atyaságban,
Az tett téged nála a leányi ágban.
Léda is az anyád e szokást folytatta,
Jupiternek kölcsön magát oda adta,
Őtet vendég férjnek ágyába fogadta,
Mit követhetsz te is, azzal megmutatta.
Azért hogyha épen el nem fajzik a vér,
Melyet szüleitől vesz a magzati ér,
Sem Jupiter szokott utjától meg nem tér,
Sem Léda lányához a tisztaság nem fér.
De légy jámbor s akkor fénylik tisztaságod,
Midőn velem Tróját látja asszonyságod,
Akkor csak magamon kapjon kivánságod,
S add, egyedül legyek a te gonoszságod.
Legalább vétkezünk most oly gonoszsággal,
Melyet elmoshatunk az uj házassággal,
A mint ezt igérte nékem valósággal
Vénus, hogyha akkor nem élt hazugsággal.
Ezt urad is bár nem szóval parancsolja,
De cselekedettel mintegy javasolja,
Mert elment s késését hosszabbra pótolja,
Vendége lopását hogy igy ne gátolja.
Nem volt alkalmatos üdő életében,
A melyben ment volna Kréta szigetében,
Ő mert a (?) csalárdság vala a szivében,
Tudta, mi történhet ő távollétében.
Megindul, de hogy még uj rendeket tegyen,
Hozzád fordul s nyelve ily szózatra megyen,
Trójai vendégre gondod — ugymond — legyen,
Hogy unalmat addig szivére ne vegyen.
Te parancsolatját uradnak megveted,
A mire ő intett, azt el nem követed,
Vendégedhez magad épen nem életed,
Nincs rá gondod, őtet búval emészteted.
Valóban elméje tompa a fejeduek,
És érzékenységi nagy hibát szenvednek,

Látja méltóságát hiszed-é szinednek?
A vagy megfoghatja árát szépségednek?
  Ne hidd, meg nem fogja, mert ha jól itélne,
És oly szépnek téged minémü vagy, vélne,
Szép módjával ennek okosabban élne,
S idegen férfira téged bizni félne.
  Azért ne légy szómhoz bár hajlandósággal,
S harczolj tüzem ellen állhatatossággal,
De kényszerittetünk élni bátorsággal,
Uradtól adatott alkalmatossággal.
  Valóba, megbomlik akkor a mi eszünk.
És még férjednél is ostobábbak leszünk,
Ha ily bátorságos időben rést teszünk,
S abból kivánt hasznot magunknak nem veszünk.
  Hozzád mátkát mintegy tulajdon kezével,
Vezet és hitesét ő szeretőjével
Egybe zárja, fel nem érvén azt eszével,
Élj azért férjednek együgyüségével.
  Csak egyedül fekszel az özvegy szobában,
Hosszas éjtszakának levén unalmában,
Magam fekszem én is özvegy nyoszolyában,
A melynek kő tetszik lenni párnájában.
  De ha a sors minket közös nyájasságban
Összekerit mintegy alkalmatosságban,
Nem lehet oly fény a déli napvilágban,
Mint azon éjjeli sötétes vakságban.
  Akkor én tenéked letészem hitemet,
Esküvéssel hozzád kötöm életemet,
S jelen levén a mint tartom reményemet,
Megszerzem, hogy kérjed ősi értékemet.
  Ha pedig félsz szökve engemet követni
Hogy jó hired neved azért fog sértetni,
Én fogom magamat vétkesnek tettetni,
S téged minden büntől mentnek itéltetni.
  Theseushoz ebben magamat illetem,
És te bátyáidnak nyomdokát követem,
Világosb ösztönét ennek nem lelhetem,
Mintsem ha ezeket nálad emlegetem.
  A trójai hajók sereggel itt állnak,
Fegyverrel és néppel bőven is szolgálnak.
Az evedzők s szelek nagy hasznunkra válnak,
Mert serény utazást mi nékünk csinálnak.

Mint nagy királynéja a hires Trójának,
Eljárod városit szép Dardaniának,
A nép pedig téged mennyei csudának
Állit s fog vélni uj Isten-asszonyának.
Valamerre téged menni szemlélhetnek,
Merő füszerszámot előtted égetnek,
Sok marha-vérontást akkor elkövetnek,
Melyből áldozatot éretted tétetnek.
Szülőim nagy kincset hozván ő magokkal,
S elődben kijövén testvérim azokkal,
Együtt a trójai számos lakosokkal,
Tégedet tisztelnek sok ajándékokkal.
De mely szük nyelve van papiros követnek,
Csak árnyéka pennám a jövő esetnek,
Mert nagyobb lesz volta azon tiszteletnek,
Mint néma bötüim néked igérhetnek.
Ellenben te pedig semmit se félj attól,
Hogy háboruság lesz, ha elragadtatol,
Sem hogy Görögország minket harczczal satol.
És még tőlem esmég visszahozattatol.
Ragadással hajdon sok lány elvitetett,
De fegyverrel vissza egy sem kérettetett,
Ebben a vak lárma több félelmet vetett,
Mint valóságában lenni ösmértetett.
Boreas Orythiát ámbár ellopatta,
Azért Bristont *) mégis harcz nem sanyargatta,
Jáson is Medeát titkon elragadta,
Thessaliát Cholchus de mégsem vitatta.
Ugy Theseus, a ki téged elragadott,
Ariadnéhoz is ily módon akadott,
Mégis a crétai nép fel nem támadott,
Sem a lánynak atyja harczot nem folytatott.
Ilyetén dologban a gyanós félelem
Nagyobb szokott lenni, mint a veszedelem,
A miből jöhetett némely vélt szerelem,
Szégyenli, hogyha félt attól az értelem.
De tettesd, hogy vége harcz lesz e dolognak,
Bátor, de mérgitől nem félek azoknak,
Bennem is ereje vagyon a csontoknak,
És én fegyverim is árthatnak másoknak.

*) Bristonis város Thráciában.

Házadnak semmiben nincs nagyobb bővsége,
Mint melylyel bir széles Asia térsége,
Vitéz férfiaknak nincs ott hossza, vége,
Sok paripát nevel annak mezősége.
Menelaus urad sem merészségével,
Sem hadat rendelő tudós elméjével,
Sem tagjában levő izmos erejével
Sem Paris elejbe nem hág fegyverével.
Még csak gyermek levén már bajt víni mertem,
Sok ellenségimet halálba kevertem,
Az ellopott csordát kezekbül kivettem,
S mostani nevemet [1]) e dologból nyertem.
Alig ért életem esztendőt két hetet,
Midőn már sok ifju tőlem meggyőzetett,
Kik közt Dejphobusnak [2]) egyik hirdettetett,
És Illionusnak másik neveztetett.
De nem csak mikor kell kardra és kézre kelni,
Akkor véld erőmöt félelmesnek lenni,
Mert messzül is tanult nyilam sebet szelni.
S a hová czélozom, ott halált mivelni.
Volt-é a férjednek ily ifiusága,
Volt-é már gyermeki erkölcse ily drága
Oly mesterségektől van-é méltósága,
Mint a melyre immár az én sorsom hága.
De bár tulajdonits néki hasonló vért,
S mond: a sors ő rá is ily erkölcsököt mért,
De adhatsz-é neki, mint Hector, oly testvért,
Ki mindenkor maga sok katonákot ért.
Nem tudod még, mit ér ugyan nemessége,
S még titkos előtted testem erőssége,
Nem tudod, mely nagy a Paris vitézsége,
Nem tudod, mely férjnek léssz majd felesége.
Azért harczczal téged vagy vissza nem kérnek,
Vagy én fegyveremmel görögök nem érnek,
Bár tettesd, Trójáig táborral keresnek,
De onnan károsan, hidd el, visszatérnek.
Nem lészen nékem baj harczot inditani,
Ily drága hitesért, sem fegyvert rántani,

[1]) T. i. Alexander, mely a. m. védő férfi.
[2]) Párisnak harczias természetű testvére. — Ilioneus, híres trójai hős s a háború befejezése után Aeneas útitársa.

Mert mindenek előtt azt meg kell vallani,
Hogy ily nemes bérért méltó vért ontani.
Néked is neveddel az nem ellenkedik,
Sőt nagy dicsőséged ebből kerekedik,
Mert ha széles világ érted veszekodik,
Ezzel örökségre hired nevekedik.

A harangszó.

— Kivi Elek. —

Megy a lányka késő estve,
Megyen útján egyedül;
Madárdal zeng, mibe olykor
A halk szellő elvegyül.

S megy a lányka, boldog lelke
Kedvesével enyeleg;
Szeme lángol nemes hévtől,
Ajkain mosoly lebeg.

S im megzendül áhitattal
A harangnak ércz-szava,
Bérczen völgyön, messze földön
Visszahangzik szent dala.

Boldogságról álmodozva,
Elmerengve áll a lány,
Messze szárnyal képzeletje
Mennyegzője hajnalán.

S megy a lányka, szembe épen
Útas ember közeleg;
«Jó uram, mért szól a harang?
Megbocsáss, hogy kérdezlek».

«Azért zúgnak a harangok,
Mert egy ifjút temetnek,
Abban a kis házikóban,
Melyet ott látsz keletnek.»

Erre sírni kezd a lányka,
Két szeméből könny fakad.
«Miért zokogsz szép leányka,
Mért epeszted úgy magad?»

«Hogyne sírnék, árva lettem!
Itt hagyott a szeretőm,
Most kisérik harangszóval
Odakünn a temetőn.

Még imént az öröm napja
Fönn ragyogott az égen,
S most a halál örök éje
Elborítja sötéten.

Mi az ember boldogsága?
Mi az öröm és remény?
Egy sugárka felhők közzül,
Vadon erdő közepén.

Nemsokára újra szól majd
A harangnak bús dala;
Találkozunk fönn az égben,
Találkozunk valaha!»

Finnből. GYÖNGYÖSI JÁNOS.

ROMEO ÉS JULIA

a Kun-Szabó Sándor fordításában. (1786.)

Száz év telt el azóta, hogy a Montecchi- és Capuletti-házak «átkos véréből eredt baljóslatu szerelmes pár» bús története először jelent meg nyomtatásban a magyar könyvpiaczon. [1]) Arra nézve, ki a Shakspere-kultus első nyomait keresi irodalmunkban, még egy németből fordított shakesperei-tárgyú tragœdia is — 1786-ból — sokoldalú érdeklődés tárgyát képezheti. Hisz a sokkalta gazdagabb franczia irodalomban az első Shakspere-fordításokat szintén csak a 18-ik században adta ki Delaplace (1745—48-ban 8 kötetben) és az első teljes németországi, a Wieland-féle fordítás — eltekintve az angol komœdiások szerepléseig fölnyúló időszak egyes átdolgozásaitól — szintén nem régibb a 18-ik századnál (1762—66). Első tekintetre tehát, elég jókor látszott a mi irodalmunk is figyelmét egy shaksperei tárgyú drámára fordítani, mikor még magában Angliában is egy Garricknek kellett, szintén a 18-ik század közepe táján, Shakspere nagy nevét újból forgalomba hozni, mely a Stuartok restauratiója után csaknem teljesen feledésbe merült. [2])

Az a körülmény, hogy Shakspere nevét irodalmunkban először Bessenyei György említi föl, nem bir fontossággal. Bessenyei valószínűleg a franczia irodalom révén ismerkedett meg ez előtte új névvel és Voltaire nyomán nem is lehetett jó véleménynyel Shakspereről. Igaz, hogy Voltaire, angliai utjának benyomásai alapján, maga volt a később nagy arányokat öltő Shakspere-cultusnak megindítója Francziaországban, de midőn sejteni kezdette, hogy ezek után nem őt, hanem egy idegent tartanak még Francziaországban is a legnagyobb drámairónak, ő lett e cultus leghevesebb ellensége.

Nem átallotta Semiramisa előszavában Hamletet, ezt a «durva barbár darabot» egy részeg vadember képzelme szülöttének gúnyolni. [3])

---

[1]) *Romeo és Julia.* Polgári szomorú Játék. Öt Fel-vonásokban, melly Németből Magyarra fordíttatott *Kun Szabó Sándor* által Posonyban. Találtatik Véber és Korabinszky Könyv-árulό Boltjában. 1786. — 8-r. 118 lap.

[2]) Literatur und Gesellschaft in Frankreich z. Zeit d. Revolution 1789—1794, von Ferd. Lotheissen. Wien 1872, 191. lap, és Geschichte der Sh.-schen Dramen in Deutschland von R. R. Genée, Leipzig 1870, — 95 lap, és 165—73. ll. Romeo és Julia tárgyának legrégibb német feldolgozása, telve alpári bohóczkodással, az 1625—30 közti időből való. Lásd E. Devrient Gesch. der deutschen Schauspielkunst I. B. Leipzig 1848; bő kivonatban a 408—434. lapon.

[3]) Lotheissen i. h. 190. l. és Voltaire, Sechs Vorträge von D. Fr. *Strauss* 2-te Auflage, Leipzig 1870, — 70—71. lap.

Bessenyeink, ki a francziáknál hitte fölfedezhetni drámai ideálját, nem mert bizonyára egy oly drámairó zászlója alá szegődni, kit egy Voltaire ily lenézőleg tudott megitélni! A Shakspere-cultus tehát a franczia irodalom révén nem igen juthatott el hozzánk. Azon források közül, melyekkel a mult századi magyar drámairodalom gyérvizű medre táplálkozott, a németországi volt a legdúsabb és a hozzánk legközelebb álló, bár nem az egyetlen s nem is a legtisztább. Erről az oldalról többet lehetett reményleni, nemcsak azért, mivel e cultusnak százéves traditiója volt, de azért is, mert a Hamburgische Dramaturgie irója éppen Shaksperet állította föl követendő mintáúl a franczia drámairók helyett. Nem föltünő dolog, hogy Kun Szabó Sándor Romeo és Juliát németből fordította, hisz Kazinczy is német átdolgozás alapján ültette át a magyar irodalomba Hamletet.

A németből fordított Romeo és Julianál első sorban az érdekelhet, valjon melyik német fordító után indúlt a magyar iró, hogy irodalmi jelentőségével ez oldalról jőjjünk legelőbb is tisztába. Ez azonban nem képezheti érdeklődésünk egyedüli tárgyát épen a múlt század utolsó évtizedeinek irodalmi viszonyainál fogva, de meg főleg azért, mert a játékszíni mozgalom nemes érdekeért, nem egy gyöngeséggel szemben szemet lehet hunyni, ami más körülmények közt nem volna menthető.

Kun Szabó fordítása négy évvel előbb jelent meg, mint a magyar játékszín létesítését érdeklő országos mozgalom megindúlt. E négy év nem pusztán chronologiai érdekű momentum, ha azon összefüggést kutatjuk, mely közte és a fölállítandó játékszín érdekei közt netán fönállhatott. A legfontosabb körülmény mindenesetre az marad, valjon az ő fordítása és a shaksperei Romeo és Julia közt, melyet a szerelem sugalmazott, minő rokonság állapítható meg.

Ha a magyar Romeo és Julia bármily kontár átdolgozása volna a shaksperei tragœdiának, de azzal a határozott czélzattal, hogy Shaksperet megkedveltesse a magyar közönséggel: úgy egyike volna a múlt századi magyar drámairodalom jelentősebb termékeinek. Érdekes előzménye Kazinczy Ferencz buzgalmának, ki csak négy évvel később fordította le Hamletet s ugyanezen fordításához írott előszavában igéretet tesz, hogy Macbeth-t is adni fogja nemsokára Bürger nyomán.

Méltó kezdete lehetne egy új korszaknak, mely a shaksperei alkotások megkedveltetése által új lendületet akar adni amúgy is szegény drámairodalmunknak.

Kun Szabó Sándor maga sem titkolja, hogy nem az eredeti után fordította Romeo és Juliát; sokkalta kellemetlenebbűl érinthet azonban az a fölfedezés, hogy az ő Romeo és Juliájának még feldolgozója sem indúlt az eredeti után.

Nem szabad mindamellett figyelmen kivül hagyni a múlt század

egyik legintensivebb társadalmi mozgalmát: a játékszín fölállítása körüli erőteljes buzgolkodást. Ha egy Kazinczynak érdemül tudjuk be, hogy Hamletet, ha mindjárt német átdolgozás alapján is, de a magyar szinészet sürgetős érdekeiért fordította le, Kun Szabó fordításánál sem illik, legalább kinálkozó mentségül megfeledkeznünk annak kikutatásáról, valjon minő összefüggésben áll az az 1790 előtt szükebb körben (Pesten úgy mint Pozsonyban) megindúlt magyar játékszíni törekvésekkel? Mert hogy is tehetjük föl, hogy valaki szindarabot fordítson — ha egyébkint nem valamely classicus becsü műnek költői forditását akarja adni — és ezt ne azért tegye, hogy az elő is adassék? A színpad szükséglete fogná gyöngeségei mentségét, úgyszolván egyedüli érdemét képezni, s mint ilyent a magyar játékszín története köteles volna, korszakos érdekből méltányolni.

Sajnos, de Romeo és Julia első magyar fordítása még a játékszíni mozgalommal sem áll összefüggésben. Az Előljáró-beszéd leverő őszinteséggel vallja be, hogy a munka fordítási gyakorlatnak készült. «Ugyan-is én a Német nyelvnek tökélletesebben lejéndő meg-tanulásában foglalatoskodván — irja Kun Szabó — a többek között ezen szomorú-játéknak is meg-értésére fordítván tellyes igyekezetemet, melly szándékomnak midőn ohajtott tzéljára lett el-érkezését nem kevés örömmel szemlélném, hogy annál nagyobb hasznomra lehetnék, kezdém ugyan ezt approdonként anyai nyelvemre fordítgatni.» Nem tudjuk, valjon a tárgyba, a formába, vagy magába a fordításba helyezett csekély bizalma sejteti-e vele azt, hogy munkája kiadása nem mindenkit, bár egynémelyeket «önként való háladatosságra» fog buzdítani, annyi tény, hogy ő a shaksperei Romeo és Julia jelentőségéről sejtelemmel sem birt. Előljáró beszédében Shakspere neve elő sem fordul. Azt kell föltételeznünk, hogy előtte semmi más czél nem lebegett, mint egy érdekes szerelmi történeten kipróbálni fordítói ügyességét, tekintet nélkül a forrása által említett angol iróra és forrása jóságára, tekintet nélkül a magyar drámairodalom és játékszín érdekeire.

Ez a körülmény nagyon alacsony niveaura sülyeszti alá Romeo és Julia fordítását, de a fordító ízlését is, ki ha már kénytelen németből fordítani, nem a jobb minőségű Wieland- vagy Eschenburg-féle Shakspere-fordításokat veszi alapul, hanem a Weisse Keresztély Felix rossz átdolgozását.

Greguss Ágost constatálta első izben, Kertbeny fölületességével szemben, hogy Romeo és Julia magyar fordítása nem Bretzner, hanem Weisse után készült.*) Eltekintve nehány négy soros német versecskétől, melyet az általunk látott kiadásban nem találtunk, Greguss állítása

*) Shakspere pályája, Budapest 1880. 368. l.

teljes hitelt érdemel. Ama négysoros közbeszőtt versecskék eredeti szerzeményei lehetnek tán a magyar fordítónak, de a cselekménynyel oly laza összefüggésben állanak, hogy a szövegből bátran ki is lehetne őket hagyni.

A Weisse-féle «Polgári szomorú Játékkal» érdemes lesz közelebbről is megismerkedni. Szereplő személyei a magyar fordítás szerint ezek:

Montécsy } két Fejei a Veronában lévő főbb (!)
Kapellet } Familiáknak.
Romeo Montécsy Fia.
Julia Kapellet Leánya.
Kapelletné.
Laura, Julia meg-hitt Barátnéja.
Benfoglio, Veronai Doktor.
Pietro, Romeo szolgája.

Első tekintetre is föltünhetik, hogy Parison, Mercutión, Tybalton és Lőrincz barátou kívül, Escalus, Montaguené és az öreg Capulet hiányzanak a Weisse-féle darabból. A dajkából meghitt barátné (Laura) lett és Benvoglio veronai doktorságot nyert. Nem tekintvén a darab cselekményét élénkitő szolgák kihagyására, látjuk. hogy Weisse a Bandello és L. da Porto novellájának csak főbb személyeit tartja színpadra képeseknek. A két szerzetes kihagyását még menthetik a censura szigorú paragraphusai, melyek egyházi személynek színpadra hozatalát, a profanizálástól való félelemben úgy sem engedték volna meg. *) A többi szereplő mellőzése csak abban a korlátoltságig menő felfogásban leli magyarázatát, hogy minél kevesebb személyt szerepeltet, annál kevésbbé fog hasonlítani az ő polgári szomorujátéka Shakspere megható szerelmi tragœdiájához. Ez Weissének kiválóan sikerült a maga rovására.

Még a színhely is, a helyegység rosszúl értett elvénél fogva, «Kapellet palotájának egyik szobája az elsőbb négy fel-vonásokban», az utolsóé, amit nem lehetett kikerülni már «Kapellet temető helyén» vagyon. Az utczai élénk jelenetek közvetetlensége épúgy hiányzik a darabból mint a sok szereplő részvéte által emelt drámai élénkség. Előkelő jellegét is elveszti a tárgy a «polgári szomorújáték» révén, mely a kor divatjának megfelelően lapos mindennapiság akart lenni. Ez az elnevezés a legjobban jellemzi Romeo és Juliát, és nem válik Weisse ízlésének előnyére, hogy a shaksperei hasonló tárgyú tragœdiát jónak látja a saját munkája előszavában lehordani. A saját megnyugtatására és a közönség félrevezetésére azzal a meglepő nyilatkozattal áll elő,

*) Ed. Devrient, Gesch. d. deutschen Schauspielkunst. Leipzig, 1848. III-ik kötet. 204—205. lap.

hogy Shakspere drámairói diadalaiban Romeo és Juliának nincs része. Szemére hányja, hogy nem ragaszkodott az eredeti mese — a Bandello novellája — összes érdekes helyzeteihez; hogy tele szőtte darabját triviális kifejezésekkel valamint a cselekmény menetét megakasztó helyzetekkel. Ezen botlások indokolják, sőt kötelességgé teszik az átdolgozás szükséges voltát szerinte.

Mi természetesebb, mint hogy ilyen felfogás szerint a párbeszédek és monologok költői pompája csak fölösleges ékesség, melyet lapos prózába kell önteni, hogy általánosan érthetők legyenek. A drámaian pezsgő élet fölösleges; ez úgyis a sok szereplő kényszeréből áll elő, ami aztán elvonja a hallgató figyelmét a főcselekmény menetétől. Egy szóval, Shakspere olyan tulságosan drámai, annyi élet lüktet ezen tragœdiája minden jelenetében, hogy ez a hyperthrophia dramaticalis lehetetlenné teszi helyzetét a 18-ik századi színpadon; Weisse tudálékus kuruzslóként lát hozzá munkájához és polgári szomorújátékká betegíti azt a tárgyat, mely Shakspere egyik legszebb, legmegragadóbb tragœdiájának szolgált alapul. Ovatos oeconomiája szerint darabja ott veszi kezdetét, hol a shaksperei tragoedia 3 felv. 2 jelenete van. Az egész expositio, mely elhatározó a két szerelmes sorsára nézve, kimaradt. Julia és Laura párbeszédéből tudjuk meg, hogy tulajdonképen kire is vár ez a Julia? miért eped Romeoért? miért hazudja Tybalthoz való szerelmét? Julia bevezető szavai így hangzanak: «Tizenkettöt ütött az óra — ah! szerelmemnek órája. Az én Romeom mindjárt jelen lészen — hogy engemet elhagyjon — oh! talán örökre elhagyjon .... ». Mily különbség e holdkóros sentimentalis Julia és a Shakspereé között, ki emésztő szerelmi lánggal szivében alig tudja elvárni az éjjelt, mely összehozza őt Romeojával!

Az első felvonás egyetlen valamireváló jelenete a két szerelmes párbeszéde. Romeo azért jött el, hogy számüzetését tudassa kedvesével; de biztosítja őt arról, hogy szolgája «minden órán egy Póstát fog hozni.» Aztán ne mulaszsza el Julia, Benfoglio doctort gyakran meglátogatni — de meg Kapellet ugyis igéretet tett Romeo atyjának, hogy a számüzetés nem fog soká tartani stb. stb. Mindez olyan polgári körültekintéssel van elintézve, hogy szinte csodálkozni kell azon, valjon ezek után minek is sopánkodik olyan nagyon Julia? A házasság csak időkérdése és az ellenségeskedő családok összebékülése is meg lesz vásárolva ohajtott egyesülésük árán. Kell-e ennél «polgáribb» megoldás? Sőt minek a szerelmes párt meggyilkolni, ha életben is maradhatnak? — — — Ne feledjük el, hogy Weisse új tragoediát akart irni s jobbat akart irni a Shakspereénál. És ha szemére vetette neki, hogy nem akart az olasz novellához hivebben ragaszkodni — nem tehette, hogy attól épen maga térjen el, bármily kényszerítő előzmények alapján is.

Természetesen nehéz dolog volt a többi négy felvonást ehhez az első felvonáshoz hozzácomponálni. De Weisse még ettől sem riadt vissza. A 2-ik felv. csak annyiban viszi előbbre a mesét (hogy ne mondjunk cselekményt) amennyiben Kapelletnétől megtudjuk, hogy a Tybált megöletésén állítólag kesergő lányát megakarja vigasztalni: néhány nap mulva villafrancoi majorjában siettetni fogja Julia eljegyzését gróf Lodronay Parissal. Ez unalmas foglalatja a 2-ik felvonást képező hat jelenet élettelen párbeszédeinek. A 3-ik felvonást a családfők értekezlete képezi. Kapelletné, leányának tett igérete szerint, az eljegyzésre nézve némi időhalasztást szeretne kieszközölni férje részéről. Kapellet hajthatatlan, mert szavát adta a grófnak. Az apa és Julia közti jelenet, harmadik higítása a shaksperei 3-ik felvonás záró jelenetének. A kritikus pillanatban végre föllép Benfoglio a doktor, ki igéretet tett a szülőknek, hogy Juliát reá fogja beszélni az elutazásra. E helyett az álomitalt nyujtja át neki. A felvonást Julia monologja rekeszti be. Ebben az anyja (!) utáni sopánkodás sokkal áradozóbb, semmint elhihetnők neki, hogy lesz benne elég határozottság a megváltó álomital után nyulni. Mily érdekes világításba helyezi a két Julia közti különbséget a két záró monolog: ..... «hátha méreg lett volna, ez volna a legbátorságosabb út Benfoglionak magát a szemre-hányástól és büntetéstől megszabadítani! .... ah bizonyára! eredj eredj! Oh én anyám! Én szegény anyám — .... » És Shaksperenél:

Ni ott a bátyám lelke! Romeot
Keresi tán, ki testét tőre bősz
Hegyére szúrta. Várj Tybált, megállj!
Oh Romeo, Romeo, rád köszöntöm ezt.

Emitt az elragadó szerelem, mely egy lázas félálom és félébrenlét gyötrelmes képzelődésével áll harczban és utolsó gondolatába is szerelme tárgyát foglalja a legvégsőre való elhatározással, amott egy ingatag alapokon nyugvó gyermekes vonzalom, mely előtt még a gyermeki kötelesség szabályai prædominálnak. Shaksperenél a szerető, csak a férje után esengő hitestárst látjuk; Weissénél az anyai gyámkodás alól még ki nem szabadult leányka hihetetlen elhatározása ejt jogos bámulatba. Az egyik elragad, mert indokai a szerelmes szivében vannak, a másik hidegen hagy, mint minden külső hatásra készült üres fogás.

Elképzelhetjük, hogy a catastropha is lényegesen elütő a kettőnél, Weisse Romeojának malheurja támad «három óra-járásnyira a várostól»: lovának egyik első lába eltörik egy árok átugratásánál. Pietro szolgáját szalasztja vissza a városba egy más paripáért, egyuttal üzenetet küldvén Juliának is. Ez alkalommal értesül a szolga Julia állítólagos haláláról; siet vissza, ezt ura tudtára adni. A Kapellet-házban nagy a

fölfordulás: Benfoglio csak arra kéri Laurát, hogy a koporsó fedelét ne engedje leszegeztetni, mert ő reggel tájban a sirt föl fogja keresni, megtudandó a halál okát.

Az utolsó felvonás első jelenetében Romeot és szolgáját ott találjuk a sírbolt előtt. Romeo egy rettenetes monolog után mérget iszik, mialatt szolgája ki ezt észrevette elsiet, hogy segedelmet hozzon. Az ezt követő jelenet izléstelenség és álsentimentalizmus dolgában fölülmulja a többit valamennyit. Julia fölébred és Romeoval hosszas párbeszédet folytat, melynek laposságát csak a belé szőtt versek czukor-édes íze és példátlan rosszasága mulja fölül. Benfoglio mint mindig úgy most is jókor érkezik meg, mert a szerelmes párt megmenthetné. Szinte hinni merjük, hogy az ellenméreg ott van a zsebeiben. Romeon azonban erőt vesz a méreg és meghal, mire Julia szerelmese kardjára dől.

Kun Szabó ezzel a jelenettel fejezi be fordítását, megjegyezvén «mivel a két egymást szerető személyeknek halálokkal a nézésre való kedv is megszünik.» Az eredetinek hátralévő jelenetei, bár általok «az eset világosabb és tökéletesebb», az ő fölfogása szerint «a nézőknek figyelmetességet nem szereznének.» Ezekhez képest ő Pietrót nem küldi az atyához, hanem pusztán segedelemért. Benfoglio zárószavai nála ezek: «Megbékélhetetlenségteknek im ez szomorú következése. Oh bárcsak azt a ti örökké szeretett gyermekjeitekkel együtt a sirban süllyeszténétek» .... e helyett «Oh Benfoglio! Benfoglio! miért neveléd a tüzet ..... hah ki jő? ......» Mindamellett «a tsendes Elméjü olvasóknak kedveért» mégis lefordítja a német első kiadás utolsó két jelenetét is, mely nem egyéb az ismert dolgok elbeszélésénél és a vetélykedő felek kibéküléséné1.

Ha Kun Szabót e példátlanul rossz darab lefordítására a magyar játékszín érdeke buzdította volna, ha az a szeretetteljes gond vezérli az ő tollát is mint Kazinczyét, ki Hamletet úgy fordítja németből, «amint az a magyar játékszínen megállhat», meglehetne bocsátani elhamarkodását. De említettük, hogy fordítása nem egyéb magán-kedvtöltésnél. Mint ilyen, mégis jellemző korra és íróra. A jó és rossz munka egyaránt magán viseli a kor bélyegét, az iró jellemvonásait. A tanácstalan kapkodás az idegen munkák átültetése körül — és Kun Szabó nem áll egyedül ezen a téren — nem pusztán a fordító izléstelenségének jele, hibás benne kora is. Távol minden társaséleti érintkezéstől, mely irók közt kivált az elnyomatás napjaiban buzdítólag szokott hatni, a kezdő úgyszólván teljesen magára volt hagyatva. Egyes irányok csak határozatlan körvonalakban kezdettek a múlt század utolsó évtizedeiben nálunk kibontakozni; a napi szükséglet egyelőre, Romeo és Julia megjelenése idejében, még a drámai téren sem lépett föl követelőleg. Irók és olvasóközönség csaknem ugyanazonosak voltak. A legkülönbözőbb

műfajtákkal való megpróbálkozás jött úgyszólván divatba, mert évszázados sokoldalú mulasztásokat kellett helyrepótolni. A selejtes is jólfogadott munka volt, mert örülni kellett a szaporodó munkaerőknek. Mindenkit lázas munkakedv szállott meg s a kit a jó mód elősegített abban, hogy munkáját ki is adhassa, az sietett oda rakni a haza oltárára a saját áldozatát. A mult század utolsó néhány évtizede bőségesen termelte az irodalmi dilettansokat. Alig van tér, hol ezek oly nagy számúak voltak volna, mint épen a magyar drámairodalmin. Romeo és Julia magyar fordítása ezeknek az előfutárjok. És éppen abban találjuk a korra nézve legjellemzőbbet, hogy Kun Szabó irodalmi színvonalon állónak, nyomtatásra méltónak tartotta még azt is, amit a maga gyakorlása kedveért fordított le. Mutatványokkal nem akarunk senkinek sem alkalmatlankodni. A fordítás rossz és határozottan kezdőre vall, ki nemcsak az idegen nyelv megértésével, de a forditás nyelvi nehézségeivel is keservesen küzd. Szóval kezdetleges, gyermekes, belbecs nélküli munka. Mutatványul közöljük alább a fordítás legsikerültebb helyét — a mottóúl vett verset. [1]) Az első években Romeo és Julia a magyar szinészet műsorát mégis gazdagította. Első izben 1793 martius 13-án adták elő a fővárosban, két napra reá ismételték s ugyanazon évben még két izben is szinre került. Bár ezen előadásokról nem maradt reánk egykorú tudosítás, de maga az a tény, hogy egy év alatt rövid időközben (martiustól octoberig) négyszer is szinre került, sőt még 1794-ben is a műsoron maradt, minden esetre kiváló hatása mellett szól. A fővárosi magyar szinészet későbbi jelentősebb korszakaiban (1807—1815 és 1833—37.) már egyszer sem adják. Pest Vármegye Játékszíni könyvtára cz. jegyzékben még névleg sincs fölvéve. Könyves Máté ugyan fölemlít az ő Játékszíni könyvtárában egy Romeo és Juliát, de annak már se eredeti iróját, se fordítóját nem ismeri [2]) Úgy látszik a magyar Romeo és Julia nyom nélkül tünt le a magyar színpadról, miként fordítója Kún Szabó Sándor emléke. Életrajzának még főbb adatait is hasztalan keressük ma már.[3]) A shaksperei Romeo és Juliának pedig a vándorló magyar sziné-

[1])
Nintsen e világnak oly erős szív-vára,
Mellyet a szerelem meg nem vész sokára
S bátor Fegyverekben nem áll Győzedelme
De neki Fejet hajt az emberi elme.

[2]) Játékszíní Koszorú. Szerkeszté és kiadá *Könyves Máté* Buda-Pesten. 1834, lásd a 169. lapon.

[3]) Curiosumként legyen megemlítve, hogy a franczia irodalom is ismert egy korában nagyhatású Romeo és Julia-átdolgozást *Ducis*-tól 1782-ből. Ducis a sok furcsaságon kívül, melyet Lotheissen i. h. 196. lap említ föl, azt a hajmeresztő dolgot követi el, hogy beszövi darabjába a

szet nem érezte szükségét. Ujdonságokat bőven termelt a Kotzebue drámai Muzsája. A nagy közönségnek csak az ilyen kellett.

Bayer József.

Saima partján.

(Finn népdal).

Messze bolyong kedves rózsám, az árva,
Saima partján panaszkodik magába;
Egy csolnak sincs ott a parton, nincs olyan,
Melyben rózsám átkelhetne biztosan.

Átkos idők gyötörnek mind-úntalan,
Nincs egy órám, nincs egy perczem bútalan;
Jaj istenem, vajjon mi történhetett,
Kedves rózsám, hogy nem hallom híredet!

Régen letünt boldogságom csillaga,
Életem már búbánatos éjszaka;
Keblem hideg, mint a fagyos tó jege,
Lesz-e, ki majd bánatomat elvegye?

Levegőn át tovarepül a vércse,
A habokon átalúszik a récze;
Süvölt a szél, rózsám a tó partján áll,
Nem jöhet át, ott bolyong a Saimánál.

Tombol a szél, a hullámok zajongnak,
Kicsiny sajka játék volna azoknak;
Gyönge sajka van a parton kikötve,
Gyönge kis lány siránkozik mögötte.

El ne indúlj, kedvesem, a viharba,
Ne lássalak hullámoktól takarva!
Mert halálod addig addig siratom,
Míg a sirhant el nem födi bánatom.

Gyöngyösi János.

Dantéből vett Ugolino-episodot és a fogságba vetett Montaguval megeteti valamennyi gyermekét — Romeon kivül!

HAZAI IRODALOM.

Homeros philosophiája. Az Iliasból és Odysseiából egybeállította s elmélkedéseivel kísérte *Ferenczi Gyula*, dévai reáliskolai tanár. (Budapest 1887. A szerző tulajdona, 8-r. 241 lap, ára 2 frt.)

E könyvet bizonyos tekintetben bátran nevezhetjük ritka tüneménynek újabb irodalmunk terén, nemcsak azért, mert egy reáliskolai tanár adja benne kétségtelen jelét az ókor iránt való, nálunk manapság már tünőfélben levő lelkesedésnek, hanem azért is, mert a mily nem mindennapi áldozatkészségről tanúskodik maga az a körülmény, hogy a szerző e csinosan kiállított és Szinte Gábor tanár rajzaival ékesített kötetet saját költségén adta ki s még így is a műnek esetleges tiszta jövedelmét «a humanitás ügyének előmozdítására» ajánlja fel, époly nemes idealismusról, az erkölcsi eszményekbe vetett s az élet semmi keserű tapasztalása által meg nem ingatott hitről, jóakaratunkra és tiszteletünkre érdemes ethikai és pædagogiai tendentiáról tanúskodik mindenik lapja. Világosan kitünik ez, a munka élén olvasható dedicatiónak megfelelőleg, melyben a könyvet «a Homerost olvasó és a philosophiát kedvelő ifjuságnak szeretettel ajánlja a szerző», a befejező sorokból, melyeket e helyt idézni szükségesnek tartom azért, hogy az írónak a tárgygyal szemben elfoglalt álláspontjával megismerkedvén, a birálatban igazságosak lehessünk.

«És most, nyájas olvasóm, — így végzi Ferenczi úr — köszönöm a szíves türelmet, ha csekély értekezésemet végig olvasni meg nem untad. Én magam érzem magamnak úgy, mint munkámnak gyöngéit; jól tudom, hogy ha helyzetem kedvezőbb volt volna, dolgozatom is jobb lehetne. De minthogy a sorsnak bármily körülményei közt kötelességünk a bennünk élő isteni szózat, a tisztultabb fölfogásra való törekvés, a jobb életre való hivatás intelmeire hallgatnunk, s a tökéleteshez, ha már azt el nem érhetjük, legalább közelítenünk: én is igyekeztem, a mennyire tehetém, belehatolni költőnk szellemébe s *az ő nyomán haladva eligazodni ezen életbe vágó, ránk nézve kétségkivül legfontosabb igazságok beláthatatlan mezején.*» Ime az egyik pont, melyet nem szabad szem elől tévesztenünk, midőn e könyvet olvassuk, hogy t. i. a szerző első sorban azt igyekvék kiemelni Homeros költeményeiből, a mi örök időre szóló, nem æsthetikai, hanem *ethikai* becscsel bír.

«Hogy csekély elmélkedésemet — így folytatja alább — nem tartottam meg magamnak s a nyilvánosság elé bocsátani is bátorkodom, oka . . . . . részben azon élénk óhajom: *vajha fölkelthetnők*, lángra szíthatnók *ifjuságunknak jóra fogékony, de gyakran* — sajnos — *a közönyösség*

hamvában szunnyadó érdeklődését a materialis korunkban annyira szükséges nemesebb idealismus iránt, vajha arra bírhatnók tudvágyát, hogy a remek írók s közöttük különösen az ókori klasszikusok örökbecsű műveinek tanulmányozásában ne elégednék meg a külsővel, hanem igyekeznék azok mélyére hatolni, szellemüket felfogni, s azt a maga és a közélet hasznára, művelődésére, nemesítésére fordítani. Ez magyarázza meg hosszasabb s tán itt-ott kitérőnek látszó elmélkedésemet is; mert itt már én is azt tartom, hogy *beszéljünk bár oly folyékonyan görögül és latinul*, mint maguk a görögök és rómaiak, *bontsuk bár szavaikat izükre s tudjuk* hegyéről tövére *mindegyiknek eredetét, alakulását, változásait, ha csak ez a haszna összes klasszikai tanulmányunknak, akkor hiában való minden dicsőségünk.*» Ebből ismét azt tanuljuk, hogy F. úr nem úgy akarta tárgyalni az Iliast és az Odysseát, mint a philologiának a tudományos szemponton kívül minden egyéb tekintetben közömbös objektumát, hanem oly egészben akarta egyesíteni a költőnek az istenekre, a világra s az ember életére vonatkozó nézeteit, a mely alkalmas legyen az ifjuságban a minden szépért és jóért való lelkesedést felébreszteni, ápolni és fokozni.

Nem szabad hát azt várnunk a munkától, a mit egyszerűen a czím után ítélve várhatnánk, hogy szigorúan philologiai módszerrel és akribiával s a tudomány hideg objectivitásával tárgyalja a Homeros philosophiájának meglehetős tág értelmű elnevezése alá foglalható összes kérdéseket, hanem tekintsük e könyvet úgy, mint általán a műveltebb közönség, de első sorban a classikusokkal foglalkozó érettebb ifjuság számára szánt parœneticus irányú iratot. S ha már elismerjük, hogy az efajta értekezéseknek, melyek egy-egy nagy költő gazdag szellemi világát ethico-pædagogiai czélból értékesítik, megvan a maguk jogosultsága, csak azt a kérdést kell még eldöntenünk, hogy milv határokon belül szabad ezt a magában véve dicséretes tendentiát érvényesítenünk.

Ezt a kérdést különben föl kell vetnünk magunkban mindnyájunkban, a kik a gymnasiumban a latin és görög nyelv és irodalom tanításával foglalkozunk, s nem feledjük, hogy, midőn egyes ókori írókat olvastatunk, nem classica philologiát kell előadnunk, hanem a classicus világ szellemi hagyományát pædagogiai czélokra felhasználnunk. Midőn tehát az olvasmányokat a tanulók számára megválogatjuk, mellőznünk kell sok mindent, a mi az ókorra nézve igen jellemző, sőt talán æsthetikai tekintetben is rendkívül becses, de oly valamit tartalmaz, a mi a mai erkölcsi érzületre megbotránkoztató. Olvastatjuk Horatius hazafias és elmélkedő ódáit, de elő se veszszük az epodusok egy jó részét; fölmutatjuk Ovidius némely szemen szedett darabjain a latin verselés kiváló könnyedségét, de a *Liber amorum* és *Ars amandi* nevét is tartózkodva említjük; megismertetjük a növendékeket nehány szerelmi dallal

is, de mélységesen hallgatunk a pæderastiáról; igyekszünk minél többet elvégezni Homerosból, de mellőzzük akár Zeus és Hera házastársi akár Ares és Aphrodite házasságtörő gyönyöreinek leírását. Szóval, mi nem mutatjuk be az egész ókori életet és irodalmat úgy mint minden izében kifogástalan és utánzandó eszményt, a mi ellenkeznék az igazsággal, hanem válogatjuk belőle azt, a mi talán örök időre megszivlelendő tanulságul szolgál.

F. úr is, paræneticus irányú munkát akarván írni, helyesebben járt volna el, ha némi kiválasztást alkalmazva igyekezett volna kiemelni a homerikus világ- és életnézet fénypontjait, minden törekvés nélkül a teljességre. Mi is meg vagyunk győződve arról, hogy a poetikus hőskornak az a leírása, melyet Homeros ád, sok ethikailag becses elemet rejt magába, hogy a nagy költőnek Plato-féle gáncsolói, a milyenek mai nap is akadnak, meglehetős szellemi korlátoltságot árulnak el, sőt szívesen elismerjük, hogy F. úr, könyvének sikerültebb helyein, igen szépen fejté ki az epikus elbeszélés színes burkából a nemes magvat. De nagy hibája az, hogy kedves költője iránt való szeretete túlbuzgósággá lesz s *egész könyvén végig vonul az a tendentia, melynél fogva Homeros minden gondolatát összhangzásba akarja hozni sokkal később keletkezett erkölcsi eszményekkel.*

Mint az igaz, szép és jó eszméinek egymáshoz való viszonyáról szóló bevezetés, továbbá a minden lépten-nyomon mutatkozó elmélkedő hajlam s a szigorú meghatározások és felosztások iránt való szeretet világosan bizonyítja, F. úr, legalább a régi iskola értelmében, philosophiai képzettséggel fogott munkájához. A philologiában való jártasságát a szakirodalomra, ha nem is mindig a legujabbra, való hivatkozás és sűrű idézgetés eléggé mutatja. Mindamellett, ha könyvét végigolvassuk, lehetetlen meg nem győződnünk arról, hogy F. úr sokkal inkább philosophus, mint philologus, és, hogy *a speculativ hajlam csaknem egészen elnyomja benne a históriai érzéket.* Azt hiszi, hogy Homerost, korára és nemzetére való tekintet nélkül, teljesen meg lehet érteni, ha bizonyos metaphysikai és ethikai kategoriák szerint tanulmányozzuk. Így mindjárt munkájának első, az istenségről szóló fejezetében ezt mondja: «Homerosnál a mythos oly szerves rendszerbe, oly szoros egységbe van már foglalva, hogy *nem is tekinthető* az a szó szoros értelmében *sokistenségnek, polytheismusnak*, hanem inkább *az istenség sokalakúságának* — ha így helyesen fejezem ki magamat — *polymorphismusnak.* Amaz volna, ha egymástól teljesen különböző, független *létokokat* (principiumokat) szerepeltetne.» (14. l.). «Úgy vélem — írja alább — hogy Homeros lelke előtt egy *természet-isten* lebeghetett s ennek egyes attributumait személyesítette képzelete.» (18. l.) «A kosmologiát — így szól továbbá — nem érinti, de azt hiszem, nem tévedünk, ha azt tartjuk, hogy pantheistikus világ-

nézetének megfelelőleg a létezők eredetét az istenségre, mint az összes mindenségben működő őserőre vezette vissza.» (54. lap.) Világos, hogy a ki ismeri a görög szellem fejlődésének történetét a maga egyetemességében, ilyen philosophiát Homerosnak nem tulajdoníthat. Igaz, hogy a költő az isteneket nem szerepelteti úgy, mint független létokokat, de ebből még világért sem következik, hogy sokistenség helyett az istenség sokalakúságát hitte, és pedig azért nem, mert Homerosnál a θεός fogalmában még nincs meg a létok, a teremtő erő képzete. A görög nép vallása az isteneket is időben lett lényeknek fogta föl, az anyag előtt létező első okot, erőt vagy szellemet nem ismert, s hogy a teremtés eszméjeig emelkedjék, ahhoz a vallási és erkölcsi nézeteknek oly forradalma kellett, a minő az Orpheus-féle tanok elterjedése volt. Öntudatos pantheismusról pedig, mely az egyes isteneket mint az egy természetisten különböző attributumait fogná föl, szó sem lehet a philosophusok föllépéseig. A mi különösen a kosmologiát illeti, ha már ezt is keressük Homerosnál, nem tehetünk egyebet, mint, hogy Hesiodosból indulunk ki: valamint ennél Chaos, úgy amannál az Okeanos az ősanyag, az első létező, ebből jött létre minden egyéb, még az istenek is, míg ezen túl valami őserőt keresni mindenek kezdetéül, se az egyiknél se a másiknál nem lehet.

Miután F. úr a fenn jelzett módon kimutatni igyekvék, hogy már Homerosnak is mily magas fogalma volt az istenségről, arra a nehéz feladatra vállalkozik, hogy megvédje kedves költőjét a Xenophanes óta számtalanszor ismételt vád ellenében. «Homeros és Hesiodos — igy szól az említett philosophus egyik töredéke — mindent ráfogtak az istenekre, a mi az embereknél bűn és gyalázat, így a lopást, a házasságtörést, a csalást és hazugságot.» Mit tud erre felelni F. úr? Azt, hogy sorra veszi az Ilias és Odyssea egyes helyeit, melyek az istenek felől méltatlan fogalmakat látszanak terjeszteni, s keres bennök mindenféle allegoriát, melyből aztán valami erkölcsi tanulságot von le. «Az elfogulatlanul vizsgáló szem — kérdi végül — találhatja-e az efféle helyeket erkölcsi hatásuk tekintetében károsaknak? Mint láttuk, nagyrészt igen is tanulságosaknak, felemelőknek kell azokat mondanunk.» A ki ismeri a Homeros magyarázatának történetét, azonnal fölismeri, hogy F. úr oly irány hivének vallja magát, melyet már Aristarchos óta túlhaladottnak kell tartanunk. Csakhogy, a mit Aristarchos egyedül a régiség iránt való helyes érzékétől vezettetve tett, midőn a Homeros-féle mythos allegorico-ethikus magyarázatát elvetette, azt mi jelenleg már a mythologiai tudomány megállapított eredményekép mondhatjuk ki. Homeros mythologiáját nem lehet megérteni magából Homerosból, nem lehet elszigetelni a közös árja mondavilágtól, s e könyv első fejezetének, mely az istenségről szól, épen az a legnagyobb hibája, hogy az Ilias és

Odyssea vallását izolálva, mint elzárt rendszert, eredetére és fejlődésére való tekintet nélkül tárgyalja. Pedig, ha F. úr, kiindulva az összehasonlító árja mythologia eredményeiből, helyesen fogta volna föl a természeti vallások sajátságait és fejlődésük menetét, sokkal könnyebben magyarázhatta volna az Ilias és Odyssea vallásának úgynevezett árnyoldalait, sőt ez esetben a fényoldalok is igazabb világításban tüntek volna föl. Mert már Homerosnál is nyilvánul legalább első csíráiban az a törekvés, mely a görög költészetben ezentúl egyre erősbült és Pindarosban meg Aischylosban tetőzött, s a melynek eredménye volt a physikai vallásnak ethikaivá, a természeti isteneknek erkölcsi hatalmak képviselőivé való átalakítása. Bizonyára az, a ki az ethikai elemeket akarja kiemelni a homerikus mythologiában, leghelyesebben jár el, ha Zeus, Apollo, Athene és az Erinnysek alakjain kimutatja, mint igyekszik az erkölcsi hivatásának már tudatára ébredt lélek lerázni magáról a természeti vallás hagyományainak nyűgét s mint változtatja át isteneit lassankint az erény, a jog, az igazság, az emberszeretet kútforrásaivá és védőivé.

Sikerültebb, bár a részletekben hibáktól nem ment, az értekezés második része, melynek czíme *Isten és ember*. Szól az istenekről az emberekhez való viszonyukban, az úgynevezett isteni irígységet mint az emberi dölyffel szemben mindig igazságos megtorló hatalmat igyekszik föltüntetni, mely törekvése itt-ott túlzásra is ragadja; tárgyalja a végzet fogalmát s kimutatja, hogy ezt az első tekintetre ijesztően sötétnek látszó gondolatot is mennyire enyhíté az isteni gondviselés eszméjének költőnknél már mutatkozó sejtelme, fejtegeti továbbá az isteni és emberi akarat viszonyát, a végzet és emberi szabadság kényes kérdésével együtt, majd az embert rajzolja az istenekhez való viszonyában, mint imádkozót, áldozót és jóslatért esdeklőt. Ez utóbbi a munka legkifogástalanabb részlete.

A harmadik fejezet, melynek czíme az *Ember*, a tulajdonképeni homerikus erkölcstant akarja adni. Szól első sorban Homeros embereiről az életben és a halál után. Helyesen emeli ki, hogy a hősöket nem fatalismus, nem is pessimismus, hanem a végzettel keveset törődő önbizalom és ifjui tetterő érzete vezérli. A milyen mélyen érzik olykor nyomorúságokat, époly mértékben tudják élvezni a szerencsét s az élet javait. De mi vigasztalja őket a kikerülhetetlen halállal szemben? Egyáltalán semmi. Mert a halhatatlanság eszméjének csírája megvolt ugyan már bennök, csakhogy ebben a Homeros-féle halhatatlanságban, mely nem egyéb nyomorú árnyéletnél az alvilágban, nincsen köszönet. Az igazi élet Homerosnál csak addig tart, míg a földön s nem a földben vagyunk. A halál feltétlenül rossz.

Mindezt igen szépen kifejti F. úr, de itt sem tagadja meg magát annyira, hogy költőnket a tisztúltabb, vigasztalóbb és keresztényiesebb

felfogáshoz közelebb hozni meg ne próbálná. «A síron túli jutalmazásnak és büntetésnek is — így szól — találjuk már némi nyomát e költeményekben.» Ennek az állításnak csak felét helyeselhetjük. Igaz, hogy egyes nagyobb bűnösök, mint Tantalos és Sisyphos, különös büntetéseket szenvednek, de a jók bizony, ha egyszer meghaltak, egyformán nyomorú árnyak. Minosnak és Teiresiasnak legfölebb az a kiváltságuk van, hogy eszmélnek, de, hogy boldogok lennének, arról mit sem hallunk. Menelaos pedig, a kinek példáját elég szerencsétlenül hozza fel a szerző, először nem is erkölcsi érdemeiért, hanem Zeussal való rokonságánál fogva kapja meg az örök boldogságot, másodszor nem is hal meg, hanem testével együtt viszik őt el az istenek Elysium mezőire. Valódi élet csak a test élete. Herakles megdicsőült teste az égben élvezi a halhatatlanságot, de árnya az alvilágban van.

Ez utóbbi példa s a belőle levonható következtetés, úgy látszik, teljesen kikerülte a szerző figyelmét. Sajnálom azt is, hogy nem reflectált «A ψυχή szó értelme Homerosnál» czimű értekezésemre (Egy. Phil. Közl. IX. 6—7.), melyben azt a nézetemet igyekeztem igazolni, hogy a ψυχή nem a test élete, hogy a szellem és a megholt lelke nem azonos fogalmak, s hogy a ψυχή Homeros felfogása szerint sem úgy, mint az értelem, érzés és akarás, sem pedig, mint a *vita animalis* eszköze, nem teljesít semmi psychologiainak nevezhető functiót. Ellenkező esetben talán nem csatlakozott volna oly könnyedén a Grotemeyer különben is magában álló, de persze a keresztény felfogásnak jobban hizelgő nézetéhez, hogy Homeros az ember lényegét nem a hátramaradt hullába, hanem az elköltözött lélekbe helyezé. Söt Ferenczi úr tovább megy. «A személyiség lényegét — úgymond — Homeros is a lélekben látta ; a testtel való egyesülését csak szükséges föltételnek tartá arra nézve, hogy a lélek a maga erejét teljes mértékben kifejthesse.» Itt már a szerző a testiség és szellemiség olyatén szembeállitását, az ember életének oly dualistikus magyarázatát tukmálja költőnkre, melyre az egész görögségben egyedül Aristoteles jött rá, mikor kimondá: ψυχὴ ἐντελεχεία τοῦ σώματος, de a melyre Homeros még távolról sem gondolhatott.

De legjellemzőbb bizonysága F. úr elfogúltságának az ő homerosi erkölcstanában a *szeretet*ről szóló rész. Egész komolyan kimondja, hogy költőnknél föltaláljuk még az *ellenségszeretetet* is. «Az ellenségszeretet tanának lényegét — úgymond — hogy t. i. a szenvedett bántalmakat feledni, azokat megbocsátani, elleneinkkel jót tenni törekedjünk, már Homeros is hirdeti és magasztalja.» Mi eddig mindig úgy tudtuk, hogy a görög nép sokáig az oly férfit tartá erkölcsi eszményképnek, a ki barátainak a jót, ellenségeinek a rosszat a lehető legnagyobb mértékben vissza tudta fizetni. Később engedtek ugyan valamit ez elvnek teljesen szigorú alkal-

mazásából, de mégis Senecára és Marcus Aureliusra kellett várnia az ókornak, hogy az ellenségszeretet tanát öntudatosan kimondani hallja. Ha e könyv mindenik lapja oly szép képzettségről nem tanúskodnék, szinte azt kellene hinnünk, hogy F. úr nem olvasta az Odyssea befejező szakaszait, hol költőnk minden megbotránkozás nélkül, sőt még némi gyönyörködéssel beszéli el, hogy bánt el a fortélyos hős felesége kérőivel és hűtlen szolgálóival. Mi borzadva olvassuk a rettentő brutalitas leírását, míg Homeros nagyon természetesnek találja: hiszen a kikkel Odysseus ezt tette, legnagyobb ellenségei valának.

Lenne még kifogásunk e könyv számos helye ellen, ha birálatunk már így is hosszúra nem nyúlt volna. De legyünk igazságosak. Mert a mily kétségtelen az, hogy F. úr a fönnebbiekben eléggé jellemzett túlbuzgalmában nagy hibákat követett el, époly elismerést érdemel munkájának azon részeiért, melyekben a költőnek valóban nemes gondolkozásmódját példákkal megvilágítani s ethikai czélból értékesíteni igyekvék. A művet még jelen alakjában is adnám az ifjuság kezébe (? Szerk.), mert alkalmas arra, hogy Homért s a görög világot vele meg kedveltesse. Ha pedig valaki hasonló lelkesedéssel, de kissé több elfogulatlansággal és históriai érzékkel fogna hasonló czélú munka megírásához, azt a legnagyobb örömmel üdvözölnők.

Végül még csak azt jegyzem meg, hogy a könyv stilusa a czélnak megfelelőleg nemes, választékos és olykor emelkedett is. A költői idézetek elég gördülékeny magyar prózában közölvék, jegyzetben a görög szöveggel. Az egyöntetűséget csak az zavarja, hogy sokszor egész lapon keresztül idéz a szerző német tudósok munkáiból eredetiben.

NÉMETHY GÉZA.

M. Tullii Ciceronis De imperio Gnæi Pompei oratio ad Quirites. Magyarázta *Dr. Keleti Vincze*, főgymn. tanár. Budapest, Franklin, 1887. 8-r. 200 l. Ára 40 kr.

«Cui lecta potenter erit res, nec facundia deseret hunc, nec lucidus ordo.» Ezt bátran el lehet mondani a Pompeianának Keleti-féle kiadásáról. Benne a rövidség világossággal, az alaposság jó magyarsággal párosul. Látszik, hogy szerző a tárgygyal előszeretettel foglalkozott és a felhasznált forrásokból öntudatosan, és nem az önállóság rovására merített.

A bevezetésben futó pillantást vetve a politikai állapotokra, élénken és röviden, de azért eléggé kimerítően elmondja a mithridatesi háború előzményeit. Cicero életrajzát csak röviden adja, a mit igen helyesen tesz, mert — mint a magyarázó is mondja — ennek inkább a levelek tárgyalásánál van helye. A lelkiismeretes tanárnak természete-

tesen tudnia kell, mit és mennyit szabad pótolnia, ha ugyan pótolni valója van.

Szövege a Halmé, melytől K. az érthetőség kedvéért csak három helyen tér el, a 18-ik, 52-ik és 68-ik paragraphusban, de az első helyen aligha helyesen. A kérdéses passus Halmnál így olvasható: «Etenim primum illud parvi refert, nos † publicanis amissis vectigalia postea victoria recuperare...»; K. Mommsen emendatiója szerint így írja: «Etenim primum illud parvi refert, nos publica his amissis (vectigalia) postea victoria recuperare», de ezen olvasás szerint nincs már e helyen többé szó a *publicani*-ról, a kikről e fejezet voltaképen tárgyal. Vajjon nem lehetne-e e helyet így olvasni: «Etenim . . . nos publicanis amissa vectigalia postea . . . ?» Így az értelem kifogástalan és a változtatás mindössze az *amissis*-féle kitétel esetragjának accusativussal való felcseréléséből áll.

A mi különben a világos és tiszta nyomású szöveg sajtóhibáira vonatkozik, felemlítendőknek tartom ezeket: 11. §.: regemi nultum e. h.: regem inultum; 35. §.: interfectique eunt e. h.: sunt; 64. §.: alæ e. h.: aliæ; ugyanott: dificil e. h.: difficile.

A munka harmadik részét a szöveg után álló jegyzetek képezik. Ezekben a kiadó, a ki különben — és ez dicséretére legyen mondva — minden száraz szabályt vagy idézetet kerül, a minthogy egyáltalában oda törekedett, hogy művétől minden fölösleges ballastot távol tartson, különösen pedig hogy csak olyan könyvekre hivatkozzék, melyek a tanulónak igazán keze ügyében vannak, a fősúlyt a tárgymagyarázatra fekteti, bár arról sem feledkezik meg soha, hogy egyes nehezebb kifejezéseket jó magyarsággal fordítson.

K. a jegyzetek szerkesztésénél úgy látszik azon elvből indul ki, hogy Cicero e beszédje legalkalmasabb az állami régiségek inductiv tanítására, miként Ovidius vagy Vergilius a mythologiára, Horatius a magánrégiségekre, Quintilianus az irodalomtörténetre; azért a fősúlyt épen az államrégiségekre fekteti, úgy hogy azokra úgy a tanár, mint a tanuló figyelme önként tereltetik. Áradozóvá azonban itt sem lesz, olykor csak egy-egy jelszót (Schlagwort) vet oda, a melyet a tanár belátása szerint kifejthet. A jegyzetekben található antiquitásokról szóló pontok között csak ezeket emeljük ki: prætor primus; propter dilationem comitiorum, equites Romani, cives és socii, insignia victoriæ, vectigal és tributum, ceterorum ordinum (a senatori és polgári rend), forum, fanum, ineunte adulescentia, signa et tabulæ, senatus consultum . . stb. Ezek és még számosak prægnans rövidséggel vannak magyarázva, de ezek mellett tekintettel van arra is, hogy e beszéd a szónoki mű példánya, azért említi az előforduló figurákat is; a milyenek: πλοκή (traductio), 'ναφορά (repetitio), πρόληψις (anteoccupatio), hypallage, ἐπιζευξις stb.

A jegyzetek után következik még a beszéd szónoklattani rövid elemzése, a mely oly részletes és oly teljes, hogy czéljának minden tekintetben megfelel.

Ezeket tartottam szükségeseknek K. V. munkájáról felemlíteni, habár minden dicséret, a melyet főkép az iskolákban való használat alkalmával fog kapni, sem lesz elegendő e kis remekmű jogos méltatására. Megjegyezhetem végül azt is, hogy a kérdéses műnek összes eddig megjelent jegyzetes kiadásai között ez a legolcsóbb.

Nagyszeben, 1887. febr. 22.

SZÉKELY ISTVÁN.

Görög nyelvtan. Az összehasonlító nyelvészet eredményei alapján iskolai használatra. Irta *Dóczi Imre* gymn. tanár. Budapest. Athenæum nyomdája. 1887. 8-r. XI és 445 l. Ára 1 frt 80 kr.

A szerző az új-grammatikai iskola híve; nyelvtana tehát tudományos alapjára, berendezésére és módszerére nézve némileg eltér használatban levő görög nyelvtanainktól. Könyvét hangtanra, szótanra és mondattanra osztotta föl: a mondattant a mondat kategoriái szerint tárgyalja. Itt teljes helyesléssel fogadhatjuk a szerző azon eljárását, hogy a mellékmondatokat szorosan a mondattagok osztályaiba sorozta s az igeneveket úgy fogta föl, mint az összetett mondat rövidítésére való nyelvalakokat. Más görög nyelvtanainktól való nem jelentéktelen eltérésnek nevezi a szerző a *sigmás-tövű igék* felvételét. Ezek szerinte: *εἰμι* (töve *ἐσ-)*, *ἧμαι (ἡσ-*, a mivel nem érthetek egyet), *κεράννυμι (κερασ-, κερα-, κρα-)*, *κρεμάννυμι (κρεμασ-, κρεμα)*, *σκεδάννυμι (σκεδασ-)*, *ἕννυμι (ϝεσ-, ἐσ-)*, *κορέννυμι (κορεσ-)*, *σβέννυμι (σβη-, σβεσ-)*, *στορέννυμι (στορεσ-, στορε-)*, *ζώννυμι (ζωσ-)*, *χρώννυμι (χρωσ-)*. Az első kettőt valamennyi az összehasonlító nyelvtudományt számbavevő nyelvtan tartja sigmás-tövűnek; az utóbbiakat (*χρώννυμι* kivételével, melyet föl sem említ) Hintner-Schill nyelvtana szintén sigmás-tövűeknek tartja, csak hogy nem sorozza külön sigmás-osztályba.

A nyelvtan lapozgatása közben némely ponton fennakadtam, melyet megjegyzéseimmel együtt itt előadok. A 3. lapon azt írja szerzőnk, hogy a régi görög *iota consonans* megfelel a franczia *j*-nek. Hogyan értsük ezt? Hangban? Az lehetetlen, mert akkor nem alakulhatott volna át *ι* magánhangzóra, és nem hozhatott volna létre olyan assimilatiót, a minőt a szerző róla egész helyesen a 22. lapon feljegyzett: *ἀλjος* lett *ἄλλος*, a mihez még hozzá tehette volna a következőt: a magyarban *olyan* helyett van dial. *ollan*, *ojjan* sőt *oan*, *uan*. Általában véve találunk a magyar hangtanban is olyan tüneményeket, a melyekkel a latin, görög és német hangtani sajátságokat a középiskola szükségeihez mérten megvilágíthatjuk. Lám szerzőnk maga is összehasonlítja (a 4. lapon) a

görög orrhangú γ-t a magyar *pang*, *csüng*, *(csügg) n* hangjával. A spiritus lenis magyarázatához hozzá lehetett volna tenni azt, a mit Müller Miksa (Ujabb felolvasások 149. l.) róla találóan mond: ejtsen ki a tanuló akár magyar szót, mely magánhangzón kezdődik, *súgva* (a mi az iskolában úgyis mindig actualis érdekű) és majd tapasztalja, hogy mi a spiritus lenis mint beszédszervein mutatkozó változás. Szépen különbözteti meg egymástól szerzőnk (a 7. l.) az *αυ* és *ευ* diphthongus kiejtését. A hangsúlyról és simulásról szóló fejezeteket máskép írnám meg, mint szerzőnk. *Elvnek* kimondanám, hogy *a hangsúly* (*akár éles*, *akár hajtott*) *a görög szó vége felé hat és három szótag felett uralkodik*. Ez az elv *nem* tűr kivételt. Ezzel az elvvel meg lehet magyarázni a véghajtott szó után következő kéttagú simuló okozta szabálytalanságot hangsúlyozás dolgában: *ὁρῶ τινας*, a mi harmadhajtott szót ád és ama *szabály* ellen vét, hogy a hajtott ékezet csak az utolsó vagy utolsóelőtt levő szótagra eshetik. (A szabály *tűr* kivételt, az elv *nem*.) A simulás ez esetéről különben nem szól szerzőnk. *Elvnek* kimondanám, hogy *a görög hangsúlyozás igyekvése az, hogy a hangsúly az utolsó szótagról a szó belseje felé távozzék*. Ezt az igék hangsúlyozásának főszabályával és a latin hangsúlyozási szabályokkal bizonyítanám; a latinban már nincs végéles vagy véghajtott többtagú szó. Aztán elszórva a görög nyelvtanban még több bizonyítékot lehet erre nézve találni, negative abban, hogy a névszó is csak szükségből mozdítja a hangsúlyt a szó vége felé, ellenben a vocativusban gyakran a szó belseje felé indítja: *ἀνήρ* és *ἄνερ*, *γυνή* és *γύναι*, *ἀδελφός* és *ἄδελφε*. Sőt az árjaság tágabb körében is találjuk ugyanezt, legalább a vocativusra vonatkozólag (Müller Miksa, Der Ursprung und die Entwickelung der Religion, 165. l.).

Lássunk néhány találomra összehordott positiv bizonyítékot arra nézve, hogy *a görög hangsúly iparkodott a szó végétől eleje felé haladni*. Az *-εια*-végű és harmadéles nevek képzője eredetileg *-εϝια* volt, tehát ékezetök csak így lehet harmadéles: *βασιλέϝια*; és íme a *ϝ* elveszte után nem ez az ékezetök: *βασιλεῖα*, a *szabály* szerint, hanem ez: *βασίλεια*, az *elv* szerint. Az ige-melléknevek *-το*-képzős alakjai végélesek: *πιστός*, összetételben harmadélesek: *ἄπιστος*. Hasonló a hangsúly megváltozása más összetételekben is: *ὁδός* és *πάροδος*, *τιμή* és *ἄτιμος*. Nevezetes az ilyes is: *συνήθης*, seml. *σύνηθες*, dual. gen. dat. *συνήθοιν*, plur. gen. *συνήθων*, az összevonást tekintetbe nem véve. Ujabb attikai íróknál *ἡμέρα* és egyéb másodéles *-ια*-végű főnév a plur. nominativusban harmadéles lesz, pl. *τιμωρία*, *τιμώριαι*. Ezt Krüger Gramm. 15, 5, 4. mint kérdéses hangtüneményt közli. A hangsúly e mozgása mellett bizonyít az anastropha is. Figyelmet érdemel az ilyen is: *τάχα*, *ὦκα*, *σάφα*, e melléknevek mellett: *ταχύς*, *ὠκύς*, *σαφής*. A tőszámnevek minden nyelvben kiváló jelentőségű hangtani anyagból valók; a görögben távozik hangsúlyuk végöktől, a

mennyire lehet, kivéve a ἑπτά, ὀκτώ és ἑκατόν alakot; ἐννέα nem kivétel, mert az ἐν proklitikon. (Curtius Grdz. 4. kiad. 311. l. az ε-t prothetikusnak, a ν-t gemináltnak tartja.) A *d*-hangon végződő tövű nevek sing. acc. képzése csak a hangsúly miatt kétféle: ἔριν, χάριν, κόρυν, ellenben ἐλπίδα, πατρίδα, hogy a hangsúly ne legyen a végső szótagon: ἐλπίν, πατρίν; pedig az analogia is ez utóbbi alak mellett szól.

Az, hogy τόσος stb. szókhoz a -δε simuló járulván, a hangsúly bennök a szó vége felé mozdul, nem rontja le okoskodásomat; ezek eredeti hangsúlyozása ez volt: τοσοσδέ, épen úgy, mint pl. a magyarban: *ez itt ni*, vagy *ez itt la*, a melyben a legerősebb hangsúlyt szintén a *ni* és *la* mutató elem kapja. Aztán kezdett a hangsúly az előbb leírt elvet követve a szó végétől távozni és lett τοσόσδε. Ilyen lépést tett a hangsúly ebben is: ἔγωγε ἐγώ hangsúlyával szemben. Szükségképen ki kell mondani a tanuló előtt, hogy a simulás megvan a latinban is a *-que*, *-ve*, *-ce*, *-dem*, *-pte* és *ne* szócska előfordultával és ép úgy tartja meg a latin hangsúlyozás elvét, mint a görög a magáét. (V. ö. *môs*, *móreque*, *morúmque*, *ita*, *ítaque.*) Rá kell mutatni arra, hogy a görögben is összeírnak némely simulót a megelőző szóval; a latinban mindig összeírják. Nem kellene a proklitikont az enklitikontól elválasztani; én az iskolában nem is engedem az atonon külön nevet használni. Az elsőnek leírt elvet szemünk előtt tartva a proklisist könnyű megértenünk: a görögben a hangsúly csak a szó *vége* felé hat, a megelőző szótagokhoz semmi köze; tehát a hangsúlyra nézve mindegy, akár azt mondom, hogy δρόμος, akár azt, hogy ἡμεροδρόμος, akár azt, hogy ὁ ἡμεροδρόμος. A proklitikus præpositiókhoz (ἐν, εἰς, ἐξ) megjegyzem, hogy egyéb végéles és elisiót megtűrő præpositio is proklitikonná lesz: καθ' ἡμεροδρόμον. Proklisis van a latinban is, Schultz Sprl. 17. pont. Meg kellett volna jegyezni, hogy ha valamely görög szó enklitikon miatt két ékezetet kap, az elsőt gyengén kell éreztetni a kiejtésben, az utóbbira az igazi szóhangsúlyt kell helyezni. V. ö. a magy. *pipaszárak* szó két hangsúlyát: erős negyedéles és gyenge másodéles. A 17. lapon azt mondja a szerző, hogy a hangsúly az ilyenféle hangmásulás oka, a milyen τρέπω és τρόπος, βάλλω és βέλος, *pello* és *pulsum*, *halál* és *holt*, *vala* és *volt*, *brechen* és *gebrochen* közt van. Ez lehetetlen, mert az idézett alakok mindegyik párjában a hangsúly mindig ugyanarra a szótagra esik és mindig ugyanolyan minőségű, tehát különféle eredményt nem hozhat létre. A 18. lapon közölt metathesis és a hozzá csatolt jegyzet közt ellenmondás van; helyes az, a mit szerzőnk a jegyzetben mond el a τέτμηκα, βέβληκα támadtáról. A kettős mássalhangzóról (ξ, ψ, ζ) meg kell a tanuló számára jegyezni, hogy az csak betű, jegy; hangja kettő van. (V. ö. a 21. és 8. l. illető helyét.) Helytelen az, a mit szerzőnk a 26. lapon ἐξ præpositióról mond, hogy hangzó előtt ἐξ lett ἐκ-ből, holott fordítva van a

dolog: ἐξ (lat. *ex*) az eredeti alak és a görög hangtannak egészen megfelelően *sz*-hanggal végződik; mássalhangzó előtt elvesztette ezt az *sz*-hangot (mint a latin is: *ex-stare* helyett *ec-stare*, összevontan írva: *extare; ecfugio* assimil. *effugio*); a latin még tovább ment s lett belőle hosszú *e*. (V. ö. *abs*, *ab*, *a*, *obs* és *ob* alakjait.) Tudom, hogy Curtius Grdz. 387. l. az ellenkező van. A 27. vagy 71. lapon jó lett volna megemlíteni, hogy a görög *δύο (δύω)* és *ἄμφω* mint a kettősszám utolsó maradványa megvan a latinban is: *duo*, *ambo*. A 35. lapon *παρθένος* után leány helyett azt kell írni, hogy szűz leány; *ἡ διάλεκτος* alatt nem *φωνή*-t, hanem *γλῶσσα*-t kell értenünk. A 39. lapon levő hangsúlyozási szabályhoz (a melyben arról van szó, hogy *ἀργύρεος*, *ἀργύρεον* összevonás után véghajtott lett) oda kell írni, hogy ez a nőnem és a sing. gen. dat., a dual. gen. dat. és a plur. gen. dat. acc. *analogiájára* van így. A 40. lap jegyzetében maga a szerző is beszél a hangsúlyozásban mutatkozó analogiáról. A 62. lapon a szerző rendhagyó mellékneveknek nevezi e hármat: *μέγας*, *πολύς*, *πρᾶος*, holott egyszerűen metaplastikusoknak nevezhette volna (v. ö. az 57. l.); az 58—60. lapon levő nevezetesebb rendhagyó főnevek közül is többet meg lehetett volna a heteroklisia és metaplasmus segítségével, tehát alaki analogiával, magyarázni és az előszóban kimondott elv szerint még több látszólagos kivételt és rendhagyóságot rendre vinni. A 65. lapon nyilván sajtóhibából maradt el *βελτίων* a középfokok közül. (V. ö. a 48. l.) A számneveknél a latinnal való összehasonlítást bátran tovább lehetett volna vinni és a *τέτταρες*, *πέντε*, *εἴκοσι* mellé a megfelelő latin alakokat állítani, az *ἐννέα* mellé a latin *novem*-et és ezzel az árja számrendszer keletkezésére, a görög *ὀκτώ* és a latin *octo* dualis alakját tekintetbe véve, a tanulóra nézve nagyon érdekes pillantást vetni. Vegyük figyelembe Müller Miksa szavait: Es ist nicht mehr als billig, dass Schüler, die so manche lange Stunden der mühsamen Erlernung der Sprachen zu widmen haben, von Zeit zu Zeit an der Hand eines sichern Führers auf einen höhern Standpunkt geführt werden, um von da aus das lebendige Panorama des weiten Reichs menschlicher Sprache zu überschauen, welches mit ausdauerndem Fleisse erforscht und durchmessen, und mit kühnen Zügen vor ihren Augen entworfen und gezeichnet dasteht. (Einleitung in die vergleichende Religionswissenschaft 3. l.) A személyes névmásnál elfelejtette a szerző a kettősszámú *νω*-tövet a latin *nos* tövével összehasonlítani. A kölcsönös névmást a latin is ugyanazokból az elemekből alkotja mint a görög: *alius alium* stb. Ezt jó lett volna megjegyezni. Az egymásra vonatkozó névmásokat szerzőnk táblázatban állítja össze, a mi a tanuló munkáját nagyban megkönnyíti: hiba volt azonban *ὁπότερος*, *ὁπόθεν*, *ὁπότε* és illetőleg az ezekkel egy rovatba tartozók taglalásakor külön *ὁπο*-tövet felvenni, holott ezek töve *πο-* és proklisisszel hozzájok tapadt a névelő. Bátran elmondhatjuk

tehát a tanulónak ezt az arányt: πότερος: ὁπότερος = melyik a kettő közül: a melyik a kettő közül.

De nem folytathatom szerzőnk könyvének részletes ismertetését; nem élhetek tovább vissza olvasóim türelmével, kik különben is jobban teszik, ha magát a tanulságos nyelvtant olvassák át, mint az én birálatomat, a mely a könyvnek csak egy negyedére terjed ki. Még csak egy-két külsőséget. A görög szók átírásának veszedelmét szerzőnk sem birta kikerűlni: *heteroclisia* és *heteroklisia* ugyanazon lapon (57.) Uj, de nem helyes az, hogy a latin műszók hangsúlyát, legalább könyve első negyedében, a magyar hosszú hangzók jelével ellátja: *vocatívus, adjectívum*; de ebben sem következetes, mert ilyen meg rendes: *perfectum, futurum, verbale.* Egyéb következetlenség: *adjectivum* (62. 83. l.) és *obiectum* (219. lap.) Az 58. lapon jobb lett volna *caelum*-ot írni *coelum* helyett. A könyv jó magyarságából kirí a 78. lapon fönn levő 2. jegyzet: «össze nem kell téveszteni *αὑτή* és *αὕτη* . . . . alakokat.»

Ily apró hibákat és mulasztásokat nem számítva, a könyvet igen figyelemre méltó, kiváló munkának tartom. De gyakorlatias korunk azt is kérdi, hogy kinek való e könyv. És e kérdésre eltérők lesznek a feleletek. Schill a Hintner-féle görög nyelvtanhoz írt előszavában a nyelvtanok lapjainak számával argumentál a könyvek iskolai használhatósága kérdésében: Koch 400 lap, Curtius 380 lap, Szamosi 350 lap, *Dóczi 330 lap*, Hintner 250 lap, Dávid 172 lap. Nem mondom, hogy e sajátságos érvelési mód a középiskolák számára szánt tankönyvekkel szemben teljesen indokolatlan; de hogy a nyelvtanoknak használhatósága fölött is a métermértéknek e már is divattá vált alkalmazásával döntsünk, ez attól függ, hogy ki mit követel egy grammatikától. A ki abban kellő fölvilágosítást kiván a nyelvnek minden gyakoribb, sőt ritkább jelenségeiről is, annak, a görögre nézve, Dóczi derék könyvét jó lelkiismerettel ajánlhatjuk. POZDER KÁROLY.

Nyelvünk ikes igéi és a Révai szabálya. Irta *Takács István.* Budapest 1887. (36 lap. Ára 50 kr. Kapható az Akad. Könyvkereskedésben.)

Egyik legélénkebb gyermekkori emlékem az ikes igékhez fűződik. A harmadik osztályban én tanultam legbuzgóbban Szvorényi könyvéből nyelvünk szabályait, mégis megesett rajtam az a nagy hiba, hogy mikor az ikes igékből «feleltem» és professorom fölszólított, mondjak egy ikes igét, szegény fejemnek hamarjában nem jutott egyéb eszembe, mint ez: *veszik!* (a minthogy a veszprémi nép rendszerint igy mondja a *vész* igét.) Noiszen volt hadd-el-hadd. «Tē k. sz. s! hát az ikes ige?» förmedt rám a kegyes professor. A kifejezés nem volt éppen nevelő intézetbe való, de ez az «æsthetikai ellentét» annyival inkább biztosította a hatást:

a szegény bűnös egészen le volt sujtva s azóta a *veszik* alakkal — melyet az egyház férfia oly ünnepies formulával kiátkozott — sohase szentségtelenítette meg ajkait. S ama lélekemelő jelenet mindenkor fölmerül emlékezetemben, valahányszor az ikes igékkel esik ügyem-bajom. Nincs is szebb dolog annál, mint mikor legapróbb tetteinket a hazafiság tüze heviti, s a nemzeti nyelv szent ügye követeli, hogy váltig küzdjünk egy-egy fölöslegesnek látszó rag, sőt hang ellen; mert «Romlott szív és romlott elme . . .» stb.

Az előttünk fekvő füzet szerzője azok közé tartozik, a kik újabb időben először léptek föl az ikes ragozás sérthetetlenségének dogmája ellen. Megjegyzéseit már Riedl Szende beiktatta az ő értekezésébe, mely az újabb ikes vitát megindította. («Van-e elfogadható alapja az ikes igék külön ragozásának.» 1873.) De nyomban követte Riedlt egy önálló értekezéssel is (melyet Magyarházi álnév alatt adott ki: «Őszinte figyelmeztetés az ikes igék divatos ragozásának alaptalanságára» 1873.) Most hát már harmad ízben gyarapítja az ikes ragozásra vonatkozó gazdag vitairodalmunkat, *) s ezúttal a kérdésnek nyelvtanainkban való gyakorlati megoldására is tesz indítványt.

A kérdésnek két oldala van, melyek bizonyos fokig függetlenek egymástól: Egyik — mondjuk a tudományos oldala — az, vajjon ha a mai élőbeszédben nincs is határozottan fönntartva a külön ikes ragozás, megvolt-e a régibb nyelvben, mi czélra és hogyan keletkezett, és hogyan mosódott el ismét, végre mennyiben és hogyan használja a mai nyelv? A kérdésnek másik, gyakorlati oldala: vajjon lehetséges-e és mennyiben lehetséges a mai nyelvszokást határozott szabályokba összefoglalni s

*) Összeállítjuk itt tájékoztatásúl a kérdésre vonatkozó irodalomnak főbb termékeit. Révai Miklós főleg Grammatica Elaboratiorjában foglalkozott vele 1805., azután Verseghy ellen álnév alatt írt három munkájában (Világosvári Miklósfi János), Verseghy F.-nek tisztasággal kérkedő tisztátalan magyarsága 1805. (Fényfalvi Kardos Adorján) V. F.-nek megcsalatkozott illetlen mocskolódásai 1806. (Boldogréti Víg László) V. F.-nek megfogyatkozott okoskodása a T. Magyarságban 1806. — Verseghy Ferencz főleg a következő helyeken írt az ikes ragozásról: A Tiszta Magyarság 1805. (96—114. és 164—175. ll.) Analyticæ Institutiones. (I. 379—409.) A Filozofiának talpigazságira épített Felelet. (A többiről l. Nyr. IX. 437., hol egyúttal ismertetve van Verseghy vitája.) — Beregszászi Nagy Pál megjegyzései a Tud. Gyüjteményben 1823. (VI. 38—45.) — Az újabb irodalom Riedl Szende föllépése óta: Barna Ferdinánd, «Az ikes igékről 1875. — Joannovics György: Az ikes igékről 1877. Végre Szarvas Gábornak már emezek előtt (az 1874-diki Nyelvőrben) megjelent czikksorozata: «Az ikes ragozás kérdése».

ezeket az irodalmi nyelvnek követendő zsinórmértékül átadni? Foglalkozzunk röviden az elsorolt föladatokkal egyenkint.

I.

1. Meg volt-e határozottan különböztetve egymástól az ikes és iktelen ragozás a régi nyelvben? Erre a kérdésre Révaival együtt igennel kell válaszolnunk s nem csatlakozhatunk Riedl Szende nézetéhez, még kevésbbé Magyarháziéhoz, vagy Verseghyéhez. Riedl szerint «az úgynevezett külön ikes ragozás, a mint Révai felállította s a mint azóta nyelvtanaink tanítják, félreértésen alapszik ... Révai látván, hogy a nyelvben ilyen alakok fordulnak elő: *irsz vársz kérsz* s *ír vár kér*, de ezek mellett: *aluszol fekszel iszol* és *aluszik fekszik iszik* stb., azon gondolatra jött, hogy azért mondjuk *aluszol fekszel iszol*, mert a 3. személyben mondjuk *aluszik fekszik iszik*.» (Riedl 28. 33.) Ismeretes dolog, hogy Riedl az *aluszol fekszel* alakokat **aluszasz *fekszesz* helyett dissimilatióból magyarázta vagyis abból, hogy a nyelv az *sz*-es igetőkhöz alkalmasabbnak találta az *l* ragot, mint az *sz*-et, melyet a többihez ragasztott. E nézet teljesen tarthatatlan, már csak azért is, mert az *írtál kérnél csaplak*-féle alakokban semmi szükség a dissimilatióra, mégis *l* jelöli a 2. személyt. De a régiségből, minél jobban megismerkedünk vele, annál inkább igazolhatjuk azt a tényt, hogy régente a kétféle ragozást általánosan megkülönböztették s annyira nem törődtek a dissimilatióval, hogy az ikes ige 2. személyében még akkor is *l*-et alkalmaztak, ha a tő *l*-en végződött, az iktelenében akkor is *sz*-et, ha az igető *sz* végű volt. Tehát pl. *megbékéllel fénylel* stb., ellenben *tész-sz léssz ás-sz oroz-sz*, sőt *leszesz teszesz hiszesz őrzesz* (v. ö. Joann. 56, 57),*) soha sem *megbékéllsz fénylesz teszel ásol*. Ime néhány példa:

A kivel megbékéllel, valóban megbékéljél. Decsi Adagia 82. Feslette válol. Pázm: Kemp. 182. Fénlel és tündöklöl Istennek előtte. Ujfalvi: Halotti Én. (Várad 1654.) 34. Igy legyen, kívánom, míg tőlem elválol, lelkemnek kimulása! Balassa (Szil. kiad.) 222. Egy kevéssé aluszol és egy kevéssé szunyadozsz. Káldi: Példab. 24 : 33. Ha reggel keressz engem, nem leszek. U. o. Jób 7 : 21. —

*) E kötőhangzós alakok megvoltát kétségbe vonta Szarvas (Nyr. III. 18.), pedig maga idézte egyszer (Nyr. I. 413) az EhrC. *lezez* = *leszesz* alakját, és Révai is említett már ilyeneket Pázmányból és Lépesből Gramm. 859 (*leszesz* stb.) és 262 (*őrzesz engem* Pázm. Imáds. 120). Igaz hogy újabban ezek a népnyelvben majdnem nyom nélkül elveszteːk, és nem értem, Szvorényi hogy ajánlhatja éppen ezek használatát (Nyelvt. 153. l.: «alkalmasban segédhangzóval használjuk: *ásasz, fürkészesz, üldözesz* ezek helyett: *ássz, fürkészsz, üldözsz*»). — Az *orozsz, léssz, tészsz*-félékre kevesebb példát idéztem, mert ismeretes alakok (idézeteket találni Révainál 625, 626).

V o n z a z (olv. vonszasz) Corn C. 14. u i z e z RMNy. II. b. 15. l e s z e s z RMK. II. 7. t e s z e s z 196. l é s z e s z Kár: Bibl. I. 183. t é s z s z e s z Hall: HHist. II. 268. l é s z e s z, v é s z e s z Hall: Paizs. 92. 258. v e s z e s z Erasm: Erk. 30.

Verseghy véleményét, mely szerint az ikes ragozás «tótos,» és Magyarháziét, mely szerint «ez ikes ragozással sz. István királyunk valamelyik nyelvtudósa ajándékozott meg bennünket» — alig szükség czáfolgatnunk. A nyelvünket tanuló idegenről lehetetlen elhinnünk, hogy *sz* helyett *l*-et használt volna a második személyben, ha soha sem hallott volna *aluszol törődöl*-féle alakokat azoktól, a kiknek anyanyelvük volt a magyar. Hogy pedig mesterségesen csinálták volna az ikes ragozást a latin passiv és deponens igék fordítására, azért nem lehetséges, mert akkor lehetetlen volna, hogy az egész nemzet eltanulta s oly következetesen alkalmazta volna: hiszen nemcsak az íróknál találjuk ezt a szabályos külön ragozást, hanem összes régi leveleinkben is, még a nőkében is! (A csekély ingadozásról alább.)

2. H o g y a n k e l e t k e z e t t é s m i c z é l r a s z o l g á l t a z i k e s r a g o z á s? Hogy mi czélra szolgált, azt eldönti az a tény, hogy állandóan ikesek a szenvedő és visszaható igék: *születik*, *emelkedik*, *bocsátkozik*, *rejtezik* (**rejtőzik*) stb. stb. (A visszahatókra nézve csak egy sajátságos kivétel van, a mennyiben az *úl űl* képzősek állandóan iktelenek: *vonúl*, *fordúl* stb.) A reflexiv jelentés világos még az ilyenekben is: *hall-ik*, *tör-ik*, *szeg-ik*, *old-ik*, *nyöv-ik* («a szőr imög megnyövik» DebrC. 80. a *nyő* igéből), *ágaz-ik*, *kötelez ik* (elavult), szemben a *hall tör*-féle iktelenekkel. Hogy ezekben is ott volt eleinte a reflexiv képző, azt kétségtelenné teszik a rokon nyelvek, melyek tanusága szerint az egyszerű ugor reflexiv képző *v* volt. A vogul nyelvben pl. *χol* = hall, *χol-v* = hallik: világos, hogy a mi *hall-ik* igénk is eredetileg **hall-v-ik* volt. Mindebből az következik, hogy az *-ik* r e f l e x i v s z e m é l y r a g (= gör.-*ται*, lat.-*tur*).

Nagyon jelentős körülmény, hogy a régiségben aránylag csekélyebb számmal vannak a nem reflexiv ikes igék, minők *bízik*, *nyilik*, *válik*, *késik*, *lakik*, *szünik* stb. S még ezek is részben visszaható igéknek tekinthetők vagy legalább ilyenekkel egyértéküek: *bízik* = *bizakodik* (bízza magát); *nyilik* = *nyitódik*, *nyittatik*; *válik* = *változik*. — De a többi is megmagyarázódik minden erőtétes nélkül a reflexiv alapjelentésből. Az *-ik* ugyanis passiv és reflexiv kifejezéseken kívül rendszerint csak intransitiv igékben fordul elő. Már pedig van nyelvünknek egy sajátságos szokása, melyet részletesen tárgyaltam és számos példával bebizonyítottam a M. Nyelvőrben (VII. 485—493.), s mely abban áll, hogy az igéknek i n t r a n s i t i v voltát r e f l e x i v a l a k k a l szereti külsőleg megjelölni, úgy hogy a magára-ható alakkal az alanyban magában ható s másra át nem ható cselekvést fejezzük ki. Pl. *imád* : *imádkozik*, *hálál* :

hálálkodik, *csúfol : csúfolódik*, *titkol : titkolódzik* és számtalan más ilyen, Továbbá *élődik*, *növekedik*, *eszmélkedik*, *tréfálódzik ; késődik*, *késelődik*, *késlekedik ; nyujtózkodik*, *vetkeződik* stb. stb., melyeknek már alapszavuk is intransitiv, sőt reflexiv jelentésű. Itt tehát oly reflexiv alakokkal van dolgunk, melyek nem reflexiv jelentést, hanem csak intransitiv jelentést fejeznek ki. Ide tartoznak már most mindazon ikes igék is, melyeket reflexiv személyragokkal ragoztak, a nélkül hogy valóságos reflexiv vagy passiv igék lettek volna, minők *bán : bán-ik* (az előbbi mintegy «bajnak tart», az utóbbi «bajlódik»), *múl : múlik*, *lép : lépik* stb. Hiába ócsárolja tehát Verseghy Molnár Albertet, ki ezen ikes igéket deponenseknek mondja, mert csakugyan egészen úgy keletkeztek s úgy viszonyúlnak az igazi reflexiv igékhez, mint a latin és görög deponensek. (V. ö. Révai: Gramm. 1043. Nyr. VII. 487. 489.)

Az imént előadottakból érthető az az érdekes jelenség, hogy egyes igék, melyek minden egyéb jelentésbeli különbség nélkül transitiv és intransitiv minőségben szerepelnek, az előbbiben iktelen, az utóbbiban ikes ragozásuak.*) Példák:

János ev. 6 : 58. Qui manducat me, et ipse vivet propter me : Ki engemet eszen, él ő is én érettem. Pesti. Az ki engem ênd, ő is élni fog én érettem. Sylv. A ki engemet eszen, él az is én általam. Kár. A ki észen engem, ő is él én érettem. Káldi. (Igy még: a ki eszen engemet, Kár : Credo 26; a ki engemet észen, Telegdi : Evang. II. 396b. Ellenben ugyanezek mind ikes alakkal fordítják az 52 vers tárgynélküli igéjét: Si quis manducaverit ex hoc pane vivet in æternum: Valaki ez kenyérbe eszik, örökké él. Pesti. Ha ez kenyérben êndik valaki, örökké él. Sylv. Ha valaki eszike kenyérben, él örökké. Kár.) — Ottogyól eszen meg tégedet tűz: ibi comedet te ignis. Bécsi C. Nahum 3 : 15. — Sustinetis, si quis vos . . . devorat. Pál II. Kor. 11 : 20. Elszenveditek, . . ha valaki titeket meg eszen iszon («si quis esu et poturem vestram absumit» fordítja Révai). Komj. Eltűritek, ha . . . valaki meg-

*) A kik eddig tárgyalták e különbséget (Révai 863, Kassai : Magyar Nyelvtanító Könyv 199—205, Szvorényi 234. §. jegyz., Barna 30), többnyire az 1. s 2. szem. tárgyra akarták szorítani az iktelen ragozást (*engem*, *téged esz)*, és Kassai szerint «szenvedhetetlen szólás *bort iszok*, *húst eszek*, mert hús, bor nem személy». Joannovics más esetekre is megengedi (28, 47), de az ige jelentésének megváltozását tűzi ki föltételül. Takács (18, 20) az *eszek* alakot más tárgynál is megengedi, de az *esz* alakot csak 1. 2. szem. tárgy mellett. Ezen megszorítások mellett (melyeket idézeteink szerint a nyelv nem tesz meg mindig) csináltak az utóbbiak olyan iktelen példákat is, melyeket tisztán elméletük kedveért kellett faragniok, holott a köz nyelvszokással ellenkeznek: «a ki minden törvényt *kijátsz*» (Joann.), «Gyuri mindig *kijátsz* benneteket» (Takács), «ha *eleskűsz* engem az apám, a Dunába ugrok» (u. a. a kőnyomatu mellékletben).

eszen, ha valaki vonszon rajtatok . . . Kár. — Szemedbe szépet szól, de hátul megeszen. Pest: Fab. 53b. A sok irigy majd megöszön. Kriza 29. Megint eszen-e a faranc? [szinte szék.] Nyr. II. 231. A méreg szinte m e g e s z néha boszuságomban. Kisf. S: Tátika 2 : 4. Megöszöd? dejszen mög is ösz a fenye tűle. Nyr. VII. 377. — Ha engemet innegtova [ezentúl] az palota előtt találandsz, é g y m e g mindjárást engemet. Pesti: Fab. 78. b. — Zelus domus tuæ comedit me. Psalm. 68 : 10 Te házadnak kedvessége meg e e w n [olv. m e g ő n] engemet. KesztC. és KulcsC. Te házadnak kedvelése meg eőn engemet. DöbrC. A te házadnak buzgóságos szereteti ő n m e g engemet. Pesti (Ján. ev. 2 : 17.)

Zsolt. 104 : 35. Comedit omne fœnum: Ű földökben m i n d e n f ü v e t m e g ő n és ű földöknek minden gyümölcsét megövé, DöbrC. Vitéz módra jár vala köztök [a békák közt a gólya], és a melyet talál vala, m e g e s z e n vala. Pesti: Fab. 16b. A farkas m i n d e n f é l e j u h o k a t m e g e s z e n Mad: Préd. 577. A ruha, m e l y e t a moly m e g é s z e n. Kár: Jób 23 : 28. I h a t arra hideg v i z e t Nyr. VI. 227.

Pluit ignem et sulphur de cælo: E s e tüzet és büdös kénesőt mennyből, MünchC. (Igaz, hogy ez tárgy nélkül is előfordúl iktelenül u. o. és egyebütt, l. alább.) A kút a víz helyében o l a j t folya és s z á r m a z a magából. DebrC. 55. K i t az vadkan nagy rohanással m e g f u t a m a [különben mindig ikes] Pontian. 49. Pap f é k l o v a t, s ördög bűnös. Decsi: Adagia 204. Kisv: Adag. 211. [különben fikik, mint bakik, bagzik stb.] Egy jó esmerőm d o l g o z most e g y e t [egy társalgó könyvet]. Királyi Beszélg. 1749. 46. K e v e s e t és ritkán d o l g o z o k. Ar: Élet. 107. — Igy m e g s z o k, és m e g s z o k i k stb.

Azonban igen gyakran megtörténik, hogy áthatólag is használjuk magukat az ikes alakokat, s erre már régi nyelvemlékeinkben találunk példákat (más régi példák Révainál 863):

Ján. ev. 6 : 58. Ki e s z i k e n g e m e t, és ő él én érettem. MünchC. Ki engemet eszik, ez én éröttem él. WinkC. = NádC. 16/17. — Zsobrák ember, még azt is siratja, a m i t m e g e s z i k. Kovács: Közm. 150. Annak lakó helye tömlöcznek feneke; a kit abba öszik, keserű a leve. Szeged Népe II. 26. Idvezlek téged, első vére a bűnösnek, m e l y e t a föld i s z i k. Kaz: Munk. II. 129. — Rémítő sárkány, a ki mindön hónapba egy szűz lányt öszik meg. Nyr. IV. 232. — Fél diónyit megeszik benne. PP. (Nyr. XII. 223.) A juh igen kényes, nem eszik meg mindent. Misk: Vadk. 204. Megiszik egy akó bort. Nyr. VI. 470. A mit kiván, i s z i k, é s z e n [rímben] Gvad: FNót.[4] 81. — Megihatjátok é a poharat, m e l y e t é n m e g i s z o m. Bíró Márt. Ünnep. D. M i n d e n t m e g e s z e m é n, csak a disznóhúst nem. Gyarm: Nyelvm. II. 231.

A szelid bárány két anyát is s z o p i k. Vitk: Munk. II. 166. Az ember m e g s z o k i k mindent. Jók: RabR. III. 49. (A baraczkfa pirosat virágzik stb. l. Nyr. XV. 112.) — Sokat se z a b á l j á l. Felv: SchSal. 18.

Ezt a jelenséget nem nehéz megmagyaráznunk. Az ikes alak egyrészt azért léphetett az iktelen alak helyébe, mert a két kifejezésnek lényegében nem volt különbség, másrészt, mert ezekből az igékből az ikes alak sokkal gyakoribb használatú volt. Ugyanezt a terjeszkedést

látjuk néha más deponens igéinknél is, azoknál, melyekben az *-ik* előtt világosan megvan a reflexiv képző; például: Dícséretet s hálát adakozni [= adni, EhrC. 162.] Öltözik [= ölt] új orcát megelégedtsége jeléül. (Dayka.) Arca elszántságot öltözék [= ölte] magára. (Vör: JCæs. Más példák Nyr. XV. 110.) — Hasonlóképp tartják meg a latin deponens igék is reflexiv ragozásukat, ha accusativussal vannak is szerkesztve.*)

Az eddigiekből világos, mi volt czélja az ikes ragozásnak. Az *-m*, *-l -ik* féle ragok a reflexiv (és passiv) igék személyragjai voltak, úgy hogy a reflexiv viszony nemcsak a képzőben (*-koz -ód* stb.) volt kifejezve, hanem azonfölül a személyragokban is. (A finn nyelvnek is van bizonyos czélra külön reflexiv személyragozása, még pedig szintén csak az egyes számban; l. Budenz F. nyelvtanát, 2. kiad. 59. 63. ll.) — Hogy, hogyan keletkezett a külön igeragozás? mi az az *-ik*? miért szorítkoztak a præsensben stb. éppen az ikes igékre az *-m* és *-l* ragok, holott más alakok tanúsága szerint (*írtam*, *házam*, *irtál*, *irnál*) *-m* és *-l* általános ragjai az 1. és 2. személynek? mindezen kérdések és kétségek fejtegetésétől tartózkodom ezúttal két okból: 1. mert eddigelé úgy is csak hozzávetésekkel felelhetünk rájuk; 2. mert a felelet egészen közönyös a bennünket foglalkoztató kérdésre nézve. Ha valamely szóalaknak jelentését és használatát megállapíthatjuk több százéves gyakorlatból, akkor egészen fölösleges az ilyen szóalaknak az őstörténet homályába vesző eredetét vizsgálni.

3. Miért mosódik el a két ragozás közti különbség? Ennek az okát már fönt is megsejtettük, mikor az *eszik* alaknak *eszen* helyett való használatát tárgyaltuk. Mióta a nyelv az ikes ragozást a reflexiv igéből átvitte az intransitivum jelölésére (ez pedig már a HB. idejében megtörtént, v. ö. *evék*, *enneik*): azóta az ikes ragozás magában viselte a romlás csiráit. A transitivum és intransitivum közti különbség nem szótani, hanem mondattani különbség, s az ige jelentése, akár tárgyesettel, akár a nélkül használjuk, ugyanaz marad, s igy kétféle szóalakra szükség nincs. S éppen, mert jelentése nem változik az igének, ha tárgy járul is melléje, azért alkalmazták az olyan igék ikes alakját, melyek többnyire ikesen szerepeltek, ott is, a hol tárgy kisérte őket: eszik valamit, e helyett *eszen valamit*. Ennek aztán az volt a következése, hogy a két alak közti különbség egyáltalán elkezdett gyengülni, halaványodni, úgy hogy aztán egyes igéknek tárgy nélkül is megint iktelen alakját kezdték használni, vagyis kezdték a kétféle ragozást minden kü-

*) L. «Visszaható ige tárgygyal» cz. czikkemet Nyr. XV. — Viszont iktelen alak szerepel az ikes helyett, de nyilván csak a ritmus kedveért, a következő tréfás mondókában: «Ha gyün kentök, lösz kentök; ha hoz kentök, ösz kentök» Nyr. III. 30.

lönbség nélkül alkalmazni. Például: A *zabál* ige tárgy nélkül rendszerint ikes volt a régieknél (*zabállik* Pázm. 390. Cisio O3), de valamint fönt találkoztunk ezzel a szabálytalan ikes alakkal: *Sokat ne zabáljál*, szintúgy találunk viszont tárgy nélkül iktelen alakot már a XVI. század végén: *Ital miatt meg ne zabáljon*: ne potu ingurgitetur. Erasm: Erk. 43. — Más példa: Tárgy nélkül ezt mondták *mulik*, ellenben tárgy mellett pl. *fölül-múl valakit*. Minthogy az intransitivum a 3. személyen kívül ritkán fordult elő, a ritkább 1. és 2. személyre elkezdett hatni a transitivum analogiája s innen az ingadozás már legrégibb emlékeinkben: K i m ú l o k EhrC. 62. Hogy az jó idő hejába el ne m ú l j o n. Pesti: Fab. 62b. (rímben; de u. o. 66b: Minekelőtte ez világból k i m u l o m.) M ú l s z ki, Lép: PTük. 318. 414. (de: Az úrban m ú l j á l k i. Lép: FTük. 172. k i m u l o m, m ú l j a m ki 225, 226.) — Rendszerint megkülönböztetik régi íróink a trans. *fedd (valakit)* igétől az intr. *feddik* (valakire) igét, de megesik az is, hogy a kétféle alakot vegyest s különbség nélkül alkalmazzák; pl. «Hogy az apád ne f e g y e n reád . . .; mint ez senkire nem f e d d i k, úgy az én apám is és én reám ne f e d d h e s s e n» Born: Evang. IV. 857. (id. RMK. II. 476.)

Ki kell emelnünk még egy körülményt, mely nagyban előmozdította a két ragozásnak későbbi összezavarását. Az ikes (reflexiv) ragozást ugyanis nemcsak a transitivumtól való megkülönböztetésre alkalmazta nyelvünk, hanem — eleinte ritkábban, később mindig sűrűbben — olyan igéknél is, melyek iktelen alakjukban sem szoktak tárgygyal járni. Intransitiv voltukat úgy látszik szembetűnőbbé akarták tenni a reflexiv r a g o z á s s a l, ép úgy, mint pl. az *eszmélkedik, tréfálódzik, késlekedik* féle igékét a reflexiv k é p z ő k k e l. Valamint ezeknél, úgy amazoknál sem volt kényszerítő s z ü k s é g a reflexiv alakra, és csakugyan azt látjuk, hogy már a XV—XVII. századokban, melyek még az ikes ragozásnak klasszikus korába esnek, egész sereg intransitiv igének kétféle ragozása van minden jelentésbeli különbség nélkül, pl. *álmadozok álmadozsz álmadoz* = *álmadozom álmadozol álmadozik*. Minthogy erre a körülményre eddig kelleténél kevesebb figyelmet fordítottunk, bővebben idézem a példákat:

a) *Alszik, fekszik, nyugszik*. Révai említi már az *alszik fekszik* kettős ragozását (Gramm. 873—4) s a BécsiC.-ből ezeket idézi: *aland* dormierit, *aluszon, fekszen, fekszek*.*) Legföltünőbb az ingadozás a BécsiC.

---

*) Különös, hogy Joannovics még 1877-ben sem ismeri ezt a *fekszek* alakot, mert azt mondja (8), hogy *fekszen* is ikesen van ragozva a codexekben; hisz akkor mindenekelőtt nem *fekszen* volna, hanem *fekszik*. U. o. több hiba is van. Jászay után (RMNy III. k. XXXIX.) ismétli, hogy «csak az *alusz (aluszsz)* 2. személy tér el a szabálytól». Hát *aluszon* ikes alak? —

7. lapján (Ruth 3: 10, 13, 14): «Az felele: ... *nugoggal* az éjjel ... *alog* holvaliglan; és úgy *aluec* éjnek elmulásaiglan». Más példák: «*el aluzok és el nyugozom*» KeszthC. 4. zsolt. 9. ugyanígy KulcsC., de már DöbrC.: «*el alozom es el ńvgozom*»; ámbár maga a DöbrC. is azt mondja 478: «*En alozok* és én szívem vigyáz»; *fekzök* NagyszC. 67; *megnyugoszok* LevT. II. 32. — 2. *alwz* WeszpC. 53. JordC. 506. *alwzz* ÉrdyC. 133b. 633b. ÉrsC. Pesti: Evang. 104. *aloz* DebrC. 330, 344, 614. stb. fekwz NádC. 520. *fekzez* ÉrsC, 240b. TelC 253. *fekez* BodC. 13. — 3. *alozon* MünchC. 28. *fekzen* EhrC. 156. *fekszön* Szék: Zsolt. 47. (*alwzyk* JordC. 380. *ffekzyk* 375. *nywgozyk* KeszthC. 22. *nukzik* TihC. 22. stb.) — 4. háborúlván *el alwk*: dormivi conturbatus 56. zsolt. 5. KeszthC. és KulcsC. háborúlván *el alok* DöbrC. (*el alvm* dormivi u. o. 17.) betegűl *fekewk*: infirma jacui EhrC. 74. (v. ö. *le feküm es el alum* Szék: Zsolt. 157.) — 5. az csillag *meg aluua* DebrC. 330. (*meg alwek ő* szívök KeszthC. 335.) — 6. ha én *elalandok* ÉrsC. — 7. midőn ő vele *aland* BécsiC. 113. (*fekendyk* RMNy. IIb. 266.) — 8. *alogyak* PeerC. 181. *fekedgyek* MA: Tan. 754. (*allogiam* VirgC. 115.) — 9. *alog* VitkC. 58. *alvgy* CornC. 161. *alug* Mel: Sz. Ján. 143. *fekeg* BécsiC. 6. *feküdgy* Decsi: A dag. 139. (*aludgy, nyugodgyál* MA: SB. 94.) — 10. *alwgyon* KeszthC. 354. CzechC. 27. *fekyön* CzechC. 28. *fekyen* ThewrC. (*alwgeek* ÉrdyC. 607b. *aludgyéc* Kár: Bibl. I. 180.) — *Aludnék* alakot az 1. és *aludna* alakot a 3. személyben nem találtam. — *Alhat*, Balassa (Szil. kiad.) 27.

b) *z*-képzős igék; *örvendöz* TelC. 41. stb., de: *ewruendezyk* EhrC. 81. *erwendezyk* JordC. 685. *ewruendezek*: exultabat EhrC. 98. *eőrvendezzék* Mad: Préd. 126. — *egyödöz vala*: ardens erat MünchC. 167., de: az isteni édességgel el borítozom, és az ű boldogságával *meg egyödözöm* NagyszC. 116. — *almadoz* [olv. *álmadozsz*] ÉrsC. 30b., de: *almadoznek* [3. szem.] u. o. 527b. DebrC. 520. — *figyelmezz* Com: Vest. 99. *figyelmezzen* Tof: Zsolt. 635. (régibb iktelen alakot nem idézhetek), de: Izrael nem *fygyelmezeek* én hozjám: I. non intendit mihi KeszthC. 214. = KulcsC. 203. kicsoda *figyelmezic* erre? MA: Bibl. II. 36. *figyelmezzel*: ausculta, GBölcsek M. 6. *figyelmezzék* Bethl: Élet. 6. — *ingadoz* PeerC. 43. Helt: I. CCc3. stb., de: *ingadozik* Mad: Préd. 162.

c) Más képzős igék: *rohan* és *rohanik*, pl. *rohanol* Lép: FTük. 43. *rohanik* 53. PTük. 410. — *pattan* és *pattanik*, pl. *pattannyék* Zvon: Pir. 234. — *folyam* és *folyamik*, pl. *fol'amz* OrthHung. 10. *folamiac* Szék: Zsolt. 69. *folyam* és származik MA: Scult. 483., de: *folyamek* cucurrit JordC. 715. 779. *folamneiec* (= folyamnék) TelC. 24. *folyamyk* KulcsC. 71. stb. — *fesel* és *feslik*, pl. *fesöl* GuaryC. 43. *feslend* JordC. 462. megfesle TelC. 303. *ki-fesel* Pázm: KT. 9. *feselhet* Medgy: 6. Jaj. II. 13., de: *fesleek* scissum est JordC. 462. *fesellyél ki* Pázm: KT. 454. *feselhetik* Illy: Préd. I. 183. — *bomol* és *bomlik*, pl. *meg bomol* Pesti: Fab. *elbomla* 1659. ErdTört. IV. 295., de: *felbomlik* Pázm: Préd. 237. stb. — *omol*, *romol* és *omlik*, *romlik*, pl. «a ház *leomlik*, *elromol*»! Com: Jan. 105. *megromla* Lép: FTük. 15., de *megromlék* u. o. (az *elromlék* alakot Révai is idézi Pázmán-

---

U. a. lapon a Lev. Tárból idéz egy *meges* igét, pedig ennek ott semmi értelme sem volna, hanem *megyés*-nek kell olvasnunk: Mely szőlő *megyés* uramnak más szőlejével! — V. ö. még Kazinczy állítását: *Nyugszom alszom* kétfélekép conjugáltatnak...» id. Szvor.: Fejlőd. Tün. 20.

ból, Gramm. 953.) — *hámol* Meliusnál és *hámlik* Decsinél stb. (NB. Hogy *omol romol* és *omlik romlik* közt valami különbség volna jelentés tekintetében, mint Pereszlényi véli CorpGramm. 499,506, annak a nyelvszokásban semmi alapja nincs.) — *betegl*: infirmatur MünchC. Ján. ev. 11 : 2, 3. *beteglene* CornC. 423., de : *beteglik* WinkC. 324. *beteghlem* ÉrsC. 204.— *zöldell* és *zöldellik*, pl. *zöldellök*: vireo C. *zöldöllök* MA., de: *zöldelem* Com : Vest. 150. *zöldellyel* MA. Scult. 13. — *ebédel vacsorál* és *ebédlik vacsorállik*, v. ö. «vígan ebedgyel (ebéd(l)jél) és vacsorálj» Debr. Kalend. 1619. B8. — *merészel* és *merészlik*, v. ö. *mereezleneek* (3. szem.) ÉrdyC. 625b. — *merész* és *merészik*, többnyire ikes, de v. ö. «Egyebet ne *merez (meréssz)* tenni» LevT. I. 384.

d) *Vál* és *válik*, *agg* és *aggik*, *szök* és *szökik*: hogy tőled *elváljam*, Balassa (Szil. kiad.) 191. nincsen semmim, kitől nehezen *válnám el* LevT. II. 281. *megválom* Amade: Vers. 87. *válol*, l. fönt 1. szakaszunkban ; de: *walhat* ÉrsC. 459. kétfelé *walion* LevT. I. 161. *elváljak* Zr. (nem rímben. id. Joann. 9.) *válhatna*, Matkó : BCsák 425. (a 3. szem. *vál* alakot nem találtam régebben, mint a XVIII. sz. elején. de azóta elég gyakran: Thaly VitÉ. II. 227. Kisv: Adag. 12. Bíró: Angy. 69. Phil.Flor. 58. Kovács: Közm. 126.; újabban Győry V. Shak. XIII. 205, 276, de népdalban is hallottam: Ne masérozz, igyá má', jobb egészségedre *vá'*.) — *aggik* ,senescit' Lép: PTük. II. 122., ,angitur' Ben: Vers. 218. *aggom* Thaly: VitÉ. I. 404., de: *aggjon* exolescat Prág: FSerk. 250. *agg* ,törődik vele' Fal: NE. 43. stb. — *szökék* BécsiC. 81. stb., de: *zőc* TelC., Pesti: Fab. 77b. MA. 17. zsolt. *szökj fel* RMK. I: 161. — Igy van még a régieknél *hat* és *hatik*, *kezd* és *kezdik* s talán több is.

Az iménti idézetek még nem ingatják meg első tételünket, mely szerint a két ragozást régente általánosan megkülönböztették ; mert ha találunk is kettős természetű igéket, minők *eszen eszik*, *aluszon aluszik*, *örvendez örvendezik*, *agg aggik*, ezek nem szabálytalanok, hanem mind a kettőt végig ragozza a régi nyelv, egyiket az iktelen, a másikat az ikes minta szerint. A szabálytalanság s a zavar csak ott kezdődik, a hol egyazon igének kétféle alakjai egymással vegyülnek. Ilyenféle jelenségekkel már eddig is találkoztunk, a hol pl. az ikes alak tárgygyal is előfordúl, pl. engemet eszik, vagy a hol két egyenlő természetű ige eltérő ragozással van egymás mellé téve, mint «nyugodjál az éjjel, alodj holvaliglan», «elaluszok és elnyugoszom» (a), «a ház *leomlik*, *elromol*», «*ebéd(l)jél* és *vacsorálj*» (c). Találkoztunk fönt már egy olyan példával is, melyben egy igének következő alakjai voltak együtt: «*fedd-jen*, *feddik*, *feddhessen*», mind a három intransitivum, de kettő a transitiv *fedd* analogiájára van ragozva. Szintúgy magyarázódik Pereszlényinél ez a ragozás: «*múlom*, *múlsz*, *múlik*» (a mit Révai is idézett már 244 azzal a megjegyzéssel, hogy «deflectit a recto usu»). — Azonban az a szabadság, mely idézeteink bizonysága szerint annyira el volt terjedve s abban állott, hogy számos tárgyatlan ige kétféle ragozást vehetett föl, lassankint meglazította — hogy úgy mondjam — az olyan igék fegyelmét is, melyeket nem illetett meg a kétféle ragozás. Innen van, hogy —

eleinte ritkábban, később gyakrabban — találkozunk egyes iktelen alakokkal olyan igékből is, melyek különben általán ikes-ragozásúak. Codexeink korában még alig-alig találunk efféle szabálytalanságot (pedig adataim legalább tíz évi megfigyelés eredményei), s a miket találunk is, részben csak látszólagos kivételek:

Üvölts, ki nem *fiazzs (fiaz-sz)*: clama quæ non parturis DöbrC. 308. (különben mindenütt *fiazik.*) Bel *telyen* én szám dícsérettel. KeszthC. és KulcsC. 70. zsolt. 8. (talán tollhiba e h. *telyek*, mint a DöbrC. írja; amazokban is pl. *meg telyk* 71 : 19.) — Hová ő szent malasztjának miatta minket is *meltoztasson* vinni. ÉrdyC. 45. (nyilván a «minket» tárgy kedvéért, de már LevT. II. 281 ilyet is olvasunk: «ha Kd nekem méltóztat írni».) — «Mikoron *lakoznaa*, kéré az úrfiú» ÉrdyC. 643. alkalmasint tollhiba e h. lakoznaanak, a mi szintúgy oda illik.

A XVI. században később is elég ritka a szabálytalan ragozás:

Erőkögy (és *törekeggyel*) 1545. LevT. I. 28. *Forgódna* (Bogáthinál, rímben) RMK. III. 413. Semmiképpen nem *kelletne* megírnia Istennek képét, Monoszl: Kép. 10. (talán a tárgy miatt; v. ö. Kikhez kelletneiec ragaszkodniok, Monoszl: Apol. 2.) A hová ménendesz, oda mégyek, és valahol *lakándasz*, ott lakom. Kár: Bibl. Ruth 1 : 16. (a Bécsi C.-ben lakozandol.)

A XVII. században már valamivel gyakrabban találunk ilyeneket:

Merevedec: obrigeo MA. *Félemlek, fölugra* Zr. (mind a kettő rímben, Joann. 10.) *Megszünsz* a minket csodálástul. Czegl: Dag. II. 6. *Érkeze vala* Hall. HHist. III. 31. *Hanyatlyon* MA: Scult. 629. *hanyatolyon* Mon Hist: Irók XXIII. 588. Kivánja halálát, hogy *eloszoltasson* és Krisztussal lehessen. Pázm: KT. 37. Az Isten neve gonoszul ne *hallasson*. MNyil: Zsolt. 91. Jót *cselekedjen*. Tasi: Préd. (1640.) 90. *Megelégedhessen* Szathm: Dom. 126. — Nem *eshet* veszélybe. Medgy: 6. Jaj. VI. 37. — *Értekezhetne* (1696) LevT. II. 400.

A XVII. századdal vége szakad a külön ikes ragozás korának, legalább az országnak nagyobb részében. A XVII. sz. vége felé már sűrűn találjuk a «szabálytalan» alakokat. Pereszlényi (1682) nyelvtaníró létére már ilyen paradigmákat ád: *múlom múlsz múlik, válom válsz válik, botlom botlasz botlik, fénylem fénylesz fénylik.* (CorpGramm. 500.) Kövesdi Pál kis nyelvtanában (1686. u. o. 568—571.) ilyen példák vannak: *gyönyörködök, gyönyörkedel* et *gyönyörkedsz, gyönyörked* (!) et *gyönyörkedik*; *eszem, evék, iszom, ivék,* («*evém, ivám* directe» azaz a tárgyas ragozásban!), *lakok, lakj*; *szerettetteték, szerettettetél, szerettettete; szerettettessem, szerettettessél, szerettettessen*; *szerettettetne; szerettettetend* stb. — És Gyöngyösi Murányi Vénusában: *kellessen, nevelkedjen; tünne, történne, futamodna, illene; megnyil, bujdos* (id. Joann. 9.), *futam* u. o. 2 : 245. *tün* Char. 317. «Kemény» 7. — A XVIII. század közepe felé

Biró Márton és Faludi Ferencz művei már tele vannak az ikes igéknek iktelen ragozású alakjaival, így később Dugonicséi, Kazinczyéi stb.

Midőn a régi szabályosság és következetesség lazulni, bomlani kezdett: nem csoda, hogy viszont az ikes ragozás alakjait át kezdték vinni olyan igékre is, melyek nem voltak ikesek. Példák:

Én nem tudom, miképpen én *megmaradhassam* (1558) RMNy. III b. 23. Aratásának ideje hogy *elközelgetnék* (rímben) RMK. II. 339. Hogy latorságáért *lakolnék* meg: ut scelus lueret. Forró: Curt. 487. *Megbolondulnám* búmban. LevT. II. 115. *Megbocsájjék* a jámbor [megbocsásson] GKat: Titk. 325.*)

4. Mennyiben és hogyan különbözteti meg a kétféle ragozást a mai élőbeszéd?

Az imént előadott zavar mind inkább elharapódzott, s ezt előmozdította az a körülmény, hogy a szenvedő igék, melyeknél az érthetőség leginkább kivánta a megkülönböztetést, mindinkább kimentek a használatból. Azt mondhatjuk, a XVIII. század eleje óta a magyar beszédben nincs határozott különbség a kétféle ragozás közt. Az ikes igék fölvették az iktelen ragozásnak egyes alakjait s viszont — bár ritkábban — az iktelenek az ikeséit. A zavarból némely új fejlemények válnak ki, mert midőn a kétféle alak közti functióbeli különbség elmosódott, a nyelv fölhasználta őket új különbségek tételére, — tehát az úgynevezett differentiálást látjuk itt, mely megfelel az anyagi világban észlelt természetes kiválasztásnak.

a) Az 1. személy *-m* ragját, általán véve, kerüli az újabb népnyelv, még pedig nyilván azért, mert az *-m* a tárgyas igealak állandó jele a tárgyatlan *k*-val szemben (a perfectumban nincs ugyan *-k*, de itt minden igének *-m* a személyragja, nemcsak az ikeseknek). Példák *k*-val:

Eltöngődök [1696-ból szárm., versben] Thaly. Adal. I. 228. *tengődök* (1708) u. o. 219. *virágzok*, Biró: Ünnep V. (1741.) «*Ázok, fázok*, izzadok» Amade: Vers. 235. *Fohászkodok* (1727) Thewr: Nykincs. 29. Kónyi: Abel 183. *panaszolkodok* u. o. 178. Térdre *bukok* Kaz: Lev. I. 5. Mint *illek* én . . . ? u. o. 229. és Kaz.-Berzs. Lev. 202. *fénylek* u. o. 125. (*Érközzek* Dug: Szer. I. 216. stb. Minek *veszekedjek* . . . ? Mikszáth, PHirlap 1886. 225. sz.)

A népnél ma ezek általánosan el vannak terjedve, kivéve a szélről fekvő s valamennyire elszigetelt nyelvjárásokat, minők jelesen a

---

*) Efféléket itt-ott későbbi íróknál is olvasunk: *olvadom* (rímben) Amade: Vers. 76, 156; *gyúladom* 181. *mosgom* Kaz.: Lev. III. 212. «De végre is mit *nyavalygom* én a leírásával, mikor megírta ő, a költő?» Teleki S. «Egyről másról» («P. Koltón».) — A *leszel, irjál, irjék, sirhatnám* alakokról alább szólunk.

székely s a göcseji, melyek különben is nem egy régiesség megőrzésében találkoznak (V. ö. «A m. névragozás» cz. munkámat 76. lent. De azért itt is vannak ingadozások, pl. «Két szép lány szeretőm, melyiktől búcsúzzak? Egyiktől búcsúzom, a másik haragszik». Kriza 16. S a göcseji azt mondja ugyan: *dolgoznám*, *dolgoznaik*, de másfelől *lássál* stb. l. Budenz-Alb. 166—7.) -- De egyes igék egyebütt is tartogatják még az *m*-et, olyanok t. i., melyek igen gyakori használatúak s így kevésbbé vannak kitéve az általános analogia hatásának; ilyenek *eszem*, *iszom*, *nem törődöm vele* stbeff., ámbár *eszek*, *törődök* is hallhatók (*megiszok* két pohárral Nyr. II. 513).

b) A 2. személyben az ikes igék többnyire elfogadták az *sz* ragot: *elégedhetsz*, Orczy: Költ. H. 27. *kevélykedhetsz* Kaz: Lev. 1. 368. *bévetődsz* Csok. *születsz*, *törekedsz*, *illesz* Berzs. (lev. Kaz. 34, 50, 208.) *pacsálkodsz* Nyr. VI. 424. stb. — De az *sz z s* végű igék a sziszegő *-szasz -szesz* stb. hangcsoport ösztönszerű kerülésével megtartották l-es alakjukat; így *alszol*, *fekszel*, *törekszel*, *cselekszel emlékezel*, *ütközöl*, *esel* s nagyszámú társaik. Sőt analogiájukra ez a dissimiláló irányzat tovább terjedt s így lettek az ilyenek: *veszel*, *hiszel* 1616? Balásfinál, l. Nyr. III. 405. «Te engemet *gyalázol*, elvesztesz Mik: MulN. 186. lészel Haller L: Tel. 313. Fal: NU. 210. *nevezel*, *végezel* Kaz: lev. Berzs. 3, 43; *viszel*, *levelezel*, *érzel* Berzs: u. o. 49, 76, 180. hírt *hozol* Szász K.-Ebers: Polgárm. II. 148. stb. — Nyelvtanban először 1760-ban van említve Ádáminál 84. l. «Man höret auch *olvasol* statt *olvassz*.» Már Kazinczy azt tartja: «*Figyelmezsz* rosszúl van mondva *figyelmezel* helyett.» (Lev. 1. 346.) S egy 1857-ben megjelent nyelvtanunk is (Kovács: Prakt. Ung. Sprachl. 87) szabályúl állítja föl: «Die auf *s*, *sz* und *z* endigenden zeitwörter nehmen in der 2. person statt des suffixes *sz* wegen der leichtern aussprache die suffixe *ol el öl* auf». (V. ö. még Szarvas Nyr. III. 72 és Joann. 44.) — Ezen az úton, kivált a *z*-végű igék nagy száma miatt, az *l*-es alak annyira elszaporodott, hogy át-átcsap másféle igék ragozásába is; pl: «Így *hagyol*-e minket tündér szerencsére? és kiteszel sokszor ezernyi veszélyre?» — Orczy: KöltH. 24. Ha nem kételkedel s *tartol* barátodnak... Phil. Flor. 6. *vezetöl*, Dug: Szer. I. 119. 169. *megvetöl* 246. (ezeknek «engem» a tárgyuk, de más tárgygyal is:) *hallgatol* u. o. 268. *adol*, *mondol*, *szeretel*, *kapol* (a népnyelvből) Joann. 44. — Így aztán nem csoda, hogy *lakol*, *házasodol*, *ismerkedel*-féle alakokkal is elégszer találkozunk a népnél, melyek részint az *l*-nek ezen újabb elszaporodásából, részint egyes rokonértelmű igék behatásából (*gondolkozol*: *gondolkodol*, v. ö. Joann. 44.), részint végre az irodalmi nyelv hatásából eléggé megmagyarázódnak. — Csak az *l*-es igék kerülik mindig az *l* személyragot, tehát csak *válsz*, *nyúlsz* stb. szokásosak, s csak nagy kivételkép találkozunk ilyesmivel: «*Élel*-e még vagy meghaltál?» (egy népballadában: Fehér László...)

c) A 3. személyben az ikes igék általában megtartották az *ik*-et, ámbár vannak példák arra is, hogy iktelen 3. személy áll szemben a régi ikessel. — Ikesek voltak pl régente ezek: *lépik, pökik, szökellik, térdeplik, küzdik* (eredetileg *küszödik, küsződik* = küszködik). Néha egy-egy író s egy-egy nyelvjárás tovább megy s másoknál is elejti az *ik*-et, legalább alkalmilag. V. ö. *múl* Kaz: Lev. I. 18. Shak. II. 199. Vajda: Kis. Költ. 99. Kriza 14. *nyil*, Bajza I. 99. Tompa I. 47. Szász: Műford. I. 260. *játsz* u. o. 181, 239. *eltűn* (rímben), u. o. 96. *megszűn-e?* Ar: MO. 1 : 105. *bán* [= *bánik*] Fal. 831. Kaz: Lev. 1. 137. Kaz: Munk. V. 126. *kés(-ik)* u. o. 104. *kitel* Nyr. VII. 519. *betel*, Győry: Shak. XIII. 181. *vajúd*, Sár: Trom. 225. *történ*, Kaz: Lev. III. 254. *vonagol*, KisfS.: Somlyó 3 : 84. sőt: *változ*, Ábrányi K. (P.Napló 33 : 84.) *virágoz, vétkez, ellenkez* Vers: Anal. I. 400. — Gyakori a ható igéknek *ik*-vesztett alakja: *nyughat* Thaly: Adal. II. 119. *megtörténhet* Fal. 345. Kaz: Sall. 104. *vetemedhet* Orczy: Költ. H. 79. *ehet* Vers: Anal. I. 400. *panaszkodhat*, Mikszáth; *gondolkozhat* Népk. II. 179.

Ellenben nagyon közönséges jelenség, hogy a 3. személyben *-ik*-et vesznek föl olyan igék is, melyek régente iktelenek voltak, de a nélkül, hogy már most a többi személyben is az ikes ragozást követnék. Ez véleményem szerint azért történt, mert sok olyan ikes igét örököltünk a régi nyelvből, mely 1. 2. személyben soha vagy csak nagy ritkán kerül elő: *villámlik, alkonyodik, esteledik, illik, feslik, omlik, romlik* stb. A tárgyatlan igék 3. személyében az *-ik* még ma napság is folytonosan hódít, noha ilyen 3. személyre szorítkozó ikességgel szórványosan már a XVI. s XVII. században is találkozunk: *fonnyadhatik* Born: Préd. 237. *megavólandik* (az új bor) Kár: Bibl. I. 655. *terjedik* «Konstantinápoly» (1688) 32. Voltakép azon kell csodálkoznunk, hogy az ikesség nem terjedt el jobban; mert hiszen ha a *válik mulik*-féle igékben az *ik*-nek az volt a czélja, hogy a tárgyatlanságot jelölje — a mint hogy más czélja alig lehetett — akkor megvolt a lehetőség, hogy, ha nem is egyszerre, legalább idővel minden tárgyatlan ige ikessé legyen.

Omol és *omlik, pattan* és *pattanik*-féle páros alakokkal már a XVII. században is találkozunk, de újabban e két igecsoport mindinkább megállapodott az ikes alakban. Már Ádámi sem említi az iktelen alakot: «Die verba in *lom lem* mit vorgehenden consonanten machen die 3. person in *ik* aus: *botlom, botlasz, botlik; bomlok, bomlasz, bomlik*». (Sprachkunst 85.) V. ö. *oszlik* Fal. 597. 602., továbbá *fosztik, kotlik* stb. (Csak a székelységben van még *kotol*. Így Kazinczynál: «Nem botol, a ki helyén, tudva s akarva botol». *Omol* Ungv. TóthL: Vers. 31.) — A *pattan*-félék sokkal nagyobb számmal vannak. Pl. *megcsükkenik*, Csúzi: Síp. 242. *rivanik*, Kovács: Közm. 33. (*rivanna* 186.) *csurranik, csöppenik* 87. *röppenik* Fal. 25. 164. *cseppenik* 31. *buggyanik* 299. *döbbenik* Vör: Tündérv. 100. vsz. *bukkanik* Jók: Egy az isten IV. 63. *hibbanyik* Nyr. III. 141. *toppanyik* IV. 229 stb

Szintén a régibb irodalomból idéztünk már ilyen párokat: *örvendez örvendezik*, *figyelmez figyelmezik*. Az ilyen *z*-képzős — akár deverbalis, akár denominalis — tárgyatlan igéket a mai népnyelv rendszerint ikesen mondja a 3. személyben. Pl *olvadozik* Fal. 161. *vigadozik* 186. 333 *szunnyadozik* 350. *könyvezik* 610. *paripázik*, *csatározik* Jók: R. Ráby I. 299. II. 208. *szedtevettézik* Jók: Vas. Ujs. 26: 170. l. *fakadozik*, *nyilladozik* Liszny: PDal. 125. így *dohányzik*, *pipázik*, *masirozik* (Nyr. VI. 233) stb.

Iktelenek voltak régente *hazud* és *álmad*. Háromszékben még most is csak *hazud* van (MNyszet. VI. 235) s pl Aranynál is előfordúl még Arist. I. 262. *Álmad* még a mult században: «Macska is egérrel álmad. Éhes disznó makkal álmad». Kovács: Közm. 57. A mai köznyelvben *hazudik*, *álmodik* (az utóbbit az *álmodozik* és *aluszik* igék is befolyásolhatták). — V. ö. még: *kiszáradik* (rímben) Amade: Vers. 145. *repkedik* Ungv. TóthL: Vers. 75, 178 (a *kötekedik*-féle refl. igék mintájára).

Végre ikessé vált, részint országszerte, részint csak egyes nyelvjárásokban egész sereg egytagú ige. Régente iktelenek voltak, de ma ikesek: *aszik*, *folyik*, *úszik*, *csúszik*, *mászik*, *szopik*. (A legrégibb adat tudtomra: «Mely epesztő gonddal folyik boldogságtok» Orczy: Költ. H. 87. *Úsz*, *foly* mai irodalmunkban versen kívül már ritkák. De a székelység még most is azt mondja: *foly*, *föj* MNyszet. VI. 235. Nyr. V. 221. VI. 231. *asz* II. 521. azonban Marosmegyéből: *mászik* VI. 229.) — Egyes nyelvjárásokban ikesedtek: *hullik* (Csallóköz) Nyr. 1. 279. (Szlavónia) V. 62. (Csongrádm.) Népk. II. 156. Szeged N. II. 57. *fűlik* Ar: Toldi 2: 8 Jók: ErdAr 32. *bé-forrik* (Kolozsv.) Népk. I. 358. *fájik* (Drávamellék) Nyr. V. 62. VI. 373. VIII. 140. 327. *fogyik* (u. o.); *gyűlik*; *sirik* (Zempl.) IV. 522. *hűlik* (Duna-Vecse); «nagyon ide *tűzik* a nap» (Keszthelyen hallottam). *Fel-állik*, 1763-i szakácskönyv (idézi Barna 33.); *vivik*, Kónyi: Ábel 128. (v. ö. *meg-viadik*, Kónyi: Demokr. II. 97. és *vivódik*). — *Termik* (Csík, Gyergyó) RMNy. III. 354. Nyr. IV. 174. (voltakép reflexivum a tárgyas *terem* mellé.)

Azt látjuk tehát, hogy a 3. személyben mindig több-több intransitiv ige válik ikessé. Sőt néha az újabb nyelv fölhasználta a két alakot újabb különbségek tételére, úgy hogy az *esz eszik*, *dolgoz dolgozik*-féle párokon kívül keletkeztek olyanok is, melyek közül mind a kettő tárgyatlan, de ikes alakot az vett föl, a melyik a cselekvőségnek kisebb fokát jelenti. Ilyen párok: *nyúl* — *nyúlik*; *hajol* — *hajlik* (ha az ember n y ú l valami után, a karja mintegy ki n y ú l i k; szintúgy ha meg h a j o l, a dereka meg h a j l i k; hajlik a vessző; s innen átvitten a. m. hajlandó); *bűzöl* — *bűzlik*; *levelez* (correspondieren) — *levelezik* (inkább *leveledzik*); *hibáz* (hibát követ el, csak az irodalomban) — *hibázik* (az irodalomban inkább *hiányzik*); *le-áldozik* a nap, csak ikesen — ellenben sacrificat: *áldoz* vagy *áldozik*, a szerint a mint van vagy nincsen tárgya.*) A régibb nyelvben csak egy-két efféle pár van. Egyik *ér* és *érik* (az utóbbi is előfordúl még iktelenül Mad: Préd. 191.: «A szőlő mennél magosban függ,

*) Háromszékben állítólag (MNyszet. VI. 235) azt mondják *lakjék nálunk*, ellenben *lakjon jól*, de azért mégsem mondják: *jól lakok*.

annál hamarább m e g - é r»). A másik pár, mely azonban maig sem vált szét egészen, *es* és *esik*; némely nyelvemlékek és nyelvjárások az esőzésre az iktelen alakot alkalmazzák, így a MünchC., AporC., Cisio F. (*és*), Háromszékben (Nyr. IX. 31. *ess*), Szalontán (VIII. 431) és Hajdu-Szoboszlón (*és*). — A *nyúl* és *nyúlik* közti különbség is egészen újkeltű, és furcsa, ha pl Joannovicsnál (55) azt olvassuk, hogy a *nyúl-ik* igének már huzamosabb időtől fogva általánosan dívó második személye ez: «*nyúlsz*», holott *nyulol* alak sohasem létezhetett, mert a régieknél a ,terjed' értelmében használt *nyúl* is mindig iktelen; v. ö. Ha az áll hosszan a l á n y ú l, bánatosságot jelent. Cisio N4. E l n y ú l, Káldi: Bibl. 379. Az hegy n y ú l mind Seirig. MA: Bibl. I. 204. Énnekem itt lakásom m e g n y ú l a. DöbrC. 204. E l k i n y ú l a az idő. DebrC. 115. — A *hajlik* ige sem fordúl elő ikesen előbb mint Gyöngyösinél (MV. 18. l.): Vigyázása után szem hajlik álmára. — *Gyűl* és *gyűlik* közt véleményem szerint ma sincs jelentésbeli különbség (v. ö. Szvor. 218. §.). De még a *szokik* ,consvescit' igét iktelenül néha ,solet' értelmében használják; így Arany is: «Mint seb ütéskor nem, azután *szok* fájni». (BH.)

d) A f ö l t é t e s módot már Ádámi így ragozza: «*innék*, *innál*, *inna*, oder *innám*, *innál*, *innék*» (60), de csak: «*fáznék*, *fáznál*, *fázna*: *érkeznék*, *érkeznél*, *érkezne*» (63, 62), és a *tetszene* alakhoz megjegyzi (82) «man sagt a u c h *tetszenék*». Így Faludinál *enne* (582); *vergődhetne*, *menekedne*, Orczy: KöltH. 8. *esne* Dug: Szer. 259. 388. *öltözne* Kaz: Lev. Berzs. 52. *tetszene* Szász K: Műford. I. 27. — A mai népnyelvben rendszerint *ennék* az 1. s *enne* a 3. személy, ámbár a régi *enném* s *ennék* is előfordúl (l. Nyr. VIII. 445. IX. 204. és Joannovics példáit). «A gőzösnek hat kereke bárcsak ízré-porrá t ö r n e» (= törnék) Népk. II. 41. III. 184.

Van azonban egy kifejezésmód, melyben állandóan megmarad a régi alak a mai nyelvben is: ez az óhajtást kifejező *ehetném*, *ehetnél*, *ehetnék*, melyeket a nyelvérzék elválasztott (i s o l á l t) az általános föltétes módtól, úgy hogy a mai népnyelv például azt mondja: «Mihály gazda i h a t n a itt bort eleget, de ő nem bort i h a t n é k, hanem törkölypálinkát». (Takács 22.) Azok az igék, melyeket leggyakrabban használunk így, véletlen mind ikesek: *ehetném*, *ihatnám*, *alhatnám* stb. (v. ö. Barna 32. Brassai: MMond. I. 351, jegyz.) Innen van, hogy ikes alakjuk még a t ö b b i i g é r e i s á t m e g y, ha egyet-egyet szintén olyan értelemben alkalmazunk; tehát: «Bezzeg t á n c z o l h a t n a most Margit, mert van jó zene és sok ifjú ember, de ő éppen ma nem t á n c z o l h a t n é k = nincs vágya tánczolni». (Takács 22.) Példák:

Meleg czipót e h e t n é m, hideg vizet ihatnám. Népk. II. 299. I. 397. Se nem ehetném, se nem haragszom, mégis harapok. Arany L: Népm. 223. Házasodhatnám Népk. I. 423. — Galuskát e h e t n é k a csizmád. Nyr. II. 419. Bort ihatnék ez a gége. Népk. I. 309. Úgy kotko-

dácsol, mint a tyúk, a melyik tojhatnék. Nyr. III. 554. Menyecskés legény nem házasodhatnék. Erd: Közm. Nem játszhatnék, midőn haragszik a magyar. Ar. — Futhatnám, mikor affektált petyegéssel boszantják a füleket. Csok. Jaj én édes gazdám, visszafordúlhatnám! Gyulai: Költ. 86. Szunnyadhatnám még egy kisség. 264. Mulathatnám, tánczolhatnám 214. Nem kész az én csidmám; jaj pedig hogy tánczolhatnám! Kriza 171. dal. Piros almát ehetném, veled enyeleghetném. Népk. II. 81. Én hányhatnám is. Mer: Er. Népm. 201. — Mosolygás helyett sírhatnék szemem. Gyul: Költ. 116. «Szophatnál-e fiam? Neki még az anyja teje a száján van, s fejérnép után járhatnék a csacska!» Nyr. I. 181. Tánczolhatnék minden porczikájuk IV. 89. «Vizelhetnék micturit» MA: CorpGramm. 239.

c) A fölszólító módban az országnak legnagyobb részében szintén elmosódott a két ragozás közti különbség, még pedig általában úgy, hogy az ikes igék is átvették az iktelenek alakját, tehát rendszerint így végződnek: *-jak -j -jon.* Az első személynek ez az egyenlősítése a jelentő és föltétes módéval egy tekintet alá esik, mert itt is, mint ott, a tárgyas alaktól való megkülönböztetés vezette az újabb nyelvet, mely az *egyem* alakot mindinkább a tárgyas ragozásra szorítja. A 2. s 3. személy egybeesésére nincs és nem is kell egyéb magyarázat, mint hogy a *leszel, törődsz, törődök, törődjek, törődnék*-féle alakok elterjedésével annyira meglazult az ikes ragozás, hogy kisebbség létére átengedte a tért az iktelen ragozás alakjainak. Különben a 2. személyű *takarodj*-féle alakok elterjedését elősegíthette az az általános törekvés, hogy az egyenes parancsot a legtöbb nyelv azzal teszi hathatósabbá, hogy rövid, személyrag nélküli alakot használ; v. ö. gör. *λέγε*, lat. *ama, fer, duc*, ném. *sprich, sieh*, finn *elä', mene', lyö'*, votj. *puk, vera* (az igető *pukt, veral*), sőt: mord. *va* (e h. *vanok*, a tő *van-*), magy. *jer, gyé, ni (nézd), muti (mutitsd)* stb. l. NyKözl. XIII. 146. — Példák ikes igékből:

Iparkodj, Orczy: KöltH. 101. Szánakodj, Kónyi: Ábel 178. Ne tréfálódj, Dug: Szer. I. 124. Bukj, Kaz: Lev. Berzs. 234. Nyilj ki;... kevélykedj, Csok. Ne ess' azért kétségbe. Mikszáth, P.Hirlap 1886. 180. Ne búsulj, ne bánkódj Népk. III. 177. Csillagos ég, ne felhőzz éjszakára. (Népdal: Juhász Andris.)

Igyekezzen; fiát méltóztasson megruházni. (1709) LevT. II. 372—3. *Tessen*, Orczy L: KöltH. 43. Távozzon, hizelkedjen, Amade: Vers. 95, 149. Kerestessön, öleltessön (pass.), megtessön Dug: Szer. I. 36, 412. Kertészkedjen, Berzs: Lev. Kaz. 92. Szövetkezzen, Fraknói: Nemzet V. 92. sz.

Viszont itt is megesik néha, a mit már eddig is tapasztaltunk, hogy az iktelenek is föl-fölveszik az ikesek alakjait. Már Dugonics pl, kinél «tréfálódj, megtessen»-féléket találtunk, ír viszont ilyeneket: Oh *mondjál* valamit. Szer. 1. 308. Hogy egyet *értsel* 153. *Virradjék* 363. A *mondjál*-féléket majdnem mindenütt hallhatni, noha mindenütt ritkábbak a

rövid *mondj*-féléknél. De a 3. személyben némely vidékek éppen a *mondjék menjék* alakokat kedvelik, sőt néhol rendszerint ezeket alkalmazzák, így kivált az Alföld keleti felén s az egész palóczságban.[1]) Példák:

Járjál, Thaly: Adal. II. 395. (1720-i versben; u. o. «lépj el» valószínűleg így olvasandó: lépjél.) Ápolgassál, Biró: Angy. 64. Pihenjél Fal. 71. Legyél Gvad: FNót. többször (l. Lehr: Toldi 20.). Kérjé, Szeged N. II. 2. — Esztergomban jobbára így: tanújá stb. l. Nyr. IX. 544.
Hogy a szíve meglankadjék. Mik: MulN. 105. «Nevelkedjék, terjedgyék, öregbedgyék, és örökösödgyék». Bíró: Préd. B2. «Lehessék oder lehessen« Ádámi: Sprachk. 83. Hallgassék, legyék stb. Bessenyei (Joann. 10). Hogy mikép legyék kivágva a mente. Dess: Lev. Kaz. II. 107. Légyik (Őrség) Nyr. VII. 420. Kejjík (Tolna) VI. 172. Ne dúljék kend, ne fúljék kend. Népk, II. 119. Ne bántsék kend 245. Semmi veszélyt rád ne hozzék 321 (Csongrád). Gyék kend velünk, osztán lássék hozzá (Szeged) Nyr. II. 513. Nagy-Becskerek, VII. 87. Debreczenben «kivétel nélkül» így mondják, l. Nyr. IX. 204. Mező-Zombor, VII. 423. Mezőtúr VIII. 445. Jöjjik, Szilágyság, VI. 474. Palócz példák III. 351. (VI. 462, 466 stb.)

Az ikes ragozásnak történetét az eddigiek szerint így foglalhatjuk össze: Az *-m -l -ik* ragok (a *-k -sz -n* ragokkal szemben) régente a visszaható, ill. szenvedő ragozás megkülönböztetésére szolgáltak, úgy mint pl. a latin *-r -ris -tur* ragok az *-m (-o) -s -t* ragokkal szemben. Csak az az eltérés mutatkozik a két nyelv eljárásában, hogy míg a latin ragok minden segítség nélkül fejezték ki a szenvedést, a mieink csak olyan igékhez járultak, melyek előbb szenvedő vagy visszaható képzőt vettek föl.[2]) Az utóbbi csak lappang az olyan igékben, minők *hall-ik tör-ik vérz-ik.* — Később (már a HB. korában) némely transitiv igéknek csupán intransitiv használatát jelölték az ikes ragozással, s ezt is vagy közbetett

---

[1]) Révai (938) ezt a jelenséget a *kéd* szó *k*-jából magyarázza, mely ezt az alakot követni szokta; *menjék kéd* e h. *menjen kéd.* Hogy e körülménynek csakugyan lehet része a dologban, bizonyítja az, hogy még a tárgyas alak helyett is előkerül ilyesmi: «*Hogy aggyék kend* azt alókukót?» (palócz adoma Nyr. IV. 473. nem is imperativus!) — Másrészt már Révai említi. hogy az ilyen alakokat különösen affektált beszédben használják, «qui cultiores haberi volunt» s ezt megerősíti egy ujabb közlemény (Nyr. III, 240), mely szerint Szatmárban a nép akkor használja a *hozzék, jöjjék, menjék* alakokat *hozza (!), jöjjön, menjen* helyett, ha föllebbvalókkal beszélget. Ez a mellett szól, hogy az analogia visszahatásával van dolgunk (mely szerint *egyen : egyék = jöjjön : jöjjék),* olyannal mint pl. a *pélpa, csolkol*-félékben e h. *pipa csókol.*

[2]) Némileg hasonló jelenség az, hogy a latin s általában az indogermán névszó többesének egységes ragjai vannak, ellenben a magyar s a többi altáji nyelv előbb többesképzővel látja el a névszót s csak aztán teszi oda az esetragokat.

reflexiv képzővel vagy a nélkül: *csodál-koz-ik, gondol-kod-ik* — *esz-ik isz-ik* stb. — Ezek analogiájára idővel olyan igék is, melyek amúgy is intransitivumok voltak, fölvették az ikes ragozást, megint vagy megelőző reflexiv képzővel vagy a nélkül: *forg-ód-ik, növe-ked-ik, készül-őd-ik* — *vál-ik, lép-ik pattanik* stb. — Ezek, mint láttuk, a latin s görög deponens igékhez hasonló jelenségek. Ilyen módon számos olyan igepár keletkezett, melyeknek ikes és iktelen alakját vagy lényegtelen, vagy éppen semmi jelentésbeli különbség sem választotta el egymástól. Ez volt a főoka,[1]) hogy lassanként az *esz* és *eszik*, *vál* és *válik* stb. stb. igék alakjait vegyest kezdték használni s ez az alakkeveredés lassanként az egyragozású igékre is átment. Ekkor természetesen az ikes igék mindinkább engedtek a többségben levő iktelenek hatásának; csak a 3. személyben ragaszkodtak *ik*-jükhöz, sőt ez még átragadt más-más intransitiv igékre. Az *esel alszol osztozol*-féle 2. személyek is megmaradtak, mert kényelmesebb ejtésüek voltak az *es-sz alusz-sz* v. *alszasz osztozsz* alakoknál, sőt példájukra az iktelen *s sz z* végüeket is rendszerint *l*-lel ragozzuk a 2. személyben.

A mi a nyelvjárásaink közti különbséget illeti, az országnak zöme meglehetős egyöntetüen járt el az ikes ragozás átalakításában, s csak az *üljék várjék* alak kedvelésével tesz kivételt a Tisza vidéke s a palócz nyelvterület. A régies külön ragozást csakis a határszélek felé eső nyelvjárások őrízték meg, tehát azok, melyek más régies vonásokat is meg szoktak tartani: jelesen a székelység és Göcsej, ámbár mind az előbbiben, mind az utóbbiban találunk elég eltérést (v. ö. szék. *lakjon* MNyszet. VI. 235. *erőlködj, kolontoskodj gondolkozz* Krizánál, l. Takács 15. és más példakat is Krizánál 555. göcs. *teljen, lássál, tegyél*, l. Budenz-Alb. 166—7). — Erdélyben maiglan használják az ikes *lépik* (Kriza 555, Nyr. VI. 566), *pökik* (V. 377) alakokat; sőt a hétfalusi csángók azt is mondják: *kedve[z]sz, ás-sz*,[2]) *vissz, léssz* IV. 556—7, 517. — Joannovics (42) az ikes ragozás megőrzőihez számítja még az őrségi, somogyi és ormánsági nyelvjárásokat, de ezekre nézve hiányos vagy hibás volt a megfigyelése;[3]) ámbár egyes régiességek ezekben is találkoznak, mint

---

[1]) Hozzájárultak némely másodrendű okok, melyek közül legfontosabb az volt, hogy az 1. személy *m*-jét az újabb nyelv mindinkább a tárgyas ragozásra akarta szorítani.

[2]) Tehát az *olvas-sz keres-sz* alak nem oly példátlan, a mai nyelvben, mint Szarvas (Nyr. III. 538) és Joannovics (44) állitották. Veszprémben is mondják, ha jól emlékszem, csakhogy az *s-sz* hangcsoportot *ssz*-nek ejtve; viszont Soprony m.-ben így könnyítik a kiejtését: *keress, olvass*, Nyr. VI, 157.

[3]) V. ö. hogy az Őrségben általánosan használják a *laksz, verekedsz, kapaszkodsz* alakokat (l. Nyr, VI. 420. *legyik* u. o.), nem is szólva az

pl. a szintén határszéli szlavóniai nyelvjárásban az iktelen *álmad* a köznyelvi *álmodik* ellenében.

II.

Azért adtuk elő némi részletességgel az ikes ragozásnak történeti viszontagságait, hogy fejlődését s ennek mai irányát ismerve, könnyebben foglalhassunk állást a kérdésnek gyakorlati oldalához, illetőleg az előttünk fekvő röpirathoz.

Az a kérdés: a nyelvtan s az irodalmi nyelv minő viszonyba helyezkedjék az élőbeszédhez az ikes ragozással való bánás tekintetében. Erre nézve a vélemények nagyon szétágazók. Előadom őket röviden és sorukat a magaméval fogom befejezni.

Némelyek még ma is sértetlenül fönn akarják tartani Révai szabályait, melyek a régi nyelvből vannak elvonva. Ezzel szemben föltétlenül Riedl Szende nézetéhez (19) kell csatlakoznunk, mely szerint a «nyelvemlékek becse, értéke nem abban áll, hogy a mai nyelvet szabályozzák, hanem igen és csak is abban, hogy a mai nyelvet magyarázzák». A nyelvtörténet művelői — nem csak Révai, hanem például Grimmék is — sokszor estek abba a hibába, a melytől a jogtörténet s az ethnologia művelői is nehezen tudnak szabadulni. Valamint ezek a jog és erkölcs terén, úgy tartják amazok a nyelvben a multban lettet örökre irányadónak és változatlannak. Pedig a történet soha meg nem áll, s egy-egy népnek története csak magával a néppel együtt szünik meg. — S a történetnek ránk nézve irányadó szakasza a jelen; a mult csak anynyiban becses, a mennyiben a jelent magyarázza, érthetővé teszi, s így a benne való eligazodást megkönnyíti. A mi pl. a nyelvben elavul, a mi az egész nemzet nyelvében változáson megy át, azt a nyelvtan s az irodalom hiába erőködnék fönntartani. — A *tetszik*, *metsz* igék perfectuma codexeinkben *tetütt metütt* (mint *fekszik : feküitt)*; a mai *fogyaszt*, *mulaszt* igéket még a mult század sem ismerte, mert mindig így mondták: *fogyat mulat*; az egész régiség azt mondja: *feddeni*, *mentegetődzni valamiről* (nem *valamiért)*, továbbá *azon félek*, *azon kérlek* (nem *attól félek*, *arra kérlek)* stb. stb. Juthat e azért eszünkbe a mai kifejezéseket hibáztatni, vagy a régieket föléleszteni? — Néha, igaz, sajnálni való veszteség egy-egy szép kifejezés elavulása vagy a régi szabályosság megszünése; *) «lettet azon-

---

olvasol-félékről. — Ormánsági adatok: *észántó*, *évető* (*elszántol*, *elvetöl*) Nyr. II. 48. *kapó*, *hozzá*, *adjá* 87. stb. stb

*) Révai hivei természetesen ilyen szemmel nézik az ikes ragozás pusztulását is. Barna pl. azt írja, hogy ez a ragozás «a török világban beállott nyomoruságos idők alatt eltisztátalanodott» (21). Egyébiránt ez az időhatározás teljesen hibás, mert éppen, mondhatjuk, Budavára visszavételéig tartott az ikes ragozásnak klasszikus kora.

ban már ki tehet létlenné?» A nyelvfejlődésnek számos nyeresége mellett egy-egy veszteséget is zúgolódás nélkül el kell türnünk. Ellenkező esetben annak a veszélynek teszszük ki magunkat, hogy a grammatika és a nyelvérzék minden lépten-nyomon ellenkezésbe jut egymással: ha pl. az ikes *hazudik*, *folyik*, *úszik*, *csúszik*, *mászik*, *aszik* alakokat Révaival hibáztatjuk (953), holott a mai köznyelv alig ismeri már az iktelen alakokat; vagy ha a *leszel*, *teszel*-féle 2. személyt kiátkozzuk s aztán akaratlanúl is rájár nyelvünk vagy tollunk ezen általánosan elterjedt alakra, mint a hogy rájárt Révaié, mikor ezt írta: «Itt vagy-e már? halál! s *elviszel?*» («A kikeletről».)

A másik vélemény Joannovicsé, mely szerint a külön ikes ragozást fönn kell tartanunk, de egyes engedményeket kell tennünk az általános újabb nyelvszokásnak. Az engedmények közűl a főbbek ezek:

a) Az *omol omlik*, *bomol bomlik*-féle hangzóvesztő igéket, melyeknek két alakja jelentés dolgában semmit sem különbözik egymástól. a többi alakban nem kell az ikes minta szerint ragoznunk, mert sehol sem ragozzák így. (50.) — Hozzá kell azonban tennünk, hogy az *omol bomol* alakok jóformán elavultak, mert az élőbeszédben az *omlik bomlik* nem csak «szokottabb», mint J. mondja, hanem kizárólag ezek szerepelnek.

b) A 2. személyben ma az *l*-es igéknek, ha ikesek is, csak *sz*-es alakjuk helyeselhető, az *sz z s* végüeknek pedig, ha iktelenek is, csak *l*-es alakjuk (58); tehát *válsz*, *fénylesz*, de *teszel hűzol* stb.

c) A fölszólító módnak rövidebb *válj nyilj* alakja annyira el van terjedve s az irodalomban is (bár csak «kivétel»-kép, 60) annyiszor előfordul, hogy nem lehet hibáztatni. Sőt még az is megfontolandó, hogy nem kell-e megengedni a népies hosszabb mellékalakot az olyan «nehéz ejtésü szókban», minők: *dobj*, *szegj*, *kapj*, *rakj*, *hivj*; tehát: «*dobjál*, *szegjél*, *kapjál*, *rakjál*, *hivjál*. E szóknál igazán jól esik a beszédszerveknek a *j*-hez csatlakozó *ál él*.»

Ellenben nem akarja elejteni J. (54) az *álmod*, *hazud*, *utaz*, *asz*, *úsz*, *csúsz*, *álmodoz*, *ingadoz* formákat, még pedig azért, hogy ezeknek ikes ragozását, melyet a régiség sem ismer, ne kelljen ráerőszakolni a mai irodalomra. — Véleményem szerint ezek ugyanazon tekintet alá esnek, mint az *omol omlik*-félék, s ha ezeknél meg lehet engedni — a minthogy a köznyelvszokást követve meg kell engedni — a 3. személyben az *ik*-et, a nélkül hogy az 1. személynek *m*-re kellene végződni, ép úgy meg kell engedni ezt az *álmodik hazudik*-féléknél is. — Különben is, mint láttuk, tévedés azt hinni, hogy mindezeknek ikes alakja újkori; *álmadozik*, *ingadozik*, *pattanik* és más effélék már a régiségben is előfordulnak. Joannovics (54) örül neki, hogy «nyelvészetünk már eddig is több igét térített vissza az iktelenség útjára, pl *foly*, *időz*, és több *-adoz -edez* és *-ász -ész*-félét, mert így nincs okunk a *folyok folysz folyik*-féle abajdócz ragozásra.

De ha az ilyen szabálytalanság elkerülése elég ok arra, hogy a nyelvet az általános nyelvszokástól visszatereljük: akkor az *omlik*-féléknél sincs elégséges ok az engedményre, vagy viszont olyan kivánalmakkal is előállhatna a nyelvtan, hogy pl írjuk ezentúl: 1. *vagyok*, 2. *vagysz*, 3. *vagy*, mint 1. *hagyok*, 2. *hagysz*, 3. *hagy*. Hová jutnánk ilyen minden áron való rendcsinálással? — Oda, a hova Vajda Péter jutott, mikor a *van* igének «ható igéjét egészen rendesen próbálta csinálni» (l. «Magyar Nyelvtudomány»-ában 45): *volhatok*, *volhatsz*, *volhat*, *volhatnék* stb.!

Egyebekben sem akarja megengedni Joannovics a szabályos ikes ragozástól való eltéréseket. Véleményét főleg azzal okolja meg, hogy a népnyelvből számos szabályos alakot idéz. Itt azonban nem járt el a kellő óvatossággal. Példáinak nagyobb részét a népköltési gyűjteményekből meríti, tehát a népdalokból, melyeknek szövege részben régibb korok maradványa vagy az irodalomból van átvéve, és népmesékből, melyek a mesegyűjteményekben rendesen már stilizálva vannak s az irodalmi nyelvre átirva.*) Így aztán könnyen juthatott ilyen eredményre: «Figyelemre méltó körülmény az, hogy az olyanok, mint *okoskodsz*, *takarodsz*, *veszekedsz* stb. gyéren szerepelnek itt, kivált a dalokban. *Tudjuk pedig, hogy a népnek nagy része csakugyan így beszél.*» Az utóbbi körülmény nyilván sokkal nyomósabb, mint az összes népdalok ikes igéi. És nem csak nagy része, hanem a népnek legnagyobb része, mondhatjuk kilencz tizedrésze így beszél!

Az utolsó mentsvár, melyből Révai (1007) s az ikes ragozásnak többi hívei ennek sérthetetlenségét védik, az óhajtó *ehetném ihatnám* alakok, mert «ubicunque Hungari incolunt, numero quamlibet exili, ubique audiuntur hæ locutiones quotidianæ». — Barna azt mondja (32), hogy ezek «reánk nézve az ikes igéket úgy szólván nenyúljhozzám-virággá teszik», és Joannovics szerint is (22) «legtöbb figyelmet érdemel itt» a kérdésnek ez a részlete, melyről ő diadallal mondja: «Az ikes ragozás ellenei hallgatnak róla». — Nos hát vesztükre idézték ezt a formát, mert nem mellettük, hanem ellenük bizonyít. Mert nem csak az *ehetném ihatnám* igéket mondja ez esetben minden magyar így, hanem mint láttuk, akármely más igét is: *sirhatnám*, *futhatnám*, *szunnyadhatnám*, *tánczolhatnám* stb. Már most ha az *ehetném ihatnám* mellett nem volna szabad azt mondani: *én ennék*, *innék*, *enne*, *inna* stb., akkor pl *sirhatnám* mellett sem volna szabad azt mondani: *sirnék*, *sirna*, *sirjon*, hanem így kellene ragozni: *sirnám*, *ő sirnék*, *sirjék* stb.!

---

*) A ki ebben kételkedik, azt csak illyen példákra figyelmeztetjük: Hej ne búsúlj, ne bánkódj' (Népk. III. 177). Itt a hiányjel csak nincs a nép ajkáról ellesve!

Végre nem érthetünk egyet Joannovicscsal ott sem (37), a hol az ikes igék 1. személyi *m*-je mellőzéséről szólva azt állítja, hogy «a formabőség csökkenésével együttjáró ilyen fejlődés nem kedvező a nyelvre nézve, és nem alkalmas arra, hogy irányt adjon az irodalmi nyelvnek». Hiszen a formabőség éppenséggel nem csökkent, megvannak az *-m -l -ik* ragok a mai népnyelvben is, csakhogy más és czélszerűbb szereposztással!

Áttérünk már most a legújabb javaslatra. Takács István helyes elvet hangoztat (9): «*A nyelvtannak térdet-fejet kell hajtania a nyelvszokás előtt, azaz egy élő nyelvnek a nyelvtana tartozik a koronkénti nyelvszokáshoz alkalmazkodni. A nyelvtan nem ura, hanem szolgája a nyelvnek*». Azért szerinte nagy hiba a Révai szabályaihoz való merev ragaszkodás. Csak az a baj, hogy saját elvéről mindnntalan megfeledkezik, s öntudatlanúl egészen más elv és czél vezérli: minden áron rendet akar csinálni ott, a hol nem lehet. Meg akar állapítani olyan eseteket, melyekben az ikes igét a régi mód szerint kell ragozni, s olyanokat, melyekben az iktelenek módjára ragozhatjuk; pl *törődöm, törődöl, törődjem, törődjék, törődném, (ő) törődnék,* — ellenben *bizok benne, kiben bizzak, hogyan bizhasson benne, miért ne bizném (én) benned* stb. — Tehát T. szerint ki kell zárnunk az irodalomból mint hibásakat az ilyen alakokat: *törődök, törődsz, törődjek, törődjön, törődnék (én), törődne.* Már pedig ezek az alakok országszerte el vannak terjedve, s így csak nem lehetnek hibásak! «A nyelvtan nem ura, hanem szolgája a nyelvnek».

És milyen alapra helyezi T. a föntebbi különbséget? Szerinte csak azok az igazi ikes igék, «ezen ragozásra csak azon átnembató ikes igék tartoznak, melyekben az *ik*-et egy bizonyos képző előzi meg, jelesül . . . : *l, z, sz*, ha mássalhangzó előzi meg őket,[1]) továbbá *d, od éd öd, ud üd, ód őd, kod kéd köd, koz kéz köz,* és *óz őz* (6). Látnivaló — s ezt példái is mutatják — hogy tisztán alaki szempontból teszi ezt a megkülönböztetést, nem azért mintha a reflexiv igéket akarná ezzel külön fogni, úgy hogy pl. *alszik, hanyatlik* szerinte igazi ikes igék, ámbár nem visszahatók, míg *törik, rejtezik, változik* (l. 11, 12) nem igazi ikes igék, noha visszahatók.[2]) Hol találunk ilyen különb-

[1]) Ellenmondás az, hogy a 21. lapon már «az *eszik iszik* is valódi ikes, mert a felszólítóban csak így mondhatjuk: *egyél, igyál*, nem pedig így *égy, igy*»! Pedig ő maga akarja (16, 24), hogy a valódi ikesek fölszólítója is így legyen: *ne aggódj, sorakozz, kanyarodj!* — Érdekes még, hogy a szerző (32) azt óhajtja, ha az Akadémia megállapítja az igazi ikes igéket jellemző képzőket, «e képzők száma mennél kisebb legyen: így az én javasoltam képzők közül is ki lehetne hagyni az *l* képzőt.»

[2]) Megjegyezzük, hogy emezek nem puszta *z*-vel vannak képezve,

ségtevést? Sehol az egész nyelvterületen és soha az egész nyelvtörténetben. T. meg sem kiséríti a bizonyítást, tehát legelső és legfontosabb javaslata merőben önkényes tételen alapszik. — Hol maradt a fölállított elv, mely szerint a nyelvtan «tartozik a koronkénti nyelvszokáshoz alkalmazkodni?»

A többi ige T. szerint, ha ikes is a 3. személy, az iktelen igék szerint ragozandó, még akkor is, ha a 3. személyben az ikes és iktelen alak különböző jelentésű; tehát hibásak az ilyenek: inkább *meghajlanám*, mint *megtörném; illem hozzád; illel hozzám;*[1]) *jól bánom a cselédeimmel* stb.

A II. szakaszban T. a dissimilatio eseteivel foglalkozik s itt Joannovicséval egyező véleménye van; tehát *vésel, késel, rázol, fázol, válsz, hanyatlasz* a használandó alakok. Különben megjegyzi T.: «E bajból, úgy veszem észre, rövid idő múlva kimenekülünk, mert mióta Szarvas G. az *olvasasz* vagy *olvassz* s a *botlol fénylel*-féle alakokat keményen megrótta, ezek már kezdenek eltünedezni; azonban az a baj még most is megvan, hogy egynémelyik nyelvtan még most sem itéli el határozottan az *olvasasz* és *megbotlol*-féle alakokat. Igy dr. Szemák Istvánnak magyar nyelvtana így tanít: *olvasasz* v. *olvassz* v. *olvasol, viszesz* v. *vissz* v. *viszel, hozasz* v. *hozsz* v. *hozol.*» — Se baj! Ha egy-egy tudatlanul összetákolt nyelvtan még mindig dédelgeti az efféle alakokat, azért mai napság senki sem fog már ilyet írni vagy mondani: *olvasasz, viszesz, hozasz.*

A III. szakaszban szerzőnk a felszólító s a «kötő mód» 2. személyét tárgyalja, s itt azt a különbséget akarja tenni, hogy a fölszólító alak csak *takarodj*, míg a «költő mód» *takarodjál* is lehet,[2]) «mert a parancs sokkal erélyesebben hangzik, ha a másodrendű hangsúly a felszólító alaknak végtagjára esik, s így a hangsúly ereje az *l* személyrag által nem gyengíttetik.» Itt a *sorakozz, kanyarodj*-féle katonai parancsszókra is hivatkozik, de nem veszi észre, hogy ezekben nem a mellék-, hanem a főhangsúly van a végszótagon. Azonfölül a fölszólítás nemcsak parancs, hanem megengedés és kérés is lehet; az a katonás rövid *takarodj, kanyarodj* tehát legföllebb a fölszólító módnak egy bizonyos hasz-

---

hanem a *rejt-öz-ik, vált-óz-ik* alakokból rövidítve, ép ugy mint pl. *keveredik csavarodik* ezekből rövidültek: *keverődik csavaródik.*

[1]) Arany írja: «Be szép vagy, be nagyon illel leventének!» Toldi 12: 17. — Igaz, hogy *illesz* a közönséges alak; pl. Te kereskedő létedre illesz a khánhoz. Hunf: Vogul Föld 178. Igy Berzs: Lev. Kaz. 208.

[2]) Különös, hogy a 24. lapon a kötőmód már csak *aggódjál*, sőt a jegyzet szerint (25) még az átható igéből is csak *verjél.*

nálatában látszik alkalmasabbnak (v. ö. fönt 388. l.), de itt is alig mondhatjuk kizárólagos szabálynak.

A IV. szakaszban azzal a kérdéssel foglalkozik, melyik esetben kell még a valódi ikes igét is az iktelen szerint ragozni, s erre az eredményre jut: *engem esz*, *téged esz*, de *hust eszik*, *bort iszik* s e mellett mégis *hust eszek*, *bort iszok*, tehát az alanyi ragozás szerint (míg Joannovicsnál *hust eszem*, *bort iszom* az ikes minta szerint). Evvel a kérdéssel már foglalkoztunk fönt 376. l. Az 1. s 2. személyű tárgy mellett általános használatú az iktelen *esz*, *egyen*, *enne*; de már a többire nem lehet határozott szabályokat felállítani, mert a nyelvszokás ingadozik. Ha pedig a szerző hibáztatja Joannovicsnak ezt a mondatát: «A ki minden törvényt k i j á t s z», nekünk viszont az ő mondata nem tetszik: «Gyuri mindig k i j á t s z benneteket.» A *játszik* ige egyáltalán olyan ritkán fordul elő efféle viszonyokban, hogy ikes alakja egészen szokatlan, s azért a beszélő vagy író bizonyára így segítene magán: a ki minden törvényt ki szokott (v. tud) játszani, Gyuri mindig ki szokott (v. tud) játszani v. kijátszott benneteket stb. — A szerzőnek nagyon tetszik a személytárgyi ragozás, melyet Barna állított föl (30) az *eszlek* és *esz* alakok kedveért, és az ehhez hasonló «csonka forma», mely a Debreczeni Grammatika szerint így hangzik: *szeretlek*, *szeretel*. Az utóbbi két alak egybeállítása puszta ötlet volt, mert a *szeretel* alak a népnyelvben korántsem szorítkozik 1. személyű tárgyra. A személytárgyi ragozást pedig azért nem fogadhatjuk el, mert az *esz* alak nyilván csak olyan, mint a *tesz*, *vesz*, s nem egyéb, mint cselekvő, illetőleg transitiv alak, míg az *eszik*-beli *-ik*-nek, mint láttuk, az volt a czélja, hogy az igét intransitivumnak tüntesse föl. Az *eszlek* pedig egyszerűen 2. személyű tárgyra mutató alak, melyben az alany 1. személyű. Hogy ehhez valaha több alak is tartozott, azt valószínűvé teszik a rokon nyelvek, jelesen a mordvin, melyben nemcsak arra van külön alak, hogy «én ütlek», *šaf-tü*, hanem arra is, hogy «ő üt meg téged», *šaf-ta-nsa*, meg hogy «mink ütünk meg téged *šaftadiz* stb.

Van ebben a szakaszban a szerzőnek még egy különös megállapodása. Szerinte ugyanis az ikes ragozást kell használni «mindazon esetekben, melyekben nem lehet és nem kell se a tárgyat, se az (iktelen) alanyi, se a személytárgyi ragozást használni», vagyis hogy kimondjuk érthetően: mindazon esetekben, melyekben a valódi ikes igének nincsen semmiféle tárgya. Tehát: *eszem*, *iszom*, mikor kedvem tartja; ki *innék* ily piszkos pohárból? stb. Ez megint egészen ö n k é n y e s megkülönböztetés, mely megfelel ugyan a régi használatnak, melyről azonban a mai nyelvszokás semmit sem tud. A ki ma azt mondja, hogy «*eszek valamit*» vagy «*hust eszek*», az bizony tárgy nélkül is azt mondja: *eszek*, *nem iszok*; *ki inna*? *ne igyon* stb.

Azt látjuk tehát, hogy a szerzőnek csak kiinduló pontja helyes, az t. i., hogy a mai nyelvnek az ikes ragozástól való eltéréseit nem szabad többé megannyi hibának tartanunk s a nyelvtanból és irodalomból kitagadnunk. Azonfölül vannak értekezésének egyes érdekes és gondolatébresztő részletei, kivált a III. és IV. szakaszban. De gyakorlati javaslatai nem szerencsések, mert szabályai önkényesen vannak megállapítva, és alkalmazásuk több zavart és bajt okozna még a Révai szabályánál is.

Mi hát a teendőnk? Nézetem szerint hiábavaló törekvés volna egyszerre rendet csinálni. Nem lehet a régi szabályok kizáró érvényét föntartani, mert ezeken kétszáz év óta túltette magát az élő nyelv, s a legújabb irodalom mutatja, hogy hiába parancsol a grammatika, a hol a nyelvérzék más útra vezeti az írót s minduntalan áthágatja vele a legszigorúbb szabályokat. Azonban eltörölni sem lehet egyszerre az ikes ragozást, nemcsak mert a mai írók nagyjában hozzá vannak még szokva, hanem mert a néptől is majdnem mindenütt hallani még a régies alakokat részint mint a régibb népnyelvből fönnmaradt hagyományokat, részint pedig mint az átöröklött vagy irodalmi dalok, továbbá a prédikáczió s a hivatalos stilus hatásának eredményeit. Arról szó sincs, hogy «*nem törődöm vele, ne törődjék vele, hust eszem, bort iszom*»-féle alakokat a nyelvtan egyszerre hibásaknak valljon. Már Verseghy is azt javasolta, hogy az irodalom általában ragozza az ikes igéket az iktelenek módjára, azonban «*relicta scriptoribus, et iis regni partibus, ubi tertia forma viget, plena hac forma utendi libertate*» (Anal. I. 394, 398). Hisz megengedünk az irodalomban más régies alakokat is, melyek sem jelentésbeli különbségeket nem födöznek, sem pedig a népnél, egyes vidékeken kivül, szokásban nincsenek, pl. *leszen, teszen, viszen*, sőt *vagyon, megyen, akkoron, egykoron* stb. Hogy aztán egy ideig az irodalomban ép oly tarka lesz az igeragozás, mint jelenleg az élő beszédben, azt nem tartom bajnak; a germán és román nyelvek igeragozása még sokkal tarkább, mert ott van a a számos «erős» és «rendhagyó» ige, melyeknek ragozását jóformán egyenként kell megtanulni. Különben mi nálunk ez a tarkaság csak átmeneti lesz és éppen belőle fog kifejlődni a rend és egyöntetűség. A dolog előreláthatólag így fog lefolyni: Ha a nyelvtan s az irodalom beveszi «az alkotmány sánczai közé» az ikes igék iktelen ragozását, akkor ez mindinkább el fog terjedni, kivált az ifjabb írói nemzedékek nyelvében, melyeket nem kínoznak többé az iskolában az egyedűl üdvözítő ikes ragozás dogmájával. Igy aztán az irodalomban, a hivatalos nyelvben, a szószéken mindinkább gyérülni fognak a régies alakok, úgy hogy ezek az élőbeszéddel, a népnyelvvel sem fogják többé zavaró hatásukat éreztetni. S egy-két emberöltő mulva — leszámítva egyes nyelv-

járási különösséget, melyek talán megmaradnak (*jöjjék*, *menjék*, *lészsz*, *tészsz*) — a legszebb rend és egyöntetüség fog előállani, s az ikes igék az iktelenektől csak egyetlen egy alakban fognak különbözni: *tör—törik*, *érez—érzik*, *kapkod—marakodik*, *futkoz—zárkozik*, *nyes—esik*, míg többi alakjuk egészen egyenlő lesz: *eltörne valamit—eltörne valami*, *kapkodsz—marakodsz*, *futkozzak—zárkozzak*, *nyesel—esel*.

Egyelőre tehát az ikes igéknek kétféle ragozásában teljes szabadságot kell engedni s tartózkodni mind a reakcziótól, mind pedig a radikális politikától. Csak néhány pontra nézve kell korlátozni e szabadságot. Nem kell megtűrnünk az olyan alakokat, melyek vagy soha nem léteztek, vagy a népnyelvben is csak szórványosan fordulnak elő, vagy pedig szűkkörű nyelvjárásokra szorítkoznak:

1. Az *aszik úszik csuszik mászik folyik*, *hazudik álmodik*, *utazik pipázik serkedezik*, *pattanik zuhanik* és társaik, melyeknek ikes alakjuk csak újabb korban állapodott (vagy állapodik) meg, nagyrészt mindig iktelen ragozásuak voltak s így ma sincs semmi okunk az ikes minta szerint ragozni őket. Ezek hát a 3. személyben ikesek, de a többiben csak az iktelenek szerint ragozhatók, s ezeket nevezném én változó ikeseknek szemben az állandó ikesekkel, melyeket az irodalmi hagyomány mind a három személyben ikesekül ragoz (v. ö. Szvor. 226. §. Joann. 47). — Hibásak tehát az ilyen alakok: *asznék* (3. szem.), *úszom*, *csuszék*, *másznám*, *folynék*, *hazudol*, *álmodol*, *utazom*, *pipáznám*, *pattanék* stb. (Pl. Míglen lélektelenül roggyanom le a földre. Kónyi. Ábel 184. Hiába kiáltozék: vergebens rief er. Kaz: Reg. 338. Egy charlatán a piaczon imígy kiáltozék. UngvTóthL: Vers 72. Vér serkedezék az ütés sebeiből. Kaz: Pyrk. 12. — Még hibásabb természetesen Teleki Sándor *nyavalyyom*-ja, melyet fönt idéztünk 383. l.)

2. Az *sz z s* végű igetőkből a 2. személy általában *l* raggal képzendő: *uszol huzol ásol*. Az sz-es alakot csak a *lészsz tészsz vészsz* igéknek engedhetjük meg, mert ezek nem csak Göcsejben élnek (Nyr. III. 72), hanem Erdélyben is (Kriza 555). De már a *nézsz*, *olvassz*-félék olyan szűk területre vannak szorítva, hogy az irodalmi köznyelvben nem jogosultak többé. Ama Szemák-féle *olvasasz hozasz* pedig az egész régiségben sem kerül elő.*) (Hibásak tehát: *megtetszesz* Fal: UE. II. 41. max. a mit Toldy kiadása a *megtetszel* alakkal helyettesített; *látszasz*, *tetszesz* Kaz: Diog. 31. 234; *alszasz*, Lisznyai: PDal. 66.) — Viszont az *l*-es igéknek már csak nagy kivételesen hallani *l*-es 2. személyét, s azért kerülendők az ilyen alakok: *válol*, *illel* e h. *válsz illesz* stb.

3. A népnyelvben, mint láttuk, az *l* néha átcsap a nem-sziszegős

*) Láttuk (fönt 374. l.), hogy csak a *lesz tesz vesz visz vonsz* és *őriz* igéknek fordulnak elő itt-ott kötőhangzós 2. szem. alakjai.

igék ragozásába is: *kapol mondol (kapó mondó)* stb. Ez azonban a népnél is csak ritkábban szereplő mellékalak s igy az irodalomba nem szabad fölvennünk.

4. Végre az *irjék menjék*-féle alak, ámbár meglehetős nagy vidéken el van terjedve, alig szorította ki valahol az *irjon menjen* alakot, s talán el is fognak tűnni ismét, ha egyszer a *törődjék egyék*-féléket elhagyja majd az irodalom s a műveltek beszéde. Az irodalom tehát, valamint eddig nem vette föl, úgy ezentúl sem fogadhatja be az *irjék menjék*-et.

SIMONYI ZSIGMOND.

KÜLFÖLDI IRODALOM.

Mythologie der deutschen Heldensage von Wilhelm Müller, Prof. an der Univers. Göttingen. Heilbronn 1886. Henninger, 260 l. Ara 4 mk. 50.

E munka mind tárgyánál, mind szerzőjénél fogva kiválóan figyelemre méltó. Tárgya, a német hősmonda eredetének, fejlődésének és elemeinek magyarázata, a középkori irodalomtörténet egyik legfontosabb, de egyszersmind egyik leghomályosabb, legnehezebb problémája, melynek megoldásán egy jó félszázada nemcsak német tudósok fáradoznak a legserényebb munkássággal; a mű szerzője pedig a legkitünőbb német germanisták egyike, ki már négy évtized előtt és azóta is többször lépett föl a német hősmondára vonatkozó kiváló kutatásokkal,*) s kinek fejtegetései, akár osztozunk eredményeikben, akár nem, mint egy hosszú munkás életnek (Müller most 75 éves) jól megfontolt végeredményei figyelmet és tanulmányt érdemelnek.

A német hősmonda mythikus és történeti elemek vegyülékéből alakult. E tényre nézve nincs véleménykülönbség; de az egyes mondák magyarázatát illetőleg hármas álláspont lehetséges: vagy a mythoszban találjuk e hagyományok igazi magvát, vagy történeti eseményeket látunk a hősmondában (a nép epikai költészete által átalakítva), vagy minden előleges föltevés nélkül, tárgyilagosan törekszünk a történeti és mythikus elemek különválasztására, egybekapcsolásuk módjának s indokainak megértésére, alakulásuk földerítésére. Az első esetben a történeti, a másodikban a mythikus elemek tünnek föl jelentékteleneknek:

---

*) Versuch einer mythol. Erklärung der Nibelungensage 1841, Siegfried und Freyr 1843, Geschichte und System der altdeutschen Religion 1844, Die geschichtliche Grundlage der Dietrichsage 1855, Die Sage vom Schwanenritter 1856.

amott a mythoszban, emitt a történetben keressük a monda igazi magvát. Müller ez utóbbi álláspont híve: szerinte a hősmonda első sorban *történet*, a monda tényei történeti események jelképei, a monda alakjai történeti alakok vagy történeti népek megszemélyesítései. Könyvének czíme, mely első pillanatra ép az ellenkezőt sejteti, ezt jelenti: a német hősmonda történeti mythoszai, — történeti mythosznak nevezi ő a mondát, — azaz: a hősmondának (a nép emlékezetében módosult) történeti elemei, melyek mellett az itt-ott tagadhatatlanul meglévő mythikus elemek, melyeket szerzőnk sem mer egyszerűen tagadni, csekély jelentőségűek. Könyvünk szerzőjétől eleve is föltehető, hogy e nézetét a legalaposabb és legkörültekintőbb módon vitatja, — mégis lehetetlen fejtegetéseinek akár kiinduló pontjait, akár eredményeit elfogadnom.

Német irodalomtörténetem első kötetében behatóan tárgyaltam a német hősmonda alakulását, és talán sikerült, legalább a törekvés megvolt, ez alakúlásnak lehető világos képét adnom. Erre itt nem terjeszkedhetem ki; részemről kétségtelennek tartom, hogy a mythosz megelőzte a mondát, hogy a nép már a legrégibb korban (mit Tacitus is bizonyít) mesélt és énekelt isteneiről, hogy ezek a keresztyénség befolyása alatt félistenekké s hősökké lettek, és hogy ez alakok és történeteik a népvándorlás századaiban összefolytak a történelem nagy alakjairól és eseményeiről a nép emlékezetében élő hagyományokkal és e hagyományoknak költői földolgozásaival. E fölfogás megérteti velünk a hősmonda alakulását, ha nem is magyarázhatjuk meg eddigelé minden apró részletét. Hisz e magyarázat a legkisebb vonásokat illetőleg bizonyára soha sem lesz lehetséges, mert föl kell tennünk, hogy a hősmonda alakulásában a népnek és egyes költőknek alkotó képzelete is közreműködött, ez pedig eleve kizárja a magyarázatot. Müller egészen más felfogásból indul ki és természetesen egészen más eredményekre jut. Lássuk először ez utóbbiakat, azaz könyvünk tartalmát.

A *Walthari-monda* a nyugati gótok történeti mythosza, melynek alakjaiban és cselekvényében a nyugati gótok galliai és hispániai tartományainak elfoglalása, a közvetlenül előző és következő történeti tényekkel együtt, nyert költői alakot. A *Nibelung-monda* alapja: Siegfriednek, a burgundi (?) hősnek szövetsége a burgundi, de utóbb franknak vett Guntherrel és meggyilkolása a frank Hagen által. E cselekvény történeti magva: a burgundok és frankok régi barátsága; e két népnek utóbb bekövetkezett ellenséges viszonya, mely a burgundi királyság megsemmisülését okozta, és a két népnek szövetsége a Chalons mellett vívott iszonyú csatában. E történeti tényekhez járult az eposz első részében egy Siegfried-Freyr-féle mythosz. De a nibelungok mythikus jellegét kereken tagadja Müller; szerinte nibelungok = frankok, mely felfogás minden magyarázatot eleve lehetetlenné tesz. A *Dietrich-monda* magva: Olasz-

ország elfoglalása a gótok által. A *Rózsás kertről* szóló monda nem egyéb mint Chlodowech harcza a nyugati gótokkal, a *Biterolf* pedig a chalonsi ütközet; mind a két magyarázat egyenesen hihetetlen. A *Rother-*, *Ortnit-* és *Wolfdietrich-monda* tárgya: Olaszország elfoglalása a keleti gótok és longobárdok által. A *Kudrun-monda* csupa történet; a világ végéig tartó Hjadninga-csata tárgyalja az Orkney-szigetek főnökeinek harczait a skandináv fejedelmekkel. Az *Oswald-monda* Anglia elfoglalása a szászok által, mit Müller maga sem tart nagyon valószínűnek, az *Orendel-monda* végre nem egyéb, mint a keresztes hadjáratok hősi megszemélyesítése, — valljuk be, nagyon gyarló megszemélyesítése, ha igazán az volna, miről szó sem lehet. A *Wieland-mondáról* alább szólok.

Ime könyvünk positiv eredményei; negativ eredménye: Müller határozottan tagadja a Grimmék, Lachmann és Müllenhoff részben geniális monda-magyarázatainak, melyeket sokszor még behatóbb czáfolatra sem méltat, helyességét és jogosultságát. Tehát a monda alakjai a népek megszemélyesítői; ha a hős megnősül, az illető nép szövetséget köt azzal a néppel, melynek tagja az ara; ha a hős elesik, ez népe vesztét jelzi; a sárkány a. m. egy ellenséges sereg stb. stb., — szóval: *az egész hősmonda nem egyéb, mint allegoria, a világtörténetnek jelképezése.**) Képzelhető ez? Képzelhető ily abstractio a népvándorlás korában, bármely nép eszejárásában? Sőt, képzelhető bármely népnél oly biztos tájékozottság a történelem tényeiben és e tényeknek apró részleteiben, mint azt a Müller elmélete föltételezi? Tény, hogy némely hősök idővel népeiknek bizonyos tekintetben megszemélyesítőivé lesznek; de ez úgy történik, hogy egy népnek tettei a már mondai alakká vált kimagasló történeti hősnek nevéhez és alakjához fűződnek; így történt ez pl. Attilával, kit a monda utóbb mindenütt szerepeltet, hol húnokról van szó, — de azért Attila költői alakját nem azért alkotta a nemzet képzelete, hogy benne a húnok népét és országát megszemélyesítse és Attila mondai története még távol sem azonos a húnok történetével. A legtörténetibb német monda a Dietrich-monda, és kétségtelen, hogy Dietrich kalandjainak egy részében a keleti gótok történetének némely fővonásai fölismerhetők; de még Dietrich sem megszemélyesítője népének, hisz akkor a Dietrich-monda legnagyobb része vagy teljesen érthetetlen volna vagy csak igen erőszakos módon lenne megmagyarázható. Ily erőszakos módon magyaráz Müller minden német hősmondát, — természetesen, hol történeti tények nem állanak rendelkezésére, ilyeket egyszerűen fel-

*) Ugyanezt az álláspontot foglalja el a szerző testvére, Müller H. D., a görög hősmondával szemben, de fejtegetései soha sehol sem találtak tetszésre — kivéve könyvünk szerzőjénél, ki csak ezt az álláspontot tartja helyesnek.

tételezve, — hisz a források nem szólnak mindenről! Mutatványul csak két mondát emelek ki: a Walthari- és a Wieland-mondát.

A Walthari-monda rövid tárgya: Aquitaniai Walther, ki mint túsz él Attila udvarán, megszökik kedvesével Hildegunddal, megküzd Guntherrel és Hagennel, és végül szerencséseu ér országába. E mondában fölismerte a tudomány az ősgermán Hilde-mythoszt,*) melyben Hildét szeretője megszökteti, mire arájának atyjával, Hagennal, ki a menekülőket üldözőbe veszi, megküzd. E mythosz szereplői: Hagen, Hilde, Hedin, megvannak a Walthari-mondában is (Hagen, Hildegund, Walthari), csakhogy a vőlegény neve nem Hedin, hanem Walther, — nem tudjuk, miért; meglehet, hogy «Walther» epikai epithetonból (a. m. a sereg vezére) tulajdonnévvé lett. Hagen neve közvetítőül szolgált a mythikus történet és a burgundival kapcsolatos hún monda közt, melyekkel a Hilde-monda idővel összeforrt. A mondáknak e lassú és fokozatos összeolvadását még fölismerhetni az angolszász, középfelnémet és lengyel földolgozásokon. Valószínű, hogy a monda alakulására egyes történeti tények is befolytak, de e tényeket nem ismerjük, nem is vagyunk nagyon kiváncsiak reájok, mert bizonyára csak helyi érdekűek, csekély jelentőségűek, és a monda maga így is elég világos.

Müller természetesen tudni sem akar a Hilde-mythoszról; szerinte a Walthari-mondának minden legkisebb vonása történeti tényeknek felel meg. Walthari szerinte nyugati gót ember. Ekkehard aquitaniainak nevezi, és Aquitania a nyugati gótok tartománya volt. Azért nevezik némely források spanyolnak is; igaz, más források meg francziának is nevezik, de az nem baj, mert a nyugati gótok Francziaországnak is bírták egy részét. A középfelnémet költemény szerint atyja Langresban székel; ez burgundi város, de ez se baj, mert meglehet, hogy ez a határváros egy időben a nyug. gótoké volt. Aztán azt mondja a Thidhreks-saga, hogy Walther a gót Ermenrich nővérének volt a fia, ez is bizonyít a mellett, hogy a hős gót ember volt; hogy ugyanaz a saga őt Walther af Vaskasteini-nek nevezi, ez meg nem bizonyítja, hogy Walther az Elszászból való volt. Szóval, Walther nyugati gót ember. A Thidreks-saga és a német költemény szerint Walther a húnok ellen harczol, a saga szerint Hagen ellen is, Ekkehard szerint pedig a frank Günther emberei ellen, kiket az angolszász és német költemények burgundoknak neveznek. E harczok visszatükröztetik egyrészt a chalonsi csatát, melyben a nyug. gótok (frankokkal és burgundokkal szövetkezve) a húnok és keleti gótok ellen harczoltak, másrészt a nyug. gótoknak galliai harczait burgundok és frankok ellen. Walther némely források szerint

---

*) Ezt igen bőven kifejtettem *Kudrun, a monda és az eposz* (Budapest, 1885) cz. akadémiai értekezésemben.

Dietrich szövetségese, mások szerint ellenfele: az elsőben felismerhető a keleti és nyug. gótoknak a római birodalom ellen intézett támadása, a másikban a húnok és keleti gótok harczai a rajnamelléki országok ellen. Ki bontakozik ki e chaosból? és végre is, mit tanulunk belőle? Eredménye: Walther nyugati gót ember.

Walther hazatérése a galliai és spanyolországi nyug. gót birodalom megalapitását jelenti. A hősnek nincs történeti neve, mert a gót birodalom megalapítása több királynak volt a műve. A hősnek korábbi tartózkodási helye Müller szerint mindig népének előbbi lakóhelye; — az igaz, hogy ezen esetben e meghatározás nem pontos, de ez nem baj. Aztán elveszi Walther Hildegundot; ez azt jelenti, hogy a nyug. gótok azt a népet, melyhez az ara tartozik, meghódították. Hildegund némely források szerint arragoniai, mások szerint burgundi, ismét mások szerint görög leány; ebben legkisebb ellenmondás sincsen, mert a nyug. gótok meghódították Arragoniát, legyőzték a burgundokat és háborúskodtak a keletrómai birodalommal. Aztán következnek a párbajok. Günther és Hagen megtámadják a hőst a magával vitt kincsért; ez annyit tesz, hogy a frankok és burgundok tartományuktól akarták megfosztani a gótokat stb. stb. Minek folytassam? Ki ne látná itt egy kézzelfogható példán, hogyan van Müllernél egy alapjában nem egészen helytelen gondolat egyoldalúan, mondhatni ad absurdum vezetve?

De még mást is látunk e példából. A Walther-mondára vonatkozó adatok különböző népektől, igen különböző korokból származnak. A mondának tudományos tárgyalásánál az első feladat: a monda eredeti alakjának megállapítása, aztán: a monda története, azaz: a fönmaradt változatok egymásutánjának lehető szigorú kifejtése. Müllernél ennek semmi nyoma. Ő mindent összevissza dob és kever; eddai dalok, skandináv sagák, krónikai följegyzések, népies dalok, műköltők elbeszélései, regék s népmesék — nála ez mind kedélyesen megfér egymás mellett; még az sem imponál neki, ha valamely adat Tacitusnál áll, valamint az sem zavarja lelke nyugalmát, ha más adatot tíz év előtt jegyeztek föl a nép ajkáról. Világos, hogy ily álláspontón a monda tudományos tárgyalása lehetetlen.

De nagy baj az is, hogy Müller rokon, hasonló vagy ellentétes hagyományokat nem vesz kellően tekintetbe. Ez főleg a Wieland-mondánál bosszúlja meg magát. A Wieland-mondát bajos történeti tényekre visszavezetni. Ezt rögtön megérti Müller. És hogyan segít magán? Nagyon könnyen; kijelenti, hogy Wieland nem német alak, mondája nem germán monda, hanem kölcsönözve van a finnektől:*) Wieland=

*) Finn *befolyásról* a Wieland-mondára beszélt már, de szintén egészen hamis alapokon, Konr. Hofmann, *Germania* VIII. 10. — Hogy a ,Völun-

Ilmarinen. Az ember nem hisz saját szemének. Wieland, az összes germán népek egyik legnépszerűbb alakja, kinek történetét számos indus, görög, latin, kelta stb. hagyomány kézzelfoghatólag ősárja mythosznak bizonyít — finn kölcsönvétel? És miért? Azért, mert nem illik a Müller rendszerébe. Úgy kell neki, mért nem viseli magát jobban! De azért itt is előáll Müller az ő rendszerével: Wielandnak majd kitünő, majd igen rossz dolga van Nidhudr királynál; ez azt jelenti, hogy a finnek majd jó majd rossz viszonyban voltak a skandináv germánokkal! Aztán azt is állítja Müller, hogy a Wieland neve a németből meg nem magyarázható! A név eredeti alakja *Véland*, és skand, *vél*, *viel* a. m. művészet, műremek, csalás, agsz, *vél*, *vîl* pedig a. m. ékszer (Älfred szerint Fabricius a. m. Vêlond). E főnévből képezett igének participiuma: vêland. Hát oly hihetetlen csoda ez?

De talán elég is lesz már. Világos, hogy Müller alapfölfogása téves, és hogy ez alaptévedés megrontja minden okoskodását. Egyes pontokra, vonásokra, adatokra nézve értékes megfigyeléseket és magyarázatokat tartalmaz könyvünk, s a Dietrich-monda fejtegetése nagyjában helyeselhető. De mint egész eltévesztett munka a Müller könyve, mely azonban, mert széles tudományon nyugszik és következetes módszerrel van dolgozva, talán nem lesz nagyon kedvezőtlen hatású a német hősmonda további tárgyalására, — sőt, a mennyiben Müller itt-ott helyesen kikel a mythologusoknak tagadhatatlan túlzásai ellen, még, legalább negative, kedvező befolyást gyakorolhat a tudományra.

HEINRICH GUSZTÁV.

Párhuzamos idézetek.

Horat. Vino vendibili suspensa hedera nihil opus.
A magyar: «Jó bornak nem kell czégér.»

KRAUSZ JAKAB.

---

darkvidha' prózai bevezetésében Wieland mint ‚Finnr fia' szerepel, ez nem azt jelenti, hogy finn származású volt, mert *finnr* a skand. nyelvben a. m. varázsló, óriás, elb stb. V. ö. *blâfinnr* bűvész, *finnvitka* boszorkány s a többi.

VEGYESEK.

— **Budapesti Philologiai Társaság.** Társaságunk f. é. márczius hó 2-dikán tartott felolvasó ülést, melynek tárgyai voltak:

1. *Fröhlich Róbert,* Herodotus pontusi útja.
2. *Hermann Antal,* Szenczi Molnár Albert három kérdéses műve.

A felolvasó ülés után a választmány tartott ülést. Elnök: P. Thewrewk Emil; jegyző: Fináczy Ernő. Jelen voltak: Ábel Jenő, Csengeri János, Cserhalmi Samu, Fröhlich Róbert, Heinrich Gusztáv, Kassai Gusztáv, Maywald József, Pecz Vilmos, Riedl Frigyes.

1. A múlt ülés jegyzőkönyve felolvastatván, hitelesíttetik.

2. Elnök a hátralékos tagdíjak ügyében kiküldött bizottság nevében jelenti, hogy a bizottság a hátralékos tagokat pontosan összeírta s azt indítványozza, hogy az illetők mindenekelőtt felszólítandók, hogy záros határidő alatt nyilatkozzanak, hogy mikor szándékoznak kötelezettségöknek eleget tenni. E nyilatkozatok alapján intézkedjék azután a választmány. Ez indítványt elfogadja a választmány s utasítja az első titkárt a kérdéses felszólítások szétküldésére.

3. Pauer Károly és Paskó Károly tagtársak lakó helye ismeretlen lévén, e helyen kérjük a nevezetteket, vagy a kik róluk tudnak, hogy a pénztárnokot hollétükről értesítsék.

4. Új rendkívüli tagokúl fölvétetnek: Popini Albert, aj. Heinrich G. és Cserny Ernő, aj. Cserhalmi S.

5. A pénztárnok jelenti, hogy a múlt hónapi összes bevétel volt: 1290 frt 68 kr, az összes kiadás 1109 frt 71 kr, pénztári maradvány 180 frt 97 kr. — *A társaság végre összes tartozásait kifizette.* — Örvendetes tudomásúl szolgál.

— **Pruzsinszky Jánosnak** «De Propertii carminibus in libros distribuendis» czímű tudori értekezéséről, mely közlönyünk múlt évi folyamában jelent meg (külön lenyomata Kiliánnál kapható), eddig két bírálat jelent meg külföldi szaklapokban. Az egyik K. P. Schulzetól a «Wochenschrift für classische Philologie»-ban (1886, 30-dik sz.), a másik Ottotól a «Berliner Philologische Wochenschrift»-ben (1886, 42-dik sz.). — Mindkét bíráló dicsérőleg említi fel, hogy Pr. jól ismeri az újabb és legújabb Propertius-irodalmat és hogy nagyszámú elődei után is tudott újat mondani; azt hiszik azonban, hogy még sem sikerült neki a Propertius elegiáinak hagyományos négy könyvre való felosztását Lachmann hypothesise ellenében igazolni, melyet Ottó terjedelmes fejtegetésben védelmez Pr. támadása ellen. Megjegyzendő különben, hogy úgy Schulze, mint Otto testestűl lelkestűl Lachmannianusok; azon táborból, mely eddig is a hagyományos felosztás helyes voltát védte, mind eddig nem olvastunk nyilatkozatot a Pr. dissertatiójáról.

— **Közlönyünk kilenczedik évfolyamából** a «Wochenschrift für classische Philologie» idei 10. és 11-ik száma rövid kivonatokat hoz Abel

Jenő tollából, ki a régibb évfolyamokat a Calvary-féle «Berliner Philologische Wochenschrift»-ben ismertette volt. E közleményben, melynek folytatása nem fog soká késni, Fröhlichnek Ptolemaios magyarországi térképeiről szóló értekezése és Beliczaynak az ifjabb Pliniusra vonatkozó feliratokról való fejtegetései vannak legbehatóbban ismertetve.

— **Herder «Stimmen der Völker»** czímű általánosan ismert népdal-gyűjteményében van egy szép skót népballada közölve: «*Edward*», melyet Szász Károly magyarra is lefordított. Tárgya egy atyagyilkos lelki furdalásai és bünhődése. Ehez igen hasonlít egy finn népballada, azon különbséggel, hogy emebben a gyilkos nem atyját, hanem testvérét ölte meg. Ezt a finn balladát Halász Ignácz fordította le; czíme: «*A véres fiú*», s Szinnyei József közölte az «*Ezer tó országában*», a 322. lapon. — Ugyancsak Herder könyvében van egy német néprománcz: «*Das Lied vom jungen Grafen*». Tárgya egy boldogtalan szerelem története. — Herder ezt a megjegyzést csatolja hozzá: «Aus dem Munde des Volks i Elsass. Die Melodie ist traurig und rührend; an Einfalt beinahe ein Kirchengesang». Ez szeget ütött a fejembe, mert jól emlékeztem egy finn népdalra, mely feltünően megegyezik a Herderével, söt 1884 nyarán tett finnországi útam alkalmával többször hallottam énekelni is, s melódiája csakugyan szomorú, megható, egyszerű, akár egy egyházi ének. A finn népdal így kezdődik:

«Minä seisoin korkialla vuorella,
Viheriäisessä laksossa;
Näin, näin minä laivan seilaavan,
Kolme kreivä laivalla».

Herdernél:

«Ich steh' auf einem hohen Berg,
Seh' nunter ins tiefe Thal,
Da sah ich ein Schifflein schweben,
Darin drei Grafen sassen.» stb.

Hogy mi úton módon kerül az elzászi németség a távoli finnséggel össze, azt el nem képzelhetem. Érdekes volna megvizsgálni, vajjon nincs-e meg a többi germánoknál is, pl. a svédeknél, a kiktől könnyen kerülhetett volna a finnekhez. — Végül még Herdernek egy harmadik, német népdaláról, a «*Schlachtgesang*» czíműről akarok röviden megemlékezni, mely érdekes találkozást mutat Petőfinek «*Egy gondolat bánt engemet*» czímű remek költeményével; de ez bizonyára csak a véletlen játéka. Az egész rövid, töredékes költemény így hangzik:

«Kein sel'ger Tod ist in der Welt
Als wer vor'm Feind erschlagen,
Auf grüner Haid' im freien Feld
Darf nicht hör'n gross Wehklagen,
Im engen Bett, da ein'r allein
Muss an den Todesreihen,
Hier aber find't er Gesellschaft fein,
Fall'n mit, wie Kräuter im Maien.

Ich sag' ohn' Spott,
Kein selig'r Tod

Ist in der Welt,
Als so man fällt
Auf grüner Haid'
Ohn' Klag' und Leid!
Mit Trommeln-Klang
Und Pfeifen-G'sang
Wird man begraben,
Davon thut haben
Unsterblichen Ruhm.
Mancher Held fromm,
Hat zugesetzt Leib und Blute
Dem Vaterland zu gute».

Igy találkoznak gyakran népek és nagy szellemek! STEUER J.

— **Goethe Iphigeniáját** 1886. január 14. adták a berlini udvari színházban századikszor.

— **Philologiai akribia.** Pozder Károly az idei Philologiai Közlöny 274. lapján hirlapi czikkekből és gyárilag fordított regényekből mulatságos csodabogarakat idéz és mintegy csattanós befejezésül ezt teszi oda: «Müller Miksa (Újabb fölolvasásai a nyelvtudományról 151. l.) fordítója, úgy látszik, szintén nem értette meg az eredeti angolt: A tenuisok kiejtésénél a hangrés *nyitva* van, *ellenben* a mediák kiejtésénél *fel van zárva.* Az angolban az lehet, hogy *locked up.*» Az ember nem tudja, bosszankodjék-e, nevessen-e, ha egy philologus, kinek pontossághoz kellene szokva lennie, ilyen meggondatlanul vet oda ilyen súlyos vádat. A legtöbb olvasó valószínűleg minden hosszas elmélkedés nélkül eltalálta, hogy *fel van zárva* egyszerűen sajtóhiba e helyett: *el van zárva.* Kétségtelenné teszik ezt a következő okok: 1. A két mondat közt álló *ellenben* kötőszó, mely csak nem köthetné össze az egyenlő értelmű *nyitva* és *felzárva* kifejezéseket (kivált olyan író stilusában, a ki éppen a kötőszók használatáról írt egy három kötetes mondattani munkát!). Már ez az egy körülmény gondolkodóba ejthette volna a bírálót. — 2. A *Föl*olvasások fordításában mindig «*föl*» van írva, soha sem «*fel*». Ez a körülmény némileg föltünő a gondolkodó olvasóra nézve, mert a fordító annyira következetes a *föl* használatában, hogy még a *fölső* szót is *ö*-vel írja, pl. mindjárt a 155. 156. lapokon ötször is olvashatni e szót, melyet rendszerint *felső*-nek írnak még azok is, a kik különben a *föl*-t alkalmazzák. — 3. De ez természetesen mind nem volna elég, ha valónak bizonyulna Pozder szellemes hypothesise, mely szerint az eredetiben «az lehet hogy *locked up.*» — Szerezhetett volna erről felvilágosítást, ha egy perczre befordult volna a könyvtárba, vagy talán félt, hogy a «látlelet» el találja ütni az elmés hypothesistől? Nos hát, az eredetiben ez van: «*In pronouncing tenues the glottis is open, while in pronouncing mediae the glottis is closed.*» Ez tehát nem vezethette félre a fordítót, még ha csakugyan olyan tudatlan lett volna is, a milyennek Pozder hermeneutikája föltünteti. —Talán némely olvasónk ezt a csekélységet nem fogja ennyi szóra érdemesnek találni. De azt hiszszük, hogy elég tanulságos e dolog, hogy megmutassa, milyen könnyen hinárba esik az ember, ha letéved az első philologusi erénynek, a pontosságnak s gondosságnak útjáról; — és elég

mulatságos, hogy egy perczre földerítse olvasóinkat, még ha el is hagyjuk a megérdemelt kommentárt. S. Zs.

— **A Shakespeare-hóbort**, úgy látszik, még nem érte el tetőpontját. Már egész irodalom hirdeti, hogy Shakespeare drámáit Verulami Bacon írta, — a hóbortnak egy új válfaja fekszik előttünk Reichel Jenő könyvében: *Shakespeare-Literatur* (Stuttgart 1887, ára 8 mk 50). A szerző mindenekelőtt kimutatja, hogy a «Novum organon» — nem Bacon műve E nézetét bizonyos ellenmondásokra alapítja, melyeket e munkában fölfedeznie sikerült. Az «Organon» igazi szerzőjéről nem tudunk, de annyi bizonyos, hogy Bacon ez alapjában nagyszerű munkát ellopta és saját butaságaival felcziczomázta, azaz teljesen elrontotta. — Ugyanígy tett Bacon a Shakespeare darabjaival, melyek eredetileg bámulatos remekek voltak, de reánk maradt alakjukban, mely a gaz cancellártól származik, teljesen el vannak rontva, logikátlanok, ízléstelenek, buták. Az eredeti Shakespeareről ép oly keveset tudunk, mint a «N. Organon» eredeti szerzőjéről. De ez nem baj. A szerző oly genialis ítélettel és ízléssel van megáldva, mely neki lehetővé teszi, a Bacon-féle otrombaságokat fölismernie. Hogy Gervinus (a ki nem tud németül írni) és Ulrici (az üres fecsegő) és a többi Shakespeare-magyarázók szánalmasan hülyék, az magától értetődik, s szerzőnk minden lapon diadalmasan hirdeti. Reichel aztán hozzáfog a Sh. darabjainak a tárgyalásához. A római tragédiákon kezdi. Coriolanusban és Cæsarban még talál egy pár foszlányt az eredeti remekekből, de már Antonius és Cleopatra minden kritikán alúl van («Das trostlose Machwerk eines unfähigen Dilettanten»). De a többi darabok se jobbak. Pl. Othello. Nem merem lefordítani a szerző ítéletét, mert az olvasó azt hihetné, hogy a fordítás túlzás. Íme Reichel szavai: «Das Ganze ist ein trostloses, wahnwitzig lächerliches Machwerk, an dem nur die lustige Kneipscene (II, 3), die Erzählung Othello's (I, 3) und allenfalls der Monolog Othello's (V, 2) wertvoll sind und von Sh. herrühren könnten, wenn diese Stücke nicht vielleicht vom «Dichter» (t. i. Bacon) anders her entlehnt worden sind.» A Macbeth cselekvényének sem értelme, sem összefüggése; a darab a «Geschundener Raubritter» cz. otromba tákolmánynyal áll egy magaslaton; csak elvétve hangzik fel az igazi költő nyelve. A Shakespeare-féle darabok még az oly jelentéktelen költőhöz sem méltók, a milyen Marlowe. Marlowe jelentéktelen (unbedeutend) költő! — VIII. Henrik nem dráma, de a többi drámák, melyek tárgyukat az angol történetből veszik, sem színdarabok. — No, még egy-két idézet. Romeo és Juliáról: «Habe ich nöthig, noch ein Wort über diese «Tragœdie» zu verlieren? Überbietet sie nicht selbst Prachtwerke wie Othello und Macbeth an unfreiwilliger Komik? Und schreit nicht jede Scene in die weite Nachwelt hinaus: mich hat Bacon geschaffen!?» — A Hamlet cselekvényéről: «sie ist widerwärtig, roh und einer modernen Tragœdie durchaus unwürdig»; a darabról általában: «Das Stück besteht aus unvereinbaren Stücken, seine Handlung ist ohne Bedeutung und neben den unzweifelhaft echten Theilen finden sich Theile, die von dem Schöpfer des Othello, Macbeth, Romeo und Julia und anderer Narrheiten herrühren.» A ki még több, kétségbevonhatatlan eredményre kiváncsi, olvassa el a könyvet magát, mely

a Bacon-bolondok ellen intézett satirának megjárná, de mint komoly munka nem a philologia, hanem a psychiatria körébe való.

— **Grün Károly** ismeretes német író február 17-kén Bécsben, hol 1870 óta lakott, meghalt. Grün 1817. szept. 30. született Lüdenscheidben Westfáliában s előbb Bonnban theologiát, utóbb Berlinben philosophiát és philologiát ta ült. — Egy ideig Colmarban tanároskodott, mire 1842-ben a «Mannheimer Abendzeitung»-ot, az első német radikalis lapot, alapította. — E miatt Baden- és Bajorországból kiutasítva, 1844-ben Kölnbe ment, hol szintén lapot szerkesztett, s utóbb Párisba, honnan Guizot 1847. kiutasította; — 1848-ban a porosz nemzetgyűlésnek s 1849-ben a porosz második kamarának volt tagja; 1850 óta Brüsselben, 1862 óta (mint tanár) Majna-Frankfurtban, 1865 óta Heidelbergben s 1870 óta, mint említve volt, Bécsben élt, mindenütt gazdag s részben igen értékes, mindig szellemes irodalmi munkásságot fejtve ki. — Legkiválóbb művei: Friedr. Schiller als Mensch, Geschichtschreiber, Denker und Dichter 1844, Gœthe vom menschlichen Standpunkt 1846, Italien im Frühjahr 1861, Fragmente aus Italien, Natur und Kunst 1862, Kulturgeschichte des 16. Jahrhunders 1872, Ludw. Feuerbach in seinem Briefwechsel und Nachlass 1874, die Philosophie in der Gegenwart 1876, Kulturgeschichte des 17. Jahrhunderst 1880, 2 kötet.

— **Schiller hazánkban.** (Negyedik pótlék. L. e Közlöny ez idei első füzetét, 94. l.)

Kimenetel az életből. Schiller után ford. *Szerényi* (Toldy sajátkezű jegyzete szerint Szentmiklóssy Alajos álneve). Aspasia I. k. Szerkeszti Kovacsóczy Mihály, Pest, 1824. 146. l.

A Nyomozók, ford. *Szerényi*. U. o. 146. l.

Nehéz Egybeköttetés, *U. az.* U. o. 146. l.

A törvényhozóhoz, *U. az.* U. o. 146. l.

A szép nem formra, *U. az.* U. o. 146. l.

A legszebb jelenet, *U. az.* U. o. 147. l.

Asszonyi itélet, *U. az.* U. o. 147. l.

Rugók, *U. az.* U. o. 147. l.

A természetvizsgálók s transcendental philosophok, *U. az.* U. o. 147. l.

Az időpont, *U. az.* U. o. 147. l.

Művészi fogás, *U. az.* U. o. 147. l.

Az epikus hexameter, *U. az.* U. o. 148. l.

A distichon, *U. az.* U. o. 148. l.

A nyolczadrimű stancza, *U. az.* U. o. 148. l.

A gyermekgyilkos, ford. *Bagosi Kovács Sándor.* Aglája, Egy ifjú egyesületből. I. k. Kolosvár 1829, 57. l.

A katona. Töredék Schiller Wallensteinjából. (Boldog nap, midőn a fegyverviselő hazatérhet... S gyenge karok nyilnak néki a lágy ölelésre.) ***Névtelen.*** — Kedveskedő, szerk. Pánczél Dániel és Igaz Sámuel, III. köt. 1824, 43. l.

A kezes, ford. *Angyal Márton*, U. o. 49. l.

A föld felosztása. *Névtelen.* U. o. IV. köt. 362. l.

Polykrates gyűrűje, ford. *Kis János.* Kalendariom és 'Sebbe való könyv... az 1799. esztendőre, kiadta Kis János, 40 l.

A vashámorba való menetel, *U. az.* U. o. 45. l.

Moor Károly a Schiller Tolvajaiban, ford. *Darvas János.* (A III. felv. monologja: Hosszú, hosszú jó éjszaka... tökéletességre viszem.) Orpheus, kiadta Széphalmi Vintze, Kassa 1790, II. köt. 2. füz. 70. l. Ez az első magyar fordítási mutatvány Schiller műveiből. Hogy Darvas J. e darabot fordítja, erről első említés tétetik az Orpheus 1790. I. köt. januári füzet 85. l.

Fieszkó zendülése, ford. Kováts Ferencz. U. o. a «ki nem nyomtatott munkákról» a májusi füzet hátlapján.

Don Carlos-t *Bárány János*, «egy ifjú, de érett Litterator vette munkába.» A fordítás prózában készült, egyes kihagyásokkal. U. o. a májusi füzet hátlapján. BAYER JÓZSEF.

— **A Nibelung-éneknek** utolsó három fordítása, melyeket röviden bemutatni szándékunk, azon mind jobban terjedő belátásból származnak, hogy a legnagyobb német eposznak legelterjedtebb fordítása, a Simrocké, verselés és nyelvezet szempontjából oly fogyatékos, hogy jóformán élvezhetetlen. De azért e legújabb kisérletekről sem nyilatkozhatni nagy dicsérettel. Határozottan jobb, mint a Simrock fordítása a *Henke Osskáré* (Barmen 1884), ki teljesen Lachmann pártján van, söt szigorúbb Lachmannianus, mint a berlini nagy tudósnak bármely híve. Ez álláspontról van írva a különben helyes és jól tájékoztató bevezetés (1—36. l.). Csak azt nem értem egészen, hogy miért helyesli H. oly lelkesedéssel Lachmann nibelungi dal-elméletét, holott ugyancsak Lachmannnak ugyanezen alapokon nyugvó homeroszi dalelméletét a 9. l. teljesen eltévesztettnek tekinti. Azt sem értem, hogy taníthatja ma még valaki az árja ősnyelvnek Schleicher-féle családfáját (11. l.) Végre talán csak tollhiba, hogy szerző szerint (29. l.) a belső rím abban áll, hogy «az első versfél a másodikkal rímel», e helyett: az első versfél a következő versnek első versfelével. A fordításról alább szólok. Míg Henke a teljes könyvet adja, de dőlt betükkel megjelöli a (Lachmann szerint) későbbi versszakokat, *Kamp H.* (Berlin 1885), a ki nem híve a dal-elméletnek, csekély eltérésekkel mégis az eposznak csak azon részeit adja, melyeket Lachmann eredetieknek jelölt meg. A fordító ezt főleg pædagogiai szempontokból teszi s ennyiben nem lehet eljárását egészen indokolatlannak tekinteni. Kamp a szöveg közben, illő helyeken, elmeséli a monda skandináv alakját és hosszabb jegyzetekben magyaráz egyes mythologiai dolgokat, könyve végén pedig fővonásokban, de igen elfogadhatóan vázolja a nibelung-monda fejlődését és alakulását. A harmadik fordító, *Hahn Werner* (Stuttgart 1885), a müncheni kézirathoz (*A*) ragaszkodik, nem azért mert Lachmannak, ki e kéziratra alapította elméletét, híve; nem az, hanem mivel e szöveg áll, nézete szerint, az eredeti népköltészethez legközelebb. — Igen terjedelmes (9—78. l.) bevezetésben szól Hahn a népköltésről, a monda történeti és mythikus elemeiről, a nibelungi versszakról és az eposznak keletkezéséről. E bevezetésben sok az új, szellemes és gondolkozásra serkentő eszme — de sok a hóbort is. A szerző bámulatos merészséggel dönti el a poetika leghomályosabb problémáit, — de sok hívőre bajosan fog szert tenni. Főleg egészen téves mind az, mit a nibelungversről tanít; ez szerinte két-két tagból áll, melyeknek rhythmusa a képzelhető legszabadabb, úgy hogy volta-

képen csak hangzatos prozává lesz, mint az alábbi példából is láthatni. Egyéb fejtegetései közt is sok a teljesen tarthatatlan; így Kriemhilt szerinte Freya, a *B*-kézírat az *A*- és *C*-nek összekeveréséből keletkezett, a monda történeti s mythikus elemeinek összeolvadása az ő fejtegetései szerint érthetetlen stb. — A mi a fordításokat magukat illeti, ezek még mindig igen kifogásosak. Főleg három hiba szokta a középfelnémet művek fordításait jellemezni: 1. A szerzők túlságosan ragaszkodnak az eredeti szöveghez, minek következtében félig ó-, félig új-német elemekből alakúlt nyelven írnak, mely zagyvalékos jelleménél fogva se nem szép, se nem helyes, azonfelül természetesen sokszor érthetetlen, vagy legalább könnyen félre érthető. — 2. A fordítók nem értik jól a szöveget, mert azt hiszik, hogy a szóknak a XII. században ugyanaz az értelmök volt, mint a mai nyelvben; azért ugyanazon szavakkal egészen mást mondanak, mint az eredeti. 3. Nem tudnak a verssel elbánni; vagy az ó-német rhythmust alkalmazzák, a mi mégis bajos dolog, vagy a jambust viszik keresztül, a mi ily terjedelmes műben egyhangúságot okoz, vagy rhythmussal élnek, melyet más ember füle nem érez rhythmusnak. — Ezen hibákhoz járulnak azután a minden fordításban lehetséges hibák: a fordítók kiesnek a mű hangjából, prózaiakká vagy laposakká lesznek, helytelen jelzőkkel tömik tele a verssort stb. Legkellemetlenebb, érintett verselési bogara miatt, a Hahn fordítása, mely néha épen olvashatatlan, pl.

782 Da sprach die Frau Kriemhild, der Zorn fuhr ihr ins Blut:
O könntest du doch schweigen, das wäre dir gut!
Brachtst du ja selbst in Schande deinen schönen Leib —
Nie ist's mit Rechten, dass ein Buhle sei Königs Weib!

Micsoda verselés és rhythmus ez? Aztán: «der Zorn fuhr ihr ins Blut», ‚Brachtst in Schande deinen Leib' ‚es ist nicht mit Rechten' ‚ein Buhle sei Weib' — ez mind nincsen németül mondva, nem áll a dalban, nincs költőien kifejezve. Ugyan e versszak Henkénél:

Da sprach die schöne Kriemhild, zornig war ihr Mut:
Wüsstest du zu schweigen, fürwahr es wäre gut.
So bringst du selber Schande auf deinen schönen Leib:
Wie konnte eine Kebse je werden eines Königs Weib?

Itt a verselés jó, de itt is: ‚zornig war ihr *Mut*' és ‚du bringst Schande auf deinen *Leib*' nincsen németül. Persze, mind a két szó megvan az eredetiben és a szerzők a rím kedvéért ragaszkodtak hozzá, pedig ‚Mut' ma épen nem teszi azt, mit a középfelnémetben, és ‚Leib' a régi nyelvben csak a személy körülírása. Végre Kamp:

Frau Kriemhild aber gab ihr zurück mit Zornesmut:
O wenn du doch geschwiegen! Das wär' dir wahrlich gut!
Du gabst dich preis der Schande, gabst deine Ehre hin!
Wie kann wohl eine Kebse geberden sich als Königin!

A Leibtől megszabadúltunk, de a ‚Mut' — habár türhetőbb alakban, itt is megvan. Szóval e legújabb fordítások is igen kifogásosak még, de kétségtelenül jobbak, mint a Simrocké. Egyes hiányokat még sokat lehetne összeállítani; így helytelen hangsúlyozást, pl. Henkénél

19 den sie im Traum *wahr*nähm: Wie schwer sie Rache nähm, vagy a rím kedvéért használt helytelen kifejezéseket, pl. u. o.:

19 die ihn gemordet *blind*: .... Kind,

vagy az eposz stilje s hangja elleni vétségeket, pl. u. o.:

29 manch junger *Fant* —

vagy világos tévedéseket, pl. Hahnnál 1077 *dâ ze Lôche*: ,zur Tiefe'; Henkénél és Kampnál helyesen ,bei Lochheim' vagy ,zu Lochheim' stb. De a fordítások jellemzésére, azt hiszszük, a felhozottak is elégségesek. A Nibelung-ének oly fordítása, mely a Schlegel-féle Shakespeare vagy a Jordan-féle Homérosz magaslatán állana, még mindig a jövő feladata.

— **Hold a. m. Morgen.** Schrader O. legújabb könyvében (*«Linguistisch-historische Forschungen zur Handelsgeschichte und Waarenkunde»*, ismertetését l. Phil. Közl. 1887. 64. l.) érdekesen magyarázza meg a térmértékek elnevezéseinek keletkezését. A *térmértékek* a földmivelés fogalmából indúlnak ki. Még pedig erre nézve három kategoriát különböztethetünk meg: 1. midőn a térmérték a barázda-vonás szerint van elnevezve, ilyen az ital. *vorsus* = or. *versta* «verszt»; 2. midőn a mérték azon idő szerint van elnevezve, a mely egy darab föld fölszántására szükséges, v. ö. ófn. *morgan* = «was an einem Morgen gepflügt werden kann»; 3. midőn a mérték azon gabona-mennyiség szerint van elnevezve, mely egy darab föld bevetésére szükséges, pl μέριμνος = egy iugerum. — A második kategoriának megfelelő alakulást mutat a magy. *hold* («egy *hold* föld») = das Joch, der Morgen (von Aeckern). A *hold* alapszava ugyanaz, a melyet a *hol-nap* és *holval* «morgen, cras, mane» alakokban találunk; mellékalakja *holda*, melyet Budenz szerint egy ered. teljesebb *holdal* «früher morgen» alakra vihetünk vissza; a képzésre nézve v. ö. *viadal* (MUgSz. 165. l.). — Még egy másik alakja *holtal* «cras mane», mely már inkább homályos összetétel, mint képzés, s szépen megfelel egy vog. *χol-tajl* «des morgens» alaknak. A magy. *hold* tehát mind eredetére, mind jelentésére nézve hű mása a ném. *Morgen*-nek, s e szerint egy *hold* föld = a mit egy *«holdal»*, egy reggel fölszánthatni. STEUER J.

— **Turul vagy karvaly?** A törökségben megvan a *turul* szó: csag. *turgul* sólyomnak egy neme, *turgunk* varjú; tat. *turgul*, *turjul* kis fekete sas; — vog. *turi* fehér sas. S így csakugyan megvolna a lehetőség, hogy e szó a törökségből került a magyar nyelvbe. Csak az a baj a dologban, hogy e különös szót csupán régi latin emlékeinkben találjuk egyszer-kétszer, azután a legújabbkori irodalmi (főleg költői) nyelvben. Régibb magyar íróinknál s a népnyelvben egyszer sem találkozunk vele, s helyébe mindig a szláv eredetű *karvaly* lép. Régi emlékekben, krónikákban és oklevelekben előfordúl egy bizonyos *Turul* nemzetségnév. Ámde tulajdonnevekre nem igen építhetünk, s különben is e nevet épen oly jól lehetne *Töröl*-nek mint *Turul*-nak olvasni, a nélkül, hogy a szóban levő madár nevéhez valami köze volna. Már inkább számbavehető, a mit Kézai ír, megemlékezvén Attila czímeréről, mely koronás madarat ábrázol: «avis, quæ hungarice *turul* dicitur». De erre nézve nagyon valószínű, a mit Szabó Károly sejt, hogy t. i. *turul* helyett *curul*-t kell olvasnunk, s amaz a másoló hibájából

eredt. — Régi codexeinkben, nyelvemlékeinkben, melyeket annyiszor meg annyiszor másoltak le, megszokott s igen közönséges jelenség a másolónak egy-egy értelemzavaró vagy szóferdítő tollhibája, s különösen gyakori a *c* (*k*)-nak téves fölcserélése a *t*-vel. A többes-számban akárhányszor találunk *t*-ét a *c* helyett, viszont az accusativus *t* ragját nem egyszer összetévesztik és fölcserélik a *c*-val, úgy hogy a kettőt sokszor egészen összezavarják. — S ez a *curul (kurul)* nem más mint a *karvaly*, melynek *karoly*, *karúl* változatai is élnek a nép ajkán. Mindenesetre föltünő, hogy a *karvaly* szót mindenütt ismeri és használja a népnyelv, holott a *turul*-ról nem tud semmit.

Azon körülmény, hogy a *turul* szó a legújabb irodalomban s különösen a költői nyelvben divatos, szintén nem lehet reánk nézve irányadó. Az ősi dicsőségen merengő és lelkesedő íróinknak, kik mindent a ragyogó keleten kerestek, kik a perzsa *Ahriman*-ból magyar *Ármányt* csináltak, a magy. *Isten*-t visszavitték a perzsa *Jezdan*-ra, s teremtettek egy magy. *Hadúr*-t, — ezen íróinknak, e költőknek nagyon kapóra jöhetett a szintén keleti, ázsiai «*Turul*» is!

Lehetne tehát egy török eredetű *turul* «Aar, Adler» szó a magy. nyelvben, de míg ez a népnyelvből valónak nem bizonyúl, mindaddig irodalmi csinálmánynak kell tekintenünk. STEUER J.

KÖNYVÉSZET.

Aristotelis Metaphysica. Recognovit W. Christ. Leipzig. Teubner. 1886. XX. 330 kis 8-r. Ára 2 m. 40. — Becses kiadás. Christ a legfontosabb kéziratokat újból összehasonlította, az apparatus criticust azáltal, hogy az ifjabb kéziratokat, melyek alighanem ama régibb codexekből származnak, mellőzte, nagyon egyszerűsítette, és sok jó coniecturával javította a romlott szöveget. Kár, hogy a legújabb szakirodalmat nem értékesítette kellően.

Bersu Philipp, Die Gutturalen und ihre Verbindung mit v im Lateinischen. Ein Beitrag zur Orthographie und Lautlehre. Berlin, 1886. Weidmann. 234 l. — Ezen nagy gonddal és szorgalommal írt monographia két részre oszlik. Az elsőben B. a labialis utóhang történetét és törvényeit kutatja a történeti és a történet előtti latinságban; a másodikban a rokon nyelvek összehasonlításával iparkodik megállapitani a labialisatio kezdetét és kiterjedését a latinban, végül utal azon következtetésekre, melyek az általa elért eredményekből a gutturalisok labialisatiójára az ősnyelvben és az indogermán népek rokonságának kérdésére vonatkozólag vonhatók.

Boelte, Felix, De artium scriptoribus latinis quaestiones. Bonn. 1886. 55 l. N. 8-r. — B. alapos dolgozatában kimutatja, hogy a reánk maradt legrégibb latin grammatikáknak a nyolcz beszédrészről, a betűkről és szótagokról szóló része egy második századbeli sokat használt tankönyvre megy vissza, melynek egyik recensióját Diomedesből és Donatusból, másik recensióját Charisiusból, Dositheusból és az Excerpta Bobiensiaból reconstruálhatjuk.

Boetticher Adolf, Olympia. Das Fest und seine Stätte. Nach den Berichten der Alten und den Ergebnissen der deutschen Ausgrabungen.

Mit 95 Holzschnitten und 21 Tafeln in Kupferradierung, Lichtdruck, Lithographie etc. Zweite durchgesehene und erweiterte Auflage. Berlin, Springer, 1886. XII és 420 l. Ára vászonba kötve 20 m. — A könyv tartalmáról czíme eléggé tájékoztat. A második kiadásban, mely három évvel az első után látott napvilágot, a szöveg kevéssé változott, mindössze 13 oldallal nagyobb, a műmellékletek azonban nemcsak nagyobb számban vannak, hanem kivitel dolgában is nagy haladást mutatnak fel.

Burghausen G., *Die Bildung des german. Perfektstammes*, vornehmlich vom Standpunkte der indogerm. Vocalforschung. Prag, 1887. Tempsky, nagy 4°, 83 l., Ára 75 kr. — Osthoff, Brugmann, Sievers, Paul, Saussure stb. nyelvészeknek a germán perfektum képzéséről kifejtett nézetei ügyes és tanúlságos összefoglalása, mely a kérdéses nyelvészeti probléma körül helyesen tájékoztat.

Carmina figurata graeca. Ad fidem potissimum codicis Palatini edidit, prolegomenis instruxit, apparatum criticum, scholia adiecit Carolus *Haeberlin.* Hannover 1886. 88 l. N. 8-r. — A Simmias, Theokritos és Dosiadas neve alatt s egy névtelentől az Anthologia Palatina codexében és a bukolikusok kézirataiban ránk maradt hat technopaignionnak (kisebb rövidebb soraival valamely tárgynak pl. egy fejszének alakját feltüntető költeményeknek) legújabb s — több fogyatkozása daczára — legjobb kiadása. Prolegomenái második részében H. az ezen költeményekre vonatkozó irodalomtörténeti kérdések megoldásán fáradozik, de kevés sikerrel. Theokritos életrajzára nézve mindazonáltal fontosak fejtegetései.

Cornelii Taciti historiarum liber secundus. Ad fidem codicis Medicei recensuit atque interpretatus est *Carolus Meiser.* Berlin. Calvary. 1886. 82 l. N. 8-r. Ára 4 m. 50. — Kitünö kritikai és exegetikus kiadás, mely a Calvarynál második kiadásban megjelenö Orelli-Baiter-féle Tacitus-kiadás második kötetének 5-ik fasciculusát képezi.

Fröhlich Franz, Beiträge zur Geschichte der Kriegführung und Kriegskunst der Römer zur Zeit der Republik Berlin. Mittler und Sohn. 1886. N. 8-r. Ára 1 m. 50. — A római köztársaság hadügyének a forrásokon alapuló, de elömunkálatok hiján nem mindenütt megbizható átnézete. Négy részből áll: I. A háborúról és a háborúra szóló előkészületekről. II. A római legiók taktikájáról. Ez a könyvecske legfontosabb része. III. A rómaiak strategiájáról. IV. A lovasságról és alkalmazásáról a harczban.

Galeni de utilitate partium liber quartus. Ad codices primum conlatos rec. S. *Helmreich.* Augsburg. N. 8-r. 53 l. — Mutatvány Galenos legnagyobb és legfontosabb művének, a 17 könyvből álló περὶ χρείας μορίων czímű munkának új, s egyszersmind első kritikai kiadásából. A szöveg, melyet H. a két legrégibb és eddig fel nem használt kézirat, egy X-ik századbeli Urbinas és egy XIV-ik századbeli Parisinus alapján reconstruált, majdnem egészen új és csak most mondható igazán érthetőnek.

Gardthausen V., Catalogus codicum graecorum Sinaiticorum. Oxford. Clarendon Press. 1886. VIII. u. 294 l. N. 8-r. — Azon keleti útnak eredménye, melyet G. 1880/81. telén a lipcsei egyetem megbizásából tett a Sinai hegyére. Sikerült is neki az ott őrzött kéziratok legnagyobb részéhez hozzáférni és 1223 kevés kivétellel theologiai kéziratot lajstromozni. A kéziratok, melyek közül a legrégibbek a IX. századból valók, leginkább palæographiai tekintetben érdekesek, a mennyiben nagy számmal találtatnak köztük datált és subscriptiókkal biró codexek. Azért kár, hogy G nem adott több és jobb facsimilékat; e hiányt azonban a Kondakoff orosz katalogusából könnyen pótolhatni. A kéziratok belső értékéről G. mit sem mond; de nehéz is lett volna, azon rövid idő alatt, mely rendelkezésére állott, szövegkritikai tanulmányokat tenni. A kötet végén 27 alexandriai és 15 patmosi kézirat van katalogizálva.

Gröber Gusztáv, Grundriss der romanischen Philologie, unter Mit-

wirkung von 25 Fachgelehrten. Strassburg, 1886, Trübner. Eddig két füzet, 512 lap. Egy füzet ára 4 mk. — E nagyszerű vállalatra, melyet senki sem nélkülözhet, ki a román nyelvek bármelyikével tudományosan foglalkozni kíván, egyelőre csak felhívjuk olvasóink figyelmét. Ha legalább egy kötete teljes lesz, bővebben ismertetjük. Az eddig megjelent két nagy füzet tartalma: I. Einleitung in die romanische Philologie: *G. Gröber*, Geschichte der romanische Philologie (p. 3—140); *G. Gröber*, Aufgabe und Gliederung der roman. Philologie (— p. 155.). — II. Anleitung zur philolog. Forschung: Die Quellen der roman. Philologie: *a)* W. Schum, die schriftlichen Quellen (— 197); *G. Gröber,* Die mündlichen Quellen (— 299). — Die Behandlung der Quellen: *G. Gröber*, Methodik der sprachwissenschaftlichen Forschung (— 251); *A. Tobler*, Methodik der philolog. Forschung (—283). — II. Darstellung der romanischen Philologie. *A)* Die vor-romanischen Volkssprachen: *E. Windisch*, Keltische Sprache (— 311), *G. Gerland*, Die Basken und die Iberer (— 335), *W. Deecke*, Die italischen Sprachen (— 351), *W. Meyer*, Die lat. Sprache in den roman. Ländern (— 383), *Fr. Kluge*, Romanen und Germanen in ihren Wechselbeziehungen (— 398), *Chr. Seybold*, Die arabische Sprache in den roman. Ländern (— 406), *M. Gaster*, Die nicht lateinischen Elemente im Rumänischen (— 414). — *B)* Die romanischen Sprachen: *G. Gröber*, Ihre Eintheilung und äussere Geschichte (— 438), *H. Tiktin*, Die rumänische Sprache (— 461), *Th. Gartner*, Die rätoromanischen Mundarten (— 489), *Franc. d'Ovidio* és *W. Meyer*, Die italienische Sprache. — Már e rövid tartalomjegyzék is mutatja, hogy itt elsőrangú tudományos munkával van dolgunk, mely a román tanulmányoknak kitünő alapját teszi. Hasonló irányú és tartalmú ‚Grundniss der germanischen Philologie', *Herm. Paul* szerkesztésében, sajtó alatt van s szintén Trübner kiadásában fog megjelenni Strassburgban.

NYILT TÉR.*)

Phonetikám birálói.

Az egyik Dr. Zoltvány L. Irén (Phil. Közl. XI: 200), a ki birálatában arra az eredményre jutott, «hogy B. műve phonetikai nézeteket nem tisztáz, czáfoló helyei nem meggyőzők, új dolgot nem mond, szóval nem tarthat igényt az eredeti mű nevére.» Már e néhány szóból is meglátszik, hogy Z.-nak fogalma sem volt arról, hogy mit kell birálnia, s ez kirí birálatának minden sorából. Z. nem tudta, mi a feladata egy magyar phonetikának, nem tudta, mi az, a mit benne birálni kell; csakhogy a tudatlanság még nem bűn; hanem az ő birálatából kitünik még más is, a mi már bűn, s ez a rosszakarat. Arra még merhet vállalkozni az ember, hogy a tudatlant tanítsa; de a kinek kezébe a rosszakarat adja a tollat, avval szóba állani sem érdemes. Csak azt akarom bírálóm eszébe juttatni, hogy mi is egy magyar phonetika czélja és feladata. Megmondtam már ezt a Nyelvőr tavali évfolyamában (295 l.): «Kettős feladatot láttam magam előtt, midőn phonetikával foglalkozni kezdtem; egyrészt ki kellett válogatni, mi az, a

*) E rovat tartalmáról nem vállalunk felelősséget. Szerk.

mi leghelyesebb a külföld phonetikusainak eddigi munkásságában, vagyis meg kellett állapitani a phonetika föladatát, alapelveit és módszerét, *a mennyiben az az eddigi munkásságok után itélve helyesnek és sikeresnek bizonyult; másrészt alkalmazni kellett az igy megállapitott eredményeket a magyar nyelvre.»* «Ha már nem vettünk részt az alapvető munkásságban, legalább merítsük mulasztásunkból azt a hasznot, hogy habár uj dolog nálunk a phonetika még se kezdődjék tapogatódzással, ide-oda kapkodó tájékozatlansággal, hanem *ragadjuk meg a szilárd alapot, a mit mások már megépitettek* s emeljük arra a mi nyelvtudományunk épületét.»

S valóban nagy örömmel olvastam Z. birálatában: «Balassa egyedüli érdeme abban áll, hogy *a külföldi phonetika eredményeit alkalmazta a magyar nyelvre* s ez utóbbi tényeit beleillesztette amannak keretébe.» És ez volt egyedüli czélom is; tehát nem fáradtam, nem dolgoztam hiába; a mit akartam, elértem; legalább elismeri ezt egy ily rosszakaró birálóm is.

S miután birálóm nincs tisztában azzal, mi volt a könyv feladata és czélja, arra nézve, a mit egyes részletekről mond, nem érdemes vitatkozni vele. Az általános rész miatt vádol compilátioval, holott itt ép az eredetiség, az elismert igazságtól való eltérés lett volna a hiba; hanem, a mit kellett volna, azt nem birálja, hogy hogyan tudtam az általános phonetika eredményeit a magyar nyelvre alkalmazni, pedig ebben a részben akartam ujat mondani, s ez művemnek igazán fontos része. Hanem egy megjegyzését még sem hagyhatom szó nélkül: «igy nem élt volna vissza a M. T. Akadémia *jóhiszeműségével*, mely B. művét eredeti mű gyanánt adta ki.» Valóban, furcsa véleménye lehet Z.-nak az akadémiáról, ha azt hiszi, hogy jóhiszeműleg szokta a műveket kiadásra elfogadni. De hisz ezt is csak rossz lelke súgta neki.

Birálómnak csak egyik tévedését akarom még helyre igazítani; ugyanis azt mondja, hogy «senki sem akadt, a ki e művet szakszerű birálatban ismertette volna.» Igenis akadt, még pedig jóval ő előtte, már mult év augusztusában.

Schuchardt Hugó, a gráczi egyetem tanára, a ki már évek óta foglalkozik magyar nyelvészettel, s munkásságával már a Phil. Közl. s a Nyelvőr hasábjait is gyarapította, vette birálat alá Phonetikámat a Literarisches Centralblattban (1886. aug. 14). S miután több találó megjegyzést tett művem egyes részeire, nem tartom haszontalan dolognak, ha birálatát egész terjedelmében lefordítom, s egyúttal, a hol kell, megteszem a magam észrevételeit is.

«A magyar s a vele rokon nyelvek terén a nyelvészeti munkásság néhány év óta nagyon serényen és gyümölcsözően indult meg; de mivel mindazt, a mit tettek, egy nagyon is kevéssé ismert nyelven adták elő, a nyelvészek tágabb köre nem méltathatta eléggé az elért eredményt. Legújabban Balassa J. a phonetikai tanulmányokat is meghonosította Magyarországban, alkalmazta a magyar nyelvre, s néhány rövidebb és általánosabb dolgozat után (Budenz-Album 1884 és Nyelvőr 1884) most egy egész könyvet szentel ennek a tárgynak.

«Az általános rész birálatára nem terjeszkedhetik ki a biráló, s *nem is kell tennie*, mert szerző főleg a Sweet-Sievers-féle irányt követi. Egyetmást meg lehetett volna említeni, mást meg elhagyni. Igy pl. Brückenek a 19. l. említett megfigyelése nem oda való, s nem láthatjuk be, hogyan egészíti ki Czermak megfigyelése; mert abból nem annyira azt tudjuk meg, hogy «a lágy íny működése nem csak az orrhangokra nézve fontos», hanem, hogy a zöngés hangoknál nagyobb ereje van a lehelletnek, mint a zöngenélkülieknél.

«A mi a terminologiát illeti, örömmel tapasztaltuk, hogy internationalis kifejezéseket használ: vocalis, consonans (a mellett előfordul magánhangzó és mássalhangzó is). Zavarólag hat a «hang» szó különböző jelentése: 1. der einzelne Sprachlaut, 2. die Stimme, 3. der Schall.» (A hang szó e többféle jelentése legtöbb bajt magának az írónak o' oz, mert az itt közölt három jelentésen kívül még két jelentése van: 4. Klang, 5. Ton. Ép azért használtam a «zönge» szót, hogy némileg segítsek e bajon.)

«A magyar nyelv felsorolt hangjait, nem számítva a dialectikus különbségeket, még lehet egynéhánynyal szaporítani. A szájüreg működésén alapuló s az akusztikai osztályozásmód nem nagyon ajánlatos egyesítése által (v. ö. Sievers, 3-ik kiad. 50, 69) tizenkét hangcsoport keletkezik, melyek közül némelyiknek nem jut képviselője. Ha a zöngés nasalisokat nem tekinti is valóságos hangoknak, de a zönge nélküli nasalisokat, melyeknek létezését már Sievers első kiadása előtt kimutatták, nem lehet egyszerü szuszogásnak nevezni (26. l.), később azt is mondja, hogy a zönge nélküli nasalis physiologiailag lehetetlen (56. l.). Bizonyosan előfordul a magyar nyelvben is ilyen hang, ha alkalmilag indulatszóknál (ne! no!) nem is (mint néha a németben *nä! no!*), de mindenesetre *lätvi* s más hasonló szóknál; mert ha nem igy ejtik *lát'i* vagy legalább *lätvni*, úgy a *t*-t aspirálva kellene ejteni *lát'ni*. Ugyanúgy zönge nélküli az *l* ebben *latlak* (52 l.), a hol tévesen mondja erről az *l*-ről, hogy lateralis explosiva, a mit az előtte álló *t*-ről kellett volna mondani.» (Abban mindenesetre tévedtem, hogy a zönge nélküli nasalis létezését teljesen tagadtam; ejtik a németben, angolban és a francziában is bizonyos helyzetekben, de a magyar kiejtés nem ismeri, s az *n* és *l* az itt emlitett esetekben is teljesen zönge hang, s az előtte álló *t* még sem aspirált.)

«A magyar vocalisok meghatározása a Bell-féle rendszer alapján, a szük és széles hangok nem elég pontos megkülönböztetése miatt, itt-ott egy kis nehézséget okoz. Szerző szabálynak állítja, hogy a magyarban a hosszú hangok szük, a rövidek széles ejtésüek. Biráló kérdi, vajjon *ej* diphthongus *e*-je, mely *ä*-nek van jelölve (82. l.), nem *a'i*-e inkább; a német fülnek egész máskép hangzik a *fejér*. *fejteni* szók *e*-je mint a *nem* szóé (t. i. az általánosan ejtett hang, mert dialectice így is ejtik *nam*), s ezt a *j* dissimiláló hatásából könnyen meg lehetne magyarázni. (Azokban a nyelvjárásokban, m lyeket én ismerek, az *e*-t *j* előtt is épúgy ejtik, mint bármely más helyzetben s érdekes volna tudni, hol hallotta Sch. azt a különös *e*-t. Hanem a *fejteni* és a *nem* szók *e*-je nem mindenütt egyforma, mert a *nem* szót Dunántul közép *ė*-vel ejtik.)

«Csak egy fontosabb pont van a B. felállította magyar hangok rendszerében, melyre nézve nem értek vele egyet. A *gy*, *ty*, *ly*, *ny* hangokat a palatalisok nevén egyesíti (59. l.), s nem tartja őket lágyított mássalhangzóknak, mert azok nem egyszerüek (l. még 88. l.). Itt nagy ellentét van közte és Sievers között; az említett magyar és a megfelelő szláv hangok között, melyek összetettek, mindenesetre van különbség. Az *ly*, *ny* hangok egyszerüsége ezekben *helyt*, *lúnyt* egészen világos, a hol az *l n* és a *t* között a felállított zár legalább a nyelv középső részében nem nyílik meg; a mi azonban más esetekre nézve, pl. nyílik, mit sem bizonyít (v. ö. Siev. 165 l.). Szerző okadatolását mind e hangok egyszerüségét illetőleg nem tartjuk kielégítőnek; sem azt, a mely a szótagok időmértékéről szól, sem azt, a mit Hoffory után (Kuhn's Zeitschr. XXIII, 527.) elmond, hogy a magyar nyelv szó elején nem tűr kettős mássalhangzót; mert noha ez okadatolás logikailag sem helyes, legkevésbé hivatkozhatik reá Balassa, a ki eltérve Hofforytól, söt maga magától is (Budenz-Album 105. l.) a *cs* és *cz*-t itt összetett hangnak mondja (*tš*, *ts*). Amazok további meghatározását, hogy dorsalis képzésüek, szintén meg kellene egy kissé szorítani: coronalisan is lehet őket képezni, a mint arról meggyőződtem, épúgy a mint a román nyelvekben is előfordul mind a két képzésmód». (A magyarban a *gy*, *ty*, *ny* hangok mindenesetre egyszerű mássalhangzók s mindig dorsalis képzésüek, legalább eddigi megfigyeléseim egész határozottan megerősítik ezt a véleményemet. S a mi bizonyítékaimat illeti, melyeket erre nézve felhoztam, az a kettő, melyet Sch. említ, valóban keveset bizonyít, s magam sem sokat építettem rájuk. Döntő bizonyíték csakis az a kisérlet, melyet Phonetikám 59—60 és 87—88. lapjain leírtam, s melyek azt hiszem egy magukban is határozottan eldöntik ezt a kérdést. Az *ly*-t nem kellett volna Sch-nak az *ny*, *ty*, *gy*-vel egy sorba tenni, mert ahhoz még annak a gyanuja sem fér, hogy lágyított, mert vagy *j* vagy *l*-nek ejtik.)

«Még egy pár apróságot kellene megjegyezni; pl. csakis a tenuisokról, s nem a mediákról, lehet mondani, hogy bennük csak a némaság hosszú, s ily esetekben, mint *ott*, *irott*, nem lehetséges pauza, tehát a hosszúság sem.» (Ép ez egyik különös sajátsága a magyar ejtésnek, hogy szó végén is tud szünetet tartani az explosiva kezdő és végső kapcsa között, s csak is így lehetséges e hosszú mássalhangzókat képezni.)

«A különös figyelmet érdemlő phonetikai jelenségek közé tartoznak a dialektikus emelkedő diphthongusok, mint *ⁱé* e h. *é*, *ᵘő*, e h. *ő*, *ᵘó*, e h. *ó*, melyek román *ⁱe*=*e*, *ᵘo*=*o*-ra emlékeztetnek. Továbbá a hiatus pótló *j* egyes szavak között, ami oly közönséges a nép nyelvében (pld. *adta-j-azt*, *kerte-j-el*), ezt megtaláljuk többek közt az északi portugal nyelvjárásokban (pld. *a-i-auga*, *é-i-elle)*; szép esete azon hangbeli analogiáknak, melyek végső eredményét látjuk a szláv nyelvekben, a hol a *j* rendesen ott áll a vocalissal kezdődő szók előtt. S a 91. lapon emlitett kiejtésmódnak *a zember* (írva *az ember*) legjobb bizonyítéka az a Borsszem Jankó olvasói előtt jól ismert tót-magyar szólás *egy zember* (mint néger-francziában *ène zistoire* a *le-s-histoires* mintájára).

«Möge dieses Buch in Ungarn gedeihlich wirken und in anderen

Ländern, vor Allem in Italien, zu entsprechenden Gesammtdarstellungen aneifern».

Sz.-Fehérvár, 1887 márczius havában. BALASSA JÓZSEF.

Pár szó egy megkésett «Könyvismertetés»-hez.

Válaszul Brassai S. úrnak.

1. Körülbelül két évvel ezelőtt (1885 nyarán) jelent meg a Kisfaludy-Társ. kiadásában «Nala és Dam. hindu rege a Mahâbhâratából» cz. munkám. A mű, mint a nevezett közre bocsátó Társaság más kiadványai is, első helyen szépirodalmi érdekeket kiván szolgálni. Azonban minden, kivált a klasszikus nyelvekből fordított dolgozat, többé-kevésbbé nyelvészeti kérdésekkel is érintkezik s a fordítónak ezzel előre le kell számolni. Természetesen nem bujhattam ki e kötelesség alól én sem, sőt éreztem, hogy az én reám kétszeres erővel és sulylyal nehezedik. Először, mert épen a hindu irodalom köréből vettem tárgyam, melynek nyelve, a szanszkrit, e században, mondhatom, korszakalkotólag folyt be a nyelv-tudományba. Másodszor, tán ezt is állíthatom, mert én voltam, ki szóban forgó munkámmal terjedelmesebb és önállóan megjelenő darabot először nyujtottam nálunk a nagy hindu irodalom köréből. E körülménynél fogva aztán kénytelen-kelletlen «*úttörő*» is levék (ha a hiuságnak e kopott kifejezésénél czélomra alkalmasabbat lelnék, örömmel használnám azt) a szanszkrit betűk transscriptiójában és a hindu mythologia legelemibb részeinek fejtegetésében. Tehát művem némileg nyelvészeti szempontból is birálat alá eső.

Megjelenése idejében munkámat a sajtó nem igen bolygatta. Bár jó czég, de idegen tárgy, ismeretlen szerző, igénytelen fordító — mi természetesebb a fentebbi eredménynél? Én legalább természetesnek vettem. Arról, hogy illetékes biró szóljon hozzá, mármár lemondtam, midőn e Közlöny hasábjain (X. évf. 1886 márcziusi füzet 331-dik l.) Némethy Géza úr hozzá szólott, kimutatva munkámnak úgy erényeiből, mint gyengeségeiből egyetmást. Birálata, bár beható nyelvészeti vizsgálat után, *inkább* szépirodalmi és irodalomtörténeti oldalról foglalkozott a művel. *Inkább*, ismétlem, mert a nyelvészeti oldalt sem mellőzte. — Aztán ismét eltölt majdnem egy év, mely alatt (mellesleg említem meg, mivel ide alig tartozik), *Nalának* Michalek Manó urtól ujabb átdolgozása jelent meg; a parallel önként kinálkozván, némely birálók meg is tették.

Pár nap előtt pedig «*Az Erdélyi Muzeum-egylet kiadványaiban* (III. kötet, 4. füzet, 314—347 l. incl.) «*Könyvismertetés*» cz. alatt Brassai S. ur, mint a lapszámokból látható, elég terjedelmes ismertetést közöl, melyben birálja legelső helyen Nala és Damajánti cz. szóban forgó munkámat, másod sorban Némethy G. ur birálatát. Sőt szentel nehány lapot azon mutatvány birálatának, melyet a Budapesti Szemlében (116. szám, 1886. augusztus 283—308 ll.) közzétettem a Kisfaludy-Társ. kiadásában pár nap alatt megjelenő Sakuntala cz. fordítmányomból. Végre öt-hat sorban párhuzamot von az én és Michalek M. ur Nala-fordítása közt.

Biráló ismertetésében nagy tudományos apparatussal (majd meglátjuk hány pénzt érővel), még nagyobb elfogult kiméletlenséggel tárgyalja ugy főleg fordításaimat, mint Némethy úr birálatát. Czélja: «Az olvasók félrevezetett fogalmai helyreigazítása és tisztázása» — mondja biráló. Nemes czél, és mivel valóban e körül forgolódik birálóm (értsd e jelzés alatt mindig Brassai S. urat): kell neki segítenem teljes erőmből. Személyeskedéseire alig fogok reflectálni, de mivel oly tudományos mozzanatokat is érint, miket nagyon fontosaknak fog bárki is elismerni a nyelvészet illető körében: kötelességem a felelés. Annyival inkább, mert a Kisfaludy-Társaság, mely engem azzal tüntetett ki, hogy már három munkámat tett közzé (*a)* Szohráb, a Társaság pályázatán megdicsért, perzsából átültetett költői beszély, *b)* Nala és Damajánti, *c)* Sakuntala) — tehát e Társaság méltán megvárhatja tőlem, hogy amaz idegen nyelvekhez értő birálónak erős vádjai alól tisztázzam magamat.

Tudom, hogy nehéz helyzetem azért, mert néhol úgy fog fejtegetésem feltünni, mintha azt pro aris et focis zengeném, de előre biztosíthatom ugy az igen t. szerkesztőséget, mint e lapok olvasóit, hogy hasonlíthatlanul tárgyilagosabb maradok még oly helyen is, hol a személyeskedést ki nem kerülhetem, mint birálóm birálata legtárgyilagosabb részleteiben.

2. Szükséges volt ennyit előre bocsátanom. És most, midőn a birálat lényegére akarok térni, legelőbb is kétségbe kell esnem afelől, hogy hogyan követhetem én nyomról nyomra azt a szédületes dervis-tánczot, mit birálóm eszméi és észrevételei végig járnak? Képes leszek-é annyi tücsköt-bogarat fékre verni és a lucidus ordót, ha valamennyire is, rájok tukmálni. Tudom, hogy ha e nemes lényekre egyenként vetném a féket, mulattatóbb lenne az eljárásom, de az infinitumba vesznék velök együtt. Ezt tehát nem teszem, főleg azért, mert birálóm azt hinné legott, hogy e téren is az ő dicsőségét irigyeltem meg. (Mert más téren irigyelhetek én tőle sokat.) Megpróbálok némi rendet önteni az elém adott chaoszba: így rövidebbb leszek és a léhaság örvényeit tán kikerülhetem; és ez, ily birálatra adott feleletnél, a legnehezebb dolog.

Birálóm észrevételei a nyelvtudománynak részint száraz tudományos részint szépirodalmi vagy ízléstani oldalát illetik. Szándékozom felelni az ő *a) hangtani*, *b) mythologiai*, *c) magyar nyelvi* (ide értve főleg műfordítási elméletét), *d) szanszkrit nyelvi* megjegyzéseire «helyreigazításaira és tisztázásaira». — Tudom, hogy teljes osztályozást keresztül nem vihetek, hogy az összekuszált szálakat teljesen szét nem fejthetem, de ami megrovást érdemlek emiatt, szivesen átengedem azt birálóm részére dicsőségnek.

Hangtanból indulva ki, elérek legalább annyit, hogy a kezdeten kezdem. — Birálóm azzal vádol, hogy én a szanszkrit hangtant elferdítem, «orthographiai és phonologiai szörnyetegeket» szülök transscribálásom közben; *οἴμοι*.

Első szörny: *elferdítem a vokálok hosszuságában oly pontos sz. nyelvnek az önhangzóit, irván többször rövidnek a szanszkritban hosszu — és hosszunak az ott rövid vokált.* Nala én nálam két alakban fordul elő —

mondja —: Nala és Nál. És bár figyeltetném a járatlan olvasót, hogy Nala = Nál! Damajanti következetesen elferdítve mindig Damajánti nálam. És — folytatja — általában az egész könyvecskében igen kevés tulajdonnév van, melyben hosszu hangzó röviddel vagy ellenkezőleg ne lenne felcserélve. És itt biráló egy névsort bocsát rendelkezésemre, melyben kimutat 24 e tekintetben hibásan transscribált nevet. A 24-ből többet szolgáltathatnék vissza, de nem vesztegetem rá a szót. Birálóm mondja, hogy én ezeket gondatlanságból és verselési kényelemből változtattam. Az utóbbiból sok igaz, az előbbiből édes-kevés; de kibővítem megokolását azzal, hogy én a változtatást főleg stilisztikai okokból tettem, jóhangzást és némi magyaros ízt keresve; igy lett pl.

Damajantí	helyett	Damajánti
Jama	helyett	Jáma
Kandarpa	helyett	Kandárpa stb.

Azt hiszem ily csekély változtatással megleltem azt valamennyire, amit kerestem. Bármelyik olvasó illetékes biró lehet ily kérdésben.

És most birálóhoz intézek egy kérdést, feleljen rá, ha tud: Ha már magára vállalta a gyomláló és a castigator minorum szerepét, mondja meg, miért ajánlott több olyan javítást helyreigazításaiban, mely rossz és részben az én transscriptiómnál is rosszabb. Ecce:

Enyém	*Birálóé*	*A helyes alak.*
Bráhma	Brahma	Brahman (paroxytonon).[1]
Dvaipájana (1 hiba)	Dvájpajana (2 hiba)	Dváipájana
Manavadharmasasztra	Manavadharmsásztra	Mánavadharmasásztra.
Nalodaja	Nalódája	Nalódaja
rádzsa (nem hiba)	rádzsá (szarvas hiba)	rádzsan.[2]

Jegyzet 1. Mivel Bráhma, a főistenség neve, és a papok (brahmánok) szanszkrit neve külső alakjára teljesen egyenlő és e körülmény még birálómat is zavarba hozta, megérdemli a dolog, hogy tisztázzam egy kissé. Mind a két fogalom nevének közös alakja ez: *brahman*. De míg az isten neve paroxytonon, addig a papok neve oxytonon. Ezt birálóm is alá fogja írni. Igy hát volt és van némi okom és jogom a főistenséget magyarul *Bráhma*, a papokat *brahmán* névvel nevezni, oly czélból is, hogy distingváljak. Biráló még megjegyzi, hogy a *h* külön hangzik e szóban. Igaza van, de ezt magyar embernek nem szükséges mondani. (Kivételt képez Michalek ur, ki bramint ir.) «Brahman»-ra illik az is, mit a 2. alatt rádsanról megjegyzek legitt:

Jegyzet 2. Biráló követeli, hogy *rádzsa* helyett *rádzsá* alakot irjak. Ez szarvas hiba. A szó töve *rádzsan*. Mi hát *rádzsa*, a szótőnek rövidebb alakja, mit compositumoknál már a szanszkrit is így rövidít. (Lásd Whitney 437. §.) Mi *rádzsá?* Nem más mind Sing. Nom., tehát már ragos alak. Ad analogiam *Kámaduh* szótő; Sing. Nom. *Kámadhuk*. És miután én mégis a magyaros euphoniáért *Kámadhuk* alakot használtam könyvecském-

ben, de jegyzésben odatettem, hogy *Kámaduh* helyesebb volna: birálóm engem *impertinens*nek nevez, mint ki többet akarok tudni szanszkritul az eredetinek irójánál. Egyelőre köszönöm az uj czimet!

Igy hát én tudatosan változtattam néhol, néhol pedig következetlenséget követtem a transscriptión. E következetlenség két okból eredt. *a) Szánt-szándékkal* (mi okból, most nem szólok róla, birálóm magától is rájöhetett volna). *b)* Szándék nélkül gondatlanság és még inkább sajtóhiba folytán. Nem mentegetem, csak annyit mondok, hogy a castigator néhány lapnyi birálatában aránylag több ilyen bakot lő, mint én pl. *Anaszúja* (Anaszújá h.), *narasárdúlá* (narasárdúló h.), szutan (szutam h.), Asvinau (Asvináu h.), Szaranydzsú (Szaranjú h.). Ez utóbbi oly remek példány, hogy a figyelmet teljes mértékben megérdemli. Ime a genealógiája: Birálóm azt akarja mondani, hogy a Rigvédában az Asvinok anyja *Szaranjú*. Nyugoti tudósok e nevet így transscribálják: *Saranyu* (cerebral *n*, az y = j, tehát hangzik önállóan, mint a magyar *j)*.

Biráló, nem tudom honnan, ez adatot egyszer kiirja magyar átirással: *Szaranjú* alakban. Ekkor abbahagyja, igy képzelem, a munkát, s midőn ismét hozzá fog, látja, hogy előtte van *Szaranjú* alak, azt gondolva, hogy az még nyugotias transscriptió (tehát nem magyaros), a helyett hogy utána nézne, ujra transscribálja magyarra. És ezzel meglövi a hatalmas bakot. U. i. nyugat-európaiak szanszkrit transscriptiójában a *j* = a magyar *dzs*. Csinált hát először magyarosítva az *y*-ból *j*-t, majd ebből dupla, vagy semmi, *dzs*-t. És e bő termelés folytán lett a szegény nő neve *Szarandzsú* (még mindig cerebral nasálissal = *n*). És biráló, hogy uj művére feltegye a koronát, ismét, ahelyett, hogy utána nézett volna, így okoskodott: Cerebral nasális a palatál *dzs* mellett nem állhat meg. Tehát kiigazítja a nasálist, palatalis nasálisra (mit ő *ny*-nek magyarít, én pedig maradok *n* mellett). És ezzel befejezi a *Szaranydzsú* uj szanszkrit szó teremtésének történetét. Felállított genealogiai elméletem csalhatatlan, oly botrányos ferdítésnek más magyarázata nem lehet. — Biráló ez érdekes productiójával kapcsolatban engem «tudatlanság vagy hebehurgyaság» vádjával illet. Majd rájövünk, mennyiben van joga ezt tenni, de előre kijelentem, hogy e vádakat százszor inkább vethetem én az ő szemére.

Curiosumként még megemlítem, hogy Michalek ur (sajnálom, hogy birálóm őt is belevonta a credóba, de már én nem segíthetek) a Damajánti nevét vagy 10 variátióban forgatja. Birálóm mulattatására, ki engem vádol névferdítéssel, ide jegyzek egy párt: Damajanti, Damajant, Damajanta, Damajantá, Damika, Damaja, Damajantja, Damajána, Damajánt. Megjegyzem, hogy én csak futtában kapkodtam ezt össze, és az igazi, biráló által követelt alak egyszer sem fordul nála elő!

Második szörny. «Az *r* vokált kitagadom» — hangzik a vád. A szanszkritban két *r* van: egyik vokál, másik mássalhangzó. Biráló: «Fordító a vokál *r*-t *ri*-nek irja, merőben hamisan. «Hisz az egész világ igy transscribálja» veti ellenem ford. Felelem, hogy nem éppen az egész világ, mert Aufrecht az Rgvéda jeles kiadója ... valamint Whitney is *a* nyelvtanában nem teszen *i*-t a hangzó *r* mellé» (NB. Ez állítás Aufrechtről csak

azon esetben igaz, ha birálóm számára külön transscriptióval nyomatot valami díszpéldányt!)

No végezzük ki hamar e szörnyet! Whitney és 100 más (csak Aufrecht nem) azért irnak *r* vokált alólnyomott ponttal, mert ők szanszkrit tudományos czélra dolgoztak és felteszik olvasóikról, hogy tudnak annyit szanszkritul, hogy az *r*-t el tudják olvasni vokálnak is — mig az én olvasóim legnagyobb részben nem tanultak szanszkritot.

Biráló: Hát irta volna meg, hogy hogyan kell péld. *szanszkrt*-ot olvasni!

Én: Szeretném látni, hogyan magyarázza meg ezt biráló papiron?

Biráló: Hisz megmagyaráztam; ugy kell kiejteni, mint a cseh nyelvben, példákkal is illusztráltam, p. *szanszkritot* — *szanszkrtnak*, *épen mint pritvrdit*-et!

Szent Venczel segíts! kiáltja a magyar szépirodalmi olvasó, s az élelmesebbjei elküldenek Pardubitzba egy eleven *r* hangzóért. — De mit csinál a többi? Csapja falhoz a könyvecskét és még szerencse, ha nem a fordító fejéhez.

Lássa biráló, mily nevetséges lett rövidlátásával. Tehát nem mondom hogy az egész világ igy transscribál, pedig ez is igaz, nemcsak szépirodalmi czélra, de a szanszkrit tudósoknak is fele. De én amilyen keveset adok az «egész világra», épen oly nagy mértékben szeretem az olvasókat szem elől nem téveszteni. — Még egy pár észrevételt:

α) Biráló felhoz a szanszkritból nehány szót, mikben megvan az *r* vokál. Ezek közt ismét van egy önalkotta termék: *Vrtva*, pedig lelhetett volna eleget szótárjában vagy fejében is.

β) Különösen kikel ezen átirásom ellen, *rizsi* (bölcs, szent) s azt mondja: «ez horrendum!» Bezzeg változik a genus, mikor *cseh*esen ejtjük ki e szót (valami ilyenféle hangzása van: *örzsi*), mert ez már legrosszabb esetben is csak «horrenda».

Különben nem kell nekem fojtogatni e második szörnyet, megfojtja Bir. maga, midőn kétszer is említi *a Rgvédát* (sic!). Hát a hiatus biráló ur! Nem veszi észre? Vagy csak én velem kötekedett? A helyzet ez: biráló azt akarja bebizonyítni, hogy ő perfect szanszkrit tudós,; mint ilyen nem türheti, hogy a magy. olvasó közönség ne tiszta szanszkrit kiejtéssel mondja a sz. neveket. Maga azonban magát feloldja e kötelesség alól. Mindenesetre jellemző.

Harmadik szörny. Még pedig komoly figyelmet érdemlő. A vád: «fordító uj hanggal ajándékozta meg a szegény szanszkrit nyelvet. Ebben ugyanis 3 sibilans hang illetőleg betű van, melyeket az angol nyelvészek *s ś* és *sh* transscriptiókkal jelölnek. Az első kétségtelenül a magyar *sz.* — A harmadik az angol *sh*, a német *sch*, a franczia *ch* stb. Ezzel is elég tisztában vagyunk!» Tagadom ez utóbbi tételt. Tény, hogy ugy transscribálják. De hogy a kiejtése az eredeti hindu hangnak és az átirásban helyettesítő hangoknak azonos volna, ahhoz teszek egy pár vajjon-t. — Sőt mondom, hogy a szanszkrit betűrend egész sibiláns sorának használata az európai tudósoknál többé kevésbbé hibás. Ezt mondja biráló szerint Whitney

is és tudja minden professor. Váltig menekülnének e kiejtési módtól, de a különböző népek sibilánsai nem fedik egymást (germanismus) teljesen, így aztán kényszerítve vannak hamis adoptiókra.

A szanszkritnak 3 sibilánsa van, hogy én is neki vágjak. A dentalis sibilans = *sz* a magyarban, ez kétségtelen. Annál több tévedés csatlakozik a palatalis sibilanshoz. E hang teljesen a magyar *vékony* (bir. szerint «nyelvhegygyel ejtett» helyes) *s* hangja. Olvassák pedig a nyugotiak (angol, német, franczia stb. és nálunk Michalek ur) *sz*-nek ezt is. Ezt itéli el Whitney és bárki, ki a dologhoz konyít. Miért mondják hát az angolok németek *sz*-nek? Felelet: azért hogy nyelvök vastag *s* hangját (sh, sch) a szanszkrit cerebralis sibilans számára megtakaríthassák. És megadják-é e betűk (sh, sch) hangjának ráruházásával a szanszkrit cerebralis sibilans hangját? Felelet: nem, csak megközelítik annyira, amennyire tőlök telik. — Mi hát a cerebrális sibilans hangja? Az a vastag sibilans, mondjuk vastag *s*, a mi hangzik e magy. szavakban: perzsa, rózsa, múzsa stb. Fából vaskarika! mondja birálóm, ki szerfölött magasztalja saját halló szerveit.

Azt mondja továbbá birálóm, hogy az én általam ajánlt kimondást «sem indiai, sem nyugati tudós nem ismeri.» Nem ismeri nyugoti tudós, mert nem rendelkezik vele, de ha hallja, teljesen helyesli és dicséri, ha kivánja, saját tapasztalatomból hirneves professorok példáit hozhatom fel. — Hogy pedig indiai tudós hogy ejti e sibilánst ki, azt megint van jogom eldönteni, tán nagyobb, mint birálómnak, legalább én olvasgattam szanszkrit darabokat panditok társaságában. — De elég lesz, még majd azt hiszi birálóm, hogy dicsekedni akarok azzal, amivel nincs mit.

Másoldalról is van egy pár megjegyzésem e kérdéshez.

a) Biráló elismeri, hogy én már a palatalis sibilánst is eltérőleg olvasom a nyugot európaiaktól, de — mondja kegyesen — «ez ellen nincs kifogásom!» Értsd nyájas olvasó: rugódozik bennem az ösztön és a kötekedhetnémség, de itt nem bírom vádolni fordítót még «német majmolással» sem.

b) Maga birálóm tudja, hogy a cerebral sibilánst meg kell valahogy különböztetni. Hogyan kell, arról bölcsen hallgat. Egyszerűen tánczoltatja olasz, német stb. tücskeit, de arra nagyon is óvatosan ügyel, hogy szalmacsépelés közben valami olyan szót ki ne ejtsen, mely a dolog lényegére tartoznék; különben bölcsesége ebben a tekintetben nem dicsérhető eléggé, miután tudja vagy legalább sejti, hogy mi e hangot tökéletesen körülírni csakugy nem tudjuk, mint a pártfogásba vett *r* vokált.

c) Maga birálóm is tudja (tán?), hogy a magyar az idegen szók sibilánsát szereti zs-vé mélyíteni pl. perzsa, rózsa, múzsa, József, Zsuzsánna stb.

Ezzel szörnyeivel végeztem; biztosítom, hogy jól meggondolt elvekkel fogtam a transscribáláshoz és reménylem, hogy transscribálási módszeremet nálunk mások is követni fogják, mint nyelvi viszonyaink mellett a leghelyesebbet.

3. Fordulok mythologiai észrevételeihez azon kijelentéssel, hogy szeretnék rövidebben végezni vele, mint az előbbivel. — Mythologiai ész-

revételei azt a benyomást teszik, hogy soha nem tekintette át a hindu mythologiát s igy annak szelleméről tökéletesen hamis fogalmai vannak.

a) A mit bevezetőleg a metrumra mond, abban, kivéve egy pár rám tukmálni akart «nem igaz állítást» (az ő kedvelt szavai), semmi ujat nem mond; amit én az Előszóban leirtam, azt megbővíti egy pár olyan tétellel, aminek senki hasznát nem látja.

Egy pár hamis állítást ró rám. Ez pedig az, hogy a slóka első pádájának (páda a versszak negyede; nálunk péld. a 4 soros versszak egy sora) utolsó fele «éppen szabálytalan, mint ford. állítja.» Ezt nem állítá fordító soha. De még azt sem, hogy a slókákban szántszándékos lenne a rím. Mutassa ki ezeket biráló, jutalmat tűzök reá. Mért apróztam el hát a komoly slókát 4 rövid soros «léha formára»? Ezt megolvashatta volna az Előszóban. «A slóka sornak szilárdabb jellemvonása a jambicus lejtésnél az ütem stb.» De persze ezt a magasztalt fülek nem érzik meg!

b) «A rsi (olv. rizsi) értelmét a «szent» név merőben elferdíti!» És itt megmagyarázza 22 sorban biráló a rizsi értelmét, rám pedig rám huzza, hogy sem röviden sem világosan nem fejtegetek. Tény pedig, hogy az a négy betü tisztább fogalmat nyujt a rizsiről, mint az ö fitogtató 22 sora, mely ignotos fallit, notis est derisui. Csakhogy a «szent» említésekor nem kell rögtön a kath. egyház szentjeire gondolni!

c) Az Asvinok a Nap iker-fiai nejétől Szandzsnától. Erre megjegyzi a biráló, hogy az igaz alak Szandzsnyá. Egyelőre megengedve, hogy a palatális nasált csakugyan *ny*-nek transscribálják, kérdjük meg birálótól, hogy nem palatális-é e szóban mindakét *n?* Feleli: igen! Hát mért irja egyiket *ny*-nek, a másikat *n*-nek? Erre már nincs felelet. De megfelelek én: vagy a bő tudomány szüli ezt, vagy a nagy következetesség (?). Szandzsná szerintem «tengerré lett.» Ez hatalmas baklövés, mert biz ő kanczává let. Birálóm érdeme, hogy helyre igazít. Egész birálatában ez az egy tétel volt rám nézve tanúlságos. De már azt nem lelte el, mi vitt engem jégre. Azt hiszi, hogy német majmolás közben a német Mähre (kancza) kifejezést fordítottam igy. Pedig engem az angol mare kifejezés vezetett félre, mit valami gondtalan pillanatban a latin mare-val tévesztettem össze! Ugyanitt ő fejtegetve tovább rájött a Szaranydzsú elméletére (lásd fentebb) és igy folytatja «De már azt a ráfogást, hogy (az Asvinokat) rendesen szamaraktól vont kocsiban rajzolják», nem tudom megmagyarázni. Mig hát ford. felvilágosítana, merem állítani, hogy nem igaz.» Hát én megmagyarázom ráolvasván birálóra M. Williams Nalópákhyánam 118 l. 2 col. «They (the Aśvins) are represented . . . travelling in a three-wheeled and triangular car *drawn by asses!*» Ha Myriantheus (Die Açvins Münch. 1876) kezemnél volna, ott is rákeresnék. De birálóm közelebb van könyvtárhoz, keresse. — Különben a Rigben (I. 118. 4.) sasok és sólymok, majd (VIII. 5. 35) dravatpánibhisz asváisz, szaladó patájú paripák vonják aranyszekeröket. — Más oldalról Szandzsná mint a nap neje az egész hindu irodalomban alig említtetik annyiszor, mint a hányszor mi itt megforgattuk és emlégettük.

d) «Kigyók a hinduknál nagy tiszteletben álló lények, emberi alakkal, de kigyó farkkal». E két sorban, mondja biráló, három a hiba. Lássuk. Egy az, hogy a költeményben nem minden kigyóról hanem csak a «Nága nevűekről van szó.» Tromf! Ismerje el birálóm, hogy ez egy mondatában három a hiba. 1. E helyen uragáról van szó, mely Böhtlingk szerint is = Schlange, Schlangendämon; tehát a jó hattyu általában értheti a kigyót. — 2. Nága.*) E szónak elveszett indogermán gyöke: sznadzs = csuszik (snake Schnecke) Böht. szerint = m. *a)* Schlange (mint csúszómászó), *b)* Schlangendämon (kik közt 8 fejedelem van), a *b)* alattiak vannak említve Nala V. énekében és egy fejedelem (nága-rádzsa) a XIV. énekben. Tehát nága legelső helyen általában jelenti a kigyót. 3. a mondottak alapján itt nem Nága hanem csak nágá-ról szabad beszélni.

Nem folytatom az egyes mondatok czáfolását, isten őrizzen tőle. A hindu mythologia soha sem fog tisztázódni annyira sem, mint a görög, vagy latin. Birálóm ezt nem akarja tudni, és én minden mondatát meg tudnám forgatni és czáfolni utána keresés nélkül.

4. Most áttérek birálóm magyar nyelvtudományára. Ezt a kifejezést csak nagyon szűk fogalomra szorítom ez alkalommal. Távol legyen tőlem, hogy mondatainak rendjét, vagy helyesirása következetlenségeit vagy bármi más ilyest vegyek birálat alá. Csupán csak műfordítási elveit kivánom bemutatni. — Előre kijelentem, hogy műfordítási elveit szintén a kötekedési viszketeg hozta létre. Ily alapból indulva ki ragaszkodik a betű fordításához. Hogy a gondolat visszaadásáig emelkedjék, arra gondolni sem szabad. Néha azonban kitör s az elfojtott szolgai elveken azzal áll bosszut, hogy tul repül a betü mellett a gondolaton is — és átlép a comicum határába.

Ő fordításomból 2 éneket végig tárgyal és kiterjeszti gondját *Sakuntala* (nem *Sakuntalá*, mivel a magyarban nem ismerünk, következőleg nem szeretünk *á* végű nevet; tehát nem az az ok, hogy Göthe is *Sakuntala*-t írt) cz. drámából közzétett mutatványomra. Én az ő ismertetéséből csak 2 strófát ismertetek válogatás nélkül u. m. az első ének első és utolsó szakát.

Volt egy rádzsa Nál királyfi:
Víraszéna hős fia,
Szép erénynyel dúsan áldott
Jó lovas szép dalia.

Biráló legelébb is az irásjeleket felforgatta, illetőleg majdnem teljesen elhagyta, holott más helyen, ha egy vonást én elhagytam, nem mulasztja el szememre lobbantani.

E szakban *rádzsa* szerinte rosz transscriptió (már elébb megczáfoltam). *Nál* még roszabb. Erre is szóltam már egy szót. *Királyfi*, — itt a *fi* be van toldva, tehát «*ták*». *Hős* kárhozatos rosz, mert az eredetiben *erős* van (oda teszi szanszkritul is *balé!* roszul ir a B. pennája). A harmadik sor «hűtlenül fordított, betoldás,» mert, mondja, az eredeti értelme ez: kedves erényekkel felruházott. — A 4-ik sorban *Jó lovas:* ferdítés, mert

*) Ha volna kedvem feleselni, azt mondanám, hogy az eredeti értelme nem az. De hagyjuk meg, hogy az: akkor is bátran ismétlem birálóm szavait: tessék már most a kettőt összevetni.

az eredetiben ez van: «*lovakkal bánni tudó*». *Nala sehol az egész költeményben lóra nem ül.* Ilyen naiv indokolás van több helyen, — péld: hogy merem én Damajántit karcsúnak mondani, holott ő soha nem viselt Miedert és az eredetiben levő jelző csak ezt teszi: szépderekú. — Tessék erre válaszolni!

Az első ének utolsó versszaka forditásomban igy hangzik:

«Igy, igy!» szólt a légi vándor
Akkor a vidarbha lánynak,
S visszaszállva Nizsadhába
Mindent elbeszéle Nálnak. —

Birálat: «Igy igy!» de igy nem beszél senki magyarul ... jön néhány olasz és spanyol tücsök ... Itt teheti azt, hogy: *meg lesz.* Helyes! Bár az előbbi sorban Dam. adja a megbizást a hattyunak: «Menj, beszélj *igy* Nálnak is hát!» Erre szól a hattyu: tathá = ugy persze! Amit biráló ajánl, elveivel ugyan nem fér össze, de jó és magyaros. A második sorra ez a birálat: «Nem mondható: Anglia-leány, Budapest-leány, tehát vidarbha leány is kivető.» Nem tudom micsoda szótárakat használ biráló, de hogy elmés okoskodása hamis, annak megmutatására elég lesz ennyi: *M. Williams szótárában* (919. l. 2. col.) ez olvasható: «*Vidarbha* = a district and city ... vidarbhās plur. m. *N(ame) of a people.*» *Böhtlingk Wörterb.*[2] *Vidarbha* m. = *a) N. pr. pl. eines Volkes* .... Ugyebár van Anglia-leány mégis! De nincsen ám *V*idarbhai asszony, a mit biráló ír. Egy más helyen birálóm azért támad meg, mert Nalát *Nizsádha* névvel nevezem, «Ez — ugymond — vétkes fordítás és orthographiai szörnyeteg. Nisadha a város neve, innen Szanszkrtul (olv. szanszkritul) Nájsadhó (olv. Náizsadha) = nisadai. «Baranyai» helyett nem mondható: Baranya.» No én könnyen bebizonyíthatom itt is az igent. Ecce! *M. Williams : nishadha* = N(ame) of a people and their country governed by Nala. *Böhtlingk*[2] *nischadha* m. *a)* N. pr. *α)* eines Gebirges *β)* Pl. *eines Volkes* etc. ... Tehát az elmés kiigazítások csak félrevezetéseknek válnak be.

A harmadik sorra a birálat ez: «Visszamenve» jobb és hűebb. Azaz a hattyuk nem *visszaszállnak*, hanem *visszamennek*. Ugyan, hogy lehet ilyet állítani józan értelemmel? Tehát: Száll a madár, száll az ének (Arany) jobb lenne igy: Megy a madár, megy az ének.

A negyedik sor (csodák csodája!) nem esett kifogás alá.

Ezek alapján kinyilvánitja biráló, hogy az én munkám műfordítás nevet teljességgel nem érdemel és ő nem is tartotta érdemesnek arra, hogy végig olvassa. Nalám «sem hűen sem a magyarosság kára nélkül nincs fordítva. Annálfogva nem is ohajthatni, hogy a szanszkrit dráma remekeit pl. Urvasit, vagy éppen Sakuntalát ily módon *elpocsékolja* Nala fordítója!»

Nulla calamitas sola! Ez a mondat akkor lebben el biráló ajkáról, midőn még birálatát be sem fejezheté és már kapta a mutatványt Sakuntala fordításomból. Érdekes az a kinos kisérlet, hogyan próbálja biráló a

fentebbi latin mondatát szanszkrit mondattal helyettesíteni. Egy egész lapon tetszeleg e munkában.

Aztán megpróbál vagy 11 sort összehasonlítani az *eredetivel.* (Legalább ezt akarja elhitetni olvasóival, de én azt hiszem, inkább különböző fordításokkal veté egybe. Okom van azt hinni, mint később kitünik.) Elég annyi, hogy az összehasonlítás nem üt ki annyira tetszése szerint, mint a könnyebb szövegű Nalánál. Mondatai majd mind üresek és kongók. A hol összevetni próbál is, német, franczia fordításokkal teszi ezt, és a végére odailleszti: «és most már tessék összehasonlítani a magyart.» — Ez nagyon is méltányos! Én sem kivánhatok többet és kérem olvasóimat, tessék az enyémet összevetni az eredetivel vagy a legjobb fordításokkal. Nyugodtan nézhetek elébe. — Mindössze két tételére adok feleletet az idevonatkozó birálatnak.

Egyik felől a gyógyfüvek királya,
A hold leszáll nyugati bérczek ormán.

E sorokra azt mondja birálóm: «A gyógyfüvek ura (nem királya) egyike a hold költői sok nevének, (értsd: a hold sok, költői nevének) mely tökéletesen elég annak a megjelölésére; de elég a költői illusio megölésére is, ha magyarázatul hozzá teszszük a szövegben: «a hold.»

Én pedig azt mondom, hogy e kifejezésben: *gyógyfüvek ura* csak a hindu babona nyelvét jól ismerő egyén ismeri fel a holdat. Ha magyar olvasó kap ily kifejezést: érthet-é alatta egyebet, mint valami *gyógyszerészt?* Birálóm, hát meghagyta volna a kifejezést, ugy a mint kapta és jegyzetben oda csatolta volna, hogy e patikárus alatt a *holdat* kell érteni. Ám tegyen majd igy, izlés dolga, izlése pedig annyira romlott, hogy birálat alá nem vonható.

De nem tudom ily könnyen kibocsátani kezem alól azon mondásait, miket a Sakuntala más soraira tesz. Ez a kritika történetében páratlanul áll. A sorok ezek (egy brahmán fiu mondja czélozva Sakuntalára):

A fájdalom(nak) sulya is, melyet
A kedves távollétén érezünk
Fölötte nagy, majd elviselhetetlen
Egy gyönge lány gyöngéd szivére nézve!

A birálat reá ez: «még izléstelenebb ez az utolsó sor, melyből, alig szükség mondanom, egy betű sincs az eredetiben. Hű forditása (!) e slókának (nyoma sincs itt a *slóka* sornak, de birálóm nem ismer más hindu verset, csak a slókát, hát ne számítsuk be neki az ilyen *helyreigazitást*) ez: «*a más hatalma alatti* személy a kedves távollététől született gyötrelmeit bizonyára nehezen birja kiállani.» (Ebből hát «egy betű sincs» az én fordításomban biráló szerint.) Ezt a Sakuntalára vonatkozó sajnálkozást oly finom tartózkodással hangoztatja az asketikus tanítvány, hogy nem sérti a tilalmat, melynél fogva nem lenne szabad *nemi szerelmet* emlegetnie. És mit tesz fordítónk? Azt, hogy durván fellebbenti a finomul szőtt fátyolt; azt, a mit a tenne, aki a Medici-Venusnak testrészeit szemérmesen fedő két kezét félre vonná. És midőn imigy csonkítja, hamisítja a szereplő

jellemző vonásait, kifelejti éppen azt, a mi a drámában nagy szerepe játszik; a mi Sakuntalá szerelmi vallomását sokáig gátolta s ami most is az őt elhagyó, elfelejtő, de mégis kedves férj felkeresését tilalmazza: a gyámatyai «hatalomtól való függést.»

Eddig a birálat. Két pont alatt szólok hozzá.

a) A biráló által adott «*hű fordítás*» hamis: *más hatalma alatti* e kifejezés a Sakuntala semmiféle recensiójában, variánsában nincs meg, hanem van helyette minden szövegben (bengáliban, kásmíriban és délindiaiban vagy dévanágariban megegyezőleg) e kifejezés: *abalá = gyönge nő.* A hű fordítás hát ez: «gyönge női személynek a kedves távolléte miatt származó fájdalmai bizony felette nehezen viselhetők el.» — A birálat utolsó mondatának okoskodása tehát, mint üres agyrém, elesik. És most e betű szerint adott fordításhoz, kérem, olvassák hozzá a műfordítást, a fentebbi négy sort. Vajjon csakugyan nincs abban egy betű sem az eredetiből? Felelhet rá mindenki, nem szükséges több commentár.

b) Most felelek a szemérem-sértés vádjára. Miután előttünk van a szó-hű fordítás is (akár az enyém, akár a birálóé — e czélra mindegy), a műfordítás is: hivatkozom az olvasók tiszta érzésére, józan izlésére, itéljék meg, van-e itt az én fordításomban *nemi szerelem* emlegetve? Igaz-e az, hogy *durván fellebbentem a finomúl szőtt fátylat*, vagy birálóm képes nyelvével szólva, hogy a *Medici-Venusnak testrészeit szemérmesen fedő két kezet félre ütöm?* Ily durva rágalmat rögzött javíthatlansággal koholni!

Egyáltalában van-e itt szeméremsértés? Miben és ki követte el? Felelet: Birálóm birálata e ponton csakugyan szeméremsértő. Pirulva olvashatta mindenki és méltán! Disce ex uno omnes!

5. *Biráló szanszkrit tudománya. Ἰδοὺ Ῥόδος, ἰδοὺ τὸ πήδημα!* Megigértem e czikk elején, hogy birálóm szanszkrit tudományát is figyelembe fogom venni; kell tudnunk, hogy mily lámpával indult el az igazság keresésére. Mert hogy vad igazságokra talált, azt könnyű észre venni. De ebben nem egyedül biráló, hanem első helyen az ő szanszkrit tudománya a vétkes. Sapienti pauca! Miért említsem, hogy tetszeleg folyvást szanszkrit ismereteivel magának? És miért mellé azt, hogy mihelyt kilép a könnyű olvasású hindu epos és a «Panycsatantra» (tanulságos meséket tartalmazó művecske) köréből, legott orrára esik. Lepke a gyertya körűl. — Ezzel csak ugy tünném fel előtte, hogy oly elfogult rosszakaratu vagyok iránta, mint ő én irántam. Ments isten!

Hadd szóljon ő maga magáért, majd én egy kissé commentálok, mivel tudom azt, amit ő is tudott olvasóiról, hogy t. i. köztök a tárgyat és a nyelvet értő alig van. — Biráló e sorokra mond itéletet:

Gyorsan a városba robbant
A nemes hős nagy haraggal. (Nala 26. ének 4. slóka)

és okoskodik ilyeténképen: *Itt ki van hagyva egy jeles hasonlat, amin nem csodálkozom, mert a szöveg kiadói, mint Bopp, Kellner* (ebből a felsorolásból ugy látszik, hogy nem sokkal áll fellebb biráló szanszkrit irodalomtörténeti és könyvészeti ismerete, mint a Michalek uré, mely valóban

megdöbbentő volt reánk; de e körülmény Michalek urnál inkább menthető, mint birálómnál) *sem vették észre. T. i. ha ezt:* ***taraszájva mahátmanász*** *igy forditjuk: rohanó nagylelkűhöz hasonlóan, világos nonsens. De nem lesz az, hogyha eszünkbe veszszük, hogy* ***mahát****manász egy 8lábu mesés állatot is teszen, mely nagyon gyors, és oroszlánnak, tigrisnek, elefántnak halálos és hatalmas ellensége. Igy legott természetessé válik a hasonlat, mi hogy az, as «****iva****» kétségtelenül bizonyitja.* (Biráló szerint taraszájva = taraszá + iva!) *Az állat szokottabb neve a «sarabha»; előfordul többek közt a* ***Méghadútában*** *is.*»

Eddig terjed a birálat, mely igen jellemző világot vet biráló szanszkrit nyelvtudományára. Megvallom, hogy midőn e részletet először olvastam, az a gondolatom támadt, hogy nem veszem tekintetbe az egész birálatot. Ugyde ha hallgatok; akkor hallgatólag belenyugodtam volna tételeibe és e vaskos félrevezetéseket mintegy helyeseltem volna. — Megpróbálom hát a «helyreigazítást és tisztázást» tisztázni.

Biráló legelébb is egy csoda állatot fog, aminőt még ember nem fogott. A szóban forgó sor szanszkritul igy hangzik: *pravivésa szuszanrabdhasz, taraszájva mahámanász;* szószerint = *belépett nagy haraggal, sőt sietséggel a nagy indulatu.* Hol van itt ama csoda állat? Felelet: sehol egyetlen kiadásban sincs, csakis a biráló agyában termett. De még csak az a szó sincs, amit ő szanszkritul idéz t. i. *mahátmanász* (egyszer pedig *mahátmanasz*). Többet mondok: ilyen szó nincs az egész hindu irodalom körében, nincs semmiféle hindu szótárban. Söt nem is lehet, mert az képtelen alkotásu szó, nem fér be a szanszkrit nyelv testébe!

Hogy mindamellett ő ezt alkotá, ez még megfogható. Hiszen már mutattam, hogy teremt szavakat (*Szaranydzsu* például). De megfoghatlan az, hogy mi jogon fogja rá egy önalkotta vad szóra, hogy az a *sarabha* (mesés 8 lábu szörny) szóval egy fogalmat jelent? Említi biráló a Méghadútát, hogy ott előfordul a *sarabha.* Ez szent igaz, de miféle commentárja ez a Meghadútának, melyben *sarabha* és *mahátmanasz* azonositva vannak? Erre biráló nem fog felelhetni soha. Részint azért, mert a Méghadútának csak egy commentárja látott világot (a Mallináthäé Calcuttában a derék Isvaracsandra Vidjászágara kiadásában), abban pedig ily baklövés nincs; részint azért, mert a többi commentátorok idevonatkozó munkái csak kéziratban vannak meg, és én, ki e kéziratokat forgattam és részben másoltam, soha ily commentálást bennök nem láttam.

De nem szükséges ily messze menni. Hisz a szövegben nincs is *mahátmanász*, hanem van mahámanász = *vir magnae mentis, vagy magni animi.* — Ezt olvasta biráló rosszúl és ahelyett hogy «szemesen megvizsgálta» volna, felült képzelete szárnyára és elindult harczolni, épen mint sok más okoskodásainál. Fitymálva beszél Bopp, Kellnerről (a szöveg kiadóiról); Böhtlingk, M. Williams, Bühlert stb. pedig számba sem veszi.

De mondám, hogy ily bűneiben nem csak birálóm a hibás, hanem főleg a tudománya. Itt is ez sütötte föl. Mert a csoda-állat fogásának oka, ugy hiszem, abban van, hogy ő e kifejezést: *taraszájva* félremagyarázta. Ez nev. összefogott két szó = *taraszá* + *éva* = *söt sietséggel.* Biráló pedig a

szanszkrit hangtan legelemibb és legsarkalatosabb szabályát nem ismerve, e szót így bontá szét: *taraszá + iva.* Pedig minden szanszkrit grammatika legelső euphonicus szabálya ez: ha vokálon végződik egy szó, és az utána jövő is vokálon kezdődik: a két vokál összeolvad, a hiatus elenyészik.

Lesz ez összeolvadás folytán

a + i
á + i
a + í
á + í } = *é.*

ellenben a + é
á + é
stb. } = *áj* (jobban mondva *ái* diphthongus).

Tehát ha a szövegben taraszá + iva jött volna össze, eredmény lenne *taraszéva.* Ellenben taraszá + éva eredménye lett *taraszájva.* Most már *éva = söt, bizony* erősítő szócska; *iva = mint* hasonlító kötőszó. Hogy aztán azt a «hebehurgyaság»-szülte *ivát* igazolhassa: intézte biráló e harczot a «szélmalom ellen». Hiába intette Bopp és Kellner, nem hallgat reájok, nem nézi meg kétszer az először rosszul olvasott szöveget, hanem bölcselkedik és neki támad. Nyelvészre jellemzőbb eljárást képzelni alig lehet. — Most már teljes értékében tudom méltányolni birálóm azon állítását, hogy neki bármely észrevétele több gond és fáradságba került, mint nekem 10 slóka lefordítása. És vontam magamnak azt a tanulságot, hogy aki igy kezeli a hindu eposzok nyelvét, annak aligha fog sikerülni a Sakuntalának egyetlen versét is tisztázhatni. Szervah szervam na dzsánáti, szervadzsnó nászti kascsana!

Mindenhez nem ért mindenki
Mindent tudó nincs is senki!

Műfordítással: nem az a mező a szanszkrit nyelvtudomány, ahol birálómnak többé tallóznia nem lehetne. De legyen elég!

Birálata vége felé egy kikezdésben, megmagyarázhatlan ellentétben az előző és következő dorongolásokkal, azt mondja biráló, hogy ő «sem nyelvtudományomat, sem fordító tehetségemet nem akarja kétségbe hozni söt . . . sőt . . .» Nem kérdem, hogy hogyan fér e szakasz össze az előzőkkel és következőkkel, csak azt jegyzem meg, hogy nekem a dícséretre éppen oly kevés szükségem van, mint az *igaztalan* rágalmakra, *igaztalan* gáncsokra és *igaztalan* czímezgetésekre. Hogy irántam legyen igazságos, azt nem kérem; könnyei forrását, azt hiszem, eltaláltam. De meg*követelem* azt, hogy az objectiv igazságot tartsa tiszteletben, szakértés ürügye alatt álbölcseség magvait ne hintse. — Ez ellen mindig kénytelen leszek síkra szállani.

Helyes megjegyzéseit (fájdalom igen kevés volt), mint most is tettem, máskor is köszönettel veszem. Azt hiszem, biráló ur is elismeri, hogy a jót bőven fizettem vissza. Tudom én, hogy műfordítás egy sem tart töké-

letességre igényt, miért tartana éppen az enyém? Oly műfordítási elvek (helyesebben *elvhiány*) mellett, minőket biráló alkalmaz, nincs ember, aki egy élet folyamán át 10 sort híven le tudna fordítani, — De ez igazság keretén kivül esnek az olyan »helyreigazítások«, miket kénytelen voltam visszaigazítani, mivel csak félrevezetési kisérletnek váltak be.

Tanuljunk, biráló ur, többet; legyünk »szemesebbek,« legyen türelmünk az igazság iránt és kivált *mutogassunk kevesebbet*; igy aztán marad a rostánkban valami.

FIÓK KÁROLY.

Már befejeztem e czikket, midőn tudomásomra jött, hogy Michalek M. ur nagy elkeseredésében affelett, hogy az ő munkáját mindenki gyöngébbnek itélte az enyémnél, az egri »Irodalmi Szemle« februári számában birálat alá vette az én fordításomat. Azt vitatja, hogy az ő »dohánykája jobb az én trafikomnál«. Ezt hagyjuk meg neki, hisz ő maga mondja. De ez állításából kifolyólag aztán alkalmat vesz további fejtegetésében azon meggyőződésének is kifejezést adni, hogy »azok az üvöltő bősz farkasok, kik nem találtak munkájában egy kis megdicsérni valót ... azok mind pajtáskodó, kenyérféltő kufárok, irodalmi monopolium szolgálatában álló finánczok« stb. Nem idézek belőle többet, mert az ily peczér-stilus nem hiszem, hogy valakit mulattasson. Igy tractálja ő azon birálókat, kiknek tizedrészét sem ismeri bizonyára, mint jó magam; de közülök névleg is megemlít egy olyat (Gyulai Pált), kinek ő nem méltó, hogy saruszíját megoldja. Sajnálom, hogy ki kell mondani, de ugy látszik, hogy M. ur nem sokkal olvasott többet a honestumnak, mint a szanszkrit nyelvnek ábéczéjéből. De azért ő prédikál csak ugy az irodalmi tisztességről, mint fejtegeti a szanszkrit irodalom remekeit, mihez, hogy ő mily sokat tud, annak megitélésére elég Előszavának pár sorát elolvasni.

Birálatának egy pontjára szólok egy szót, erre is csak azért, mert Brassai S. urral ebben összhangzólag szól. Nem értik, mondják, hogy ferdíthetek én annyira, hogy Damajántinak én két fiat tulajdonítok, sőt hebehurgyaságom addig megy, hogy néha azt állítom, hogy egy fia és egy leánya, máskor azt, hogy két fia volt, — holott neki egy fia és egy leánya volt. Hogy Michalek ur ezt nem érti, az természetes; ő tőle kivánni sem lehet, hogy magyarul megtanuljon, de hogy Brassai S. ur, ki híres magyar nyelvtudós, ilyenen felakad, ezt már én nem értem. Ugy látszik Brassai ur soha nem vette észre, hogy *fi* és *fiu* nem minden árnyalatában azonosjelentésű szavak. Kiváncsi vagyok arra, vajjon mit szólt volna B. ur, ha valaha olvasta volna Arany J. e sorait:

Eredj, fiam Klára,
Hamar, édes lányom! s több ilyet.

Bizony több oldalról is ki tudtam volna B. ur birálatából mutatni, hogy magyar nyelv dolgában sem éppen csalhatatlan.

F. K.

Hivatalos nyugtázás.

Az «Egyetemes Philologiai Közlöny» 1887. évi III. füzetében közölt nyugtázás kelte, azaz február hó 15-ike óta a mai napig teljesitett befizetésekről.

A) Tagdíjfizetések.

1. Rendkívüli tagoktól. 1886-ra: Szabó J. Elek, Trencsén. — Csiki Lajos, Budapest, II. félévre. — **1887-re:** Cserny Ernő, Budapest. — Csiki Lajos, Budapest, I. félévre.

2. Rendes tagoktól. 1886-ra: Spitkó Lajos, Beszterczebánya. — Blanár Ödön, Beszterczebánya. — Dr. Hoffmann Frigyes, Brassó. — **1887-re:** Dr. Radó Antal, Budapest, 4 frtot. — Hegedüs Béla, Budapest. — Dr. Szamosi János, Kolozsvár. — Cserei József, Nagy-Kanizsa. — Hehelein Károly, Szatmár. Szabó J. Elek, Trencsén. — Maller János, Vácz. — Nikolits Ignácz, Budapest. — Pacher J. Donát, Győr. — Dr. Wagner Lajos, Pozsony. — Dr. Pozder Károly, Budapest. — Cserhalmi Samu, Budapest. — Albrecht István, Kaposvár.

3. Alapító tagoktól. B. és K. Latinovits Géza földbirtokos Bikityről teendő alapítványának egyelőre 5%-os kamatát.

4. Oklevelekért. Cserei József, Nagy-Kanizsa. — Cserhalmi Samu, Budapest. — Szilágyi Albert, Székesfehérvár. — Madarász Pál, Tata. — Abday József, Nagy-Ács. — Szalay Károly, Budapest. — Fiók Károly, Budapest. — Szabó István, Jászberény. — Füredi János, Budapest. — Dr. Pruzsinszky János, Budapest. — Réti Ferencz, Sátoralja-Ujhely. — Fludorovics Zs. János, Nagy-Károly. — Nagyné-Csorba Mária, Kaposvár. — Dr. Schnabel Róbert, Lugos. — Szabó J. Elek, Trencsén. — Bohner Jákó, Lugos. — Székely István, Nagy-Szeben. — Latkóczy Mihály, Eperjes. — Herrmann Antal, Budapest.

B) Előfizetések.

1887-re: Zsolnai kir. kath. gymn. igazgatósága. — Hajdu-böszörményi ref. gymn. könyvtára. — Kolozsvári m. kir. középiskolai tanárképző intézet. — Szilágysomlyói róm. kath. algymn. az I. félévre 2 frt 50 krt (tévesen; 3 frt helyett). — Lőcsei kir. főgymn. igazgatósága. — Szatmári kir. kath. főgymnasium. — Székely-udvarhelyi állami főreáliskola. — Szamos-ujvári örmény-kath. gymn. — Frank István, Ujvidék. — Kolozsvári ev. ref. kollegium pótlásul 1 forintot.

Kelt Budapesten, 1887. évi márczius hó 20-án.

Cserhalmi Samu,
a budapesti philologiai társ. pénztárnoka.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

1887. MÁJUS. XI. ÉVFOLYAM. V. FŰZET.

EGYETEMES
PHILOLOGIAI KÖZLÖNY.

A M. T. AKADÉMIA NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK ÉS

A BUDAPESTI PHILOLOGIAI TÁRSASÁG VÁLASZTMÁNYÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTIK

HEINRICH GUSZTÁV, P. THEWREWK EMIL, ÁBEL JENŐ.

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA

1887.

TARTALOM.

Folyóiratunk legközelebbi (kettős) füzetét, mely az 1886. évi philolog. könyvészetet tartalmazza, junius 10-kén veszik t. olvasóink.

Az Egyetemes Philologiai Közlöny a Magyar Tudományos Akadémia megbizásából és támogatásával jelen ugyan meg, de tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

Az Egyetemes Philologiai Közlöny tiz havi füzetben, minden hónap (augusztus és szeptember kivételével) 1-én, évi 40 ivnyi terjedelemben jelen meg.

Előfizetési ára: Egész évre 6 frt, fél évre 3 frt. Egyes füzetek ára 60 kr. a kettős füzeteké 1 frt 20 kr.

Az előfizetési pénzek, a budapesti philologiai társaság tagdijai, ezen társaság okleveleinek kiállitási árai, valamint a Közlöny meg nem kapott füzeteinek megküldésére vonatkozó reclamatiók, a lakásváltoztatások bejelentései, szóval mindennemü a Közlöny szétküldésére vonatkozó közlemények a budapesti philologiai társaság pénztárnokához Cserhalmi Samu-hoz Budapest, vár, országház-utcza 9. sz. küldendők.

A PERFECTUM KETTŐZETÉNEK HANGZÓJA AZ INDOGERMÁNBAN.

I.

Reduplicáló perfectum fenmaradt az indogermán nyelvek területén: az *árja, görög, italiai, kelta* és *germán* nyelvekben; az *örményben, balti-szlávban* elveszett, az *albánban* sem található.

Az öt nyelvcsalád, mely a perfectumot egészben vagy részben reduplicatióval képezi, 3 csoportra osztható: *)

1. a melyekben a reduplicáló szótag vocalisa visszatükrözése a gyök vocalisának; képlet: C + X[voc.] (árja nyelvek).

2. a melyekben a red. szótag vocalisa állandóan *e*; képlet: C + e; (görög és gót).

3. a melyekben mindkét principiumra vannak példák (latin s a kelta).

Tehát az összes consonans kezdetű perfectumok a red. vocalist tekintve két egymástól elütő irányt képviselnek: 1. a gyökvocális következetes visszaadását s 2. az *e* vocalis általánosítását. Amannak legprægnansabb képviselője az *ind,* ennek a *görög* és *gót.* A két irány psychicus principiumát *Curtius* (Verbum[2] 141. l.) abban találja, hogy a szanszkrit szerinte a reduplicatiónak úgyszólván *értelmesebb* módját juttatta érvényre, a mennyiben a gyök vocalisát kétszer hangoztatta, míg a görög a *szellemesebbet,* mert a red. szótagot hogy úgy mondjuk egyenruhás szolgájává tette a perfectum ideájának.

S ez igaz is lehet. Hanem a tényállásnak ily constatálásával nem elégedhetünk meg. Ha egy és ugyanazon elv mutatkozik a cselekvés bizonyos intensitásának vagy befejezettségének jelzésére

*) A reduplicatio egyéb formáit (pl. u. n. attikai redupl.) itt nem veszszük figyelembe, mert a kitűzött kérdésnél általában kevés figyelemben részesültek.

nem két, hanem öt nyelvcsaládban, s nem elszórt példákban, hanem néhol az egész igerendszerben, másutt elég nagy számban, biztosra vehetjük — a mint nem is vonta kétségbe senki — hogy ez az elv uralkodott ama substituált ősnyelvben is, melyre mindent visszavezetni a mai indog. nyelvészek feladata. De ha azt találjuk, hogy eme közös elv két ellentétes, de azért az egy közösbe visszatérő irányra oszolva jelentkezik a történeti nyelvekben, akkor az egyik vagy másik irány kivételességét kötelességünk megmutatni, a kivételesség okát megmagyarázni akár az ős indog. nyelv concret fejlődésének, akár valamely nyelv külön életének periodusából, s így az ősnyelv eljárását a kérdésben levő nyelvi jelenséggel szemben tisztába hozni s a másik törvénynyel, mely az eltérő eljárás kivételességét okozta — ha még az indogermánban okozta, — összefüggésbe hozni, vagy ha az eltérés valamely nyelv külön életében történt, az újképzést constatálni s a következéseket ebből levonni.

A feladat a reduplicatio eredeti formájának kérdésében igen nehéz, s ma sem mondhatjuk, hogy meg van oldva. Conjecturák és nehezen hihető mechanicus magyarázatok mindazon vélemények, melyek eddig felhozattak. A kérdés ma is körülbelül úgy hangzik, a mint azt De Saussure (Mémoire sur le syst. primit. des voy. dans les lang. indoeurop. 238. l.) formulázta: «úgy kell-e tekintenünk a reduplicatiót, mint az onomatopoiia egy faját (une espèce d'onomatopée) vagy mint szabályszerű morphologiai egységet (une unité morphologique regulière), *) melynek föltétele és characteristiconja normális állapotában (à l'état normal): az a_1 indog. *e* vocalis?»

Míg az *e* vocalist nem tekintették a gyökök s általában a morphologicus egységek sine qua non-jának más szóval, az indogerman ősnyelv vocalismusának jelenlegi felfogása előtt a reduplicatiót nem is vehették egyébnek, mint az onomatopoiia egy alakjának. Más szóval a reduplicatiónak csak psychologiai okát s jelentőségét vizsgálhatták, mely vizsgálatnak eredménye nem is lehetett más, mint a mit Schleicher (Comp.[2] 721) elért s az összehasonlító nyelvészek akkor kivétel nélkül elismertek, t. i. hogy a nyelvnek kezdetben nem lévén egyeb eszköze időbeli viszonyok

*) De Saussure morphologiai egység alatt a szótagot érti (syllabe vagy cellule), mely épen az által válik szótaggá, hogy a_1 van benne.

kifejezésére, megkettőztette a törzset, mely kettőzés a præsensben tartósságot, intensivitást, a perfectumban befejezettséget volt hivatva jelenteni. A még következő két fejlődési fokon keresztül t. i. a két gyöknek a személysuffixumokkal való összeolvadásán, s az első gyök egyszerűsítésén s a második gyök vocálisának fokozásán keresztül eljutott az ige a perfectum azon alakjáig, mely a szanszkritban található, s melylyel szemben a görög perfectum kizárólagos *e*-jével a red. szótagban csak analogikus újképzés azon számos igék mintájára, melyek a gyökben *a* resp. *e*-vel birtak. S így nyilatkoznak mások is. Igy Whitney ind grammatikájában (259 §.), így Lassen (Ind. Bibl. 3, 93), Delbrück (Altind. Verb. 127. l.), Curtius Verbum[2] 141. l.), Westphal (Vergl. Gramm. 348 l.) Igy nyilatkozik és pedig egészen helyesen ma is — az új grammaticusokkal szemben — Fr. Müller (Grdriss d. Sprachwissenschaft. III. k. 494. k.): «A reduplicatio mint a szóképzés egyik eszköze legtágabb értelemben eredetileg nem más mint *ismétlés*. Először az egész szó ismétlése, azután csak mint a beszélő tudatában legfontosabb alkotórésznek látszó *szó elejének* vagy *szó végének* ismétlése. Az indogermán nyelvekben az ismétlésnek csak első módja, a szó elejének ismétlése, szokásos. Az ismétlés tovább fejlődik, a mennyiben igyekszik levetkezni a psychicus momentumot, s a szónak csak legelső elemeit, azután annak csak legfontosabb consonanticus és vocalicus elemét ismétli, végre a consonanticus elemnek egy színtelen vocalissal — *a* (e) — való ismétlésévé sorvad. S a fejlődés ezen fokainak minden indogermán nyelv megőrizte többé-kevésbbé világos nyomait.»

Míg azomban e jeles a priori magyarázatnak morphologiai megokolása a jeles tudós compendiumában hiányzik, másrészt majdnem kivételes állásánál fogva az új grammaticusok összes theoriáival szemben — kik a maguk részéről ezt a kérdést is befejezettnek tekintik — kevés figyelemben részesül: mi a problémát ma sem tekinthetjük megoldottnak.

Az új grammaticusok akként döntötték el a kérdést, hogy a görög és gót nyelvben uralkodó reduplicáló formát tartják eredetinek. A tétel szentesítést nyert Osthoffnak nem régen megjelent művében (Zur Geschichte des Perfects im Indogermanischen etc. 1884.), melyben (264—283 l.) a systema által követelt analogicus magyarázatot alkalmazza a szanszkrit perfectum reduplicatiójára, mint a törvénynek ellenszegülő kivételességre; újabban pedig

Brugmann görög nyelvtanában (Iwan Müller, Handbuch d. klassischen Alterth. 1885.) és legújabban összehasonlító nyelvtanában (Grdss. der vergleichenden Gramm. d. indg. Spr.). melyben az indg. *e* ős példái között a perf. red. vocalisát is idézi.

Maga a tétel nem az új grammaticusoktól ered, valamint annak megokolása sem. Ők csak canonice megerősítették, s a belőle vonható következéseket felhasználták. A tétel egyidejű az árja palatalisokra s az indogerman vocalismusra vonatkozó új theoriák kezdetével, s a megokolás Collitz és J. Schmidt munkálatainak érdeme. (Collitz, Die Entstehung d. indogermanische Palatalreihe. Bezz. Beitr. 1879. J. Schmidt, Zwei arische *a*-laute und die Palatalen. KZ. XXV.)

1. Mindkettőjük főérve: palatalis jelentkezése az indben a reduplicaló szótagban *a* — az *a* tövű igék red. vocalisa — előtt, mely *a* vocalisnak az europai nyelvekben *e* felel meg. Ez csak azon esetben érthető, ha a red. voc. az indogermánban *e* *) volt, mert palatalis velar-gutturalis helyén csak eredeti *i y* és *e* vocalisok előtt jelentkezik.

És első tekintetre ugy látszik, mintha e tünemény csakugyan megoldaná a kérdést és igazolná Collitz és Schmidt okoskodását. Csakhogy a velar-guttularis palatalizálódásának indogermán eredetiségét kétségbe lehet vonni. Már a tételben nagy az ellenmondás. Azt mondják, hogy a hol az árja nyelvekben palatális áll *ă* előtt, az a palatális az indogermánból származott át, míg az *ă* vocalis eredetileg *e* volt s mint ilyen eszközölte a gutturalisnak palatalizálódását. Ezen *e* vocalist aztán, az affectio okát, az árja nyelvek elvesztették, s helyébe *ă*-t tettek, hatását azonban, — a palatálist gutturalis helyett — megtartották; az európai nyelvek ellenben, a szláv kivételével, a palatálist egészen feladták, de az *e* vocalist megtartották. Ez azonban valószínűtlen. Mert ha a palatalizálódás indogermán tünemény lett volna, mint physiologicus affectio jelentkeznék a görögben is. S minthogy állitásuk szerint épen a görög tartotta fenn az eredeti reduplicáló rendszert a perfectumban, elvárnók, hogy a görög perfectumban is találkozzunk ily affectióval, pl. **τέχοφα*.

Schmidt a görögből is idéz példákat, melyekben szerinte az árja palatalizálódáshoz hasonló tünemény mutatkozik és pedig a

*) Schmidt és Collitz az indg. *e* hangot $\overset{e}{a}$-vel jelzik.

τ eredeti k = indg. k^2 helyén ε és ι előtt, mely τ consonansnak más hangok előtt labializált pendantja = π, vagy labializálás nélkül κ felel meg, pl. τι = szkr. *cid* = avest. *cit*, τέτταρες = ved. *catváras*, πέντε = pañca. Csakhogy tény az, mint Brugmann (Vergl. Gramm. 316. l.) bebizonyítja, hogy ezen görög τ és ind c = indg. k^2 között semmi történeti összefüggés nincs, mert oly alakokban jön elő, melyek ezenkivül π = ősgörög k^u labializált gutturalissal vagy k-val is előfordulnak. τίς mellett előfordúl thessal. κίς, τέτταρες mellett boiót, πέτταρες lesb. πέσσυρες, thess. πέτταρα, æol. πίσυρες; πέντε mellett lesb. πέμπε, latin *quinque*. Továbbá akkor az ily szókban is τ-t várnánk: κέλης (lat. *celer* óind. *cal-* = indg. *qel-*), dor. πεῖ *τεῖ helyett, ion λείπει *λείτει h. és számos más. Igy hát a görögben és latinban semmivel sem támogatható az eredeti k^2-nak olyforma affectiója *e* és *i* hangok előtt, mint a szanszkritban, s már ez is nagyon megingatja a palatalizálódás eredetiségét.

Azonkívül az indben is vannak eltérések, melyek nagyon is valószínűtlenné teszik a palatálisok indogermán eredetét, miért is az új grammaticusok nem is tartják azokat indg. hanem csak ősárja örökségnek s azt mondják; indg. *e* már az árja nyelvek egységének periodusában *a* hanggá lett, de ez a változás csak azután állott be, hogy az *e* az előtte álló k^2 g^2 gh^2 velár-gutturálisokat *c j jh* palatálisokká változtatta.

S ez a tétel lehet bárminő igaz is, a red. vocalis eredetiségének kérdését nem dönti el. Mert ha a szanszkritban palatálist találok ott, a hol az a következő vocalis hatásának nem tulajdonítható pl. *vácas* = gr. Ϝέπος. indg. **vek²os* a várt **vákas* helyett, *ōjas* = indg. *aug²os* = lat. *augus*-(tus) a várt *ógas* helyett, etc., elhihetjük, hogy ily analog újképzéssel lehet dolgunk a perfectumi reduplicatiók nagy számában ott, a hol a palatálist nem várnók az esetben, ha a gyök hangzója állana előtte. Más szóval, úgy látszik, hogy a hangtörvény túllépett határán s a mint az *e* és *i* hangok előtti redupl. gutturalist palatalizálta, ezt a palatalist úgyszólván a reduplicatió lényegének tartotta és a mint *car-* menni gyökből (indg. **k²er- cacara* lett, ugy *kar-* tenni gyökből (indg. **k²ar-* v. ö. lat. *car-men) cakāra;* a mint *klap*-ból (indg. **k²lep-* v. ö. gör. κλεπ-) *caklāpa* = gör. κέκλοφα, úgy *kap*-ból (indg. **k²op-* = gör. κόπ-τω) *cakāpa* = gör. κέκοφα, a mint *krî*-ből *ci-kriyima*, úgy *guh-*

ból *juguhē*, sőt. a mint *gar*-ból *jagāra*, úgy *bhar*-ból *jabhāra*, *babhrē* mellett.

Ezért némi valószínűséggel bír *Kluge* theoriája (Zur Gesch. der german. Coniug.) hogy az *a* gyökök az ősnyelvben tekintet nélkül a gyökvocalis színezetére *(a e o)* világosabb színű *a*-val $(a_1 = e.)$ reduplicáltak. Csakhogy mi ezt máskép formulázzuk, s úgy hisszük, hogy eleinte — és nem az indogermánban, hanem a közös árja periodusban — *a e o*-val, később valamennyien *a*-val reduplicáltak, oly formán azonban, hogy a palatalizáló hatás az *e*-ről valamennyire kiterjedt. Tehát eleinte ősárja **kakāra* **kokopa* **guguhē* lehetetett, melyekből később az ilyenek analogiájára, mint **cecera* **ceklopa cikriya* lett *cakāra cakāpa juguhē.*

Egyébiránt az *a* gyököknél a szanszkritban nagy hatása lehetett az általános palatálizálódásra azon körülménynek is, hogy az *a* vocalisnak legalább a redupl. szótagjában tényleg világosabb színezete lehetett. A consonansok közt levő *a* hang, mely rendesen hangsúlytalan, könnyen válik oly vocalissá, melynek articulatiója legegyszerűbb, legtermészetesebb és legkényelmesebb, s legjobban hasonlít az *e* voc. articulátiójához.

2. A második érv, melyet Collitz (Entstehung der indg. Palatalreihe. Bezz. Beitr. III. 212. kk.) hoz fel, a következő: Ha a red. voc. a gyökhangzó visszatükrözése volna, akkor azon igéknek, melyeknek törzsében *ṛ* vocalis van, szintén ezen vocalissal kellene kettőzniök. Igy tehát, ha *dadṛçús* perfectumot látunk **dṛdṛçús* helyett, beláthatjuk, hogy a redupl. vocalisa *a* = indg. *e* és nem a gyök hangzója. Épen így vélekedik Osthoff is a *πενϑ*-féle gyökökről. Itt is *πεπαϑυῖα* t találunk, pedig, ha a gyökvocalist keressük a red. szótagban valami **παπαϑυῖα* = **pṇpṇϑυια* alakot kellene találnunk. *)

Az első negativ argumentumra azt jegyezhetjük meg. a mit Fr. Müller (Sprachwissenschaft III. k.) vél az *ṛ* és *ṝ* vocalisokról. »Nem valószínű, hogy az *ṛ* hang tiszta vocalis és a grammaticusok által adott *ṝ* valószínű, hogy az élő nyelvben soha nem is létezett, hanem a rendszer kényszerének köszöni létrejöttét. Ha a szanszkriton, a grammaticus iskolák által præparált egyházi nyelven túlnézünk és vizsgáljuk, hogyan adják vissza az indus népnyelvek

*) Mert a nasalis sonans repræsentansa a görögben: *α*.

az ṛ-t, azt találjuk, hogy a pâli és prākrit dialectusokban az ṛ-t rendesen rövid ĭ vagy ŭ, ritkábban ă kiséri s az ṛ-nek az előző vagy következő consonanshoz való assimilátiója után tisztán ez a kisérő vocalis marad pl. pâli: *isi* — *iṛsi* helyett = szkrt. *ṛsi* stb. Ez a klassikus szkrt. által is igazolható, pl. *gṛ* — (nyelni) *gilati*, *kṛ*- (szétszórni) *kirati*, *mṛ*- (meghalni) *mriyatē* etc. Az *r*, *l*, *m*, *n* hangokat legrövidebb formájukban rendesen kiséri egy irrationális vocalis.» Semmi sem természetesebb, mint hogy *darç* és a hozzá hasonló gyökök a reduplicátióban a kisérő sonanst tüntetik fel. Az *r* az ige legtöbb alakjában — az erős alakokban — consonans szerepet játszik s az *ar* szótagnak vocalicus elemét az *a* képviseli mint *adarçam*,, *dadarça*, *adarçi*, *darçanîya* alakokban. Nagyon valószínű tehát, hogy a *dadṛçús* gyenge perfectumi alakban is az ṛ-t kisérő irrationalis vocalisnak is *a*-féle articulatiója volt, melynek természetes reflexe a reduplicátióban szintén *a*. Egyébiránt *didhāra* perfectumban az *i* irrat. vocalissal is találkozunk.

Az Osthoff-féle **pṛpṛθυια*-ra azt jegyezhetjük meg, hogy a göröggel, mely a red. vocalisát illelőleg oly általános egyöntetűséget tüntet fel, mely alól kivétel nincs, s mely egészen más úton magyarázandó, érvelni nem lehet. Nem lehet **παπαθυια* azért, mer *πεπαθυῖα* s annak kell lennie. Egyébiránt az indben nincs nehézség, mert: *bhand bhañj* etc. igéknek perfectuma mindenképen *babhanda babhañja* etc. lenne.

3. Collitz szerint az italiai és kelta nyelvek azon törekvése, mely szerint a red. vocalist igyekeznek assimilálni a gyökvocalishoz, a mellett bizonyítana, hogy a red. szótag eredeti vocalisa *e* volt, mert világot vet azon processusra, melyen át a szanszkrit reduplicáló rendszere az eredetiből átalakult. Tehát a mint régibb *memordi* helyébe *momordi* és régibb ir *cechuin* helyébe újabb *cachain* lépett, úgy lett a véd. *bubhuymáhē* régibb **bhebhujmáhē*, véd. *riricé* régibb **rericé* helyett.

Csakhogy ez nagyon kétélű okoskodás. Mert a mily joggal vonható némely európai nyelvek ezen igyekezetéből ama következtetés, hogy ily igyekezet szülte a szkr. rendszer átalakulását is, ép úgy bizonyít ez a tendentia a gyökvocalissal való reduplicálás nagyobb természetessége mellett, a mennyiben a nyelv tényleg jobban látszott reduplicálni olyan módon, hogy két egyforma hangsuccessióval fejezte ki az intensitást vagy befejezettséget, mint úgy, hogy ha *e* vocalissal reduplicált. Helyesen alkalmaz-

hatjuk itt Friedrich Müllernek egy megjegyzését (III. k. 441. l.) hogy »az ilyen s hasonló *visszatérő* formák mutatják, hogy az emberi nyelvben ható forma-apperceptio néha felülmulja a hang-apperceptiót vagyis a tisztán mechanicus hangtörvényeket nem hagyja működni.» A latin ember az alakot mint hangcomplexust így kapta: *memordi*, de a belső nyelvforma (innere Sprachform) átalakította *momordi*-vá. Helyesen figyelmeztet H. D. Müller (Sprachgeschichtliche Studien I. fej.) hogy a nyelv épen azáltal nyelv, hogy a hangképletek, melyekből áll, jelentenek is valamit, a főkérdés tehát az, mikép viszonylik valamely hangképlet a jelentéshez, mely vele kifejezve van. Hogy pedig az intensiv és perfectumi jelentés a gyökismétléssel igen érthető és észszerű viszonyban áll, senki sem tagadhatja. Arra azonban alig gondolhatunk, hogy a nyelv, mely kezdetben mindent érthető s jelentéssel bíró primär gyökök combinatióival fejezett ki, az ige valamely functiójának jelölésére egy meghatározott, anorganicus morphologiai egységet függeszthetett az ige elé. Osthoff is számtalanszor hivatkozik arra, a psychicus motivumra az ind redupl. rendszer magyarázatánál, hogy az ige a gyökvocalis visszaadásával jobban látszott reduplicálni. Ezen törekvés eredetiségét tehát az indg. ősnyelvtől megtagadnunk nem lehet.

4. Az ind *babhūva* és *sasūva* perfectumok sok dolgot adtak eddig az összehasonlító nyelvészeknek. Lassen és Delbrück s utánuk legtöbben előjelét látták e két alakban amaz elvnek, mely a görögben általánosan uralkodóvá lett, t. i. a red. vocalisát a gyökhangzótól függetlenné tenni s functióját egy és ugyanazon vocalisra ruházni, mely vocalis a görögben ε megfelelőleg a szkr. *a*-nak. Collitz és Schmidt az eredeti reduplicáló rendszer két híven megőrzött példányának tartják.

Ha meg volnánk is győződve arról, hogy egykor valamennyi ige *e* vocalissal reduplicált, mégis csodálatosnak tünnék fel, hogy miért vonta ki magát épen ez a két — jobban mondva csak egy ige, mert *sasūva*-t általánosan analog képzésnek tartják *babhūva* mintájára; különben is előfordul *sushāva* mellékalak is — a szanszkritban kizárólagossá vált rendszer alól. Osthoff ezt a különös jelenséget a gyakori használatnak s az emlékezetbe való nagyobb intensitású bevésődésnek (intensität der gedächtnis-mässigen einprägung) tulajdonítja. Ez nagyon valószínű, de azért nem szükséges feltétlenül biznunk a *babhūva* alak eredetiségében. Osthoff a

babhūva hosszu *ū*-járól kimutatta (Morph. Untschngen 388—392), hogy nem eredeti. Először a kettős és többes szám vette át az *ūv* szótagot azon alakoktól, melyek consonanssal kezdődő suffixummal birtak, s melyekben az *ū* szabályszerű eredménye az *av* = indg. *e̯u* compositumnak mellékhangsulyos szótagban. [1])

Igy lépett **babhuvúr* **babhuvúshi* helyébe *babhūjās, babhūyāt babhavūn ábhūtam* alakok hatása folytán *babhūvúr babhūvúshi*. Miután pedig az *ūv* elterjedt a dualis és pluralisban, átment a singularisba is, s igy lépett eredeti **babhāva* = avest. *bavāva* helyébe *babhūva*. A **babhāva* = avest. *bavāva* alakot pedig könnyen magyarázhatjuk úgy, hogy az *u̯* consonanticus elem mellett az *a* = indg. *e* tekintetett a gyök vocalisának, épen úgy mint azt fennebb *darç*-gyöknél láttuk, s a red. *a* vocalisa szabályszerű visszatükrözése a gyökhangzónak. Ez az *a* voc. a reduplicatióban megmaradt aztán akkor is, mikor az *āv* szótag analogia utján *ūv*-vá változott, épen úgy, mint megmaradt pl. *tastirē*-ben mikor az eredeti *a* = indg. ə [2]) már *i*-vé változott a gyökben.

A *sasūva* alak valószinüleg követte *babhūva*-t, mit megmagyaráz e két ige alak és jelentésbeli hasonlósága: *babhūva* = lett, *sasūva* = létre hozott. Látjuk tehát, hogy ez a két perfectum két régi példány ugyan, de nem tartozik az eredetiek közé s így a következtetések, melyek belőle vonattak, nem állhatnak meg.

5. Hasonlóan ingatag lábon áll Schmidtnek azon érve, mely szerint némely védicus és gót gyönge perfectumi formák, melyek reduplicatiójukat elvesztették, azt bizonyitanák, hogy a red. szótagjában *e* voc. állott, mert az *i* és *u* vocalis azon esetben sem vész el két consonans közt, ha a szótagot, melyben van, elhagyta a hangsúly. Tehát véd. *takshús* sak **tetakshús*-ból, gót *bitum, budum* csak **bhebhidmám* **bhebhudmám*-ból keletkezhettek. De ha igaz Schmidtnek azon törvénye, hogy az *e* voc. mindig kiesik, ha az ige hangsúlya a mellette való szótagról egygyel tovább halad, ebből az következnék, hogy a szanszkritban minden gyönge perfec-

---

[1]) Ezen törvény szerint: indg. *ī ū* származott *ei̯ ai̯ oi̯ eu̯ au̯ ou̯* és *i̯e i̯a i̯o u̯e u̯a u̯o* compositumokból nem hangsúlyos szótagban, és pedig úgy, hogy az *e a o* az őt kisérő *i̯* v. *u̯* consonanshoz hasonló sonanssá változott *(ii̯ uu̯* v. *i̯i u̯u)* és vele összeolvadt. Tehát **k̑leu̯tós*-ból **k̑lūtós*.

[2]) ə = azon *a* vocalis, melynek a szkritban hangsúlytalan szótagban *i* felel meg, europai nyelvekben *a*. *De Saussure* A-val jelöli.

tumi alak három phasison ment keresztül, először *e* red. vocalissal bírt, másodszor az accentus hátrálása következtében azt elvesztette, harmadszor újra felvette a reduplicatiót, csakhogy a gyökhangzó kiséretében. Csakhogy ez a bonyodalmas eljárás valószínűtlen és felesleges. Az indogermán egyes nyelvek területén nem egyszer találkozunk azzal a jelenséggel, hogy két egyforma hangsuccessio közül az egyik elvész. Igy pl. a görögben *τράπεζα* = *τετράπεζα*, *κελαινεφής* = *κελαινονεφής*, *ξύλοχος* = *ξυλόλοχος*, latinban: *quotus quotitus* h., v. ö. szkr. *katitha*, *semestrium semimestrium* h., *semodius semimodius* h., *stipendium stipipendium* h., *sospitas sospititas* h., *calamitosus calamitatosus* h., *consuetudo consuetitudo* h., sőt a perfectumban is *ostendi ostetendi* h., *occurri occucurri* mellett továbbá *do* összehasonlítva gör. *δίδωμι* szkr. *dadāmi*-val. Ily reduplicatio nélküli perfectumokkal találkozunk a görög nyelv területén is, mint a kényelem és az ictus nélküli szótag elhanyagolása által létrejött újképzéssel pl. *γεύμεθα* (Theokritosnál) *δέχαται*, *ποτιδεγμένος*, *ἐπαλλιλόγητο* (Herodotosnál) *ἔργασται εἴργασται* (*ϝεϝέργασται*) mellett, *ἔρχαται* (Homerosnál) stb. Igy magyarázhatjuk a gót és szanszkrit reduplicálatlan perfectumi alakokat is, pusztán a kiejtési kényelemből s a súlytalan szótag elhanyagolásából. Egyébiránt e tüneményről még lesz alkalmunk szólani később, midőn a phasisokról lesz szó, melyeken az egész reduplicáló rendszer keresztül ment. Most egyelőre megelégszünk annyival, hogy a red. szótag elmaradása nem föltétlenül követeli ama föltevést, hogy az eredeti red. voc. *e* volt.

6. «Van továbbá — így argumentál Schmidt — egy ind. formapár, mely kétségtelenül *e* red. vocalisra vezet vissza.

Mindkettő védikus alak: *cicyushé* és *cucyuvé*. Minthogy sem *i* következő *u*-hoz, sem *u* következő *i*-hez nem assimilálódik, *cicyu*- és *cucyu*- nem lehet egyéb, mint a közös **cecyu*- perf. törzs két külömböző assimilatiója.» Ily mechanikus analogiára azonban nem sokat építhetünk s sokkal valószínűbb e két alakról Delbrück magyarázata, mely szerint *cucyuvé*-ban a *y*-nek consonans szerepe volt, mint *çaçayāna*-ban a *y*-nek, vagy *vavaca*-ban a *v*-nek, míg *cicyuvké*-ban vocalicus szerepe, mint *sishyanda*-ban. Figyelemre méltó H. D. Müller magyarázata is [3 l. [1])] mely szerint a *cyu* gyök régibb **cu*-ból származott, mint *çcyut*- régibb *çcut*-ból (V. ö. Fick: Vgl. Wörtb. d. indg. Spr.[3]) s ez a régibb alak szabályosan *u*-t, az újabb pedig *i*-t tüntetett fel a kettőzetben. A mechanicus assi-

milatiót Osthoff sem hiszi s véleménye az, hogy eredetileg **cecyāva *cecyuvé *cecyushé* volt; mindhárom alak indoirán időben ható assimilatio folytán **cucyāva *cucyushé cucyuvé* lett; az *iyāja*-féle alakoknak azonban specialiter e szanszkritban tág assimiláló hatásuk volt s így lett *cyav*-gyökből *yaj*- mintájára **cicyāva *cicyuvé cicyushé*, s így **cicyuvé* meg *cucyuvé*, *cicyushé* meg **cucyushé* vegyesen fordultak elő s csak az egyik forma maradt fenn mindegyik typusból. Ime tehát Osthoff is elismeri a *v*-nek két külömböző functióját, a mi természetesen a *y*-re is áll, miért is nem okvetlenül szükséges **cecyu*- perfectumi törzs létezését supponálnunk, létre jöhetett a két külömböző forma minden közös forrás nélkül pusztán azon külömbségnél fogva, mely a *y* vocalicus majd consonanticus functiója közt létezett.

7. A szkr. *sēdimá*, lat. *sēdimus*, gót *sētum* perfectumok egyezéséből Schmidt következőleg érvel: Miután ezen alakok indogermán **sesedmám *sesdmám*-ból származtak pótlónyujtással, mely pótlónyujtás már az indogermánban végbement, világos, hogy az indg. red. voc. csakis *e* lehetett. De Bartholomæ (Die altindischen *ē* formen im schwachen Perfect. K. Z. XXVII.) kutatásai alapján valószínű, hogy a *sēd*- gyönge perfectumi törzs nem az indogermánból jött át az egyes nyelvekbe, hanem valamennyiben külön fejlemény. Hogy az ős árjában még **sezd*- volt a törzs, bizonyítja egyrészt az irani, melyben az indogermán *z* még megvan pl. *hazdyāþ* v. ö. szkr. *sēd-yát*, másrészt a szanszkrit, melyben specialis ind. pótlónyujtással származott *az*-ból *ē*; míg ellenben ha az *ē* az indogermánból jutott volna az indbe, nem *ē*-t, hanem *ā*-t találnánk. Egyébiránt a görögben is fennmaradt az eredeti *z* pl. *ἕζεαι*, melynek a dórban *ἕσδεαι* felel meg; v. ö. *ἕσθι* szkr. *ēdhi* = **asdhi* = **azdhi*. A mi a latint illeti, a *z*-nek dentalis media előtti kiesésével itt is találkozunk pl. *nīdus* = indg. **nizdo*- «letelepedési hely» (*ni*-«le» és *sed*-«ül») = óind. *nīdás* = ófn. *nest* «fészek» továbbá *trēdecim* = **trez-decim*, *judex* = *jouz-dex*, *quīdam* = *quiz-dam*, *mīles* **mizdes*-ből v. ö. gör. *μισθός*, gót. *mizdô* stb. Csupán a gót okoz nehézséget, mely minden esetben conservativ a *z* megtartásában, hol azt más nyelvek pótlónyujtással kivetették. Csak az ószászban s angolszászban találunk példát, mely a sziszegő kivetésében a latinnal és szanszkrittal egyezik: ószász *mēda* angsz. *mēd* = gót *mizdô* szkr. *mīdhā* = lat. **mīdes* = *mīles*. Hogy miért vetette ki az *s*-t épen a *sētum* alakban, azt nehéz volna eldönteni.

Egyébiránt, ha el is kellene ismernünk, hogy *sĕd* indg. **sesed-* = **sesd* = **sezd-* alakból még az indogermánból keletkezett, még sem lehetne belőle arra következtetni, hogy indg. red. voc. *e* volt, mert **sed-* gyök kettőzete bármelyik principium szerint csak **sesed-* perf. törzset eredményezhetett volna.

Látjuk tehát, hogy Collitz és Schmidt bizonyítékai az *e* red. vocalis eredetiségére megdönthetők, vagy nem döntenek. Osthoff mindazonáltal épen ez eredmények után kétségtelennek tartja, hogy az indogermán ős nyelv kivétel nélkül *e*-vel reduplicált s az árja red. rendszer részint az ősárja periodusban, részint speciális iráni és ind nyelvterületen ható assimilatio eredménye. Ő tehát csak annak kimutatására szorítkozik, hogy miként állapodott meg az indoirán perf. rendszer a minden irányban ható analogia és pedig a mint ő nevezi «associativ assimilatio» következtében egynehány ige perfectum után. Szerinte az egész rendszert ez az egynehány perfectum teremtette meg: *i-yāja, u-vāca, u-vāda, u-vāpa, u-vāsa, u-vāça, u-vāha* a *yaj-, vac-, vad-, vap-, vas-, vaç-, vah-* gyökökből. Erről a néhány perfectumról kimutatta a M. U. IV. kötetében, hogy eredetiek. *)

---

*) A törvény, melylyel Osthoff a többi közt ezen alakok eredetiségét is magyarázza, a 3 hangsúlyfok törvénye. E 3 hangsúlyfok a következő: *főhangsúly* (hauptton) jele: ' *mellékhangsúly* (nebenton) jele: \` és *hangsúlytalan állapot* (tonlosigkeit) jele: \`\`. (281. l.) Az alaptörvény ez: «két egymásra következő szótagon egyforma hangsúly nem lehet.» A sonansoknak szintén 3 foka (abstufung) van: *felsőfok* (hochstufe): *λοιπ-*, *középfok* (mittelstufe): *λειπ-*, *alsófok*: *λιπ-*. Az alsófok ismét kétféle: *mellékhangsulyos* (nebentonige tiefstufe] és *hangsúlytalan* (tonlose tiefstufe). Egyes törvényei következők: 1. l. 441, p. 1-ső jegyzet, 2. *ī ū*, mely az első pont alatti módon származott, *hosszú* marad, ha megmarad rajta a *mellékhangsúly*, ellenben *ĭ ŭ*-vá *rövidül*, mihelyest a szótag valamely oknál fogva (pl. helyzete a mondatban, præ- v. suffixum) *hangsúlytalan* lesz. Tehát külömböző körülmények között **k¹leu̯tós*-ból *k¹lū̀tós* és *k¹lŭ̀̀tós* lehet. Ha két sonorhang kerül össze, mindig az első veszi át a consonans szerepét consonans előtt, míg a vocalis előtt a második. Tehát *dyúbhis*, nem **divbhis* és *divás* nem **dyuás*; 3. a consonansok előtti *ī ū*-nak vocalis előtt *ii̯ uu̯* felel meg, melyek szintén oly assimilatio utján jöttek létre, csakhogy nem contrahaltattak, mert a második hang consonansi functióját a következő vocalis szükségessé tette. 4. A consonansok előtti *ĭ ŭ*-nak vocalis előtt *i̯ u̯* felel meg, melyek ép oly feltételek mellett s ép úgy lettek, mint *ĭ ŭ* az *ī ū*-ból pl. g²*ii̯ā'* = pāli *jiyā* = görög *βi(i̯)α*, szkr. pāli *jyā* = *g²i̯ā'*; gör. *διά* = *ζά* **δi̯á*-ból.

Indg, *i̯ag*¹- gyökből a perfectum: *i̯ei̯óg¹e*, majd a 3. törvény alapján *i̯i̯i̯óg¹e*. A reduplicatióbeli *i̯* sonorhang már az indogermánban elveszett, mert *i̯i̯ u̯u̯ r̥r̥ l̥l̥ m̥m̥ n̥n̥* már eredetileg *i u r̥ l̥ m̥ n̥*-be reducálódott s lett *i̯i̯óg¹e* = szkr. *i-yāja*. A gyönge perfectumi alakok szintén megmagyarázhatók az eredetiből. Indg. reducált gyök: *i̯ig*¹- perfectumban: *i̯e``i̯ig¹é*; a hangsúlytalan red. voc. kiesésével s az initialis elveszítésével: *(i̯e) i̯i`g¹é* s az első törvény szerint *īg¹é* = szk. *ijé*. Vagy ha a gyökvocalist vesszük hangsúlytalannak s a red. vocalist mellékhangsúlyosnak: *(i̯)i`i̯(i``)g¹é* s szintén az 1. törvény szerint: *īg¹é*.

S ez a néhány forma, melyek számára az eredetiség biztosítva van, alapját képezte az egész szkrt. reduplicáló rendszernek. Ind *i-yāja u-vāca* etc. irányadóvá vált *i-*, *ish-*,*ush-*, *uc-* gyökökre nézve s létre jött *i-yāya*, *i-yeshu*, *uvosha*, mert gyönge perfectumi alakjaikban *yaj- vac- vad-* perfectumával összeestek. Más úton és pedig azáltal, hogy a *yaj- vac-* etc. gyököknek bizonyos alakjai összeestek más igéknek hasonló alakjaival, az analogia átterjedt más igék perfectumaira. Eredetileg ugyanis **sa-svāpa: sup-tás svap-* gyökből párhuzamosan állott *uvāpa up-tás vap*-gyök alakjaival. Ez utóbbi némi előnynyel birt az előbbi felett, mert úgyszólván jobban látszott reduplicálni, mert *u*-val több egyszerű reduplicálatlan alak kezdődik *vap*-ból, míg *sa*-val egyetlen egy sem *svap*-ból; így tehát a nyelvérzék *u-vāpa* mintájára *sushvāpa* perfectumot képezett, vagy a **sa-svāpa* alakra átvitte a *sup-tás* kezdetét. Épen így jártak el *vyac-* és *vyadh*-gyökök *yaj-* mintájára: *ij-yāt*, *ij-yāte vic-yāt*, *vidh-yāte* = *iyāja*: *vivyāca*, *vivyādha*. Hasonló aránylatok útján nyerjük a következő alakokat: *cikāya* **cakāya* helyett, *jigāja*, *mimāya*, *sishāya* etc. *uvāca* után *sushāva*, *juhāva* etc. Ezen első analogképzésekkel aztán tárt ajtó nyilt az új rendszernek. A mint egyszer *cikāya* meg *sushāva* megvoltak, jött *çiçrāya*, *çuçrāva*, *sushrāva*: *çritás*, *çrutas srutás* mellett. Nagy hatása volt azonban annak is, hogy az *i u* red. vocalist ez igék kiterjesztették gyönge perf. alakjaikra is: *sushupúr*, *vivicátur* etc. Ebben már *ījé ūcimá* nem lehettek irányadók, hanem az egész ily sereget, mint: *ririçé*, *sishicúr*, *bibhidé* etc. az ilyen alakok, mint: *vivicátur*, *sushupúr* teremtették meg. Az így létre jött gyönge alakok aztán a nekik megfelelő erősekre is átvitték az *i u* red. vocalist s lett *riréca*, *sishéca*, *bibhéda* etc. S ez az egész itt leirt assimilatio még az indo-irán nyelvegység idejében jött

létre, mit az *s* cerebralizálódása bizonyít *i* és *u* után, a mi közös árja tünemény.

Már Schmidt megtette azt az ellenvetést (Anzeig. für deutsch. Alterth. VI. 122. l.), hogy valószínűtlen, miszerint oly kevés alak után indult volna az egész szanszkrit perf. rendszer. Osthoff erre azt jegyzi meg, hogy a kisebbség vonzó hatását nagyban elősegíti két körülmény: 1. a gyakori használat, 2. a beszélő által öntudatlanúl érzett nagyobb czélszerűség. De bármennyire elismert tény, hogy az alakok kevés száma az említett két psychologiai oknál fogva igen gyakran maga után vonzza az alakok nagy számát, még akkor is érthetőbb volna a szanszkrit red. rendszert azon nagyszámú igék analogiájára magyarázni, melyeknek törzsében *a*- indg. *e* van. Az ilyen igék perfect. reduplicatiójában mindenképen *e* vocalisnak kellett lenni s minthogy a beszélő öntudatlanúl érezte nagyobb czélszerűségét annak, ha a gyökvocalist adta vissza a redupl.-ban. ezekhez idomította többi perfectumait is. Ezt azonban «ut incompertum et γλωττογονικόν in medio reliquit.» Egyébiránt mi ennek a magyarázatnak sem vagyunk hívei, és csak azért hoztuk fel, mert mégis valószínűbb, mint az Osthoff által felhozott néhány alak messzeterjedő analogiája. Hanem fontosabb okaink vannak arra nézve, hogy kételkedjünk az általa felhozott perfectumok eredetiségében. E tekintetben neki is voltak aggodalmai. A gót *rĕrōþ* és hasonló alakokkal belebotlik saját theoriájába. Mert a theoria azt kívánja, hogy ha szkr. *iyāja uvāca* etc. indg. *(i̯)ii̯óĝe (u̯)uu̯óge* alakokból keletkezett az eredeti *e* assimilatiója folytán a kísérő sonorhoz, és az initiális sonor *(i̯ u̯)* elveszése folytán, akkor a liquida *r l* és nasalis *m n* kezdetű igéknél is a mellékhangsúlyos alsófokú (nebentonig tiefstufig) reduplicátió az eredeti hangfejlődést tüntesse föl; tehát indg. **rĕr′-*, **lĕl′-*, **mĕm′-*, **nĕn′-* szótagokból *(r)r̥r-*, *(l)l̥l-*. *(m)m̥m-*, *(n)n̥n-* legyen. Ezen theoria szerint görög λέλοιπε, μέμονε, (συν)νένοφε, helyett *ἄλοιπε, ἄμονε, ἄνοφε*) alakokat kellene várnunk, a gótban *rĕrōþ* helyett *aúrōþ-* (töréssel **urōþ*-ból), **u-laik*, **u-mait* alakokat. Csakhogy ilyenekkel nem találkozunk s azt hisszük, hogy Osthoff hiába is várja, hogy valaha ezek historiai reflexét valaki felfedezze. Sőt inkább azt találjuk, hogy az *i* és *u* consonansok sem követik mindig az általa felállított szabályt. Így például a görög ϝέϝοργε, ϝέϝολπε,

*) A görögben az *r l m n* consonansokat kísérő irrationalis vocalis: *α*. A gótban *u*.

ϝέϝοικε, *ϝέϝᾱγε* stb., továbbá gót *vaivald* stb. alakok a mellett bizonyítanak, hogy az *e* voc. assimilatiója a kísérő sonorhanghoz, a kettő összevonása és az initiális sonor elesése nem eredeti indogermán hangtünemény, mert akkor **ὑϝοικε*, **ὑϝοργε*, **ὑϝολπε*, **ὑϝᾱγε*, **u-vald* stb. alakokkal, vagy ezek valamely historiai reflexével kellene találkoznunk.*) Továbbá a rigv. *vavāca* és avest. *vavaca* egyezése inkább a mellett látszik bizonyítani, hogy a *va* red. szótag eredetibb, mint az *u-vāca* *u*-ja, tehát már az iránira nézve nem áll az, hogy a gyökvocalissal való kettőzés az ilyen igék analogiájára jött volna létre. Ha pedig az iránira nézve nem áll, akkor bizonyára más okot kell keresnünk, hogy a két nyelv egyezését a red. szótagra nézve megérthessük. A csekélyszámú óbaktr. perfectumok, melyek *v*-vel kezdődnek, ezt a *v*-t mind feltüntetik a red. elején: *vāvarez-ātare*, *vōividē*, *vōiviçē*, *vōivīdōite* *vīvaēdha*. A szanszkritban nincs ugyan módunkban meghatározni, hogy az initialis *v* hol *u* consonans és hol tulajdonképeni *v* consonans, de tény az, hogy a legtöbb *v*-vel kezdődő ige itt is *v*-vel reduplicál. Pl. *vivyāca*, *vāvantha*, *vāvr̥tús*, *vāvr̥dhús*, *vavakshus*, *vāvaçús*, *viveda* (*2 vid-*), *viveçús*, *vāvasānā́*, *vavakré*, *vavraçca*, *vavāu* (*uvāya* mellett) etc. Ha mindezt figyelemre méltatjuk, valószínűbbnek látszik, hogy az *iyāja*, *uvāca* féle alakok initiális *i* és *u*-ja keletkezett ugyanezen igék azon alakjainak analogiájára, melyekben a ya_1va_1 in reductione *i u* alakot öltött. Minthogy a *vac-* gyöknek legtöbb alakja *u*-val kezdődik, az initiális *u* átment a perfectumra is (de azért ennél az igénél, valamint *va-* «szőni» gyöknél megmaradt az eredeti *vavāca vavāú* is), tehát *ucyāsam ucyatē uktás* etc.: *uvāca*; *ūyotē utás*: *uvāya*; *udyatē*, *uditás*, *udya*, *uditvā*: *uvadā*; *upyātē*, *uptás*: *uvāpa*; *ūçyāsam*, *uçyatē*, *uçitás*: *uvaça* stb. Ellemben azt találjuk, hogy változatlanúl maradt azon perfectumok initialis *v*-je, a melyek egyéb alakoktól nem nyertek impulsust arra, hogy azt *u*-ra változtassák. Pl. *vētsyāmi*, *vitta* v. *vinna*: *vivēda*; *vīyātē*, *vitás*: *vivyāya*; *vidita* v. *vitta*: *vividvams* stb. De nem csak *v*, hanem *y* kezdetű perfectumokat is találunk, bár itt is nehéz eldönteni, hogy *i* consonanssal vagy tulajdonképeni *y*-vel van-e dolgunk. Mindazonáltal álljanak itt e példák: *yayāu*, *yayātha*, *yuyodha*, *yuyopimá*, *yayantha*, *yuyujmá* etc.

---

*) Ily formán *ϝοῖδα*, *vēda*, *vait* is érthetetlen, mert **ὑϝοιδα* **u-veda*, **u-vait* kellene hogy legyen.

Az egészből beláthatunk annyit, hogy nem lehet Osthoffnak nehány alakját, melyeknek eredetisége mindenesetre problematikus, odaállítani egy egész rendszer élére mint olyanokat, melyek az egész igerendszer eredeti perfectumi reduplicatióját megbolygatták. Nem hihető, hogy ha már eredetileg minden ige *e*-vel reduplicált, egyszerre vagy lassankint egynehány alak mintájára mindegyik megváltoztassa eredeti formáját s elkezdjen a gyökvocalissal reduplicálni. Nagy baj továbbá az, hogy ez az eljárás semminemű hangtörvénynyel, semmi természetes physiologiai szabálylyal nem támogatható. Itt az egész assimilatio pusztán csak analogia útján jött volna létre, tehát pusztán csak rendszer alkotása lenne, mely ily nagy tömegben keresztül víve nagyon sok elvonást tehetett szükségessé. Az indoirán ember **sesvāpa*-t mondott volna mindaddig, míg *uvāca*-t nem hallotta? **sesupúr*-t míg *sushvāpá*-t nem hallotta? **bebhudé*-t, míg *sushupúr*-t nem hallotta? és *bebhóde*-t, míg *bubhudé*-t nem ismerte? vagy **vevyāca*-t, míg *iyāja*-t, **vevicátur*-t, míg *vivyáca*-t, **rericé*-t, míg *vivicé*-t, *rereca*-t, míg *riricé*-t nem ismerte? Szinte hihetetlen. Vagy egyszerre tették valamennyi igét abba a gépbe, mely valamennyit egyszerre volt átalakítandó olyanná, a minővé hat ige akarta? De ezt Osthoff sem állítja.

A latinban, hol úgyszólván szemünk előtt lép a gyökvocalis a régibb *e* helyébe a red. szótagban, Osthoff szintén igazolja az átalakulás menetét. Itt szerinte az egész újabb rendszer *pependi tetendi* perfectumok analogiájára fejlett ki a régiből.

Az az egy valóban tagadhatatlan, hogy az italiai nyelvekben található redupl. perfectumok története arra vall, hogy itt az eredeti *ősitaliai* perfectumok általában *e*-vel reduplicáltak s hogy a *momordi, poposci, didici, scicidi, pupugi, tutudi, spopondi, cucurri* perfectumok analogikus restitutióknak tekintendők. Valószínű az is, hogy ez az analogikus visszatérés nem a közös italiai periodusban történt meg, hanem külön a latinban, külön az oszkban, umbriaiban.

Tehát az oszk. *fi-fikus (defixerint)* s umbr. *stiti (stiterit)* épen úgy külön fejlemények, mint a latin *didici* meg *scicidi*. Hanem a mi a *pependi* és *tetendi* analogiáját illeti, meglehet, hogy úgy volt, meglehet, hogy nem. Az oszkban és umbr.-ban nem találunk olyan alakokat, melyekre rámondhatnók, hogy utánuk indult *fi-fikus* vagy *stiti* etc., az assimilatió mégis meg van.

Épen így lehetett ez a latinban is. A gyök hangzója nem ment át semmi változáson, tehát a két hangsuccessió első része assimilálódott a másodikhoz, épen úgy, mint *ne-hilus* lett *nihil*, *Curites*-ből *Quirites*, **tegurium*-ból *tugurium*, *secordia*-ból *socordia*, **bone*-ből *bene* etc. — Hogy a latinban *tetendi* és *pependi* hatottak különösen az igék perfectumára, arra nézve bizonyítékot lát Osthoff abban is, hogy azon igék, melyek a gyök vocalisát elváltoztatták, nem hamisitották át az *e* red. vocalist ehhez a megváltozott gyökhangzóhoz, mert *tetendi* és *pependi* nem hathatott rájuk. Ilyenek: *pango pepigi*, *tango tetigi*, *fallo fefelli*, *parco peperci*, *cano cecini*, *cado cecidi*, *caedo cecīdi*, *pario peperi*. Ha megmaradt volna az *a* gyökvocalis, akkor itt is **papagi* **tatagi* **cacani* etc. alakokkal találkoznánk. Véleményem szerint ezen alakoknál egyáltalában hiányzott a törekvés az assimilatiora. Először azért, mert már maga a gyökvocalis átment egy változáson, másodszor, mert a sok *i* hangot annyira a mennyire kerülni igyekezett a nyelv, mely amúgy is csakúgy hemzseg a sok *i* vocalistól. Feltünő mindenesetre az, hogy épen az *a* vocalis az, melyet sem a perfectumi reduplicatióban, sem a perf. gyökben sehol nem találunk. Ezért valószínűen úgy magyarázhatjuk ez alakokat, hogy eredeti **pepagi* **tetagi* **fefalli* **cecani* etc. kifejlődtek volna **papagi* **tatagi* **fafalli* **cacani* etc. alakokká, ha épen a latin nyelv ellenszenve az *a*-k halmazása iránt s egy más *umlaut*-féle hangtünemény nem állotta volna útját az assimilatiónak. S ez nem más, mint *regressiv assimilatio*, mely sehol nagyobb mérvben nem mutatkozik, mint a latinban. *) Tehát eredeti **pepagi* **tetagi* etc. még mielőtt a red. vocalist a gyökvocalishoz assimilálhatták volna, a következő *i* behatása alatt szintén *i*-re változtatták a gyök hangzóját (*l* előtt *u*-ra *tetuli*: **tetali*-ból, *pepuli* **pepali*-ból; *r* előtt *e*-re *peperi peperci* **pepari* **peparci* helyett), mely változás megakadályozta a nyelvet abban, hogy az *e*-t tovább assimilálja a következő *i*-hez. Másképen volt ez *didici*-nél, hol a gyök eredetileg *i* vocalissal bírt. A további assimilatiót meggátolhatta az is, hogy a red. szótag *e*-je hangsúlyos volt s így nem egykönnyen engedett a következő *i* assimiláló hatásának.

Említettük, hogy a latinban, oszkban és umbriaiban minden

*) *H. D. Müller*, Sprachgesch. Stud. Vocalwandel durch regressive Assimilation.

arra mutat, hogy az ősitáliai verbum, a mely perfectumát reduplicatióval képezte, csakis *e*-vel reduplicálhatott. De véleményem szerint ebből az indg. reduplicátió eredeti alakjára következtetést nem vonhatunk. Ez még csak azt bizonyítja, hogy az italiai nyelvek a græco-italiai periodusban a perfectum reduplicatióját egyformán alkották a göröggel, vagy, hogy az indogermán nyelvegység utolsó időiben résztvettek abban az átalakulásban, melyen a görög s a germán nyelvek a red. vocalisát illetőleg keresztül mentek. Ez azonban indokolásra szorul s szorosan azon alapszik, a mit általában a reduplicatióról vélünk s így ezzel együtt lesz alkalmunk e dolgozat végén érinteni.

A gótban mióta a reduplicatióbeli *aí*-t rövid *ĕ*-nek tekintik, csak az okoz feltünést, hogy miért találunk *ĕ*-t *ĭ* helyett, mely más körülmények közt rendesen megfelel indg. *ĕ*-nek. Ezt a nehézséget elhárította *Kluge* azzal a föltevéssel, hogy az *i* törése *r* és *h* előtt volt oka az egész assimilatiónak. Miután ősgr. **hihald* **hihah* **rirōþ* alakokból *haíhald, haíhah, rairōþ* lett, a többi perfectumok red. vocalisa analogia utján ezekhez hasonúlt s lett *saisōk faiflōk* etc. Hogy az *r* és *h* előtti *ĕ* nem változatlan folytatása az indg. *ĕ*-nek, azt bizonyítják az ily formák, mint gót *airþins* szemben ófn. *irdīn*-nel és *garaíhtjan* szemben ószász *rihtian* ófn. *rihtan*-nal.

A mit eddig a perf. red. vocalisára nézve felhoztunk, az csak ismertetése volt a kérdés jelenlegi állásának. Annyit azonban mégis elértünk:

1. hogy nem tartjuk feltétlenül bizonyosnak ama föltevést, miszerint a red. vocalis eredetileg *e* volt, mert az indokok, melyek ennek támogatására felhozattak, megdönthetők, sőt a *tétel* elfogadása után részben az új grammatikusok által sem ismertetnek el;

2. hogy a szanszkrit reduplicáló rendszer, mely annak bizonyságaúl szolgál, hogy az indg. verbum a gyökvocalissal reduplicált, nincs kellőleg magyarázva s az analogia hatása sem fogadható el úgy s azon terjedelemben, a mint azt Osthoff a kérdés eldöntésére alkalmazta.

Másrészt azonban, ha nem fogadjuk el a görög, italiai, kelta és germán nyelvek bizonyságát arra nézve, hogy a red. voc. *e* volt, fennmaradt a kérdés:

1. hogy miképen lett ezekben a nyelvekben az *e* red. voc. általánossá?

2. hogyha nem eredeti, honnan keltezzük az átváltozást, mely négy nyelvcsaládban közös új rendszert eredményezett.

A nyelvpsychologia, s az ebből vonható a priori okoskodások szerint mint legelől láttuk, valószínűbb, hogy a verbum kezdetben a gyök ismétlésével fejezte ki az actio egy bizonyos kategoriáját, másrészt azonban a nyelvi jelenségek statisztikája ellene szól ennek az *elv*nek. Ezt az elvet megtartva, vagyis a gyök vocalismusát a red. szótag vocalisával viszonyba hozva Hübschmann s utána Kluge (Zur Gesch. d. germ. Coniug.) olyforma magyarázatot adtak, mely ugy az indo-irán, mint a görög, latin, kelta és germán reduplicatio lényegét is megfejti.

Ez a theoria körülbelöl a következő. A red. szótag jórészt visszaadta a gyök vocalisát. Csakhogy ez a repercussio a szerint különbözött, a mint a perfectum tövében a gyökhangzó normalis vagy reducált állapotban volt. Az erős perfectumi alakokban, tehát mikor a gyök in statu normali (nála: starke tiefstufe) volt, a reduplicatió a tulajdonképeni vocalicus elemet — a_1 fokozva: a_2 — (indg. *e)* adta vissza, míg a gyönge alakokban, mikor in statu reducto a sonanticus velejáró jelentkezett a gyökben, ez állott a reduplicatióban is. Tehát:

	Gyök	Erős perf.	Gyönge perf.
indg.	bha_1id —	bha_1bha_2id —	*bhihbhid* —'
«	bha_1u_2d —	$bha_1bh\acute{a}_2ud$ —	*bhubhud* —'
«	sa_1d —	$sa_1s\acute{a}_2d$ —	sa_1sa_1d —'

Egyetlen kivétel van ezen szabály alól, t. i. hogy nem csak azon *a* hangok reduplicálnak a_1 = indg. *e*-vel, melyeknek az europai nyelvekben *e* fel meg, hanem minden *a* hang. Indg. la^1mp- *) perfectuma la_1la^1mpa = gör. *λέλαμπα*. Azt hiszi tehát Kluge, hogy itt a reduplicatio vocalisának ősrégi, még indg. egyenlősítésével van dolgunk. Valószínű, hogy a hangsúlytalan red. szótagban valamennyi *a* hangot *schwa*-féle irrationalis hang helyettesített, mely legközelebb volt az *a*-hoz. Ezek szerint valamikor minden erős perfectumi alakban *e* s minden gyönge perfectumiban a gyökvocalis volt a reduplicátióban. A szanszkrit átvitte a gyönge formák kettőzetét az erősekre is, a görög az erősekét a gyöngékre is. Igy lett amabban a gyökvocalis, ebben az *e* hangzó

*) a^1 = indg. *a*.

a kettőzés állandó hangzója. Tehát nem kellene vitázni a fölött, vajjon *riréca*-e az eredeti vagy *λέλοιπα*, mert mindkettő egyformán az és nem az. A latinban hiányozván az erős pfct. törzs, csak a gyönge red. principium maradt fenn: *pupugi*, *didici* stb. Az ó-ir csak két *i* gyökből képez pfctumot: *rir* = dedit, *lil* = adhæsit; eredeti formák; *ririe*, *lilie*. Itt szintén gyönge reduplicatióval találkozunk. A germánban ellenkezőleg erős gyök és erős red. vocalis fordul elő.

Ez a theoria valóban nagyon egyszerűnek és plausibilisnek látszik, de nem kielégítő, mert nem megy vissza az indogermán nyelvközösség idejében annyira, hogy belőle minden jelenséget megfejthetnénk s nem szolgál magyarázatául a reduplicáló tőképzés egyéb formáinak, melyek az esetben, ha a két egyforma hangsuccessiót tartjuk a reduplicátió lényegének, valamennyien ebből az egy elvből magyarázandók.

(Vége köv.)

FODOR GYULA.

Spervogel. (XI. század.)

(Legrégibb német állatmesék).

Egy farkas és egy atyafi,
Leültek sakkot játszani,
Töltették rá vagyonukat.
A farkason csak kilyukadt
Ki volt, mi volt az apja :
Mikor egy borjú arra jött,
Két tornyát egy parasztért odaadta.

Egy farkas megbánva bűnét,
Klastromba felvétetni kért ;
Hogy jámborságra bírják,
A nyájat rája bizták ;
Elment ettől a kedve,
A csürhét széjjelkergeté,
S azt mondta, hogy a pap kutyája tette.

CICERO DE IMP. GN. POMPEI ISKOLAI TÁRGYALÁSA.

Több ízben foglalkozván a Pompeiana tárgyalásával a VI. osztályban, azon gondolatra jutottam, hogy tanítás közben szerzett tapasztalataimat felhasználva kiadom a beszédet, annak tárgyalásáról pedig a nyilvánosság előtt egyet-mást elmondok. Kiadásom az imént jelent meg Franklinék Jeles Irók Iskolai Tárában, most pedig röviden akarom előadni, mily módon vélem én a beszédet tárgyalandónak.

Cicero beszédje Pompeius fővezérsége érdekében népszerűségét főleg világos, átlátszó szerkezetének köszönheti, minélfogva Utasitásaink is annak a magyar rhetorikai tanítással párhuzamosan járó olvasmányát ajánlják. Ebben a tekintetben csakugyan páratlanul áll Cicero többi beszédje között, politikai és ethikai értéke azonban jóval csekélyebb. Mert bármennyire iparkodik is Cicero a római köztársaságot fenyegető veszélyt festeni és Pompeiust egyedüli mentőszellemnek feltüntetni, régóta tudjuk, hogy Lucullus távozása után korántsem állottak oly kétségbeesetten a dolgok, hogy megfelelő mennyiségű haderővel el ne lehetett volna fojtani a háborut, és csak igazat adunk a történetirónak, ki azt mondja, hogy Pompeius babérai, melyeket a Mithridates-féle háboruban szerzett, meglehetős olcsók voltak. Azon ugyan vitatkozni lehet, vajjon a Cicero által Pompeiusra halmozott dícséretet a meggyőződés heve sugalta-e, vagy csak arra szolgált-e, hogy a lovagokat és Pompeiust a szónok iránt lekenyerezze, — annyi bizonyos, hogy a Pompeiusért való határtalan lelkesedés nem egyszer izléstelenségekre és mások iránt való igazságtalanságokra ragadja Cicerót, ki ennek keserű következményeit csak később tapasztalta. Ezekből folyólag a beszéd tárgyalásánál fősúlyt a szerkezet és szónoki előadás megvilágítására fogunk fektetni, a történeti adatok felhasználásában óvatosan fogunk eljárni.

Az Utasítások szerint a VI. osztályban két-három hónapon át Livius vagy Sallustius, azután Vergiliusból egy ének, a Pompeiana, végre ismét egy ének Vergiliusból volna olvasandó. Részemről czélszerűbbnek találom, ha az I. időszakban a történetírót, a II-ban Vergilius egy énekét az iskolában, egyet kötelező (és számonkért) magánolvasmány gyanánt otthon, végre a III. időszakban a Pompeiana-t olvastatjuk. Ha a magyar (és netalán a német nyelv)

tanára a szónoki beszéd szerkezetét egy-két jeles példán bemutatta, a De imperio Cn. Pompei schémája úgyszólva magától ötlik a tanulók szemébe, kik már ekkor a rhetorikai elocutio iránt is fogékonyak. Az időbeli beosztást illetőleg felveszem, hogy a III. időszak april közepétől junius közepéig terjed, minélfogva leszámítva az év végén összefoglaló ismétlésre fordítandó két hetet és gyakorlatírásra illetőleg javításra szolgáló hat órát, a Pompeiana tárgyalására marad 30 óra. Ezen órákban az anyagot következőképen osztom be:

Már a husvéti szünidő előtt megmondja a tanár, hogy a III. időszakban Cicero De imperio Cn. Pompei beszédjét fogják olvasni és meghagyja a tanulóknak, hogy az ifjusági könyvtárban 4—5 példányban meglévő Church-féle könyvet (Római élet Cicero korában, ford. Szilasi M. Budapest, 1886) kivegyék és elolvassák, tehetősebb tanulóknak a könyv megvételét ajánlja. A III. időszak első órájában a tanár (esetleg utalva az osztályban kifüggesztett Launitz-féle Cicero-képre) kérdezi a tanulókat, mit tudnak ezen férfiuról. Alig lesz tanuló, ki egyet-mást ne tudna mondani; egy rész elolvasta a fennebb ajánlott munkát, más rész belenézett a beszéd magyarázatos kiadásának bevezetésébe, egy harmadik a világtörténelemből ismeri a Catilina-féle összeesküvés elnyomóját sat. sat. A tanár már most azon lesz, hogy a meglevő ismeretek felhasználásával határozott vonásokban vázolja a hires szónok képét, úgy azonban, hogy a tanulók ne csak életrajzi adatokat nyerjenek, hanem hogy ama mozgalmas politikai viszonyok hátteréből Cicero képe plastikusan kiváljék. Azt az eljárást, melyet jegyzetes kiadásaink irói nagyobbára követnek, hogy a bevezetésben elmondják az illető iró életét születésétől haláláig, olykor-olykor kritikai fejtegetésekkel egyik másik adatra vonatkozólag, nem tartom egyébnek mint a német jegyzetes kiadások viszonyainkhoz nem illő utánzásának. A fenn kitüzött czélt úgy érem el, hogy VI. osztálybeli tanítványaimmal elhozatom a IV. osztályban tanult világtörténelmi tankönyvet és velük együtt elolvasom a Kr. e. 100—43. év történeteit. A tankönyv rövid szavú előadásába életet öntök azáltal, hogy mindenütt Ciceróra vonatkoztatom az elbeszélt dolgokat. Megmondom, hogy mikor született, milyen családból, röviden megemlékezem neveltetéséről, majd átmegyek a Sulla és Marius-féle polgárháborúra, bemutatom az ifjú szónokot, mint kel ki Sextus Roscius pörében a sülyedt arisztokraczia ellen, ecsetelem a Sulla dictaturája alatt és után lévő állapotokat, megemlítem

Cicerónak a hivatalos pályán való emelkedését és az akkori politikai pártokkal szemben követett magatartását. Ekközben gyakran találkozunk Pompeiusszal, kinek viselt dolgaira már ez alkalommal is különös figyelmet fordítunk. A Mithridates-féle háború tárgyalását későbbre halasztva eljutunk a Catilina-féle összeesküvéshez, majd Caesar és Pompeius viszonyának bonyolodásához; következik a demagógia féktelensége, Cicero számkivettetése, Pharsalus, 44. márczius 15., Antonius, a katastropha. Készakarva hangsúlyozom mindenütt a «röviden» szót, mivel Cicero életrajzának tárgyalása oly mértékben, mint azt az író jelentősége kívánja, már csak a szükre mért időnél fogva sem lehet a VI. osztály tárgya. A kimerítő életrajz megismertetése marad a VII. osztályra, a mikor azt a levelekből vett példákkal helylyel-közzel csattanósan illusztrálni lehet. Visszatérve az előbbiekre, miután Róma történetének fennebb kijelölt évtizedein átmentünk, kiemeljük a Cicero életrajzára vonatkozó adatokat és a tanulók azokat akár csak rövid jelszók vagy évszámok alakjában lejegyzik, a tanár pedig alkalmas kérdésekkel meggyőződést szerez magának, vajjon tudják-e. Cicero munkásságáról ez alkalommal csak annyit mondunk, hogy művei szónokiak, rhetorikaiak és bölcseletiek, továbbá, hogy leveleinek gyűjteményét is birjuk. Church munkájának elolvasását a tanár immár kötelezővé teszi a tanulókra nézve, még pedig úgy, hogy az időszak folyamán egyes órákat tűz ki, melyeken bizonyos fejezetek tartalmát akár szóval, akár irásban számon kéri. Cicero életrajzának fennebb vázolt ismertetésére 3 órát szánva, rendelkezésünkre áll még 27 óra. Ha ezekből heti egy órát, azaz összesen 5 órát grammatikai tárgyalásra és stilusgyakorlatra számítok, marad a beszéd számára 22 óra, melyeknek felosztásáról most akarok szólni. (Az életrajzra szánt órákat 1, 2, 3-mal jelölöm, az órák sorozatában kihagyott szám grammatikai órát jelent).

A 4. órában a tanár a beszéd I. fejezetére vonatkozó jegyzeteket kérdezi a tanulóktól, még pedig először a nyelvieket (a praeparatióval egyetemben), azután pedig a tárgyiakat, majd pedig az egész fejezetet lefordíttatja. Miután lefordították, a tartalmat három szempontból csoportosítják: 1. A szónok. 2. A szinhely és közönség. 3. A beszéd tárgya. Az első pont alatt a tanulók megjegyzik: M. Tullius Cicero, prætor urbanus 66-ban, homo novus, első kisérlete a politikai szónoklat terén. A 2-ra vonatkozólag feljegyzik: Forum Romanum, rostra, populus (Quirites); a 3-ra vonatkozólag: Cn.

Pompeius. Magától értetődik, hogy a most idézett vezérszavak épen csak segítő eszközök az emlékezet számára, az összefoglalás befejeztével a tanulónak az 1. pontot p. o. igy kell mondania: A szónok M. Tullius Cicero, ki akkor, midőn a beszédet mondta, (66. Kr. e.) 40 éves korában, prætor urbanus volt, Lovagrendi családból származván, eddigi hivatalait védő és vádló minőségében kifejtett fáradhatatlan tevékenységének köszönhette, politikai ügyben ez volt első beszéde. A következő órára (6.) feladom az I. fejezet ismétlő fordítását és a beszédhez való bevezetés azon részét, mely a Mithridates-féle háborúk történetét adja Lucullus hadvezérségéig, (kiadásomban a bevezetés 1.—6. §-a), azonfelül természetesen a II. fejezetből való præparálást és jegyzeteket. Ne gondolja senki, hogy ezen leczkével a tanuló túlterhelve volna. Nem tartok oly bevezetéseket szem előtt, melyekben a keleti háború Halm-Richter kiadása módjára töviről hegyéig van elmondva, hanem olyat, mely csak a főbb mozzanatokat emeli ki. Továbbá nem kivánom a tanulótól, hogy akár azt a rövid bevezetést is elrecitálja nekem, hanem néhány kérdéssel átvezetem az adatok tömkelegén. A 6. órában ugyanis azt kérdezem a tanulótól, mielőtt még a præparatiot és jegyzeteket kihallgatnám: Kivel viseltek a rómaiak Kr. e. 66. elején Keleten háborút? Mely tartományokban folyt a háború? Ki volt akkor a rómaiak vezére? Ha erre megfelelt, a részletekre nem terjeszkedem, hanem lefordíttatom a fejezetet, főtekintettel arra, hogy a tanuló a 6. §-ban foglalt divisiót és subdivisiót emlékezetébe vésse. A 7. órára leczkéül föladom *a)* a bevezetést ujólagos átolvasás végett, *b)* a 6. §-t emlézésül, *c.)* a III. fejezetet előkészületül. A 7. órában a tanulók a bevezetésben olvasottak alapján elmondják az I. és II. pontosi háború történetét (Bevezetés 1.—7. §.), különösen pedig Sulla és Murena viselt dolgait. (Magától értetődik, hogy a pontosi háborúk vázolásánál a térkép is szerepel.) A következő fejezetekben semmi olyan nincsen, mi különös tárgyalást igényelne, a jegyzetek mindenütt megadják a kellő felvilágositást, azért annyit jegyzek meg, hogy a IV.—VII. fejezetet 4 óra alatt (8—12) elvégezhetőnek gondolom. Emlézésre feladnám a *Maiores — posse* szók közötti részét az V. fejezetnek, mint az *a minore* argumentatio szép példáját.

A most következő fejezeteket (VIII. IX.), mivel Lucullus ócsárlására irányzott tendencziájuk mellett semmi nevezetest sem tartalmaznak, az iskolai olvasmány mellőzheti, úgy azonban, hogy a

tanulók otthon olvassák el azokat, miről a tanár részint tartalom-kérdezés, részint egyes részek fordíttatása által meggyőződést szerez magának. Egyszersmind feladja átolvasás végett a bevezetésnek az armeniai háborúra vonatkozó részét, végül pedig összefoglaló ismétlést tart következő szempontokkal: 1. Kisázsia birtokviszonyai a Mithridates-féle háborúk elején. 2. Római hadvezérek időrendi sorozatban. 3. Csaták időrendi sorozatban. 4. A Mithridates-féle háborúk világtörténelmi jelentősége. (Bevezetés 1—8. §.) Ezen összefoglalásból a tanulók ismét rövid feljegyzéseket csinálnak.

A 13. órában sorra kerül a X. fejezet, melyben a szónok Pompeiusra tér át. A tanár átolvasás végett feladja a bevezetés azon részét, mely Pompeiusról szól (9. 10. §.), a kihallgatásnál azonban csak ezeket kérdi: Hol volt akkoriban Pompeius és milyen minőségben? Mely diadalának köszönhette nagy hirnevét és népszerűségét? Egyéb viszonyokra vonatkozólag a most következő fejezetek gazdag anyagot nyújtanak, melyet a jegyzetek eléggé felvilágosítanak. Egyébiránt a szokott módon elvégezhető a 13.—21. órában a X.—XVI. fejezet; emlézésül ajánlanám a 29. és 30. §-t a hadvezérnél megkivántató tulajdonságokról szóló sententia és a testis-szel bevezetett classicus anaphora miatt. A 22. órát a Pompeiusra vonatkozó adatok összefoglalására fordítjuk, melyeket eddig a beszéd és a jegyzetek szétszórva nyujtottak. Ez pedig következő szempontok szerint történik: 1. Pompeius származása. 2. Pályája (a főbb mozzanatokat maga Cicero jelzi a 28. §-ban, midőn ama háborúkat felsorolja, melyekben Pompeius résztvett.) 3. Személyes tulajdonságai. A főbb vezérszavak, évszámok lejegyeztetnek. A 23.—29. órában olvasható a XVII., XVIII., XX., XXI., XXII., XXIII., XXIV. fejezet és evvel a beszéd olvasmánya be van fejezve. A 23. órára a tanár a bevezetés azon részét adja fel, mely a Manilius-féle törvényjavaslat elleneiről szól (Bevezetés 11. 12. §.). A kihallgatásnál a kérdések következők lesznek: 1. Mely párt volt az, mely Pomp. fővezérségét ellenezte? 2. Kik voltak vezérférfiai? Nem volt-e az káros hatással a köztársaságra, hogy egyes embernek évekre terjedő imperiumot adtak? (A XIX. fejezetet körmönfont okoskodásával egészen kihagyandónak vélem.)

A grammatikai tárgyalásokra szánt órákban (5., 10., 15., 20., 25.) az olvasmány formai tekintetben nyer feldolgozást, még pedig következő módon: A megelőző négy-négy órában elvégzett fejezeteknek megfelelő és a tanár által tollba mondott szöveget lefordítanak

a tanulók magyarból latinra. Példa gyanánt a következő thémákat említem: I. Mithridates. II. Cn. Pompeius életrajza. III. A jó hadvezér tulajdonságai. IV. Hogy osztotta fel Cicero Cn. Pompeius fővezérségéről szóló beszédét? Ezen kivül a beszédben előfordúló és a jegyzetekben megmagyarázott mondattani sajátságok beszéltetnek meg, még pedig úgy, hogy a tanulók a jegyzetekben netalán idézett syntaktikai szabályokat átismétlik, végre, a mi fő, a jegyzetfüzet külön részében a beszéd schémáját állapítják meg, még pedig fokozatosan az olvasmányban tett előhaladás szerint és lehetőleg részletesen. Ugyancsak a füzet ezen részében gyűjtik a tanulók az előforduló rhetorikai tropusokat és figurákat. Az utolsó (30.) óra az olvasmány áttekintésének van szentelve. A bevezetés minden részét a tanulók kellőleg megértették. Róma kül- és belügyi viszonyai 66. elején tisztán vannak szemök előtt, a szónok személyiségét ismerik, úgy hogy általános összefoglaló kérdéseinkre nagyobbára helyesen fognak felelni. Ez alkalommal megmondjuk nekik, bár a legtöbben már úgy is tudják, mily sikere volt Cicero föllépésének, és hogyan végződött a Mithridates-féle háború. (Bev. 13. §.) Az óra második felében elmondatjuk velük a beszédnek szerkezetét, utalva arra, mily remekművel ismerkedtek meg mostan, minek illusztracziójául valamely jobb tanulóval lefordíttatjuk Fronto rhetor ismeretes nyilatkozatát ezen beszédről. A betéve megtanúlt részek egyik másikának elszavalása befejezi az órát.

Az órabeosztás átnézete. (A vastag számjegyekkel nyomatott órák stilisztikaiak.) 1., 2., 3 óra Cicero és kora; 4. óra I. fejezet; **5**; 6. II. Az I. és II. pontosi háború; 7. III; 8. IV; 9. V; **10**; 11. VI; 12. VII. Lucullus; 13. X. Cn. Pompeius; 14. XI; **15**; 16. XII; 17. XIII; 18. XIV; 19, XV; **20**; 21. XVI; 22. Cn. Pompeius életrajza; 23. XVII. Az oppositio; 24. XVIII.; **25**; 26. XX; 27. XXI; 28. XXII—XXIII 29. XXIV. 30. Általános összefoglalás.

Emlézésűl: De imp. Cn. Pompei 6. §. 11. §. köz. és 12. §. eleje, 29. 30. §.

Beszterczebánya. Dr. KELETI VINCZE.

A CLASSICUS ÓKOR ISMERTETÉSE GYMNASIUMAINKBAN.

II.

A philologus feladata a felső osztályokban körülbelül ez volna: alapos nyelvi ismeretek segítségével tisztán megértetni a classicus ókor kiválóbb irodalmi műveit gondolattartalom és műalak tekintetében, továbbá pedig az olvasmánynyal kapcsolatban, az alsóbb osztályokban tanultak felhasználásával, mind behatóbbá tenni ama kor minden oldalú, kivált pedig műveltségtörténeti méltatását.

E feladatot természetesen csak akkor érhetjük el, ha mindenekelőtt az olvasmány terjedelme minél nagyobb lesz. De tartalmára és tárgyi fejtegetésére is az eddiginél nagyobb súlyt kell fektetni s végre tervszerűen odatörekedni, hogy az egy-egy osztályban elért eredmény kellően megszilárdíttassék s biztosíttassék, és így a philologiai tanítás gyümölcse a tanuló állandó birtokává is váljék.

A mi először az olvasmány terjedelmét illeti, nem lehet tagadni, hogy nálunk a viszonyok nem épen kedvezők. Liviusból, mint Pirchala Imre statisztikailag kimutatta (Tanáregy. közl. 1886/7. 216. l.), a magyar gymnasiumokban átlag egy könyvnél többet nem olvasnak, Sallustius Jugurthájából 50—60 fejezetet, Ciceróból 3—4 kisebb beszédet (néhol néhány levelet), Vergilius Aeneiséből 2—3 éneket, Tacitusból egy könyvet, Horatiusból elég bő szemelvényeket. Hozzá lehet tenni, hogy Xenophonból néhány fejezetet, Homerosból 3—4 éneket, Herodotosból valamit, Platóból egy dialogust. Hogy tisztán ennyi olvasmányra és az ott közvetlenül érintettekre szorítkozva bajos lesz az egyes művek jelentőségét és compositióját eléggé méltatni, az írók egyéniségét és a tárgyalt kor szellemét, továbbá az ókor sokféle viszonyait kellően megvilágítani, hosszabb bizonyításra nem szorúl. Hozzá járul, hogy elsőrangú írókat s épen az antik szellem jellemző képviselőit egyáltalán nem olvassák. Csak Sophoklest említem, a görög classicismus e mintaképét, továbbá Demosthenest, a hatalmas erejű és magasztos komolyságú szónokot.

Tehát az olvasmány mennyisége tényleg nem épen kielégítő. Erőnket megfeszítve valamivel többre is vihetjük ugyan, tetemesen többre azonban a rendes körülmények közt és a jelenleg rendelke-

zésre álló eszközökkel aligha. A görögről nem akarok beszélni, mert görög olvasmányról valóban csak a VII. és VIII. osztályban lehet szó s még ott is a nyelvi nehézségek igen érezhető akadályt képeznek. A latinnál pedig tömérdek időt az érettségi vizsgálat miatt nagyon is hangsúlyozott stilusgyakorlatok vesznek igénybe, a heti 6 órából minden bizonynyal kettőt. Ha már most pl. Vergiliusra a VI. és VII. osztályban összesen hat hónapot számítunk, akkor a reá fordítható összes óraszám 92. Ebből legkevesebb 10—10 óra összefoglaló ismétlésre és az ismeretek rendszeresítésére szükséges. Ha tehát a megmaradt 72 órában pl. az Aeneis 2., 4. és 6. énekét teljesen el akarjuk végezni, óránkint 34—35 új verssel kell megküzdenünk. Hát megengedi-e ezt, kérdem, az idő csak physikailag is, feltéve természetesen, hogy a tanulók mindannyiszor a múlt órában hallottakról is számot adnak, és hogy a tanár a nyelvi és tárgyi alaposságot komolyan veszi? — Látni való, mily kevéssé igazságosak gyakran az olvasmány kisebb mennyisége miatt gymnasiumaink ellen emelt vádak. Hogy a német gymnasiumokban aránytalanúl többet olvasnak, nem csoda. Mert míg nálunk a latinra hetenkint 48, a görögre 19 órát fordítunk, addig Szászországban a heti óraszám 78 és 40, Poroszországban 77 és 40, Bajorhonban 73 és 36, Würtembergben 102 és 42. Ausztriában hetenkint 50 óra esik a latinra, s mégis a méltányosan megkivánható olvasmány köre, mint azt egy igen tapasztalt tanférfiu, Biehl Vilmos igazgató kimérni iparkodik, a mienknél nem sokkal nagyobb. (V. ö. Kummer, Stimmen über den österr. Gymnasiallehrplan, 34. l.)

Ha tehát, mint látjuk, nehezen is megy a dolog, mégis arra, hogy többet olvassunk, határozottan és minden erővel törekedni kell. Az erre ajánlott módok és eszközök közül a legtöbbet bizonyára már most is széltében alkalmazzák. Ilyen pl. a methodikus útmutatás a helyes és időt kimélő készüléshez, nagyobb nehézségeknek az iskolában való előleges és ügyes eloszlatása, a házi készülést megkönnyítő czélszerű jegyzetes kiadások, esetleg speciális szótárak használata. Különös figyelemre méltó a gyorsított és az ex tempore való olvasás, kivált könnyebb helyeken és ha a tanulók az illető auctorba már beleélték magukat. Legajánlatosabb és legczélravezetőbb mindenesetre a helyesen vezetett, általánosan kötelező magánolvasmány írásbeli készüléssel és időnkinti referálással.

Minderről utasításaink, még inkább pedig az osztrák gymnasiumok utasításai igen tanulságos módon értekeznek.

Feltétlenül ajánlani azonban és a czélhoz biztosan vezető eszköz gyanánt odaállítani akár a gyorsított és ex tempore való olvasást, akár pedig a magánolvasmányt még sem lehet. Mindkettő a legnagyobb körültekintést igényli. Mert mindkettő a tanár csak csekély elnézése mellett is talán több kárral, mint haszonnal jár, a mennyiben könnyen fölületességgel és felszinességgel párosúl, a midőn azután többé nem a szellemi fegyelem észélesítő és szívnemesítő eszközei. Azonfölül az általánosan kötelező magánolvasmány nem egyszer, kivált gyengébb tanulóknál, csakugyan túlterhelést is okozhat.

Legradicálisabb eszköz az volna, ha a két felső osztályban a latin stilusgyakorlatokat jobban háttérbe szorítanók. Az így fenmaradt időt a classicusok behatóbb olvasására és tökéletesebb méltatására és evvel együtt az ókor kiterjedtebb ismertetésére lehetne fordítani. Jól tudom, hogy evvel sok philologus szemében blasphemiát mondtam. De ideje már egyszer őszintének lenni és nyiltan bevallani, hogy a mi körülményeink közt a legfelsőbb osztályokban az úgynevezett stilusgyakorlatok haszna felette csekély és hogy az a ráfordított idővel arányban nem áll. Igazi latinos irályra köztudomás szerint gymnasiumainkban úgy sem lehet már vinni a dolgot, a mire különben szükség sincs. Csak durva alak- és mondattani hibák ne legyenek az érettségi dolgozatokban, a szigorúbb stilisztika szempontjából úgy sem meri azokat senki megbirálni. Bátran állíthatni, hogy latin stilusbeli ügyesség dolgában a VII. és VIII. oszt. tanuló komoly haladást alig tesz. Van ennek több oka. Így egyebek közt, hogy e korban a tanuló ösztönszerűleg az anyanyelvben való tökéletesedés felé tör, mely ösztön benne az idegen, kivált holt nyelv iránti érzéket és buzgalmat mindjobban eltompítja és elnyomja. Magyarból latinra fordítani főleg az alsó és közép osztályokban kivánatos, és pedig itt a grammatikai szabályok és a szókincs biztosabb elsajátítása czéljából. Azontúl az anyanyelvbeli ügyesség a főczél, melynek szolgálatába még a classicus olvasmánynak is szegődnie kell. Az elme alaki képzése és a latin nyelv elég alapos ismerete ez által nincs veszélyeztetve. Ellenkezőleg! Latin szöveget helyesen és szabatosan, híven és tetszetősen magyarra fordítani nem csak nem könnyű, hanem határozottan sok szellemi energiát igénylő és nagy haszonnal járó munka. S ezáltal

még azon előnyöket sem áldozzuk fel, melyek a szótári, nyelvtani és stilisztikai szigorral és akribiával járnak. A jó fordítónak mindkét nyelv szellemét és eszközeit ismernie kell. Áttekintést kell szereznie a mondat szétszórt elemei felett. Mindkét nyelvet illetőleg tiszta belátással kell bírnia a beszédrészek sajátságaiba és a nem mindig congruáló tropusok használatába. Jól kell ismernie mindkét téren a mondatalkotás architektonikáját, a körmondatok szerkezetét és az összes stilisztikai műapparatust. A stilisztikának e szerint nem az volna feladata, tanítani, hogyan kell latinul írni, hanem hogyan kell helyesen latinból magyarra fordítani. S ez nézetem szerint a jelenlegi studiumnál sokkal éltetőbb és termékenyebb volna. Mindenesetre így vagy amúgy fontolóra kellene venni a dolgot, mert a jelenlegi latin dadogás tarthatatlan.

A tanulók magánolvasmányának pedig tulajdonképen tisztán kitünő fordítások alapos és beható (mondanám philologiai) tanulmányozására kellene szorítkozni. Ily módon a kiválóbb műveket, Vergilius Aeneisét, Homeros két eposzát stb. egészen lehetne olvastatni, s így csakugyan lehetséges volna egyes írók «teljes ismerete, tudatos felfogása, történeti és æsthetikai méltatása». Egyes jó fordítások már most is vannak és a jó fordításokból czélszerűen commentált iskolai kiadásokat kellene rendezni.

Ennyi, a mi az olvasmány terjedelmével áll összefüggésben Ép oly fontos azonban a másik követelmény, hogy t. i. az olvasmány tartalmára és tárgyi megbeszélésére nagyobb súlyt fektessünk. Minél magasabb az osztály, annál jobban háttérbe szorúl a dolog tisztán formai és előtérbe lép realis-humanus oldala. A philologiai tanítás felfelé természetszerűleg mindjobban irodalmi és culturtörténeti tanulmánynyá lesz. A modern ember számos politikai és társadalmi problemával áll szemben, és az ezek iránt való érzéket legjobban az ókor tanulmányozása alkalmas ébreszteni és fejleszteni, mely korban e problemák még nem oly összetettek és szövevényesek, hanem egyszerűbbek, áttekinthetőbbek s így az ifjú lélekre nézve érthetőbbek és vonzóbbak.

Hogyan lehet osztályról osztályra az ókori realiákat legczélszerűbben beosztani és egyes dolgokról szemléltetés által plasztikus képet nyerni, arról később lesz szó. Itt egyelőre csak a tisztán psychologiai úton elérhető úgynevezett belső szemléltetésről akarok röviden megemlékezni. (L. erre és egyébre vonatkozólag Altenburg «Didaktische Studien» czímű szép fejtegetéseit Fleckeisen évköny-

veinek 1877. évfolyamában.) Ezt legjobban úgy érjük el, ha meg nem szününk alkalmilag az ismert képzeteket felidézni és segítségül híni, kellő helyen a körülöttünk levő világra utalni és a modern élettel párhuzamot vonni. Sajátságos, mennyire hiányzik gyakran tanulóinkban a classicusban említett egészen mindennapi és közönséges tünemények valódiságának és realitásának érzete. «Mintha csak azért kellene a dolognak egészen másnak lennie, mert classicusban áll; mintha az a hó, mely Xenophon katonáit vakitotta és melyben lovaik megakadnak, nem volna egészen olyan hó, mint a mai, hanem amolyan «tudományos» hó s mintha a rétek, fák, kertek stb. sem volnának olyanok, mint minálunk». E lelki szemmel való szemléltetést az olvasmánynál soha sem szabad szem elől téveszteni.

Kiváló fontosságú a harmadik követelmény is, hogy nemcsak a nyelvi ismereteket, hanem az olvasmány gondolati és realis tartalmát illetőleg is az egy-egy osztályban elért eredmény a tanuló oly állandó birtokává váljék, melyre a következő osztályokban biztosan építeni lehessen. Ez ellen, mint már értekezésem első részében is érintettem, gymnasiumaink leginkább vétenek. Ez a gymnasiumi oktatás majdnem leggyengébben kezelt része. Mintha a «repetitio est mater studiorum» elve egynémelyik philologusra nézve nem is léteznék. Nem gondolják meg eléggé, hogy az olvasmány közben szerzett benyomások, az e körbe tartozó sokféle és gyakran belső összefüggés nélküli, csak úgy alkalom adtán szerzett tudás sokkal nehezebben tartható meg és sokkal hamarább illan el, mint a rendszeres tanítás útján nyert ismeretanyag. (Instructionen für den Unterricht an den Gymnasien in Österreich, 28. l.) Nem veszik eléggé figyelembe, hogy az egyes dolog, bármily gondosan magyaráztuk és fejtegettük is azt, tisztán és tökéletesen megérthetővé csak akkor lesz, ha végre mint az egésznek részét, az egésznek világában is bemutatjuk. Csak így keletkezhetnek eleven hatású, belsőleg összefüggő és jól kikerekített ismeretcsoportok. Tehát alaposan ismételni kell kellő átgondolással, bizonyos szempontok szerinti csoportosítással és összehasonlítással óránkint, önálló egységes részletek és az egész befejezése után. Az érettségi vizsgálaton pedig a felső osztályok munkáját számon kell kérni.

Hátra van még a már említett második követelmény kiegészítéseül kimutatni, miképen lehetne a reáliák elég terjedelmes anyagát az egyes osztályok szerint kellően és czélszerűen elosztani,

alkalmazkodva az olvasmány tartalmához és igényeihez, kiszemelve mindenütt a lényegesebb dolgokat és, a mennyire lehet, úgy elrendezve azokat, hogy az előbbi osztály ismeretköre a következőben bővíttessék és kiegészíttessék.

E czélra a tanuló «Collectanea» czímmel könyvszerűleg kötött füzetet tart, melyet az V. osztálytól a VIII-ig folytatólagosan végig használ. E füzetet tíz részre osztja a következő felírásokkal: alkotmány, közigazgatás, hadügy, vallás, pénzügy, nyilvános élet, topographia és ház, magánélet, művészet, irodalom. E füzet illető rovatába írja be a tanuló óráról órára, rendesen az iskolában és a tanár útmutatása mellett, preczíz rövidséggel és jelszóval ellátva, az olvasmány alkalmával adott tárgyi magyarázatokat. Pl. a Livius 22. könyvének 1. fejezetében előforduló «hostiæ maiores» szóhoz fűzött megjegyzést a vallás rovatába fogja írni «(áldozat XXII. 1.)» jelszóval. Ha a tanár valamely nagyobb rész befejeztével ismétlést tart, természetesen az összes jegyzetekre is figyelemmel lesz. De a jegyzetek ily alakban elég darabosak és hiányosak lesznek arra, hogy mindenről összefüggőbb, kerekded képet lehessen kapni. — Ily képekre azonban határozottan szükség van. Minthogy tíz teljes képet adni egy osztályban egy vagy két auctor mellett lehetetlen, az összefoglalásoknál az egyik osztályban a régiségek egyik, a másikban a régiségek más részére leszünk kiváló tekintettel s ezt a részt kibővítjük mindjárt azzal is, mire gondos összeállítás alapján előreláthatólag a hátralevő osztályokban még szükség lesz. Így minden egyes osztálynak külön-külön feladat jut, a gymnasiumi cursus végén pedig a tanuló egy teljesen befejezett s összefüggő egésznek birtokában lesz.

Az anyag czélszerű és megfelelő elrendezése czéljából a gymnasiumban előforduló latin classicusoknak leginkább olvastatni szokott műveit, illetőleg részleteit sorban átvettem, kijegyezve onnan és az említett tíz rovat szerint elosztva a régiségekre vonatkozó összes kifejezéseket. A görög régiségekre vonatkozó terv készítése, ide nem számítva a plastika elemeit, más alkalomra marad. Főleg jegyzeteim segítségével a következő tervezetet készítettem.

Az V. osztályban, hol tantervünk szerint csaknem kizárólag Liviust olvassák, ez olvasmánynyal kapcsolatban, illetőleg befejeztével áttekintést kell nyújtani a római alkotmány fejlődése felett különösen a Gracchusokig. Ezt, ha az alkotmányos harczot tárgyaló könyvekből olvastatunk alkalmas szemelvényeket, ezek kiséretében

lehet tenni, különben pedig felhasználva a IV. osztályban tanultakat rövid bevezetésképen. Az államszerkezetet illetőleg világos képet kell nyerni az államhatalom legfőbb képviselőiről: a senatusról, comitiákról, a magistratusok közül a consulatusról és az interrex mellett a dictaturáról.*) A vallásügy köréből ismertetni kell a rómaiak vallási nézeteit s azok átalakulását, továbbá mind-

*) *Senatus.* Numerus, lectio, patres conscripti, pedarii, senatorius ordo princeps senatus, s. vocare (cogere), s. habere, locus s. habendi (templum, curia Hostilia), tempus s. habendi, referre rem ad senatum, rogare sententiam (consulere senatum, patres), frequens s., censere (sententiam dicere, ferre), sententiis variatur, pronuntiare sententias, discessionem facere, pedibus ire in sententiam, dimittere senatum, s. consultum, s. decretum, s. auctoritas, insignia. Hatáskör: főfelügyelet a vallásügyre (consulere patres de religione, de supplicationibus referre), pénzügyre, provinciák ügyére (provinciam decernere, dare, nominare consulibus), külügy (senatus datur, legatos introducere), törvényhozásra és választásokra befolyás (auctoritas deest rogationi, in auctoritate s. esse, patres auctores fiunt, senatus populusque Romanus), fenyítő hatalom (quæstio decernitur a senatu).

Népgyülés. Comitia, contio (in foro), concilium; dies comitiales. — Comitia curiata. — Comitia centuriata, comitia edicere, auspicia, c. auspiciis prohibere (impedire) et vitiare, dilatio comitiorum (alio die), nuntiare debet non comitiis habitis, sed priusquam haberentur, c. habere (perficere), comitiis præesse, extra pomerium (campus Martius, septa), comitiorum precatio; — contionem dare, legem suadere, dissuadere, non renuntiari; — rogare (consulere) populum (comitia), velitis iubeatis, suffragium, centuria prærogativa, centuriæ primo vocatæ, c. jure vocatæ, A (antiquo abrogoque), U. R. (uti rogas), A (absolvo), C (condemno), punctum ferre, diribitio, renuntiatio, legem perferre, differre, comitia (exercitum) dimittere; — ambitio candidati, deductores, sectatores, prensatio, nomenclator, comitia consularia; — hatalomkör. — Comitia tributa.

Magistratus. M. ordinarii et extraordinarii, curules non curules, maiores et minores, honores, auspicia, ingenuitas, suo anno, certus ordo, nomen profiteri, competitores, m. per leges capere, designati m., inire m., abdicare se magistratu, imperium et potestas, obnuntiatio, intercessio, prorogatio.

Consulatus. C. petere, comitia consularia, creatio, renuntiatio (declaratio), vitiosus consul, c. designati, consulatu se abdicare, collegam creare (subrogare), consul suffectus, c. inire (fasces corripere), insignia: lictores cum fascibus, toga prætexta, sella curulis, provincias sortiri, accipere, pr. comparare inter se, imperium militare, imperium maius (vocatio, prensio, multæ dictio, edictum), imperium prorogatur, ius vitæ necisque, videant consules, consul obnuntiat consuli, consularis, proconsul.

Dictatura. Magistratus extraordinarius, dictatorem dicere, magister equitum dicitur, imperium semestre, insignia: 24 lictores cum fascibus et securibus, toga prætexta, sella curulis, vitiosus dictator.

azt, a mi az államkormányzattal szorosabb összefüggésben van: a főbb papi collegiumokat, szent helyeket, napokat és ünnepeket, imákat és könyörgéseket, áldozatokat és fogadalmakat.[1]) A hadügyet is kell említeni, és pedig úgy, a mint az Mariusig fejlődött: a legiót a négy fegyvernemmel és a manipulusrendszert, a háromsoru csatarendet, a tábori jelvényeket, a hadvezetést és tiszteket, a katonaszedést, tábort, menetrendet, ostromló eszközöket és gépeket, katonai jutalmakat és a hajóhadat.[2])

A VI. osztályban Sallustius olvasásához ismétlő áttekintés csatlakozik a római alkotmány fejlődése felett, folytatva és kiegészítve azt a köztársaság végeig. Azonkívül az államhatalom legfőbb képviselőiről tanultak ismétlésével bővebben kell ismertetni a nép-

---

[1]) *Vallásügy.* Collegium pontificum, pontifex maximus (pontificia minora s. scribæ pontificis), iuris divini et humani notio, prodigia procurare, piacula instaurare, inexpiabiles religiones, fasti, annales pontificum. — Collegium augurum, insignia: trabea, lituus; ius augurum, libri augurales, disciplina auguralis, spectionem habent magistratus, nuntiationem augures, decreta (responsa augurum), signa ex cælo, ex avibus, ex tripudiis (pulli addicunt auguri), ex quadrupedibus, ex diris, lituo templum capere, dextræ et sinistræ aves, vitium in auspiciis, augur obnuntiat auguri, caput pecudis saxo elidit augur. — Haruspices, ars fulguratoria (puteal, bidental), extispicina. — Collegium X(XV) virorum, libris Sibyllinis inspiciendis — Virgines Vestales — Flamines Iovis, Martis, Quirini — Salii, Fratres Arvales. Fetiales, Luperci. — Templum, ædes, ædicula, cella, sacrarium, aræ, altaria, foci. — Dies fasti et nefasti, feriæ Latinæ, Lupercalia, Feralia, Terminalia, Quinquatrus, Lemuria. — Preces, precatio, imploratio, supplicatio. — Sacrificia, victimæ, hostiæ, hostiæ maiores, hostiæ lactantes, albæ hostiæ, sacrificium novendiale, suovetaurilia, lustratio populi (urbis), sacrificia extraordinaria, vota (pl. signum Martis, fulmen aureum Iovis, ex argento dona) exsolvere, ver sacrum.

[2]) *Hadügy.* Legio; hastati, principes, triarii, velites; milites gravis armaturæ: sisak, scutum, lorica, gladius, pilum; milites levis armaturæ: galea, gladius, parma, hastæ velitares (missilia) — Manipuli et centuriæ, signum militum — Equites (turmæ): cassis, parma, ocreæ, lorica, hosszú kard, hasta — Sagittarii et funditores — Acies, prima signa, pro signis antesignani, signa. — Consul cum quæstoribus et legatis, dictator cum magistro equitum et legatis, tribuni militum, centuriones, c. primipilus. — Legiones scribere, dilectus, sacramentum. — Castra, viæ, portæ, prætorium, tentoria, excubiæ et vigiliæ. — Agmen, agmen quadratum, orbis, testudo. Ballista, catapulta, aries, testudo, turris, vineæ, fossa, agger — Imperator, supplicationes, ovatio, triumphus. — Longa navis, triremis, quinqueremis, milites classici, navis prætoria.

tribunatust, præturát, censurát, a két ædilitast, quæsturát és érinteni a kisebb magistratusokat és a magistratusok szolgáit.[1]) — A másik feladat újból átvenni az V. osztályban a hadügyről mondottakat és hozzáfűzni a Marius óta a köztársaság végeig történt főbb változásokat, nevezetesen a mi a legio összeállítását és az új hadi taktikát illeti.[2])

Vergilius olvasása mellett a vallásügyi ismeretek újból emlékezetbe idéztetnek, különösen hangsúlyozva azt, mi az imával, áldozattal és más jámbor cselekvésekkel összefügg. Alkalom lesz a temetési szertartásokról, esetleg a túlvilági életről is szólni. A főteendő a mythologia főbb részleteinek recapitulálása.

Végre Cicero (De imperio Cn. P.) olvasásával összefüggésben, hozzá véve az V. osztályban előfordultakat is, röviden tárgyaltatik a római pénzügy a köztársasági korban: az állam jövedelmei és kiadásai, a kezelés és a főbb pénznemek.[3])

---

[1]) *Tribunatus.* Szám, választás, tribunus designatus, suffectus, sacrosancta (tribunicia) potestas; ius auxilii, ius agendi cum plebe (concilium plebis), ius prensionis, ius agendi cum populo (in comitiis tributis); diem dicere; ius cum patribus agendi (veto), intercessio, decretum pro collegio, subsellia, seditiones tribuniciæ.

Praetura. Magistratus maior cum imperio, prætor urbanus (urbana iurisdictio, cura ludorum), prætor peregrinus (peregrina iurisdictio) tribunal in foro, edictum, ius prætorium, quæstiones perpetuæ elnökei, proprætor, imperium, insignia: lictores, toga prætexta, sella curulis.

Censura. Sine imperio, censum agere, tabulæ censoriæ, lectio senatus, recognitio equitum, regimen morum, nota censoria, senatu movere, equum adimere, tribu movere, in Cæritum tabulas referre, urbis tecta, templa, vias, aquas, ærarii vectigalia tueri, lustrum facere (condere), lustratio populi.

Duae aedilitates. Aedilis curulis (sella curulis, toga prætexta), cura ludorum, cura urbis (cura operum publicorum, rendőrségi teendők). — Aedilis plebis.

Quaestura. Magistratus minor, quæstores urbani (ærarii), quæstores provinciales (quæstor additur, quæstor imperatorius), quæstor pro prætore.

[2]) *Hadügy* (II). Zsoldos sereg. Legiones et auxilia, dilectus per conquisitores, legiones vernaculæ, sacramentum egész szolgálati időre. Hastati, principes, triarii egyenlők, triplex acies; legio = 10 cohortes (30 manipuli, 60 centuriæ), aquila, equites auxiliarii (præfectus equitum), cohors prætoria, cohortes auxiliares: funditores, sagittarii, cohortes cetratæ, scutatæ.

[3]) *Pénzügy.* Vectigalia (ager vectigalis), tributum ex censu, vicesima manumissionum, később stipendia, decumæ, portoria, scriptura, bona damnatorum, multæ et manubiæ. — Kiadás (vallásügy, nyilvános építkezés,

A VII. osztályban Cicero a főauctor. Itt összegezni és bővíteni lehet először mindazt, a mi a római birodalomnak a köztársasági korban való szervezetére és közigazgatására nézve a Collectaneákban található. Így Italia, a municipiumok, coloniák és szövetséges városok, a provinciák és azok közigazgatása.[1]) Cicero iratai nagyon alkalmasak továbbá arra is, hogy a rómaiak nyilvános életét eleven rajzokban általában bemutassuk, körülbelül úgy, mint az Wilkins — Keleti római régiségeinek V. fejezetében található. Már ismétléskép előfordulnak itt a népgyűlések, választások, korteskedés és szavazás. Hozzájárulnak a forumi élet festésénél a iudicia publica et privata,[2]) továbbá a nyilvános játékok: circus, színház,

---

sereg, állami szolgák, gabonaosztogatás). — Senatus, censor, quæstor, ærarium Saturni (ærarium sanctius), vectigalia locare (redimere), societates publicanorum. — Pecunia, as (æs grave), denarius (quadrigatus, bigatus), quinarius, sestertius, aureus n.

[1]) *Szervezet és közigazgatás.* Italia; pagi, vici, castellæ et castra (magistri, ædiles), fora (conciliabula); municipia (conubium et commercium), civitas sine suffragio et cum suffragio,, comitia, dictator (pl. Lanuviumban) v. prætores, duo ædiles, később duo viri v. quattuorviri iuri dicundo, ædiles, sacerdotes pl. flamen Lanuvii, decuriones (decem primi) = senatus; coloniæ civium Romanorum (civitas cum suffragio et iure honorum); civitates fœderatæ, coloniæ Latinæ (socii nomenque Latinum). — Provinciæ. In provinciæ formam redigere (lex), ager publicus, provinciæ prætoriæ (prætor, 149 óta proprætor cum imperio), provinciæ consulares (proconsul cum imperio), sortitio (comparatio) provinciæ, senatus decernit (nominat) provincias, senatus ornat provinciam, legati pro prætore, quæstor, cohors prætoris (consulis), cohors amicorum (comites), apparitores, votis nuncupatis cum paludamento Roma proficisci, edictum provinciale, imperium, iurisdictio (conventus), stipendia, publicani, decedere de provincia, repetundæ; civitates fœderatæ, civitates immunes et liberæ, civitates stipendiariæ.

[2]) *Iudicia publica.* Néptörvényszékek (comitia curiata, centuriata, tributa egymásutáni szerepe). 149-től quæstiones perpetuæ, quæstio repetundarum, maiestatis, peculatus, ambitus, inter sicarios, veneficii, de vi, falsii actio perduellionis (comitia centuriata); prætor (judex) quæstionis, album iudicum (senatores, equites, tribuni ærarii), decuriæ iudicum, decuriare iudices; — postulatio, divinatio (subscriptio), nominis receptio, citatio, sortitio (editio), cognitio, orationes, patroni (oratores), advocati, causa peroratur ab aliquo, tempus legitimum orationum, altercatio, probatio, sententia, restitutio. — Triumviri capitales (columna Mænia in foro). — Iudicia privata. Prætor urbanus et peregrinus, iudex, centumviri, prætor in iure, iudex in iudicio, oratores (patroni) et advocati causæ, iuris consulti, prætor peregrinus, recuperatores; — legis actio, később formulæ: in ius vocatio, manus iniectio, vadimonium, vadari aliquem, licet antestari?

gladiatorok. Időt kell végre találni arra is, hogy a római topographia főbb adatai összegeztessenek és a római házról is legyen szó.*)

A VIII. osztályra maradnak a magánrégiségek főbb részei, nevezetesen a család, házasság, nevelés és tanítás, rabszolgák, szabadosok, ruházat, a nap felosztása és a mindennapi foglalatosságok: salutatio, délelőtti munka, prandium, meridiatio, játszás és testgyakorlás, fürdés, cena, ivás (bor készítése), társas mulatság oly kiterjedésben, mint Wilkins IV. (1—22) és III. (1—10) fejezetében vannak előadva. Hozzájárul még az írás, levelezés, könyvészet, falusi és fürdői élet (Baiæ). Mindez Horatiushoz csatlakozik.

A mit az irodalomtörténet köréből hallottak, legjobb alkalom van az epistolák, nevezetesen az ars poëtica mellett összeszedni. Itt különösen a drámai irodalomról és a színügyről sem szabad megfeledkezni.

Tacitus mellett képet kell nyújtani azon főbb változásokról, melyek az alkotmányban, közigazgatásban, törvénykezésben, hadés pénzügyben, és a vallási nézetekben a császárság első századában beálltak. Ismertetni kell a császári Rómát is. Minthogy feltehető, hogy a tanulók érettségi vizsgálatra készülve, a római ókorról

*) *Topographia és ház.* Mons Palatinus (Roma quadrata, mundus, Lupercal); Capitolinus, Quirinalis, Cælius, Aventinus (Velia, Velabrum, Ianiculus); Viminalis, Esquilinus (Carinæ, Subura); Roma septicollis, murus Servianus, regio Suburana, Palatina, Esquilina, Collina (pomerium); trans Tiberim, Vaticanus. — A város külseje és fejlődése. — Forum Romanum (comitium, columna Mænia, rostra, puteal, columna rostrata, tribunal, curia Hostilia, regia, templum Vestæ, atrium Vestæ, templum Castoris, basilicæ, porticus, tabernæ), forum boarium, forum Aurelium; — Arx et Capitolium (templum Iovis C., Honoris et Virtutis, Opis, rupes Tarpeia, ærarium et tabellarium, templum Saturni, t. Concordiæ, scalæ Gemoniæ, carcer Mamertinus, Tullianum); Circus Maximus, circus Flaminius; — campus Martius (sæpta, diribitorium), campus Sceleratus; — theatrum Pompei; — porta Collina, Capena, Aurelia, triumphalis; — via sacra, clivus Capitolinus, via Tiburtina, via Appia (síremlékek), v. Aurelia, v. triumphalis, Flaminia; — pons sublicius, p. Mulvius; — aquæ (aqua Appia); — cloacæ; horti Pompeiani. — Ház. Vestibulum, ostium (ianua), postes (p. ærati), fores (cardo stridebat foribus), valvæ, cardines, ianitor (ostiarius), atrium (focus, Lares, penates, imagines, compluvium), tablinum, fauces, peristylium (cavædium) viridaria; cubicula (thalami), triclinia, exedræ, cellæ, tabernæ; — hypocausta; — insulæ; — pavimentum (opus), parietes, laquearia. Pictæ tabulæ, signa, marmor; — lecti, tori, pulvinus, stragulæ vestes, conchylia, peristromata, aulæa, ostrum, lucernæ, lychni stb. — Villa et diversorium.

tanultakat jegyzeteik alapján ismétlik, a Tacitus olvasása mellett tett megjegyzések a képet teljessé teszik.

Legnehezebb az ókori műtörténettel boldogulni. Természetszerűleg ez a világtörténeti oktatás körébe tartozik és az architektonikára vonatkozó alapismereteket sikerült is a IV., illetőleg V. osztályban elhelyezni. Ez ismeretek azután a philologus által a felsőbb osztályokban adandó alkalommal folytonosan ébren tartandók. A plastikát azonban érdemlegesen szintén a történeti oktatás keretébe belevonni nálunk nem lehet. Mert a mit a IV. osztályban felvehetünk, a dolognak csak legáltalánosabb körvonalait adja. De mélyebb megértésre is kell itt szert tenni, s erre csak a felső osztályu érettebb tanuló képes.

Németországban a műtörténet érdekében újabban egész mozgalom indult meg. Archæologusok mint Blümner, Stark, Meyer Br., tanárok és pædagogiai írók, mint Rumpel, Hübner-Trams, Kammer, Menge, Fischer, Guhrauer szóltak a dologhoz. A porosz, sziléziai és szász igazgatók gyűlései több izben foglalkoztak e kérdéssel. Nálunk ez ügyben Tergina Gyula szólalt fel (M. Tanügy, 1885). De miután tisztán Mengét követi, okoskodásai gyakorlati szempontból a mi viszonyainknak kevéssé felelnek meg. A nézetek nagyon eltérők. Némelyek mint Blümner, Stark, Schlie a műtörténeti tanításra hetenkint külön órát kivánnak. Kammer a rendes iskolai időn kivül szeretné taníttatni. Vannak, kik e czélra a történeti és philologiai órákból akarnának olykor-olykor néhány perczet és a respiriumokat igénybe venni (Menge, Guhrauer). Legtöbben alkalmi fejtegetésekkel is beérik. A mi viszonyaink közt természetesen a plastikának összefüggő és fejlődését teljesen feltüntető tanításáról szó sem lehet. A dolog elől azonban a IV. után a felsőbb osztályokban sem szabad kitérni, hanem illő helyen az ókori plastikának legjellemzőbb remekeit mindig be kell mutatni. A bizonyos határig való behatóbb ismertetés azután legczélszerűbben a VII. osztályra marad, még pedig a vergiliusi olvasmányra, vagy ha a két classicus nyelv véletlenül egy kézben van, elosztva a homerosi órákra is, mi által a követelményeknek még jobban tehetünk eleget. Az eljárás körülbelől a következő volna.

A VII. osztályban rendesen az Aeneis hatodik énekét olvassák. Mindjárt a 9. versben Apollo említtetik. Ott bemutatjuk és röviden méltatjuk a teneai Apollót, a phigaliai Apollo-templom domborműveiből egyet-kettőt a British-Museum fényképében, to-

vábbá az Apollo Kitharœdost és Niobét (Skopas), és az Apollo Sauroktonost (Praxiteles), végre a belvederei Apollót. Így tehát legott alkalom van, a IV. osztálytól fogva hallottakra támaszkodva, a plastika négy első korszakáról általában megemlékezni. Pallas Athena is majdnem minden korszakban képviselve van. Az archaikus időbe tartozik az æginai templom homlokzat-csoportozata. Az Athena Parthenos Pheidias műve, mely időbe ennek utánzata, az úgynevezett Minerva au collier (Langl) is sorozható. Itt méltatni lehet egyúttal a Parthenon szoborműveinek legnevezetesebbjeit is. A 4-ik korszakba való a pergamoni gigantomachiában látható Athena, míg az úgynevezett Pallas Giustiniani a 5. korszakot képviseli. A 123-ik versnél bemutatható Zeus-képek szintén igen tanulságosak. Zeus és Hera lakodalma, egy Langlnél található selinusi metopa, az első korszakba való. Az olympiai Zeus Pheidiasnak műve, míg a Zeus Otricoli körülbelől száz évvel későbbre, némelyek szerint csak az 5-ik korszakba tehető. A pergamoni gigantomachiában harczoló Zeus a 4-ik korszakot képviseli. Ki lehet függeszteni a Langl-féle képben a szép Zeus Verospit is. Hasonlóképen járunk el más istenségek és hősök említésénél. Junóról lévén szó (90-ik vers), kiteszszük Baumeister szerint a villa Ludovisi archaikus Hera-fejét. Polykleitosnak egy argosi érmen látható Hérája (Langl) a 2-ik korszakba, a Hera Farnese és Ludovisi pedig körülbelől Praxiteles idejébe tartoznak. Így megbeszéltetnek továbbá a 3-ik korszakba való milói Venus (gyönyörű kép Langlnél) és vele együtt Praxiteles Erósa; Herakles és az Amazon (selinusi metopa, 1. k., Baumeisternél), Polykleitos Amazonja (2. k.), a farnesei Hercules (5. k.); Hades és Persephone (chrysaphai relief, 1. k.); Demeter és Persephone (eleusisi relief, 2. k.) és a berlini Demeter (Langl); Ares Ludovisi (Lysippos után, 3. k.); Hermes Kriophoros (1. k., Baumeisternél), Praxiteles olympiai Hermese, a nápolyi Hermes (Lysippos után) és a British Museum Hermese (Langlnél); Medusa Rondanini és Ludovisi (4. k., Langlnél); a Nilus (4. k., Langl); a louvrei Dionysos és Praxiteles Satyrja (2. k., Langl); a vatikani Augustus (5. k.).

Az összefoglalás úgy történik, hogy az egy korszakba tartozók egymás mellé jussanak. Kiegészítésül akkor még a következők említtetnek. Az első korszakban Aristion síroszlopa és a zsarnokgyilkosok, a 2-ikban a Hestia Giustiniani (Langl) és Myron diskusdobója, Polykleitos Diadumenosa és Doryphorosa, a 3-ikban az Apoxyomenos és N. Sándor (Lysippos), a 4-ikben Agesandros, Athenodoros

és Polydoros Laokoonja, a farnesei bika, a haldokló gallus, a versaillesi Diana (Langl), az 5-ikben az alvó Ariadne, Agrippina és a borghesei vívó. Minthogy e műtörténeti anyag a VII. oszt. tanuló előtt nagyrészt már nem új, túlságos soknak sem mondható.

A realiáknak az előadott módon való beosztását és kezelését sokan talán nem fogják helyeselni. Kísérlet az egész, melynél mások bizonyára jobbat és praktikusabbat is készíthetnek. Főczélom volt rámutatni, hogy e dologban határozott intézkedésre volna szükség. E nélkül e téren az eléggé chaotikus állapotok nem fognak egyhamar rendbe jönni. A másik feladat volna tisztán az iskolai classicusok igényeihez képest és semmi többet nem nyújtó régiségtani tankönyvet szerkeszteni. Egyelőre a classicusok magyarázói is sokat tehetnének e tekintetben, ha a sok elszórt régiségi jegyzet helyett befejezésül inkább az ókori életnek az illető classicushoz leginkább illő részeiről összefüggő, tanulságos képet nyújtanának.

A szemléltető eszközökről és azok bemutatási módjáról már volt szó.*) Mint láttuk, a nagyobb méretű illustrátiók még nincse-

*) *Szemléltető eszközök.* Már értekezésem I. részben volt alkalmam Falke, Baumeister, Schreiber, Hirt, Menge, Rheinhardt, Jäger műveit, Launitz, Langl, Luchs fali tábláit, Lindenschmidt, Lohr, Eichler egyes modelljeit és gipszöntvényeit, Rive, Sommer, Wilberg, Quaas, Hanfstängl és a British Museum fényképeit megemlíteni. Az ezekben található nagyobb képek közül felsorolhatók még: 1. *Launitz*, Thermen u. Palæstra, Barbar, Symposion u. Triclinium, Saiten- u. Blasinstrumente. 2. *Langl*, Pompeji mit dem Forum, Triumphbogen des Constantin, 3. *Falke*, Vor dem Eingang des Theaters, Röm. Villa, Villa Hadrians zu Tivoli, Strassenscene zu Pompeji, Strandscenerie bei Baiæ, Gastmahl, Amphore des reichen Stils, 4. *Baumeister*, VIII. Mänaden (színes), VII. Herabführung der Proserpina in die Unterwelt (színes), XII. Circus Maximus nach Caninas Reconstruction, XVI. Leuchter, XXIX. Schrift, XVII. Comœdienscene (színes), V. Satyrspiel; 5. *Jäger*, Dariusschlacht (az ismert mozaik gyönyörű színes kivitelben), Legionssoldat (színes). Ezek, meg Guhl és Kohner, Rich, Lübker és Ziegler ismert művei egy középiskola igényeit tökéletesen kielégítik.

Megemlíthetők még: 1. A modellek és fali képek köréből: *Lindenschmidt*, Pilum und Scutum à 20 márka; Casa Omerica egy wiesbadeni építésztől mintázva, 30 m.; *Molnár Victor* budapesti muzeumi gipszöntőnek a muzeum emlékeiről készített másolatai; *Hoffmann József* «Das alte Athen» czímű 5 db faliképe szép olajfestésben; 2. Az illusztrált művek köréből: *Roth*, *Oncken* történeti művei; *Benndorf*, Wiener V rlegeblätter (a régiségek minden részéhez); *Divald*, A képzőművészet remekei; *Fröhner* La colonne Trajane I—IV. Paris, 1874; *Lindenschmidt*, Die Alterthümer unserer heidnischen Vorzeit I—III. (Római katonák és fegyverek rajzaival);

nek épen nagy számmal. Baj az is, hogy a meglévőkről sincs eddig hiteles, megbízható és jól tájékoztató összeállítás. Igen sokszor kisebb rajzokkal kell megelégednünk és akkor azokat, ha esetleg kellően rendezve tábla-alakban jelentek meg, mint már mondtam, legjobb táblapapirra húzni s így kifüggeszteni. Mindig azonban csak oly magasságban, hogy minden tanuló kényelmesen megtekinthesse. Az osztályban való köröztetést kerülni kell, még akkor is, ha valaminek bemutatására csak illusztrált könyv áll rendelkezésre. Mert a köröztetés csak időt rabol és a tanítást zavarja, a nélkül, hogy a tanulóknak a kép futólagos megtekintéséből komoly hasznuk volna. Legjobb, ha minden osztályban egy czélszerűen dolgozott, körülbelől 3/4 méter magas, 1/2 m. széles és 1/4 m. mély fali üvegszekrény van, melybe az illető könyvet vagy rajzot bizonyos ideig megtekintés végett kiteszszük. Itt ki lehet tenni az esetleg falra nem akasztható nagyobb képeket is, ez utóbbiakat úgynevezett mozgó keretekbe is, melyekből szintén jó, ha minden osztály 3—4 darabbal rendelkezik. Legczélszerűbb volna, ha a tanulónak egyszersmind rendszeresen összeállított és az összes reáliákból csak a legszükségesebbeket tartalmazó olcsó kép-atlaszt adhatnánk kezébe. Ilyennek összeállításáról és kiadásáról legfelsőbb tanhatóságunknak mindenesetre gondoskodnia kellene, ha a classicus tanulmányokat csakugyan szivén viseli. Indítványomra egy helyen azt a megjegyzést tették, hogy idő előtti, mert ehhez a philologusok hosszabb együttműködése és sok pénz kellene. De az erre hivatott philologusok és archæologusok munkáját nagyon megkönnyítené már a kitünő Menge, Schreiber, Hirt-féle atlaszok, továbbá több tekintetben Weiser és Eyes atlaszai is, melyekből a legszükségesebb és legjellemzőbb képeket egyszerűen csak ki kell válogatni. Pénzre mindenesetre szükség volna, ha nem is épen «sok»-ra, a clichék megvétele végett. De a kiadások csakhamar megtéríttetnének és hozzá még haszonnal, mert ez olcsó atlaszt tankönyv gyanánt használnák.

Ennyi a philologus feladatáról a felső osztályokban, kivált a mi a római ókor ismertetését illeti. Ha hozzá veszszük az annyira fontos és irodalmi szempontot, melynek szintén eleget kell tennie, be fogjuk látni, hogy az ókor a IV. osztályban természetszerűleg elég hiányosan előadott és kellően meg nem értett politikai törté-

---

Overbeck, Geschichte der griech. Plastik u. Abbildungen aus ...., — *Bender* Rom und röm. Leben, *Bozóky*, Római élet.

netének folytonos ismétlését, felelevenítését is csak a philologustól kivánni és várni nem méltányos, sőt lehetetlen. Pedig az ókor történetének alapos és összefüggő ismerete nélkül a philologus munkája is mindig csak amolyan eléggé meg nem értett félmunka marad. Jelenleg abiturienseink e téren már feltünően járatlanok. Hadd gyűjtsenek a főigazgatók is erre nézve adatokat. Ez okból tettem azon indítványt, hogy ha már a történelmet nem hajlandók a tantervben czélszerűbben beosztani, a történet tanárának tétessék legalább kötelességévé tárgyát bizonyos rendszerben ismételtetni, és a gymnasiumban legyen legalább az ókori történet ismét az érettségi vizsgálat tárgya. Nem értek itt minden csekélységre kiterjedő és az emlékező tehetséget túlságosan megterhelő vizsgálatot, hanem körülbelül úgy, mint azt a porosz érettségi vizsgálati utasítás kivánja, hogy t. i. «a tanuló ismerje a világtörténelem, főleg a görög, latin és hazai történelem korszakot alkotó eseményeit okozati összefüggésökben, és legyenek tájékozva az események helye és ideje iránt». Ennyi az abituriens általános műveltségének kipuhatolására okvetlenül szükséges.

Indítványomat eddig hat tanári kör tárgyalta és az egy ungvárin kívül mindannyi elvetette. Indokaik hatalma előtt azonban igen nehéz volna meghajlani. Valamennyi azt az érvet hozza fel, hogy az ókor történetét folytonosan ismételni a philologus feladata. Ez érv tarthatatlanságát azt hiszem eléggé kimutattam. Németországban a régi nyelvekre majdnem még egyszer akkora óraszámot fordítanak, és még sem jut senkinek eszébe az ókori történet ismétlését tisztán csak a philologustól várni. A másik érv a túlterhelés. A túlterhelést, ha tényleg létezik, csakugyan respectálni kell. De félek nálunk már, gyakran kellő ok nélkül, bosszantó és minden komoly munkának útjában álló phrásissá kezd válni. Hát kérdem, a jelenlegi érettségi vizsgálat sokkal magasabb szinvonalon áll-e és több dolgot ad-e, mint egy tisztességes évi vizsgálat? Azt hiszem, a mit jelenleg abiturienseinktől kivánunk, az már sem multum, sem multa. Minél lejebb szállítjuk az igényeket, annál kisebb lesz az eredmény, és annál jobban elszoknak a fiatal emberek az energikus munkától. Más számbevehető érvet, mint az említett kettőt, nem találtam. Okom van tehát indítványomat fentartani és azt újból hangsúlyozni. Csak így lép majd a tanuló azon kor behatóbb ismeretével az életbe, melynek nyelvével a gymnasiumban annyi éven át első sorban foglalkozott.

SPITKÓ LAJOS.

CARMINA CLERICORUM.

A népies irányú latin lyra sajátságos nemzetközi költészete a középkori művelt világnak.

A római classikus latin nyelv rég megteremtette a maga műköltészetét, s midőn már egy élő népe nem volt, közös kincsévé lett az európai nemzetek tanultjainak, s varázshatása alatt, külömböző irányban és téren, egészen a legújabb korig támadtak kísérletek, a letünt világ remekeinek utánzatai. Ezek többnyire halvány másodvirágzás élettelen termékei, erőtlen visszhangok, de a mire a latin nyelvnek egy egységes nemzetben való kihalta után is hivatása volt, a mivel az ó-korban félig-meddig adós maradt, annak gyümölcseit meghozta a középkorban: a vagánsok dalait.

A kereszténység új világnézetével kapcsolatban számos eszmék, irányzatok convulsióján ment keresztűl a kor, mely átalakította a költészetet s erre bélyegét nyomta. A belső tartalommal változott a külső alak is: az időmértékkel komoly antik nyelv levetette méltóságos formaszigorát s megtanúlt könnyed, pajzán rímekbe csendülni.

A goliardok dalait egy másodszoros reactio szülte. A pogány hitregék classicus költészetének reactiója a keresztény egyházi latin hymnicus költészet, melynek viszont reactiójáúl tekinthető a népies irányú, világias tendencziájú középkori latin lyra. A papság, mely a földi élet rideg megvetését hirdette, míg a gyakorlatban nem látszott hódolni saját tanainak, — épen a saját kebelében nevelkedett verselők gúnyját szította maga ellen, világi örömek hajhászására sarkalta s epicuri életbölcseség hirdetőivé tette a clericusokat.

E valóságos néposztálylyá fejlődött papköltők dalait újabban az irodalomtörténet megfigyelésre méltó tárgyáúl veszi, jelentőségét elismeri.[1]) Az is bizonyos, hogy e dalok keletkezésöktől fogva máig mindenkinek tetszenek s nem igen akad, a ki kétségbe vonja, hogy valódi költői értékkel birnak.[2]) Mindazonáltal úgy vélekedtem, hogy a

---

[1]) L. Heinrich G., A német irodalom története. I, 140—150. l.

[2]) Nálunk a XVIII. században gróf Ráday Gedeon lefordította «Mápes Gvalter korcsmadaljá»-t, s érdekes, hogy «Mápes mentsége» czímen ellendarabot írt hozzá, mely így kezdődik:

Jó Mápes, e gyönyörű
Dalban mért hazudtál?
Hogy szép verset irni csak
Részeg fővel tudtál?

és erőnek erejével visszájára magyarázza az eredetit, a józan versírónak adva elsőbbséget a részegessel szemben; azt hiszi, hogy

Carmina clericorum az æsthetikusoknak komolyabb tanulmányozására érdemesek, mint a mennyire eddig azokat számba vették, s kiváltképen hasznos lehet velök foglalkozni annak, a ki a lyrai műfajok meglehetősen habozó elméletét vizsgálja, mint egyik kiindulópontja, kulcsa mai lyránknak.

Naiv gyöngédség, bensőség tarkán vegyül e költeményekben józan okoskodással, fiatal hóbortoskodással, ledér szeretkezéssel, s ez odavetett részletek mégis mélyen engednek minket bepillantani a középkor kóbor papköltőinek kedélyvilágába.

1. In laudem vini.

Szín-arany nedv, édes-mézes,
Zamatoddal oly fölséges,
Mámor annak, a ki élvez, —
Üdvözöllek téged!

A torok, ha locsolgatod,
A gyomor, ha a te lakod,
S a ki veled jóllakhatott, —
Százszorosan boldogok!

Boldog, a ki elültetett,
A ki nevet adott neked;
Ha téged megizleltelek,
Nincs, a mitől féljek.

Oh mily tetsző színre-szemre,
Oh mily illat s tűz egyszerre,
Oh pompás íz nyeldekelve, —
Nyelvünk szívesen rabod!

A dicső bor, éljen biz' a',
Éljen az is, a ki issza,
De pusztuljon a víz-issza,
A pokolba véle!

2. Sunt multæ causæ bibendi.

Ha beülünk a korcsmába,
Nem gondolunk a halálra,
Inkább játszunk frissen, kedvre,
Szakadatlan' tüzeskedve.
Mit csinálunk a pinczében,
A hol a bort mérik pénzen,
Ezt kérdjétek, ez a fontos:
Halljátok meg, elmondom most.

Az ott játszik, iszik itt ez,
A harmadik kényekint tesz;
Ki elmerűl a játékba,
Megkoppasztják bizony néha,
Míg az egyik meggazdagszik,
Más az ingét veszti addig, —
A kaszástól nem fél egy se',
Hanem iszik versenyezve:

. . . meséd szép czéljait
Nem értőknek szóltál,
S náluk torkot gyulasztál
Inkább mintsem oltál.

S befejezésűl:

Én, Mápes, e korcsmadalt
Ilyenképpen értem . . .

Elsőben az árus borra,
A szabados másodszorra
Iszik egyet a fogolyra.
Az élőkért harmadszorra,
Negyedszer minden keresztényért,*)
Ötödször isznak az elhalt hívekért,
Hatodszor a léha lányért,
Hetedikszer a zsiványért.

Nyolczadszor a jóféle czimborákért,
Kilenczedszer a térítő barátért,
Tizedszer a hajózókért,
Tizenegyedszer az összekoczódókért,
Tizenkettedszer a bűnbánókért,
Tizenharmadszor az utazókért.
S a pápára, a királyra
Iszunk, a mint éppen járja.

Isznak gazda s gazd'asszonya,
Iszik a pap s a katona,
Iszik emez és iszik az,
Szolgálólány meg az inas,
Iszik a gyors, iszik a rest,
Szőke, barna — isznak vegyest,
A nem csél-csap s a csavargó,
Iszik a bölcs, mint a gyarló.

Egy szegényen, más betegen,
Ki hontalan, ki idegen,
A még gyermek és a már agg
S fejei a lakomának,
A nőtestvér meg a bátyja,
A nagyanyó s a mamácska,
Ez, az isznak ketten-ketten,
Isznak százan, isznak ezren.

3. Meum est propositum.

Eltökéllett szándokom
Halni a csapszékben,
Míg a bor, ha haldoklom,
Szájam előtt légyen;
Jöjjenek az angyalok
S akkor majd így szólnak:
Isten legyen irgalmas
Imé ez ivónak.

Bőtorkúak egyenkint
Az ivók mindnyájan,
Vének, ifjak egyaránt;
A pokol lángjában
Kínlódnak a bárgyuak,
A kéjt általában
Nem méltók megízlelni
A borok borában.

Kedves mindenek felett
A jó bor minékünk.
Mert tisztítja a belet,
Ha jó borral élünk;
A bőségben míg lehet,
Mikor is bort kérünk,
Uram isten, tégedet
A mennyben dicsérünk.

*) Innen kezdve nehány sorban az eredeti is félrodobja a versmértéket, s e szabálytalanság jellemzi a vagánsokat, mert azt hiszem, hogy éppen e helyen nem ügyetlen, s nem onnan származik, mintha a verselő nem tudott volna az ütemhez alkalmazkodni. Olyanféle korhely ízt ad ez a versnek, mint a részeg ember beszéde külömbözik a józanétól. — Maga e tréfás, hosszas elszámlálás kedves szokása a clericusoknak, dalaikban ez gyakran előfordúl.

Úgy mondjuk a lakziban,[1]
Óbor, karczos, lőre,
Ez a kettő csak olyan:
Duplát látunk tőle, —
De isteni az óbor,
Ha iszik belőle,
A czimbora megtanul
Jól latinul tőle.

Az egyháznál a korcsmát
Már csak jobb' szeretem,
Nem vetettem soha meg,
De meg sem is vetem,
Míg a szent angyalokat
Jőni szemlélhetem,
Kérve, hogy a részegnek
Vég nyugalma legyen.

4. Juventuti est amare.[2])

Hagyd abba a tanulást,
Bohóskodni kellemes,
Az örömet, kéjt vadászd,
Zsenge korod része ez.
Tisztes szándék nehéz gonddal —
Hagyjuk ezt a véneknek:
Megbünhődik szorgalommal,
Mit a multban vétettek.
Nyarunk gyorsan oda van,
Míg tanulni kéne,
Múlatozni csintalan
Korunk kedve, kénye.

Rövid éltü a tavasz,
A tél gyorsan rajtunk ront,
Éltünk — csupa kár, baj az,
Gyötri testünk' a bú, gond,
Vérünk apad, szárad mellünk,
Örömeink megfogynak,
Beköszönt, ha vének lettünk,
Serege a bajoknak.
Nyarunk gyorsan oda van,
Míg tanulni kéne,
Múlatozni csintalan
Korunk kedve, kénye.

---

[1]) E versszak visszaadhatatlan:

Fertur in convivium
Vinus, vina, vinum,
Masculinum duplicet (displicet?)
Atque fœmininum,
Sed in neutro genere
Vinum est divinum,
Loqui facit socios
Optimum latinum.

[2]) E dal «Domus quædam vetus» kiadásában (Heilbronn, 1878) meg van csonkítva, a mit kétségtelenűl megbizonyít a versütem. Itt az első strófa váza:

4 + 3		4 + 3
4 + 3		4 + 3
4 + 3	míg a többi háromé:	4 + 3
4 + 3		4 + 3
4 + 3		4 + 4
6		4 + 3
4 + 3		4 + 4
6		4 + 3

Ez egyenlőtlenség megszűnik, ha az első strófát itten hiányzó részével kiegészítjük, s a négy sort, mely itten annak második felétűl van be-

Éljünk mint az istenek!
A jelszavunk ez legyen,
És vadásszunk tégedet,
Édes, gyöngéd szerelem;
Ki-ki teszi, a mi vágya,
Szokásunk ez már nekünk,
A lánykákhoz az utczára,
Ifiak mi, kimegyünk.
Nyarunk gyorsan oda van,
Míg tanúlni kéne,
Múlatozni csintalan
Korunk kedve, kénye.

A játszi könnyedséget
Bőviben látjuk ottan,
Csakúgy pezseg az élet
Az eleven tagokban;
Állok ott, a lánykák szépen,
Hévvel-tűzzel tánczolnak,
S ím magamat, a míg nézem,
Enmagamtól meglopnak.
Nyarunk gyorsan oda van,
Míg tanúlni kéne,
Múlatozni csintalan
Korunk kedve, kénye.

5. Te solam amabo, ni fallor.

Hazug nyelv az, sértő, álnok,
Mérgezett, mint a fulánkok,
Méltó nyelv kiszakítani
S a tűzben elhamvasztani, —

Mely csalónak mond engemet,
S nem olyannak, ki hűn szeret,
Ki elhagyja szeretőjét,
Hogy egy másikhoz szegődjék!

Hitem a kilencz múzsára,
Sőt Jupiterre magára,
Ki Europa s Danae végett
Ölt aranypénz- s bika-képet.

Látja isten s az istenek,
Hogy ily bűneim nincsenek, —
Az istenek s látja isten,
E dologban vétkem nincsen.

Phœbus és Mars tanum legyen,
Kik tudják, mi a szerelem,
S Cupidóra eskűt teszek,
Nyilaitól bár rettegek.

Ijjra, nyílra esküszöm én,
— Ezt te gyakran lövöd belém, —
Úgy hamisság, mint csel nélkül,
El nem állok e kötéstül.

Hogy frigyünkhöz hű maradok,
Meg is mondom, nem más az ok:
A leányok seregében
Egy se' tetszett még így nékem.

Gyöngy, aranynyal ha öveztük;
Ily tündöklő vagy te köztük;
S derekad, vállad, kebled,
Épp' a hogy kell, a legszebbek.

Arczod, nyakad, ajkad, állad
Ad a szívnek örök vágyat;
Megszerettem a hajadat,
Azt a sárga aranyhajat.

Tehát míg a nap lesz éjjel,
Munka egy a pihenéssel,
Míg fa nélkül lehet erdő,
Víz a tűzzel egyenlő,

ékelve, minden szakaszhoz refrainképpen csatoljuk, mi által külömben a versnek tartalma is sokkal szebben, egységesebben domborodik ki. S így Laistner L. fordítása, mely az utóbbi alakot tünteti föl, helyesebb az id. kiadásnál.

Ha vitorla a tengeren
S a Parthusnál nyíl nem leszen
Akkor én sem szeretnélek, —
Ne csalj te meg s én nem téged!

6. Parentes sævi.

Egyik forró nyári napon,
Hogy minden nyiltába' vagyon,
Csak úgy égett minden tagom;
Nyártól, hőtől fáradt nagyon,
Az olajfa árnyába von
Kedvemre pihennem.

Ott volt ez a fa a réten,
Virágokkal telt díszében,
Kedves, gyepes patak-szélen,
Szellő lengett a hűsében,
Plato sem fest képzelmében
Helyet ennél szebben.

Van itt forrás élénk ere,
Csicseregő fülemile,
Naiadoknak az éneke;
Nem t'om, ez nem az éden-e,
Nincs a földnek kiesb helye,
Biztos vagyok ebben.

Kényelmesen nyujtózkodtam,
Gyönyörködtem mámoromban,
Fölpezsdülten, megifjodtan, —
Pásztorleányt látok mostan,
A mint epret szed épp ottan:
Páratlan, egyetlen.

Im' szerelmi lánggal égek,
Venus, a te mesterséged! —
,Nem vagyok czenk, ne fuss, kérlek,
Hogy lopnék, vagy sértenélek,
Ki Floránál szebb vagy, téged,
Tiéd testem-lelkem!'

Gyors, rövid volt a felelet:
«Férfi-tréfát nem ismerek.
Szüleim is kegyetlenek,
Maga anyám öreg, beteg,
Megátkozná bal-léptemet, —
Csak most ne bánts engem!»

EXNER GYŐZŐ.

MAGYARORSZÁGI OLASZ SZINMŰVEK.

Olaszország műtörténészei mintegy száz év óta foglalkoznak az olasz szinművészet történetének megirásával, s bárha ők, az olasz határok közűl elvándorlott s Európaszerte ünneplés tárgyát képező olasz szintársulatok pályafutására nem terjesztik is ki figyelmüket, mégis még szünetlenül a kutatással kell elfoglalniok munkaidejük javát. Számtalan mű jelent meg önállóan s több kötetben egy egy szerzőtől, mely más más szempontból, s legtöbbnyire új felfedezésekkel gyarapított anyaggal rendelkezik; mindezek szerzői azonban előszavukban kijelentik, hogy műveik csak viszonylagosan kimerítők s azon mentséggel élnek, netáni újabb kiadás elérkeztéig, hogy igyekezni fognak a rendelkezésre álló, de még át nem kutatott s nem közlött adatokat és okmányokat áttanulmányozni. Magyarországra vonatkozólag az összes olasz szinészeti irodalomban csak nehány odavetett sort találtam, ezek azonban elégségesek voltak arra, hogy kutatásomhoz egy kort és tárgykört megállapíthassak. Fáradozásom nem volt eredménytelen, eddigelé ugyanis mintegy 60 oly olasz színdarabot fürkésztem ki, (nem számítva az utalásokból ösmerteket, melyeknek csak czímeik maradtak fenn) melyeket kétségtelenül olaszországi szinművészek adtak elő Magyarországon.

E helyen nem találom szükségesnek részletezni azt, hogy ezen magyarországi nyomdák által kiállított s magyar városokban olasz szintársulatok által előadott szinművek előszava, színlapja, tárgymutatója, szinésznévsora, tárgya, feldolgozási módja mily tájékoztató fényt vet a mult ösmeretlenné vált viszonyaira; el nem hallgathatom azt azonban, hogy hosszabb tanulmányozás után ugyancsak e szinművek s azokkal talált adatok alapján jöttem azon gondolatra, miszerint a magyar szinészet történetében elődeimtől eltérőleg, ne a német, de az olasz szinészek kedveltségétől származtassam le a magyar színirodalom fejlődésének kezdetét, s egyszersmind az idegen ajkú szinészek ellenében ébredt féltékenységet s magyar szintársulatok alakítása iránti vágyat.

Ezúttal a magyarországi nyomdák által kiadott s Magyarországban olasz szintársulatok által játszott szinművek közöl *Eszterházy Miklós* herczeg eszterházi és galanthai szinházában előadott azon 19 szinmű névsorát mutatom be, melyek legutóbb jutottak kezembe. Főleg azért találom óhajtandónak közlésüket, hogy figyelmet gerjesszünk e becses színi irodalmi régiségek iránt mind azoknál, kik netán ilyenek birtokában vannak, vagy ilyenek létezéséről tudnak.

I. 1768. *La Contadina in Corte.* Operetta giocosa per musica. In Pressburgo appresso Gio. Michele Landerer 1768.

II. 1773. *La Infedelta del Usa.* Burletta per Musica in due atti da rappresentarsi in Esterhaz nel occasione del gloriosissimo nome di S. A. La Principessa Vedova Eszterházi Nata *Sunati Visconti* sul theatro di S. A. il Prencipe Niccolo Esterházy de Galantha al 26 Luglio del Anno 1773. A Oedenburgo. Nella Stamperia di Guiseppe Siess.

III. 1776. *Il Finto Pazzo per Amore.* Operetta a quatro voci. — Da rappresentarsi al theatro d' Esterház 1776. Oedenburgo nella Stamperia di Guiseppe Siess.

IV. 1778. *La Spoza Fedele.* Dramma Giocosa serio giocoso per Musica. Da rappresentarsi nel theatro D' Esterházy. L'anno 1778. Oedenburgo.

V. 1779. *L'Amore Soldato.* Dramma Giocoso per Musica. Da Rappresentarsi in Occasione delle nozze dei Signori Conte Forgács. Contes Ottilia Grassalkovich. Nel Theatro D' Esterház. L' anno 1779. Oedenburgo.

VI. 1779. *L' Isola di Alcina.* Dramma Giocosa per Musica Da Rappresentarsi nel theatro D' Esterház. L'anno 1779.

VII. 1779. *Il Disertore.* Dramma per Musica in tre atti. In Oedenburgo. 1779.

VIII. 1780. *La Finita Giardiniera.* Dramma Giocoso per musica. Da Rappresentarsi nel theatro d' Esterház. L'autunno del anno 1780.

IX. 1782. *Orlando Furioso.* Dramma erocomico in tre atti. Musica del celebre sigr. Guiseppe Haiden. Da Rappresentarsi nel teatro d' Esterházi. L'anno 1782.

X. 1782. *La Fedelta Premiata.* Dramma pastorale giocoso. Musica del sig. Guiseppe Haiden. Da rappresentarsi in Esterház. L'anno 1782.

XI. 1783. *Giulio Sabino.* Dramma per Musika. Da Rappresentarsi vel theatro di S. A. il sigr. principe Esterházy de Galantha 1783.

XII. 1783. *L' Assedio di Gibilterra.* Azzione teatrale per Musica. Da rappresentarsi con le Marionette nel Piccolo teatro di S. A. il signor Principe Niccolo Esterházy de Galantha 1783.

XIII. 1784. *La Didone Abbandonata.* Dramma per Musica. Del Celebre Abbate Pietro Metastasio. — Da rappresentarsi nel teatro di S. A. Il sig. principe regnante Niccolo Esterházi de Galantha. L'anno 1784. In Oedenburgo.

XIV. 1785. *Il Matrimonio per Jugaunno.* Dramma Giocoso per Musica. Da rappresentarsi vel teatro di s. a. Il. Sig. principe Regnante D' Esterházy. L' estate dell anno 1785. In Oedenburgo.

XV. 1785. *Le Astuzie Di Bettina.* Dramma Giocoso per Musica da

rappresentarsi nel teatro di s. a. Il sig. Principe Regnante. L'autunno del anno 1785. In Oedenburgo.

XVI. 1786. *Idalide*. Dramma per Musica. Da rappresentarsi nel teatro di S. A. Il. sig. principe regnante Niccoló Eszterházi de Galantha L' anno 1786. In Oedenburgo. Nella Stamperia de Guiseppe Siess.

XVII. 1787. *Giunio Bruto*. Dramma tragico per Musica. In Oedenburgo. Presso Guiseppe Siess 1787.

XVIII. 1789. *La Circe Ossia* (l'isola incantata). Dramma per Musica da rappresentarsi nel teatro di s. a. il sig. principe Esterházy 1789. In Oedenburgo, presso Guiseppe Siess.

XIX. 1791. *Venere e Adone*. Cantata. Da Rappresentarsi alla al. presenza del imperial corte nel teatro di sua altezza il principe regnante d' Esterházy de Galantha etc. etc. In Vienna. Presso Guiseppe Nob. de Kurzbeck. Stampatore di S. M. J. R. 1791.

Kiváltképen Sopron, Pozsony és Szombathely köz és magánkönyvtáraiban és levéltáraiban, hiszem, hogy találkozni fog néhány oly olasz szinmű, melyet eddig nem ösmerek, s melynek ösmertetője nem csekély szolgálatot tehetne ez adatok közlésével, mielőtt azok, mint sok száz más, elkallódnak. Szinészetünk története iránt alig egy évtized óta fordult csak az érdeklődés, féltékenyen kell őriznünk tehát s a megsemmisüléstől megmenteni azon kevés emléket, melyből a mult halvány képe reconstruálható.

Váli Béla.

Heinr. von Morungen. (XII. száz.)

Ha van szivedben irgalom,
Ugy vesd reám két szép szemed,
Különben ez a fájdalom
Idő előtt eltemet.
Szivem beteg, majd megszakad,
Mióta szemem rád akadt,
S megösmerém gyöngy ajakad.

Tekintsd meg égő kínomat,
Hogy mint emészti testemet,
S szád válaszúl mit gyakran ad,
Fordítsd «igen»re a «nem»et.
Megtörné ez az átkos «nem»
Ha kőből volna is, szivem,
Ellenben az «igen»-lő szó,
Szivemre annyi kéjt hozó.

Ford. Radnai Rezső.

HAZAI IRODALOM.

Latin olvasó és gyakorlókönyv a gymnasium I. és II. osztálya számára. Fináczy Ernő és Kiáltossy József közreműködésével szerkesztette *Szilasi Móricz.* Ára 90 kr. — Latin nyelvtan és Szótár a gymn. I.és II. oszt. számára. Fináczy Ernő és Kiáltossy József közreműködésével szerkesztette *Szilasi Móricz.* Ára 90 kr. Budapest, 1887. Kiadja az Eggenberger-féle könyvkereskedés.

A gymn. tantervhez való ministeri utasítások már 1880-ban úgy nyilatkoztak, hogy az olvasmányon alapúló kezdő-nyelvtanításnál «csak úgy remélhető teljes siker, ha a tanítást kiválóbbak buzgalma megfelelő tankönyvek szerkesztésével fogja gyámolítani». Mind a mellett (leszámítva a Bartal-Malmosi-féle olvasó- és gyakorlókönyveket, melyek még az utasítások megjelenése előtt készültek s inkább csak olvasmányt és fordításra való gyakorlatokat nyujtottak), a latin alapvető nyelvtanítás mostanáig is hiába várt olyan módszeres segédkönyv megjelenésére, mely az utasítások részleteinek megvalósítását megkönnyítette volna.

S ez némikép érthető is. Két nehéz feladatot kellett volna a tankönyvirónak megoldani. Először: alkalmas olvasmányokat szerkesztenie, melyek «azonfelül, hogy nyelvi tekintetben kifogástalanok legyenek, az iskola általános czéljának és a tanuló ifjúság érdekének is megfelelhessenek»; másodszor: alkalmaznia ezen olvasmányra az inductiv nyelvtanítás sokágú methodikus követelményeit, oly módon, hogy ezeket a kiszemelt anyagon megvalósítva mutassa be. A kettő közül főfeladatnak mindenesetre a megfelelő olvasmány-anyag kiszemelése és megszerkesztése tekinthető. Mert az anyag feldolgozására az utasítások pontosan és világosan megjelölték az egyes lépéseket, de magáról az anyagról csak általánosságban szóltak; s míg maga a kellő olvasmány-anyag kiszemelve és a használat útján szentesítve nincs, addig a tanítás methodikus berendezése is csak irott malaszt marad.

Az előttünk lévő olvasókönyv első sorban ezt a főfeladatot, az anyag kiszemelését, kivánta megoldani; de nemcsak olvasókönyv, hanem egyszersmind gyakorlókönyv is, mely az olvasmánynyal kapcsolatos nyelvtanítás berendezésére is vezérfonalúl akar szolgálni. Az a kérdés már most, milyen mértéket alkalmazzon rá az elfogulatlan kritika? A mi első sorban az olvasmányt illeti, ennek tárgyát, mint említettem, a tanterv csak általánosságban jelölte meg, s nyilvánvaló, hogy *végleges* megállapítása nem lehet egy tankönyv első kiadásának feladata. A kiszemlés tárgyi szempontjai, a methodus és a nyelvkezelés formalis követelményei olyan természetű nehézségekkel járnak, melyeket egy csapásra legyőzni majdnem lehetetlennek látszik. A mi

pedig ezen anyag methodikus feldolgozását illeti: még a szerzők is megjegyzik, hogy véglegesnek, bevégzettnek ez sem tekinthető; ez csak akkor volna lehetséges, ha a nyelvtani rendszerezés a már kiszemelt olvasmány gyakorlati, iskolai feldolgozásának resultatuma volna. Ellenkező esetben, ha különben értelmes munka, csak útmutatásul szolgálhat a nyelvtanítás berendezésére; de részletekig menő birálatot nem a kritikától, hanem csak az iskolai feldolgozástól várhat.

Szerény véleményem szorint ebből kettő következik. Először, hogy méltányoljuk az első lépés nehézségeit, s ha vannak a szóbanlevő munkának menthető hiányai, javítsuk őket, de az egésznek megítélésénél ne ezeket tartsuk főképen szem előtt, hanem inkább arra legyünk tekintettel, mennyire könnyíti meg az utasítások követelményeinek megvalósítását; s másodszor, hogy az anyag methodikus feldolgozásán is okuljunk, s ha tanítás közben majd hiányaira rábukkanunk, tökéletesíteni is iparkodjunk.

Ezzel ki van szabva azon út, melyen ismertetésemnek haladnia kell. Első sorban a két könyv berendezéséről általában kell szólanom, tekintettel az utasítások követelményeire. Másodszor: az olvasmányanyagról különösen és pedig tárgyi és formai szempontból egymás után. Harmadszor: a methodikus feldolgozás részleteiről, de ezúttal inkább tárgyi, mint methodikus szempontból, mert, mint említettem, a könyv használata előtt ezen utóbbi szempontból nem tartom jogosultnak az itéletet.

A könyvek berendezéséről szólva, a folytonos reflektálást az utasításokra rövidség kedvéért mellőzni fogom, s követelményeit olvasóim előtt legalább elméletileg ismereteseknek tételezem föl. Egyszerűen annyit bocsátok előre, hogy szerény véleményem szerint a szerzők az utasítások követelményeit tökéletesen átértették, s a módszeres nyelvtanítás minden részletéhez kellő segédeszközökről kivántak gondoskodni.

A *gyakorlókönyv* két részre oszlik. Az egyik az I. osztály, a másik a II. osztály használatára készült.

Mind az I., mind a II. osztály számára való rész külön-külön háromfélét tartalmaz. Olvasókönyvet, gyakorlókönyvet és latin-magyar szótárt. A kettő berendezésében csak az a különbség, hogy az I. osztály használatára való részben kétféle latin-magyar szótár van, præparatiós és betűsoros; a II. osztály számára való rész pedig csak betűsoros szótárt tartalmaz.

A *«nyelvtan és szótár»* cz. kötet szintén három fő részre oszlik. Az első rész rövid, rendszeres nyelvtan. A második rész szócsoportokat ád, és pedig három különböző szempontból. Először tárgyi körök szerint, másodszor a szóképzők szempontjából, s végre az ellentétes értelem szempontjából (opposita). A könyv harmadik része magyar-latin fordítási

gyakorlatokból áll, melyekhez darabonkint præparatiós szótár, s végü betűsoros magyar-latin szótár járul. Látjuk e beosztásból, hogy a tanítás részleteit és berendezését illetőleg alig kerülte el valami a szerzők figyelmét abból, a mire az utasítások hivatkoznak. Legfellebb arra lehetne még a teljesség szempontjából észrevételt tenni, hogy a szóképzésre vonatkozó tanításhoz a könyv csak a *képzők* szerint ád összeállítást; már pedig a II. osztályra vonatkozó utasítások azt is kimondják (60. l.), hogy az olvasmányban előforduló szavak *etymologikus egybeállítása* is szükséges, alapszók szerint haladva. Ilynemű csoportosítás e könyvekben nincs.

A mi magát az olvasókönyvet illeti, az I. osztály számára való olvasókönyv tartalma a következő: I. A latin nyelvről. II. Róma alapításáról. III. A hunok és magyarok eredetéről. IV. Attilláról. V. Mesék. (Climax. Lupus et canis. Servus nimis obœdiens. Corvus et lupi.) VI. Ulixes Polyphemus barlangjában. VII. (Ez a szám — úgy látszik tévedésből — kimaradt.) VIII. Ismétlésre. (A kertben. Rejtvény. Az érzékek. Az év részei.) IX. Beszélgetések. (Jerünk sétálni! Álomszuszék.) X. Találós versek és apróságok (5 darab).

A II. osztály számára való olvasókönyv tartalma: I. Közmondások és szólásmódok (a nemi kivételek begyakorlására). II. Az iskolai év kezdetén. III. Róma a királyok alatt. IV. A fehér ló regéje. V. Ismétlésre (Midas király. Miért repül ki csak este a denevér? Egér és macska). VI. Ulixes Circénél. VII. Versek (Savanyú a szőlő. A hangya és a tücsök. Arcturus. A kirabolt fösvény panasza). VIII. Vacatio (Párbeszéd).

Előre megállapított rendünk szerint vizsgáljuk ezen olvasmányokat először tárgyi szempontból.

A Róma történetére vonatkozó olvasmány tartalmi szempontból mind a két osztály számára egészben véve úgy van beosztva, a hogy az utasítások ajánlják (l. 53. lap). «Az első évre Róma alapítása és első két királya, a második évre a királyok kora.» Ily módon ez az olvasókönyv addig vezeti a tanulókat Róma történetében, a hol a Bartal-Malmosi-féle régebben meglévő III. osztálynak való olvasókönyv folytatja a köztársaság kezdetének történetét. Az utasításokkal együtt maguk a szerzők is erre az olvasmányra fektetik a fősulyt. Tárgyi szempontból nekem az egész olvasmánynyal szemben nagyon kevés kifogásom lehet, annyival kevésbbé, mert épen ez az anyag van a Bartal-Malmosi-féle olvasókönyv I. részében is feldolgozva. Csak a második osztályú olvasókönyvben tartom egy kissé kényes tárgynak a sabin nők elrablását. Igaz, hogy feltünő rokonságot mutat az a monda a csodaszarvas mondájához, s összehasonlításra igen kinálkozik. Mind a mellett mégis nagy tanári tapintatot (? Szerk.) igényel a könyv következő helyeinek tárgyalása: «In urbe in

dies crescente magna erat mulierum penuria» (70. l. III.). Vagy: «Accedebant.... *blanditiae* virorum, quibus animi virginum magis magisque mitigati sunt» (71. l. III.). Vagy épenséggel: «Virgines illic saltant et cantant. *Bene erit*, si quisque sibi unam ex illis rapiet!» (Gy. K. XV.)

Ezzel elmondtam azt az egyedüli kifogásomat is, a melyet a csodaszarvas mondájára (s. t.: A hunok és magyarok eredete,) tárgyi szempontból tehetek. Az Attiláról szóló olvasmányra nincs észrevételem. A második olvasókönyvben ennek az olvasmánynak a fehér ló regéje felel meg. Ez a monda kétségtelenül érdekes és fontos, s hatását csak az zavarja, hogy Árpád végtére is csellel fog ki benne a kapzsiságon s így jut arra a földre, melyet később fegyverrel kerített hatalmába. Meg kell azonban jegyeznem, hogy a szerzők olvasmányukban jól értelmezik a mondát, és nem is cselről szólnak, hanem a fejezet czíme is úgy van fogalmazva, hogy: «Árpád megvásárolja a magyar földet.»

A görög mondavilágból való olvasmányokat az utasítások ugyan a magyar nyelvi olvasmányokról szólva ajánlják, de egészben véve nincs kifogásom ellene, hogy egyidejüleg a latin olvasmányok közé is bevigyük e tárgyi kört. Csak azt szerettem volna, hogy az elbeszélés tárgyi tekintetben jobban simuljon Homeroshoz. Hogy miért szerettem volna, talán nem szükséges megokolnom; én legalább el sem tudom képzelni, hogyan lehessen az Odysseus-mondát gymnasiumi tanulóknak más forrásból, mint Homerosból bemutatni. «Gratius ex ipso fonte bibuntur aquae» (l. Gy. K. 68. l.). Már pedig mind a két olvasmányrészlet lépten nyomon elárulja, hogy szerzőjük nem a Homeros-féle mesét tartotta szem előtt, hanem, — úgy tudom — valami angol átdolgozás nyomán haladt. A kyklopsok Siciliában, az Aetnában laknak és Vulcanus szolgálatában állanak (12. l.); Ulixes «ex lignis palum magnum delegit» (13. l.); Odysseus Circe házának küszöbén találkozik Hermessel; «Ulixes *mortem* ei minatur»; «Circe obsecrari coepit, ne *vitam adimeret*» (86. l.) és így tovább.

A többi olvasmány maguknak a szerzőknek szavai szerint részint arra való, hogy «egy-egy nagyobb olvasmány után mintegy jutalmazó pihenőül szolgáljon», részint arra, hogy éreztesse a tanulóval, «hogy valaha élő nyelv volt az, a melyet most tanul.» Ezért vették fel az olvasmányok közé egy néhány beszélgetést is. Ezekre nézve a következő megjegyzésem van. A «latin nyelvről» szóló olvasmány ügyes kezekben valóságos bevezetésül szolgálhat a gymnasiumi latin tanuláshoz; — s ez természetes, mert tulajdonképen nem egyéb az egész, mint a gyakorló iskolában szokásos bevezető tárgyalás rövid kivonata. Az I. rész olvasmányainak VIII. szakasza nem annyira tárgyi, mint nyelvi szempontból fontos, s azért itt mellőzöm. Az első rész két beszélgetése jó lehet pihenőnek. A II. rész közmondásaira és szólásmódjaira az az észrevételem

volna, hogy némelyik túlhaladja egy II. osztályú tanuló gondolatkörét (pl. 2., 9., 15.); különben igaz, hogy a tartalom itt is csak másodsorban fontos. «Az iskola év kezdetén» cz. olvasmány uj tartalmi okulást nem ád. Midas király históriája száraz kivonat. A másik két mese is csak pihenőnek való. A VII. szakasz (versek) olvasmányai közt az ismeretes két első mese a gyermekek szempontjából többet ér a másik két költői szemelvénynél, melyek felvételénél, úgy látszik, szintén inkább a forma (rövid, szaggatott mondatok), mint a tartalom volt irányadó. Az utolsó párbeszéd elég mulatságos lehet a tanulók számára, de egyébként szintén csak a nyelvanyag begyakorlása lehet a czélja.

A mi az olvasmányok formáját, nyelvét illeti, úgyszólván kizárólag ebből a szempontból foglalkozott velük egyik tanügyi lap régebbi birálata, s ha a szerzők e birálatnak az ügyhöz nem méltó, személyeskedő hangját figyelembe nem veszik, úgy megjegyzéseit sok helyütt hasznukra fordíthatják, annyival inkább, mert nyilvánvaló, hogy az utasításoknak is meg az ő személyüknek is ellensége az, a ki irta, s így nem egykönnyen kerülte ki egy hiba sem a figyelmét. Később még magam is teszek az olvasmányokra e szempontból is néhány észrevételt, de először elvi szempontból akarok hozzászólni a dologhoz.

Az a kérdés ugyanis, milyen mértéket alkalmaznak egy I. vagy II. osztály számára készült latin olvasókönyvre a nyelv szempontjából? Ha tekintetbe veszszük, hogy mennyi nehézséggel jár a szerkesztő munkája, s hogy e mellett még merőben járatlan útakon kellett a szerzőknek haladniok, akkor a kritika feladata inkább a javítás, mint a kárhoztatás lehet. Hol igen bonyolódott szerkezetű latin szöveget kellett egyszerűsíteniök, hol meg idegen nyelvből kellett latinra fordítaniok; a nyelvnek tisztának, egyszerűnek kellett lennie, de a szerkesztésnek fel kellett használnia a gyermek előtt régebben ismeretes latin szavakat; az előadásnak természetesen, könnyedén kellett folynia, de e mellett avval is mindig számolniok kellett a szerzőknek, hogy a szükséges nyelvi alakok kellő számmal előfordúljanak, s így alapot képezzenek a későbbi nyelvtanításra. Annyiféle szempont irányozza a munkát, hogy a hibák, mint mondom, inkább javítást, mint kárhoztatást érdemelnek, már t. i. az elfogulatlan birálat részéről. Én azonban a kérdés felvetésekor nem gondolok concret esetre, s a szerkesztés nehézségeit sem véve számba, avval szeretnék elvileg tisztába jönni, mit tartsunk *jó* latinságnak egy I. és II. osztályú tanuló számára készült latin olvasókönyvben? Mert ha egyikünk egy, másikunk más szót vagy kifejezést hibáztat az olvasókönyvben, úgy az olvasmányok szövege végtére is sohasem fog megállapodásra jutni. Vannak még most is, a kik csak a Cicero-féle latinságot tartják általában helyes latinságnak, s kárhoztatnak minden olyan szót, vagy kifejezést, mely nem nála, hanem Tacitusnál, Pliniusnál, vagy

Senecánál fordúl elő. A kérdést némileg egyszerűsíti az, hogy egy körülményre nézve talán mindnyáján azonos meggyőződésben vagyunk. S ez az, hogy első és második osztály számára készült tankönyvnek első sorban a tanulók szükségletét kell szem előtt tartania, s hogy stilus tekintetében mindenesetre szabadabban mozoghat, mint akár Cicero, akár Seneca, akár valamely modern latin stiliszta, pl. Wolf Frigyes Ágost. Mert azt csak senki sem kivánhatja, hogy I. osztálybeli tanuló Cicero vagy Livius periodusain gyűjtse össze alapvető nyelvi anyagát. Bátran úgy formulázhatjuk hát a kérdést, hogy *általában* mi van jól mondva latinul? Csak Cicero írt-e jól latinul, vagy Seneca, Tacitus is? Ha erre a kérdésre felelünk, akkor a kérdés az iskola szempontjából eo ipso el van döntve. S ha tényleg felelek is rá, ezt nem azért teszem, mintha mai napság e kérdést függőben lévőnek tartanám, hanem csak azért, hogy a könyvbirálók figyelmét a dologra felhívjam. *Scheller* János Gellért, a három kötetes nagy latin szótár szerzője, a kinek a szava talán csak nyomhat valamit a latban, 1783-ban így nyilatkozott már e kérdésben: «Man sei vorsichtig in Beurtheilung der *obsoleten*, *poetischen* etc. Wörter. Mancher schreit, wenn ein Wort im Cicero nicht vorkommt, es sei obsolet, da doch viele solche vermeinten Wörter nach den Zeiten des Cicero vorkommen. Warum muss es denn just obsolet sein? Woher weiss man denn das? .. Noch härter verfahren die, die sogleich sprechen: *hoc non est latinum*, oder: *bene latinum*. Was heisst dieser Ausdruck? Weiter nichts, als das Wort ist in Latium nicht üblich gewesen. Das kann niemand versichern, als der in Latium sehr lange, ja etliche Jahrhunderte gewohnt, alle Leute von allerhand Art oft reden gehört, und sich sehr darum bekümmert hat. Wer kann das von sich sagen? Nicht Cicero, Cæsar, Nepos konnten das sagen; wie weniger einer von den Neuern?» Igy itélt Scheller már a múlt század végén nagy szótára előszavában. S ha a kérdés általában ilyen megoldásra talál, ki merné akkor kifogásolni a II. osztály olvasókönyvében pl. az «effusis habenis» féle kitételt? A kitétel rossznak semmi szín alatt sem mondható: legfellebb annyit lehet róla constatálni, hogy inkább költők megmaradt irataiban fordúl elő. Ezt meg is mondhatjuk a tanulóknak. De vajjon az I. vagy II. osztályban? Latin stilistikát rendszeresen a gymnasium egy osztályában sem taníthatunk; bizonyos stilistikai ügyességet is csak a magasabb osztályokban, különösen a magyar stilistika rendszeres tárgyalása után szereztethetünk a tanulókkal. E magasabb osztályok számára ott vannak mintákúl a latin stilus elsö rendű képviselői, s ezek között első helyen épen Cicero. De olyan latin iró, a ki a mi gymnasiumaink I. osztálya számára írt volna, fájdalom, nem találkozik. Ismétlem, vegyük hát tekintetbe az alapvető tanítás czélját, méltányoljuk az előadott, és más okokból a tankönyvíró elé gördülő nehézségeket, s e

tekintetben most már ne csak a megitélésben, hanem még a javításban is óvatosak legyünk, s mindig a tanulók szükségleteit tartsuk főképen szem előtt.

A mi a szóban lévő olvasmányokat illeti, annyi bizonyos, hogy nyelvi szempontból is javításra szorúlnak még, mert van bennök néhány kétségtelenűl hibás kitétel is. Magam ezuttal még a következőkkel pótolom az említett birálatnak részben helyes észrevételeit. Róma története elbeszélés, tehát elbeszélő igealakokra szorúl; a kezdő nyelvtanítás meg nem lehet el sok præs. impft. alak nélkül. Ezért nem lehet ugyan általában hibáztatni a sok præs. impft. historicum használatát, de mégis szerettem volna, ha (legalább szükségtelenül) olyan erős fordulatok nem lennének az előadásban, mint pl. a IV. pont *gemini sunt*, vagy a VI. pont *confirmant*, vagy a VIII. pont *placet* szavainál, és így tovább. A szórend és interpunctio sem mindenütt kifogástalan, különösen az I. részben. (Pl. IV. Servis non placet præceptum durum tyranni, *tamen* geminos miseros in alveum imponunt et ad fluvium portant.) A mi az ú. n. consecutio temporum-ot illeti, azt értem, hogy kezdetben az előidejűség sok helyen nincs kifejezve. De ha a szerzők ezt szándékosan intézték így (a mi kétségtelen), miért olyan bonyolult akkor egyszerre csak a XXII. olvasmány mondatfüzése? Az értelem szempontjából kifogásolható a következő hely: «Lupa *sitiens*, quæ *forte* ad fluvium venerat» (V.) vagy sitiens, vagy forte ad fluvium, de egyszerre mind a kettő nem.

Még csak azt említem meg, hogy a szótagmérték jelölése is pontos átnézésre szorúl még, s ezzel áttérek a munka más részeinek vizsgálatára.

Az olvasmányhoz való két gyakorlókönyv megmutatja, hogyan lehet az olvasmányból czélszerűen szerkesztett latin mondatokból a latin nyelvtan rendszerét felépíteni. Itt csak az a kérdés, hogy az egyelőre félretett alakok quantitása és qualitása megengedi-e, hogy a rendszerezés csakugyan a gyakorlókönyv menetén történjék? Mert ha nem, úgy a könyvnek ez a része mostani alakjában még nem annyira iskolai használatra való, mint inkább arra, hogy mintát adjon a tanárnak a ministeri utasítások követelte tanításra. Erre a kérdésre azonban csak akkor lehet válaszolnunk, ha az olvasókönyv alapján latin nyelvet tanítottunk.

Egyéb idevonatkozó észrevételeim a következők: Az alakok összeállítása a gyakorlókönyvben nem halad mindenkor mondattani kategoriák szerint; ez különben természetes, mert ez a gyakorlókönyv csak *bizonyos alakokkal* foglalkozik, s a többit félre teszi addig, míg a sor reá kerül. Mit csináljon a tanítás a többi, félretett mondatrészekkel (alakokkal), erre nézve olyan tanár, a ki az utasításokat nem érti, nem talál ebben a könyvben sem útmutatást. Kissé kellemetlenül hatott

reám az is, hogy a declinatiók szám szerint való beosztása is említve van. Egyike ez azon momentumoknak, melyekben a szerzők *szükségtelenűl* alkudozásba bocsátkoznak a descriptiv grammatika semmitmondó terminusaival. A II. osztálynak való gyakorlókönyvben a derivativák közé van több olyan szóalakulás felvéve, melyeket rendesen a tőszók közé szokás számítani (*nex* 104. l., *lux* 108. l., *dux* 109.; sőt talán *lud-u-s* és *fug-a* is inkább a tőszók közé való).

A mi a præparatiós szótárt illeti, erre, mint præparatióra, kezdetben nem igen lesz szükség, pedig épen az első olvasmányokhoz van szánva; de ha már megvan, ismétlésre és utánanézésre jó lehet.

A betűsoros szótárakkal nem foglalkozom; teljesek-e, a használat mutassa meg.

A rendszeres nyelvtanhoz alig van észrevételem. A fennebb említett birálat e nyelvtan rövidségén ütközik meg, és constatálja, hogy nincs meg benne minden, a mire egy gymnasiumi tanulónak szüksége van. Aggodalommal kérdi, hogy talán csak nem kell a tanulónak ezen könyv használata után még egy másik grammatikáról is gondoskodnia? «mert ha ez hasznára lehetne ugyan *a szerzőnek* és a három latin nyelvtan kiadójának is, de a tanulónak bizonyára nem». Az utoljára idézett szavakból, melyeket még másolni is önmegtagadásomba került, s a melyek szomorú világításban mutatják be a kritika mostani fegyvereit, kiderül, mi czélja volt ama birálatnak a kérdés felvetésével. Mert feleletet bizonyosan nem várt a kérdésre: A felelet ott van a szóban lévő könyv czímlapján, mely a munkáról határozottan megmondja, hogy csak az I. és II. osztály számára készült. Bizony, a módszeres könyvnek meg van az az egy rossz oldala, hogy csak abban az osztályban használható, a melynek számára csinálták. Olyan latin nyelvtanról, mely minden osztályban használható legyen, nem kellett volna most gondoskodni. Ott van a Bartal-Malmosi-féle, melyet a tanulók a III. osztálytól fogva ezen könyv mellett is használhatnak a nélkül, hogy megzavarodnának bele; mert hiszen a két könyv rendszere teljesen megegyezik; a mi pedig a költséget illeti, talán elég a szóbanlévő könyvek csekély árára hivatkozni.

A nyelvtan rövidségét tehát nem hogy terhére rónám, hanem dicsérettel emelem ki. Sőt nem egy helyen, példáúl a nemi kivételek felsorolásánál, még rövidebbre lehetett volna szabni. Minek tanuljon a fiú olyasmit, a mit egész életében aligha fog valaha olvasni? Az igék betűrendes összeállításánál azonban nem bánom, hogy teljes a lajstrom; egy nehány igen ritkán előforduló ige kedvéért kár lett volna ezt a teljességet megbontani. Ez az összeállítás különben sem megtanulásra, hanem utánanézésre van szánva. Következetlenség van abban, hogy több helyen egyes szám első személyben vannak az igék említve, pl. a többi

közt a 25. lapon mindenütt. A nemi különbségeknél (8. és kk. l.) a nemet feltünőbben kellett volna megjelölni, mert ilyen beosztás mellett igen fárasztó az átnézés.

A szócsoportok, mint említettem, háromfélék. A tárgyi szócsoportoknál igen szerencsés gondolat volt a csoportokhoz tartozó közmondások és szólásmódok felvétele, többnyire magyar æquivalensükkel vagy talpraesett fordításukkal együtt. Ellenben valóságos baj, hogy e szócsoportokból a hozzájuk tartozó cselekvések neveit, tehát az igéket, kifeledték a szerzők. Ezt a hiányosságot sem a fordítási gyakorlatok, sem a betűrendes szótár nem pótolhatják eléggé. Ezeket a szócsoportokat a szerzők szándékosan úgy készítették, hogy velök az olvasmányból összeállítható csoportokat pótolják. Ez magyarázza meg, hogy egyrészt az olvasmánynyal semmi összefüggésben sem állanak, s másrészt, hogy . . . talán kissé túlságosan modern izűek. Van köztük bizony nem egy csoport, a mely akár egy «manuel de la conversation»-ba is beillenék. Ebben csak az a baj, hogy a tanulónak némi hiú szemfényvesztés kedvéért sok olyan szót kellene megtanulnia, a mely sem olvasmányaiban nem fordúl elő, sem valamelyik ismeretes modern nyelvben nem vált későbbközhasználatúvá. Mert, — legyünk őszinték, — bizony legalább egy tuczat olyan szót is fedeztem fel eme csoportokban, melyeknek értelmét magunk is csak nagy nehezen tudnók hamarjában megmondani. (Cella penaria, ligula, lagena, pelvis, subula, pilentum, cisium, ascia, et cætera.)

A képzett szók csoportja, mint említettem, nem a szóképzés, hanem a képzők szempontjából van összeállítva, s az olvasmánynyal is összefüggésben áll. Itt, ha a többi képzők fel vannak említve, meg kellett volna említeni *-arium*, *-tus* v. *-sus* főnévképzőket, és *-ax*, *-ius*, *-ilis*, *-alis*, *-aris*, *-anus* (Romānus!) rendkívül gyakran előforduló melléknévképzőket is. Különben *-ia* képzővel nem igékből, hanem csak participiumokból (melléknevekből) képzünk főneveket, a mi nagy különbség; hasonlóképen *-mentum* nem járúl melléknévhez, hanem csak igéhez (atramentum vagy analogia, vagy *atrat elavult igéhez tartozik). A *-sor* képzőre nincs példa felhozva (cursor, mensor, tonsor etc.). A *-tio* képző mellékalakja (*-sio*) sincs említve (processio, progressio, visio). *Exspicit* ige azt hiszem nem létezik; én legalább nem találtam Georges szótárában.

Az oppositákat tartalmazó szócsoport új, és hasznos lesz a tanításban; kár, hogy sok benne a sajtóhiba.

A magyar-latin fordításra való gyakorlatok nem az olvasmányhoz, hanem a szócsoportokhoz fűződnek, s azoknak begyakorlására vannak szánva. A latinra való fordítás czélja már maga eléggé okát adja ennek az ujításnak, melyet más okokból is szerencsésnek kell neveznem. Elismerésre méltó a szerzőnek részletekig menő gondja is, melylyel még egy-egy ilyen extemporale-anyagot is bizonyos tartalmi és

formai összefüggésbe hozni, kikerekíteni iparkodott. Ellenben határozottan elhibázott dolognak tartom, hogy a magyar gondolkodás- és kifejezésmód pusztán csak a fordítás könnyebbsége kedvéért latin kaptafára van verve, úgy, hogy a gyakorlatok olyan formán hangzanak, mintha latin eredetiből volnának rossz magyar mondatokra átfordítva. A latinos szórend, a passivum használata, a sok *valá*-s præteritum, igaz, nagyon megkönnyíti a gépies fordítást; de a latin gondolkodás- és kifejezésmód sajátosságát mindez meg nem világítja, tehát merőben haszontalan.

De még ha nem lenne is haszontalan, akkor sem lenne tanácsos az iskolában, és főleg a kezdő tanításban alkalmazni, mert veszélyeztetné a gyermekek fejlődő nyelvérzékét. A szóbanlévő magyar-latin fordításra való gyakorlatokat már ez a körülmény is idegenszerűekké teszi; növeli azonban a gyakorlatok affektáltságát az is, hogy szerzőjük egy-egy divatból kiment régi alakot vagy kifejezést ezekben a gyakorlatokban akarna feltámasztani. Mai napság már sem a «*legfő*» (26. és gyakran), sem a «*semmitevés*» (26. és többször), sem a «kedves*getés*» (e. h. kedveskedés, 10.) nem divatos kitételek. Azt sem mondjuk továbbá, hogy «valamennyi játékot messze *fölözte* a labda» (22); sohasem olvastam az «utóörs» (23. és többször) szót sem sehol. Ilyen különös kitételeknek akkor, mikor *élő nyelvről* van szó (mert ez nagy különbség!) még általában sem vagyok nagy barátjuk; annál szivesebben kiküszöbölném őket az iskolai grammatika mondataiból. De az idegenszerűség és affektáltság még mindig nem egyedüli bajuk ezen gyakorlatoknak; van bizony köztük elég egyenesen hibás vagy pongyola magyar kitétel is. Ilyenek pl. «A harag elvakította Romulust is, ki saját kezével *megölte gunyoló* testvérét.» (8); «s szívesen» (8); «szives s nyájas» (10); «ha a betegségből *ki is gyógyulnak* . . .» (14); «tiszteljük a bátor férfiakat, kik *oly sok* veszedelmet *szenvednek* a haza üdvéért» (14); «az ár*ról* (e. h. árban) nem egyeznek meg vevőikkel»; «árúik idő múltán si*lánynyá* válnak» (18); «István . . . érdemei *miatt* . . . a szent koronát a pápától kapta *meg*»; «a törvények *őrének* gondos elől*járóka*t rendeltek» (19); «tollnyelet, tollat vagy tentát soha otthon ne felejt*se*»; «a *jó* művelt szántóföldnél nem lehet semmi ékesebb látvány»; «*ezen oly nagy* jótéteményekért a földmüves soha *meg ne szünjék* hálát adni az Istennek» stb., stb. Ilyenféle hiba nem csak ennyi, hanem sokkal több van e gyakorlatokban, s a dolog annál feltűnőbb, mert a könyv többi részei aránylag sokkal helyesebb magyarsággal vannak írva.

Ezzel végére jutottam a könyvek ismertetésének, mert a még hátralévő magyar-latin præparatiós és betűsoros szótárral nem lehet feladatom részletesen foglalkozni.

S hogy végre összefoglaljam ismertetésem eredményét: láttuk,

hogy a szóbanlévő két könyv, különösen jelenlegi alakjában, még nem kifogástalan ugyan, de hibái véleményem szerint legnagyobbrészt olyan természetűek, melyeken igen könnyű dolog segíteni. Azzal pedig, hogy az első és második osztály számára egészben véve megfelelő olvasmányról gondoskodott, s hogy mintát adott arra, miképen lehet ezen olvasmányok alapján a latin nyelv rendszerét lassankint felépíteni, határozottan rég érzett szükségen segített, s megadta a legfőbb eszközt arra, hogy az utasítások követelményei a gymn. tanításban szélesebb körben is megvalósulhassanak. S ha a mű tökéletesbítésére tanításközben tett tapasztalataikat a szerzők is felhasználják, s a philologus szaktanárok is úgy gyámolítják őket a javítás munkájában, mint a hogy az ügy megérdemli, akkor az első lépés megtevésével a szerzők kétségtelenül nagy érdemet szereztek maguknak a gymn. tanítás gyakorlati fejlesztése körül. Örvendenék, ha elmondhatnám, hogy ismertetésemmel e fejlesztésben nekem is lesz némi részem.

(Budapest.) Dr. Gyomlay Gyula.

Kisfaludy Károly: Csalódások. Vígjáték négy felvonásban. Magyarázta *Dr. Szigetvári Iván.* 1886.

Berzsenyi ódái. Középiskolák számára. Magyarázta *Dr. Versényi György.* 1885. (A Jeles írók iskolai tára XXVI. és XXIV. füzete.)

Kendőzőnek tettük Szigetvári könyvét előre a czímben; mert tulajdonképen Versényi munkájával akarunk foglalkozni.

Innet s tova két esztendeje lesz (meg is van talán, restelkedve valljuk), hogy az, mint a Jeles írók iskolai tárának XXIV. füzete megjelent s annak idején bizonyára nem magunk voltunk irodalmunk barátai között, kik örömmel fogadtuk. Mert Berzsenyi ódáinak magyarázatos kiadása régen érzett szükség volt előttünk. Fel is tettük magunkban, még mielőtt a Phil. Közl. igen tisztelt szerkesztője szólított volna föl erre (régen volt az is!), hogy ismertetni fogjuk. De minél többet forgattuk Versényi könyvét, annál jobban lohadt ismertetési kedvünk. S úgy látszik, nem csak magunk jártunk ilyeténképen. Másoknál is majdnem nyomtalanúl hangzott el a munka megjelenése. Tudtunkkal csak a Magy. Tanügy és a Középisk. t. e. Közl. emlékeztek meg róla, amaz egy pár általános megjegyzéssel, ez részletesebb, alaposabb észrevételekkel Komáromy Lajos tollából. Pedig van egy tagadhatatlan érdeme, a miért a nyilvánosságnak nem volt volna szabad oly kurtán bánnia vele. E tagadhatatlan érdemét kivánjuk — ha késve is — méltánylani, nehogy, a mint hibái mindinkább lohasztják a tüzet, melylyel megjelenésekor kezünkbe vettük, utóbb még azt is elfelejtsük. Mert igazságtalanok lenni nem akarunk.

A kik középiskoláinkban a magyar irodalomtörténet tanításával

foglalkoznak, ismerni fogják azon nehézségeket, melyekkel az olvasás és olvastatás jár; tanár és tanuló lépten-nyomon érzik ezekben a rendszeres, megbízható kalauz hiányát. Tanár és tanuló, mondjuk. Mert nemcsak a kezdő vagy dilettans, szakember is igen gyakran szorúl segítségre, útmutatásra, mikor — tudjuk — egyetlen egy költeménynek — az íróról és egész munkásságáról nem is szólva — teljes megvilágítása órák, sőt akárhányszor napok kutatása, munkájába kerül. A tanár e munkának kénytelen áldozni minden idejét, ha egyáltalában rendelkezik azzal, ha lelkiismeretes; és ha nem az, vagy, a mi bizony igen sokszor előfordúl, egyéb teendője miatt elég ideje nincsen: magyarázata puszta æsthetikai szalmacséplés marad. Pedig ugyan ráférne irodalmi oktatásunkra egy kissé több histôriai szellem. Meg az is, hogy egységesebben, egyöntetűbben járnánk el valamennyien. Nálunk e tekintetben a hány iskola, annyi szokás, a hány ember, annyi módszer, néha módszertelenség. Ennek köszönhetjük aztán, hogy középiskolát végzett tanulóinknál oly különböző fokú irodalmi műveltséget, hiányos ismereteket, sokszor ferde fölfogást, hamis itéletet találunk. E bajon csak rendszeres kalauz, az irók iskolai használatra készült gondos, magyarázatos kiadása segíthet. Kalauz, nemcsak a tanuló, de a tanár számára is, hol egybegyűjtve megtalálható mindaz, mi az íróknak és műveknek nem csak értelmi és æsthetikai, de históriai megvilágításához is szükséges.

Versényi ilyen kalauzt kiván adni Berzsenyi ódáinak olvasásához s e szándékában rejlik munkájának elvitathatatlan érdeme. Csak ennek elismerése után szólhatunk arról, miként sikerült e szándékot megvalósítania; és ha ebben távol maradt is a tökéletességtől, itéletünket enyhítenie kell annak a körülménynek, hogy jó részben nem igen járt úton próbálkozik. Mert a Versényi munkájának eddig kevés előzője akadt. Könyve a jeles irók iskolai tárában jelent ugyan meg s e vállalatnak czélja egyezik azzal, mit fentebb a magyar irodalomtörténet-tanítás segítségére mondtunk kivánatosnak, de abban eddig főleg világirodalmi jelességek nyertek tért, s a mi jót a magyar irodalomtörténet szolgálatára produkáltak: Arany Toldija, balladái, Katona Bánk bánja, Mikes levelei, mind más meg más kéznek s részben más elveknek munkája. Berzsenyi ódáit nem csak a műfaji különbség, hanem Berzsenyi egész egyénisége, kora stb. miatt is alig lehet csupán amazok mintájára kommentálni; magyarázója azért sok tekintetben magára van hagyatva; másrészt azonban ez nem jelenti azt, hogy a mi amazoknál jónak bizonyúlt, Berzsenyinél is föl ne lehetne használni. Azért a fentebbiek daczára sem húnyhatunk szemet azon hiányok előtt, melyek Versényi kisérletét távol tartják a tökéletességtől.

Nézzük közelebbről. A ódák előtt kilencz lapnyi bevezetést talá-

lunk. Versényi e bevezetésben I. az ódáról, II. Berzsenyi életéről, III. a versmértékről Berzsenyi ódáiban igyekszik bennünket tájékoztatni. Nem lehetne kifogásunk ellene, ha e tájékoztató röviden, világosan közlené a szükséges tudnivalókat. Csakhogy nem úgy van. Versényi e két tulajdonságot nem tudja egyesíteni. Az ódáról szóló szakaszban p. o. röviden akarja megértetni a költői műfajok csoportosítását, hanem rövidségében arra a felületes eredményre jut, hogy a költészet csak eseményes és lyrai költészetre oszlik. Még rosszabbúl bánik Berzsenyi életével. Nagy szavakkal kezdi: «Még nem múlt el az az idő, mikor abban gyönyörködött a közönség, a mi sápadt, a mi beteges. Ebből a penészes, halottszagú világból mily jól esik elmenekűlni Berzsenyi élettel teljes, egészséges, izmos költészetéhez.» Komolyabban folytatja, a mennyiben szól Berzsenyi gyermekségéről, neveltetéséről, gazdálkodásáról, családi életéről; megemlíti felfödöztetését Kis Jánostól, első kisérleteit, Matthisson hatását, majd összehasonlítja Horatiussal, jellemzi mindkettőjüket; de mindenütt magyarázatra szorul. Hogy is ne, mikor az egészszel másfél lapon végez! A tömör előadás e hajhászatát nem helyeselhetjük, nem főleg az iskolának dolgozó irónál. Mert mit csináljon a tanuló — hogy a legelső frázist ne említsük ujra — az efajta meg nem okolt itéletekkel: «Az ő lelke nem illett be az akkori tanrendszer keretébe, nem is tudtak vele bánni.» «Horatiustól tanúlt, de mesterét sok tekintetben felűlmúlta.» «Horatius inkább jó műfordító, mint jeles költő» stb. Igaz, hogy a tanár magyarázata megadhatja, mi ez itéletek indokolásához szükséges; de részünkről veszedelmes præoccupatióját látjuk bennük a tanulók jóhiszeménék, sőt többet mondunk, egyenes alkalmát a léha felületességnek. Mi beérnők a puszta adatok pontos összeállításával; a képet rajzolja meg a tanuló — tanárja segítségével — akkor, mikor a kellő ismeretek már birtokában vannak; olyat pedig, mi akár ismerete körét, akár felfogása, itélete erejét meghaladja, sohasem erőszakolnánk rá. — Versényi különben ugyanazon helyen, hol annyira fukarkodik a szükséges magyarázattal, ráér ilyeneket is mondani: «A legerősebb athleta is kezdetben tehetetlen csecsemő, majd négykézláb csúszó gyermek volt s csak fokozatosan izmosúlt meg. Igy van ez a szellemi világban is. Berzsenyi is kezdetben dalokat írt . . . . stb.», a mit aztán ha folytatunk, eljuthatunk arra a következtetésre, hogy p. o. Petőfi csak «négykézláb csúszó gyermek» az ő utolérhetetlen dalaival.

Éles ellentétben áll a bevezetés két részének rövidségével a harmadik: «A versmérték Berzsenyi ódáiban» aprólékossága. «A tudomány legújabb vívmányait foglalja össze» (Schiller Hermann: «Die lyrischen Versmaasse des Horaz» nyomán) mondja fenszóval, s következik erre görög-latin műneveknek egész özöne, hivatvák inkább zavart, mint

világosságot terjeszteni. Holott elég lett volna bőven, ha az egyes ódák fölé oda nyomatja a versmértéket, melyben irva vannak. Hiszen könyvét a reáliskolának is szánta!

No de nem a bevezetés a Versényi munkájában a fő. Annak hibáira szemet húnyhatunk — bár az iskola tiltakozni fog ellene —, csak Berzsenyi ódáinak commentálását végezze derekasan. És örömömre szolgál kijelenthetni: Versényi e feladatát szorgalommal, sok jó akarattal s meglehetős sikerrel teljesítette. Összehordott sokat, feldolgozta, alkalmazta elég jól, a mi az egyes ódák mythologiai és történeti vonatkozásainak, képeinek, szólásmódjainak megértéséhez szükséges. A közönség, a tanulók igen nagy könnyebbséggel olvashatják Berzsenyit a Versényi kalauzolása mellett. Magyarázatait azonban egyformán szerencséseknek s mindenek előtt teljeseknek, tehát kifogástalanoknak nem mondhatjuk mégsem. Komáromy Lajosnak fentebb említett alapos észrevételeit kellene ismételnünk egész terjedelmükben, ha apróra fel akarnók sorolni mindazon kifogásokat, melyek e magyarázatok ellen részint *hiányok*, részint *feleslegvalók*, részint pedig *tévedések* alakjában emelhetők. Legyen szabad nekünk egy-két megjegyzésre szorítkoznunk.

Versényi magyarázataiban határozottan a historiai oldal a leggyöngébb, a legfukarabb is. Pedig az az aprólékosság, melylyel egy-egy mythologiai kifejezést tárgyal (lásd az I. II. III. XVI. stb. ódákat) inkább a históriai vonatkozásokban lett volna helyén. A legkisebb adat, olykor a legjelentéktelenebbnek látszó körülmény lényegesen megvilágítja az írót és munkáját egyaránt. Versényi ilyenekre nem ügyel. Ott van p. o. Berzsenyi *Ajánlása* Kazinczyhoz (I.). A jegyzetben szól Kazinczyról, érinti barátságát Berzsenyivel, elmondja, hogy 1808 okt. 31-én levéllel keresi föl; de azt már nem említi, hogy az ajánlás e levél hizelgő üdvözletére keletkezett 1808-ban.

A *Kishez* szóló óda alatt (VIII.) megtaláljuk annak feljegyzését, hogy «Berzsenyit ő fedezte föl az irodalom számára» de azt nem, hogy mikor és hogyan?

A *gróf Festetich Györgyhez* írt ódánál (XIII.) a helikoni ünnepélyekről irva felemlíthetné, hogy a gróf jutalmaiból 1818-ban Berzsenyi is kapott (Fejér György, Virág és Dukai Takács Judit mellett) 200 forintot. Abban meg téved, hogy Keszthelyen négy irodalmi ünnepély tartatott. Évenként volt egy, a király nevenapján; 1817-ben az első, 1819-ben az utolsó (Festetich 1819-ben már meghalt): összesen három.

Felső-büki Nagy Pálról (XVIII) ennyi: «Született . . . meghalt. . . E század elején a sérelmek orvoslását sürgető országgyűlések egyik legnagyobb szónoka.» Kevés.

A *gróf Teleky Lászlóhoz* cz. ódánál (XXI.) nem érdektelen tudnivaló volna, hogy a költemény 1812-ben azon megyegyülés után kelt, melyen gróf Teleky László, mint Somogy vármegyei főispán-helyettes, székét elfoglalta s Berzsenyit — váratlanúl — táblabíróvá nevezte.[1] Ugyane gyűlés alkalmával más megtiszteltetés is érte a költőt. Mint Kazinczy [2]) s utána Döbrentei beszéli [3]) «Br. Prónay Sándor, kinek neje gróf Teleky Johanna, gróf Teleky László nővére volt, süvének főispánhelyettesi székébe ülése napja estéjén 1812-ben, márcziusban a vármegye teremébe Somogyból és több megyéből sereglett Rendek között reméllé látni Berzsenyit. Mert ő tűzzel vett akkor részt a magyar irodalom ügyeiben . . . . . s az általa is már kéziratban látott Berzsenyinek bámulója lőn. De hiába keresé, kérdezé azt (B.-t.), elhúzva ült, szokásaként, félrébbi szobában. Tudakolják, kérelem megy hozzá a terembe menetelre, nem tudja miért? Előtte áll báró Prónaynak, forró érzelmeit fejezi ez ki tiszteletének hozzá. S Berzsenyi, csak hallgató, mint a magyar Parnassus dísze van üdvezelve Rendek hallatára és fogadva lelkesebbjeik által. Szokástalan megtisztelés . . . stb.» Erre készűlt a *Báró Prónay Sándorhoz* cz. óda. (XXII.)

Itt említhetjük azt is, hogy Versényi a «főpapi lantverő» Csezmiczei János (Janus Pannonius) nevét még mindig Cesinge Jánosnak irja, stb.

Persze ezek apróságok. Hanem, nézetünk szerint, a commentátor figyelmének ilyenekre is ki kellene terjednie.

Nagyobb hiány az, hogy Berzsenyi és Horatius részletesebb egybevetését, egy hely (XXXVII. A magyarokhoz) kivételével hiába keressük. Versényi a jegyzetekben is megelékszik ennyivel: «Berzsenyi főleg őt tanulmányozta, ő volt mintaképe» (VII. Horatiushoz). Miben vett róla mintát s melyek a kölcsönzött vagy utánzott helyek, nem jelöli meg. — Nem ismeri Erdélyi J. birálatát sem.[4]) Legalább nem említi sehol. Pedig jó hasznát vehette volna, ha nem mindenben s nem úgy is, mint Erdélyi vallja, épén Berzsenyi és Horatius egybevetésénél. — Kölcsey kritikáját s Berzsenyi válaszát is kevés szóra méltatja. Amabból közli ugyan a Berzsenyi dagálya ellen emelt kifogásokat s ebből ismétli a magyarázatot; de mindkettőről egészben is szólani nem tartja szükségesnek. A bevezetésben találunk annyit, hogy Kölcsey birálata megjelent s leverőleg hatott a költőre.

De ez apró jegyzetek valamennyi hiánya és hibájánál súlyosabb

---

[1]) Lásd B. D. összes művei ed. Döbrentei, 1842. I. 273. l.
[2]) Erdélyi Muzeum 1814. I. 165. l.
[3]) Döbr. f. i. kiadása I. 176. l.
[4]) Szépirodalmi Szemle 1847.

beszámítás illeti Versényi munkáját általában, eljárási módjára, elveire nézve. Nem is tudjuk, mely elvek vezették. Könyvének czíme Berzsenyi ódáit hirdeti, tehát valamennyit, válogatás nélkül, mégis nem egyet (A tavasz. Osztályrészem. A megelégedés. Barátimhoz. stb.) hiába keresünk. Csak nem talált a kihagyottakban censurázni valót?

Az ódák sorrendjét önkényesen állapítja meg, azaz inkább kritika nélkül követi Toldyt, a ki — bármint mondogatja az ellenkezőt — rendet épen nem csinált Berzsenyi kiadásában. Általában nekünk ugy tetszik, hogy Versényi ignorálja a Toldyén kivül Berzsenyinek minden egyébb kiadását, pedig p. o. a Döbrenteiének, gyöngéi daczára, nem egy tekintetben jó hasznát vehette volna.

Nem értjük azt sem, miért mellőzi az egyes költemények után a tartalom és alapeszme rövid összefoglalását úgy, mint egyetlen egyszer, a *Fohászkodásnál* teszi. Hiszen ha valahol, ugy Berzsenyi olvasásában szorúl a tanuló erre!

Végűl szerettük volna még látni, ha összegyüjti, egymásmellé állítja magából Berzsenyiből a párhuzamos helyeket (ott van erre a minta a Lehr Toldi-magyarázatában) s ha repertoriumot készít a Berzsenyi irodalomról.

Mindezek távol tartják Versényi munkáját a tökéletességtől; de ismételten el kell ismernünk, hogy V. mégis szolgálatot tett az iskolának.

Szigetvári könyvével (Kisfaludy Károly: Csalódások. Magyarázta Dr. Szigetvári Iván. Jeles irók XXVI.) röviden végezhetünk. Kisfaludy Károlyt commentálni nem nehéz feladat. Közelebb áll hozzánk, többet is olvassuk Berzsenyinél. Szigetvári a mi kevés mondani valója akad, jól, világosan végzi. Jó a függelék is. 1. Kisfaludy életrajza. 2. Kisfaludy mint drámairó. 3. A komikumról (Greguss nyomán s példáival is). 4. A Csalódások meséje és szerkezete. 5. A Csalódások személyei. 6. A Csalódások története, helyesen s ügyesen írt szakaszok. Csupán egy botlása ötlött szemünkbe. A *kérők* Szélházyjáról azt mondja, hogy előzőjét találni Kisfaludy Sándor *Szigliget* és *Megboszúlt hitszegő* czímű regéiben, a hazafiatlan idegenné lett magyar főur, Lébenyi Miksában. Megfordítva állhat. A Kérőket 1819 szept. 24-én adták először, míg a Megboszult hitszegő az 1824-iki Aurórában, Szigliget pedig az 1833. évi akadémiai közülésben látott világot.

S most még egy jámbor óhajtást. Vajha középiskolai irodalmi oktatásunk minden anyagát, tehát nemcsak egész irókat s nagyobb műveket, hanem poetikai és rhetorikai olvasó könyveink szemelvényes darabjait is, gondosan készült magyarázatos kiadásokban adhatnók tanulóink kezébe!

Sopron 1887. april. 11. MARUSÁK P.

A római nemzeti irodalom története. A gymnasiumok felsőbb osztályai használatára Teuffel és Bender nyomán írta *Szerelemhegyi Tivadar*, Budapest Lampel 1886. 132 l. Ára 80 kr.

E könyvnek, mint felgymnáziumi tanulók használatára szánt irodalomtörténeti compendiumnak megjelenése mindenesetre időszerűnek mondható. Minthogy a Szvorényi-féle hasonló czélú munka régen elavult s a Holub és Kislaki-féle rövid s az anyagra nézve ki nem elégítő kivonatok többé nem kaphatók, csak köszönettel tartozunk annak, a ki e téren újat s az eddigieknél bizonyára jobbat adni megkisérté. Sajnos azonban, hogy a kivitel ezúttal messze elmaradt az akarattól.

Nem azért nyilatkozunk így, mintha megütköznénk azon, hogy Sz. úr sokkal több gondot fordít a részletes adatok felsorolására, mint az egyes korok és irányok kidomborító jellemzésére s a fejlődés általános menetének folytonos feltüntetésére, jóllehet csak akkor nyerhetünk világos és az emlékezetbe mélyen bevésődő képet egy-egy nép irodalmi munkásságáról, ha az utóbb említetteket vesszük első sorban figyelembe. Ez nem Sz. úr, hanem egyáltalában a latin philologia hibája, mely még mindig csaknem kizárólag forrástanulmányokkal és újabb adatok gyüjtésével foglalkozik, nem törődve a római irodalomnak műveltségtörténeti, æsthetikai és történet-philosophiai szempontból való vizsgálatával. S bár e sajátságos jelenséget eléggé megmagyarázza az a körülmény, hogy az e nemű kutatások kedvelőit sokkal jobban csábítja a görög szellemi élet a maga egyszerű, természetes és meg nem szakított fejlődésével, lehetetlen ki nem fejezni megütközésünket a fölött, hogy az annyi évszáz óta tudós vizsgálat tárgyát képező római irodalom története maig sincs megírva.

Sz. úr, mint a munka homlokán maga jelzi, Teuffel és Bender nyomán haladt ugyan — noha, mint alább ki fog tűnni, gyakran koczkáztat oly állításokat, melyeket az említett két tudós sokért nem vallott volna magáéinak — mindazáltal Bernhardy hatását is fel lehet e könyvön fedezni, és pedig nem előnyére. Mi legalább az úgynevezett belső és külső történetnek Bernhardy-féle szerencsétlen szétválasztására ismerünk abban, hogy Sz. úr, miután az egyes korszakokat eidografikus módon ismerteti, mindeniknek legvégére csapja az egyes irók életrajzi adatainak száraz felsorolását. Mily képet nyer a tanuló pl. Vergilius életének és működésének egészéről, mikor a Bucolicont, Georgicont és Aeneist az idyll, a tanköltemény és az éposz három külön rovatában, a költő életét pedig még egy negyedik rovatban kell felkutatnia, annak megitélését bátran bízom birálatom olvasóira. Egyéb szempontokat ezuttal figyelembe nem véve, a tanítás érdekében kétségtelenül helyesebb az az eljárás, ha az egyes műfajok fejlődését az illető korszak

általános jellemzésénél előre bocsátjuk, az irókat pedig működésük teljességében és ennek életük viszonyaival való összefüggésében jellemezzük.

De még ezt a módszerbeli hibát szivesen megbocsátanók a szerzőnek, ha a részletekben oly számos botlásra nem találnánk. Ime a jellemzőbbek:

«A római irodalomtörténet tárgyát azon művek szolgáltatják, melyek e nemzet nyelvén irattak» — ezzel a definiczióval kezdi munkáját Sz. úr, melynek értelmében Kassai Gusztávnak és Pruzsinszky Jánosnak az Egy. Phil. Közlönyben megjelent latin nyelvű czikkeit is felvehette volna irodalomtörténetébe.

Az irodalomtörténet «különösen kiemeli azokat a műveket, — így folytatja — melyekben a római jellemvonás a legtisztább világításban látható, . . . milyenek a költészet, *vallástudomány* és történetirás.» Hol maradt a szónoklat, mely a görög hatás daczára is nemzeti volt mindig? És mit keres itt a vallástudomány? Világos, hogy a szerző a római mythologiát, mely a görögtől toto genere különböző, összezavarta a mythologia tudományos vizsgálatával, melyben a rómaiak mindvégig a görögök méltatlan tanitványai maradtak.

Az is furcsa nézet, hogy a római vallás *gyöngédség hiányában* nem alkotott mythologiát, továbbá, hogy a betüket a *történelem tanúsága szerént* már Romulus is ismerte (6. lap). Hát arra mit mondjunk, hogy a *saliusok* énekeit egyszerűen *saliusoknak* (8. lap), *patavinitast* meg *patavinismusnak* (60. lap), a *saturae Menippeae*-t vagyis Menippos-féle szatirát *Maenippeus* (71. lap) vagy *Menippeus*-félének (106. lap), Ovidius *Medicamina faciei* czímű költeményét *Medicamina formae*-nek (78. lap), a *panegyricus*-t *panegyricum*-nak (119. lap) nevezi és a *satira*-t akárhányszor *satyra*-nak (23. 105. 106. lap), Terentius *Phormio*-ját *Formio*-nak írja? Szabad-e philologusnak ily hibába esnie?

Mulasztás az is, hogy Plautusnak, a gymnáziumban is olvasott és így bővebb tárgyalást igénylő szerzőnek, 21 darabja közül csak ötöt jellemez s éppen a középiskoláinkban olvasottakat hagyja ki, továbbá, hogy Terentiusnál egy komédia tartalmára sem utal.

A 21. lapon Enniust úgy tünteti föl, mint a ki *Saturae* czímű költeményeivel a római irodalom egyetlen eredeti költői műfaját megalapítá s a kinek Lucilius e téren tanítványa volt, holott tudjuk, hogy annak a szatirának, melyet már a régiek is κατ' ἐξοχήν így neveztek, Lucilius adott műformát, míg Enniusnál e szó nem jelent egyebet mindenféle tartalmú költemények gyüjteményénél.

A *Rhetorica ad Herennium* szerzőjét egyszerűen ismeretlennek mondja s meg sem említi azt a valószinű gyanítást, melynél fogva e munkát sokan Cornificusnak tulajdonitják. (32. l.)

Ott, a hol Hortensiusról és Ciceróról van szó, nem emeli ki az ázsiai és rhodusi görög szónokiskolák ellentétét, mely nélkül pedig a római szónoklat irányai s azok váltakozása sem érthetők meg.

Nagy gondatlanságot árul a munka reviziójában az is, hogy ilyen dolgok benne maradhattak: «(Az Aeneisből) a II. ének olvastatott legsűrűbben, melyben Vergilius a túlvilági lét mellett emel szót,» továbbá az, hogy Horatiusról szóltában ennek görög példányképei közt Alkaios és Sappho mellett Alkmant és nem Anakreont említi. (80. l.)

Tibullus jellemzésénél ezt mondja: «A neve alatt fennmaradt III. és IV. könyv már kétséges, hogy tőle származik» (82. l.). Már pedig az, hogy a III. könyv vagyis Lygdamus elégiái nem Tibulluséi, nem kétséges, hanem bizonyos. Hasonlókép mondja a Seneca-féle tragédiákról szóló részben: «Hogy az *Octavia* czíműt is Seneca írta, kétséges.» Látszik, hogy Sz. úr e művet sohasem olvasta; hiszen, ha még az oly szindarabnak *nem valódi volta is*, melyben az állítólagos szerző, Seneca, mint szereplő személy fellép s melyben az ő halála után történt eseményre, Nero bukására határozott czélzás van, *csak kétséges*, akkor a philologiában semmi sem *bizonyos*.

Sed nunc . . .! Az ötödik korszakról vagyis a vaskorról szóló fejezetben nincs rovat, mint az előbbiekben volt, a történetirás számára. Bámulva kérdjük, hol maradtak a *Scriptores historiae augustae*? Végre rájöttünk, hogy Sz. úr ennek a czímnek egészen új magyarázatát adta s ennek következtében nem említhetett e korban történetirókat. A 117. lapon ugyanis szóról szóra ezt olvassuk: «A negyedik század elején *Vopiscusnak* tulajdonítják az *Augustus korabeli történetirók* közűl több remekirónak *életrajzát*.» Minthogy eddig Flavius Vopiscus negyedik századbeli iró munkáját több mással együtt a fenn említett gyüjteményes czím alatt olvastuk és semmit sem tudtunk arról, hogy Vopiscus az *Augustus korabeli történetirók közül több remekirónak* (vajjon hány volt?) életrajzát adta volna, kénytelen vagyok a legszigorúbb philologiai módszert követve azt konjiciálni, hogy Sz. úr felfedezése szerént *Scriptores historiae Augustae* = Augustus alatt élt történetirók!

Ezek után alig kell mondanom, hogy Sz. úr római irodalomtörténete oly elhamarkodott munka, melyet csak úgy adhatunk gymnáziumi tanulók kezébe, veszedelem nélkül, ha a tanár előbb alaposan átjavítja.

NÉMETHY GÉZA.

Vágner József, A nyitrai egyházmegyei könyvtár kéziratai és régi nyomtatványai. Nyitra 1886.

A könyvtárról, melynek kéziratait Vágner kanonok a jelen munkában ismerteti, csak a mult század második tizede óta vannak biztosabb adatok. Nem szenved kétséget, hogy az egyházmegye az előző századok-

ban is bírt könyvtárral, azonban a könyvek a folytonos zavarok között elpusztultak.

A Rákóczy-mozgalmak után gr. Erdődy püspök helyreállítván a megrongált székesegyházat és püspöki palotát, egyuttal a könyvtár elhelyezéséről is gondoskodott, s ennek számára a templom előcsarnoka feletti második emeleten két termet rendezett be. Ide vitette saját könyveit is, s egyuttal meghagyta, hogy az elhalálozandó kanonokok könyvei is e könyvtárban helyeztessenek el. Itt maradt a könyvtár mindaddig, míg Roskoványi Ágoston püspök a régi papnöveldei épület keleti részét a könyvtár számára át nem igazíttatta. Az új könyvtárhelyiség 1879. tavaszán fejeztetett be. Roskoványi püspök saját könyveit is az új épületben helyeztette el; s azok az egyházmegyei könyvtárnak majdnem két harmadát teszik. A két könyvtárban összesen 24,723 munka van; ebből a Roskoványiéra esik 15,428, az egyházmegyéére 9,295 munka, melyek 10 főszakba és 19 alszakba vannak beosztva.

Összesen 130 kézirat és 48 nyomtatvány van ismertetve. A könyvtár kéziratai közől, mint szerző az előszóban mondja, csak azokat ismerteti, melyek tekintve tartalmukat, valamint szerzőjök, másolójuk vagy tulajdonosuk személyét, említésre méltók. A könyvészeti adatokhoz a jelesebb kéziratokból kivonatokat és rövid életrajzi vagy irodalomtörténeti jegyzeteket csatolt.

A kéziratok, néhány kivételével, melyek e században készültek, a 17. és 18. századból valók. Tartalmukat illetőleg túlnyomóan theologiaiak. Számos theol. tankönyv van köztök, melyeket a Rómában, Bécsben tanult ifjak készítettek tanáraik előadása után. Vannak továbbá naplók, történelmi vonatkozású jegyzetek, számos a szerzetes-rendekre vonatkozó okmányoknak másolatai stb.

Ha e kéziratok nem tünnek is ki régiségükkel, vagy nagybecsű tartalmukkal, mindazonáltal vannak köztök olyanok, melyeket a történetíró haszonnal forgathat. A szerző dicséretet érdemel, hogy a kéziratok jegyzékének összeállítására vállalkozott.

HELLEBRANT ÁRPÁD.

VI. Henrik császár dalából.

Ország-világ fölött uralkodom,
Ha nálad, rózsám, s véled élhetek;
De hogyha hangzik búcsuszózatom,
Eloszlanak a fényes képzetek.
Mi megmarad: sovárgás, aggalom,
Melyek között majd addig hánykodom,
Míg zajló szűmnek nyugtot ád
A mindent béhegesztő sirhalom.

Ford. RADNAI REZSŐ.

KÜLFÖLDI IRODALOM.

Handbuch der klassischen Altertumswissenschaft in systematischer Darstellung, mit besonderer Rücksicht auf Geschichte und Methodik der einzelnen Disziplinen. In Verbindung mit Autenrieth, Bauer, Blau, Brugmann etc. herausgegeben von *Dr. Iwan Müller*. Nördlingen. Verlag der C. H. Beck'schen Buchhandlung 1885. s köv.

Társaságunk f. évi közgyűlésének szakavatott titkári jelentéséből örvendetesen győződtem meg arról, hogy az Egy. Phil. Közlöny szerkesztősége ezután még nagyobb gondot fordít a hazai és külföldi művek ismertetésére. Nem szólván ezúttal a kérdés első ágáról, különösen arra kivánok súlyt fektetni, hogy közlönyünk egyik főfogyatkozása eddig az volt, hogy «egyes specialis érdekű monographiákat behatóan ismertettek, míg jelentékenyebb és a mellett nem csak a specialistát érdeklő művekről nem jelent meg ismertetés.» Ez mindenesetre nagy baj volt.

A magyar klassikus philologiai munkálkodás gyümölcseit ugyanis csak a múlt évszáz végétől kezdve szedegetjük, de még az utóbbi évtizek rohamos tevékenysége sem volt képes annyira vinni a klassikus philologiai irodalmat hazánkban, hogy immár eltekinthetnénk az általános, szélesebb körre terjedő munkálkodástól, hogy csupán specialitásokba foghatnánk. Legnagyobb hiányát érezzük a nagyobb szabású külföldi művek ismeretének, s ezért veszem oly örvendetes tudomásúl a fönnidézett szavakat.

Kétségtelenűl első sorban hazai tudományosságunk ismerete szükséges, s e részben kiváló súlyt kell fektetnünk arra, hogy a hazai klassikus philologiai termékeknek ne csak puszta czímét tudjuk, hanem ismerjük tartalmát, irányát, értékét is. De másrészt nem csekély figyelemben részesítendők a külföldi művek is. Erre vonatkozólag pedig csakugyan az említett nyilatkozat mellett kell lándsát törnöm, mert legalább is természetellenesnek találnám, ha különös kedvelettel, beható részletességgel ismertetnők pl. az oly külföldi műveket, a melyek, teszem a περὶ vagy ὑπὲρ használatáról értekeznek Homerosnál, de ezzel szemben nagyon szűkmarkúlag bánnánk el a homerosi kérdéssel foglalkozó vizsgálatokkal.

Ezek az elvek indítottak arra, hogy ezúttal a fönnczímzett műre hívjam föl a figyelmet, mint a mely a klassikus philologiára nézve egyrészt azért fontos, mivel magában foglalja az összes philologiai tudományokat, másrészt pedig mivel azon álláspontra helyezkedik, a melyet a legújabb vívmányok kijelelnek és megkövetelnek.

Az egész, mondhatni óriási mű tartalma felől fölvilágosítást nyújt az első félkötethez (a tulajdonképeni II. k. 1. feléhez) mellékelt

prospektus, mely eljöttnek mondja az időt arra, hogy szemlét tartsunk a klass. philologia eddigi kutatásai, vizsgálódásai, haladása fölött, hogy az eredmények összegezve legyenek, s utalás történjék arra is, hogy mi még a tenni való.

A mű tehát átfogja a klassikus philologia egész birodalmát. Látnivaló, hogy ily föladat megoldására egész egy emberi élet sem elég; ezért szövetkezett az a czímlapon megnevezett nem kevesebb mint harmincz kitünő tudós, élükön a ritka munkaerejű szerkesztővel *Müller Ivánnal.* Mindegyiknek megvan a maga szakja, a melyben legnagyobb mester, s épen e szak kidolgozására vállalkozott a fönnjelzett műben mindenik.

A díszes kiállítású monumentalis műből eddigelé hat félkötet jelent meg, s az egész tizennégy ily félkötetre van tervezve és mint a prospektus mondja, a jelen évben készen kell lennie az egésznek, a mit vajmi nehéznek tartok, ha számba veszem azt a körülményt, hogy 1885-től mostanig fele sem jelenhetett meg.

A megjelent köteteket nem is a megjelenés sorrendje, hanem azon irányelvek s következetes egymásután szerint fogom érinteni, a mint azoknak rendjét a már említett prospektus megszabja.

E szerint mindenekelőtt a 3-ik félkötetre kívánom fölhívni a figyelmet, a melyet «*Grundlegung und Geschichte der klassischen Alterthumswissenschaft*» vezet be. A «*Grundlegung*» (Urlichs L.-tól) czímű rész (29. lap) azért bír nagy fontossággal, mert ebben találjuk meg az összes philologiai tudományok felosztását, ebben azon elveket, a melyek eleve megmutatják, hogy mit fog nyújtani az egész nagy terjedelmű munka. 1. *A philologia viszonya a többi tudományokhoz* jellemzi a philologia körét, feladatát, czélját, rendeltetését szemben a természeti tudományokkal, bölcselettel, æsthetikával, történelemmel, stb. 2. *A philologiai tudomány főtárgya a nyelv;* de azért mégis csak azon nemzetek nyújtanak anyagot a philologiai vizsgálódás számára, a melyeknek nyelve tartalmas, monumentalis jelentőségű műveket bír fölmutatni. Lehet ugyan szó assyr vagy egyiptomi, de nem tunguz vagy namaqua-philologiáról, mert emez utóbbiakban nincs meg az az eszményi arravalóság, a mely a szükségesen kívül egyebet is kifejezni tudna (költészet). 3. *A klass. philologia különösen.* Az általános nyelvtudományi bevezetés után itt a szoros értelemben vett klass. philologia jellemzésével találkozunk, elkülönítésével az «Alterthumswissenschaft»-nak a «Philologie»-től, mint a melyek tudvalevőleg nem ugyanazt jelentik. Czélja az antik cultura felismerése és reproductiója. Igaz, hogy ennek egyes oldalait nem-philologusok, bölcsészek, építészek, katonák stb. jobban reproducálják mint maguk a philologusok, de azért (4. *A philologia feladata*) egyedül a philologia az a középpont,

a melyből a messze körre kiható sugarak szétfutnak, a mennyiben 1. kimutatja az antik bizonyítékok érvényességét és értelmét, mint a melyek nélkül a maradványok vizsgálata tarthatatlan és érthetetlen marad, 2. föltünteti az egyes jelenségek kapcsolatát az ó-kor gondolkodásának és nézletének egész világával és 3. föltárja az ó-kori kultura egységes egészét. Ehhez járúl 4., hogy összefűző lánczot talál az antik és modern világ között. A philologia e szerint a konkrét eszményiség tudománya. Hogy mi tartozik keretébe, legjobban felismerjük, ha végig tekintünk (5.) *A philologia történetén*, az alexandrinusoktól Bœckhig. — 6. Ide tartozik az *alaki tanok* (formalis disciplinák) közűl a *nyelvtudomány*. A phil. összes anyaga között legfinomabb a nyelv, az emberi szellem legmagasztosabb alkotása, melyet a philologusnak az irott emlékekből kell kieszelnie, törvényeit az irodalomból kell megismernie, továbbá (7.) *A birálattan* (kritika), a philologiai művészet próbaköve. Ez kétféle: diplomatikus és divinatorius, úgyn. alsóbb kritika, mely a szöveg legelfogadhatóbb alakját állapítja meg, melléktekintetek nélkül, míg a meghatározó, az úgynevezett felsőbb kritika a ránk maradt műveket az illető műfaj törvényeinek és a korviszonyoknak szempontjából megitéli, esetleg részben vagy egészben elvitatja azon szerzőktől, kiknek neve alatt ránk maradtak. A kritikával karöltve jár (9.) *a magyarázattan* (hermeneutika), melyet alsóbbnak nevezünk, ha, írott műveknél, egyes szóknak és mondatfűzéseknek értelmét határozza meg, műemlékeknél arra felel meg, mit ábrázol a kérdéses mű; reálisnak nevezzük (10.), ha az úgynevezett realia tárgyalásával foglalkozik, felsőbbnek (11.), ha valamely mű jelentését szemben a hasonló termékekkel, továbbá az iró jellemét, irányát, czélját és művészetének eszközeit kutatja. *Segítő tudományok*: *a)* Az ókori *könyvisme* (12.), mely régi művek anyagával, külső természetével (volumina, libri, papyrus, pergamen, stb.), könyvmásolással, könyvkereskedéssel az ó-korban foglalkozik. Ennek részben folytatásával foglalkozik *b) a kézirattan* (13.), melynek azonban a ránk maradt kéziratoknak bibliographiai ismertetésén kívül még az a fontos feladata van, hogy megállapítsa azon elveket, melyek a codexek kritikai felhasználását illetőleg mérvadók kell hogy legyenek. A nem datált kéziratok korát a palæographia (14.), a betűalakok változásának története segítségével határozzuk meg. Egyébiránt a palæographia a kőre írott emlékekre is tekintettel van a legrégibb időktől kezdve és így gyakran jön abba a helyzetbe, hogy a történésznek és archæologusnak fontos chronologiai fölvilágosításokat szolgáltat. *Az epigraphika* (15.) kiegészítője az előbbinek, de nem annyira a betűk alakjával, mint inkább a feliratok tartalmával törődik. *A metrika* (és a zene) (16.) a költői irodalom ismeretének nélkülözhetetlen eszköze, végre a *nyelvtan* (17.), mint a melylyel kezdődik tulajdonképen s a melyben tetőpontra ér a phi-

lologia, a nyelv alakjaival, szabályaival rendszeres és történelmi összefüggésben ismertet meg. Ide tartozik a nyelvjárások ismerete, az etymologia (Lexikographia) és a stilistika is.

Az ó kor ismeretének anyagi tanai a klassikus ó kor szellemi életét tárják föl, a néptörzsek nemzeti jellegét, a politikai viszonyokat, házi életet, a békét és háborút, az idegenekkel érintkezést, vallást, stb. Ide tartozik az *ó-kori földirat* (19.), melynek fontossága igen szembeötlő, ha meggondoljuk, hogy a klassikus népek fejlődésére maga a föld rendkívüli befolyást gyakorolt. *Az ó-kori történelem és a kortan* (20.) jelentősége sem szorul vitatásra, mert az ó-korról csak úgy alkothatunk tiszta képet, ha ismerjük az államok fejlődésének menetét, mire nézve okvetetlenül szükséges az időszámítás ismerete. Fontos a *metrologia es a numismatika* (21.), mert az ó-kori kereskedelem nem érthető meg a mértékek és súlyok ismerete nélkül, a régi pénzek pedig nem csekély ismeretanyagot szolgáltatnak különösen az ó-kori politikai és műtörténethez. *A régiségek* (22.) megtanítnak arra, hogy miként gondolkodtak, éltek, fejlődtek az ó-kori klassikus népek. Ezek körében megkülönböztethetők a magán, állami, hadi és vallási regiségek. *A mythologia* (23.) az ó-kor eszményi gondolatvilágába, a képzelem gazdag országába vezet, s a bölcseleti magyarázat által ma már valóságos tudománynyá fejlődött. A mythologián és kultuson alapúl *a műrégészet* (24.), melynek tárgya az épületek, templomok, házak, eszközök, a művészek, a művészeti iskolák s általán a művészet fejlődése. *Az ó-kori bölcseletet* (25.) illetőleg a szakphilologus a régi rendszereket a saját elméletének szempontjából itéli meg, a philologus fejlődésük, a néphittel való viszony szempontjából adja elő. Végre az *irodalomtörténelem* (26.) a szellem irodalmi termékeivel ismertet meg. — A classikus philologia fő- és segéddisciplináinak ezen felsorolása után, melyben azonban több helyen sajnosan nélkülözzük a lucidus ordo-t, a helyes, észszerű egymásutánt, Urlichs az említett szakokat következőleg csoportosítja:

A) Tiszta philologia: kritika és hermeneutika:

Bevezetés.

a) A philologia történelme, *b)* palæographia és kézirattan, *c)* grammatika, *d)* epigraphika, *e)* metrika.

B) Historiai philologia:

a) Ó-kori történelem, *b)* chorographia és topographia, *c)* régiségek: α) chronologia, β) metrologia, γ) numismatika.

C) Philosophiai, illetve æsthetikai philologia:

a) Mythologia, *b)* philosophia, *c)* irodalomtörténelem, *d)* archæologia.

Szükségesnek tartottam emez első résznek részletesebb ismertetését, nem azért, mintha az Urlichs-féle csoportosítást a régibbeknél,

pl. a Boeckhénél jobbnak tartanám — nagyon-nagyon sok szó fér hozzá — hanem azért, mert ez adja meg a kulcsot az egész mű compositiójához a főbb vonásokban, mert a részletekben bizony rendkívül nagy az eltérés az Urlichs felosztása és a többi munkatársak felfogása között, a mint hogy pl. a palæographia és az epigraphika Blass- és Hinrichs-féle feldolgozása homlokegyenest ellenkezik ezen disciplinák Urlichs adta definitiójával.

A 30—126. lapokon a *philologia történelme* olvasható szintén Urlichstól, három részre osztva, ú. m. 1. az ókor, 2. középkor, 3. a klassikus tanulmányok ujjászületése, mely ismét az olasz, franczia-belga, holland-angol és német korszakokra oszlik.

A 127—274. lapokon Blass a *hermeneutikáról* és a kritikáról értekezik. E tanok történelme vezeti be az egész részt, mire a hermeneutika és kritika fogalmának meghatározása után a 150. laptól kezdve a hermeneutika különleges tárgyalása következik; részei: a nyelvi, historiai és technikai interpretatio. Ezen fejtegetések, bár kissé terjengősek, első e nemű kisérleteknek kitünően sikerültek.

A 226—274. lapok a *kritikának* vannak szentelve. Öt pont alatt szól a szerző róla, ú. m.: 1. bevezetés a kritikai eljárásról általában, 2. a hibák származása és fajai, 3. mikor van helyen a kritikai kételkedés, 4. a kritikai eljárás, s végül 5. a valódinak és hamisnak kritikája. E rész minden tekintetben mintaszerűnek mondható.

A 275—330. lapokon ugyancsak Blass a görög és latin *palaeographiát*, *könyvismerettant* és *kézirattant* tárgyalja alaposan ugyan, de egyik másik pontban, pl. a kéziratok korának meghatározása dolgában, kelleténél talán rövidebben.

A görög epigraphika (331—476.) a korán elhunyt Hinrichs Gusztávtól, három részre oszlik, ú. m. *a)* bevezetés, mely a fogalom meghatározásán kívül történelmi visszapillantást vet a tudományra, *b)* általános rész, a dolgozat legterjedelmesebb része, mely a görög betűsorral, az irások fajaival, az irásjegyekkel, az irás módjaival ismertet meg nagyon alaposan, végre *c)* a különös rész, melynek tulajdonképen a főrésznek kellett volna lenni, a feliratok különböző nemeivel foglalkozik ugyancsak mostohán.

A római epigrapkika Hübner Emiltől (477—550.) ugyanazon elvek szerint tárgyalja a római epigraphikát, mint az előbbi a görögöt, de avval a különbséggel, hogy nem a palæographiai részre, mely a betűalakok történetét adja, hanem a feliratok tartalmára fekteti a fősúlyt.

A görög és római időszámítás Unger Györgytől (551—665.) kimerítő felvilágosítást nyújt a nap- és évszakokról, nap- és holdévről, naptárról, végezve a juliusi év ismertetésével, kiegészítve időszámítási táblákkal; azon chaotikus állapotnál azonban, mely e téren uralkodik, ter-

mészetes, hogy Ungernek gyakran önálló fejtegetései az ellenpárt részéről (Mommsen Ágoston) nem nagy helyesléssel találkoztak.

Az I. kötet (3., 4., 5. Halbband) a *görög és római mértékek* ismertetésével végződik (Nissen Henriktől), mely folytatólagosan az 5. félkötet első felét teszi. Különös becset adnak e résznek azok az összeállítások, melyekben a görög és római mértékek a mai mértékekkel összevetve tanulságos képet szolgáltatnak. Csak azt kivánom itt még megjegyezni, hogy úgy a fölebbi, mint az azután érintendő tudományokhoz s ezek körében az egyes részekhez mindenütt bő repertorium van csatolva, a mely nem szorítkozik csupán a német irodalomra, hanem kiterjeszkedik más irodalmak termékeire is.

A II. kötetnek — mely két félkötetből áll — java részét a grammatika foglalja el. *A görög grammatika* (Brugmanntól) az új grammatikus tanok quintesszencziáját adja a görög nyelvre alkalmazva; álláspontja még a Meyer Gusztávénál is radikálisabb. Négy részből áll: *a)* bevezetés a görög nyelvtanba, mely rövid történelmi visszapillantás, fogalommeghatározás, a hang- és mondattanra vonatkozó módszertani megjegyzések után kimutatja a görög nyelv helyét az indo-európai nyelvek nagy körében, s szól a görög nyelvjárásokról, *b)* hangtan, *c)* alaktan az ejtegetés és hajlítás összes szabályaival, — *d) mondattan* 30 oldalon; ez a mű legkevésbbé sikerült része, a syntaxisnak csak basisát adja, azt az alapot, melyet a görög nyelv az indogermán ősnyelvből öröklött és a melyre felépítette nagyszerű syntactikus rendszerét. A történeti mondattan Brugmannál egészen hiányzik. A latin grammatikával (Stolz Frigyestől 129—239.) és kitünő kimerítő történeti mondattannal (Schmalztól 240—364.) folyik tovább e kötet egészben ugyanazon elvek szerint csoportosítva, azon hozzáadással, hogy a hang-, alak- és mondattanon kívül a 365—414. lapon a *stilistika* is helyet foglal (szintén Schmalztól). Ugyanezen kötetben még a következő disciplinák tárgyaltatnak: *a görög és latin nyelv lexikographiája* (Autenriethtől és Heerdegentől 415—454.); *rhetorikája* (Volkmanntól 455—492., kivonat V. két kötetes művéből: Die Rhetorik der Griechen und Römer. 2-ik kiadás, 1885.), kimerítőbben és a legújabb verstani kategoriák szerint a *görög és római metrika* (493—607.), végül függelék gyanánt a *görögök zenéje* (608—619.) mindkettő Gleditschtől.

A III. kötetből még semmi sem jelent meg.

A IV. kötet, melyre a régiségtan van szánva, még nem teljes. Az 5. félkötet második felében kezdődnek a *görög régiségek*, melyekből eddigelé csak az állami és jogrégiségek vannak készen (Busolt Györgytől 1—222.), a hadi és magánrégiségeket a husvét után megjelenendő 6. félkötet fogja tartalmazni, s így az egészről annak idején lesz alkalmunk szólni.

Megjelent azonban a IV. kötet második fele, vagyis a *római régiségek* egy vaskos kötetben. Három részre oszlik: 1. állami, 2. hadi és 3. magánrégiségek. Az állami és jogi régiségek (Schiller Hermanntól. 483—704.) bevezetése (483—502.) az irodalmon, forrásokon kívül a közigazgatás fejlődésére vonatkozó történelmi áttekintést adja. Erre következik a magistratus, ennek jogköre általában, a rendes állandó, változó, rendkívüli hivatalok, a principatus, senatus és a polgárság tárgyalása, mint az államkormányzás kiegészítő részei. A második főszakaszt az igazgatás, a római birodalom szervezete, a pénz- és az igazságügy előadása teszi. A hadi régiségek, szintén Schillertől (705—744.), két pont alatt adják a sereg, hajóhad, szolgálati idő, zsold, szabadságolás, tiszti kar, altisztek, előléptetés, hadmenet, tábor, csata, fegyverzet, hadi szolgálat ismertetését. Ehhez van mellékelve négy tábla, melyeken fegyverzetek, hadi jelek, támadó- és védő eszközök metszett ábrái láthatók. Végül a magánrégiségek s műveltségtörténet Voigt MórICztól (745—931.) fejezik be a terjedelmes kötetet. Az irodalmi bevezetés és Róma természetrajzi viszonyai s az ager Romanus után a római nép jellemzése következik, az első részben a VI. évszázig vagyis a tiszta római jelleg megőrzéséig, a másodikban a köztársaság végeig, mikor a görög befolyás érvényesül, s utoljára a harmadikban Diocletianusig, vagyis a provincziálismus felsőségre jutásáig.

Ime a lehető legszárazabb rövidséggel érintett szűkös váza az eddig megjelent hat félkötetnek.

Igaz ugyan, hogy végleges itéletet csak akkor lehet mondani valamely műről, ha az teljes egészében áll előttünk, ámde a jelen esetben már az eddigelé megjelent hat félkötet is elég bizonyságot nyujt arra nézve: milyen lesz az egész. Nem lehet megtagadni a bámulatot attól az alapos tudományosságtól, a legtávolabb eső mozzanatokra is kiterjedő éber figyelemtől, gondosságtól, szakavatott kritikától, magyarázatoktól, az örömet egy ilyen minden tekintetben eligazodást nyujtó kézikönyvtől, az elismerést attól a páratlan szorgalomtól, a melyet a német tudományos munkáknál megszoktunk ugyan, de mindezt nagyobb mértékben együtt kevés ilyen irányú műnél találjuk föl általában a világirodalom hasonló termékei között. Nem igen van oly kérdése a klassikus philologiának, melyre nézve e kolossalis műben irányadást nem találnánk. A fölsorolt irodalom oly részletes és megbízható, hogy nem csak általános, hanem speciális útmutatást is nyújt. Ezekhez járúl az a folyamatos, világos stilus, mely nem téved túlságos tudományt fitogtató érthetetlenségbe, terjengő semmitmondásokba, hanem a legválasztékosabb próza minden kellékeivel bír.

Mindent egybefoglalva, határozottan merem állítani, hogy a klas-

sikus philologiai irodalom terén évtizedek óta nem lehetett oly minden oldalú megelégedéssel, örömmel üdvözölni egyetlen nagyobb vállalatot sem, mint a szóban forgót, minélfogva ismételten fölhívom philologusaink figyelmét e nagy jelentőségű műre, a t. szerkesztőség engedelmével föntartva magamnak, hogy alkalmilag az ezután megjelenendő köteteket is bemutathassam.

(Nagyszeben.) Dr. Boros Gábor.

Öreg Reinmar dala. (XII. száz.).

Miként a déli nap, oly fennen jár szívem,
Hölgyemnek műve ez, ki holtiglan hivem!
Legyen közel vagy távol,
Kegye megszabadít a búbánat súlyától.

Testem úgy, mint lelkem az övé teljesen,
Éltető erőmet, e szép nőtől nyerem.
Szívem kéjtől repes,
Ha arra gondolok, hozzám ő mily kegyes.

Boldog én, ki benne ily hű kedvest lelék,
Hol ő lakik, hazám nékem is a vidék.
S ha vad tengerre szállna,
Követném őt; szivem holtig sajog utánna.

Teljes üdv éltemben csak általa lett részem,
Javát ha óhajtom, viszont kivánja nékem,
Azóta oly boldog vagyok,
Hogy kegyével engem megajándékozott.

Ezer férfi lelke ha enyém volna mind,
Csak őt szolgálnám én teljes szívem szerint.
Tudom, okot nem ad soha,
Hogy tőle búbánat érhessen valaha.

Ford. Kelemen Béla.

VEGYESEK.

— **Az Ariadne-mondáját** Keller Ottó, ki 1876-ban az ókori symbolika fejlődéséről tett közzé egy értekezést, sok más görög mondával együtt symbolikusan magyarázza (Neue Jahrb. 1887. 51—52). — A kyklopsok egy kerek szeme homlokuk közepén véleménye szerint attól a kerek lámpától veszi eredetét, melyet a «Geographi Græci Minores» tanusága szerint az ókori bányászok homlokukhoz kötve hordottak. A Kentaurok Közép-kelet-Európa lovasnépeinek, kik lovaikkal úgyszólván összenőttek, phantasticus kiczifrázása. — Az Argonauták aranygyapja a Kaukasusnak és az Uralnak aranymosóira emlékeztet, kik az aranyat juhbőrrel mossák. A krétai labyrinthos nem egyéb, mint a phœnikok bányája Kréta szigetén; a foglyok és rabok, kik benne dolgoztak, rendesen tönkre is mentek. Hogy a monda szerint egy félig állat, félig ember-alakú szörny (a Minotauros) ette meg őket: a Moloch istennek Krétán régente dívó tiszteletére vezethető vissza. Ennek a Molochnak volt kénytelen Athen városa hosszú éveken át emberáldozatokat küldeni, mig végre Theseus uralkodása alatt annyira emelkedett, hogy megtagadhatta ezen förtelmes ember-adót. — Theseusnak eredetileg semmi köze a labyrinthoshoz és az Ariadne fonalához. Ez utóbbi ugyanis nem egyéb, mint azon hosszú kötél, melyet a bányászok magukra kötöttek, hogy el ne tévedhessenek a bányának (a labyrinthosnak) tekervényes meneteiben. Ilyen köteleket Makrisi arab író állítása szerint († 1442) az egyptomi smaragdbányákban is használtak.

— **A Margites** szerzőjének Suidas alapján a káriai Pigrest, az V-ik sz. elején, szokták tartani. Legújabban Hiller Ede (Neue Jahrb. 1887. p. 19) Bergk nyomán valószínűvé teszi, hogy Suidas állítása a Proklos-féle Homeros-biographia végének félreértéséből keletkezett. Ott ugyanis azt olvassuk, hogy *προστιθέασι δ'αὐτῷ καὶ παίγνιά τινα, Μαργίτην, Βατραχομυομαχίαν*, a mihez a velenczei (egyedüli kéziratban) ezt a marginalis megjegyzést olvassuk: *οἱ δὲ λέγουσι τήγρητος* (így) *τοῦ καρός*. E megjegyzés miniummal van írva, s így valószínűleg már azon példányban is, melyből folyt a velenczei codex, és abban is, melyből Suidas merített, a margón volt írva; ez volt oka annak, hogy Suidas a helyett hogy csak a Batrachomyomachiára vonatkoztatta volna, a Margitesre is vonatkoztatta. Így jutott Pigres a Margites szerzőségéhez. — Wassenbergh hypothesise, hogy Pigres csak a jambusokat interpolálta a Margitesbe, egészen alaptalan.

— **The Classical Review** czímmel indúlt meg f. é. márczius elsejével I. B. Mayor, cambridgei egyetemi tanár és jeles Iuvenalis-kiadó szerkesztése alatt, egy tisztán classica-philologiai havi folyóirat. Míg Németországban húsznál több ily folyóirat van, melyek közül több hetenkint jelenik meg, addig Angolországban a fönt említett közlöny megjelenéseig gyakran vagy rendesen megjelenő class. phil. folyóirat nem létezett. A mi e vállalat berendezését illeti, ez rövid czikkeket, könyvismertetéseket, idegen folyóiratok rövid tartalomjegyzéseit és rövidebb hireket (felfedezéseket,

egyetemi hireket, haláleseteket) fog közölni. — Az első, márcziusi füzet tartalma a következő: *Myron's Pristae* (Murray-tól). A Plinius (XXXIV. 57.) által említett Myron-féle bronzmű «pristæ» annyi mint a «hintázók». — *On some political terms employed in the New Testament* (Hicks-től). Az új testamentumban előforduló egyes politikai terminusok magyarázata és illusztratiója, korábbi és egykorú feliratokkal. — «*The Greek and Latin Classics and English Literature*» czímű czikkben Sidgwik azon mód ellen nyilatkozik, a mely szerint Collins az angol nyelvoktatást a class. philologiával szoros kapcsolatba akarja hozni. — *Reviews* (Könyvismertetések). *Jebb*: Homer: An Introduction to the Iliad and the Odyssey. — *Paley* és *Sandys*: Select orations of Demosthenes. — *Mayor*: Thirteen Satires of Juvenal. — *Jahn-Bücheler* A. Persii D. Junii Juvenalis Sulpiciæ Saturæ. — Vegyesek. Intelligence (Egyetemi hirek): Oxfordból és Cambridgeből. — Nekrologok. A British Museum 1886-diki gyarapodása. — Kivonatok folyóiratokból. Bibliographia.

— **P. Thewrewk Emil Anakreonjáról** Stier G. zerbsti igazgató, Akademiánk kültagja, a brémai «Neue Philologische Rundschau»-ban (1887 5. sz.) nagyon elismerő ismertetést közölt. A fordítás és az önálló szövegrecensio mellett kivált a bevezetés azon részét dícséri, mely azt a hatást tünteti föl, melyet Anakreon a költészetre és a művészetre gyakorolt. — E részt azok is, kik nem tudnak magyarúl, nagy haszonnal fogják áttekinthetni.

— **Meghaltak**: febr. 24. Boroszlóban a szanszkrit nyelv rend. egyetemi tanára *Ad. Fr. Stenzler*, ki 1807-ben szül. Wolgastban Pomerániában; Berlinben, Párisban s Londonban tanúlt keleti nyelveket s 1833 óta működött a boroszlói egyetemen; számos szanszkrit szöveget adott ki s fordított németre; első rangú szanszkritista volt; — márcz. 2. Tübingában *Gutschmidt Alfréd*, az ókori történet és class. philologia tanára, ki 1831-ben szül. Loschwitzben Drezda mellett, 1863 óta Kielben, 1873 óta Königsbergben, 1876 óta Jenában s 1877 óta Tübingában működött. Leginkább a keletnek ó-kori történetével és e történetnek forrásaival foglalkozott, de kiterjesztette geniális kritikáját, mely nála bámulatos nyelvismereten alapult, a népvándorlás történetének forrásaira, pl. Jordanesre, is. Főművei: Beiträge zur Geschichte des alten Orients 1858 és 76, két kötet; De rerum Aegyptiacarum scriptoribus Græcis ante Alexandrum Magnum (Philologus X.), Eusebius-tanulmányai 1868 stb. Kisebb dolgozatainak száma igen nagy, majd mind kiváló értékűek; — márcz. 17. Rostockban a class. philologia rend. egyetemi tanára *Franz Volkmar Fritzsche*, ki 1806-ban szül. Steinbachban, a szász királyságban s leginkább Lukianossal, Aristophanessel, a görög s római színműírókkal s a class. metrikával foglalkozott; nagy tudományú s az ókor egész szellemi világában jártas philologus volt; — márcz. 23. Hallében a germán philologia rend. egyetemi tanára *Julius Zacher*, a jelenkor egyik legtekintélyesebb germanistája, ki 1816-ban szül. Obernigkban Sziléziában s 1854 óta működött a halléi egyetemen (közben 1859—63-ig Königsbergben volt). Irt a német közmondások gyűjteményeiről 1852, Vulfilas írása- s a runaírásról 1855, Pseudokallisthenes czímmel kitünő

kutatásokat a Sándor-mondáról 1867, mintaszerű tanulmányt a Genovefa-mondáról 1860 és számos fontos czikket folyóiratokban s gyűjteményes munkákban (péld. Germanien und Germanen az Ersch- és Gruber-féle Encyclopædiában). — 1868 óta adta ki Höpfner Ernővel a Zeitschrift für deutsche Philologie cz. kitűnő szakfolyóiratot, mely a philologia tudományos módszerét az újabbkori irodalomra is alkalmazza.

— Eötvös Józsefnek «Búcsú» cz. ismeretes költeményének (1836), 3-dik versszakának

Az ég egy kincset ád minden hazának,
S a nemzet híven őrzi birtokát;
Császárról szól a franczia fiának,
Büszkén mutatja Róma ó falát,
Hellásznak kincse egy elomló rom:
Tiéd hazám egy szentelt fájdalom —

alapgondolatához v. ö. Börne Lajost, Jean Paul fölött (1825) tartott emlékbeszédében: «Jedem Lande ward für jedes trübe Entbehren irgend eine freundliche Verzeihung. Der Norden ohne Herz hat seine eigene Kraft; der kränkelnde Süden seine goldene Sonne; das finstere Spanien seinen Glauben; die darbenden Franzosen erquickt der spendende Witz, und Englands Nebel verklärt die Freiheit. Wir hatten Jean Paul, und wir haben ihn nicht mehr, und in ihm verloren wir, was wir nur in ihm besassen: Kraft und Milde und Glauben und heitern Scherz und entfesselte Rede».

— A XVII. századi német színészet legkimagaslóbb alakja Velten János, a legtekintélyesebb társaságnak nagyhírű főnöke, kinek életéről s működéséről azonban eddig igen keveset tudtunk s e kevés is nagyrészt alaptalan mende-monda volt. Most Heine Károly egy kis értekezésben (*Johannes Velten. Ein Beitrag zur Geschichte des deutschen Theaters im XVII. Jhdt.* Halle, 1887) szorgalmas levéltári kutatások alapján lényeges pontokban deríti föl e kiváló ember életét és működését.

Velten János 1640. decz. 27. szül. Hallében; 1657-ben a wittenbergai egyetemre ment, hogy theologiát tanuljon, de inkább a széptudományokkal foglalkozott. Innen 1660-ban Lipcsébe ment, hol 1661. január 24. magister és baccalaureus lett. Valószínűen 1665 és 1667 közt lépett a színi pályára, de csak 1678 óta találjuk a ‚híres banda‘ élén, mely akkor már oly tekintélyre jutott volt, hogy II. György János szász fejedelem Veltent az udvarhoz hívta s megengedte neki, hogy Drezdában az 1684-ben épített színházban tartsa előadásait. Egyúttal a fejedelelem ‚szász udvari‘ czímmel ruházta föl Velten társaságát, mely 1684-ben valóságos udvari társasággá lett, évi kétezer tallér fizetéssel, a mi akkor igen nagy pénz volt. Velten különben most is mint régebben sokfelé játszott Németországban, főleg Lipcsében, Frankfurtban (hol az ott időző követek nejeinek kérésére adta meg neki a városi tanács a kért engedélyt) és Hamburgban, mindenütt a legnagyobb sikerrel, majd 1691-ben Berlinben is, hol a színház és egyház közti viszály kitört (megindította a hamburgi lelkész Reiser Ágost, *Theatromania oder die Werke der Finsterniss in denen öffentlichen Schauspielen*, 1681), mert a papság megtagadta Veltentől az úrvacsorát s kiuta-

sította őt a templomból, a miért a brandenburgi fejedelem komolyan megrótta a papságot. Ekkor állt Velten 14 tagból álló társaságával virágzása tetőpontján, melyre gyors bukás következett. Az új szász fejedelem, IV. György János (1692 óta) csak az operát szerette, s elbocsátotta Veltent, ki előbb Berlinbe, aztán Hamburgba ment, hol még ez évben meghalt. A papság itt is megtagadta a haldoklótól az úrvacsorát.

Velten repertoirja (eddigi ismereteink szerint) 87 darabból állt; ezek közt 15 angol, 12 német, 18 holland, 18 franczia, 2 olasz és 1 spanyol darab; 20 darabnak eredete ismeretlen, egy bohózat mindenféle jelenetekből volt összealkotva.

Eddig azt állították s majd minden irodalomtörténetben az olvasható, hogy Velten a ‚Haupt- und Staats-Aktiók' (zajos és véres történeti darabok) megalapítója. Repertoirja alaposan megczáfolja e hagyományos nézetet, hisz darabjai közt egyetlenegy ily színmű sincsen. Mások azt állították, hogy Velten az olasz drámát honosította meg Németországban. Ez állítás is téves, mert összes darabjai közt csak két olasz van, s ezek már Velten előtt is adattak. Velten jelentősége másutt keresendő, még pedig a következő reformokban: 1. a korabeli német repertoir bibliai, legendai, novellistikus tárgyú darabokból s az angol komédiások színműveiből állott, melyekhez a 30 éves háború óta olasz és spanyol darabok járultak; a német irodalom darabjai (a tudós drámák) nem jutottak színre. Velten kezdetben szintén ez irány híve, de utóbb lényegesen más irányt vesz: színre hoz német tudós drámákat is, és meghonosítja a *franczia klasszikus drámát Németországban.* Velten előadott Molièretől 10, Corneille Pétertől 3, Scarrontól 2, Corneille Tamástól, Desmaretstól és Girardintől 1—1, összesen 18 franczia darabot (de az 1694-iki Molière-fordítás, melyet sokan neki tulajdonítottak, nem az ő műve). A franczia dráma kedveért feláldozta a bibliai drámát és a dramatizált regényt, melyek az ő korában uralkodtak a színen s melyeket ő utóbb teljesen elejtett. — 2. *A nőszerepeket kivétel nélkül nőkkel adatta,* a mi előtte csak kivételesen történt. — 3. *Átalakította a színpadot,* mely előtte, mint Shakespeare idejében, egy emelvényből állott, mely körül három oldalt a nézők voltak. Velten behozta a mai színpadot, mely teljes hosszában elfoglalja a színháznak egy részét s egészen el van választva a nézőktől. — E reformok tudatos törekvés eredményei s átalakították az egész német színügyet. Világos, hogy Velten főleg a franczia klasszikus dráma átültetésével Gottschednek közvetlen előzője, közvetve pedig a modern német színház megalapítója.

— **Franczia színészek Németországban.** Ismeretes dolog, hogy a franczia műveltség a 30 éves háború óta mindjobban hódít Németországban. Fontos szerepet játszottak e tekintetben, mire eddig nem voltak kellő figyelemmel, a franczia színtársulatok is, melyek a XVI. század vége óta mind sűrűbben látogatnak el Németországba. Trautmann Károly összeállítása szerint (Archiv für Literaturgeschichte XV, 162. l.) játszottak franczia társaságok 1583 vagy 1586 óta M. Frankfurtban, 1604. Baselben, 1613. Regensburgban, Augsburgban s Stuttgartban, 1627. Kölnben, 1630. Drezdában, 1697. Strassburgban, 1718. Prágában, 1734. Bernben, 1741. Hamburgban.

(A fenti évszámok a társaságok *első* felléptének éve, mire aztán ismételve eljöttek.) — Majd létrejönnek a franczia udvari szinházak: 1665 Hannovera, 1671 München, 1699 Drezda, 1706 Berlin, 1708 Schwerin, 1720 körül Kassel és Stuttgart, 1724 Mannheim, 1752 Bécs. — E társaságok, melyeknek működése talán Velten Jánosra is befolyással volt, idővel kiszorították az angol komédiásokat és diadalra juttatták a franczia ízlést a német színház és drámai költészet terén.

— **Reinmar v. Hagenau** egyik versszakáról kimutatja Schultz Oszkár (Hauptféle Zts. XXXI, 185. l.), hogy az Auboin de Sezane franczia trouvèrenek egyik versszaka után készült. — A franczia lyra befolyása a németre tehát már Walthernek e mesterével veszi kezdetét, mit egészen a legújabb időkig tagadtak. Auboin kérdéses dalát 1181 és 1186 közt írta.

— **Az ófelnémet verses zsoltárfordításnak**, melyből két darab maradt fönn (Müllenhoff-Scherer Denkmäler 20—24. l.), szerzőjéről eddig semmit sem tudtunk. Most Bächtold (Zeitschrift, XXXI, 197. l.) valószínűvé teszi, hogy e fordítás Notker Balbulus hires st.-galleni szerzetes műve. — Ugyane Notkerről nem rég kimutatták, hogy a *Gesta Karoli magni* czímű pompás krónikának (MGH. II. 726) szintén ő a szerzője (mit különben már Goldast a XVII. és Basnage már a XVIII. században sejtettek).

— **A Kudrun-eposzról** valószínűvé teszi Müller Richard (Zeitschrift XXXI, 82. l.), hogy Alsó-Ausztriában keletkezett (így Heinrich G. is, Német Irod. tört. I, 301), míg eddig rendesen azt tartották, hogy az eposz hazája a bajor föld.

— **Lessing két költeményének forrásai.** ‚Das Muster der Ehen' nem (mint E. Schmidt, Lessing I, 94 állítja) Gellert egy meséjének átdolgozása, hanem Pope ‚On a certain lady at court' cz. költeményének majdnem pontos fordítása; — ‚Der Eremit' nem származik Lafontaineből (mint E. Schmidt I, 91 mondja), hanem Poggio ‚Eremita' cz. prózai elbeszélésének verses feldolgozása (Zeitschrift, p. 104).

KÖNYVÉSZET.

Arany János hátrahagyott iratai és levelezése. 1—3. füzet. Budapest. Ráth, 1887. egy füzet 40 kr.

Beöthy Zsolt, A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetése II. köt. Kisfaludy Károlytól mostanig. 4. jav. és bőv. kiadás. Budapest, Athenæum, 1887. (8-r. 391 l.) 2 frt. 50 kr.

Budenz József, Emlékbeszéd Benfey Tivadar, a m. t. Akadémia külső tagja felett. Budapest, Akadémia, 1887 (8-r. 18 l.) 10 kr.

Dessewffy Aurél, gr. Összes művei. Sajtó alá rendezte, életrajzzal s jegyzetekkel kisérte Ferenczy József. Budapest, 1887. Méhner. (8-r. LIII. 450 l.) 4 frt.

Erdélyi Pál. A XVI. és XVII. századi magyar históriás énekek. Budapest, 1887. (8-r. 62 l.) Bölcsészettudori értekezés.

Hénap Tamás. Kőszegi Rájnis József. Irodalomtörténeti tanulmány. Veszprém, 1887. (8-r. 70 l.). Bölcsészettudori értekezés.

Hoffmann Mór, Vázlatok és tanulmányok az irodalom, élet és nevelés köréből. Nagy-Kanizsa, 1887. (8-r. 302 l.) *Tartalom*: Az emberiség problemái a költészet tükrében. — A regény és annak viszonya a társadalomhoz. — A népszinmű. Szigligeti Ede emlékére. — A szabadság és a költészet, különös tekintettel Petőfi szabadságköltészetére. — Arany János Toldi I. része. — Gœthe Hermann és Dorothea. — A kisdednevelés. — Az iskolai takarékpénztárakról. — A nőnevelésről. — A szellemi koraérettség. — Az izlésről. — Lessing. Irói élet és jellemrajz.

Ipolyi Arnold, Alsó-sztregovai és rimai Rimay János államiratai és levelezése. A M. T. Akadémia tört. bizottságának megbizásából. Budapest, 1887. Akadémia. (n. 8-r. XII, 422 l.). Ára 2 frt 50 kr.

Joannovics György, Szórendi tanulmányok. I. rész. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. XIII. köt. 10. sz.) Budapest, Athenæum, 1887. (8-r. 50 l.) 30 kr.

Kiadványai, Az erdélyi muzeum-egylet bölcselet-, nyelv- és történelemtudományi szakosztályának. — Kolozsvár 1887, IV. kötet. 1. füzet, 1—72. l. — *Tartalom :* Finály Henrik, A magyar nyelv rendszere. — Széchy Károly, Döbrentei Gábor mint nevelő. — Szakosztályi értesítő.

Névy László, A magyar nemzeti irodalom történetének vázlata 4. átdolg. kiadás. Budapest, Eggenberger, 1887. (8-r. 128 l.)

B. Podmaniczky Frigyes, Napló-töredékek 1824—1886. Első kötet: 1824—1844. Budapest, 1887, Grill. (8-r. 352 l.) Ára 3 frt.

Rényi Rezső, Itália költészete a középkorban. A M. T. Akadémia által segélyezett kiadás. Budapest, 1887. Aigner (8-r. 346 l.). Ára 2 frt. 40.

Révy Ferencz, Magyar olvasókönyv felsőbb leányiskolák és egyéb hasonczélu intézetek I. osztálya számára. Budapest, 1887. Kókai (8-r. 228. l.) 1 frt 20 kr.

Szvorényi József, Emlékbeszéd Tárkányi Béla József a m. t. Akademia tiszteleti tagja fölött. Budapest, 1887 Akadémia. (8-r. 47 l.) 30 kr.

Takács István, Válasz Szarvas Gábor úrnak azon birálatára, melyet Takács Istvánnak «Nyelvünk ik-es igéi és a Révai szabálya» cz. munkájáról közölt a «Magyar Nyelvőr» 1887. évi márcziusi füzetében. Budapest, 1887, Hornyánszky. (N. 8-r. 12 l.) Ára 15 kr.

Várfalvi (Veiszbarth) Károly. Horváth Cyrill mint költő. Budapest, Aigner 1886. (8-r. 58 l.). Külön-nyomat a Figyelőből.

Vadnai Károly, Emlékbeszéd Frankenburg Adolf a m. t. Akadémia levelező tagja fölött. Budapest, Akadémia, 1887. (8-r. 26 l.) 20 kr.

Gebhardi Walter, Ein aesthetischer Kommentar zu den lyrischen Dichtungen des Horaz. Essays von W. G. (Paderborn u. Münster. 1885. F. Schöningh. VIII és 336 l. Ára 4 mk.) — Áradozó lelkesedéstől és bámulattól eltelve a római költő iránt, könnyű stilusban, de mélyebb felfogás és szellemesség híján írt munkája a fiatal szerzőnek. Bár kevesebbet ad, mint a mennyit a czím után várni lehetne, mégis ajánlható mindazoknak, kik a gymnasiumi tanulóifjúsággal jobban megértetni kívánják Horatiust. Az egyes essaykhez többnyire a Bürger- és Günther-féle rímes fordítások vannak mellékelve.

Heldenbuch, das deutsche. Auswahl mit verbindender Erzählung von Emil Henrici. Berlin & Stuttgart, é. n. (1886.) Speman, 306 l. 2 mk. 50. — A német hősmonda elbeszélése a nagy közönség számára, közbeszőtt (de egyszersmind lefordított) szöveg-mutatványokkal. A 32 lapra terjedő bevezetés tájékoztat az egyes művek keletkezéséről s tartalmáról. A kivonatolt és ismertetett költemények mind a Detre-monda körébe tartoznak.

Hertz Martin, Opuscula Gelliana lateinisch und deutsch. Berlin. Hertz 1886. VIII és 220 l. N. 8-r. Ára 7 m. — E kötet, mely Hertznek Gelliusra vonatkozó régibb és már csak nehezen kapható értekezéseinek gyűjteménye épen nem vagy csak kevéssé módosított alakban, mintegy pótlék a Hertz-féle nagy Gellius-kiadás apparatus criticusához. Tartalma: 1. Vindiciæ Gellianæ; 2. Ramentorum Gellianorum Mantissa I. és Mantissa II.; 3. Gellius und Nonius Marcellus; 4. Gellius und Ammianus Marcellinus; 5. Kritische Miscellen.

Kalkmann A., Pausanias der Perieget. Untersuchungen über seine Schriftstellerei und seine Quellen. Berlin. Reimer. 1886. VII. és 295 l. N. 8-r. Ára 8 m. — K. azok közé tartozik, kik Pausaniasban adatait második és harmadik kézből merítő szemtelen compilatort látnak ott is, hol saját tapasztalataira, autopsiájára és első rangú forrásokra hivatkozik. Összeállítja mindazt, a mit eddig különböző helyeken Paus. forrásaira nézve megállapítottak, végre maga is iparkodik több ily forrást kimutatni. Ez utóbbi többnyire kevésbbé sikerül neki.

Knaack Georgius, Quaestiones Phaethonteae. Berlin. 1886. IV és 82 l. N. 8-r. Ara 2 m. (A Kiessling és Wilamowitz-Mœllendorf szerkesztette Philologische Untersuchungen 8-ik füzete.) — Ezen mythostörténelmi értekezés, mely szerzőjének nagy olvasottságáról és éles combináló tehetségéről tanuskodik, a Phaethon-monda fejlődésének egyes phasisait fejtegeti. A mythosnak Euripides-féle variansát Wilamowitz-Mœllendorf nyomán ismerteti, de a Hesiodosnál és azon ismeretlen alexandriai költőnél olvasható varianst, melyet Ovidius a Metamorphosesban, Nonnos és Lukianos utánoztak, egészen a maga erejéből iparkodik reconstruálni.

Kurtz Eduard, Die Sprichwörtersammlung des Maximus Planudes erläutert von E. K. Leipzig. Neumann. 1886. 47 l. Nr. 8-r. Ára 1 m. 50. — A Maximus Planudes ismeretes byzantin író által egy régibb, itt-ott verses gyűjteményből kiválasztott 275 közmondásnak fordítása és magyarázata, melyben kivált a görögből és más nyelvekből vett «párhuzamos idézetek» érdekesek. Feltűnő mily gyakran találjuk a Planudes mondásainak mását orosz közmondásokban.

Löwner H., Populäre Aufsätze aus dem classischen Alterthum. Prag. Dominicus. 1886. 43 l. 8°. — Fölületesen kidolgozott és rosszúl írt «essayk» a nők életéről és ruházatáról, a nevelésről, a rabszolgaságról az ókorban; továbbá a Petronius-féle «cena Trimalchionis»-nak hibás kivonata ily czím alatt: «Aus dem Privatleben der römischen Kaiserzeit».

Luciferi Calaritani opuscula. Recensuit et commentario critico instruxit *Guilelmus Hartel.* Vindobonæ. Gerold. 1886. A bécsi Akadémia által kiadott «Corpus scriptorum ecclesiasticorum» 14-ik kötete. Lucifer cagliari-i püspöknek, a katholicismus lelkes előharczosának az arianus Constantius császárral szemben, iratait foglalja magában, kinek theologiai álláspontját legújabban Krüger Gusztáv «Lucifer, Bischof von Calaris und das Schisna der Luciferianer» czímű dolgozatában (Leipzig. Breitkopf und Härtel. VI. és 130 l. N. 8-r. Ára 2 m. 40) tüntette fel. Iratai leginkább a nyelvészre nézve fontosak, a mennyiben itt találjuk leghívebben visszatükrözve a negyedik századbeli latin népnyelvet s az «Itala»-ból is becses maradványokra akadunk bennök. Maga a kiadás mintaszerű. Lucifer nyelvezetének sajátságai a terjedelmes indexben vannak, ha nem is teljesen, összeállítva, systematikus ismertetésüket Hartel a Wölfflin-féle «Archiv für lateinische Lexikographie» 3-ik kötetének első füzetében adta.

Martialis Epigrammaton libri. Recognovit Walther Gilbert. Leipzig, 1886. Teubner. XXXIV és 407 l. Ára 2 m. 40. — Helyes kézirati alapon felépített mintaszerű szövegkiadás, mely mellett a Bibliotheca Teubneriana előbbeni Martialis-kiadása, a Schneidewin-féle, elveszítette minden értékét.

Martialis epigrammaton libri, mit erklärenden Anmerkungen von

Ludwig Friedländer. Leipzig, 1886. S. Hirzel. I. köt. 524 l. II. köt. 546 l. 8°. Ára 18 m. — Az előbbeni kiadásnál valamivel később jelent meg. Szintén mintaszerű kiadás, mely azonban egészen más czélokat követ. A Gilberté puszta szövegkiadás, a Friedländerében, melynek szövege nagyjában egyezik amazéval, bár terjedelmesebb apparatus criticus alapján készült, a fősúly a bevezetésekre (Martialis élete és művei, metricája, költeményeinek chronologiája, szövegének hagyományozása, a M.-irodalom) és a rövid, de magvas magyarázó jegyzetekre van fektetve. Martialis hivatottabb magyarázóját, mint a «Sittengeschichte Rom's» szerzőjét képzelni sem lehetett volna. Munkája az első minden tekintetben sikerült kísérlet e téren, mely mellett a Lemaire (1823) és Weidner (1873) művei számba se jönnek többé.

Meyer Gustav, Griechische Grammatik, 2. Aufl. Leipzig. Breitkopf und Härtel. 1886. XXXVI és 552 l. N. 8-r. Ára 11 m. — A görög hang- és alaktannak legjobb és legkimerítőbb előadása, melylyel bírunk. Második kiadása, melyben a legújabb irodalom és az újabb epigraphiai leletek pontosan fel vannak használva, az első kiadás több tévedése helyre van ütve és a mely hasznavehető indexxel van ellátva, 82 oldallal nagyobb az elsőnél. Az ékezettanról, mely e kiadásban sincs tárgyalva, M. külön pótfüzetben szándékozik értekezni.

Michelis Fr., Aristotelis περὶ ἑρμηνείας librum pro restituendo totius philosophiæ fundamento interpretatus est Fr. M. Heidelberg. Weiss. 1886. 84 l. N. 8-r. Ára 2 m. 40. — Aristoteles *περὶ ἑρμηνείας* czímű iratát Arist. valódi, az Analytika és a Topika előtt írt, művének tartja, mely a Platon-féle Sophistesnek a *λόγος*, *διάνοια*, *δόξα* és *φαντασια*-ról szóló fejtegetéseinek félreértésén (p. 261 *C*. 264 *B*) alapul. Az ezáltal a bölcsészetbe került hibákat M. egy szorosabban bölcsészeti munkában akarta kimutatni, de ennek megírásában meggátolta a halál.

Quintiliani Institutionis Oratoriae libri duodecim. Edidit Ferd. Meister. Vol. I. lib. I—VI. Leipzig, 1886. S. Freytag. X és 289 l. Ára 1 m. 20. — A kéziratok pontos felhasználásával készült kiadás, melynek szövege régibb és újabb szerencsés emendatiók tapintatos fölvétele által olvashatóvá van téve.

NYILT TÉR.*)

Néhány szó Balassa József czikkére.

Régi dolog s nagyon érthető, hogy feljajdúl az olyan, a kinek elevenére tapintottak. Épen nem lepett hát meg, midőn a Philologiai Közlöny ez évi áprilisi füzetében Balassa Józsefnek azon megjegyzéseire akadtam, melyeket a Phonetikáját megbiráló czikkem ellen írt. Hogy kritikám nem volt neki ínyére, nagyon természetesnek találtam. Csakhogy B. fojtott haragjában szeretne engem eperszembe vágni, s nem csupán fogalomhiánynyal és tudatlansággal vádol — legyen neki az ő hite szerint, — hanem azonfelül még durvaságot sem átall elkövetni, a mennyiben tárgyilagos hangú és csupa érvekkel fölfegyverzett birálatomat rosszakarat szülöttének nevezi, söt — a «Nyilt tér» szabadalmával élve — egyik szigorú,

---

*) E rovat tartalmáról nem vállalunk felelősséget. Szerk.

de nem alaptalan állitásomért ilyetén sértő kifejezéssel illet: «ezt is csak *rossz lelke* sugta neki».

A tudatlanság vádját szó nélkül hagytam volna; a ki ilyen fegyverhez kapkod, annak már fogytán a szénája. Egyáltalán nem reflektáltam volna B. czikkére; de hogy valaki csupán azért, mivel művét bár szigorúan, de igazságosan itélték meg, *rosszlelküséget* vessen birálója szemére, ez olyan eljárás, a mely az irodalmi tisztesség határait túllépi. Ugyan miért vezette volna rosszakarat tollamat? N'y a pas de quoi! B. urat nincs szerencsém közelebbről ismerni; sem irodalmi téren nem álltunk egymásnak útjában, sem pedig szorosabb társadalmi kötelék vagy irigységet keltő viszony nincs köztünk. B. polemizáló modorát tudva sem akarnám utánozni, így tehát a rosszlelkűségre vonatkozó sértő vádját egyszerűen csak visszautasítom.

A mi pedig B. ellenvetéseit illeti, arra csak néhány megjegyzést. — B. megró azért, hogy a phonetikája feladatával nem voltam tisztában s fejemre akar czitálni a Nyelvőrből. Erre csupán az a rövid feleletem, hogy én nem a Nyelvőrbeli czikkét, hanem műve előszavát s magát a munkát tekintettem birálatomban. Már pedig B. saját szavai szerint rendszeresebb akar lenni a hangok kapcsolatáról szóló tanban, mint akár Sievers, akár Sweet; meg akarja orvosolni mindkettőnek közös tévedéseit, sőt műve folytában több helyütt czáfolja őket és lényeges dolgokban tér el forrásműveitől, a mint ezt birálatomban világosan kimutattam. Ily esetben igenis joga van a birálónak a phonetikai általános rendszerről is szólni, s én nem jártam el igazságtalanúl, midőn megróttam többi közt, a mit különben Schuchardt ellenvetésére most maga B. is elismer, hogy hangosztályozása (zönge, zöngés és zönge nélküli h.) tarthatatlan, rendszere tehát alapjában elhibázott. — Egyébiránt biztosíthatom Balassát, hogy ha művét jónak és czélját elértnek tartja, tőlem ugyan nyughatik babérjain, s ha munkájának van rá képessége, hasson termékenyítőleg ne csak Itáliában, hanem Cserkesz hazában s akár túl az óperenczián is.

Pannonhalmán, 1887. április havában.

Dr. Zoltvány L. Irén.*)

Egy pár észrevétel Simonyi Zs. úrnak az ikes igékről szóló czikkére.

Simonyi úr egyetért velem arra nézve, hogy az ikes igék ragozását az *ik*-re alapítani nem lehet, mert különben nem javasolná azt, hogy bizzuk minden irónak saját tetszésére, hogy valamely ikes igét így vagy úgy ragozzon, s ez egyetértésünket örvendetes tudomásúl veszem; eltérünk azonban egymástól abban, hogy ő szerinte az ikes igék ragozásában még most rendet csinálni nem lehet, én szerintem pedig *már most is* lehet.

Értsük meg előbb, hogy miből áll a rendcsinálás. Én a «*Nyelvünk*

*) Ezzel ez ügyet részünkről elintézettnek tekintjük. Szerk.

ikes igéi és a Révai szabálya» cz. munkámban erre nézve azt a javaslatot tettem, hogy az *ik* helyett fektessük a vegyes ragozást az *ik*-et megelőző egy bizonyos képzőre, s hogy e képzőket a M. T. Akadémia állapítsa meg. Midőn e munkám irásához fogtam, azt a kérdést tettem fel magamnak, hogy vajon nem volna-e helyesebb a vegyes ragozást, a képző tekintetbe vétele nélkül, magára az igetőre (mint *ázik*-ban *áz*, *munkálkodik*-ban *munkálkod*) alapítani, s azon meggyőződésre jutottam, hogy ez esetben minden egyes ikes igéről constatálnunk kellene, hogy azt az összes magyarságnak *többsége* vegyesen ragozza-e vagy nem vegyesen, s ennek constatálása után az illető ikes igének miképen ragozása iránt határozatot hozni; meggyőződtem egyuttal arról is, hogy ez a constatálás a lehetetlenséggel volna határos, a mennyiben igen sok magyar-lakta falu- és városból a megfigyelésre felhívottak (teszem: a lelkész, a biró és a jegyző) ilyen forma jelentéssel küldenék vissza az ikes igék lajstromát: nálunk a többség így mondja: *alszom*, de már ezt: ha a beteg *aludnék*, csak kevesen mondják; nálunk igy mondják: *lakjék jól*, de nem mondják *jól lakok*. (Magyar Nyelvészet VI. 235. Háromszéki nyelvjárás.) Nincs e szerint más mód, mint a vegyes ragozást, ha tisztába akarunk vele jönni, az *ik*-et megelőző képzőre alapítani, úgy azonban, hogy amaz elv ellen, mely szerint *a nyelvtan nem ura, hanem szolgája a nyelvnek*, ne vétsünk.

Ez elv szem előtt tartása, értsük meg jól, nem azt teszi, mintha e miatt nem volna szabadságunk akár több, akár kevesebb képzőt kiválasztani; s nem azt teszi, mintha egyik-másik, képzővel biró, ikes igéről előbb constatálnunk kellene, hogy azt a magyarság többsége a vegyes ragozás szerint használja, hanem csak azt teszi, hogy egy bizonyos ikes igét ne ragozzunk a nyelvérzéket sértő módon, vagyis ne ragozzunk úgy, a mint azt *senki* nem ragozza. Ne írjunk tehát így: *romlom*, *romlol* (*l* képzős); jól *bánom* velök, jól *bánol* velök (képző nélküli).

Azt mondám, hogy szabadságunkban áll több vagy kevesebb képzőt kiválasztani. Szabadságunkban áll pedig azért, mert a mai nyelvszokás az ikes igék vegyes ragozásában semmiféle vezérelvet nem követ. Kérdem tehát, hogy a midőn azt tapasztaljuk, hogy majdnem minden magyar így beszél: azért teszi ő azt, csak hogy *tessék-lássék*, (*látszik*, *tetszik*, *sz* képzősök), s ha azt tapasztaljuk, hogy egyik ember így mondja: *gondolkozok*, másik pedig *gondolkozom*, egyik *kinyujtódzom*, másik *kinyujtódzok* (*dz* képző), egyik *törődöl* másik *törődsz* (*őd* képző), egyik *haragszok*, másik *haragszom*, (*sz* képző): vajon vét-e a M. T. Akadémia (a képzők kiválasztása az ő feladata lévén) a mai nyelvszokás ellen, illetve ferdeséget szentesít-e, ha azt mondja: én a kiadványaimban mától fogva a *gondolkozik*, *kinyujtódzik*, *törődik* igéket a vegyes ragozás szerint fogom ragozni.*)

---

*) Simonyi úr a *törődik* igéről azt mondja (394. l.): «Takács szerint a *törődök*, *törődsz*, *törődjek*, stb. alakokat ki kellene zárnunk az irodalomból; pedig ezek országszerte el vannak terjedve», de már a 397. l. így szól: «Arról szó sincs, hogy *nem törődöm vele*, *ne törődjék vele*-féle alakokat a nyelvtan *egyszerre*, hibásaknak valljon.» Én, a ki azt mondom, hogy

De hogyan is lehetne azt állítani, hogy e választás által a nyelvszokás ellen vétene az Akadémia akkor, a mikor præcedensre is hivatkozhatik. Tudjuk ugyanis, hogy még mielőtt a M. Tudós Társaság felállott, az összes magyar írók a *menjék* és *menjen*, *adjék* és *adjon*, *hozzék* és *hozzon* stb. alakok közül, mind a mellett, hogy az előbbiek nagyon el vannak terjedve, s így éppen nem provinczialismusok, közül-akaratul az utóbbiakat *választották*. Tudjuk azt is, hogy a Révai paradigmája nyomán a M. Tudós Társaság elfogadta a *látók* és *látnók*, *(kérők és kérnők)* alakokat, s mind a mellett, hogy ezek valódi provinczialismusok, a M. T. Társaság példájára, most már az írók mindnyájan használják a *látók-kérők* és *látnók-kérnők* *) alakokat.

Magától értődik továbbá, hogy azon ikes igéket, melyekben az *ik*-et képző nem előzi meg, nem kell a vegyes ragozás szerint ragozni. Igy tehát, ha *senkitől* nem hallunk efféléket: jól *bánom*, *bánol;* ha a dinnyém *megérnék; illem* hozzád, *illel* hozzám; s ha azt tudjuk, hogy egyik ember így mondja: *lakom*, másik *lakok*, egyik *fázom*, másik *fázok* stb. vajon vétünk-e a nyelvszokás ellen, illetve ferdeségeknek tárunk-e kaput, ha a képző nélküli ikeseket az iktelen ragozás szerint írjuk.

A fentebbiekben, úgy hiszem, kimutattam, hogy nem áll semmi útjába annak, hogy az Akadémia által megállapítandó képzők alapján az ikes igék ragozásával már most tisztába jöjjünk. Áttérek tehát Simonyi úr azon tanácsának méltatására, mely szerint ragozza az ikes igéket minden iró saját tetszése szerint, s ily módon — a mint ő hiszi — egy-két emberöltő mulva, az ikes igék ragozásában a legszebb rend és egyöntetüség fog előállani (398. l.). Nézzük tehát, hogy miképen érvényesül majd a gyakorlatban a Simonyi úr engedte szabadság, s hogy egy-két emberöltő mulva lehet-e reményünk az egyöntetüséghez, elérkezik-e az egy akol és egy pásztor világa.

Tegyük fel, hogy minden író, illetve szerkesztő, és minden nyelvtaníró, ha bár «az ikes igéknek kétféle ragozásában teljes szabadság van neki engedve» (398. l.), mégis, mint okos emberhez illik, bizonyos elvet fog követni, például némelyek a Szarvas G. 1874-ki tanát (eltörlése a vegyes ragozásnak), mások Joannovicsét (mérséklése a vegyes ragozásnak), mások megint az enyémet (bizonyos képzőkre alapítása a vegyes ragozásnak)

---

lehetőleg kevés képzőt kell kiválasztani, bizonyosan nem bánom, ha az Akadémia Simonyi urnak nem a 397., hanem a 394. l. mondott véleményét teszi magáévá, s így a képzők közül nemcsak az *öd*, hanem a megfelelő *ód (elkotródik)* képzőt is kihagyja.

*) Óhajtandó, hogy a vidéki nyelvjárásokat jobban kiaknázzuk, mint tettük eddig. Miért ne vehetnők át pl. a palócz nyelvjárásból a *tanittam*, *tanittál*, *tanittunk*, *tanittatok*, *tanittak* és *tanittad*, *tanitta*, *tanittuk*, *tanittátok*, *tanitták*, (éppen így a felhangúakban: *merittem*, *segittem* stb.), valamint az *üttem*, *süttem*, *futtam*, *juttam* stb. alakokat); miért irjuk hát: *tanitottatok*, *segitettetek*, *ütöttünk*, *futottatok*, *jutottál* stb. A nyelvjárásokban nagy kincs rejlik, csak mernünk kell felhasználni. Alig kételkedhetünk arról, hogy ha Révai felveszi a paradigmáiban a *tanittam*, *futtam*-féle alakokat, már rég óta nem írnánk oly tömérdek *t*-t.

fogadják el, míg mások, végül, magok csinálnak magoknak szabályt, némelyek pl. csak az egy tagú ikes igéket, mint *kés-ik*, ragozván iktelenül, mások mind az egy mind a két tagúakat, mint *kinlódik* s így tovább. Tegyük fel már most, hogy egy író hoz egy czikket a *Phil. Közlöny* számára, mely, teszem, Joannovicsot követi, s a czikk elején a szerkesztő mindjárt e szókra bukkan: *esne, romlana.* Mit fog mondani a szerzőnek? azt, hogy az ő elve szerint a *romlana* jó, de az *esne* rossz; vigye tehát a czikket ez s ez szerkesztőséghez, a hol a Takács tana van elfogadva (*romlik l* képzős, *esik* képzőtlen). Egy másik író megy az Ország-Világ szerkesztőségébe. a hol a Sz. tana van elfogadva, s a szerkesztő mindjárt e mondatra bukkan: *tessen* ibolyát venni. Mit fog tehát tenni? — megveregeti a czikkiró vállát, s megdicséri, hogy egészen az ő elve szerint ragozza a *tetszik* igét.

Ugyanily felekezeteket fognak képezni a nyelvtan-írók, mert ők is fel akarják használni a *szabad a vásár*-t. Bőven módunkban lesz tehát a különféle rendszerű nyelvtanokból a vegyes ragozásnak mindenféle rendszerével megismerkedni. Nyelvtanról lévén szó, csak azt szeretném tudni, hogy Simonyi úr, nyelvtan-író létére, hogyan fogja Nyelvtanának legközelebbi kiadásában az ikes *igék kétféle ragozását* tanítani, különösen pedig azt, hogy a *törődik* igének vegyes ragozását már a legközelebbi kiadásban csakugyan nem fogja-e *egyszerre* hibásnak vallani, vagy pedig csak lassanként, azaz a 4-ik kiadásban még *törődöm*, *törődsz*, az 5-ik kiadásban már *törődök*, *törődsz*, de *törődném*, a 6-ik kiadásban már *törődök*, *törődsz*, *törődnék (én)* stb. fog lenni. Hiszi-e ezek után valaki, hiszi-e maga S. úr, hogy «egy vagy két emberöltő mulva a *legszebb rend és egyöntetüség* fog előállani?» (398. l.) Én ezt még abban az esetben se hiszem, ha egy oly nagy hírnek örvendő író, mint Jókai, vagy Szász Károly, egyik vagy másik vegyes ragozási rendszert elfogadván, az ikes igéket következetesen a szerint ragozná; nem hiszem pedig azért, mert a többi írók, minden tiszteletök mellett is a nagyhírü író iránt, az ő példáját csak akkor követnék, ha a m. nyelvtudomány terén már most egyedül illetékes biró, a M. T. Akadémia, a választott ragozási rendszert szentesítné.

Mit gondol S. úr? mi történt volna az esetben, ha a XVII. században, a midőn a franczia Akadémia a nyelv szabályainak megállapításához fogott, valaki a franczia Akadémiának 1637-ben Richelieu biboros elsőzete alatt tartott első ülésén ily figyelmeztetést adott volna: Úgy hallom, hogy ti, tudós férfiak, azt akarjátok megállapítani, hogy irjuk igy *nous* mangeons, (mi eszünk), hogy írjuk így: je me *suis* trompée (csalatkoztam — nő), nous nous *sommes* trompés (csalatkoztunk — férfiak), hogy írjuk így: *si* tu le *savais* (ha te azt tudnád) stb., de figyelmeztetlek benneteket, hogy a népességnek 80%-a ezeket így mondja: *je* mangeons (én eszünk), je *m'ai* trompée (a visszaható igét az összetett időkben nem *étre*, hanem *avoir* segédigével); si tu le *saurais* (a *si* után is csak a feltételes jelen idővel);*)

---

*) A ki olvasott népies nyelven írt franczia műveket, vagy hosszabb ideig lakott Francziaországban, tudni fogja, hogy ő is ugyanazt mondta volna a tudós uraknak, ha azon korban él, s hogy azon franczia valakinek,

stb. azt tanácsolom tehát, hogy ne erőszakoljátok a nyelvet, hanem hagyjátok minden írónak *szabad tetszésére*, hogy *je* mangeons-t, vagy *nous* mangeons-t stb., stb. írjon, mert én bizonyos vagyok benne, hogy ily módon egy vagy két emberöltő mulva a legszebb rend és egyöntetűség fog előállani. Minden bizonynyal a történt volna, hogy a figyelmeztetést a tudós urak megköszönik, de figyelembe nem veszik. És vajon mondja-e most valaki, hogy azok a tudós férfiak a köz nyelvet erőszakolták, sőt nem büszke-e minden franczia arra, hogy az irodalmi nyelv szabályainak akkor történt megállapítása folytán, a franczia nyelv már régen a diplomatia nyelvévé lett.

Kell, sőt okvetetlenül szükséges tehát, hogy a mi Akadémiánk is, a franczia Akadémia példájára, vegye át az őt illető vezér szerepet, ragadja kezébe a világító szövétneket, hogy ne legyenek kénytelenek iróink és nyelvtan-íróink kiszámíthatatlan hosszú ideig a sötétben botorkálni. Várják ezt az Akadémiától velem együtt mind azok, a kik munkám felől, különösen pedig azon javaslatomról, hogy az ikes igék ragozását a képzőre fektessük, szép elismeréssel nyilatkoztak, s mi bizton reméljük, hogy a M. T Akadémia döntő szavát a fenforgó ügyben annál inkább fogja hallatni, mert semmi se áll útjában annak, hogy teljes biztossággal határozhasson; s mert különben, már puszta létezésével (szabatosabban: Nyelv- és széptudományi osztálya nyelvtudományi felének létezésével) akadályozná az ügy rendbehozatalát, a mennyiben, ha az Akadémia nem léteznе, az írók és nyelvtanírók egy Jókai vagy egy Szász K. fajta nagyhírű és termékeny irónak példaadását 5—6 év mulva, vagy ha a kitünő író napi lapot szer kesztene, 2—3 év múlva is, kétség nélkül követnék.

Ennyit S. úrnak az ügy érdemére nézve: hátra van csak, hogy egyes észrevételeire is, melyek az ügyet közelebbről vagy távolabbról érintik, reflectáljak.

1. Azt mondja S. úr (376. l.), hogy Joannovics is, én is, csak faragtuk a *kijátsz*, *beisz* stb. alakokat, holott azok a köz nyelvszokással ellenkeznek. Én pedig azt mondom, hogy Joannovicscsal össze nem beszéltem, valamint nem beszéltem össze Barna Ferdinánddal is, a ki pedig még tovább ment mint Joannovics, mert az *eszlek (eszel)* és *esz* alakokat külön, önálló ragozáshoz tartozóknak tekinti, a mit bizonyosan nem tesz, ha az *esz*-féle alak az egész nyelvben egyedül állana. Hinnünk kell tehát, hogy a *beisz*, *kijátsz* stb. alakokat is bizonyosan hallotta. Hármunknak azt az életkorát, melyben a nyelvi jelenségeket megfigyelhettük, bizvást tehetjük legalább is 120—130 évre, mert Isten kegyelméből, az 50 éven mind a hárman túl vagyunk, a mi annyit tesz, mintha *egy* ember 120—130 éven át figyelte volna meg a nyelvet. S. úr pedig, egy bugaföre lévén, legfejjebb 25 éven át figyelhette azt meg. Nem csoda tehát, ha S. úr az átható ikes igék *esz*-féle alakját nem hallotta. Én a *kijátsz* alakot, éppen a *Gyuri mindig kijátsz benneteket* mondatban, a nagyanyámtól hallottam, s intézte e szavait

---

ha élne, még ma is igaza volna, ha nem is 80%-ban, hanem valamivel kevesebben. Tudjuk, hogy az irodalom nem csekély hatással van a nyelvszokásra.

a szüleimhez. Az én nagyanyám pedig, Szőnyi Zsófia, Szőnyi Beniámin hódmezővásárhelyi lelkésznek, a *Szent Hegedű* (a mult század második felében legkedveltebb ref. egyházi énekek) szerzőjének a leánya volt. Ha e példára azt mondaná S. úr, hogy ő ilyesmit soha sem hallott a nagymamájától, én azt készséggel elhiszem, de bizonyításnak éppen nem tekintem. A *beisz* alakot pedig ezelőtt 30 évvel Szolnokban hallottam egy asszonytól, a ki így panaszkodott egy másiknak: «Attul tartok, komámasszony, hogy ez az én emberem (a férje) utójára még engemet is *beisz* annál az átkozott Iczik zsidónál» (akarta mondani, hogy kézi zálogul engedi át Icziknek). Nem áll tehát az is, hogy az *esz* alak csak olyan, mint a *tesz*, *vesz* (396.), mert ezt mondjuk: mit *eszik* János, de nem mondjuk: mit *teszik* majd ez esetben János. Mondhatjuk azt is: ő pénzzel *megveszen* engem, de nem mondhatjuk: ő pénzzel *megveszik* engem. Van e szerint a magyarban minden átható ikes igének személytárgyi ragozása is, még pedig teljesebb mint az iktelen áthatóknak.

2. Azt mondja S. úr, hogy a *sorakozz*, *kanyarodj* katonai parancsszókban (melyeket én helyesebbnek nyilváníték, mint a *sorakozzál*, *kanyarodjál* alakokat) a főhangsúly, nem pedig a másodrendű hangsúly, van a végtagon. Kikerülte azonban a figyelmét az, hogy a mikor én azt állítám a munkámban (16. l.), hogy a parancs sokkal erélyesebben hangzik, ha a másodrendű hangsúly a felszólító alaknak végtagjára esik: a *takarodj* (szemem elől) szót hoztam fel például; s most is azt állítom, hogy az első tagon *(ta)* van az első rendű hangsúly. Egészen más tekintet alá jön a katonai *sorakozz* és *kanyarodj*. A szótag hangsúlya, én szerintem, vagy természetes, vagy czélzatos (nem természetes). A természetes, a magyarban, mindig a szó első tagján van, a nem természetes pedig lehet, czélunkhoz képest, a szónak akármelyik sőt több tagján is. (Ezt a falut nem *To*másinak, hanem *Ta*másinak hijják: első tagon; nem ver*é*cze, hanem ver*ő*cze: második tagon; nem a legény verte meg az inast, hanem a leg*ények*: harmadik tagon; nem *Karó*li, hanem *Ká*roli: két tagon). Ily czélzatos hangsúly van a sora*kozz*, és kanya*rodj* katonai parancsszókban. Avval egyébiránt, hogy a *takarodj* és *takarodjál* féle alakok között azt a különbséget kellene tennünk, hogy amazt imperativusnak (akár parancsot, akár kérést fejez ki), emezt pedig a kötő mód illető személye gyanánt (azt akarja, *hogy takarodjál* innen) használjuk, csak a nyelv szabatosságát mozdítanók elő. Ezt a különbséget a munkám 24. lapján látható paradigmában világosan fel is tüntettem.

3. Nem osztozhatok S. úr azon nézetébe (389. l.), hogy a *vérzik* féle át nem ható igében éppen úgy lappang a képző, mint a *törik* félékben. A ki megfigyelte az *l* és *z* képzőjű *páros* igéket, nagyon könnyen meggyőződhetett arról, hogy az ilyen átható ige át nem hatóvá válik csupán az által, hogy az *l*-t vagy *z*-t megelőző zárt hangzó *(o, e, ö)* kiröppen, mint *megfenekel*, *megfeneklik*, *őröl*, *őrlik*, *szagol*, *szaglik*, *érez*, *érzik*, *haboz*, *habzik*, *felvirágoz*, *felvirágzik* stb. A *törik* félékről alább lesz szó. Itt csak annyit, hogy a *törik*-ben nem lappang képző, a *vérzik*-ben pedig világos a *z* képző.

4. Nem tudom, micsoda logika van abban, hogy, ha szabályul állítjuk fel azt, hogy az *s*, *sz*, *z*, végű igetőknek illető személye *l* raggal helyes (*ússol*, *húzol*, *ásol)*, miért vegyük fel az irodalomban a *léssz*, *téssz*, *véssz* provincialis alakokat a *lessel*, *teszel*, *veszel* helyett, a mikor ez utóbbiak mind a köz nyelvszokásnak, mind a felállított szabálynak teljesen megfelelnek. Vajon okos (okkal bíró) dolog-e tehát egy oly provincialismus kedvéért, mely az irodalmi nyelvet semmi tekintetben nem teszi tökéletesebbé, a szabály alól kivételt tenni; ellenben

5. Igaza van S. úrnak, midőn (394. l.) ellenmondást vet szememre, a mi abból áll, hogy én a vegyes ragozásra tartozóknál véleményeztem a többek között azon igéket is, melyekben az *ik*-et megelőző *sz* előtt mással-hangzó áll, mint *haragszik*, *veszekszik* stb. és mindamellett az *eszik* és *iszik* igét is vegyesen ragozandónak tartom. Szolgáljon mentségemül az a körülmény: *a)* hogy az *égy* és *igy* imperativusi alakot a mai nyelvszokás már nem ismeri; *b)* hogy az *eszik*, *iszik* igétől származott vágy-jelölő hiányos ige a vegyes ragozást követi (*ehetném*, *ehetnél*, *ehetnék*, régiesen: *ehetneik* l. a Halotti Beszédben *enneik;* és *ihatnám*, *ihatnál*, *ihatnék*, régiesen *ihatnaik*, *ihatnejek)*. E két oknál fogva én a vegyes ragozást megtartandónak véltem, de épenséggel nem sajnálnám, ha a M. T. Akadémia e két ige vegyes ragozását abbanhagyná.

6. Egy bizonyos czélból belebocsátkozik S. úr annak fejtegetésébe is, hogy mi lehetett hajdan az *ik*, s többek közt azt mondja, hogy a Halotti Beszéd korában némely transitiv igéknek csupán intransitiv használatát jelölték az ikes ragozással s például fölemlíti az *eszik*, *iszik* igét (390. l.). De vajon intransitive van e használva a H. Beszéd e mondatában: és a gyümölcsben *halálot evék?* Nem mondjuk-e ma is: J. pecsenyét *eszik* és bort *iszik*. De tegyük fel, hogy az *ik*, illetve a vegyes ragozás, valóban intransitivvé tenne valamely igét, akkor a *csúsz*, *megjelen*, *foly* stb. igéknek átható jelentéssel kellene bírniok. Az tehát, hogy az *ik* át nem hatóvá teszi az igét, csak a *törik*, *hallik*-féle igékről áll, de nem az *érzik*, *vérzik* stb. páros igékről. Ha már elméletet, vagyis inkább gyanítmányt (hypothesis) akarunk felállítani, vajon nem hihetőbb-e, hogy az ős korban, még mielőtt a képzők kifejlődtek, a nyelv az *ik*-et az igének az illető névtől való megkülönböztetésére használta fel, mint *nyug* (nyugalom) *nyugszik*, *fek* (fekvés) *fekik*, *szél* (szélesség) *szélik* = *szélesedik*, *ok* (okulás) *okik*, *lak* (lakás) *lakik*, *vak*- *vakik* = vakoskodik, *vég*- *végik* = *végsődik*, és — az olvasó kegyes engedelmével legyen mondva: *szar*- *szarik* a veréb, *fos*- *fosik* a gém, *fing*- *fingik* a ló, *húgy*- *húgyik* a bika; valamint *al* (alvás) *alik* (alszik) a gyerek; s hogy az átható igékben, mint *zár*, *nyom* az *ik* azon kívül, hogy az igét a névtől megkülömböztette, *) képző még nem lévén,

*) Helyesebbnek tartom, ellenkezőleg S. úrral, az *esz*, *isz* és *eszik iszik* közötti különbséget is úgy magyarázni, hogy az *esz*, *isz* az ős nyelvben azt jelentette, a mit a mai *étel*, *ital*, s hogy e szerint így beszéltek: Tas *eszik*, vagy Tas *mézet eszik*, és a méz ott *eszik* = *evődik*. Következtethetjük pedig ezt abból, hogy az *eszik iszik*, mint eminensebb életfunctiót

együttal az ily igének tárgy nélküli, illetve visszaható vagy szenvedő voltát is jelölte. Hogy ennélfogva az átható igéket azős nyelv így ragozta:

a) *nyomok*, *nyomsz*, *nyomik* (a mai *nyomok*, *nyomsz*, *nyom* és *nyomódom*, *nyomódol*, *nyomódik* helyett).

b) *nyomom*, *nyomod*, *nyomja* (éppen úgy mint a mai tárgyas ragozás).

c) *nyomlak*, *nyomol*, *nyom* (a mai *nyomlak*, *nyomsz*, *nyom* személytárgyi ragozás).

Nem lehet kételkedni a felől, hogy a fentebbi — élet-functiót jelölő — igéknek a beszédben gyakori előfordulása, valamint a *lakik* (lak-tól), *végik* (vég-től)-féle igék használata következtében: az *ik* csakhamar hozzátapadt oly igékhez is, melyek nem birtak megfelelő névszóval, s hogy e szerint a nyelv ős korában nemcsak így mondották: *válik*, *múlik*, *szökik* stb., hanem *állik*, *ülik*, *járik* stb. (át nem ható igék), és *húz-ik*, *ír-ik*, *ver-ik*, *süt-ik*, természetesen nemcsak azon értelemben, hogy ö *húz*, *ír* stb. (átható igék), hanem azon értelemben is: *húsódik*, *iródik* stb. A *törik*, *hallik*, *zúzik* stb. ma már visszaható jelentésű igék, nagyon hihetően, azon ős korból valók, a mikor a képzők még nem voltak kifejlődve. Azt hiszem tehát, hogy ily kimagyarázása az azokban lévő *ik*-nek sokkal természetesebb, mint ha azt mondjuk, hogy ezekben az *ik* elől a képző kiveszett, s én nagyon hajlandó volnék ezt az *ik*-et most már nem *sajátságosnak* (ez különben se tetszik Szarvas G. úrnak), hanem *régies ik*-nek nevezni. Magától értődik, hogy e korban az átható igéknek a fentebbi háromféle ragozása; az át nem ható igéknek pedig, mint *múlik*, *szökik*, *állik*, *járik*, csak a *szökök*, *szöksz*, *szökik* és *állok*, *állsz*, *állik*-féle ragozása dívott.

Eljött azonban az idő — s ez időbe esik a Halotti Beszéd is, a mikor az igeképzők kifejlődtek, s e körülmény végzetessé lett az *ik*-re nézve, habár régi tekintélyének és hatalmának vége egészen nem lett is. A képző nélküli átható igékre nézve ugyanis, mint *von*, *szab*, *vág*, a hatalma végképen megszünt, mert ezeket már nem ejtették az emberek többé *vonik*, *szabik*, *vágik*-nak; a képző nélküli át nem ható igékben pedig ingataggá lett, mert mondták ugyan: *múlik*, *válik*, *illik* stb. de nem mondták: *állik*, *járik* stb.; arra pedig éppen nem gondoltak, hogy a *nyomok*, *nyomsz*, féle ősi ragozás helyett a *válom*, *válol* féle ragozást kellene használni; végképen megszünt pedig a hatalma a képzővel bíró átható igéknél, mint: (pecsenyét) *sütöget*, (árpát) *kaszál*, (kévéket) *kötöz*. Megmaradt e szerint csupán *a képzővel biró át nem ható* igéknél, s kárpótlásul azt nyerte, hogy némely ily igékben még az eredeti *nyomok*, *nyomsz* féle ragozást is megváltoztathatta, társul vévén maga mellé az *én* személyre az *m*-et, a *te* személyre az *l*-et a nélkül, hogy az efféle ragozáshoz kizárólagos joga lett volna, mert az ősi *nyomok*, *nyomsz*, *válok*, *válsz* féle ragozás az ily (*ikes* vagy *vegyes*) ragozás mellett az ily igéknél is divatozott, mert az ősi ragozás heves küzdelmet vívott az uj ragozással. *)

---

jelölő szó, még nagyobb joggal bir az *esz* és *isz*-től való megkülönböztetésre mint a *veréből*, *gémről* stb. vett fentebbi példákban előforduló ikes alakok.

*) A képzővel bíró át nem ható ikes igék ragozásában a képzők létrejötte által okozott e zavaros állapotot jobban megérthetjük drámai formában.

Ennyit S. úrnak az *ik* egykori szerepére nézve nyilvánított véleményéről vagyis gyanítmányáról. Az olvasóra bizom megitélni, hogy az ő gyanítmánya-e elfogadhatóbb vagy az enyém. De bármiképen itéljen a szíves olvasó, én se az ő, se a magam gyanítmányára nem fektetek semmi súlyt; mert nem az a kérdés, hogy mi szerepe volt hajdan az *ik*-nek, hanem az hogy *most* minden ikes igében ugyanazon egy *ik* szerepel-e. Én a munkámban azt mondtam, s most is azt mondom, hogy az ikes igékben 4 féle *ik* fordul elő, s hogy csak azon ikes igék vegyes ragozása nem sérti a nyelvérzéket, melyekben a személyes *ik*-et egy bizonyos képző megelőzi, s hogy legczélszerűbb volna, ha e képzőket a M. T. Akadémia állapítaná meg. Alapítanunk kell pedig a vegyes ragozást a képzőre azért, mert, a mint fentebb kimutattam, az igetőre alapítás a lehetetlenséggel határos; a Simonyi úr javaslatának elfogadása pedig — ha ugyan ilyesmit egy M. T. Akadémiáról csak föltenni is szabad volna — hogy mire vezetne, azt már föntebb láttuk.

Döntsön tehát, mert a képzők kiválasztásával bizvást és haladéktalanul dönthet, a M. T. Akadémia, és az ő — ily ész és czélszerű s biztos alapra fektetett — példaadását minden író követni fogja, mert *Regis ad exemplum totus componitur orbis.* TAKÁCS ISTVÁN.

Képzeljük tehát, hogy az át nem ható ikes igék képzői (és igy a *borit-borul*, *merit- merül*; és *ragaszt-ragad*, *epeszt-eped* páros igék átnemható párjában levő *ul-ül* és *ad-ed* kivételével) gyülést tartottak, és az *ik*-hez így beszéltek: Hallod-e jó *ik*, te a mi születésünk előtt képző is voltál, rag is voltál. Képzői mivoltodat ezennel megszüntetjük, s mi azt jogosan tehetjük, mert mi, éppen úgy mint az ó testamentomi Ádám és Éva, mindjárt születésünkkor nagykoruakká lettünk; megengedjük azonban, hogy a *törik*, *zúzik*, *hallik* igékben képzői mivoltodat, de csak az ősi *török*, *törsz* féle ragozás mellett, megtarthassad, sőt megengedjük azt is, hogy némely képző nélküli át nem ható igékhez, mint *mulik*, *válik*, *illik* stb. mint rag hozzá ragadhassál; megengedjük azt is, hogy valamennyi képzővel biró át nem ható igékhez mint személyes *ik* és így csupán rag képében csatlakozhassál (mint *munkálkodik*, *gondolkozik*, *nyujtódzik*, *vérzik*, *öröködik* stb.), sőt képzői mivoltod elvesztéséért, némi kárpótlásul, beleegyezünk abba is, hogy a mely átnemható igékben egyikünk vagy másikunk szerepel, 2 társat vehessél magad mellé, t. i. az *én* személyre az *m*-et, a *te* személyre az *l*-et; de világosan kikötjük, hogy ha az *m*, *l*-es (vegyes) ragozás iránt a nemzet született magyar-ajku tagjai elhidegülnének, s így ellene akár valamelyikünk, akár a mi képviseletünkben a 4000 év mulva születendő Krisztus utáni 19-században nagy tekintélyre emelkedő M. T. Akadémia felszólalna, neked a vegyes ragozáshaz ragaszkodni nem lesz szabad, és így nem lehet kifogásod ellene, ha a *tartozik*, *változik*, *búcsúzik*, *éhezik*, *botlik*, *döglik*, *hanyatlik* stb. féle igéket a tudósok is nem a vegyes ragozás szerint kívánják ragozni, mert makacs ellenszegüléseddel oda vihetnéd a dolgot, hogy tenmagadat is kiküszöbölnének, mert elvégre *gondolkoz*, *munkálkod* stb. éppen annyit mond mint *gondolkozik*, *munkálkodik*. Rád nézve elmultak a mi megszülemlésünk előtti aranjuezi napok.

Hivatalos nyugtázás.

Az «Egyetemes Philologiai Közlöny» 1887. évi IV. füzetében közölt nyugtázás kelte, azaz márczius hó 21-ike óta a mai napig teljesitett befizetésekről.

A) Tagdíjfizetések.

1. **Rendkívüli tagoktól. 1886-ra:** Zimányi József, II. félévre, Budapest. — Kuzsinszky Bálint, Budapest. — **1887-re:** Zimányi József, Budapest, II. félévre.

2. **Rendes tagoktól. 1883-ra:** Ferencz Valdemár, Fehértemplom. — **1884-re:** Ferencz Valdemár, Fehértemplom. — Dr. Angyal Dávid, Budapest. — **1885-re:** Dr. Angyal Dávid, Budapest. — **1886-ra:** Cserei József, Nagy-Kanizsa. — Dr. Halász Ignácz, Székesfehérvár. — Dr. Wagner Lajos, Pozsony; a IV. füzetben *tévedésből* mint 1887-re fizető volt kimutatva. — **1887-re:** Abday József, Nagy-Ács. — Lászlófy Kamill, Győr. — Kolonics Lipót, Székesfehérvár. — Dr. Klekner Alajos, Kassa. — Várkonyi Endre, Szeged. — R. Vozári Gyula, Szatmár. — Hajnal Imre, Szeged. — Kocsner József, Beszterczebánya. — Janny László, Kecskemét. — Dr. Beliczay Jónás, Kecskemét. — Dr. Geréb József, Losoncz. — Dr. Berger E. János, Budapest.

B) Előfizetések.

1887-re: Nagy-Kikindai gymn. tanári kar. — Schempek és Huszár, Nyitra. — Szakács Mózes, Székelyudvarhely.

Kelt Budapesten, 1887. évi április hó 28-án.

Cserhalmi Samu,
a budapest philologiai társ. pénztárnoka.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

1887. JUNIUS—OKTÓBER. XI. ÉVFOLYAM. VI—VIII. FÜZET.

EGYETEMES
PHILOLOGIAI KÖZLÖNY.

A M. T. AKADÉMIA NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK ÉS

A BUDAPESTI PHILOLOGIAI TÁRSASÁG VÁLASZTMÁNYÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTIK

HEINRICH GUSZTÁV, P. THEWREWK EMIL, ÁBEL JENŐ.

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA

1887

TARTALOM.

Az Egyetemes Philologiai Közlöny a Magyar Tudományos Akadémia megbizásából és támogatásával jelen ugyan meg, de tartalmáért egyedül a szerkesztőség felelős.

Az Egyetemes Philologiai Közlöny tiz havi füzetben, minden hónap (augusztus és szeptember kivételével) 1-én, évi 40 ivnyi terjedelemben jelen meg.

Előfizetési ára: Egész évre 6 frt, fél évre 3 frt. Egyes füzetek ára 60 kr. a kettős füzeteké 1 frt 20 kr.

Az előfizetési pénzek, a budapesti philologiai társaság tagdijai, ezen társaság okleveleinek kiállitási árai, valamint a Közlöny meg nem kapott füzeteinek megküldésére vonatkozó reclamatiók, a lakásváltoztatások bejelentései, szóval mindennemü a Közlöny szétküldésére vonatkozó közlemények a budapesti philologiai társaság pénztárnokához Cserhalmi Samu-hoz Budapest, vár, országház-utcza 9. sz. küldendők.

A PERFECTUM KETTOZETÉNEK HANGZÓJA AZ INDOGERMÁNBAN.

(Vége.)

II.

1. Az igető legegyszerűbb alakját, mely egyenlő a gyökérrel, már jó korán követte az a másik alak, t. i. a reduplicatio, mely a tőképzésnek legegyszerűbb formája s Fr. *Müller* tanusága szerint (III. k. 582. l.) a világ majd minden nyelvében feltalálható. A tőképzés ezen módjának eredetét a priori azon igyekezetben találhatjuk, mely szerint a nyelv egy cselekvés ismétlését akár az időbeli tartósság, akár az intensitás kifejezésére, egy a nyelv szellemének megfelelő eszközzel próbálja jelezni. Csakhogy nem mondhatjuk, hogy például a reduplicatio kizárólag a befejezett cselekvés jelölésére szolgál. Sőt azt tapasztaljuk, hogy a tőképzésnek ugyanezen módja néha egészen ellenkező czélokra: t. i. a præsens és aoristos képzésére is felhasználtatik. De azért, hogy eme tőképzésnek idők folytán hármas functiója lett, a priori nem lehet az eredet egységét megtagadnunk. Mert ez a három tő nem hangtanilag különbözik egymástól, hanem csak a functióban, melyet mindegyik a mondatban visel. Véleményünk tehát röviden az, hogy a *reduplicált momentan- (aoristos-) durativ- (praesens-) és absolutiv- (perfectum-) tövek eredetileg hangtani szempontból nem különböztek, hanem a közöttük kifejlődött alaktani eltéréseket mondatbeli functiójuk különbözése eredményezte, másrészt pedig a kettő együtt véve visszahatott magára a reduplicatio állományára is, melyre átvitte a nyelv megkülönböztető tendentiáját.*

A tétel, hogy valamennyi reduplicáló tőképzés egy elvből magyarázandó, nem új s láthatjuk előre, hogy nem közömbös a red. vocalis eredetiségének kérdésére vonatkozólag.

Delbrück szerint (Verb. 17. l.) az ind red. aoristos jelentését és kettőzetét tekintve egyrészt a red. præsens, másrészt a red. perfectum augmentumos alakja. A classikus szanszkritban például *acacaksham caksh* gyökből elbeszélő igealak s aoristosként szerepel. De mi okból kellene *acacaksham* aoristost *cacaksha* perfectumtól elválasztanunk, melyhez ép oly szorosan tartozik, mint a görög *ἐπέφυκον* a *πέφυκα* perfectumhoz? Hogy *cacaksha* perfectumból augmentumos tempus képződött præteritalis jelentéssel, az nagyon természetes, mert a perfectum tempus præsens volt s ezt a jelentését a védákban jórészt meg is tartotta. Ez az augmentumos alak tehát nem tekintendő olyannak, mint a latin plusquamperfectum, mely tisztán præteritalis jelentésű, már azért is, mert a hozzá tartozó perfectum nagyobbára maga is præteritum, hanem olyannak, mint a görög plusquamperfectum, mert a régi görög perfectum is tempus præsens. Egy része tehát az ind. aoristosoknak, — az olyanok, mint *acacaksha* — a reduplicált perfectumból vált el.

A görögben a red. aoristos a kettőzetet illetőleg nem különbözik a red. perfectumtól. Az augmentumos red. aoristosokat csak a személysuffixumok különböztetik meg a plusquamperfectumtól. Ott, a hol a személyjelek vagy a gyökvocalis vagy a thematicus vocalis nem szolgálhatnak bizonyságul, nehéz eldönteni, hogy milyen alakkal van dolgunk. Ilyenek: a hesiodosi *ἐπέφυκον* — mely ugyan még érthető, mert a *κ* plusquamperfectumra mutat —, továbbá az Odysseiában *ἐμέμηκον, ἐπέπληγον, πεπλήγιμεν, πεπλήγετο, πεπλήγοντο*. Igaz, hogy ezekben a személysuffixum és them. voc. aoristosra vallanak, de arra is van eset, hogy a perfectum és plusquamperfectum a præsens és imperfectum ragjait és them. vocalisát tüntetik fel, pl. *ὀπώπει* = *ὄπωπε*, *κεκλήγοντες* = *κεκληγότες*. A homerosi Hermes-hymnusban (745. sor) *λελάκοντο* (ugattak) aoristosnak látszik, míg ugyanazon törzsből *λελακυῖα* part. perf. act. ugyanazon specialis jelentéssel bir. A görög aoristos az u. n. attikai reduplicatióban is követője részben a perfectumnak, pl. *ἀκαχεῖν ἀπαφεῖν ἀγαγεῖν ἀλαλκεῖν ἀραρεῖν ὀρορεῖν* etc. *Curtius* a reduplicált aoristosokban nagyobbmérvű intensitást fedez fel, mint a nekik megfelelő reduplicálatlan præsensekben, mely intensitásban méltán a reduplicatio egyik eredeti functióját látja: *ἐκέκλετο* erélyesebb parancsolást fejez ki, mint *ἐκέλετο*, *κέκλυθι* mint *κλῦθι*, *ἐνένιπε* v. *ἠνίπαπε*, mint *ἐνίπτω*, *τεταγών* összevetve lat. *tangit*-tal

(megmarkol, érint), *λάσκω, λακεῖν* = hangzani, *λελάκοντο, λελακυῖα* = ugat.

A reduplicált præsens és red. aoristos között is találunk számos formai s semasiologiai egyezést, melyek a közös eredet mellett bizonyítanak. Igy például a red. vocalisát tekintve egyeznek az ilyenek: *piprtá* aoristos, *píparti* præsens, *didhrtá, jigrtám, jigrtá* aoristosok, melyek megfelelnek *piprtá* aoristosnak. Továbbá vannak igék, melyeknek red. præteritum imperfectumuk, s mások, melyeknek red. aoristosuk van. Eredetileg az ily præteritumok, mint *adam* és *adadam, atarpam* és *atatarpam* miben sem különböztek egymástól, ép úgy mint *pipr-* és *pipar-* aoristos- és præsenstörzsek; a kettőzött forma jelentése talán intensivebb volt, mint egy talán létezett **dami* præsensé s *tarpami*-nál intensivebb lehetett egy supponálható **tatarpami*. Később aztán a *da* gyökér két præsense közül a **dami*, mint felesleges, kiveszett s csak *dadami* maradt fenn, míg a *tarp-* gyök két præsense közül a red. **tatarpami* veszett ki, s *tarpami* maradt meg. Igy aztán *adam* és *atatarpam* aoristosi functiót nyertek, mert hiányzott a hozzájuk tartozó præsens forma, *adadam és atarpam* imperfectumok lettek, mint a præsens imperfectum augmentumos alakjai.

A görög præsens és erős aoristos között csak syntaktikai különbség van, formális nincs. Ugyanazon képzésű formák egyszer præsensi, másszor aoristosi minőségben használtatnak. Pl. *ἔφην, ἔγραφον, ἔγεμον, ἐνιπτόμην* imperfectumok, míg hasonló formájú *ἔστην, ἔτραπον, ἐγενόμην, ἔβλαστον* aoristosok. (Brugm. Griech. Gramm. §. 110.) A mi a reduplicatiót illeti, a præsensnél annak vocalisa nagyobbára *ι*: pl. *ἵστημι, δίδωμι, δίζημαι, τίθημι* etc.; míg az aoristosi kettőzetben a perfectummal egyezőleg *ε*-t találunk, például: *ἔσποιτο ἐπέφνομεν, κέκλετο, τετάρπετο, λελαβέσθαι*. De azért találunk præsensformákat, melyek a red. voc. tekintetében is egyeznek az aoristossal, pl. *ἐ-ίσκω, δεδίσκομαι* s talán *ἕζομαι (σε-zd-ομαι), πέφνω, κέκλομαι* (Brugm. J. M. §. 120. 127.)

Ezen morphologiai egyezések mellett a syntaktikai különbözések nem jogosítanak fel bennünket arra, hogy a red. aoristost eredetileg külön rendszernek tartsuk, sőt el kell ismernünk, hogy az részben a reduplicált præsensből, részben a red. perfectumból fejlődött ki. A szanszkritban úgy a kettőzet, mint a syntaktikai functio tekintetében megoszlik a red. præsens és perfectum között, mig a görögben inkább a præsens jelentését tartotta meg intensiv

és causativ árnyalattal s alakra nézve nagyobbára a perfectumot követte.

A mi a præsens imperfectum és præsens perfectum viszonyát illeti, a formális egyezés a reduplicatióban itt is feltünő. A syntaktikai különbség közöttük pusztán az actióra vonatkozik s nem egyszersmind az időviszonyra. A perfectum a későbbi indben præteritum ugyan, mint a latin perfectum nagyobbára és a késői görög, mely az imperfectummal egyértékű s vele felcserélhető lett. De a védákban másként áll a dolog. Itt a perfectum ritkán használtatik elbeszélésben, mint præteritum, hanem legtöbbször a befejezett cselekvést jelzi s időre nézve tökéletes præsens.

A reduplicatio tekintetében a szkrt. *a i u* gyökök úgy a præsensben, mint a perfectumban visszatükrözik a gyökvocalist. Csak az *a* gyökök egy részében találjuk az *i* red. vocalist általánosítva, a mi bizonyára ama törekvés szüleménye, mely ugyanazon igék perfectumát s præsensét a reduplicatio vocalismusában is meg akarta különböztetni (Differenzierungstendenz). Valószinű, hogy először azon igék reduplicáltak *i*-vel a præsensben, a melyeknek törzsében *ā* volt. A gyökvocalis a kettőzetben in reductione állott; már pedig szkr. *ā*-nak (= indg. *ē ā ō*) reductióban *i* (= indg. *ə*) felel meg. Igy egészen törvényes módon juthatunk indg. *stā-*, *dō-*, *dhē-* gyökökből **səstā-*, **dədō-*, **dədhē-* reduplicált tövekhez, melyeknek a szkrtban *tishthā-*, **didā*, **didhā-* felelhet meg. Néhány ind. præsensnél ingadozást tapasztalhatunk a red. vocalist illetőleg pl. *vavakshi* és *vivashti vac-* gyökből, *jigāsi* és *jagāti gā-* gyökből. Számos ige rövid *a* vocalissal a gyökben, *i*-t tüntet fel a reduplicatióban, némely hosszú *ā* gyökű ige pedig hihetőleg a perfectumi kettőzet anologiájára *a*-val reduplicál. A személysuffixumokat illetőleg a perfectum és præsens végzeteinek egyezése a mediumban világos, csakis a plur. 3. személyében hangzik különféleképen. *Delbrück* valószínűnek tartja, hogy az egyezés az activumban is megvolt.

A két idő egykori egysége mellett bizonyít az a zavar is, mely nemcsak a szanszkritban, hanem a görög, italiai és kelta nyelvekben is a red. vocalisa tekintetében észlelhető. A szkrt. redupl. præsensnek: *dádāmi*=avest. *dadhāmi* megfelel a görögben *δίδωμι*, szkr. *dádhāmi* = avest. *dadhāiti* = óperzsa *adadā* = óbulgár *de-žda*=lit. *dedú* alakokkal szemben áll görög *τίθημι*. Az umbriaiban látunk præsens reduplicatiót *e*-vel: *sestu*, *seste*, szemben a latin *sisto*-val=

gör. *ἵστημι*=szkr. *tishthāmi*; *te-da tedtu* gör. *δίδωμι*-val; ép így a perfectumban *sisti* (opt. perf.) és *steteies* (steterint), *dirsust*=dederit =*te-dust*, *dede* = dedit. Eredeti *babhāva* mellett *babhūva*, a helyett, hogy a gyökvocalis vocalisával a red. vocalis is változott volna. RV-ban *vac*- gyökből *vivakvān* particip. perf., *dhar*- gyökből *didhāra* **dadhārā* helyett. Az írben *cechuin* mellett *cachain*. A reduplicált futurum secundariumban szintén számos ingadozást találhatunk (l. Windisch Ir. gr. 67. l.). A latinban valószinűleg *tendo* ige red. aoristo-præsens *e* vocalissal (Thurneysen szerint K. Z. 26, 302. *tendo* **te-tno*-ból keletkezett, a mi valószinű, hogy ha a görög *τεν* gyökhöz való viszonyát figyelembe veszszük.) A görög præsentiákat *e* red. vocalissal fentebb láttuk.

A fentebb említett egyezésekből s a red. vocalisát illető ingadozásból méltán vonhatjuk azt a következtetést, hogy valamikor a három kettőző rendszer között semmi különbség sem volt. Nem czélunk itt tárgyalni azokat az okokat, melyek egy kettőzött törzs háromszoros szétválását idővel létrehozták, annyival is inkább nem, mert bizonyos, hogy azon okok az *élő mondatban* (Satzphonetik), a mondat hangsúlyában, szóval oly nagyobb egységekben keresendők, melyek még eddigelé a nyelvtudomány hatalmán kívül esnek. Az irott emlékekből pl. azt, hogy miképen váltak e primär személysuffixumokból secundärek, vagy miért és mikor kezdett valamely nyelv a syntaktikai eltéréseknek megfelelőleg különböző red. vocalisokkal reduplicálni (pl. a görög præsens és perfectum etc.), vagy hogy mikép és mikor lépett fel a különbség thematikus és athematikus alakok között stb. kiokoskodni vajmi nehéz. A kétségtelen tény itt az, hogy a nyelvek a grammatikai systemák mellett némely ingadozásokban és visszatérésekben nyomait őrizték meg az egykori fluid állapotnak, melyben az alakok valamely öntudatlanul alkotott principium első alkalmazásánál jó ideig lehettek.

2. Ha magát a perfectum reduplicatiójának vocalisát vizsgáljuk, az ó-indben és ó-baktriaiban számos perfectumot találunk, hol a reduplicatio a *megnyujtott* gyökvocalist tükrözi vissza.

a) A *Rig Védákban* (Delbr. Altind. Verb. 145. §.): *tūtāva, bābadhe, vāvakre, vāvaçúr çāçadúr, çāçadrē, dīdāya, cākana cākliprē, jāgara, jāgāra, tātṛshús, dādartha, rāradhús, sāsāha, rārana, çūçuvús, çūçuvé, çūçvún, çūçávāma, çuçuyásma, jūjuván, jūjuvús, jūjuvāná, jūjuvat, tūtujāná, cāskambha, māmṛjús, māṛjé, tātṛpāná,*

māmṛçús, tātṛshús, tātṛshāná, vāvṛshasva, vāvṛshāná, vávṛjé, vāvāna, (vavrjús, vavarjúshīnīm mellett) *vāvarta, vāvṛtús, vāvṛti, (vavarta, avavṛtran* mellett), *jāgrdhús, vāvṛdhátus, vāvṛdhús, vāvrdhé, vāvṛdhāná, vāvṛdhasva, vāvṛdhván, (vavárdha* mellett), *pīpāya, pīpeha, bībhaya, mīmāya, vāvasāná* etc.

b) Az *Avestában* (Schleicher. Comp.): *bābhvarē, vāvarez-ātarē, tūtava, tūtuyas, vīvīçē, dōdarĕça, vīvaēdha, vōivīdē, vōīviçē, vōivīdōitē, irīrithare, irīrithushim, urūraodha, urūraost, urūrudhusha.*

Delbrück megkülönböztet ezek között 1. valódi hosszúságokat, melyek a népnyelvből mentek át a költői nyelvbe s melyekből a perfectum és az intensivák reduplicat. eredeti egyezése látható; ezen hosszúságok eredetiségét bizonyítja az a körülmény, hogy másutt is előfordulnak, igy pl. *dādhāra* az Aitareya-Brahmanaban mindenütt; 2. metrikai hosszúságokat, melyek csak költőknél fordulnak elő, noha legtöbbször nem mondható, hogy metrikus kényszer szülte volna e hosszúságokat.

Osthoff e tüneményre nézve azt jegyzi meg, hogy a mint egyszer az *i* és *u* red. vocalis a perfectumban szokásossá lőn, részt vett azon quantitásbeli ingadozásokban is, melyeknek a præsens reduplicatio ősidőktől fogva alá volt vetve. De ezzel a magyarázattal csak akkor érhetnők be, ha mindenütt ily quantitásbeli ingadozással találkoznánk. Csakhogy vannak igék, melyek mindenütt és minden perf. alakjukban hosszú vocalist tüntetnek fel, ilyenek pl. a Delbrück által felhozott *dādhāra*, továbbá *çū-, jū-, pyā-, dhyā-* etc. s az óbaktr. meglévő perfectumoknak jó része. Ezért nem hihető, hogy a quantitásbeli ingadozás csak akkor kezdődött volna, mikor az indben az új red. rendszer egészen meghonosodott. Azonkívül igen bajos hosszú vocalisok keletkezését rövidekből indokolnunk. Ez a tünemény phonetice csak pótló nyujtás és contractióból magyarázható, kivéve azon természetes hosszúságokat, melyek az indogerman ablauttal *) összefüggésben vannak. Mig ellenben a megrövidülésre számtalan eset van, hol azt pusztán accentusviszonyok hozták létre. Nem valószinű tehát, hogy a felsorolt hosszú red. vocalisok, melyeknek száma körülbelől 60-ra megy, valaha

*) Magyar és latin műszó hiányában kénytelenek vagyunk a németet alkalmazni: Ablautnak a gyökök hangállományának oly qualitativ, quantitativ és hangsúlybeli különbségeit nevezzük, melyek az ős indog. nyelvben gyökereznek és függetlenek a hangtörvényektől.

rövidek lettek volna, legfölebb annyit hihetünk, hogy némely igék a reduplicált törzsben a két egyenlő hangsuccessio közül majd az elsőt, majd a másodikat tartván a tulajdonképeni gyököt alkotó morphologikus egységnek, majd azt, majd emezt részesítették az indg. ablaut változásában.

Hogy *çū- çvā* gyökből idővel **çeçuvús* perf. származhatott volna, az még elhihető, akár *çūçuvús*, akár **çuçuvús* volt az eredeti forma, de hogy **çeçuvús*-ből valaha *çūçuvús* legyen, arra nézve nincs elfogadható hangtani magyarázat.

Igen problematikus az óbaktr. *vōivīdē*-féle perfectumok reduplicáló vocalisa is. A tautosyllabikus *ōi* diphthongusa jelenléte semminemű összefüggésbe nem hozható a *ϝοῖδα vēda* számára felállított **vevoide* illet. **veride* alakokkal, mert világos, hogy amott a red. szótagban az indg. *e* ablautjával s a kisérő *i* sonorral van dolgunk, a mi lehetetlen, ha a red. eredeti vocalismusának a normalis *e*-t tartjuk a kisérő sonorhang nélkül. Egyszerűbben kifejezve e dolgot, azt hiszszük, hogy ily esetekben a kettőzés a gyök belsejében történt, míg a kezdő hangsuccessio a tulajdonképeni gyöknek tekintetett. S ez a körülmény mindenesetre nagyon ellene szól ama theoriának, mely a mobil *e*-t tartja a reduplicatio normális substantiájának.

3. A vocalissal kezdődő igéknél a görögben különösen használatos u. n. *attikai reduplicatio*, melynek képlete a perfectumban: $V+C+\bar{V}+C$, az aoristosban: $V+C+V+C$, augmentummal: $\bar{V}+C+V+C$, szintén világosan utal arra az eredeti törekvésre, mely szerint az ige a gyökszótagot a kettőzetben ismételni akarja.

Az attikai kettőzés a legnagyobb valószinűség szerint eredeti eszköz reduplicált igetövek képzésére. Eredetisége mellett bizonyít azon körülmény, hogy nagyobbára egytagú gyökökből találjuk képezve; s valószinű is, hogy a több tagúakból képzettek, mint *ἀκήκοα*, későbbi képzések. Homerosnál csak ilyeneket találunk: *ἐδηδώς, ἀραρυῖα, ὄδωδα, ὄρωρα* stb.

Nemkülönben e mellett bizonyít az is, hogy a kettőzetnek ez a formája közös az aoristopræsentiák, intensivák s névszókkal is, mint *ἀραρίσκω, ἀγαγεῖν, ὀδωδή, ἀκωκή, ἀγωγή, ἐδωδή*, mely utóbbiaknál az *o, e* és *a* hangoknak eredeti indogerman ablautjával találkozunk. Sőt *Bezzenberger* (Beitr. III. 310. l.) az iránt is eloszlatta a kétséget, hogy az az att. redupl. egy bizonyos formájú szanszkrit aoristosok és perfectumokban is létezett. Az általa fel-

hozott formák: *āmamat* (aor.) (v. ö. gör. *ἤγαγον), ānamça, ānaçma, ānaçē, ānaçúh, ānajé, ānajré, ānajānā, ānajyām, ānajyāt* etc. (perfectumok s intensivák). Általánossá lett a szanszkritban, hogy azon gyökök, melyek *a* + consonanscsoportból állanak, a perfectumban a gyök elé *ān* szótagot függesztenek, a mit nem tekinthetünk egyébnek, mint a gör. attikai reduplicatióval egyező eljárásnak. Az egyezést prægnansabbá teszi azon körülmény, hogy valamint a görögben a kettőzés ezen módja csakis *a e o*-val kezdődő igéknél, úgy a szankszkritban is csak *a* (= indg. *a e o*) kezdetűeknél található, míg az *i u* (gör. *ι υ*) kezdetű igék teljesen nélkülözik s csak az augmentum temporalenak megfelelő hangzónyujtást alkalmazzák.

Ha már most az attikai reduplicatio minden valószinűség szerint eredeti módja a perfectum képzésének, s ha az épen a gyökérnek (tehát vocalismusának is) teljes ismétlésében áll: világos, hogy az Osthoffék theoriája legalább is abban a kiterjedésben, mint ők alkalmazzák, meg nem állhat, s hogy abból az *a e o* vocalissal kezdődő igék mindenesetre kiveendők. Szerintem azonban a kettőzés ezen módja a mellett is látszik bizonyítani, hogy a gyökvocalis visszatükrözése a consonans kezdetű igék kettőzésének princzipiuma is volt. Ha nem lett volna, akkor a nyelv bizonyára ezeknél is vagy megelégedett volna a különben is általánossá vált hangzó-nyujtással, vagy — s ez csak a görögre áll — itt is általánosította volna az *ε* vocalist, mely Osthoffék szerint a kettőzésnek eredeti hangzója, ép úgy mint azt a consonans kezdetű reduplicatiónál tette s a mint azt az ú. n. augmentum syllabicumnál is látjuk.

Megemlíthetjük itt még a hangzóval kezdődő igék perfectumképzésének másik módját is, mely az initiális hangzó megnyujtásában áll. Az *e*-theoria hivei ezt az *e* red. vocalisnak az initialissal való összeolvadásából magyarázzák, mely magyarázat ellen hangtani tekintetben kifogás tehető, mert noha *e+a, e+e* az indogermánban egyformán *ē*-be vonatnak össze, *e+o* szintén lehet *ō*-vá, itt is nehézséget okoznak azon *i* és *u* kezdetű igék, melyek a perfectumot hangzónyujtással képezik. Mert ha red. voc. itt is *e* volna, akkor *e+i* és *e+u* tautosyllabikus *ei̯ eu̯* diphthongust adnának. Már pedig ilyen kezdetű perfectumtörzszsel sem a görögben, sem a szanszkritban nem találkozunk. Tehát itt is nagyobb valószinűséggel bír azon föltevés, hogy a gyökhangzó volt

a red. vocalis, mely az összevonás után egy hosszú vocalist eredményezett.

4. Ha már most valószinű az, hogy a három reduplicáló igető reduplicatiója úgy alaki, mint jelentésbeli egyezések alapján egy közös elvből magyarázandó, másrészt maga a red. vocalisa, noha a nyelvek legtöbb verbumánál egy vagy más irányban következetesen átvitt egyformaságot mutat, mégis az ingadozás és egymásba való átmenet számos példáit őrizte meg: nem marad egyéb hátra, mint megállapítani ama közös elvet, mely a reduplicatio egész rendszerének alapul szolgált s azon processust, melyen át az egyes red. igetövek külön rendszerei a hajdan egységes rendszerből kifejlettek.

S erre a közös elvre rávezetnek bennünket az intensiv képzések. Hogy a fentebb tárgyalt red. igealakok semasiologiai tekintetben semmiben sem különböznek egymástól, egykori közös intensiv jelentésüknek tulajdoníthatjuk. Az intensiv-tövek reduplicatiója úgy a görögben mint a szanszkritban a lehető legteljesebb s a legtöbb esetben vagy egyezik a teljes gyökkel, vagy legalább nagyobb erővel adja vissza annak vocalicus elemét. Pl. szkr. *bōbhudyá, yōyuyē, nēniyē, cēkīyē, dēdīyē, (da*=ad), *vēviçyē, çāçakyē, darīdricyē, cēkrīyē, tētīryē, pōpūryē, dādāyatē, dēdhīyatē, cōkunthyatē, marmṛjātē* etc. gör. *γαρ-γαίρω, δαιδάλλω, παιφάσσω, παιπάλλω, μαρμαρίζω, παφλάζει, καχλάζει, βαμβαίνω, παμφαίνω, μορμύρω, ποιφύσσω, ποιπνύω, ὀλολύζω, δειδίσσομαι, μερμηρίζω, νηνέω, κωκύω* etc. A szanszkrit perfectum-, aoristos- és præsenstöveknél azonban sok helyen találkozunk a gyökhangzónak ilyen erősbülésével a red. szótagban, a mit azon oknál fogva, hogy az indogermán nyelvekben hosszú hangzó rövid helyében csak contractio, pótlónyujtás vagy indg. ablaut útján magyarázandó, szintén eredetinek kell tartanunk. Ilyenek a fentebb felsorolt szkrt. és óbaktr. perfectumok megnyujtott red. vocalissal, továbbá az ilyen præsenstövek, mint: *nēnij-, vēvij-, vēvish-*, s az ilyen aoristosok mint: *acūcuram, arūrujam, atūtulam, amūmudam, apīpatat, abūbudhat, açūçuban, vīvijas, avīvipat, bībhishathas, rīrishas* etc. Azonkívül a görögben is találunk példát perfectumban a gyök teljes ismétlésével. Ilyen: *ἐγρήγορα*, aztán aoristost a gyökérnek benső kettőzésével: *ἤρύκακον, ἠνίπαπον*.

Úgy látszik tehát, hogy minél több alakot vizsgálunk meg, annál lazábbá válik azon rendszer, melyet egy vagy más nyelv a redupl. tövek képzésénél nagy általánosságban követ, s annál köze-

lebb jutunk ahhoz az igazsághoz, hogy a reduplicatio eredetileg a gyökérnek ismétlésében állott, valamint ahhoz, hogy ez a gyökismétlés már eredetileg különböző módokon történhetett. Épen az a számos ingadozás, mely e tekintetben tapasztalható, bizonyítja, hogy a reduplicatio, mint onomatopœicus præfixum sokáig fluid állapotban lehetett. A beszélő nagyon sokáig nem kapott kész rendszert a reduplicatiót illetőleg, s mindig újra és újra kezdte az eljárást, t. i. a gyökérnek ismétlését, mely különböző igéknél, különböző mondatokban, változó jelentés- és hangsúlybeli viszonyok között különböző módokon ütött ki.

Véleményem szerint tehát egészen idáig, vagyis a teljes gyökér ismétléséig kell visszatérnünk, hogy valósággal megállható módon igazolhassunk mindenféle reduplicatiót, melyek az indog. nyelvekben előfordulnak. S így, azt hiszszük, nem lehetetlen bizonyos schémákat megállapítanunk, melyek minden erőszak nélkül s az indogermán gyöknek s hangzórendszernek az új grammatikusok által megállapított theoriája szerint, magukban foglalnak minden kombinátiót, melyek egyes alakok megvilágítására szolgálnak. Szükségesnek tartjuk előre bocsátani a következőket:

1. Minthogy a kettőzés eredeti alakját a gyök megkettőzésében látjuk, meg kell mondanunk, mit tartunk gyöknek. E tekintetben némely változtatásokat leszámítva *De Saussure* (184. l.) theoriájához tartjuk magunkat, ki a gyök lényeges részének az *a* = *e* vocalist tartotta, mely *e* mindaddig benne van a gyökben, míg kiesését a hangsulyviszonyok nem követelik. Az *e* vocalis vagy maga alkotja a gyöknek sonantikus elemét, vagy valamely sonorhangtól van kisérve. Előbbi esetben az *e* kiesése után a gyökben nem marad vocalis, utóbbi esetben a kisérő sonans veszi át a vocalis szerepet. E szerint az indogermán gyökök vocalismusát a következő táblázatban adjuk:

Teljes gyök	e[1]) o	ei oi	eu ou	en on	em om	er or	el ol	ea[2]) oa	eo[2]) oo	ee[2]) oe	1-ső fok 2-ik fok
Reducált gyök	—	*-i*	*-u*	*-ṇ*	*-ṃ*	*-ṛ*	*-ḷ*	*-a* *-ə*	*-o* *-ə*	*-e* *-ə*	

[1]) *De Saussure* az *e*-t mindenütt *a*-val jelzi, mi e tekintetben *Brugmann* jelzését követtük.

[2]) *De Saussure* ezen három sor helyett csak a két elsőt közli, mi

2. Külön fogjuk tárgyalni a consonanssal és külön a vocalissal kezdődő igéket. De nem leszünk tekintettel arra, hogy az igegyök consonanssal végződik-e vagy sonanssal, minthogy az igegyök és reduplicatio vocalismusa felett a szóvégző hang nem dönt. — Ezért a gyökök képlete a következő: 1. C + e + S + X (=Consonans + e + Sonans + X, mely 0 is lehet), vagy ha S hiányzik: C + e + X; 2. e + S + X.

3. A következő thémákban nem leszünk tekintettel az *e* vocalis fokozataira, csupán jelenlétére és hiányára, minthogy annak változásai az ablaut-sorokon belül a red. vocalis kérdésére nézve nem határoznak.

4. Az indog. *e* jelenlétét vagy nem létét, mint már említettük, indog. hangsúlyviszonyok határozzák meg. E tekintetben határozottan csak annyit állíthatunk, hogy a mely szótagban hiányzik, az eredetileg hangsúlytalan volt, s a hol esetleg hangsúlyos, ott secundär hangsúlyozással van dolgunk.

5. Határozott meggyőződésünk az, a mi a *Hübschmann-Kluge*-féle theoriának is alapját képezi, hogy *már az indogermánban kétféle módja volt a gyökszótag visszaadásának:* 1. a gyökvocalis visszatükrözése oly módon, hogy az *e* és a sonantikus velejáró, vagy ha a hangsúly nem a reduplicatión volt, csak a sonantikus velejáró mutatkozott a kettőzetben, 2. a gyök tulajdonképeni vocalisának: az *e* hangnak visszaadása. Az első mód teljesen megmagyarázza a szanszkrit reduplicáló verbum minden jelenségét, az utóbbi pedig megfejti az európai nyelvek reduplicatióját. E szerint minden gyök combinatióját a kettőzött törzseken két csoportra osztva fogjuk tárgyalni.

---

azonban épen az ő fejtegetésén belátva, hogy az ily gyökökben, mint *dhē-* (gör. *τί-θη-μι*, szkr. *da-dhā-mi*) az *e*-vel mint sonantikus velejáróval van dolgunk, ezt a sort is supponáljuk. *Brugmann* ezen három sort külön *ā ō ē* sornak veszi, melyeknek hangsulytalan alsó foka *semmi*, mellékhangsúlyos alapfoka: *ə* volna, s azonfelül felállít még két más: *a* és *o* sort, melyeknek mellékhangsúlyos alsó foka és egyik felső foka *a* és *o* volna. Mi ezt a két külön sorcsoportot egynek vesszük, mert az *ā* és *ō* felső fokkal mindegyiknél találkozunk; csak azt jegyezzük meg, hogy e mellékhangsúlyos alsó fok ezeknél egyszer: *a e o*, másszor: *ə*. Ezek szerint tulajdonképen az egész vocalismusban csak egy sorral van dolgunk, t. i. az *e* sorral, mert mindaz, a mi ezen hang mellett van, csak sonantikus velejáró.

I. *Consonans kezdetű gyökök.*

1. *Gyökök sonantikus velejáró nélkül.*

Gyök : *pet-*

a) pet + pet-	*b)* pe + pet-
pe + pet-	pe + pt-
pe + pt-	pet-
p + pet-	
p + pt-	

A gyök megvan a szkr. *patami*, gör. πέτομαι, lat. *peto*-ban. *a)* A kettőzés legkezdetlegesebb formája *pet* + *pet-*, mely azonban kétségkívül nem létezett, hanem csak a reduplicátióban a consonanst elvető forma: *pe* — *pet-* mely feltalálható a szkr. intensivumban *pāpatyáti*, hol ez eredeti *e* második fokon (*o*) fordúl elő (ilyenek még *tātapyáte, nānahyáte* etc.), és a szanszkrit perfectumban: *papāta*, hol a reduplicatió *e*-je a mellékhangsulyos alsófokot képviseli, a tő *e*-je pedig második fokon van. A *pe* — *pt-* forma megvan a szkrt. gyönge perfectumban: *paptimá pĕtima*, hol a red. szótag a mellékhangsulyos alsófokot, a tő (*pt*) pedig a hangsulytalan alsófokot képviselik. A *p* + *pet* és *p* + *pt* csak supponált alakok, mert consonansok torlódásakor az *e* nem eshetik ki. *b)* A kettőzés második képletében: *pe* — *pet* megvan a görög perfectumban: πεποτήαται, hol a red. voc. a gyökbeli *e*-t tükrözi vissza, a gyökvocalis pedig második fokon van. A *pe* — *pt* supponálható alak görög gyönge perfectumra, de nem fordul elő. A *pet-* képviseli azon állapotot, melyben a red. vocalis elenyésztével az egész reduplicatió elenyészett s megfejti azon nyelvek eljárását, melyek nem kettőzik a törzset s az ilyen szkrt. alakokat, mint *takshátus*.

2. *Gyökök sonantikus velejáróval.*

A) *Sonantikus velejáró i.*

Gyök: *bheid.-*

a) bhei — bheid-	*b)* bhe — bheid-
bhei — bhid-	bhe — bhid-
bhi — bheid-	bheid-
bhi — bhid-	

a) Az első forma a kettőzés eredeti formája. Előfordul az ilyen szkrt. intensivákban: *çēçrīyáte, nēnīyátē*, melyekben a tőbeli ī a mellékhangsulyos alsófokot képviseli, mert eredeti *ei* a főhangsuly távo-

zása következtében ī-be contraháltatott. (L. fentebb 5. jegyzet.) — A második formát képviselik az ilyen intensivák: *bhēbhidyátē, sēshidyátē, mēmihyátē* etc. A harmadik az erős perfectum törzse a szkrtban: *bibhéda riréca* etc. A negyedik ugyanott a gyönge perfectumé: *bibhidimá, ririćé* etc. *b)* A *be — bheịd —* töve a görög perfectumnak: πέποιϑα, hol a red. *e*-je csak a gyökbeli *e*-t adja vissza, a gyökhangzó pedig 2. fokon van. A *bhe — bhid-* analogikus átvitel az erős perf. törzsről a gyöngére: πεπιϑοίατο. A *bheịd-* a red. nélküli alak.

Ily módon megfejthetjük a *vid-* gyökből képezett perfectumi alakokat is. Az óbaktr. *voivīdē* az első alakot képviseli; benne a reduplicatio vocalisa a gyökhangzó második fokon, a gyökhangzó ugyanaz, csakhogy mellékhangsulyos alsó fokon. A szkrt. *vividmá*-ban az első csoport negyedik alakját látjuk. A *vēda, ϝοῖδα, vīdet, vait* alakok a második csoport harmadik alakja szerint már az ős indogermánban képeztettek. Hasonlóképen megérthetők az ily reduplicált præsentiák, mint *nēnij-, vēvij-, vēnish-* az első csoport második alakja szerint; ugyanez alak szerint magyarázhatók az ilyen red. aoristosok, mint *vīvijas, rīrishas, bhībishathus* etc., melyekben a red. vocalis a mellékhangsulyos alapfokot képviseli.

B) *Sonantikus velejáró*: *u.*

Gyök: *bheụd-*

a)	bheụ — bheụd-	*b)*	bhe — bheụd-
	bheụ — bheụd-		bhe — bhud-
	bhu — bheụd-		bheụd-
	bhu — bhud-		

a) bōbhudyátē, tōtudyátē, jōguhyátē, bhōbhujátē etc. intensivák. *bubhṓda, tutōda* etc. erős perfectumok. *bubhudimá, tutudimá* gyönge perfectumok a szanszkritban. *tūtāva, çūçuvús, jūjuván, tūtujāná* perfectumok, melyekben a red. voc. a mellékhangsulyos alsó fokot képviseli. *b)* πέφευγα etc. erős, πεφυγμένοι gyönge perfectumok és πευϑοίατο. Latin: **tetudimus* (*tutudimus*) etc.

C) *Sonantikus velejáró: nasalis sonans*: *m̥, n̥.*

Gyök: *gen-*

a)	*gen— gen-*	b.	*ge— gen-*
	gen— gn̥-		*ge— gn̥-*
	gn̥— gen-		*gen-*
	gn̥ — gn̥-		

Gyök: *gem-*

a)	*gem — gem-*	b.	*ge — gem-*
	gem — gm̥-		*ge — gm̥-*
	gm̥ — gem-		*gem-*
	gm̥ — gm̥-		

a) Szkr. *cankanyátē, janghanmi, jaṅgamyē* etc. intensivák, *cākhnarē* gyönge perfectum; *jajána, babhándha, jagāma* erős perfectumok; *jajñiré, jagmús, jagmivá* gyönge perfectumok. *b)* Görög γέγονα, βέβηκα erős perfectumok; γεγάασι, ἔκταμεν, βεβάμεν, latin *vēni* (indog. **ge — gṃ-*) gyönge perfectumok; lat. *of-fendi* gót. *bundum*, prefectumok red. vocalis nélkül.

D) *Sonantikus velejáró*: liquida sonans: *ṛ, ḷ*.

Gyök: *derç-*

a) *der — derç-*	b) *de — derç-*
der — dṛç-	*de — dṛç-*
dṛ — derç-	*derç-*
dṛ — dṛç-	

a) Szkrt. *dardar, parparçat,* intens. görög: μερμηρίζω, μαρμαίρω intens.; szkrt. *dādhāra* erős pfct.; *dādhrhāná, vāvrdhé, tātṛpāná, vāvṛçasva* gy. pf.; *dadárça, cakárta* erős pf.; *dadṛçé, vavrjús* gy. pf. *b)* δέδορκα, ϝέϝοργα, lat. *memordi,* erős pf.; τετράφαται gy. pf. *(ρα = ṛ)*; *verti* pf. red. nélkül.

E) *Sonantikus velejáró: a.*

Gyök: *sthea-*

a) sthea — sthea-	*b)* sthe — sthea-
sthea — sth(a)-	sthe — stha-
stha — sthea-	sthea-
stha — sth(a)-	

a) A harmadik és negyedik formára: *tasthaú, dadāça* erős, és *tasth-úr* gyönge perf. *b)* Első formára: ἕστακα, δέδηχα, ἔσκηφα, κέκηφα, πέπηγα erős pft.; másodikra: ἕστακα, κεκαφηώς, ἔσκαφα, τέταχα, τετάφαται, βέβαφα gy. pft; latin: *fēc-ī (fef-cī), pepigī, pēgī* (pep-gi) gy. pft.

F) *Sonantikus velejáró: o.*

a) deo — deo-	*b)* de — deo-
deo — d(o)-	de — do-
do — deo-	deo-
do — d(o)-	

a) A harmadik és negyedik formára: *dadaú,* erős pf.; *dad-é* gy. pf. *b)* első és második formára: δέδωκα erős, δέδομεν gy. pf.; κέκοφα erős és gyenge pf.; *ded-i* gy. pf.

G) *Sonantikus velejáró: e.*

a) dhee — dhee-
dhee — dhe-
dhe — dhee-
dhe — dhe-

b) dhe — dhee-
dhe — dhe-
— dhee-

a) Második formára: avest. *dād-rê* gy. pf.; harmadikra: szkr. *dadhaú*, avest. *dadhā* erős, és negyedikre: *dadh-ê* gy. pf. *b)* Gör. *δέδηκα, τέθηκα, ἀφ-έωκα* erős pf., *τέθεμαι, *ἕεμαι (εἷμαι), δέδεκα* gy. pf. lat. *con-ded-ī* (con-dídi) gy. pf.

A mi a præsensreduplicatiót vagyis annak *i* vocalisát illeti a szanszkritban, görögben és néhol a latinban, azt hiszszük, hogy az igen sok esetben eredeti. Eredeti legalább a három utolsó ablaut sorba tartozó gyököknél, melyeknek mellékhangsulyos alsó foka, mint fentebb említettük: *ə*, melynek a szankritban *i* felel meg, az európai nyelvekben *a*, vagy néhol *e*. Nem valószínűtlen azonban, hogy ezen hang jókorán, vagyis még az indogermánban *i* felé hajolt, s e változás már görög reduplicált töveket is érhetett, minek következtében azon igék reduplicatiójában, melyeknek gyökében *ea*, *eo*, vagy *ee* volt, ezen vocalisoknak alsó foka: *ə* = *i* jelentkezett. A *tishthāmi* avest. *hishthāmi*, *ἵστημι* és *sistó pibāmi* és *bibo* præsensek egyezését nem tekinthetjük véletlen találkozásnak. De az elmondottak alapján azt sem tarthatjuk valószínűnek, hogy a præsens reduplicatiónak eredetileg *i* lett volna a vocalisa. Miért is a præsens red. vocalist, az *i*-t nem tartjuk egyébnek, mint az *ea*, *eo*, *ee* gyökű igék reduplicatiójának egy különvált formájának, melynek különválását a nyelvek megkülönböztető törekvése elősegítette és megszilárdította, végre átterjesztette egyéb igékre is. Eredetinek tarthatjuk ezt a præsens red. vocalist azon igéknél is, melyeknek gyökében *er* volt, mert az *e* kiesése után megmaradt *r* vocalisnak ugyanolyan színezete lehetett, mint az *ə*-nek. Ilyen igék *píparti*, *piprtá*, *πιπράσκω* etc.

II. *Vocalis kezdetü igék.*

Ezeknél semmi sem áll útjába annak, hogy reduplicáló alakjaikban a gyökvocalis repercussióját lássuk. Ezeknél, mint föntebb láttuk, a redupl. tő képzésének kétféle módja van, melyeknek általános képletét itt adjuk.

1. Atticai reduplicatio.	*2. Hangzó nyujtás.*
eSC+eSC	eS+SC=S̄C
eSC+ SC	eS+SC=S̆C
SC+eSC	S+SC=S̄C
SC+ SC	e+eSC

1. **Második forma**: *āmamat*, (aor.) *ānaṁça*; harmadik forma: gör. *ἀρήρεκα, ἀλήλεκα, ἐδήδοκα, ἐδωδή, ὄδωδα, ὀλώλεκα* etc; negyedik forma: *ἀραρυῖα, ὀλολύζω, ἀγαγεῖν, ἀκαχών* etc. 2. szkr. *āda*, lat. *ēdi*, szkrt. *ārpa*, lat. *ēpi*, szkrt. *ājimá*, gör. *ἦχα*, lat. *ēgi*, lat. *ēmi*, szkr. *āsa*, gör. *ἦα*, gör. *ἀνᾱλωκα, ἀπῑκατο, ἶγμαι, ἐπ-ώχατο*, szkr. *īshé, ījé* etc.

Kutatásunk végeredményét a következőkben foglalhatjuk össze:

1. A reduplicatio az indogermán ősnyelv legrégibb időiben a teljes gyök visszaadása volt, úgy hogy két teljesen egyforma hangsuccessiót képezett. Azon igéknél, melyek consonanson végződnek, ezen consonansnak az első hangsuccessióból való eltünése újabb fejlődési fokot jelez. Mind a kettőre példákat nyujtanak a valamennyi indogermán nyelvben előforduló intensivák s az árja nyelvekben azon perfectumok, præsensek s aoristosok, a melyekben hosszú red. vocalissal találkozunk.

2. A reduplicáló szótag még egyszerűbbé lesz és pedig két úton. Itt válnak el a reduplicatio vocalisát illetőleg az európai és ázsiai nyelvek. Amazoknál a hangsúlytalan reduplicáló szótag a sonantikus velejárót consonansnak tekinti s igy a változó *e* vocalist adja; emezeknél a hangsúlytalan állapot következtében — mert a hangsúly a gyökön van — az *e* vocalis esik ki s a sonantikus velejáró veszi át a vocalis szerepét.

3. Ezen a fokon azonban még van egy érintkezési pont az európai és ázsiai nyelvek között, t. i. azon gyökök reduplicatiójában, melyekben az ablaut alsó fokán *a e o* és *ə* állanak. Az *a e o*-t az árja nyelvek egész szabályszerűen általánosítják a perfectumban, míg ugyanezen tő képzésére a görög, latin, kelta és germán az előbbi pontban leírt forma szerint járnak el. Az *ə*-t azonban, a reductio másik alakját mindkét nyelvcsoport a redupl. præsensek és aoristosok képzésére használja fel, melyet aztán kiterjeszt másforma gyökökre is.

4. Az árja nyelvek, minthogy a reduplicatióban a gyöknek

állandó elemét, t. i. a sonantikus velejárót tüntetik fel in reductione, a kettőzést mindenütt megtartják. Az európai nyelvek azonban, melyekben a reduplicatio vocalicus állományát a mobil *e* képezi, a görögöt kivéve, hol a secundär hangsúly az egytagú igék sok perfectumi alakjában a red. vocalison nyugodott, az *e*-t kivetik s igy a reduplicatiót elvesztik.

5. Ezek szerint kimondhatjuk, hogy a reduplicatio eredetileg olyan præfixum volt, mely ép olyan morphologicus egységet képezett, mint a suffixumok s hogy mint ilyet csak az árja nyelvek tartották meg, míg a görög, latin, kelta és góth reduplicatio csak statio az enyészet felé, mely ezen nyelvek igéinek nagy részében s a többi nyelvekben általában be is következett.

FODOR GYULA.

A boldogok.

— Kivi Elek. —

Már pirkad a távoli égalj,
S a nap keleten ragyog immár,
Szétfoszlanak a ködök is
Az éjszaki szellők szárnyán,
Midőn fut az éj,
Midőn kel a nyárszaki reggel,
S madarak dala zengedez.

Magas hegyorom tetejére
Hágok föl a reggeli szélben;
Ott ébred a hajnali fény,
Szép kedvesem ott találom,
Midőn fut az éj,
Midőn kel a nyárszaki reggel,
S madarak dala zengedez.

Ám szebben a hajnali fénynél,
Szendébben az alkonyi pirnál,
Közelg mosolygva felém,
Keblemre szorítom lánykám,
Midőn fut az éj.
Midőn kel a nyárszaki reggel,
S madarak dala zengedez.

Szivem repes égi örömtől,
És homlokom úgy ragyog, úgy ég,
Midőn vele állhatok itt,
E zöld moha lepte sziklán,
Midőn fut az éj,
Midőn kel a nyárszaki reggel,
S madarak dala zengedez.

Itt állok az angyali lánynyal,
Meglengeti fürtim a szellő,
S fölhangzik a völgyi moraj
Örök szerelemnek hangján,
Midőn fut az éj,
Midőn kel a nyárszaki reggel,
S madarak dala zengedez.

Finnből. GYÖNGYÖSI JÁNOS.

PÉCZELI JÓZSEF ES LAFONTAINE.

La justice pour autrui est une charité pour nous.
Montesquieu.

A Figyelő folyó évi márcz. füzetében jelent meg Takács S. úr értekezése Péczeli József meséiről, egy kész vagy készülőben levő monográfiának egy része. 1880-ban ugyane tétel foglalkoztatott engem.[1] Kitünő tanárom, Gyulai P. figyelmeztetett a Péczeli-féle mesék lafontainei motivumaira. Az ő szivességéből jutottam Péczeli Meséihez. Ő jelölte ki kitünő forrásaimat (valamennyit az idő rövidsége miatt fel se használhattam, egyébiránt Takács úr értekezésében sem látom nyomukat). Hogy munkámat jelentékenyen megkönnyítette, kétségtelen dolog; az sem vitás kérdés, hogy ha akad valami jó vázlatomban, ennek érdeméből a nagyobb rész nem engem illet. Ismétlem, dolgozatom néhány hó alatt készült. Kopasz mentség! Teljes igaza van Barraunak: «quand une oeuvre est médiocre c'est une mauvaise excuse que de dire qu'on a mis peu de temps à l'achever; peu importe au lecteur quel temps une composition a coûté; ce qui lui importe, c'est qu'elle soit bonne.»[2]

Lázas érdeklődéssel olvastam el T. úr értekezését. «Elfogulatlan» kritikájának *első* elolvasása melancholikus hangulatot teremt vala lelkemben. De e hangulat nem tartott sokáig. Második elolvasása egész másképp hangol vala. Lafontaine egyik meséjére eszmélve, teljesen megvigasztalódtam. A mese kezdete:

Le *premier* qui vit un chameau
S'enfuit à cet objet nouveau;
Le *second* approcha; le *troisième osa* faire
Un licou pour le dromadaire.

Nem hiszem, hogy akadjon, a ki annyiszor, annyira belemélyedve olvasta volna el T. úr értekezését, mint csekély magam. Talán T. úr is ezt konstatálhatná a maga részéről az én vázlatomat illetőleg. Azonban tény, hogy egymásnak gratulálni nem siettünk. Pedig tanultunk egymástól — s tán ő *többet* az én «*ritka elfogultsággal*» írt vázlatomból, mint én T. úrnak bő apparatussal s elfogulatlanul írt értekezéséből.

«Párhuzamos idézeteim» tán fognak bírni annyi súllyal, mint a T. úr idézte *dicsérő levelek*.

Péczeli magasztalja Lafontainet, — bár ez a magasztalás sem oly

[1]) Péczeli J. mint meseíró. Egy. Phil. K. 1881. 645—698 l.
[2]) Méthode de compos. et de style. Treizième édit. p. 98.

feltétlen, mint T. úr állítja (176. l.)[1]) de mint forrását nem nevezi meg; — T. úr tönkre silányítja B-t, de vázlatát, mint értekezésének Lafontainenel foglalkozó részében forrását, szintén nem nevezi meg. Hadd nevezzem meg hát én!

Ha csak egy árva méltányló szóra érdemesítene — pedig ennyit megérdemeltem volna tőle, a ki kutatásaim eredményeit annyira felhasználta — hallgatnék. Az igazságos és tanulságos kritika előtt tisztelettel meghajlom. T. úr azonban előtérbe állitja vázlatom gyengéit — hát bizon azok! — elfogadható részleteit meg felhasználja, de *a forrás megnevezése nélkül.*

Csak egy enyhítő szót nem monda szád;
Könnyed nélkül mi kín volt vérzenünk.

Vörösm. Az úri h.

Hát hiszen nálam is előfordúl *nézetünk* szerint (többször) pedig az — hogy őszinte szóljak — Taine nézete, de T. úrnál jobb akaratú kritikusom e helyütt azt a megjegyzést tehette: No, igen! Taine + B. nézete: T. úr a plur. majestatikust foltnak tekinti irói hírnevén. Pedig az összeadást így is végezheti vala: Takács + B. nézete. Semmi kifogásom sem lenne ellene. Mondja ugyan — dolgozata lafontainei részében — *emlitettük* már (170 l.), *ilyet kettőt említhetünk* fel (175 l.), de Biberachként «még innét az ördög ássa ki,» hogy reám alludál.

A lángész imponáló erejével kapcsolatos az az elfogúltság, melyet vele szemben érezünk. Nem az én hibám, ha Péczelivel szemben azt az emociót oly mértékben nem éreztem. Az én helyzetem Péczelivel szemben szakasztott olyan volt, mint Lafont. Simonideséé, a ki athletájának élete viszonyaiban nem találván költői tárgyalásra alkalmas elemeket — Castort és Polluxot magasztalta ódájában. Pindaros is így tett hasonló esetben Ruffey-nek a dijoni akademiához intézett levele szerint[2]) — Pindart eredetiben nem olvastam, egyszerű oka: it was greek to me = az nekem *görögül* van = nem értem. — Csekély magam is inkább Castorral, azaz Lafontainnel foglalkoztam — igaz Péczeli rovására. C'est tout!

Simonides díja az igért talentum egy harmada lőn — az enyém: *a feltétlen elitélés* (Takács úr részéről), a feltétlen elitélés ilyes szólásai: *ritka elfogúltsággal írt értekezés; furcsa kritika*, stb.

Simonidest megóvták az istenek — engem az igazság. T. úr

---

[1]) P. meséi nincsenek kezemnél, vázlatomból vett idézet a következő: hibáztatja benne (L-ben), hogy néha *szántszándékkal* esett azon hibába, hogy *a keresztyén vallásnak s jó erkölcsöknek rovására* gyönyörködtesse a megvesztegetett szíveket. (l. P. előszavát 663 l.)

[2]) Lettres de Fénélon. Jeles irók isk. tára, 120 l. jegyz.

kritikája vázlatomról feltétlenül elitélő, Szántó J. értekezéséről feltétlenül dicsérő. E dicsérő kritika jogosúltságát, forrását nem bolygatván, csupán e «párhuzamos idézetek»-re szorítkozom:

Helyesen jegyzi meg Szántó, hogy már Phædrus meséi is hosszadalmasabbak mint Aesopéi, mégis élvezettel olvassák! (164 l.) Gyulai: *Már Phaedrus is hosszadalmasabb Aesopusnál*, de Lessing szerint *nem is oly sikerültek meséi ...... Lafontaine meséi* valamint az ő idejében, úgy ma is *élvezettel olvashatók.*»[1])

T. úrnak csak azért tetszett volna meg e hely, mert Szántó úr *Lafontaine helyebe Phaedrust csusztatott?!*

T. úrnak nem elég fegyelmezett a fantáziája, azaz hogy a logikája. De hiszen *a logika az értekező fantáziája*, a mint viszont *a fantázia a költő logikája.* «Bolondos egy figura»! — Shaksp. Poloniusával szólva.

T. úrnak konkluziójában *a)* vagy kevesebb van, mint a mennyi a præmissákból szükségkép folyik, vagy *b)* kelleténél több van — s ez tulajdon konkluziója.

Logikai tétel: *Nec plus, nec minus sit in conclusione quam in praemissis.*

a) *Elfogadja a praemissáimat, azonban konkluzióműt elveti. T. úr szerint* az én konkluzióm im ez: «P. *egy-két* mesét kivéve — *tizenkettőt*,[2]) drága T. úr! — *valamennyit* Lafontaine után dolgozta ki, sőt *többet* egyenesen lefordított.»[3])

T. úr szerint (165. l.) is Péczeli a *lafontainei mesefaj* meghonosítója nálunk. Beöthy «Greguss emlékezeté»-ben a lafontainei mese *első és legkiválóbb* képviselőjének mondja.

Ha P. meghonosítója (= képviselője) *e mesefajnak*, akkor mindenesetre több egyszerű fordítónál. Ám az a lafontainei erős hatás T. úr szerint csak *négy mesére* szorítkozik, ezekben is «*a fordító szerepét veszi fel*». *A fordítót nem tekintjük az illető műfaj képviselőjének.*

A következő *négy* mesét érti T. úr:

1. «*A ló, ember ...*» a harmadik sortól *a következő részlet nem egyeb fordításnál*:

Vig éltét az ember bikkmaggal tartotta,
. . . . . .
Lorsque le genre humain de glands se contentoit stb.

V. ö. T. 175. és B. 683.

---

[1]) Egyet. előad. (Czuczorról) 123 l.

[2]) Ph. Közl. 697, 698. Többet T. úr sem tud annak bizonyítani (T. 177—181).

[3]) 170 l. — Rectius: «meséket fordít s ezek jobbára prédikácziók, erkölcsi elbeszélések lesznek nála» B. 666. V. ö. *általán* La Font. volt *mintapéldánya* (!) Barb. 663.

2. A «*Sas macska..*» cz. mesében «a *tanulságban* ismét *csak fordító szerepét* veszi fel» (T. 175. V. ö. B. 687. «*Nem annyira* a cselekvény megalkotásában, mint inkább *a morálban tünik fel e helyt La Font. befolyása.*»)

3. «*Az ember és a vizi kigyó*» cz. mesében mind a kidolgozásban, mind a tanulságban tisztán *kimutatható* a franczia eredetinek követése. (T. 176. — *B. kimutatta* 681, 682.)

4. «Jupiter s minden állatok» (T. 175. B. 687—690.). — Ennyi s ilyen præmissák után Péczeli nem lehet a lafontainei mese képviselője. De hát T. úr is körülsánczolja magát: — egyéb præmissák — *jórészt az enyéim* —: «e változtatások között *gyakran* találunk Lafontainnel *közös vonásokra* (T. 169. B. 664), melyek inkább csak *külsőleg* (T. 169 *B. 663*) rokonok egymással, mindamellett *kétségtelenné teszik*, hogy P. az ézopi mesékhez *Lafont.-féle* gondolatokat is csatolt (T. 169). «A harmadik író» — mért harmadik és nem második, mikor Gellert hatását mivel sem bizonyítja, annak csak ő a mondhatója! — «kinek befolyása mind a kidolgozást mind a szerkezetet illetőleg *nem egy helyen nyilvánvaló*, Lafontaine, a költői mese megalkotója (T. 166.) . . . P. a tiszta *erkölcsi irányt* igyekszik követni, s igy *Lafont. meséivel*, habár *nagyon sokszor kimutatható azoknak utánzása*, igyekszik némi ellentétbe helyezni magát (T. 163. V. ö. B. 665, 666) . . . P. imitatióiban szintén kifejezést nyer a pap és iró. Pap lévén, kiméletlenűl bánik el olyatén helyekkel, melyekben La Font. humora erkölcsi törvény által nem korlátolt repkedést veszen (B. 665). . . . Eszméi általán a szigorú erkölcs törvényétől áthatottak. (B. 666.) A fent idézett részleten kívül — *mely egészben eredeti* (T. 175, 176. V. ö. *B. 690*) — csak *elszórtan* akadunk sorokra, melyek *nem* Lafont. meséiből fordítvák» (T. 176). Lehetetlen, hogy valamely iró eredetisége, *számos eredeti inventiója* (T. 181) logikailag *így* demonstrálható volna; a mi a forrást illető őszinteségét illeti — az tán lehet kérdés tárgya. Ha e részben T. úr eljárása ildomos — úgy arról nekem világos fogalmam nincsen!

T. úr *tulajdon* konkluziójában a *szám*: a *sorok* száma dönt. (Ismeretes dolog, hogy «akadtak. a kik Shakspere egyes darabjai hosszúságát is kivetették» A *tévedések játéka* 1807, ill. 1770 sor. Sophokles *leghosszabb tragédiája*: Kolonoszi Oedipusz 1780 . . .*) Ezt azonban csak *puszta tényként* konstatálja Greguss, *módszert* csinálni belőle — ezt T. úrnak hagyta.

«Mindjárt az első mesénél (Oroszlán s egér) azt írja B., hogy Péczeli meséje imitatio, rámutatván e helyre :

---

*) Greg. Shaksp. p. 118, 119.

Nem veszett el a jó, bár ki hitte volna
Hogy soha felsége egérre szorulna.
Ce *bienfait* ne fut pas *perdu*
Quel qu'un auvait-il *jamais cru* stb.

«Bizony e *három* szóból semmi sem derül ki — folytatja T. úr — az igazságból ügyesen lealkudván *hat* szót *), ennél ugyan többet lehet kimutatni Phædrusból . . . Ezenkivűl még *terjedelemre is megegyezik a két mese*; *a mennyiben* Péczelié *húsz*, Phædrusé *tizenkilencz* sorból áll» (T. 171.)

Hadd tegyem hozzá: Lafont. meséje *tizennyolcz* sorból áll. Persze hogy *húsz*hoz közelebb áll *tizenkilencz*, mint *tizennyolcz*. Általán bensőbb a relatió húsz és tizenkilencz között; ismeretes szólás: egyik *tizenkilencz*, a másik *egy hián húsz*. Az a sorszámítás módszernek lehet módszer — de csak maradjon T-féle «elkülönzöttségében» (mint az ézopi moral T. 166. V. ö. B. 663)

Aztán feltünő, hogy Lafontaine-ből csak *annyit*, illetőleg csak *abból* idéz, a mennyit, a mit az én vázlatomban talál!

T. úr az én helyzetemben nagyon disponálva volna bizonyos vélemény koczkáztatására — ennél is erősebb mondásra: «Barbarics azzal semmit sem törődik, mit ír Aesop, s mit utána Péczeli» (végre *az is kiderül, hogy Péczelit se olvastam*!) nagyon disponálva volna czélozgatni a *források közvetlen tanulmányára*. No, engem erre nem vitt rá a lélek! Hiszen idézni francziául is idéz. Idézi Péczeli meséi előszavának franczia részét. (Mikor francziául annyit idézek e levélben, egyáltalán nem reflektálok Rigó Jonathan uramra, ki csak azután beszél egész tűzzel Kutyesics uram előtt deákul, miután meggyőződött, hogy Kutyesics uram nem ért deákul (Bot-csinálta doktor). Én se itélem meg így a helyzetet, más se, «magyarjaim kikérem.» A ki igy itélné meg, az igazságtalan lenne mind T. úr, mind B. irányában!)

T. úr számítja a sorokat. Uj módszerével sem tud több mesét P. kétségtelen sajátjának bizonyítani, mint a mennyit én elsorolok (697, 698 l. . . a következő mesék: I, IV, V, VI, VII, XVIII, XIX, XXII, XXIX, L, LI, LV. — T. úrnál *ezek, tulajdon ezek* a mesék következő rendben tárgyalvák: I, VI, LV, XVIII, VII, LI, V, XXIX, IV, V. (T. 177 — 181). Ezt a tizenkét mesét tárgyalja T. úr oly módszerrel, mely semmivel sem jobb az enyémnél ott, hol nem Taine a mintám.

T. úr szavakat is számít, hogy élét vegye ennek az *iszonyú* vádnak; igaztalan vádnak («soha *igaztalanabb váddal* nem illette Péczelit senki

---

*) B. 668. Le *roi des animaux*
Montra ce qu'il était et
lui donna la vie.

De ez *megmutatta*, ki *légyen* és
életét visszaadta, mondván: az
állatok hatalmas *királya*.

Barbaricsnál, midőn ezt írja: . . . .) «Elég *folyamatos* előadásának, nyelvének *élvezetét* többször megzavarja a latinos szók belekeverése, melyek a mellett néha (nem áll, egyetlen eset van csak ilyen — «közbe vág» T. úr, símán) rímként össze is csengenek.» (T. 181, 182. B. 665, 666.). Ha ez T. úr felfogása szerint vád, igaztalan vád — akkor talán «a ritka elfogultság», «furcsa kritika» csak az én szememben bélyegzi meg vázlatomat, T. úr részéről az elismerés szólásformái, a mérsékelt méltánylás fordulatai.

P. meséi nincsenek kezemnél, csak T. úr értekezésére s igénytelen vázlatomra támaszkodhatom. Sajátságos, hogy ezek alapján is szolgáltathatok új adalékokat az idegen szókhoz: — az iskátulyát nem számítom —, *peroráia* B. 682), *discursus* (T. 179), *contradans* (T. 168), *burger* (T. 167 — a burger azt hiszem van olyan telivér német, mint a T. úr említette platz!) *Pundra* (T. 168. Ballagi teljes szótára s a Nagy Szótár nem említik). — De térjünk vissza Péczeli *eredeti* meséinek számához. «*A király és kapás*» (LV.) *mindkettőnk* szerint P. inventiója. Holott nem az! Beöthy (A széppr. elbesz. 49.) a római gestákban találja forrását. Megbocsátja ezt T. úr Beöthynek? «*Hadd alább jó szász*»! *) T. úr konkluziója mégis az, hogy P-nek *számos* eredeti inventiója van. (T. 181). De azért «*három a daru holtig*» (Tompa).

P. meséinek moráljában *mindkettőnk* szerint (T. 170. B. 664) honi társadalmi viszonyokra való czélzások fordulnak elő. Hogy azonban «e kevés számu mesék» (vagy morál?) «tárgya és kidolgozása semmit sem hasonlít az egyházi szónoklathoz», ilyesfélét csak az mondhat, ki csak annyit tud az egyházi szónoklatról (kézikönyveink e mostoha gyermekéről), hogy mértékre nem lendül, rimbe nem csendül össze, de nem tudja, hogy a modern egyházi szónoklat is lehel honszeretetet, a fajtagadás gyűlöletét — a jövő társadalmának képében, ha minden ember iró leszen, irodalmi kérdések, *irói tulajdonjog* is lehetnek motivumai. Olvasta T. úr a mult századbeli Szeitz Leo «Igaz magyar-»ját? — No, igen! (olvasta). Ez az ‚elfogúlt' magyar művében nemcsak a Mária-kultusért harczol, nemcsak a szentek tiszteletét vitatja a protestánsok, az *aufklärungs-fantaszták* ellen, hanem a magyar ruhából, a magyar szivből kivetkőzött, nemzettagadó magyar fejér népet is megleczkézteti. (6. l.) Nos, én nem tudom másnak képzelni a szószéken sem ezt a *szegény barátot*.

---

*) Meg nem állhatom, hogy e szólásnak Dugonics-adta (Magyar Példabesz. I. 263) magyarázatából ne idézzek: egy erdélyi szász azzal kérkedett, hogy *száz* törököt vágott. De addig fartatták, addig mondták néki: *Hadd alább jó szász*, hogy végtére *egy* törökre szállott. Söt utoljára kételkedni kezdett arról is, ha valjon megölte-e őtet . . .

A politikának a költészetnél, tehát a lafontainei mesénél is alkalmasabb iskolája a *sajtó*, a *közelet*. Bizon T. úr is mond *néha ,izét' igazi ok helyett.* (Kisf. K.). Ilyen izének vélem minősíteni *Pitpay*-re való hivatkozását (172., 173. l.) «Pitpay *kidolgozása is lényegesen* elüt ettől» (Lafont. La Laitière et le pot au lait-tól) (T. 173.). Mennyiben? *Én* közvetlenül nem ismerem Pitpay-t. Azonban látszik, hogy nem minden embernek van hozzá szerencséje. Pitpay-meséjét (a szóban levőt) Lafont. meséi Nodier-féle kiadásának egy jegyzetéből ismerem. (II p. 39). E jegyzet szerint Ezer-egy éjszakai motivum.

Izé-féle ez is: «először is a compositio *nem* Lafontainé, másodszor részletes egyezések *nincsenek*» (T. 174) *Nega parum!*

Nem kevésbbé érdekes *jóizű «izék» (mizék?)* im ezek: T. úr szerény vázlatom után mondja: «jelesek és *kifogástalanok rímei . . . szabatosak metszetei*» (T. 172 B. *ügyel a metszetre, rimei* általán *kifogástalanok* 665); én *utánam fedezi* fel egy-két mese *kettős cselekvényét*; azok a mesék, melyekben «a tanulság külön cselekvényt képez» (T. 180): a «*Bagoly* és *Héjja*» (T. 168) «*Júhász, Bakok, Juhok*» mely mint a Bag. és H., kettős cselekvénynyel bir (T. 180). «Ez a kettős cselekvény P. találmánya.» T. 178.

Az én ötleteim, melyek úgy véletlenűl egyeznek T. úr ideáival, a következők: «eredeti, de korántsem szerencsés gondolat volt tőle, a tanulság keretében, néhány mesénél, egész cselekvényt helyezni el, s így a tulajdonképeni s egy cselekvényt megkétszerezni, azaz inkább ismételni, mert a második mesében a cselekvény ugyanazon tengely körül forog, mint az elsőben, csak személyei változnak» (B. 664). Az a néhány mese, a *Bagoly és Héjja* (B. 692, 693) *Juhász, Bakok, Juhok* — e mesét megszerzi egy az emberi viszonyokból vett cselekvénynyel», a mese compositióra nézve egyezik a Bagoly és Héjjáéval. (B. 696.)

A lafontainei mese moráljáról Taine után irom: «ha egyáltalán *nem olvadhat a compositióba s külön elszigetelt* (!) helyre szorul, *hangozzék* mint *felkiáltás*, vagy a költő lelkéből *sóhaj*ként emelkedjék fel, vagy mint vágy szálljon fel, így is, úgy is *elveszti* a *száraz didaxis* látszatát....» (B. 661). Ime a visszhang: E tanulság teljesen *nem olvad bele* a mesébe, hanem inkább úgy *hangzik*, mint egy szívből jövő *fohász, felkiáltás*, és épen azért *elveszíti* a *didaxis szárazságát*. (T. 177.)

Mindezt T. úr egymagára, nélkülem is, felfedezheti, észreveheti vala — úgy lehet, de *hogy egy non-senst mondjon, minek arra is az én segitségem?*

És engem oly érzés fogott el . .
A szöllősgazda is az egyszeri
. . . .
Látván, hogy szőlejét a jég veri

Dorongot ő is hirtelen kapott fel
Paskolni kezdé....
No, hát, no! igy kiált: «én uram-isten!
Csak rajta! hadd lám: *mire megyünk ketten!*
(Arany, Bol. Ist. II.)

«*A has és a tagok*» cz. (XXVI.) mesét értem, melynek tárgya a tagok pártütése. A pártütő természetesen *riad*. Mesénkben «a *szem*, *száj*, *fül* és *fej* mint vádló jelenik meg s mindegyik erőteljes, jellemzetes és sikerült *beszédkét* tart.. Barbarics is beismeri ezek *jellemzetességét*, de.. (ez a fatális de!») (T. 174). Megvallom, a jellemzetesség szót *akkor* csak mint frázist használtam: mondani akartam valamit, olyasmit, *a mi első tekintetre nem bolondság*. A szót ismertem, a fogalommal nem voltam tisztában, — e fogalom ma is mostoha gyermeke kézikönyveinknek —. Ma a nevezett mesében a szem, száj, fül beszédjét nem tarthatom jellemzetesnek, mert nem természetesnek — pedig dicsőség volna rám nézve, ha nézetem T. úrával találkoznék! A jellemzetes plasztikus, kidomborító. Erdélyi J. és Riedl Frigyes — drága T. úr, — nagyon sok jót és szépet mondanak erről. Taine is foglalkozik e kérdéssel (Laf. et ses fables 236, 256). Lássuk azonban közelebbről a dolgot, a jellemzetesség kérdését a nevezett mesében.

Ha a *fül* azt mondja magáról, hogy *hallgat* — s nem mondja — teszem azt, hogy — *perorál*, — ez még nem jellemzetesség; vagy ha a *szem* azt mondja magáról, hogy *vigyáz* — s nem mondja — teszem azt, hogy *kiabál* vagy *hallgat* — ez sem jellemzetesség (egész maiglan vitás kérdés: miért nincs: *fülesszem* s miért van: *szemfüles*?) *) — ám, hogy *tényleg* emez is, amaz is *perorál* — az még kevésbbé *az*. A szem beszédje még hagyján, azt tagolt hangok nélkül is édes-mindnyájan értjük; a szem beszédjének valószinűleg *klasszikai* múltja van (ez a modern legyező [zsebkendő-] nyelv valóságos kontár hozzája képest!). — Általán a testrészek, a tagok beszéltetése már a költői liczenczia határán mozog: a fantáziának, vagy inkább a czélzatosságnak, az észnek nagyon öntudatos játéka, műve.

Végre is ha beszéltetnünk kell őket, ha e beszéltetésből ú. n. jellemzetes momentumok kiemelkedhetnek, ha kiválhatik a természetes szín, ne mossuk el e színeket, — mint Péczeli — a következetlenség által (a *subjektiv illusio* im ez halálos ellensége által). T. meséje szerint a *fő*, *két láb*, boka abszolute nem tudnak szólni: ha megsérűlnek, *a száj kérdi okát* — nem bánom: legyen ez az a természetes szín — de hogy

*) Bár van: egyik *szemem* alszik, a másik *fülel*. Phil. Közl. 1881, 223. l. — *Szemével hallotta*, *fülével látta* a. m. semmi tanú. Bar. Magy. Vir. 386.

ugyane mesében, a *kéz* ugyancsak kitesz magáért: «egy óránál tovább perorála» (Péczeli) — ez sem jellemzetesség, se biztos rajz.

A tagoknak önmagukról adott fentebbi jellemzésnek semmi köze a *belső emócziók physiologiájának* rajzához, az *egyedül* jogosúlt szempont-hoz, Arany művészetéhez. «Ha egy személye lelkileg megindul, Arany látja és leírja *szeme kidagadását*, kezének görcsös összekulcsolását . . . *orrczimpáinak rezgését* (világért se perorálását! B.), sőt néha a lelket a testen át jellemzi. *) Taine is ilyesfélét mond Lafontaineről: «La Fontaine ne décrit pas seulement les mouvements de l'âme. Il sait que l'imagination de l'homme est toute corporelle; que pour *comprendre le déploiement des sentiments, il faut suivre la diversité des gestes* et des attitudes; que nous ne voyons l'esprit qu'à travers le corps. (La F. et ses Fables p. 236).

Szóval Péczeliről nem mondhatni el, *minden nagy érdeme mellett*, a mit Nisard mond az igazi költőről egyik tanulmányában (Erasmus 116 l.): «ezen az égből földre szállott lény, ki atya nélkül születik és gyermek nélkül hal meg». Péczeli nem az a szerencsés tanítvány, a minő Boileau, ki nagyobb mesterénél, Horatiusnál. (L. Voltaire ítéletét a l'art poétique Géruzez-féle kiadásának első jegyzetében).

Péczeli mestere La Fontaine.

Baja, 1887 apr. 2. BARBARICS L. R.

A tengerparton.

(Angol népballada.)

Vadúl zajong a tenger,
És nyögve fú a szél,
Zokogva űl a lányka
A tenger öblinél;
A tenger mormolását
Sohajtva kémleli,
De vissza száll sohajja
Nem hoz vigaszt neki.

«Egy éve nemsokára!
Keserves év nekem!
Mért is mentél el, édes,
Bolyongni tengeren?
Oh szünj, oh szünj zajogni
Vihar, nyugonni hagyd!
Itt, e kebel viharja
Zajossabb, mint te vagy.

Urad, ki kincsre vágyott,
Kétségbeesve szid;
De többet vesztek én el,
Ő csak kincset veszit! —
S ha gyémánttal s aranynyal
Rakodva vándorol:
Találhat gazdagabbat,
De hűbb szivet sehol.»

Sohajtva sír a lányka,
Vár csüggedetlenűl;
Viharba vész sohajja,
S az árba könny vegyűl.
De ím a tenger árján
Sápadt tetem halad,
Ő az! — s a lányka roskad,
A szive meghasadt.

GYÖNGYÖSI JÁNOS.

---

*) Riedl Fr. az Egyet. Philol. Közlönyben.

PÁRHUZAMOS IDÉZETEK.

(Főleg Homeros és Arany J.)

Hom. Il. 1, 4. *αὐτοὺς δὲ ἑλώρια τεῦχε κύνεσσιν*
οἰωνοῖσί τε πᾶσι.
Arany Keveháza 37. Kár volna még, vitéz, neked
Táplálni éhes ölyveket.

Il. 1, 46. *ἔκλαγξαν δ' ἄρ' ὀϊστοὶ ἐπ' ὤμων χωομένοιο,*
αὐτοῦ κινηθέντος.
Vörösmarty Zal. fut. II. Szép arany ív fénylett baljában, s rakva nyilakkal
Csengett és zörgött ékes puzdrája, ha mozdult.

Il. I, 103. *μένεος δὲ μέγα φρένες ἀμφιμέλαιναι πίμπλαντ'.*
Arany Mur. ostr. I. Indulatvihartól elborult az elme.

Il. I, 148. *τὸν δ' ἄρ' ὑπόδρα ἰδὼν προσέφη . . .*
Arany B. h. VII. Igy feddi keményen összekapott szemmel.

Il. 1, 151. *ὁδὸν ἐλθέμεναι.*
Arany B. h. X. Szótalan egymással nagy *útat menének.*

Il. 1, 189. *ἐν δέ οἱ ἦτορ*
στήθεσσιν λασίοισι διάνδιχα μερμήριξεν.
Ar. Toldi IV, 2. Szive a mellében akkép hánykolódék.

Il. 1, 284. *ἕ ρ κ ο ς . . . πολέμοιο κακοῖο.*
Ar. Szondi két apr. Mint *bástya* feszült meg romlott torony alján.

Il. 1, 350. *ὁρόων ἐπ' ἀπείρονα πόντον.*
Ar. Toldi I, 3. Széles országútra messze-messze bámul.

Il. 1, 364. *βαρὺ στενάχων.*
Ar. Toldi IX, 16. sóhajtott nagyokat.
» T. Sz. V, 31. nagy-nehezet búga.
» A betyár II. Nagy-nehezet sóhajt utána.

Il. 1, 469. *αὐτὰρ ἐπεὶ πόσιος καὶ ἐδητύος ἐξ ἔρον ἕντο.*
Ar. Furkó Tamás: Ottan mihelyt evésben-ivásban jóllakott.
Ar. Toldi IV, 7. éh-szomját elvervén.
Vörösmarty Zal. fut. IX. Mindenik éhét és szomját hevenyében elűzé.
Arany L.-Gyulai Népk. II, 381. A mivel éhedet elüsd.

Il. 1, 593. ὀλίγος δ' ἔτι θυμὸς ἐνῆεν.
Ar. Toldi V, 11. A farkasfiakban sem volt már lehelet.

Il. II, 53. βουλὴν . . . ἷζε γερόντων.
Ar. T. sz. XI, 133. Törvényt űl.
Ar. Nagyidai czig. I. Tanács-széket űl.
Ar. Török Bálint. Tizenharmad széküllő magával.

Il. II, 93. μετὰ δὲ σφίσιν Ὄσσα δεδήει
ὀτρύνουσ' ἰέναι, Διὸς ἄγγελος.
Ar. Katalin 12. A Hír miatt, a mely soha
Nem alszik, és szárnyas lova
Idő, távolság emberi
Határait nem ismeri.
V. ö. Verg. Aen. IV. 173—188.

Il. 2, 147. ὡς δ' ὅτε κινήσῃ Ζέφυρος βαθὺ λήιον ἐλθών,
λάβρος ἐπαιγίζων, ἐπί τ' ἠμύει ἀσταχύεσσιν,
ὣς τῶν πᾶσ' ἀγορὴ κινήθη.
Ar. T. Sz. VII, 58. Itt is, ott is mozog, hullámzik egy csapat,
Mint búzavetés, ha szélben árad s apad.

Il, 2, 469. ἠΰτε μυιάων ἀδινάων ἔθνεα πολλά,
αἵτε κατὰ σταθμὸν ποιμνήϊον ἠλάσκουσιν
ὥρῃ ἐν εἰαρινῇ, ὅτε τε γλάγος ἄγγεα δεύει,
τόσσοι κ. τ. ε.
Ar. T. Sz. IV, 51. Mint legyek az édest, virágot a lepkék,
Hessentve, riasztva, tömegesben lepték.
(t. i. a csehek a bort.)

Il. 4, 125. λίγξε βιός, νευρὴ δὲ μέγ' ἴαχεν, ἆλτο δ' ὀϊστὸς
ὀξυβελής, καθ' ὅμιλον ἐπιπτέσθαι μενεαίνων.
Vörösmarty Z. f. III. Peng a jó húr, nyila csengve röpül már.
» u. o. Verdesik a levegőt s a rohanó hősökre sietnek
(a gerelyek).

Il. 4, 182. τότε μοι χάνοι εὐρεῖα χθών.
Vörösm. Z. f. III. Nyiljék a föld meg alattam.

Il. 5, 91. Διὸς ὄμβρος.
Ar. Toldi X, 4. Isten fellege.

Il. 5, 120. ὄψεσθαι λαμπρὸν φάος ἠελίοιο (és többször)
Ar. Toldi I, 12. . . . ha drága
S nem megúnt előtte isten szép világa.

Ar. Toldi est. I. Sirhalom tövében annak ásnak árkot,
A ki nem lát többé fényes napvilágot.
Vörösm. Z. f. VII. Napfényt nem láthat ezentúl.

Il. 5, 294. (és többször) ἀράβησε δὲ τεύχε' ἐπ' αὐτῷ.
Vörösm. Z. f. III. Igy esik el, s szörnyen megcsördűl fegyvere testén.
» » V. Teste pedig nagy zörgéssel hullott el utána.
» » VII. S nagy zuhanással esett a harcz mezejére aléltan.
» » VII. ... Kik előtte zörögve lehulltak.

Il. 6, 146. οἵη περ φύλλων γενεή, τοίη δὲ καὶ ἀνδρῶν. κ. τ. ε.
Ar. B. h. I. Hullatja levelét az idő vén fája stb.
Petőfi: Lehel 41. De lám, mig az idő fosztogatott minket,
Vén fákat, hervasztván zöld leveleinket,
Mellettünk felnőtt az apró kis csemete,
Az élet földébe kit Árpád ültete.

Il. 6, 274. καί οἱ ὑποσχέσθαι δυοκαίδεκα βοῦς ἐνὶ νηῷ
ἤνις ἠκέστας ἱερευσέμεν ...
Ar. B. h. I. Majd tiszta fehér ménẗ, kin nem vala szeplő,
Kantár soha nem tört, nem nyűgöze gyeplő,
Ilyen lovat ólból pányván kivezettek,
Onnan, hol az oltár szent állati ettek.

Il. 6, 405. δάκρυ χέουσα.
Il. 6, 496. θαλερὸν κατὰ δάκρυ χέουσα (és sokszor).
Ar. B. h. VIII. bő könnye fakadván.
Ar. T. E. VI. könnye-szakadva.

Il. 6, 407. φθίσει σε τὸ σὸν μένος
Ar. T. E. VI. Pusztító haragja ...
Ránőtt gazdájára és megölte osztán.

Il. 6, 462. ἀμύνειν δούλιον ἦμαρ.
Ar. Mur. ostr. II. Mért várnók tehát a szolgaibb napokat?

Il. 6, 513. τεύχεσι παμφαίνων ὥστ' ἠλέκτωρ, ἐβεβήκει
καγχαλόων, ταχέες δὲ πόδες φέρον.
Vörösm. Két szomszédvár. IV. S a mint végig ment a sági fenyéren a holdnál,
Vállai s napviselő sértetlen melle ragyogtak.

Il. 7, 63. οἵη δὲ Ζεφύροιο ἐχεύατο πόντον ἔπι φρὶξ
ὀρνυμένοιο νέον, μελάνει δέ τε πόντος ὑπ' αὐτῆς ...
Ar. T. XI. 2. Messze *felborzolta* a lapát a vizet.

Vörösm. Z. f. Csendes volt a víz, szél nem fodrozta be színét.
» » IV. ... De körűle setétedik a víz,
És haragos habokat fodorít rá mély fenekéből.
Ar. B. h. XI. S már zizzen az erdő, fodorúl a víz is.

Il. 8, 485. ἐν δ' ἔπεσ' Ὠκεανῷ λαμπρὸν φάος ἠελίοιο,
ἕλκον νύκτα μέλαιναν ἐπὶ ζείδωρον ἄρουραν.
Il. 24, 351. ἐπὶ κνέφας ἤλυθε γαῖαν.
Ar. Toldi V. 1. De az éj erőt vett, csakhamar beronta,
Az eget, a földet bakacsinba vonta.

Il. 9, 14. ἵστατο δάκρυ χέων ὥστε κρήνη μελάνυδρος,
ἥτε κατ' αἰγίλιπος πέτρης δνοφερὸν χέει ὕδωρ.
Ar. Toldi VI, 12. S mint mikor két hegyről összefut a patak,
A kétféle könnyek egybe szakadtanak.
Petőfi. János vitéz. Megeredt könnyének bőséges forrása.

Il. 9, 69. δαίνυ δαῖτα γέρουσιν.
Népmesék: lakzit laktak.
Ar. Ejféli párbaj. Bende vitéz lakodalmát lakja.
Ar. Toldi X, 21. lakjuk el a búbánat torát.

Il. 9, 77. τίς ἂν τάδε γηθήσειεν;
Ének Pannónia megvét. Herczeg *ezt* igen erílé (örülé).

Il. 9. 326. ἤματα δ' αἱματόεντα διέπρησσον πολεμίζων.
Petőfi: Véres napokról álmodom.

Il. 9, 496. δάμασον θυμὸν μέγαν.
Ar. Toldi III, 5. Birkozik nagy lelke fellázadt dühével.

Il. 11, 173. ἐν νυκτὸς ἀμολγῷ.
Vörösmarty: Az éji homályban.

Il. 11, 407 (gyakori vers) ἀλλὰ τίη μοι ταῦτα φίλος διελέξατο θυμός;
Petőfi. Ján. vit. Istenem, teremtőm! *mit beszélek én itt?*
Zsiványoknak vigyen el átkozott pénzét?

Il. 11, 416. a vadkanról: θήγων λευκὸν ὀδόντα μετὰ γναμπτῇσι γένυσσιν.
Ar. Toldi V, 7. Mégyen új csatára köszörült fogakkal (a farkas).

Il. 11, 473. ἀμφὶ δ' ἄρ' αὐτὸν
Τρῶες ἕπονθ' ὡσεί τε δαφοινοὶ θῶες ὄρεσφιν
ἀμφ' ἔλαφον κεραὸν βεβλημένον, ὅντ' ἔβαλ' ἀνὴρ

ἰῷ ἀπὸ νευρῆς· τὸν μέν τ' ἤλυξε πόδεσσιν
φεύγων, ὄφρ' αἷμα λιαρὸν καὶ γούνατ' ὀρώρῃ ... κ. τ. ε.

Ar. Toldi IV, 1. Mint a himszarvas, kit vadász sérte nyillal,
Fut sötét erdőbe sajgó fájdalmival,
Fut hideg forrásnak enyhítő vizére,
És ezerjófüvet tépni a sebére ... stb.

V. ö. Verg. Aen. 4, 68—73.

Il. 16, 66. κυάνεον Τρώων νέφος.

Livius 35, 49. peditum equitumque nubes.

Ar. B. h. IX. Jöve (Etel) mint váratlan égi vihar feljő,
Megszálla megettök, mint fekete felhő.

Ar. T. Sz. VII, 56. A csapatok gyűlnek,
Mint haragos felhők egymásba vegyűlnek.

Il. 16, 149. Ξάνθον καὶ Βαλίον, τὼ ἅμα πνοιῇσι πετέσθην,
τοὺς ἔτεκε Ζεφύρῳ Ἅρπυια Ποδάργη ...

Vörösm. Z. f. X. Paripád mind széltől volna foganva.
» » Alföldön született széllánggal vemhes anyától.

Il. 16, 259. αὐτίκα δὲ σφήκεσσιν ἐοικότες ἐξεχέοντο
εἰνοδίοις, οὓς παῖδες ἐριδμαίνωσιν ἔθοντες ...

Arany Elv. alk. III. Mint ha darázsfészket pajkos süheder faderékban
Megbizgat, dühösen zúdúl fel a hangos odúban
A szuronyos bogarak szám nélküli nagy sokasága :
Úgy indúlt fel egész teremök, hallván az adó szót.

Ar. Toldi VI, 20. Mint mikor egy fészek lódarázs fellázad,
Olybá képzelhetni most az egész házat.

Il. 16, 280. πᾶσιν ὀρίνθη θυμός, ἐκίνηθεν δὲ φάλαγγες,
ἐ λ π ό μ ε ν ο ι παρὰ ναῦφι ποδώκεα Πηλείωνα
μηνιθμὸν μὲν ἀπορρῖψαι ...

Erdélyi Népdal. II, 158. Azt ne gondold, hogy úgy élek,
Mindig jó világot élek,
Mert én már jobbat nem élek,
Mindig *rosszabbat remélek.*

Il. 16, 283. πάπτηνεν δὲ ἕκαστος ὅπῃ φύγοι α ἰ π ὺ ν ὄλεθρον.

Ar. B. h. XI. De már is ez által megütődnek többen,
Nagy *meredek* szótól az okossa döbben.

A szerkezetre nézve (φύγοι — ὄλεθρον) :

Ar. Toldi IX, 7. *Futá* minden ember a bizonyos *halált.*

Il. 16, 322. ἔφθη ὀρεξάμενος πρὶν οὐτάσαι, οὐδ' ἀφάμαρτεν. (s többször).
Vörösm. Z. f. VIII. Hajítá dárdáját; *el sem vété* (s többször).

Il. 16, 344. κατὰ δ' ὀφθαλμῶν κέχυτ' ἀχλύς.
Il. 5, 310. ἀμφὶ δὲ ὄσσε κελαινὴ νὺξ ἐκάλυψεν.
Il. 16, 350. θανάτου δὲ μέλαν νέφος ἀμφεκάλυψεν.
stb. stb.
Ar. Katalin. Szemeire halálköd hárul.
Ar. B. h. XII. Hálója halálnak szemeit környezte.
Petőfi. János v. Napfogyatkozás jött szeme pillájára.
Vörösm. Z. f. besetétül szép szeme fénye.
» » szeme ködbe borúla.
» » befogta sötétség bús szemeit.
» Cserhalom. fejeikre halál árnyéka setétült.
» Két szomsz. vár. III. behamvadozának tündöklő szemei.
Ar. T. E. IV. . . . mintha fényes kardra rálehellnek,
Vagy mint ért gyümölcsnek az a finom hamva,
Úgy volt szeme fénye fátyollal bevonva.
Ar. T. E. IV. mint a szarué, olyan lett a fénye.

Il. 16, 387. σκολιὰς κρίνωσι θέμιστας.
Ar. Toldi III, 9. Most ravasz szándékát, melynek úta *görbe*,
Eltakarja törvény és igazság örve.

Il. 16, 620. χαλεπόν σε . . .
πάντων ἀνθρώπων σβέσσαι μένος.
Ar. Toldi III, 9. S a ki őt *eloltá*, az a veszedelem,
Mindenik bajtársnak fájt, csak ő neki nem.
Petőfi. Ján. vit. Élete gyertyáját soknak eloltátok.
Vörösm. Z. f. V. bús fényét szemeimnek eloltsa.
Vadrózsák 159. l. Életemet elótanád.
V. ö. a latin *exstinguo*-val.

Il. 16, 826. πολλὰ δέ τ' ἀσθμαίνοντα (t. i. σῦν) λέων
ἐδάμασσε βίηφιν.
Ar. Toldi I, 14. Mint a sértett vadkan, *fú* veszett dühében.

Il. 17, 368. ἠέρι γὰρ κατέχοντο μάχης ἔπι ὅσσοι ἄριστοι
ἕστασαν ἀμφὶ Μενοιτιάδῃ κατατεθνηῶτι.
Ar. Keveháza 33. Fényes delet éjszürkület
Váltá fel a küzdők felett,

Rémes homályban dúl a harcz,
Haragosabb lesz minden arcz.

Il. 17, 424. σιδήρειος δ' ὀρυμαγδὸς.
Vörösmarty Z. f. I. megszünt a tábori vas-zaj.

Il. 17, 514. ταῦτα θεῶν ἐν γούνασι κεῖται.
Közmondás: Szegény ember szándékát boldog isten birja.

Il. 18, 113. θυμὸν ἐνὶ στήθεσσι φίλον δαμάσαντες ἀνάγκῃ.
Ar. B. h. VIII. Győzi magát s harczol riadó haraggal.

Il. 18, 494. κοῦροι δ' ὀρχηστῆρες ἐδίνεον, ἐν δ' ἄρα τοῖσιν
αὐλοὶ φόρμιγγές τε βοὴν ἔχον.
Arany. Őszszel. Lantszóra lejt ifjú, leány.

Il. 18, 503. οἱ δὲ γέροντες
εἵατ' ἐπὶ ξεστοῖσι λίθοις ἱερῷ ἐνὶ κύκλῳ
. . . . . ἀμοιβηδὶς δὲ δίκαζον.
Ar. Őszszel. A vének élőszája rendel igazságot.

Il. 18, 528. πώεα καλὰ
ἀργεννῶν οἰῶν . . .
Ar. Őszszel. Fehér juhok s tulkok sereggel.

Arany e költeményének Homerost jellemző képeiben általában az Achilleus pajzsának képeit tartotta szem előtt.

Il. 21. 163. ἐπεὶ περιδέξιος ἦεν.
Ar. Keveháza 19. Két kézre ví jó Kadosa.

Il. 22, 41. αἴθε θεοῖσι φίλος τοσσόνδε γένοιτο,
ὅσσον ἐμοί.
Ar. Toldi II, 10. Úgy szeressen isten, a hogy engemet te.

Il. 22, 106. μή ποτέ τις εἴπῃσι κακώτερος ἄλλος ἐμεῖο·
‚Ἕκτωρ ἧφι βίηφι πιθήσας ὤλεσε λαόν.‘
Ar. Mur. ostr. I. Azért kezdtem-é el, hogy végre ne hajtsam,
S a magamnál gyávább kaczajt üssön rajtam?

Il. 22, 352. οὐδ' ὧς σέγε πότνια μήτηρ
ἐνθεμένη λεχέεσσι γοήσεται, ὃν τέκεν αὐτή.
Ar. T. Sz. V, 33. Van-e mátkád otthon? nőd? gyermeked árva?
Sohasem borúl az apja sirhalmára!

Il. 22, 425. οὔ μ' ἄχος ὀξὺ κατοίσεται Ἄϊδος εἴσω.
Ar. Toldi, IV, 19. Ne taszítsd a sírba jó édes anyádat.

Il. 22, 448. τῆς δ' ἐλελίχθη γυῖα, χαμαὶ δέ οἱ ἔκπεσε κερκίς.
Ar. Toldi VI, 21. Eltüntén fiának
Gyönge lábinai megtántorodának.

Il. 22, 452. ἐν δ' ἐμοὶ αὐτῇ
στήθεσι πάλλεται ἦτορ ἀνὰ στόμα, νέρθε δὲ γοῦνα
πήγνυται.
Ar. Toldi I, 9. De Toldinak a szó szivébe nyilallik,
És olyat döbben rá, hogy kivül is hallik.
Ar. Tetemre hivás. Arcza szobor lett, *lába gyökér.*

Il. 24, 641. καὶ αἴθοπα οἶνον
λαυκανίης καθέηκα.
Ar. Toldi IV, 12. Néhány kortyot előbb nyelve mellé önte.

DR. CSENGERI JÁNOS.

Leányhőslés.

(Észt népdal).

Kis leányka, ifjú lányka,
Czifra vállú karcsú lányka!
Hozzám jösz-e, rózsaszálam?
Három nagy kincs van énnálam:
Fúvó dúdol műhelyemben,
Malom mormol házikómban,
Ökör biczeg barázdámon.
Fúvó dúdol, *vasat* kohol,
Malom mormol, *lisztet* morzsol,
Ökröm biczeg, *búzát* vonszol.

GYÖNGYÖSI JÁNOS.

HAZAI IRODALOM.

1. **Rendszeres német nyelvtan.** A középiskolák számára írta *Grets József.* Második kiadás. Budapest, 1887, 163 l. Ára 1 frt.

Német nyelvtanaink rendszerint igen egyszerű, de ha a tapasztalható sikerből szabad következtetnünk, nem épen czélhoz vezető módon készülnek. A szerzők ugyanis elővesznek egy németek számára német nyelven írt német nyelvtant, melyet aztán, jól rosszúl, itt rövidítve, amott bővítve, átdolgoznak, sok helyütt egyszerűen lefordítanak magyarra. Ez eljárás igen kényelmes, de hogy a középiskolai német oktatásnak nagy hasznára vált volna, azt már bajosabban állíthatni. Grets könyve, alapjában, szintén ilyen vagy legalább igen hasonló módon készült; — de azzal a kettős különbséggel, hogy a szerző igen jó forrásokat használt, t. i. Engelien A., Kummer Ferd., Seemüller József és Vernaleken T. könyveit, melyeket bizony illett volna az előszóban megemlítenie, — és hogy Grets gondolkodó fő, a ki nem éri be az egyszerű másolással vagy forditással, sőt helyenként aránylagos önállósággal is mer eljárni. Az első körülménynek tulajdoníthatni e könyvnek legjobb oldalát, hogy t. i. általában a tudomány színvonalán áll és tévedései inkább csak a közlött tanoknak néha nem elég szabatos fogalmazásában, valamint nem mindig jól választott vagy kifogástalanúl fordított példáiban gyökereznek; — a másodikra vezethető vissza szerzőnknek aránylagos önállósága, főleg a mondattanban, melynek problémáit és legújabb reformjait ismeri. Ő maga is a mondattanban találja könyvének főérdemét, legalább úgy nyilatkozik előszavában, hogy őt e könyv megírására főleg két körülmény indította: «az egyik, hogy német nyelvtanaink legnagyobb része nem követ határozott orthographiát; a másik pedig az, hogy nem eléggé vezet be a német mondat szellemébe vagy helytelenűl magyarázza a főbb nyelvbeli jelenségeket». Az első ok elviselhető, bár igen kellemetlen baj; de már a másik fontos dolog, és nem tagadhatni, mit ismét már az előszónak töredékes megjegyzései bizonyítanak, hogy szerző ismeri a legújabb mozgalmakat a német mondattan terén, melyek jó részben Kern Ferencz nevéhez fűződnek, és hogy nem egészen siker nélkül törekedett a nyelvtan e legnehezebb és legfontosabb részének világosabb és tanulságosabb tárgyalására.

Grets könyve általában hasznavehető tankönyv; előadása egyszerű és világos, csak a leglényegesebb tanok és jelenségek közlésére és magyarázatára szorítkozó, könnyen áttekinthető és, mint már említettem, tévedésekben nem gazdag. Hogy az ilyenekben teljesen nem szükölködik, mutatják a következő megjegyzések, melyek sajtóhibákra és lényegtelen tévedésekre ki nem terjednek:

17. l. «*Der Ratz* patkány szóból *die Ratze*», helyesen *die Ratte.* U. o. «Semlegesek a gyüjtő-, az anyag-, ország- és városnév», — helyesen: városnevek.

19. l. «melyek első része», — kimaradt: nőnemű.

26. l. «*Lutherische Kirche* lutheri (!) templom», hely.: lutheránus.

27. l. «*Himlich* égi», nem német szó (nem sajtóhiba, mert a *lich* képző alatt áll).

30. l. *Der Vogel ist meiner* nincsen németűl mondva, hasonlókép 32. l. *desgleichen Mann sah ich nie*, ilyen embert sohasem láttam.

A 65. l. szerint «a visszaható igék lehetnek 1. szenvedő jelentésüek, pl. *aus Stiefeln machen sich leicht Pantoffeln*», de hol itt a szenvedő jelentés? — «4. kezdődő cselekvényt fejeznek ki, pl. *sich bewegen*», — tehát pl. *die Planeten bewegen sich um die Sonne* kezdődő cselekvés? — U. o. «Az át nem ható igék szenvedő jelentéssel csakis az egyes 3. személyben használatosak, pl. *was wird hier gemacht?*» De mióta át nem ható ige *machen?* és ezt ne lehetne mondani: *ich wurde kühn gemacht?*

142. l. «Határozatlan alany *man* van ezen mondatban: *Es ist der Trieb eines jeden Menschen Vermögen zu sammeln*». Hol lappang itt egy *man?* A mellékmondat a. m. *dass er Vermögen sammle.*

Az ige flexiójában a magyar nyelvtanok terminologiáját követi szerző, a mi ellen semmi kifogásom; csak a beálló cselekvényt kár volt átvenni, mely ily conjugatióra (?) vezet: *ich bin im Begriffe zu schreiben, ich war im B. zu schreiben, ich wäre im B. gewesen zu schreiben* stb., a mi nem flexio.

De ezek végre is nem lényeges hibák, melyek a könyvnek használhatóságát meg nem akadályozzák, annál kevésbbé, mert legnagyobb részt mellékes dolgokra vonatkoznak, és a hang-, alak- és mondattani anyag ügyesen és helyesen van csoportosítva. De nem hagyhatom említés nélkül a könyvnek egy gyönge oldalát, mely már komolyabb természetű és melyet annál inkább ki akarok emelni, mert más nyelvtanokban is található. Értem a *példákat.* Hogy a szerző sok példát vett föl könyvébe, az igen dicséretes dolog; de baj, hogy e példák nincsenek jobban megválogatva vagy jobban fordítva. A nyelvtan-szerzők általában nincsenek kellő figyelemmel arra, hogy csak oly példákat közöljenek, melyek *minden tekintetben mintaszerüek.* A legtöbb nyelvtanban olvasható példák nagyobb összefüggésből, néha költői művekből vannak kiszakítva, s így sem szórend tekintetében nem kifogástalanok, sem nem elég könnyen érthetők; sokszor idegenszerüek, sokszor költői nyelven fogalmazvák, néha nyelvtanilag hibásak. Az *anyanyelv* tanításánál persze az ily példák igen tanulságosak, de idegen nyelvnél csak minden tekintetben kifogástalan mondatok tűrhetők, melyeknek mintájára a tanuló mindig a legjobb lelkiismerettel maga is alkothat mondatokat. Csak néhány ily,

nézetem szerint, czélszerütlen példát idézek: 49 *Er redet im gebieterischen Tone (in gebieterischem* hely.). 51 *Er konnte über (?) das Geschrei nicht hören.* 84 *Ich steh' verdrungen.* 102 *Er durchdringt die Aufgabe.* 131 *Röslein sprach* Rózsácska mondá! 136 *Es hat mir (!) nie nach Beifall gelüstet* (hely. *mich).* 149 *Dass die Hand gesichert bleibe, fasst man Kohle an mit Zangen. — Darum bin ich vorausgeeilt, damit ich euch ermahnen möchte* (!) 150 *Und wo es nicht möglich ist, mich zu retten, so verzeihe mir wenigstens* stb. Azonkívül számos példa költőkből származik, melyeknek szórendje kifogásos és értelme kétséges. Ha e mondatokat mind Goethe és Schiller írta volna is, nyelvtanba, melynek feladata, hogy a helyesre tanítson, melynek azért csak mintaszerűt szabad tartalmaznia, nem valók.

Szintén nem helyeslendő, hogy a szerző nem fordított elég gondot példáinak szabatos fordítására. Ime egy nehány példa: 49 *Man erkennt ihn für schuldig* bűnösnek tartják, helyesen: elitélik. 50 *Er ist ohne Freude, ohne Aussicht* remény (?), kilátás nélkül van. 52 *Von gestern über drei Wochen* mához (!) két hétre. 55 *Im Namen des Königs erkennen wir* a király nevében elismerjük, hely. határozunk, itélünk. 58 *Etwas im Schilde führen* valamin törni fejét. Akkor hogyan volna németül: a lélek halhatatlanságán töri a fejét? *Der Feind schlug einen Waffenstillstand vor, worüber der Feldherr sich sehr aufhielt* az ellenség oly (!) fegyverszünetet ajánlott, melyen (!) a vezér nagyon megütközött. Nem jól van; nem a fegyverszünet minőségén (feltételein) háborodott fel, hanem azon, hogy fegyverszünettel merte megkinálni (különben *worüber* helyett *über den* kellene). 61 *Jahraus* évről, de nem *jahrein* nélkül. 62 *der Hergang* idejövetel, *der Hinblick* rápillantás, ily értelemben egészen szokatlanok, amaz a. m. lefolyás, ez csak: *im Hinblick auf etwas* tekintettel valamire. 99 *Er bleibe oder gehe, es ist mir gleich* maradhat vagy mehet, rám nézve mindegy (!). Dehogy; életem lehet koczkán, de nem veszem semmibe. 101 *Vernünftige Gründe vermögen viel* észszerű okok sokra képesek (?) *Können und mögen Sie mir erklären* képes és megmagyarázhatja-e nekem e h. tudja- és akarja-e nekem stb. 106 *Sichten* és *besichtigen* megtekinteni; de *sichten* mást jelent. 130 *Ein Edelknecht* nemesi szolga (hely. apród). *Heinrich d. Vögler* Madarász H., gen. *H. d. Vöglers*, tehát nem sajtóhiba. 136 *Die Gaugemeinde* a vidék, e h. a község. 146 *Dass mir der Vater zehn Gulden schicken liess* hogy atyám tíz forintot küldött (és a *liess?).* 151 *Ehe sie dir zuvorkommen* ne hogy (!) megelőzzenek stb. Némely kifogás talán kicsinyesnek fog tetszeni, de nyelvtanban pontosság és szabatosság főkellékek. Reméljük, hogy szerző egy újabb kiadásnál alaposan javítja könyvét, mely azután a német oktatás hasznos eszközévé válhatik.

2. **Német mondattan** tanodai és magánhasználatra írta *Szemák István*. 3. kiadás. Budapest 1887. Franklin, 98 l. Ára 50 kr.

E könyvnek második kiadását most egy éve csak azon feltétel alatt terjesztette föl a közoktatási tanács pártolólag a nm. miniszteriumhoz, hogy a szerző a már akkor kilátásba helyezett új kiadásnál a terjengős tárgyalást rövidebbre fogja s az olvasmányokat teljesen elhagyja. A szerző ezt megtette: könyve a második kiadásban közel 300 lapra terjedt, most 98 lap, — ára akkor 1 frt 40 kr. volt, most 50 kr. De a tavalyi birálat azt is hangsúlyozta, hogy a könyv egyes részletekben régi, jó részben elavult nézetekhez ragaszkodik, a nélkül, hogy általában helytelen dolgokat tanítana. E megjegyzés áll e harmadik kiadásról is. Igazán téves vagy hibás szabály vagy felfogás kevés van a könyvben; de a német nyelvtan és főleg a mondattan terén vagy két évtized óta nagy szorgalommal s máris jeles eredménynyel folyó munkásságról a szerzőnek, úgy látszik, sejtelme sincsen.

Még nagyobb baj az, hogy a szerző alig itt-ott, csak nagyon elvétve reflektál az anyanyelvre, hanem egyszerűen tanítja azt, mit a német grammatikák tanítanak, nem sokat törődve azzal, megegyeznek-e a tárgyalt nyelvi sajátságok a magyar nyelvbeliekkel vagy sem. A tárgyalás különben oly vázlatos és kivonatos, hogy igazi fejtegetésről egyébként sincs igen szó.

A kötetben van 41 gyakorlat is, t. i. rövid mondatocskák, melyek példákúl szolgálhatnak az előző §§-ban felsorolt szabályokra. Mint ilyen példák helyökön vannak, — de azt már nem tudom, hogy mi legyen itt a «gyakorlat»? Helyesebb, sőt nézetem szerint szükséges lett volna, magyar gyakorlatokat közölni, melyeket a tanulók németre fordítsanak, hogy gyakorlatilag alkalmazhassák a megtanúlt elméletet. A német mondatok példák, de nem gyakorlatok.

A szabályok, mint említettem, nem épen helytelenek, bár szerző sok tekintetben elavult álláspontot foglal el. Sok helyütt a kifejezés nem elég szabatos vagy világos.

Jellemző a szerző tudományos színvonalára, hogy könyve egy negativ definitióval kezdődik. Első mondata így hangzik: «Ha két vagy több szót úgy kapcsolunk össze, hogy *nem* fejeznek ki egy (?) gondolatot, *nem* tartalmaznak állítást, akkor azok *nem* képeznek mondatot», — igaz, de sok egyebet sem.

A 4. l. szerint «az alany a nevezőben áll, *ez lévén az alapszónak esete*». Ezt nem értem.

5. l. *Es gibt Menschen, die nichts arbeiten*, — ebben az értelmi alany tárgyesetben van, mondja a szerző. Ezt még kevésbbé értem.

10. l. A mondatok *tartalomra* nézve fő- vagy mellékmondatok. Hogy miért tartalomra nézve, azt ismét nem értem.

Különben legfeljebb az kifogásolható több helyütt, hogy a szerző definitiói, melyekben túlságos rövidségre törekedett, nem elég világosak és hogy sokszor használja magyarázataiban a szenvedő alakot.

A példák többnyire rövidek, egyszerűek és könnyen érthetők. De akadunk itt-ott az összefüggésből kiszakított mondatokra, melyeknek értelmét bajos csak sejteni is, pl. 18 *Wer eine Grube gräbt, wird hineinfallen* (igazán ?). 34 *Wer die Wissenschaft der Güte vorzieht, kann nie glücklich sein.* 57 *Treue Freundschaft ist nie zu brechen.* 71 *Bei den Thieren und der Pflanze gibt die Natur nicht bloss die Bestimmungen an, sondern führt sie auch allein aus.* 73 *Der Staat besteht nicht aus einzelnen eigennützigen Menschen, sondern er ist nur aus Paaren und Gesellschaften zusammengesetzt.* 82 *Ehe Abraham war, bin ich.* 84 *Der Geist besitzt nichts, als was er thut.* 85 *Je weiter man in der Erfahrung fortrückt, desto näher kommt man dem Unerforschlichen.* 88 *Gib mir, wofern es dir gefällt, des Lebens Ruh' und Freude!* 90 *Wasche dein Herz von der Bosheit, auf dass dir geholfen werde* stb. E mondatok nagy része érthetetlen, legalább kommentár nélkül. Nagy azon mondatok száma is, melyeket rossz németség jellemez. Vagy a constructio vagy a szórend vagy egyes szók és fordulatok rosszak a következő mondatokban, melyek pedig mintaszerű példák gyanánt vannak közölve: 20. l. szerző szerint csak így van jól németűl: *Ludwig ist der beste meiner Kinder, Marie ist die theuerste meiner Kinder*, pedig épen így nincs jól németűl. 21 *Die Werke des (!) Goethe.* 23 *Die Erstürmung von den Mauern der Stadt* genit. helyett. 27 *Des Todes sind alle Menschen gewiss.* U. o. *James Kock (!!) war einer der berühmtesten Seefahrer. Ich geschweige (!!) seiner Drohungen.* 34 *Der Weinstock ist ein zartes Geschöpf; er war schon dem Noe bekannt; nächtliche Fröste schaden demselben* (Noénak?) *sehr.* 36 *Ich habe über (!) die ganze Nacht nicht geschlafen. Lehren Sie mich eines Besseren*, tanítson jobbra (csak *belehren* lehetséges). 48 *Darin hängt das ganze Gesetz und die Propheten.* Vajon miben függnek szegények? 49 *Nichts geschieht ohne Gottes Zulassung (?).* 50 *Sollte so die Sache wirklich sich verhalten* e h. *sollte d. S. sich wirklich so v.* — *Wenn das Schiff gescheitert hätte* e h. *wäre.* 58 *Jede That erhält ihre Belohnung, gute wie schlechte* e h. *die gute wie die schlechte. Alter guter Wein* többese sz. szerint: *alte guten Weine, schöne neuen Bücher*, a mi már a nyelvtan elemei ellen vét. 62 *Hannibal zog sich zurück, damit sich dessen* (hely. *seine) Krieger erquicken könnten (!). Die Rose ist in ihrem schönsten Schmucke, wenn deren* (hely. *ihre) Knospen sich entfalten. Die Sünde, wovor* (hely. *vor welcher) uns der Herr bewahren möge.* 71 *Die Trinksucht*, a mi talán sajtóhiba. 72 *Der Knabe*

hat Talent, doch fehlt demselben (hely. *ihm) der Fleiss.* 74 *Ist es wahr, dass er deiner (!) entsagen will?* 77 *Dass niemand vor dem Tode glücklich zu halten sei,* vagy *für glücklich zu halten* v. *glücklich zu schätzen.* 80 *Vergnügungen, wodurch (?) die Gesundheit leidet.* 81 *Wo eine Wirkung ist, da muss auch Ursache sein,* hely. *eine Ursache.* 82 *Halte jeden Menschen so lange für einen ehrlichen (!), bis das Gegentheil bewiesen ist. Unser Freund ertrank dort im See, indem* (hely. *während) wir hier lustig waren.* 86 *Damit (!) du Gutes thust, brauchst (du* nélkül!) *keine Überlegung.* 88 *Wenn das Wort aus dem Munde ist, gehört es nicht mehr unser (!).* A 93. l. *Vasco de Gama, da Gama* helyett, és *ein kostbarer Juwel, kostbares J.* helyett, talán sajtóhibák, stb. stb.

Néha a szerző maga roszúl érti, ill. fordítja példáit. Csak egy pár mutatványt: 30 *Es grauet, grauset mir,* undorodom; *es liegt mir daran* gondolok vele. 32 *Ich lobe mir das Landleben,* dicsérem magamnak (!) a falusi életet. 46 *Setze nicht alles aufs Spiel,* ne tégy mindent játékra (!) Hasonló: *ich bin bei Gelde* pénznél (!) vagyok. 50 *Sie dürften sich geirrt haben,* ön könnyen tévedhetett e h. ön valószínűen tévedett. 53 *Er wird wohl schon da sein,* valószínűleg itt lesz már, helyesen: val. itt van már. 56 *Dieser Stock ist nicht zu zerbrechen,* e bot nem eltörni való, hely. e botot nem lehet eltörni. 83 *Er sieht aus, als wenn er krank wäre,* úgy néz ki (!) mintha beteg volna, azaz: úgy nézne ki, mint most kinéz, ha beteg volna,» stb. stb. Bizony, ennyi német nyelvtudással s nyelvtudománynyal kár nyelvtanírással megpróbálkozni. — Mindent összevéve, e könyv nem javúlt annyira ez új kiadásban, mint méltán megvárhattuk volna. A német nyelvtanítás fölvirágzását semmi esetre sem fogja előmozdítani.

3. **Német nyelvtan** középtanodák és hasonszervezetű iskolák számára irta *Zimmermann Gyula.* Debreczen, 1887. 263 l. Ára 2 frt.

E könyvnek nagy hibája van; ez az előszó, mely túlságos várakozásra csábítja az olvasót. Szerző elmondja itt, hogy 17 évi tapasztalat alapján «bő alkalma nyilt azon módszernek fölismerésére, mely hazai soknyelvű viszonyainknál fogva a német nyelv tanítását nemcsak meddővé nem teszi, hanem a lehető legjobb sikert biztosítja. Minden nyelv tanításának czélja csak az lehet, hogy a tanuló azt a legrövidebb idő alatt mind szóban mind irásban szabályszerűen tudja kezelni. *Ha ez áll, úgy bátran ajánlhatom nyelvtanomat a t. szaktársaknak.* Ugyanis évek hosszú során át annak nyomán tanítván, növendékeim Debreczen tősgyökeres magyar városában annyira haladnak, hogy a IV. osztálybeliek már németül felelnek, az V. osztálybeliek pedig minden nehézség nélkül pl. Goethe «Hermann und Dorothea» és Schiller «Wilhelm Tell» cz. műveit olvassák, holott más, a német nyelvre nézve kedvezőbb fek-

vésű városokban (az évi jelentések szerint) e művek egyes részeit csak felsőbb osztályokban olvassák.»

Az eredmény, melyre a szerző itt méltó büszkeséggel hivatkozik, csakugyan igen örvendetes és (a mi viszonyaink közt) felette meglepő, — bár én részemről sohasem kételkedtem az ily eredmény lehetőségében. De ha már most átnézzük a nyelvtant magát, hogy ez új, csodás-erejü módszerrel megismerkedjünk, nagy csodálással azt tapasztaljuk, hogy ily új módszernek itt semmi nyoma, — hisz e nyelvtan is (elvben) csak olyan, mint a többiek; de rájövünk azon eszközökre is, melyekkel a szerző nagyszerű eredményeit elérhette; ezek röviden: Zimmermann *jól birja a nyelvet* és *rendkívül lelkiismeretes ember*. Ez az, a mit én évek óta minden lehető alkalommal prédikálok: szakismeret és lelkiismeretesség, — ezek minden tárgyban, de főleg a modern nyelvek tanításában a legszükségesebb, elengedhetetlen, de egyszersmind a biztosan czélhoz vezető kellékek.

Z. nyelvtana első sorban csak abban különbözik a többi hasonló könyvektől, hogy a legnagyobb gonddal van szerkesztve és hogy — nem tekintve a bolondos és teljesen szükségtelen kiejtési szabályokat, melyek szerint senki sem fogja a német nyelvet helyesen kiejteni — hibáktól jóformán egészen ment. A szerző jól birja mind a magyar mind a német nyelvet, mit példáinak helyes alkotása s fordítása bizonyít, és a legnagyobb figyelemmel és pontossággal állította össze az anyagot. Legfeljebb az volna kivánatos, hogy példái számosabbak legyenek; de e tekintetben, úgy látszik, kilátásba helyezett olvasó- és gyakorló-könyvét tekinti nyelvtana kiegészítőjének.

Mondattanára nagyon büszke szerzőnk. «A mondattanra nézve elmondhatom, olvassuk a IV. lapon, hogy munkám egyedül áll. Ennek egy részét a képletes mondat-elemzés képezi, mely, mint számos évi tapasztalataimnak eredménye, még egy nyelvtanban sem tárgyaltatott. A képletes mondatelemzés kiválóan alkalmas észfejlesztő eszköz és időkimélés szempontjából is nagyon előnyös.» Meglehet, de részemről azt hiszem, hogy ez eljárás, ha gyakorlatinak bizonyúl, több haszonnal jár az anyanyelvnek, mint egy idegen nyelvnek tárgyalásánál. A német nyelv tanításánál a fődolog a sok olvasás és a mielőbbi és minél gyakoribb beszélés.

Tévedések, hibák alig vannak e gondosan szerkesztett könyvben. Egy pár apróságot mégis fölemlítek: A kiejtési szabályok, mint már említettem, bolondosak; így az 1. l. szerint «*g* két *e* vagy *i* és *e* közt csaknem *j*-nek hangzik: gegen = géjen, liegen = líjen». Ez nem igaz, legalább a berlini tájkiejtésen kívül nem igaz. — A 2. l. szerint «*sp* és *st* kezdetben mindig *szp*- és *szt*-nek olvasandó». Ez is egészen hamis: *spalten* nem hangzik *szpalten*- hanem *spalten*-nek; *stehen* nem *sztehen*-

hanem *stehen*-nek. Hasonlókép a 3. lapon: *eu* = *ai*, *äu* = *ai* egészen rossz; e diphthongusok kiejtését nem lehet magyar hangzókkal körülírni. — A 7. l. szerint «az elválasztható igekötőkkel összetett igéknél a partikulára esik a főhangsúly». Ez ugyan helyes; de czélszerűbb e szókat összetett szóknak tekinteni, akkor nem kell külön szabály. — U. o. mellék hangsúlyos Nat-ur képzője; biz ez főhangsúlyos. — 23. l. *ph* eredeti német szavakban mellőzhető; de *Epheu*-ben nem. — 236. l. *Wegen den bei uns blühenden Künsten und Wissenschaften*, helyesen: *wegen der bei uns blühenden Künste und W.* Sajtóhiba is kevés van; pl. 127. l. Ufern e h. Unfern, 143. l., himmelisch e h. himmlisch, 244. l. Wenn er (hely*es*) dem bösen Nachbar nicht gefällt.

4. **Német olvasókönyv** a középtanodák alsó osztályai számára. Szerkesztette *Szemák István.* II. rész: a gymnasiumok IV. és a reáliskolák III. és IV. osztályai számára. Második kiadás. Budapest, 1887. Lauffer, 198 l. Ára 1 frt.

E kötet első kiadása 1877-ben jelent meg. Az 1880 május 6. kelt hivatalos birálat kifogásolta 1. az olvasmányok megválogatását, 2. ez olvasmányok nyelvét és stíljét, 3. a jegyzetek teljes hiányát. Szerző mind a három pontban arra törekedett, hogy e könyvét a birálat értelmében javítsa, de nem mondhatni, hogy e törekvése valami sikeres volt. Lássuk az idézett pontokat egyenként.

1. Az első kiadásban «szerző egészen azt a régi álláspontot foglalta el, mely az olvasókönyv használhatóságát és jelességét a felvett darabok rövidségében, nagy számában és minél tarkább tartalmában keresi». Ezt az álláspontot elhagyta a szerző; olvasókönyvének ezen részében most sok a csinos, főleg történelmi és mondai tárgyú olvasmány, mely tárgyánál fogva megérdemli a behatóbb tárgyalást. De azért az olvasmányok megválogatása még most is nagyon kifogásos. A szerzőnek főleg a középiskolai történeti oktatást kellvén szem előtt tartani — a reáliskolában pedig csak a hazai, a gymnasiumban a hazai és az ókori történet taníttatván a III. és IV. osztályban —, egészen megfoghatatlan, miért vette föl ezeket a darabokat: Religion der alten Germanen, das Ritterthum im Mittelalter, das Sängerthum im Mittelalter, die Wartburg, das Lehenwesen, das Bürgerthum im Mittelalter, die Baukunst des Mittelalters, der Dom zu Köln, — melyek az említett osztályok tananyagával semmi kapcsolatban nincsenek s így az iskolában helyesen föl sem dolgozhatók? De utóbb következnek még: das Auftreten der Deutschen, die Hermannschlacht, die Völkerwanderung, die Rettung der Stadt Orleans, Kaiser Karl der Grosse, Roland im Thale Ronceval, Mohammed, és teljesen megfelelő tárgyú költemények. Mit csináljanak tanárok és tanulók ez olvasmányokkal, melyek merőben

más dolgokról szólnak, mint a melyekkel ők foglalkoznak? E darabok fölvételét nagy bajnak tekintem, mert ezeket vagy teljesen mellőzi a tanár, s akkor miért vették meg a fiúk? vagy tárgyalja őket, minthogy benne vannak a könyvben, s akkor nagyot vét az oktatás egysége és concentratiója ellen. Hogy a szerző képes volt a 2. sz. olvasmányt: «Die Tollwuth der Hunde» fölvenni, ez az egy adat maga is oly műveletlenségről s izléstelenségről tanúskodik, mely valóban imponál.

2. Az első kiadásban méltán kifogásoltatott az olvasmányok egy tetemes részének nehéz nyelve és körmondatos stílje. E kifogás az új kiadásról is érvényes. E kötet oly tanulóknak van szánva, kik csak egy, ill. két évig tanúltak volt németűl, — s ime az olvasmányok legnagyobb része oly stílben van írva, hogy az ember elbámúl. A kötet *legelső* mondata ez: «Die Thiere unterscheiden sich von den Pflanzen und Mineralien hauptsächlich dadurch, dass sie entweder einzelne Theile oder auch den ganzen Körper willkührlich bewegen können, dass sie empfinden und der Empfindung sich bewusst sind, dass sie ihre Nahrung durch einen Mund zu sich nehmen, Gefühl für Freude und Schmerz haben und beseelt sind.» Ez a legelső mondat, mely az egész kötet stíljére jellemző. De van a kötetben akárhány darab, mely még sokkal nehezebb stílben van írva. Hogy a szerző mennyire megfontolás nélkűl vette át olvasmányait más könyvekből, mutatja főleg az a feltűnő tény is, hogy e kötet annyira hemzseg idegen szóktól, melyeknek egy jó részét valószínűen a szerző maga sem érti, mert különben német szókkal helyettesítette vagy legalább a jegyzetekben megmagyarázta volna. Alsóbb osztályok számára szerkesztett olvasókönyvben a prózai olvasmányok nyelvét és stíljét át kell dolgozni; ez a szerző egyik főfeladata, de, elismerem, nem könnyű feladata. Azután csakugyan azt hiszi a szerző, hogy Die Bürgschaft és Der Ring des Polykrates magyarországi III. osztályú tanulóknak valók?

3. Az első kiadásnál kifogásolta a birálat a jegyzetek teljes hiányát. E bajon is segített a szerző, de munkájában semmi köszönet. Egészen találomra vannak itt vagy amott egyes szók a jegyzetekben lefordítva vagy egyes kifejezések megmagyarázva, — de egészen találomra, semmi tekintettel arra, hogy vajon mi szorúl magyarázatra és mi nem. Tudom jól, hogy e tekintetben pontos szabályt föl nem állíthatni, de a magyarázat szükségességének bizonyos mértékével kell annak birni, ki idegen nyelvű olvasókönyvet szerkeszteni kíván. Csak egy példát: A *Riesenspielzeug* cz. költeményben le van forditva a czím, aztán e szók: *sich ergehen, die Wartung, ausschreiten* és *zappeln*. Valószínü, sőt bizonyos, hogy e szókat a III. osztályú tanuló nem érti; de érti-e a következő szókat és fordulatokat: *der Abhang, erkunden, durchkreuzen, das bestellte Feld, spähend, glitzern, fegen, zu Haufen, behaglich*

behutsam, das Gespann, das ist kein Spielzeug nicht (kettős tagadás), *es sprosst der Stamm der Riesen aus Bauernmark hervor, da sei uns Gott davor* — ? És e példára minden olvasmányból kimutathatnók, hogy a szerző minden rendszer, a tanulók ismereteire való minden tekintet nélkűl rakta el jegyzeteit, ut aliquid fecisse videatur. A jegyzetek többnyire helyesek, hisz rendszerint szorosan lexikális természetűek. Csak egy-két tévedést emelek ki: 3 *die Thür geht nicht zu*, az ajtó nem tevődik be (helyesen: az ajtó nem záródik). 11 *In Angst versetzen*, aggodalomba ejteni (megijeszteni). 15 *Peleiaden* (az egész jegyzet hamis és nem magyaráz meg semmit). 22 *So aufgelegt*, így előkészűlve (ily hangulatban). 30 *Die Panathenäen* = minden athenæi (?) számára (Athen összes lakóinak ünnepe). 45 *Der Knappe*, fegyvernök (apród). 50 *Der Gau*, vidék, később 153. és 157. l. helyesen: tartomány, megye. Jellemző, hogy némely szó, mint ez is, négyszer, ötször van lefordítva, némelykor igen eltérően. 54 *Das Interregnum*, időközi kormány (ennek semmi értelme: oly idő, midőn a trón nincs betöltve). 56 *Der Dom*, székesegyház, és u. o. *die* (!!) *Münster*, székesegyház, tehát *Dom* a. m. *Münster?* dehogy; az utóbbi kolostori templom. 61 *mit Jem. umgehen*, társalogni vkivel (érintkezni, élni vele); különben a szövegben ez áll: *gib dich nicht mit jedermann ab*. 82 *Jem. das Recht zugestehen*, a jogot vkinek odaitélni (vkinek igazat adni). 86 *Abrathen*, ellenezni, nem tanácsolni (lebeszélni). 88 *Wicht*, hitvány, semmirekellő (itt ered. jelentésében: törpe, gyerekember). 89 *Sich ein Leid anthun*, bajt okozni magának (magát megölni). U. o. *Einem Unrecht anthun* nincs németűl; vagy *einem U. thun* vagy *einem ein U. anthun*. 106 *Der Rathschluss*, határozat (terv). 148 Polybios szül. 203 és † 121, hely. 210 és 127. — 150 *Aix* olv. esz, hely. é. 157 *Die Vorenthaltung*, visszatartás (megtagadás). 161 *dessen Schutze übergeben war* t. i. *Gallien*, a ki védelmének volt átadva (a kinek védelmére volt bízva). 165 *Die Hausmeier*, majores domus, a királyi herczegek nevelői (?!). 165 *Die Stimmung blieb schwierig*, nyomasztó, terhes (ellenséges). 168 *botmässig*, az ki jogosítva van parancsolni és az ki engedelmeskedni tartozik (csak ez utóbbi). 171 *Es liegt mir daran*, érdekel vmi, gondolok, törődöm vele (nagyon kivánom, érdekemben van). 177 *Der Tann = ein weiter Wald* (ugyan miért?). 190 *Zuchtmeister*, fegymester (Ballagi szerint, de mi ez?). 196 *Hort*, szirt, szikla (soha! a. m. oltalom, oltalmazó és kincs) stb. stb.

A jegyzetek általában igen hanyagúl vannak szerkesztve: pl. a Bürgschaftnál szól a költemény forrásáról, másutt sehol. U. itt áll háromszor egy jegyzetben Mörös e h. Möros és Jamblichius e h. Jamblichus. Még megrovandóbb, hogy a szerző a költemények helyes szövegét sokszor megrontja. Csak egy-két példa, mert e szempontból nem néztem végig a könyvet. 68. l. »Der Sänger«: *Der König, dem es wohlgefiel,*

hely. *dem das Lied gefiel;* u. o. *'ne goldne Kette*, helyesen: *Eine goldne Kette.* — 77. l. «Das Riesenspielzeug»: *und spielte vor dem Thor*, helyesen: *und spielend vor dem Thor;* u. o. *und wieget sein Haupt*, hely. *und wiegt sein Haupt.* — 86. l. «*Erlkönig*»: *Manch bunte Blumen stehn* hely. *sind;* u. o. *Er hält in den Armen*, hely. *hält in Armen* stb. stb.

Mindent összefoglalva, a könyv felette gyenge és hiányos, azon felül kétségtelenné teszi, hogy szerzőjének szakismeretei és ízlése annyira fejletlenek, hogy az ember szinte elijed. Középiskoláink ügyét az ily könyvek nem szolgálják.

(Vége köv.)

HEINRICH GUSZTÁV.

Gróf Dessewffy Aurél összes művei. Sajtó alá rendezte, életrajzzal és jegyzetekkel kisérte *Ferenczy József.* Budapest, Méhner Vilmos kiadása. 1887. LIII, 450 l.

Irodalmunk meglehetős szegény publicistikai dolgozatokban, politikai beszédekben s országgyűlési szónoklatokban. Alig négy-öten vannak, a kiknek e nemű dolgozatai közkézen forognak. Csengery, Eötvös, Szalay, Trefort publicistikai munkáinak csak legjavát gyüjtötték össze. Deák Ferencz beszédei most vannak kiadás alatt, ellenben Széchenyi és Kemény Zsigmond hasonnemű dolgozatairól ez idő szerint mélyen hallgatnak. Még a Kossuth híres szónoklatai sincsenek összegyűjtve, a mi bizonyára nagy hiba. Sem nagyobb szabású hírlapi czikkeit, sem a megyei zöld asztalnál, sem az országgyűlésen elmondott beszédeit nem bocsátották a közönség kezébe, mely e dolgozatokat kétségkívűl kiváló figyelmére méltatja vala.

Hírneves ellenfelének, gr. Dessewffy Aurélnak műveit most veszszük lehetőleg teljes kiadásban összegyűjtve. Nem első gyűjteménye ez a szétszórt dolgozatoknak, de ez a legteljesebb s egyszersmind a legsikerűltebb. Bár meg kell vallanunk, hogy a rendező Ferenczy József némi önkényességgel járt el a kiválogatásnál. A publicistikai dolgozatokat és országgyűlési beszédeket elég correctűl rendezte, noha az első szakaszhoz csatolt függeléket, a melyet Dessewffy Aurél fiatal korában írt, az atyja és Széchenyi közti vitában (*Hitel* és ennek *Taglalata*), mégis czélszerűbb lesz vala, ha az ifjúkori dolgozatok közé sorozza. Ez ifjúkori dolgozatok közűl azonban csak keveset vett fel a gyűjteménybe Ferenczy. Holott a jegyzetben valami nyolcz darabot említ, a melyekről tudomása van. *A szépről*, *Az ízlésről*, *Gróf Büffon gondolatjai a stilusról* czímű ifjúkori dolgozatok csak mutatványkép vannak fölvéve. Ez az eljárás bajosan igazolható, főkép ha az *összes* művek kiadásáról van szó. Nemcsak azért, mert egy oly írónak és államférfiúnak, a milyen Dessewffy Aurél volt, még ifjúkori kisérletei is tanulságosak, hanem azért is, mivel a gyűjteményt az a néhány darab, a melyeket a rendező kész-

akarva mellőzött, csak csekély mértékben növelte volna. S legalább úgy a kiadás a *teljesség* jogczímével bírhatna.

Nem kisebb baj ennél az, hogy Dessewffy Aurél leveleit, a melyeket Kazinczyhoz, Jósikához, P. Horváthoz, Toldy Ferenczhez stb. írt magyar, német vagy franczia nyelven, csak magokra közli a gyűjtemény, a feleletek sehol sincsenek fölvéve. Nem tudjuk, vajjon e levelek keze ügyében voltak-e a rendezőnek, vagy szándékosan mellőzte ezeket is. A jegyzetekben erről semmit sem szól. Hogy a Dessewffy Aurél levelei közűl csak az általános érdekűeket vette föl: azt indokolva látjuk s helyeselhetjük, de hogy a Dessewffy leveleire adott válaszokat elhagyta: ezt már kevésbbé tartjuk helyesnek. Az olvasó, a ki bővebben akarja ismerni Dessewffy Aurél egyéniségét, nemcsak azt szereti látni, mily hangon társalgott ő jó barátjaival, mily hangon tárta fel tapasztalatait, mily hangon írta le mulatságait, szórakozásait, tanulmányait, szóval mindennemű élményeit, hanem az is bizonyosan érdekelné, ha ismerhetné e jó barátoknak, jó ismerősöknek az ő irányában tanúsított magatartását. A levélváltások legközvetetlenebbűl mutatják a baráti viszony milyenségét s ez ismét a levelezők benső világát. Ennek a megismerésétől nagy kár volt megfosztani az olvasót.

Egyébiránt az egész kiadással jó szolgálatot tett Ferenczy az irodalomnak. A régi gyűjtemények részint németűl voltak kiadva, részint a magyar kiadás már elfogyott s nehezen volt megszerezhető. Mindenesetre rég érzett hiány van vele pótolva s e tekintetben mind a kiadó, mind a rendező méltánylatot s dicséretet érdemelnek.

A gyűjtemény elején gr. Dessewffy Aurél életrajza olvasható Ferenczytől. Az egész életrajz 53 lapot foglal el s Dessewffynek kivált külső élete történetét elég világosan s érdekesen mondja el a szerző. Mindenesetre sikerültebb mindannál, a mit eddig Ferenczytől ismerünk. Nem mondható ugyan, hogy a Dessewffy pályája, hatása, egyénisége úgy is mint emberé, úgy is mint államférfiúé, teljesen kidomborodnék; de legalább néhány nagy s itt-ott találó vonásban előttünk áll alakja, ha szinte itt-ott homályba vesző, színtelen festéssel is. Ferenczy sok érdekes dolgot följegyez Dessewffyről forrásai nyomán, a melyeket nem mindig nevez meg. Azt a hatást azonban, a melyet a fejlődő gyermekre az apai ház gyakorolt, s azokat az elemeket, a melyeknek befolyása egész életén át végig huzódik, csak kevéssé méltatja.

Gr. Dessewffy József, Kazinczy Ferencz egyik leghívebb és legigazibb tisztelője, maga is régi conservativ elvű hazafi, a ki a Széchenyi *Hitelét* oly kiméletlenűl megtámadta, nagyon nehezen várhatta, hogy eszméit már zsenge korában beleoltsa a gyenge elméjű, szinte buta gyermekbe, a kit, mint írja, szeretett volna egy lépcsőn letaszítani, hogy agyrendszere mozgásba jőjjön. Ilyen apától, mikor aztán az ifjú

szunnyadozó geniusa egyszerre nagy erővel megnyilatkozott, örökölnie kellett nemcsak politikai elveit, hanem a társadalmiakat s irodalmiakat is. A légkör, melyben nevelkedett, az emberek, a kikkel apja házánál találkozott, mind hatással voltak a fejlődő ifjú értelmi alakulására, nemcsak mint véletlen, de mint lényeges, kiegészítő tényezők. Mint ifjú már Kazinczyval levelez, s a lelkes, könnyen fellobbanó Kazinczy nem győzi dicsérni régi barátja előtt a nagytehetségű ifjút, a ki csakugyan sokszor bámulatos jeleit adta nagyrahívatottságának. Innen magyarázhatók Dessewffy Aurél neveléstani elvei, a melyeket később annyi világossággal és melegséggel kifejtett, a melyekhez e nemben hasonlót maig sem mutat irodalmunk, s a melyek magukban is megczáfolják azt az ellenvetést, hogy Dessewffy csak hideg, számító eszű, de érzéketlen szívű ember volt. Politikai pályája szintén atyja hatása alatt kezdődött. Atyja volt első tanítója s később is nem egy vonás hirdeti, mit örökölt Aurél az apai háztól. S ezt nemcsak az ő pályája mutatja, de öcscséé, Emilé is.

Mindezt Ferenczy inkább csak mellékesen érinti s nem ereszkedik mélyebb vizsgálatába ama tényezőknek, a melyek Dessewffy pályájára elhatározó befolyással voltak s a melyek, úgy szólván, előre kijelölték irányát úgy is mint politikusnak, úgy is mint írónak, publicistának és szónoknak.

Fontosabb azonban ennél az, hogy szokássá vált Dessewffyt a conservativ párt fejének tekinteni 1839-től haláláig, a mi igaz is, de hogy ő pártja nagy részével nem értett egyet, ezt sokan tagadják, azt állítva, hogy ő a conservativ párt régi elveiben tökéletesen osztozott s hogy époly távol állt a reformok megvalósíthatásának gondolatától, mint pártjának nagy része. Holott ő csak a rohamos újításoktól idegenkedett. Három-négy főkérdés köré kivánta csoportosítani a számba vehető politikusok figyelmét s ezeknek «megfontolására fordítani egész eszméleti erőnket.» Minden esetre lényeges elvi ellentétek voltak közte és Kossuth valamint Széchenyi közt. «Kossuth — írja Ferenczy — a democraticus parlamentarismus elveit rakta le, Dessewffy liberalis absolutismust tervezett bureaucratiával, előtte a parlamentaris kormányforma utopiának tűnt föl.» De Ferenczy feledni látszik, hogy akkor, mikor még Kossuth és Dessewffy harczban álltak egymással, bizony Kossuth sem rakta le alapjait a parlamentáris kormányformának, s hogy ez az elv csak 1844-től kezdve volt a *Pesti Hírlap* fő-főelve, a midőn Szalay vette át a nevezett hírlap szerkesztését s köréje gyűltek Csengery, Eötvös, Kemény, Lukács, Trefort stb. Beksics Gusztáv hasonló értelemben nyilatkozik a Dessewffyről szóló czikkében. (Nemzet, 1887. márcz. 16. szám.) Hogy ez nem egészen correct eljárás: talán nem szorúl bizonyításra. Miért vádoljuk Dessewffyt oly dolgok mulasztásáért, a melyeket nem-

csak ő, de az ellentábor sem igen ismert még akkor? Miért kivánjunk tőle előbbre haladott, szabadabb elveket, a melyek csak három-négy év mulva kezdtek meggyökerezni az elméletben, s a melyeknek megvalósulása akkor még nemcsak előtte, de nálunk, lehet mondani, mindenki előtt utopiának tűnt fel?

Ferenczy elismeri, hogy Dessewffy a haladást nem ellenezte, csakhogy mindent a törvényhozás utján akart létre hozni s nem a kormány ellenzése daczára, hanem megegyezésével. Beksics jobbadán minden liberalitást megtagadni látszik tőle. Holott ha csak a *Pesti Hírlap* és a *Kelet Népe* közti vitában közzétett czikkeit olvassuk is, lehetetlen inkább a Ferenczy felfogását nem helyeselnünk. E komoly és tárgyilagos, egyszerű és világos felszólalás egyszersmind azt is mutatja, hogy a megyei intézmény föntartásának elvében sem egyezett Kossuthtal, mint azt kivált Beksics állítja. Megyei hatóságaink jogait fenn akarta ugyan tartani, hogy a *törvényszerű felsőbb* parancsokat végre hajthassák, de azt kivánta, hogy a megyék teljes erejökkel segítsék a kormányt, mikor «jót akar, vagy a törvényt eszközli». Ő egy erős központi kormány érdekeiért vívott. Az ellenzék annak gyengítésén fáradozott a megyei hatóságok jogkörének kiszélesítésével. Ez tehát bajosan mondható az «elvek találkozásának».

Van azonban a Dessewffy működésének az államférfiúén és a politikusén kivűl egy oldala, a melyet sem Ferenczy, sem többi életirói nem méltányoltak eléggé. Ez a journalistikai. Alig van rá példa az európai hírlapirodalomban, hogy oly keveset igérő kezdet után, mint a milyet a magyar journalistika az előtti hatvan éves pályája alatt felmutatott, oly egyszerre, szinte varázsütéssel újjá szülessék, mint a magyar journalistika 1841-ben. S ebben Kossuth mellett legnagyobb érdeme kétségkívűl Dessewffy Aurélnak van. Senki sem fogta fel józanabbúl a hírlap hivatását és szerepét, mint Dessewffy, és komolyabban, határozottabban senki sem küzdött a sajtóban ellenfelével nálunk, mint ő. Nemcsak leplezetlenűl kimondá, a mi szivén feküdt; nemcsak nem félt az ellenpárt gyanúsítgatásaitól, saját pártja ellenszenvétől vagy becsmérlésétől, nemcsak elveket és véleményeket magyarázott, támadott vagy védett: hanem rövid hírlapírói pályáján egymaga harczolt úgy szólván az ellenség tömött sorai ellen, a hol Kossuth mellett még egy lelkes tábor állt a csata élén. Nem riadt vissza bármilyen éles támadástól. Izekre szedte rögtönzött czikkeiben ellenfele állításait és talán soha egy pillanatra sem tért el czéljától, a melynek érdekében küzdött. Ő és Kossuth tették tönkre a régi journalistika száraz krónikai modorát. Ők törték össze színtelen, erőtlen nyelvét, az elvek fejtegetése elől mindig kitérni kész taktikáját, gyarló, szinte szánandó szerkezetét. A Dessewffy Aurélnak külsőleg hidegnek tetsző elméje mindig át tudta

tekinteni az ellenpárt lapjában a sorok közt lappangó hatásvadászatot, vagy titkos számítást. S az ellenfél hajlandó volt őt kemény szívűnek, érzéketlennek hinni. Ferenczy még most sem egészen ment e hiedelemtől. Igaz ő nem szeretett, nem is tudott e szenvedélynek húrjain játszani. Erős itéletalkotó tehetsége, éles elméje mindig a dolog lényegén állapodott meg. De az a melegség, az a «hevület», mely az igazság kutatójának és földerítőjének sajátja szokott lenni, mely a fegyelmezett észnek a szíven erőt vett hatalmából származik, tőle sem mint embertől, sem mint írótól el nem tagadható. Nincs erre szebb példa egész journalistikai pályáján, mint mikor a Kossuth és Széchenyi közti vitában Széchenyi modorát megtámadja, ki elég kiméletlen volt hevében Kossuthot szenvedett fogságára emlékeztetni. Csakhogy Dessewffy mindig el tudta az érzelem és okoskodás, a szív és ész functiója közti válaszfalat korlátolni és azt tartotta, hogy ott, a hol logikai okokkal kell vívni, sohasem szabad a szenvedélynek hatalmat engedni. Alkalmasint nem is találjuk el a teljes igazságot, ha azt állítjuk, hogy csak annak van érzékeny, jó szíve, a ki az ész mindennemű hideg számításait némi pathetikus hanggal szokta föleresztení, a ki a higgadt, megfontolt, józan okoskodásokba is belevegyíti szenvedélyeit. Dessewffy nem az efféle temperamentumok közűl való, a mi neki inkább szerencsétlensége, mint szerencséje, mert a hatás külső eszközeinek tapintatos felhasználása már a fél sikert biztosítja. Hogy ő elnyomta érzelmeit még leghevesebb polemiáiban is : ez inkább mély meggyőződésének, mint hideg szivének bizonyítéka s nem azt teszi, a mit kivált Beksics állít róla. Hírlapírói munkássága ép úgy nem támogatja ezt a véleményt, mint államférfiúi vagy szónoki szereplése. Azt, a mit később, 1848-ban Szemere Bertalan fejtegetett a Csengeryhez és Keményhez intézett levelében elméletileg, Dessewffy és Kossuth gyakorlatban mutatták meg már 1841-ben. Dessewffy nagy hatása pár év mulva már szinte szemmellátható volt épen az ellenpárt lapján, mikor Szalay László vette kezébe a *Pesti Hírlap* szerkesztését. Eszméit és elveit helyeselhetjük vagy kárhoztathatjuk : de modorát, a hogy ő véleményeit magyarázni iparkodott, gáncsolni senkinek sem juthat eszébe.

A mai nemzedék főkép ezt a világos, egyszerű, piperétlen, de mindig komoly s mindig meggyőzni tudó, sohasem hatás-vadászó, de mindig önálló, az író egyéniségét minden sorában feltüntető hírlapi stylt tanulhatja el Dessewffytől legtöbb sikerrel, s hogy ezt a mai nemzedéknek Ferenczy lehetővé tette : valóban méltánylatot érdemel.

Dr. VÁCZY JÁNOS.

Livius élete és történetírói munkássága. Írta *Capes W.* oxfordi tanár, angolból Finánczy Ernő. Budapest, Eggenberger. 1886. 112 lap. Ára 60 kr.

E kis könyv egyike ama ritka ügyességgel írt és a történeti tudományok szélesebb körben való terjesztésére szánt népszerűsítő munkáknak, melyekből egy nehány a *Történeti kézikönyvek* czímű gyűjteményben már magyar nyelven is megjelent s kedvező fogadtatásban részesült. Valóban oly művek ezek, melyekért az angolokat akár a rengeteg alaposságú, de a szakszerű nehézkességtől minden erőlködés daczára soha megszabadulni nem biró németek, akár a mindíg szellemes és érdekes, de a tudomány komolyságából rendesen kivetkező francziák méltán megirigyelhetik. Mi magyarok pedig leghelyesebben cselekszünk, ha ezeket közönségünk épülésére egyszerűen lefordítjuk. Mert ily egyszerűen és világosan írni a legbonyolultabb kérdésekről, ily érdekesen adni elő a laikus előtt első tekintetre száraznak tetsző tárgyakat, ennyire megtartani az arany középutat a szakszerűség és a trivialitás között, mint e könyvecskék tudós, de nem pedáns szerzői teszik: ez több mint tudomány, ez művészet. Ha valamikép, úgy ily módon lehet a történet komolyabb tanulmányát a nagy olvasó közönséggel megismertetni és megkedveltetni.

Jelen esetben a szóban forgó munka magyar fordítója, Finánczy Ernő, a ki nálunk, úgy látszik legtöbb figyelmet fordít az angol filologiai irodalom jelenségeire, első sorban az érettebb tanuló ifjuság igényeit tartotta szem előtt. A fordítás ugyanis az Eggenberger-féle *Görög és római remekírók iskolai könyvtárában* jelent meg s F. úr az előszóban a következőleg igazolja a mű nézagpótló voltát hazai irodalmunkban: «A gymnasiumi tanuló, — úgy mond — ki a Bartal-Malmosi-féle latin gyakorló könyvekből Róma történetének jó részét elég közvetlenül megismerte, s még hozzá a IV-ik osztályban az ókor történelmét szélesebb alapon is megtanulta, az V. osztályban Livius eredeti szövegét, a II. pún háború történetét kapja kezébe. Hogy eddigi ismeretei megszilárduljanak és a tárgyi szempontok lelke állandó kincsévé válhassanak, hogy továbbá Livius olvasása közben érdekeltsége mentől mélyebb gyökeret verjen, fordítottam le egy elismert tekintélyű angol írónak ezt a kicsiny de tartalmas és jellemzetes könyvecskéjét.» Mi is kétségtelennek tartjuk, hogy Capes munkája hasznos segédkönyvül szolgálhat a gymnáziumi tanuló kezében, mert szellemi látókörét túl nem haladja, de szükségesnek tartjuk kiemelni azt, a mit a derék fordító elmulasztott, hogy a *Livius élete és történeti munkássága*, noha nálunk egy tanügyi vállalat keretében látott napvilágot, nem egyszerű tankönyv, hanem oly kiváló művészettel írt értekezés, mely a római történetírót az ujabb kritika igaz világításában, de mindamellett vonzó és rokonszenves módon

mutatván be, számot tarthat minden művelt ember érdeklődésére. Ha ismerni kivánja a maga valódi jelentőségében azt a klasszikust, a kiről annyit hall s a kit tanuló korában talán maga is forgatott, úgy e könyvet a legnagyobb haszonnal, sőt élvezettel is fogja olvashatni.

Çapes tíz fejezetben ismertet meg bennünket Livius életével, írói jellemével s megy végig az ő nyomán a római történeten egészen addig, a meddig az óriási munka reánk maradt része tart. Az első fejezet, *Livius mint irodalmi ember Rómában*, röviden jellemzi az író életét, korát s munkája keletkezésének körülményeit. A második, *Livius írói jellemének általános birálata*, megismertet adatainak és módszerének hiányosságával, de e mellett nem feledkezik meg magas erkölcsi ideáljáról, mindenütt nyilvánuló nagy és türelmes lelkületéről, hazafiságáról és nemzeti jelentőségéről s végre stilusának szépségéről sem. A harmadik tárgyalja a királyok korát, bemutatva előbb a hagyományt úgy, a mint előttünk fekszik, s a végén hozzáfűzve a mesék keletkezésének könnyen érthető magyarázatát. A negyedik szól a korábbi köztársaságról a gallok betöréseig, alkalomszerűleg megfejtve a plebs keletkezését, jellemezve a Liviusnál előforduló szónoklatokat, figyelmeztetve a munka e részletében oly szembetűnő ismétlésekre és homályosságra, valamint arra a nevezetes körülményre, hogy a gall pusztítás következtében mily bizonytalanná vált a római történeti hagyomány. Az ötödik, *A gallok betörésétől a samnit háborúk végeig*, kiemeli, hogy itt már biztosabb talajon mozgunk, de kimutatja egyszersmind az író előadásának hiányosságát annyiban, hogy az italiai háborúk politikáját és jelentőségét nem tudta eléggé kitüntetni. A hatodik, *Livius módszerének birálata az első decasban*, röviden összegezi mindazt, a mit a római historikus a birodalom fejlődésének rajzában kellőleg méltatni elmulasztott, főleg a közjogi viszonyok fokozatos változásaira utalva, melyekről helyes képet nem alkothatunk magunknak pusztán Livius nyomán. A hetedik, hogy az előadásban hézag ne legyen, lehető röviden keresztülmegy az elveszett dekasz tartalmán, Pyrrhus szereplésén és az első pún háborún. A nyolczadikban, melynek czíme *A második pún háború*, pontosan megismerkedünk Livius e részletének forrásaival, Silenussal, Cælius Antipaterrel és különösen Polybiosszal, élénk képét nyerjük Hannibal harczainak, a kevésbbé hiteles adatok folytonos bírálatával. A kilenczedik, *Az első háború Macedoniával és a görög szabadság kihirdetése*, pontosan megkülönbözteti az erre vonatkozó könyvek két külön forrását, Polybiost és a római évkönyvirodalmat, s a rómaiak viseletét Hellas lakóival szemben egyáltalában nem találja oly önzetlen, sőt idealis indító okokra visszavezethetőnek, mint Mommsen az ő híres munkájában. A tizedik, mely Róma keleti háborúiról és görög politikájáról szól, végigvezet a még hátralevő részben elbeszélt eseményeken, figyelmeztet arra, hogy irónk

a római vezéreknek már ekkor jelentkező s később hagyományossá vált bűneit nyiltan feltárja ugyan, de a senatus perfid eljárását Eumenes pergamumi királylyal szemben titkolja s egy a hódítások bevégzése után szükséges következmény gyanánt beállott belforradalmakra vetett rövid pillantással végződik. Tehát mint e csekély ismertetésből is kiviláglik, a ki nem ismeri Liviust, e munka nyomán megismerkedhetik egész tartalmával, a ki pedig egészben vagy részben olvasta, biztos szempontokat nyer megitélésében, mert Capes kritikája, mely természetesen csak a legáltalánosabb kérdésekre terjeszkedhetik ki, oly józan s minden túlzástól ment, hogy az olvasó bátran elfogadhatja kalauzul.

F. úrnak köszönettel tartozunk, hogy helyes tapintattal ily jeles munkát ültetett át irodalmunkba. Fordítása élvezhető, világos és elég magyaros. Csak arra a nagy *lapsus calami*-ra akarjuk e helyen figyelmeztetni, hogy a 21. lapon *Pompeianus*-t (Pompeius párthíve) *Pompeiusbelinek* fordítá.

NÉMETHY GÉZA.

1. **M. Tullii Ciceronis De Officiis libri tres.** Magyarázta *Köpesdy Sándor*. Budapest, Lauffer V. kiadása. 1887. 8-r. V, 246 l. Ára 1 frt 50.
2. **M. Tullius Ciceronak két beszéde:** Pro Sexto Roscio Amerino és De Imperio Cn. Pompei. Magyarázta *Köpesdy H. Sándor*. Budapest. Lampel R. könyvkiadása. 8-r. VI, 160 l. Ára 84 kr.

1. Cicero de Officiis-ének fennevezett kiadása az ötödik Cicero-kiadás, mely az utolsó tizenkét év alatt Köpesdytől megjelent. Kezdte Cicero levelein, folytatta a Pro Sexto Roscio Amerino és De imperio Cn. Pompei, továbbá a Catilina elleni beszédekkel, és legújabban végezte a De Officiis-sel, a mivel azután majdnem kimerítette azt, a mit gymnasiumainkban Ciceroból olvastatni szoktak. Kiadásainak szerkesztésénél Köpesdy általában a legjobb külföldi dolgozatokat szokta felhasználni, így a De Officiis kiadásánál (mint az előszóban mondja) a Müller, Gruber és Heine német kiadásait, továbbá több franczia kiadó műveit. Hozzátehette volna még, hogy a valamivel nehezebb passusok fordítását a jegyzetekben csekély és nem mindig szerencsés módosításokkal Csengeri Jánosnak ezelőtt két évvel megjelent magyar fordításából vette.

A bevezetésben Köpesdy annak a megállapításával foglalkozik, hogy mely évben írta Cicero e művét, azután az ifjabbik Cicero életrajzát adja, — semmi egyebet. Csaknem hihetetlen, de úgy van. Ciceróról mint philosophusról, ezen műve forrásairól és hogy mikép használta fel azokat Cicero, a szövegben oly gyakran említett főbb philosophiai iskolák alapelveiről (melyek közül egynehányat a jegyzetekben ismertet), K. a bevezetésben egy árva szót sem mond, pedig előszavában maga hangsúlyozza, hogy »gymnasiumainkban a bölcselet tárgyalása igen szűk

körre van szorítva s így ha már a görög bölcseleti művek tárgyalásáig nem vihetjük, — a mi tanításunk szervezete szerint főleg a latin alkalmas rá, hogy tanulóinkat a kellő bölcseleti ismeretek megszerzésére segítse».

Azt is sajnálnunk kell, hogy nem adta a bevezetésben az egész mű felosztásának rövid áttekintését. Azok a kelleténél sokkal hosszabb és nem is mindig correct kivonatok, melyeket a legtöbb caput élén olvasunk, e hiányon nem képesek segíteni, míg más részről túlságosan megkönnyítik a tanulónak a szöveg megértését, a mennyiben t. i. még a legkönnyebb fejezetek egész gondolatmenetét is feltüntetik.

A jegyzetek nagyjában megfelelnek és számos fölösleges szövegkritikai megjegyzésen kívül mitsem tartalmaznak, a mit nélkülözhetnénk. A részletekre azonban természetesen vannak észrevételeim, melyek közűl egynehányat ide igtatok.

Az első caput kivonatában azt imputálja K. Cicerónak, hogy azért ajánlja fiának a latin és görög nyelvnek, a szónoki s a bölcseleti irodalomnak szorgalmas tanulmányozását, «mert jó szónokká csak úgy válhatik, ha mindkettőben egyenlően jártas». Erről a szövegben mitsem olvasunk.

p. 9. Azon sokak alatt, kikről elismeri Cicero, hogy értettek philosophiához, K. szerint «állítólag Varrót, Catót, Nigidiust sat. értette.» Itt az *állítólag* használata ellen kell kifogást tennem; e szónak nincs helye ott, a hol újabb kiadók magyarázatára czéloz; a «talán» inkább helyén volna. Azután jó lett volna megmondani, hogy ki volt pl. az a Nigidius. — Demetrius Poliorketes nem Antigonenak, hanem Antigonosnak volt a fia. — «*In hoc numero* a közöns. *horum* h., *numerus*, *genus*, *multitudo* mellett igen járatos». Ez alig érthető fordítása Müller következő jegyzetének: «*in hoc num.* für *horum* ist die bei *numerus*, *genus*, *multitudo* (II 70 ex.) gewöhnliche und bei andern Worten vielfach gebräuchliche Ausdrucksweise».

p. 10. Reflectálni kellett volna Cicero azon állítására, hogy Demosthenes Platon hallgatója volt.

p. 10. A stoikusok és az akademikusok stb. egyik főtana közötti különbségre vonatkozó passus a következőképen van előadva: «kik csak egyedűl az erkölcsiséget, vagy az erkölcsiséget főleg önmagáért tartják kivánatosnak». Mily nagyon félreértette itt K. az eredetit, kitűnik Csengeri helyes fordításából: «kik szerint *egyedűl* az erkölcsiség, vagy azok, kik szerint *főleg* az erkölcsiség *önmagáért* kivánatos».

p. 13. a 3-ik caput elejének tartalmát így adja K.: «A kötelességekről szóló elveket két részre szokták osztani: egyik azzal foglalkozik, hogy az, a mit tenni szándékozunk, jó-e; másik az élet minden viszonyára szóló szabályokat tárgyal». Az eredeti pedig ezt fejezi ki: «A köte-

lesség összes fejtegetése két részre oszlik. Az egyik a legfőbb jó elméletére vonatkozik, a másik oly szabályokból áll, melyek szerint gyakorlati életünk minden viszonya alakulhat.» Különben a K. jegyzete szintén helyesen tünteti fel e passus tartalmát. — U. o. talán jó lett volna megmondani, hogy ki volt az a Panætius, kire Cicero annyiszor hivatkozik és a kitől vette művének nagyobb részét.

A 15. l. ki kellett volna fejteni, hogy mit ért Cicero *honestum* alatt. K. és Csengeri e szót rendesen *erkölcsös*-sel fordítják, pedig a stoikusok szerint a καλόν (ezt fordítja Cic. honestum-mal) tulajdonképen annyi mint *észszerű*.

p. 125. Furcsa stílus ez: «Az író durvaság és visszariasztás jelképeűl hozza föl s a kiben a zsarnok mégis jobban bízott, mint saját nejében». Jobb a Heine német jegyzete: «Die Roheit und Schrecklichkeit des Menschen, welchem der Tyrann mehr traut, als seiner Gattin, wird durch diesen Zusatz versinnlicht.» — U. o. «barbarum et stigmatiam egy megbélyegzett *külföldi*». Igy Csengeri is. Jobb lett volna itt megtartani a *barbár* szót.

p. 126. Nincs megmondva, mily időben élt állítólag Phalaris, és nincsen megmagyarázva az *a paucis interiit* kifejezés. — U. o. a *verum tamen*-hez való jegyzet ügyetlenűl van a Heine és Müller jegyzeteiből contaminálva. Az eredeti szerint: «quam diu imperium populi Romani beneficiis tenebatur, non iniuriis, bella aut pro sociis aut de imperio gerebantur, exitus erant bellorum aut mites aut necessarii». Ehhez Müller ezt jegyzi meg: «Die früheren Eroberungskriege sind ihm den ‚Bundesgenossen' erwiesene Wohlthaten, und was sich dabei nicht füglich als Milde und Wohlthat ausgeben lässt, erklärt er für unvermeidlich». Heinenek e helyhez két jegyzete van: «*pro sociis aut de imperio*: wie gegen die Samniten für Capua, oder zur Erweiterung der Herrschaft, aber nicht zur Ausplünderung der Provinzen». «*necessarii* so wie es die Verhältnisse forderten, also zu Zeiten auch streng, wie gegen Korinth, Karthago, Numantia». K. ezt így adja: «Előbbi hódító hadjárataik szövetségeseik vagy az állami hatalom növelése érdekében történtek s nem rablás czéljából, p. o. a samniták ellen viselt háború Capua érdekében; a melyek pedig e szempontból nem igazolhatók, akkor elkerülhetetlenek (necessarii) valának, mint p. o. melyeket Korinthos, Karthago és Numantia ellen viseltek». Ebből az tünnék ki, hogy pl. Karthagóval nem *de imperio* folyt a küzdelem, pedig Cic. szerint nem ama háborúk voltak elkerűlhetetlenek — a mit K. mondat vele —, hanem azt nem kerülhették ki, hogy olykor kegyetlenül bánjanak legyőzött ellenségeikkel.

p. 127. a *post*-hoz való jegyzet pár sorral alább csekély módosítással ismét előfordul. — U. o. a *hasta posita*-hoz adott jegyzet (melylyel v. ö. a 128. lapon a hastam cruentam-hoz való jegyzetet) nem correct. —

U. o. meg kellett volna magyarázni a «non singularum civium bona publicare» többféleképen magyarázott kifejezést.

p. 128. A *Massiliára* vonatkozó jegyzet Csengerinél jobban van meg.

p. 169. A «duo præterita»-hoz való jegyzetnél jobb a Heine-féle magyarázat.

p. 173. Az a mit K. *armis*-hoz jegyez meg, lejebb «extincto senatu»-hoz tartozik.

p. 174. A «quamquam Africanus»-hoz való jegyzet rossz kivonat a Heine magyarázatából. Azzal, hogy a «die beschauliche Thätigkeit des Africanus» kifejezést így fordítja, «mint Afr. működését», egészen értelmetlenné tette fejtegetését, a fősúly ugyanis nem a «Thätigkeit», hanem a «beschaulich» szón van s épen ezt hagyta ki Köpesdy.

p. 177. «ázsiai tartományokat» mond «Asia provincia» helyett.

Hasonló kisebb-nagyobb fontosságú hibákat még többet is felhozhatnék, nagyjában mégis sikerültnek mondható a könyv.

2. Az ismertetésem elején felhozott másik könyv első kiadása 1875-ben jelent meg. A második kiadásnak az elsőhöz való viszonyáról az új előszóban K. a következőket mondja: «E művem új kiadásánál a tiszta magyarság kivánatához alkalmaztam számos kifejezést; a tárgyi és értelmi magyarázatot itt-ott bővítettem s ezeken kívül a második beszédet szerkezeti szempontból is ismertettem — a latin szöveg menetén a tartalom rövid föltüntetése mellett megjelölve a beszédnek szerkezeti részeit is ama czélból, hogy e beszéd tárgyalása alkalmat nyújtson annak ismétlésére, a mit a tanuló a szónoki beszéd szerkezetéről a magyarban már előbb tanult». Ezen változtatásokat mind helyeselnünk kell és így azok előtt, kik az első kiadást ismerik, talán fölösleges volna a könyvről általában szólni; minthogy azonban e könyv tudtommal a szakirodalomban nem talált soha részletesebb ismertetést, legyen szabad jó és rossz oldalait ezennel bemutatnom.

A *Pro Sexto Roscio* beszéd bevezetésében K. «a történeti háttérnek feltűntetése mellett a perrendtartásnak a beszéd tárgya és czéljával összefüggő részeket s a szokásokat, a beszéd tartalmának rövid ismertetése mellett pedig annak szónoklati szempontból egymástól eltérő részeit, itt-ott a képleteket és alakzatokat is bemutatja». E bevezetés, egyrészt a Halm-Laubmann-féle (Weidmann), másrészt a Richter-Fleckeisen-féle (Teubner) bevezetésekből van contaminálva és fordítva és czéljának nagyjában megfelel, bár a fordítás itt-ott vajmi gyenge, sőt helylyel-közzel értelmetlen is.

Mindjárt az első sorban szemet szúr a «Collatinus kapu» a helyett hogy «porta Collina». A törvényszéki elnököt majd vizsgáló bírónak, majd főbírának mondja, a clienst p. 14. kegyelttel fordítja. P. 14 meg

kellett volna mondani, hogy az öreg Roscius halála után miért gyanakodtak az első napokban fiára. — U. o. ki van felejtve azon fontos tény felemlítése, hogy az öreg Roscius nevét utólag a proscribáltak listájába felvették, ámbár a terminus, a melyig az ilyen felvétel meg volt engedve, már lejárt volt. — U. o. fel kellett volna említeni, mily viszonyban állott T. Roscius Magnus a hatalmas Chrysogonus-hoz. — U. o. Az öreg Rosciust nem «a 81. év kezdetén», hanem azon év «nyarán vagy őszén» gyilkolták meg. — P. 11. meg kellett volna mondani, mik azok a kincstártribunok.

P. 13 ezt olvassuk: «Sextus Roscius .... a Rómától észak felé mintegy tíz mérföldnyire fekvő Umbriának Ameria városában gazdag és tisztelt polgár vala». Richternél: «Sextus Roscius ... war ein reicher und angesehener Bürger aus Ameria, einer Stadt in Umbrien, 10—11 Meilen nördlich von Rom». Tehát nem Umbria feküdt tíz mérföldnyire Rómától, hanem Ameria.

P. 7. «A kivégzés díja közönségesen két talentum volt; s arra nem csak közönséges orgyilkosok (*sicarii*) s a csőcselékből, hanem elvetemedett előkelők is (önkéntes, szándékos gyilkosok, *percussores*, 93. §.) szoktak vállalkozni». E szerint csak az előkelő rablógyilkosokat hítták volna *percussores*-nek. Helyesebben Richter: «Ein Preis von zwei Talenten lud zum Morde ein. Da fanden sich freiwillige Henker (*percussores* §. 93), nicht blos gewönliche Banditen (*sicarii*) und niederes Gesindel, sondern auch vornehme Bösewichter übernahmen ... den Schergendienst».

P. 8. Ha valamely évben mindkét consul elesett, mint ez 82-ben C. Marius és Cn. Papirius Carboval történt, a comitia consulariák megtartására *interrex*-et szoktak választani.» Ez a mondat legalább is ügyetlenül van stilizálva, mert azt olvashatja ki a tanuló belőle, hogy *csak* akkor választottak interrexet, mikor mindkét consul elesett. Jobban mondja Richter: «Da beide Consuln des J. 82 gefallen waren, so wurde nach alter Sitte ein Interrex zur Abhaltung der Consularcomitien gewählt». — U. o. azt mondja K., hogy a *sectores* szó származására nézve «már a régi grammaticusok sem egyeznek meg, s majd *sequi* majd *sectari*-ból származtatják». De hiszen *sequi* és *sectari* ugyanazon gyök, s így a régi grammaticusok e szónak csak *egy* etymonját hitték. K. itt rosszúl fordította Halmot: «Die Bedeutung des Wortes ist sehr dunkel und war schon den alten Grammatikern *unklar*, die es von *sequi sectari* ableiteten». — Ugyanezen szóról azt mondja K., hogy «azt tudjuk, hogy e szó kezdetben azon részét jelenté» stb. Ezt nem tudjuk, ez csak Richter hypothesise.

P. 10. «Cicero prætorsága alatt a *lex Corn. de sicariis et veneficis*-hez két bíróságot állítottak, egyiket kizárólag az *inter sicarios*, másikat a *de veneno* ügyekre.» V. ö. Richtert: «Als Cic. Prætor war, richteten *nach*

(«értelmében», nem «-hez» !) der *lex Cornelia de sicariis et veneficis* gleichzeitig *zwei* (nem egy !) Quæstionen *inter sicarios* und eine *de veneno*».

P. 11. «Sulla a bírói tisztséget *kezdetben* a senatoroknak adta vissza». Itt a *kezdetben* szónak nincs értelme, mert a bírói tisztség csak több évvel Sulla halála után szűnt meg a senatus privilegiuma lenni. — U. o. arról van szó, hogy ki állította össze a bírák névsorát (album iudicum). «*Nach der lex Aurelia* gehörte dies zu den Geschäften des Stadtprætors als des obersten Gerichtsvorstandes, der eidlich verpflichtet war nur die würdigsten auszuwählen, *und so wohl auch nach Sulla's Bestimmung*. Wenigstens wurden in *seinem Archiv* die Richterverzeichnisse aufbewahrt». Igy Richter. Köpesdy: «ezt (a névsor összeállítását) a prætor urbanusnak mint legfőbb bírónak kellett végeznie, kit eskü kötelezett rá, hogy abba a legderekabb senatorokat vegye be: minek *ellenőrzésére* a névjegyzéket az *irattárba* szokták eltenni». — U. o. Richter: «Die Bildung des Richtercollegiums (consilium) für den einzelnen Fall erfolgte durch sortitio und reiectio». Köp.: «*A csak egyes esetekben ítélő bíróságot* (consilium) a sortitio útján következőleg szokták összeállítani». — U. o. «Hány decuria volt, azt bizonyosan nem tudjuk. Némelyek hármat vesznek föl *mint a lex Aurelia*». Mi ez ? V. ö. Richtert: «Die Annahme von drei Decurien ... beruht wohl auf Verwechslung mit den drei nach der lex Aurelia eingeführten».

P. 13. «A *nemességnek gőgös, az alattvalók* s az ellenfelek iránt szívtelen *nagy része, mely a dictatornak s kegyeltjeinek lábaihoz borult, csak az élvezet, meggazdagodás, s a személyes bosszuvágy kielégítésének eszköze vala: így kívánta ezt a birtokvásárlók érdeke*, kik birtokukban mindaddig nem érzék otthon magukat, míg a jogos birtokosnak gyermekei életben valának.» Richternél: «*Die Mehrzahl des Adels hoffärtig und unbarmherzig gegen Niedere und Gegner kroch zu den Füssen des Dictators und seiner Günstlinge und sah in der Gewalt, deren Besitz sie wieder angetreten, nur ein Mittel zu Genuss und Bereicherung und zur Befriedigung persönlicher Rachegelüste. Die Güterkäufer fühlten sich nicht sicher* in ihrem Besitz, so lange noch die Söhne der Geächteten lebten; *die beraubten Heimatlosen hofften auf einen Tag des Umschwungs und der Vergeltung.*»

P. 16. «S *ha tettre kerülne is, az öreg Rosciusnak utólagos száműzetése* (proscriptio) s *vagyonának elkobzása* ellen ki merne szólani, *mikor az* [ki ? Roscius ?] *nemcsak Chrysogonust, hanem Sullát is megtámadá*». Richternél: «und *kam es wirklich zur Verhandlung* [Verhandlung tárgyalás, Handlung tett], wer sollte es wagen *die nachträgliche Aechtung* des alten Roscius und *den Verkauf seiner Güter nach dem gesetzlich festgesetzten Schlusstermin* zur Sprache zu bringen, da *dadurch* nicht allein Chrysogonus, sondern Sulla selbst *angegriffen* wurde ?»

P. 17. «Minthogy a lex Cornelia előtt állandó ily biróság nem volt,

azért e b. 11. §-nak e szavait ‚cum huic eidem quæstioni (iudex) præesses' — nem *egyszerű ügyeknél* hosszabb ideig tartó *főbiróságnak* [«schwerlich an eine länger dauernde *Vorstandschaft* in *mehreren* Processen gleicher Kategorie zu denken» Halm], hanem csak egyes esetekre megbizásnak kell venni, miben ő — mint vir ædilicius — részesülhetett; erre vonatkoznak e szavak is: «qualem te iam antea *populo Romano* præbuisti». Halmnál: «sondern an ein Commissorium, das er wohl als vir ædilicius (Mommsen Röm. Münzwesen l. 593) in einem einzelnen Process über Mord erhalten hatte, worauf auch die Worte qualem te iam antea *populo* Romano præbuisti». Azok, kik Halm kiadását olvassák, értik a Halm argumentatióját (hogy Köp. nem értette, eléggé csudálom). Halm a megelőző jegyzetben kifejtette, hogy a lex Cornelia de sicariis et veneficis előtt «Anklage wegen Mord *an das Volk* gingen, welches sodann entweder selbst richtete, oder, was gewöhnlich geschah, *besondere Kommissarien* zur Führung der Untersuchung und Aburtheilung ernannte». Halm tehát abból, hogy M. Fannius «talem se *populo* præbuit» azt következteti, hogy egy ilyen a nép által kiküldött ad hoc commissio elnöke volt. Köp. Halm e megelőző jegyzetét nem fordította le; részben (de csak részben) ez az oka, hogy az ő jegyzetének nincs értelme. — Ép oly értelmetlen jegyzetének vége: «Ha a fentebbi idézetben (cum — præesses) az iudex szó nem közbetoldott, akkor oly biróság fejét (iudex quæstionis) jelöli, melyet akkor állítottak fel, midőn a prætorok a biróságokhoz elegen nem voltak [furcsa emberek voltak azok a rómaiak, hogy akkor és azért, mikor és mert nem volt elég törvényszéki elnökök, új törvényszékeket állítottak föl!]: az ily esetekben a biróságok fejei ily megbizottak szoktak lenni.» Halmnál: «In der angeführten Stelle ist die Lesart zweifelhaft, indem iudex in einer der besseren Handschriften fehlt und möglicher Weise unechter Zusatz sein kann. Ist das Wort echt, so ist iudex = iudex quæstionis (quæstionis zu ergänzen aus quæstioni), mit welchen Namen *solche Vorsteher einer quaestio bezeichnet wurden, die zur Ergänzung der Prätoren, wenn diese für die Quaestionen nicht hinreichten, eintraten* und selbstständig wie die Prätoren die Vorstandschaft in einem iudicium führten.

Áttérek a jegyzetekre. Ezek kevés és jelentéktelen kivételekkel a Richter és Halm kiadásaiból vannak fordítva és nagyjában sikerültek, bár köztük is találunk több példát elhamarkodott, helytelen fordításra.

6. §. Cicero Sulla nevét említvén, hozzáteszi, ‚quem honoris causa nomino'. K. szerint «így szoktak szólani, midőn a tárgyalás folyama alatt valamely főbb rangút emlitének, mintegy annak föltüntetésére, hogy az az ügyhöz szorosan nem tartozik». Halm szerint «honoris causa nomino, war eine Formel, deren man sich bei Erwähnung lebender Personen von Rang bediente, um allen Verdacht abzuschneiden,

als wolle man sich durch die Nennung von Personen, die bei einer Verhandlung nicht unmittelbar betheiligt waren, eine ehrenrührige Anspielung erlauben». — U. o. «*quoniam* kötőmóddal, mintegy annak föltüntetésére, hogy *Chrys. jogát így erősitette*». Richternél: «*als hätte Chrys. selbst so seine Forderung begründet*». — U. o. «*obstare atq. officere*, nyugtalanítólag állott útjában», Richternél «hindernd und hemmend im Wege stehen». — U. o. «*per luxuriam . . . consumere*, csípős szemrehányás s e mellett *tuto habere* még Chrys. pazar életmódjára is vonatkozik». A tanuló a szövegben tuto habere-t hiába keres és különben is alig érti, hogy miért kell a pazar életmódra vonatkozást inkább a *tuto habere*-ben mint a *per luxuriam*-ban keresni. K. itt két jó német jegyzetből egy értelmetlen magyar jegyzetet tákolt össze. Richternél ezt olvassuk: «*per lux. cons.* nicht blos ,in Ruhe geniessen', erinnert nebenbei an das üppige Leben des Chrysogonus», Halmnál pedig ezt: «*id per luxuriam effundere* mit Bitterkeit statt: *id tuto habere*».

7. §. A *brevis expostulatio* nagyon nehéz kifejezés nincs megmagyarázva.

8. §. Halm és Richter is megmagyarázzák, mikor beszél Cic. ellenfeleiről ille-vel, mikor iste-vel. Iste-vel akkor, mikor az ellenfélhez fordúlva oda utal, ille-vel mikor a birákhoz fordúlva beszél. K.-nél értelmetlenűl: «a szónok iste-vel az ellenfélre s ettől elfordúlva ille-vel a birákra szokott mutatni».

83. §. nincs megmagyarázva «quod certum est». — U. o. *quod* nem annyi mint *hanem*, hanem annyi mint *azt azonban.*

A *De Imperio Cn. Pompei* czímű beszéd magyarázatában K. ugyanazon német munkák nyomán dolgozott úgy a bevezetésben mint a jegyzetekben. A Richter és Halm neve tehát kezeskedik arról, hogy ezen beszéd magyarázata is beválik. A részletekre azonban itt is sok kifogásom van.

P. 102. «a *Bosporus Cimmerius úttól* Bosporusnak nevezett országot alapította.» Ezt a tanuló nem érti. — U. o. «a tanács a két király visszahelyezésére Marcus Aquillius volt consul vezérlete alatt sereget küldött.» Nem sereget, hanem követséget.

P. 103. «Aquillius tapasztalt és ügyes vezér volt ugyan, de *a pénzre szerfölött vágyott. Vágyát kielégitendő III. Nicomedest rávette*, hogy Pontusba törjön be. Mithridates e miatt *Rómában* panaszt emelt, de panaszára *Rómában* nem hajtottak s azért a *88. év tavaszán* harczra kelt.» Az első passus értelmét megtudjuk Halmból: «Nikomedes machte, durch Geldforderungen der römischen Heerführer gedrängt, einen Einfall in des Mithridates Gebiet.» (V. ö. Mommsen Róm. Tört. VI. p. 85 Toldy ford.) A többire nézve pedig megjegyzendő, hogy Mithridates a római követséghez fordúlt panaszával, nem Rómába, a háború pedig 89

végén tört ki, nem 88 tavaszán. Hiba az is, hogy p. 105 sk. ugyanazon legiokat majd Fimbria-féle majd Valerius-féle legióknak mondja, a szerint a mint vagy Richtert vagy Halmot fordítja.

P. 106. Felemlíti, hogy Lucullusra bízták *szárazon* a Mithridates elleni háború vezetését. Azt is fel kellett volna tehát említeni, kire bízták a tengeri hadat. (M. Aurelius Cottára.) — U. o. Lucullusnak Mithridates elleni operatiójáról Kyzikos ostroma alkalmával azt mondja, hogy «ez vala az ókor egyik legnevezetesebb hadi művelete». Nem Lucullus operatiója, hanem Mithridates ostroma és Kyzikos védelme volt az. K. itt is félre érti Halmot: «Der Kampf konzentrirte sich jetzt um die Stadt Cyzicus, deren Belagerung durch den heldenmüthigen Widerstand der Bewohner und durch das Aufbieten der grossartigsten Angriffsmittel zu den denkwürdigsten der alten Geschichte gehört.» Míg Lucullus Richter szerint «begnügte sich damit, Anhöhen im Rücken der pontischen Armee zu besetzen, um ihr die Zufuhr zu Lande abzuschneiden», a mi nem oly nagy dolog, még ha (Halm szerint) ügyesen operált is Lucullus. — U. o. «Lucullus az itt elvett hajókon» stb. «Aber mit Schiffen, die die Provinz ihm stellte» stb. Richter.

P. 107. «Innen nyugotnak tartva, elfoglalá a tengerparti nagy várost Amisust.» «Dann wandte er sich wieder nach Westen und eroberte auch die grossen Seestädte, wie Amisus.»

P. 108. első sor «harmadik» tollhiba «második» helyett. — U. o. «69-ben» *Sophene táján* átkelt az Euphratesen» «Mit kaum 15000 Mann ... überschritt Lucull im folgenden Jahr 69 den Euphrat, *zog durch die Landschaft Sophene* gerades Wegs auf Tigranocerta» Richter. «Überschritt bei Melitene den Euphrat und marschierte *durch die armenische Landschaft Sophene* geradezu auf Tigranocerta zu» Halm. — U. o. A 17-ik jegyzet is rosszúl van fordítva Richterből.

P. 109. Naiv Lucullus jellemzésében a következő passus: «katonáit a rablástól gyakran visszatartotta, maga részére azonban néhány kocsit és tevét mégis megrakott kelet kincseivel (Plut. Luc. 33; Dio Cass. 35, 16).» Richternél: «Selbst ihrer Plünderungssucht wehrte er möglichst, während er ,daneben doch für sich selber manchen Wagen und manches Kamel mit den Schätzen des Ostens beladen liess' (Mommsen R. G. III. 62. Vgl. Plut. Luc. 33. Cass. Dio 36, 18. Vell. 2, 33).» — Azáltal hogy p. 109 végén «67-ben pedig» után K. kihagyta, hogy «mikor rossz hírek érkeztek», p. 110 elején pedig *Míg* és *Lucullus* között kihagyta az «ugyanis» szót, elrontotta a hely logikai összefüggését.

P. 110. arról szólván, hogy Lucullus a Tigranes elleni háborúban szerencsétlenűl járt, egy ily szerencsétlenség gyanánt felhozza, hogy «a szerencsétlenség már mindig útját állotta; rövid haladás után oly irányba vágott, mely nem Armenia, hanem Cappadociába vezetett». Az

ember tehát azt hinné, hogy eltévesztette az utat, pedig dehogy volt úgy: «Er wollte Tigranes entgegen gehen, aber an einen Ort gelangt, wo sich die Strassen nach Armenia und Kappadokien schieden, schlug das Heer die letztere ein» (Richter).

P. 111. Annak a Papirius Carbonak, ki ellen Pompeius 82-ben harczolt, Gneius, nem Cajus volt a prænomenje. — U. o. el van mondva hogyan viselte magát Pompeius Siciliában az ellenfél leverése után: «városról városra menve *szolgáltatott igazságot s hozott be czélszerű intézményeket; a nép* iránt általában szelíd volt, a *katonákat jól megfenyítette, a tiszteket pedig épen nem kímélte.*» «(Er) durchzog die Insel und *hielt* in den Städten *Gericht. Meistens* verfuhr er mit Milde, auch *hielt er gute Mannszucht,* aber die *Häupter* schonte er nicht.»

P. 112. nagy meglepetésünkre azt olvassuk, hogy Pompeiusra nagyon leverőleg hatott az, hogy Siciliát, Afrikát, Numidiát és Mauretaniát 12 (vagy mások szerint 40) nap alatt meghódította. Ez bizony nem hatott rá leverőleg, hanem Sullának azon parancsa, hogy oszlassa föl seregét.

A bevezetésnek egyéb ily helyeit mellőzve, áttérek a jegyzetekre. Hogy ezek Köpesdynek e kiadásában nagyjában megfelelnek, már fentebb említettem. Igy csak egyes hibás magyarázatokra kell utalnom.

1. §. «*hic locus,* rostra, a forumnak a népgyűlések tartására kijelölt része». Richternél: «*hic locus* die rostra auf dem comitium, dem zu Volksversammlungen bestimmten Theil des Forum». — U. o. a rostráról azt mondja, hogy «ama helyen *eleintén* (Halmnál *zunächst,* első sorban) csak a főbb tisztviselők . . . . beszélhettek.»

3. §. «*Dicendum* a tételnek csak égy, de legfőbb része *de virtute,* t. i. *imperatiora,* honnan a beszéd elnevezése is véve van». Ez nincs meg a német kiadásokban, de tudtommal nem is akadt még eddig Köpesdyn kívül senki, ki azt hitte volna, hogy a beszéd czímében («De Imperio Cn. Pompei») a «de imperio» a helyett állana, hogy «de virtute imperatoria».

4. §. A szövegben «quorum alter . . . alter» után többes számban *arbitrantur* áll «weil die Theilung nur einen Nebenpunkt betrifft, das Prädikat seinem Hauptinhalt nach beiden zukömmt» mondja Richter helyesen. A K. jegyzetének: «*arbitrantur* t. sz. mintha nem *quorum,* hanem *qui* állana előtte» nincs értelme. — Hogy ki volt az a *Triarius,* kit a 10. és 12-ik §-ban említ, nem mondja meg.

21. §. «*permultas,* nemcsak *Cappadociae,* hanem *permultas*hoz is tartozik.» Halmnál: «*perm.* gehört nicht allein zu *Capp.*, sondern ist nachtretende Bestimmung zu *ceteras urbes,* sehr zahlreiche.»

A 23. §-ban Cic. meglehetősen kicsinylőleg beszél Lucullusnak

Armeniában kivívott sikereiről, többek közt az mondja, hogy «urbem ex Tigranis regno ceperat» egy egész várost foglalt el Tigr. rengeteg birodalmában. Itt *urbem ex Tigr. regno* azért áll a szokásosabb bár rosszabb hangzású *urbem Tigranis regni* helyett «um die vereinzelte Eroberung der einen Stadt hervorzuheben» (Halm). Köp. szerint «hogy a két városnak külön-külön történt meghódítását föltüntesse». Micsoda két városét? kérdi a tanuló.

Mikor Cic. a 25. §-ban azt mondja, hogy Triarius oly vereséget szenvedett, hogy annak hírét Lucullusnak «non ex prœlio nuntius, sed ex sermone rumor» vitte meg, azt akarja mondani, hogy a Triarius seregéből még csak hírmondó sem maradt, ki Lucullusnak megvitte volna a vereség hírét. A Köp. jegyzete «a közeledő Luc. nem követektől, hanem a lakosoktól értesült róla, hogy Triariust megverték» épen ezt nem mondja meg, a helyett egyszerűen lefordítja a szöveg szavait, nem értelmét.

Összegezve az eddig mondottakat, úgy tapasztaljuk ugyan, hogy ezen kiadásban is elég nyomát találjuk az elhamarkodott munkának; minthogy azonban a kiadás bevezetései és jegyzetei nagyjában megfelelnek méltányos igényeknek és minthogy továbbá a Pro Sexto Roscio czímű beszédnek úgy sincs számba vehető magyar jegyzetes kiadása, a könyvet hasznavehetőnek tartom.

Budapest, 1887 ápr. 21-én. Dr. Ábel Jenő.

Dr. Váli Béla, **A magyar színészet története.** A Kisfaludy-társaság által jutalmazott pályamű. Budapest, 1887. Aigner. 464 l.

E munkát annak idején a Kisfaludy-társaság, mint másodsorban megemlített pályaművet, ötszáz forintos segélydíjra érdemesítette. A biráló bizottság véleménye az volt, hogy dícséret egyedül nagy szorgalommal összegyűjtött adataiért illeti s nem annyira a szerző érdeme, mint a tárgy fontossága követeli, hogy a sok apró mozzanat felderítője elvegye jutalmát s hogy lehetővé tétessék neki fölfedezéseit a kiadás által közismeret tárgyává tenni. A színészetnek nagy, elhatározó szerep jutott a nemzetiségre ébredés, a megujhodás mozgalmaiban, így az itt egybehordott anyagnak nemcsak irodalom-, de müvelődéstörténeti jelentősége is van. — Valóban Váli könyvét csak ez egy szempontból dicsérhetjük meg; el kell ismernünk, hogy a munka odaadó szorgalom gyümölcse, hogy sok olyat ad, miről eddig nem volt tudomásunk. Ha vele kissé részletesebben foglalkozom, teszem azért, hogy adatai ezúton is, legalább nagyjából, ismertekké legyenek. De vezetett egyébb czél is. Napisajtónk ismertetései, talán egy kivételével (Főv. Lapok 21. sz.), e könyvről olyakat kürtöltek szét, mintha az valami magasabb becsű,

kiváló mű lenne, mintha abban a régibb magyar szinészetnek teljes és eleven képét nyerné az olvasó. Nem tekintve a közvéleménynek tévútra vezetését, e felületes dícséreteknek megvan az a káros hatásuk is, hogy szerzőjét elkapatják s pártatlan, komoly fejtegetéssel szemben túlságos érzékenynyé teszik. A könyv tüzetesebb ismertetésével s bírálatával tehát másik czélom: a szakférfiak előtt a munka valódi helyének és értékének meghatározása.

Mindjárt a könyv legelején olyan állításra találok, melyet szó nélkül hagynom nem lehet. Váli u. i. egész határozottsággal kimondja, hogy *mysteriumaink*, melyek mai napig élnek a nép ajkán s mint betlehemes- és vízkereszti játékok az egész országban el vannak terjedve, *a XVIII. század végéről erednek* (3. l.). Ismerve a régibb elméleteket. mindenkit meglephet Váli fölfedezése s kiváncsian várja, mivel fogja állítását bebizonyítani. Még inkább felkölti várakozásunkat bevezető sorainak elbizakodott, megvető hangja, melyen az ezen tárgyú vizsgálódásokról nyilatkozik. «Mióta hazánkban a mysteriumok gyűjtése megkezdetett, divatossá lőn e játékokat régi színjátékok többé-bevésbbé megfogyatkozott maradványainak tekinteni, . . manap ezen játékokról, mint régiségekről, értekeznek . . — . . ama tévelygők (!), kik újabb keletű vallási színjátékainkban 5—6 századéves mysteriumok töredékeit feltalálni vélik.» Alább: «A terjedelmes múlttal bíró színművészet történetének kezdetébe számtalan ily mesterkélten beiktatott elemet csentek be (?) azok, kik minden intézményünket a «mythologia homályába» szeretik burkolni s mindenáron összetákolt ízetlenségekből (!?) a valónál régibbnek óhajtják feltüntetni azok eredetét.» — Biz ez erős mondás. Amolyan kétélű fegyver, melylyel ha nem helyén és nem biztos kézzel sujtanak, könnyen visszacsap a sujtó fejére. Ilyen hang csak ott van helyén, hol az illető nemcsak megdönthetetlen adatokkal bizonyít, hanem nyilvánvalóvá teszi azt is, hogy elözői minden alap híján, önkényűleg alkották meg elméletüket. Elfogadható magyarázatot, adatokat azonban hiába várunk. Gyulai összehasonlító vizsgálódásaival szemben Váli általános és szerencsétlen okoskodásokkal akarja elütni a dolgot, melyek kissé behatóbb vizsgálatnál üres szappanbuborékok gyanánt pattannak szét. Ma már ilyen bizonyítási módot nem ismerünk. Ha nem akarjuk Váli módszerét követni, kénytelenek vagyunk kissé részletesebben czáfolgatni. Különben is napjainkban már úgy összebonyolódott a mysteriumok kérdése, hogy egy kis tájékoztató s a vélemények meghányás-vetése nagyon elkel.

Mysteriumaink eredetéről először Toldy Ferencz adott határozott elméletet. (A magy. költészet tört. I. 99—102. ll.) E szerint nálunk épúgy virágzott a mysteriumdráma, mint a nyugati nemzeteknél s a népszínjáték és bohózat már a 13. században kiszakadt a magyar

mysteriumdrámából. Gyulai Pál (Népkölt. Gyűjt. I. 513—532. ll.) fejtegetése röviden abban foglalható össze, hogy bár szigorúan e tárgyról legújabb időkig sem birunk történeti adattal, mert minden följegyzés világi játékokra vonatkozik, mysteriumaink jelen alakja, a szomszéd népekével összevetve, oda utal, hogy eredetét a régi liturgiai mysteriumban kell keresnünk. Ábel Jenő (A bártfai szinügy a 15-ik században. Századok 1884.) idegen, német hatás következményének tartja s eredetét a német telepítések idejére teszi, de fejlődésének további folyamáról nem emlékezik meg, e helyett áttér az iskolai drámára s annak jelenségeit tárgyalja bővebben. Szilády Áron (Régi Magy. Költ. Tára V. 324—342. ll.), ki meg régi drámánkról szól, inkább a világi alakoskodás, komédia létezését vitatja, a mysteriumról nem mond határozott véleményt.

Igy állt a kérdés Váli uj hypothezise előtt, mely tehát annál meglepőbb, mert a *régiség* ellen eddig senki sem emelt szót. De őt megzavarták Ábel ellenérvei: a mysteriumokban előforduló idegen nevek, a modern alak, a sok uj szó, végre az a körülmény, (s ez már Váli eredeti eszméje), hogy a külföldi népjátékok nagyon különböző tartalmával, formájával szemben a mieink semmi változatosságot sem mutatnak; mivel pedig amazok ősrégi eredete ismeretes, emez csak ujabb keletű lehet. Hanem okoskodása igen felületes és épen nem érdemelte meg azt a magas hangot, melylyel bevezette.

Tény mindenekelőtt az, hogy mysteriumaink vannak, az ország legkülönbözőbb vidékein divatoznak. Tény az is, hogy eddig semmi történeti adatunk rólok. Nincs tehát egyébb mód a kérdés fölfejtésére, mint szemmel kísérve a külföldön fenmaradt ily termékek fejlődéstörténetét, vizsgálnunk mysteriumaink jelen alakját. Ha ez feleletet nem ad, akkor kár a szót szaporítanunk s szegre akaszthatjuk a kérdést, míg valamely adat napfényre nem kerűl. De szerencsére ezek a följegyzett termékek elég világosan beszélnek és csodálom, hogy Váli, ki könyve végén főbb (!) forrásai közt minden kiadott mysteriumot fölemlít, ezt észre nem vette. Elmondhatnám itt ugyan azt is, hogy reám a mysteriumok oly hatással vannak, mintha töredékei, romjai lennének egy valamikor virágzó, fejlődést ért és most senyvedésben, kihalóban levő műfajnak, mintha töredékességüknek, érthetetlen vonatkozásaiknak a régi alakban meglett volna még magyarázatuk, de azóta átalakult vagy nyomtalanul kiveszett. Ez azonban csak subjectiv nézet s nem kivánom, hogy ok számba vétessék.

Lépjünk biztosabb talajra. Az az egy kétségtelenűl bizonyos, s még mindenki elismerte, hogy az eddig kiadott, mintegy 40—45 karácsonyi mysteriumnak alapváza és szerkezete *egy és ugyanaz.* És pedig igen figyelemre méltó körülmény s mint látni fogjuk, sok mindent

megmagyaráz. Vegyük szemügyre mindjárt a külső formát, mely Váli szerint a 18. századra vall. Ő maga elismeri, hogy a népköltészet termékei az emberöltőkkel változnak, átalakulnak. Hogyan egyeztethető már ezzel össze az, hogy egy 16. századi német mysterium majdnem szószerint egyezik a mieink egységes alakjával? Előttem van egy 1589-ben előadott myst. dráma: «Eine kurtze Comedien von der Geburt des Herren Christi. Ein geistliches Spiel» (kiad. Gerstmann 1885. Szerzője hihetőleg Pondo György berlini esperes volt). A darabot János György brandenburgi őrgróf udvaránál adták elő maguk a család tagjai s az udvarbeliek; szerzője ez alkalomra *régibb* mysteriumok nyomán szép versekbe szedte Jézus születésének történetét két részben: 1. a pásztorok-, 2. a három király hódolatát. Menete ugyanaz, mint a mieinké. Főbb személyei: Die Jungfrau Maria, Die Engelein, Joseph, Ein Engell welcher den Stern getragen, Die heilige drey Konnige, Die Hirtenn (4 pásztor). Álljon itt néhány kis rész mutatóul, egybevetve a magyar betlehemes játék főbb sajátságaival. Nálunk majd mindenikben előfordul a farkasoktól való félelem, itt:

Der Erste Hirt: Bi dage vndt nacht hebbe ick kene rhu,
Dett richten mii die skengige wölffe thu.

A hideg emlegetése mindenütt, két dalban is egyszerre: «Fázik a lábaszára». «Jaj, szegény, de fázik; könnyeitől ázik».

Mi zittern all mine gelider,
Von frost mutt ig mi legen neder...

A szinen lefeküsznek: So legen wi vns all doher.

Több játékunkban ugyanazzal a protestáns énekkel köszönt be az angyal:

Mennyből jövök most hozzátok	Vom Himmellhoch da kom ich her,
És imé nagy jó hírt mondok,	Ich bring euch gute newe mehr,

az utolsó sorig:

Kitől menny s föld teremtetett	Das alle welt erhellt vndt threght

egészen megegyezik. — Számos szembeszökő egyezést mutathatnék még ki, de talán elég, ha azt az egyet említem, hogy a pásztorok ajándékai: vaj, túró és bárány, mely kivétel nélkűl minden magyar betlehemes játékban előfordúl, itt is meg van. — Már ez magában elégséges volna, hogy a Váliszabta eredet határidejét vagy két századdal visszahelyezzük. Ugyan erre mutat a debreczeni játékokban levő: «A nap derül, Hajnal kerül, Már a szabott óra cseng» .. kezdetű kurucz induló is, *) mely

*) Horváth Ádám népdalgyűjteményében (kézirat 1813-ból), melyben «a kuruczvilággal egy idős, sőt régiebb énekeket is találhatni». Ebből adta ki Thaly a Régi magyar vitézi énekek közt. I. 316. l.

minthogy csak néhány darabnak képezi befejezését, kétségkívül *későbbi* hozzátoldás. Hanem mindez csak apróbb böngészet a mysteriumok vizsgálása terén, de erős a hitem, hogy az anyag philologiai földolgozásánál számtalan hasonlóra akadunk, melyek mind közelebb visznek a kérdés megoldásához. — Álljon itt még egy ilyen apróság. Néhány játékban egészen összefüggéstelenűl éneklik ezt a sort: «Síró Ráchel panasza», mely alighanem hosszabb részből maradt meg, sőt az is meglehet, hogy ez szerepczím csupán s hogy Ráchel szereplő alak volt. Egy 1653-ból maradt illavai iskolai drámában, mely kétségtelenűl mysterium után készűlt, mint szereplő lép fel *Rachel Plorans.*[1]) A betlehemes rész többi személyei ezek: Gabriel Legatus, Maria, Josephus, Pastor, Alter Pastor, Herodes, Satelles, *Augustus Caesar.* Érdekes az utolsó alak, mert némikép ellene szól Gyulai egyik nézetének, mely szerint a most szereplő *katona* (huszár, török) Herodesből változott át. Ez azt sejteti, hogy a katona önállóan szerepelt, kit aztán a jámbor jezsuita valami nagy névre akart elkeresztelni. [2])

De fölösleges tovább védenem oly ügyet, mely egyáltalán védelemre sem szorul. Csak az eredet *módjáról* kivánok itt néhány megjegyzést tenni, mintegy az előbbiek kiegészítéseül. Ábel nézete, mely szerint a betelepült németek között virágzott volna hazánkban először a mysterium s onnan terjedt szét a nép közé, nem egészen állja meg helyét. Említettem, hogy népjátékaink szerkezete sőt menete is egy és ugyanaz. Már pedig bajosan képzelhető, hogy valamely külföldről jött műfaj az ország legkülönbözőbb vidékeire oly egységes alakban terjedjen át, mikor a hazánkban élt német polgárság felvirágzása idejében már maguk az akkori német mysteriumok is változatosságot mutatnak. Még bajosabb hinnünk, hogy idegen műfaj a legérintetlenebb, legmagyarabb vidékeken (Debreczen, Szeged sat.) szószerint átvétessék s a nép szokásai, *vallásos hagyományai* közt oly mély gyökeret verjen. Ezzel azonban korántsem akarom mysteriumainkat valami magyar specialitásnak tekintetni, sokkal inkább internationális szinezetű, de aligha német származású, legalább nem a német polgárság révén kerűlt hozzánk.

---

[1]) *Sartori András*, illavai jezsuita, munkája. Czíme: Lusus scholasticus seu actus oratorius exhibens hominis creationem, lapsum et per Nativitatem Christi Salvatoris reparationem. Kézirat a Nemz. Muz. könyvtárában. Quart. Lat. 742.

[2]) Talán még sem. Augustus császár német myst. drámákon alapuló iskolai darabokban is szerepel, először tudtommal Segerus Jánosnak «Bona nova seu deliciae Christi nataliciæ» (nyomt. 1613) cz. darabjában. Ráchel meg franczia és német mysteriumokban, főleg régiekben, főszerepet visz.

H. G.

De hát mégis honnan jutottak ide? Vissza kell térnünk Gyulai elméletéhez. Népmysteriumaink egységes volta olyan eredetre utal, mely a legfélreesőbb vidékeken ugyanegy alakban mutatta azt a népnek, t. i. az egységes *egyház*. A térítés munkáját minden népnél egy módszer szerint vitték véghez s ha más népeknél a magyarok megtérítése előtt játékokat voltak kénytelenek rendezni a nép kedvelt őshagyományai miatt, később nálunk is ezt a rendszert követték. Világos példa rá a Pray-codexben (a deáki templom miséskönyve 1228-ból) előforduló töredékes passiojáték. Párbeszédek és ismeretesnek tartott antiphonák első sorai vannak benne, melyek feltünő egyezést mutatnak az 1490-ben kiadott Ordo Uirceburgensisben foglalt passioval. Ábel egyik főérve az, hogy kb. 20 drb. eddig átvizsgált régi magyar ordinariumban nyoma sincs a karácsonyi vagy vízkereszti játéknak, pedig ma a nép csak ilyeneket ismer, húsvétit, pünkösdit nem. De ez annál kevésbbé lehet irányadó, mert hiszen a Pray-codex után már húsvéti és pünkösdire sem találunk több följegyzést, pedig hogy ilyeneket adtak elő a templomokban, abban ma már, Szilády Áron fölsorolt adatai után senkisem kételkedik. Különben is nem képzelhetünk okot arra, miért adtak volna az egyháziak csupán nagy-pénteki és husvéti játékokat, karácsonyit meg nem, mikor a szomszéd népeknél ez utóbbi is csak úgy virágzott, mint a passiojáték. Hanem itt már az a kérdés merülhet fel, vajjon ha mysteriumokat adatott elő az egyház (passiojátékra van adatunk elég, karácsonyi pedig több mint valószínü, hogy létezett), miért maradt fenn egyedül a betlehemes és háromkirály-játék a népnél s miért nem a többi is, mint pl. a németeknél? Feleletet ad rá hazánk története. A husvéti mysteriumokat mindenütt a polgárság karolta föl, az szakította el az egyháztól, de nálunk a polgári rend nagyon késón fejlődött ki, míg másfelől a köznép a mezei munka idején nem ért rá alakoskodni; annál több ideje volt a hosszú, zord teleken, mikor otthon kellett tétlenül ülnie, igy ha eleinte talán tartottak is husvéti játékokat, az a külső munka idejére esvén, sem szereplő, sem közönség nem igen akadt rá, ezzel pedig elvesztette czélját s csakhamar elhanyagoltatott. Azalatt a karácsonyi és vízkereszti mysterium, mint vallásos hagyomány, zavartalanul fennmaradhatott és ápoltatott. — Az tehát a véleményem, hogy mai mysteriumaink lelkiismeretes tanulmányozása Gyulai elméletének helyes voltára fog visszavezetni.*)

Még ugyancsak az első fejezetben végez Váli régi drámánk egy

*) De mégis nagyon figyelembe veendő, hogy a magyar egyháznak nemcsak első szervezői, hanem bizonyára még sokáig szolgái német papok voltak, kik a német mysteriumokat csak úgy hozhatták magukkal, mint utóbb a prot. papok magukkal hozták az iskolai drámát. H. G.

másik fajával, az *iskolai drámával.* Kevés ujat mond; csak apróbb részleteket világít meg jobban, mint ezen a téren elődje *Nagy Sándor*, kit ugyan forrásai között nem említ, de egész beosztását tőle veszi. — Az iskolai dráma itt-amott már a középkor vége felé föllép, de műfajjá csak a reformátio alatt fejlődik. Hozzánk a protestáns hitoktatók hozták be, kik Németországban tanúlva (főleg Wittenbergben Melanchtonnál), tapasztalták annak nemcsak a növendékekre szellemileg és erkölcsileg képző hatását, de alkalmas voltát a reformatio elveinek terjesztésére is. Már 1540-ben rendez ilyet Wagner Bálint Brassóban, 1559-ben Stöckel Lénárt előadatja Susannáját Bártfán. Az új irány rohamosan tért hódít s három századig mind általánosabb kiterjedést vesz. Nyelvük átlag latin; eleinte Plautus és Terentius darabjait adatják elő, később a professorok maguk készítenek ilyet, tárgyaikat az ó-testamentomból véve. Hangjuk erősen polemikus, a régi egyházat támadó s mint ilyen sokkal szűkebb körre van szorítva, mint Németországon; tárgyaik természete, irányuk szorosan összekapcsolja fejlődésüket a hazai protestantizmus történetével. Mikor emez diadalra jutott, fegyvereire, köztük az iskolai drámára, nem volt többé szükség s csakugyan már a 17. században alig elvétve akadunk ilynemű protestáns termékekre. — Ezekkel kapcsolatban szól Váli a fennmaradt legrégibb magyar szinművekről. Ebben a sorrend ellen van kifogásom; előbb említi a Válaszúti Komédiát (1567 után készült), mint Sztárai darabjait (1559), pedig amarról Szilády kimutatta, hogy az «Igaz papság tükörének» egyenes travesztálása. Még szólva az egyetlen ismert magyar moralitásról «Comico-tragœdia» (1646) és a «Balassi (és nem Balassa, mint Váli irja) Menyhárt árúltatásáról», áttér az iskolai dráma másik korszakára, a jezsuiták működésére.

A jezsuita rend az 1561. jan. 1.-i engedélynél fogva hazánkban is megtelepűlvén, iskoláiba szintén behozta a színjátszás divatát. Ezek a termékek már sokban különböznek a protestáns iskolai drámáktól. Míg azt a felekezeti, hitvitázó elem jellemzi, itt a fősúly a pædagogiai szemponton nyugszik; céljuk, hogy növendékeik megtanulják a szép előadást, biztos föllépést, fesztelen mozgást s mindenekfölött a latin nyelvet. E miatt aztán kiszélesül tárgyaik köre: egyaránt merítenek az ókor mondáiból, középkori legendákból, sőt nagy számmal a magyar történelemből; a dogmaticus hit mellett morális eszméket vesznek alapúl. Mindez változatosságot, élénkséget kölcsönöz darabjaiknak. Látva a prot. előadások erős hatását, díszes kiállítással, gépezetekkel, korhű costümeökkel törekszenek azt ellensúlyozni. A közönség érdeklődése csakugyan feléjök fordult s a 17. században már vetélkedő nélkűl, egyedül urai a magyar iskolai drámának, melyet már ekkor rendszeresen, időszakonkint mutatnak be. Legrégibb időtől ápolják a nagypénteki és

husvéti előadásokat, a mi világosan mutatja, hogy az iskolai dráma a mysteriumok egyenes fejlődése. *) Ezt rendesen szabad ég alatt, a város piaczán vagy a kapun kivűl adták elő, német berendezésű, fából rótt szinpadokon a város lakói előtt. Költségesebbek voltak az ünnepélyes alkalmakkor tartott előadások, egy-egy főpap vagy magasabb világi patronus látogatása idején. Nem egyszer Bécsből, Velenczéből hozatnak hozzá ruhákat, kellékeket s a szinpadot az iskola nagytermében állítják föl. Rendeznek végre évközi és évzáró játékokat (actio præmialis), előbbi kisszerű, igénytelen, emez annál kápráztatóbb. Az előadások még a 16. században délelőtt, később délután, végre este világítás mellett folynak le. Meglepő újitásokban, leleményben a jezsuiták sosem szűkölködtek. A 17. század közepén divatba hozták külföldi minták után a «pastorelles comœdiákat», zenésített darabokat, vele együtt a tánczot, mely csakhamar annyira kedveltté lőn, hogy 1761-ben pl. a pozsonyi apáczakolostor növendékei ballettet adtak elő. Végre a jezsuiták nagy tekintettel lévén a nézőközönségre is, melynek tetemes része nem értett latinul, s látva mennyire lelkesül az egy-egy kisebbszerű magyar előadáson, gyakrabban fordulnak a magyar nyelvhez. Valóban érdekes jelenség, hogy az «általános hanyatlás korában» (1711—1772) mily mozgalmas, sürgő tevékenység uralkodik az iskolák falai között; hogy éppen a nyelv és nemzetiség teljes elhanyagolásának idejében áll be fordulat az iskolai dráma fejlődéstörténetében s változik át lassankint magyarrá. Ez érdekes irodalomtörténeti jelenség még eddig, tudtommal kikerülte a vizsgálók figyelmét, Váli sem említi, pedig művelődési fontossága miatt is megérdemelné a bővebb kifejtést. A nemzeties szellemet a jezsuita rend eltörlése után (1773) a piaristák és paulinusok oly annyira fokozták, hogy egészen természetesnek látszik, ha 1790-ben az iskola falai közűl kerülnek ki az első magyar szinészek.

Könyve második fejezetében kezd a *világi szinészet*ről szólani s hogy a nehezzén könnyű szerrel túlessék, egyszerűen kijelenti, hogy «theatrum» régente vendégeskedést jelentvén (bár ezt sem bizonyítja), a 17. század elejéig nálunk ilyen nem létezett. Váli, úgy látszik, nagy kedvelője a merész mondásoknak, mindenáron eredeti akar lenni; ilyen állitások után senki sem fogja tőle elvitatni ötleteinek eredeti voltát. Sohasem hallott Váli régi zsinati határozatokról? Mindenütt, de különösen Olaszországban csakúgy hemzsegnek a mimusok és histriok ellen intézett támadásoktól s képzelhető-e hogy ilyen olasz mimusok az Anjouk alatt nálunk ne jártak volna, mikor a 14-ik század végén kiüzetve hazájukból, az egész művelt világban elszéledtek? Vagy az 1460.-i szepesi zsinat ok nélkül hozta 38. kanonát, melyben inti a papo-

*) Talán csak: hogy amannak a helyébe lépett. H. G.

kat, hogy a szegényeket illető Krisztus-alamizsnájából mimusoknak, histrioknak, siposoknak semmit se adjanak? Ok nélkül támadta meg egy ismeretlen iró (*Οὐδείς*) a 15. sz. végén arragoniai Beatrixot, hogy férje, Mátyás király, költekezéseit histriok-, mimusok- és citerásokra meg nem akadályozta? Hol van itt egyetlen szó is «theatrumról»? — Igaz, hogy ezek legnagyobb valószínűség szerint nem voltak magyar nyelvűek, de a ki munkájában annyi helyet szentel a későbbi idegen szinészetnek, ezt sem hagyhatja szó nélkül. Sőt állítása ellen maga hoz fel adatot, könyvének legbecsesebb ujságát, *I. Lipótnak, Felvinczy György számára kiadott engedélylevelét «comico-tragicus jelenetek és comoediák»* előadhatására (1696) Erdélyben. Felvinczit balszerencséje adósságokba sodorván, színi előadások tartásával akar pénzt szerezni, hogy hitelezőit kifizethesse. Az oklevél szövege éppen nem árulja el, hogy Magyarországon ez lett volna az első ily engedély, az első színtársulat; hivatalos kimértsége, ellenkezőleg, megszokottabb esetnek mutatja. Felvinczi sem fordul ok nélkül e módhoz, ha annak nálunk jövedelmező voltáról eleve meg nem győződött volna. Hazánkban tehát a XVII. század előtt mindenesetre jártak, hihetőleg idegen, színészek. Első kétségtelen adat a világi színészetre 1602-ből maradt fenn, mikor Eszterházán *angol komédiások* játszottak; másodízben is ellátogattak ezek ide 1634-ben. Hatásuk is látszik Borss Dániel egy komédiáján: «Kocsonyáék, vagy modern szerelmesek», melynek neve is «Intermedy». — A XVIII. században főuraink magánszínházakat kezdenek építeni: Károlyi (1757), Ráday (1769), Battyányi (1788), legszebb az Erdődyek operaszínháza Pozsonyban (1785). Itt a zene kedveltsége miatt *olasz társulatok* játszanak. *Német szinészek* 1710-ben szerepelnek először Pozsonyban, mely Mária Terézia haláláig az ország első városa volt; itt adták (1774-ben) Európában először «Lear király»-t és «Othello»-t. Mikor azonban a helytartótanács, az országgyűlés és az egyetem innen Budára tétetett (1780), Pest kap a városok közt túlsúlyra. Itt ugyan a század eleje óta megmegfordultak kóborló színészek (a Kolbacher-kertben, vagy Budán az «arany sün» korcsmában), de szervezett társulattal a német Wahr Károly köszönt be először, ki Pozsonyból látogat el ide, míg (1771) a városi tanács át nem alakíttat számára egy kör alakú, magtárnak használt, régi török mecsetet a Dunaparton: *a rondellát* (a magyar Globe színház). Wahr itt állandóan megtelepedve, oly sikerrel működik, hogy József császár sürgető felszólítására a tanács egy vállalkozóval rendes színházépületet emeltet fából (1784) Budán a hidfőnél, mely miatt aztán bérlő és albérlők közt végtelen pör folyik. A ki kiváncsi rá, Váli könyvében kilencz nagy oldalon részletesen megtalálja (73—82. ll.). Ugyancsak József császár beavatkozásával alakítanak át Budán egy régi karmelita kolostort színházzá 1788-ban (a magyar Black-Friars). E három

helyen váltakoznak 1790-ig Schmalögger, Bulla, Schikaneder és Bergopzoomer (nem: Bergopzoom, mint Válinál) német társulatai.

A könyv harmadik fejezete tárgyalja azt a hosszú vajúdást, mely végre is megteremti az *önálló magyar szinészetet*. Az első követelő hang e tárgyban egy német röpirat (1779): «Entwurf zu einem ungar. Nationaltheater. In einer Rede an das Vaterland.» Utána Ráth Mátyás izgat Magyar Hirmondójában. Erélyesebben sürget Péczeli a Mindenes Gyüjteményben. Révai emlékiratot terjeszt ez ügyben a rendek elé. Bár az országgyűlés napirendre tér fölötte, a nemzetben visszhangot kelt a törekvés. Ráday Gedeon (1784) műkedvelőkkel előadatja magyarúl Müller Valtronját. Etédi Sós Márton, fiatal orvosnövendék, Pesten szintársulatot akar szervezni, de terve nem sikerűl. Az eszmét aztán *Kelemen László* nagy lelkesedéssel törekszik megvalósítani. Az első magyar szintársulat megalakulása Endrődi Magyar Játékszinéből eléggé ismeretes. Csak Kelemen alakját és törekvéseit világítja meg Váli új oldalról s ezt ismertetem.

Kelemen László Biharban született 1768-ban vagyonos családból. Jogi tanúlmányait elvégezve. a gödöllői Grassalkovich-uradalom ügyésze lett. Mint ilyen kapta az első hírt Soós tervéről s rögtön létesítéséhez fogott. Kelemen rendkívüli alak: volt benne valami ama szent rajongásból, mely a martyrokat jellemzi. Mint nagy és tekintélyes család gyermeke, mint egy szeretett leány jegyese, inkább eltűri a kitagadtatást, inkább lemond szerelméről, tudva, hogy ezzel jegyesét sírba viszi, mintsem szándékától elálljon. Ez a vasakarat, ez a rajongás, melylyel a szinészet ügyén csüggött, magyarázza csak meg, miként végezhetett egyetlen ember oly óriási munkát. Leküzdött minden akadályt, teremtett a semmiből egymaga szinészeket, repertoiret, közönséget; ráköltötte minden vagyonát s mikor távollétében letették igazgatói állásáról, beállt az elpártoltak közé egyszerű szinésznek s újra kivívta rokonszenvüket. Pedig nem is közvetlenűl a szinészetre való hajlam vezette, nem volt jó szinész, inkább közvetve a nemzetiség ügyének bajnoka volt s érezve, hogy annak leghathatósabb eszköze a szinészet, fogott oly rendkívüli erővel és kitartással ennek állandósításához. Az első színtársulat tehát nagy ügygyel-bajjal megalakúlt. Az egész nemzet szeme akkor már rajtok függvén, fenn Bécsben az aggasztó politikai helyzet miatt nem merték szabadalomlevelüket visszatartani; úgy a színházi bérlő, az akadékoskodásáról híres gr. Unwerth sem szegűlhetett ellen. A társaság tehát felülről biztosítva, 1790 okt. 25-én Budán Simai «Igazházi-»jával megkezdte előadásait. Amit azonban meg nem tehetett a németes szellem, véghez vitte a társaság kebelében kitört viszálykodás. A szellemi nagy siker mellett a társaság még éhséggel is küzdött. Karmesterük, a régibb magyar zene legfényesebb tehetsége, Lavotta

János, havonkint 15 forintot kapott. De a visszavonás végkép megbontotta a rendet. A színi oktató, Protasevitz, Sehy Ferencz komikussal Kelemen ellen izgatva, botránytól sem riadtak vissza. Ráday Pál, a leküldött intendáns és helyettese, Kármán József, egy időre ránczba tudták szedni Sehyt, ez aljas jellemű kalandort, de amint Ráday lemondott, nyilt színen kezdte a botrányokat. A közönség szemében így a színészek jó híre is elveszvén, 1796 ápr. 10. pártolás hiányában a társulat végkép föloszlott.

Negyedik fejezet. Eddig a fejezetig az anyag elrendezése még csak áttekinthető, földolgozása is tűrhető, de ettől kezdve oly bábeli zűrzavarba tévelyedünk, melyben lehetetlen eligazodnunk. Meg kell ugyan adnunk, hogy a folytonosan vándorló, igazgatót és czímeket cserélgető, tagokat változtató társulatok történetéről helyes és élénk képet adni nem könnyű feladat, de egyszerűen megértetni a tárgyat az olvasóval éppen nem boszorkányság. Tartott volna Váli csak egyetlen egy szempontot maga előtt, akár a chronologiát, akár egyes kiválóbb színészek útját s ehez kapcsolta volna a társaságok viszontagságait, legalább értettünk volna belőle valamit; de nála nemcsak hogy compozicióról nem lehet szó, hanem mintha a zavart homályosságban tetszelegne magának, tudós színt kivánna munkájának adni, oly zagyva összevisszaságot tálal elénk, melytől a legedzettebb agy is megcsömörlik. Amennyire nagy nehezen, folytonos jegyezgetéssel, Kertbeny és Vahot nyomán kiokosodhattam belőle, azt itt összefoglalom, bár nem állok jót érte, hogy Váli egészen így gondolta, de hát mint minden homályos iratnak, ennek is többféle megfejtése akad. — Az erdélyi nemesek értesülve Kelemen törekvéseiről, Kolozsvártt hasonló mozgalmat indítottak; élükön id. br. Wesselényi Miklós állt. Az önkényt jelentkező Fejér-testvérek mellé Wesselényi kiegészítésűl lehozatott Enyedről néhány ügyesen játszó diákot, köztük Jancsó Pált; a kis társulat 1792 nov. 11. a Rhédey-teremben játszott először. Föllépésük annyira sikerült, hogy a 93.-i országgyűlés elhatározta a szinészet állandósítását. A begyűlt és megszavazott összegekből telket vásároltak, megkezdték az építést, de ez mindjárt eleinte a gyűjtés csekély eredménye miatt megakadt, 1806-ban ismét hosszú időre megrekedt s csak évek multán, 1821-ben került tető alá, mikor is az első estén (márcz. 11.) maguk a főurak játszották el benne Körner Zrinyi-jét Szemere fordításában; szinigazgató Kocsi János lett, karmester Ruzitska József, a Rákóczy-induló híres hangszerelője. E hosszú idő alatt a társulatok bejárták az ország minden vidékét. Nagy csapás volt rájok a leglelkesebb mæcenásnak, Wesselényinek halála 1809-ben, ki roppant vagyonát majd egészen rájuk költötte. Az erdélyi társulat még előbb szétvált; egyik része Vandza és Székely igazgatása alatt Kolozsvártt és Debreczenben felváltva játszott,

Ernyi József a másik töredékkel bejárta az Alföldet s 1807-ben Pestre került. Ez a második magyar szinészcsoport, mely Pesten tart előadásokat. A helytartótanács Mérey Sándort teszi intendánsnak, ki barátjával, Vida Józseffel, mindent elkövet, hogy a szinészet jövőjét biztosítsa. Előbb a Hacker-teremben az Ország-úton, majd Budán a Falk-házban keresnek helyet, végre 1812-ben a német szinészek átköltözvén a Gizella-téri új, fényes palotába, a bérlő díjmentesen átengedi számukra a Rondellát, de alig hogy itt berendezkednek, Pest szépítőbizottsága elhatározta a dísztelen Rondella lebontását. Vida is megunja a vesződséget, a rengeteg költekezést s Benke ellenkezéseit; lemond állásáról s helyébe (1813) Kulcsár István lép. Váli, mellesleg említve, igen sötét színekkel festi a szinész Benke alakját s ha visszaemlékezünk arra a pompás öreg alakra, Benke atyusra, kit annyi melegséggel, oly élethíven festett le Déryné, igen bajos az ellenkezőt elhinnünk. Kulcsár nem akadályozhatja meg a Rondella lebontását, fölajánlja tehát saját hatvani-utczai telkét az állandó színház számára. Addig lemegy szinészeivel Sz.-Fehérvárra; ott Kilényi alatt az egyik rész kiválik s bejárja a Dunántúlt, másik fele Benke és Murányi alatt Kassán és Miskolczon talál lelkes fogadtatásra.

Az ötödik fejezet a hazai német szinészetről szól, melynek ismertetését akár egészen elhagyhatom. Maga Váli is leginkább Kertbeny munkájából merített,*) bár forrásai közt ezt se találom megemlítve. A hatodik fejezetben a szinésztársulatok kóborlásainak ismertetését folytatja. A Benke-Murányi csoport sok viszontagság után egyesülve a debreczeni Vandza-társulattal, Balogh István vezetése alatt állandó helyet talál (1819) Sz.-Fehérvártt s még ugyanez esztendőben Pestre rándul, hol a Hacker-teremben tartja az irodalomtörténeti nevezetességű Kisfaludy-estéket (harmadik szereplés Pesten). Ezt a fontos eseményt oly felületesen tárgyalja Váli, mintha több sem lenne ama rengeteg sok apró adatnál, melytől könyve hemzseg. Fehérvártt jól megy dolguk, de a kis város végre kimerűl s a megye is megvonja tőlök a segélyt; 1826-ban tehát ismét vándorútra kelnek s hosszú hányatás után 31-ben a balaton-füredi színházban találnak rövid nyugalomra. A füredi színház fölállítása körül különösen Kisfaludy Sándornak voltak bokros érdemei s érdekes adat életéhez, hogy rábízatván a begyült adományok kezelése, nehányan irigyei közűl azzal vádolták, mintha nagy vagyona részben innen származott volna s csak Kisfaludy halála után bizonyúlt be a szóbeszéd alaptalansága, mikor minden legkisebb számadatot s összeget hiány nélkül megtaláltak. Az 1819-i Kisfaludy-esték után 27-ig

*) «Zur Theatergeschichte von Budapest». Három nagy czikk az Ungar. Revue-ben. 1881—82. évf.

nem volt Pestnek magyar színtársulata. Az igazgatók belátták, hogy Brunsvick, a bérlő, oly árt szabott, mely mellett lehetetlen megélni. Mégis 27-ben lejött a kolozsvári társulat Grimm albérlő alatt, de rövid egy év után ez is távozni volt kénytelen; bejárták a felső vidéket; Kassán, Miskolczon igen jól ment soruk. Az előbbi helyen gr. Berzeviczy Vincze állt ügyük élére s javaslatba hozta egy «színjátszó plánta iskola» tervét is. Az utána jött intendans azonban a drámai tagok rovására az operát fejlesztette s amazok fizetését tetemesen leszállította. E miatt Megyeri, Bartha, Kántorné, Czakó, majd Lendvay és Hivatal Anikó megváltak a társulattól és 1833 jul. 7. Budán ütöttek tanyát, hol Széchenyi István vette őket pártfogása alá. (Ötödik pesti szereplés.) A magyar szinészet erőteljes fejlődésével szemben a német szinészet egyre hanyatlik. A Gizella-téri fényes épület nevetségesen nagynak esett ki; a szereplőknek torkuk szakadtából kellett kiabálni, hogy távolabb is meghallják. E mellett a bécsi jargon divata járta s ezt túlhajtva, botrányos izetlenségeket rögtönöztek. Be kellett végre mindenkinek látnia a magyar szinészet állandó hajlékának szükséges voltát. Legerélyesebben maga Széchenyi szólalt föl az ügy mellett: «Magyar Játékszínről. Ajánlva Pest vármegye rendjeinek.» Ugyancsak ő eszközölte ki, hogy a Pestre érkezett társulatnak a tanács két évre díj nélkül átengedte a hidfői színházat s a nádor szintén ingyen adott egy dunaparti telket az épület helyéűl. De Széchenyi nem vihette tovább, a vaskapuhoz kellett utaznia. Megkezdett munkáját Pest vármegye folytatta s az ügy, Földváry Gábor lázas tevékenysége következtében, teljes diadalt aratott. Fáy és Döbrentei táblabirák bízattak meg a részletes kivitellel, de Döbrentei megférhetetlen természete miatt Fáy csakhamar lemondott. Időközben özönével gyült az adomány: Pest vármegye 15 ezer frtot, Vay Anna 5 ezret adott e czélra, Grassalkovich herczeg pedig fölajánlta egyik telkét a hatvani kapun kívül (a mai Nemz. színház helyén). 1835 végén megkezdték az építést, a következő évben megtartották a bokréta-ünnepet. Megalakult Pesten Széchenyi tanácsa folytán a részvénytársaság Földváryval élén, mely 3 évre biztosította a színház fennállhatását. Drámai igazgatónak megválasztották Bajzát, operai- és zenészetinek Mátrai Gábort; titkár lett Szigligeti. 1837 aug. 22. nyitották meg nagy ünnepélyességgel a Magyar Nemzeti Színházat. A műsort Vörösmarty prologja, alkalmi darabja: Árpád ébredése és Schenk Belizár-ja képezték. Fölszerelése szegényes, de az előadás aránylag igen sikerült volt; s ez leginkább Bajza érdeme, ki azután is tíz havi igazgatósága alatt rendezés, repertoire teremtése s az összevágó ensemble dolgában sokat emelt az előadások színvonalán. Ő dolgozta ki rögtönözve a szintársulat törvényeit, melyek közűl nem egy még maig is érvényben van. Munkásságának csak egy árnyékoldala volt: nem sze-

rette az operát s a mennyire lehetett, mellőzte. E miatt gyakran érték támadások; különösen a «Honművész» szerkesztője, Mátrai, kelt ki egyoldalúsága ellen. Bajza végre is lemondott, de leléptével zavar, fejetlenség költözött a színházba. Az operát kedvelők tábora győzedelmeskedett, szerződtette a német Schodelnét; Déryné, Egressy vidékre mentek, Megyeri megvált a rendezőségtől s az intézmény ismét a romlás útjára tévedt, honnan azonban szerencsés kezek még idejekorán visszatérítették. — Váli itt végez, hogy a kóborló szinészetre szánt 200 oldal után, vagy harminczon röviden leszámoljon mindazzal, a mit folyton szemmel kellett volna tartania, a tárgyalás menetébe beleszőnie; mindenesetre sokkal behatóbban, részletesebben szólni róla, mint a hogy tette.

A hetedik és utolsó rövid fejezetben a szabadalmat adó szinészgrófságokról s azon hatóságokról beszél, melyek alá a szinészet tartozott, minők: a helytartótanács sajtóügyi osztálya, a censorok sat. Mária Terézia 1754-ben adott először rendeletet a censurára, a mit utána József rendszeresített. Ez a censura eleintén épen nem volt elviselhetetlen, sőt izlésnemesítő hatása miatt áldásos intézménynek bizonyult, pl. a bécsi censor, Sonnenfeld, nagyon érdemes munkát végzett, mikor az illetlen és izléstelen hanswurstiádokat kipusztította. A censura csak József halála után kezd nyomasztóvá, a nemzet szellemi haladását megbénítóvá lenni. A szinészetre nézve a helytartótanács, mint a censurát intéző hatalom, nemcsak bekivánta az előadandó darabokat, de közvetve figyelemmel kisérte a szinészeknek hitbeli és moralis magukviseletét is. Tagadhatatlan, hogy a társulatok fegyelme nem állt erős lábon: szerződésmegszegések, szökések napirenden voltak; igazgatók a tagok híre nélkül, tagok a vezető tudta nélkül tüntek el, a mint csak egyebütt több haszonnal kecsegtették; mindez azonban a német szinészeknél sem volt ritkaság. Sokkal többet ártott ennél a censura németes szelleme, mely nem egy drámaírót riasztott el e pályáról (Katona J.). A szerzők (színészek, testőrök, főurak) amúgy sem önálló tehetségek, legtöbb csak fordít, vagyis inkább magyar köntösbe öltöztet. Váli ennek okát a közönség műveletlen, neveletlen voltában keresi, a mi nem áll, mert a szinészek pártolója és közönsége leginkább a literátus középosztályból került ki. Annak okai sokkal mélyebben, a nemzeti élet nagy átalakulásában gyökereztek. Könyve végén futó pillantást vet a magyar szinészek előadásmódjára. Kántornét és Dérynét kivéve, minden nő énekelve beszélt, a férfiak színfalhasogató álpáthoszszal deklamáltak; ez az affektált modorosság német forrásból eredt s csak nagy nehezen volt később kiirtható.

Ezekben törekedtem a könyv figyelemreméltóbb részeit ismertetni. Most mondjunk még néhány szót a munkáról általában. Nem értettem ki belőle tisztán, hogy szerzőjének milyen czélja volt vele: a

nagyközönséget tartotta-e szem előtt, vagy szakférfiaknak kivánt tudományos munkát írni, Úgy látszik, mind a kettőt akarta, de két szék közt a pad alá került. *Tudományos* czélnak a könyv éppen nem felel meg, sehol forrásra nem hivatkozik, a hol egy bizonyos tárgyról bővebb fölvilágosítást nyerhetnénk; a végén ugyan odafüggesztette főbb (!) forrásainak lajstromát, hol fennen beszél ezrekre menő okiratokról, száz meg száz kötetről, sat., de ebből a *kutató* édes-keveset okul. A mi a nagyközönséget illeti, azzal még gyengébb lábon áll. Előadásmódja oly száraz, komponáló tehetsége oly kevés van, hogy a laikus már az elején beleun s félreteszi. Adatot adatra halmoz, minden magyarázat, minden rendszer nélkül s hogy ez adatok közt mily értéktelen apróságot is fölsorol, példáúl fölemlítek egyet. Könyve 167. lapján a szöveg közt hűségesen közli azon hazafiak névsorát, kik a színházi szolgák éhező családjainak fölsegélésére adakoztak: X. úr . . ennyi krajczár, sat. Boszankodnánk rajta, ha nem volna annyira nevetséges. A munkában sehol egy alak (Kelement kivéve) ki nem domborul; mindenütt csak nevek és puszta nevek, ez teszi a könyvet leginkább érthetetlenné és unalmassá. Nem emeli ki, hogy a magyar szinészetet nem az æsthetikai szükségérzet, hanem tisztán a nemzeti felbuzdulás teremtette meg. Nem adja képét annak, hogy a szinészet miként fejlődött, mint járult a nemzet művelődésének emeléséhez. Ő csak a szinészet külső történetét adja, *belső fejlődéséről, szelleméről* egy hangot sem szól.

Összefoglalva tehát az elmondottakat, arra az eredményre jutunk, hogy Váli Béla munkája nem egyéb valamelyes formába öntött értékes anyaghalmaznál, melyből egy tehetségesebb *író* a magyar szinészet történetét igen szépen megírhatná. SOLYMOSSY SÁNDOR.

Spervogel. (XI. száz.).

Erdőnek gyökere,
Aranynak érczere,
Örvény és szirtek,
Úr, téged hirdet,
Kezedbe' vannak.
A mennyek sergei
Nem tudják méltón zengeni hatalmad.

KÜLFÖLDI IRODALOM.

Steiner Pasilinguája. *)

A pasilingua feltalálója nyelvtana előszavában így mondja el czélját: *Sok* természetes, főleg román és germán nyelvhez közeledő közös nyelvtani alapon nyugvó, *sok* népnek érthető nyelvet akar alkotni. A szó- és ragozás-alakok részint a nyelvtörténelemből megokolhatók, részint létező alakok mintájára készültek. Műve egy nagyobb kiadásában erről bővebb magyarázatot fog adni. A fenn idézett nyelvtan csak *terv* és *kisérlet*. A bevezetésben szól a világnyelv hasznáról, melyet főkép a kereskedő fogna látni; az ember minden országban megkereshetné kenyerét ily nyelvvel; az evangelium hirdetése is terjedhetne. A kisérlet megmutatja a hibát, ha czélt nem is ér. A természetes nyelvek nem alkalmasak általános nyelvnek, mert nehezek, nemzetiek és a népek kölcsönös irigykedése miatt nem terjedhetnének el. A világnyelv tehát csak semleges alapon épülhet fel; ezt fejezi ki a szerző következő elve: «*Ez a semleges terület a szerző nézete szerint oly nyelvtan legyen, a mely általánosan ismert anyagból épült fel, legnagyobb egyszerüségü és szabályosságú s ennek következtében legkönnyebben alkalmazható*». Az ismert anyagnak a szerző a *latint* tartja; fölösleges bizonyítani, hogy ebben téved, mert épen a kereskedő előtt ismeretlen a latin. Mellékesen más nyelv is szolgáltat anyagot a nyelvtanhoz. *A szótövet az egyes nyelvekből kell venni, ragját és végződését (?) a semleges nyelvtanból.* «*Syntaxisra nincs szükség: szóalakok logikus fogalmaiban meg van adva*». Akárhogyan értjük is ezt a mondását, határozottan ki kell mondanunk, hogy nincs igaza, mert *azt látjuk, hogy a nyelvek fejlődése folyamában a ragok bősége elvész, a szórend pedig mind szűkebb szabályok közé szorul és ezzel pótolja a nyelv azt a veszteséget, a melyet a mondat a szóalakok pusztulása által értelmében szenvedett*. Szóval a szórend a mondat értelméhez nagyban hozzá-

---

*) *Elementargrammatik nebst Übungsstücken zur Gemein- oder Weltsprache (Pasilingua) von P. Steiner.* Orto autem hoc rumore convenit multitudo et turbata fuit, quod audiret unusquisque sua propria lingua ipsos loquentes. Acta sanct. (így!) 2. 7. Deutsche Ausgabe. Berlin C., Spittelmarkt 2. Leipzig, Thalstrasse 32. Neuwied a/Rhein. Heuser's Verlag (Louis Heuser). 1885. 80 lap. Ára 1 Mark 50 Pf. — *Eine Gemein- oder Weltsprache. (Pasilingua.) Vortrag, gehalten von P. Steiner.* 2. verbesserte und vermehrte Auflage. Berlin und Neuwied 1885. — *Betrachtungen über die Idee einer Weltsprache im Allgemeinen, und das System der Pasilingua insbesondere. Von P. Steiner, Zabern* (Elsass). Berlin, Neuwied, Leipzig. 1886.

járuló kellék, a melyet syntacticus szabályok nélkül az iró önkényére hagyni nem lehet. Szerzőnk szerint csak valamely nyelv írásjeleit kell ismernünk és szótárát kezünkbe vennünk, hogy a neutralis grammatika segítségével azon írhassunk. Látjuk tehát, hogy egyelőre csak arról van szó, hogy bizonyos természetes nyelvek szótári anyagából és az egyetemes nyelvtan anyagából valami általunk könnyen megszerkeszthető, de az illető nyelven beszélő által épen nem könnyen érthető egyveleget csináljunk; a szerző ezt a Miatyánk szövegén be is mutatja, melyet négy természetes nyelv szótárával és a saját semleges nyelvtanával (a mely azonban a szótárt is némileg hatalmába kerítette) a következőképen ír le:

1. Görögül:

Patero miso, quo er ouranain, onoma tüa agiore; tüa basileia eldire; tüa thelema gignore, uti in ourana, kai sür ta gea; didomare misbi misan artan ephemerian; aphare misas opheilemas (athemistias), uti mis aphiar tasce misosbi opheiletosbi . . .

2. Latinul:

Patro miso, quo er in cœla, nomina tüa sanctore; tüa regna venire; kai voluntia tüa faciore cœlain uti mundain; dare misbi misan panan quotidian; remittare misas offensas, uti mis remittar tasce misosbi debitorosbi . . .

3. Angolul:

Fathero miso, quo er in heavena, hallowore nama tüa; kingdoma tüa comire; williu tüa donore sür eartha, uti in heavena; givare misbi misan dailyan breadan; kai forgivare misbi misas debtas, uti mis forgivar tasce misosbi debtorosbi . . .

4. Francziául:

Pero miso, quo er cielain, noma tüa sanctifiore, tüa regna arrivire; kai voluntia tüa faïrore sür ta terra, uti in ciela; donnare misbi misan painan omnade jourade; pardonnare misas offensas, uti mis pardonnar tasce illosbi, quos mis offensafar . . .

5. *Kevert* (german-roman) *egyetemes* nyelv:

Patro miso, quo er in cœla, nama tüa sanctore; kingdoma tüa kommire; tüa williu fairore sur erda ut in cœla; donnare misbi misan brodan taglian; pardonnare misas dettas, uti mis pardonnar tasce misosbi debitorosbi . . .

Ebből aztán a germán és román népek mindegyike kiválogathatja a magáét. Figyelmeztetem az olvasót e két szóra: *dettas* és *debitorosbi*.

Ennek mintájára könnyen megcsinálhatni magyarul is:

Atyo miso, quo er in tas mennyas, néva tüa szentelore; országa tüa jövire; tüa akarata ere, uti in mennya, ita etiam hiccis sür ta földa; adare hodiis misbi misan kenyéran mindennapian; et bocsátare misas vétekas, uti etiam mis bocsátar tosbi vétitosbi contra mis . . .

A szerző azonban átlátja, hogy a közös nyelvtan nem elég, hanem hogy közös szótár is kell. Ennek megalkotásáról így szól: «*Ez elvet vallva: a tisztán fictiv combinatio minden területét kerülni, czélúl tüzöm ki azt a feladatot, hogy a létező főnyelveket és szókincsöket háborítatlanul kell meghagyni, azonban bizonyos feltételek alatt egyesíteni*», A kötőszók, elüljárók, sok hatarozó és a számnevek már fel vannak véve a közös nyelvtanba; a ragokon a többi mondatrész már felismerhető, tehát a mondat értelme nagyrészt világos. A közös szótár elve ez: *Ama kifejezéseket kell választani, a melyekről leginkább feltehető, hogy a gondolatot érthetően és teljesen kifejezik.* A szerző a nyelveket csoportosítja: van germán-román és szláv csoport. *A germán és román nyelvek egyesítése e munka különös feladata.* E két nyelvcsoport az uralkodó a világon; a szlávnak későbbi hozzájárulása csak kevéssé módosíthatja a szótárt. A szerző ezen állítása csak azt bizonyítja, hogy a szláv nyelvek szótáráról sejtelme sincs; hibája továbbá az, hogy épen azokat a nyelveket nem vonja be általános szótárába, a melyeket most legkevesebb ember szokott és bír megtanulni, pedig jóval nagyobb területen jóval több ember beszéli, mint a germán és román nyelveket: a chinait, japánit, indiait, törököt, afrikait. Steiner nyelve tehát épen nem egyetemes. Tüzetesebben vizsgálja a francziát, németet és angolt. *Az angol képezi a közös szótár alapját.* Az angolnak egy része német, más része franczia, harmadik része sajátos angol. Egy negyedik csoport szó a franczia és német nyelv közös birtoka; a latin a kisegítő. E közös szók tehát a választani való semleges törzsek. Az angolból kerül ki legtöbb szó, a francziából a nyelvtan legnagyobb része. A közös nyelvtan épsége a fő; nemzetközi bizottság gondjaira kell bízni. Itt is teljesen félreismeri Steiner a nyelv mivoltát; akár irják, akár beszélik, többé kevésbbé változik, fejlődik, mintegy magától, a mit ellenőrizni vagy épen meggátolni nem lehet. Az a felügyelő bizottság törvényt ne szabjon a szerző nézete szerint, csak gyűjtsön anyagot és tegyen inditványokat. Egyelőre a latin irást tartja meg a szerző; később talán el lehet fogadtatni a Gabelsberger-féle gyorsirást. *A fő a népek irott szava, nem a kiejtett.* Azt már láttuk, hogy a ki csak irásban érthető világnyelvet nyujt, e fontos kérdést nem oldotta meg. A bevezetés aztán még némely külsőségről szól: hirdető lapra van szükség; egyesületeknek kell az ügyet előmozdítaniok; pénzre kell szert tenni. A fordítás nagyon könnyű; csupán *angol szótár* kell a közös nyelvtanon kívül. Ebből láthatni, milyen távol áll Steiner pasilinguája az egyetemességtől. A forditó állitólag a szók szép hangzását és a mondatalkat simulékonyságát fogja érezni. Ehhez meg kell jegyeznem, hogy *a szép hangzás tisztán relativ sajátság és a nyelvben a megértéstől elválaszthatatlan*; az általános nyelvek megbirálásakor ép úgy kell mellőzni, mint a természetes nyelvek vizsgálásakor.

Az egyetemes nyelv a szerző nézete szerint más nyelvek tanulására fogja az embereket buzdítani és azt, a ki egyik-másik nyelvet töredékesen megtanulta, arra képesíti, hogy e különben használhatatlan töredékeket értékesítse.

A szerző ezután az elemi nyelvtant közli. A betűrend a következő: a, ä, è, e, i, y, o, ö, u, ü; b, c, ç, d, f, g, h, j, ch, k, l, m, n, p, q, r, s, sch, t, v, w, x, z. E sorból az *egyszerűség* elvénél fogva okvetetlenül kivetni való a következő; è, y, q, w, x; egyszerüsíteni kellene az sch jegyet. A betüket a szerző szerint úgy kell kimondani, mint a németben; az è u. m. ä, a ç a. m. ss, tehát egy-egy fölösleges. A helyesirás szabálya az, hogy a szó tövét úgy kell írni, mint az illető nyelvben, a melyből való; a kiejtés ingadozni fog a betü szerint való és a nemzeti hangoztatás közt, míg bizonyos usus kifejlődik. E szerint tehát *a szó töve és ragja külön helyesírást kiván és minden szó egyelőre kétféleképp ejthető ki.* A szerző azt hiszi, hogy azért kétértelműség nem származik a beszédben, mert a betű szerint való kiejtés kivánható vagy tekintetbe vehető. Két hangzó vagy két mássalhangzó találkozása esetén az egyik elmarad, rendszerint a kevésbbé lényeges; kétség esetén az első mássalhangzó és a második hangzó marad el, pl. *erfer* helyett *efer*, *patro an* helyett *patron*. *E szabálynak az egész nyelvtan ellenmond.* Prosában a szótag mind egyértékü és egyhangsúlyu; versben a hangsúlyos szótagra a hangsúly jelét ékezet alakjában kell tenni. *E szabály képtelenség*; *egyformán hosszú és hangsúlyozott szótagokból álló beszéd nem életrevaló, ki nem ejthető; bármely beszélő az értelem árnyalatát és érzelmeinek emelkedését okvetetlenül érezteti hangjával, tehát hangsúlyos szótagnak kell lennie.* Ellenmondás is van ama szabályban: a versben a szerző szerint mégis van hangsúly, a melyet aztán az irásban külön meg is kell jelölni. A nyelvtan végén közölt versekben a szerző a hangsúlylyal egész önkényesen bánik; ily módon költészetről szó sem lehetne.

A nyelvtanban természetesen legérdekesebb az ige. Egy igeragozás van, de négyféle ige, u. m. 1. állapotot jelentő *-er* végű infinitivussal (*er* a. m. lenni, v. ö. eram, ero); 2. másra át nem ható *-ir* végű infinitivussal (*ir* menni, v. ö. ire); 3. átható *-ar* véggel (*har* a. m. habere); 4. szenvedő *-or* véggel (*hor* a. m. habeor); pl.

grander, nagynak lenni,
grandir, nőni, nagyobbodni,
grandar, nagyítani,
grandor, nagyíttatni.

Az igeidők. A mult időt a *far* csinálni, *fir* történni és *for* csináltatni segédigékkel való összetétel által képezhetjük; tehát *er* lenni, *efer* fuisse; *ir* menni, *ifir* ivisse; *har* habere, *hafar* habuisse; *hor* haberi, *hofor* habitum esse. Tehát a *grander* igéből és változataiból:

grandefer, nagy volt,
grandifir, nőtt, nagyobbodott,
grandafar, nagyított,
grandofor, nagyíttatott.

A szerző jegyzetekben számot ad arról, hogy mi módon csinálta az ő ragjait és segédigéit; *fer* a franczia ferai, faire; *fir* a latin fieri; *far* talán a latin facio; *for* a latin fore. A jövő időben a jelen idő végét megkettőzteti, mint a hogy a franczia serai alakban az er tő meg van kettőztetve. Minthogy többi magyarázata és nyelvtudományi fejtegetése is ilyen értékű, bátran elhagyhatom.

A jövő idő képzése tehát ilyen:

erer, leszek; *grandererer*, nagy leszek;
irir, menni fogok; *grandirir* nőni fogok;
harar nekem lesz; *grandarar* nagyítani fogok;
horor, tartatni fogok; *grandoror* nagyíttatni fogok.

Az igeragozás személyeit az idézett infinitivusokkal és a személyszókkal képezi Steiner. Személyszó szerinte az ige előtt vagy után levő, alanynak vagy tárgynak használt rövidített alakú személyes névmás, vagyis:

Személyes névmás:		Személyszó:	
mice, én;	*misce* mi;	*mi*	*mis*
tüce, te;	*tüsce* ti;	*tü*	*tüs*
illo ő;	*illos* ők;	*il'*	*ils*
elle ő;	*elles* ők;	*el'*	*els*
alla ő;	*allas* ők;	*al'*	*als*

Az igeragozás tehát így alakul meg:

Indicativus.

Præs. imperf. (Egyszerű idők.)

Mi er, vagyok.	*mis er*
tü er,	*tüs er*
il er,	*ils er*
el er,	*els er*
al er,	*als er*
on er,	— —

Præterit. imperf.

Mi efer, valék, stb.

Fut. imperf.

Mi erer, leszek, stb.

Præs. perf. (összetett idők).

Mi eter, voltam, stb.

Præterit. perf.

Mi etefer, voltam vala stb.

Fut. perf.

Mi eterer, fogtam lenni, stb.

Coniunctivus.

Præs. impf. (Egyszerű idők.)

Mi ere, legyek, stb.
mis eres, legyünk, stb.

Præterit. impf.

Mi efere, volnék stb.
mis eferes, volnánk, stb.

Fut. impf.

Mi erere, legyek, fognék lenni, leendek,
mis ereres, stb.

Præs. perf. (összetett idők.)

Mi etere, voltam legyen, stb.
mis eteres, stb.

Præt. perf.

Mi etefere, voltam volna, stb.
mis eteferes, stb.

Fut. perf.

Mi eterere, leendettem, stb.
mis etereres stb.

Imperativus.

Ere, légy,
ereto, *erete*, *ereta*, legyen (a három nem külön !)
eremis, legyünk,
eres, legyetek,
eretos, *eretes*, *eretas*, legyenek.

Infinitivus.

Præs. impf. *er*, lenni,
Præt. impf. *efer*, gewesen sein,
Fut. impf. *erer*, werden sein
Præs. perf. *eter*, gewesen sein.
Præt. perf. *etefer*, gewesen sein,
Fut. perf. *eterer*, werden gewesen sein.

Maga a szerző is belátja ez alakok némelyikének haszontalan és fölösleges voltát (pl. gewesen sein három van) és az utolsó kettőről nagy naivul megjegyzi, hogy nem használatos. Tehát, mint látszik, a pasilingua történeti nyelvtanáról is gondoskodik; csinál neki multat.

Particip.

Præs. impf. *eno*, *ene*, *ena*, levő;
Præt. *eto*, *ete*, *eta*, volt;
Perf. *eteno*, *etene*, *etena*, gewesen seiend.

Ez alakokhoz a következő megjegyzéseket fűzi a szerző. Az egész indicativuson végig nem változnak az idők sem szám sem személy szerint; de már a coniunctivusban *s* képzőt kapnak a többes számban; az imperativusban végre minden személy máskép végződik, tehát a számot

és személyt képző elemet egyaránt észre lehet venni. *Ez a ragozásnak szükségtelen megnehezítése és a következetesség ellen való vétség.* A szerző az indicativusban azért hagyta el a plur. *s* képzőjét, hogy a szó végén két mássalhangzó össze ne kerüljön; minthogy ettől a coniunctivusban nem kell tartani, odatette az *s* képzőt. *Az imperativus képzése különösen következetlen:* a 2. személyen semmi névmás vagyis személyrag nincsen, a 3. személyen a névelő vagyis mutató névmás van, és a többes 1. személyen a személyes névmás. A præs. perf. indic. képzéséhez *er* és *har* segítő ige kell: *eto-er* helyett *eter* voltam, *ito-er* h. *iter* mentem, *hato-har* h. *hatar* volt nekem, *hoto-er* h. *hoter* tartattam. *Itt az a nehézség, hogy arra a kérdésre: átható-e vagy nem valamely ige, nem könnyű megfelelni és nem is felelnek egyenlően az egyes nyelvek.* A segédigék közt tehát nehéz lesz választani. V. ö. félni vlkitől, jemanden fürchten; ich bin gewesen, j'ai été. A particip. præs. képzése helytelen: a *-no -ne- na* képző a szerző szerint a határozatlan névelő. *Az ige cselekvését ideig óráig végrehajtó alany a névszót fajából mint egyet kiemelő, de közelebbről meg nem határozó névelővel nem képezhető.* A partic. praet. a szerző szerint a latin és német nyelv nyomán van képezve: *eto*, gesagt, amatus.

A névelő. Határozott: *to*, *te*, *ta*; *tos*, *tes*, *tas*. Határozatlan: *uno*, *une*, *una*; vagy rövidítve: *'no*, *'ne*, *'na*. Az articulus használata nem kötelező. A szerző erősen védi a semleges nemet; azt természetesnek találja, hogy nyelvtani nemet általában meg kell különböztetni, azért nem is szól külön róla. *A nyelvtani nem szükségtelen, általános nyelvben mint megnehezítő tényező meg nem tűrhető; a semlegesnek megkülönböztetése képtelenség.* A névelő rövidített alakja: *'no* azt követeli, hogy az eredeti *uno* hangsúlya a végső szótagra essék; ezzel ellenkezik *il'*, *el'*, *al'*, a mely azt mutatja, hogy az eredeti *illo* stb. hangsúlya az első szótagra esik. *Ebből látszik, mily nagy bajt okozhat a hangsúly kérdése, melyet a szerző nem rendezett.*

A névszóról s a nyelvtan többi pontjáról csak röviden emlékszem meg, észrevételeimet mellékelve. *Ta hausa* a ház; *ta domilla*, a házikó; *ta domosa*, a nagy ház; *ta domisa*, a házféle. *Ebből láthatni a szókincs összefüggéstelen, nehez voltát. To hominil*, a rosz ember; ehhez a szerző megjegyzi, hogy *a peiorativ képző a «személyszó»*. A ki ilyen magyarázatra képes, az nem ismeri a nyelvet. A névszó ragozása a következő:

Nom.	*to kingo*, a király,	*tos kingos*, a királyok,
Gen.	*tode kingode*	*tosde kingosde*
Dat.	*tobi kingobi*	*tosbi kingosbi*
Acc.	*ton kingon*	*tos kingos.*

De már a *kingil* szó ragozása egészen más:

To kingil, a gyenge király;	*tos kingils*
de to kingil	*de tos kingils*
by to kingil	*by tos kingils*
ton kingil	*tos kingils.*

A többes számú acc. az egyes számúval szemben kivételes; itt a szerző a német nyelvnek tett engedményt és erőszakosan kivételt csinált. Ha a névelőt nem használjuk, lesz *kingil* acc. sing. *n kingil*

A névmások közül a legtöbb latin; pl. *isto*, *iste*, *ista* ez; *ipso*, *ipse*, *ipsa* maga; *illo*, *elle*, *alla* az. Ez utóbbi nemi képzésében lényegesen eltér az előbbiektől, a nélkül, hogy az eltérésre ok volna. Csupán a francia nyelvnek tett engedmény. *Quoan*, *quean*, *quaan*, melyik? alakja nagyon különös; az összevonás ellen vét. *Mio*, *mie*, *mia* enyém, *miso* stb. mienk; *tüo* tied, *tüso* tietek; következetlenség, hogy az övé nem *illoo*, *elleo*, *allao* stb., hanem a névelőből képezve *too*, *toe*, *teo*, *toa*, *tao* stb.; összesen kilencz alak mindegyik számban, holott a magyar ugyanazt ugyanolyan érthetően *egygyel* bírja kifejezni.

A melléknév képzésében nevezetes a következő: a gen. és dat. ragjához a három nem végződését hozzá lehet tenni és ez által eredést és tulajdonítást jelentő melléknevet képezni:

patro-de-o, *-e*, *-a* apától származó,
patro-bi-o, *-e*, *-a* apához tartozó.

A magyar nyelv ismerője nem képezett volna máris mondatbeli viszonyt jelentő szóból ilyen viszonytól független uj szót; az *apátóli-*, *apáhozi*-féle helytelen szóképzés e hibától megóvta volna. Steiner szeme előtt valószinűleg a latin *paterna rura* és *patria potestas* értelmi különbsége lebegett.

A határozóról való szóltában azt mondja a szerző, hogy az *er*, lenni, ige mellett a kiegészítő névi állítmányt szintén határozóvá kell tenni, mint a németben. Tehát az, hogy a németben *er ist gut*, és *er schreibt gut* közt a *gut* szón nincs különbség, a szerző szerint onnan van, hogy a *gut* az *ist* mellett szintén határozó. Ez tévedés; a régibb német nyelv világosan bizonyítja, hogy itt valóságos állítmánynyal van dolgunk és hogy a *gut* ragtalan alakja csak nyelvkopás következménye. A szerző nyelvén tehát így lehet szólni: *il er grandis* (határozóval) és *il er grando* (állítmányi melléknévvel). A szerző egészen elfeledkezik e pont tárgyalása közben arról, hogy *az ő nyelvében nincs is szükség segítő igére*, mert ott van az *er* igével képzett s állapotot, tulajdonságot jelentő igék csoportja: *grander*, nagynak lenni; tehát az idézett példa a pasilingua szelleme szerint leginkább így mondható: *il grander*. A határozó a tőhöz járuló *-is* képző által képezhető; pl. *jamis*, már, *crasis*, holnap. Ha a tő hangzón végződik, az elmarad. Ez ellen vét *hodiis*, ma. A hely- és időhatározók nagyobbára a latinból valók.

A számnév a következetesség és könnyűség ellen gyakran vét. A tőszámnevek *(-a)*, a szorzószámnevek *(-is)* a törtszámnevek ragoz hatatlanok; a sorszámnevek *(-io*, *-ie*, *ia)*, az osztószámnevek *(-eno*, *ene*, *-ena)* és a hányszoros kérdésére felelők *(-iso*, *-ise*, *-isa)* nem, szám és

eset szerint változnak. A számnév nehézségét mutatja e példa *dua* kettő, *secundo* második, *bis* kétszer, *duiso* kétszeres, *duenos* kettenkint. Az osztó számnév lényegét nem ismeri a szerző, különben nem tette volna a *singuleno*-t (egyenkint, egy-egy) egyesszámúvá..

A præpositiók legtöbbje latin; van közte néhány franczia és angol. Valamennyi független a vele összekötött névszó határozói jelentésétől, vagyis a névszót nominativusban hagyja. Azt nem mondja meg a szerző, hogy a két különböző irányt jelentő elüljáró értelmét hogyan kell meghatározni; az olvasmányban sem jut eszébe különbséget tenni s így kész a zavar. Pl. Máté 2, 12: At warnotenos de Gott *in trauma* non tu retournir tu Herodes, ils partifir *in tosa contrea* par una alia wega. (És feleletet vévén *álmukban*, hogy vissza ne menjenek Herodeshez, más uton térének vissza *tartományukba*.)

A kötőszó a nyelvtanban valamennyi latin.

A második rész a nyelvtannak néhány szabályát, a névszó és ige ragozását terjedelmesebben adja elő. Ez a könyv használhatóságának árt, mert e két szakaszt két helyen kell a könyvben keresni. Itt még a következő hiba ötlik szemünkbe: a pronom. pers. 3. rendes ragozása mellett (nom. sing. *illo*, *elle*, *alla*, gen. *illode*, dat. *illobi*, acc. *illon*, plur. nom. *illos*, gen. *illosde*, dat. *illosbi*, acc. *illos)* hangsúlyozás és alak dolgában eltérő a személyszó: sing. nom. *il*. gen. *'lode*, dat. *'lobi*, acc. *'lon*, plur. *ils*, *'losde*, *'losbi*, *'los*. Kivált a plur. acc. feltünően következetlen. *A ragok a szótesten belül is lehetnek, a mi hiba*; pl. *quocumque*, *quecumque*, *quacumque* akárki, akármely, akármi; gen. *quodecumque*, dat. *quobicumque*, plur. dat. *quosbicumque* stb.

A pasilinguáról leginkább akkor kell kedvezőtlen itéletet mondanunk, mikor a 25. szakaszt olvassuk, a mely azon szók megválasztásáról szól, a melyek nincsenek meg a nyelvtanban. Háromféleképp lehet a pasilinguát használni: 1. *egy nép számára*, pl. a hogy dolgozatom elején közöltem a Miatyánkot öt nyelven; 2. *eklektikus* módon, ha az ember a román-germán népek valamelyikének számára ír, de akkor is lehetőleg úgy fogja szavait megválasztani, hogy azok a saját és a czímzett nyelvének szótárában egyaránt meglegyenek; 3. *humanistikus* módon; ha valaki minden román-germán nép számára ír. Ez a főfeladat. Ilyenkor csak a franczia, német, angol, és kisegítőkép a latin nyelvből szabad a szókat választani. Az angol az alap; az angol s német, vagy az angol s franczia, vagy a franczia s német nyelv közös szavait kell használni. Ha pedig a latin szó mind a három nyelvben megvan, ezzel kell élni; pl. szellem *spirito* lesz, nem *esprit* vagy *ghost*, sem *Geist*, mert a latin *spiritus* szó származékai mind a három nyelvben feltalálhatók. Ha mind a három nyelvben közös valamely szó, azt az alakját kell választani, a mely a gondolatot tartalmilag legszabatosabban fejezi ki, vagy a melynek hangzása

irásától legkevésbbé tér el. Ez a szabály épen semmit sem mond; minden szó azon nyelven belül, a melyből való, egyaránt szabatosan fejezi ki az illető fogalmat, csak ha összehasonlítjuk más nyelv megfelelő szavával, akkor veszszük észre, hogy a két szó nem mindig fejezi ki ugyanazt. A kiejtésnek és irásnak egymással való megegyezése vagy egymástól való eltérése pedig csakis tisztán önkényes itélet tárgyát képezheti; én legalább abban, hogy a német *sch* s-t és *z* cz-t jelent, az ejtésnek és irásnak sem nagyobb megegyezését, sem nagyobb eltérését nem vagyok képes látni, mint pl. az angol *ch*, *sh*, vagy a magyar *cs*, *gy* vagy bármely más hang és illető jegye közt.

Ha valamely fogalomnak, folytatja a szerző, nincsen közös neve mind a három nyelvben vagy kettőben, akkor az angol vagy latin szót kell választani; pl. *Kind*, *child*, *enfant*, *infans* helyett azt lehet mondani: *to childo* vagy *to infanto*. Ebből láthatni, hogy a szó megválasztása a latin, franczia, angol és német nyelvnek etymologiai ismeretét kivánja meg, tehát semmi esetre sem bízható az egyes irókra, a kik a pasilinguát használni akarják, hanem csakis szótáriró dolga lehetne. Míg ilyen szótár ez általános nyelv számára készen nem volna, addig a szók megalkotása és megválasztása nemcsak az iró nemzeti nyelvének idiotismusai, hanem még egyéni stilusa és izlése miatt is igen nehéz volna és a nyelvet az egyetemestől, az általános nyelvek főczéljától nagyon messze elterítené. A szerző a szép hangzatot is említi. Arról szó sem lehet; a pasilingua sok latin és franczia szava s igéinek meg névszóinak román vége miatt meg nem türhetné az angol és német szót, ha tekintetbe veszszük azt, hogy akár a betű szerint való, akár a nemzeti kiejtést követhetjük. A szerző megengedi, hogy más román vagy germán nyelvből is szabad szót vennünk, csak világos legyen, és azzal a végtelenül naiv mondással lepi meg az olvasót, hogy az angol ember minden szót meg fog érteni a pasilinguában, a francziának angol-német, a németnek angol-franczia szótárra lesz szüksége. Tehát az angolnak csak latinul kell tudnia, ha a pasilingua hasznát akarja venni, de már a francziának latinul, németül és angolul!

A Steiner-féle pasilinguát tehát ismertetésem folyamában kimutatott nyelvtani hibái, következetlensége, szótári nehézsége és általában az egyetemes nyelv alkotó elvei ellen való vétése miatt elhibázott kisérletnek tartom.

Dr. Pozder Károly.

Briefwechsel des Beatus Rhenanus. Gesammelt und herausgegeben von Dr. *Adalbert Horawitz* und Dr. *Karl Hartfelder*. Leipzig. Teubner. 1886. XXIV., 700 l. 8°. Ára 28 mk.

A németországi humanismus történetére nézve legújabban egy oly kiadás jelent meg, mely egy bizonyos korszakot fokozatos fejlődésé-

ben, átalakuló szellemi és politikai viszonyaiban mutat be; oly gazdag tartalmú és rendkívül tanulságos kiadás, hogy, néhány szót előrebocsátva főszemélyéről, magáról Beatus Rhenanusról, a gyűjteménynek csak a hazai humanismus történetére nézve fontos adalékainak ismertetésére szoríthozhatunk.

Beatus Rhenanus (1485—1547) egyike a XVI. század fáradhatatlan munkásságú és felvilágosult tudósainak. Minden, a mit ír, szerénységének, igazlelküségének és békés természetének tüköre. Csak az obscurantismussal harczolt örökké, s ez az obscurantismus volt indító oka annak, hogy nagy lelkesedéssel fogadja a reformatio eszméit, és sokat várjon tőlök. Névleg ugyan katholikus volt élte végéig, de tényleg mégis Luthernek a híve. Az irodalmi emberek között Erasmust bámulta leginkább, kinek testi-lelki jó barátja is lőn, s kit irodalmi és társadalmi szereplésében követendő példájának tartott. Mint tudós a köztisztelet és becsület tárgya volt, s Erasmus mellett széleskörű ismeretségénél fogva a németországi humanismus középpontja. Irodalmi működése kiváló, de két irányban termékeny, 1508—1530-ig inkább philologiai, 1531—1547-ig inkább historiai. Az előbbi korszakba esik kisebbszerű műveken kívül Seneca Ludusának és Tertullianusnak kiadása, Vellejus Paterculusa (az editio princeps, mely most codex számba megy, minthogy egyedüli kézirata elégett), az «Autores Historiæ Ecclesiasticæ» és Plinius-emendatiói. A második korszakba főmunkája: a Rerum Germanicanum libri tres, Tacitusa, Liviusa stb.

Erről a tudósról eddigelé keveset tudtak. Tulajdonképen Mähly Jakabé az érdem, hogy Schlettstadtban jártakor ráakadt Beatus Rhenanus könyvtárára, s felhívta a tudományos világ figyelmét az elhanyagolt humanistára (1856). Horawitz erre nem sajnált időt és fáradtságot, átkutatta a rendkívüli anyagot, rendezte és Hartfelder közreműködésével sajtó alá bocsátotta. 13 évi munkásságukat nagy siker koronázza, a tudományos világ a humanismus korára nézve igen fontos kiadás birtokába jutott.*) A benne foglalt általánosabb érdekű művelődéstörténeti adatokat Geiger Lajos, a «Vierteljahrschrift für Cultur und Litteratur der Renaissance» szerkesztője, szándékozik feldolgozni és valóban nem egy könnyen fogunk a XVI. század első feléről, kivált humanisticus törekvéseiről Németországban tisztább képet nyerhetni, mintha e levélgyűjteményt áttanulmányozzuk.

De a magyarországi humanismus történetére nézve is fontos e

*) Tartalmazza a Sturm-féle Vita Beati Rhenani-t, Rhenanustól és Rhenanushoz írt 448 levelet, bő index bibliographicust, Rhenanus többféle sírfeliratát és költeményét, Rh. epigrammáit; végre egy 57 lapra terjedő névmutatót.

kiadás, melyet e tekintetben behatóbb vizsgálat tárgyává kell tennünk. Ismeretes Erasmusnak Beatushoz intézett levelének Piso Jakabra vonatkozó egy helye (p. 226., v. ö. Ábelt, Magyarországi humanisták és a dunai tudós társaság 1880. p. 87.) — hogy Horawitzék e Pisóról mit sem tudnak mondani, eléggé föltűnő — valamint Beatus ajánlóleveleinek egyikében Janus Pannoniusról való kedvező nyilatkozása, de nem volt eddigelé pontos leírásunk Janus Pannoniusnak azon kiadásairól, melyekben B. Rh.-nak a gróf Teleki eszközölte utrechti editióban (1784) is közzétett dedicatióját olvashatjuk.

Horawitzék szerint az első kiadás bibliographiai leírása a következő: Jani Pan|nonii Quinquec|lesiensis Episcopi Syl|ua Panegyrica ad Guarinum Ve|ronensem, præ|ceptorem suum. Et | eiusdem Epi|grammata nunquam | antehac typis excusa. Basileæ apud I. Frobenium. mense Iulio. ann. MDXVIII. 4-ed rét 51 pp. — Ugyane munkát 35 évvel későbben kiadta Velenczében Hilarius Cantiuncula. Teleki, ámbár ismeri, nem írja le pontosan. A Horawitzék leírása szerint: Jani Pannonii | Quinque Ecclesiensis Epi|scopi, antiquis vatibus comparandi, |ad Guarinum Veronensem | Panegyricus. | Eiusdem Elegiarum liber. Et Epigrammatum Syluula. Item | Lazari Bonamici Carmina nonnulla. | Venetiis, Apud Gualterum Scottum. M.D.LIII. 8-ad rét 287 pp.

Aventinusnak egy 1531 táján B. Rh-hoz intézett levelében (p. 409.) számüzött erdélyi humanistákról olvasunk. «Indicem, quem misi, ante biennium a me compositus est in maximo tum rerum apud nos metu, dum Turcus Viennam obsidebat. Erant tum apud me duo exules, qui pulsi ex ea parte Daciæ sive Getarum vetustissima, quam *Sibenpyrgenses* adpellant, viri utriusque linguæ doctissimi. Qui multa mihi (narrare) solebant de earum regionum situ et moribus, quin alter situm in tabella (descripserat), pollicitus se editurum pleraque alia, quæ ad earum regionum illustrationem contingerent.» Hogy kik voltak, s beváltották-e igéretöket, azt kideríteni aligha lesz lehetséges.

Még egy név köti le figyelmünket e kiadásban, t. i. a Thurzó Szaniszlóé, kit Európaszerte a tudósok Mæcenása gyanánt tiszteltek és a ki olmützi püspök létére politikailag is nagy szerepet játszott. Csak ama pontokat akarom kiemelni, melyek e kiváló főpap élettörténetéhez, a mint azt Wenzel megírta,*) új adatokat szolgáltatnak. Rhenanus Tertullianus-kiadása dedicatiójából (p. 283.) látjuk, hogy Lajos király országos ügyekben tanácsért hozzá szokott folyamodni, s ilyen alkalmakkor udvarába is hívja, hogy tehát nem örökölte atyja, Ulászló

*) V. ö. Wenzel Gusztáv: Thurzó Zsigmond, János, Szaniszló és Ferencz, négy egykorú püspök a bethlenfalvi Thurzó családból. Budapest, 1878. Akademia. p. 29—37.

bizalmatlanságát Thurzó Szaniszló iránt.[1]) Majd bőkezüsége bizonyítékával találkozunk.[2]) (p. 325.) Ugyanis köszönetet mond B. Rh. Thurzónak egy művészi kivitelű aranyserlegért, melyet a Tertullianus-dedicatio fejében tőle ajándékul kapott. Azért nem mulasztja el az alkalmat, hogy tudós barátai által iránta tanusított különös tiszteletéről ne biztosíttassa.[3]) S tartva attól, hogy Thurzó Tertullianus nehezebb helyein tán el nem igazodhatott volna, műve második kiadását bővebb commentárral látja el.[4]) Joannes Aventinus is magasztalja Thurzóékat, kiktől, midőn Krakkó városában tanulmányainak élt, számos kedvezményben részesült.[5])

Tudomásunkra hozza e kiadás azt is, hogy a külföldi humanisták közül egy-kettő hazánkat is meglátogatta. Ottomarus Nachtgall, latinosított nevén Luscinius, jelentékeny philologus, Magyarországon és Erdélyországban is járt a XVI. század második tizedében (p. 80.). Tudomásunkra hozza továbbá, hogy a már többször említett Joannes Aventinus Noricum, *Pannonia* és Rhætia könyvtárait átkutatta.[6])

Hogy e helyen Pannonia alatt nem Ausztriát, vagy legalább nem csak Ausztriát érti, talán szabad Aventinusnak 1526 márczius 8-ikán Abensbergből B. Rh.-hoz intézett leveléből (p. 361., 362.) következtetni, melyben Rhenanusnak megírja több közönségesen csak latin nevén ismert városnak német elnevezéseit is; a következő Magyarországi helynevekkel alighanem Magyarországban ismerkedett meg: «In Ungaria nostro aduc ævo quæ Teutonibus est Opha, caput Ungariæ, Ungaris est Buda, Romanis Sycambria.[7]) Eodem modo Granam sedem archiepiscopi Teutones, Ungari Strigonium,[8]) Romani. Bregecionem nominant; Sabariam, infra Viennam Austriæ, nostri Stain am anger vocare solent.»

Ezeken kívül még három passus érdekel bennünket. Hummelbergernek, a Ravensburgi humanistának Rómából 1514 decz. 11-éről keltezett és Rhenanushoz czímzett levelében (p. 68.) figyelemre méltó megjegyzéssel találkozunk. Ugyanis ezt írja: «Res Pannonias quanquam ex popularibus forsan μυθεύμασι notas habeas et certas, tamen ut etiam

---

[1]) L. Wenzel G. i. é. 35 l.

[2]) Az «Autores Historiæ Ecclesiasticæ» dedicatiójában. 1523.

[3]) P. 372. B. Rh. Joanni a Lasko, præposito etc. 1527 május 27.

[4]) P. 375. B. Rh. lectori S. 1528 febr. 29.

[5]) P. 362. Jo. Aventinus B. Rhenano. 1526 márcz. 8.

[6]) L. Beatus Rhenanus Joannes Aventinushoz 1525 okt. 4-én intézett levelét és Joannes Aventinusnak 1525 nov. 22-ikén kelt válaszát.

[7]) Salamon Ferencz (Budapest története I. p. 82., 88. és 107.) majd ártatlan mesének, majd Bonfini rosszhiszemű koholmányának mondja a Sicambria nevet.

[8]) Strigo*r*ium Horawitzéknél talán csak sajtóhiba.

Latine legas, in præsentia ad te mitto. Scripsit eas non sine Venere et Gratiis omnino Janus Vitalis*) iuvenis culti ingenii, cuius plurima extant carmina docta et amœna, etc.» Érti Janus Vitalisnak az 1514-ik esztendei magyar parasztlázadásról szóló kis iratát, mely megvan Toldy Ferencz Analectáiban (p. 203—208 «Jani Vitalis Panormitani de Ungarorum conciata facta anno 1514 et de infanda sævitia utrinque patrata ad Io. Bapt. Pisonem Ferariensem».)

Rhenanus Spiegel Jakabhoz, a schlettstadti humanistikus műveltségű császári tanácsoshoz (1510 nov. 1-éről) czímzett levelében (p. 580.) megemlékezik Ludovicus Helianusnak ama beszédéről, melyet Magyarország királyához intézett, és kéri barátját, hogy lehető leggyorsabban küldje meg neki. Ez a Helianus milanói születésű franczia követ volt, kit királya egy időre Miksa császár szolgálatába állított diplomatiai missiók ügyében.

A mit eddig felhoztunk, az többé-kevésbbé mind gyarapítja ismereteinket, egy másik ἕρμαιον-ról azonban bátran elmondhatni, hogy *carbones pro thesauro*. Értem a kiadók által ama Matthæus Fortunatus Pannoniusra vonatkoztatott új adatokat, ki 1522-ben Velenczében Aldusnál kiadta Seneca «Quæstiones Naturales» cz. munkáját és a kit Erasmus 1529-ben e kiadásért nagyon megdicsért. (Opp. III. 1145.) Evvel a hazánkfiával azonosítják Horawitzék azt a Fortunatust, ki gyűjteményünkben három helyen B. Rh.-nak 1510 jun. 9-én, 1512 márcz. 1-én, 1531. aug. 7-én kelt leveleiben mint *hírneves franczia* (vagy legalább Párisban tartózkodó) tudós van említve. Már pedig a mi Matthæus Fortunatusunk — mint azt Seneca-kiadásának előszavában olvassuk — magyar ember volt, 1522-ben Brodarics kiséretében utazott Olaszországba, egy ideig a paduai egyetemen hallgatott előadásokat, és — minden valószinüség szerint — abban az évben lépett először a nyilvánosság elé, 1509-ben tehát nem volt a leghíresebb párisi tudósokkal egy sorban említhető. Hozzájárul még, hogy B. Rh. egy helyt (p. 406.) *P.* Fortunatusnak nevezi emberünket; itt a *P.* nyilván keresztnév (pl. Paulus); az olyan soloecismust, hogy «Fortunatus Pannonius» helyett P. (így rövidítve) Fortunatust írjon, B. Rh. sohasem követett el.

Rhenanusnak ismeretes Tacitus-codexével, mely Mátyás király könyvtárából került birtokába, természetesen gyűjteményünkben is találkozunk. Tacitus-kiadása ajánló soraiban (p. 413.) Rh. ezeket írja róla: «Quum accepissem futurum, ut Annales Cornelii Taciti denuo typis informarentur, primum experiri libuit, an operæ pretium esset

*) Giovanni Vitale, szül. Palermoban, görögből fordított latin nyelvre, melyen igen jól verselt. Virágját 1515 táján élte. Cf. Bauch: C. Ursinus Velius. (Ung. Revue 1887. p. 13.)

vulgatam æditionem conferre cum manuscripto codice, quem nactus fueram iampridem ex bibliotheca Budensi, cuius auctor Ungariæ rex, Matthias ille Corvinus, Martis et Palladis studiis inclytus, donante Jacobo Spiegellio... Deinde cum succederet negocium, hoc est infinita loca fœde depravata, quod nemo credidisset, hac opera restituerentur, a labore cœpto non destiti, donec universum volumen a capite ad calcem haud oscitabunde contulissem. Quid autem effecerim, castigationes libris præfixæ docebunt.» A codexet most Marosvásárhelytt őrzik, czímlapjának facsimiléje a n. múzeum könyvtárában van. A mi szövegkritikai értékét illeti, Ábel «Die Bibliothek des Königs Matthias Corvinus» czímű értekezésében (1878. p. 18. különlenyomat a «Literarische Berichte aus Ungarn» II. kötetének negyedik füzetéből) felemlítette Orelli itéletét, mely szerint Beatus Rhenanus és Oberlin e codex segítségével a szövegnek szép számú romlott helyeit kijavították, kivált olyanokat, melyekhez az ő korukban rendkívül fogyatékos Tacitus-kiadások apparatus criticusában egyéb codexekből nem volt varians idézve, de hogy számtalan helyet rontottak el ugyanazon codex alapján. Régibb kiadásokban a fölött is vitatkoztak, vajjon a genuai vagy a római codexcsaládhoz tartozik-e a Corvinianus, minthogy azonban mindkét család egyenlően értéktelen, meglévén valamennyi ifjabb Tacitus-codexnek archetypusa, a Mediceus, — már Ábel sem tartotta érdemesnek a vitás kérdéssel foglalkozni.

Mind a mellett, hogy, mint már fentebb említettem, a commentár igen pontos és bő, úgy látszik, hogy egyik-másik még külföldi humanistának a neve is a kiadók előtt teljesen ismeretlen. Igy a mellett, hogy Galeotti Narniensisről semmit sem tudnak, még Galeotti Harmiensis-nak írják nevét.[1]) Az illető helyen (p. 94.) a «De homine» czímű (és Vitéz Jánosnak dedicált) művének 6-ik kiadásáról van szó, mely Basileæ, apud Joannem Frobenium mense Maio anno M.D.XVII. 4-ed rét jelent meg.[2])

Massariusról, kiről maga Episcopius (p. 441.) B. Rh.-hoz intézett levelében (Basel, 1537 jan. 9.) is csak azt tudja (és azt is rosszúl), hogy: «eum fuisse natione Venetum, quod et ex Rebus metallicis Agricolæ in fine cognoscitur, quem fuisse professorem videor mihi intellexisse, ubi tamen nunc nescio» — a kiadók hallgatnak. Massarius 1520-ban velenczei követségi titkár volt Budán és olykor a királyi könyvtárban is meg-

---

[1]) Legujabb és legpontosabb életrajzát adja dr. *Ábel Jenő:* Adalékok a humanismus történetéhez Magyarországon. Budapest, 1880. p. 231—294.

[2]) L. dr. Ábel J. i. m. p. 260. — Erasmusnak azt írja Rh. (p. 94.): Præterea De homine Galeotti Narniensis opusculum duobus itidem prælis cuditur. 1517 máj. 10-ikén.

fordúlt, hol leginkább egy nagyon régi Plinius-codex kötötte le figyelmét, melyről azt állította, hogy sok, nagyon szép emendatiót talált benne, és hogy több mint 3000 emendatiót talált volna benne, ha végig hasonlította volna, a mihez persze kevés reménye volt, mert a codex az időtájt Balbus Jeromos birtokába került, ez pedig örökké követségeken távol járt Budától. (L. dr. Ábel J.: Magyarországi humanisták és a dunai tudós társaság. Budapest, 1880. Balbus életrajza 111. jegyzetében.) Később 1532-ben Pliniushoz adott ki castigatiókat, a kit præfatiója szerint «cum vetustis exemplaribus» hasonlított össze. A Corvin-codex is ezek egyike lehetett. Az ugyancsak Episcopius levelében (p. 441.) említett «rex· ἀνώνυμος», kinek ezen munkáját ajánlotta Massarius, az említett præfatio szerint «Joannes» nevet viselt és kétségkívül Zápolya Jánossal azonos, mint azt már Morelli Jakab látta (Bibl. Manuscr. I. 1802. p. 419.).

A p. 407. Ursinus Velius levelében (1531 okt. 16.) említett prepositus Ungarus Ujlaki Ferencz (l. Bauch: Caspar Ursinus Velius. Különlenyomat az Ung. Revue 1887. jan., febr. és márcz. füzetéből, p. 65.)

A p. 351. Justus Diemus levelében (1526 jan. 12.) előforduló Jacobus Apocellusról a kiadók semmit sem tudnak. A levél írója csak azt mondja, hogy consobrinusa, rokona. Bauch i. é. 14. lapján olvassuk, hogy Ulstadtból való volt s barátja C. Ursinus Veliusnak.

A p. 558. és a tartalomjegyzékben előforduló *Viz* nem magyar ember, sőt egyáltalában semmiféle nemzetségű, hanem a «videlicet» megrövidítésének félreértéséből származott.*)

A mi a szöveget magát illeti, a kiadók igen óvatosan bánnak el vele s a conjiciálástól meglehetősen tartózkodnak. Mégis csodálatos, hogy néhol bizonyos szavaknak könnyen eszközölhető kiegészítésére rá sem gondoltak. Azért megkisértjük néhány helyen a kisebb hézagokat kitölteni. Igy p. 137. a szövegnek (felülről) 6. sorában: ex(imius), p. 169. (alulról) 1. és 2. sorában: inte(gritate), Rhena(no), (Ba)silesæ, suo; p. 189. (felülről) a 4. és 5. sorban: (pari)ter a(mando), Slesta(dii); p. 327. (felülről) a 6. sorban: mu(lto), p. 337. (alulról) a 4. és 5. sorban: (qu)od, offendi(tatis), p. 416. (felülről) a 2. sorban: (de)scripsisti, p. 432. (alulról) a 16. sorban: libro, p. 451. (felülről) az 5. sorban: (manus)propri(as), és végre p. 525. (felülről) a 11. sorban: Mediola(num), a 13. sorban: st(ationibus) könnyű szerrel olvasható.

*) Az illető passus a következő: Verum fateor id recte in me torqueri posse, sed tua humanitate . . . fretus, non potui non committere, quin vel tribus verbis epistolium ad te darem, nempe tabellarium nactus ad id negocii commodissimum, Hieronymum Viz nostrum, Frobenii filium, qui mihi tam est charus quam . . . charissimus.

Az index minden terjedelménél fogva is nem tökéletesen pontos, de hiszen ez egy ilyen gazdag tartalmú kiadástól nem is követelhető meg.

Azt hiszem, szükségtelen befejező soraimban e kiadást még hosszasan ajánlgatnom mindazoknak figyelmébe, kik a humanismus történetével foglalkoznak. Már maga a kiadás czímének és jóhírű kiadóinak hallatára is eléggé feljogosítva vagyunk arra, hogy kész örömest fogadjuk a munkát.

WEISS REZSŐ.

Gunnlaugssaga Ormstungu. Mit Einleitung und Glossar herausgegeben von *E. Mogk.* Halle, M. Niemeyer 1886, ára 1 márka 60. (Altnordische Textbibliothek Nr. 1.)

Az ó-skandináv verség-«Sagá»-k közül Tegnér költői kidolgozása folytán a «Fridthjófsaga» a legismeretesebb, és ezen költemény népszerűsége az alapjáúl szolgáló «Saga» iránt is keltett általánosb érdeklődést. E monda külön kiadások, valamint fordítások által szélesebb körökben is ismeretes lévén, ebből szoktuk meríteni nézeteinket az ó-skandináv sagák lényegéről.

Ez azonban nem helyes. Mind leirása, mind tartalma arra enged következtetni, hogy nem gyökerezik a régi pogány korban; e saga a XIII. vagy XIV. századból származik, mikor a déli népek meséi és izlése már átalakították az ó-skandináv mesék régi jellemét. Az első hely ezen kis sagák közt, mind alakjára mind tartalmára nézve, nem a Fridthjóf-sagát, hanem a Gunnlaugs-sagát illeti meg. És mivel ennek nyelvezete könnyü, kiváltképen alkalmas az ó-skandináv nyelv és irodalomba való bevezetésre. *)

Valamint minden más ó-skandináv saga, ez is mint valódi történeti esemény előadása lép föl. Minden esetre életrajzi hagyományokon alapúl, melyeket a szerző szép, költői képpé kerekít ki.

Gunnlaugr, a gúnyköltő [ormstunga], eljegyzi magának Helgát, a leghíresebb skandináv költőnek, Egill Skallagrímssonnak unokaleányát. A leány atyja nem örömest adta beleegyezését, mert azt álmodta, hogy két sas szétmarczangolta egymást egy szép, fehér hattyú miatt. Gunnlaugr mint vándorköltő indul a világba, meglátogatja az idegen kirá-

---

*) Mióta tudjuk, hogy az egykor nagyon dicsőített mythikus Sagák, a Volsunga-Saga és a Gylfaginning, nagyobb részt nem egyebek, mint az Edda-daloknak prózába való áttételei, és hogy ezeknek nincs önálló becsük (l. Symons és Mogk, Paul-Braune-féle *Beiträge* IV. és VII.), méltán Izland *történeti* ságáira fektetjük a fősúlyt. Még kevésbé mondható, hogy a Thidreks-Saga tartalma ó-skandináv termék (l. Döring Zacher-féle *Zeitschrift* II. 1—79).

lyok udvarait, Norvégiát, Irországot, az Orkney-félszigeteket, Svédországot, Angliát, majd ismét Norvégiát, — és ezen hosszú idő alatt semmi hírt se ad magáról mátkájának. Helga végre férjhez megy Hrafnhoz, Gunnlaugr ellenségéhez, épen azon a télen, a melyen vőlegénye visszatér Izlandba. Párbajra kerül a dolog, de a harcz eldöntetlen maradván, három év múlva Norvégiában folytatják. Mindketten megsebesülnek és meghalnak, Helgát atyja újra adja férjhez, de olyanhoz, a kit nem szeretett. A leány emlékezetében csak Gunnlaugr él és egyetlen örömét abban találja, hogy Gunnlaugrnak köpenyegét kiterjeszti és arra függeszti szemeit.

Mutatványúl a saga első fejezetéből hű fordításban közlök egy kis részletet:

Thorsteinn mesélte: «Azt álmodtam, hogy otthon voltam Borgban és pedig kint a nagy ajtó előtt. És feltekintve az égre, láttam a tetőélen egy szép és fényes hattyút, és úgy tetszett nekem, mintha az az enyém volna. Akkor sast láttam repülni a sziklákról. A sas ide repült, a hattyú mellé, leült és nyájasan krákogva csacsogott vele; ez tetszett, a mint láttam, a hattyúnak. Most észre vettem, hogy a sas feketeszemű és vaskörmű volt, azonkívül bátornak látszott nekem. Erre egy második madárt láttam repülni délről; ez ide repült Borgba és leülve a házfedélre a hattyú mellé, beszélgetni akart vele. Ez is nagy sas volt. De mindjárt haragudni látszott az első sas, mikor a második jött, és hevesen vívtak egymással, míg hosszú idő múlva azt láttam, hogy mindketten vérzenek. A harcznak az volt a vége, hogy mindketten lebuktak a háztetőről és mind a kettő meghalt. A hattyú igen szomorúan állott ott. Erre egy madarat láttam repülni nyugatról és ez sólyom volt. Leült a hattyú mellé s nyájasan társalkodott vele. Egyszerre mindketten felrepültek ugyanegy irányban. Ennek az álomnak nem lesz nagy jelentősége» úgy végzé elbeszélését; — «talán mennydörgést jelent, mely arra felé fog támadni, a honnan a sasok iderepülni látszottak.» De Barthr mondá: «Másképen vélekedem én erről.» «Magyarázd az álmot, a hogyan tetszik, és mondd meg véleményedet» viszonzá Thorsteinn. És Barthr mondá: «Ezek bizony hatalmas férfiak védszellemei. Háziasszonyod viselős; majd szép és fényes leányt fog szülni, kit nagyon fognak szeretni. Hatalmas férfiak fogják leányodat nőül kérni, kik amonnan fognak jönni, a honnan a sasok iderepültek, és kimondhatatlanúl fogják szeretni, majd küzdeni és meghalni fognak miatta. Erre egy harmadik férfiú fog jönni azon égtájból, a melyből a sólyom ide repűlt, és ehhez fogjátok leányotokat nőűl adni.»

Gunnlaugr Kr. u. 983—1009. élt. Valószínűen nem sokára ezután jött létre ezen életrajzi elbeszélés; de költői alakban való kikerekítése csak mintegy 1250-ben keletkezett.

E kis elbeszélés mind tárgyánál, mind szelleménél fogva fontos, mivel épen a pogányság és kereszténység határán áll.

A sagában elmesélt párbaj miatt halálos büntetés terhe alatt megtiltották Izlandban a régóta dívó párviadalt és ez volt — mint a saga szerzője hozzá teszi — a legjobb határozatok egyike. Más fontos viszonya az újabb költészethez abban van, hogy (mit egy más czikkben bővebben kimutatni szándékozom) Kretschmar múlt századi német költőnek *Der Skalde* czímű történeti jelentőségű költeménye e sagának második párbaján alapúl.

A Gunnlaugssaga most csinos és teljes szótárral ellátott kiadásban fekszik előttünk. Kiadója Mogk Jenő, a ki már évek óta ismeretes mint buzgó és szerencsés tudós az ó-skandináv irodalomban és azért alig kell hozzá tennem, hogy még szövegkritikai szempontból sem lehet kifogásunk a kiadás ellen. A sagának csak két régibb kézirata van, egy hoszszabb, a stockholmi, és egy rövidebb, a kopenhagai. Mogk a kopenhagai codexet vette szövegének alapjáúl, míg egyéb ujabb kiadók a stockholmi kodexet követik. Hogy Mogk nem ok nélkűl tér el újabb elődeitől, azt különösen avval bizonyítja, hogy a hosszabb kézirat kezdete, mely a másikban hiányzik, Are Thorkelssont, a hires történetirót mondja a saga szerzőjének, a mi minden esetre csak későbbi toldás, mivel Are már a XII/XIII. században élt.

Azért melegen ajánlhatom a Gunnlaugr-sagát és annak Mogk-féle kiadását az ó-skandináv nyelv és irodalomba való bevezetésre. Hogy e tanulmányok épen a magyar-ugor nyelvészeti és történelmi búvárlat szempontjából is kivánatosak, sőt némely tekintetben szükségesek is, arra csak mellékesen utalok. Valamint az ó-skandináv sagák sokat mesélnek a finnekről, úgy a finn mythicus elbeszélések vonásokat foglalnak magukban, melyek kétségtelenűl a skandináv mythosokkal való összefüggésre rámutatnak. Castrén [finn mythologia] és Grimm [a finn eposzról] is figyelmeztettek már erre. [Nehány ide tartozó pont tárgyalását l. Paul Braune-féle *Beiträge* XII. 217 l.]. E viszony tisztázása a magyar ugor nyelvészetnek bizonyára hálás feladata volna.

Végtére még a Gunnlaugr-saga nehány ujabb kidolgozását említem föl. Ide tartozik Fouquénak a «Von dem Gunnlaugur genannt Drachenzunge und Rafn dem Skalden» czímű regénye, valamint Bleibtreu- és Edzardinak költői átdolgozásai. Kölbing németre fordította a sagát. (Heilbronn 1878.)

Dr. Schullerus Adolf.

PHILOLOGIAI PROGRAMM-ÉRTEKEZÉSEK. 1885/86.

8. **Danielovics Kálmán,** Homeros világa két éposza alapján. (Ungvári főgymnasium).

Középiskolai értesítőkben mindíg szívesen látjuk az oly dolgozatokat, melyeknek nyilván bevallott czéljok az, hogy az oktatás keretébe fölvett egyik vagy másik tudományszakba vágó kérdéssel a tanuló ifjuságot megismertessék. Ily czél lebegett Danielovics úr szemei előtt is, melyet mint a gymnáziumi pædagogia gyakorlatában jártas tanár helyes tapintattal igyekvék elérni, midőn előttünk fekvő értekezésében Homeros reáliáinak egyszerű és vonzó előadású, világos és minden szaktudományi aprólékosságtól ment vázlatát adá. «A miniszteri utasítások — mondja értekezése végszavában — Homeros teljes ismeretét, tudatos felfogását s történeti és széptani szempontból való méltatását hirdetik a gymnasiumi görög tanítás legbecsesebb eredményének. Csakhogy segédeszköz nélkül az Utasítások által kivánt ezen eredmény csak pium desiderium marad». «De ha a tanuló *lehetőleg teljes képekben* látja a kor szokásait, erkölcseit, intézményeit, vallását és életfelfogását s azon eszméket, melyek az emberek lelkét mozgatták s cselekedeteit vezérelték, szóval az akkori kor szellemét, műveltségi fokát: akkor képes lesz Homeros korának realis és szellemi világába beleképzelni magát».

A munka első részében adja elbeszélő alakban a Trója ostromához és a visszatéréshez fűződő mondákat s már az elbeszélésbe ügyesen beleszövi a reáliák egy jó részét. Igy a görög hadkészületek leirása közben megismertet a hajóépítéssel és fegyvergyártással s az összes hadi szerekkel; Odysseus búcsúlakomájával kapcsolatban az ételekkel, a vendégek öltözetével s áldozati szertartásaival; az Aulisban való összegyülekezés mellett a királyokkal és harczosokkal. Miután a hősöket Trójához vezette, mindjárt leirja a kikötőt, a tábor berendezését, a tábori életet és hadi fegyelmet. Majd áttérve Menelaos és Odysseus békekövetségére, ez alkalommal Trója városát rajzolja. Itt következik az Ilias eseménye, majd Achilles eleste, Trója bukása, a visszatérő hősök sorsa s végre az Odyssea egész eseménye.

Igen természetes azonban, hogy az összes reáliákat az elbeszélés keretébe bele nem illeszthette, de fennebb említett eljárása mégis felmenté legalább attól, hogy a következő fejezetekben az aprólékosabb részletekkel kelljen bajlódnia.

A második, *Istenek* czímű részben előre bocsátja, egészen röviden, de világosan, a mythologia keletkezését, megismertet az istenek származásával, az egyes istenekkel külön-külön és azoknak egymáshoz való viszonyával. Vázolja végre az istenek és emberek viszonyát is.

A harmadik, *Társadalom* czímű fejezet szól a Homeros-féle vallásról és ethikáról. Röviden vázolja a kereskedést, gazdálkodást és állattenyésztést. Az állami élet leirásánál festi a király, az előkelők és a nép viszonyát béke idején; áttérve a családi életre szól a nők helyzetéről, a házasságról és a gyermeknevelésről. A halálozás és temetés vázolásánál röviden utal a túlvilági életre, melyről az Odyssea meséjével kapcsolatban szólt bővebben. Végre a hősök mulatságainak érdekes képét adja.

Némelyek talán, kik e munkát csupán a tudós szemüvegével nézik, megütköznek azon, hogy az Ilias és Odyssea meséjét megelőző, összekapcsoló és utánok következő mondák elbeszélésébe oly részleteket vegyített a szerző, melyekről régen kimutatták, hogy Homerosnál jóval későbbi keletkezésüek. Én azonban, megvallom, legfontosabbnak tartom ily czélú munkában azt, hogy a tanuló egymással összefüggő mondáknak oly keretét kapja, melybe az olvasott epikus részleteket minden fáradság nélkül beleilleszthesse, s tekintettel erre szívesen engedek valamit a tudományos módszer pontosságából. Azt is nagyon helyesen tette a szerző, hogy pl. a fegyverek vagy házi eszközök leirásánál a vitás kérdéseket mindenütt mellőzte s csak arra törekedett, hogy mindenütt világos, a részletekben el nem vesző képet adjon.

Szóval a mi véleményünk szerint Danielovics úr munkája a maga nemében sikerült. Szeretnők, ha az értesítőkben minél több hasonló értekezést olvasnánk oly régi irókról, kiknek nagy műveiből csak részleteket olvastathatunk az iskolában. Így megérdemelné az ismertetést a maga egészében Vergilius *Aeneise* és Tacitus *Annalesei*, összekötve a szerzők irodalomtörténeti jellemzésével. A mi Liviust illeti, birjuk már Fináczy fordításában a *Capes* munkáját *Livius élete és történetirói munkássága* czímmel, mely e czélnak teljesen megfelel s a mi iróinknak mintául szolgálhat pl. Herodotosnak hasonló irányú ismertetésében. És az ifjúságra is épen az értesítőkkel lehetne legkönnyebben hatni, melyek minden tanuló kezén forognak.

Némethy Géza.

9. **Szabó J. Elek.** Szárazföldi közlekedő eszközök a rómaiaknál. (Tatai algymnasium.)

Hazai programmértekezéseink sorában vajmi ritkán találjuk, hogy irójuk komolyabb igényekkel lépjen fel. Szabó úr elég bátor volt a maga dolgozatát, mely a rómaiaknál dívó szárazföldi közlekedő eszközöket ismerteti, alapvetőnek nyilvánítani, a mivel azonban nyilván alig akarhatott egyebet jelezni, mint hogy ő az első, ki nálunk e kérdésről szakszerűen kivánt értekezni. Külföldön egész irodalom támadt immár, mely e tárgy megvilágítására szorítkozik. Különösen Scheffer (De re vehiculari veterum 1671) és Ginzrot (Die Wagen und Fuhrwerke der

Griechen und Römer 1817) tárgyalják a legbehatóbban s újabb időben Becker Gallusában, nemkülönben Marquardtnak a római régiségekről szóló nagyterjedelmű munkájában találjuk többé-kevésbbé megvitatva. Sz. úr főleg a régebbi írók nyomdokain halad. S tán e körülménynek tulajdonítható első sorban, hogy dolgozata messze elmarad napjaink archæologiai tudományosságának színvonalától. Minden törekvése egyedül oda irányul, hogy a régi írókban található adatokat némi összefüggésbe hozza egymással. A monumentalis emlékeket teljesen figyelmen kívül hagyja. Pedig a vásák festményei, az egyes dombormívek s a szórványosan napfényre kerülő kocsirészletek nem egy tekintetben kiegészítik a classicusok sovány adatait s hivatva vannak arra, hogy tudásunkat előbbre vigyék. Nincs mit csodálnunk tehát, hogy Sz. úr semmi újat sem mondhatott: sőt ily körülmények közt úgyszólván a dolgozat *egyetlen* érdeméül tudhatjuk be Sz. úrnak, hogy kerüli a vitásabb pontok tisztázását.

Vannak ugyanis értekezésében egyes oly részletek, melyek aligha szolgálhatnak a dolgozat tudományos értékének emelésére. Így a circusi játékokra vonatkozólag olvassuk (p. 10), hogy azok «az év lefolyását jelképezték s a szereplők ugyanazért az év négy szakának megfelelőleg négy, öltönyük színe által különböztethető csoportot képeztek». Nem tudom, Sz. úr hol olvashatott ilyet; a classicusokban aligha, s a régiségtani munkák is, a mennyire azokat ismerem, kivétel nélkül a játékokat a cultuscselekmények kiegészítő részének mondják, melyhez a római az isteni harag elhárítása végett s főleg akkor folyamodott, midőn az államot nagy veszély, pl. dögvész vagy háború, fenyegette. A mi pedig a factiones egyes szineit illeti, azoknak bizony teljesen azonos jelentésök volt, mint napjaink lófuttatásai alkalmával: egyedül a versenyző fogatok szembeötlő megkülönböztetésére szolgáltak s aránylag későn, a császári kor első idejében jöttek divatba, holott maga a kocsiverseny szokása visszanyúl a királyság korába. Ép oly kevéssé látszik Sz. úr a *ferculum* jelentésével tisztában lenni. Értekezése 4. lapján olvassuk: «Ha az összecsomagolt terhet nem boton, hanem kézben vagy vállon vitték, ferculum névvel illették. Így nevezték a lakomákhoz kézben vitt ételeket, a körmeneteknél ölben emelt istenszobrokat, a triumphusi hadi zsákmányt....» Elégségesnek tartom, ha e magyarázat képtelenségére, mely különben még a laikus olvasónak is hamar felötlik, csak utalok; a helyes értelmezést, úgy hiszem, bármely újabb keltű szótár megadhatja. — Mindenesetre elég különös továbbá Sz. úr azon megjegyzése is, mely szerint a sella curulis lábai azért birtak volna oly sajátszerű szerkezettel, hogy «így összelapíthatók lévén, a kocsiban *kisebb helyet* foglaljanak». A sella castrensis tudvalevőleg egészen azonos formát mutat: vajjon tehát ennek készítésében is ugyanezen szempont volt

irányadó s nem inkább az, hogy egyáltalán oly ülőeszközt teremtsenek, melyet kényelmesen lehessen egyik helyéről a másikra vinni? Végül szabad legyen megjegyeznem, hogy a corpus lecticariorum tagjait röviden aligha nevezték mœsus-oknak (p. 8.), minthogy, az idézett «de grege Mœsorum» csak annyit jelent, hogy a gyaloghintók vivői sorában, valamint cappadociabeliek s egyéb nemzetségüek, úgy mœsiabeliek is voltak.

Ezek után, úgy hiszem, alig marad egyéb hátra, mint hogy Sz. úr ezen értekezésétől azon véleménynyel vegyünk búcsút, hogy az úgy alapossága, mint különösen a módszer szempontjából sokkal hiányosabb, semhogy komoly, tudományos munkálatnak volna tekinthető; arra pedig, hogy a laikus közönségnek szolgáljon olvasmányul, felette száraz és untató.

10. **Varjú János.** A régi rómaiak játékairól. (Nagy-Károlyi róm. kath. nagy-gymnasium.)

Jóval figyelemre méltóbb Varjú János értekezése, mely a régi rómaiak nyilvános játékairól szól s azon czélból iródott, hogy (miként szerzője megjegyzi) tanuló ifjúságunknak könnyed modorban írt compendiumot nyújtson iskolai olvasmányainak könnyebb megértése s a hasonló tárgyú magyarázatoknak kiegészítése végett.

A római régiségek egyes szakaszainak e szempontból való ismertetése nem ritka jelenség hazai programmértekezéseink sorában. A szóban forgó dolgozatot leginkább *formája* teszi érdekessé. V. úr nem systematice értekezik a játékok egyes nemeiről: inkább a mulató Róma képét igyekszik festeni. E czélból nyilván alig szemelhetett ki kedvezőbb alkalmat, mint az Augustus által Kr. e. 17-ben rendezett ludi sæculares ünnepét. Az egyes mulatóhelyeket azon sorrendben mutatja be, a mint azokat két nemes származású ifjú végig járja. Jórészt az ifjak beszélgetése az, melynek révén megismerkedünk a különböző játékokkal. Hogy az élénk párbeszédek, melyek kíséretében alkalmunk van a circusról mindennemű szórakozásaival együtt, az amphitheatrumról, az illuminatióról, végül pedig a színházról többé-kevésbé fogalmat nyernünk, mennyivel jobban keltik fel az olvasó, helyesebben a tanuló érdeklődését, mint a száraz, dogmatikus tárgyalás, szükségtelen bővebben fejtegetnem. Alighanem Becker Gallusa és Chariklese serkentette V. urat jelen dolgozatának ily alakban való megirására. A dolog természetében rejlik azonban, hogy e forma sok tekintetben korlátolja az író subjectivitását. Határozott hibának kell tartanunk, hogy V. úr néhány helyen oly szavakat ád szereplőinek ajakára, melyek támogatásaul az egykorú írók műveiben hiába keresünk hiteles adatokat.

Augustus intentióit, melyek a ludicrum Troiæ feleleventítésére

vezethették, bajosan feszegethették oly értelemben az egykoruak, mint azt V. úr értekezésében a circus egy-két nézőjének szájából van alkalmunk hallani (p. 17.). Nem kevésbé meglepő az egyik testvér ajkán az a philosophiai elmélkedés, melyet a másiknak az amphitheatrumi vérengzéseket védő nyilatkozatával szemben hallat: «Az nem menti e kegyetlen kinzásokat. Ha gonosztevő valaki, lakoljon halállal; de halála ne mulatság tárgya legyen, hanem az igazságszolgáltatásé. Hiszen ily hősi külszin alatt a hamis dicsőségnek gyújtunk áldozatoltárt s vágyat ébresztünk a gazemberekben ilyen halálnem után». (p. 27.) Nyilvánvaló, hogy ily gondolatra csak a modern kor juthat: az ókor erkölcsi felfogása merőben más meggyőződésre vezette az embereket. A történeti igazság rovására esik továbbá, hogy már e korban oly rendkívüli fontosságot tulajdonít V. úr a circusban szereplő pártoknak. A köztársaság vége felé s a császárság első éveiben az amphitheatrum volt Róma népének legkedvesebb mulatóhelye: csak az első század folyamában s jórészt Caligula, Nero és Vitellius szenvedélyes részvétele folytán fejlődtek ki a pártok s vált a circus ezek folytán mindinkább népszerűvé. (V. ö. Friedlænder, Darstellungen aus der Sittengeschichte Roms II. p. 302.)

A történelmi regény egyik leglényegesebb vonása tudvalevőleg a korszerűség: mennyivel inkább kell azt az oly dolgozatban megkövetelnünk, melynek feladata az ismeretek terjesztése s nem a szórakoztatás. E körülmény azonban korántsem korlátolja a leirást. Sőt az író elbeszélésében szivesen vesszük az egyes intézmények történetét is. Sajnos, hogy V. úr e két dologban meglehetősen szűkmarkúnak mutatkozik. Pedig mennyire helyén valónak tartanók, ha a szereplők olykor nagyon is dagályos mondásai helyett az egyes mulatóhelyek, nevezetesen a circus maximus topographiai fekvését részletesen megismertetné, s az egyes látványosságok közül pl. a circusi diszmenet eredeti értelmét legalább röviden érintené. Egyébiránt el kell ismernünk, hogy V. úr lelkiismeretesen szedte össze dolgozatához az adatokat s azok összessége e kérdésben széleskörű tájékozottságáról tanuskodik.

11. **König Pál.** Sarmizegetusa. (Dévai áll. főreáliskola.)

Hasonlóképpen az ifjúságnak és a szülőknek van szánva König Pálnak Sarmizegetusáról szóló czikkecskéje. E dolgozat egyik legszebb érdeme kétségkívül abban rejlik, hogy nem többé-kevésbé lelkiismeretes excerptiók egyvelege, a minő a hozzá hasonló tendentiával irt értekezéseink többsége, hanem önálló tanulmányokon alapul. K. úr neve a hazai classicus archæologia munkásai sorában az ismertebbek egyike. Nem rég jelent meg az Akadémia kiadásában a sarmizegetusai mithræumról irt nagyszabású monographiája. A jelen czik-

kében, mely különben előbbi dolgozatánál korábban látott napvilágot, magának Sarmizegetusának képét igyekszik adni, a mennyiben azt a feliratok és a monumentalis emlékek alapján lehetségesnek s a dolgozat fönnebb jelzett czéljának megfelelőleg czélszerűnek vélte. Bevezetésül nehány sorban a város történetét vázolja, azután áttér lakóinak nemzetségi és vallási viszonyaira, legbővebben Mithras cultusát ismerteti, majd a város közigazgatási tisztviselőit s az egyes papi czímeket sorolja fel, végül röviden az építészeti maradványokról emlékezik meg.

Könnyű belátni, hogy mindezt hét lapra, a mennyire a czikk terjed, szorítani, nem a legkönnyebb feladatok közé tartozik. S dicséretül legyen mondva, hogy K. úr mindazonáltal derekasan oldotta meg. Mindenből csak annyit és olyat mond, a mi már tisztázva van s mulhatatlanul szükségesnek látszik arra, hogy a laikus olvasó a daciai metropolis viszonyairól kellő fogalmat nyerjen. — A dolgozathoz legfölebb csak annyiban férhet kifogás, hogy nélkülöz minden történeti háttért. Azt hiszem, alig szorul bővebb indokolásra, mennyire czélszerű lett volna, még pedig első sorban magának a tanuló ifjúságnak szempontjából, ha K. úr bevezetésül röviden a római várostelepítés fejlődését vázolja, melyre tudvalevőleg maga Sarmizegetusa a legtanulságosabb példák egyike; továbbá, ha azon a helyen, hol a község magistraturájáról szól, legalább futólagosan azon viszonyra emlékeztet, melyben az a római alkotmányhoz állott. Igy is azonban meg vagyok győződve, hogy K. úr czikke nem téveszti czélját s tanítványainak élvezetes olvasmányúl szolgálhat.

KUZSINSZKY BÁLINT.

Intés.

(Eszt népdal.)

Csak addig szép a kaszáló,
Mig a széna le nincs metszve:
Az epres addig piroslik,
Mig bogója le nincs szedve:
Addig szűzi a leány is,
Mig a legényt kerülgeti,
Szeretőjét nem ismeri,
Csókja el nem szendergeti!

GYÖNGYÖSI JÁNOS.

A MAGYAR PHILOLOGIAI IRODALOM 1886-BAN.

A jelen összeállításnál is azt a rendszert követtük, melyet a mult évben. Lehető teljességre törekedtünk, azonban ezt a hirlapok s folyóiratok hiányossága miatt most sem sikerült elérnünk.

A külföldi vagy ó-kori költők fordításait ez évben fölvettük, s az illető rovatba (germán, román, szláv etc.) soroztuk.

Az összegyűjtött anyagot a következő rovatok alá soroltuk:

I. *Általános nyelvészet.*

II. *Aesthetika és műtörténet*: 1. Aesthetika. — 2. Képzőművészetek. — 3. Zene. — 4. Szinészet.

III. *Philologiai paedagogia*: 1. Általános irányúczikkek (nyelvtanításról, taneszközökről stb.). — 2. Magyar nyelv s irodalom. — 3. A klasszikus nyelvek. — 4. Franczia ny.

IV. *Ugor nyelvek.* (Előbb általában vagy többekről, azután az egyes ugor nyelvekről.)

V. *Árja nyelvek* (a czigány nyelvvel).

VI. *Keleti nyelvek.* (Arab, Héber, Japán, Török.)

VII. *Magyar nyelv s irodalom*: 1. Bibliographia. — 2. Magyar irodalomtörténet. (Ebbe fölvétettek a szépirodalmi művek és a szinművek birálatai. Ez utóbbiaknál azonban csak az első előadás napját jegyeztük meg. Ez lehetővé teszi a különböző napilapokban megjelent ismertetések fölkeresését.) — 3. Egyes irókról. — 4. Magyar nyelvészet, a végén: egyes szókról és szólásokról. — 5. Iskolakönyvek.

VIII. *Klasszikus nyelvek s irodalmak*: 1. Általános irányú dolgozatok. (Egy pár a renaissance irodalmára vonatkozó is.) — 2. Görög történet s régészet. — 3. Görög irodalomtörténet s egyes görög irók. — 4. Görög nyelvtan s olvasókönyv. — 5. Latin történet s régészet. — 6. Latin irodalomtörténet s egyes latin irók. — 7. Latin nyelvtan s olvasókönyv. — 8. Magyarország ókori régészete.

IX. *Germán nyelvek.*

X. *Román nyelvek.*

XI. *Szláv nyelvek.*

XII. *Vegyes.* (A mit nem lehetett másutt jól elhelyezni.)

Ez alkalommal az egyes czikkekhez rövid megjegyzéseket is csatoltunk.

Az egész bibliographia kidolgozásában kiválóan segített *Heinrich Gusztáv*. Rajta kívül *Riedl Frigyes* és néhány napilap kivonatolásával *Hager József*, *Solymosi Sándor*, *Székely György* és *Zimányi József*. Fogadják érte köszönetemet.

I. Általános nyelvészet.

1. *Balassa József*, A phonetika elemei, különös tekintettel a magyar nyelvre. Az ember beszélő szervezetének rajzával. Budapest. 1886. Akadémia. (8-r. 124 l.) 70 kr. — Nagy elismeréssel ism. *Schuchardt H.* (Liter. Centralblatt 34. sz.)

2. Sz. Gy., A bászk nép. (Nemzet. 106. 111. sz.)

3. *Bleibtreu Carl*, Revolution der Litteratur. Leipzig, 1886. — Ism. *Erdélyi Kár.*, Philol. Közl. 678. l., távol sem eléggé hangsúlyozva, hogy a szerző túlzásai és önhittsége legfeljebb mosolyt kelthetnek.

4. *Finály Henrik*, Bevezetés a nyelvtudományba. (Az erdélyi muz.-egyl. kiadv. III. 20—40 l.)

5. *Hanusz István*, A népek ábécéje s a gyermeknyelv. (Közoktatás. 20. 21. sz.)

6. *Panyák Ede*, Comenius Didactica Magna cz. művének értelmezése. (Közoktatás. 30—41. sz.)

7. A budapesti philologiai társaság közgyűlése. 1885. decz. 27. (Phil. Közl. 237—247. l.)

8. *Szathmáry György*, A civilisatio hatása barbár népekre az ó-korban és ma. (Nemzet. 137. 138. 139. sz.)

9. *Willmann O.*, A művelődés philologiai eleme. W. O. után közli B. J. (Tanáregyl. Közl. XIX. 560—563. l.)

10. *Wundt W.*, Essays. Leipzig 1885. — Ism. *Szilasi Mór* (Phil. Közl. 465—469. l.), különösen kiemelve a «Philosophie und Wissenschaft» és «Die Sprache und das Denken» cz. kitünő, eszmékben gazdag tanulmányokat.

II. Aesthetika s műtörténet.

1. *Aesthetika*.

11. *Abafi Lajos*, Az irói eredetiségről. (Koszorú. 5. sz.)

12. *Baráth Ferencz*, Aesthetika. Bevezetésül a verstannal. 2-ik jav. és bőv. kiadás. 18 ábrával, Budapest, 1886. Franklin t. (8-r. XIII, 392 l.) 2 frt. 40 kr. — Némely kifogások mellett általában kedvezően ism. *Kardos Alb.* (Phil. Közl. 659—661. l.).

13. *Dr. Berényi Pál*, A népszinműről. (Főv. Lapok, 49. sz.)

14. *Bodnár Zsigm.*, A tragikum két magyarázójáról. (M. Salon, IV. 500—510. l.)

15. *Bodnár Zsigmond*, A szabadság és tekintély eszméje az irodalomban és életben. (Koszorú. 5. 6. sz.)

16. *Bogdánné Br. Bánffy Klára*, A magyarosról regényben és varrásban. (Nemzet, 68. sz.)

17. *Csernátoni Gyula*, A refrain és alkalmazása a magyar költészetben. (Az erdélyi muz.-egylet kiadványai. III. k. 159—200. l.)

18. *Dengi János*, Magyar Verstan. Budapest, 1884. — Ismertette Négyesy László. (Tanáregyl. Közl. XIX. 555—559. l.) Dengi válasza (u. o. 612—617. l.). A biráló tanulságos czikkében kifogásolja, hogy e verstan nem rhythmikai alapon nyugszik, de egyebütt is sok tévedésre s hiányra vall; dilettáns munkának nevezi, mely csak jóhiszemű reparálás, nem reform, s hogy egy igazi rhythmikai alapon nyugvó újításnak inkább útját vágja, mint egyengeti. A szerző e kifogásokat megczáfolni igyekszik, főleg azzal védekezve, hogy műve középiskolák számára írt tankönyv, mely a tanterv keretén belül akar maradni s a tanulók értelmi szinvonalához alkalmazkodik.

19. *Garay Alajos*, Az egyházi költészet. (Magyar Katholikus. 1. 2. sz.).

20. *Gregorovius*, A renaissance-szinház korából. («Borgia Lucréziá-jából.) Ford. Feleki József. (Főv. Lap. 264. sz.)

21. *Greguss Ágost*, A balladáról és egyéb tanulmányok. Kiadja a Kisfaludy-társaság. Budapest, Akademia, 1886. (8-r. 576 l.) 2 frt 50 kr. A kiadó, a társaság megbizásából, Heinrich Gusztáv. Ism. Magy. Salon. V. 220 l. és d. (Bud. Szemle. 46. köt. 324—326. l.) A balladáról szóló munkát, valamint többi czikkeit is sokban javított, sajtókész alakban hagyta hátra Greguss. E kötet czikkei a jeles írónak legjobb dolgozatai közé tartoznak.

22. *Greguss Ágost*, A balladáról. A Kisfaludy-társaság által 1864-ben jutalmazott pályamű. 3-ik jav. s bőv. kiadás. (Olcsó Könyvtár. 213. sz.) Budapest, 1886, Franklin t. (16-r. 191 l.) 40 kr. — Különnyomat az előbbi kötetből.

23. *Günther G.*, Grundzüge der tragischen Kunst. Leipz. Berl. 1885. — Általában igen kedvezően ism., illetőleg kivonatolja Pecz Vilm. (Phil. Közl. 98—109. l.)

24. *Haraszti Gyula*, A naturalista regényről. Budapest, Akademia, 1886. (8 r. XVII, 410 l.) 2 frt 50 kr.

25. *Hegedűs István*, Polemia a tragikum kérdése felett. (Az erdélyi muz.-egyl. kiadv. III. köt. 1—19 l.)

26. *Hőke Lajos*, Valami a szónoklatról. (Főv. Lapok. 12. sz.)

27. *Imre Sándor*, Népköltés, népdal. (Gondolattöredékek.) (Erdélyi muz.-egyl. kiadványai. II. k. 267—316. l.)

28. *Karlovszky M. Ida*, Az öltözködés költészetéről. (M. Salon. V. 126—128. l.)

29. A kritikáról. (Koszorú. 13. sz.)

30. *Kulcsár Endre*, A magyar vers fejlődése 1772-ig. (Csurgói ref. főgymn. ért.)

31. *Lessing G. Efr.*, Szabad-e vígjátékírónak a jellemeket túlozni? Ford. König Béla. (Maros-Torda. 24. sz.)

32. *Lévay Mih.*, A reminiscenciák költészete. (Szépirodalmi kert. 13. 14. sz.)

33. *Martin Péter*, A szépség fogalma. (Bölcseleti folyóirat. 221—245. l.)

34. *Molnár Albert*, A tragikumról. (Marosvidék. 20—25. sz.)

35. *Négyesy László*, Magyar verstan középiskolai segédkönyvül s magánhasználatra. Budapest, 1886, Franklin t. (8-r. 112 l.) 70 kr. — Helyes alapon és sok önállósággal irt, főleg összehasonlító fejezeteiben is igen tanulságos könyv. Középiskolai segédkönyvül ajánltatott.

36. *Nyári Sándor*, A késő-renaissanceról. (M. Salon. V. 436—439.)

37. Pailleron a színműirásról. (Nemzet. 40. sz.)

38. *Palágyi Menyhért*, A szép és fenség fogalma Kantnál. (Koszorú. 3. sz.)

39. *Palágyi Menyhért*, Fichte széptana. (Koszorú. 6—8. sz.)

40. *Palágyi Menyhért*, Rákosi Jenő a tragikumról. (Koszorú. 1. sz.)

41. *Rákosi Jenő*, A tragikum. Budapest, 1886, Révai testv. (8-r. 202 l.) 1 frt 50 kr. — Bir. *Beöthy Zs.* «A tragikum új elmélete.» (Budap. Szemle. 45. köt. 409—431. l.)

42. *Reviczky Gyula*, Anyag és forma. (Koszorú. 9. 10. sz.)

43. *Scossa Dezső*, A költészet botanikája. (Főv. Lap. 359. sz.)

44. *Sziklay János*, Naturalizmus. (Főv. Lapok. 16. sz.)

45. *G. L.*, A modern és a görög szerelem (Taine: «Philosophie de l'art en Grèce» művéből). (Arad és Vidéke, 210. sz.)

46. *Taine H. A.*, Az olasz művészet bölcselete. Francziából ford. Kádár Béla. (Olcsó Könyvtár. 202.) Budapest, Franklin t. (16-r. 112 l.) 20 kr.
47. *Ujlaki Béla*, Az Illusio (Debreczeni Ellenőr 95. 96. sz.)
48. *Veér Ferencz*, A renaissance a művelődés történetében, különösen a magyar irodalomban. (Kőszeg és Vidéke. 50. sz.)
49. *Végh Endre*, Észrevételek. (A «gyakorlati lyrika 1884.» cz. munkáját illető birálatokra.) (Közoktatás. 15—19. sz.)

2. *Képzőművészetek.*

50. *Barabás Miklós*. Irta Szana Tamás. (M. Salon. V. 338—343. l.)
51. *Barabás Miklós*. L. a 875. sz. a.
52. *Benczur Gyula*. Irta Szana T. (M. Salon. IV. 630—637. l.)
53. Benczur és tanítványai. Thewrewk Istvántól. (Főv. Lap. 305. sz.)
54. *Bode W.*, Bilderlese aus kleineren Gemälde-Sammlungen in Deutschland u. Österreich. Ism. Műv. Ipar. 118. l.
55. Canon képei. *(S. A.)* (Főv. Lap. 35. sz.)
56. *Cellini* a művészetről. *Ny. J.* (Nemzet. 299. sz.)
57. *Cellini*, A «Perseus» öntése — saját leirása után. *Ny. J.* (Egyetértés. 293. sz.)
58. *Fekete József*, Művészi körúton. (M. Salon. IV. 359—367. l.)
59. Festőnők az új műtárlaton. (Főv. Lap. 334. sz.)
60. *Feszty Árpád*, irta Szana Tamás. (M. Salon. V. 600—610. l.)
61. *Findura Imre*, A magyar képzőművészet. (Budapesti Hirlap. 310. sz.)
62. *Gurlitt C.*, Das Barock- u. Rococoornament Deutschlands. Ism. *Uhl S.* (Műv. Ipar. 124—127. l.)
63. *Huszár Adolf*. (Athenæum naptára 67—69. l.)
64. Izsó Miklós siremléke. (Főv. Lap. 302. sz.)
65. *Jankó János*. Irta Szana Tamás. (M. Salon. V. 245—252. l.)
66. *Kaposvári*, Egyházművészet a vidéken. (Nemzet. 321. sz.)
67. *Karlovszki Berczi*, Szana Tamástól. (Ország-Világ. 12. sz.)
68. *Képcsarnok* (Magyar történelmi-). (Egyetértés. 18. sz.)
69. A képzőművészeti társulat alapítása. (A jubileum alkalmából.) (Főv. Lap. 310. sz.)
70. Kolozsvári szobrászok a 14-ik évszázban. (Ellenzék, 284. sz.)
71. *Kunst* —. Die Mission der ungarischen Kunst. *S. S.* (Budapester Journal. 4. sz.)
72. *Lessing Jul.*, Was ist ein altes Kunstwerk werth? Ism. B. S. (Műv. Ipar. 396—398. l.)
73. *Lotz Károly*. Irta Szana Tamás. (M. Salon. V. 159—167. l.) — Athenæum napt. 60—62. l.
74. *Dr. Márki Sándor*, Középkori freskók megyénkben. (Aradi Közlöny. 1886. 38-ik sz.)
75. *Mayeux H.*, La composition décorative. Ism. R. J. (Műv. Ipar. 268—269. l.)
76. *Michel Angelo* életéből. Műtörténeti tanulmány. Nyári Sándor. (Zalai Közlöny. 33—36. sz.)

77. A műcsarnok kiállítása. (Egyetértés. 272. 273. sz.) — A műcsarnokban. (Egyetértés 321. 329. sz.)
78. *Munkácsy Mihályról.* Irta Ifj. Ábrányi Kornél. (M. Salon. IV. 387—391. l.)
79. *Munkácsyról.* — Zsilinszky Mihály felolvasásából. (Nemzet. 83. sz. — Egyetértés. 83. sz. — M. Salon. V. 258—265. sz.)
80. Munkácsy «Mozart»-ja. *Keszler Józseftől.* (Ország-Világ. 18. sz. — Nemzet. 120. sz.)
81. *Munkácsy Mihály* Mozart végperczei. Pasteiner Gyulától. (Budapesti Szemle. 46. köt. 466—473. l.)
82. *Munkácsy*, Mozárt végperczei. Szendrei Jánostól. (Pesti Napló. 115. sz.)
83. «Mozart végperczei.» Munkácsy Mihály képe, (V) (Főv. Lap. 115. sz.) — (Egyetértés, 115 sz.) — (— *ő.*) (Bud. Hirl. 115. sz.)
84. *Müntz E.*, La renaissance en Italie. Ism. O. F. (Műv. Ipar. 227—230. l.)
85. (P.) Az őszi *műtárlat.* (Egy kis körültekintés.) (Főv. Lap. 272. 315. 321. 327. sz.)
86. *Nyári Sándor*, Befestett szobrok tárlata Berlinben. (Műv. Ipar. 103—109. l.)
87. *Pasteiner Gyula*, A nemzeti elem a régi hazai művészetben. (Műv. Ipar. 317—324. l.)
88. *Pasteiner Jul.*, Die Madonna Báthory im National-Museum. (Ung. Revue, 173—177. l.) — Az Arch. Értesítőből fordítva, a rajzzal együtt.
89. *Piloty Károly.* (Ország-Világ. 34. sz.)
90. *Prém József*, Magyar műtermek. (M. Salon. V. k. 58—64. l.)
91. *Pulszky Kár.*, Iparművészet és stíl. (Műv. Ipar. 193—199. l.)
92. *Szana Tamás*, Magyar művészek. 1—5 füz. Ism. (Pesti Napló. 207. sz.) — Sz. M. (Művészi Ipar. 303—305. l.)
93. *Szana Tamás*, A műcsarnok jubiláris kiállítása. (Nemzet 320. 325. 331. sz.)
94. *P. Szathmáry Károly*, Volt-e s lehet-e magyar styl ? (Nemzet. 72. sz.)
95. *Szendrei János*, Dürer Albert származása és művészete. 2 ábrával. (Rég. és embertani társ. évkönyve. 179—189. l.) Különnyomatban is megjelent. — Ism. Szana T. (Nemzet. 166. sz.) — Henszlmann I. (Művészi Ipar. 394—396. l.) — Ellenzék 156. sz.
96. *Szendrei János*, A képzőművészeti társulat jubileuma. (Pesti Napló. 310. sz.)
97. *Szendrei János*, A műcsarnokból. (Őszi kiállítás.) (Pesti Napló. 272. 312. sz.)
98. *Tschudi A.-Pulszky K.*, Die Landes-Gemälde-Gallerie in Budapest. Ism. P. Gy. (Műv. Ipar. 346—348. l.)
99. *Vachon M.*, Rapports . . . sur les Musées et les Écoles d'art industriel . . . en Allemagne, Antriche Hongrie, etc. Ism. Radisics J. (Műv. Ipar. 116—118. l.)
100. *Vacquerie Auguste*, A művészet. Aphorismák. (M. Salon. IV. 354. l.)
101. *Vágó Pál* és szent képe. Irta Gallovich J. (Szépirodalmi kert. 44. sz. és Pesti Napló. 269. r. sz.)

102. *Vastagh György.* Irta Szana Tamás. (Magyar Salon. V. köt. 50—57 l.)
103. *Vereschagin Vazul,* A művészet haladásáról. (M. Salon. IV. 521—531. l.)
104. Verescsagin fölolvasása. (Főv. Lapok. 26. sz.)
105. *Verescsagin,* irta Both Menyhért. (Pesti Hirlap. 24. sz.) — U. a. Verescsagin Krisztus-képei. (u. o. 27. sz.) — U. a. Verescsagin a műcsarnokban. (u. o. 30. sz.)
106. *Verescsagin.* Irta Fényes Soma (Koszorú. 11. sz.) — Keszler J. (Nemzet. 31. sz.) — Dr. Szendrei J. (P. Napló. 30. sz.) — Wohl Steph. (Egyetértés. 24. sz.)
107. *Verescsagin. (E.)* (Budapesti Hirlap. 24. sz.) — (Egyetértés. 17. és 30. sz.) — (S. J.) (Főv. Lapok. 25. sz.) — Szana T. (M. Salon. IV. (514—519. l.) — (Borsodmegyei Lapok. 18. 19. sz.)
108. Die vervielfältigende Kunst der Gegenwart. Ism. B. G. (Műv. Ipar. 121. l.)
109. *Weixelgärtner Ede* (festő). (Wurzbach. 54. köt. 210. l.)

3. Zene.

110. *Ábrányi Emil,* A säckingeni trombitás. Szövegismertetés. (Egyetértés. 307. sz.)
111. *Id. Ábrányi Kornél,* Általános zenetörténet. Budapest, «Harmonia», 1886.
112. *Id. Ábrányi Korn.,* Szerb zenelap Magyarországon. (Zenelap. 10. sz.)
113. Id. *Ábrányi K.,* A zenészeti ipar történelmi s fejlődési áttekintése. (u. o. 14. 15. sz.)
114. *Id. Ábrányi K.,* Egy elfeledt magyar zeneköltő (Mosonyi Mihály.) (u. o. 15. sz.)
115. *Id. Ábrányi Kornél,* A Zene. (Visszapillantás a lefolyt évre.) (M. Salon. IV. 546—548. l.)
116. *Id. Ábrányi Kornél,* A zenéről. (M. Salon. V. 655—657 l.)
117. *Ámoll,* Az egyház zenéje. (Eger. 21. 22. sz.)
118. *Angster József,* Az orgona története, lényege és szerkezete. Pécs. 1886. Ism. (Zenelap. 23. sz.)
119. *Antolik Károly,* Operánk jelene és jövője. (Pesti Hirlap. 180. sz.)
120. *Bánfi Sándor,* Zene-elmélet és az összhangzattan elemei. (Ism. Zenelap. 2. sz.)
121. *Bartalus Istv.,* Magyar zeneköltők kiállítási albuma. Elismerőleg ism. Zenelap 3. sz. A munka 24 magyar születésű zeneirónak különféle irályú s formáju művét tartalmazza.
122. *Bertha Sándor.* A zenei magyar iskola. (Zenelap. 25. sz.)
123. *Bertha Sándor,* A hang és az ének. (Faure könyve.) (Budapesti Hirlap. 306. sz.)
124. *Bognár Vilma,* irta Gyarmathy Zsigáné. (Athenæum naptára. 41—43. l.)
125. *Bunge Rudolf,* A säckingeni trombitás. Dalmű 3 felv. előjátékkal. Scheffel költői elbeszélése nyomán. Ford. Ábrányi Emil. Zenéjét irta Nessler Viktor. Lipcse, é. n. (1886.) (8-r. 84 l.) 25 kr.
126. *Erkel Ferenczről,* Ábrányi Emil. (Zenelap. 1. sz.)

127. *Erkel Ferencz.* Irta Id. Ábrányi Kornél. (Magyar Salon. V. 16—21. l.)
128. *(y.) Erkel* «Bánk bán»-járól. (Főv. Lap. 103. sz.)
129. *Gassi Ferencz* (Athenæum napt. 55—57. l.)
130. *Gluck Kristóf.* (Zenelap. 13. sz.)
131. *Goldmark V.*, Merlin. Opera. — (H.) (Bpesti Hirlap. 320. sz.) — Kapossi Béla. (Főv. Lap. 325. sz.)
132. *Gounodról.* Egy emlék a Figaro után. (Budap. Hirl. 1. sz.)
133. *Hagbarth és Signe*, Opera 3 felv. Szövegét irta Stern A., ford. Váradi A., zenéjét szerzette Mihalovich Ödön. (Első előadás jan. 17.)
134. *(b.)* «Hagbarth és Signe» első előadása. Jan. 17. (Főv. Lapok 18. sz.) — Nemzet. 9. 19. sz. — Hagbarth és Signe 3-dik előadásához. (Egyetértés. 30. sz.)
135. «Hagbarth és Signe» zenéje. Vavrinecz Mór. (Főv. Lapok. 17. sz.)
135*a*. L. a 178. számot is.
136. *Händel* «Messiás»-a. (Főv. Lap. 301. sz.)
137. *A hang* és zene hatása a szervezetre. O. A. (Egyetértés. 55. sz.)
138. *Heller István.* (Zenelap. 6. sz.)
139. *Hódinka Ágoston*, A zene hatásairól. (Főv. Lap. 360. sz.)
140. *Hubay Jenő*, irta Szokolay Kornél. (Ország-Világ. 17. sz.)
141. *Huber Károly.* (Zenelap. 3. sz.)
142. *Jeszenszky Károly.* Cithara sanctorum. (Éneküqyi jegyzetek.) (Prot. egyh. és isk. lap. 49. sz.)
143. *Kálmán Farkas*, Egy «szó.» (Énektörténelmi excursio.) (Prot. egyh. és isk. lap. 13. sz.)
144. *Keglevich István gr.* az operaház válságáról. (Nemzet. 319. sz.)
145. *Kereszty István*, Saint-Saëns «Harmonie et mélodie» czimű könyvéről. (Zenelap. 9. sz.)
146. *Köhler Lajos.* (Zenelap. 11. sz.)
147. *Kőszeghy Géza*, Egy látogatás Haydnnál. (Szinészek lapja. 3. sz.) — Tartalma: Iffland találkozása Haydnnal 1808-ban.
148. *Liszt.* (V.) (Főv. Lap. 212. sz.) — (Budapesti Hirl. 213. sz.) — (Ország-Világ. 32. sz.) — (Pesti Napló. 213. 237. sz.) — (Egyetértés. 212. sz.) — (Zenelap. 23. sz.) — (Alföld. 175. sz.) — Borostyáni Nándortól. (Pesti Hirl. 212. sz.) — (Vasárn. Ujs. 32. sz.) — (M. L.) A mester. (Főv. Lap. 108. sz.) — Liszt életéből. (Rhapsodia.) *K.* (Főv. Lap. 213. sz.) — Franz Liszt. (Bella I. L.). Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt. 3846—7. sz.) — Liszt Ferencz. (Jellemrajz a Köln. Zeitg.-ból.) (Pesti Napló. 220. sz.)
149. *Liszt Ferencz*, Chopin művészszalonja. (Budap. Hirl. 213. sz.)
150. *Id. Ábrányi Kornél*, Liszt Ferencz. (Pesti Napló. 69. sz.) — U. a. Emlékezés Liszt Ferenczre. (Nemzet. 294. 295. sz. és Magy. Salon. IV. 561—569. l.)
151. *Beaufort*, Raphaël Ledos de — The Abbé Liszt: The story of his Life. London, 1886. (8-r. IX, 309 l.) 7 Mk.
152. *Hancke R.*, Abbé Franz Liszt und die Kirchenmusik. (Lehrerbildungsanstalt zu Bozen. Progr. 1886.)
153. *Harrach József*, Liszt emlékének. (Pesti Napló. 305. sz.)

154. *Huszár Imre*, Hogyan ismerkedtem meg Liszttel. (Bud. Hirl. 228. sz.)

155. *Br. Podmaniczky Frigyes*, Liszt Ferencz negyvenhat év előtt. Naplójegyzeteiből. (Nemzet. 173.)

156. *Pulszky Ferencz*, Liszt Ferencz szabadkőművessége. (Pesti Hirl. 348. sz.)

157. *Székely József*, Liszt Ferenczről. (Vasárn. Ujs. 32. sz.)

158. *Thewrewk Árpád*, Liszt sirja hol legyen? (Haza és Külföld. II. évf. 12. sz. és Nemzet. 230. sz.)

159. *Wohl Janka*, Liszt Ferenczről. (Wohl Janka visszaemlékezése. a Revue Internationale-ból.) (Pesti Napló. 293. sz.és Nemzet. 284.) — L. F.-ről. Visszaemlékezések. U. a. (M. Salon. VI. k. 255—267. l.)

160. *Gr. Zichy Géza*, Liszt magyar voltáról. (Főv. Lap. 240. sz.) Emlékezés Liszt Ferenczre. (M. Salon. V. 562—563. l.)

161. Liszt Ferencz gyermekéveiből. (Debreczeni Ellenőr. 150. sz.)

162. *Szana T.*, Apró vonások Liszt Fer. életéből. (Nemzet. 213. sz.)

163. Liszt és Munkácsy. (Apróságok Liszt és Munkácsy életéből.) (Ország Világ. 13. sz.)

164. Liszt Ferencz magyar szelleme. (M. Salon. V. 564—567. l.)

165. Liszt Ferencz Weimarban. (Pesti Napló. 232. sz.)

166. Liszt zenéje. *(K.)* (Főv. Lap. 214. sz.)

167. Séták egy könyvben. Liszt Ferencz legjobb barátnőjéről. (Koszorú. 11. sz.) — d'Agoult grófnőről. (Daniel Kern, Mes souvenirs.) — Liszt házassága. (Budap. Hirl. 214. sz.) — Liszt szerelmi története. (Liszt és d'Agoult grófné.) (Debrecz. Ellenőr. 151. sz.)

168. Liszt Ferencz életéből. (I. Liszt Magyarhonban. II. Liszt és Wagner Richárd.) (Pesti Hirl. 215. sz.)

169. Mozart életéből. (Pesti Napló. 331. sz.)

170. *Nikolics Sándor, dr.* Operánkról. (Budapesti Hirl. 188. sz.)

171. *Ódry Lehel.* (Athenæum napt. 53—55. l.)

172. Operaházi ügyek, x-y. (I. Terhes szerződések. Nemzeti opera. II. Az operaház jövő évi kilátásai.) (Egyetértés. 327. sz.)

173. *Popper Dávid.* (A kir. zeneakadémia gordonka-tanára.) Szokolay Kornél. (Ország Világ. 42. sz.)

174. *Sárosi Ferencz*, Az Abencerage. Ism. (G.) (Főv. Lap. 361. sz.)

175. *Schütz Miksa*, A magyar dalmű. (1884—1886.) (Erkel Ferencz István Királya. — Mihalovich Ödön Hagbarth és Signe-je.) (Budapesti Szemle. 48. köt. 303—313. l.)

176. *Spohr* hegedűművész ifjú korából. (Zenelap. 31. sz.)

177. *Sztojanovits Jenő*, Zene. (A közönség és a kamara-zeneestélyek. A Heckmann- és a Krancsevics-társulat.) (Egyetértés. 92. sz.)

178. *Sztojanovits Jenő*, Hagbarth és Signe. (Egyetértés. 18. sz.) — *U. a.* Hagbarth és Signe zenéje. (u. o. 19. sz.)

179. *Sztojanovits Jenő*, A säckingeni trombitás. (Egyetértés. 308. sz.)

180. *Trausch C. J.*, Kronstädter evangelisches Choralbuch. (Hermannstädter Zeitung. 235. 236. sz.)

181. *Vajda Viktor*, A jelenlegi olasz zenéről. (Zenelap. 5. sz,)

182. *Vajda Viktor*, A magyar dalárdák története. (Zenelap. 23. 24. sz.)

183. Az «Aida» zeneköltőjéről. (T.) (Főv. Lap. 249. sz.)

184. *Volkmann Róbert. (E.)* (Budapesti Hirlap. 97. sz.)
185. *Weber K. M.* Kereszty István, A «bűvös vadász» szerzőjéről. (Pesti Napló. 349. sz.)
186. *Bella J. L.*, Weber K. M. Freih. v. (Das 100. Geburtsfest des Tondichters —) (Siebenbürg.-Deutsches Tageblatt. 3959. sz.)
187. A zene Olaszországban. (Zenelap. 15. 17. 18. sz.)
188. *Zeneirodalom*, A magyar —. (Zenelap. 25. sz.)
189. *K.* Zenészek és zeneírók. (Vasárn. Ujs. 21. sz.)
190. Nevezetes *zeneszerzők* munkaközben. (Vasárn. Ujs. 37. sz.)

4. *Szinészet.*

191. *Albert Gyula*, Az uj szinház. (Szegedi Hiradó. 223. sz.)
192. *Balogh Gyula*, Szinpad és czenzura 1860-ban. (Pesti Napló. 218. sz.)
193. *Bárkány Mária. (N. S.)* (Egyetértés. 12. sz.)
194. *Bártfay Antal*, Reformjavaslat a magyar vidéki szinészet rendezéséhez. (Színészek Lapja. 27. 28. 30. 31. 32—38. sz.)
195. Bécsi szinházak és szinműírók.(Ellenzék. 176. sz.)
196. A székely *Betlehemesek*. (Karácsonyi népszokás.) (H. L.) (Főv. Lap. 355. sz.)
197. *Blaháné* a népszinműben. (Képekkel.) Lidércz-naptár. — (Ellenzék. 139. sz.) — Gerő Kár. (Ország-Világ. 7. sz.)
198. *Egervári P. Ödön*, A magyar szinészet 1848/49-ben. (Világ-Krónika. 187. 199. 214. l.)
199. *Endrődi Sándor*, A szinpad. (1790—1794.) (Nemzet. 163. sz.)
200. *Feleky Miklós*, Thalia (Emléklap a Szigligeti ünnepély alkalmából.) (Aradi Közlöny 1886. 232. sz.)
201. *Gopcsa László.* A kolozsvári nemzeti szinház vagyonmérlege 1823-ban. (Magy. Polgár. 185. sz.)
202. G—s. Visszapillantás a lefolyt szini évadra. (Aradi Közlöny 1886. 128. és 130-ik sz.)
203. *Grünfeld Armin.* Népszinműirodalom. (Aradi Közl. 87. 113. sz.)
204. *Jászay Mari.* (Athenæum napt. 43—46. l.)
205. *Jókainé Laborfalvi Róza.* (Magyar hölgyek életrajzai. 8. füz.) — (Világkrónika. 380. l.) — Törs Kálmán. (Egyetértés 322. sz.) — (Szinészek Lapja. 48. sz.) — (V.) (Főv. Lap. 322. sz.) — (Nemzet. 321. sz.) Keszler J. (u. o. 322. sz.) — (Alföld. 268. sz.) — (Délmagyarorsz. Lap. 268. sz.) — Fekete Adolf. (Zombor és vidéke. 105. sz.) — (M. Salon. VI. k. 237—238. l.) — (Pesti Napló. 321. és 322. r. sz.) — (Budap. Hirl. 323. sz.) — (Szegedi Hiradó. 269. sz.) — (Debreczeni Ellenőr 230. sz.)
206. Jókainé szülőháza. (Borsodmegyei Lapok. 96. 98. sz.)
207. *Ulbach* Jókainéról. A Revue politique et littéraire után. (Nemzet 342. sz. és Debreczeni Ellenőr. 245. sz.)
208. *(K.)* Az utolsó. (Lendvainé). (Főv. Lap. 323. sz.)
209. *Dr. K. J.*, Krecsányi és a «Nagyvárad». (Szabadság. 143. sz.)
210. *Karczag Vilmos*, Szákffy József. (A legrégibb magyar szinész.) (Ország-Világ. 25. sz.) — (Debreczeni Ellenőr. 102. 109—113. sz.)
211. *Kerékgyártó Elek*, Szinművészet és megyénk. (Borsod. 50. 51. sz.)

212. *Keszler Jósz.*, A pozsonyi szinház ügye. (Nemzet. 229. sz.)
213. *Kissné Hegyesi Mari.* B—y. (Ország-Világ. 13. sz.)
214. *E. Kovács Gyula.* (Athenæum. napt. 50—53. l.) — E. Kovács Gy. mint III. Richard. (Ellenzék. 2. sz.)
215. P. Márkus Emilia művészi egyénisége. (Borsodmegyei Lapok. 22. sz.)
216. *Miskolczi Henrik*, Az amerikai szinházakról. (Szinészek Lapja. 45. sz.)
217. *Molnár György.* Szinügyünk és «nyelvében él a nemzet». (Szabadság 63—69. sz.)
218. —i—n, A nemzeti szinház elmult évadjáról. (Budapesti Hirl. 170. sz.)
219. *Ötvös Adolf.* A legnagyobb német szinész. (Sonnenthal Adolf.) (Ország-Világ. 1. sz.)
220. *Porzsolt Kálmán.* A budai szinházak. (Nemzet. 204. sz.)
221. A pozsonyi szinház megnyitása. Szept. 22-én. — Pozsony és szinháza. (Nemzet. 253. sz.)
222. L. a. 228. sz. is.
223. *Rakodczay Pál*, Kántorné. 1798—1853. (Koszorú. 8. sz. Pesti Hirlap. 46. sz.)
224. *Rakodczay Pál*, Sz. Prielle Cornelia. (Szinpadi tanulmány). (Magy. Salon. V. 473—479. l. és Magy. Polgár. 175. 176. sz.)
225. *Reich Irma.* (Athenæum napt. 46—48. l.)
226. *Réthi Dezső*, Szeged és uj szinháza. (Alföld. 227. sz.)
227. *Révai Lajos*, A magyar szinházi jog mai érvényében. (Szinházi Lap. 31. 32—35. 38—40. 42—46. 49. 52. sz.)
228. *Samarjay Károly*, A pozsonyi régi és új színház. Töredékek Pozsony multja és jelenéből. 2 képpel. — Das alte und neue Theater in Pressburg. Fragmente aus der Vergangenheit und Gegenwart Pressburg's. Mit 2 Ansichten. Pozsony, 1886, Stampfel. (8-r. 54 l.) 40 kr. — A pozsonyi szinház történetének sovány vázlata, melynek csak alkalomszerű becse van. Tudományos szempontból értéktelen.
229. Spectator, Uj irány a népszinházban. (Koszorú. 6. sz.)
230. *M.*, Szinház. (Irodalom. Mutatv. sz.)
231. Szinházi levelek. Rodrigo. II. IV. V. VI. (Szabadság. 147. 164. 166. 178. sz.)
232. Szinházi levelek. (Nemzet. 76. sz.).
233. *Szinlap*, Debreczen, 1826. aug. 19-ről. (Egyetértés. 244. sz.)
234. 53 éves magyar színlap (Miskolczi —) (Borsodmegyei Lapok. és Nemzet 205. esti kiad.)
235. *(K.)* A magyar színmű első gyökérszálai. (Sziládi Áron tanulmánya után). (Főv. Lap. 171. sz.) — Kivonat a M. Költők Tára V. kötetének azon részéből, mely Sztárai Mihályról szól. Sokkal önállóbb és tanulságosabb e kötet ismertetése Heinrich Gusztávtól. L. az 515. számot.
236. *Szokolay Kornél*, Szentgyörgyi István. (1861—1886.) (Főv. Lap. 66. sz.) (Ország Világ. 12. sz.) (Ellenzék 49—51. sz.)
237. *Szűcs Sámuel*, Miskolczi színlapok a régibb időkből. (Borsodm. Lapok. 59. 60. sz.)
238. Színművészetünk és a katonazenekarok. (Szinészek Lapja. 38. sz.)

239. *Tábori Róbert*, A mai német szinpad. (Szinészek Lapja. 3. sz.)

240. *Takács Ádám*, A magyar szinészet aranykorának művészeiről. (Szinészek Lapja. 1. 4. 5. 7. 8. 9. sz.)

241. *Takács Ádám*, A szinpadi rendezésről vidéken. (Szinészek lapja, 22. sz.)

242. *Takács Ádám*. A szinésztársulatok szervezéséről. (Szinészek lapja. 23. sz.)

243. *Váli Béla*, A magyar szinészet története. Ism. Pesti Hirlap. (355. sz.) — (Borsodmegyei Lap. 102. 104. sz.) — Délmagyarorsz. Lapok. 290. sz.) — (Torontál. 52. sz.) — Sok tekintetben új és értékes, de nagyjában földolgozatlan anyag, nem egy furcsa felfogással és itélettel.

244. *Váli Béla*, Kapunyitáskor. (Nemzeti szinházról.) (Remény 2. sz.)

245. *Váli Béla*, Az olasz szinházakról. (Nemzet. 176. sz. és Szinészek Lapja. 27. sz.)

246. *Váli Béla*, Magyar szinészeti muzeum. (Magyar Salon. V. 33—38. l.)

247. *Vidor Pál*. (Athenæum napt. 58—60. l.)

248. *Vizváry Gyula*, Mikor drámai szinész voltam. Töredék egy komikus életéből. (Debreczeni Ellenőr. 38. sz.)

249. Vizvári Gyuláról, ifj. Ábrányi Kornél. (Debrecz. Ellenőr. 39. sz.)

250. *Weiss Ignácz*. (Komikus és népénekes.) (Wurzbach. 54. köt. 107 l.)

III. Philologiai pædagogia.

1. *Általános irányú czikkek.*

251. *B. J.*, Az anyanyelv tanításáról. («Educational Times» után.) (Tanáregyl. Közl. XIX. 187—188. l.)

252. *Bartók István*, Az olvasás módszeres kezeléséről az ipariskolában. (Jászberényi iparisk. ért.)

253. *Bartos Fülöp*, Hogyan kell idegen nyelveket tanítani. (Megjegyzések Bréal felolvasására.) (M. Tanügy. 304—311. l.)

254. *Beczner Frigyes*, A magyar nyelv tanításának czélja és fontossága. (Tiszántúli ref. középisk. tanáregyl. évk. VIII. köt. 149—203. l.)

255. *Bréal M.*, Hogyan kell idegen nyelveket tanulni. — A Sorbonneban tartott felolvasása. Ford. dr. Balassa József. (M. Tanügy. 85—104. l.)

256. *Felméri Lajos*, Az élőnyelvek tanítása. (A tiszántuli ref. középisk. tanáregyl. évkönyve. VIII. évf. 74—90. l.) és (Az erdélyi muz.-egyl. kiad. III. köt. 248—264. l.)

257. *Grézló Jenő*. Az olvasókönyvek használásának módja. (Zalai Tanügy. 33. 34. sz.)

258. *Horvát Rezső*, Az idegen nyelvek tanításának hatásáról az anyanyelvre. (Sümeghi reálisk. ért. 1885/6 10. l.)

259. *Kondor József*, A modern nyelvek a gymnasiumban. (Iskolai Szemle 12. 13. sz.)

260. *Könnye József*, Az olvasókönyvek használásának módja. (Zalai Tanügy 24. sz.)

261. *Lakatos Sámuel*, A nyelvtanítás és nyelvtanulás a gymnasiumban. (Marosvásárhelyi ref. coll. ért.) 40 l.

262. *Legouvé Ernő*, Az olvasás művészete. Szerző engedélyével ford. Feleki Józs. Budapest, 1886, Franklin t. (8-r. 180 l.) 1 frt. — Ism. (Nemz. Nőnevelés. 328—331. l.) Szana Tamás. (Nemzet. 246. sz.).

263. *Nikolics Ignácz*, A terminologia kérdéséhez. (Közoktatás. 14. 15. sz.)

264. *Nitschinger Pál*, Tan- vagy olvasókönyvet használjunk-e a reális tárgyak oktatásánál a népiskolában? (Ev. egyház és iskola. 28. sz.)

265. *Obermayer György*, Néhány szó az olvasmányok kezeléséről. (Esztergomi reáltan. ért. 1885/6.) 14. l.

266. Olvasás és olvasmány. *K. B. J.*, (Nők naptára.)

267. *Schiffer József*, Nyelvek tanulásáról. (Győri Közl. 79. 80. sz.)

268. *Ujfalussy Sándor*, Mit és hogyan olvassunk? (Pædag. Szemle. 37—39. l.)

269. *Vécsei Benedek*, Mit kell a tanuló ifjunak magánóráiban olvasnia és hogyan? (Kis-szebeni gymnn. ért. 188⁵/₆.) 10 l.

270. *Volf György*, A középiskolai műszótárról. (Tanáregyl. Közl. XIX. évf. 124—129. l.)

2. Magyar nyelv.

271. *Beczner Frigyes*, A magyar nyelv tanításának története. (Vázlat.) (Debreczeni főreálisk. ért. 1886. 21 l.)

272. *Dávid István*, Iskolai könyveink birálatáról. (Közoktatás. 23. sz.)

273. *Dengi János*, Érettségi dolgozat a magyar nyelvből. (Tanáregyl. Közl. XIX. évf. 82—93. l.)

274. *Dezső Lajos*, A népiskolai olvasókönyvek kérdése. (Nemz. Nőnevelés. 257—268; 314—319. l.)

275. *Dortsák Gyula*, Bevezetés Arany »Toldi«-jához. Magyar nyelvi első óra a IV. osztályban. (Közoktatás. 41. sz.)

276. *Ember János*, A felnőttek oktatása magyar beszédre. (Magy. Pædag. Szemle. 142—145. l.)

277. *Eötvös K. Lajos*, Olvasókönyveinkről. (Magy. Pædag. Szemle. 41—44. l.)

278. *Erdődi János*, A népiskolai nyelvtanítás módjának vázlata. Budapest, 1886, Lauffer. (3-r. 80 l.) 50 kr.

279. *Kavulyák György*, A nem-magyar ajkú felnőttek oktatása a magyar beszéd elsajátítása érdekében. (Iskolai Szemle. Csurgó. 5. 6. sz.)

280. *Mikus János*, A magyar nyelv tanításáról nemmagyar-tannyelvű iskolákban. (Magy. Pæd. Szemle. 242—244. l.)

281. *Pintér Kálmán*, A magyar irodalomtörténet tanítása a gymnasiumban. (Tanáregyl. Közl. XIX. 542—546. l.) Helyesen kimutatja, hogy a tantervben és utasításokban előirt anyag a VIII. osztályban el nem végezhető, s indítványozza, hasson a tanáregylet oda, hogy a magy. irodalomtörténet rendszeres tárgyalása a gymnasiumban és (most a reáliskolában) a 7. és 8. osztályra terjesztessék ki.

282. *Riedl Frigyes*, A magyar irodalomtörténet tanításának anyaga a VII. és VIII. osztályban. (Phil. Közl. 828—835. l.) — A feldolgozandó anyagnak áttekintő csoportosítása, melyhez azonban a középiskolában rendelkezésre álló csekély idő szempontjából szó fér.

283. *Szana T.*, A nép olvasmánya. (Nemzet. 270. sz.)

284. Gymnasiumi *tankönyveink* a magyar nyelv és irodalom köréből. (Iskolai Szemle. Csurgó. 4. sz.)

3. *A classikus nyelvek.*

285. *Bigot Charles*, A latin nyelv kérdése. (Felelet Raoul Fraryak.) Ford. Dr. Gyomlay Gyula. (M. Tanügy. 18—45. l.)

286. *Bodnár Zsigmond*, A latin és görög nyelv középiskoláinkban. (Nemzet. 117. 118. sz.) — L. a 300. sz.

287. *Bokor József*, A klasszikusok kérdése. (Egyetértés. 176. sz.) (M. Tanügy. 224—234. l.)

288. *Brassai Sámuel*, Mégis a latin kérdés. (Nemzet. 140. 145. 147. 175. sz.)

289. *Danielovics Kálmán*, Hogyan tanítom én a latin nyelvtant az első és második osztályban? (Tanáregyl. Közl. XIX. 289—299. l.)

290. *Frary Rezső*, A latin nyelv kérdése. Francziából. Budapest, Franklin t. 1886. (8-r. VI, 220. l. 1 frt 50 kr.) — Ism. Dr. Csengeri J. (Nemzet. 98. sz.) — (V.) (Főv. Lap. 103. sz.) — Veress Ign. (Tanáregyl. Közl. XIX. 546—555. l.) — M. P. (M. Tanügy. 165—173. l.); A fordítók válasza. (U. o. 250—251. l.) M. P. «válasz»-a (U. o. 251—253. l.) — (Pesti Hirlap 119. sz.); Egyetértés 101. sz. — [Magyar Tanügy. 56—60. l.) — Bodnár Zs. (Magy. Salon. V. 220—221. l.) — Várady Károly (Szegedi Hiradó 96—101. sz.) — L. a 307. sz. is.

291. *Füredi János*, Tanítsuk-e gymnasiumainkban a klasszikai nyelveket? (S.-A.-Ujhelyi kath. gymn. ért. 1885/6.) 16 l.

292. *Geréb József*, A classicusok és a modern társadalom. (Válasz Beksics G. nak. (Nemzet, 113. sz.)

293. *Gergye Lénárt*, A klasszikusok kérdése a gymnasiumi nevelés-oktatásban. (Magyar Állam. 120—124. sz.)

294. A görög és latin nyelv kérdése. (A pædog. társ. üléséről jelentés). Nemzet. 108.

295. A görög és latin nyelv tanításáról a gimnáziumban. Ἑρμῆς, (Közoktatás 16—18. sz.); H—i. (Sárospataki Lapok. 41. 42. sz.)

296. A görög s a latin. (Budapesti Hirlap. 81. sz.)

297. *Gretsch József*, Mondattani alapon tanítsuk-e a német nyelvet? (Tanáregyl. Közl. XIX. 343—355. l.) — Igennel felel a fölvetett kérdésre és példákkal mutatja milyennek gondolja a helyes eljárást.

298. *Gyomlay Gyula*, A görög-latin tanításról a gymnasiumban. (Nemzet. 78. 79. sz.)

299. *Gyomlay Gyula*, «Grammatici certant». (Egyetértés. 94. sz.) Hofer Károly felelete. (U. o.)

300. *Gyomlay Gyula*, A latin és görög tanítás középiskoláinkban. (Válaszul Bodnár Zsigmond úr czikkére.) (M. Tanügy. 141—151. l.) — L. a. 286. sz.

301. *Hegedüs István*, Még egyszer a latin nyelv kérdéséhez. (Tanáregyl. Közl. XIX. 591—600. l.)

302. *Kessler, Carl*, Zum Unterrichte in der griechischen Sprache nach dem neuen Lehrplan. (Segesvári ev. gym. ért.) 23. l.

303. *A klassikai* nyelvek tanításáról hazánkban. (Magyar Katholikus. 28. sz.)

304. *Köpesdi Sándor*, Magunkról magunknak. (A latin és görög classicusok német kiadásainak használatáról.) (Tanáregyl. Közl. XIX. 499—502. l.) — Kimutatja, hogy a legtöbb gymnasiumban külföldi kiadásokat használnak, mit méltán erélyesen helytelenít.

305. *Krausz Jakab*, A latin nyelv hódításai Magyarországban. (Haza és Külföld II. évf. 10. sz.)

306. *A latin nyelv.* Jelentések a pæd. társ. üléseiről. (Pesti Napló. 108. sz.; Nemzet. 108. sz.)

307. *V.*, A latin nyelv kérdése. (Budapesti Szemle. 46. köt. 427—439. l.) — Frary könyvéről a franczia birálatoknak (főleg a Revue des deux mondes-ének) ismertetése.

308. A latin nyelv a reáliskolában. (Egyetértés. 350. sz.)

309. *Lavisse Ernest*, A latin és görög nyelv kérdése. (Raoul Frary szerint és Charles Bigot után.) — után francziából: Dr. Geréb József. (M. Tanügy. 189—209. l.)

310. *Lévay Imre.*, Van-e szükség a latin és görög nyelvre a gymnasiumban? (Veszprémi kath. főgym. ért. 1885/86.) 15 l.

311. *Lutter Nándor*, A latin nyelv tanításához. (Közoktatás 23. sz.)

312. *Lutter Nándor*, A latin nyelv kérdése gimnáziumainkban. (Közoktatás. 32—35. sz.)

313. *M. Ernő*, Egy pár őszinte kérdés a középiskolai latin nyelvtanítás érdekében. (Sárosp. Lapok. 17. sz.)

314. *Meczner Béla*, Szükséges-e iskoláinkban továbbra is a görög nyelv tanítása? (Sárospataki Lapok. 24. sz.)

315. *Molnár Viktor*, A classicus nyelvek tanítása a középiskolában. (Nemzet. 113. sz.)

316. *Schambach Gyula*, A latin nyelvi kezdő tanítás praxisából. — Mutatvány és észrevételek. — (Kaposvári főgym. ért. 1885/86.) 20 l. — Ismerteti Nikolics Ign. (Közoktatás. 40. sz.)

317. *Szerelemhegyi Tivadar*, A latin nyelv kérdése. (Közoktatás. 30—31. sz.)

318. *Télfy Iván.* A görög nevek írása. (Egyetértés. 108. sz.)

319. *Thewrewk Árpád*, A latin és görög nyelv. (Haza és Külföld. II. évfolyam. 8. sz.)

320. *Tomor Ferencz.* Visszapillantás a tanáregyesület f. é. közgyülésére. II. (Közoktatás. 30. sz.) — Megjegyzéseket tesz Várkonyi Endrének «Miért nem tudunk kellő sikert felmutatni az ó klasszikus irodalom tanításából» czímű előadására.

321. *Trefort* miniszter a klasszikus nyelvek tanításáról. (Prot. egyh. és isk. lap. 30. sz.)

322. *Vessiot*, Frary «Question du latin»-jéhez. (— felelete.) Fordította Dr. Gyomlay Gyula. (M. Tanügy. 111—122. l.)

323. *Zindl Béla*, Az ó-classicus tanulmányok értékesítése a gymnasiumban. (Selmeczbányai kath. gymn. ért. 1885/86.) 48. l.

324. *Zólyomi Simon*, Római classicusok a gymnasiumban, tekintettel a latin nyelv gyakorlati elsajátítására. Tibullus egyik elegiája. (Kis-kun-félegyházai kath. algymn.) 22 l.

4. Franczia nyelv.

325. *Haraszti Gyula*, A franczia classicusok tanításáról. (Nagyváradi reálisk. ért. 1884/85.) — Ism. Riedl Fr. (Phil Közl. 475. l.), ki

élénken s nagy szakismerettel írottnak mondja az értekezést, de nem osztozik H. azon főgondolatában, hogy Racine, Corneille s Molière helyett újabb írókat kellene a reáliskolában olvastatni.

326. *Haraszti Gyula*, A franczia nyelv tanítása reáliskoláinkban az 1884/85-iki tanévben. (Tanáregyl. Közl. XIX. évf. 228—236. l.) Helyreigazítás (u. o. 299. l.) — A franczia nyelvtanítás nem történik híven a tantervhez, miért is a legtöbb esetben nem léphet úgy át a tanuló az egyik intézetből a másikba, hogy új tanuló társaival egyforma képzettséggel bírjon.

327. *Szombathy Ignácz*, A franczia nyelvi olvasmányok kezeléséről. (Kecskeméti főreáltan. 1885/86. ért.) 11 l.

IV. Ugor nyelvek.

328. *Budenz József*, Egy kis viszhang Vámbéry Ármin úr válaszára, vagyis «A magyarok eredete és a finn-ugor nyelvészet» cz. II. értekezésére. Budapest, 1886, Akadémia. (8-r. 35 l.) 20 kr.

329. *Budenz József*, Az ugor nyelvek összehasonlító alaktana. I. rész. Az ugor nyelvek szóképzése. II. Névszóképzés: *A)* Igétől névszótő (nomen verbale). (Nyelvtud. Közl. XX. köt. 251—306. l.)

330. **Csuvas.** *Munkácsi Bernát*, A föld-kisasszony násza. (Nemzet. 77—78.) — Csuvas és mordvin hagyományok.

331. **Észt.** *Jannsen Lidia*, Észt műdalok. Ford. Gyöngyösi János. (Főv. Lap. 348. sz.)

332. **Finn.** *Gyöngyösi István*, Dvina partján. (Finn népdal.) (Föv. Lap. 97. sz.)

333. *Gyöngyösi János*, A finn «Kanteletár»-ból. (Bánat s enyhülés. A kedves útja.) (Főv. Lap. 48. sz.)

334. Kanteletar, die Volkslyrik der Finnen. Übertragen v. Hermann Paul. Helsingfors. — Ism. Erdélyi Károly (Phil. Közl. 229. l.)

335. **Lapp.** *Dr. Halász Ignácz*, Svéd-lapp szövegek. II. Jemtlandi lapp nyelv. — Fordítással. (Főlinge-, Undersaker- és Herjedal-lappmarki nyelvjárással.) (Nyelvtud. Közlem. XX. kötet, 73—146, 189—250. l.)

336. *Halász Ignácz*, A svédországi lappok közt. (Székesfehérvári főreálisk. ért. 1884/85.) — Szerzőnek a Budapesti Szemlében megjelent czikke van kivonatosan közölve, mit a Philolog. Közl. 475. l. helytelenít.

337. **Mandsu.** *Budenz József*, A mandsu nyelv alaktana rövid vázlatban. (I.) (Nyelvtud. Közl. XX. köt. 307—319. l.)

338. **Mordvin.** *Steuer János*, Mord. *meznek*. (Nyelvtud. Közlem. XX. köt. 155—160. l.)

339. **Vogul.** *Vasverő R.*. Vog K. *-nä* rag, essivus értékkel. (Nyelvt. Közl. XX. köt. 320. l.)

V. Árja nyelvek (s czigány nyelv.)

340. *Amaru*, Leánydalok. Méry Károly. (Főv. Lap. 111. sz.) — Amaru Krisztus korabeli hindu költő.

341. *Fiók Károly*, Részlet a Sakuntalából. Kálidásza után, szánszkritból. (Budapesti Szemle. 47. köt. 283—308. l.)

342. *Herrmann Antal*, Erdélyi czigány népmesék. A dr. Wlislocki Henrik gyűjtötte kiadatlan eredetiből ford. —. (M. Salon. V. 370—375. l.)

343. *Meltzl H.*, Czigány nép-ballada. («Barna Bokics».) (Főv. Lap. 118. sz.)

344. *Nala és Damajanti.* Ford. Fiók Károly. Ism. Dr. Brassai Sámueltől. (Az erdélyi muz.-egyl. kiadv. III. k. 314—347. l.) — Ism. Némethy Géza. (Phil. Közl. 331—338. l.)

345. *Nala* 26. éneke. Ford. Michalek Manó. (Eger. 45. sz.)

346. *Nala*, a Mahá-Bhárata czímű szanszkrit költemény epizódja, Az eredeti után átdolgozta Michalek Manó. Eger, Szolcsányi, 1886. (8-r. XV. 232. l.) 1 frt 60 kr. — Ism. —*ő*. «Bis in idem.» (Budap. Hirl. 329. sz.)

347. *Nasszer Eddin* dalaiból. — Fordította Kallisztosz. (Vasárn. Ujs. 15. sz.)

348. *Simay János*, Az örmény irodalom úttörői. (Polit. Szemle. 13. sz.)

349. *(S. J.)* Örmény kultura. (Főv. Lap. 269. sz.)

350. *S. J.* Az örményekről. (Egyveleg.) (Főv. Lap. 293. sz.)

351. Egy czigány poéta. (Sztojka Ferencz.) (Vasárn. Ujs. 6. sz.)

352. *Sztojka Ferencz*, Ő császári és magyar királyi Fensége József főherczeg magyar és czigány nyelv gyök-szótára. Románé álává. Kalocsa, 1886. (4-r. X, 205 l.) 2 frt.

353. *Wlislocki Heinr.*, Vier Zigeuner-Märchen der transsilvanischen Zigeuner. (Ung. Revue, 219—236. l.) — Szöveg, fordítás, szótár.

354. *Wlislocki, Heinr.*, Märchen und Sagen der transsilvanischen Zigeuner. Gesammelt und aus unedirten Originaltexten übersetzt. Berl. 1886. Nicolai. (XVIII. 139 l.) 2 M. 40 Pf.

VI. Keleti nyelvek s irodalmak.

355. **Arab.** *Nagy László*, Ben-A-Hiba látománya. Arab rege. (Budapesti Szemle. 47. köt. 309—313. l.)

356. *Dicsőfi József*, Sulammith. Debreczen, 1886. (8-r. 36 l.) 25 krajczár.

357. *Ezeregy éjszaka*, Arab regék, Galland, Habicht, Vörösmarty és többek kiadásai után rendezte Nádor Gyula, Budapest. — Ism. Solymossy Sándor. (Főv. Lap. 15. sz.) — Nádor Gyula «Válasza». (u. o. 22. sz.)

358. *Goldziher I.*, Ueber Geberden- und Zeichensprache bei den Arabern. (Zeitschr. für Völkerpsychol. XVI. 369—386. l.)

359. *Goldziher Ign.*, Le sacrifice de la chevelure chez les Arabes. (Revue de l'histoire des religions. XIII. köt. 3. füz.)

360. *Goldziher Ign.* Ismerteti Kinship and marriage in early Arabia by Robertson-Smith. (Literaturblatt f. oriental. Philologie. Juliusi sz.)

361. *Goldziher Ign.*, Ismerteti Usôrna b. Munkidh ed. Dezenbourg. (Oesterr. Monatsschrift f. d. Orient. Áprilisi sz.)

362. *Goldziher Ignácz*, Abulvalid. (Magyar-Zsidó Szemle. 1—8. l.

363. *Kámory Sámuel*, Az arab nyelvből. (Haza és Külföld. II. évfolyam 1. sz.)

364. *Kámory Sámuel*, A «Korán»-ból. 84., 88., 90., 100., 104., 52., 87., 92. szúra. (Haza és Külföld. II. évf. 2., 3., 4., 5. sz.)

365. Héber. *Abu Ajub Suleiman B. Jechia.* Válogatott gyöngyök. Gyűjtemény a népek irodalmából. Magyarra ford. Pollák Kaim. Budapest, Singer és Wolfner, 1886 (8-r. 66 l.) 80 kr.

366. *Bacher Wilh.*, Die hebräisch-neuhebr. u. hebräische-aramäische Sprachvergleichung des Abulwalid Mervân ibn Ganâk. Wien. 1885. Ism. E. N. (Lit. Centr.-Bl. 37. sz.)

367. *Bacher Vilmos*, A szentírás és a zsidó tudomány irodalma 1885-ben. (Magyar-Zsidó Szemle. 19—29. l.)

368. *Bárány József*, Geiger Lázár. (Lazarus Geiger . . . von L. A. Rosenthal. 1884.) (Magy.- Zsidó Szemle. 451—458. l.)

369. *Beck Móricz*, Maradjunk a réginél. (Hósea 8, 7, értelmezéséhez.) (Magy.-Zsidó Szemle. 176—177. l.)

370. *Bloch Mózes*, Az ethika a halákhában. (Rabbiképző intézet ért.) 84 l.

371. *Charizi* költeményeiből. Kecskeméti Lipót. (Magyar-Zsidó Szemle, 118. 119. l.)

372. *Csicsáky Imre*, Mózes hála-éneke. (Exod. XV.) (Szépirod. kert. 30. sz.)

373. *Csicsáky Imre*, Debbora és Barak diadal-éneke. (Bírák könyve V.) Ford. (Szépirod. Kert. 6. sz.)

374. *Csicsáky Imre*, A bibliai költészet metrikája és az erre vonatkozó legújabb német irodalom. (Phil. Közl. 2—56. l.)

375. *Goldziher*, Palestina ismeretének haladása az utolsó három évtizedben. — Ism. M. C. S. (Magyar-Zsidó Szemle. 604—606. l.)

376. *Hatala Péter*, A Zsoltárkönyv. (Philolog. Közl. 819—827.; 964—984. l.)

377. Jefte lánya. (Birák k. 11-r.) *S.* (Eger. 28. sz.)

378. *Júda Halévi* költeményeiből. Ford. Kecskeméti Lipót. (Magy.-Zsidó Szemle, 184. l. 257, 339, 391, 462—463, 548—549. l.)

379. Júda Halévi utazása a szent földre. Ford. Kecskeméti Lipót. (Magy.-Zsidó Szemle. 35—39. l.)

380. *Kaufmann Dávid*, Das Wörterbuch Menachem Ibn Saruk's, nach Codex Bern. 200. (Ztschr. d. Deutschen Morgenl. Ges. 367—409. l.)

381. *Kaufmann Dávid*, A kutyajutalom. Deut. 23, 19. (Magy.-Zsidó Szemle. 107—108. l.)

382. *Kaufmann Dávid*, A szamárfő. (Magy.-Zsidó Szemle. 327—334. l.)

383. *Kovács János*, A babyloniaiak társadalmi életéből. (Magy. Polgár. 66.)

384. *Mózes Ibn Ezra* költeményeiből. (Nagyot-hallók.) Ford. Kecskeméti Lipót. (Magy.-Zsidó Szemle. 610—612. l.)

385. *Náchum* költeményeiből. (Tavasz. 1. 2.) Ford. Kecskeméti Lipót. (Magy.-Zsidó Szemle. 670—671. l.)

386. *Schmidt József*, Az assyr-babyloniai ékiratok. (Haza és Külföld. II. 3. sz.)

387. *Schreiner Márton*, Adalékok a bibliai szöveg kiejtésének történetéhez. (Phil. Közl. 369—401. l.)

388. *Spiegler Gyula*, Héber bölcsészet. Ism. Klein Mór. (Magy.-Zsidó Szemle. 541—545. l.)

389. *Spiegler Jul. Sam.*, Die Philosophie der Kabbala. («Héber bölcsészet» czimű művéből.) Ung. Revue. 68—86. 156—173. l.)

390. *Steinthal*, Az Áhitatról. Ford. Vajda Béla. (Magy.-Zsidó Szemle. 437—440, 596—603. l.)

391. *Stern Ábrahám*, A hittanítás és irodalma. (Gross Gusztáv, Vogel Ign. és Halász Nándor hitokt. tankönyvei.) (Magy.-Zsidó Szemle. 109—114. l.)

392. *Vajda Béla*, Nágara Izraél. (Magy.-Zsidó Szemle. 98—106., 246—254. l.)

393. Zsidó ifjusági iratok. *Ism.* (Magy.-Zsidó Szemle. 335—338. l.)

394. Zsidó költőkből. I. Chalfon. II. Gabirol. Ford. Cserháti Mihály. (Magy.-Zsidó Szemle. 671. l.)

395. **Török.** *Bing Rezső*, A török népdalról. (Aradi Közlöny. 359. 360. sz.)

396. *Kúnos Ignácz*, Karagöz, I. Hamam ojunu. (Török ramazáni bohózatok.) — Török szöveg fordítással. II. Urušma ojunu. (Verseny-játék.) Nyelvtud. Közlem. XX. köt. 1—72., 161—188. l.

397. *Gr. Kuun G.*, A kúnok nyelvéről és nemzetiségéről. Budapest, 1885. — Ism. Steuer János. (Phil. Közl. 77—81. l.)

398. *'Sémi Efendi* «Divánɔ»-jából. ('Sémi Phárához). Ford. Kőváry Béla. (Vasárn. Ujs. 43. sz.)

399. *Thúry József*, Vámbéry Sejbaniad-járól. (Vasárn. Ujs. 13. sz.)

400. Egy török humorista. (Világ-Krónika. 333. l.)

401. *Vámbéry Ármin*, A török faj ethnologiai és ethnographiai tekintetben. — Ism. Pozder Károly. (Phil. Közl. 304—311. l.) — s. (Budapesti Szemle. 46. köt. 473—484. l.)

402. **China.** *Boros Gábor*, A khinai lyráról. (Főv. Lap. 139. sz.)

VII. Magyar nyelv és irodalom.

1. *Bibliographia.*

403. *Ábel Eugen*, Die Incunabeln der Budapester Akademie-Bibliothek. (Ungar. Revue, 813—817. l.) — Hellebrant Árpád művének beható ismertetése.

404. *Acsády Ignácz*, A könyvszemle. 1885. évf. (Pesti Napló. 308. sz.)

405. Az akadémia könyvei. (Pesti Napló. 327. sz.)

406. *Bibliographia Hungarica. 1885.* Magyar Könyvészet. 1885. Jegyzéke az 1885. évben megjelent új, vagy újolag kiadott magyar könyveknek és térképeknek az alakok, lapszámok, megjelenési helyek, kiadók és árak fölemlítésével és tudományos szakmutatóval. Összeállította Zunft Antal. X. évf. Függelékül a magyar hirlapok és folyóiratok 1886-ban. Budapest. 1886. (8-r. XXII. 116. l.) 1 frt. — (Ism. Corvina. 36. sz.)

407. *Csontosi J.*, Uj Corvin-codex Budapesten. (Nemzet. 111. sz.)

408. *Csontosi Joh.*, Corvinische Handschriften von Attavantes. (Centralblatt f. Bibliothekswesen. 209. l.)

409. *Czékus László*, Emlékezzünk régiekről. (Öt régi könyv ismertetése. Prot. egyh. és isk. lap. 51. sz.)

410. *Dankó József*, Az illusztrált franczia imakönyvek. Heures. (Új M. Sion. 3—14. l.) Egy rajzzal.

411. *Dankó József*, A franczia könyvdisz a Renaissance korszakban. 31 ábrával. Székfoglaló értekezés. Budapest, Akadémia, 1886. (8-r. XII, 194 l.) 1 frt 30 kr. — Ism. Szana Tamás. (Nemzet. 61. sz.) — (—h.) (Művészi Ipar. 264—268. l.)

412. *Erdős József*. Egyházi levéltáraink és a monographiák. (Prot. egyh. és isk. lap. 7. sz.)

413. *Gross Julius*, Kronstädter Drucke. 1535—1886. Ein Beitrag zur Kulturgeschichte Kronstadts. Kronstadt. H. Zeidner. 1886. (N. 8-r. IX. 196. l.) 80. kr. — Szerző a brassói nyomdászat háromszázados fordulója alkalmával összeállította azon nyomtatványok jegyzékét, melyek Brassóban nyomattak. A jegyzék szorgalmasan van összeállítva.

414. *György Aladár*, Magyarország köz- és magánkönyvtárai 1885-ben. Az orsz. magy. kir. statisztikai hivatal megbizásából. I. rész. Budapest, Athenæum, 1886. (4-r. 401 l.)

415. *György Aladár*, Egyesületek és társulatok könyvtárai hazánkban. (Nemzet. 326. 332. sz.) — Részlet az előbbi munkából.

416. *György Aladár*, Egyházi hatóságok könyvtárai Magyarországon. (Prot. egyh. és isk. lap. 48. 49. sz.)

417. A *hallei* magyar könyvtár. Révész Kálmán. (Prot. egyh. és isk. lap. 41. sz.) — U. a. Stromp László. (u. o. 44. sz.) — U. a. Dr. Szlávik Mátyás. (u. o. 45. sz.)

418. *Hegyesi Vilmos*, Magyar Polgár. (Magy. Polgár. 294. sz.)

419. *Hellebrant Árpád*, A m. tud. Akadémia könyvtárában levő ősnyomtatványok jegyzéke. Összeállította —. Kiadta a m. tud. Akadémia irodalomtörténeti bizottsága. Budapest, 1886, Akadémia. (8-r. XIII. 379 l.) 2 frt. Ism. P. Napló. 179. sz. — Ábel J. (Ung. Revue. 813—817. l.)

420. *Hellebrant Árpád*, A classica philologia művelése hazánkban 1879—83. (Phil. Közl. 413—445. l.) — Pótlék ehhez *Kispál Mihálytól* és Hellebrant Árpádtól. u. o. 647— 650. l.)

421. *Hellebrant Á.*, Philologiai programm-értekezések. 1884/85. (Phil. Közl. 126—128. l.)

422. A hirdetések. (Irodalmi Szemle. 8. sz.)

423. *Hoffmann L.*, Die Bibliothek des St. Egidiuskirche zu Bartfeld (Ung. Revue, 555—566. l.) — Ábelnek a bártfai könyvtárról írt művét behatóan és igen kedvezően ismerteti.

424. Időszaki sajtó Egerben. (Eger 51. 52. sz.)

425. Magyar *Könyvszemle* 1884. évf. Ism. (Pesti Napló. 151. sz.)

426. Kölcsön-*könyvtárak*. (Főv. Lap. 326. sz.)

427. *Majláth Béla*, Budapest történetének irodalma, (1493—1700.) Budapest, 1886. (8-r. 118. l.) 1 frt. Ism. Hellebrant Árpád. (Budapesti Szemle 48. köt. 317—320. l.) Kimutatja, hogy e munkának nemcsak nagy hiányai, hanem hibái is vannak.

428. Nagy könyvtáraink. (Egyetértés. 326. 328. sz.)

429. Nyilvános *könyvtárak* a vidéken. Dr. *V.* (Borsodmegyei Lapok. 50. sz.)

430. Máramarosi leégett lyceum könyvtára. (Budap. Hirl. 329. sz.)

431. *Melcsiczky Lajos*, A könyvtár czímjegyzéke. (8-ik közlemény.) (Nagyszombati főgym. ért. 1884/86) 657—960 l.)
432. A párisi könyvpiacsról. Saint-Yvon. (Főv. Lap. 352. sz.)
433. *Petrik Géza*, Magyar Könyvészet. 1860—1875. — Ism. Kiszlingstein Sándor. (Corvina. 12. 13. sz.)
434. A magyar philologiai irodalom 1885-ben. (Phil. Közl. 606—643. l.)
435. *Sárffy Aladár*, Az ifjusági könyvtárakról. (Közoktatás. 16. sz.)
436. *Simsa Kornél*, A munkácsi kir. állam-gymnasium tanári könyvtárának leltára. (Munkácsi áll. gym. ért. 1885/86.) 53 l.
437. *Szana T.*, Egy könyvkedvelő jegyzeteiből. (Nemzet. 201. 203. sz.)
438. *Szőllősy Kár.*, A csanádi egyházmegye papságának irodalmi szereplése. (Alföld. 97—99. sz.)
439. *Szőllősi Károly*, A magyarországi róm. kath. papság irodalmi munkássága a XI. századtól 1885-ig. (Új M. Sion, 87—120. 461—467. l.) — Ez első czikk az esztergom-főmegyei papságot tárgyalja, betürendben az irókat s sorrendben sorolja föl munkáikat.
440. *Szőts Gerő*, Egy ujonnan felfedezett bibliai kézirat. (Prot. egyh. és isk. lap. 6. sz.)
441. *Vágner József*, A nyitrai egyházmegyei könyvtár kéziratai és régi nyomtatványai. Nyitra, 1886. (8-r. XII, 222 l.)

2. Magyar irodalomtörténet.

442. *Ábrányi Emil*, A végrehajtó. Vígj. 1 felv. — Először adatott márcz. 1-én.
443. Az akadémia józan esze. R. J. (Budapesti Hirlap. 277. sz.) — Szenvedélyes és igaztalan támadás Gyulai P. ellen, a Péczely-jutalomról írt jelentése miatt.
443*a*. *Almási Tihamér*, «A szobacicus.» Énekes bohózat 3 felv. Első előadás szept. 11.-én.
444. Álnevekről. (Irói és művészi —) Vándor. (P. Hirl. 307. sz.)
445. *Ambrus László*, Visszapillantás az egri növendék-papság magyar egyházirodalmi társulatának 50 éves multjára. (Irod. Szemle. 6. 7. sz.)
446. Az «Auróra-kör» alakuló közgyülése. (M. Állam. 51. sz.)
447. *Bacher Vilmos és Bánóczi József*, A biblia uj magyar fordítása. (Magy.-Zsidó Szemle. 672—678. l.)
448. *Balassa Józs.*, A prosódiai harcz Szabó D., Rájnis és Révai közt. (Phil. Közl. 26—51. l.) — A források alapos tanulmányán nyugvó értékes értekezés, melyben szerző a vitázó felek elvi eltéréseit pontosan fejtegeti s azon eredményre jut, hogy e küzdelem nem annyira az elvek, mint az emberi szenvedélyek harcza volt.
449. *Br. Bánffy György*, «Kristóftér 78.» Vigj. — Első előadás nov. 12.
450. *Bátor Sz. és Hegyi B.*, A milliomosnő. Operette. Első előadás dec. 27.
451. *Bauer Lénárd*, A nemzeti ébredés örömnapjai. (Veszprémi Közl. 10—16. 19. sz.)
452. *Békefy Antal*, Biró előtt. 1886. Ism. Dr. K. J. (Szabadság. 135. sz.)

452a. *Benedek Elek.* L. 560. sz. a.

453. *Benedek János,* Költemények. — Ism. Szana T. (Nemzet. 128. sz.)

454. *Beniczkyné Bajza Lenke,* «Zárt ajtók mögött». Regény. Ism. (—n) (Főv. Lap. 178. sz.) — Szana Tamás. (Nemzet. 82. sz.)

455. *Beniczkyné Bajza Lenke,* Rhea grófné. Először adatott jan. 22-én.

456. *Beöthy Zsolt,* Epikánk a mult század végén. (Főv. Lap. 169. sz.) — Részlet szerzőnek «A magyar széppróza története» czímű művéből.

457. *Beöthy Zsolt,* A széppróza elbeszélés a régi magyar irodalomban. A Kisfaludy-társaságnál jutalmat nyert munka. I. köt. 1526—1774. Budapest, Akademia, 1886. (8-r. VIII. 301. l.) 2 frt. — Igen kedvezően ismertetik Kelemen Béla (Főv. Lap. 339. sz.), — Scarron (P. Hirlap. 326. sz.), — Erdélyi Pál (Nemzet. 347. sz.), — (Kolozsvári Közlöny. 276. 277. sz.)

458. *Beöthy Zsolt,* Jelentés az 1885. évi Teleki-pályázat eredményéről (Pesti Napló 79. sz.)

459. *Berczik Á.,* A veteránok. Fővárosi életkép. — Először adatott január 30-án.

460. *Berczik Árpád,* Parasztkisasszony. — Első előadás nov. 26-án.

461. *Bodnár Gáspár,* Egy pár szó kath. iróink tömörülésének érdekében. (Szépirodalmi Kert. 26. sz. és Veszprémi Közl. 23. sz.)

462. *Bodó Ádám,* Költeményei. — Ism. Markaly Antal. (Szépirod. Kert. 22. sz.)

463. *Bokor József,* Hilda. Operette 2 felv. Irta és zenéjét szerz. — Ism. (*Sz.*). (Délmagyarorsz. Lap. 267. sz.)

464. *Borsody Béla,* Versek. Ism. *i+s.* (Gömör-Kishont. 46. sz.)

465. *Bródy Sándor,* Don Quixote kisasszony. Regény. Budapest, 1886. Ism. *K. B.* (Főv. Lapok. 20. sz.) — Szana T. (Nemzet. 20. sz.) — Pont. (Koszorú. 3. sz.) — ; —*š.* (Budapesti Hirlap. 22. sz.). — (Ország-Világ. 4. sz.) — (P. Napló. 115. sz.)

466. *Csécsi Miklós,* A protestáns népirodalom és néplap kérdéséhez. (Prot. Pap. 320—324. l.)

467. *Csepreghy Ferencz,* «Akhbár szultán. Tragédia 4. felv. (Először adatott Kolozsvárott febr. 13.) (Főv. Lap. 49. sz.; Pesti Napló. 48. sz.; Magy. Polgár. 30. sz.)

468. *Csiky Gergely,* «Spartacus». Tragédia. 5 felv. — Első előadás ápr. 9.

469. *Csiky Gergely,* «Petneházy.» Tört. színmű 3 felv. Első előadás szept. 1-én.

470. *Csiky Gergely.* Királyfogás. Operette 3 felv. — Első előadása okt. 29.

471. *Czigány Károly,* Lélek naplója. — Ism. Szana T. (Nemzet. 117. sz.)

471a. *Déri Gyula.* L. 560. sz. a.

472. *Dóczy Lajos,* «Széchy Mária». Tört. színmű 3 felv. — Első előadás május 16.

473. *Dóczi Lajos,* Szécsi Mária. Ism. (B. J.) (Székesfehérvár és Vidéke 154. sz.) — (Budap. Hirl. 136. sz.)

474. *Emlékek, irodalomtörténeti.* Kiadja a m. t. Akadémia irodalomtörténeti bizottsága. I. kötet.: Két magyarországi egyházi iró a

XV. századból: Andreas Pannonius. — Nicolaus de Mirabilibus. Közzéteszik *Fraknói Vilmos* és *Ábel Jenő*. Budapest, 1886, Akadémia (N. 8-r. XLVIII, 469 l.) 3 frt 50 kr. — Ism. Váczy János (Századok 725—7. l.) és *l.* (Budapesti Szemle. 48. köt. 146—152. l.). Amaz nem mond ítéletet, ez helyteleníti Fraknói Andreas-czikkét, mely tele van önkényes feltevésekkel, és a Nicolaus munkáinak újra lenyomatását, mire semmi szükség nem volt; ellenben dicséri Ábel czikkét Nicolausról, mint alapos és helyes módszerrel írt életrajzot.

475. *Erdélyi Gyula*, «Kovász nélkül». Víg regény. Ism. Muzslai K. János. (Főv. Lap. 159. sz.)

476. *Ferenczy József*, A hirlapirodalom történetéből. (Figyelő. XXI. köt. 65—79. l.)

477. *Ferenczy Józs.*, Hirlapjaink állapota e század kezdetén. (Nemzet. 110. 111. sz.) Mutatvány szerzőnek a magyar hirlapirodalom történetéről írt pályanyertes munkájából.

478. *Gabányi Árpád*, «Két vén gyerek» regény. Ism. Sz. J. (Főv. Lapok. 5. sz.)

479. *Gabányi Árpád.* «Az őszinték». Vígj. 3 felv. — Első előadás márcz. 12-én.

480. *De Gerando Antonina.* Az emberiség jóltevői. Ism. (M.) (Főv. Lap. 353. sz.)

481. *Gozsdu Elek*, Tantalus. (Egyetértés. 24. sz.) — (M. Salon. V. 101—105. l.)

482. *Gracza György*, A halál őrültjei. Regény. Ism. (G.) (Főv. Lap. 280. sz.)

483. *Gyulai Pál*, Jelentés a Péczely drámai jutalomról. (Nemzet. 276—279. sz.)

484. *Gyulai Pál* elnöki megnyitó beszéde. A Kisfaludy-társ. febr. 7. közülésén. (Pesti Napló. 39. sz.)

485. *Gyürky Ödön*, Szondi a magyar költészetben. (Szondi-Album. 1886. 57—59. l.) — Röviden ismerteti Tinódi, Kölcsey, Czuczor és Aranynak Szondiról szóló költeményeit. (Az Aranyét Greguss nyomán.)

486. *Hajós Bálint*, A névtelen poéták. (Arad és Vidéke. 278. sz.)

487. *Hári János* Odysseája. Ism. Szana T. (Nemzet. 69. sz. és Ország-Világ. 3. sz.)

488. *Herczegh Mihály*, Jogirodalom. (Irodalom. mutatv. sz.)

489. *Herzog Manó*, Egy irodalmi emlék a mult századból. (Magy. Zsidó Szemle. 458—461. l.) Mátyási József multszázadi íróról.

490. *Hetényi Béla*, Érdek nélkül. Vigj. — Első előadása nov. 12.

491. *Hetényi B.* és *Hevesi J.*, «Ősz és Tavasz». Vígj. 1 felv. Először adatott márcz. 3-án.

492. *Hevesi József*, Hamis gyémántok. — Ism. Szana Tamás. (Nemzet. 341. sz.) — Rudnyánszky Kálmán. (Főv. Lap. 313. sz.)

493. *Hirlapoknak* az utczákon való árultatása. (Egyetértés. 333 sz — P. Hirl. 333. sz. — P. Napló. 333. sz.)

494. *Hirlapok harcza.* (Budapesti Hirlap. 18. sz.) — A tót lapokról és azok elterjedtségéről.

495. Rövid szemle a magyar hirlapirodalom felett. Cs. P. (Gombostű. 9. 10. sz.)

496. *Horváth Böske* költeményei. Ismertette Szana. T. (Nemzet. 312. sz.)

497. *Irányi Dezső*, Falusi történetek és életképek. Ism. Budap. Hirl. 309. sz.

498. Irodalom. Az ötvenes évek irodalmi élete a fővárosban. (Hölgyek Lapja. 48. sz.)

499. Irodalom, (A jelenkori—). (T. Z.) Függetl. 307 sz.

500. Irodalmi állapotok. (Koszorú, 6. sz.)

501. Az irodalom kufárjai. (Pécsi Figyelő. 51. sz.)

502. Irodalmi és művészeti ügyekről. Memor. (Nemzet. 352. sz.)

503. Kath. irodalmi társaság. (M. Állam. 244. 250. 251. 267. sz.) (Irod. Szemle. 9. 11. sz.)

504. *Irodalmi viszonyok*, Z. K. (Szekszárd és Vidéke. 49. sz.)

505. *Jankovich Gyula*, Carmela. Ism. (Remény, 6. sz.)

506. *Kálmán Dezső*, A protestáns népirodalom. (Protest. Pap. 239—243. l.)

507. *Kálmán Farkas*, Adalékok a XVI. s XVII. század irodalomtörténetéhez. (Figyelő. 21. k. 305—323. l.)

508. *Kaposi Béla*, A telefon. Vigj. Első előadása nov. 12.

509. *Kapossy Luczián*, Az erdei lak. (Pápai reform. főisk. ért. 188⁴/₅). — Kedvezőtlenül bir. Kardos A. (Phil. Közl. 116—120. l.), ki minden tekintetben értéktelennek mondja.

510. A gr. *Karátsonyi-pályázat*. Vadnai Károly birálati jelentése. (Egyetértés. 89. sz.)

511. *Kazár Emil* regényéről («Izsák»). — Ism. (Koszorú. 11. sz.); Szana Tamás (Nemzet. 105. sz.)

512. *Kis János*, A bölcselet magyar nyelve. (Bölcseleti folyóirat. 132—140. l.)

513. *Kohn Sámuel*, A szombatosok. (Történetük, dogmatikájuk és irodalmuk.) (Magyar-Zsidó Szemle. 85—97; 165—175; 229—245.; 309—326; 373—382; 441—450; 526—534; 583—595; 647—655 l.).

514. *Kohut Adolf* munkáiról ir Nyári Sándor egy berlini tárczában. (Főv. Lap. 353. sz.)

515. *Költők tára*, Régi magyar —. Kiadja a m. tud. Akadémia. V. köt. Radán Balázs. Dézsi András. Sztárai Mihály. 154? — 1560. Budapest, 1886, Akademia. (N. 8-r. XI, 414. l.) 2 frt. — Igen kedvezően ism. Váczy János. (Századok. 812—820. l.) Binder Jenő. (Nemzet 232. sz.) Prot. Egyl. s Isk. Lap. 28. sz. és Heinrich Gusztáv. (Philol. Közlöny. 996—1003. l.); ez utóbbi részben ellentétben Sziládyval kifejti, hogy hazánkban a dráma maga s a dráma kifejlését előkészítő csirák mind idegen származásuak, első drámáink is idegen minták utánzásai, a mi politikai viszonyainknál s fejlődésünknél fogva nem is lehetett másképp.

516. L. a 235. sz. a.

517. *Kossa Albert*, «Talmi-arany korunk». Tréfás szatirák versekben. Budapest, 1886. — Ism. (E. V.) (Főv. Lap. 290. sz. 146. sz.) — (K. V.) (Debreczeni Ellenőr. 104. sz.) — Orion. (Komáromi Lapok. 22. sz.)

518. Szamosszegi *Kovács Sándor*, Dalok a pusztáról. 1878—1885. Budapest, 1886. — Ism. Tomor Ferenc. (Közoktatás 4. sz.)

519. *Kulcsár Endre*, Tiszavirágok. (Alkalmi művek, röpiratok. 1791—1850. (Figyelő. XX. köt. 161—173. l.)

520. *Kulcsár Ernő*, Felhők és sugarak, költemények. Ism. —*a* (Remény. 1. sz.)

521. *Latkóczy Mihály*, Magyar tárczairókról. (Sárosm. Közlöny. 51. sz.)

522. *Lenkei Henrik*, Költemények. Budapest. 1886. Ism. K. (Főv. Lap. 274. sz.)

523. *Madarász Ernesztin*, A hódosi biró lánya. Népszinmű. Első előadás okt. 2-án.

524. *Margitay Dezső*, Megölt lelkek. Regény. — Ism. Rudnyay Kálmán. (Főv. Lap. 313. sz.)

525. *Margittay* legujabb regényéről. (Palkó Vitéz.) Ism. (Koszorú. 11. sz.) — Szana Tamás. (Nemzet. 105. sz.)

526. *Márki Sándor*, Komendo János. A világosvári pénzásók. (Figyelő. XX. köt. 28—34. l.) — 1807-ből való verses párbeszéd, melyet Komendo J. gyöngyösi gym. tanár a tanuló-ifjusággal a Bene-erdőben rendezett majális alkalmával előadatta.

527. *Masznyik Endre*, Protestáns irodalmi társulat. (Ev. egyház és iskola. 39. 40. sz.)

528. *Mayer Endre*, A protestáns irodalmi társulat kérdéséhez. (Prot. egyh. és isk. lap. 43. sz.)

529. *Mezei Ernő*, Lyrai költészetünk és közönségünk. (Egyetértés. 308. sz.)

530. *Mikszáth Kálmán*, «A két koldusdiák». — Ism. (E. P.) (Főv. Lap. 190. sz.)

531. *Milkó Izidor*, Egy kritikus albumából. Ism. (S.) és (K.) (Főv. Lap. 329. 345. sz.)

532. *Molnár Antal*, Culturánk a Hunyadiak korában. (M. Salon. VI. 269—281. l.)

533. *Molnár György*, Zsellérleány. Népszinmű. Ism. —*y* (Szegedi Hiradó. 284. sz.)

534. *Murai Károly*, Virágfakadás. Vigj. — Első előadás nov. 12.

535. *Náményi T. Lajos*, A «Figyelő»-ről. (Figyelő. XXI. kötetéhez melléklet.) Szerző számot ad a «Figyelő» keletkezéséről és fejlődéséről s egyuttal a Figyelő I—XX. kötetének teljes repertoriumát közli.

536. *Náményi T. Lajos*. Hét ismeretlen aradi lapról. (Arad és Vidéke. 262. sz.)

537. *Neményi Ambrus*, Hol terem a genie ? (M. Salon. V. 123 — 125. l.)

538. *Nemes Ödön*, Kunyhótól palotáig. Ism. (Egyetértés 211. sz.)

539. *Németh Gy. Kálmán*. A magyar nemzeti szellem ébredése és törekvése II. Leopold korában. (Nagybányai kath. főgym. ért. 188⁵/₆.) 66. l.

540. **Népmesék.** *Volksmärchen, ungarische*, az Arany L. — Gyulai P.-féle gyűjteményből ford. Verbirs Andor, 9. és 10. (Ung. Revue 481. és 688. l.)

541. *Nyelvemléktár*. Régi magyar codex és nyomtatványok. Kiadja a m. tud. Akademia nyelvtudományi bizottsága. XIII. köt. . Festetics codex. — Pozsonyi codex. — Keszthelyi codex. — Miskolczi codex. Közzéteszi Volf György. Budapest. 1886, Akademia. (N. 8-r. XXX, 336 l.) 2 frt.

542. *Paál Árpád*, Salon-történetek. Ism. Szana T. (Nemzet. 117. sz.) — *b—i*. (Ellenzék. 217. sz.)

543. *Pálffy A.*, Egy mérnök regénye. Budapest, 1885. Ism. —*e*— (Budapesti Szemle. 47. köt. 487—490. l.)

544. *Palotás Fausztin*, «A kapitányságból. — Ism. *(S. D.)* (Főv. Lapok. 22. sz.) — Szana Tamás. (Nemzet. 44. sz.)

545. *Papp János*, A korcsma. Népszinmű. — Ism. Geszti A. (Aradi Közl. 167. sz.)

546. *Pecz Gedeon*, A magyar húnmonda. Ism. d. (Századok. 78—80. l.)

547. *Petelei István*, A fülemile. Ism. (Egyetértés. 73. sz.) —*bi*— (Magy. Polgár. 113. sz.)

548. *Petelei István* elbeszélései. (Az én utczám.) Ism. (Egyetértés. 3. sz.) — T. A. (Magy. Polgár 52. sz.) — Szana T. (Nemzet. 5. sz.)

549. A ponyvairodalomról. (J.) (Főv. Lap. 343. sz.)

550. *Porzsolt K.*, Viharos élet. Bdp. 1886. — Ism. Szana Tamás. (Nemzet. 312. sz.)

551. *Pósa Lajos*, «Tíz év alatt». (Költemények.) — Ism. (Vasárnapi Ujs. 2. sz.) — Szana Tamás. (Nemzet. 12. sz.) — (Szegedi Hiradó. 13. sz.)

552. *Pósa Lajos*, Gyermekversek. Szeged, 1886. Ism. Versényi György. (Főv. Lap. 182. sz.)

553. *Pulszky Ferencz*, Az akadémia és a ponyva. (Egyetértés. 305. sz.)

554. *Rákosi Jenő*, Endre és Johanna. — Ism. (Magy. Polgár. 13. sz. Ellenzék. 13. sz.)

555. *Rákosi Viktor*. «A bujtogatók» Regény. — Ism. Irmei Ferenc. (Főv. Lap. 90. sz.) — Szana Tamás. (Nemzet. 82. sz.) —*c*. (Pesti Napló. 97. sz.) —*ő*. (Budap. Hirl. 142. sz.)

556. *Rákosi Viktor*, «Verőfény». — Ism. (Koszorú. 4. sz.)

557. *Rákosi Viktor*, A dezentor. Népies látványosság 8 képben. Első előadás nov. 13.

558. *Rátkay László*, «Felhő Klári». Népszínmű. — Első előadása april. 10.

559. *Récsey Viktor*, «Vasmegyei írók» előfizetési felhivása. (Figyelő. XX. köt. 389. l.)

560. —*ő*. A regény. (Budapesti Hirl. 142. sz.) Három regénynek (Déri Gyula, A ki nem tudott lemondani, Benedek Elek, A kollektor, és Rákosi Viktor, A bujtogatók) rövid ismertetése.

561. *Révész Mihály*, Bethlen Gábor irodalma. (Prot. egyh. és isk. lap. 17. 25. sz.)

562. *Rudnyánszky Gyula*, Fényben, Árnyban. Költemények. 1876—1886. Ism. (D. J.) (Főv. Lap. 99. sz.). — *v*. (Budapesti Szemle. 47. köt. 155—159. l.) — (Budapesti Hirl. 78. sz.) Ism. Réthy R. (Alföld. 65. sz.) — Lévay Mih. Eszthetikai levél Rudnyánszky Gy. költeményeiről. (Szépirod. Kert. 27. 28. sz.)

563. *Salamon Franz*, Die Universität des Königs Mathias. (Ung. Revue. 577—563. l.) — Szerzőnek «Budapest története» cz. művéből lefordítva.

564. *Sarkadi Lajos*, Költemények 1886. Ism. Ujhely Géza. (Szabadság. 134. sz.)

565. *Sikor Margit*, Apró-cseprő történetek. Ism. Szana T. (Nemzet. 145. sz.)

566. *Sinka Sándor*, Az ó-klasszikai iskola tollharcza. (Debreczeni ref. főgymn. 1884/5 ért.) — Ism. Kovács Aladár (Phil. Közl. 120—123. l.), ki a dolgozatot elitéli, mivel nem egyéb mint Bánóczi Révai-műve egy fejezetének parafrazisa, körülirása.

567. *Sólyom Andor*, Politikai befolyás az elbeszélő költészetre. (Aradi Közlöny. 1886, 51-ik sz.)

568. *Szabó Sándor*, Költemények, Budapest. — Ism. Szana T. (Nemzet. 128. sz.)

569. *Szalay József*, A magyar keresztyén népirodalom érdekében. (Protest. Pap. 279—284.) Erre Kálmán Dezső Válasza. (U. o. 284—188. l.) Szalay József, Ismét a magyar keresztyén népi irodalom érdekében. (U. o. 360.)

570. *Szana Tamás*, Irodalmi és művészeti élet 1885-ben. (Ország-Világ. 1. sz.)

571. *Szana Tamás*, Irodalom és művészet 1885-ben. (M. Salon. IV. 427—431. l.)

572. *Szántó Lajos*, Szünórák. Költemények. Ism. b—i. (Ellenzék. 217. sz.)

573. *Szász Gerő*, Rolandné. Trag. 5 felv. Ism. Ivánffi Jenő. (Magy. Polgár. 77. 78. — Ugyanarról 80. sz.)

574. *Szász Károly*, Tájékozás a magyar biblia átdolgozása tárgyában. (Ev. egyház és iskola. 46. 48. sz.)

575. *Szászvárosi W. Jenő*, Két szabadság. Birálat Thewrewk Árpádtól. (Haza és Külföld. II. évf. 10. sz.)

576. *Szászvárosi W. Jenő*, Koldus vagyok. Birálat. Thewrewk Árpádtól. (Haza és Külföld. II. évf. 8. sz.)

577. *Széchy Mária*, —ő. Vénus leleplezve. (Budapesti Hirlap. 269. sz.)

578. A Szent-István-Társulat által kiadandó népiratkák ügyében. (Irod. Szemle. 5. sz.)

579. *Szent Katolna*, A magyar kultura s a külföld. (Nemzet. 196. 197. sz.) (Szent Katolna Schvarcz Gyula álneve.)

580. *Sziklay János*, «Tékozló fiu» Regény. Ism. Dr. Dengi János. (Főv. Lap. 125. sz.) — Szana Tamás. (Nemzet. 117. sz.)

581. (*Szilády Áron.*) Epistolæ Pauli lingua hung. donatæ. Szent Pál levelei stb. Komjáthy Benedek fordításában, 1532. — Igen kedvezően ism. (Új M. Sion 303—310. l.)

582. *Szilágyi Sándor*, Az «Erdélyi Muzeum» keletkezésének történetéhez. (Figyelő. 21. k. 323—326. l.)

583. *Szinnyei József*. A magyar hirlapirodalom 1886-ban. (Vasárn. Ujs. 5. sz.). — Különlenyomatban is megjelent. — Az 1886-ik évi magyar hirlapok pontos statistikája, rövid, de tanulságos visszapillantással a magyar hirlapirodalomnak fejlődésére.

585. *Tapody Tamás*, Báthori árnya. Költemény. — (Ism. M. Állam. 341. sz.)

586. *Tassy Pál*, Kóssa Modol. Népszinmű. Ism. (Kecskeméti Lapok. 51. sz.)

587. *Thallóczy Lajos*, A magyar insurrectio költészetéhez. (Figyelő. XX. 316—318 l.). — Mikola János «Az hazafiakhoz» czímű költeményét közli 1800-ból.

588. *Thewrewk Árpád*, Kritikai rovat. XII. (a reminiscentiáról hoz

példákat). (Haza és Külföld. II. 1. sz). — U. a. XIII. (A personificatio) u. o. 3. sz.

589. *Thewrewk* ., Mosolygó kisasszonyok. Ism. Pont. (Koszorú. 8. sz.)

590. *Tolnay József*, A protestáns népirodalom. (Protestans Pap. 284—292. l. 425—428. l.)

591. *Tolnai Lajos*, Irodalmi viszonyaink. (Irodalom. Mutatv. sz.)

592. *Tolnai Lajos*, «Az uj főispán». — Ism. Palágyi Menyhért (Koszorú, 4. sz.); — (Pesti Napló. 115. sz.)

593. *Tolnai Lajos*, A jubilánsok. Ism. Spectator. (Koszorú. 1. sz.)

594. *Tornai*, Egy levél a forradalom költészetéből. (Szabadság. 225. sz.)

595. *Tóth József*, A nóták szegényei. — Ism. Szana T. (Nemzet. 44. sz.)

596. *Váczy János*, A magyar classicai iskola triasza. (Phil. Közl. 270—285. l.) — Érdekes fejtegetés, mely a class. iskola törekvésének renaissance mozgalmaival való összefüggését kimutatni törekszik és az iskola három megalapítójának vonzó jellemzését adta.

597. *Váczy János*, A «Tizek» társulata. (Főv. Lapok. 71. 72. sz.)

598. *Váczy János*, Gróf Festetich György és a magyar helikoni ünnepélyek· (Vasárn. Ujs. 31. 32. 33. sz.)

599. *Váczy János*. Hirlapirodalom 1848—49-ben. (M. Salon. IV. 577—591. l.)

600. *Váczy János*. A magyar irodalomtörténet művelése érdekében. (Nemzet. 317. sz.) — Megpendíti egy irodalomtörténeti társulat eszméjét.

601. *Vadnai Károly* birálati jelentése az akadémiában az 1884/85-ik évi vígjátéki pályázatról. (Főv. Lap. 89. sz.)

602. *Várkonyi Endre*, Nagy költők a halhatatlanságról. (Szabadság 235. sz.)

603. *Vékony Antal*, A dongó, víg elbeszélés. — Ism. Szana Tamás. (Nemzet 230. sz.)

604. *Vidor Pál*, «Czifra Zsuzsi lakodalma.» Népszinmű 3 felv. Első előadás a népszinházban márcz. 12-én.

605. *Weisz Bertalan*, Néhány szó költészetünk hanyatlásáról. (Szabadság 294. sz.)

3. *Egyes írók.*

606. *Acsády Ignácz*, A murányi Vénus arczképe. (Pesti Napló 204. sz.) — Arról az arczképről szól, mely a Buda visszafoglalásának ünnepére rendezett kiállításban volt látható.

607. **Ányos.** *Gellért Jenő*, Ányos és a világfájdalom. (Budapesti IV. ker., főreálisk. ért. 1884/85.) — Ism. Kardos Alb. (Phil. Közl. 705—707. l.), ki a szerzőt a fogalmak összezavarásával és önállótlansággal vádolja.

608. *Ányos Pál* és *Dayka Gábor*. *Erdélyi Pál*. Két magyar lyrikus. (Főv. Lapok 36, 37. sz.)

609. *Richtmann Lajos*. Két költő emlékezete. (Ányos Pál. Dayka Gábor.) (Szegedi Hiradó 297. sz.)

610. **Arany.** *Barla Kálmán*, Arany János Toldijának módszeres

kezeléséről. (Jászberényi kath. főgymn. 1885/86. ért. 16. l.) — Tanulságos módon ismerteti, hogyan tanítja a *Toldit.*

611. *Fekete András,* Adják nekünk az Arany-szobrot. Felszólalás Debreczenből. (Főv. Lap. 109. sz.)

612. *Koltai Virgil,* Nemzeti költészetünk kifejlődése. (Részlet Arany J. élete és költészete czímű műből.) (Győri Közlöny. 53, 54. sz.) — Részlet az 614. sz. munkából.

613. *Koltai Virgil,* Arany János élete Szalontán. (Figyelő XXI. k. 1—17. l.) — Részlet szerzőnek azóta különnyomatban is megjelent «Arany János élete és költészete» Bpest, 1886. czímű munkájából.

614. *Koltai Virgil,* Arany János élete és költészete. (Irodalomtörténeti vázlat.) (Győri főgymn. ért. 1885/86.) 189. l. Különnyomatban is. — Ism. (Remény 1. sz.) — (Pesti napló 183. sz.) — Mindkettő kedvező.

615. *Váczy János,* Arany J., Tompa és Vörösmarty műveinek új kiadása. (Phil. Közl. 661—669. l.) — Megdícséri a Vörösmarty-, de kifogásolja az Arany- és Tompa-kiadásokat, mely utóbbiak a váriánsokat mellőzik, elégtelen, vagy néha téves jegyzeteket tartalmaznak és rendezés tekintetében sem ütik meg a mértéket.

616. *Riedl Fr.,* Piroska és Örzse. (A «Toldi szerelmé»-ben) (Mutatvány «Arany János» czímű munkájából.) (Főv. Lap. 348. sz.)

617. *Riedl Fr.,* Arany jelentősége. (Budap. Hirl. 349. sz.) — Mutatvány szerzőnek Arany Jánosról írt könyvéből.

618. *Riedl Frigyes,* Arany János. — Igen kedvezően ism. (Pesti Napló 356. sz.)

619. *Széll Piroska.* Sturm Albert, Piroska Széll. (Pester Lloyd 184. sz.) Szépen írott, érdekes nekrolog.

620. — A költő és unokája, Palmer Károlytól. (Főv. Lap. 293. sz.)

621. — A költő unokája. (Magy. Polgár 151. sz.)

622. — Ugyanarról (Budapesti Hirlap 184. sz.)

623. Arany János hátrahagyott iratai. (Nemzet 327. sz.) — (Pesti Napló 305. sz.)

624. Arany János hagyatékából. (Budap. Hirl. 327. sz.) — (Ország Világ 46. sz.)

625. L. 275. sz. a. is.

626. L. 803. sz. a. is.

627. **Bacsányi.** *Bérczy Jenő,* Bacsányi János. Kaposvár, Hagelmann K. é. n. (1886.) (8-r. 45. l.)

628. Bacsányi János. (Pesti Napló 115. sz.)

629. **Bajza Józs.** *Beniczky Bajza Lenke,* Emlékezés atyámról. (Pesti Napló 343. sz. Nemzet 343. sz. Egyetértés 343. sz.)

630. **Balassa Bálint.** Csillagh Mór. Báró Balassa Bálint Egerben. (1573—1581.) (Eger 13, 14. sz.)

631. *Gajári Lajos,* I. Balassa Bálint virágénekeiről. (Phil. Közl. 286—303. l.) — Polemizál az eddigi vélemények ellen s próbál újat keresztül vinni; de előadása, részben a források hiányosságából, sem elég világos sem igazán meggyőző.

632. **Barabás Miklós.** L. 875. sz. a. is.

633. **Bároczi Sándor.** *Beöthy Zsolt.* (Budapesti Szemle 47. kötet 161—184; 374—403. l.) — Részlet a «Magyar széppróza történetéből».

634. **Berzsenyi.** *Hahn Adolf,* Berzsenyi első ódája. (Aradi Közl. 115. sz.)

634*a*. *Schuber Mátyás*, Matthisson hatása Berzsenyire. (Rozsnyói ev. főgym. ért. 1885/86.)

635. **Bessenyei György.** L. 743. sz. a.

636. **Beythe.** *Récsei Viktor, Beythe István.* (Figyelő XXI. kötet 296—299. l.)

637. **Bocatius.** *Tóth Lőrincz*, Bocatius. (Kassai kath. főgymn. ért. 1884/85.) — Kedvezően ism. Hellebrant Árpád (Phil. Közl. 700—703. l.), ki azonfelül Bocatiusnak két, eddig ismeretlen művére hívja fel a figyelmet.

638. **Bod Péter** «Egyháztörténet»-e. (A leideni irodalmi lelet. (—c.) (Főv. Lapok. 15. sz.)

639. *Radácsi György*, A historia Hungarorum Ecclesiastica és az irodalmi érdek. (Sárosp. Lapok. 14. sz.)

640. Bod Petri Historia Hungarorum Ecclesiastica, Rauwenhoff L. W. E. és Szalay F. (Prot. Egyh. és Iskol. lap. 1. sz.)

641. **Bólyai.** *Brassai Sámuel*, Emlékbeszéd Bólyai Farkas felett. (Az erdélyi muz.-egyl. kiadv. III. k. 209—247. l.) Kivonat (Magy. Polg. 45. sz. Egyetértés 54. sz.)

642. *Szily K.*, Beiträge zur Biographie Wolfgang Bólyai's. (Ung. Revue 370—383. l.) — Szerző akadémiai fölolvasásának fordítása.

643. Bólyai Farkas. (Koszorú 9. sz.)

644. **Borúth E.** *Balázs Sándor*, Julia. (Igaz történet.) (Borúth Elemér életéből.) (Budap. Hirl. 242. sz.)

645. *Bozzai Pál* irodalmi hagyományai. Kiadta Lévay József. (Olcsó könyvtár. 212. l.) Budap. 1886. Franklin-Társulat (16. r. 157. l.) 30 kr. Ism. Radnai Rezső. (Főv. Lap. 215. sz.) — Szana Tamás. (Nemzet 230. sz.) — (Pesti Napló 202. sz.) — Z—i B—a. (Ellenzék 174. sz.)

646. **Császár Ferencz** levelei Guzmich Izidorhoz. Közli Lippics Elek. (Figyelő XX. köt. 34—38. l.)

647. **Csíky G.** *Glücksmann Heinr.* (Bécs), Ein Preis-Dichter t. i. Csíky Gergely. (Magazin f. d. Litter. 31. sz.) — Leginkább Csíky legújabb pályanyertes drámájáról, a Spartacusról szól, Beöthy Zs. birálati jelentése alapján.

648. *Somogyi Gyula*, Csíky Gergely. (Aradi Közlöny 1886. 356. sz.).

649. Csíky. L. 468—470. sz. a. is.

650. **Csokonai.** *Baróti Lajos*, Német költők hatása Csokonaira. (Figyelő XXI. köt. 225—236. l.) — Helyesen szól Bürger hatásáról Csokonaira s ez utóbbinak német költőkből (Kleist, Weber, Denis s Blumauer) eszközölt fordításairól. Kimutatja, hogy «A szerelmes kívánság» fordítás Bürgerből («Die Umarmung»).

651. **Csoma.** *Körösi Csoma Sándor* dolgozatai. Kiadta Duka Tivadar. Budap. 1885. — Behatóan ism. dr. Balassa Józs. (Phil. Közl. 319—325. l.), ki a Duka életrajzának több pontját (főleg: miért indúlt Körösi keletre és miért foglalkozott a tibeti nyelvvel) alaposan helyreigazítja, Kőrösi munkáiról pedig kifejti, hogy a magyar tudományosságot nem vitték előbbre, de az általános tudománynak fontos szolgálatokat tettek.

652. *Jancsó Benedek*, Kőrösi Csoma Sándor mint deák. (Aradi Közl. 115. sz.)

653. **Czakó.** *E. Kovács Gyula*, Czakó Zsigmond és «Leoná»-ja. (Magy. Polgár 285. sz.)

654. *Czakó Zsigmond* unokahuga. (Főv. Lap. 328. sz.)

655. **Czuczor.** *Koltai Virgil.* Czuczor Gergely élete és munkái. — Ism. Váczy J. (Századok 75—78. l.) — A munka csekély önállósággal készült, és sem Czuczor jellemét sem munkáinak keletkezését és értékét nem tárgyalja tudományos sikerrel.

656. Czuczor Gergely «Riadója.» (Deákkori reminiscentia.) H. M. (Zala 25. sz.)

657. **Dayka Gábor.** L. 608. sz. a.

658. Dayka János. L. 609. sz.

659. **Deák.** *Deák Ferencz* beszédei, II. k. (Egyetértés 100. sz.) — Ugyanaz, ism. Eötvös Károly. (Egyetértés 101. 103. sz.)

660. **Dessewffy.** Gróf *Dessewffy Aurél*, mint hirlapíró, *Ferenczy József*-től. (Egyetértés 94. sz.) — Mutatvány azon bevezetésből, melyet szerző Dessewffy műveinek kiadásához írt.

661. **Gr. Dessewffy József** levele báró Barkóczy Lászlóhoz. Közli Abafi Lajos. (Figyelő XX. 390. l.)

662. **Döbrentei Gábor** versei Kisfaludy Sándorhoz. (A neszező Ámor, 1806. Himfy Hajléka, 1806.) (Győri Közl. 27. sz.)

663. Döbrentei Gábor. (Fáy A. kiadatlan emlékirataiból.) (Vasárn. Ujság. 39. sz.)

664. *Esztegár László*, Döbrentei emlékezete. (Fővárosi Lapok. 332. sz.)

665. **Dóczi Lajos.** Írta Ötvös Adolf. (M. Salon V. 302—305. l.)

666. *Dóczi Ludwig*, Epistel an einen Bräutigam. Magyarból ford. a szerző maga, (Ung. Revue 695. l.)

667. Dóczi L. 472, 473. sz. a. is.

668. **Dömötör J.** *Baksay Sándor*, Dömötör Jánosról. (Vasárnapi Ujság 1. 2. sz.)

669. **Dugonics.** Márki Sándor. Dugonics András Aradmegyében. (Aradi Közl. 132. sz.)

670. **Egressy Ákos.** Emlékeimből. (Művész-ház. A múzsák közt. Olympusi órák. Petőfi megismerkedése atyámmal.) (Egyetértés 230. 232. 239. 245. sz.)

671. **Eötvös.** *Weisz Bertalan.* Báró Eötvös József irodalmi működése. (Figyelő XX. köt. 1—17; 173—186; 272—283.)

672. **Erdélyi J.** *Kun Pál.* Erdélyi János élete és művei. (Philos. Szemle 102—133. l.)

673. **Fábián G.** *Ballagi Mór*, Fábián Gábor emlékezete. (Kölcsey egyesület évk. III. köt. 2. rész, 18—28. l.)

674. *Füredi Károly*, Ki volt Fábián Gábor? (Veszpr. Függetl. Hirl. 50. sz.)

675. *Jancsó Benedek*, Emlékbeszéd Fábián Gábor felett. (Kölcsey egyes. évk. III. k. 2. rész, 8—18. l.)

676. *Náményi T. Lajos*, Fábián Gábor születésnapjáról. (Főv. Lap. 292. sz.)

677. *Fábián Gábor*. (Tóth Lőrincz beszéde a Kisfaludy társ. részéről.) (Kölcsey egyl. évk. III. k. 2. rész, 29—36. l.)

678. A *Fábián*-ünnepély. (Kölcsey egyesület évkönyve III. kötet, 2-ik rész.)

679. **Faludi.** *Hajdu János*, Faludi Ferencz mint költő és prózaíró. (Szombathelyi kath. főgymn. ért. 1885/86. 36. l.)

680. *Szilasi Móricz.* Faludi nyelve. (Nyelvőr 241—245; 289—294; 337—342. l.) — Részlet szerzőnek a m. tud. akadémia által megdícsért (eddig kiadatlan) pályamunkájából Faludi nyelvéről.

681. **Fáy A.** Irodalmi tarlóvirágok. Fáy András kiadatlan emlékirataiból. Közli Badics Ferencz. (Vasárnapi Ujság 38. 39. sz.)

682. *Fáy András* levele. Közli Bertha Sándor. (Vasárnapi Ujság 24. sz.)

683. Fáy András kiadatlan költeményeiből. I. Egy ifjú halálára. II. Kún Louise sírverse. A kohányi ünnep küszöbén közli Badics F. (Főv. Lap. 148. sz.)

684. Fáy András kiadatlan emlékirataiból. (Pestmegye régi urai), közli dr. Badics Ferencz. (Főv. Lap. 308. 318. sz.)

685. Fáy András. 1786—1864. (K.) (Főv. Lap. 149. sz.) — (Pesti Hirl. 148. sz.) — B—y S—n. (Ország-Világ 23. sz.) — (Egyetértés. 149. sz.) — (Függetl. 149. sz.) — (Budap. Hirl. 149. sz.)

686. *Badics Ferencz,* Fáy András. (Vasárn. Ujs. 22. sz.)

687. *Badics Fer.* Fáy András reformtervei. (Nemzet 149. 156. sz.)

688. *Karacs Teréz,* Fáy András megnősülése. (Fővárosi Lapok 153. sz.)

689. *Komáromy Lajos,* Fáy András mint pedagógus. (Nemz. Nőnevelés 291—301.)

690. *Kováts Antal,* Fáy András meséi mint a nevelés segítő eszközei. (M.-Szigeti gymn. ért. 1885/86. 19. l.) — Tartalmát röviden közli Nikolics Ign. (Közoktatás 36. sz.)

691. *Kürcz Antal,* Fáy András. (Születése százados évfordulóján.) (Kath. Hetilap 23. sz.)

692. *Szinyei Gerzson,* Fáy András. (Figyelő. XXI. k. 159—169. l. és Sárospataki Lap. 22. sz.)

693. Fáy András szülőháza. (Vasárn. Ujs. 26. sz.)

694. *Viski K. B.* A kohányi búcsú. (Budapesti Hirl. 152. sz.)

695. **Ferenczy Teréz.** Endrődy Sándor. (Szabadság 100. sz.)

696. **Garai.** *Sántha Mihály.* Nyílt levél Varga Mátyáshoz. (Garai műveiről.) (Szépirod. kert. 12. sz.)

697. **Gáspár János.** *Sebestyén Sándor.* Gáspár János élete és működése. (Közérdek 51. sz.)

698. Ifj. *Szász K.* Gáspár János. (Prot. Közl. 50. sz.)

699. **Guzmics.** *Zoltvány I.* Guzmics Izidor életrajza. Budapest, 1884. Csekélyebb jelentőségű kifogások mellett, főleg gazdag s tanulságos anyaga miatt kedvezően ism. Váczy János. (Phil. Közl. 655—659. l.)

700. L. 646. sz. a. is.

701. **Győry Vilmos.** (Nekrolog.) (M. T. Akad. Almanach 1886.) — (Athenaeum naptár 62—64. l.)

702. *Porzó.* Zur Erinnerung an Wilhelm Győry. (Ung. Revue 594—602. l.) — Szerzőnek a Kisfaludy-társaságban fölolvasott emlékbeszédének fordítása.

703. Győry Vilmos költeményei. Budapest, 1886. Ism. (S. S.) (Főv. Lap. 227. sz.) Szana Tamás. (Nemzet 163. sz.) — (Vasárn. Ujs. 24. sz.) — *—r—ő.* (Prot. egyh. és isk. lap. 25. sz.)

704. *b. e.* A költő hagyatéka. (Győry Vilmosé.) (Budapesti Hirl. 178. sz.)

705. **Gyulai Pál.** *Palágyi Menyhért,* Gyulai Pál. (Koszorú 7. sz.)

706. *Thewrewk Árpád*, Gyulai Pál, Erdély. (Haza és Külföld II. évf. 8. sz.)
707. — L. 483, és 484. sz. a. is.
707*a*. **Gyürki Antal.** L. 836. sz. a.
708. **Hatvani.** *Heinrich Gusztáv.* Der ungarische Faust. (Ung. Rev. 780—804. l.) — Szerző Kazinczy Samunak Hatvanira vonatkozó följegyzéseit teljes fordításban közli, tárgyalja Hatvani életét s jellemét, s kimutatja, hogy a róla szóló hagyomány részletei legnagyobb részt a Faust-mondából származnak.
709. **Horváth Ádám.** *Illésy János.* P. Horváth Ádám Hunniása. (Figyelő XX. köt. 283—305. l.)
710. **Horváth Cyrill.** *Várfalvi Károly*, Horváth Cyrill mint költő. (Figyelő XX. köt. 321—343. l. XXI. köt. 49—59; 79—101.) Különnyomatban is megjelent.
711. Horváth Cyrill. (Nekrolog.) (M. T. Akad. Almanach 1886.) — (Athenaeum napt. 1886. 64—67.)
712. **Horváth István.** (Fáy A. kiadatlan emlékirataiból.) (Vas. Ujs. 38. sz.)
713. Horváth István naplójából. Berkeszi István. (Budapesti Szemle 46. köt. 337—350. l.)
714. Horváth István levelezése egy örmény történetíróval. Dr. Simay János. (Nemzet 1. sz.)
715. **Horváth Mihály** leveleiből. Közli Kovács János. (Figyelő XX. köt. 186—201. 310—313. l.)
716. **Hunfalvy Pál** történeti iskolája. Szathmáry György. (Nemzet 333. sz.)
717. **Ilosvai** *Selymes Péter.* A híresneves Tholdi Miklósnak jeles cselekedetiről és bajnokságáról való história. Bevezette és jegyzetekkel kísérte Szilády Áron. (Olcsó könyvtár 203. sz.) Budapest, Franklin-Társ. 1886. (16. r. 107 l.) 20 kr.
718. **Ipolyi Arnold.** (Egyetértés 334. sz.) (Nemzet. 334. sz.) (Budap. Hirl. 334. sz.) — (Főv. Lap. 334. sz.)
719. Ipolyi Arnoldról. (Egy kis életrajz-féle.) (Szabadság. 156, 277. sz.)
720. Ipolyi Arnold élete. (Pesti Napló. 334. sz.)
721. *Ipolyi Arnold* leveleiből — Kazinczy Gáborhoz. Közli Csanády Sámuel. (Nemzet. 190. sz.)
722. Ipolyi és a corvinák. (Egyetértés. 191. sz.) H. E. (Budapesti Hirlap. 336. sz.)
723. *Ipolyi Arnold*, Poór Antal. (Ország-Világ. 28. sz.)
724. **Irinyi József** levele Kazinczy Gáborhoz. Közli Abafi Lajos. (Figyelő. XX. köt. 236—237. l.)
725. **Jakab Ödön.** (Athenæum napt. 49—50. l.)
726. *Jancsó Benedek*, Jakab Ödön könyvei. (Pesti Napló 52. sz.)
727. **Jankovics Miklós.** (Fáy A. kiadatlan emlékirataiból.) (Vasárn. Ujs. 39. sz.)
728. **Janus Pannonius** utolsó kiadása. Koncz Józseftől. (Figyelő. XX. köt. 42—43. l.)
729. **Jókai M.** *Jókai Mór*, Életem legszomorúbb napjai. (Naplótöredékek.) (Világkrónika. 270. 278. l. és Debreczeni Ellenőr. 167. sz.)
730. Jókai első regénye. (Nemzet 90. sz. és Debr. Ellenőr. 65. sz.)

731. Dr. ys. Jókai és Táncsics. (Ország-Világ. 5. sz.)

732. *Jókai M.* A kis királyok. Regény. Ism. Acsády Ignácz. (Pesti Napló 73. sz.)

733. Jókai és Verescsagin felolvasása. (Nemzet 25. sz.) — — *F.* (Budapesti Hirlap 25. sz.)

734. **Jósika Miklós**: *Ferenczi Zoltán.* Adalékok Jósika Miklós irói működéséhez. (Az erdélyi muz.-egyl. kiadv. III. köt. 41—101. l.)

735. **Károli Gáspár**, Az Ó-Testamentom Károli Gáspár-féle fordításának átdolgozása. (Prot. egyh. és isk. lap. 31. sz.)

736. **Kászonyi Dániel**, A. K. (Pesti Napló. 132. sz.) — (L.) Egy különös alak. (Főv. Lap. 133. sz.)

737. **Katona.** *Miletz János.* Katona József családja, élete és ismeretlen munkái. Budapest, 1886, Hornyánszky. (8-r. VI, 314. l. és arczkép.) 2 frt 50 kr. — Ism. *(K)* (Főv. Lap. 173. sz.) — *Szana T.* (Nemzet 178. sz. — Katona József ismeretlen kéziratai. (Válasz Szana T. úrnak u. o. 191. sz. és Közoktatás 27. sz.) Szana T. válasza (u. o.) — i — Pesti Napló 172. sz. 55. sz. — Egyetértés, 176. sz. — *Zilahi Béla.* Ellenzék 142. sz. — Vasárn. Ujs. 28. sz. — Egyetértés, 176. sz. — Istvánffy Gyula (Borsodmegyei lapok. 93. sz.)

738. *M. S.*, Adatok Katona Józsefről. (Alföld 146. sz.)

739. *Karacs Teréz*, Katona Józsefről. (Figyelő XXI. köt. 62—63 l.). — Téves adatait helyreigazítja *Heinrich Gusztáv*, Katona Józsefről, (Phil. Közl. 1021. l.)

740. *Váczy János*, A Katona-monda. (Egyetértés, 3. sz.)

741. **Kazinczy F.** *Iléssy János.* Kazinczy Ferencz családi élete. (Főv. Lapok 176. sz.)

742. *Karacs Teréz.* Emlékezés Kazinczy Ferenczről. (Főv. Lap. 181. sz.)

743. *Karacs Teréz*, Az Erzsébettér multja. (Kazinczy Ferencz, Pethe Ferencz, Bessenyei Györgyről.) (Főv. Lap. 154. sz.)

744. *Kovács Lajos*, Kazinczy Ferencznek, mint költőnek és prózaírónak jellemzése. Miskolcz, 1886. (8-r. 101. l.) 50 kr.

745. *Kovács Lajos*, Kazinczy mint levélíró. (Főv. Lap. 270. sz.)

746. Néhány szó Kazinczy Ferencz mauzoleumáról. (Zemplén, 47. 48. sz.)

747. *Regmeczy János*, A hol Kazinczyt elfogták. (Ország-Világ 9. sz.)

748. — L. 905. sz. a. is.

748*a*. **Kazinczy Gábor.** l. 724. sz. a.

748*b*. — L. 789. sz. a. is.

748*c*. — L. 834. sz. a. is.

749. **Kemény János.** *Deák Farkas*, Rövid észrevételek Kemény János önéletírásáról s az erdélyi történetirodalom egy-két kútforrásáról. (Értekezések a történelmi tudományok köréből. XIII. köt. 5. sz.) Budapest, 1886, Akadémia, (8-r. 18. l.) 10 kr.

750. **Kis Ferencz.** *Kálmán Farkas*, Egy naturális ének-költő. (Kis Ferencz, földmíves.) Prot. egyh. és isk. lap. 41. 42. sz.)

751. **Kisfaludy Atala.** *Endrődi Sándor*, Egy magyar írónő. (Visszaemlékezés.) (Nemzet 28. 29. sz.)

752. **Kisfaludy K.** *Kisfaludy Károly.* Csalódások. Vigjáték 4 felv. Magyarázta Szigetváry Iván. (Jeles írók iskolai tára 26.) Budapest, 1886. Franklin t. (8-r. 78. l.) 30 kr. — Rövidke, de általában helyes magyarázatok. Engedélyezett középiskolai tankönyv.

753. *Szakai Károly*, Kisfaludy Károly mint a magyar vigjáték megteremtője. (Sárospataki Ifjus. Közl. 3. 4. sz.)
754. **Kisfaludy Sándor** két levele. Közli Szana T. (Nemzet. 171. sz.)
755. *Kisfaludy Sándor* levele Kunoss Endréhez. Közli: dr. Vutkovich Sándor. (Figyelő XX. köt. 318. l.)
756. *Dengi János*, Badacsony költőjéről. (Alkalmi beszéd.) (Főv. Lap. 164—165. sz.)
757. *Kardos Albert*, Kisfaludy Sándor 1772—1844. (Nemzet 163. sz.)
758. *Kardos Albert*, Kisfaludy Sándor szerelme. (Magyar Salon V. 410—418. l.)
759. **Kiss J.** *Geszti Ármin*, Jehova. (Kiss J. balladája.) (Aradi Közl. 338. sz.)
760. *Kiss József*. Ein Grab, költemény, ford. Neugebauer László, (Ung. Revue 570. l.)
761. *Sonnenschein Wilh.* Josef Kiss. (Nyitrai Lapok 43. sz.)
762. **Kölcsey F.** *Heinrich Gusztáv*, Franz Kölcsey. Ersch u. Gruber-féle Encyclopädia II. Sect. 38. köt. — Pontos és elég terjedelmes életrajz.
763. *Kölcsey Ferencz. Palágyi Menyhérttől.* (Koszorú 10—12. sz.)
764. **Kónyi.** *Beöthy Zsolt*, A magyar haza együgyű hadiszolgája: Kónyi János. (Magyar Salon. V. köt. 489—500. l.) — Részlet «A magyar széppróza történetéből».
765. **Dr. Kovács Pál.** 1808—86. (v.) (Főv. Lap. 224. sz.) (Nemzet 224. sz.) — (Győri Közl. 65. sz.) — b. e. (Ország-Világ 34. sz.)
766. *Karacs Teréz* A régi Kovács Pálról. (Emlékezések.) (Főv. Lap. 246. sz.)
767. *Latkóczy Mih.*, Három találkozás. (Emlékezés Kovács Pálra.) (Pesti Hirl. 229. sz.)
768. **Kulcsár.** *Karacs Teréz*, Kulcsár István életéhez. (Figyelő XXI. köt. 139—142. l.)
769. **Kunoss Endre.** L. 755. sz. a.
770. **Kuthy.** *Endrődi Sándor*, Kuthy Lajos életéhez. (Főv. Lap. 106. sz.)
771. *Szaák Lujza*, Kúthy Lajos kézirataiból. (Magyar Salon V. 611—614. l.)
772. *Váli Béla*, Kuthy Lajos élete és munkái. (Figyelő XXI. k. 191—197; 287—294; 373—378. l.)
773. **Ladányi** Gedeon. (Magy. Polgár 29. sz.)
774. **Listi.** *Komáromy András*, Köpcsényi gróf Listi László. (Századok 32—53.)
775. **Madách.** Az ember tragédiája. Zichy M. rajzaival. Ism. (i.) (Főv. Lap. 318. sz.) *-ő-* (Prot. egyh. és isk. l. 48. sz.)
776. *Madách Emerich*, Die Tragödie des Menschen. Dramatische Dichtung. Nach Ed. Paulay's Bühnenbearbeitung übersetzt von Alexander Fischer. Budapest, Eggenberger, 1886. (8 r. 192 l.) 1 frt 50 kr.
777. *Rudnyánszky Gyula*, Zichy Mihály Madách-képei. (Pesti Hirl. 333. sz.)
778. *E.* Zichy Mihály Madáchnak. (Budapesti Hirlap 319. sz.)
779. —i.—s. Az illusztrált Madách. (Pesti Napló 318. sz.)
780. *Madách.* «Az ember tragédiája» (Alföld 28. sz.)
781. *Meltzl Hugó*, Madách Csákja. (Ellenzék. 232. sz.)

782. *Morvay Győző*, Lucifer. Madách-tanulmány. Budapest, Grill, é. n. (8-r. 58, l.)

782*a*. Mátyási József. — L. 489. sz. a.

783. **Méliusz** Péter születési évéről, Rácz Károly. (Szabad Egyház 12. sz.)

784. *Mészáros Ign.*, Kártigám. — Thewrewk Árpád. Szövegkritika. (Haza és külföld II. évf. 12. sz.). — Kimutatja, hogy a regénynek ötödik, az Olcsó könyvtárban megjelent kiadásában nem egységes a helyesirás. Az orthographiáért az Olcsó könyvtár szerkesztője, nem az egyes füzet kiadója a felelős.

784*a*. **Mikes Kelemen.** — L. 926. sz. a.

785. **Mikszáth** a politikus. B—y S—r. (Ország Világ 8. sz.)

786. **Molnár Albert** élete és iratai. Cuno Fr. W. (Szabad Egyház, 14, 20, 21. sz.)

787. **Nagy János.** (Nekrolog.) (M. T. Akad. Almanach, 1886.)

788. **Nyáry Albert** báró. Geöczy Istvántól. (Bpesti Hirl. 2. sz.)

789. *Pákh Albert* levelei Kazinczy Gáborhoz. Közli Abafi Lajos. (Figyelő. XX. 305—309. l.)

790. **Pap E.** *Váczy János*, Pap Endre élete. (Tanulmány.) (Fővárosi Lap. 283. 284. sz.)

791. **Paulikovics.** *Márki Sándor*, Paulikovics Lajos író emlékezete (Arad és Vidéke, 95. sz.)

792. **Pázmány.** *Fraknói Vilmos*, Pázmány Péter; 1570—1637. Budapest, 1886. — Bir. Pulszky Ágost. (Budapesti Szemle, 48. kötet. 161—184; 339—374. l.) — A biráló sokféle kifogást emel, főleg elfogultsággal vádolja a szerzőt, kinek tudományosságát különben elismeri.

793. *Acsády Ignácz*, Ein ungarischer Kirchenfürst im XVII. Jahrhundert (Ung. Revue 614—637. l.) — Fraknói Vilmosnak Pázmán Péterről írt művét terjedelmesen s igen kedvezően ismerteti, sok rajzzal.

794. **Pázmán Péter** élete. (Vasárnapi Ujság 16. 17. sz.) (A történelmi életrajzok nyomán.)

795. **Péczeli.** *Takáts Sándor*, Péczeli József élete. (Figyelő, XX. köt. 241—256; 361—375. l. XXI, köt. 17—31. l.)

796. *Takáts Sándor.* Péczeli József irodalmi működése. (Figyelő, XXI. k. 169—191; 237—244; 332—342. l.)

797. *Takáts Sándor*, A franczia iskola és Péczeli. (Figyelő, XXI. köt. 102—118.)

798. **Pethe Ferencz.** L. 743. sz. a.

799. **Petőfi S.** *Balló Rudolf*, Petőfi szüleiről. (Főv. Lapok 94. sz.)

800. *Hentaller Lajos*, Petőfi követjelöltsége. (Epizód a költő életéből.) (Pesti Napló, 128. sz.)

801. *Kispál Mihály*, Petőfi rætoromanúl. (Phil. Közl. 711—712. l.). — Petőfi két költeményének («Ha életében . . .» és «Egy gondolat bánt engemet») rætoroman fordítása Caderastól.

802. *Névy László*, Az Alföld Petőfi költészetében. (Koszorú 9. és 10. sz.)

803. *Palágyi Lajos*, Petőfi és Arany egymásközt való viszonya. (Hölgyek Lapja, 31. sz.)

804. *Szalay Gyula*, Feleletek *Petőfi Sándor* «A királyokhoz» czímű költeményére. Eredeti nyomtatványok után közli — (Figyelő, XXI. köt. 300—303. l.)

805. *Szana T.* «Az apostol» és olasz fordítója. (Petőfi L' Apostolo. Vers. Gius. Cassone. Roma. 1886.) (Nemzet, 131. sz.)

806. *Váli Béla*, Petőfi mint vándorszinész. Egykorú naplójegyzetek. Közli — (Magyar Salon, VI. 83—90. l.)

807. Petőfi legújabban feltalált arczképe. (Jacobey festménye), (Ország Világ, 1. sz.)

808. Petőfi képviselőjelöltsége. *Dr. Váczy János.* (Orsz.-Vil. 1. sz.)

809. Petőfi mint német poeta. (Nemzet, 118. sz., P. Hirl. 118. sz.)

810. Petőfi németül, Liederkranz aus A. Petőfi's lyrischen Dichtungen, übers. v. G. v. Schulpe (Bruns, Minden i. Westf.) Ismert. *Nyári S.* (Főv. Lapok 353. sz.)

811. *Petőfi Sándor* és századunk lyrája. (Koszorú, 2. sz. és Alföld 169. sz.)

812. *Prielle Cornélia*, Ismeretségem Petőfivel. (Szabadság, 159. és 163. sz. — Arad és Vidéke 88—91. sz.)

813. Miért nem fogytak el Petőfi költeményei? (Corvina, 3. sz.)

814. — L. 670. sz. a. is.

814*a*. — L. 965. sz. is.

815. **Petőfi Sándorné** szül. Szendrey Julia. (Magyar hölgyek életrajzai, 8. füz.)

816. **B. Podmaniczky Frigyes.** (Pesti Napló 3. sz.)

817. *Br. Podmaniczky Frigyes*, I. Naplótöredékek (Nemzet 356. sz.) — II. Suum cuique. (A magyar operáról szól. Nemzet, 359. sz.)

818. **Pompéry.** *Joannovics György*, Pompéry János emlékezete. (Pesti Napló 54. sz.)

819. **Pongrácz Emil** báró. (Nemzet 42. sz.)

820. **Pósfay János.** (Fáy A. kiadatlan emlékirataiból.) (Vasárnapi Ujság 39. sz.)

821. **Rájnis.** L. 448. sz. a.

822. **Révai.** *Csaplár Benedek*, Révai Miklós élete, III. köt. Budapest, 1886, Aigner, (8. r. 334. l.) Ism. *Dr. Váczy János.* (Századok 537—541. l.) — *Veritas.* (Magyar Állam, 79. sz.; és Közoktatás, 13, 14. sz. — Religio. I. félev, 23. sz.) — *Mocsy Antal*, (Kalocsai Néplap, apr. 22.)

823. *Csaplár Benedek*, Révai helyzeti bajlódásai s irodalmi igyekvései. (Figyelő, XX. köt. 44—60. l.)

824. *Csaplár Benedek.* Révai latin verseinek kiadása. (Figyelő, XX. 217—236. l.)

825. *Csaplár Benedek.* Révai latin iratainak jelentősége. (Figyelő, XX. köt. 375—388. l. XXI. köt. 31—48. l.)

826. *Csaplár Benedek.* Révai sikertelen törekvése az egyetemi tanszékre. (Figyelő, XXI. köt. 118—133.; 205—223. l.)

827. *Csaplár Benedek.* Révai átlépése a győri egyházmegyébe. (U. o. 270—286.; 342—360. l.)

828. — L. 448. sz. a. is.

829. **Rogerius.** *Abday Asztrik*, Rogeriusz mester siralmas éneke. (Kőszegi gymn. ért. 1885/6) 39. l. — Figyelemre méltó dolgozat.

830. **Rosnyai.** *Beöthy Zsolt*, Rosnyai és a Horologium Turcicum. (Századok, 801—811. l.) — Mutatvány a Magyar széppróza történetéből.

831. **Sándor István** életben maradt szavai, N. K. (Nyelvőr, 215—218. l.)

832. **Sujánszky.** *Komlóssy Ferencz*, Sujánszky Antal. Élet- s iro-

dalomtörténeti tanulmány. Pozsony, é. n. (1886.) Stampfel. (N. 8-r. 30. l.) 20 kr.

833. **Szabó D. L.** 448. sz. a.

834. *Szalai László* levelei Kazinczy Gáborhoz. Közli Abafi Lajos. (Figyelő, XXI. köt. 59—61.)

835. **Széchenyi I.** *Ferenczy József.* Gróf Széchenyi István mint publicista. (Irodalom, mutatványszám.) — Mutatvány szerzőnek a magyar hirlapirodalom történetét tárgyaló pályanyertes művéből.

836. Gróf Széchenyi Istvánnak Gyürki Antalhoz írt leveleiből. (Pesti Hirlap 238. sz.)

837. Széchenyi kiadatlan levelei Vida Józsefhez. (Budapesti Hirl. 200. sz.)

838. Valami Széchenyi István gróf Blick-jéről. (Corvina 1. sz.)

839. **Szegedi Lénárd.** *Bogisich Mihály.* Szegedi Lénárd egri püspök énekes könyve. 1674. év. (Értekezések a nyelv- és széptud. köréből. XIII. köt. 9. sz.) Budapest, 1886, Akademia, (8-r. 80. l.) 50 kr.

840. **Szemere Ferencz.** (Fáy A. kiadatlan emlékirataiból.) (Vasárnapi Ujság 38. sz.)

841. **Szemere Pál.** *Abafi Lajos,* Szemere Pál a Szózatról. (Figyelő, XX. köt. 17—27. l.)

842. *Szemere Pál.* (Fáy A. kiadatlan emlékirataiból.) (Vasárnapi Ujság 38. sz.)

843. **Szerémi György.** *Dudás Gyula,* Szerémi György emlékirata. Történetkútfői tanulmány. Budapest, 1886. (8. r. 36. l.)

844. **Szigligeti.** *Br. Podmaniczky Frigyes.* Naplótöredékek. De mortuis nil nisi bene. (Nemzet 356. sz.)

845. *Somogyi Gyula,* Szigligeti. (Arad és Vidéke, 247. sz.)

846. *Székely József,* Szigligeti és a »budai társaság«. (Vasárnapi Ujság 36. sz.)

847. Szigligeti Ede. Zách (Bódog) unokái. Szinre alkalmazta E. Kovács Gyula. (Magyar Polgár 154. sz.)

848. Szigligeti-cyklus. R. (Szabadság 191. sz.)

849. **Szvorényi.** B—y. S—r. (Ország-Világ, 10. sz.)

850. *Szvaratkó Kálmán,* Szvorényi József. (Veszprémi Közl. 8. sz.)

851. A Szvorényi-ünnep. (Eger 9. sz.)

852. **Tárkányi Béla.** (1821—1886.) *—á—r* (Vasárn. Ujs. 8. sz.) *Sz.* (Főv. Lap. 48. sz.). — (Ország-Világ 9. sz.). — (Nemzet 48. sz.), (Borsodmegyei Lapok. 20, 103. sz.)

853. Tárkányi Béláról. (Emlékezés.) Vadnai Károly. (Eger, 8. sz.)

854. **Telegdi Miklós.** *Bunyitay Vincze,* Telegdi Miklós származása. (Új M. Sion, 81—86. l.) — Szerinte T. egy szegény jobbágy család sarja, ki csak a biharmegyei Telegdről, a honnan származott, nyerte a Telegdi nevet.

855. **Teleki S.** *Szokolay Kornél,* Teleki Sándor ezredes. (Ellenzék 20. sz.)

856. **Terhes Barnabás,** sárospataki ref. lelkész és költő. Nekrolog. (Egyetértés 149. sz.)

857. **Thaisz András.** (Fáy A. kiadatlan emlékirataiból.) (Vasárn. Ujság 39. sz.)

858. **Tinódi S.** *J. Kemény Lajos,* Tinódi Sebestyén életéhez. (Figyelő 21. k. 327—331. l.)

859. *Lejtényi Sándor.* Tinódi Lantos Sebestyén éneke Veszprém bevételéről. (Veszprém 26. sz.)

860. Tinódi. L. 485. sz.

861. **Tompa Mihály** levelei Berecz Károlyhoz. Közli: Ferenczy József. (Figyelő XX. köt. 38—41. l.)

862. Tompa kiadatlan költeményei. (Viz-dal és Kandalló-dal.) Közli: Váczy János. (Ország-Világ 22. sz.)

863. Tompa Mihály emlékezete. (Feketehegyi levél.) (Borsodmegyei levél, 61. sz.)

864. *Tompa Mihály* és Becsky András. (Fővárosi Lapok 47. sz.).

865. *Dalmady Győző* beszéde a feketehegyi Tompa-emlék megkoszoruzásának ünnepélyén. (Pesti Hirlap 227. sz.)

866. *Gleidura Géza.* Tompa Mihály költészete. (Rozsnyói kath. főgymn. 1885/6. ért. 18. l.)

867. *Szabó József,* Tompa Mihály és a kritika. (Rozsnyói Hiradó 37. sz.)

868. *Szabó József,* Tompa költői lelkének ébredése s első alkotásai. (Rozsnyói Hiradó 43. sz. és Borsodmegyei Lapok 92. sz.)

869. *Szabó József.* Tompha csakugyan Tompa-e? (Orsz.-Vil. 23. sz.)

870. *Szabó József.* Apologia a regeköltő Tompa mellett. (Rozsnyói Hiradó 49. 50. sz.)

871. *Veres Samu.* Tompa Mihály a forradalom alatt és után. (Gömör és Kishont 31. 32. sz.)

872. — L. 615. sz. a. is.

873. **Torkos László** újabb költeményeiről. (Koszorú. 3. sz.). — Erdélyi Károly. (Közoktatás. 8. sz.) — (M. Salon. IV. 661—662. l.) — (Egyetértés. 10. sz.) — Szana T. (Nemzet. 26. sz.) — Vasárnapi Ujság 2. szám.)

874. **Tóth Ede.** *Náményi T. Lajos,* Tóth Ede mint szinész. (Alföld. 298. sz.)

875. **Tóth Lőrincz.** Két Veterán Akademikus. (Tóth Lőrincz, Barabás Miklós.) Vasárn. Ujs. 41. sz.

876. **Trefort Ágoston** és a szépirodalom. (Szegedi Hiradó. 275. sz.)

877. **Ujfalvi Krisztina.** 1761—1818. *Prém József.* Egy érdekes asszonyról. (Szabadság. 279. 281. 282. sz.)

878. **Vachott Sándorné,** Rajzok a multból. (Figyelő. XX. köt. 201—217. 256—272. 343—361. l. XXI. köt. 133—139. 197—204. 244—259. 360—373. l.)

879. **Vajda János.** (Vasárn. Ujs. 42. sz. — Pesti Napló. 121. sz.) — (Ország Világ. 40. sz. — Pesti Hirlap. 133. sz.) — Szana Tamás. (Nemzet. 291. sz.)

880. *Vajda János* ujabb munkái. (Vasárn. Ujs. 42. sz.) — (Egyetértés. 288. sz.)

881. *Milkó Izidor,* Egy költőnk és a közönség. (Főv. Lap. 153. sz.)

882. *Milkó Izidór,* Vajda János prózája. (Főv. Lap. 291. sz.)

883. *Regmeczy János,* Vajda Jánosról. (Borsodmegyei Lapok. 87. 88.)

884. — *ő* «Nyári les» Vajda Jánostól. Ism. e költeménynek. (Budap. Hirl. 249. sz.)

885. *Csicseri Bors,* «Sobri Józska» és Vajda János. (Főv. Lap. 172. sz.)

886. **Vajda Péter pálya-változtatása.** *Széchy Károly.* (Főv. Lapok. 78. 79. sz.)

887. **Vámbéry Á.** *Borostyáni Nándor*, Vámbéry Ármin. (Ország Világ. 1. sz.)

888. Vámbéry. — L. 328. sz.

889. — L. 399., 401., 929. sz. és 964. sz. a is.

890. **Vandrák András.** (Nekrolog.) (M. T. Akad. Almanach, 1886.)

891. **Vargha Julius**, Rákóczy's Grabfahrt, költemény, ford. Lindner Ernő, Ung. Revue 337. l.

892. **Vas Gereben.** *Csanádi Sámuel*, Vas Gereben. (1823—1867.) (Vasárn. Ujs. 4. sz.)

893. Ifjabb **Vay Miklós** báró. (Budapesti Hirlap. 29. sz.)

894. **Verestói György**, Kolozsvári tanár és később ref. püspök (1728—1764) *Dr. Török István.* (Prot. Közl. 13. 14. sz.)

895. **Vida József.** *Récsei Viktor*, Vida József. (Figyelő. XXI. k. 294—296. l.)

896. — L. 837. sz. a. is.

897. **Vörösmarty M.** *Tomori Anasztáz*, Emlékezés Vörösmartyra. (Kivonat naplómból.) (Nemzet. 211. sz.)

898. *Toncs Guszt.*, Vörösmarty «Zalán futása» mese- és szerkezet szempontjából. (Szabadkai főgymn. ért. 1884/5). Ism. Kardos A. (Phil. Közl. 110—113 l.), ki dicséri az értekezést, de kifogásolja, hogy szerző nem vetette föl világosan a tárgyalandó kérdéseket és nem adott ezekre szabatos feleletet.

899. *Vozári Gyula*, Vörösmarty költői nyelvéről. (Figyelő. XX. köt. 61—75. 259—270. 21. köt. 378—382. l.)

900. — L. 615. sz. a. is.

901. **Weinhofer József** (Homiletikai iró.) Wurzbach, 54. köt. 43. l.

902. **Weiss Ferencz**, (Jezsuita Astronomus) Wurzbach, 54. köt. 105. l.

903. Hadadi b. **Wesselényi István** naplója. 1704—1708. P. Szathmáry Károly. (Nemzet. 307. sz.)

904. **Wesselényi Miklós** báró élet- és jellemrajzához. XV. A Kiss Károlyhoz irott leveleiből. Freiwaldau 1848. Közli Urházy. (Szilágy. 44. sz.)

905. **Zádor.** *Zádor Gyula*, Zádor György levelezése Kazinczy Ferenczczel. 1823—1831. Budapest, 1886. (8-r. IX. 167. l.) 1 frt. — Igen kedvezően ism. Nagy Sándor (Phil. Közl. 314—19. l.), csak a név- és tárgymutató hiányát rójja meg.

906. **Zánkay.** *Noszlopy Tivadar*, Egy elhagyatott költő. (Zánkay-Papszt Zsigmond.) (Kaposvár. 20. sz.)

907. **Zichy Géza** gróf. (Pesti Napló. 57. sz.)

908. *Vavrinecz Mór*, A «Künstlerfahrt». (Gr. Zichy Géza dalciklusa.) (Főv. Lap. 40. sz.)

909. **Zrínyi M.** *Kanyaró Ferencz*, Zrínyi a hadiró. (Figyelő. XXI. köt. 145—159. l.)

910. Zrínyi, a költő, két levele. Közli Kanyaró Ferencz. (Századok. 612. 613.)

911. *Salamon Ferencz*, Halotti beszéd gróf Zrínyi Miklós fölött 1664-ben. (Budapesti Szemle. 47. köt. 404—422. l.)

3. Magyar nyelvészet.

912. *Albert József*, Névutó és névrag. (Nyelvőr 62—64. l.)

913. *Alexi György*, A legrégibb rumuny codex magyar elemei. (U. o. 204—212. 251—256. l.)

914. *Asbóth Oszkár*, A «zsoltár, császár és király» szók meg egy kis helyreigazitás. (U. o. 118—121. l.)

915. *Balassa József*, Ragozás és képzés. (U. o. 153—160. l.)

916. *Barbarics L. R.* A határozók tanához. (Phil. Közl. 568—575. l.)

917. *Bélteky Kálmán*, Rokonértelmű szók. (Nyelvőr. 402—407. l.)

918. *Berkeszi I.*, A magyar nyelv a magánélet terén 1711—1790-ig. (Fehértemplomi főgym. ért. 1884/5.) Ism. Kardos A. (Phil. Közl. 707—710. l.)

919. *Both István*, A különös ragozású magyar igékről. Nyelvészeti tanulmány. Karczag, Sződi S. 1886. (8-r. 72. l.) 50 kr.

920. *Brassai Sámuel*, A dativus ügye. (Nyelvőr. 20—24. l.)

921. *Budenz Józs.*, A magyar szókincs eredetéhez. — Szóegyezési adatok. — (Nyelvtud. Közl. XX. köt. 147—155. l.)

922. *Csapodi István*, A magyar orvosok két kedvelt germanismusa. (Nyelvőr. 264—268. l.)

923. *Csomár István*, Névutó, névrag, teljes és nem teljes szótők. (Közoktatás. 22. sz.)

924. *Dóczy Imre*, A határozók logikája. (Tanáregyl. Közl. XIX. évf. 67—82. l.)

925. *Erdélyi Károly*, Vázlatok a magyar nyelvészet köréből. (N.-Kanizsai kath. főgymn. 1884/5 ért.) Ism. Balassa József. (Phil. Közl. 472—474. l.)

926. *Feleki Sándor*, Szavak és szólásmódok. Mikes Kelemen. «Mulattató Napok» (Nyelvőr. 85—86. l.)

927. *Frecskai János*, Idegenségek az otthonban. (Nemzet. 346. sz. és Nyelvőr.)

928. *Hodoly László*, Adalékok a magyar nemzet eredetének kérdéséhez. (Pozsonyi főreálisk. ért. 1884/5.) — Ism. Balassa J. (Phil. Közl. 474. 475. l.)

929. *Hunfalvy Pál*, Észrevételek a Vámbéry-féle honfoglaló magyarok jellemzésére. (Budapesti Szemle. 47. köt. 52—70. l.)

930. *Imre Sándor*, A nyelv romlása. (Budapesti Szemle. 45. köt. 1—17. 182—198. 365—383. l.)

931. *Katona József*, Nyelvtörténeti adatok. (Szólásmódok. Nagybánya város régi jegyzőkönyveiből.) (Nyelvőr. 137. 180. l.)

932. *Kispál Mihály*, A kisküküllei szójárás «oe» hangja. (Nyelvőr. 30—31. l.)

933. *Korda Imre*, A kiskunhalasi nyelvjárás. (Nyelvőr. 25—28., 64—67., 113—118. 213—215., 303—305., 354—357. l.)

934. *Kőrész Kelemen*, Ó- és új magyarság. (Közoktatás. 6. sz.)

935. *Kőrész Kelemen*, Ikes igeragozás. (U. o. 9. sz.)

936. *Kőrész Kelemen*. Nyelvkontárok. (U. o. 21. sz.)

937. *Kőrész Kelemen*. Szókölcsönzés. (U. o. 25. sz.)

938. *Kőrösi Sándor*, Olasz kölcsönszók. (Nyelvőr. 160—162; 256—258; 351—354; 407—409; 450—454; 549—552. l.)

939. *Kun Pál*, A «nem tudatos» a magyar nyelvben. (Philos. Szemle. 50—53. l.)

940. *Maczki Valér*, Egy kis philosophiai nyelvőrösködés. (Philos. Szemle. 18—32. l.)

941. *Majoros József*, A tárgyas igeragozásról. (Pozsony-sz.-györgyi kath. gymn. ért. 1885/6.) 23. l.

942. *Márki József*, Hibás magyarságok. (Közoktatás. 17. sz.)

943. *Markovics Sándor*, Czigány szók a magyarban. (Nyelvőr. 497—502. l.)

944. Mutatvány a «régi magyar nyelv szótárából.» (U. o. 475—480., 523—528. l.)

945. *Négyessy László*, A szegedi nyelvjárás. (U. o. 391—401., 442—450., 487—496., 539—549. l.)

946. *Négyessy László*, Megérett kérdések a magyar vocalismus köréből. (U. o. 198—204. l.)

947. Nyelvtörténeti szótár. (Hunfalvi Pál. Nyilt levél. U. o. 274. l.) Szarvas. Válasz. (U. o. 318—322. l.)

948. *Révész Sámuel*, Vasúti szótár. Két kötetben három rész. Magyar-német-francia és francia rész. Budapest, Kilián, 1886. (8-r. 842 hasáb) 6 frt.

949. *Simonyi Zsigmond*, A magyar névragozáshoz. (Nyelvőr. 1—4., 433—441., 481—487., 529—538. l.)

950. *Simonyi Zsigmond*, Visszaható ige tárgygyal. (U. o. 107—113. l.)

951. *Steuer János*, Tájékozás a magyar nyelvrokonság kérdésében. (Phil. Közl. 402—412., 554—567. l.)

952. *Szarvas Gábor*, Adalékok a nyelvujitás történetéhez. (nok,-nök, -da, -de.) (U. o. 368—370. l.)

953. *Szarvas Gábor*, A magyar mutató névmás. (U. o. 4—16. l.)

954. *Szarvas Gábor*, Szómagyarázatok. Egy megifjodott szavunk («tárgy»). (U. o. 193—198. l.)

955. U. a. Egy a szoba a kemenczével. (U. o. 385—391. l.)

956. *Szarvas Gábor*, A régi magyar nyelv szótára. (Értekezések a nyelv- és széptud. köréből. XIII. köt. 6. sz.) Budapest, 1886. Akadémia. (8-r. 14 l.) 10 kr.

957. *Székely József*, A hivatalos nyelv. (Stylus curialis.) (Haza és Külföld. 4. sz.)

958. *Szigetvári Iván*, Egy metafora eredete (veres fonál). (Nyelvőr. 175. l.) Szarvas válasza. (U. o. 176. l.)

959. *Szilasi Móricz*, Hangtani apróságok. (U. o. 102—106., 151—153.)

960. *Szily Kálmán*, Ki volt Calepinus magyar tolmácsa? (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből XIII. köt. 8. sz.) Budapest, 1886, Akademia. (8-r. 19 l.) 10 kr. és (Nemzet 123. 124. l.) (M. Állam, 184. sz.) (Nyelvőr 258—264., 306—314. l.)

961. *Thewrewk Árpád*, Magyar nyelvbuvárlatok. 1. Deák. (Haza és Külföld. 2. sz.)

962. *Thewrewk Árpád*, Egy magyar nyelvi kérdés. (Föld alatt, hegy mögött, ház fölött. etc.) (U. o. II. évf. 3. sz.)

963. *Thewrewk Árpád*, Magyar nyelvészet. (U. o. II. évf. 2. sz.)

964. *Vámbéry*, Őstörténet és nemzeti hiúság. (V. válasza Hunfalvynak) — Nemzet 324. sz.

965. *Veress Ignácz*, A magyar igenév használata általában és Petőfinél különösen. (Nagyszebeni áll. főgymn. ért. 1885/6) 41. l.

966. *Veress I.*, A magyar név- és igejelző. (Nagyszebeni állami főgymn. ért. 1884/5) Ism. Balassa Józs. (Phil. Közl. 698—700. l.) Veress I. Nyelvtudományi elvek. Válaszul Balassa Józsefnek. (U. o. 852—856. l.)

967. *Volf György*, A «zsoltár» szó és még valami. Nyelvőr. 68—72. l.)

968. *Wlislocki Henrik*. Magyar eredetű szók az erdélyi szászok nyelvében. (Phil. Közl. 364—365. l.)

969. *Zsámár Lajos*, Az igemódok és idők használata a latin és franczia nyelvben. (Lőcsei főreálisk. ért. 1885/6) 24 l.

Egyes szókról.

970. Az *abrosz* magyar neve? (Nyelvőr. 468. l.)

971. *Aladár*, Szarvas G.-tól. (U. o. 272. l.)

972. *Ány*, *ény*, Thewrewk Árpád. (Haza és külföld. II. évf. 8. sz.)

973. *Atila*, *Atilla*, Kőrösi Sándor. (Nyelvőr. 97—101. l.)

974. *-atlan* és *-talan*. Van-e értelmi különbség az *-atlan* és *-talan* közt? (U. o. 35. l.)

975. *Balga*, Szarvas G. (U. o. 560—561. l.)

976. *Báncza*, Pesty Frigyes (Phil. Közl. 603—605. l.)

977. *Barona*, *borona*, (Ratis.) (Nyelvőr. 84. l.)

978. *Bergengóczia*, Steuer János. (U. o. 150. l.)

979. *Bibasz*, Budenz József. (U. o. 219. l.)

980. *Birka*, Budenz József. (U. o. 218. l.)

981. *Bőség*, Alexi György. (U. o. 509. l.)

982. Használatos-e a *borona hajó?* (U. o. 84.)

983. «*Budai* nagy utcza» vagy «Nagy Budai-utcza.»? (U. o. 315. l.)

984. *Buta*, Szarvas Gábor. (U. o. 360—363. l. 558. l.) Nagyszigeti Kálmán. (U. o. 410. l.)

985. *Császár*. Volf György. Hogy hangzott a «császár» eredetije? (U. o. 270. l.)

986. *Cseplesz*. (U. o. 74. l.)

987. *Csirkefogó*, Ágai Adolf. Erre Szarvas G. felelete. (U. o. 173—175. l.)

988. *Csongor*, Egy régi hirlapról. (Hölgyek Lapja. 49. sz.)

989. *Csörege*, *csöröge*, Patrubány Lukács. (Phil. Közl. 811—814. l.)

990. *Csorva*. (Nyelvőr. 74. l.)

991. *Csukljék* vagy *csukoljék?* (U. o. 134. l.)

992. *Da*, *de*-háború. Kőrész Kelemen. (Közoktatás. 18. sz.)

993. *Egzek* vánom bánom. Bánhegyi István. (U. o. 272. l.)

994. *Előir*, Szarvas Gábor. (U. o. 357. l.)

995. *Előte*, *Előke*. Zolnai Gyula. (U. o. 32—34. l.)

996. *Fehérje*, Szily Kálmán. (U. o. 171—172. l.)

997. *Fejében*, Simonyi Zsigmond. (U. o. 57—62. l.)

998. *Felfekvés:* decubitus. (U. o. 226. l.)

999. «*Fene*» szó fogalma. (U. a. 177. l.)

1000. *Férj* = feleség. Csapodi István. (U. o. 221. l.)

1001. *Fikom atta*, Csapodi István. (U. o. 271. l.) — Fika. Szarvas G. (u. o. 271. l.)

1002. *Fiók-intézet* vagy *ág-intézet?* (U. o. 363. l.)
1003. *Füge*, Szarvas G. (U. o. 77. l.)
1004. *Garzó* család. (U. o. 83. l.)
1005. *gyanánt*. (U. o. 176. l.)
1006. *Hallgass* szám, nem fáj fejem. (Hallgass nyelvem, nem fáj fejem). (U. o. 81. l.); — u. a. Szarvas G. (U. o. 130—131. l.)
1007. «*Holság*» (U. o. 178. l.)
1008. *Hord-kosár*, Frecskay János. (U. o. 455. l.)
1009. *Huszár*, Kropf Lajos. (U. o. 416. l.)
1010. «*Inditék*» (indító ok.) (U. o. 178. l.)
1011. *Jól fest*, (Jól néz ki.) (U. o. 84. l.)
1012. *Kápás*, Paal Gyula. (U. o. 75. l.)
1013. *Karácson*, Ásbóth Oszkár. (U. o. 169—171. l.) — Ugyanarról Schuchardt Hugó. (U. o. 299—303. l.)
1014. *Karácson*, Schuchardt Hugo. Kračunъ — koročunъ (Archiv f. slav. Phil. 521—527. l.)
1015. *Karácson*, Ásbóth O. Nochmals Kračunъ — koročunъ (Arch. f. slav. Phil. IX. 694—699. l.)
1016. *Karszék-e* vagy *karos-szék?* (Nyelvőr. 512. l.)
1017. Helyes-e *katholika* egyház? (U. o. 365. l.)
1018. *Kedesz*-mirigy. (U. o. 74. l.)
1019. *Kemencze*, *kémény*, Szarvas Gábor. (U. o. 358. l.)
1020. *Keresztény*, Kőrész Kelemen. Magyar szó-e a Keresztény? (Közoktatás. 33. sz.) — Tomor F. Utóhang az előbbi czikkre. (U. o.)
1021. *Keresztyén* és keresztény, Thewrewk Árpád. (Haza és Külföld. II. évf. 8. 9. sz.)
1022. Thewrewk Árpád, A legujabb keresztes háború. (Haza és Külföld. II. évf. 12. sz.) (Keresztyén, keresztény)
1023. *Tomor Ferencz*, Keresztény vagy keresztyén? (Közoktatás. 26. sz.)
1024. *Keszte* = kesztyű. Csapodi István. (U. o. 221. l.)
1025. *Kesztyű*, Zolnai Gyula. (U. o. 31—32. l.)
1026. *Kocsi*, Kropf Lajos. (U. o. 416. l.)
1027. *Labancz*, Szarvas. G. (U. o. 84. l.)
1028. «*Lecsapni*», Thewrewk Árpád. (Haza és Külföld. II. évf. 1. sz.)
1029. *Leszámitolni*, visszleszámítolni. Császár Károly. (Nyelvőr. 131—132. l.)
1030. *Létére*. Barbarics Róbert. (U. o. 345—351. l.)
1031. Jó-e *lőne* h. *lőnne?* (U. o. 467. l.)
1032. *Medvét fog*, Paal Gyula. (U. o. 75. l.)
1033. Helyes-e *méltóztassanak*, *tessenek?* (U. o. 365. l.)
1034. Van-e *menny*-nek többese? (U. o. 315. l.)
1035. *Mértföld*, mérföld, mélyföld. (U. o. 80. l.)
1036. *Növény* vagy *növevény?* (U. o. 366. l.)
1037. *Nyombél*, (U. o. 74. l.)
1038. *Óperencziás* tenger. Steuer János. (U. o. 73. l. 145—146. l.)
1039. *Óperenczia*, Nagyszigethi Kálmán. (U. o. 29—30. l.)
1040. Mondhatjuk-e *papabb?* (U. o. 366. l.)
1041. *Párjál*, Zolnai Gyula. (U. o. 508. l.) Szarvas G. (U. o. 558. l.)

1042. *Párol.* Frecskay János. (U. o. 454. l.)
1043. *Pinczés,* Frecskay János. (U. o. 132—133. l. és Nemzet. 76. sz.)
1044. *Porond.* (Nyelvőr. 225. l.)
1045. *Poronty.* Alexi György. (U. o. 565. l.)
1046. *Remese,* (U. o. 74. l.)
1047. *Sejt,* Nagyszigethi Kálmán. (U. o. 268. l.)
1048. *Senkel* = ajándékozni. Szarvas Gábor. (U. o. 222—223. l.)
1049. *Suhadozott,* Paal Gyula. (U. o. 29. l.)
1050. *Szám vagy szájam?* (U. o. 81.)
1051. *Szegfű.* Szarvas G. (U. o. 502—506. l.)
1052. Honnan vette nevét a *szitakötő?* (U. o. 467. l.)
1053. *Szivat,* Alexi György. (U. o. 461. l.)
1054. *Sziveskedni,* Binder Jenő. (U. o. 559. l.)
1055. *Szoba,* Nagyszigethi Kálmán. (U. o. 461. l.) Csetneki Károly. (u. o. 508. l.)
1056. *Szomak,* Szarvas G. (U. o. 127—130.) Munkácsi Bernát. (U. o. 220. l.) Szarvas G. (U. o. 558. l.)
1057. *Szarvas Gábor,* Szómagyarázatok. Két kihalt szó (szomak, zömök, tayka) (Nyelvőr. 49—57. l.); (Nemzet 48. sz.)
1058. *Szomak,* Szarvas. (U. o. 127—130. l.)
1059. *Szűkös,* Paal Gyula. (Nyelvőr. 75. l.)
1060. *Tayka,* Szarvas G. (U. o. 55—57. l.)
1061. *Tibériás tenger,* operencziás tenger, Bergengóczia. Steuer János. (U. o. 145—150. l.)
1062. *Tökély,* (U. o. 34. l.)
1063. *Ugy—mint,* Tomor Ferencz. (Közoktatás. 29. sz.)
1064. *Verő-ér,* lüktető-ér. Barts József. (Nyelvőr. 223. l.) Csapodi J. (U. o. 456. l.)
1065. *Világlat.* Csapodi István. (U. o. 221. l.)
1066. *Viszett,* Szarvas G. (U. o. 130. l.) Szilasi Mór. (U. o. 172. 173. l.)
1067. *Viszett.* Alexi György. (U. o. 219—220. l.)
1068. «*Zárvizsga*», «Zárbeszéd», «Zárszámadás», Dr. K. (Budapesti Hirlap. 388. sz.)
1069. *Zömök,* l. Szomak.
1070. *Zsiger.* (Nyelvőr. 74. l.)

4. *Iskolakönyvek.*

1071. *Baritiu Octaviu,* Grammatica limbei magiare cursu teoreticu si practicu pentru clasile gimnasiali inferiori, precum si pentru privati. Edit. IV. Partea formaria si partea sintactia. Emendata si amplificata. Kolozsvár, Stein, 1886. (8-r. 249. l.) 1 frt.

1072. *Dengi János,* Szerkesztéstan olvasmányokkal és szerkezeti magyarázatokkal. A gymnasiumi tanitás uj terve és az utasítások alapján a gymnasiumok V. osztálya számára. Budapest, 1886. Eggenberger, (8-r. 199. l.) 1 frt 20 kr.

1073. *Fischer N.,* Magyar nyelvtan alkalmas gyakorlatokkal és gazdag feladattárral. 2-ik jav. kiadás. Budapest, 1886. Kókai. (8-r. 108 lap.) 40 kr.

1074. *Góbi Imre*, Magyar irálytan. A stilisztika első része. A gymnasiumok és reáliskolák IV. osztálya számára. Budapest, Franklin t. 1886. (8-r. IV, 158. l.) 80 kr. — Csekély jelentőségű megjegyzések mellett igen kedvezően ism. Versényi György (Tanáregyl. Közl. XIX. 650—653. l.) és Badics Ferencz (Tanügy. 173—176. l.).

1075. *Gyulay Béla*, Ipariskolai olvasókönyv. Az elsőfokú ipariskolák II. évf. számára. Budapest, 1886, Lampel. (8-r. 144 l.) 44 kr.

1076. *Gyulay Béla*, Ipariskolai olvasókönyv. Az elsőfokú ipariskolák III. évfolyama számára. Ism. (Közoktatás. 11. sz.)

1077. *Gyulay Béla*, Alsófokú kereskedelmi iskolák olvasókönyve. II. rész. A II. osztály számára. Budapest, Lampel. 1886. (N. 8-r. II, 121 l.) 60 kr.

1078. *Hoffmann Mór*, Magyar nyelvtan. A közép- és polgári iskolák első és második osztálya számára. Budapest, Franklin t. (8-r. 126 l.) 50 kr.

1079. *Ihász Gábor* magyar nyelvtana középiskolák használatára. 25-ik kiadás. Sajtó alá rendezte Barbarics Róbert. Budapest, 1886. Lampel R. (8-r. II, 238 l.) 1 frt.

1080. *Koltai Virgil*, Stilisztika. I. rész. Irálytan. A legujabb miniszteri tanterv szerint középiskolai használatra. 2. jav. kiadás. Budapest, Lampel, 1886. (8-r. 112 l.) 1 frt 20 kr.

1081. *Lehr Albert* és Riedl Frigyes, Magyar olvasókönyv. Budapest. III. köt. — Ism. Dr. Varga Bálint. (Tanáregyl. közl. XIX. 183—185. l.) A biráló általán igen kedvezően nyilatkozik az olvasmányok megválasztásáról és nyelvéről.

1082. *Neményi Imre*, Magyar alak- és mondattan. A gymnasiumi, polgári és reáliskolai tanuló ifjúság használatára. Budapest, 1886. Lampel R. (N. 8-r. VIII, 110 l.) 70 kr. — Igen gyenge, tévedésekben gazdag könyv, mely nem is engedélyeztetett középiskolai tankönyvül.

1083. *Neményi Imre*, Magyar szerkezet-, irály- és költészettan, melyet a fiu-leány polgári iskolák III. és IV. osztályainak részére, valamint a középtanodai tanuló ifjúság használatára a miniszteri tanterv értelmében írt — Budapest, 1886. Lampel. (8-r. II, 129 l.) 80 kr. — Igen gyenge munka.

1084. *Novák Sándor*, Magyar irálytan és olvasókönyv polgári- és rokon-iskolák számára. Budapest, 1886. Kókai, (8-r. VIII, 248 l.) 1 frt 20 kr. — Ism. *Sz. F.* (Prot. Egyh. és Isk. Lap. 29. sz.)

1085. *Szinnyei József*, Iskolai magyar nyelvtan mondattani alapon. I. rész. A középiskolák I. osztálya számára. 3-ik, lényegében változatlan kiadás. Budapest, 1886. Hornyánszky V. (8-r. 106 l.) 60 kr.

1086. *Szinnyei József*, Iskolai magyar nyelvtan mondattani alapon. II. rész. A középiskolák II. osztálya számára. 2-ik lényegében változatlan kiadás. Budapest, 1886. Hornyánszky V. (8-r. 61 l.) 40 kr.

1087. *Tomor Ferencz* és *Váradi Antal*, Magyar olvasókönyv a középiskolák II. osztálya számára. Az új tanterv és miniszteri utasítás értelmében. 3-ik kiadás. Budapest, 1886. Lampel R. (N. 8-r. 218 l.) 1 frt.

1088. *Tomor Ferencz* és *Váradi Antal*, Magyar olvasókönyv középiskolák IV. osztálya számára. Az új tanterv és miniszteri utasítás értelmében. 2-ik kiadás. Budapest, 1886, Lampel .(N. 8-r. XI. 220 l.) 1 frt 20 kr.

1089. *Tomor-Váradi*-féle Magyar olvasókönyv mind a négy kötete. Ism. Tomor Ferenc. (Közoktatás. 11. sz.)

1090. *Tóth Sándor*, A prózai irásművek elmélete. A gymnasiumi s reáliskolai utasitások szerint középiskolák használatára. Budapest, 1886. Révai testv. (N. 8-r. II, 51 l.) 40 kr.

1091. *Tóth Sándor*, Olvasókönyv a prózai irásművek elméletéhez. A gymnasiumi és reáliskolai utasítások szerint középiskolák használatára. Budapest, 1886. Révai testv. (N. 8 r. IV. 376 l.) 1 frt 80 kr.

VIII. Klasszikus nyelvek s irodalmak.

1. *Általános irányú dolgozatok.*

1092. *Alterthümer* v. Pergamon. Bd. II. — Ism. Fröhlich Róbert. (Arch. Ért. 58—60 l.)

1093. *Beliczay Jónás*, Szerelem és gyűlölet. (Phil. Közl. 815—817. l.)

1094. *Brenner Jaroszláv*, Folyókon való átkelés az ókorban. (Ludovica Acad. Közl. 486—498. l.)

1095. *Cox György*, A mythologia kézikönyve. Angolból fordította s a finn mythologiával bővítette Simonyi Zsigmond. 2. jav. kiadás. képekkel. Budapest, 1886. Franklin t. ((8-r. 216 l.) 1 frt 50 kr.

1096. *Dús László*, A régi kor költészetéből. (Szabadság. 49. sz.)

1097. *Fináczy Ernő*. A classica philologia története Németországban. (Egyet. Phil. 678—697. l.) — Bursián Konrád nagy munkájának beható, tanulságos ismertetése.

1098. *Ingvald Undset*, Közép-Európában lelt ó-etruszk háromlábak. (Arch. Ért. 295—303. l.)

1099. *Máthé György*, A görög-római remekirók fordítása. (Ellenzék. 132, 134, 135. sz.)

1100. *Nyári Sándor*, Olympia. (M. Salon. IV. 433—438. l.)

1101. *Radó A.*, Irodalomtörténeti anthologia I. Latin költők. Budapest, 1885. Ism. Szász Kár. (Phil. Közl. 64—66. l.), Csengeri Ján,. (u. o. 66—71. l.) és Kardos Albert. (Tanáregyl. Közl. XIX. 177—183. lap.) — Egyes kifogások mellett minden biráló hasznos és ajánlatos könyvnek mondja. Legalaposabb Csengeri J. birálata.

1101*a*. Irodalomtörténeti anthologia II. Görög költők. Szemelvények magyar fordításban. Az irókat s műveiket ismertető bevezetésekkel. Budapest, Athenæum, 1886. (8-r. 292 l.) 1 frt 80 kr. Ism. Dr. Csengeri János. (Phil. Közl. 1003—1006. l.) — Egyetértés. 31. sz. — Pesti Napló. 29. sz.)

1102. *Rézbányai János*, Az ó-kori népek művelődési története. Budapest, 1886. Szüts. (8-r. XI, 496 l.) 3 frt. — Ism. (M. Állam. 128. sz. és Irodalmi szemle. 6. sz.)

1103. *Téglás Gábor*, Schliemam legujabb műve. Tiryns. (Nemzet. 14. sz.)

1104. *Télfy Iván*, Heraclius. Rankavis Kleon hellén drámája. Nyelvészeti jegyzetekkel. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. XIII. köt. 12. sz.) Budapest, Akadémia. 1886. (8-r. 45 l.) 30 kr.

1105. *P. Thewrewk Emil*, Variæ lectiones (Philolog. Közlöny. X.) LXII. (231. l.) Anth. Pal. V. 36. — LXIII. (232. l.) u. o. IX. 773.

— LXIV. (232 l.) De Vit. Forcellini VI. 749. — LXV. (583. l.) De Vit. Gloss. p. 630. — LXVI. (u. a.), u. o. p. 527. — LXVI. *) (605. l.) Cod. Bern. 16. — LXVII. (646. l.) Cod. Bern. 236. — LXVIII (650. l.) Anth. Pal. VII, 240. — LXX. (810 l.) Cod. Bern. 16. — LXXI. (u. o.).Cod. Bern. 16. — LXXII. (814 l.) arviga. — LXXIII. (u. o.) Gloss. Hildebr. p. 21. — LXXIV (u. o.) u. az. — LXXV (870. l.) Anth. Pal. V. 155.

1106. *Wosinsky Mor.*, Etruskische Bronce-Gefässe in Kurd. (Ung. Revue. 309—322. l.)

2. *Görög történet s régiségek.*

1107. *Boros Gábor*, Világ szép asszonya. (Főv. Lapok. 64. sz.) Szép Helenáról.

1108. *Fináczy Ernő*, A régi görög gyermekjátékok (budapesti VII. ker. gymn. ért. 1884/5). — Igen kedvezően ism. Némethy Géza. (Phil. Közl. 358. l.)

1109. *Kempf József*, A jóslás a régi görögöknél. (Dr. László. ny. főgymn. ért.) — (Ugyanarról. Alföld. 158. sz.)

1110. *Matter János*, Az attikaiak házasság-kötése és fölbontása (Váczi főgymn. ért. 1885/6.) 40 l.

1111. *Pecz Vilmos*, A kisebb görög tragikusok tropusai míveltség-történeti és költészeti szempontból. Adalék a költészet összehasonlító tropikájához. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből XIII. köt. 11. sz.) Budapest, Akademia, 1886. (8-r. 16 l.) 10 kr.

1112. *Schvarcz Gyula*, Melyik görög állam közelítette meg leginkább a képviseleti rendszer alapgondolatát? (Értekezések a társadalmi tudományok köréből. VIII. köt. 6. sz.) Budapest, 1886. Akademia (8-r. 22 l. 10 kr.

1113. *Schvarcz Gyula*, További adalék a görögök politikai irodalmának kritikai történetéhez. (Értekezések a társadalmi tudományok köréből VIII. köt. 4. sz.) Budapest, Akademia, 1886. (N. 8-r. 63 l.) 40 kr.

1114. *Schvarcz Gyula*, Gondolatszabadság és ódon tömeguralom. (Értekezések a társadalmi tudom. köréből. VIII. köt. 9. sz.) Budapest. Akademia, 1886. (8-r. 79 l.) 50 kr.

1115. *Szenczy Győző*, A gyermek-nevelés iránya és szelleme a régi görögöknél. (Bajai kath. főgymn. ért. 1885/6.) 36 l.

1116. *Vincze Ambró*, Az Areopag a régi elsőrangu görög állam életében. (Székesfehérvári kath. főgymn. ért. 1885/6.) 51 l.

1117. *Zielinski Th.*, Die Gliederung der altattischen Komœdie. Leipzig, 1885. — Kivonatát adja Pecz Vilmos (Phil. Közl. 843—850. l.), ki a munkát nagyon megdicséri.

3. *Görög irodalom.*

1118. **Aeschylos.** *Hegedüs István*, Aiskhylos «Persák» czimű tragédiája. (Az erdélyi muz.-egyl. kiadv. III. köt. 295—313. l.)

1119. *Pecz Vilmos*, Aeschylosból. I. A lebilincselt Prometheus. II. Antigone és Ismene párdala. (Budapesti ág. ev. gymn. ért.)

---

*) E szám tévedésből ismétlődik. Hogy a rendes számsor helyreállhasson; a 69. sz. ki van hagyva.

1120. *Pecz Wilhelm*, Beiträge zur vergleichenden Tropik der Poesie. I. Theil.: Systematische Darstellung der Tropen des Aeschylus, Sophocles und Euripides. Mit einander vergliechen und in poetischer und culturhistorischer Rücksicht behandelt. Berlin, 1886, Calvary. (8-r. XII, 172 l.)

1121. **Aisopos.** *Finta Ferencz*, Az æsopusi meséről. (érsekujvári kath. algymn. ért. 1885/86. 19. l.)

1122. **Anakreon.** Anakreon. Görögül és magyarul. Ford. P. Thewrewk Emil. Ism. —i—s. (Tanáregyl. Közl. XIX. 132—133. l.)

1123. *Anakreoni* dalok. Ford. P. Thewrewk Emil. (Haza és külföld. II. 2. sz.) — Mutatványok.

1124. *Fináczy*, Ernst, Anakreon in Ungarn. (Ung. Revue, 178—184. l.). — P. Thewrewk Emil Anakreon kiadásának és fordításának elismerő ismertetése.

1125. — L. 1213. sz. is.

1126. **Anthologia.** Julianus Aegyptiustól. Anth. Pal. VII. 59. ford. P. T. E. (Phil. Közl. 166. l.) — Ruffinustól. Anth. Pal. V. 14. — Apolloniustól. Anth. Pal. VI. 238. — (u. o. 203. l.) Parmeniotól. Anth. Pal. IX. 114. (u. o. 232. l.); Alpheus Mityleneustól. (Anth. Pal. IX. 95., (u. o. 248. l.); Geminustól. Anth. Pal. VII. 73. (u. o. 285.) Antipater Sidoniustól. Anth. Pal. VII. 8.; Lucianustól. Anth. Pal. X. 26. (u. o. 303.); Macedoniustól. Anth. Pal. V. 243.; Az embergyülölő Timon verse. Anth. Pal. VII. 313. (u. o. 357. l.); Diogenes Laertiustól. Anth. Pal. VII. 129. (u. o. 401. l.); Palladastól. Anth. Pal. X. 32. (u. o. 412. l.)

1127. Görög Anthologiából. Ford. Thewrewk Árpád. (Haza és Külföld. II. évf. 3. sz.)

1128. **Aristoteles.** *Aristotelis* opera omnia. Ed. Silvestro Mauro S. J. Ism. Merchich Máté. (Bölcseleti folyóirat. 141—149. l.

1129. *Dehlen*, Die Theorie des Aristoteles und die Tragoedie der antiken, christl. u. naturwiss. Weltanschauung. Göttingen, 1885. — Kivonatát adja Pecz Vilm. (Phil. Közl. 669—676. l.), ki azonban Dehlen nézeteiben nem osztozik.

1130. *Palm r Mátyás*, Aristoteles és a logikai formalismus. (Bölcseleti Folyóirat. 45—66 l.)

1131. *Schwarcz Jul.*, Die Anfänge einer politischen Literatur der Griechen und die Staatsformenlehre des Aristoteles. (Ung. Revue, 289.—309. l.)

1132. — L. 1152. sz. a. is.

1133. **Bacchylides.** A dalnok, B. után Latkóczy Mihály (Phil. Közl. 994. l.)

1133*a*. **Euripides.** L. 1119. sz. a.

1134. **Herodotos.** *Fröhlich Róbert*, A Géták. Adalék Herodotos magyarázatához. (Phil. Közl. 11—25. l.)

1135. *Thewrewk Árpád*, Franczia itélet Herodotosról. (Haza és Külföld. II. évf. 12. sz.

1136. **Homeros.** Homeri hymni, epigrammata, batrachomyomachia ed. Eugen. Abel. Lipsiae. Sumptus fecit G. Freytag. Pragae sumptus fecit F. Tempsky. 1886. (8-r. XXVI, 152 l.) 1 frt 10 kr. Ism. Dr. A. Scheindler (Bécs), Zeitschr. f. öst. Gymn. 356—358. l.)

1137. *Homeros* Iliása. Bő szemelvényekben kiadta és bevezetések-

kel ellátta dr. Csengeri János. Budapest, 1886. Eggenberger. (8-r. LXXX, 260 l.) 1 frt 60 kr.

1138. *Homeros* Iliása. 3-ik füzet. Ford. és magy. Kempf József. Tanulók könyvtára. 40.) Pozsony. Stampfel, é. n. (1886.) (16-r. 179—192. l. 30 kr.

1139. *Müller Ferdinand*, (Essek), Eine kroatische Homerübersetzung. (Magazin f. d. Litterat. d. In- u. Auslandes. 52. sz.) — **Maretic** fordításáról szól.

1140. *Lévay István*, Görög-magyar szótár Homeros Iliása és Odysseájához. A homerosi alaktan rövid vázlatának függelékével. Iskolai használatra. 2-ik kiadás. Budapest. Révai, 1886. (8-r. 132 l.) 80 kr. — Ism. Vida Aladár. (Tanáregyl. Közl. XIX. 369—370. l.)

1141. *Ábel Jenő*, A homerosi Demeter-hymnusról. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. XIII. köt. 4. sz.) Budapest, Akadémia, 1886. (8-r. 82 l.) 50 kr.

1142. *Danielovics Kálmán*, Homeros világa két éposza alapján. (Ungvári kath. főgymn. ért. 1885/86.) 84 l.

1143. *Danielovics K.*, A görög nők Homér idejében. (D. K. Homeros tanulmányából.) (Főv. L. 236. sz.)

1144. *Ferenczi Gyula*, Homeros Filosofiája. Ism. Bayard. (Ellenzék. 274. sz.)

1145. *—ő*. Homér. (A klasszikus nyelvek kérdéséhez.) (Budapesti Hirl. 115. sz.) Az I. ének ford.

1146. **Lukianos.** *Dr. Krausz Jakab*, Lukianos. (Haza és Külföld. II. évf. 1. 2. 3. 4. 5. sz.)

1147. **Lykurgos.** *Kempf József*, Lykurgus szónok élete és Leokrates ellen tartott beszéde. — (Budapesti V. ker. kath. főgymn. ért. 1885/86.) 23 l.

1148. **Orphica.** Rec. E. Abel. Ism. Cr. (Liter. Centralblatt. 5. sz.)

1149. **Pindaros** VI. Olympiai ódája. Ford. Hegedűs Istv. (Phil. Közl. 57—63. l.)

1150. **Platon.** Kriton, Sokrates védelme. Eutyphron. Ford. és magyar. dr. Boros Gábor. Pozsony, Stampfel, é. n. (1886.) (16-r. 192. l.)

1151. *Bászel Aurél*, Plátón jelentősége korunkra, nevezetesen az érettebb tanuló ifjuságra nézve. (Fehértemplomi főgymn. ért. 1885/86.) 37 l. — Tartalmát rövid kivonatban adja Nikolics J. (Közoktatás. 37. sz.)

1152. *Böhm János*, Az eszmetan Plátó-Aristoteles és sz. Tamásnál. (Kath. Theol. folyóirat. 232—252. l.)

1153. *Kassai Gusztáv*, Meletemata Platonica. (Phil. Közl. 857—870. l.)

1154. *Thewrewk Árpád.* Franczia itéletek Sokratesről. (Haza és külföld. II. évf. 12. sz.)

1155. **Sophokles.** *Gál Gyula*, Sophokles «Antigone»-jából. Kreon jellemrajza. (Szinészek Lapja. 36. sz.)

1156. *Lassu Pius.* A görög népmondák és regék Sophokles szinműveiben. (Szolnoki kath. gymn. ért. 1884/85.) — Igen kedvezőtlenül birálja Pecz Vilmos (Phil. Közl. 475.—478.): szerző nem ismeri Sophokles színműveit; dolgozata azonfelül telve van tárgyi hibákkal és rosszul van irva.

1157. *Roseth Arnold.* Kreon az «Antigonéban». (Aradi főgymn. 1885/86 ért.) 15 l.

1158. *Thewrewk Árpád*, Antigone. (Haza és Külf. II. évf. 8. 9. sz.)
1159. — L. 1119. és 1120. sz. is.
1159*a*. **Theokritos.** *Kiss Endre*, Theokritos és a római irodalom aranykori lyrikusai. Pozsony, 1886.
1160. *Reményi Ede*, Nyelvjárási különbségek a Theokritos-féle költeményekben. (Phil. Közl. 129—155. l., — Némethy Géza. Észrevételek Phil. Közl. (577—583. l.) — Reményi, Válasz Némethy Géza úr birálatára. (u. o. 644—646. l.)
1161. **Thukydides.** *Thewrewk Árpád*, Henricus Stephanus verse Thukydidesre. (Haza és külföld. II. évf. 1 sz.)
1162. **Tyrtæus.** Bergk. p. 3. s kv. Riadó ford. Latkóczy Mih. (Phil. Közl. 817—818. l.)
1163. **Xenophon** cyropädiája. I. füzet. Görögből ford. Télfy János. (Hellen remekirók magyar fordításban. 9. köt.) Budapest, 1886, Lampel. (16-r. XVI. 1—80 l.) 40 kr.
1164. *Xenophon*, Emlékiratok Sokratesről. Görögből ford. és bevezetéssel ellátta Kempf József. (Hellen remekirók magyar fordításban. 18. 19. köt.) Budapest, é. n. (1886.) Lampel. (16-r. XVI. 191 l.) 80 kr.

4. *Görög nyelvtanok s olvasókönyvek.*

1165. *Curtius György* görög nyelvtana. (Alaktan). A Gerth Bernát közreműködésével jav. 16. eredeti kiadást ford. dr. Ábel Jenő. 2-ik, lényegében változatlan kiadás. Budapest, 1886. Lampel. (N. 8-r. 211 l.) 1 frt 20 kr.
1166. *Dávid István*, Görög nyelvtan. (Alak és mondattan.) Budapest, Lauffer V. 1887. — Egész általánosságban kedvezően ism. Némethy Géza (Phil. közl. 995—996. l.) mig a közoktatási tanács birálói kedvezőtlenül nyilatkoztak róla.
1167. *Lévai István* és *Vida Aladár*. Magyar-görög szótár. Főgymnasiumok használatára. 2-ik jav. kiadás. Budapest, 1886. Lampel (8-r.) 2 forint.
1168. *Schenkl Károly*, Görög elemi olvasókönyv Curtius görög nyelvtanához. A 12-ik eredeti kiadást ford. dr. Ábel Jenő. Budapest, 1886. Lampel. (N. 8-r. II. 241 l.) 1 frt 40 kr.
1169. *Szamosi János*. Görög nyelvtan. II. rész : Mondattan. Budapest, 1883. — Nem jelentékeny kifogások mellett kedvezően ism. Bartal A. (Tanáregyl. Közl. XIX. 503—506. l.)
1170. *Télfy Iván*. *'Απάντησις τῷ κ. Βάσῃ.* Válasz Vasis úrnak, a ki Kontos nyelvészeti munkájáról írt birálatomra ellenbirálatot irt. (*Ἑβδομάς*. Athén, 1886. 88. sz.)

5. *Római történet s régiségek.*

1171. *Benő J. Berárd*, A római család belélete különös tekintettel jogi és erkölcsi viszonyaira. (Nagybányai r. k. főgymn ért. 1884/85.) — Kedvezőtlenül bir. Némethy Géza (Phil. Közl. 359—361. l.), ki tudományos szempontból értéktelennek találja, népszerű czikknek pedig nincs elég jól irva. — Benő válasza u. o. 588—591. l. Némethy G. viszonválasza u. o. 591—592. l.
1172. *Bozóky Lajos*. Római világ. Ism. Vécsey Tamás. (Budapesti Szemle. 47. köt. 490—496. l.)
1173. *Burány Gergely*. A rómaiak hirlapjai. (Esztergom és Vidéke. 98. 99. sz.)

1174. *Farkas Lajos*, A család és családfői hatalom jogi jelentősége a rómaiaknál. (Az erdélyi muz.-egyl. kiadv. III. 103—129. l.)

1175. *Huebner Aem.* Exempla scripturae epigraphicæ latinae etc. Ism. Fröhlich Róbert. (Arch. Ért. 247—250. l.)

1176. *Kiáltossy József*, A római fiuk neveltetése és iskolai élete. (Budapesti VII. ker. gymn. ért.) — Tartalmát rövid kivonatban adja Nikolics J. (Közoktatás. 38. sz.)

1177. *Mika Sándor*, Mommsen Római Történelmének legújabb kötete. V. köt. Ism. (Századok 355—368. l.)

1178. *Rettegi Károly*, A római nők az ó-korban. (Szolnok-Doboka. 8—12. sz.)

1179. A rómaiak fényűzése. F. A. (Aradi Közlöny 1886. 196 ik sz.)

1180. A római nőkről. (Az ókoriakról.) (T.) (Főv. Lap. 286. sz.)

1181. A római szinügy. (A «Sz. V.»-ből.) G. K. (Szinészek Lapja. 11. 13. sz.)

1182. A satiráról. (Temesvári Hirlap. 6.)

1183. *Sinka Sándor*, Római közéleti esküformák. (A tiszántuli ref. középisk. tanáregyl. évkönyv. VIII. évf. 113—124. l.)

1184. Szárazföldi közlekedő eszközök a rómaiaknál. (tatai algymn. 1885/86. ért.) 26 l.

1185. *Szerelemhegyi Tivadar*, A római nemzeti irodalom története. A gymnasiumok felsőbb osztályai számára. Teuffel és Bender nyomán. Budapest, 1886, Lampel. (8-r. VIII. 132 l.) 80 kr. — Hiányokban s tévedésekben oly gazdag könyvecske, hogy bajosan adható az ifjuság kezébe.

1186. *Szijjártó Izidor*, A római nép életéből. (Kézdivásárhely kantai kath. algym. ért. 1885/6). 16. l.

1187. *Thierry*, Elbeszélések a római történetből. Alarik. Ism. Borovszky Samu. (Századok. 266—268. l.)

1188. *Thierry Amadé*, Alarik. Ford. dr. Öreg János. Ism. Guzsvenitz Marczell V. (Közoktatás. 23—25. sz.)

1189. *Varju János*, A régi rómaiak nyilvános játékairól. (N.-Károlyi kath. algymn. ért. 1885/86.) 34. l. és (Herkules 28—42. sz.)

1190. *Wutz Albert*, A régi Róma oktatásügye. (Budapesti VIII. ker. főreál. ért. 1884/85.) — Általában kedvezően bir. Fodor Gyula. (Phil. Közl. 361—363. l.), ki kellemes olvasmánynak mondja, de tudományos értékét tagadja, mert nem alapszik a források tanulmányán.

6. Latin irodalom.

1191. *Anthologia Latina.* Szemelvények a lyrai és didaktikus költészetből. Bevezetéssel, magyarázatokkal és metrikai függelékkel ellátta *Pirchala Imre.* 2. kiad. Budapest, Eggenberger, 1886. (8-r. XX. 171 l.) 88 krajczár.

1192. Az «ó-kori romanzero»-ból. Ford. Latkóczy Mihály. (Ország Világ. 26. sz.)

1193. *Caesaris*, C. J. commentarii de bello gallico. Karner és Doberenz művei nyomán értelmezte Gyurits Antal. 2-ik kiadás, második lenyomat. (Görög és latin remekirók gyüjteménye III.) Budapest. Lampel, 1886. (8-r. XXIV. 96 l.) 70 kr.

1194. Cato. *Farkas József*, Uticai Marc. Porc. Cato élete. (Kolozsvári kath. főgymn. ért. 1885/86) 111. l.

1195. **Ciceronis,** *M. Tullii* — orationes selectæ. Halm Károly nyomán értelmezi Gyurits Antal. 1-ső füzet: L. Sergius Catilina elleni négy beszéd. 2-ik, lényegében változatlan kiadás. Budapest, 1886. Lampel. (8-r. 96. l.) 50 kr.

1196. *M. Tullius Cicero* válogatott levelei. Magyarázta Jánosi Boldizsár. Budapest, 1885. — Általában kedvezően ism. Ferenczy Pető (Phil. Közl. 446—449. l.), ki a levelek kiválasztását és a jegyzetekben sok fölösleges magyarázatnak közlését kifogásolja. — Jánosi B. válasza (u. o. 587—588. l.) elfogadja a birálatot, s kimutatja, hogy Cicero csakugyan 69-ben volt ædilis curulis, nem 72-ben mint Teuffel mondja.

1197. *M Tullii Ciceronis* pro P. Sestio oratio. Magy. Kont Ign. — Igen kedvezőtlenül bir. Petrovich Fer. (Phil. Közl. 456—464. l.), a ki kimutatja, hogy a szerző leginkább a Halmféle kiadást dolgozta át sok magyartalansággal és egyéb tévedéssel.

1198. *M. T. Ciceronis* de imperio Gnæi Pompei oratio ad Quirites (Pro lege Manilia). Magy. Kont Ign. — Igen kedvezőtlenül bir. Petrovich Fer. (Phil. Közl. 450—455. l.), ki csak három fejezetet tárgyal, de ezekben annyi téves és főleg magyartalan vagy helytelenül kifejezett állítást talál, hogy elitéli a könyvet.

1199. *Ciceronak,* M. T. — két beszédje: Pro Sexto Roscio Amerino és De imperio Cn Pompei. Magyarázta Köpesdi H. Sándor. Budapest, 1886. Lampel. (8-r 160. l.) 84 kr.

1200. *Cicero, M. Tullius.* Laelius a barátságról. Latinból fordította Némethy Géza. (Olcsó könyvtár. 199. sz.) Budapest, Franklin t. 1886. (16-r. 67 l.) 20 kr. — Hű fordítás, mely az eredeti szövegnek helyes fölfogásáról tanuskodik, de sok helyütt túlságosan szó szerinti s általában nem elég magyaros.

1201. *Cicero.* De imperio Cn. Pompeii, pro P. Sulla, pro P. Sestio, 2-ik füzet. Ford. és magy. Némethy Géza. (Tanulók könyvtára. 39) Pozsony, Stampfel, é. n. (1886.) (16-r. 65—128 l.) 30 kr.

1202. *Gergye Lenárt.* Az ó-kori philosophusok tanítása az istenség mivoltáról. M. Tullius Cicero philosophiai művei nyomán. (Komáromi kath. gymn. ért. 1884/85). — Kedvezőtlenül bir. Csengeri Ján. (Phil. Közl. 704—705. l.), ki már a kérdést, a mint szerző fölveti, helytelennek mondja.

1203. *Novák Béla,* Minők voltak Cicero nézetei az istenségről s miképen egyeznek azok a keresztény vallással? (M.-szigeti kath. algymn. ért. 1884/85.) — Igen kedvezőtlenül bir. Fodor Gyula. (Phil. Közl. 470—472. l.), ki teljesen elitéli a szerző módszerét és a közlött forditást.

1204. **Florus** római költő. Baj, baj, baj ... Ford. Latkóczy Mih. Ország Világ. 39. sz.)

1205. **Gaius.** *Beliczay Jónás.* Gaius. (Magy. prot. egyh. és isk. Figyelő. 453—477 l.)

1206. **Horatius.** *Horatius Flaccus* ódái. Latinul és magyarul. Fordította Barna Ignácz. 2-ik kiadás. Budapest, Révai, 1886. (8-r. 255 l.) 1 frt 80 kr. Ism. Egyetértés. 31. sz.

1207. *Bartal Antal* és *Malmosi Károly,* Jegyzetek Horatius költeményeihez. (Carminum libri IV. et epodon liber.) Szerk. különös tekintettel a költeményeknek általuk eszközölt kiadására —. A szöveg közé

nyomott magyarázó ábrákkal. Budapest, 1886. Eggenberger. (K. 8-r. II. 192. l.) 80 kr.

1208. Qu. *Horatius Flaccusnak* a Pisókhoz intézett levele. Samu Ferencztől. (Esztergomi főgymn. ért. 1884/5.) kedvezőtlenül ism. Csengeri J. (Phil. Közl. 123—124.), ki főleg arra utal, hogy a fordításnak legjobb részletei P. Thewrewk Emil egyetemi előadásaiból származnak. — Szerző válasza u. o. 366—368. l.; és biráló viszonválasza u. o. 368. l.

1209. Horác. Csöndélet. Ford. Fejes István. (Főv. Lap. 341. sz.)

1210. *Drajkó Béla*, Horatius ethikai elvei. (Budapesti kegyesr. főgymn. ért. 1885/86.) 60. l.

1211. *Fludorovics János*, O. Horatius Flaccus bölcsészeti nézetei. (Debreczeni kath. algymn. ért. 1885/86.) 15. l.

1212. *Grósz Ernő*, Miképen lett Q. Horatius Flaccus költő Augustus császár egyeduralmának megszilárditója? (Késmárki lyc.) 14. l.

1213. *Némethy Géza*, Horatius és Anakreon. (Philol. Közl. 1—10. sz; 156—166. l.) Pontos összehasonlítás alapján kimutatja, hogy Anakreon távol sem tett oly mély hatást Horatiusra mint Alcæus, vagy mint Horatius Berzsenyire s Virágra. Horatius Anakreonból mindössze egy-két költeményt, bordalaiban néhány közmondássá vált jelszót, szerelmi verseiben pedig alkalmilag egy-két találó képet vagy hasonlatot vett át.

1214. **Livius.** *Titus Livius*, XXI. és XXII. könyve. Ford. Vajdafy Géza. 2-ik kiadás. (Római remekirók magyar forditásban 28. és 29-ik kötet.) Budapest, 1886, Lampel R. (16-r. 207 l.) à 40 kr.

1215. *Kis Livius*, jegyz. ellátta Polgár Gy. 2. kiad. Budapest, 1886. — Hasznavehető s az első kiadáshoz mérten javított könyvnek mondja Bartal A. (Phil. Közl. 311—313. l.), de kifogásol több a szövegben a latinosság ellen elkövetett és néhány tárgyi hibát.

1216. *Capes W.*, Livius élete és munkássága. Angolból ford. Fináczy Ernő Budapest, 1886. Eggenberger, (8-r. 112 l.) 60 kr.

1217. **Lukán** Fárzália, vagy: Polgárharcz. Hősköltemény 10 énekben. Latinból ford. előszóval, a költő életrajzával, szöveg-alatti fölvilágosító jegyzetekkel s a munka végén betűrendes szótárral ellátta Márki József. Budapest, 1885. (8-r. 500 l.) Ism. Egyetértés. 142. sz. Szana Tamás. (Nemzet 145. sz.) — Márki József tdr. Néhány barátságos szó Szana Tamás úrhoz «Lukánom» érdekében. (Közoktatás 25. sz.)

1218. **Martialis** II. 56. X. 38. Ford. Ifj. R. E. (Philol. Közl. 10. l.) IV. 49. (u. o. 25.) X. 53. (u. o. 51. l.) X. 32. I. 115. (u. o. 56. l.) X. 35. (u. o. 63. l.) II. 80. X. 23. (u. o. 81. l.) I. 54. (u. o. 109. l.) I. 47. (u. o. 124. l.) III. 45. (u. o. 155. l.) IV. 56. (u. o. 196. l.)

1219. **Nepos.** *Cornelius* —. Ford. és magyar. dr. Boros Gábor. Pozsony, é. n. (1886.) Stampfel. (16-r. 320. l.) 1 frt 20 kr.

1220. **Ovidiusból:** Amor. I, 2. Ford. Ónossy Mátyás. (Phil. Közl. 202—203. l.)

1221. *Ovid* szerelmi dalaiból. (Kérésem jogos, az — ki imént megigéze — a lányka etc.) Fordította Ónossy Mátyás. (Ország-Világ. 6. sz.)

1222. *Ovid*, Lib. Amor. I. Elegia 15. ford. Ónossy Mátyás. (Phil. Közl. 584. l.)

1223. **Propertius III,** 10. (Cynthia születése napján.) Fordította Csengeri János. (Vasárnapi Ujság 38. sz.)

1224. *Propertius* II, 18. ed. Baehrens. (Tithonus). Ford. Csengeri János. Phil. Közl. 531. l.

1225. — II. 28b ed. Baehrens. (Cynthia gyógyulásakor.) Ford. Csengeri J. u. o. 567. l.)

1226. — II. 33. (Az ünnep.) Fordította Csengeri J. (u. o. 575—576. l.)

1227. *Pruzsinszky J.*, De Propertii carminibus in libros distribuendis. Phil. Közl. 497—531. l.

1228. **Tibullus** elégiái. Fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Csengeri János. Kiadja a Kisfaludy-társaság. Budapest, 1886. Franklin-társulat. (8. r. 191 l.) 1 frt 40 kr.

1229. *Tibullusból.* Esdeklés — kegyetlen sir — Sulpicia levélkei Cerinthushoz. Fordította Csengeri János. (Magyar Salon V. kötet 31. 32. l.)

1230. Tibulus l. Zólyomi.

1231. **Vergilius** Aeneise. Magyarázta Veress Ignác. II. füzet, IV—VI. ének. Második lényegében változatlan kiadás. (Görög és latin remekírók gyűjteménye 24.) Budapest, 1886. Lampel, (8. r. 121—242 l.) 80 kr.

1232. *Virgil* Éneisze. Fordította Márki József tdr. I—II. ének. (350. v.-ig.) Budapest, 1886. Kókai. (8. r. 1—48 l.) 20 kr.

1233. *Dudinszky Emil,* Virgilius és a méhtenyésztés. (Méhészeti Lapok 2. sz.)

1234. *Geréb József,* Sinon csele Vergilius Aeneisében. (A II. ének 57—198. verse.) (Præparatio részlet.) (Losonczi főgymnasium értesítő 1885/86. 18 l.)

1235. **Isotæ Nogarolæ** Veronensis opera quæ supersunt omnia. Accedunt Angelæ et Zeneveræ Nogarolæ epistolæ et carmina. Collegit Alexander Comes Apponyi. Edidit et præfatus est Eugenius Abel. Vol. I. II. Vindobonæ et Budapestini, 1886, Kilian. (8. r. CLXXII. 269 l. 4 melléklet; 477 l. és 1 melléklet.) 12 frt. — Igen elismerőleg ismert. Heinrich Gusztáv, Pester Lloyd és Geiger a «Vierteljahrsschrift f. Kultur und Litteratur d. Renaissance» I. kötetében.)

1236. **Leonis XIII.** carmina, ismerteti *Valaki.* (Szépirodalmi Kert. 8. sz.)

1237. *XIII. Leo* két epigrammja. Ford. (u. o. 10. sz.)

1238. — latin verse: «Fons loquitur.» Ford. (u. o. 11. sz.)

1239. *XIII. Leo* pápa disztikonjai. Ford. Illek Elek. (u. o. 39. sz.)

1240. *XIII. Leo* pápa sonettje. Húsvét. Ford. V. S. (Vasárnapi Ujság 17. sz.)

7. Latin nyelvtanok s szótárak.

1241. *Erődi Dániel,* Latin nyelvtani verses szabályok, 2 kiadás. Nagykikinda. (Ism. Közoktatás, 5. sz.)

1242. *Szepesi Imre* Latin nyelvtana. I. rész. Alaktan, a gimn. I. és II. osztályának. 11. kiadás. Átdolgozta Tóth György. Budapest, 1886. 1 frt 20 kr.

1243. *Szepesi Imre* Latin nyelvtana. Mondattan. Átdolgozta Tóth György, Budapest, 1886. Ism. Dr. Csengeri János. (Tanáregyl. Közlöny XIX. 305—309. l.). Tóth György Válasza. (u. o. 370—373. l.) Csengeri J. Epilogus Tóth György úr válaszára (u. o. 421—423. l.). — Barta

Antal. (Philol. Közl. (71—77. l.) — Sz. (Közoktatás 4. sz.) — A birálatok mind nagyon kifogásolják a könyvet.

1244. *Thwerewk Árpád*, Doluit paterno cordo nostro. (Haza és Külföld II. 12. sz.)

1245. *Veress Ign.*, Latin-magyar és magyar-latin kézi szótár. Budapest, 1883. — A közokt. tanács birálója (Phil. Közl. 841—843. l.) fölöslegeseknek tartja az alak- ésmondattanból úgyis eléggé ismert szavakról közlötteket, ellenben nagyon kifogásolja a latinismusoknak itt-ott helytelen s főleg hiányos tárgyalását. Engedélyezett középiskolai segédkönyv.

1246. *Veress Ign.*, Latin-magyar szótár. Középtanodák számára. 2-ik jav. kiadás. Budapest, Lampel, 1886. (8. r.) 1 frt 80 kr.

8. *Hazai ókori régiségek.*

1247. *Börzsönyi Arnold*, Claudius Novanus becsületbeli bocsájtványa. (Arch. Ért. 207—213. l.)

1248. *Gyulai Rudolf* levele a bregetiumi vizvezetékről. (Arch. Ért. 347—350. l.)

1249. *Hampel József*, Der Goldfund von Nagy-Szent-Miklós. (Ung. Revue, 433—480, 627—688. l.) — A teljes műnek fordítása, az összes rajzokkal együtt. Külön nyomatban is megjelent.

1250. *Kereszturi Sándor*, Megyénk és az érmészet. (Bácska. 65. sz.)

1251. *Király Pál.* A sarmizegetusai Mithræum. (Arch. Közlem. XV. köt.) Ism. Téglás Gábor. Egy régi vallás. (Főv. Lap. 351. sz.) kiv. (Rég. és embertani társ. évk. 152—158. l.)

1252. *König Pál*, Sarmizegetusa. (Vázlat az ifjúság részére.) (Dévai főreálisk. ért. 1885/86. 9 l.)

1253. *König Pál.* A Daciában létezett római collegiumok. (A hunyadmegyei tört. és rég. társ. évkönyve. III. köt. 60—61. l. kivonat.)

1254. *Ifj. Kubinyi Miklós*, Árvamegyei régészeti emlékek. (Rég. és embertani társ. évk. 97—103. l.)

1255. *Lipp Wilhelm*, Die Gräberfelder von Keszthely. (Ung. Revue. 1—37. l.) (Befejezése u. a. folyóirat 1887-iki évfolyamában.) — A magyar munka teljes fordítása az összes rajzokkal együtt. Külön nyomatban is megjelent.

1256. *Lipp Wilhelm*, Steinkammergrab aus der Vorzeit in Keszthely. (Ung. Revue. 566—570. l.) — Szerzőnek az Archæolog. Értesítőben. (V. 372. l.) megjelent czikke teljes fordításban, a rajzokkal együtt.

1257. *Ortvay Tivadar*, A præhistorikus kőeszközök régiségi jellegeiről. (Értekezések a tört. tud. köréből. XIII. köt. 2. sz.) Budapest, 1886. Akadémia. (8. r. 50 l.) 30 kr.

1258. *Réthy László*, Dáczia nemzetiségi viszonyai a rómaiság idején. (Rég. és embertani társ. évk. 144—151. l.)

1259. *Téglás Gábor*, Ujabb adatok Dacia helyrajzához a Strigy völgyéből. (Kivonat.) (Hunyadmegy. tört. és régi társ. évkönyve. III. k. 65—67. l.)

1260. *Téglás Gábor*, Archæologiai séta Dévától Veczelig. (Kivonat.) (Hunyadmegy. tört. és rég. társ. III. évkönyve, 68—69.)

1261. *Téglás Gábor*, Kirándulás a rómaiak bukovai márványbányájához. (Hunyadmegy. tört. és rég. tár. évk. III. köt. 48—50. l.)

1262. *Téglás Gábor*, Præhistoricus arany-, vas- és kőbányászati eszközök Dáciában. (Arch. Közl. XIV. k. 106—122. l.)

1263. *Téglás Gábor*, Római márványbányák a Bisztravölgyben, Bukova, hunyadmegyei falu határán. (Arch. Közlem. XIV. kötet 123—137. l.)

1264. *Téglás Gábor*, A jánosfalvi római kőbánya és annak három falképe Udvarhely megyében. (Arch. Ért. 21—26. l.)

1265. *Téglás Gábor*, A római bányászat Erdélyben. (Rég. és embertani társ. Évk. 132—143. l.)

1266. *Tewrewk Árpád*, Dácia és Pannonia. (Haza és Kölföld II. 3. 4. sz.)

1267. *Torma Károly*, Római katonaelbocsátó-levél Maros-Keresztúrról. (Arch. Ért. 303—318. l.)

1268. *Wosinszky Mór*, A lengyeli præhistoricus sáncz és lakóiról: egy képes táblával. (Rég. és embertani társ. évk. 104—114. l.)

IX. Germán nyelvek s irodalmak.

I. Német.

1269. *Binder Jenő*, Prister Johannes. (Phil. Közl. 532—553. l.) — A János papról szóló monda eredetének (főleg Zarncke kitünő műve alapján) tárgyalása és a Prister Johannesról szóló magyar költemény (Valkai Andrástól 1573) forrásainak alapos kimutatása. E verses krónikának körülbelül egy ötöde nem fordítás.

1270. **Börne S.** *Silberstein A.*, Ludwig Börne. (P. Lloyd. 134. sz.) — Nagy általánosságokban tartott jellemzés a jeles író születésnapjának (1786. május 22.) százados évfordulója alkalmából.

1271. *Darvai Móricz*, Börne. (Főv. Lap. 186. sz.) — L. az 1270. számot.

1272. *Blumenthal Oszkár*, «Egy csöpp méreg». Vigj. 5 felv. (Első előadás apr. 30.)

1273. *Brandes G.*, Moderne Geister. Frankfurt a/M 1882. Ism. Erdélyi Károly. (Phil. Közl. 676—677. l.). — Rövid ajánló ismertetés, mely csak a tartalom fölsorolására szorítkozik.

1273a. *Caro K.* «A várrom». Vigj. 1 felv. Első előadása okt. 15.

1274. *Freiligrath* után. — Szeress. Ford. Apostol Bertalan. (Borsodmegyei Lapok. 36. sz.)

1275. *Geibel*, Leszállt a nap .... Ford. F. Gy. (Ország-Világ 4. sz.)

1276. *Goethe*. Götz v. Berlichingen, fordította Balla Mih. Kedvezően ism. Szomaházy Istv. (Phil. Közl. 651—655. l.)

1277. *Goethe Faustja*. Ford.: Komáromy Andor. Ism. Szana Tamás. (Nemzet. 341. sz.)

1278. Faust II. részéből. Az I. felv. zárójelenetei. Ford.: dr. Váradi Antal. (M. Salon. VI. 241—244. l.)

1279. Faust második részéből (Az apotheozis) Váradi Antal. (Mutatvány.) (Főv. Lap. 348. sz.)

1280. *Goethe*, Faust II. Várady ford.-nak ismertetése (—ő.) (Budapesti Hirl. 350. sz.) — (Egyetértés. 356. sz.). — Az első birálat nagyon leszóló, ez utóbbi elismerő. A fordítás, a rendkívüli nehézségeket tekintetbe véve, dicséretet érdemel.

1281. A fájdalmas szűzanyához. (*Goethe* után.) (Faustból. 3. Margit imája.) Ford. Szabad József. (Szépirod. Kert. 27. sz.)

1282. *Balla Mihály*, Ujabb adatok Goethe életrajzához. (Nemzet 28. sz.) — Riemernek legujabban közzétett naplójegyzeteiről.

1283. *Goethe és Schiller*, Weimar fénykora. *Baumgartner Sándor*. Ism. Schultz Károly. (Szépirodalmi Kert. 54—57. sz.). — Az ismertetett munka szerzője jezsuita, ki kellő szakismerettel, de páratlan elfogultsággal s ellenszenvvel tárgyalja a német irodalom legelső alakjait és legfényesebb termékeit.

1284. *Gergely K.* Goethe s a «Faust» vallásos erkölcsi jellemzése. (Sárospataki Lapok. 13—20. sz.)

1285. *Szemák István*, Mignon és a vén hárfás dalai. (M. Salon. V. 178—182. l.)

1286. *Szlávik*, Goethe s a «Faust» vallásos-erkölcsi jellemzése. (Sárospat. Lapok. 13—16. 18. 20. sz.)

1287. *Thewrewk Árpád*, Goethe Strassburgban. (Heinrich Német balladák. 1879. 68. lapon.) (Haza és Külföld. II. évf. 12. sz.). Elkeseredetten helyteleníti, hogy Heinrich id. h. azt írja. «Goethenek a strassburgi egyetemen a jogot kellett volna hallgatnia, de nem nagy kedve volt hozzá és nem is foglalkozott sokat vele». Pedig ez szó szerint igaz, mert Goethe önéletrajzában maga írja és minden életirója mondja, pl. Lewes (magy. ford. I. 95): «De Goethét, a kitünő repetens segítsége daczára is, szörnyen untatta a jogtan, a mint maga beszéli». Aztán Goethe nem is lett Strassburgban doctor, hanem csak lic. jur. Különösen tanulságos e kérdésre nézve Goethe strassburgi napló-jegyzetei (Ephemerides, új kiadás Martin Ernőtől, Heilbronn 1883), melyekben összesen vagy 140 munkából találunk kivonatokat, s ezen munkák közt csak vagy 20 esik a jog és államtudományok körébe.

1288. *Váradi Antal*, Bevezetés «Faust» második részéhez. (Szinészek Lapja. 48—49, 51. 52. sz.) — Szerző Faust-fordításának bevezetéséből.

1289. *Grillparzer naplójából.* Latkóczi Mihály. (Haza és Külföld. II. évf. 5. sz.). — Kivonat.

1290. *Grillparzer Ferenc* nyilatkozatai Magyarországról. Latkóczy Mihálytól. (Haza és Külföld. II. évf. 1—3. sz.) — Ezeket már elöbb ismertette Heinrich G., Budapesti Szemle XLV. köt. 150 l.

1291. *Grün Anasztáz*, Férfiköny. Ford.: Vikár Béla (Remény. 5. sz.)

1292. *Grün Anasztáz*, Míg mámorban .... ford. Bogdánfy Lajos, (Ország-Világ. 2. sz.) — U. a. Koszorúk. Ford. u. a. (U. o. 8. sz.)

1293. *Heinéből*, Hogyha éjjel .... Ford.: Bérczi Fülöp. (Orosházi Közl. 48. sz.)

1294. *Heine*, Rendületlen állanak a ... —. után. Lichtner Jakab (Haza és Külföld. II. évf. 8. sz.)

1295. *Heine*, Éjszakon áll egy fenyőfa. Ford. Lichtner Jakab. (Haza és Külföld. II. évf. 9. sz.)

1296. *Heine*, Oly üde, tiszta .... Ford.: Pataj Sándor. (Ország Világ. 28. sz.)

1297. *Heine*, Az erdőből. Ford. Pataj Sándor. (Ország Világ 7. sz.)

1298. U. a. Tenger fölé ... Ford. U. a. (U. o. 15. sz.)

1299. *Boros Gábor*, Heine (Főv. Lapok. 48. sz.)

1300. *Silberstein Adolf*, Heinrich Heine. (Pester Lloyd. 71. 73. 76. sz.). — Kivonat Proelss Róbert Heine-biographiájából.

1301. *Heinrich Gusztáv*, A német irodalom története. I. köt. Budapest, Akademia, 1886. (8. r. XV, 576 l.) 3 frt 50 kr. — Igen kedvezően ism. Acsády Ign. (Pesti Napló. 356. sz.)

1302. *Heinrich Gusztáv*, A szent Grál. (Budapesti Szemle. 47. köt. 1—55. l.). — A monda eredetének és fejlődésének tárgyalása. Rövidítve átment szerzőnek Német irodalomtörténetébe.

1303. *Heinrich Gusztáv*, Das deutsche Volkslied von des Commandanten Tochter in Grosswardein. (Ung. Revue, 818—823. l.) — Ez érdekes német népdalnak régibb és eredetibb szövegének közlése, mint a «Des Knaben Wunderhorn» cz. híres gyűjteményben található.

1304. *Keintzel Georg*. Die Volkspoesie der Siebenbürger Sachsen verglichen mit der deutschen Volksdichtung. (Siebenbürg. Tagesblatt). 3768—3772. sz.)

1305. *Lill Theodor*, Ein neuer Nibelungendichter. (Siebenbürgdeutsch. Tageblatt. 3887. 3888. sz.) (Hans Melzn, die Nibelungen). — Henszlmann Imre jeles műtörténészünk ifjúkori nibelung-tragédiájának igen kedvező ismertetése.

1306. *Hölty*, Az apácza. (Régi német ballada. 1773-ból.) Ford. Luchkovicz Imre. (Főv. Lap. 332. sz.)

1307. A láthatatlan. (Németből.) Ford.: K . . . A. S . . . . l. (Zombor és Vidéke. 105. sz.)

1308. *Lenau*. Kérelem. Ford. Feleki Sándor (Ország-Világ. 9. sz.)

1309. U. a. A köd. Ford. Márton Endre. (U. o. 12. sz,)

1310 *Lenau*. Nemotól. (Kecskeméti Lapok. 3. sz.)

1311. Loreley. — A Rajnavidék legendája. — Tourista. (Aradi Közlöny 1886. 24-ik sz.)

1312. *Meltzl Hugo*, Középfelnémet Minnedalok (Ellenzék 94. sz.)

1313. *Mendelssohn Mózes*. (Pesti Napló. 5. sz.)

1314. *Kayserling M.* Mendelssohn Mózes halálának századik évfordulója. (Magy. Zsidó Szemle. 9—12. l.)

1315. Moses Mendelssohn und seine Familie. *Kohut Adolf.* Dresden u. Leipzig. 1886. — Kedvezően, de nagyon is röviden ism. Erdélyi Károly. (Phil. Közl. 677—678. l.)

1316. *Rosenberg Sándor*, Mendelssohn Mózes emlékezete. (Aradi Közlöny. 1886. 9-ik sz.)

1317. *Gróf Platen Ágost.* Életszabályok. Ford.: Wieder Gyula. (Magy. Polgár. 15—17. sz.). Közli Platen rövid életrajzát is.

1318. *Pyra I.S.* és *G. Lange.* Freundschaftliche Lieder, Heilbronn, 1885. — Szakavatottan s tanulságosan ism. Petz Gedeon. (Phil. Közl. 351—357. l.) Főleg érdekesen hasonlítja össze Pyra főművét «Der Tempel der wahren Dichtkunst» Csokonainak «A haza templomának örömnapja» cz. költeményével.

1319. A. A. Ferdinand *Raimund.* (Oberwarther Sonntags-Zeitung. 26. sz.)

1320. *Rittershaus Emil*, A szerelem. Ford. Lévay Ede. (Ország Világ. 2. sz.)

1321. *Rittershaus Emil*, Könyörgés. Költemény Szulik József. (Szépirod. Kert. 8. sz.)

1322. *Rückert.* Szikrák. Ford. Rápolthy Károly. (Orsz.-Vil. 6. sz,)

1323. *Saphir*, Mari. (Veszprém. 52. sz.)

1324. *Schack Béla*, A Sturm- és Drang-korszak drámaköltészete. Német irodalomtörténeti tanulmány, Budapest, Kilián, 1886. (8-r. 192 l.) 1 frt 20 kr. — Előbb az Egy. Philologiai Közlönyben. (713—810; 871—963. l.) jelent meg. A tárgyalt korszaknak sokoldalú és vonzó rajza, mely a gazdag monographiai irodalomnak és főleg Heinrich G. egyetemi előadásainak fölhasználásán alapúl.

1325. *Scheffel Viktor*, Az ifjú Werner dala. Ford. Luby Sándor. (Főv. Lap. 105. sz.)

1326. *J. V. Scheffel*. L. H—i (Pester Lloyd. 103. sz.) Hevesi Lajos nekrologja Scheffel halála alkalmából.

1327. *Schiller Fr.*, Wallenstein's Tod. Trauerspiel. Magyarázta *Alexander B.* Budapest. — Bir. Szemák I. (Tanáregyl. Közl. XIX. 509—513 l), ki, a szerző szorgalmának elismerése mellett, a kiadás nagy terjedelmét, igen nehéz styljét és több nyelvbeli botlását hibáztatja. Engedélyezett középiskolai segédkönyv.

1328. *Schiller*, «Don Carlos». (Mutatvány a III. fölv. 10. jelenetéből. Ford. Tomor Ferenc. (Haza és Külföld. II. évf. 1. sz.)

1329. *Schiller*, A pegazus járomban. Ford. Vargha Gyula. (Vasárn. Ujs. 12. sz.)

1330. *Schiller*, Az eleusisi ünnep. Fordította Vargha Gyula. (Budapesti Szemle. 46. köt. 266—272 l.)

1331. *Schiller*, Nadovesszi halotti dal. Ford. Szász Kár. (Főv. Lap. 272. sz.)

1332. *Bayer József*, Schiller hazánkban. (Philologiai Közlöny 850—851. l.). — Kiegésziti Heinrich Gusztávnak u. o. X. 198. megjelent könyvészeti kísérletét.

1333. *Schiller hazánkban*. I. pótlék. (Közlik: Naményi T. Lajos.; Karacs Teréz, Zimányi Józs.; Heinrich G.; Bayer Józs.) (Phil. Közl. 197—201. l.) —Heinrich G. czikkéhez (u. o. IX. 648) pótlékok.

1334. *Belling E.*, Die Metrik Schiller's. Breslau. 1883. Bir. Heinrich G. (Phil. Közl. 204—210. l.) — Lényeges pontokban hibáztatja e különben figyelemre méltó s főleg gazdag anyaga miatt tanulságos könyvet. A birálat tanulságos adalék a német verstanhoz.

1335. *Faith Mátyás*, Don Karlos. (Tragédia Schiller-től.) (Budapesti II. ker. kath. főgymn. ért. 1885/6) 20 l. — Tartalmát elmondja röviden Nikolics Ign. (Közoktatás. 31. sz.) — A tragédia tárgyának, forrásainak s alakulásának ismertetése, főleg Düntzer H. alapján, minden önállóság nélkül.

1336. *Heinrich G.* Schiller dráma-tervei. (Philologiai Közlöny 167—196. l.). — Schiller töredékesen vagy csak vázlatosan fönmaradt dráma-terveinek összefoglaló és csoportosított tárgyalása. Attila és Martinuzzi-tervekről 187. l.

1337. *Karacs Teréz*, 1830-ból. (Egy irodalmi töredék.) (Főv. Lap. 298. sz.) Schiller Resignationjáról és annak ford.

1338. — L. 1283. sz. a. is.

1339. *Schullerus Adolf*, Zur Kritik des altnordischen valhallglaubens, Halle a/S. 1886. (8-r. 51 l.) — Különnyomat a «Beiträge zur Geschichte der Deutschen Sprache u. Literatur» XII. köt. 2. füzetéből. — Kimutatni törekszik, hogy a Völuspa a kereszténység befolyása alatt jött létre és hogy a skandináv Walhalla-hit késő időből (a IX. szá-

zadból) származik, miért is nem vert mély gyökeret a népben. Szakavatott, értékes dolgozat egy igen vitás problémáról.

1340. *Sturm Gyula*, A változó világ és lelkem. (Költemény.) Ford. Szulik József. (Szépirod. Kert. 20. sz.)

1341. *Sturm Gyula*, Távol tőled, oh világ! (Költemény.) Ford. Szulik József. (Szépirod. Kert. 22. sz.)

1342. *Uhland*. Felelet. Ford. Feleki Sándor. (Ország-Világ. 3. sz.)

1343. *Vajda Emil*, Attila szereplése a Saumundar-Eddában, a Waltharius és Nibelung-énekben. (Székely-Udvarhelyi főreálisk. ért. 1885/6.) 31. l. — Grimm Vilmos «Deutsche Heldensage» cz. műve alapján, kellő tájékozottság nélkül.

1344. *Walther v. d. Vogelweide* sírverse, ford. ifj. Reményi Ede. (Phil. Közl. 155. l.)

1345. Stronsky Ág. Wieland «Oberon»-ja. (Szombathelyi kath. főgymn. ért. 1884/5.). — Általában kedvezően ism. Kardos A. (Phil. Közl. 113—116. l.), a ki azonban nem eléggé hangsúlyozza a szerző önállótlanságát.

1346. *Wilmanns W.* Beiträge zur Geschichte d. älteren deutschen Literatur. I. Der sogenannte Heinrich v. Melk. Bonn, 1885. Ism. Heinrich G. (Budapesti Szemle. 47. köt. 325—329. l.), ki a szerző nézetét, hogy t. i. Melki H. XIV. századi iró volna, kinek satirája magyarországi viszonyokra vonatkozik, határozottan visszautasítja.

1347. *Wolff Gyula*. Tannhäuser. Ford. dr. Neumann Sándor. I. énekből. (Magy. Polgár 272. sz.)

2. Svéd.

1348. *Győry Vilmos*, A próba. (A «Svenska folkvisa» cimű svéd népköltési gyüjteményből.) (Főv. Lap. 101. sz.)

1349. *Győry Vilmos*, Kis Karin. Svéd ballada. (Budapesti Szemle. 46. köt. 424—426. l.)

1350. *Győry Vilmos*, A bú hatalma. (A «Svenska folkvisa» svéd népköltési gyüjteményből.) (Főv. Lap. 52. sz.)

3. Angol.

1351. *Bacon*, Eszterházy Sándortól. (Magy. Polgár 8. sz.)

1352. *Burns*, Gray Simonnak, Ford. Erendits Emil. (Magy. Salon. V. köt. 287. l.)

1353. *Burns Róbert*, Tedd kis kezed .... Ford. Kacziány Géza. (Ország-Világ. 32. sz.)

1354. *Burns Róbert*, A rozson jön át. Ford. Kacziány Géza. (Ország-Világ. 18. sz.)

1355. *Burns*, Az én apám, ford. Lévay Józs. (Budapesti Szemle. 46. köt. 122—124. l.)

1356. *Burns*, Lord Gregor, ford. Lévay József. (Budapesti Szemle. 47. köt. 456—457. l.)

1357. *Burns*, John Anderson. Ford. Lévay József. (Főv. Lapok 73. sz.)

1358. *Burns*. Csak azért is! Ford. Lévay József. (Főv. Lapok 180. sz.)

1359. *Boros Gábor*, Burns. (Főv. Lap. 201. 202. sz.)

1360. *Rodenberg*, Burns Róbert és Hochland Mari. — után közli Neubauer Zuzsánna. (Győri Közl. 80. sz.)

1361. Lord *Byron*, Emlékezet. Ford. Erendits Emil. (Magy. Salon. V. köt. 286. l.)

1362. Mac *Carthy* and Mss *Campbell*, Egy angol politikai regény (The right honourable, by J. Mac-Carthy and Mss Campbell, Praev. (Bud. Hirl. 201.)

1363. Lord Beaconsfield és nővére közti levelezésről. Baradlay Rikhárd. (Nemzet. 198. 199. sz.)

1364. *Hegedüs István*, Bölcső és sír. (Angolból.) (Főv. Lap. 38. sz.)

1365. *Dunay Ferencz*, A fa utolsó levele. (Holmes után szabadon angolból.) (Haza és Külföld. II. évf. 8. sz.)

1366. Panfalvi *Juhász Ödön*. A mai angol irodalomról. (Haza és Külföld. II. 5. sz.)

1367. *Lewis Lajos*, Az angol nyelv vezérfonala a Jacotot-féle módszer alapján a saját alapelvei tekintetbe vételével. Budapest, 1886, (8-r. 100 l.) 50 kr. — Utasítás (nem nyelvtan) az angol nyelvnek tanulására a Jacotot féle módszer szerint.

1368. *Longfellow W. Henrik*. Az arany legenda. Angolból ford. Jánosi Gusztáv. (Olcsó könyvtár, 205. sz.) Budapest. 1886. Franklin t. (16-r. 200 l.) 40 kr. — Igen sikerült fordítás.

1369. *Longfellow*, A szép legenda. Ford. Jánosi Gusztáv. (Remény. 8. sz.)

1370. *Longfellow*, Esős nap. Ford. Regmeczy János. (Borsodmegyei Lapok. 96. sz.)

1371. *Longfellow*, Hajnali csillag. Ford. Solymossy Sándor. (Orsz.-Világ 24. sz.)

1372. *Balla Mihály*, Az arany legenda. (Nemzet 286, 287. sz.) — Longfellow Arany legendájának Jánosi-féle magyar fordítását ismerteti.

1373. *Margarét*. Ó-angol ballada, ford. Csukássi József. (Ország-Világ 52. sz.)

1374. *Milton* első magyar fordítói, Beöthy Zsolt. (Pesti Napló 176. sz.)

1375. *Moore Tamás*, Láttam kora reggel. Ford. Erendits Emil. (Magy. Salon V. köt. 286. l.)

1376. *Shakspere* Színművei. Fordítják többen. Bevezetésekkel és jegyzetekkel ellátta *Csiky Gergely*. Javított kiadás közel 600 illustrátióval. Tragœdiák. I. Budapest, Ráth M. é. n. (1886.) Ism. (Prot. Egyh. és Isk. Lap. 10. sz.)

1377. *Császár Imre*, Othello jellemzése. (Aradi Közlöny 324, 325. sz.)

1378. *Farkas Lajos*, III. Rikhárd király. (Genée R. Shakespeare. Sein Leben und seine Werke czímű művéből.) (Aradi Közlöny 1886. 19. sz.)

1379. *Gál Gyula*, Shakespeare »Othelló«-jából. Jágó jellemrajza. (Színészek Lapja 35. sz.)

1380. *Jancsó Benedek*, A Shakespeare-mythosz. (Arad és Vidéke 71. sz.)

1381. *(K—l.)* Shakespeare. (Kath. érzülete és gondolkodásmódja.) (Szépirodalmi kert. 21. 22. sz.)

1382. Hamlet. —*ő*. (Budapesti Hirlap 318. sz.)

1383. *Proth Mario*, Shakespeare szülőháza. (Magyar Salon IV. 356—357. l.)

1384. *Raich J. M. dr.* Shakespeare és a katholikus vallás. Magyarra ford. Rózsa József. Szeged 1886. Endrényi (8. r. 206. l.) 1 frt 20 kr.

1385. *Sz—i l—e.* Romeo és Julia kútforrásai. (Délmagyarorsz. Lap. 264. sz.)

1386. «A hogy tetszik», Shakspere vígjátéka. T—n. (Magy. Polgár 240. sz.)

1387. Schakespeare születéshelye. (Ellenzék. 185. sz.)

1388. *Sullivan A.*, A mikadó. (Angol operette.) Első előadás decz. 10-én.

1389. *Szarvas Antal*, Hogyha sírok .... (Angolból.) (Győri Közl. 66. sz.)

1390. *Szarvas Antal*, Hozzá! (A midőn elváltunk ....) Angolból. (Győri Közl. 71. sz.)

1391. *Sz. Gy.*, Az amerikai regény irodalom. (Nemzet 115. sz.)

1392. *Szőts Gerő*, Az angol-amerikai bibliafordítás ügye. (Prot. egyh. és isk. lap. 4, 5, 6, 7. sz.)

1393. *Tennyson Alfred*, Clari bel. Ford. Erendits Emil. (Magyar Salon V. köt. 286. l.)

4. *Nyelvtanok.*

1394. *Berghoffer József*, «Gli elementi germanici della lingua italiane». (Fiumei államgymn. ért.) — Az olasz nyelvben kimutatható germán elemeknek jó források alapján való rövid áttekintése.

1395. *Csemez József* és *Németh Antal*, Német-Magyar és Magyar-Német zsebszótár. I. Német-Magyar rész. Győr 1886. — Kedvezőtlen ítéletet mond róla Bauer Simon (Tanáregyl. Közl. XIX. 134—137. l.), ki főleg a szólásmódok elhagyását hibáztatja, de általában szókészletében hiányosnak, magyarázataiban gyengének mondja a könyvet.

1396. *Erényi Mór*, Gyakorlati tanfolyam a német nyelv gyors, alapos és könnyű megtanulására. Dr. Ahn Ferencz elismert tanmódszere nyomán. Nyelvtani jegyzetekkel ellátva és a m. k. közokt. minister által kiadott tantervhez alkalmazva. 5-ik jav. kiadás. Budapest, 1886. Lampel. (N. 8-r. II. 121. l.)

1397. *Felsmann Joseph*, Deutsches Lesebuch für Mittelschulen mit deutschen und ungarischen Anmerkungen. I. Theil 11-te durchgesehene Aufl. Budapest, 1886. Lampel. (8-r.) 80 kr. — Egyes jobb olvasmányok fölvétele és itt-ott a magyarázatokban javított, de még mindig igen csekély értékű, engedélyezett tankönyv.

1398. *Graf Jakab.* Német nyelvtan és gyakorlókönyv polgári iskolák és középtanodák számára. 4 teljesen átdolg. kiadás. Budapest, 1886. Franklin-Társ. (8-r. 179 l.) 80 kr. — A régi modorban írt, de tévedésekben nem gazdag, használható és tényleg engedélyezett tankönyv, melyben főleg csak a definitiók szorulnának (magyarság tekintetében is) tüzetesebb javításra.

1399. *Heinrich Gustav*, Deutsches Lehr- und Lesebuch für höhere Lehranstalten, insbesondere für Obergymnasien und Oberrealschulen. II. Band. Mit einem Grundriss der Poetik und erklärenden Anmerkungen. 7-te Aufl. Budapest, 1886. (8-r.) 1 frt 40 kr. — Mind a költészettani

bevezetésben mind az olvasmányokban és az ezekhez tartozó nagy számú jegyzetekben tetemesen javított kiadás. Engedélyezett tankönyv.

1400. *Heinrich G.*, Deutsches Lehr- und Lesebuch. I. Th. 4. kiad. II. Th. 6. kiad. III. Th. 3. kiad. Budapest, 1885—4. — Igen kedvezően ism. a közoktatási tanács bírálója. Phil. Közl. 836—841. l.

1401. *Hoffmann Mór*, Német tan- és olvasókönyv. III. köt. Budapest, 1883. — Ism. Szemák Istv. (Phil. Közl. 325—331. l.), ki a helytelenül választott olvasmányokat és a jegyzetek magyartalanságát, azonfelül egyes tévedéseket kifogásol.

1402. *Heinrich Károly*, Anyaggyűjtemény a német nyelv tanításához. Középiskolai használatra. II. rész. Gyakorlókönyv. 1. költői és prózai olvasmányokkal. Budapest, 1886. Kókai. (N. 8. r. 224. l.) 1 frt 50 kr. — Főleg a kereskedelmi iskolák igényeit tartja szem előtt. Nagy szorgalommal és helyes módszerrel készített, de magyartalanságokban túlságosan gazdag tankönyv.

1403. *Heinrich Károly*, Anyaggyűjtemény a német nyelv tanításához. Középiskolai használatra. III. rész: Gyakorlókönyv 2., költői és prózai olvasmányokkal. Budapest, 1886. Kókai. (8-r. 148 l.) 1 frt 50 kr. — Az előbbeninek folytatása, valamivel jobb magyarsággal.

1404. *Szemák István*, Elméleti s gyakorlati német nyelvtan tanodai s magánhasználatra. I. évfolyam, 6-ik kiadás. Budapest, 1886. Lauffer. (N. 8-r. 81 l.) 50 kr. — Javított, de magyarázataiban s példáiban még mindig nagyon kifogásos engedélyezett tankönyv.

1405. *Szirmai József*, Német nyelvképző iskola gyakorlati példákban. Olvasás, nyelvtan és fogalmazás egyközpontú körökben. I. rész: Budapest, 1886. Franklin-Társ. (8-r. 80 l.) 20. kr.

1406. *Virányi Ignácz*, Módszeres német nyelvtan középiskolák számára. II. jav. kiadás. Budapest, 1886. Eggenberger. (8. r. 146. l.) 90 kr. — A szokásos modorban írt tankönyv, melynek 2. kiadásában a szerző eltávolította a közokt. tanács által az első kiadásban helytelenített magyarázatokat és példákat. Engedélyezett tankönyv.

X. Román irodalmak.

1. *Franczia.*

1407. *Katona Ludwig*, Beaumarchais. (Magazin f. d. Litteratur 23. sz.)

1408. *Arányi Miksa*. Du Bellay és Ronsard. Budapest, 1886. (8. r. 33. l.)

1409. *Beranger*, A beteg. Ford. Faludi. (Szabadság 135. sz.)

1410. *Béry M. Gyula*, Constant. (Egy lap a francia irodalom történetéből.) (Főv. Lap. 224. sz.)

1411. *Bourget Paul*, Spleen. Ford. Reviczky Gyula. (Ország-Világ 39. sz.)

1412. *Justh Zsigmond*, Bourget Paul. (Lélektani tanulmány.) (M. Salon V. 362—368. l.)

1413. *Claretie*. Zilah herczeg, dráma 4 felv. (Adatott a nemzeti szinházban 1886. febr. 12-én.)

1414. *Coppée Ferencz*, Mese. Ford. Bogdánfy Lajos. (Fővárosi Lap. 94. sz.)

1415. *Coppée Ferencz*, A bibliából. (Un évangile.) Ford. Dessewffy Árpád. (Főv. Lapok 29. sz.)

1416. *Darvai Móric*. A francia színköltészetről. (Le théatre France par D. Alexandre Parodi.) (Főv. Lap. 358. sz.)

1417. *Darvai Móric*, Negyven halhatatlan. (Les quarante fauteuils de l'académie française, 1634—1886. par Ch. Barthélemy.) (Főv. Lap. 260. sz.)

1418. *Delavigne Kázmér*. (Legouvé Ernő emlékirataiból. Közli Feleki József. (Főv. Lap. 251—253. sz.)

1419. A *Diderot* szobor leleplezése Párisban. (Egyetértés 194. sz.)

1420. *Dumas* «Denise»-éről. (Nemzet 54. sz.)

1421. *Faure Emile*, Les grandes viventes. Ism. H. J. (Budapesti Hirl. 179. sz.)

1422. *Feuillet O.*, «Chamillac», dráma 5 felv. (Párisi Tárcza.) Saint-Yvon. (Főv. Lap. 104. sz.) Ism. (Nemzet 103. sz.)

1423. *Feuillet Oktáv*, Chamillac. Színmű 5 felvonásban. Első előadás decz. 6-án.

1424. *Feuillet Oktáv*, «A halott». Regény. Ism. Szomaházy István. (Főv. Lap. 166. sz.)

1425. *Hubard J.* Feuillet Oktáv. (Budapesti Hirl. 92. sz.)

1425*a*. — L. 1459. sz. a. is.

1426. *Frary*. (Ország-Világ 17. sz.)

1427. *Gondinet E.*, Un parisien. Vígj. (Pesti Napló 36. sz.)

1428. *Gondinet Edmond*, «A párisi». Vígj. 3 felvonásban. Első előadás szept. 17.

1429. *Grandjean M.*, Panasz. Fordította Lévay Ede. (Ország-Világ 12. sz.)

1430. *Trefort August*, Denkrede auf Fr. Guizot. (Ung. Revue 38—54. l.) — Az akadémiában tartott emlékbeszédnek fordítása.

1431. *Háhn Adolf*. A franczia meg a spanyol Cid-dráma. (Aradi főgymn. és főreálisk. ért. 1884/85.) Kedvezően ism. Kardos A. (Phil. Közl. 120. l.) — A dolgozatnak eddig megjelent első része csak a spanyol dráma tartalmát közli.

1432. *Hahn Adolf*, A Marsaillaise írója. (Aradi Közlöny 149. sz.)

1433. *Halévy*, Ludovic. (Nemzet 41. sz.)

1434. *Hugó Viktor*, Benn. Fordította Bogdánfy Lajos. (Ország Világ 4. sz.)

1435. *Hugó Viktor*, Az anya. Ford. Bogdánfy Lajos. (Fővárosi Lapok 13. sz.)

1436. *Hugó Viktor*, A diadal. «La fin de Satan»-jából. Fordította Kálmán Károly. (Remény 4. sz.)

1437. Imádság. (Les feuilles d'automne.) — Hugó Viktor után, francziából Radó Antal. (Budapesti Szemle 48. köt. 107—108. l.)

1438. *Hugó Viktor*, Szerelem. Ford. Radó Antal.) (Legújabb kötetéből a «Théatre au Liberté»-ből.) (Budap. Hirl. 128. sz.)

1439. *Hugó Viktor* új könyve. (Szabad színpad.) (Budapesti Hirlap 118. sz.)

1440. *Írói* jövedelmek Francziaországban. *r.* (Magyar Polgár 125. sz.)

1441. *Kont Ignácz*, A franczia philologiai irodalom 1884—1885-ben. (Phil. Közl. 82—98; 210—229; 339—351. l.)

1442. *Lamartine*, Szerelemdal. Ford. Bartók Lajos. (Főv. Lapok 167. sz.)

1443. *Lamartine*, A gyermek reggeli imája. Ford. Hiador. (Főv. Lapok 183. sz.)

1444. *Legouvé E.* Nagykorúságom első napján. (Legouvé Ernő «Soixante ans de souvenir»-jéből.) Feleki József. (Főv. Lap. 68, 69. sz.)

1445. *Lemoyne André*, Granville-ban. Ford. Bogdánfy Lajos. (Főv. Lapok 142. sz.)

1446. *Meilhac*, Gotte. Színmű 4 felv. (Pesti Napló 343. sz.)

1447. *Mendés Catulle*, Kis leány vágya. Ford. Hiador. (Főv. Lapok 230. sz.)

1448. *Montesquieu's* Erziehung zum Verfassungspolitiker II. Artikel Schwarcz Julius. (Zeitschr. f. d. gesammte Staatswissensch. 297—369. l.)

1449. *Murger Henry*, Az utolsó légyott. Fordította Kacziány Géza. (Főv. Lap. 284. sz.)

1450. *Musset Alfréd*, A reményhez. Ford. Béri M. Gyula. (Főv. Lapok 321. sz.)

1451. *Musset Alfréd*, Ninonhoz. Ford. Radó Antal. (Bud. Hirlap 246. sz.)

1452. *Koroda Pál*, Musset egy magyar tárgyú darabja. (Magyar Salon. V. 26—30. l.)

1453. *Ohnet*, «Lise Fleuron» és »A bánya», ford. Fái J. Béla. Ism. Kelemen Béla. (Főv. Lap. 114. sz.)

1454. *Paté Lucien*, Tán azt hiszed... Ford. Béri M. Gyula. (Főv. Lap. 321. sz.)

1455. *Piron*, Ámor istene ... Ford. Révész Ernő. (Ország-Világ. 20. sz.)

1456. *Purt Iván*, Dupanloup nevelési elvei. Budapest, 1886. (8-r. 113. l.)

1457. *Radó Antal*, Szent Péter és a hegedős. (Ó-franczia fabliau.) (Phil. Közl. 985—994. l.)

1458. *Renan Ernő*, L'Abbesse de Jouarre. (Pesti Napló. 294. sz.) — Keszler Józs. (Nemzet. 295. sz.) — (Bud. Hirl. 289. sz.)

1459. Sarcey és Feuillet. (Nemzet. 67. sz.)

1460. *Sardou*, Georgette. Színmű 4 felv. Ford. Fái Béla. Első előadás okt. 22.

1461. *Sardou*, Á. K. Társadalmi megalkuvások (Georgette-Odette.) (Pesti Napló 302. sz.)

1462. *Scribe és Vander-Burch*, «A művész neje.» Színmű 2 felv. Első előadása okt. 15.

1463. *Soós Antal*, Première a théatre français-ben. (M. Salon. IV. 393—395. l.)

1464. *Szombathy István*, A rococovilág és salonjai. (M. Salon. V. k. 68—79. l.)

1465. *Jules Verne* legújabb regénye. (G.) (Bud. Hirl. 284. sz.)

1466. *Villefranche*, Az angyal koszorúja. Ford. Csicsáky Imre. (Szt. István-Társ. naptár. 1886.)

1467. *Virágh Elek*, A régi franczia társaságról. (Szabadság. 4., 5.)

1468. *Zola Emil*, Germinal. Regény. Ford. Adorján S. Ism. Solymossy Sándor. (Főv. Lap. 294. sz.)

1469. *Hubard J.*, Zola Emil. (Budapesti Hirl. 149. sz.)

1470. *Palágyi Menyhért,* Zoláról és a naturálizmusról. (Irodalom. Mutatv. sz.)

1471. *Zola* új regénye. («L'œuvre».) Szomaházy Iván. (Főv. Lap. 175. sz.)

1472. *Zola Emil* a naturálizmus egy áldozatáról. (Koszorú. 1. sz.)

2. *Tankönyvek.*

1473. *Haraszti Gyula.* A franczia költészet ismertetése. Olvasókönyv középiskoláknak s magánhasználatra. Budapest, 1886. Hornyánszky. (N. 8-r. VIII. 246 l.) 1 frt 80 kr. — Ism. (M. Salon. V. köt. 219. l. — Egyetértés. 101. sz. — Pesti Napló. 76. sz.)

1474. *Niiort András,* Gallicismusok és synonymák, vagyis sajátságos és rokonértelmű kifejezések a franczia nyelvben. Budapest, Nádor K. 1886. (8-r. 36 l.) 24 kr.

1475. *Ploetz Károly* dr., Syllabaire français. Első oktatás a franczia nyelvben. Fokonkint haladó tanmód. 5-ik jav. kiadás. Budapest, 1886. Lampel R. (8-r. 183. l.) 40 kr.

1476. *Révai Manó,* Franczia nyelv- és olvasókönyv. Ism. Bartos Fülöp. (M. Tanügy. 243—249. l.) Révai Válasza Alexander Bernátnak (u. o. 235—242. l.).

1477. *Theisz Gyula,* Ellenbirálat «Rendszeres Franczia Nyelvtan»-ára hozott két birálatra. (Phil. Közl. 480—496. l.) — Szerző a közoktatási tanács két birálójának könyvére vonatkozó kifogásait törekszik (a legfontosabb pontokra vonatkozóan sikerrel) mondatról-mondatra megczáfolni.

3. *Olasz-spanyol.*

1478. Ariosto. *Thewrewk Árpád,* Ariosto. (Haza és Külföld. II. évf. 1. sz.)

1479. *Canini* M. A., Il libro dell'Amore. Venezia. 1886. (Ism. Szana T. Nemzet. 54. sz.)

1480. Cid-dráma. L. 1431. sz. a.

1481. Alighieri Dante Divina Commedia-ja. Paradicsom. I. ének. Ford. Csicsáky Imre. (Magyar Állam. 119. sz.)

1482. Dante. Ford. Szász K. Ism. Glücksmann H. Dantes «Hölle» in ungarischer Uebertragung. (Magazin f. d. Literatur d. Ausl. 17. sz.)

1483. *Csicsáky Ferencz,* Aesthetikai tanulmány Alighieri Dante Divina Commediá-jának III. része az «Il Paradiso» felett. (Bölcseleti folyóirat. 107—120.; 155—200. l.) Külön is Temesvár. 1886. (8-r. 66 l.) 70 kr. — Ism. Angyal János. (Szépirod. Kert. 44., 45. sz.) és Saághy Vendel. (u. o. 47. sz.)

1484. *Péterfi Jenő,* Dante. (Budapesti Szemle 48. köt. 1—46. l.)

1485. *Radó Antal,* Dante lyrája. (Nemzet. 104. sz.)

1486. *Teveli V. Dezső,* Dante «Divina Commediá»-ja. Értekezés. (Szépirod. Kert. 23—30. sz.)

1487. Panfalvi *Juhász Ödön,* A spanyol drámaköltészet. (Haza és Külföld. II. évf. 8., 9. sz.)

1488. *Milli Giuseppina,* Az anya. Ford. Radó Antal. (Ország-Világ. 10. sz.)

1489. *Nardi*, Csak alszol... Ford. Radó Antal. (Ország-Világ 11. sz.)

1490. *Olasz* költőkből. Ford. Radó Antal. Budapest, Franklin-Társulat. 1886. (8-r. 216 l.) 1 frt 60 kr. — Ugyanaz. (Olcsó Könyvtár. 198. sz.) 50 kr.

1491. *Pellico Silvio*. Börtöneim. Olaszból ford. Erdélyi Károly. (Olcsó Könyvtár. 201. sz.) Budapest, Franklin-Társulat. 1886. (16 r. 271 l.) 50 krajczár.

1492. *Petrarkából*. Ford. dr. Radó Antal. (Pesti Napló 331. sz. — I—III. (Bud. Hirl. 329. sz.) — (Nemzet. 335. sz.) — Három szonett. (Főv. Lap. 329. sz.)

1493. Petrarca. (Petrarca összes szerelmi szonettjei. Ford. Radó Antal.) Ism. Szana Tamás (Nemzet. 354. sz.)

1494. *P. Juhász Ödön*, Petrarca. (Tanulmány.) (Közoktatás. 20—22. sz.)

1495. *Rossi Mario*, Juliához. — után ford. Sylvio. (Győri Közl. 90. sz.)

1496. Tasso. *Rényi Rezső*, Tasso élete és munkái. (Remény. 4—8. sz.)

1497. *Cid*. Spanyol romániczok. Ford. Beksics Gusztáv. Budapest, é. n. (1886), Aigner. (K. 8-r. 117 l.) 1 frt. — Ism. *Szana T.* (Nemzet. 110. sz.) — *g*. (Budap. Szemle. 48. köt. 469—473. l.) Ez utóbbi beható bírálat hibáztatja a romániczok kiválasztását, a bevezetés s jegyzetek teljes hiányát is, néhány sikerültebb darab kivételével a fordítást magát is.

4. Oláh.

1498. *Barcianu*, S. P. Wörterbuch der romänischen und deutschen Sprache. Durchgesehen und vervollständigt von D. P. Barcianu. I. Th. Romänisch-Deutsch. Hermannstadt. Michaelis, 1886. (12-r. X., 704 l.)

1499. Etymologicum magnum Romaniæ. Ism. Moldovány Gergely. (Magy. Polg. 232. sz.)

1500. *Mailand Oszkár*, A nap- és hold-mythos az oláh népköltészetben. (Phil. Közl. 593—602. l.) — Kimutatja ennek nyomait, melyek annyira és oly feltünően megegyeznek más népek ilynemű mythosi maradványaival, hogy önkénytelenül közös eredetre kell gondolnunk.

1501. *Mailand Oszkár*, Manole. (Román népballada után.) (Magy. Polgár. 128. sz.)

1502. *Mailand Oszkár*, Mythosi elemek a rumân népköltészetben. (Hunyadmegy. tört. és rég. társ. évk. III. köt. 70—79. l.)

1503. *Mangiuca Simeon*, Daco-Romänische Sprachforschung. (Romän. Revue. 416—443., 522—534., 613—643., 679—697. l.)

1504. *Moldován Gergely*, A román irodalomból. (Magy. Polg. 115.)

1505. *Moldován Gergely*, A román király s a román philologia. (Nemzet. 285. sz.)

1506. *Putnoky Vilmos*, Carmen Sylva és Dora d'Istria (Főv. Lap. 333. sz.)

1507. Román forradalmi dalok. (Szabadság. 45. sz.)

1508. A román forradalmi költészet. (Nemzet. 48. sz.)

1509. *Szászvárosi W. Jenő*. Erdélyi román népdalok. I. II. (Haza és Külföld. II. évf. 3. sz.)

XI. Szláv nyelvek és irodalmak.

1510. *Asbóth János*, A guszinjei nóta. Bosnyák muhamedán vitézi ének. (Főv. Lap. 320. sz.)

1511. *Asbóth Oszkár*, Ó-szlovén és új-szlovén. (Nyelvőr. 17—20. l.)

1512. Ujabb bolgár költők és tudósok. (Pesti Napló. 321. sz.)

1513. *Czambel Samu*, Az irodalmi tót nyelv (Nemzet. 16. sz.) — Lásd a múlt évi összeállítás 937. számát is.

1514. *Dostojewsky* végrendelete. (Pesti Napló. 325., 326. sz.)

1515. *Erődi Béla*. Sólyom hirnök. (Bulgár népköltemény.) Ford. (Eger. 1. sz.)

1516. *De Gerando Antonina*. Egy orosz-franczia írónő. (Gendre Borbála.) (Budapesti Hirl. 128. sz.)

1517. *Kolmacsewszki*, Az állatepos a nyugaton és a szlávoknál. Kazan, 1882. — Ism. Erdélyi Károly. (Phil. Közl. 1013—1017. l.)

1518. *Matyasits*, A szerb népköltészetről. (Főv. Lap. 255. sz.)

1519. *Sasvári A.*, A költő Karavelov. (Főv. Lap. 237. sz.)

1520. *Turgenjeff Iván* levelei. (Nemzet. 118.)

1521. *Jancsó Benedek*. Turgenjev a szerelemről. (Arad és Vidéke. 95. sz.)

1522. *Várnai Sándor*, Hős Markó. Bolgár népballada. Ford. (Vas. Ujs. 13. sz.)

1523. *Volf György*, Még egy kis szlavisztika. (Nyelvőr. 122—126. 162—169. l.)

XII. Vegyesek.

1524. *Bánfi György*, A világnyelv. (Győri Közl. 34—37 sz.)

1525. *Eperjessy István*, Magyar volapük nyelvtan. (Pesti Hirlap. 57. sz.)

1526. *Gurnesevits Lajos*, A modern szellem összehasonlítása a görög gel. (Ellenzék 175. sz.

1527. H. K., Az Istenitéletek és az eskü. (Művelődéstörténeti tanulmány. (Arad és Vidéke. 176. sz.)

1528. *Hoffmann L.*, Angelo de Gubernatis über Ungarn. (Ungar. Revue. 146—156. l.) — Gubernatis hazánkról szóló könyvének (La Hongrie politique et sociale, 1885) igen kedvezőtlen birálata, mely az olasz tudósnak elfogultságát s tájékozatlanságát kimutatja.

1529. *Léderer A.*, A graphologia. (Pæd. Szemle. 11—14. l.)

1530. *Lukácsy Miklós*, A magyar nemzeti viseletről és némely szokásokról. (Alföld. 291. sz.)

1531. *Mihályik Izidor*, Még egyszer a graphologiáról. (Magy. pæd. szemle. 102—109. sz.)

1532. *Neményi Ambrus*, Ein Engländer in Siebenbürgen. (Ung. Revue, 698—702. l.) — Will. James Tuckernek «Life and society in eastern Europe» (London 1886) cz. könyvének általában kedvezőtlen ismertetése.

1533. A papyrusról. (Képekkel.) (Ország-Világ. 40. sz.)

1534. *Pozder Károly*, Volapük. (Phil. Közl. 249—269. l.) — Kivonat. (Pesti Napló. 62. sz.) — Schleyer világnyelvének beható ismerte-

tése és nem mindig kedvező birálata. Tudományos szempontból elitéli, de gyakorlati használhatóságát nem tagadja, bár hozzá teszi, hogy nyelvjárásokra kell szakadnia s így egyetemes voltából veszítenie.

1535. Titkos írásokról. (Vas. Ujs. 42., 43. sz.)

1536. *Tomcsányi Lajos,* A művelt Európa tudósainak háromszázados tévedése. (Gersen János «Krisztus követéséről».) (Kalocsai főgym. 1885/86. ért. 21 l.)

1537. A magyar történelmi írás feladata. (Ellenzék. 105. sz.)

1538. A világ hirlapirodalma. (Corvina. 18. sz.)

1539. Világ sajtója. (F. Z.) (Függetl. 312. sz.)

1540. —ő. Volapük. (Bud. Hírl. 132. sz.)

HELLEBRANT ÁRPÁD.

Tavaszi üzenet.

(Heine után.)

Édes ének lágy szava
Hatja szívem által.
Zengj, oh zengj, tavasz dala,
Messze, messze szárnyalj.

Zengj a háznál, zengj a hol
Nyílnak a virágok;
Rózsaszálam ott virul,
Köszöntsd, hogyha látod!

Mint egy virág....

(Heine után.)

Mint egy virág, olyan vagy,
Oly kedves, tiszta, szép;
Elnézlek, s mintha titkos
Fájdalmat érzenék.

Úgy tetszik, mintha áldva
Rád tenném két kezem,
Könyörgve, hogy maradhass'
Ily tisztán s kedvesen.

GYÖNGYÖSI JÁNOS.

VEGYESEK.

— A Budapesti Philologiai Társaság f. é. máj. hó 4-én tartott felolvasó ülést, melynek tárgyai voltak:

1. Szaák Lujza: Miért népszerűtlenek a Jósika regényei?
2. Dr. Hegedűs István: A classica philologia alaki tudományai.
3. Dr. Váczy János: Szemere Miklós költészete.

A felolvasó ülés után *választmányi ülés* következett. Elnök: P. Thewrewk Emil. Jegyző: Fináczy Ernő. Jelen voltak: Ábel Jenő, Cserhalmi Samu, Fröhlich Róbert, Gyomlai Gyula, Kassai Gusztáv, Maywald József, Pecz Vilmos, Pozder Károly.

1. A mult ülés jegyzőkönyve hitelesíttetik.

2. Az első titkár jelenti, hogy a választmánynak f. évi márcz. 2. kelt megbizásából szétküldötte a tagdíjhátralékosoknak a felszólításokat, de ezeknek eredményök nem volt. — Egyelőre tudomásul szolgál.

3. Többek óhajára a választmány elhatározza, hogy az újonnan belépő tagok ezentúl kötelező nyilatkozatokat fognak kiállítani, mint az más egyesületeknél is dívik. Egyúttal felhatalmaztatik az első titkár, hogy a bemutatott nyilatkozat mintájára 100 darabot nyomasson.

4. Pecz Vilmos jelenti, hogy az okleveleknek a megválasztás után való rögtöni elküldése igen nagy nehézségekbe ütközik, a mennyiben a nyomda nem hajlandó többé minden egyes újonnan belépő tag számára azonnal kiállítani az oklevelet, hanem bevárja, míg több tagbelépés összegyűlt. Minthogy az eddigi eljárás nagyon költséges és a jelenlegi blanquetták különben is elfogytak, a választmány megbízza az első titkárt, tudja meg, mennyibe kerülne az oklevelek kiállítása, ha a nyomandó blanquettákba esetről esetre beiratnék az újonnan megválasztott tagtárs neve. — Határozatba megy továbbá, hogy a rendkívüli tagok is kapjanak okleveleket.

5. A pénztárnok jelenti, hogy f. évi márcz. 4-től máj. 3-ig a társaság bevétele volt: 435 frt 75 kr., kiadása: 378 frt. 79 kr. Átvitel: 56 frt 96 kr. — Bemutatja egyúttal az alapító tagoktól befizetett 800 frt után kiállított takarékpénztári könyvecskét.

6. A pénztárnok kétségét fejezi ki az iránt, vajjon Közlönyünk eddigi füzeteinek terjedelme után itélve, megtartható lesz-e az előirányzott 40 ív? — A választmány felhívja a szerkesztőség figyelmét a mondott körülményre és ragaszkodik a közgyűlés határozatához.

7. Új tagokúl megválasztattak: P. Thewrewk Emil ajánlatára Dr. Pauler Gyula, az országos levéltár igazgatója, mint rendes tag; Heinrich Gusztáv ajánlatára Dr. Zoltvány L. Irén pannonhalmi tanár mint rendes és Lázár Béla, egyetemi hallgató, mint rendkívüli tag; Cserhalmi Samu ajánlatára Schambach Gyula kaposvári áll. főgymnasiumi r. tanár mint rendes tag.

— Monnó. Ez a latin szó: *ambo*, nem csak mint számnév szerepel az *ambo, ae, o* idomban, hanem mint főnév is így: *ambo, nis;* mint ilyen

jelent szószéket. Ám a «szószék» új keletű szó; én azt hiszem, hogy hajdan: *mondó* vagy tájdivatosan: *monnó* volt. Igy hát a bibliafordító barátnak igaza volt, hogy *monnó* = *ambo;* de mégis nem volt igaza, a mikor azt hitte, hogy *ambo* mindig = *monnó*; épen az az ügyetlenség történt itt, mint a mikor a «Bogen» szót összehajtott lap helyett *ívnek* fordították. *Monnó* tehát e jelentéssel «mind a kettő», egyszerűen kiirtandó szószedeteinkből; ellenben nem volna tán helytelen a «szószék» helyébe visszahelyezni a «mondó»-t. FINÁLY HENRIK.

— **Pálbeli szép Antal** «egyik legeredetibb és legritkább fajú balladánk», mondja Gyulai Pál, ki e valóban igen érdekes költeményt a «Népkölt. gyűjtemény» I. kötetében 172. l. kiadta. Igen hasonló e balladához egy szlovén népdal, melyet Grün Anasztáz fordított németre (Gesammelte Werke, V. 52. l). Ime közlöm az egészet:

Der Scheintodte.

«O baut ein Kirchlein, Mütterchen,
Dass Messe höre, wer da sei,
Vielleicht mein Liebchen auch dabei.»

Das Kirchlein baute Mütterchen,
Da kam zur Messe, wer da war,
Doch Liebchen war nicht in der Schaar.

«O grabt ein Brünnlein, Mütterchen,
Dass Wasser hole, wer da sei,
Vielleicht mein Liebchen auch dabei.»

Es grub das Brünnlein Mütterchen,
Da kam um Wasser, wer da war,
Doch Liebchen war nicht in der Schaar.

«Sagt, dass ich todt sei, Mütterchen,
Dass beten komme, wer da sei,
Vielleicht mein Liebchen auch dabei.»

Dass todt ihr Sohn, sagt Mütterchen,
Da kam zu beten, wer da war,
Sein Liebchen eilt voran der Schaar:

‚Was ist das für ein Todter mir,
Der durch die Fensterladen guckt
Und mit dem Fuss zum Tanze zuckt!

Was ist das für ein Todter mir,
Der Hände zum Umarmen regt
Und seinen Mund zum Kusse trägt!‘

A magyar költemény kétségtelenűl szebb, már az anya és leány szereplésénél fogva. De ez mellékes szempont azon főkérdés mellett: hogyan magyarázható az a rendkívüli, itt-ott majdnem szó szerinti hasonlóság a magyar és a szlovén népköltemény közt?

— **A genealogia történetét** tárgyalja dr. *Wertner Mór* hazánkfiának legújabb műve: Beiträge zur Geschichte der Genealogie. Kulturhistorische Studie. Berlin, Sittenfeld, 1886, 119 l. Tisztelt dolgozótársunk nagy buzgósággal és kitartással foglalkozik a genealogiával, a mint azt külföldi folyóiratokban megjelent értekezései mutatják. W. azomban nem szorítkozik, mint rendesen tenni szokták, a genealogia egyes részeire, hanem figyelme kiterjed ép úgy az ó-kori valamint a közép- és új-kori genealogiára is. Legújabb művében a genealogia történetét adja elő áttekinthető és világos modorban olyan formán, hogy első sorban annak keletkezéséről szól; ebben azon tényből indul ki, hogy az ó-kori népek kivétel nélkül az istenek genealogiájával foglalkoztak először, azután a herosok származási lajstromával. Igen helyesen jegyzi meg, hogy az ilyen genealogiákat nem lehet történeti hitelességű adatoknak tekinteni, de teljesen mellőzni sem szabad.

A keleti népek genealogiáját egy fejezet alatt de több szakaszban tárgyalja; külön szól Egyiptom, India, Assyria és Babylonia, Arabia, Perzsia, Palæsztina lakossága genealogiájáról, és, a mi különös dicséretre méltó, tekintetbe veszi az e népek történetére vonatkozó újabb kutatásokat is. Hogy ez után a görög és római népről bővebben szól, az nagyon helyes, mert ezeknél legszámosabbak és legmegbizhatóbbak a genealogiára vonatkozó adatok. Az utolsó fejezetben előadja a középkor genealogiai mozgalmait, melyek a római birodalom bukása által huzamosabb időre félbe szakadtak. Ehhez csatlakozik még az újabb irodalom felsorolása, melyből kitünik, hogy a genealogia egyre nagyobb kiterjedésben és több előszeretettel ápoltatik. — A mű végéhez nyolcz, nagy gonddal összeállított genealogiai tábla van csatolva, melyeken a mythologiai kor kizárásával, a Herodianusok, Makkabæusok, Antigonidák, Achæmenidák, Heraklidák, Seleukidák, Ptolemæusok és a makedoniai Heraklidák származási lajstromai vannak összeállítva. Dr. Fröhlich R.

— **«Theokritos** és a római irodalom aranykori lyrikusai» czímmel Kiss Endrétől tudori értekezés jelent meg (Pozsony 1886), melynek szerzőjéről nem lehet mondani, hogy járatlan útakon jár. Fritzsche összeállította (Theokr. kiadásának 24. s 25. ll.) azoknak névsorát, kik Theokr. utánzóiról irtak; azonkívül magának Fritzschének jegyzetei is minduntalan utalnak Theokr. utánzóira s a római költők hasonló helyeire. E jegyzetekből (Theokr. megfelelő helyeivel együtt) kiirni az aranykori lyrikusok illető passusait, ugyancsak könnyű dolog; de még ezt a munkát is hanyagúl végezni, már valóban megrovásra méltó eljárás. Pedig Kiss úr egész dolgozata nem egyéb *hanyag* kivonatnál. Fritzsche id. kiadásában (Lipcse 1881, Teubner) és Ribbeck Vergilius-kiadásában (u. o. 1859) — Arnold, Wensch és Leutsch dolgozatait nem is tekintve — a római irodalom aranykori lyrikusaiból sokkal több hely van Theokritos utánzása gyanánt feltüntetve,

mint a mennyit K. úrnál egybeállítva találunk. És ha ezeket mind kiirta volna, nem szorult volna arra, hogy (laptöltelékűl?) olyan helyeket is egybeállítson, hol valamely római lyrikus hasonló gondolatot fejez ki mint Theokritos, a nélkül azonban, hogy direct utánzásra csak gondolni is lehetne. Bátran állíthatjuk, hogy az ilyen bár mily pontos össze- és kiirásnak nem nagy haszna volna, — de hogy az olyan hanyag dolgozatnak, mint a milyen a K. úré, épen semmi hasznát sem lehet venni, az kétségtelen. Ezen itéletet még azon esetben is fel kell tartani, ha talán K. úr nem Fritzschéből és Ribbeckből, hanem a saját olvasmánya alapján állította össze értekezését. A birálónak ugyanis az ilyen fajta dolgozatnál nem a fáradságot kell nézni, melybe a munka szerzőjének kerűl, hanem csak azt, a tudomány niveauján áll-e és gyarapította-e ismereteinket vagy sem. Mindkét kérdésre pedig ezen esetben határozott nemmel kell felelnünk.

Schmidt Márton.

KÖNYVÉSZET.

Arany János hátrahagyott iratai és levelezése. 5-ik füzet. Budapest, 1887. Ráth M. (8-r.) 60 kr.

Cicero, M. T. De officiis libri tres. Magyarázta *Köpesdi Sándor.* Budapest, 1887, Lauffer. (8-r. 246 l.) 1 frt 50 kr.

M. T. Cicero kiszemelt szónoklatai. I. füz. Ford. Sárváry Béla. 3. kiadás. (Római remekirók magyar fordításban. 2. kötet.) Budapest, 1887. Lampel. (16-r. 1—128 l.) 40 kr.

Ferenczy József. A magyar hirlapirodalom története 1780-tól 1867-ig. Budapest, 1887. Lauffer. (8-r. 510 l.) 5 frt.

Gaius római jogi institutióinak négy könyve. Magyarra ford. s jegyzetekkel kísérte dr. Bozóky Alajos. Budapest, 1887. Franklin t. (8-r. 323 l.) 2 frt.

— Ugyanaz latinul és magyarul. Budapest, 1887. Franklin t. (8-r. 542 l.) 3 frt.

Gretcs József. Rendszeres német nyelvtan. A középiskolák számára. Budapest, 1887, Lampel. (8-r. X, 163, IV l.) 1 frt.

Kálidásza. Sakuntala. Hindu dráma. Ford. Fiók Károly. Kiadja a Kisfaludy Társaság. Budapest, 1887. Franklin t. (8-r. 268 l.) 1 frt. 40 kr.

Margitai József, Rövid zsebszótár. Segédkönyv a horvát és magyar nyelv megtanulására. Különösen Margitai József «Horvát nyelvtan» és Molnár-Ahn «Gyakorlati tanfolyam a magyar nyelv gyors és könnyű elsajátítására» czimű munkák használatához. I. Magyar-horvát rész. Nagy-Kanizsa, Fischel, 1887. (8-r. 112 l.) 60 kr.

Müller Izidor. A latin hangsúlytalan magánhangzók sorsa az olaszban és francziában. 1887. Bécs (8-r. 36 l.).

Müller Joan. Curs practic pentru inventarea fundamentala a limbei maghiare prente scoale si privati. Edit. a dona imbunatatica. Budapest, 1887. Lauffer. (8-r. 212 l.) 80 kr.

Novák Sándor. A magyar nemzeti irodalom ismertetése, a költői műfajok gyakorlati és elméleti tárgyalása alapján. Polgári és rokonczélú iskolák számára. Budapest, 1887. Kókai (8-r. VII, 236 l.) 1 frt 20 kr.

Simon Péter. Qu. Horatius Flaccus ad Pisones de arte poetica czímű

leveléhez előkészület, Horatius életrajzával. (Jeles irók iskolai tára. 28.) Budapest, 1887. Franklin t. (8-r. 173 l.) 70 kr.

Schnabl Róbert. Einleitung nebst fortlaufender Erläuterung zu Gœthe's Hermann u. Dorothea. Budapest, 1887. Lauffer. (8-r. 88 l.) 50 kr.

Szemák István. Német mondattan, tanodai és magánhasználatra. 3. jav. kiad. Budapest, 1887. Franklin t. (8-r. 98 l.) 50 kr.

Szinnyei József. A magyar nyelv rendszere rövid előadásban. A középiskolák felsőbb osztályai számára és magánhasználatra. Budapest, Hornyánszky, 1887. (8-r. II, 62 l.) 50 kr.

Votják népköltészeti hagyományok. A m. t. Akadémia, megbizásából gyüjtötte és ford. *Munkácsi Bernát.* Budapest, 1887. Akadémia. (8-r. XV, 335 l.) 2 frt.

Ziehen Jul. Ephemerides Tullianæ, rerum inde a XVII. M. Martii 49 A. Chr. usque ad IX M. Augusti 48 A. Chr. Gestarum. Budapestini, 1887. (8-r. 58 l.)

Zlinszky Aladár, Heliodoros a magyar irodalomban. Irodalomtörténeti tanulmány. Budapest, 1887. (8-r. 42 l.)

Marquardt I. Das Privatleben der Römer. 2 Teile. Mit 2 lithogr. Taf. und 35 Holzschn. 2. Auflage besorgt von A. *Man.* Leipzig. Hirzel 1886. XIV és 385 + XII és 386—887 oldal. N. 8 r. Ára 18 m. — E kitünő műnek tulajdonképen harmadik (nem második) kiadása. Először ugyanis 1864—67-ben mint a Becker-féle «Handbuch der römischen Alterthümer» 5-ik kötete, másodszor 1879—82-ben mint a Marquardt-Mommsen-féle Handbuch der römischen Alterthümer első kiadásának 7-ik kötete jelent meg. Marquardt halála után Man Ágoston, Pompei alapos ismerője, rendezte sajtó alá. Berendezése a régi. Már az újabb irodalmat használta és idézte, de csak a Marquardt kétségtelen tévedéseit igazította helyre, a miért is az új kiadás külső terjedelme csak 30 oldallal nagyobb az előbbi kiadásénál.

Moser Ernst, Altdeutsche Weisen aus dem 12. bis 17. Jhdt. Urtext mit Uebersetzungen. Brünn. 1886, 3 Mk. — Gyenge munka, mert a szerző nem érti eléggé a régi nyelvet és nem ügyes fordító. Többnyire megtartja a régi szöveget szóról szóra, a mi érthetetlenségekre vagy az ismeretes, de ma már általánosan elitélt Simrockféle keveréknyelvre vezet, mely se nem ó-, se nem új-német s melyet csak az képes megérteni (de ez aztán nem is szorúl reá), ki a régi nyelvet magát jól érti. Különben furcsa, hogy több első rangú lyrikust teljesen mellőz, így a Kürenbergert, Morungen Henriket, Reinmart és Walther von der Vogelweidét.

Mueller Georgius, De L. Annaei Senecae Quaestionibus naturalibus. Bonn. 1886. 48 l. N. 8-r. — Egyes kéziratok hagyománya és Seneca két passusa alapján azon valószínű eredményre jut, hogy a «Quæstiones Naturales» könyvei eredetileg ily sorrendben következtek egymásra: III. IV*a*. IV*b*. V. VI. II. VII., mely elrendezés által kellő prologust és epilogust, továbbá logikus dispositiót (tervena, sublimia, cœlestia) nyerünk. A füzet végén számos sikerült szövegjavítás olvasható.

Ohlert Konrad, Rätsel und Gesellschaftsspiele der alten Griechen. Berlin. Mayer u. Müller. 1886. VII és 278 l. N. 8-r. Ára 5 frt. — A görög ókorból reánk maradt talányok systematikus gyüjteménye és magyarázata. Arról, a mit társasjátékoknak szoktunk nevezni, a könyvben mit sem találni.

Von der Pfordten, Hermann, Zur Geschichte der griechischen Denominativa. Leipzig, Hinrichs. 1886. 158 l. 8-r. Ára 4 m. — Az *-άω*, *-ιάω*, *-τάω*, *-έω*, *-όω*, *-άζω*, *-ιάζω*, *-ίζω*, *-αίνω*-ra végző denominativ igék teljes gyüjteménye (126 lapon), teljesebb mint a Pape-é etymologikus szótárában. Szerző

theoritikus fejtegetései azonban távolról sem merítik ki a tárgyat, de lehet, hogy kilátásba helyezett tanulmányaiban helyre fogja ütni e hiányt.

Schmidt Erich, Charakteristiken. Berlin, 1886. Weidmann, 498 l., 8 mk. — Tartalom: Faust und das XVI. Jahrhundert. — Die Entdeckung Nürnbergs. — Arist. in Deutschland. — Der Kampf gegen die Mode. — Eine niederdeutsche Dichterin. — Simplicissimusfeste in Renchen. — Albrecht Haller. — Klopstock. — Ein Höfling über Klopstock. — Aus dem Liebesleben des Siegwartdichters. — Bürgers Lenore. — Frau Rath Goethe. — Friederike. — Goethe und O-feruf. — Aus der Wertherzeit. — Frau von Stein. — Marianne-Suleika. — F. J. Frommann. — Zur Schillerliteratur. — Heinrich v. Kleist. — Ferd. Raimund. — Elfride-Dramen. — Berth. Auerbach. — Theod. Storm. — Wege und Ziele der deutschen Literaturgeschichte.

Überweg, Friedrich, Grundriss der Geschichte der Philosophie. Erster Theil: *Das Alterthum.* F., mit einem Philologen- und Litteratoren-Register versehene Auflage, bearbeitet und herausgegeben von Max Heinze. Berlin, 1886. Mittler. IX és 360 l. Ára 5 m. 50. — Überweg ismeretes «Grundriss»-jének ezen új kiadása azért ajánlatos, mert Heinze, ki már a megelőző két kiadást is sajtó alá rendezte, a legújabb kutatások eredményeit is értékesítette benne.

Varronis (M. Terenti) *de lingua latina libri.* Emendavit, apparatu critico instruxit, præfatus est Leonardus Spengel. Leonardo patre mortuo edidit et recognovit *Andreas Spengel.* Berlin, 1885. Weidmann. XC és 286 l. Ára 8 m. — Jeles kritikai kiadás.

Schwerdt F. J., Methodologische Beiträge zur Wiederherstellung der griechischen Tragiker. Leipzig. Teubner, 1886. 208 l. N. 8-r. Ára 5 m. 20. — Többé-kevésbbé erőszakos coniecturák Aischyloshoz és Euripideshez.

Seemann Otto, Mythologie der Griechen und Römer. 3. Aufl. unter Mitwirkung von R. Engelmann, neu bearbeitet. Leipzig. E. A. Seemann. 1886. VIII és 288 l. 83 fametszettel. Ára 3 m. — Tanulóknak, kezdő philologusoknak és a mivelt nagyközönségnek ajánlható kézikönyv.

Studniczka Franz, Beitr. z. Geschichte der altgriechischen Tracht. Erster Theil. Wien 1886. Gerold — A bécsi archæologia-epigraphikai seminarium értekezéseinek hatodik füzete, melyben St. az irodalmi és archæologiai anyag teljes felhasználásával a Homeros-korabeli férfi és női ruházatot tárgyalja. Helbig ugyanezen tárgyra vonatkozó fejtegetései («Das homerische Epos») ezen mű megjelenése óta több tekintetben, a Buchholzé (Homerische Realien) a legtöbb tekintetben elavúltak.

Walther von der Vogelweide, Gedichte, übersetzt und erläutert von *Bruno Obermann,* Berlin & Suttgart, é. n. (1886). Collection Spemann, 212 l. kötve 1 mk. — E csinos kötet (15 lapon) Walther életét és jellemzését, aztán válogatott költeményeinek (mindössze 188-nak) fordítását tartalmazza. — A szöveget és a jegyzetek tetemes részét, valamint a költemények egymásutánját a Pfeiffer-Bartsch-féle kiadásból vette át a fordító. A fordítás a jobbak közé tartozik, de újra mutatja, hogy középfelnémet lyrikusokat majdnem lehetetlen a mai irodalmi nyelvre lefordítani. Az eredetinek nyelvét és verselését nem pótolja a mai nyelv és verselés. De a Simrock fordításánál minden tekintetben jobb, a Schröter igen szabad átdolgozásánál pedig alak és tartalom tekintetében hivebb e fordítás, melyet azonban csak azok fognak igazán élvezhetni, kik az eredetit nem ismerik vagy nem értik.

Hivatalos nyugtázás.

Az «Egyetemes Philologiai Közlöny» 1887. évi V. füzetében közölt nyugtázás kelte, azaz ápril hó 29-ike óta a mai napig teljesitett befizetésekről.

A) Tagdíjfizetések.

1. Rendkívüli tagoktól. 1885-re: Máthé György, Nyiregyháza. — **1887-re:** Zimányi József, Budapest. (Az V. füzetben tévedésből mint félévre fizető vétetett fel). — Losonczi Lajos, Kőszeg.

2. Rendes tagoktól. 1883-ra: Dr. Váli Béla, Budapest, 3 frtot. — **1884-re:** Lehr Albert, Budapest. — Bánóczi József, Budapest. — **1885-re:** Lehr Albert, Budapest. — Bánóczi József, Budapest. — Dr. Heinrich Károly, Budapest. — Dr. Szinnyey József, Kolozsvár, 2 frtot. — **1886-ra:** Haslinger Ferencz, Arad. — Fekt Ferencz, Lugos. — Dr. Hóman Ottó, Budapest. — Dr. Herzl Mór, Budapest. — Lehr Albert, Budapest. — Dr. Kovalik János, Trsztena, 2 frtot. — Dr. Szinnyei József, Kolozsvár. — Dr. Versényi György, Körmöczbánya. — Dr. Csősz Imre, Nagy-Becskerek. — **1887-re:** Dr. Csengeri János, Budapest. — Fábián Imre, Kassa. — Dóczi Imre, Nagy-Kőrös. — Baráth Ferencz, Budapest. — Budaváry József, Nyitra. — Gerevics Gusztáv, Fehértemplom. — Dr. Hegedüs István, Kolozsvár. — Elischer József, Nagy-Szeben. — Dr. Herald Ferencz, Budapest. — Dr. Hofer Károly, Budapest, — Burián János, Losoncz. — György Lajos, Losoncz. — Dr. Cserép József, S.-A.-Ujhely. — Dr. Pecz Vilmos, Budapest. — Dr. Keleti Vincze, Beszterczebánya. — Dr. Danielovics Kálmán, Zombor. — Csomár István, Munkács. — Dr. Szinnyei József, Kolozsvár. — Spitkó Lajos, Beszterczebánya. — Dr. Gyomlay Gyula, Budapest. — Geréb Márton, Kolozsvár. — Dr. Zoltvány L. Irén, Pannonhalma. — Dr. Pauler Gyula, Budapest. — Binder Jenő, Nagy-Károly. — Fiók Károly, Budapest. — Szalay Károly, Budapest.

3. Oklevelekért: Dr. Danielovics Kálmán. — Nikolics Ignácz. — Dr. Pauler Gyula. — Lehr Albert. — Náményi T. Lajos.

B) Előfizetések.

1886-ra: Budapesti tud.- és műegyetemi olvasókör, II. félévre. — **1887-re:** Érsekujvári gymnasiumi igazgatóság. — Budapesti bölcsészethallgatók segélyegylete.

Kelt Budapesten, 1887. évi junius hó 7-én.

Cserhalmi Samu,
a budapest philologiai társ. pénztárnoka.

A **Franklin-Társulat** kiadásában megjelent középiskolai tankönyvek közül a nagyméltóságu vallás- és közoktatásügyi m. kir. Miniszter ur legközelebb a következőket engedélyezte gymnasiumok, illetőleg reáliskolák számára:

Hoffmann Mór. *Német tan- és olvasókönyv.* III. kötet, a középtanodák V. és VI-ik osztálya, valamint a megfelelő felsőbb tanintézetek felső osztályai számára. Második, tetemesen javitott és bővitett kiadás. Ára ... 1 frt 20 kr.
1887. évi 17389. szám alatt engedélyeztetett.

Ezen munkának ötödik kiadásban megjelent I. része
« « harmadik « « II. «
1887. évi 8910. szám alatt engedélyeztetett.

Ballagi Károly. *Német nyelvtan.* 13 javitott kiadás. Ára füzve 1 « — «
1887. évi 3986. szám alatt engedélyeztetett.

Négyessy László. *Magyar verstan.* Középisk. segédkönyvül és magánhasználatra. Ára füzve ... — « 70 «
1886. évi 45558. szám alatt engedélyeztetett.

Jeles irók iskolai tára. IX. *Molière, tudós nöi.* Ford. Arany László. Magyarázta Greguss Ágost. Ára füzve ... — « 80 «
1887. évi 12366. szám alatt engedélyeztetett.

Jeles irók iskolai tára. XXIV. *Berzsenyi ódái.* Magyarázta dr. Versényi György. Ára füzve ... — « 50 «
1887. évi 8907. szám alatt engedélyeztetett.

Jeles irók iskolai tára. XXVI. *Csalódások.* Vigjáték. Irta Kisfaludy Károly. Magyarázta Szigetvári Iván. Ára füzve... — « 30 «
1887. évi 8907. szám alatt engedélyeztetett.

továbbá a következő, már előbb is engedélyezve volt, de azóta uj kiadásban megjelent tankönyveket:

Elischer József. *Latin olvasókönyv.* A gymnasium 3. és 4. osztálya számára. Második kiadás. Ára füzve ... 1 « — «
1887. évi 8910. szám alatt engedélyeztetett.

Harrach József. *Német olvasókönyv.* I. kötet. Második kiadás. Ára füzve ... — « 80 «
1887. évi 8910. szám alatt engedélyeztetett.

Jeles irók iskolai tára. II. *Shakespeare, Coriolanus.* Forditotta Petőfi Sándor. Magyarázta Névy László. Ára füzve... — « 60 «
1887. évi 8910. szám alatt engedélyeztetett.

Jeles irók iskolai tára. III. *Német balladák és romànczok.* Dr. Heinrich Guszt.-tól. Első rész: Bevezetés. Bürger. Goethe. Második kiadás. Ára füzve ... — « 70 «
1887. évi 3656. szám alatt engedélyeztetett.

Ezen munka II. része: Schiller balladái és románczai. (Jeles irók iskolai tára. XXV.) *1886. évi 43268. szám alatt engedélyeztetett.*

Jeles irók iskolai tára. VIII. *Herder, Cid-románczok.* Magyarázta Heinrich Guszt. Második kiadás. Ára füzve ... 1 « — «
1887. évi 3656. szám alatt engedélyeztetett.

Előkészitésben van és sajtónk alól legközelebb kikerül:

Holzweiszig Fr. dr. — Székely Ferencz. *Latin nyelvtan.* A gymn. használatára. Az eredetinek 3. kiadása alapján viszonyainkhoz alkalmazva.

Holzweiszig Fr. dr. — Székely Ferencz. *Latin gyakorlókönyv.*

Jeles irók iskolai tára. XXIX. *Vörösmarty Mihály. A két szomszédvár.* Magyarázta Vozári Gyula.

Jeles irók iskolai tára. XXX. *Goethe. Egmont.* Magy. dr. Bauer Simon.

Jeles irók iskolai tára. XXXI. *Lessing, Minna von Barnhelm.* Magyarázta dr. Heinrich Gusztáv.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

FUNDAMENTUM LINGUAE ZINGARICAE J. J. M. KORITSCHNYÁK. ANNO 1806.

KÖZLI

JÓZSEF FŐHERCZEG.

[E nyelvtant, melyet Ő Fensége különös kegyességéből szerencsénk van közlönyünkbe iktathatni, a jászóvári prépostság irattárában találták. 24 számozatlan 4-rétű lapra terjedő kézirat. Czíme fölött «Fasc. 119. Nrus 15»-nak, czíme alatt «Collectionum Ternio XIV»-nak van jelölve. A czímlap tulsó oldalán két czigánycsúfoló magyar vers olvasható.

Tisztán paradigmás szerkezete van; úgy készült, hogy a latin nyelv tanításánál szokásban volt példákat fordították czigányra.

A mi e nyelvtan becsét emeli az, hogy specialis tájszólást, t. i. a dunáninneni zenész-czigányok tájszólását mutatja be.

A declinatio és conjugatio latin alakjainak magától értetődő részét folyóiratunk egyszerűen mellőzi; a többit teljesen közli, még pedig annyira híven, hogy nemcsak orthographiáját, hanem a vége felé előforduló tollhibákat is meghagyja.

Van még ezen kivül két czigány nyelvtan-féle kézirat, melynek közrebocsátását ugyancsak a tudomány érdeke követeli.

Az egyik a kolozsvári Muzeum tulajdona. Czíme így szól: Vocabularium Zingarico-Latinum et Hungaricum quod fieri fecit curiositatis caussa Michaël Pap Szathmári Per Michaëlem Farkas alias Vistai natum Zingarum, Collegii nostri per aliquot Annos Civem Togatum. — Ex hoc vocabulario tandem quædam mutuatus est Clariss. Paulus Beregszászi in libro: Über die Aehnlichkeit der Ungarischen Sprache mit den Morgenlændischen. Leipzig 1796. in 4-to ut citat etiam pag. 132.

Ez az a mű, melyet Beregszászi után Caronni, Predari és Bataillard is megemlít; de hogy hol van, senki sem tudta. Ujrafelfedezését Markovics Sándor nemz. muzeumi könyvtártiszt utánjárásának köszönhetjük, a ki azt monographia alakjában készül sajtó alá adni.

A másik kézirat a M. T. Akadémiában van. Czíme így szól: Czigán Grammatica készíttetett Tekintetes Nemes Zala Vármegyének Gelse nevű Helységében 1827-ik esztendőben Szent András Havának első Napján.

Szerzője nincs megnevezve, de kétségtelen, hogy Szmodis János, aki 1826—1846. gelsei plebános volt, s a Tudománytár IX. 47—59. lapjain «A czigán nyelvnek némelly tulajdonságai több más nyelvekéhez képest» czimű értekezést közölt. Annyira lelkesedett a czigányokért s annyira jól tudott nyelvükön beszélni, hogy elment Baranyamegyébe Siklósra czigány prédikácziót tartani. A czigányok meghallgatták, meg is értették; de zúgolódni kezdettek, mi lesz most velük, ha az urak is megtanulják az ő nyelvüket. A vége az volt, hogy Szmodisnak menekülnie kellett. Nyelvtanát kiadás végett nyujtotta be az Akadémiának; de nem ért vele czélt. Azt kapta feleletül, hogy az Akadémia még nem érti ezt a nyelvet; a kéziratot azonban a philologiai osztály ideiglenes használatra visszatartotta s azután ott is maradt. *Szerk.*]

Prima Declinatio Nominum.

Numerus singularis.		*Numerus pluralis.*	
Hæc Musa	Adá tudomanyiz	Hæ Musæ	Adala tudományi
Hujus Musæ	Adaleszkero tudomanyiszkero	Harum etc.	Adalangero tudományengero
Huic Musæ	Adaleszke le tudomanyiszke	His etc.	Adalenge le tudománenge
Hanc Musam	Ada le tudomanyiz	Has etc.	Adela tudományi
O Musa	O tudomanyiz	O Musæ	O tudomanyónale
A Musa	Ada lesztar le tudományiztar	A Musis	Adalendar le tudományendar.

Secunda Declinatio. Hic dominus.

Sing.		Plur.	
Nom.	Adá Raj	N.	Adala Raja
Gen.	Adaleszkero le Raszkero	G.	Adalengero le Rángero
Dat.	Adaleszke le Raszke	D.	Adalenge le Ránge
Acc.	Ada le Rász	Acc.	Adalen le Ráng
Voc.	O tu Raja	V.	Ó tumeny Rajale
Abl.	Ada lesztar le Rásztar	Abl.	Adalendar le Rándar

Hoc templum.

	Sing.		Plur.
N.	Adia Changéri	N.	Adala Changéra
G.	Adalakero Changerakero	G.	Adalengero le Changérengèro
D.	Adalake le Changérake	D.	Adalenge le Changérenge
Acc.	Adia Changeri	Acc.	Adala Changéra
V.	Ó Changeri	V.	Ó Changérale!
Abl.	Adalatar Changeratar	Abl.	Adalendar le Changerendar

Tertia Declinatio: Hic Sermo.

	Sing.		Plur.
N.	Ada Lava v. Vakeribeny	N.	Adala Lava v. Vakeribena
G.	Adaleszkero Lavengero	G.	Adalengero le lavengero
D.	Adaleszke le Lavenge	D.	Adalenge le Lavenge
Acc.	Adalenge le Lavenge	Acc.	Adaleng le laveng
V.	Ó ada Lava	V.	Ó Lavale!
Abl.	Adalendar le Lavendar	Abl.	Adalendar le lavendar

Haec ovis.

	Sing.		Plur.
N.	Ada Bakró	N.	Adala Bakre
G.	Adaleszkero le Bakreszkeró	G.	Adalengero Bakrengero
D.	Adaleszke le Bakreszke	D.	Adalenge le Bakrenge
Acc.	Adalesz le Bakresz	Acc.	Adalen le Bakren
V.	O Bakrea	V.	Ó tumeny Bakrale
Abl.	Adalesztar le Bakresztar	Abl.	Adalendar le Bakrendar.

Hoc cubile.

	Sing.		Plur.
N.	Ada Cher	N.	Adala Chera
G.	Adaleszkero Chereszkero	G.	Adalengero Cherengero
D.	Adaleszke le Chereszke	D.	Adalenge le Cherenge
Acc.	Ada Cher	Acc.	Adala Chera
V.	Ó Cher	V.	Ó Cherale!
Abl.	Adalesztar le Cheresztar	Abl.	Adalendar le Cherendar.

Quarta Declinatio.

	Sing.		Plur.
N.	Adá Gogyaver = Hic sensus	N.	Adala Gogyavera
G.	Adáleszkero Gogyavereszkero	G.	Adalengero Gogyaverengero
D.	Adaleszke Gogyavereszke	D.	Adalenge Gogyaverenge
Acc.	Adia Gógyi	Acc.	Adalen le Gogyaveren
V.	Ó Gogyaver	V.	Ó Gyogyaverale!
Abl.	Adalesztar le Gogyaveresztar	Abl.	Adalendar le Gogyaverendar.

	Sing.		Plur.
N.	Adia térdgya = Hoc genu	N.	Adala térdgyi
G.	Adalakero la térdgyakero	G.	Adalengero le térdgyengero
D.	Adalake la térdgyake	D.	Adalenge le térdgyenge
Acc.	Adia térdgya	Acc.	Adala térdgyi
V.	Ó térdgya!	V.	Ó térdgyi
Abl.	Adalatar la térdgyatar.	Abl.	Adalendar le térdgyendar.

Quinta Declinatio.

	Sing.		Plur.
N.	Adá dgyivesz = Haec dies.	N.	Adala dgyivesza
G.	Adaleszkero dgyiveszkero	G.	Adalengero dgyiveszengero
D.	Adaleszke le dgyiveszeszke.	D.	Adalenge le dgyiveszenge
Acc.	Adale dgyivesz	Acc.	Adalen le dgyiveszen
V.	Ó dgyivesz!	V.	Ó dgyiveszale!
Abl.	Adalesztar le dgyiveszesztar.	Abl.	Adalendar le dgyiveszendar

Formula pro I. Declinatione.

	Sing.		Plur.
N.	Adia Romnyi = Haec fœmina	N.	Adala Romnya
G.	Adalakero la Romnyakero	G.	Adalengero le Romnyengero
D.	Adalake la Romnyake	D.	Adalenge le Romnyenge
Acc.	Adia Romnyi	Acc.	Adalen le Romnyen
V.	Ó Romnyie!	V.	Ó Romnyale!
Abl.	Adalatar la Romnyatar	Abl.	Adalendar le Romnyendar

De Adiectivis.

NB. Adá est generis masculini.
Adia est generis fœminini.
Odá est generis neutrius.

Hic bonus, haec bona, hoc bonum.

	Sing.	Plur.
N.	Adá látschó	Adala látsche
	adia latschi	Adala látsche
	odá latschó	Odala látsche
G.	adaleszkero latscheszkero	Adalengero látschengero
	adalakero latschakero	adalengero látschengero
	olleszkero latscheszkero	Odalengero látschengero
D.	Adaleszke latscheszke	adalenge látschenge
	Adalake latschake	adalenge le látschenge
	Olleszke latscheszke	odalenge látschenge
Acc.	Adá látschó	adala látsche
	Adia látschi	adala látsche
	Odá látschó	odala látsche
V.	Ó látscho	Ó látsche
	Ó látschi	Ó látsche
	Ó látscho	Ó látsche
Abl.	Adalesztar látschesztar	adalendar látschendar
	Adalatar látschatar	adalendar látschendar
	Odalesztar látschesztar.	odalendar latschendár (sic).

Hic brevis, haec brevis, hoc breve.

	Sing.	Plur.
N.	masc. Adá Chárno	adala chárne
	fem. adia Chárni	adala chárne
	neutr. odá Chárno	odala chárne
G.	m. adaleszkero chárneszkero	adalengero le chárnengero
	f. adalakero chárnyakero	adalengero le chárnengero
	n. olleszkero chárneszkero	odalengero le chárnengero
D.	m. adaleszke chárneszke	adalenge le chárnenge
	f. adalake chárnyáke	adalenge le chárnenge
	n. olleszke chárneszke	odalenge le chárnenge

Acc.	m.	adá chárno	adalen le chárnen
	f.	adia chárni	adalen le chárnen
	n.	odá chárno	odalen le chárnen
V.	m.	ó chárnea!	ó chárnale!
	f.	ó chárnyie!	ó chárnale!
	n.	ó chárno!	ó chárnale!
Abl.	m.	adalesztar chárnesztar	adalendar le chárnendar
	f.	adalatár chárnyatar	adalendar le chárnendar
	n.	odalesztar chárnesztar.	odalendar le chárnendar

Gradus positivus hic brevis adá chárno. Comparativus: brevior v. brevius adá charneder. Superlativus: brevissimus adá legcharneder.

Brevior, Brevius. Gradus Comparativus.

		Sing.	Plur.
N.	m.	adá chárneder	adala chárndera (sic)
	f.	adia chárneder	adala chárnedera
	n.	odá chárneder	odala chárnedera
G.	m.	adaleszkero chárnedereszkero	adalengero chárnederengero
	f.	adalakero chárnederakero	adalengero chárnederengero
	n.	olleszkero chárnedereszkero	odalengero chárnederengero
D.	m.	adaleszke chárnedereszke	adalenge chárnederenge
	f.	adalake chárnederake	adalenge chárnederenge
	n.	odaleszke chárnedereszke	odalenge chárnedenge (sic)
Acc.	m.	ada charneder	adalen chárnederen
	f.	adia chárneder	adalen chárnederen
	n.	odá chárneder	odalen charnederen
V.	(o brevior)	ó chárneder	o! chárnederale!
	(o brevius)	ó chárneder	o! chárnederale!
Abl.		adalesztar le charnederesztár (sic)	adalendar le chárnederendar
		adalatar la charnederatar	adalendar le chárnederendar
		odalesztar le charnederesztár (sic)	odalendar le chárnederendar

Hic, haec, hoc felix.

	Sing.	Plur.
Nom.	adá boldogno	adala boldogna
	adia boldogno	
	odá boldogno	
Gen.	adaleszkero boldognoszkero	adalengero boldognengero
	adalakero boldognokero	
	odaleszkero boldognoszkero	
Dat.	adaleszke boldognoszke	adalenge boldognenge
	adalake boldognoke	
	odaleszke boldognoszke	
Acc.	adá boldogno	adalen boldognen
	adia boldogno	
	odá boldogno	
Vocativus ut alibi.		o boldognale
Abl.	adalesztar boldognosztár (sic)	adalendar le boldognendar
	adalatar boldognotar	
	odalesztar boldognosztar	odalendar le boldognendar.

Duo numerus pluralis.

N.	dui [mind a három nemben].	Acc.	dui [mind a három nemben]
G.	duengero «	V.	ó dui «
D.	duenge «	Abl.	duendar «

Tres numerus pluralis.

N.	adala trin, odala trin (neutr.)	Acc.	adala trin
G.	adalengero trinengero	Abl.	adalendar trinendar.
D.	adalenge trinenge		

Ego pronomen 1-ae personae.

	Sing.	Plur.
N.	me	ameny
G.	miro	amáro
D.	mange	a menge
Acc.	man	ameny
Abl.	mandar	amendar

Tu pronomen 2-ae personae.

	Sing.	Plur.
N,	tu	tumeny
G.	tiro	tumáro
D.	tuke	tumenge
Acc.	tut	tumeny
V.	ó ! tu	ó ! tumeny
Abl.	tutar	tumendar.

Sui pronomen 3-ae personae.

	Sing.	Plur.
sui :	leszkero	lengero
sibi :	peszke v. korkoreszke	pumenge
se :	pesz v. korkoro	on pumeny
a se :	pesztar v. korkoresztar	pendar v. pumendar

Pronomina demonstrativa.

Iste.

	Sing.	Plur.
N.	imadá	imadala
	imadia	imadala
	imodá	imodala
G.	imadaleszkero	imadalengero
	imadalakero	imadalengero
	imodalakero	imodalengero
D.	imadaleszke	imadalenge
	imadalake	imadalange
	imodalake	imodalenge
Acc.	imadá	imadala
	imadia	imadala
	imoda	imodala
Abl.	imadalesztar	imadalendar
	imadalatar	imadalendar
	imodalatar	imodalendar

Ille.

	Sing.	Plur.
N.	oká	okola
	okia	okola
	oká	okola
G.	okoleszkero	okolengero
	okolakero	okolengero
	okoleszkero	okolengero
D.	okoleszke	okolenge
	okolake	okolenge
Acc.	okolesz	okola
	okia	okola
	okolesz	okola
Abl.	okolesztar	okolendar
	okolatar	okolendar
	okolesztar	okolendar

Ipse.

	Sing.	Plur.
N.	óvf	ón
	ói	ón
	óvf	ón
G.	korkoreszkero; n. lakero (sic)	lengero
D.	leszke; n. lake (sic)	lenge
Acc.	lesz	len
	ói	len
	óvf	len
Abl.	lesztar	lendar
	latar	lendar
	lesztar	lendar

Is.

	Sing.	Plur.
N.	odá	odola
	odia	odala
	odá	odola
H.	odoleszkero	odolengero

	Sing.	Plur.
	oolaker o	odalengero
	odoleszkero	
D.	odoleszke	odolenge
	odolake	odalenge
		odolenge
Acc.	odá	odolen
	odia	odala
	odá	odolen
Abl.	odolesztar	odolendar
	odolatar	odalendar
	odolesztar	odolendar

Hic.

	Sing.	Plur.
N.	adá	adala
	adia	adala
	adá (sic)	adala
G.	adaleszkero	adalengero
	adalakero	adalengero
	adaleszkero	adalengero
Dat.	adaleszke, adalake	adalenge
Acc.	adá	adalen
	adia	adalen
	odá (sic)	adalen
Abl.	adalesztar	adalendar
	adalatar	adalendar
	adalesztar	adalendar

Pronomina derivata.

Meus.

	Sing.	Plur.
N.	mÿro, mÿra, mÿro	mÿré
G.	mÿreszkero, mÿrakero, -eszkero	mÿrengero
D.	mÿreszke, mÿrake, -eszke	mÿrenge
Acc.	mÿro, mÿri, mÿro	mÿren
V.	ó mÿro, o mÿri, [o mÿro]	o mÿré!
Abl.	mÿresztar, mÿratar, [-esztar]	mÿrendar

Hic nostras.

	Sing.	Plur.
N.	amaro félosz (m. f. n.)	=
G.	amaro féloszkero	=
	fem. amare féloszkeri	=
D.	amaro féloszke, fem. amare féloszke	=
Acc.	amaró félosz (m. f. n.)	=
V.	o amaro félosz	=
Abl.	amaro félosztar (m. f. n.)	=

V. g. Nostrates amaro félosz; mi félijink.
Hic, hæc, hoc vestras; tu maro félosz; ti félitek.
Cujas; kathar eszlyal, honnan való.

Pronomen relativum.

Qui.

	Sing.	Plur.
N.	kó v. kohadá	Szaven
G.	m. n. kaszkero, f. kaszkeri	Szavengero
D.	kaszke (m. f. n.)	Szavenge
Acc.	kasz (m. f. n.)	Szaven
Abl.	kasztar, «a qua» szavatar	Szavendar

Quis apud Zingaros æqualiter habet cum pronomine *qui.* v. g. Quis *ko?* quis est ibi? ko hin odoi.

Composita ex quis praecedente.

Quisnam, vallyon kohodá
Quænam vallyon kohodi
Quodnam vallyon kohin
Quispiam; jek némú, némú manusch, vel gadschi
Quisque koko
Quisquis Valako
Quæquæ Valaszavi
Quodquod Valako
Quiqui Valaszaven
Quinam? Vallyon koholla
Quorumquorum Valaszavengero
Quorumnam Vallyon kohollengero
Quibusquibus Vala szavenge
Quibusnam Vallyon kohollenge
Quosquos Valaszaven
Quosnam Vallyon kohollen

A quibusquibus Vala szavendar
A quibusnam Vallyon kohollendar
Cujuscujus Valakaszkero
Cujusnam vallyon koholleszkero
Cuicui Valakaszke
Cuinam Vallyon koholleszke
Quemquem Valakasz
Quemnam Vallyon kohodá
A quoquo Vala kasztar
A quonam Vallyon kohollesztar.

Composita ex quis sequente.

Aliquis Valako
aliqua valaszavi
aliquod valako; declinatur ut supra.
Ecquis: de kohodá
ecquæ v. ecqua de kohodi; declinatur ut supra.
Nequis: ále valako
Nequa ále valaszavi; declinatur ut supra.
Siquis te valako
Siquæ te valaszavi

Composita ex provocabulo qui.

Quicunque Valako; quæcunque Valaszavi
Quidam Valako; quædam Valaszavi
Quilibet, kóko v. *akarko,* quælibet akarszavi
Quivis kóko v. *akarko*
Unusquisque sza v. kóko; in fœm. communiter sic.
Uniuscujusque; Szavorengero
Unicuíque; Szavorenge
Unumquemque Szavóre
Ab unoquoque; Szavoresztar
Ecquisnam; de ugyan kohodá
Ecquænam; de ugyan kohodala; declinatur ut superius kaszkero vel koholleszkero.

Modus declinandi Nomina adjectiva per 3 genera, et 3 Terminationes. Hic doctus, doctior, doctissimus, Hæc docta etc. etc.

	Sing.	Plur.
N.	adá gogyaver, gogyaveder leg gogyaveder	adala gogyavera, gogyavedera, leggogyavedera
	adia gogyaver, gogyaveder leg gogyaveder	adala gogyavera, gogyavedera, leggogyavedera
	odá gogyever (sic) gogyaveder leg gogyaveder	odala gogyavera, gogyavedera, leggogyavedera
G.	adaleszkero gogyavereszkero, gogyavedereszkero leg gogyavedereszkero	adalengero gogyaverengero, gogyavederengero leg g.

	adalakero gogyaverakero, gogyavederakero leg g.	adalengero gogyaverengero, gogyavederengero, leg g.
	olleszkero gogyavereszkero, etc.	odalengero gogyaverengero etc.
D.	adaleszke gogyavereszke, gogyavedereszke, leg g.	adalenge gogyaverenge, gogyavederenge, leg gogyavederenge
	adalake gogyaverake, gogyavederake, leg g.	«
	olleszke gogyavereszke etc.	«
Acc.	adalen gogyaveren, gogyavederen leg g.	«
	adia gogyaver, gogyaveder leg g.	adalen le gogyaveren, gogyavederen, leg gogyavederen
	odá gogyaver, gogyaveder, leg g.	«
		«
Voc.	m. ó gogyaver, gogyaveder, leg g. = fem. et neutr.	ó! gogyaverale, gogyavederale, leg g. = fem. neutr.
Abl.	adalesztar gogyaveresztar, gogyavederesztar, leg g.	adalendar gogyaverendar, gogyavederendar, leg g.
	adalatar gogyaveratar, gogyavederatar, leg g.	«
	olleszt ar gogyaveresztar etc.	odalendar gogyaverendar etc.

Adverbium sic flectitur.

Docte, doctius; doctissime; gogyaveresz, gogyavederesz, leg g.

Exempla in aliis adjectivis.

Hic idoneus, magis idoneus etc. etc.

masc.	adá alkalmatosno,	alkalmatosneder,	legalkalmatosneder
fem.	adia alkalmatosnó (sic)	«	«
n.	odá «	«	«

declinatur ut doctus.

Maledicus stb. átkozonó, átkozóneder, leg átkozóneder.
Adv. Meladice etc. koschschadesz, kossadeder, legkossadeder.
Bonus melior optimus: látschó feder, legfeder
fem. látschi, federa, legfedera

neutr. odá látscho, feder, legfeder.
Adv. myschto, feder, legfeder.

Malus etc. nafel, nafeleder, legnafeleder
fem. adia « « «
neutr. odá « « «
Adv. nafelesz, nafelederesz, legnafelederesz.

Magnus etc. baro, bareder, leg b.
fem. bari « « «
neutr. baro « « «
Adv. magis, maxime; ikám, *inkább*, legikám, *leginkább*.

Parvus etc. tzinóno, tzikneder, legtzikneder v. tziknedero
fem. tzinyi « « etc.
neutr. ut masc. arti. odá.
Adv. frima, frimeder, leg frimeder

Multus etc. butt, butter v. *eder*, legbutter
multa (plur.) butt, butter, legbutter, in n. cm̃. sic.
Adv. Multum etc. igen, butter v. *eder* h. e. buttereder, legbutter v. eder.

Pulcher etc. sukár, sukareder, legsukareder.
Gen. foem. et n. etiam sic, solum artic. additur.
Adv. sukáresz, sukárederesz, legsukárederesz.

Communis etc. szávóre, szavoreder, leg sz.
Adv. szavoresz, szavorederesz etc.

Humilis etc. alázatosno, alazatosneder leg alazatosneder
Adv. alázatosan, alazatosneder, legalazatosneder.

Velox gyarsno, gyarsneder, leggyarsneder
Adv. gyarsan, gyarsneder, leggyarsneder.

Acer: élesnó, élesneder, leg élesneder in omni genere. Adv. élesen, élesneder, legélesneder.

Vetus etc. mak phuro, phureder v. phuraneder, legphureder v. legphuraneder.

Femin: phuri, phuredera v. phureder, legphuredera v. legphureder.

In neutr. g. habet ut in masc.

Hæc omnia declinantur ut *doctus*.

Adverbia declinabilia.

Ante, anterior superl. caret:	Anglal, anglunyi, leganglunyi
Citra etc.	erratsel, atharatsel, legatharatsel
Extra «	avfri; ogyader, legogyader
Infra «	télal, telunó, legteluno
Intra «	andre, andral, legandral
Post «	palodá, palunó, legpaluno
Præ «	anglal, anglaleszte, leganglulo
Prope «	pasche, passeder, legpasseder
Secus «	feder v. federesztar, federeszlyom
Supra «	opral, opruno, legopruno
Ultra «	pálal, paluno, legpaluneder

Et haec omnia declinantur ut doctus.

Fortis stb. zoralo, zoraleder, legzoraleder
zoraleszkero, zoraledereszkero, leg-zoraledereszkero

Caeteri casus declinantur ut doctus.

Conjugatio Verbi Substantivi Sum.

Tempus praesens.

Me eszlyom	ameny eszlyam
tu eszlyal	tumeny eszlyal
ovf ehin	on ehin

Praet. perfectum.

Me eszlyomasz	ameny eszlamasz
tu eszlyelasz	tumeny eszlyanasz
ovf eszlyasz	on eszlye

Praet. imperfectum et plusquamperfectum

æqualiter Præt. habet cum perfecto.

Futurum.

Me avá	ameny avaha
tu aveha	tumeny avena
ovf éla	ón éna

Imp. Modi Tempus praesens.

	ameny avasz
esto: tu avvff	tumeny aven
sit: óvf avvffla	on taven

Futurum.

Esto tu v. eris	avvff tu valakana
esto ille v. erit	mekavel odá.

Optativi Modi Tempus Praes. et imperf.

Utinam essem etc.	Vaj te me avász	Vaj te ameny avahasz
	« « tu avehasz	« « tumeny avenasz
	« « ovf avellyasz	« « ón avenasz

Praeteritum perfectum.

Utinam fuerim etc.	vaj te me ullyomasz	vaj te ameny ullyamasz
	« « tu ullyelasz	« « tumeny ullyanasz
	« « óvf ullyehasz	« « ón ullyahasz

Praeteritum plusquamperfectum aequaliter habet cum perfecto.

Futurum.

Utinam sim etc.	vaj me tavavff	vaj te ameny avaha
«Vajha én legyek etc.»	« tu avvff	« « tumeny aven
	« ovf mekavel	« « ón aven.

Conjunctivi Modi tempus praesens.

Cum sim etc.	kana eszlyom me	kana eszlyam ameny
	« eszlyal tu	« « tumeny
	« « ovf.	« ehin ón

Praeteritum perfectum.

Cum fuerim etc.	kana me eszlyomasz	kana eszlyamasz ameny
	« eszlyelasz tu	« eszlyanasz tumeny
	« eszlyasz ovf	« eszlyasz ón

Praeteritum plusquamperfectum.

Cum fuissem etc.	kana ullyomasz me	kana ullyamasz ameny
	« eszlyelasz tu	« eszlyanasz tumeny
	« ullyahász ovff	« « ón

Futurum Conjunctivi.

Cum fuero etc.	kana avá me	kana avaha ameny
	« aveha tu	« avena tumeny
	« ovf éla	« éna on

Infinitivi Praesens et imperfectum.

Esse tavel. Lenni.

Fore v. futurus essem, esses, esset. Szaravá me, Szaraveha tu, Szar éla ovf.

Prima Conjugatio Zingarica.

Amo.

Me kamavf	ameny kamas
tu kamesz	tümeny kameny
ovf kamely	ón kameny

Praet. perf.

Me kamás	ameny kamehas (-ahas?)
tu kamehas	tumeny kamenyas
ovf kamelyas	ón kamenyas

Futurum.

Me kamá	ameny kamaha
tu kameha	tumeny kamena
ovf kamela	ón kamena

Imper. Praet.

		Ameny te kamas
Ama v. amato tu	tu kam	tumeny te kameny
	ovf te kamel	ón te kameny

Fut. Modus Mandativus.

Amato etc.	tu man le kames	tumeny man te kameny
	odá me kamel	okolá me kameny

Optat. M. Tempus praes. et imperf.

Utinam amarem etc.	vaj me te kamás	vaj ameny te kamehas
	« tu « kamehas	« tumeny « «
	« ovf « kamelas	« on « kamenas

Praet. Perf.

Utinam amaverim etc.

vaj te me saj kamlyomas	vaj tumeny (sic) sai kamlyamas
vaj te tu sai kamlyelas	vaj tumeny te sai kamlyamas
te ovf sai kamlyehas.	vaj ón te sai kamlyahas.

Futurum.

Utinam amem	vaj te kamahas	vaj tameny kamahas
	vaj te tu kamehas	vaj te tumeny kamenas
	vaj tovf kamelyas	vaj te on kamenas

Conjunctivi Modi tempus praesens.

Cum amem etc.	kana kamaha me	kana kamaha ameny
	kana kames tu	kana kamena tumeny
	kana kamel ovf	kana kamena ón

Participium futurum.

Cum ego amaturus essem etc.

kana kamahas me	kana kamahas ameny
kana kamehas tu	kana kamenas tumeny
kana kamelyas ovf	kana kamenas ón.

Praet. Perf.

Cum amaverim etc.	kana kamlyom me	kana kamlyam ameny
	kana kamlyal tu	kana kamlyam tumeny
	kana kamlya ovf	kana kamlye ón.

Praeteritum plusquamperfectum.

Cum amavissem etc.

kana kamlyomas me	kana kamlyemas ameny
kana kamlyelas tu	kana kamlyemas tumeny
kana kamlyehas ón	kana kamlyahas ón

Futurum Conj.

Cum amavero etc.	kana kama me	kana kamaha ameny
	kana kameha tu	kana kamena tumeny
	kana kamelya ovf	kana kamena ón

Modus potentialis.

Præsens: Amem? me te kamavf? Imperf. Amarem? me te kamas? Perfect. Amaverim? me te kamlyom? Plusquamperf. Amavissem? me te kamlyomas?

Modus permissivus.

Amem? quasi dicas: sit ita quod amem? ma kavel avka kái kamavf. Præsens: Amem: ambár kamavf. Imperf. Amarem: Ambár kamás. Perf. Amaverim: Ambar kamlyos. Plusquamperf. Amavissem: Ambár kamlyomas.

Futurum. Amavero: Ambár kamá.

Infinitivi modi tempus et imperfectum.

Amare: kameny. Perf. et plusquamperfect. amavisse szar kamlyom, szar kamlyel; Szár kamlyas. Futur. Amaturum, am, um esse; szar me kama, Szar tu kameha, Szar kamelya óvf.

Gerundia. Amandi, do, dum: komlyas, szeretvén.

Participium præsentis temporis: *Amans, amantis; szerető, pyramnyi.*

Particip. fut. Amaturus, a, um, kamlyipen szeretendő, vagy szeretni fogok: me kama.

Futurum præterito mistum; amaturum, am, um, os, as, a fuisse; Szar ópre me kamlyip naste eszlyomas; Szar tu opre kamlyip naste eszlyelas; Szar óvf opre kamlyip naste, eszlyas; hogy szeretendő voltam etc.

Supina: Amatum, amatu kameny Szeretni; opre kamlyip naste; szeretésre.

Secunda Conjugatio Zingarica.

Doceo.

Me Szikavavf	ameny Szikavas
tu szikaves	tumeny Szikaveny
ovf szikavely	ón Szikaveny

Tertia Conjugatio Zingarica.

Lego.

Me genavf	ameny genas
tu genes	tumeny genen
ovf genel	on genen

Quarta Conjugatio. Audio.

Me sunavf	Ameny sunas
tu sunes	tumeny sunen
ovf sunel	on sunen.

Jek 1, dur (sic) 2, trin 3, star 4, pantsch 5, sof 6, efta 7, ochto 8, ennya 9, desch 10, deschuek 11, deschudu 12, deschutri 13, deschuschtar 14, deschupán 15 (sic), sesussóvf 16 (sic), dessevfta 17, dessochto 18, dessenya 19, bisch 20, bissuek 21, bissudu 22, bissutrin 23, bissustár 24, bissupány 25 (sic), bissusovf 26, bissefta 27, bissochto 28, bissennya 29, tranda 30 (sic), tranduek (sic), *trandudur* (sic), trandutrin, trandustár, trandupánts, trandusof, trandefta, trandochto, trandennya, szaránda 40, szaranduek, *szarandudur* ((sic), szarandutri, szarandustár, szarándupántsch, szarándusavf, szarandefta, szarandocsto (sic), szarándennya, pennÿda (sic) 50, soverdes (sic) 60, eftardes 70, ochtovardes 80, ennyavardes 90, sell 100, dessell 1000.

Nomina Zingarica cum expositione Hungarica.

Devla v. Dél, Deus Pater
Devleszkero Rakló, Deus filius.
Sz. Lélekosz, Spiritus Sanctus.
Gadtso, homo rusticus
Rassai, Sacerdos.
Rai, Dominus
Tsavoro, puer

Tsavo, juvenis
Phuro senex
10 Slugaghis miles
Baro Rai Illustrissim. Dnũs
Mama, Avia
Papa, Avus
Dadé, Pater
15 Dale Mater
Phralla Frater
Phenn, soror
Dsamutro Gener
Mord (sic) csavo meus filius
20 *Merd* (sic) csai mea filia
Mrri hokinya mea soror natu minor
Miri Dai, mea Mater
Miro Dad, meus Pater
Miri phen mea soror natu major
25 Zingarus, Roma v. More
Anima humana, le manuszteszkero sógyi (sic)
Homo, manusch v. gadtso
Caput hominis le manusseszkero séro
Ratio hominis le manusseszkeri gógyi
30 Capillus bala (sic)
Auris, kána (sic)
Supercilium phuva
Frons ocsekad
Oculus, jakha
35 nasus nak
os mu*ih*
Lingva *csip*
Dens, danda
Barba Csora
40 Collum emmen (sic)
Mystax bajusza
Guttur gégósz
Labium Vusta
Humerus Válosz
45 Pectus, Kolyin
Mamma Csucsin
Venter Vógyi
Stomachus Gyomrosz
Umbilicus pupa
50 Pili, dzára
Virilia, kár
Ovula, péle
Dorsum dumo
Manus, Vaszt
55 Vola burnyik
Pugnus, dumuk
Digitus, angussto
Inferior pes, pindre
Os pedis csank
60 Genu terdgya
Tibia thulomasz
Calx, le pindreszkeri sarka
Sangvis, Rad
Pellis morgyi
65 Vena, manuseszkero eri
Spitama manuseszkeri araszta
Ungvis körmosz (o ex ö corr.)
Cor hominis, le manuseszkero csyilo
Pulmo Búko
70 Saliva Nyalosz.

Animalium Nomina.

Gurubnyi Vacca
Gurubf (sic) bos
Bika Taurus
Ruf luppus
75 Rukono Canis
Kachni Gallina

Bassno Gallus
Grai equus
Khuro hinnulus
80 Mátsó piscis
Csiriklo Avis
Bálo porcus
Czinóno pullus
Papin Anser
85 Kátsa Anas
Puschum pulex
Dsuvf peticulus
Sosoi Lepus
Pendecha Avellana
90 Achor nux
Phaba pomum
Chylyava prunum
Dracsa botrus
Ambrol pyrum
95 Kass arbor
Laloro Germanus
Ungros Hungarus
Tótosz Sclavus
Ranyi Domina
100 Gádcsi fœm. rustica
Romnyi Mulier
Manussnya fœmina, persona.
Hominis intestina manussesz-kero gorra
Maro panis
105 Panyi aqua
Mol vinum
Lovina Cerevisia
Masz Caro
Lon sal
110 Papros piper
Sutt acetum
Balevasz laridum
Zumin jusculum
Andrekerdo masz Condita caro
115 Péko masz assatura
Armin Caules
Chirchin pisa. In Gömöriensi Comitatu Graho
Suteszle masz Bosporos.
Ándre ova
120 Drevelye Rántotta
Kurágyi lentes
Szkanen (sic) v. kafigyi Mensa
Tzaklos lagena
Csáro patena
125 Roj cochlear
Csúri Culter
Momeli Candela
Kher Cubile
Vudar porta
130 Bovf fornax
Than lectica
Tzaklos Vitrum
Phuvf terra
Klidyin Sera
135 Kleja Clavis
Pernyitza pulvinar
Lepedova linteamen
Paplanos Culcitra
Phuszeszkero gono saccus straminum

Vestium Nomenclatura.

140 Gad Indusium
Cholob Caliga
Szostin Perisoma
Tzirhaj Cothurnus
Hazika Tunica
145 Paszternyi Clamis
Khoznó Colipendium
Brusznyikosz pectorale.
Buzecha Calcar

Petala solea
150 Szirimosz lorum
Kusztri Cingulus.
Czocha Toga
Pógya Labarum
Csepka Vitta
155 Stágyi pileus
Phike ingvál
Jag ignis
Tato calidum
Sill frigidum
160 Jivf Nix
Brischind pluvia
Humanus homo patyivalo manuss.
Inhumanus bipagyivakero manuss.
Humanitas patyivf
165 Homuncio tzino manuss
Voluntas akaratosz
Liberum arbitrium Szabadno akaratosz
Appetitus kivánsagosz
Conscientia lelkoszkero pintsariben
170 Ratio gogyaveriben
Sensus Achalyeriben
Memoria gogyaver gogyi
Visus Dicsiben
Odoratus Sungavf
175 Gustus izino
Tactus hunnyiben
Auditus Sunnyiben
Caput Séro
Corpus truposz
180 Corporeus truposzkero
Membrum tagosz
Vertex sereszkero opruno
Sinciput Séreszkero Angluno részosz
Occiput Mennyakeri csiga
185 Calvaria sereszkeri koponya
Calvitium kussló séro
Calvescere kuslyol
Frons Csekad
Tricsa üstökösz
190 Cerebrum gógyi
Tempora Corre jakha
Eminus dugabala
Hodie: ada gyivesz
Cras tajsza
195 Mensis csonn
postcras pala tajszaszte
heri jess
Dies Dominicus kurkó
Dies Veneris paraszcshuvi
200 Annus Berss
Medius annus je pass berss.
Cursus Verda
Venatus Vadászingos
Actus tagyipen
205 Manus: vasst
Adá hin odá: Ez az; vel adá odá v. odá adá idem sunt.

Variae locutiones Zingaricae.

Szik dsa More opre le Raszkere búdgyi. Cito pergas pro labore dominali.

℞. Na dsa. Non pergo.

Int. Soskena dsas? Quare non pergis?

℞ Na szvalo Infirmus sum.

Nane csacso. Non est verum.

Csak hutcsopre More. Tantum tu pergas.

Akár So man te chera, nyust tsa upre.

Quidcunque feceris mecum, non pergam.

O Tato pekel olle manusse. Calor urit hominem.

Bare delo o Brischind. Valde pluit.

Int. Latsotro dgyivesz tavel more. ℞ Feder téró tavel.

Int. Tatu szaroszlyel more. ℞ Mysto Devleszke hála.

Int. Sasztehi tre csavore tre Romnyi ℞ Sasztehi Devleszke hála. Me csavore naszvaleszle te me Romnyi, Te Devleszke hála avfri sasztrile savore.

℞ Devleszke hála kafri Satzile tre tsavore mo drága sógoris.

Int. Jof te tu ke mande ℞ Soske? Te me tuke thova jek trini patyivf. ℞ Palyikeraf tro manusibeny mo drága sogor is. So tu te davf mo drága sogar is? ℞ Akar so mande andre me reszo odaleha.

Lácso tro dgyivesztavel. Bona dies.

Delo dél látso toszára; det tibi Deus bonum mane.

Féder téro tava Raja. Melior tibi dies domine.

Szaveszlyel more? Quomodo vales Zingare?

Mysto Devleszke hála. Deo sint laudes bene valeo.

Szocseres More? Quid facis Zingare? Nyisto. Nil facio.

Ache chera, karfa v. petala; modo facio clavos v. soleam.

Koske cheres odi budgyti (sic)? Cui facis hunc laborem?

Le Ráske cherav. Dominatui facio.

Opro foros chera de biknavf: ad forum pro Venditione facio.

Socsále adá dgyivesz? Quid comedisti hodie?

Nyista na khálom v. gomboda chalyom v. cassa; armeny, mass chálom; nil comedi, v. piffam; caules v. Carnem comedi.

Csalyel more? esne saturatus, More?

Na csályom. Non sum saturatus.

Csályom, bene saturatus sum.

Manuss, ko csorro nemzetségosztar ehin de andrál prolácsipen baro manuss ullyász. Ember, a ki szegény nemből való, de jósága által főemberré lett.

Káj betsess More? Ubi habitas More?

Akadai bessa andro gavf? Hic habito in isto pago. Vel: Andro foros, in hac civitate.

Szar acharen oda foros? Quomodo vocatur illa civitas?

Debretzenate v. Egrate. Debrecinum v. Agria vocatur.

Kia tess? Quorsum vadis? Andro foros te biknavf karfa. Pergo ad nundinas & vendam clavos.

Szar bikneha? Quanti vendes? Szar szai: dess pótri; des sudupotri, ochto pótri. Sicut potero: 10. 12. v. 8 polturis.

Ke tu bacstaloveha kia tscha? Si fueris fortunatus quorsum ibis?

Chera dsa: domum ibo.

Aj szász dosalesz manuszess Szar soj tu kames? Tu hominem tam vitiosum amare potes?

Koda aj szi dilinesz szikavflasz? Quis tam indocilem doceret?

Quis est ibi? Ko ehin odoi?

Le federendar federa ehin: jobbaknál jobbak vannak

Na felendar nafeledera ehin: gonoszabbaknál gonoszabbak vannak.

More, dossanesz kitziho Dél? vel Phenavfri kitzihin? mond meg hány.

Q. Kitziho Dél? ℞ Jek. Kitzi acsende. ℞. Trinende. Szar bútson adala áchendere (sic?) ℞ Dad Del, ó Rakló Del, ó Sz. Lélekeszkero Dél.

Q. Szavó bareder ehin andre odola Trin. ℞ Jek náne bareder, jek foresztar. Szar jek to averai szóhin.

Ko tut teremtettingyasz ℞ Ó Dad Dél. Ko tut váltingyasz ℞ Ó Rákló Dél.

Ko tut szentelingyasz? ℞ Ó Sz. Lélekoszkero Dél.

Kái váltingyasz tut o Rákló Dél ℞ Opro Sz. Keresztnó Kasst.

Kai szentelingyas tut ó Sz. Lélekoszkero Dél? ℞ Andró Szentnó Keresztségosz.

Jeka vella duja vella trin. Ada leha Sztára vella pánts.

Déleszke le Rakleszke le Sz. Lélekoszke, Devfleszkero Navosz Amen.

Atyának és Fiunak, és Sz. Lélek Istennek Nevében. Amen.

K. Kitzihin le Dévleszkero parantsolatosz? *F.* Dess.

1-o angluno. Me eszlyom tro Rai Dél, aver Dél te na velly anglal, tute na ker tuke képosz, ko odolesz te mangesz.

2-o aver. Adá le Devleszkero navosz jé va opre te na lesz

3-o o trito. Leper opral tu kai le inneposzkero dgyivesz te ikeresz

4-o o starto. Tre Dadeszke tre drádáke olavvkant (sic), kai dugo dsivipen te sai avel opra dia Phuvf, ko tro Rai Dél tuke dala.

5-o o pánts(-to). Ma na savff.

6-o sovfto. Maker truposzkero dssungipen.

7-o o eftato. Ma csorr.

8-o ochtoto. Anglo tro latscho manuss dssungipen ma vaker.

9-o ennyato. Tre látse manusseszkera Romnya ma kam odoleszke, kai laha valaszavo truposzkero dssungipen te keresz.

10. Tre látse manusseszke nyi okher nyi phuvff, nyi o guruven, nyi o szamárosz, nyi o Raklyá nyi szavó jószágosz ma le dsa.

K. Kitzihin Szentségosz ℞ Evfta. 1-o Le Bonnya 2-o Le Szentno Zoralipen. 3. Le Devleszkero Szentno truposz. 4. Le Vétkeingero roiben. 5. Le paluno macsiben. 7. Le rassaszke opre Szentelyimen. 7. Le Romnya lyilasz.

Apprecatio festorum Zingarica.

Délo Dél kai ressai taszel buter leszkero dgyivesz bakteha losalyeha o Dél te man lela me odoi kamavf te besaf kai o Del bessel; me manga le deflesz odoi te bessaf kai o Dél bessel.

Déló Dél le Raszke bacstala Karátsond gyakere dgyivesza mre gyilesztar kivaninaf, kai buter losalyeder dgyivesza te reszelo Rai pre trupoha pre vógyeha le áldásiha, pala pro meriben odoi te losalyol o Rai kai o Raiphen bessell.

Novi Anni appr. Délo Del le Rászke bachtale lácse néro berss, me mukel o Dél, kai butt berssa te dssivel o Rai zoraha szasz tzipnaha, le trupoha, le vógyeha le áldásiha.

Credo Zingarorum. Patyavf jekhe Dévfleszke Szakerelandró Dád le zégoszke la Phuake andro teremtésisz, és andro Jésuszisz Kristusisz andre Leszkero jek Rakló andra maro Rai, ko ullyasz le Dévflesztar, születingyasz la Szüznó Mariatar, kinzatingyasz Pontius Pilatusiszke, telaleszke, opre lesz feszitinde, mer la parundelasz, szalingyasz téle opre pokli o trito dgyivesz, andral o mulyipen, o prusscsilasz, opre gélo andro zégosz, bessel odá dadeszke le devfleszke opre csacsipen, othar avfla te itilenel le dsiden, tai le múlen; Patyavf jek sza vorengeri keresztino dai andre le devfleszkero kher,

le Szentnonengero eggyesegosz; amare vétkeinge prosztin, amare truposzke opre udziben, ésodá örökösnó dssivipen. Amen.

Mro Báro Rai Szolga Bírosz!

Mro Raj.

Szar me Lévai Gyuresósz andral le kovácsiko budgyi nassci dssivavf vass odá igen sukár mangavf esstalyinaf mre bare lacse Rász, mre Szolga Birosz, kai mange mra Bandaha te mukel o Rai o Bassaiben, kai me mra Bandaha echetáne tesstcsi bassavaf bi szavore bántásiszkero. Szavi Grátzia tameny nyerinaha le Rásztar, tameny manga ha le Devflesz, kai le Rasz o Dél buta vachtyeha tadinel.

FINIS.

Fenyőfa áll magában ....

Fenyőfa áll magában
Éjszak kopár hegyén;
Jég s hólepel borítja,
Ott szunnyadoz szegény.

Távol kelet honában
Pálmával álmodik,
Mely forró sziklabérczen
Egyedűl szomorkodik.

Tengerbe nyúl a Rúnakő ....

Tengerbe nyúl a Rúnakő,
Rajt' űlve gyakorta merengek,
Szél zúg, a sirály kiáltva jő,
S a habok lassan tova rengnek.

Sok szép leányt szerettem én,
Sok jó pajtás szeretett meg —
Hol vannak ők? Süvölt a szél,
S a habok lassan tova rengnek.

Heine H. után Gyöngyösi J.

UJABB ADATOK TINÓDI SEBESTYÉN ÉLETÉHEZ.

Kassa városa levéltárának XVI. századbeli jegyzőkönyveit és számadásait forgatva, a jó szerencse ismét néhány adatot juttatott kezemre, melyek lantos deákunk életének utolsó éveire, valamint családjára némi fényt vetnek.

Tinódi az 1547-ik év körül Kassán telepedett meg [1]; azonban itten való tartózkodásának nyoma a város levéltárában csak az 1553-ik évtől van.

Egyik városi «protocollum»-ban ugyan ezeket találjuk: «Sebastianus citharida Jura civilia consecutus est feria sexta ante andreæ apostoli festum 1544»; azonban ez aligha vonatkoztatható Tinódira. A költő ekkor Nagy-Szombatban időzik; [2] de maga a «citharida» szó is zavarba hoz, mert nem tudjuk: lantost vagy hegedőst akar-e jelenteni. «Hegedős és lantos sokszor egynek vétetik, de többször határozottan meg van különböztetve.» «Tinódi magát lantosnak nevezi s hegedősnek sohasem. Latinul is a versfejekben kétszer mondja magát Lutinista vagy Lutanista-nak a lutana = testudo, középkori latin szótól. E megkülönböztetés mutatja, hogy a lantnak és hegedőnek nevezett hangszer nem ugyanegy volt, bár az utóbbi alatt még nem a ma így nevezett hangszer, hanem a mai czitera vagy tambura értendő.» [3]) Annál is inkább kétséges, vajjon Tinódira vonatkoznak-e ama sorok, mert egykorú, vele ugyanegy keresztnevű társa is élt Kassán: «Hegedes Sebestien» (1554), máskép «Lanthos» vagy «Kassay hegedws Sebestyen» (1561).

Kassa lakói közt a hegedűsök nem ritkák; már 1501-ben találkozunk egy «Hegedosch Istvan»-nal s 1582-ben hal meg «Antonius Hegedws de Misle».

Közel esik azonban a gondolat, hogy Tinódi rokonságára bukkanunk egy II. Ulászló korabeli oklevélmásolatban: «*Damianus de Thynod* et Blasius Kellew de Barathka Judlium (?) præscripti Comitatus Albensis», és rokonai lehettek az 1566-ban gönczi (Abaujvármegye) lakos «honestus et concivis noster Nicolaus Lanthos» valamint az 1570-ben említett «Lanthos Ambrus»; hogy pedig Tinódinak több (még 1563-ban is kiskorú) gyermeke volt, annak bizonysága az alább közlött osztálylevél.

A fentemlített első nyom egy az 1529—1579-ik évekre terjedő jegyzőkönyvben található; házát eladta s e miatt pörbe keveredik.

«Merten Reis mit lantos Sebestien. das haus halben, dorinn er-

---

[1]) R. M. Költők Tára III. kötet XVI. l.

[2]) R. M. K. T. III k. XIII. l.

[3]) R. M. K. T. III. k. 409. l.

wont. Ein Erszam Rat hot den Merten Reys mit recht pey seinem haus pehalden, sintemal das er vor der Stat Cassa fol acht ganczer jar unnd schir pis ins neundte dorinnen gewont unnd frey gesessen is, unnd das maist tail des hausgelts dofür, nemlich vom hundert unnd neunczig gulden, wie teuer nemlich im das haus gestanden hot und er dasselwig kaufft hot, peczalt hette, wie er denn und der Stat Leutsch Sigill ein czeugnüssbriff auch hierüber bracht und im rechten iberantwort hot, und beweist und beczeugt, das er am ersthen gelt im golde fl. 50. hob erlegt gehabt, unnd dornoch ierlich mer, pis off 36. gulden, die er selbst gutwillig bekhant hat, das er sie noch schuldig ist. Dorumb soll er diselwige 36. gulden noch fort erlegen volkhümlich, unnd wies obgesagt das haus for sich behalden, so iemandt ein zuspruch hett zum haus gehabt, soll vor die Stat Cassa fal dezu gethon noch Stat brauch, unnd nit still geschwigen haben, Actum feria 3 ante Joannis Baptiste, Im 1553 Jar».

Ugyanezen jegyzőkönyvben ugyancsak az 1553-ik évben találkozunk Tinódiné második férjének nevével is.

«Inter Andream Paysghiarto et Georgium Posgay cognitum est iure, quod Andreas Paisghiarto querat cui pecunias dedit ex parte vinee fl. 24» ;

s alább: «Verbott des Posgay Georgh. Posgay Georg tut ein verpott auff des Kalmar Gergels und Kalmar Thamas theil ym getreid beim franczem goltschmid biss zum Rechten, freitag vor Laurentii 1556.»

A polgári jogot még 1543-ban megkapta:

«Georgius Posgay similiter jus civile levavit». («Protocollum 1538—1552.»)

Az 1554. évben ismét találkozunk a Tinódi nevével, mikor a város «fegyverfogó»-it írják össze.[1])

Lantosunknak Kassán háza, szőlleje és földje is volt, a mint a városi számadások bizonyítják.

Hol állott a ház, arról a «Protocollum Fassionalium super Hæreditatibus 1535—1653» ezeket írja: «Das haus aber ist gelegen auff der wyndischen gassenn zwischen des Zabo Lazlo Esperest indwendig und obwendig der fraw Elizabett Kaschoschne hauss[2]) ..... Actum freitag nach Luciæ Anno 1557.»

Adója felől a «Taxa media in Civitate per Juratos Cives est imposita Anno Domini 1557. Tertium quartale» czímű jegyzékben olvassuk:

«Caschasch Peter d. 50. dedit.
«Lanthosch Sebastian d. 75. dedit»

---

[1]) Figyelő. 1886. Deczemberi füzet: «Tinódi Sebestyén életéhez.»
[2]) Figyelő u. o.

gazdasága iránt pedig egy szintén ez évbeli jegyzékben olvassuk:

Casasch Peter Getreid cl. 10.
Lantos Sebastian Getreid cl. 10.
Cascher (t. i. Wein) 6.
Espers laslo Land (t. i. Wein) 10.»

Egy «Tertium quartale» czímű évszám nélküli, de minden valószinűség szerint csak ezen évbeli jegyzékben pedig:

«Caschasch peterne cascher 4.
Getreid cl. 5.
Lantosch sebastian Getreid cl. 10.
Cascher 15.
Espres Laslo Land 22.»

Egy másik: «Das drytte Fyrtel» czíműben:

«Kassossen getrejt k. 1.
lantos sebestyen v(om) lant 1 getrejt k. 2.
Sabo laslo v(om) lant 5. kassaj 6. getrejt 12.»

Az 1556-dik évbeli nagy tűzvész áldozatainak fölsegélyezésére gyűjtést indítottak s a számadásban olvassuk:

«Losung das wir haben ain genommen Noch der brunst 1556. ... Item dy lantos sebestianne geben fl. 2.»

A Tinódi hagyatékát tárgyazó jegyzőkönyvnek mása megvan a «Protocollum Actorum Judiciorum de Annis 1557 et 1558»-ban is, azzal a különbséggel, hogy itt «Libera domus Sebastiani Lanthos» áll s végül még a következő jegyzet: «His actis Dominus Johannes Kassay inhibitionem fecit ad quandam terræ portiunculam Domui prædictæ per Sebastianum Lanthos sine iure adiuncta, quam tamen portiunculam terræ Domina Catherina dixit non ad domum prædictam pertinere. Atque ideo superinde cum Domino Johanne Kassay se conventuram promisit. Actum die et anno quo supra» (t. i. «1557. freitag nach Luciæ»).

Ha egybevetjük azt, hogy Tinódinak, még mint élőnek, a nevezett évben összeírják betakarított terméseit, szüretelt borát, míg deczember hó 17-én háza már özvegye nevén áll, úgy *halála idejét az 1557-ik év utolsó negyedére* tehetjük.

Az «1559. Das Drytte Quarttal» czímű jegyzékben már csak neve fordúl elő:

Kassossne
Kascher wein 3. kuf.
lant wein 2. kuf.
Lantos sebestyanu
Esperes Lasslo»

Özvegye, Katalin, csakhamar férjhez ment Pozsgay Györgyhöz. Az új házasok kereskedéshez fognak; ennek űzésében azonban a tanács akadályozza őket, a miért is Tinódiné Nádasdyt és Forgách Simont fölkérte a közbenjárásra; annyiban sikerrel, hogy mindketten írnak érdekében.*)

A kereskedés azonban aligha jövedelmezett; erre vall a következő 1562-ik évbeli jegyzet: «Der Rakoczy Ferenczn weibes mutter thuet ein Vorbott bey der lantos Sebestienin auff vier laden und gütter die do dorinnen sindt. Actum cum scitu domini Judicis Sabbatho ante Joannis Baptistæ.» («Maculatorium 1562—1564.»)

A városi számadásokban 1559-től kezdve szerepel Pozsgay György; így: «Tertium quartale perambulatum feria quinta post Lucæ Evangelistæ 1559.»

«Hedegesch Sebastyan fl. 3/4»
majd: «Poskay (!) Jorgÿ hausgesynt»
és «Registrum az Chermele dezmaya 1559»-ben
«Posgay Giörg cup. 1/2.»

Tinódiné 1563-ban meghal. Ez évről kelt a fönnebb említett osztálylevél, mely egy az 1562—1683-ig terjedő jegyzőkönyvben maradt ránk következőképen:

«Divisio bonorum: Anno 1563 Die 7 May inter Georgium Posgay ac *liberos posterosque Sebastiani Tynodi* Lantos, ex Domini Judicis voluntate talis per infrascriptos Cives et Arbitros divisio facta est, vt sequitur.

Principio igitur hæ personæ videlicet Joannes Kassay, Thomas Zabo, Josephus Literatus, Michael Tricesimator, Michael Chyzar, Georgius Zimetheo, Matthæus Lakatgiartho, Stephanus Lakatgiartho, Gregorius Zabo, Valentinus Zeöke Pharmakopola, postquam intellexissent esse certa debita, concluserunt creditoribus faciendum esse satis. Nam compererunt in universum facere debita fl. 69. d. 60. Cura etiam illis fuit vnde et quomodo redimi deberet ille baltheus. muliebris argenteus qui est pignoris loco apud Joannem Literatum Gedei. Res autem et bona quæ per prædictos Arbitros seu Compositores visa et æstimata sunt, hæc fuerunt. Item est annulus aureus unus, quem Georgius Posagay (sic!) una cum consorte sua fieri curavit, cui insertus est lapis Zaphyrus qui cum auro et lapide æstimatus est fl. 2. d. 67. Invenerunt argenti marcam unam et piseta 37½ quæ faciunt fl. 14. d. 32. Paratæ pecuniæ sunt inventi fl. 16. d. 3. Ex quibus ijdem Arbitri pro suis fatigis acceperunt fl. 11. Quorum medietatem idem Georgius Posgay et alteram medietatem pupilli solvere debent. Inventa est etiam tunica Rubea

*) Figyelő u. o.

undulata quæ facit fl. 12. Una vestis purpurei coloris ex panno saya facit fl. 5. Una parva militaris tunica menthe vulgo dicta ex hernacio, pellibus agninis subducta fl. 3. Ex pellibus dorsinis leporinis iam attrita vulgo gerezna fl. 3. Fila ad conficiendam telam apta faciebant fl. 6. Una superinductura pulvinarium faciebat fl. — d. 20. Tela dealbata una cum mappa ulnas facit 38., singulam ulnam computando per 6 d. facit fl. 2 d. 28. Alba fila duplicata crassiora in septem ligaturis facit fl. 1. d. 16. Fila duplicata tenuiora in sex ligaturis facit d. 34. Fila duplicata crassa in parvis ligaturis No. 14. facit fl. 1. Tres globi duplicatorum filorum facit d. 32. Duæ mappæ et unum mantile faciunt fl. 2. Orbes stannei duo facit d. 28. Aviticam rubeam undulatam subam et magnum tapetum ad hoc ipsum debitum æstimarunt flor. undecim.

Ultra illos fl. XI. quos domini arbitri pro labore et fatigis suis receperunt, remanent æstimata ratione adhuc floreni 69. d. 60. supradicti.

Hæc omnia domini arbitri in unam cistam imposuerunt eligentes duas personas : ut quicunque fratrum et cognatorum aliquid ex ijs bonis pro se redimere vellet, is pecuniam admistrare (!) debeat in manus Michaelis Chyzar et Gregorij Zabo præscriptorum. Deinde hinc et prædictus baltheus redimatur et creditoribus debita persolvantur.

Item pro huiusmodi quoque debito ijdem domini arbitri ex commissione domini judicis famulo Antonij Wass estimarunt ex illa bonorum parte quæ Georgium Posgay concernit. Coronenses calceos decem fl. 2. Item unam tunicellam de panno skarlatho, et unam menthe de veluto brunatici coloris fl. 2. Item unam tanistra d. 10.

Item ad easdem res ex portione pupillorum reliquerunt nomine pignoris unum peplum margaritis ornatum pro fl. 2. d. 15. Quia quo tenentur famulo Antonij Wass Georgio Deak facit fl. 6. d. 25. Cuius duas partes Georgius Posgay, tertiam autem pupilli tenentur exolvere.

Item pupilli curarunt dominis arbitris trina vice cibos coquere et potum dare qui constant fl. 5. Quorum mediam partem idem Posgay persolvat.

Domus vero per eosdem arbitros æstimata est florenis 200, unacum fl. 40. d. 25. quos in reædificationem idem Georgius Posgay exposuit ibi inclusis.

Ex his igitur fl. 40. d. 25. Georgio Posgay cedunt fl. 26. d. 75²/₃. Pupillis autem ad ipsorum rationem veniunt fl. 13. d. 41¹/₃.

Iam igitur supra hanc ædificationem in præcio domus remanserunt fl. 159. d. 75. Ex quibus dicti pupilli ratione paternæ et maternæ portionis accipiunt fl. 53. d. 25. Georgio autem Posgay ad rationem portionis *uxoris defunctae* fl. 35. d. 50. Pupillis autem hinc proveniens materna portio facit fl. — 71. d. — Utriusque partis suma (!) est fl. 200 prædicti.

Ad hæc Georgio Posgay ex portione domus cedunt fl. 62. d. 24. Ipso enim absente uxor eius portam novam in domo fieri fecerat fl. 1. d. 25. Ac 19. asseres emerat d. 74. Et sic una cum his omnibus provenerunt Georgio Posgay fl. 62. d. 24.

Quæ autem sequuntur sunt ab avo relicta:

Item vestis vulgo menthe ex damasko cum subductura facit fl. 2. d. 50. Una tunicella scarlatina subicza dicta facit fl. 1. d. 50. Vilis menthe attrita ex brunatico veluto d. 50.

Una portiuncula nigri veluti d. 50. Rubea undulata vestis subducta pellibus leporinis facit fl. 7. Una tunica de brunatico tamasko facit fl. 20. Tapetum vnum magnum facit fl. 7. d. 16. Tapetum mediocre fl. 2. Tapetum vile facit d. 25. Horum summa facit fl. 41. d. 41.

Ex his provenerunt Georgio Posgay post uxorem suam iuxta divisionem factam fl. 9. d. 16. Quorum loco accepit magnum tapetum supradictum fl. 7. d. 16. ac subicam scarlatinam subductam atque menthe illam coloris brunatici fl. 2. Reliqua omnia pupillis deputata remanserunt. Res autem stanneæ quas Georgius Posgay cum uxore sua comparavit sunt lb. 17. Ex quibus pupillis cesserunt lb. $5\frac{3}{4}$. Aviticæ vero res stanneæ faciunt lb. 65. Hinc ad rationem paternæ portionis pupillos concernit media pars. Ex materna autem portione lb. 21. Georgio Posgay veniunt lb. XI $\frac{1}{2}$.

Item res mercimoniales per eundem Georgium et eius uxorem acquisitas domini arbitri reviderunt et æstimatæ faciunt universaliter fl. 34. d. 98. Quas diviserunt in tres æquales partes et harum duas Georgio, reliquam tertiam partem pupillis dederunt.

Item cesserunt Georgio Posgay 3. integra larida et insuper una portio. Ex communibus etiam domesticis rebus eidem provenerunt in superiori stubella una mensa et una sponda. Reliqua sunt pupillorum.

Item Georgio Posgay provenerunt tritici cbl. 5. Pupillis vero cbli $2\frac{1}{2}$. Ex avena Georgio cbl. 2. Pupillis cbl. 1. Ex farina Georgio Posgay cbl. 1. Pupillis cbl. $\frac{1}{2}$. Ex vasis vacuis pupillis data sunt vasa 5. Reliqua omnia concernunt Georgium. Item Georgio Posgay unum vas caulium. Pupillis vero vas medium et unus cadus balneatorius. Item Georgio Posgay cesserunt sales tres. Pupillis autem unus et una portio. Tandem omnibus bonis mediante iusticia Divina inter prænominatas partes divisis, perventum fuit ad revisionem vestium, equorum et omnium instrumentorum seu apparatuum militarium ipsius Georgij Posgay. Ibi fratres et consanguinei pacis veræque fraternæ dilectionis ob respectu (licet ipse Georgius Posgay cum sua consorte prædicta instrumenta acquisiverat) eam quæ ipsis hinc provenisset portionem, eidem Georgio condonaverunt. Unde coram eorundem arbitrorum præsentia ambæ partes mutua et magna ex dilectione facta invicem deprecatione se-

motoque omni odio, ipsorum dominorum arbitrorum monitis, ordinationi atque divisioni locum dederunt et per omnia acquiescentes in præscripta compositione permanserunt. Cuius rei testimonium ut firmitatem haberet, præscripta divisio atque partium præscriptarum concordia inviolata, permaneret, septem sigilla fuerunt manibus dictorum dominorum proprijs subimpressa.

Hæc igitur ordinatio scripta, Inclyto Senatui fuit præsentata feria tertia proxima ante festum Ascensionis Domini nostri Jesu Christi. Et exinde ex consensu ambarum partium, id modo decente postulantium, accedente etiam Pauli Apotecarij voluntate, ad iussa eiusdem Inclyti Senatus in hunc Civitatis librum inscripta *Anno 1563.*»

E sorokból kitünik, hogy az osztály Tinódiné halála alkalmával történt egyrészt második férje Pozsgay György, másrészt Tinódi Sebestyén kiskorú gyermekei és utódai közt.

A hagyaték tárgyalásakor a hatósági személyek mindenekelőtt az adósságok törlesztéséről s a zálogok kiváltásáról gondoskodtak; nem feledkeztek azonban meg napidíjaikról, melyeket 11 frtban állapították meg, valamint arról sem, hogy éhen-szomjan ne maradjanak.

A házat, melyet Tinódi 140 frton vett, 200 frtra becsülik, mert Pozsgay kiépítette.

Végül Tinódiné ősi jussán és a kereskedésbeli tárgyakon megosztozva, az öltözetekre (úgy látszik hadi vagy legalább férfi öltözetekre kell gondolnunk), lovakra és a fegyverzetre kerűl a sor, a mit is a többi örökös atyafiúi szeretetből Pozsgaynak átenged.

Pozsgay származásáról némi felvilágosítást nyújt a Kassa város levéltárában található következő két levél. Az első eképen szól:

«Magnifice domine nobis observandissime, salutem et servicii nostri commendationem.

Jwth wala mÿ hozzank az mÿ zolgank posgay georgh es kere mÿnket hogh irnank kegelmednek az ew dolgarwl, mÿwel hogÿ kegelmed lenne mÿnden segÿtseggel az mÿ zolgalathonkerth nekÿ es jo oltalomwal, azerth kerÿwk kegelmedet mÿnd feÿenkenth, mÿnth bÿzoth wrunkath, hogÿ az mÿ zolganknak lenne oltalma keg: merth az waras nem akarna be vennÿ. oth hazasswlth megh es felesege wthan wagÿon walamÿ pathÿkaÿa, kÿben marhaÿath arwltha az azzonj meegh özwegh korabannis. Immar az waras nem akarna be wennÿ. azt mongÿa az waras, hogÿ megh bÿzonicha hogÿ jambor es jo nemzeth, es azon kerÿwk kegelmedet, hogh legÿen segitseggel kegelmed nekÿ, merth engemeth zolgalt gÿermekseghethul fogwa es ewchemeth Paxÿ Jobot, es sok jambor witez emberek esmerÿk, es az mÿ jozagwnk közeoth wolth jozaga, es jambor nemes ember gÿermeke. Az mÿ zolgalathwnkert keg: zabaditana megh arwÿath. Isthen tharcÿa megh keg: Datum in Saros-

pathak sabatho proximo post pascæ. Anno domini 1559. Eiusdem vestræ M. servitor

Ludovicus Paxÿ de Pakos, et Job Paxy de eadem ceterique servitores spectabilis et magnifici Gabrielis de Peren.

Petrus de Czecze

Stephanus de Henÿe, Nicolaus de Henÿe, Andreas Meser, et Johannes de Bachmegie.»

Kívül: thowaba kÿth hÿzeunk hogh az Wrunk Ew nagsaga lewelebol nylwaban megh erth keg :»

Ugyanitt: «Magnifico domino Melchiori de Robles Capitaneo Cassoviensi etc. domino nobis observandissimo.»

A másodikat «Paxy Job eo felsége Capitannya» írta 1564-ben. Pozsgay ugyanis, kitől a város nemzetséglevelet kért, hozzá fordúl ez ügyben. Paksy a többi közt így ír: «Immar hwszonkett egez esztendeye annak, hogy az teoreokek byryak aszt asz feldeth, ahollott az eo lako helye volna» és «ott peniglen esz Posgay Georgy jambor nemes ember gyermeke volth es asz eo jozagha az my jozagunk keoszeott volth» s alább «engemeth jamborul zolgalth, es myndeonwtt tisztessege vagion és jo hyre newe my keozeottunk myndenwth».

Tinódi özvegyére vagy névtársára vonatkozik-e az alább közlött itélet, mely a «Protocollum 1557 et 1558»-ban maradt fönn s az 1558-ik év febr. 15. kelt, bajos eldönteni. Az ítélet így szól: «Lanthos Sebestienne sol es abbitten den Tehen Anthalin und das Lid sol man aus den Buch aus reissen und nicht mehr lassen syngen. Actum eodem die.» Mindenesetre érdekes dolog, hogy a város tanácsa egy gúnyverset megsemmisít és megtiltja, hogy azt énekeljék.

A «Figyelő» 1886. deczember havi füzetében — Tinódiról szóló adatok Kassán, — négy levelet közöltem, a melyek annyiban érdekesek, hogy szintén egy Lantos Sebestyénről szólnak s némi irodalomtörténeti becscsel is birnak.

A levelek szerint Lantos Sebestyént azzal vádolják, hogy egy bizonyos Nyitrait csélcsapnak mondott, s ezért perbe fogták. A dolog végét, hogy t. i. Lantos Sebestyénnek bocsánatot kellett kérni a megsértett féltől, a mit meg is tett, csak most tudtam meg.

Az erre vonatkozó itélet a «Protocollum 1555—1562»-ben található:

«Jure cognitum est inter Providos Benedictum Nitrai uti actorem ab una et Sebastianum Lanthos veluti in causam attractum partibus ab altera: quod Sebastianus sufficienti testimonio et iuris ordine convictus in eo quod Benedictum Nyitrai verbo inhonesto nempe vero chelchap in oppido Galzech [= Gálszécs] appellaverit, ad diem Dominicum proxime venturum qui est 22. Junij finita tentione debeat stare in eo

ubi præterito (?) consvevit loco, et idem verbum inhonestum et famam ledens publice et ea qua dixit lingua revocare, idque si noluerit facere, lingua ei excidatur.» Kelt «feria tertia post Viti et Modesti 1561.» Az itélet tehát úgy szólt, hogy vagy visszavonja a sértő szót vagy nyelvét kivágják.

Ugyanezen évben «feria sexta ante Petri et Pauli» megtörtént a megbékélés. «Sebastianus Lanthos hoc die coram Senatu veniam precatus est a Benedicto Nitray de sententia contrà ipsum lata et hic illi condonavit delictum junctisque dextris palam sunt reconciliati.»

Tinódinak e névtársával a város számadásaiban és lajstromaiban is találkozunk.

«Anno 1554. Tertium quartale ... Hegedes Sebestien mit gewerter hant 2 und 3 Hausgesint 1 eingesint habenn keine speis»;

és «Das Drytte Quarttal ...
Hegedyss Sebesstyan
Kasher wein 1 kuf.
Lant wein 6 kuf.»

Ifj. KEMÉNY LAJOS.

Antipater Thessalonicensistől.

Anth. Pal. VII. 39.

A ki legeslegelébb tornyozta hatalmasan össze
  A tragikus hangot s büszke szemöldökü dalt,
Távol Eleusistól itt nyúgoszik Euphorionfi
  Aischylos és fénynyel tölti be Trinakriát.

P. T. E.

Simonides 178.

Boidion a fuvolás, meg Pythias, egykori szépek,
  Képeket és öveket hoznak elédbe Kypris!
Vándor meg kalmár! Erszényetek érezi s tudja,
  Honnan e festmények, honnan e czifra övek.

P. T. E.

ZOLTAN JÓZSEF (1712—63).

Az író, kinek életével s irodalmi működésével foglalkozni akarok, mindeddig homályos alak irodalmunk történetében. Nevével is alig egy-két helyt találkozunk, működését csak Döbrentei méltatta ezideig s látni fogjuk, az is elfogultan. Irodalmunk ugynevezett hanyatlási korában élt› melyet Benkő joggal nevezhetett el «aureum scientiarum sæculumnak,» mert egy tekintet ifj. Szinnyei Jozsef monographiájára (Irodalmunk története 1711—72) meggyőz bennünket arról, hogy e korban a tudományszeretet nem lankadt s tudósaink úgy mennyiség, mint minőség dolgában tekintélyes helyet foglalnak el. Csakhogy működésük nem folyt magyar szellemben, s nem magyarul. Szilágyi Sándor (Budapesti Szemle, 1859) úgy itél róluk, «hogy scholastikusok keze látszik rajtuk, kik sok készülettel, de teremtő erő nélkül ültek le íróasztalukhoz.» Valóban az előbbi század Pázmánya, Zrínyie, Gyöngyösie, Molnár Alberte és Apácai Cserei Jánosa mellett eltörpülnek az epigonok; a lyrai költészet Amadét és Faludit mutathatja fel, de ezeket kortársaik alig ismerték; a széppprosát Mikes Kelemen képviseli, talán egyedül diadalmasan, ki egy századdal előzte meg korát; a történettudomány kivételkép jeles erőket mutathat fel; a térmészettudományok mezeje, kivéve az orvosit, kopár; a költészet többi ága elhanyagolt, fejletlen.

Fordítási irodalmunk hasonlókép gyengén van képviselve, Haller László gróf «Telemach» fordításán kívül 1772-ig egy érdemes műről sem emlékezhetünk meg.

Érdekes jelenség, hogy e tespedő korban körülbelül egyazon időben két férfiú agyában fogamzék meg az eszme: hanyatló irodalmunk támogatására a pezsgő franczia irodalomból szívni táperőt. E nagy jelentőségű gondolat két, működési nemre, korra, társadalmi állásra egy mástól nagyban elütő hazánkfiában fogamzék meg. Az egyik gróf *Haller László*, a másik *Zoltán József.*

Haller gróf (szül. 1717-ben) e hazafias szellemet ugyszólván anyja emlőiből szívta magába. Atyja, gróf Haller Gábor, már korán, 1723-ban, alig 40 éves korában meghalálozván, a hátramaradt fiú gyermekek, István, László, Gábor, Sándor, nevelését nagyatyjuk gr. Károlyi Sándor vette át. Berkeszi István igen érdekes tanulmányban (A gr. Haller fiuk iskoláztatása) végig kiséri a Haller fiuk neveltetését. A szellem, mely a Károlyi grófi házat átlengé, kiválóan magyaros volt. A gyermekek e szellemben nevelkedve, ettől táplálva és lelkesítve, sohasem feledkezének meg annak a tudatáról, hogy magyarok. A kor pedig, melyben éltek, kiválóan idegen szellemű volt. S ha később, férfi korukban magukra ölték is a német viseletet, a szellem, mely keblüket áthatá, mindig meg-

maradt igazi, valódi magyarnak. Annak az igéretnek, melyet nagyatyjuknak tettek: «nem engedek semmit — írja a 10 éves kis fiú gr. Károlyi Antal, a Haller fiuk közel rokona, — azon difficultásoknak, az melyek engem a dicsőség útjáról vissza akarnának vonni és megtartóztatni, hanem inkább annál merészebben fogok ellenek indulni, hogy pedig a magyar irást el ne felejtsem légyen, a jelenvalókból megitélheti nagyságod,» — ez igéretnek híve maradtak mindvégig!

E magyar szellemben való neveltetés eredményezte részben azon hazafias érzelmeket, melyeket Haller László magában rejtett volt s melyek őt a Telemach fordítására ösztönzék; másrészt nagy befolyással volt erre egyéni hajlama is a komoly tudomány iránt, mely ifjukori vágyában, a szerzetessé lételében nyilvánult. De ezt a vágyat, nagyatyja határozott ellenzésére, leküzdte s elvégezve a középiskolákat, majd a bécsi egyetemet, ügygyel-bajjal megnyerte a mármarosi főispánságot 1742. október 20., s majd nemsokára királyi tanácsossá lett. De hivatalát nem sokáig viselheté, 34 éves korában 1751 márczius 1. — épen mikor megkapta a hétszemélyes táblai bióságról szóló királyi kinevezést, — családja és környezete nagy fájdalmára kimult. Az irodalom egy szorgalmas és tehetséges munkást veszített el benne, ki lefordítá Ovidius «Metamorphosis»-ait (e munka elveszett) s átülteté a franczia irodalom egyik legnevezetesebb termékét: Fenelon «Telemach»-ját.

A másik férfiú, kinek szelleme hasonlókép olyan hazafias irányú, sokkal ismeretlenebb alak. Azok is, kik e korszakkal foglalkoztak, mint Szilágyi Sándor, ifj. Szinnyei József, teljesen elmellőzték. Toldy és Döbrentei csakúgy félválról beszélnek róla s egyik sem méltatja életét jobban körülírni annál: «Zoltán József, orvos-doctor»; Danielik és Ferenczy gyűjteménye ezekután hasonlókép új adattal nem rendelkezik. Mindössze annyit tudtunk róla (a mi műve czímlapján áll,) hogy fordítását 1753-ban fejezte be. Összevetve a Halleréval, mely 1755-ben jelent meg, Toldy azt a következtetést vonja, hogy Zoltán előbb fordítá le: téves nézet, mert hiszen Haller 1751-ben már meg volt halva s így a fordítást csak 1750 körül készíthette el. Ismét nem lehet azt sem következtetni, hogy viszont Haller előbb fordította le a Telemachot Zoltánnál, mert az 1753 csak a végével jelöli s nem tehető fel, hogy e fordítást csak egy-két hónap alatt el lehetett volna készíteni, hozzávéve Zoltán nagy elfoglaltságát, s így szerintem a kérdésnek az a megoldása, hogy mindakettő körülbelül egyazon időben eszközölte azt.

Ha igaz azon alapelv, mely szerint az irodalomtörténetnek nem csak a jeles írókat kell felölelnie, ugy határozottan rosszalhatjuk azon kíméletlen hidegséget, melyet kortársai s azok, kik eddig vele foglalkoztak, személyével szemben éreztettek. A százados mulasztást én kisérlem tehát meg, a mennyire tőlem telik, kipótolni; kikerekített, összefüggő

életrajzról ma még szó sem lehet; nem több s nem kevesebb egy rövid életrajzi vázlatnál, melyhez csak a buzgó kutatás és a szerencsés véletlen hordhatja össze a részleteket.

A kor az egyházi szónoklat terén, ha fényes sikereket nem is mutathat fel, de mennyiség dolgában nem maradt sokkal hátra. Apáti Miklós, Nádudvari Péter, a termékeny Hermányi József és a prédikátorok ama serege, kiknek emlékét a gr. Kemény-féle halotti beszédgyüjtemény őrizte meg, sok érdekes adatokat gyűjtöttek össze a kor társadalmi és irodalmi viszonyainak ismeretéhez. 1763 körül a kolozsvári református eklézsiának első papja, belső curatora (gondnoka), a kalotaszegi és kolosi eklézsiai kerület seniora batzoni *Intze* Mihály volt, kinek halotti beszédei közül, melyeknek nagy hírnevét és becsültetését köszönheté, egy pár maig fenmaradt. E beszédei közül kiválóbbak azok, melyeket Székely István, gr. Bethlen Ádám és Zoltán József felett tartott. Reánk ez utóbbi bír érdekességgel, mely 1763 böjtelőhavának 20. napján lőn elmondva. Maga a beszéd egyszerű és közvetlen hangon tartva, az igazi tisztelet melegségétől van áthatva.[1]) Egy egyházias jellegű bevezetés után, melyben Lukács evangeliuma IV. könyvének 23. versét veszi fel mottoúl: «Bizonyára ama példabeszédet fogjátok nekem mondani: Orvos gyógyítsd meg magad!» — s azt a biblia alapján fejtegeti, majd vázolni kezdi ezek után Zoltán életét.

Zoltán József 1712-ben Kolozsvárt született. Atyja, Zoltán Pál, Kolozsvár városának köz tiszteletben álló polgára, ki mint civis mercator (kereskedő) városi atyává lett megválasztva, mint akkoriban mondták belső emberré lett. Ez állásában tanácsaival, ügybuzgóságával, neme tetteivel s hivatalának pontos betöltésével nyomos érdemeket szerezvén, már az előbbi század vége felé, 1696 táján Leopoldtól nemes levelet nyert vala.[2]) Nejétől, Lévai Annától született József fiát, mint első szü-

---

[1]) A munka teljes czíme (Akad. könyvt. Qu. 210/4. sz. a.): Hazáját híven és serényen Gyógyító szerelmetes Orvos néhai tekintetes nemzetes medicinæ doktor *Zoltán József* uram Hazánknak Istentől illendő kegyelmekkel felékesíttetett Nagy Érdemű hasznos orvos-doktora.

Kinek meghidegedett Tetemei felett a kolosvári Reformáta Ecclesiának belső Farkas Utzai Templomában együgyü Halotti Predíkátzioval utolsó Tisztességet tett *Intze Mihály* Ezerhétszáz hatvan harmadik esztendőben Böjt előhavának huszadik Napján.

[2]) Miféle előnévvel nem tudni Nagy Iván: «Magyarország Családai»-ban hármat is említ: sepsi-komollói, átfalvi és zoltáni-t. Az első viselőj valami Zoltán Károly 1781 febr. 21-én az erdélyi nemesi felkelést irja le; a másik valami Zoltán György 1794-ben kolosmegyei irnok; a harmadik Zoltán József 1794-ben Kraszna vmegye főorvossa. Nagy Ivánnak csak ezek

löttet igen szerette és neveltetésére nagy gondot fordított. Általános a panasz a magyarországi népnevelésről, különösen e korban s főkép a protestánsoknál. A protestáns iskolák a szatmári béke után, különösen a vallási viták lecsendesültével hanyatlásnak indultak. E változás nem állott ugyan be rohamosan, de elég gyorsan arra nézve, hogy néhány évtized alatt elsilányítsa a mult században annyira virágzó tanintézeteket. Berkeszi István élénken rajzolja, hogy a Haller fiúk milyen csigagyorsasággal tudták az általános elemi dolgokat elsajátítani. Hogy egy példát hozzak fel, Sándor — a Haller fiúk legfiatalabbika — az irás és olvasás mesterségét körülbelől ötödfél év alatt (1727—1732) sajátítá el, a mi az akkori silabizáló módszer mellett igen is szép eredmény volt. Pedig a Haller fiuk a kor legjelesebb tanintézeteiben és mindig kisegítő, felülvigyázó nevelővel tanultak. Zoltán József, kinek be kellet érnie azzal, a mit az iskolában a tanitótól sajátíthatott el, ez elemi dolgokkal aránylag elég gyorsan végzett s már 1730-ban a deákiskolába járhatott s megkezdheté a grammatica osztályban a latin nyelv tanulását. A kolozsvári kollegiumban a rendes nyolcz évi tanfolyamot Zoltán József tizenegy év alatt 1741-ben végzi el kitünő eredménynyel. Oka ennek az, hogy e korban a tanulási szünetek oly hosszúak s gyakoriak valának, hogy szigoruan felszámítva, hatvan tanóránál több alig jutott egy évre, minélfogva egy-egy tanszék öt-hat éven is keresztül huzódott.

S hogy példát is hozzak fel, Haller István gróf 1724-ben kezdte meg a grammaticai osztályt és 1728-ban végzé be. Divat volt e korban, de már azelőtt is, hogy — különösen az előkelőbb ifjak mellé, — szegényebb sorsú ifjakat nevelőül, kisegítőül alkalmaztak volt. A kolozsvári collégiumnak jeles növendéke, Zoltán József azon kitüntetésben részesült, hogy gróf Bánffy Farkas, kormányszéki titoknok és a királyi tábla elnökének (1700—1761) fiai mellé «nevelőül kikérettetett.» Ez állás, bár terhes szolgálatokkal volt összekötve, mindamellett irányadó volt a szegényebb sorsú ifjú jövendőjére, mert a család többnyire pátronusa lett s kiképeztetése után vagy parochiával ajándékozá meg, vagy ha orvos volt, udvari orvossá lett. Zoltán József sietett e kitüntető meghívást elfogadni s csakugyan 1741-ig a grófi családban, mint Farkas, Miklós és Pál nevelője szerepelt s ez állásában ki tudta nyerni a család, főkép a grófnő tsengerbagosi Bagossy Erzsébet

ről van tudomása és e hármat ő egy családba csoportosítja. A mi Zoltán Józsefünk testvérének — Pálnak — hat fia közül csak egy van, ki a József nevet viseli s ki csakugyan 94 körül orvosdoktora volt Kraszna vmegyének. Igy a másik két Zoltán — ha távoli rokonuk igen — de közeli rokonuk nem lehetett s előnevük a legnagyobb valószinüség szerint «*Zoltáni*» volt.

rokonszenvét. Volt ugyan még egy György nevű fia is a grófnak, de az e korban nem volt több két évesnél; ez később híres katona, alezredes és krasznai adminisztrator lett, s 1739—1805-ig élt. Zoltán neveltjei közül a két öregebb csakugyan tekintélyes állást foglaltak el később a társadalomban. Farkas a legidősebb (1724—1794) kir. táblai ülnök, kolozsvári főispán, kir. biztos és a rendek elnöke, kir. udvarmester és kincstárnok lett; Mihály kir. kamarás, kir. tanácsos lett s jelen volt Genua ostrománál 1746-ban; csak Pált ragadta ki korán az élők sorából az irigy sors.*

Nem tudni, mikor s ki által ébresztetett fel Zoltánunkban a kedv a természettudományok iránt, mert hiszen ekkor mindössze csak a természeti jelenségek leirásával, az akkori »*physicával*« foglalkoztak s orvosi tanszékkel, még a korában egyetlen nagyszombati egyetem sem bírt, mely egyátalában igen elhanyagolt állapotban volt s a mellett katholikus irányzatú. Elhatározta tehát, hogy külföldre megy; a minthogy korában nem volt tudósunk, sem katholikus, sem protestáns, ki legalább egy külföldi egyetemen meg ne fordult volna, mit 1764-ig szabadon tehettek, annyival inkább, mert ott számukra nevezetes alapítványok léteztek különösen az erdélyieknek. Igy Halle, Wittenberga, Upsala, Göttinga stb.-ben az alapítványok száma megközelíti a százat, nem is számítva, hogy némely helyeken minden növendék, tekintet nélkül a számra, vagy csekély díjért vagy teljesen ingyen ellátást nyert. De a nevezett évben a külföldre menés egy leirat által megtiltatott, mely rendelet szenvedett ugyan kivételeket, sőt idővel meg is szűnt, de egy ideig gátlólag hatott a tanügyre.

Zoltán József 29 éves korában elvégezvén — kitünő eredménynyel, a középiskolai éveket, 1741. annyival szabadabban mehetett ki külföldre, mert jómódu atyjától és a grófi családtól egyaránt segélyezve, anyagiak dolgában bőven el volt látva. Elsőben is a protestánsoktól előszeretettel látogatott hallei egyetemre ment, mely ugyancsak a XVII. században lőn megalapítva, de rövid idő alatt a legkitünőbbé nőtte ki magát. Öt évig volt távol hazájától, ez idő alatt megfordult a hallei, a leydeni és trajektumi egyetemen is. És ez öt év, mely alatt az orvosi dolgokban a legtökéletesebben kiképzé magát, szolgált egyszersmind alkalmul arra, hogy a franczia nyelvben magát tökéletesítse. 1746-ban, bevégezve tanulmányait, egy elmés dissertatió kibocsájtása után, a doktori czímet elnyeré s visszatért Magyarországba.

Latin orvostudományi irodalmunk e korban majdnem egészen a tudori szigorlatokra írt értekezésekből áll, s daczára, hogy Benkő, Szilágyi Sándor, Szinnyei e kérdéssel behatóan foglalkoz-

---

*) Nagy Iván: M. Ország családai» 162—171 és 68—69. lapokon.

tak, nem lehet tudni Zoltán József értekezésének sem czímét, sem keltét.

Itthol a hazában a kedves, megnyerő külsejű ifjú igen kedvező fogadtatásban részesült, nemsokára keresett orvossá lett Hunyad- és Fejérvármegyében, hová elsőben is letelepült. Ugyanazon időben régi patronusai a gr. Bánffy és br. Bartsai «egygyé lett Udvaroknak» főorvossává (ordinárius archiater-évé) választatott, emellett gyakorló orvosi működését is folytatta. E mozgalmas elszigetelt életet csakhamar megunta, felülkerekedett keblében egy vágy, az, mely őt külországból visszahívta, a honszeretet vágya, mely sokszor a szülőföld iránti imádásban is nyilvánul. E vágy sarkalta őt folyton, visszavágyott Kolozsvárra, hol gyermekkora folyt el, melynek téreihez annyi édes-kedves emlék kötötte, s mely szerető rokonokkal is dicsekedhetett. Szülei már nem éltek, egyetlen öcscse élt még Pál, s neje Noé Erzsébet, kitől József, István, Pál Péter, Sámuel, Sára és Mihály nevű gyermekeit bírta. A vágy nem csillapult keblében s 1760. már nem bírt annak ellentállani, visszatért Kolozsvárra, ott hagyva kitüntető állását s letelepült. Bizott önmagában s reményében nem csalódott. Kolozsvártt is szívesen fogadták, hamar megszerették. Intze Mihály ilyetén képet fest egyéniségéről: «igen singuláris (egyszerű), nyájas, ártatlan, szelid, csendes természetű ember vala.» Fiatalkorában magán tanitója lehetett Intzének, mint az írja: «az én ifjú gyengébb időmnek is hajdan okos Tanításod által való formálója!»

Azonban szeretett testvéreinek, rokonainak társaságát sokáig nem élvezhette, mert három évvel utóbb 1763-ban márczius 18-án forró hideglelésbe esett, «melytől hetekig megszünés nélkül emésztetvén» április 18-án kimult. Temetése 20-án fényesen ment végbe, ott volt Kolozsvár előkelőbb világa, s volt tanítványa gr. Bánffy Farkas, Miklós és anyjuk özv. gr. Bánffy Farkasné Bagossy Erzsébet is.

Ime vázlatosan Zoltán József élete.

Egy szorgalmas, munkás, lelkesülő ember, ki nemcsak az anyagiakkal, de a szellemiekkel is törődött; lefordítá bizonyságul, a már fentebb említett Telemachon kívül, Bidpai és Lokman-tól az «Indiai Historiák és költött beszédek» első részét olasz eredetiből, mely szintén 1783-ban lőn kiadva a társ fordító megnevezése nélkül, a ki már nem olaszból, de Galland után *) francziából fordított. Szilágyi Sándor bizonyos gr. Wass-nak tulajdonítja s megjegyzi: «hogy ez érdekes erkölcsrajzok naiv hangját sok szerencsével adta vissza.»

Fér még egy-két szó Telemach fordításának megbirálásához is. Tagadhatlan, hogy gr. Haller László fordítása sokkal nagyobb hatást tett

*) «Contes et Fables de Bidpai et Lockmann» 1724.

korára, mint a Zoltáné, s hogy az rövid idő alatt négy kiadást ért meg. A Telemach-fordítások megbírálásával Bessenyei György, Döbrentei Gábor és Toldy Ferencz foglalkoztak — ezideig. Döbrentei Gábor nézete a legelfogultabb, Toldy Ferencz röviden végez vele, Bessenyei ez időben még nem ismerte a Zoltánét, Szilágyi és Szinnyei elmellőzik. Döbrentei szerint *Haller* felfogta a francziának *gondolat*ját, bizonyos kellemre és bájra törekedett; stilusa könnyed és önkénytes kellemmel foly; fordítása arra mutat, hogy a régi classicusok olvasásával, tanulmányozásával foglalkozott; igyekezett a nyelvnek mélyebb tanulás által díszt adni, érezte a maga erejét s annak teljes kifejezhetése végett bátran gazdagította a nyelvet új fordulásokkal; — *Zoltán* viszont nem törekedett csínre, nem mert eltávozni a közönségestől, szorosan, sőt egész szolgai lélekkel maradott meg a franczia eredeti mellett, pontról-pontra kiséri Fenelont s Haller jobban értette meg Fenelon lelkét. Bessenyei kimutatta, hogy Haller szóegyszerűsítései hibásak, inversiói nehézkesek, kifejezései épen nem szabatosak; s ha e hibákat keressük Zoltán fordításában, úgy találjuk, hogy azok rendszerint hiányzanak. Zoltán fordítása nem vad, nem keresett, s a kissé régies színt leszámítva, ha nem is lehet a Haller fordítása *fölé* emelnünk, de *mellette* igen szép helyet foglalhat el.

Megtalálhatjuk okát annak is, miért nem tett Zoltán fordítása oly nagy hatást, mint a Halleré? Oka, mert közönsége akkor, mikor a fordítás megjelent, ismerte már Fenelon művét, s akkortájban nem a kifejezés művészete, de a belsőnek érdekessége volt a mérték. Mit törődtek ők a csínnal, mit a Döbrentei által fennen hirdetett kifejezések gazdagításával? Megengedem Döbrentei szemében ez előny volt, de a nagy közönség ezzel mit sem törődött Kazinczy agitálása előtt. Zoltán, ha ki tudta volna 1753-ban adni művét s a Halleré csak 1755-ben jelent volna meg — mint a hogy történt, — kérdés: melyik tetszett volna inkább? 1783-ban, mikor Zoltán fordítása megjelent, Haller fordítását már négy kiadásban bírta a közönség, meséje, tárgya ismeretes; a jezsuiták előszavában feltört a lelkesítő hang, mely példát látott abban, hogy a főur nemcsak karddal, de pennával is szolgálja hazáját, — mindezek a gátló körülmények összeesküdni látszának Zoltán fordítása ellenében s ha tett is némi hatást, úgy azt csak annak az erőnek, tömör velős, magyaros kifejezésmódnak tudhatjuk be, mely művét jellemzi.

Legyen szabad e nézetemet egy-két példával igazolni. Bessenyei a «Holmi»-ban példákat hoz fel Haller egyes tévedéseiből s viszont ő is lefordítja azon helyeket. Hasonlítsuk most e három fordítást össze s ne feledjük, hogy a Halleré és a Zoltáné 1751 körül készült, mig a Bessenyei-é 1777-ben tehát három évvel a Báróczy fordításainak megjelenése után.

Haller:
(2-ik javított kiadás.)

Kalipso a csudálkozástul el fogattatván, belső indulatiban meggyőzettett, a Telemakus vidám ifjuságában oly bölcseséget és ékes szólást tapasztalván, kinek nézésével szemeit bé nem tölthette; — (I. könyv.)

Holtomig megemlékezem azon főnek látásáról, miképen vala vérében kevertetve; bézárlott és meghomályosodtak szemei; ábrázattya haloványodván épen elváltozott, *szája feltátva*, mintha elkezdett szavát kiakarná mondani, sőt megholt testén is kevély és agyarkodó indulattya le vala ábrázolva, aztat a halál el nem törülhette.

Kinek képe életem fogytáig szemem előtt fog forogni és ha az Istenek Királyságra rendeltek, ilyen *szememmel látott példának látása* után soha el nem felejtem: Hogy az olyan király nem méltó az uralkodásra és hatalmában és boldogságában csak addig örvendezhet, a mig aztat az értelem alá vetheti. O mely szerencsétlen az olyan ember! a ki közönséges jónak szerzésére és előmozdítására rendeltetett, ha egyébképen annyi embereknek nem tud Ura lenni, hanem hogy őket szerencsétlenekké tegye.

(II. könyv vége.)

Zoltán:

Kalipso elbámulván és megindulván, hogy látna egy ily eleven ifjúban oly nagy bölcseséget és ékes beszédet, nem töltheti vala bé szemeit az ő nézésével és hallgatva veszteg álla.

(I. könyv.)

Soha egész életemben el nem felejtem, hogy én azt a főt láttam, a mely a vérben usz vala, az ő szemei béhunyva, és elaluva lévén, ezt az ő halvány és képtelen ábrázattyát, ezt a *félig eltátott száját*, a mely ugy látszék, mintha kezdett szavait még elvégezni akarná, ezt az ő kevély és agyarkodó tekintetit, a melyet még a halál se változtathatott vala.

Egész életemben szemem előtt lészen ő lefestve; és ha az Istenek valaha azt engedhetnék, hogy én uralkodnám, el nem felejteném *egy ily gyászos példa után*, hogy egy király sem méltó az uralkodásra és nem boldog a maga hatalmában, hanem csak a mennyiben azt a józan okoskodásnak alája adja. Hej! mily nagy gonosz az egy emberben, a ki közönséges jónak elébbmozdítására rendeltetett, ha ennyi népnek nem egyébért ura, hanem hogy azt boldogtalanná tegye.

(II. könyv vége.)

Bessenyei:

Kalipso csudálkozásától elfogáttátván, hogy Telemakus vidám ifjuságába, annyi ékesen szóllás és bölcseséget tapasztalt, személye látásával szemei bé nem telhettek, mely okon csak hallgatásba maradott. (I. könyv.)

Örökre meg fogok e főnek látásáról emlékezni, véribe volt keveredve, megszaggatott halavány orczáján szemei be estek: *felére nyitva maradt szája* ugy látszott mintha magát még is félbe szakadt szavának kimondására erőltetné. Szikkadt ábrázattyán megmaradt még fenyegető kevély tekinteti, melyet onnan a halál sem törülhetett el.

E rettenetes kép le lész előttem rajzolva és ha valaha az Istenek uralkodásra méltóztatnak, soha *e szomorú történet után* el nem felejtem: hogy egy király a parancsolásra érdemes és hatalmába szerencsés csak ugy lehet, ha magát a józan értelemtül vezéreltetni engedi. Ah! micsoda boldogtalanság alá rekesztetett egy olyan halandó, ki noha a közönséges jónak felállítására választatott még is csak azért látszik parancsolni, hogy szerencsétleneket tehessen!

(II. könyv vége.)

E két mutatvány figyelmes elolvasása után meggyőződhetik bárki, hogy Zoltán fordításának jellemzése nem túlzott, mikor azt a Halleré mellé emeljük; mert találunk olyan helyeket is, melyek a Bessenyeiénál is jobban sikerültek. A «szememmel látott példának látása» (Haller), szomorú történet után (Bessenyei) gyászos példa után (Zoltán.) Határozottan az utóbbi a legjobb, a Halleré pedig nem hogy a «legszebben nem esik,» de ellene van a széphangzásnak is.

Vegyünk azoban más példákat: «Vittettünk az Anchises *temetéséhez*» (Haller). Bessenyei megrója e helyet, mondva: «Az Anchises temetéséhez nem siethettek, ki már régen eltemettetett. *Temetés, temető* — éppen nem tesz egyet. Temetés az, mikor temetik az embert, temető pedig az, a hová temetik.» Nézzük e helyet Zoltánnál: «Immár vezetnek bennünket az Anchises *temetőjéhez.*»

Avagy egy más helyt: «Bennünket Anchises koporsóján áldoznának fel.» (Haller). Bessenyei megjegyzi erre: «Osztán nem koporsón kellett áldoztatni, mert arra nem fértek volna, de temetőn. Francziául is temető van téve. Ilyen hibák pedig számosak vannak Haller Telemakusában.» Ugyanezen helyet Zoltán ismét szabatosan fordítja: «Minket Anchises temetőjén áldoznának fel.» Vagy talán ezt nevezi Döbrentei «merész csapongás»-nak? Ha mélyebben tekintjük a dolgot, rájöhetünk annak a nyitjára is, miért dicséri Döbrentei annyira Hallert, elnevezve őt a «Telemak halhatatlan fordítójának.» A Haller grófok kezdettől fogva pártfogói voltak az Erdélyi Muzeumnak. János és Gábor mindvégig a lap előfizetője, Döbrentei személyes ismerősei valának, kik közül János gróffal 1816 nyarán Döbrentei értekezett Haller László képének kimetszetése tárgyában. János erre önkényt felajánlá az egész költség kifizetését, de Haller László fia Gábor is részt követelt magának s János nem akarva az «érdemes atyának fia által való megtiszteltetését» gátolni, 300 Rfrtot kifizetett s a költség többi részét gróf Haller Gábor fedezte. Ebből a viszszonyból napnál világosabban kitünik, hogy Döbrentei nem itélhetett pártatlanúl.

Ha most azt a kérdést vetné fel valaki előttem, miért adták ki Zoltán fordítását csak a lefordítás után harmincz, Zoltán halála után pedig húsz évvel utóbb: ezt felelném. Szerintem szerves összefüggésbe hozható ez a kérdés a Bessenyei és Báróczy támasztotta irodalmi újjászületéssel. A hatás, mit az 1772-ben megjelent *Agis tragoediája* s még inkább az 1774-ben megjelent *Kasszandra* s majd utána az *Erkölcsi mesék* keltettek, tették figyelmessé Zoltán rokonait, hogy jó lenne kiadni megholt rokonuk irodalmi hagyatékát, melyre korában részint a viszonyok kedvezőtlensége, részint Hallernek már közkézen forgó fordítása miatt, rá sem gondoltak.

Én elsőben is ennek a körülménynek tudom be, hogy a fordítás

nem csinált oly nagy hatást, mert tagadni nem lehet: szépprozánknak nem érdektelen kísérlete.

LÁZÁR BÉLA.

K. BOER SÁNDOR KIADATLAN TÖRTÉNETI DRÁMÁI.

Az 1825-iki országgyűléssel megindult, politikai és irodalmi második újjászületésnek kedvező hatását csakhamar minden téren észre lehetett venni. Már a királyi leirat nagyjelentőségű igérete kilátásba helyezte az alkotmányos szellemű kormányzást; más oldalról a tömörülni kezdő ellenzék, mely a kiváltságok és nemesi előjogok védelme helyett az alkotmánynak korszerű módosítását tűzte ki czéljáúl a politikai és társadalmi viszonyok javulásának reményével kecsegtetett. Az Akadémia megvalósulása pedig nem engedett többé kételyt fölmerülni az irodalmi elszomorító állapotok megváltozására nézve sem.

A magyar játékszín ügye nem érezte meg azonnal ennek kedvező hatását, mert hisz a miskolczi és székesfejérvári egyesült színtársulatok éppenséggel nem tudták elérni 1825-ben a pozsonyi országgyűlésen, daczára eléggé magasztalt ügyességöknek azt, hogy az országgyűlés kimondja a magyar színészet állandósítását az ország fővárosában, Pesten. Ez a pozsonyi kirándulás szégyenletes véget ért. És mindamellett éppen ennek az országgyűlésnek a behatása alatt kezd új erőt meríteni a magyar színészet, azon hazafias irányból, mely újból kifejezésre jut s fölrázza tétlenségéből, a nemesi jogok és kiváltságok kellő körülbástyázása után megszokott nyugalmába visszatért hazafiúi elemet. Ennek a hatása érzik meg az erdélyi színészet föllendülésén; az 1827-ben hódító-útra induló Erdélyi dal- és színjátszó-társaság magyarországi vállalkozásán; a miskolczi színház megnyitásán 1828-ban; a kassai színészet jelentőségre vergődésén Abauj vármegye lelkes pártfogása folytán; valamint a Dunántúli társaság megalkotása és létezésének biztosítása érdekében öt vármegye áldozatkész egyesülésén.

A drámairodalom terén is új élet kezd lüktetni. A sok új szereplő helyett, ezuttal a régi gárda egyik rég hallgató tagjának váratlan föllépését veszszük tekintetbe, mert e föllépés a legszorosabb összefüggésben áll az 1825-iki országgyűlés kihatásával. Van e föllépésben valami tragicomicus jelleg. Évtizedek csendes, kitartó munkássága végre elérkezettnek látja az időpontot, az eddigi homályból előtérbe lépni. De írója elfeledkezik, hogy 30 év óta mégis csak változtak a mi irodalmi viszonyaink is, és az, aki a 30 év előtti állásponttól egy cseppet sem tért el, annak a feje felett össze kell csapódni az újabb események hullámainak. Jellemző e föllépés drámairodalmunkra, az egykorú sajtóviszonyokra, de főleg a magyar történelmi dráma fejlődési egymásutánjára azon

szempontból: mily tisztázatlanok az eszmék még ekkor is irodalmunkban a történelmi dráma czéljait illetőleg, *K. Boer Sándor* a kolozsvári színészet előharczosai között buzgolkodott már a mult század utolsó évtizedében. Az Erdélyi Játékos Gyűjteménynek ő volt egyik legfőbb támasza Barcsay mellett. [1]) Ettől az időtől kezdve nem adott sajtó alá egyetlen színdarabot sem. Úgy látszik, hogy 30 éven át még sem maradt tétlenül. Végre 1827-ben elérkezettnek látta az időpontot, hogy ismét a nyilvánosság elé lépjen. «Most törekednek azon Nemes Magyar Ország Nagyjai — írja a Tudományos Gyűjteményben [2]) — hogy régi nyelvünk a virágzásnak új méltóságára emeltessék; most örvendenek azon, hogy a Hunyadi Mátyás régi elpusztúlt könyvtára helyett más újabb állott elő a nagy gróf Széchenyinek kezdő adakozásából és hogy a főbb Uraink palotái falait már nemcsak idegen, hanem régi hazafi hőseink képei is ékesítik.» Most, hogy a nemzet kezd ismét «*gyönyörködni a régiségek megújulásában*», elhatározta magában, hogy fölajánlja hazai könyvárusainknak *ingyen* az ő addig készített összes nemzeti darabjait!

Az általa fölajánlott 32 színdarab valamennyi történeti tárgyú. Látszik, hogy íróink a jelen nyomorúsága elől még mindig a multak hagyományaihoz nyúltak vissza és a játékszínt ezen új kor küszöbén a nemzeti érzelmek hirdetőivé törekedtek tenni. «Régi dicsőségünk hol késel az éji homályban»... ennek a melodiája csendül meg az egykorú történeti drámák tárgyaiban. Nem a népélet mindennapi bohóságai, nem a társadalmi jelentősebb kérdések, az osztályok közt való érdekösszeütközések és az ezekből szőhető drámai bonyodalmak foglalkoztatják eredeti drámaíróink legtöbbjét. A történet alakjait ébresztgetik föl, és mint 1790-ben, úgy most is eredeti műveik tárgyait a régi dicsőség elmult napjaiból tudják, szeretik meríteni. A tárgy mindig komoly; a kimenetel ha nem tragicus, legalább is érzékeny. Vígjátéki eseményt szőni a mult szent hagyományaiból: ezt tán szentségtörésnek tartotta.

[1]) Itt megjelent színdarabjai ezek: *A formetnerai remete* érz. játék 2 felv. Németből szabadon ford. Kotzebue szerint és az erdélyi Játékszínre alkalmaztatta (I. Sz. I db II). — *Ki légyen ő?* Schröder után szabadon. (I. Sz. I db III) — *Elfride* vagyis a szépség áldozattyai. Szom. j. 3 felv Szabadon fordította németből (I. Sz. II db IV.). — *Negyedik László* szomorú Játék 3 fel-vonásokban szerzette K. B. S. A történetnek valósággal meg-esett része Bonfiniusból és Pálmából lévén ki-szedve. Elé adatott a Kolosvári Nemzeti Játszó színben előbbször 1793-ban Martiusnak 8-kán (II. Sz. II db IX). — *Az Obester* vagyis a hívség jutalma. Erzékeny j. 5 föl-vonásokban szerzette K. B. V. Velejit a Marmontel munkájából vévén (II. Sz. II db X.). — *A Nemes Jól-tevő* érz. j. 1 felv. Szerzette K. B. S. (II. Sz. II db XI). Kolosvár 1793.

[2]) I. h. 1827. IV. sz.

volna minden magyar drámaíró. Egyetlen historiai vigjátéki tárgy Benke Józseftől Salamon fiatalsága. De közelebbit erről sem tudunk.

Boer Sándor kéziratban lévő színjátékait 6 osztályba lehet sorolni. Ő egyike volt Kotzebue leghatározottabb imádóinak és így nem lehet csodálni, ha a historiai tárgyakat a Kotzebue-divatja szerint minősítette. A fölajánlott 32 darab közűl 5 szomorújáték ; 17 (tehát a többség) érzékeny játék ; 4 érzékeny dráma ; 4 vitézi érzékeny dráma ; 1 hadi érzékeny játék és 1 vitézi érzékeny játék. A Kotzebue-i érzékeny elem tehát uralkodik drámáin. Nem kevésbbé fontos Boernál, hogy e nagyszámú productio sorában egyetlen vígjáték sem fordul elő. Fölajánlott színdarabjainak ime ezek a czímeik :

a) Szomorú játékok.

1. *Lónyai Albert* vagyis az igazmondók sorsa 3 felv. Veleje a Bethlen familia históriájából vevődött és történt 1594 táján ;

2. *Zaid* v. a veszedelmes titok 4 felv. Veleje a Kotzebue munkájából vevődött és történt 1687-ben.

3. *Gróf Bánkó* v. a keritőség bére 3 felv., melynek veleje a Bonfiniusból vevődött és történt 1213 táján. (Úgy látszik a Katona Bánk bánjával ugyanazonos tárgyú.)

4. *Jósika István* v. a metszet Poharak 4 felv. Veleje a Bethlen F. Historiájából vevődött és történt 1598-ban ;

5. *Kordáj Karolina* 3 felv. veleje a franczia Revoluczióból vevődött 1794.

b) Érzékeny játékok.

1. *Negyedik Béla király* v. a tatárok megverettetése (!) 4 felv. Szekér J.-ből 1260 ;

2. *Apor László* v. a két királyok. 4 felv. Budai Hist. Lexiconából történt 1310 táján ;

3. *Gróf Szilágyi Mihály* v. az okos szakács 3 felv. Hist. Lexicon 1468 ;

4. *Nádasdy Tamás* v. a ritka generális 3 felv. Hist. Lexicon ; történt 1529 táján ;

5. *Gróf Homonnai* v. a Vérség a Méltósággal, 3 felv. Bethlen familia historiájából 1607 táján ;

6. *Károlyi Zsuzsanna* v. a végén csattan az ostor. 3 felv Lebrecht Historiájából 1613 táján ;

7. *Imrefi Klára* v. az ezüst korsó. 4 felv. Lebrecht Historiájából 1627 táján ;

8. *Bánfi Ágnes* v. az Örményesi paripa 4 felv. Lebrecht Historiájából 1662 körül ;

9. *Bartsai Mihály* v. a szegény képiró 4 felv. Cserei irásbeli historiájából 1688 táján ;

10. *Zrinyi Ilona* v. az eperjesi szerentsétlenek 3 felv. A német Magazinból 1688-ban;

11. *Badeni Lajos* v. az Teleki Erdő 4 felv. Benkő József Historiájából 1691 táján;

12. *Geréb Antal* v. a kurutz háború Cserei historiájából 1711 táján;

13. *Gróf Bornwal* v. ez idegenek Konstanczinápolyban 4 felv. Mikes leveleiből 1730 táján;

14. *Zombori* v. a Belgrádi lakás 4 felv. Az ifjuság barátjából vévődött és történt 1360 táján;

15. *Bátori Sofia* v. a Feleség-eladás 3 felv. Lebrecht Historiájából 1644 táján;

16. *Köleséri* v. a hasznos kár 4 felv. Felmer Historiájából 1717 táján;

17. A *Rózsa-Kalap* 3 felv. A franczia historiából vevődött és történt 1640 táján.

c) Érzékeny drámák.

1. *Mária és Sigmond* v. a korona felett való vetélkedés 4 felv. Historiai Lexicon 1385 táján;

2. *Szentgyöryyi Czeczilia* v. a bánatból származó öröm 4 felv. Felmer Historiájából 1420 táján;

3. *Izabella királyné* v. a könnyen Hivés 4 felv. Hist. Lexicon 1551 táján;

4. *Gróf Bethlen István* v. az üldöztetett Ház-nép 4 felv. Lebrecht Historiájából 1635 táján.

d) Vitézi érzékeny drámák.

1. *Mihály vajda* v. a hitszegés 4 felv. Bethlen familia historiájából 1601 táján;

.2 *Gritti Lajos* v. a semmiből lett Nagyságos Úr. 4 felv. Historiai Lexicon.

3. *Pókainé* v. a Fogarasi Pártütés 3 felv. Bethlen Farkas historiájából 1575 táján;

4. *Második Rákóczi György* v. a nagy változások. 4 felv. Bethlen Miklós életéből és 1660 táján történt.

e) Vitézi érzékeny játék.

1. *Gróf Szécsi Mária* v. a Murányi vár 4 felv. a Murányi Venusból 1646 táján (Verseghy Ferencznek is volt egy ily czímű de kézirata elveszett, drámája, melyet először Pesten 1794 Junius 11-én).

f) Hadi érzékeny játék.

1. *Eigenius Bécsbe* v. a Zentai Győzedelem 3 felv, Cserei irásából 1698 tájban.

E felsorolt darabok legnagyobb részének cselekménye Erdély történetéből vétetett; háromtól eltekintve, valamennyi a magyar történetet érdekli. K. Boér annyira megy pontosságában, hogy még a forrásait is megnevezi! Azt kell hinnünk, hogy ő a magyar színpadot a történelem iskolájának tekintette, melyen a mult kiválóbb — bizonyos moralis következtetések levonására legalkalmasabb — eseményeit a szereplő személyek által, nem a drámai hatás, hanem a történelmi okulás érdekében kell előadni. Nem minden naivitás nélkül vallja be, hogy azok, kik a történelemben járatosak, e darabok tartalmát «alkalmasint» kitalálhatják, a nem járatosak pedig úgy várják a munkákat, mint melyekből tanulhatnak. Úgy igyekezett azokat készíteni, hogy nemcsak mulattatók legyenek. Kerülte bennök azt az ártalmas szerelmeskedést, mely miatt szerinte az anyák leányaikat veszedelem nélkül el sem is vihetik a színházba. «Az én darabjaimban lévő szeretet — írja Boer — ártalmas nem lehet. *Egyiknek sem költemény a veleje (?)*, hanem valósággal megesett igazság (!), mint ezt a kútfők bizonyítják.» A tárgyak kiválasztását és drámai csoportosításukat illetőleg megjegyzi, «a legkülönösebb, érzékenyebb, vitézebb és játszásra legalkalmaztathatóbb történeteket kiszedegetvén, *azokat egyéb nyájas jelenetekkel, változásokkal, illő személyekkel és szivet formáló beszélgetésekkel ugy megtöltöttem (!)*, hogy sem az Olvasók, sem a Nézők előtt unalmasoknak lenni nem reméllem». Boer dramaturgiai elvei egy kissé furcsán hangzanak. Mintha csak az iskolai drámák édeskés moralitásait akarná halottaiból fölélesztgetni. A fődolog a moralis tárgy, a drámai hatás a jelenetezés külsőségétől, a párbeszédes formától függ. Négy évtizeddel előbb még megjárta az efféle, midőn a magyar szinészet első szárnypróbálgatásai az iskolai drámával közeli rokonságban állhattak. Amit akkor megtenni lehetett, az négy évtizeddel később túlhaladott álláspont volt. Boér a historiai drámát még 1827-ben olykép látszott kezelni, mint Negyedik Lászlóját 1793-ban! Még arra is vigyázott — mint azt az iskolai drámákban is szerették tenni —, hogy darabjaiban csak kevés személy szerepeljen, amit csak «nagy fejtöréssel csinálhatott ki,» minthogy szerinte sokkal könnyebb több személylyel, mint kevéssel drámát írni. Saját bevallása szerint, őt erre az az érdek vezérelte, *hogy egyrészt a játékokat könnyebben lehessen megérteni*, másrészt pedig *a kisebb szintársulatok is előadhassák* darabjait.

Azt kell hinnünk, hogy a historiai dráma ilyen tömeges művelésére nagy befolyással lehetett az, hogy íróinkban csekély drámai inventio volt. Leleményességök hiánya daczára, mégis szolgálni akarták a magyar drámairodalom és játékszín érdekeit. A történelem alakjai mögé menekültek, hogy értékesítsék azt a kis ügyességet, melyet más színművek olvasása, vagy a színészettel való gyakorlati érintkezés folytán elsajátítottak. Miféle minőségű tömeges termelés lehetett e Boer-féle, azt

sejthetjük az elmondott elvekből, de sejthetjük abból is, hogy az idegen munkákból való legsilányabb fordításokat sem tudták leszorítani a magyar színpadról, pedig ugyancsak minden megközelítőleg jó eredeti dolgot színpadra hoztak színészeink. Még 1826-ban is azt írta a Hazai és Külf. Tudósítások: «óhajtani kell, hogy a Játékosokhoz képest a jó theatralis Poeták is szaporodnának». [1]) Színészeink kezdtek egy kissé megszaporodni a 20-as évek felé, de a jó theatralis poetákat hasztalan óhajtozták magok is.

K. Boer Sándor 1827-ben közölvén darabjai czímét, felszólította a hazai könyvárusokat a Tudományos Gyűjteményben, [2]) hogy adják ki ezen színdarabjait. Ő nem kér semmi tiszteletdíjat, csak jól és szépen nyomtassák ki. Némi keserűséggel említi ugyan, hogy a mult század végével «ifjúságában készített drámáiért árkusonként *másfél forint ezüst pénzt* kapott Kolosvárott és 50 db, fáin-papírosra nyomtatott exemplárokat», most azonban szívesen adja ingyen is drámáit, csak kinyomtatva láthassa azokat. [3]) K. Boernak megkellett érnie azt a keserű csalódást, hogy még erre az ingyenes ajánlatra sem akadt magyar kiadó!

Boer, úgy látszik, elég jó véleménynyel lehetett a maga drámairói tevékenysége felől, mert nem tartózkodott egyik versében Lope de Vega irodalmi és anyagi sikereire hivatkozni, míg ő ingyen sem juthat irodalmi, dicsőséghez! [4]) Ha e sikertelen ajánlat tényében van is valami, ami iro-

---

[1]) I. h. 1826. I. 50. szám.

[2]) Tud. Gyűjt. 1827. IV. kötet.

[3]) A magyar drámaírók sorsa később sem igen javult. Papp Ignácz *Ekho* czímű vállalatában felszólította az eredeti magyar drámák iróit hogy kéziratban levő műveiket küldjék hozzá kiadás végett. «Az Ekho intézete» nincs azon helyzetben, hogy készpénzt ajánlhasson az eredeti magyar drámákért, de igéri, hogy *minden darabért annyi két példányt ad, a hány felvonást a beküldendő darab magában foglal.*» (L. Ekho. I. Szerzette Papp Ignácz Veszprémben, 1832 végén a *Jelentést.*) Bár az Ekho azt írta, hogy «nyitva van egész kebele s kiki oda és arra mehet a hová s merre geniussa vezeti», mégsem tapasztalhatta «kedvezőinek jó indulattyait!»

[4]) «*Elég szükség van*» czímű verssorozatban így ír Boér a Felső M. O. Minerva 1827. májusi számában 1223. lapon:

Nem szűkek-e itten a nyomtató sajtók?
Mellyben igazítást én is rég óhajtok.
Látván, hogy a munkás elmék ennél fogva
Ugy elfojtódnak, mintha ülnének fogva.
Csak nálam is szinte negyven irás darab
Hever nyomtatatlan, bezárva mint a rab.
Többnyire nemzeti jeles történetek
Közzül nagy munkával játékokká lettek.

dalmi viszonyainkat kedvezőtlen színben tűnteti föl, e sikertelenség még egyebet is jelentett. Drámairodalmunk színvonala kezd határozottan emelkedni. Kisfaludy, Katona, Vörösmarty föllépése a drámairodalomban háttérbe szorítja azt az elemet, mely pusztán hazafiaskodó phrasisokkal akart hódítani. De meg divatját kezdi mulni az az örökös érzékenykedés is a színpadon. Aztán Erdély története nem volt oly általános érdekű, hogy maga a historiai tárgy vonzhatta volna a kiadókat és előadókat. Lehet, hogy a 32 db közűl egy kettő megérdemlé a kiadást, — de e néhány kedvéért nem akarhatták a többit is kiadásra elvállalni; ekként valamennyi feledésbe merűlt, mert századunk harmadik évtizedében az irodalom és színészet nem rajonghatott többé az iskolai drámák kaptájára készűlt színdarabokért.

Bayer József.

Catullus 95.

Végre csak elkészült Cinnának ez éneke, «Zmyrna»;
Múlva kilencz aratás, múlva kilenczszer a tél.
Lám Hortensiusunk csak ugy ezrivel önti a versét
[Évenként; de hamar múlik az a mi hamar]
Zmyrna fog a Satrachus végső partjáig elérni,
Zmyrnát olvassák egykori századok is.
Már a Padus táján oda vész a Volusius-évkönyv,
S lapjából sokszor hal takarója leszen.
Kis müve társamnak mindenkor kedves előttem:
Hadd örvendje a nép a zömök Antimachust.

P. T. E.

Efféléknek másutt sok pénz lenne bérek,
De én itt érettek keveset sem érek.
Vegának a spanyol theatrom számára
Készült verseinek olly nagy volt az ára,
Hogy a játszók annyi aranyat adtanak,
A mennyit azok a fontban lenyomtanak,
Az én játékimat ingyen megkaphatja
Akárki, aki jól s szépen kinyomtatja.

HAZAI IRODALOM.

Szamosi János, Latin nyelvtan gymnasiumok számára. Második rész. Mondattan. Budapest 1887. Eggenberger. 8-r. II+202 l. Ára 1 frt 20.

Szamosi latin nyelvtanának első részét, az alaktant, teljes négy év után most követi a második rész, a mondattan, mint az előszóból értesülünk, tizenöt évi tanulmány és öt évi munka eredménye.

Ismertetését rövidre foghatom, a mennyiben Szamosi mondattana hű képmása ugyanannak 1883-ban megjelent és segédkönyvül (nem tankönyvül) engedélyezett görög mondattanának. A két könyv beosztása egészen azonos, kivéve, hogy a latin mondattanban a névelőnek természetesen nincsen külön fejezet szentelve és hogy a görög mondattanban Szamosi a fő- és mellékneveknek használatáról, sajnos, nem értekezik.

E szerint mindkét könyvben külön fejezetekben szól a mondat részeiről, az egyes esetek használatáról, a præpositiókról, a névszók használatáról, az igenemekről, az igeidőkről, az igemódokról, a mondatok nemeiről, az igei névszókról, végre a kötőszókról. Ellenben a szórendről, a figurák és tropusokról szóló fejezet, valamint a prosodia és metrica *) a görög mondattanban hiányzik.

A könyv végén a szokásos függelékek állanak: a legnevezetesebb római mértékek és pénzek ; a római naptár ; a legszokottabb rövidítések; végül tárgymutató. — A hasonlatosság a két könyv között még tovább megy. Az általános fejtegetések, a latinnak a göröggel közös nyelvsajátságaira vonatkozó szabályok vagy szóról szóra vagy csekély stiláris változtatásokkal a görög mondattanból vannak véve. A ki tehát ezt ismeri, ismeri Szamosi latin mondattanának egész szerkezetét, Szamosi nyelvtudományi álláspontját is. Tudja, hogy Szamosi ép oly kevéssé barátja a mondattannak mondattani alapon való tárgyalásának mint a Bartal-Malmosi, Pecz és Dóczi kivételével a legtöbb modern tankönyvíró, hogy tehát ő is «a mondattant az alaktan alapján tárgyalja a nélkül, hogy az egyes alakok mondatbeli viszonyát kiemelné» (Bartal-Malmosi); tudja továbbá azt is, hogy Szamosi azon kevesek egyike, kik az indogermán összehasonlító nyelvészet biztos eredményeit a mondattan tanításánál is értékesítik. Elvi szempontból tehát nincs mit kifogásolni Sz. mondattanán. Én legalább nem perhorrescálom a mondattannak alaktani categoriák szerint való tárgyalását — Delbrück is, az összehasonlító syntaxis egyik legtudósabb képviselője «Die

*) Ez utóbbi vajmi sovány. A verssorok közül csak a hexametert, pentametert és a senariust ismerteti Szamosi.

Grundlage der griechischen Syntax» czímű könyvében (Halle 1879) kénytelen volt a mondattani jelenségeket «der Übersichtlichkeit wegen» alaktani alapon tárgyalni — bár máskülönben készséggel elismerem, hogy kivált Dóczi nagyon meggyengítette azon vádat, hogy a mondattannak mondattani categoriák szerinti tárgyalása az összetartozó nyelvanyag szétszaggatásával jár és nélkülözi a könnyű áttekinthetőséget.

Most tehát csak az a kérdés, milyen az az épület, melyet Sz. erre az eléggé biztos alapra emelt. A felelet e kérdésre véleményem szerint csak kedvező lehet. Mondattana a gymnasiumi tanulónak szükséges anyagot teljesen felöleli és semmi lényegest sem mellőz; hogy daczára ennek mégis 54 oldallal rövidebb a Bartal-Malmosi nagy mondattanánál (B.-M. 256 l., Sz. 302 l.), nagyrészt onnan van, hogy egyes ritkább jelenségek tárgyalását az illető iskolai iró jegyzetes kiadásainak engedte át.

Egyes sikerültebb részletei közül kiemelem a consecutio temporum tárgyalását (kivált a jövő idő hiányzó kötőmódja és infinitivusa pótlásáról es körülirásáról §. 68), az adire, aggredi stb. átvitt és való jelentéséről (§. 19, 6 b) és az esetek alapjelentéséről szóló fejtegetéseket.

Akadnak persze kisebb-nagyobb hiányok is.

§. 15, 7 világosan ki kellett volna tenni, hogy a tudást, akarást és állapotot jelentő melléknevek gyakran szerepelnek mint attributum prædicativumok.

§. 16, 1 szerint *mindig* «urbs Roma»-t mondunk, §. 29, 1. jegyz. szerint költőknél «urbs Romæ» is előfordúl.

§. 29, 2., 3. jegyz. ezeket olvassuk: «Néha két tulajdonnév is fordúl elő ily összeköttetésben; de ilyeneknél is a római jogi fogalmak szerint birtokviszony (manus, potestas) forog fenn. Cæcilia Metelli (t. i. filia)» stb. Itt a római jogi fogalmakra való hivatkozás egészen fölösleges; a constructióban az ellipsis a fődolog, ez pedig nincs kellően kiemelve.

§. 29, 3. «Ha a genitivussal összefüggő főnévben a cselekvés fogalma rejlik, akkor» stb. Sz. különben szeret terminus technicusokat használni és ezt igen helyesen teszi; itt is kitehette volna, hogy az ilyen főneveket «substantiva verbalia-nak szokták nevezni.

§. 29, 5 d a genitivus partitivus használatát közép- és felsőfokú mellékneveknél azon feltevés által akarja magyarázni, hogy ezek itt főnevekűl használtatnak. Ez fölösleges és helytelen. Ellenben az ehhez való jegyzetben «Ritkán alapfokú melléknév mellett is található genitivus: Delecti patrum — Et iam diei medium erat» stb. az utóbbi példa nem quadrál; ebben *medium* igazán főnév gyanánt áll. És vajjon miért áll ezen példa a 12-ik jegyzetben, a «medium ætatis» példa pedig a 14-ikben?

Nem helyeselhetem a hetedik és nyolczadik fejezet beosztását. Amabban a szerző az igék módjairól értekezik úgy a fő- mint a mellékmondatokban, de hogy mi az a fő- és mi az a mellékmondat, azt csak a nyolczadik fejezetben mondja meg a tanulónak. Ez a nyolczadik fejezet pedig különben egészen a mellékmondatok tárgyalásának van szánva; annál feltünőbb, hogy a «kérdő mondatokról» szóló szakaszban az egyenes kérdés is tárgyaltatik. A beosztásnak itt másnak kellene lenni. A hetedik fejezetben a mondatok osztályozásáról és az igemódok használatáról főmondatokban kellett volna szólni, a nyolczadikban pedig az igemódok használatáról mellékmondatokban, úgy a mint azt Bartal-Malmosi tették.

Ilyen kisebb tökéletlenség több is van a Szamosi latin mondattanában; nagyjában azonban, úgy hiszem, a tanítás sikeres segédeszközének fog bizonyúlni. Dr. Ábel Jenő.

Dr. Reményi Ede, A görög epigramma s a görög anthologia eredete. Budapest, Révai testvérek. 1887. kis 8-r. 63 l. Ára 50 kr.

Ezen igénytelen füzet három részből áll. Az elsőben (p. 5—12) szerző a görög epigramma keletkezéséről és eredeti alkalmazásáról, a másodikban (p. 13—22) az Anthologia Græca keletkezéséről értekezik, a harmadikban (p. 23—45) szemelvényeket közöl a görög anthologiából magyarázatokkal (p. 46—63). Ez a harmadik rész még egyszer oly nagy mint az első kettő együttvéve, ezért helyesebben járt volna el R. úr, ha ilyen czímet adott volna dolgozatának: «Szemelvények a görög anthologiából. Fordította, bevezetéssel és magyarázó jegyzetekkel ellátta Dr. R. E.» Ezen esetben talán elnézőbbek is lehetnénk kivált a második rész számos fogyatkozása iránt, mely nem egyéb rossz kivonatnál Jacobs prolegomenáiból és Weigandnak a Rheinisches Museum 1845-iki és 1847-iki évfolyamában megjelent értekezéséből.

P. 15 azt mondja R. úr Straton ocsmány *μοῦσα παιδική*-járól, hogy bizonyára elveszett volna, ha egy keresztény kortársa [megjegyzendő, hogy azt, hogy mikor élt Straton, R. úr nem mondja meg] néminemű keresztény tartalmú versek hozzácsatolásával az enyészettől meg nem óvja vala». Jacobsnál: «quæ propudiosa collectio periisset, nisi Christianus homo eius ætatis, quam hodie nonnulli nobis tamquam omnis incorruptæ religionis sedem in exemplum proponunt, eam cum Christiani argumenti poematis coniunctam et quodammodocircumvallatam servasset.» Jacobs itt kétségtelenül Konstantinos Kephalasra, az Anthologia Palatina összeállítójára gondolt, nem pedig Stratonnak valamely keresztény kortársára!

U. o. a Jacobsnál olvasható *Παμμέτρου* genetivusból *Πάμμετρον*-t csinált *Πάμμετρος* helyett, Myrinæusból pedig myrinæi-t myrinai helyett.

U. o. Agathias gyüjteményének czímét: *Κύκλος* R. úr abból magyarázza, hogy «a költők mintegy körbe összefoglalva egymás után sorakoztak és egyugyanazon szerzőtől több epigramma ritkán fordúlt elő egy fejezetben.» De hol van itt a *κύκλος?* Jobb a Jacobs magyarázata: «quam collectionem *Κύκλου* nomine inscripsit, hanc, ut videtur, ob causam, quod poetarum ab ipso compilatorum nomina ita implicaverat, ut se tamquam in *κυκλικῇ χορείᾳ* eodem semper ordine exciperent,» vagy akár a Schmidt-é, a Pauly Realencyclopædiájában: «Innerhalb jedes Buches scheint er die Gedichte eines Dichters nie zusammengestellt, sondern immer durch eine Reihe fremder unterbrochen zu haben, so dass der Leser allemal einen Kreis von Dichtern zu durchlaufen hatte, bis er zu demselben wieder zurückkehrte (daher der Name *κύκλος*).»

Hibás az Anthologia újabb kiadásainak ismertetése is.

P. 21 s k. a teljes Jacobs kiadású Anthologia egyes fejezeteit sorolja fel, második helyen «*Χριστοδώροο ποιητοῦ Θηβαίον Κοπτίτον*: a thebæi kopt. Kristodoros (így) költő epigrammái.» Ugyanerről p. 15 is megemlékezik: «Christodoros, kitől Zeuxippos szobrainak leírását birjuk.» A dolog úgy áll, hogy Christodoros, ki a thebæi kerülethez tartozó Koptos városából való volt, hexameterekben leírta a konstantinápolyi Zeuxippos nevű fürdőben felállított szobrokat. Erről R. úrnak úgy látszik sejtelme sincs.

Bevezetésének végén R. úr felsorolja «az anthologiának alapúl szolgáló egyes gyüjteményekben képviselt kiválóbb költőket» (mindjárt az elsőben a Meleagroséban épen a legjelentékenyebbeket hagyja ki, Mnasalkast, Nossist és Nikiast!) és itt nagy csodálkozásunkra egy Diogenianus-féle anthologiával találkozunk, melyet R. úr az anthologia történetében nem is említ. Hogy történhetett ez? Úgy hogy az anthologia történetét Jacobsból írta ki, kinek nem volt tudomása a Diogenianus-féle anthologia létezéséről, míg ama kiválóbb költők összeállítását Weigand nyomán adja, kinek volt róla tudomása!

Kisebb hibák, hogy a scholastikusokat rendszerint scholastáknak, Laskarist Laskaresnek mondja, és hogy Planudesről felteszi, hogy maga vette fel a szobrok, festmények és egyéb műremekekre vonatkozó epigrammákat, holott valószínű, hogy ezek eredetileg megvoltak a Konstantinos Kephalas anthologiájában is stb.

Nagyobb baj, hogy az újabb szakirodalmat Jacobs óta egészen ignorálja. Hogy Sternbach Meletemata Græcait s több újabb és legújabb monographiát nem használt fel, az még hagyján; de hogy Schmidtnek a Pauly Realencylopædiájában közölt alapos czikkét nem ismeri, és hogy a legújabb kiadást, a Dübnerét (1864), csak hírből ismeri, az már nem menthető. Ha ismerte volna, nem mondotta volna Chardon de

Rochette apparatusáról, hogy a feledés áldozatává lőn, és kevésbbé hibás adatokat közölt volna Diogenes Laertius *Πάμμετρος*-áról.

A mi már most a Szemelvényeket illeti, melyeknek megválasztásában nem sikerült megtudnom, mily elvek vezérelték R. urat, a fogadalmi ajándékok és műemlékek feliratai 10, a sírfeliratok 20, az «alkalmi gondolatok» (? epideiktika) 22, a buzdító és oktató epigrammák 20, a szerelmi epigrammák 10, a gúnyos epigrammák 12 epigrammával vannak képviselve. Az első huszonnégy epigrammot összehasonlítottam az eredetivel; ime az összehasonlítás eredménye.

Anathematika nr. 2 «Győz vala *Pisénél*» *παρὰ Πίσῃ*. A *Πίσῃ* dativushoz tartozó nominativus *Πίσα*, nem *Πίση*. — nr. 3 *Ζηνὶ πανομφαίῳ* «*Sors szavazó* Zeusnak». Mit jelent ez? — nr. 4 Theognetost «Versenyhajtásban legkitünőbb szekeres»nek mondja. Itt az eredetit «*παλαισμοσύνας δεξιὸν ἡνίοχον*» alaposan félre értette. Theognetos, a mint azt különben Pausaniasból is tudjuk, nem «szekeres», hanem «birkozó» (*παλαιστής*) volt. V. ö. a Dübner fordítását «luctæ habilem aurigam» és a Grotiusét «versantes tanta temperat arte manus.» — Félreértette az első számú sírfelirat eredetijét is. «Ez Timasnak hamva, *ki meghalt ifju jegyesként*»; *πρὸ γάμοιο θανοῦσαν*, a mint az az Anthologia rokon tartalmú költeményeinek összehasonlításából is kitünik, csak azt teszi, hogy mint leány halt meg, «nulli nupta marito» (Grotius). — Epitymbia nr. 3. «S ott a vadak megölék ádáz dühhel neki rontva», az eredetiben *μούνιος ἐκ θάμνοιο θορὼν λύκος ἄσκοπον ἄνδρα ἔκτανεν*. — Még jobban kifordítja és ellapítja az eredeti értelmét a 4-ik számú epigrammban: «Hullámokba ne bízz, s azt hogy milyen átkos utazni tengeren, a sírban kérd meg Aristagorast.» Az eredetiben *νόστιμον εὐπλοίην ἀρῷτό τις· ὡς τά γε πόντου Πόντος ὁ τυμβευθεὶς οἶδεν Ἀρισταγόρας*, melynek értelmét híven visszaadja Grotius: Exoptet reditum qui navigat! Omnia ponti pontus, et hoc situs hic novit Aristagoras.» — Nr. 7 «*Visszaverők* a dühös háború fellegeit»; «*τρηχεῖαν πολέμου δεξάμενοι νεφέλην*» az eredeti, melylyel v. ö. «Horrida dum belli nubila sponte *subit* (Grotius), vagy «asperam belli postquam *excepimus* nubem» (Dübner). — Nr. 12 «Bármily gyászos is Euripides, *de* a végzeted ölt meg»; az eredetiben nincs ily furcsa antithesis: *εἰ καὶ δακρυόεις, Εὐριπίδη, εἷλέ σε πότμος.*»

Egyébként visszatetsző a fordításon, hogy R. úr a görög tulajdonnevekből a legbarbárabb módon képez mellékneveket (pl. pythosi, delphisi, kepropiei), hogy quantitásukra nincsen kellő tekintettel (Kharis spondeus, *Laïs* egyszótagú, átheniek – ◡◡ –, Homerost ◡◡ –, hogy a Pieridákhoz – ◡◡ – ◡ mint Pieridáknak – ◡◡ – – ◡, Paphosból – – –, mæonida ◡◡ – ◡, Adesben ◡ – ◡, szirenáját ◡◡ – –, Priamosé – ◡◡ –, Iliasnak ◡◡ – ◡, pallasi – – ◡, thetisi – ◡◡, Machaonnak ◡◡ – ◡); végre az, hogy versei ugyancsak döczögősek. Az utóbbira im egy pár

iratott az anathematikai közül az első ...
számú epigramm, és ha tudta volna mit neveztek régentén Mæoniának, nem írta volna p. 53, hogy Homerost azért mondják Maionidesnek, «mert szülőhona a *maioniai partokon* Kis-Ázsiában volt.»

Vajjon mi indíthatta a tehetséges és törekvő fiatal tudóst arra, hogy ily gyarló művel lépjen a nyilvánosság elé?

Dr. Ábel Jenő.

Fárzália vagy Polgárharcz. Hősköltemény 10 énekben. Irta *Lukán.* Latinból fordította, előszóval, a költő életrajzával, szöveg alatti fölvilágosító jegyzetekkel s a munka végén betűrendes szótárral ellátta *Márki József tdr.* — Budapest. Rudnyánszky A. könyvnyomdájából 1885. 8-r. 494 l. Ára 2 frt.

Dr. Márki urat, mint fordítót, már ismeri a magyar közönség. Ismeri Vergilius-, Horatius- és az E. Ph. K. VI. évfolyamának 272—279. lapján közölt 236 versnyi Lucanus-fordítása révén. Ez utóbbi auctor fordításával még az Akadémiának 1859-ben hirdetett jutalomdíjára pályázott, de mint megjegyzi, «nem jelen mivoltában.» Tehát körülbelül két évtizedig simított és köszörült rajta, mielőtt világgá bocsátotta volna. Mindamellett, hogy Baksai Sándor fordítását koszorúzta meg ... hiába való munkát,

Oudendorpnak (1728) a maguk idején nagyérdemű, de most már szövegkritikai szempontból elavult kiadásait tartotta szeme előtt. Csak egy eklatáns példát akarok erre nézve fölhozni. A régibb kiadásokban a IV. ének 197. s kk. sorai így hangzanak :

Mensas
Instituunt, et permixto libamina Baccho.
Graminei luxere foci.

Márki úr ennek értelmében így fordítja:

tartanak asztalt
S egy borból isznak. Pázsitgóc hinti világát.

Hamarjában csak a Tauchnitz-féle editio stereotypa (1834) akadván kezembe, e kiadásban az illető passust már ilyennek találtam:

et permixto libamina Baccho
Gramineis fluxere focis etc.

Mit Krais így fordít:

Tische
Richten sie auf, Trankopfer von Wein, der zusammengemischt war,
Floss zu dem grasigen Altar herab Etc.

A biographia után következik a fordítás a jegyzetekkel. Czélom és kötelességem itt kimutatni, hogy Márki úr fordítása a következő feltűnő hibákban leledzik:

1. *A mostan divatos szóalakoktól eltér, s azon alakzatokat alkalmazza, melyek a latin stilust emelik, de nem a magyart.*

Ez állításomat e táblázatos kimutatással igazolom:

Diplasiasmus: Ammint, ammidön, ammikor, ahhelyt. Pedig erre nincsen szükség, mert az *a* quantitása önmagában véve is hosszu lehet.

Aphaeresis: Rény = erény. II. 258.

Syncope: Daczló (I. 266). Meghiul (meghiusul II. 263. és gyakrabban). Egyemben (egyetemben, mindig). Admányod (III. 206). Veszelem (veszedelem IV. 195). Mervedt (merevedett IV. 291). Rögzött (rögtönzött IV. 710). Kegylet (sokszor). Dialom (VI. 303. és egyebütt). Biralom (VI. 804. et s.).

Apocope: Magn e h. Magnus II. 476. Gönc (Gönczöl, I. 54), Bék (gyakran).

Paragoge: Térül = tér (IV. 381). Kivánnája (II. 264). Fognája föl (IX. 468).

Epenthesis: Ágadozó (ágazó II. 687).

Tmesis: «Földbékét szám ki mi űze.» (I. 69.)

Szótagmegnyujtások: Mérészlő (rendesen). Nászád (III. 183. s egyébkor). Furdáló (II. 681.)

Még egy passus tartozik ezen első pont alá. A VII. ének 75. sorában olvassuk: «Buzgalmad el *há* tünt.» — Kétségben voltam eleinte, vajjon a *ha* megnyujtásával vagy a *hová* összevonásával van-e dolgom? Utóbbi gyanumat elvetettem volna, de az eredetivel való egybevetés minden kétséget kizárt. Ugyanis az «aut quo fiducia fati»-nak fordítása ez.

2. *Márki úr új szavakat képez.*

Ú. m. Birlal (I. 110). Ádázat (I. 326). Lüket (lüktetés I. 630). Hajóda (hajógyár III. 227). Szántvány (barázda IV. 91). Súlytöm (moles IV. 454). Nyögelem (nyögés V. 191). Bünhödet (bünhödés V. 118). Dermenet (dermedés V. 435). Tápla (táplálék VII. 825). Vonalom (vonás VIII. 666). Karakün (a kinek a karja a ruhából künn van II. 543).

3. *Rossz, illetőleg rossz képzésű szavakat használ.*

Erre nézve Mireny (venenum I. 336). Egély, egélyi (I. 196 s egyebütt). Villany (villám I, 587). Gyámított (gyámolított III. 471). Földész (colonus VI. 384). Tanoda, növelde (VII. 271). Árdag (tenger áradása IX. 335). Dag (daganat IX. 793) emelendők ki különösen.

Azonban a IX. ének 715—723. versét curiositás kedvéért egészen ide iktatom:

«A kiaszott sivataggal azon szinzésű *varancsor*
A kóbor szarvnyujtogató, görbítve gerincét;
A *vesszőr*, mely dér hulltán maga szokta letenni
Mostan is öltözetét; az aszító *szomjjalölővel*;
A *fejfark*, mely alig bír kettős főre megállni;
A vizeket rontó *úszkász*, a fürge *vetöncök*;
Kuszma, elégelvén farkával szántani útat;
Lángók, tajtékzó száját föltátva mohóan;
Rothasztó *posgyik*, a húst és csontokat oldó; stb.»

Nem vagyok képes megmondani, hogy mely uj képzésű szavak tulajdoníthatók itt Márki úrnak, s melyek nem. Fel tudom fogni e hely fordításának nehézségét is, mégis azt hiszem, hogy Hammodytes (varancsor) homokkígyó-val, natrix (úszkász) sikló-val lett volna fordítható.

4. *Márki úr nem ismeri a szóösszetétel szabályait*, különben nem képezne ily összetett szókat mint:

Rugösztön (I. 261). Véggyönge (I. 335). Foghely (carcer IV. 248). Dagapad (azaz: dagad-apad, V. 446). Látgömb (épen oly rosz, mint látkör, láthatár; VI. 218). Röpsajka (Liburnæ III. 534.) Nyakcsonka (csonka nyakú, VIII. 435). Győzmenet (triumphus III. 79). Görszék (sella curulis III. 107). Végre, ha jegyzet és eredeti meg nem mondják, hogy a IX. 363. versében *csúszállat* alatt mit kelljen érteni, egyhamar — az igazat megvallva — értelmét ki nem derítettem volna. Az eredetiben serpens áll, a jegyzet úgy commentálja, hogy «sárkány, kígyó.»

V. 77. s k.

«Bércednek aliglan

Legtetejét emeléd csak föl te is.»

V. 163.

«S elszokva levő mellébe.»

VI. 675. s k.

«Sasnak ülése

Által költéskor hévvé tett cserge kövecske.»

VII. 842.

«S lőn széttépetvén.»

IX. 182.

«Midőn *éve le lévő*

Síkokon új füvet termeszteni készül az ápul.» (t. i. apuliai).

Itt ugyan megjegyzi Márki úr, hogy *éve le lévő* = leevett, de ezzel a hibát nem teszi jóvá.

Még korántsem merítettük ki Márki úr fordításának gyöngéit. Csak a legjellemzőbbeket akarom még kiemelni. Ilyen mindjárt az I. ének 8. versében található: «Mely elannyira féket vesztett vas?» Világos, hogy a vasnak fékéről nem lehet beszélni. Az eredetiben *licentia* áll, mit Lucanusnak franczia fordítoja *Hauréau* helyesen *debauche*-nak fordít,

VI. 695. s k.

Eumenides, Stygiumque nefas, pœnæque nocentum
Et Chaos innumeros avidum confundere mundos.
Evmennök, alléti iszony s bűndíjai rosznak,
Zűr, ki zavarni kivánsz szám nélkül össze világot.

vagy

VIII. 68—70.

Cœperat in summum revocato sanguine
Pompeii *sentire* manus, maestamque *mariti*
Posse pati faciem.
A vér visszakerülvén
Végső részibe a testnek, kezit *érzeni* kezdé
Magnusznak s bús orcáját tűrhetni *himének*.

Ugyanazon aggodalmas ragaszkodásnak köszönik létöket a *Csörös* (ales), *Bősz-nő* (furia), *Dolmányka* (supparum) stb. kifejezések.

Ilynemű germanismus, mint a II. 375. versében: «s arcon hagy nőni mogorva szakállat» nem egy ékteleníti el a fordítást, — míg az V. 293. verse eredetiben sem olyan latinos, mint a Márki úr: «Tudjon sorsának bennünket lenni»-je.

Az -and, -endes beálló cselekvést fordítónk sűrűn használja, sőt még össze is köti a befejezett és elbeszélő mult ragjaival minden ok

Mielőtt még a jegyzetekre térnék át, hadd szóljak valamit Márki úr verseléséről. Bátran mondhatom, hogy ebben a tekintetben is az ó-klasszikai iskola hexametereit tartotta szeme előtt. Nála a *h* betű igen gyakran nem képez positiót, úgy szintén a néma s folyékony betűk sem. Az utóbbi tüneményt igazolják pl. a

III. 52. versben levő : Majdan számûzve kĕbléből stb.
IV. 727. verse : Kígyónak torkát bizton mĕgragadja fogával.
V. 315. versben levő : Mért zăklatod, kiknek már nincsen kedvök stb.
V. 438. « « : A megmérhetĕtlen tömegár stb.
VI. 733. « « : Foglak ŭgratni igaz nevetekkel stb.

Mi a commentárt illeti, Márki úr nem egy helyt — mint Tzetzes — — kénytelen önnönmagát commentálni. Igy az I. 486. versében olvassuk: «S hiu rémtül elállva.» A jegyzet fölvilágosít arról, hogy *elállva* e h. áll = eltelve elfoglalva. Sok a commentárban a fölösleges, nem kevés ismét a hiány. A jegyzetek oly hanyagul vannak fogalmazva, hogy csodálatunkat keltik fel. Különben lényegtelenebb hibák ezek s azért tartózkodom idézetekkel adni nyomatékot e kifogásaimnak.

A fordítás után olvasható a többnyire tulajdonneveket commentáló szótár, egy általános index és az énekek tartalma. A mi az utolsó rovatot illeti, inkább szerettük volna az egyes énekek elején látni tartalmukat. A szótár igen hasznavehető volna, ha a neveket Márki úr túlságosan el nem ferdítené. Csak a melyek leginkább szemet szúrnak, azokat iktatom ide:

Káj (Caius). Áp (Apis). Delf (Delphi). Észkil (Aischylos). Édip (Oidipus). Hém (Hæmon). Kánop (Canope). Paull Emil (Aemilius Paulus). Ptolomé Dienes (Dionysios Ptolemaios). Száp (Isapis). Szirt (Syrtis) etc. etc. és a legiszonyatosabb Tárkond (Tarchondimotus).

E nagy hátrányok mellett is vannak a fordításnak sikerült részletei is. Aránylag a legjobbak a IV. VI. és X. ének. Jobb részletek azonban, mint p. o. a VI. ének 590—597. versei, melyeket hadd írjak ide, nincsenek.

«Oh Hémon nőinek éke,
A ki sorát a népeknek föltárni s jövendőt
Utjából el bírsz fordítani, néked esengek,
A harc végéről, melyet a sors rendele, engedd
Hogy tudjak bizonyost. A római hadnak utolsó
Harcosa nem vagyok én, Magnusz nagy hírű szülötte,
A ki vagy a hatalom polcán fogok ülni vagy oly nagy
Pusztúlást örökölni.»

WEISS REZSŐ.

átnézete (14 o.) és követik a magyarázatok (… o.), a …
jelölése fejezi be a munkát.

Ha a költemények egybeállításánál az a czél lebegett szerzők szeme előtt, hogy bőséges anyagot nyujtsanak a válogatásra, akkor egészben helyeslem eljárásukat, különösen az irányban, hogy Horatius satiráira és Martialisra is tekintettel voltak, — nem hiszem azonban, hogy az adott anyagnak csak nagyobb részét is kellően lehetne tárgyalni. A költői olvasmány czélját és terjedelmét helyesen körvonalozzák az Utasítások: Általános nyelvi gyakorlás mellett a metrikai ismeretek bővítése, a párhuzamosan haladó magyar költői olvasmányoknak formai és némileg tartalmi tekintetben is felvilágosítása; «a mi sokféle tárgyi nehézségeknél fogva» meghaladja a tanulók ismeretkörét avagy a kiszabott tárgyalási idő nagy részét lefoglalja, az mellőzendő, — s ez különösen a horatiusi ódákra szól, melyek közül pl. minden szépségök s érdekességök mellet a «Mæcenas atavis . . .» és «Angustum amice pauperem» kezdetűeket nem tárgyalnám az V. osztályban.

A költők élete röviden, a fontosabb adatokra szorítkozva van rajzolva, a mi a szükségnek teljesen megfelelő — kivételt csakis Martialis életrajza tesz, mely sok fölösleges adatot tartalmaz.

Nem érthetek azonban egyet szerzők módjával, melyben «A versmérték vázlatos átnézete» cz. fejezetet tárgyalják. Nézetem szerint a

A munka legérdemesebb része a szöveg magyarázására írt jegyzetek, melyeket minden költeménynél a szükséges előismereteket tartalmazó bevezetés előz meg. Maguk a jegyzetek szakszerűek, világosak, a tárgyhoz szabottak és a tanulók eszme- és ismeretköréhez mértek; a szöveg megértésére hasznos segédül sőt vezérül szolgálhatnak. Eltérő fölfogás mutatkozik egyes helyeken, hibásnak mondható magyarázást alig találtam a könyvben; a tehető észrevételek többnyire subtilitásokra vonatkoznak, s csak természetök bemutatása kedveért jegyzek ide egy párt: Catull. IV, 10 «*sacrum* az, a mihez nem szabad nyúlni, tehát szent és (mint itt) átkozott» (mons. vin. libellüs) — Catull. III. végsoraihoz: o quantum est hominum beatorum ...? megjegyzi: «o quantum hominum szabadon: ó valahány ember!» így pedig nem lehet fordítani. — Vergil I ecl. 53—55. vershez írt magyarázathoz megjegyzem, hogy «quæ semper»-hez nem egészíthető ki ‚suasit', Hybl*ae* város görögűl "Yβλη lat. Hyble v. Hybla. — «Florem salicti, az acc. megmaradt, noha az ige passivumban áll»; így magyarázzák mások is, holott itt az acc. egyszerűen «vonatkozás acc.-a v. acc. græcus» — s nem fordítanám szerzők módjára így: «itt a szomszéd föld határ*áról* a sövény, melyről a fűz virágát hybl*aei* méhek *éldelik*, gyakorta álomba *ringat* a *méhek* lágy zsongásával», hanem hívebben az eredetihez ilyformán: «Itt a szomszéd mesgye felől a fűzsövény, melynek virágit mindig letarolják hyblai méhek, lágy dongással gyakran fog álomrá csábítani.» — Ezekhez hasonló, nem annyira kifogásokat, mint észrevételeket lehet egyes helyek értelmezéséhez tenni.

Az utalás magyarázott helyre megengedhető, de megfordítva, még nem tárgyaltra (mint p. szerzők teszik Catull. II, VIII, VI-ban, hol Horatiusra utalnak) kerülendő.

A nyelvezet tiszta, világos, csak az tünt föl, hogy szerzők következetesen «*rosz-*»at írnak (Cat. VII. jegyz.).

A kiadás gondosan van átnézve, kiadása is csinos, és ára (1 frt) terjedelméhez mért.

A föntiek alapján a művet a gymnasiumok V. osztálya használatára tankönyvül engedélyezhetőnek vélem. Dr. Hóman Ottó.

Dr. Ábel Jenő, Az ó- és középkori Terentiusbiographiák. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből.... XIV. 1.) Budapest. Akademia 1887. 8-r, 62 l. Ára 40 kr.

Az előttünk fekvő értekezés két részből áll. Az elsőben (2—31.) a szerző behatóan ismerteti az ó- és középkorból ránk maradt Terentiusbiographiákat, a másodikban (p. 32—62) azoknak szövegét közli bő apparatus criticussal. Főbb eredményei a következők: Suetonius «De viris inlustribus» czímű munkájának Terentiusról szóló fejezetének,

... Lucanus-scho-
ben), a hatodik századbeli grammatikusokra visszamenő liastát, a kinek függését Suetoniustól eddig nem vették észre, végre a legkésőbben a tizedik századból való Vita Ambrosianát, mely utóbbi a Donatus commentárján kívül majdnem kizárólag Suetoniusból vette adatait, illetőleg vajmi ügyetlenül kiczifrázta azokat.

A valószínűleg Sulpicius Apollinaristól való «Epitaphium Terentii» szerzőjéről azonban tévesen hitte Roth, hogy ismerte a Suetonius-féle életrajzot, még pedig mai romlott alakjában. — Még a Vita Ambrosianánál is gyarlóbb dolgozat az úgynevezett Vita Oxoniensis. Szerzőjét szintén nem ismerjük. Egy pár kézirat Orosiust mondja szerzőjének, de az lehetetlen, mert a benne idézett Priscianus egy egész századdal Orosius után élt. Talán Eugraphiusnak, Terentius ismeretes commentatorának, ki legkésőbben a tizedik században élt, kell tulajdonítanunk; az egyedüli kéziratban legalább, melyben holmi czím van az élén, egyszersmind legrégibb kéziratainak egyikében, az igaz, hogy nagyon romlott szövegű 16235-ik számú X-ik századbeli párisi codexben Eugraphiusnak van tulajdonítva. Eugraphius sem a Donatus (Suetonius-)féle életrajzot, sem a Vita Ambrosianát nem ismerte, az egyedüli életrajzi adat, melyet nála olvasunk, Orosiusból van véve, és az is hibás; a többi vagy nem egyéb üres fecsegésnél, vagy magából Terentiusból van véve még ... nál és

egyes comœdiák élén álló tartalommutató argumentumokról szóló fejtegetések képezik. Ez utóbbi dolgozatnál valamivel régibb és jóval terjedelmesebb egy scholastikusnak («scolasticus quidam»). Terentiusbiographiája, mely adatait Eugraphiusból vette és a melynek főrésze a comœdiával foglalkozik a legkülönbözőbb szempontokból. Geppert azon feltevése, hogy szerzőjét Laurentiusnak hítták, nem bizonyos; határozottan téves azonban egy másik feltevése, hogy ez a Laurentius nem más mint Laurentius Valla, a híres humanista. Valla 1407 és 1457 közt élt, életrajzunkat pedig, mint Ábel kimutatja, már Petrarca czáfolgatja 1358-ból való Terentiusbiographiájában. — A Petrarca dolgozata valamennyi ránk maradt Terentiusbiographia közt a legkritikusabb és szép olvasottságról tanuskodik; hogy tényleg Petrarcától való — a mit eddig nem igen akartak elhinni — Ábel kétségen kívül helyezte. Bizonyítja azt nemcsak több codex felirata, nemcsak a dolgozatnak határozottan Petrarcai jellege, hanem egy parmai Terentiuscodex is, mely egy Petrarca által 1358-ban sajátkezűleg irt Terentius másolata; hogy pedig Petrarca ezen Terentiusában a kérdéses biographia is megvolt, hogy tehát ez tényleg Petrarca műve, arról Petrus Candidus Decembrio ismeretes milanói humanistának egy 1465-ből való levele tanuskodik. A Petrarca-féle Terentiusbiographia az utolsó, mely nagyobb mértékben megérdemli figyelmünket. A Sicco Polentone paduai cancellár Terentiusbiographiájának mindkét redactiója (1430 tájáról) ügyetlen kivonat a Petrarca-féle életrajzból.

Az ó- és középkori Terentiusbiographiák alapos, beható méltánylását a biographiák szövege követi bő apparatus criticussal. Csak a Suetonius-féle életrajz nincs közölve azért, mert a Dziatzko-féle Terentiuskiadásban (1884) elég jó szövegét olvashatni; azért azonban Ábel itt-ott a jegyzetekben mégis ad hozzá szövegcriticai észrevételeket. Igy pl. Volcacius Sedigitus ismeretes versében «Numeretur Hecyra sexta exhis fabula», «exacta»-t ir «ex his» helyett (v. ö. Andria prol. 27, Hec. prol. II. 7); Porcius Licinusnál Ritschl coniecturáját «ubi abit Graeciam in terram *intumam*» («ultimam» vulgo) Ausonius utánzásával «Arcadiæ *medio* qui iaces in gremio» védi; a «ceteri mortuum esse in Arcadia Stymphali»-t illetőleg, hol Ritschl «Stymphali»-t kivetette a szövegből, arra figyelmeztet, hogy Hieronymus e helyen nem olvashatta a «Stymphali» szót stb.

A Vita Ambrosianát utoljára Ritschl közölte (Opuscula III. p. 275 s k.); Ábel bővítette apparatusát a milánói kéziratok collatiója által, a mi pedig a szöveg megállapítását illeti, nem követte Ritschlt abban, hogy coniecturák által elegansabbá akarta tenni latinságát. A 8191. sz. párisi kézirat szövege annyira eltér a többitől, hogy helyesen cselekedett Ábel, mikor mint külön életrajzot nyomatta le (a VIII. szám alatt). Az

Eugraphius-féle életrajz mindkét variansa, a Petrarca-féle életrajz és a névtelen scholasticus dolgozatának eleje megjelent Geppertnél is (Neue Jahrb. f. Philol. Suppl. XVIII.) párisi kéziratok alapján. Ezeket Ábel számára Omont Henrik, az ismeretes franczia palæographus, újból összehasonlította. A pesti, bécsi és olaszországi kéziratok variansait Ábel saját collatiói alapján közli. A Sicco Polentone-féle életrajz egyik fogalmazványát Ritschl Parergáiban közölte volt betűről betűre egy hibás florenzi kézirat után; ennek szövegét egy codex Riccardianus olvashatóbbá tette. Végre a Polentone-féle életrajz másik redactiója valamint az említett 1471 előtti biographia itt közöltetnek először.

Ezen dolgozattal Ábel teljesen kimerítette tárgyát. Terentiusról magáról a dolog természeténél fogva nem sokat tanulunk belőle. Annál többet a középkor különböző korszakainak irodalmi ismereteiről, tudományos kutatása módszeréről. KOVÁCS PÁL.

Német nyelvtan középisolai használatra szerkesztette *Felsmann József*, Budapest, 1887. Lampel R. 166 l. Ára 90 kr.

E nyelvtan, mely »a gymnasiumok III., esetleg IV-dik, és a reáliskolák I. és II. osztályainak van szánva«, két főrészből áll: az alaktanból, továbbá olvasmányokból és az ezekhez alkalmazkodó fordítási gyakorlásokból. A könyv az inductiv nyelvtanítást kivánja szolgálni; e szempontból van csoportosítva a grammatikai anyag és megalkotva az olvasmány, mely Siegfried történetét tartalmazza. Az olvasmányhoz füződnek németre fordítandó magyar gyakorlatok, még pedig *a)* pontosan az olvasmányhoz alkalmazkodó és *b)* az olvasmány szóanyagából alkotott szabadabban szerkesztett mondatok. A könyv gondolata tehát épen nem új, de ez nem kisebbíti értékét; kétségtelen, hogy ily alapon és az előszóban kifejtett eljárással is érhetni czélt. A fődolog természetesen itt is: érti-e a tanár a dolgát és lelkiismeretes ember-e?

Különben nem sok a megjegyezni valóm e könyvről, t. i. nem sok olyan, a mit ne kellett volna jóformán minden német nyelvtanról elmondanom.

Kezdjük az olvasmányon. Ez természetesen styl és németség tekintetében épen nem mintaszerű, a mi bajosan elérhető, midőn a történet egyes fejezetei kell hogy a nyelvtan egyes §§-ainak megfeleljenek. Főleg az idők használata és a szórend ellen vét majd minden második mondat, a mi mégis sok a jóból. Pl. *Ein giftiger Wurm ist ein grimmiger Drache. Giftigen Würmern und grimmigen Drachen befreundet waren ungefüge Riesen.* Vagy: *Jetzt erkannte S. den Hirschen, von welchem seine Mutter oft erzählte; dies war derselbe, welchen sein Grossvater fieng und ihm die Krone anschmiedete,* — hol mindenütt plusqupf. szükséges és az *ihm* is hibás. Némely rész érthetetlen, pl. az V. fej. vége,

...épkor különböző korszakainak irodalmi ismer...
...tása módszeréről.

...tan középiskolai használatra szerkesztette Frim...
1887. Lampel R. 166 l. Ára 90 kr.

...tan, mely »a gymnasiumok III., esetleg IV-dik... II. osztályainak van szánva«, két főrészből áll: ... olvasmányokból és az ezekhez alkalmazkodó fordít... A könyv az inductiv nyelvtanítást kívánja ... van csoportosítva a grammatikai anyag és ... mely Siegfried történetét tartalmazza. Az olvas... etre fordítandó magyar gyakorlatok, még pedig ... mányhoz alkalmazkodó és b) az olvasmány ... diabban szerkesztett mondatok. A könyv ... de ez nem kisebbíti értékét; kétségtelen, hogy ... n kifejtett eljárással is érhetni czélt. A fődolog ... lelkiismeretes ember...

gondolat ez, hanem teljesen szükségtelen is, mert a német szórend sarkalatos szabályai igen egyszerüek és könnyen megtarthatók; a nehezebb sajátságok pedig magyarázatot igényelnek, nem sorvezetőt (ékes magyarsággal: Faulenzert). A gyakorlatokhoz tartozó jegyzetekben grammatikai szabályok vannak kifejtve és paradigmák közölve. De minek akkor az egész nyelvtan (1—98. l.), ha a szerző nem erre utal? Tényleg nincs is nyelvtannak s olvasmánynak sok közük egymáshoz, pedig a feltételezett módszer értelmében pontosan kellene egymáshoz illeniök. Végül az olvasmányokhoz jó szótár járul.

A nyelvtannak főhibája, hogy tele van oly fejtegetésekkel, melyek csak az anyanyelv grammatikájában vannak helyükön s melyeket a fiuk a magyar nyelvtanból bizonyosan már tudnak. A mondattan (mindössze *hat* lap!) a copulára *(ist, sind)* vonatkozó megjegyzéseken kívül, kizárólag ily tanokat tartalmaz és bátran állhatna bármely magyar nyelvtanban. De különben is, bár aránylag kevés a tulajdonképeni hiba, sok a kifogásolható vagy czélszerűtlen e nyelvtanban. Csak nehány jellemzőbb adat kiemelésére szorítkozom.

mind sikerültek, néha fordításuk kifogásos, pl. *Der Strom sprengt sein Bette durch beschäumte Felsen*, a folyam behabzott (!) sziklákon át töri medrét (?). *Vor den Meister tritt der Jüngling*, a mester elé lépe az ifjú. *Roland das Schwert zur Seite band* (rossz szórend). *Armuth ist für Thorheit gut*, a szegénység jó az esztelenségért (ennek semmi értelme). *Die Phönicier sind wegen vieler Erfindungen berühmt*, a phöniczaiak sok fölfedezés (?) miatt (!) híresek. *Über dem Lärm*, a lárma fölött (!!). *Über dem Schwätzen erwachen*, a fecsegés fölött (!!) felébredni. Később is akad még rosszúl választott vagy fordított példa; pl. 90. l. *Drauf kam des Wegs 'ne Christenschaar*, erre az uton (!) keresztényesereg (?) jöve, vagy 94. l. *Die Sucht zu gefallen ist verderblich*, a vágy tetszeni (!) veszedelmes, vagy 95. l. *Übermuth thut selten gut*, a felfuvalkodás (?) ritkán használ, vagy 98. l. *Heute roth morgen todt*, ma piros holnap holt (hát ez is fordítás?) vagy u. o. *Aufgeschoben ist nicht aufgehoben*, a mit elhalasztottunk még nincs félre téve (!) stb. stb.

A 35. l. a hímnemű személynevek *erős* többesére fölhozott példák közt áll ez is: *die Bourbonen*.

A 39. l. felhozott «fokozhatatlan tulajdonságnevek» egy jó része
... *blind*, *wahr*, stb.

ezek *olinken, jünken* szóból valók. …
vel fűződhetnek egymáshoz stb.

Mindent összevéve, elismerésre méltó a könyv gondolata és az olvasmány földolgozására fordított szorgalom. De különben a szerző ugyanazon tudományos színvonalon áll, mint legtöbb német nyelvtanunk szerzője, t. i. fogalma sincs a német grammatika tudományáról, melynek terén annyi tájékozottsága sincsen, hogy helyesen másolni tudjon. E tekintetben azonban, mint említettem, egy szinvonalon van német nyelvtan-szerzőinkkel, kik majd mind olyasminek tanítására vállalkoznak, miről maguknak sincsen sejtelmök. Hogy azután ily könyvek alapján és ily tanárok kezében a német tanítás eredményes nem lehet, azt kár volna bővebben fejtegetni. A tényleges állapotok teljesen fel is mentenek az ily fejtegetés alól.

Heinrich Gusztáv.

A felolvasó ülés tárgyai voltak:

1. *Bayer József*: Gorove László drámái.

2. *Berkes Mór*: A népgyűlések Homeros korában.

3. *Tamaskó István*: Madách Ember Tragédiája latin fordításban.

A felolvasó ülés után ***választmányi ülés*** következett. Elnök: P. Thewrewk Emil. Jegyző: Fináczy Ernő. Jelen voltak: Ábel Jenő, Csengeri János, Cserhalmi Samu, Heinrich Gusztáv, Fröhlich Róbert, Kassai Gusztáv, Köpesdy Sándor, Maywald József, Pozder Károly, Riedl Frigyes.

1. A múlt üles jegyzőkönyve hitelesíttetik.

2. A titkár jelenti, hogy a kötelező nyilatkozatokat szétküldötte, s hogy ezek legnagyobb része szabályszerűen aláírva visszaérkezett. Tudomásul szolgál.

3. A választmány pótlólag helyesbíteni kivánja a f. évi május hó 4-ikén tartott választmányi ülés jegyzőkönyvét azzal, hogy akkor Heinrich Gusztáv ajánlatára Náményi T. Lajos, tisztviselő Aradon, rendes tagnak megválasztatott.

4. A pénztárnok előterjeszti a pénztár állapotáról szóló jelentését. Deczember 23-tól szept. 30-ig volt a társaság bevétele 2726 frt. 54 kr., kiadás 2632 frt. 35 kr. Átvitel október havára 94 frt. 19 kr. Tudomásul szolgál.

5. Tagajánlások és választások a következők történtek: Cserhalmi

— **Meghaltak:** Májusban *Michel Ferencz*, szül. 1809-ben Lyonban, 1838 óta a franczia irodalom tanára Bordeauxban, jeles irodalom- és művelődéstörténetíró, ki főleg régi franczia műveknek (pl. a Tristan-költeményeknek) kiadásával nagy érdemeket szerzett; — május 19-én *Pfitzmayer Ágost*, szül. 1808. Karlsbadban, eredetileg jogász, utóbb orvos, végre nyelvész, ki 1838 óta Bécsben lakott. Tanúlmányai s számos dolgozatai, melyek majd kizárólag a japán nyelvre s irodalomra vonatkoznak, legnagyobb részt a bécsi akadémia kiadásában jelentek meg; — julius 5. az összehasonlító nyelvészetnek egyik megalapítója és legérdemesebb munkása, *Pott Frigyes Ágost*, szül. 1802-ben Nettelrodében (Hannoverben), 1825-ben gymnasiumi tanár Cellében, 1827 óta magántanár Berlinben, 1833 óta haláláig a nyelvtudomány egyetemi tanára Hallében. Legfontosabb művei: Etymologische Forschungen (1833, új kiadás 1859, 6 kötet); Die Zigeuner in Europa und Asien (1844, 2 köt.), melyet a franczia akadémia megjutalmazott; Die Personennamen (1853, új kiadás 1859) és számos kisebb-nagyobb fontos tanúlmány a nyelvtudomány minden ágából; — julius 20. Göttingában *Leutsch Ernő Lajos*, jeles philologus, a «Philologus» szerkesztője, szül. 1808. Majna-Frankfurtban, ki Göttingában 1831 óta magántanár, 1837 óta rendes tanár volt. Ismertebb művei: Thebaidis cyclicæ reliquiæ (1830), Grundriss der Metrik der Hellenen und Lateiner (1840) stb.; — szept. 14. Gmundenben a tudományos æsthetika valóságos megalapítója és legnagyobb mestere *Vischer Frigyes Tivadar*, szül. 1807. Ludwigsburgban, kezdetben theologus, 1836 óta a német irodalomtörténet s az æsthetika magán-, 1837 óta rendkívüli tanára Tübingában, 1855 óta Zürichben, 1866 óta ismét Tübingában, 1869 óta haláláig a stuttgarti műegyetemen. Főműve, nagy æsthetikája, 1847—58 jelent meg három nagy kötetben. Egyéb æsthetikai s irodalomtörténeti dolgozatai: Über das Erhabene und Komische 1837, Kritische Gänge 1844, s ugyanennek új folyama 1861—66, öt füzet.

Helyreigazítás. Fönt (316. l.) említés történt azon beható ismertetésről, melyben Misteli Ferencz Simonyi Zsigmondnak a magyar kötőszókról írt terjedelmes művét a német közönségnek bemutatta. U. o. az volt mondva, hogy e munkáról nálunk számbavehető ismertetés vagy birálat nem jelent meg. Ez természetesen csak az *egész* munkára volt értve, mert a ‚Kötőszók' *első* kötetéről épen e Közlönyben (VII. köt. 1883. 582—589. és 771—779. ll.) jelent meg Veress Ignácz tollából beható ismertetés, mely úgy terjedelmére mint belértékére nézve mindenképen számbavehetőnek tekintendő.

— **XV. és XVI. századbeli színügyünk történetéhez** azóta, hogy «Das Schauspielwesen zu Bartfeld im XV. und XVI. Jahrhundert» czímű értekezésem megjelent (*Ungarische Revue* 1884. decz., ezen czikk, mellesleg legyen mondva, több és pontosabb adatokat tartalmaz, mint az ugyanazon tárgyról a «Századok» 1884-iki évfolyamában közzé tett értekezésem), újabb adatokat találtam.

Bártfán 1509-ben is adtak elő misterium-darabot «Item eodem die (VI post Jacobi, jul. 27-ikén) in subsidium ludi magne (így) sexta feria facte (így) d. LXVI» mondja az 1509-ik évi számadási könyv. — Egy 1512-iki előadásra vonatkozik a következő kiadás: «Racio communis VI die

parasceven (nagypénteken) carpentariis et operariis cum ludus erat (?) d. LXXXII.« Végre 1520-ban feria sexta in vigilia beati Mathie (febr. 23-kán) «cuidam ioculatori lirico alias leyrer fl. 1» egy forintot adott Bártfa városa. Ez a «hegedős» nem volt ugyan szinész, de azért talán mégis megérdemli, hogy e helyen felemlítsük.

Átnéztem *Késmárk* sz. k. város számadási könyveit 1600-ig. A következő évekből maradtak ránk ilyenek: 1439—42, 1447—55, 1457—59, 1461, 1463, 1466—75, 1481—97, 1506, 1508—54, 1574—1600. Mégis aránylag ritkán találunk bennük színi előadásokat említve, jeléül annak, hogy Késmárk városának lakossága régibb időben kevésbbé érdeklődött a szinészet iránt. Misteriumokat csak 1522. és 1523-ban adtak Késmárkon, tehát oly időben, mikor Bártfán tudtunkkal már nem kerültek többé színre.

A számadások közt olvassuk 1522-ben: «pro crucifixo ad ludum passionis fl. 4» (valamivel feria tercia ante Thome festum után, decz. 20-ika táján); «pro coloribus ad eundem ludum passionis fl. 1»; «Johanni pictori pro labore ad ludum d. 50»; «pro labore ludi notario propinavimus fl. 1»; «Laurencio lanio dedimus pro panno ad idem fl. 1.» Ezen évben tehát úgy látszik, a jegyző, Nicolaus Sculteti, rendezte a husvéti játékot. 1523-ban: «feria sexta ante Reminiscere» (febr. 27) után «pro expensis pictori Theophilo ad ludum d. 50»; «feria 3 post Judica (márczius 24-ikén) Theophilo pictori pro labore ad ludum fl. 1 d. 75»; «Ambrosio sartori pro cerevisia ad prandium ludi passionis d. 8»; «Emerico carpentario pro labore edificiorum ad ludum passionis Christi d. 41»; «domino Christophoro [doleatori] pro expensis ad ludum in die parasceves (nagypénteken) d. 99». A késmárki színi előadások kiadásai bizonyos tekintetben jobban vannak részletezve, mint az eddig ismerteké. Hogy a festőknek is volt dolguk az ilyen előadások előkészítésénél, hogy vásznat is vettek számukra és hogy utánuk ünnepélyes banket (prandium) következett, itt olvassuk először. — Az 1524-ik évi számadások közt első helyen azt olvassuk, hogy az iskolamesternek 25 dénárt adtak azért, hogy a város új birójánál «recordált», hogy megénekelte. Közvetlenül ezen tétel alatt olvassuk, hogy «scolaribus pro ludo d. 5». Milyen ludus lehetett ez? Talán valami bohózat három király napján? Vagy az új biró tiszteletére adott valamely darab? — Bohózattal találkozunk 1526-ban is: «Am tag Apollonie» (febr. 9-ike) után «item auff das narrenspyel ist geben d. 25».

Az iskolai dráma aránylag későn került Késmárkra. 1551-ben olvasunk róla először a város számadási könyveiben: «feria sexta ante festum crucis [vajjon a május 3-ikán vagy a szept. 14-ikén tartott sz. Kereszt ünnepét érti-e?] pro actione comedie studiosis dedimus fl. 1». 1554-ben január havában «dem Schulmaister von der Comedia fl. 1» és ugyanazon év julius 4-én «dem Schulmeister von der Tragedia fl. 1». 1554-től 1574-ig nem maradtak ránk a város számadási könyvei, melyeket csak 1579-ben kezdtek el ismét pontosabban vezetni. 1579 január 9-ikén «mehr dem Schulmeister wegen der Comedien verehret fl. 1». — 1581 febr. 4-ikén «dem Cantor wegen der Comedi fl. 1.» — 1585 jan. 11-ikén «den Comedispilern zu Nerer und Roch 1 fl. 25 d.». Ezen adat azért érdekes, mert azt bizonyítja, hogy nemcsak gymnasiumokban adtak elő iskolai drámákat, hanem

falusi iskolákban is: a Késmárk közelében fekvő Nerer (Nehre, Nagy-Eőr) és Rokusz (Roksz) helységeknek abban az időben csak népiskolája lehetett; a nehrei gymnasium később alapíttatott. — 1585 jan. 12-ikén «den schülern mit dem Stern 1 fl.». — 1587 apr. 28-ikán «dem H. Magister wegen der Tragedia ferert 9 fl. 63 (ez rengeteg pénz volt.) — 1587 május 31-ikén «wie die schuler mit dem Stern vmbgangen geschenkt 36 d.»

Kassa sz. k. város régi számadási könyvei legnagyobb részt elvesztek. Belőlük az egyedüli ide vágó adatot, 1557-ből, hogy «Sabbato ante Purificationis Mariæ» (jan. 30-ikán) «Dem Schulmeister für die Comedia fl. 2» fizettek, már Fraknói közölte (A hazai és külföldi iskolázás a XV. században. 1873. p. 30.).

Lőcsén Coxe Lenárt ismeretes angol poéta laureatus, lőcsei iskolamester, 1520-ban, a «fraternitas venerabilium dominorum 24 plebanorum regalium in Scepus» egy congregatiója adatott elő egy vigjátékot; v. ö. Jodocus Hilbrandi senior feljegyzését az említett fraternitas matriculájában (Klein Nachrichten-jeiben Fabó Monumentái IV-ik kötetében p. 173): «Anno 1520 fuit congregatio fratrum Leutschoviæ, in qua dominus Leonhardus Coxus laureatus poeta comœdiam repræsentavit fraternitati, pro qua accepit fl. 1 in auro.»

Nem tehetem végre, hogy fel ne említsem e helyen Balázs leleszi prépostnak (1451—1478) Thapy János leleszi őrkanonokhoz Budára intézett levelét, melyet azonban csak a leleszi házi levéltárnak Jászón őrzött elenchusából ismerek. E levél 1453-ban kelt. Benne a prépost «monet etiam .... conventuales item Leleszienses ad visitandas horas canonicas eo quo potest meliori modo compellat et neque ipsos in theatro vel civitate ambulare permittat cum ex eo in persecutione essent». E szerint Balázs prépost eltiltotta volna a Budán időző rendtagokat a szinház látogatásától és a város utczáin való flangirozástól? Az előbbit nem hiszem. Theatrum civitatisnak nevezték nálunk a város főterét (Ringplatz, alighanem kerek alakja után). Igy olvassuk a kassai «Protocolum Literarum Inhibitoriarum . . . 1562—1603» czímű kéziratban: «1564. Divisio domus lapideæ circumspecti quondam Mathiæ Rompler in theatro civitatis versus orientem inter Nicolai Ripiczer stb.» Hasonló kifejezéssel találkoztam, ha nem csalatkozom, Bártfa sz. k. város régi könyveiben is. Végül Du Cange-nál is olvassuk: »Theatrum *forum*, locus publicus ubi merces venum exponuntur». Igy tehát aligha szabad az idézett levélből azt következtetni, hogy Budán 1453-ban már szinház volt. ÁBEL JENŐ.

— **Guarinus Veronensis** kézirataíról a fáradhatatlan Remigio Sabbadini a Comparetti «Museo di antichità classica» czímű folyóirat idei évfolyamában (és külön nyomatban) 84 oldalra terjedő tanulmányt tett közzé («Codici Latini posseduti, scoperti, illustrati da Guarino Veronese»), mely érdekes világításban tünteti fel azt a rendkívüli buzgóságot, melylyel Guarinus 1414 és 1429 közt felkutatta és javította a latin auctorok kéziratait. Birtokában értékes codexek is voltak. Igy Zeno veronai püspök beszédeinek egyetlen kézirata, Celsusnak egy kézirata, az egyedüli, melyet 1427-ig ismertek, egy Lactantius, egy Cicero de Legibus, egy Gellius, melyeket az illető szerzők legjobb olaszországi kéziratainak mond; az ifjabb Plinius

leveleinek egy most már elveszett kézirata, melyből eredt a Pliniuscodexeknek egy egész családja, egy Frontinus, kit csak 1429-ben födözték fel Monte cassinóban (kérdés persze, vajjon a «De cura aquarum» czímű iratot érti-e Guarinus), Firmicus Maternusnak «De errore profanarum religionum» czímű műve, melyet 1562-ben adtak ki legelőször a Bibliotheca Palatinában őrzött egyetlen codexből, végre S. Aurelius Victor Cæsareseinek egy codexe, mely munkáról azonban Sabbadini tévesen állítja, hogy csak egy kéziratból ismeretes. Egyéb kifogásolni való is akad e különben becses dolgozatban. Ama felirás nélküli levelet, melyet 1883-ban a Zeitschrift für œsterr. Gymn.-ben (p. 162—166) a nagy-apponyi Janus Pannonius-codexből kiadtam és a mely a levéliró Catullustanulmányairól tanuskodik, még mindig Guarinus Veronensisnek tulajdonítja, pedig minden valószínűség szerint fiától Baptista Guarinustól való. Azon érvek ellen, melyeket e mellett utoljára a Vierteljahrschrift für Cultur der Renaissance-ban (I p. 521—523) közöltem, nem tud újat felhozni, kivéve azt, hogy Baptista 1456-ban, mely évből való a kérdéses levél, alig volt több 20—21 évesnél és nem hihető, hogy ily korban már Catullus szövegének javításával foglalkozott volna. Tudjuk azonban, hogy azon időben már a bolognai egyetemen tanárkodott, és így Sabbadininak ezen legújabb argumentatióját sem tarthatom sikerültnek. A. J.

— A Tristan-monda egyik legérdekesebb episodjának, az isteni itéletnek, két érdekes változatára figyelmeztet *Wlislocki H.* (Zeitschr. f. vergleich. Literaturgeschichte I. 457). Az egyik egy erdélyi czigány népmese (A ravasz királyleány), a másik egy oláh népmese (A ravasz anya). Ez elbeszélés kétségtelenül a keletről került Európába s Jülg már 1867-ben kiadta egy mongol változatát, melynek párját Indiában is megtalálták. (Pantsatantra I. 246 és 256). Valószínű, hogy e most bemutatott oláh elbeszélés kölcsönvétel a mongoloktól és hogy az erdélyi czigányok rokon tárgyú népmeséjöket ismét az oláhoktól vették. [Ugyanott közöl *Wlislocki* egy örmény és egy czigány elbeszélést, melyek a Barlaam- és Josaphatról szóló híres középkori elbeszélésnek változatai.] Egyuttal megemlítjük, hogy a Tristan-monda eredetét legújabban *Golther Farkas* tette beható tanúlmányok tárgyává. (Die Sage von Tristan und Isolde. München 1887, 124 l.) A szerző tagadja a monda breton vagy kelta eredetét. Galfr. de Monmouth nem tud róla, kelta Tristan-mabinogi nem maradt fönn. Indogermán mythosznak sem tekinthetni a mondát. A monda tudvalevőleg számos epizódból van megalakítva, ez epizódok pedig a középkori (nagyrészt keleti forrásokból származó) nemzetközi novella-irodalom gazdag kincséből származnak. Ezek mellett a fölmutatható kelta-breton elemek alárendelt természetűek. A munka a franczia szellem terméke, mely legrégibb alakjában a XI. századból való, kifejlett alakjában 1150 körül már készen volt, még pedig elsőben franczia népköltők (hegedősök) és csak aztán lovagi műköltők műveiben.

— A középkori Trója-monda legfontosabb két forrását, Dares és Dictys műveit, újból beható kutatások tárgyává tette Greif Vilmos (Die mittelalterlichen Bearbeitungen der Trojanersage, Marburg 1886). Körting (s utána Jäckel és Fischer) kifejteni törekedtek, hogy a nevezett elbeszélé-

sek vagy elveszett görög eredetieknek vagy legalább terjedelmesebb latin műveknek kivonatai. Greif e felfogás ellenében kifejti, hogy Dares és Dictys latin eredetiek, melyeknek soha terjedelmesebb alakjuk nem volt. A mit a költőknél, főleg Benoit de Sainte-Maurenál, ez elbeszélésektől eltérőt találunk, az a középkori irók költői képzeletének műve vagy más forrásokból származik. Igy merített Würzburgi Konrád (Benoîton és Fritzlari Hermann Ovidius-fordításán kívül) még Ovidiusból, Statiusból, Pindarusból és Simon Capra Aurea Iliasából, — Darest vagy Dictyst nem is használta.

— **Nyilatkozat.** A «Közoktatás» cz. folyóiratban közzétesz Szemák István úr egy ellenbirálatot (Heinrich Gusztávnak e Közlönyben megjelent czikke ellen), melyről azt állítja, hogy először az «Egyet. Philologiai Közlöny»-nek küldte meg, de ennek szerkesztősége *megtagadta kiadását.* Ez állítás merően ellenkezik az igazsággal. Mi nem tagadtuk meg az id. ellenbirálat közlését, sőt ki akartuk azt adni (a kézirat már a nyomdában volt), a mint nem is küldtük vissza a kéziratot a szerzőnek, a mit rögtön megteszünk, ha nem akarjuk kiadni. Több szót kár ez ügyre vesztegetni.

Szerkesztőség.

KÖNYVÉSZET.

Ábel Jenő, Az ó- és középkori Terentiusbiographiák. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. XIV. köt. 1. sz.) Budapest, 1887. Akadémia. (8-r. 64 l.) 40 kr.

Anthologia Latina, Latin lyrikus és dramatikus költők műveiből való szemelvények. Iskolai használatra magyarázta Dávid István és Pozder Károly. Budapest, 1887. Lampel R. (8-r. II, 194 l.) 1 frt.

Arany János hátrahagyott iratai és levelezése. 9-ik füzet. Versek. (14—17 ív.) Budapest, 1887. Ráth M. (8-r. 205—268. l.)

Dante Alighieri, Divina Commedia művének III. része. A paradicsom. Ford. Csicsáky Imre. 1-ső füzet. Temesvár, 1887. Aigner. (8-r. 176 l.) 1 frt. 60 kr.

Flesch Ármin, Jákob ben Abbá Mári ben Simon Anatôli mint exegéta. Adalék a biblia allegoricus magyarázatának történetéhez. Budapest, 1887. (8-r. 72 l.)

Fodor Gyula, A perfectum kettőzetének hangzója az indogermánban. Indogermán összehasonlító nyelvészeti értekezés. Különnyomat az Egyetemes Philologiai Közlönyből. Budapest, 1887. (8-r. 36. l.)

Goethe F. W. Egmont. Trauerspiel in fünf Aufzügen. Bevezetéssel és magyarázó jegyzetekkel ellátta Bauer Simon (Jeles irók iskolai tára XXX.) Budapest. 1887. Franklin T. (8-r. 167 l.) 60 kr.

Joannovics György, Emlékbeszéd Pompéry János a m. tud. Akadémia lev. tagja felett. Budapest, 1887. Akadémia. (8-r. 21 l.) 10 kr.

Joannovics György Szörendi tanulmányok. II. rész. (Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. XIV. köt. 2. sz.) Budapest, 1887. Akadémia. (8-r. 67 l.) 40 kr.

Kálidásza, Sakuntala. Hindu dráma. Ford. Fiók Károly. Kiadja a Kisfaludy-Társaság. Budapest, 1887. Franklin T. (8-r 268 l.) 2 frt.

Conrad Herm., George Eliot. Ihr Leben und Schaffen, dargestellt nach ihren Briefen und Tagebüchern. Berlin 1887, Reimer, 484 l. Ára 8 mk. — Igen érdekes könyv, melynek csak az a hibája, hogy a szerző nem tárgyalja a híres angol írónőt kellő összefüggésben korával vagy legalább az angol irodalomra (első sorban Austen kisasszonyra) való tekintettel, és hogy egy kissé elfogúlt hőse iránt. Igy pl. fölismeri, hogy Eliot regényei, talán az egy ‚Silas Marner' kivételével, szerkezet tekintetében nagyon kifogásosak; de nyomban azzal hiszi őt menthetőnek, hogy e hiány magának az angol regényírásnak általános hibája, miben bizonyára nincsen igaza.

Ethnologische Mittheilungen aus Ungarn. Zeitschrift für die Volkskunde der Bewohner Ungarns und seiner Nebenländer. Redigiert und herausgegeben von Prof. Dr. Anton Hermann. Budapest 1887. 1. füzet, 4-r., 124 hasáb. Öt füzet ára 3 frt. — E folyóirat, melynek ‚Ethnologiai Közlemények' cz. rövid tájékoztató magyar melléklapja is van, az ú. n. folk-lore közlönye kíván lenni, tehát tárgyalni, eshetőleg gyűjteni s közzétenni fogja a magyar népnek, valamint a hazánkban élő nemzetiségeknek népmeséit, népdalait, babonáit, szokásait stb. Mondanunk sem kell, hogy a vállalatot igen örvendetesnek és hasznosnak tartjuk, miért is melegen ajánljuk olvasóink figyelmébe. Ez első füzet tartalma: Katona Lajos, A magyar folklore általános jellemzése. — Hermann Antal, Adalékok a népköltészet összehasonlításához (Ha az ég papir volna, Szerelmi próba, Szerelem barátság ellen, Mérgezés). — Leland Károly, Mesék kincse. — Kálmány Lajos, A hold a magyar néphitben. — H. A., Az oláh nyelv eredete. — Katona L., Finn népmesék. — Csopey L., Ruthén népmesék. — Wlislocki H., Ráolvasások az erdélyi és délmagyarországi czigányoknál. — Weber Samu, A karácsonyi játék a szepességi németeknél. — Végül magyar, spanyol, oláh, német, vend, ruthén, tót és szerb népdalok, többnyire eredetiben és német fordításban, apróságok, ethnologiai szemle stb. — A magyar mellékletben három (arab, franczia és olasz) népmese-gyüjtemény van ismertetve s külföldi folyóiratok tartalma közölve. A vállalat megérdemli, hogy a philologia bármely ágával foglalkozó szakférfiak is figyelemmel kisérjék, mert hiszen a folklore is philologiai disciplina.

Gottschall Rudolf, Das Theater und Drama der Chinesen. Breslau 1887, Trewendt, 210 l. Ára 3 mk. 60. — E dolgozat a chinai nyelv- és irodalommal foglalkozó franczia, angol és német szaktudósok művein alapúl, melyeket a szerző nagy szorgalommal, helyes ítélettel és finom ízléssel igen élvezetes könyvvé dolgozott föl. A chinai tanúlmányok egyik elsőrangú művelője, von der Gabelenz, nyiltan bevallotta, hogy a chinai drámát csak e könyvből tanúlta érdeme szerint méltányolni. Gottschall szól a chinai szinpadról és szinészekről, a chinaiak dramaturgiájáról, a chinai dráma válfajairól és behatóan tárgyalja a chinai drámairodalom legérdekesebb és legtanúlságosabb termékeit.

NYILT TÉR.*)

Válasz Barbarics L. R. úrnak.

Péczeli élete czímű munkámban P. meséit védelmembe vettem amaz indokolatlan és sok tekintetben helytelen támadások ellen, melyekkel azokat Barbarics úr illette 1881-ben. Hogy védekezésem és a mesékről tett itéletem helyes volt, arról mindenki meggyőződhetik, ha előveszi

*) E rovat tartalmáról nem vállalunk felelősséget. Szerk.

Gyulai Pálnak egyetemi előadásai után kiadott íveit, melyekben ismerteti Péczeli meséit, s mind az én, mind pedig Barbarics úr értekezésére megjegyzéseket tesz. Ennek daczára Barbarics úr jónak látta hatalmas támadást írni ellenem, melyben keservesen panaszkodik a fölött, hogy én értekezését ritka elfogultsággal irottnak mondottam, a helyett, hogy azt megdicsértem volna. «Ah ha csak egy árva méltányló szóra érdemesítene, — írja egész meghatottsággal — hallgatnék» ! De minthogy én nem dicsérhettem meg, hát nem hallgat, ugy-e bár? Ez egészen helyes volna, ha válaszában az én ítéletem helytelenségét igyekezett volna bebizonyítani, ha kimutatta volna B. úr, hogy igenis nem elfogultan itélte meg Péczeli meséit. Ah de ezt a világ minden kincséért sem tette volna, egy szóval sem védi állításait, sőt igen sokat enged belőlük, hanem a helyett bezzeg hangoztatja, hogy nekem nincs helyes fantaziám, nem tudom, mi az a prédikáczió, nincs logikám stb. Persze ez argumentatio akar lenni, úgy-e bár? Az ilyen fajta védekezésre bizony nem érdemes felelni; s nem is ezekre, hanem más állításaira reflectálok.

Azt írja B. úr 1881-ben: «Nehéz eldönteni, mint pap vagy író rontott-e többet Péczeli La Font. bájos alkotásain. Meséket fordít, s ezek jobbára predikácziók, erkölcsi elbeszélések lesznek nála». Ezen légből kapott s minden kritikai alapot nélkülöző állítást én azáltal igyekeztem megdönteni, hogy kimutattam, hogy Péczelinek vannak eredeti és átdolgozott meséi, melyek mindenkor megállják helyüket, s melyek között nem egy határozott nyereség irodalmunkra! Gyulai ugyanezt állítja; sőt még ezeket is hozzá teszi: «Figyelemmel kisérve Péczeli meséit, három író befolyását láthatjuk meg rajtok. (Én is három iró befolyását hangsulyoztam; de B. úr mindenütt csak La Fontaine-t látja.) E hatásra természetesen meg kell említeni, a mit Barbarics nem tett, s Takáts is csak mellesleg említi több helyen, hogy Péczeli is, mint a legtöbb meseiró az ős æsopi motivumokat vette át, s csak az előadási módra nézve hajlott majd Phædrushoz, majd La F.-hez, vagy Gellerthez, leginkább a két előbbihez, kiknek néhány meséjét majdnem szóról-szóra fordítja le. *Igy esik aztán Barbarics azon tévedésbe, hogy Péczeli 56 meséjében negyvenet talál olyat, a melyekben La-Fontaine utánzójának bizonyul. Megtagad tőle minden eredeti inventiot, meséit La-Fontaine szülötteinek mondja, melyek erkölcsösebbek és szigorúbbak ugyan, de viszont hiányzik nálok, vagy nagyban fogyatékos a gondolat s érzelem azon költői bája, s a naiv vagy humoros ajak azon édes zenéje, mely tulajdonok együtt véve mindig elbájolják a L. F. lángszelleme szülötteinek körében mulatót. Pálczát tör Péczeli felett, mint a kinek eredeti meséi nem sokat érnek, kinek tanulságai néha egész egyházi beszédekké kerekednek (?), ki pap lévén kimeletlenül bánik oly helyekkel, melyekben L. F. humora erkölcsi törvény által nem korlátolt repkedést veszen. Takáts ellenben védvén Péczelit Barbarics ellenében, leszállítani igyekszik emennek elfogult nézeteit.»*

Barbarics úr egészen gúnyosan nevet rajtam, midőn kimutatom a Phædrus és nem La Fontaine után lefordított meséket. Sajátságos, hogy Gyulai is talált Phædrus után fordított meséket; még pedig ugyanzokat, melyeket én! Nevetve kérdi B. úr tőlem, hogy hol fedeztem föl Gellert

befolyását, mely seholsem érezhető? A feleletet megadja helyettem Gyulai, ki ezeket írja: «Gellert befolyása főkép azon meséinél érezhető, melyekben nem általános emberi tévedések ellenében vonja le az erkölcsi tanulságot, hanem ostromolja saját korának némely erkölcsi ferdeségét, s oly mesékben, melyek erkölcsösséget prédikálnak, vagy szoros morálból indúlnak ki, La Fontaine stíljét a Gellerttől vett hatással módosítja». — B. úr azt állítja értekezésében, hogy Péczeli tanulságai egész egyházi beszéddé kerekednek; midőn ezt én kétségbe vontam, jónak látta rám fogni, hogy nem tudom, mi az a prédikáczió! (Ez a legújabb kritikai módszer, ugy-e bár?) Bizony ez szomorú állapot rám, mint kath. papra nézve; a vigasztaló csak az, hogy B. szerint Gyulai sem tudja, mi az a prédikáczió; mert hisz ő is ezeket mondja: «tanulságai ugyan nem kerekednek egyházi beszédekké, hanem azért mindig erkölcsiek, ha nem is szigorú vallási intelmek (mint Heltaiéi); Gellert hatása mégis meglátszik rajtok!» De menjünk tovább; midőn B. úr az egyes meséket bonczolgatja, Péczeliről mindig csak mint rossz imitálóról beszél, kinek meséivel æsthetikailag nem is érdemes foglalkozni; holott, mint Gyulai és én is kimutattuk, igenis vannak neki derék meséi, melyek bárhol megállják helyüket; sőt Gyulai még azt is mondja Péczeliről, hogy «*balul ítélnők meg őt, ha egyenesen a franczia meseíró követőjének mondanók*». Ugyancsak ő épen azokat a meséket tartja legjobbaknak, melyeknek szépségeit és jó tulajdonságait én B. úr felületes állításai ellenében felhoztam. Ezek után azt kérdem én B. úrtól, mit lehetett volna értekezésében megdicsérnem, ha egyszer az legfőbb pontjaiban lényegileg elhibázott?

Csak néhány pontra van még megjegyzésem. Midőn a költői mese elméletét alkalmaztam Péczeli egyik meséjének tanulságánál, B. úr jónak látta ráfogni, hogy azt az ő értekezéséből vettem át. Nem szenved B. úr fogalomzavarban? Hisz azt nem is B. úr írta, hanem átvette Taine könyvéből; de meg megvan az akármilyen nagyobb æsthetikában is. A szövegidézésnél azt mondja B. úr, hogy keveset idézek, s jobbára azokat, melyeket ő; erre az a válaszom, hogy én igen sokat idéztem Phædrus és La Fontaine meséinek szövegéből, sőt hármas oszlopban egymás mellé állítottam a hasoló helyeket; de nagy sajnálatomra a kiadó (Abafi) hely szűke miatt kénytelen volt azokat elhagyni. Midőn én ezt szemére vetettem, azt írta, hogy a »Figyelő«-ben másfél ívnél többet egy tárgyból nem közölhet, s minthogy megszakítani nem lehetett, épen a Péczeli meseíről szóló fejezet jött megkurtítva másfél íven. Végül B. úrnak két, utolsó erőködésében írt vádjára felelek még. Azt mondja, hogy én ő utána írtam, hogy két mesében kettős cselekvény van, és hogy Péczeli rímei és metszetei igen jók! Nem szégyenlette ezt kinyomatni B. úr? Különben ezt sem B. úr födözte fel; mert Toldy, Beöthy s utánuk igen sokan dicsérték már Péczeli verselését; én meg az életrajzban egész sereg példával igazoltam e dicséretet. Az azonban B. úr találmánya, hogy sok a nyelvezetében az idegen szó! El is ülhet vele!

Dr. Takáts Sándor.

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ.*)

I. Classica philologia.

*) A könyvészeti rovat és a fordítások mellőzésével.

II. Magyar philologia.

III. Germán philologia.

IV. Román philologia.

V. Nyelvtudomány.

VI. Egyéb szakok s vegyesek.

Hivatalos nyugtázás.

Az «Egyetemes Philologiai Közlöny» 1886. évi X. füzetében közölt nyugtázás kelte óta a mai napig teljesített befizetésekről.

A) Tagdíjfizetések.

1. Rendkívüli tagoktól. 1885-re: Radnai Rezső. Budapest. — **1886-ra:** Kalmár Elek, Budapest. — **1887-re:** Szabó István, Jászberény. — Balogh Péter, Szt.-Lőrincz.

2. Rendes tagoktól. 1881-re: Andrássy Jenő, Pozsony. — Ferencz Valdemár, Fehértemplom. — **1882-re:** Andrássy Jenő, Pozsony. — Ferencz Valdemár, Fehértemplom. — **1883-ra:** Szilasi Mór, Budapest. — **1885-re:** Dr. Danielovics Kálmán, Zombor, 40 kr. — Dr. Mandola József, Budapest. — **1886-ra:** Volf György, Budapest. — Horváth György, Budapest. — Veress Ignácz, Nagy-Szeben. — Réti Ferencz, Nagy-Kanizsa. — Géresi Kálmán, Debreczen. — Bauer Simon, Szeged. — Dr. Ballagi Mór, Budapest. — Dr. Beöthy Zsolt, Budapest. — Geréb Márton, Kolozsvár. — Vajdafy Géza, Ungvár. — Krasznyánszky Károly, Trencsén. — Szkunzevics Kornél, Beszterczebánya. — Dr. Danielovics Kálmán, Zombor. — Virkler Endre, Budapest. — Kempf József, Budapest. — Ambrus Mór, Losoncz. — Kis Sándor, Kolozsvár. — Remsey István, Arad. — Matskássy József, Szeged. — Berger E. János, Budapest. — Dr. Káplány Antal, Szabadka. — **1887-re:** Boros Gábor, Nagy-Szeben, 4 frt. — Pfeiffer Antal, Temesvár, 4 frt. — Dr. Burány Gergely, Szombathely. — Mórocz Emilián, Pápa. — Müllner Mátyás, Sopron — Schill Salamon, Budapest. — Munkácsy Elek, Trencsén. — Moser József, Ujvidék. — Gergye Lénárt, Esztergom. — Kroller Miksa, Panonhalma. — Káposztássy Justinián, Eger. — Katona Mihály, Kecskemét.

3. Oklevélért: Mórocz Emilián. — Ferencz Valdemár.

4. Gr. Kuun Géza Maros-Némethiből 100 frt alapítványt küldött.

B) Előfizetések.

1886-ra: A lugosi r. kath. főgymn. — A szamosújvári örmény-kath. gymn. — A budapesti tanárképző-intézet gyakorló iskolája a II. félévre.

1887-re: A pannonhalmi könyvtár. — A k.-sz.-miklósi tanári kar 5 frtot. — A székesfehérvári zircz-cziszterczi főgymn. 5 frtot. — A békési ev. ref. gymn. — Az esztergomi szt.-benedekrendi székház. — A mezőtúri ref. gymn. könyvtár. — A podolini gymn. tanári könyvtár. — A temesvári főreáliskola. — A pancsovai reálgymn. — Az egri főgymn. tanári kar. — A miskolczi ref. lyceumi könyvtár az I. félévre. — Popp Benjámin, Récze-Keresztúr. — A szegedi Somogyi-könyvtár. — A lévai kath. főgymn. — A bajai zircz-crisztérczi-rend társháza. — A losonczi állami főgymn. — A jászberényi kath. főgymn. — A gyönki ev. ref gymn. — A győri szt.-benedekrendi székház, 5 frtot. — A pápai ev. ref. főiskola. — Az esztergomi reáliskola. — A kassai főreáliskola. — A nagy-kanizsai kath. főgym. az I. félévre. — A nagy-enyedi Bethlen-főiskola. — A váczi kegyesrendi főgymn. — A csiksomlyói gymn. igazgatóság. — A komáromi szt.-benedekrendi kis gymn. — A m.-vásárhelyi ref. collegiumi könyvtár, 5 frtot. — A pécsi róm. kath. főgymn., 5 frtot. — A nagy.-szalontai polgári iskola, 5 frt 10 krt. — A rozsnyói ev. főgymn.

Budapest, 1887. évi január hó 6-án.

Cserhalmi Samu,
a budapesti philologiai társ. pénztárnoka.

A **Franklin-Társulat** kiadásában **Budapesten** (IV. ker. egyetem-utcza 4. sz.) megjelent és minden könyvkereskedésben kapható:

Erdélyi János. **Pályák és Pálmák.** Kiadja a Kisfaludy-társaság.
Füzve 3 frt.
Vászonkötésben 3 frt 60 kr.

Frary Rezső. **A latin nyelv kérdése.** Füzve 1 frt 50 kr.

Góbi Imre. **Stilistika.** Első rész: **Magyar irálytan.** A gymnasiumok és reáliskolák IV. osztálya számára. Füzve 80 kr.
— Második rész: **Szerkesztéstan.** A népiskolák V. osztálya számára. Füzve 1 frt.

Graf Jakab. **Német nyelvtan és gyakorlókönyv** polgári iskolák és középtanodák számára. Negyedik teljesen átdolgozott kiadás. Füzve 80 kr.

Greguss Ág. **A balladáról** és egyéb tanulmányok. Füzve 2 frt 50 kr.
Vászonkötésben 3 frt.

Legouvé Ernő. **Az olvasás művészete.** Szerző engedélyével fordította *Feleki József.* Füzve 1 frt.
Diszkötésben 1 frt 50 kr.

Négyesy László. **Magyar verstan** középiskolai segédkönyvül és magánhasználatra. Füzve 70 kr.

Az Ókor története. Dr. *Müller Dávid* kézikönyve nyomán irta *Mangold Lajos.* Második kiadás. Füzve 2 frt.

Tibullus elégiái. Forditotta, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta *Csengery János.* Kiadja a Kisfaludy-társaság. Diszköt. 1 frt 40 kr.

JELES IRÓK ISKOLAI TÁRA.

XXVI. füzet. **Kisfaludy** Károly. **Csalódások.** Vigjáték 4 felvonásban. Magyarázta dr. *Szigetvári Iván.* Füzve 30 kr.

XXVII. füzet. **Ciceronis de imperio Gnæi Pompei oratio.** Magyarázta dr. *Keleti V.* Füzve 40 kr.

XXVIII. füzet. **Quintus Horatius Flaccus ars poetica.** Magyarázta *Simon Péter.* (Sajtó alatt.)

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

Berkeley
LIBRARY OF THE UNIVERSITY OF CALIFORNIA

